Doromb

Közköltészeti tanulmányok 4.

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok
4.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

r e c i t i
Budapest • 2015

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti,* az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Tartalom

Előhang a *Doromb* negyedik kötetéhez 7

Szigeti Csaba
Francia *contrainte*-ek és magyar megkötések (második, befejező közlemény) ... 13

Hevesi Andrea
Rímtoposzok, rímbokrok és gyülekezeti éneklés
A *Kérlek, keresztyén ember…* (RPHA 736) egy variánsáról 83

Csörsz Rumen István
„Madári szép szabadságom"
A XVII–XVIII. századi magyar szerelmi közköltészet madárszimbolikájához 95

Küllős Imola
Az anyanyelv folklorikus elemei Mikes Kelemen *Törökországi levelei*ben 121

Voigt Vilmos
Egy többször is feledésbe nem ment kézikönyv
Wagner: *Phraseologia* (Tyrnava, 1775) 157

Kerti József
A Magyar Parnaszszus virágjai
Aranka György kéziratos versgyűjteménye közkézen 173

Perger Gyula
Világi énekek Sztankovits János győri püspök hagyatékában 185

Szilágyi Márton
Egy franciaellenes Faludi-travesztia és Kresznerics Ferenc 207

Tari Lujza
Gaal Miklós *Holmi Világi Enekek* című versgyűjteménye (1810)
zenei szemmel 219

Buda Attila
„Hunnia térje felett veszedelmes fellegek állnak"
Dudok Pál kéziratos versgyűjteménye a reformkor elejéről 251

Vaderna Gábor
Sebestyén Gábor és a közköltészet 267

Szigeti Csaba
A magyar vaudeville 1823-ban 283

Tóth Arnold
A közköltészet csúfolóinak továbbélése, átalakulása a XIX. századi vőfélyversekben 313

Steinmacher Kornélia
A kígyószülő asszony hiedelemköre egy szlovén népballada kapcsán 331

Seres István
„Kondorosi csárda mellett…"
Arany János betyárverseinek keletkezése és utóélete 345

Knapp Éva
Niklai hamvak (1860) 375

Mikos Éva
Regék a magyar előkorból
Folklór, irodalom és közköltészet Tatár Péter *Rege kunyhójá*ban 387

Chikány Judit
Tündéres széphistória és bohózat, avagy mivé lettél, *Lúdas Matyi*? 407

Tüskés Anna
A Bagó Márton nyomdájában kiadott vallásos ponyvanyomtatványok 433
Katalógus 461

Szemle
Kultúrjav. Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahasznosítva (Bartók István) 547

Tóth Arnold: *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században* (Csörsz Rumen István) 551

Summary 557

Előhang a *Doromb* 4. kötetéhez

Gallyát töröm csak, mert a töve vén:
nem dönthető a korhadt líra fája –
vak föld alá nő visszás koronája,
s a szó a szájban senki: jövevény.

Megköt, felold a vándor szövevény –
hű mindenségben szétfutó gyökérzet
göröngyeként ha pörgök, hörgök, érzek:
a dallam nem változtat szövegén.

De van szöveg mely falsít dallamán – […]

Kovács András Ferenc: *J. A. szonettje* (részlet)

Vajon mit éreztek, akik belülről ismerték a régi populáris kultúrát? Szégyenkeztek avíttas vagy csöpögős olvasmányaik, töredékesen megjegyzett dalaik miatt? Megszólták-e azokat, akiknek a kezében ponyvát vagy verses kéziratot láttak, miközben maguk is rejtegettek ilyesmit? Formálták-e a hagyományt, vagy csak kényszerből közlekedtek a *litterae* kopott lépcsőházában? Készen vették a szövegeket, piaci ponyvasátorban, avagy költői-írói öntudattal (esetleg iskolai kötelezettségként) fogtak a versfaragáshoz? Lehet-e szellemes egy antik reminiszcencia egy borsodi vőfélyversben, vagy az ilyesmit csak eltévedt, jelentésvesztett kultúrmorzsaléknak tartsuk? Kultúra volt-e egyáltalán mindez, avagy ellenkultúra, ál-kultúra? Értékmentés vagy a szellemi igénytelenség jele?

Csupán néhány szempont, amely egy átlagos közköltészeti forrás lapozgatásakor a kutató eszébe jut. Egyértelmű válasz persze egyikre sem adható. Keresni viszont érdemes, hiszen közköltészeti értelemben aligha beszélhetünk egyedi jelenségekről. Minden elem hálózatot alkot közelebbi és távolabbi szövegekkel (gyakran dallamokkal is), s az egész rendszer nyelvszerűen működik, a kultúra különböző korú és státusú javainak állandó vegyítésével. Ovidius így találkozhat Gvadányival és rigmusfaragó diákok termékeivel egy virágénekben vagy egy tréfás névnapi köszöntőben.

Az olvasó immár a 4. kötetét veheti kézbe egy olyan sorozatnak, amelyről hajdan azt gondoltuk: kísérleti jellegű vállalkozás. Ez vitathatatlanul így van, ugyanakkor évről évre meglepi a szerkesztőt a beérkező anyag változatossága és terjedelme. E mostani kötet mintha azt sugallná: a közköltészet-kutatás valóban több kutatót érdekelhet, mint első látásra gondolnánk, másfelől azt is, hogy a közköltészet és általában a populáris írásbeliség kapcsán hányféle szakterület eredményei fontosak és hasznosíthatók. Ne higgye tehát az olvasó, hogy a *Doromb* sorozat kifejezetten a közköltészet szöveghagyományával vagy forrásaival foglalkozik. Továbbra is e megfoghatatlan mező határvidékeinek feltérképezése, kölcsönhatásainak, filológiai és társadalmi kereteinek megrajzolása lehet a célunk.

Érlelődik egy mondat, amelyet talán most már nem túlzás leírni. A *közköltészet* láthatólag már nem azt jelenti, mint a 2000-es évek elején. Nem korlátozódik a verses írott folklór történeti rétegeire, de még csak a tágabb közköltészetre, tehát a műköltői termés variálódásának, szétterjedésének tanulságaira sem. Voltaképp megérkeztünk ahhoz az ponthoz, hogy a *népköltészet* analógiájára a folklór jellegű írott populáris műfajok *összességét* jelentse – tehát éppúgy beleértendő a prózai hagyomány, mint a versek és dalok. Így a vizsgált repertoár szélesíthető, a módszertan kölcsönösen csiszolódhat, s egyre többet tudhatunk meg a magyar prózatörténet hézagosan ismert jelenségeiről is.

Köteteinkben évről évre több tanulmány foglalkozik a ponyvakultúrával. Fontosságát, közvetítő szerepének kiterjedtségét sokszor kiemelte már mind az irodalomtudomány, mind a folklorisztika, mégsem került a szakirodalmi érdeklődés homlokterébe. Hogy ezt a távolságot kicsit csökkentsük, a *Doromb* mindenkori szerzőire nagy feladat hárul. Ezt nemcsak saját kutatásaink indokolják, hanem az egyre szélesedő szakmai párbeszéd a közköltészet mibenléte körül. Az utóbbi időben két alapos és meggondolkodtató recenzió jelent meg sorozatunk 2. és 3. kötetéről Zákány-Tóth Péter[1] és Mikos Éva[2] tollából. Mindkettő felhívja a figyelmet a kutatási terület heterogeneitására, a szerzők egymástól időnként független, máskor szorosabban összefonódó ténykezelésére, egyes következtetések kiérleltségére, mások talán merészebb vagy még nem teljesen kiforrott állításaira. A sorozatszerkesztő mindezt úgy tekinti, mint olyasmit, ami együtt jár a kutatási téma meghódításával és – szerencsére! – nem központosított értelmezési kereteinek lezáratlanságával. Épp ezért öröm, hogy az előző három kötet visszatérő szerzőin túl a mostani *Doromb* lapjain számos új szerzőt, velük együtt pedig új szempontokat köszönthetünk.

Lássuk, milyen művelődéstörténeti térképet ígér az idei kötet! Szigeti Csaba hatalmas, 2014-ben megkezdett tanulmányának második, befejező része

1 Zákány-Tóth Péter, *A közköltészet mint kulturális praxis,* reciti, 2015, http://reciti.hu/2015/3534

2 Mikos Éva, reciti, 2015, http://reciti.hu/2015/3477

további kincseket, „tarkaságokat" ígér Étienne Tabourot, „az Akkordok Ura" *Bigarrures […]* (1572[1]) című poétikai kézikönyvéből. A kötet igazi kuriózum, s immár legalább kivonatosan magyar fordításban is olvasható. Természetesen most se hiányoznak a hazai analógiák a névtelen közköltészetből, Dugonicstól és Kis Jánostól. E költői játékbolt roskadozó polcain lépten-nyomon rácsodálkozhatunk, hányféle úton juthatnak el e mesterkedő, virtuóz verstechnikák Rabelais-től a XX. századi disznóviccekig… Szigeti Csaba másik, szintén francia forrásszövegre épülő tanulmányának sikerült tisztáznia a szerkesztő egyik korábbi *Doromb*-cikkében megbúvó utalást, amely fontosabb, mint bármelyikünk hitte. Szigeti szerint Kultsár István a magyar bordal- és társasdal-kultúráról szólva joggal fedezett fel rokon vonásokat a francia *vaudeville*-ekben, a félig mesebelinek tűnő költő, Olivier Basselin félig hiteles, félig utólag konstruált életművében. Mindez egy elég elhanyagolt populáris műfaj nemzetközi kontextusba helyezését és hazai történetének feltárását is segíti.

A hajdan kissé szerencsétlenül „magas"-nak elnevezett kultúra, azaz a mindenkori elit irodalom közköltészeti jelenléte szintén állandó témát biztosít a különböző korszakok kutatóinak. Mostani kötetünkből ide sorolhatjuk például Hevesi Andrea írását egy Rimay-rímtoposz „szétterjedéséről" – későbbi unitárius zsoltárokban és kuruc kori keservesben. E sorok írója szintén a XVII. század magyar kéziratos lírájában vizsgálódik: milyen szerepet játszanak a madármotívumok a régi szerelmi költészetben (Balassi mintaadó szerepét is figyelemmel követve), létezik-e jelképes „madárnyelv", vagy csupán a *Physiologus* és más szimbólumtárak hatása tükröződik a versekben?

Neves költők tudatos közköltészeti kapcsolatairól, illetve műveiknek e hagyománylánchoz fűződő viszonyáról is több újdonságot megtudhat az olvasó. Ilyen értelemben nincs is túl nagy különbség a saját verseit barátai között köröztető, mintegy „kéziratban publikáló" Aranka György (Kerti József), a Veszprém megyei dalgyűjteményéről nevezetes, de közköltési toposzokat is megverselő grafomán Sebestyén Gábor (Vaderna Gábor) vagy az 1849. évi békési betyártámadásokról első kézből értesülő s a kondorosi csárdáról nyomban zsánerdalfüzért író, jóformán közköltői szerepet vállaló Arany János (Seres István) eszközei, szándéka és lehetőségei között. Ide tartozik egy végre-valahára szerzőjét meglelő vers, Kresznerics Ferenc franciacsúfoló dala, aki egyrészt földijét, Faludi Ferencet parafrazeálta, másrészt e sikeres dalocska az 1830-as években már anonim szövegként bukkant fel – a szerkesztő egy korábbi cikkében még csak ekként vizsgálhatta. De vajon mi okozhatna nagyobb örömet a magunkfajta szövegrégészeknek, mint amikor a szétszóródott kövekből valaki gondolatban újra felépíti a falat?… Szilágyi Mártonnak ez most sikerült.

A közkézre került klasszikus magyar irodalmi alkotások sorsa, közköltészeti „újrahasznosítása" is állandó téma a *Doromb*-sorozatban. Ezúttal felfigyelhetünk például néhány átköltött Berzsenyi-versre, amelyeket a költő 1860-as sír-

emlékavatásakor írtak és szavaltak a soproni evangélikus líceum diákjai (Knapp Éva). Nem azért érdekesek persze, mert remekművek volnának, viszont egyértelműen jelzik a niklai költő nyelvi-poétikai örökségének tudatos használatát és imitálását. Hasonló stílusváltás figyelhető meg Fazekas Mihály *Lúdas Matyi*jának XIX. századi ponyvakiadásainál (Chikány Judit). A történet, a versforma, a szereplők ábrázolása, sőt végül még az erkölcsi tanulság is gyökeresen megváltozik Tatár Péter átdolgozása nyomán, ráadásul Petőfi-reminiszcenciákkal telítődik a debreceni poéta-főhadnagy hajdani meséje… Tatár Péter, eredeti nevén Medve Imre a dualizmus kori magyar ponyvairodalom egyszemélyes intézménye volt; érdeklődési körébe és *Rege kunyhó* című sorozatába számtalan műfaj és téma belefért. Ennek összetett szerepéről, Tatár kultúraközvetítő és -átalakító munkásságáról Mikos Éva írt átfogó tanulmányt. A világi ponyvák mellett ez a korszak is gazdag terméssel örvendezteti meg a vallásos aprónyomtatványok kutatóit. Tüskés Anna a hírneves Bagó nyomda és jogutódai kiadásában megjelent egyházi ponyvák illusztrációit vizsgálja 1834 és 1895 között. Bár képekről van szó, ezek hagyományozódása is közköltészeties vonásokat mutat (a ponyvakiadás alaptermészetén túl), hiszen a címlapok jobbára évszázadok óta vándorló, gyakran külföldi ikonográfiai sémákra vezethetők vissza, s a közölt szövegek kora-stílusa is változatos. Függelékként egy csaknem száz oldalnyi, hiánypótló katalógust készített a vizsgált kiadványokról.

A *Doromb* idei kötete is közöl olyan tanulmányokat, amelyek egy-egy forrás részletes elemzését adják, részben szövegközléssel. Sztankovits János reformkori győri püspök közköltészeti gyűjteménye (Perger Gyula) értékes leletmentésnek számít, jobbára XVIII. századi szövegekkel. Gaal Miklós kéziratos énekeskönyve (1810) valószínűleg Erdélyből származik; Tari Lujza arra tesz kísérletet, hogy a szöveggyűjtemény zenei hátterét, az összeíró dallamismeretét rekonstruálja egykorú és későbbi hangjegyes források nyomán. A reformkor hajnalán, 1826–1828-ban készült egy miskolci diák – később ügyvéd és író-műfordító – versgyűjteménye, s ennek repertoárvizsgálata szintén tanulságos, hiszen Dudok Pál saját versei és kollégiumi-kisközösségi versfaragás mellett a korabeli folyóiratok recepcióját is szemlélteti (Buda Attila).

Külön gondolatkört alkotnak a közköltészet „be- és járatait", hátországát és utóéletét fürkésző tanulmányok. Küllős Imola a régi magyar köznyelv retorikai hagyományáról értekezik Mikes Kelemen *Törökországi levelei* kapcsán, s gazdag példatárral szemlélteti a Rodostóba vetődött székely írástudó otthonról hozott nyelvi kultúrájának folklorikus elemeit, ide értve néhány proverbiumot, közköltészeti idézetet és szófordulatot. Voigt Vilmos szintén a magyar parömiológia egyik fontos XVIII. századi forrásához, a jezsuita Franz Wagner *Phraseologiá*jához (1775[2]) fordul, sürgetve az ott kiadott gazdag közmondásrepertoár mélyebb elemzését. A közköltészeti szövegkincs szájhagyományba kerüléséről két fontos tanulmányt olvashatunk. Tóth Arnold a XVIII. századi

vőfélyversek népköltészetté válásának sokat vitatott témakörét tárgyalja újra a csúfoló funkciók hangsúlyeltolódásai mentén, Steinmacher Kornélia pedig egy Mátyás királyhoz kapcsolt délszláv balladatípusban felbukkanó rémtörténet orvosi hátterét és a mögötte felsejlő történetírói toposzok kapcsolatát vizsgálja.

A kötetet a 2014-ben indított Szemle rovatban két rövid recenzió zárja: az egyik egy tanulmánykötetről szól (Bartók István), a másik egy új monográfiáról.

A szerkesztő köszönetet mond a szerzők elmélyült, invenciózus munkájáért, az évek óta visszatérő és az újonnan érkező kutatók bizalmáért, reflexióiért, Szilágyi N. Zsuzsa tördelői, képszerkesztői és korrektori munkájáért, továbbá Paraizs Júlia és Szabó Dávid angol lektori segítségéért. A kötet az OTKA 104758. sz. pályázat keretében jelent meg.

Csörsz Rumen István
MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

dorombolták
tarka barkán
Sohonnába
fársáng
farkán

SZIGETI CSABA

Francia *contrainte*-ek és magyar megkötések

(második, befejező közlemény)

9. §. *Des Amphibologies ou entend-trois* (Az Amfibológiákról vagy félreérthetőségekről, Tabourot, 59r)

Ez a *Bigarrures* leghosszabb fejezete. A címébe foglalt görög eredetű és francia elnevezés a szerző szerint olyannyira közérthető, hogy nem is definiálja, pontosabban egy közmondással magyarázza meg:

> Ezeket az ekvivokálisokat még tovább követjük az amfibológiákkal, amelyek kettős értelmű ekvivokálisok, melyeket a mi jó elődeink entend trois-nak [félreérthetőségeknek, félrehallásoknak] neveztek el. Ráadásul itt van a közönséges közmondás, miszerint ha valaki tetteti, hogy nem érti azt, amit neki címeznek, és másra válaszol, azt mondják, hogy entend trois-t csinál.[1]

E rövid bevezetés után Tabourot azonnal rátér a megkötés antik hagyományára, hivatkozva Ciceróra, amit egy Aesopus-történet követ:

> Márpedig ezek az amfibológiák oly megbecsültek és gyakoriak voltak a görögöknél és a latinoknál, hogy a filozófusok úgy vélték, a világon minden szó alá van vetve a különböző értelmezéseknek. A második *De Oratore* könyvében Cicero is követi ezt a véleményt, mondván, *nullum esse verbum, quod non sit ambiguum:* és *pro Cecinna* intézett beszédében azt mondja, hogy soha nem lenne jó vége, ha valaki minden szót kicsavarna, amit úgy hívunk, *verba aucupari* (szófeszegetés). És szolgáink szolgálata sem működne: Esopus feleletei urának, Xantusnak elegendőképp bizonyítják, amikor is a jó étket a nősténykutyának tálalta föl, ahelyett, hogy a feleségének vitte volna oda, mivel Xantus azt mondta neki, vidd a barátnőmnek.[2]

1 „Novs suyurons encor ces aequiuoques par les Amphibologies, qui sont aequiuoques à deux ententes, que nos bons peres ont surnommé des entend trois. Et mesme nous auons encore ce prouerbe ordinaire, que quand quelqu'vn feint ne pas entendre ce que l'on luy propose, & respond d'autre, on dit qu'il faict de l'entend trois." Étienne Tabourot, *Les Bigarrvres dv Seignevr des Accord,* A Poitiers, par Iean Bavhv, [1572], 1606 (a továbbiakban: Tabourot), 59r.

2 „Or ces Amphibologies ont esté estimees si frequentes entre les Grecs & Latins que les

Majd példák következnek a félreérthető fogalmazásra, előbb Quintilianustól, majd Cicerótól. Az előbbi szerint az amfibológia szónoki hiba, az utóbbi szerint a hibás szofizmára megy vissza, ami ily módon a szofistáktól ered. Tabourot két példája ez utóbbira:

> Item: *Mus casum [!] edit, / Mus est syllaba: / Ergo syllaba caseum edit.*
> Item: *Populus est arbor. / Multitudo ciuium est populus. / Ergo multitudo ciuium est arbor.*

Az alábbi sem kevésbé leleményes:

> A Bárány egy égi jel, / Bárányt ettem, / Tehát egy égi jelet ettem.[3]

Az amfibológiák eddigi két területét, a szónoki beszédet és a szofisták argumentációit Tabourot egy harmadik részterülettel növeli a latin múltban: „A jogászok sem akartak mentesülni az efféle érvelések alól, mivel éppen ők csinálták a következőket"[4] – és példák következnek a jogászi érvelés amfibológiáira. Ez után a félreszólások, félrehallások és félreértések területe mérhetetlenül kitágul, minden rend nélkül következnek példák, bevallottan azon sorrend szerint, ahogyan Tabourot fantáziájában fölmerülnek. Áradnak a rövid történetek, többnyire anekdoták, hol a régmúltból, hol a jelenből. Amfibológiáról olvasunk akkor, amikor Croesus jóslatot kért Apollóntól a perzsa király, Cyrus megtámadása előtt, és azt a választ kapta, hogy ha megindítja a háborút ellene, egy nagy birodalom fog széthullani. De nem Cyrusé, hanem Croesusé hullott szét. „Szerző: Hérodotosz első könyv."[5] A nyüzsgő anekdotatömegben alig-alig tűnik föl olyasmi, aminek valamilyen szorosabb kapcsolata volna az irodalommal. Mindenesetre föltűnik „a mi francia Sallustiusunk, Philippes de Commines" neve (67r), Jean Bodiné (67r) és Erasmusé (67v), valamint Vergilius eposza 4. énekének kezdete okán Joachim du Bellay neve is. Tabourot beidézi az *Aeneis* két

---

Philosophes ont estimé tous les mots du monde estre subiects à diuerses interpretations. Ciceron en son second *De Oratore* suyuant cest opinion, dit *nullum esse verbum, quod non sit ambiguum:* & en l'oraison *pro Cecinna*, dit que ce ne sera iamais fait qui voudra chiquoter tous les mots, ce qu'il appelle *verba aucupari*. Et que iamais nous n'aurons mesme seruice de nos seruiteurs: Les responses d'Esope à son maistre Xantus en font preuue suffisante quand il porta le bon plat à sa chienne au lieu de le porter à sa femme, pource que Xantus luy auoit dit, porte cela à m'amie." *Uo.,* 59r–v.

3 *Uo.,* 61v–62r.

4 „Les Iurisconsultes n'ont pas voulu estre exempts de ces argumentations, car ils ont bien faict ces suyuants." *Uo.,* 62r.

5 „Qui fut semblable à celuy donné par l'oracle d'Apollon au Roy Croesus qui auoit enuoyé demander s'il feroit la guerre à Cyrus Roy des Perses. Car l'oracle donne responce que s'il prenoit la guerre contre iceluy, vn grand Empire seroit subuerti: mais ce fut en fin celuy de ce Roy Croesus, & non de Cyrus, comme il'auoit mal pris. Autheur Herodote liure premier." *Uo.,* 63r.

sorát abból a jelenetből, amikor Dido szerelme föllobban Aeneas iránt. Vergilius amfibologikus megfogalmazású sorát az Akkordok Ura szerint fordításában Joachim du Bellay egyszerűen átugrotta, s ezért Tabourot a saját fordításával áll elő, és védelmezi saját megoldását (66r–v). Már csak egyetlen utalást emelek ki Tabourot hosszú példatárából, Raminagrobis entend-trois-ját Rabelais-től:

> Nemde Rabelet [!] kellemesen írja le Raminagrobis entend-trois-ját, aki ezekkel a szavakkal csábította a klienseit: Arany itt, barátom, hogy Tanácsra kérsz, Arany ott, olyan a te kérdésed, Arányoz engem, aranyosra értem, arany egy barátom, nem marad más, csak hogy tanácsoljam: arany itt, arany ott.[6]

Itt három kétszótagos egység, az *or là*, az *or ça* és az *or bien* alkotja az entend-trois-t, a szándékolt félreérthetőséget.

Ilyen amfibológiára épül Holéczy Mihály *Álom, halál* című rövid költeménye is, amely kerülő úton ugyan, de ugyanazt adja, mint a neolatin nyelvekben az álom és a halál fonetikai közelsége („L*'amour* est *mort,* souviens-t-en", írhatta Guillaume Apollinaire):

> Halva meg alva, magyar két szónk nem sokba különböz;
> Hirdeti melly köz van halva meg alva között.
> Sőt vedd Róma szerént a' H-át lehelésnek, az alva
> 'S halva közűl minden közt kilehelni fogol.[7]

10. §. *Des Antistrophes recontres ou contrepetries* (A szembenálló Ellenstrófákról vagy szembeszellentésekről, Tabourot, 84r)

Ami a definíciót illeti, igen fontos, hogy ezt a megkötést Étienne Tabourot közelíti a megelőző fejezetek ekvivokális jelenségeihez, jelezve, hogy ezt az eddig bevett szemlélettel szemben teszi. „Még senki sem vélte úgy, hogy ezek az Ellenstrófák ekvivokálisok lennének, oly nagy a különbség közöttük, ha mindkettejük meghatározását tekintjük: Mivel Ellenstrófa tulajdonképpen egy vagylagos szókifordítás, amit a latinok *verborum inversiones*nek neveztek".[8] Ezt könyve

6 „Rabelet n'a-il pas gentilement descrit l'entend-trois de Raminagrobis, qui inuitoit ses Clientules par ces mots: Or ça, mon amy, que demandez vous au Conseil, Or ça vostre question est telle, Or ça, or ie l'entend bien, Or là mon amy, il ne reste plus que vous conseiller: Or là, or là", *Uo.,* 69r.

7 Sebestyén Gábor, Szép-literatúrai ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez, 4(1824), 96.

8 „Encor qu'aucuns ayant estimé que ces Antistrophes soient aequiuoques, si est-ce qu'il y a grande difference si l'on considere la deffinition de l'vn & de l'autre: Car Antistrophe est proprement vne alternatiue conuersion de mots, que les Latins ont appellé *verborum inuersiones*". Tabourot, 84r.

egészének alapkoncepciója teszi a lehetővé számára: miután a legelső fejezetben a betűk hatalmas területét úgy mutatta be, mint amely lehetőséget ad betűk és ábrák játékára, betűáthelyezések és ezzel a jelentések megváltoztatásának játékára, a *felcserélt betűk*kel felcserélt jelentések valóban közel állnak a megelőző és a következő fejezetek sok jelenségéhez. Ám mielőtt e megkötés egyes példáira, majd használatának kiterjedtségére térne, két műfaji természetű félreértést kell tisztáznia. E tisztázásnak azonban ára van: e megkötést ő maga a példák között nem köti egyetlen költői alkotáshoz sem. Vagyis nem azt a megoldást választotta, amit Thomas Sébillet választott 1548-ban megjelent *Francia Ars Poétika* című tankönyvében, melyet „a fiatal és a francia költészetben még kevéssé járatos tanulók számára írt". Ebben, túl a költészetnyelv alapvető kérdésein, túl a legfontosabb költői műfajok definiálásán és jellemzésén, túl a rímfajták ismertetésén, az egész *poétika* legvégén, a könyv lezárása előtti legutolsó mondatban jön elő két jelenség, a *pikárd rébusz* és a *contrepetrie.* Vagyis e két jelenség a margón megjelenik ugyanebben a poétikai traktátusban, de úgy, mintha ott sem lennének. A legutolsó, Sébillet által tárgyalt rímfajta a *rime rétrograde,* amire már nem is ír példát bele a könyvbe, „Mivel ugyanolyan gyorsan meg fogod érteni te magad a retrográd rímet, miként a pikárd rébuszt és a röpke contrepetis-t is."[9] Sem Sébillet, sem Tabourot nem használta ki a *contrepéterie* szó szerinti jelentését, amit Timár György így magyarított: *ellenszellentés*[10] (annak mintájára, hogy a *sonnet* hangzatka, a *rondeau* köröcskéző, a *sestina* hatlapos, a *ballade* pedig tánczika).

Az *antistrophe* kifejezés a *Bigarrures* megjelenése idején ugyanaz a terminus, mint amely nagy erővel tört be húsz évvel korábban a francia költői gyakorlatba és a poétikai értekezésekbe. 1548-ban, a francia poétikai forrongás legelső évében kezdődött a vita egyebek mellett az *ode* műfaji természetéről és fajtáiról. Az óda-vita megindulása után, 1550-ben adta ki Pierre de Ronsard az *Ódák első négy könyvé*t. Míg maga az *ode* terminus már 1488 óta használatos volt, miután 1511-ben már ott volt Jean Lemaire de Belges-nél és másoknál, a XVI. század közepére számos antik formai mintája és szövegmintája imitáció tárgya lett. Az óda-vitáról írott kitűnő könyvében teljes joggal írhatta François Rouget:

> […] az óda lexikális lánca igen hosszú. Fontossági sorrendben a címek a következőket adják: *óda* (pásztori; dialógusos stb.), *vers lyriques, chants lyriques* (mértékre szabott; győzelmi), *chanson, odelette, himnusz;* aztán *epthalamium,*

9 „Car aussi tost auras-tu entendu de toymesme la ryme re'trograde, comme le Rebus de Picardie, & le Contrepetis de court." Thomas Sébillet, *Art Poetique François,* Paris, 1548, 79r.

10 Lukácsy András [Sándor], *Kiment a ház az ablakon…: Költészet és játék*, Bp., Gondolat, 1981, 466.

canticum, palinódia, beszély, epicédium, jókívánság, panasz, epitáfium, elégia, hálaének stb. Az óda neme vagy neve gyakran cserélődik ki a címekben rokon formák neveivel.[11]

Ebben a helyzetben, ideértve Jean Dorat aszklepiadészi, alkaikus, szapphikus latin nyelvű ódáit és a francia Horatius-imitációkat is, Ronsard-nak egyetlen nagy hatású leleménye volt: a pindarikus ódák bevezetése a francia költészetbe. Természetesen nem Pindarosz metrikáját honosította meg (ez már-már lehetetlen lett volna), hanem a költemények szerkezetét, amelyek nem egyszerűen versszakokból állnak, hanem három különféle strófa alkot egy *triadikus tömb*öt, s a költeményen belül e triadikus tömb ismétlődik meg még egy vagy több alkalommal.[12] Nálunk a pindaroszi óda ilyen triadikus szerkesztését egyik formaelemző tanulmányában Ungvárnémeti Tóth László mutatta be 1818-ban, magyar példát is mellékelve hozzá *(Óda Herminéhez [a' Pythiai Tizedik Hymnus mértékein]).*[13] Ami a mi szempontunkból fontos: Pierre de Ronsard (és Ungvárnémeti Tóth László) ilyen *antistrophe*-jának, vagyis annak, amely egy *strophe* és egy *épode* között tűnik fel, az égadta világon semmi köze Étienne Tabourot (és Gabriel Peignot) *antistrophe*-jához. Az előbbi az európai költői formatörténethez tartozik, az utóbbi a megkötések európai tartományához.

Éppen azért, mivel Étienne Tabourot nem kötötte költeményekhez e bigarrure vagy megkötés példáit, 1808-ban Gabriel Peignot így definiálhatott: „A Contrepetterie (e kifejezést egy régi szerző használta) abban áll, hogy két szó első betűjét áthelyezzük, ami gyakran előfordul azokkal, akiknek túl gyorsan pereg a nyelvük". Majd példák következnek nála: A **C***aire* se **M***ouche* helyett le **M***aire* se **C***ouche*. **S***ot* **P***ale* helyett **P***ot* **S***ale* stb. De ahhoz, hogy ő 1808-ban már mint a költészethez tartozót mutassa föl a Tabourot-nál még csak a megkötésekhez (és *csak* az élethez) tartozó jelenséget, ha már Peignot föltünteti, kötelezőnek érzi, hogy a költészethez kösse.

Tartózkodnék attól, hogy e nevetséges és alacsony szójárásról beszéljek, amit ANTISTRÓFÁnak is neveznek, ha olykor nem használták volna föl költeményben

11 François Rouget, *L'apothéose d'Orphée: L'esthétique de l'ode en France au XVIe siècle de Sébillet à Scaliger (1548–1561)*, Genève, Librairie Droz, 1994, 32.

12 A francia Pindarosz-követő ódáról összefoglalóan: Pierre Brunel, *L'ode pindarique au XVIe siècle et au XXe siècle,* Revue de Littérature Comparée, Cinquante-et-unième année, 51(1977)/2 (avril-juin), 254–271; Nathalie Dauvois, *Du temps de l'ode au temps de l'églogue: Contribution à l'étude du temps lyrique dans l'oeuvre ronsardienne,* Europe: Revue littéraire mensuelle, 64(1986)/691–692 (nov.-déc.), 20–28.

13 *Ungvárnémeti Tóth László művei,* s. a. r. Merényi Annamária, Tóth Sándor Attila, a görög szöv. gond. Bolonyai Gábor, Bp., Universitas, 2008 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 9), 499–521.

is. Ám ebben az esetben nem a szavak első betűi cserélnek helyet, hanem maguk a szavak. Az ilyen contrepets rendszerint hat- vagy nyolcsoros rövid darabok, bennük három- vagy négyszeres ismétlés található, amikor is három vagy négy szó mindannyiszor különböző sorrendben jön elő. Íme, néhány példa: Az elsővel a protestánsok szolgálnak, akik így írtak üldözőik, II. Henrik, II. Ferenc, Franciaország királyai, valamint Antal navarrai király előre nem láthatott haláláról:

Par l'oeil, l'oreille et l'épaule
Dieu fit mourir trois rois en Gaule.
Par l'épaule, l'oreille et l'oeil
Dieu a mis trois rois au cerceuil.
Par l'épaule, l'oeil et l'oreille
Dieu nous fit voir mainte merveille.

A második a protestánsok ellen készült.

Luther, Viret, Bèze et Calvin
Ont renvesé l'esprit divin.
Bèze, Calvin, Luther, Viret
Sont moins au Christ qu'à Mahomet.
Calvin, Luther, Viret et Bèze
Ont mis le mond mal à l'aise.
Viret, Bèze, Calvin, Luther
Et les leurs iront en enfer.[14]

Vajon ki lehet az a „régi szerző", aki a contrepetrie kifejezést használta? Ha megnézzük, hogy az ellenstrófák ókori hagyományából kiket tüntetett ki Étienne Tabourot, a következő névsort kapjuk: Platón, Varron, Festus „és a régi grammatikusok", valamint Martalis. Sokkal fontosabb azonban az utalása François Rabelais-ra.

Az itt következő kettő két részlet a nagy Pantagruel igaz történetéből:

Femme folle à la messe, est volontiers molle à la fesse.
A beaumont le vicomte,
A beau con le vi monte.[15]

14 [Gabriel Peignot], *Amusemens phologiques ou Variétés en tous genres […] par G. P. Philomnestre,* A Paris, B. A. K., 1808, 65–66. Figyelemre méltó, hogy ugyanezt a *Luther, Viret, Bèze et Calvin* kezdetű verset már Étienne Tabourot idézte, csakhogy nem a *contrepetrie*-ről szóló fejezetben, hanem a 132r lapon, a *vers rapportez* példájaként. E vers mindkét ilyetén felfogását vitathatónak érzem, azt is, hogy *contrepetrie* lenne benne, és azt is, hogy *összefésült verssorokról lenne szó.*

15 „Ces deux suyuants sont extraits de l'histoire veridique du grand Pantagruel.

A megkötéses szövegek gyakran lefordíthatatlanok, hiába bólintunk rá arra, hogy valóban jobb, ha egy ellágyult nő ül a seggén, mint ha egy bolond nő a szentmisén. De ez a két idézetes kijelentés a francia *contrepetrie* etalonjának tekinthető, mindkettő mintadarab. Étienne Tabourot az értekezésében az olvasó elnézését kéri a trágár kifejezések miatt, de *Alcofrybas Nasier* megengedhette magának, hogy éljen velük. És e megkötés maga nem csak a francia XVI. században vonzotta magához a szkatológia képzetköreit, de más nyelvekben is. Rabelais-nál, a *Pantagruel*ben a megkötést megnevező két kifejezéssel találkozunk: az egyik az *antistrophe* főnév, a másik az *équivoquer* ige, amely nem másra utal, mint az *antistrophe* vagy *contrepetrie* kitalálásának, elkészítésének a módjára. Rabelais megerősíti Tabourot-nak azt az elgondolását, amely szerint a *contrepetrie* az ekvivokálisokhoz közeli, ezekkel rokon megkötés.[16] Láttuk már, hogy az egyes bigarrure-ök más nyelvre többnyire lefordíthatatlanok, amennyiben nem csupán a megkötés szerkezetét fordítjuk, vagyis nem formai szempontból analóg magyar megkötést keresünk, hanem még az eredeti hely szójelentéseit is át akarjuk vinni a másik nyelvre. Figyeljük meg a *femme folle à la messe* és a *femme molle à la fesse* megoldásait a *Pantagruel* magyar átültetéseiben! Nyári-*Kepüs* Bálint (*Süpek* Ottó) ezt a megoldást választotta (a kiemelés tőlem való, Sz. Cs.): „[…] egy másikban két vagy három gyújtólencse vala, amivel is dühbe gurította az embereket és az asszonyokat, hogy még a templomban sem viselkedtek illedelmesen; erre meg azt mondta, hogy mindössze egy hangnyi különbség van a *rima* és az *ima* között".[17] Fordításában Faludy György egyszerűen átugrotta a francia eredetinek ezt a helyét.[18] Süpek Ottó pedig igen közel járt egy lehetséges magyar *contrepeterie*-hez! Mondjuk, valóban egy hang- vagy betűáthelyezésnyi különbség van aközött, hogy *rondeau* (van) *az imá*ban, és aközött, hogy *ondó* (van) *a rimában*. A Tabourot által idézett másik rabelais-i *contrepetrie* sem járt sokkal jobban. Mivel a magyar *contrepetrie,* úgy tűnik,

---

Femme folle à la messe, est volontiers molle à fesse.
A beaumont le vicomte,
A beau con le vi monte." Tabourot, 85v.

16 A két rabelais-i hely a következő, az előbbi a 12., az utóbbi a 14. fejezetben. 1. „En l'autre, deux ou trois mirouers ardans, dont il faisoit enrager aucunesfois les hommes et les femmes, et leur faisoit perdre contenance à l'église. Car il disoit qu'il n'y avoit que ung antistrophe entre *femme folle à la messe* et *femme molle à la fesse*." 2. „– Mais (dist il), équivoquez sur *»A Beaumont le Viconte«*.
– Je ne sçauroys, dist elle.
– C'est (dist il), *»A beau con le vit monte.«*" François Rabelais, *Pantagruel,* Première publication critique sur le texte original par V. L. Saulnier, nouvelle édition augmentée, Genève, Librairie Droz, 1965, 92–93, 119.

17 François Rabelais, *Pantagruel*, ford. Nyári-Kepüs Bálint, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995 [a továbbiakban: Rabelais 1995], 87.

18 François Rabelais, *Pantagruel,* I, ford. Faludy György, Szeged, JATE Kiadó, 1989 [a továbbiakban: Rabelais 1989], 99.

nyelvi fantáziánknak nem oly régi megkötése, a jegyzetben idézett szöveghely fordítása így szól Süpek Ottónál:

> – Jó – mondta Panurge –, de előbb csináljon ezzel egy szójátékot: *Kéményedre veréb szállott.*
> – Hogy tudnék? – mondta a hölgy.
> – Hát akkor itt van, ni – mondta Panurge –: *Keményedve beléd állok.*[19]

Faludy György átvitte ugyan ezt a rabelais-i megkötést, de talán a *viconte ~ con* le *vit* vicomte-jától indíttatva magyar családnevekre.

> […] Hallotta-e, asszonyom, miért nem akarta Csányi Borbála csatában elesett férje, Telepi Fülöp családi nevét lányneve előtt viselni?
> – Nem tudom – sóhajtotta az asszony.
> – Mert akkor Telepicsányi Borbálának kellett volna aláírnia a nevét.[20]

A magyar *contrepetrie*-ről vajmi keveset tudunk, pedig eleven hagyománya rémlik általános iskolai alsó tagozatos gyerekkoromból. Egyelőre Balázs Géza nyelvész gyűjtésére tudok hivatkozni, aki e megkötés magyar nyelvi leleményeit az „aszfaltköltészet" és az „internetfolklór" tartományában helyezi el. Az ő példáinak általános mondatszerkezete a 'nem mindegy, hogy'

tanya a Bakonyban, vagy banya a takonyban
vörös szalag, vagy szőrös valag
fal mellett szarni, vagy szar mellett falni
cseréljünk helyet, vagy heréljünk csehet[21]

A létezett magyar szocializmus évtizedeiből való ez az ellenszellentéses vicc: „Mi a különbség a békepapság és a KÖZÉRT között? A KÖZÉRT egy vegyes kereskedés, a békepapság egy kegyes vereskedés." Sokat várok a már egyre gyakrabban egyre gorombább hangra váltó XVII. századi magyar nyelvű hitvitáink vizsgálatától, de e megkötés hazai megjelenései szinte bárhonnan, bármikor előjöhetnek.

19 Rabelais 1995, 107.
20 Rabelais 1989, 125.
21 Balázs Géza, *Miért jobb a sör a nőknél?: Kocsmafilozófia, aszfaltköltészet, internetfolklór,* Bp., Fekete Sas, 2001, 90. Az 1980-as években a 4. kifejezéspár a „heréljünk cheyenne-t" utótaggal is ismert volt, nyilván az indiánregények hatására. Ugyaninnen, egy budai általános iskola korabeli közösségéből adatolható a *Nem mindegy, hogy nyomok a hóban vagy nyomok a hóba* szintagma is. További adatok Erdélyből, baráti körből: *csíkos sikló / síkos csikló; szarba csapni / csapba szarni; ingó firma / fingó Irma; kedves nő / nedves kő.* (Szerk. megj.)

11. §. *Des Anagrammatismes ou Anagrammes* (Az Anagrammatizmusokról avagy az Anagrammákról, Tabourot, 91v)

Mint majdnem mindegyik §-t, Étienne Tabourot ezt is hozzákötötte a megelőző fejezetekhez, mert az egyes fejezeteket egyetlen egységes értekezésbe kívánta összeszőni. „Miután fentebb láttad már az ekvivokálisok, amfibológiák és antistrófák módját, ennél fogva ezektől könnyen átmehetünk az anagrammákhoz, amelyeket másként csereberélt neveknek mondunk". Majd következik a definíció:

> Mert ezek a betűk felforgatásai, oly módon átrakva őket, hogy semmi hozzátoldás, megismétlés vagy rövidítés ne essék bennük, csak ami megvan valamely személy vezeték- és keresztnevében, amiből jelmondatokat vagy teljes értelmű kifogástalan periódusokat csinálunk: és igen oda kell figyelnünk, hogy az írásmódot betartsuk, már csak bárki kiválósága miatt is, s e szabály alól senki nem mentheti föl magát, miként Jacques Peletier tette szórakoztató könyvében, melyet Bonaventure des Periers neve alatt hozott napvilágra, Iean Gidoen nevével, akit ő Angin Doye-nak írt át.[22]

Tabourot meghatározása tökéletesen megfelel a mi anagramma-felfogásunknak. A Peletier által készített anagrammára tett utalása azért lényeges, mert ezek szerint vannak *technikailag* hibás vagy rossz anagrammák, s ezek csak azért létezhetnek, mert a készítőik nem az anagramma *szigorú* szabályához *(reigle)* tartják magukat. Mint majd látható lesz, a XVII. századi magyar anagrammatikában a szigorú szabály érvényesítésének példája sokkal kevesebb, mint a fellazított anagrammáké. Az értékbeli megkülönböztetés lehetőségét a *szigorú* és a *fellazított* anagramma közti különbség alapozza meg: már a XVII. század elején a mi költészetünkben is ezzel támadható a „rossz" (verses) anagramma, és ezzel védhető a „jó". Az írásmód vagy ortográfia be nem tartása volt 1615-ben a visszatámadás alapja egy olyan verses anagramma-csatában, amely csak mellékütközete volt egy nagy harcos hitvitának. A *Kalauz*ról folytatott és hosszú vita egyik leágazása abból indult ki, hogy Pázmány Péter *Az Igazsagnak*

22 „Tu as peu cy deuant voir la façon des Aequiuoques, amphibologies, & Antistrophes, desquelles consequemment nous viendrons aisement aux Anagrammes, qu'on dit autrement noms renuersez: Parce que ce sont inuersions de lettres tellement transposeez, que sans aucune adionction, repetition, ou deminution d'autres que celles qui au nom & surnom d'vne personne, on en fait quelques deuises ou periode accomplie d'vne sens parfaict: & faut bien aduiser que l'ortographe y sot bien observuee, si ce n'est l'excellence de quelqu'vn, on se puisse dispenser de ceste reigle, comme en celuy rapporté par Iacques Pelletier, au liure plaisant de ses comptes qu'il a faict mettre en lumiere sous le nom de Bonauenture des Periers, d'vn nommé Iean Gidoen, qui trouua, Angin Doye." Tabourot, 91v–92r.

Gyeözedelme című vitairatában gúnyverssel rontott Alvinczi Péter *nevének* is. Feleletül erre Zvonarich Imre csepregi evangélikus esperes és Nagy Benedek kőszegi evangélikus iskolamester a *Pazman Peter pironsagi* (Keresztúr, 1615) című kiadványban, válaszul a Pázmány-kötet, a *Csepregi Mesterseg* névgyalázó epi- és anagrammáira *Magyar Anagrammas Versek*kel válaszolnak. A verses csatát kiprovokáló Pázmány nem folytatta a költői vitát, amelybe idővel Langi Mihály is belesodródott. Helyette Balásfy Tamás folytatta Pázmány Péter poétai védelmét és a támadást az őt bántó „iffiu Poëták", Zvonarich Imre és Nagy Benedek ellen. A Balásfy Tamás írta *Epinicia Benedicto Nagi* (Pozsony, 1616) című nyomtatvány egyetlen, kissé csonka példányban maradt ránk, de azért megőrzött 9 darab, NAGI BENEDEK nevéből és nevére készített művet, *Az keoszegi iskola-por Soce nevebeol csinalt kölcsönt fizetö anagrammas verse*ket. Nem a saját, hanem az ellenfél verses anagrammái már ekkor, az előszóban *az versek csinalasában valo mesterkedes*ek, *kákombák gyermekségh tulaidona* mind. Mert írni Nagy Benedek

> […] csak egy ighaz Anagrammat sem tudott, az Pazmany Peter Vram neueböl ki facsarni, mert hun igy iria, Pasmani, hun igy Pasmnij, hun így Paasmanij, igys: Pazmani: Az Z. betüt, S betüué csinallya, az y à ki egy betű, asztis ket betüue ij: hunn fenn hadgya az Z., hun aszt ki lopuan belölle, más teszen helyeben, S hun csak egy .i. betüt vét, az N. vtann, hun kettöt ij.[23]

Mert azt nem érdemes vita tárgyává sem tenni, hogy Petrus Pazmanij valóban *Rusnia Pap*-é, vagy csak *Minapi Terpè*? Ha viszont az anagramma-kijelentések *technikailag* tökéletlenek, akkor szerzőjük egyrészt elmarasztalható a magyar és a latin nyelv igen tökéletlen ismeretében (s az efféle *korcsos es koszos Magiar* ember, *Deaktalan Domine*), másrészt az ő neve fölhasználásával kell megmutatni neki, milyen az *igaz anagramma* („Ha szeghet szegghel kell ütni, az Soce irta verseket, versekkel kellett száiában verni, hogy ne véllye az nagy balgatagh Ember, maghát, tudósnak lenni"). Technikai szempontból Balásfy Tamásnak mind a 9, disztchonokban írott anagrammás verse korrekt (tehát „igaz") anagrammákat foglal magában.

Most visszatérünk Tabourot-hoz, aki az iméntiek után rátér az anagrammák görög eredetének dicséretére. Annál érdekesebb azonban az Artemidórosz kapcsán említett, de sajnos ki nem fejtett – freudi? lacani? – kapcsolat az anagrammatizmusok és az álomértelmezések között. Tehát:

23 *Bethlen Gábor korának költészete,* s. a. r. Komlovszki Tibor, Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1976 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVII/8), 541.

Isaac Tzetzes Lycophront magyarázva tanúsítja, hogy a régi görögök törődtek ezzel. Hiszen elmondja, hogy Lycophront nem csupán költészetéért becsülték, hanem azért is, mert szerencsésen készített anagrammákat: mint amit például Egyiptom királyára, Ptolemaioszra talált ki.

Πτολομαιος *Απο μελιτος.*
Vagyis, Emmiellé.
És feleségére, Arsinoë királynőre,
Αρσινοή, *Ερας ιον*
Júnó violája.

Még inkább megmutatja, hogy e tudomány hajdan milyen megbecsült volt, hogy Artemidórosz az álmokat magyarázó könyvében mondja ezt, s meg kell jegyezni, hogy az anagrammatizmusok jelentős lökést adtak az álmok megértéséhez.[24]

Ami az anagrammatika gyakorlásának jelen helyzetét illeti a XVII. század második felében, ez a lelemény *(inuention)* közkeletűvé *(commune)* vált. Pedig maga a megkötés jobb sorsra érdemes – ekkor Tabourot számos példát idéz saját magától, latin és francia anagrammákat egyaránt. Egy anagramma vagy attól méltó a felidézésre, hogy uralkodóról vagy más kiemelkedő személyről készült (Tabourot-nál ilyen a Valois-k: François de Valois, Henry de Valois, Marguerite de Valois, Charles de Valois, de ilyen Catherine de Medicis és Elisabet d'Autriche is), vagy pedig attól, hogy jeles költő készítette, akár önmaga nevéből, akár más személyéből. Így emlegeti Pontus de Tiard, Joachim du Bellay mellett Jean d'Aurat (Jean Dorat, Johannes Auratus) anagrammáját a pindaroszi ódaforma francia meghonosítójának, Pierre de Ronsard-nak a nevére: *Rose de Pindare.* Az egyes anagrammák értéke nem egyforma: azok az anagrammák leleményesek, amelyeknek a jelentése egybevág a kiinduló név viselőjének a személyiségével vagy valamely alaptulajdonságával. Étienne Tabourot azokat az anagrammákat kedveli, amelyek a kiinduló név viselőjének az erényeit eme-

24 „Isaac Tzetzes interprete de Lycophron, nous tesmoigne que les anciens Grecs en faisoyent cas. Car il dit que non seulement Lycophron estoit en estime pour sa Poësie, mais aussi pource qu'il faisoit heureusement des Anagrammes: comme pour exemple il trouua sur Ptolemmee Roy d'Egypte.
Πτολομαιος *Απο μελιτος.*
Vagyis, Emmiellé.
Et sur la Royne Arsinoë sa femme,
Αρσινοή, *Ερας ιόν*
Violette de Iunon.
Pour monstrer encor que ceste science estoit recommandee anciennement, Artemidore en son liure de l'interpretation des songes dit ses mots, il faut bien noter que les anagrammatismes donnent grande ouuerture à l'intelligence des songes." Tabourot, 92r–v.

lik ki. De kénytelen megállapítani, hogy „Manapság […] rendszerint inkább a hitványságról készítünk anagrammákat, mintsem az erényről", mint például a Marie Menedant nevére készült *Merde en ta main* ('Szar a kezedben') anagrammát, amely Tabourot szerint, bár technikailag hibátlan, vicces-mókás és aljas *(follastre & sale).* Tabourot rögzítette azt is, hogy a *szennyes* anagramma bevonult a felekezetek közötti hőzöngés fegyvertárába, majd sietve közli három (névtelen) teológus közös anagrammáját Caluin nevére.

S mielőtt a hazai anyag futó és igen elnagyolt áttekintéséhez visszatérnénk, ide kívánkozik két fontos megjegyzés. Az egyik az, hogy az anagrammatizmusnak mint megkötésnek *önmagában* semmi köze költeményhez, költészethez, talán még az irodalomhoz sem. Az iskolai retorikák Európa-szerte világosan tagolták a bejárandó utat a kiválasztott névtől az anagrammatikus versig. Ami a hazai helyzetet illeti, a mi „bigarrure"-jeinknek vagy megkötéseinknek nem volt helyük az „elit" vagy a teoretizáló retorikákban, ám annál inkább ott vannak a XVII–XVIII. századi taktikai retorikákban, vagyis az iskolai és iskolás értekezésekben. Ez utóbbiakról, vagyis az iskolai versgyakorlatok felől rostálva meg a vizsgálandó anyagot, máig kitűnő képet ad Bán Imre könyvecskéje 1971-ből.[25] Az is kézenfekvő, hogy amikor Kilián István a modern „képvers" XVII–XVIII. századi előzményei felé fordult, és saját szempontjából áttekintette a hazai retorika kézikönyveket, Andreas Graff és Philippus Ludovicus Piscatortól Moesch Lukácsig és Lepsényi Istvánig igen sok ismerős névvel találkozunk. Ha pedig Kilián tanulmányában áttekintjük a Moesch Lukács által tárgyalt 37 költeményfajtát, rendre előjönnek Étienne Tabourot megkötései: az akrosztichon, az aenigma, az aequivocum, és persze az anagramma is.[26] Ezek az iskolai gyakorlatok a verses anagrammák készítését három szakaszra tagolják: a *programma* a kiválasztott név → a név betűinek cseréjével készül az egy vagy több (szigorú) *anagrammata* → ha ezeket verssorokba foglaljuk, jutunk el az *anagrammatismus*hoz, vagyis a versbe foglalt, versben megjelenő anagrammához. De ha a programmából elkészítjük az anagrammatát, akkor (a második „gyártási fázis" után) ugyanúgy befoglalhatjuk versbe, mint prózába.

Már utaltam az 1615-ben lezajlott katolikus–lutheránus verses anagrammacsatározásra. Íme egy példa Balásfi Tamástól a kőszegi iskolamester ellen, az ő nevéből készítve. Elöl áll az ortográfiailag helyes névalak (a *programma*); ezt követi maga az *Anagramma*, s csak harmadik egységként járul hozzájuk a versbe (esetünkben disztichonokba) rekkentett költemény.

25 Bán Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Akadémiai, 1971.

26 Kilián István, *A régi magyar képvers elmélete és kritikája = Historia litteraria a XVIII. században,* szerk. Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Tüskés Gábor, mts. Bretz Annamária, Bp., Universitas, 2006 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 233–235.

NAGI BENEDEK.
Anagramma.
BEN EGI DEKAN.
BEN DEKAN BENEDEK, S' egi dekan: KERDITEK HUN ben?
Köszeghben, DE KAN mégh mikor ot vagyonis.
No mint hogy Süldök között DEKAN lehet az KAN,
DEKAN is, DE KANis megh lehet az BENEDEK.[27]

Hogy mennyire erős volt a magyar iskolai gyakorlatban a verses anagramma készítésének e három szakaszra tagolása, a napnál világosabban látszik például Gyöngyössi Jánosnál, akinek a XVIII. század második felében készített „anagrammatismusai" 1802-ben jelentek meg nyomtatásban. Nála a három szakasz: programma → anagramma → anagrammatismus.

PROGRAMMA.
S Z A T H M Á R I S Á R A (*)
Anagrammata.
ÍR AZ, 'S MÁSRA HAT.
MÁR-IS TÁR-HÁZAS.
Anagrammatismus.
Ir az, 's Másra hat-eL IöVenDő hasznának
Erele, kIt VéLnéL CynthIa' társának:
Már-Is tár-házas ez, kI párIa *Sárának*
'S a' tIszta erkőLtsel Dús LVCretIának.

Te Vagy ez, IeLes SzŰz! a' kIben Mérészen
tIsztaság, 's nyáIyasság kezet fognak készen,
egygyez a' kegyesség ezekkel egészen:
ezek áLtaL Légyen sorsoD a' Iob részen.
Ezer Hét-száz Hatvan-ötödik Esztendőben. Sára napján.

(*) Az e' féle Parnassusi Játékok, és kivált az úgy nevezett *Chronostichon*ok, (mikor valamelly versben tsak annyi Romai Számot jelentö betük találtatnak, a' mennyi annak az esztendőnek kijelentésére elégséges, a' mellyben a' Vers irattatik) nékem, Nagy Tiszteletű Tanitóim' példájok után, gyönyörűségeim vóltanak tanuló Deák koromban; *Ruhnkenius*nak egy *Dissertatio*ja *de Doctore Umbratico* kezembe kerülvén, és azt meg-olvasván, az e' féle gyermek-játékokról tsak nem örökösön le mondottam. Bátorkodtam e' Gyüjteményben bé-tenni ezen két példákat, mellyek nyomtatásban vóltanak. Engedjen-meg nékem az Ér-

27 RMKT XVII/8, 217.

demes és ki-miveltt Magyar közönség. – – *Esopus*nak-is tetszett vagy egyszer a' gyermekek között Dióval jádzani. Egy Harmadik Játékot-is ide ragasztok, melly már később idejű; de a' melly iránt még annál menttebb lehetek, minthogy azt a' Nevet akkor Örökösömmé jegyzettem vala.

PROGRAMMA.
KOLO'SVÁRI SÁRA.
Anagramma.
VÁROSI ALAK RÓ'SA.
Anagrammatismus.
E VárosI aLak ró'sa angyaLI kép,
pIros szInneL nyILIk, teLLyes, IeLes, és ép:
ILLatozzék azért, 's Légyen oLLy Igen szép,
hogy szIne Lehesen szeMet eL-fogó Lép.
Ezer Hét-száz Hatvan-ötödik Esztendöben. Sára napján.
PROGRAMMA.
AJTAI TSEREPES MÁRIA.
Anagramma.
IMÉ ESTER' SAJÁT PÁRJA.
Anagrammatizmus.

(Itt következik maga az *Eszter, a természet s kegyelem csudája…* kezdetű, viszonylag terjedelmes mű.)[28]

Gyöngyössi János anagrammatismusai esetében érdekes – és a XVII–XVIII. századi európai költészetben rendkívül gyakori – az, hogy nem egyetlen megkötést foglal versbe, hanem egyszerre kettőt: anagrammát és akrosztichont. Ha ezt leoninusokban tenné, már három tabourot-i megkötést kalászolna össze. Az áttekintő tanulmány végén fogok kitérni arra a jelenségre, amit a contrainte-ek dúsításának, halmozásának, a megkötések hipertrófiájának nevezek.

Mint a legtöbb megkötés esetében kijelenthető, a személynévből készített és verses anagrammatika története sem lezárt történet. Hogy a Mátyási–Gyöngyössi-nemzedék után milyen szívóssággal élt tovább minden poétikai és ízlésváltozás ellenére, azt jól példázza Sebestyén Gábor esete, aki a XIX. század második felében is kitartóan ragaszkodott a századelő megkötéses írásának eszményéhez. Sebestyén az 1820-as években jelentkezett költőként, rendszeres szerzője volt a Szép-literatúrai ajándéknak.[29] Amikor 1863-ban a Vasárnapi

28 *Gyöngyössi Jánosnak Magyar versei, mellyeket külömb-külömbféle alkalmatosságokra készitett, és végre egyben is szedett,* Pesten, Találtatik Kilian Testvér. Könyv-Árosoknál, 1802, 211–213.

29 Sebestyén Gáborról, különösen közköltészeti érdeklődéséről bővebben lásd Vaderna Gábor tanulmányát a *Doromb* jelen kötetében.

Ujságban az *Egyveleg* rovatban közzétették 20 soros verses névanagrammáját, Pákh Albert és Jókai Mór kötelezőnek érezte, hogy elébe rövid bevezetőt írjon:

> – (Költészeti eszmefuttatás) Magyar versiróink nestorától, Sebestyén Gábor urtól ismét nehány legujabb művecske jutott köztudomásra, melyet érdekesnek találunk a közlésre. 1. Anagrammák, uj évi üdvözletül annak az általánosan tisztelt férfiunak, kinek becses neve az alábbi versek mindegyik sorában, valamint egyik sor is a másikban benne foglaltatik.

Ezt követi egy Martialis-idézettel megfejelve az anagrammatikus vers, melyből csak négy sort idézek:

SZELLEMI CSIN VAK ÉRTELEM:
A SZELLEMI TERV KINCS-ELEM.
ELVEM A SZELLEMI KINCSÉRT,
A SZELLEMI KINCS ELVEMÉRT.[30]

12. §. *Des vers retrogrades par lettres & mots* (A betűnként és szavanként visszafelé is olvasható sorokról, Tabourot, 100r)

A fejezet élén Étienne Tabourot visszautal az előző fejezetre, rámutatván az anagrammák és a *vers retrogrades* közti hasonlóságra, vagyis azonosságukra és különbözőségükre. Mivel ebben az esetben a *retrograde* csak körülírással, keservesen adható vissza, a közkeletű és ismert latin elnevezést fogom használni: *palindrom, palindromikus.* Bár ezt a szakszót a XVI–XVII. század nem használta, helyette így hívta: „*Versus reciproci, recurrentes,* amit mi vers retrogrades-nak nevezünk" – olvasható egy oldalszámozás nélküli tárgymutatóban.[31] Tabourot tehát így kezdi az erre vonatkozó fejezetet: „Az Anagrammatizmusok után a betűnként és szavanként Visszafelé is olvasható versekről fogunk beszélni: mert ahelyett, hogy az Anagrammákban a betűket bizonyos [meghatározott] rend nélkül kell áthelyezni, ezekben a betűnként Visszafelé is olvasható versekben rendet követve kell Anagrammatizálni, úgy véve a legutolsó betűt, hogy legelsőnek jöjjön elő."[32] Ezt követi az első példa, amelynek szerzője – láttuk ezt már az összefésült verssorok kapcsán – az ördög.

30 Vasárnapi Ujság, 10(1863)/1, 11.

31 Estienne Pasquier, *Les Recherches de la France,* avgmente'es en cette derniere Edition, A Paris, Chez Pierre Me'nard, M. DC. XXXIII. (Első kiadása: 1596.)

32 „Apres les Anagrammatismes nous parlerons des vers Retrogrades par lettres, & mots: parce qu'au lieu qu' és Anagrammes par lettres, il faut transporter les lettres sans ordre certain, en ces vers Retrogrades par lettres, il faut Anagrammatiser d'ordre, prenant la derniere lettre pour venir à la premiere." Tabourot, 100r.

Azt mondják, amikor az ördög Szent Antibe-ot a vállán vitte Rómába, szerezte ezt:

Signa te signa temere me tangis & angis
Roma tibi subito motibus ibit amor.

Fordítsd vissza e disztichon betűit, ugyanazt a két sort olvasod![33]

A „fordíts meg!" felszólítás annak általános, a magyar anyagban is meglévő jelzése (például késő középkori anyagunkban: „fordéjtsd Eva nevét"), hogy vegyük észre a palindromot: ez ennek a contrainte-nek a megjelölése a szövegekben, vagyis a palindrom megjelöltsége.

E fejezet alcímében a visszafelé is olvashatóság két alfajáról van szó: egyrészt arról, amikor a verssort alkotó szavakat *betűnként* kell visszafelé olvasni, másrészt arról, amikor csak *szavanként* kell. De tulajdonképpen nem két, hanem három alfajról van szó. Mert vannak olyan verssorok, amelyek pusztán ráépülnek egy palindromikus szóra, és csak a disztichon elejére és végére helyezett szó működik visszafelé is olvashatóként, a kétsoros többi része sem betűnként, sem szavanként nem. A palindromikus szavak egyik „őstojása" a *Roma–amor* palindrom. Miután Tabourot beidézte egy névtelen szerzőnek erre a palindromikus szóra szerzett két sorát, következik Scaliger.

Erre a szóra, Roma, Scaliger ezt a kedves disztichont szerezte:

Roma quod inuerso delectaretur amore,
Nomen ab inuerso nomine cepit *amor.*[34]

Ami a *Roma – amor* szavak elhelyezkedését illeti, ezt a megkötést mások *serpentinum*nak is nevezik. Itt ugyanarról van szó, mint az anagrammatizmusoknál, ahol a névből készített anagrammát kell befoglalni versbe. Meg kell találni a palindromikus szót, és ezt kell beilleszteni a verssorba. Ettől jelentősen eltér a harmadik alosztály, a szavanként visszafelé is olvasandó verssorok alosztálya. A palindrom-szó, ha kitalálandó, verses rejtvény megfejtése is lehet. A következő három példa 1829-ből való:

Visszafutók, *(Palindromi.)*
1. Egy Múlatság hátúlról,
Legfőbb szükségéről szóll.

33 „L'on dict que le diable portant Sainct Antibe à Rome sur ses espaules, composa celuy-ci. *Signa te signa […]* Retournez les lettres de ce distiche vous lisez les deux mesmes vers." *Uo.,* 100r.

34 „Sur ce mot de Roma, Scaliger a faict ce gentil distiche: *Roma* quod inuerso […]", *Uo.,* 100v–101r.

Bál-láb.
2. Egy nagy város, mondom íntve,
Partokat hol Duna ront;
Viszsza most reá tekíntve,
Lebeg mint-egy nedves pont.
Pest-tsep.
3. Állítsd lábára fejére,
Régi Nemzet most is áll!
Része szabadságra ére,
Az igától már el-vál.
Fénylett szépen tudományban,
Fénylik most is hagyományban.
Görög.[35]

A második példa után *(Si bene te tua laus taxat sua laute tenebis)* ismét Tabourot magánszférájába jutunk, hiszen több más hivatkozásából tudhatunk a közte és Jacques Peletier közti barátságról. „Az igen tudós Orvos, Filozófus és Matematikus Jacques Peletier mondta el nekem, hogy Guillaume des Autels adott neki hat így írt darabot, de ő csak erre a legelsőre emlékszik".[36] És akkor nézzük a harmadik alosztályt, a szavanként visszafelé is olvasandó verssorok területét. Ennek tabourot-i, szokás szerint személyes bemutatásából az általa idézett két vergiliusi példát elhagyom.

> Áttérve a szavanként visszafelé is olvasandó verssorokra, vannak köztük olyanok, melyeknek visszafelé is ugyanaz az értelme, mint előre; és vannak mások, amelyek egymással ellentétes értelműek. […] Mint e két fentebbi példa, ilyet nem tudok francia szerzőtől megjelölni, és amikor erről váltottam szót a néhai kedves Bellau Költővel, mondván neki, hogy én úgy látom, a mi nyelvünkön ilyet készíteni lehetetlen, ami rendelkezne a latin nyelv nyitottságával, hogy ne lenne roppant mód erőltetett, ő a tudtomra adta, hogy neki volt egy teljes ilyen szonettje, amelyik így kezdődik:
>
> Trespas facheux & doux, doux & facheux trespas.
>
> De csak kevésre emlékszik vissza belőle […].[37]

35 A szerző szignója: G-s M., Felső Magyar-országi Minerva, 1829. febr., 144.

36 „Iacques Peletier tres-docte Medecin, Philosophe & Mathematicien, m'a dit que feu Guillaume des Autels luy en auoit donné six de ceste façon, mais il ne peut se ressouuenir sinon de se premier." Tabourot, 100v.

37 „Venant aux vers retrogrades par mots, il y en a qui ont mesme sens à l'endroit, qu'à l'envers: & d'autres qui ont sens contraires. […] Ie n'en az point remarqué de François que des deux-cy

Mindenesetre feltűnő a palindromikus költészet kapcsán fellépő gyakori amnézia a kortárs francia szerzőket, a poétikaíró Jacques Peletiert és Rémy Belleau-t illetően. A Tabourot rendelkezésére álló antik példaanyag elégségesen gazdag, még a középkori is, de a XVI. századi rendkívül gyér, ezért is olyan rövid e fejezet. Pedig más helyeken az Akkordok Ura idéz olyan anyagot, amelyet ide is vonhatott volna. Ilyen a palindromikus ANNA névalak kettős (soreleji és sorvégi) akrosztichonja Clément Marot-nál, amely az akrosztichonról szóló fejezetbe került. Vagy van egy ilyen és három ehhez közelítő sor a költői leírásokról szóló későbbi fejezetben, a *Bigarrures* 160v lapján:

Tu as, tort, tort tu as,
Vous auez tort, tort auez
Ils ont tort, tort ils ont
Ils auront tort, tort ils auront.

Mivel a Tabourot által tárgyalt „cifraságok" az európai közkincs részei, természetes, hogy vannak ide vonható magyar adatok. Tabourot két mintapéldája (*Signa te signa temere temere me tangis et angis* és *Roma tibi subito motibus ibit amor*) megtalálható Szenci Molnár Albert grammatikájában is.[38] Ami a palindromikus szavakat illeti, a latinitásban létezik egy másik, a *Roma–amor* elterjedtségét talán felül is múló „őstojás", az *Eva–ave*. Hivatkozott könyvében Étienne Pasquier a Hetedik könyv XIV. fejezetében úgy idézi, hogy egy *vers retrograde par lettres*-et, vagyis egy betűnként oda-vissza olvasandó verssort is ad, amelybe a névtelen szerzője a palindromikus szót beépítette, majd Pasquier rövid kommentárt is mellékel.

Robur aue tenet, & te tenet Eua rubor.

Ami azt jelenti, hogy Eva volt a mi szerencsétlenségünk legelső gyalázata, és Ave a mi újraépülésünk legelső ereje. Ezt jelképezi Egyházunk e szép himnusszal, azt énekelve, hogy az Angyali üdvözlet vált meg minket, amikor ezt a baljós nevet, Eva, felváltja az Avével. E vers lelki meditáció lelkünk üdvösségéért […].[39]

---

dessus mis, & comme i'en discourois auec feu ce gentil Poëte Belleau, luy disant que i'estimoit qu'il fut impossible d'en faire en nostre langue qui eussent la candeur du Latin, & sans estre extremement forcez, il me fit entendre qu'il en auoit vn sonnet entier, qui commençoit, *Trespas facheux & doux, doux & facheux trespas*. Mais il ne s'en peu ressouuenir […]". *Uo.,* 102r–v.

38 Kilián István, *A régi magyar képvers: Old Hungarian Pattern Poetry,* Miskolc–Bp., Felsőmagyarország– Magyar Műhely, 1998, 314.

39 „*Robur aue tenet, & te tenet Eua rubor.* Qui est à dire que Eua auoit este la premiere honte de nostre mal-heur, & Aue la premiere force de nostre restablissement. Symbolizant en cecy

Hozzánk is egy himnuszon keresztül érkezett el késő középkori költészetünkbe e kitüntetett palindrom, az *Ave maris stella* himnuszának második versszakán keresztül. Ezt a két sort: „Funda nos in pace, / Mutans nomen Evae", a *Chech-kódex*ben így olvashatjuk:

Erősejts minket békességben
Változtatván Évának nevét.

A *Festetich-kódex*ben pedig így:

Állass minket békében
Váltván Éva nevét.[40]

Már láttunk példát olyan névre, amelyik visszafelé olvasva is ugyanazt adja. Gyöngyössi János *Mennyegzői mesék* című rövid ciklusa verses találós kérdéseket tett föl, és versben az Anna névről azt írta, hogy „Mind elől, mind hátul azonegy ortzájú" szó, a megfejtés közlésénél pedig hozzáfűzte: „ANNA, akár elől, akár viszsza-felé egy formán olvastatik."[41] Ugyanebben a tanulmányban, az akrosztichonokat tárgyaló 15. §-ban találkozni fogunk Clément Marot kettős akrosztichonjával, ahol a négysoros költemény a sorok elején és végén az ANNA nevet mint tökéletes palindromot használja föl. (Ennek megfelelő férfi keresztnév a magyarban a Lél és a Lehel.) A palindromikus szó, mint láttuk a scaligeri példán Tabourot-nál, beépíthető a legkülönbözőbb műfajú és versformájú szövegbe, így rejtvényversbe is, amint ezt „Hrvth." tette 1833-ban „Döbrő-közről".

V i s s z á s r e j t v é n y. (Palindrom)
Egy tag nevem, bár eszköz csak, nagy hasznú az életben
Kivált a' mezei gazdák munkálkodó körében,
Bátor visszán forgatod,
Egyformán olvashatod.[42]

A megfejtése: eke.

auec ce bel hymne de nostre Eglise, chantant que la Salutation Angelique pour nous sauuer, changea ce fascheux nom d'Eua, en celuy d'Aue. Ce vers vn meditation spirituelle pour le salut de nos ames […]." Pasquier, *i. m.,* 663.

40 A szövegek kiadása: *Középkori magyar költői maradványok,* közzét. Szilády Áron, Bp., M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1877 (Régi Magyar Költők Tára, 1), 188., XXXVI. és XXXVII. sz.

41 Lásd Szigeti Csaba, *Magyar* contrainte*-ek és francia megkötések (Első közlemény) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 69.

42 Regélő, 1833, 56. sz. (okt. 13.), 456.

13. §. *Des Allusion* (Az utalásokról, Tabourot, 103r)

> *Cink*, a' régi Magyaroknál annyit tett, mint a' mostaniaknál a' *Kocka*. Ugyan-azért: azokat a' korhelyeket, kik egygyüvé szoktak, és szünetlen kockáztak, *Cinkosoknak* nevezték. Még most is: emezt ama' *cinkossának* mondgyuk. Mostani üdőnkben az a' régi *Cink* szó egészen ki-veszett. Helyette *Kocka* szóval élünk. Így történt az: hogy kiket ennek-előtte *Cinkosoknak* neveztenek édes Eleink, azokat Kockásnak mondgyák vígyázatlan Utóink. Itten tehát a' Vadászoknak *Cinkot* vetniek kelletett, melyek szerént a' Les-helyeket el osztaniok kelletett. *Gyulafinak cinkja* nem igen jó lehetett: mivel más helyekre vágyódott. Fiatal korára nézvén, olyat reméllhetett, melyben inkább ki-mutathatta vólna vadászi tudománnyát.[43]

14. §. *Des Paronoemes ou vers lettrizez* (A paronoemiákról vagy az azonos betűvel kezdődő szavakból álló verssorokról, Tabourot, 132v)

Ez a *Bigarrures* legrövidebb fejezete, a jelenség maga, miként a meghatározása is, igen világos és egyértelmű: „[…] mert minden egyes sor mindegyik szava ugyanazzal a betűvel kezdődik, mint az első szó. A görög és a latin grammatikusok ezeket Paronoemiáknak nevezték a παρά és ὅμοι-ból, *id est, iuxta similis,* vagyis a mellette és a hasonló szavakból, amiből nekem úgy tűnik, hogy ez az elnevezés túl általános […]."[44] Igen, túl általános, mert e megkötés pontos latin elnevezése: *tautogramma*. Ennek antik eredetéről Tabourot nem ír; ma sokan az alliteráció egyik fajtájának tekintik, ezért fogható fel a caesari „Veni vidi vici" tautogrammának. Az oulipói szövegkészítés ma is egyik kedvelt contrainte-je.

A definiálás után az Akkordok Ura mindössze három mintapéldát ad, melyek közül csupán a legelsőt idézem:

Machina Multa Minax Minitatur Maxima Muris.
At Tuba terribilis tonitru taratantara trusit.

E három mintakép után – miután kedveltsége és elterjedtsége miatt Tabourot-nak bőséges anyag állt a rendelkezésére – csak olyan példákat kapunk, amelyek a megkötésen túl megkülönböztetett figyelmet érdemelnek.

43 Dugonics András, *Jolánka, Etelkának leánya:* Első Könyv, *Gyulafinak bújdosássai,* Pozsonyban és Pesten, Fűskúti Landerer Mihály' kőltségével és bötűivel, 1803, 31–32.

44 „[…] pource que tous les mots de chacun vers commence par la mesme lettre que le premier mot. Les Grecs & Grammariens Latins les ont appellez Paronoemes, de παρά & ὅμοι *id est, iuxta similis*, cest à dire aupres & semblable, encor qui me semble que ceste denomination est trop generalle […]". Tabourot, 132v.

Az első ilyen példa a tárgya miatt feltűnő, no meg a tárggyal összefüggő költői álnév miatt. Étienne Tabourot iróniája nyilvánvaló: „A Petrus Porcius Poétának, vagy másként Petrus Placentiusnak nevezett német Költő készített egy rövid, a lehető legmunkásabb Költeményt, melyben leírja a *pugnam porcorum*ot [a disznók harcát] mintegy háromszázötven sorban, melyek mindegyike P-vel kezdődik, melyek közül én példaként, és hogy megelégítsem mindazokat, akik nem látták, ezt a XVI-ot gyűjtöttem ki."[45] Ez igen fontos megjegyzés Tabourot tájékozódási irányai és forrásai szempontjából. Johannes Petrus Placentius dominikánus szerzetes és liège-i költő később igen sok újrakiadást megért munkája először 1530-ban jelent meg, feltehetően Augsburgban, Heinrich Steiner nyomdájában, mert a címlap – egy mottón vagy jelmondaton kívül – csak ennyit tartalmaz: *Pvgna porcorum, Per P. Porcium Poëtam MDXXX*., nyomda és hely nélkül. A *Bigarrures* első megjelenéséig két kiadásról tudok, az egyik 1546-ban látott napvilágot, a másik 1562-ben.

Étienne Tabourot másik hivatkozása is nevezetes munkára utal, és az utalás iróniáját világosan jelzi az, hogy a terjedelmes verses tautogrammát (ez a *vers lettrisés* latin elnevezése) »munkácskának« (opuscule) nevezi. „Nem sokkal később [a *Pugnam porcorum* megjelenése után – Sz. Cs.] egy Christianus Pierius nevű német ember mintegy ezer vagy ezerkétszáz sorból készített egy munkácskát, amelynek a címe Christus crucifixus, amelyben minden szó C-vel kezdődik."[46] A továbbiakban Étienne Tabourot saját példákat ad, amelyeket ő írt, latinul. Csak kommentárjait idézem, magukat a tautogrammákat nem.

> Amikor fiatal diák voltam Párizsban, és a Bourgogne-i Kollégiumban laktam, készítettem ezt az ugyanazzal a betűvel kezdődő szavakból álló négysorost, amit bemutattam a néhai Viole úrnak, a fentebb mondott helység Püspökének, és könnyítést jelentett a V, amit kedvem szerint hol magán-, hol mássalhangzónak vettem. […] Hogy lássunk francia nyelvűt is, ide hozom a következő darabot a magam írásából, amelyet csak 14 éves koromban készítettem, mert azóta nem próbálkoztam más ilyen darab készítésével, […] és ez egy ugyanazon betűkkel kezdődő szavakból álló Akrosztichon,

45 „Vn Allemand nommé Petrus Porcius Poëta, autrement Petrus Placentius a fait vn petit Poëme laborieux le possible, auquel il descrit *pugnam porcorum* en trois cens cinquante vers ou enuiron, qui commence tous par P. dont i'az rapporté ces xvj. suyuants pour exemple, & pour contenter ceux qui ne l'on pas veu." *Uo.,* 133r.

46 „Depuis peu de temps en ça vn Allemand nommé Christianus Pierius, a faict vn opuscule d'enuiron mille ou douze cens vers intitulé, Christus crucifixus, tous les mots duquel commencent par C." *Uo.,* 133v.

Fançois florir France
Royellement Regnera,
Amour Amiable Aura,
Ni n'aura nulle nuissance.
Conseil Constant conduira
Ordonnant obeissance,
Iustice il illustrera,
Sur ses subiect sans souffrance.[47]

Azt hiszem, mondani sem kell, hogy mivel megkötésről van szó, egyaránt beszélhetünk *vers lettrisée*-ről és *prose lettrisée*-ről, hiszen ez a contrainte is működtethető prózában. És legalább két „cifraság" kialakításáról: az akrosztichon és az azonos kezdőbetűjű szavakból álló verssorok megkötéséről.

15. §. *Des Acrostiches* (Az akrosztichonokról, Tabourot, 135r.)

Az akrosztichon jelensége a régi magyar költemények egyik legfeltűnőbb, szó szerint *szembeötlő* vonása. S amennyiben szembeszökő vagy szembeötlő, meg is különböztethetünk (érzékelhetősége felől nézve) kétféle akrosztichont: a megjelöltet és a megjelöletlent. Vagyis azokat az akrosztichonokat, amelyeknek egyes betűit (akár kéziratos, akár nyomtatott) forrásunk kiemelte; ezért olyan szembeötlőek az akrosztichonok. Holott Pap Balázs igen komoly érvekkel állt elő, hogy XVI–XVII. századi költészetünkben helyes arányokat mutasson meg az akrosztichonok alkalmazása és nem alkalmazása dolgában. Az a gyanúm, optikai csalódás áldozatai vagyunk, amikor túlbecsüljük az akrosztichon gyakoriságát (nem a fontosságát!) a régi magyar költészetben.[48]

Az akrosztichon szintén megkötés: ha nem is bármilyen műfajú vagy formájú költeményben, de sokfelé megjelenhet. A Második Retorika egyik értekezése ugyan a három módon olvasható balladára ad példát (olyan ballada, amelyben olvasható „függőlegesen" az egyes sorok csak első félsora, vagy csak a második félsorok, végül egymás után a teljes sorok: a „három az egyben" költemény három különböző értelmet hordoz), de a költeménynek van még egy érdekessége. Ha az egyes sorok (vagyis az egyes elülső félsorok) kezdőbetűit összeolvassuk, a

47 „Estant vn ieune escholier à Paris, demeurant au College de Bourgongne, ie fis ce quatrain lettrisé que ie presentay au feu sieur Viole, lors Euesque dudit lieu assez aisé à cause de V, que i'az faict à ma volonté tantost voyelle, tantost consone. […] Par faute d'en auoir veu en François, ie mettray ce suyuant de ma façon que ie fis aagé seulement de 14. ans, pource que depuis ie n'ay pas essayé d'en faire d'autre, […] c'est vn Acrostiche de *François florir France…*" *Uo.,* 133v, 134v.

48 Pap Balázs, *Históriák és énekek,* Pécs, Pannónia Könyvek, 2014, 131–149.

BIAUTÉ, CLARTÉ, HONNEUR, RICHESSES, PRIS szöveget adja ki. De, mint az értekezés kiadója, Ernest Langlois megjegyezte, „Az akrosztichon nincs kiemelve a kéziratban".[49]

Ha az akrosztichon elemei a forrásban megjelöltek, akkor igen jó az esélye arra, hogy ne kerülje el a modern szövegkiadók és filológusok tekintetét. Egyébként látszólag igen világos megkötéssel van dolgunk, Étienne Tabourot definíciójával ma is egyetérthetünk. „Az akrosztichonok tehát olyan verssorok, melyeknek legelső betűi valamilyen tulajdonnevet tartalmaznak, vagy valami más értelmes szót."[50] Valljuk be, némi kivétellel ugyan, de a régi magyar versek filológusai az akrosztichonokat rendre a szerző vagy a címzett kilétének felfedésére aknázták ki, alig fordítva figyelmet magának e megkötésnek a természetére: annyit mindenesetre régóta tudunk, hogy a név, a szó vagy a szöveg „kikalapálható" bármely költeményből, hogy más név, más szó vagy másfajta szöveg léphessen a helyére. Sokkal érdekesebb azonban, hogy mit olvashatunk a *Bigarrures* XV. fejezetében az akrosztichon régiségéről és eredetéről. Miközben a modern filológia már régóta tudja, hogy e megkötés a középkori egyházi költészet leleménye volt, Tabourot természetesen antik és igen korai előképeket emleget, így a Szibillákat, Enniust és Plautust. Bár 1808-ban Gabriel Peignot is hivatkozik a *Görög Antológia* egyes darabjaira, amikor bemutatja Plautus *Amphitrion*jának argumentumából az akrosztichont, megjegyzi, hogy ez „a grammatikus Priscianustól való, aki a VI. században élt".[51] Az általam ismert legújabb magyar akrosztichonos vers is egy középkorizáló dráma prológusa. Az egyes sorok kezdőbetűi ezt adják ki: ZALÁN TIBOR MERŐ BÉLA PUKKASZT.[52] Ami a francia hagyományt illeti, a definíciónak megfelelő akrosztichonok az „egyszerűek", és „ennek módja ma már közönséges".[53] De vannak ennél finomabb, bonyolultabb változatok is, melyek megmutatásához Clément Marot-ra hivatkozik, e harminc-negyven évvel korábban oly híres és népszerű költőre, jóllehet a marotizmus divatját az 1548-ban kezdődő új költői divat a XVI. század utolsó harmadára végképp elsöpörte. És ez a Marot-tól való példa végigvonul a poétikákon, ott van még Gabriel Peignot-nál is a XIX. század első évtizedében. „Más, véleményem szerint szellemibb és fáradságosabb fajtákra térek át, mint ez a francia négysoros, amely a végén és az elején is azt tartalmazza:

49 Ernest Langlois, *Recueil d'Arts de scond Rhétorique,* Paris, Imprimerie Nationale, 1902, 100.

50 „Acrostiches donc sont vers qui en leurs premieres lettres contiennent quelque nom propre, ou autre mot chose intelligible." Tabourot, 135r.

51 Peignot, *i. m.*, 6.

52 Zalán Tibor, *Patt Lenn: Vidéki farce két részben* = Z. T., *Szín-játékok a békéscsabai Jókai Színházban,* szerk. Fekete Péter, Elek Tibor, Békéscsaba, Békéscsabai Jókai Színház, 2014, 37.

53 „[…] le façon en est auiourd'huy triualle […]". Tabourot, 136r.

ANNA". Idézem a teljes quatraint, de figyeljük meg, hogy a *kettős akrosztichon*-ba foglalt név egyben *palindromikus* név, megfordítva is ugyanazt az alahonos versalakot adja. Az ilyen megoldás, vagyis az akro- és a telesztichon francia terminusa: *acrostiche double.*

Amour au coeur le nom d'Anne imprim**A**,
Nom tres-heureux d'une qu'i'ayme bie**N**,
Ny de nous deux cest amoureux lie**N**,
Autre que mort deffaire ne pourr**A.**

Az általam ismert legkorábbi kettős akrosztichon, vagyis akro- és telesztichon együttese 1635-ből való: Szőlősi István *Rövid história* című nyomtatványa, pontosabban az *Authoris dedicatoria,* melynek akrosztichonja: HARI MIHALI, telesztichonja: NAK AIANLIA.[54]

A XVII. század elejére a francia poétikai traktátusokban már megjelenik a fanyalgás bizonyos tradicionális megkötésekre. Verses ars poeticájában (1605) Vauquelin de la Fresnaye-nak már igen elítélő volt a véleménye. Összekapcsolta egymással az anagrammát és az akrosztichont, hiszen mindkettő döntően a tulajdonnevet építi át vagy be. A kitartó munkával készített anagramma ugyanúgy, mint az akrosztichon elvetélt gyümölcs (I. könyv, 380–382. sor):

A faire vn Anagramme, à faire vne Accrostiche
D'vn trauail obstiné: ce sont fruicts abortifs
Dont la semence vient des poure apprentifs[55]

16. §. *Des vers Leonins* (A leoninus versekről, Tabourot, 144r)

A leoninusokról szóló fejezet elején Étienne Tabourot kivételes módon nem ad meghatározást, hanem rögtön az antik eredettel, a homoioteleutonokkal kezdi. Érdemes felfigyelni arra, hogy e jelenség elítélését az Akkordok Ura az antikvitásnak tartja fenn.

54 *A tizenötéves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete,* s. a. r. Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos [?], Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1959 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 1), 57.

55 *L'art poétique* de Vauquelin de la Fresnaye *ou l'on peut remarque la perfection et le défaut des ancienne et des moderne poesies,* texte conforme à l'édition de 1605, par Georges Pellissier, Paris, Garnier frères, 1885, 22.

Most áttérünk a Leoninus versekre, amelyek esetlegesen előkerülnek néhány Hexameterekben vagy Pentameterekben írott Költeményben, miként Vergiliusnál, Horatiusnál, Tibullusnál, Catullusnál, Propertiusnál, Ovidiusnál és más régieknél. De ami különösen feltűnő, amikor előkerül, akkor melléknévként vagy főnévként, amint váratlanul elém került a legelső sorban Vergilius 7. könyvének nyitányában:

*Ecce autem Inachiis sese referebat ab Arg*is.

Ovid. 1. levél

Pingit & exiguo Pergama tota mero
Traditur huic digitis charta notata meis.

És egyébként igen ritkán kerül elő, úgyhogy többen szőrszálhasogató fogyatékosságnak ítélik és Kakofóniának nevezik, vagyis hibás hangnak a fülünkben, mint ezt itt az isteni Szónok és Költő Cicerótól, amint ezt Aratus Tüneményeinek fordítása tanúsítja:

O fortunatam natam me Consule Romam.[56]

56 Mivel a költő Ciceróra és erre az elhíresült sorra, alább látni fogjuk, Aranka György is kitért 1806-ban, nem fölösleges a hátterét is megmutatni. Gabriel Peignot a *Filológiai mulatságok* igen jelentősen bővített 1843-as kiadásába beiktatott egy *Cicero versei* című rövid egységet. Miután idézett egy költeményt – kezdősora *Sic Jovis altisoni subito pinnata satelles…* –, Peignot így írt: „E verssorok egy olyan költemény részét képezik, melyet Cicero szerzett földije, Marius dicséretére és veszésére, jelzi, hogy e szónok közelebbi viszonyban állt a költészettel, semhogy arra a neki tulajdonított sorra gondoljunk, amely mindig is nevetséges volt, és csakugyan az is:

O fortunatam natam me consule Romam!

Egyébként több más költeményt szerzett az *Aratus tüneményei* fordításán túl; és Plutarkhosz azt mondja, hogy kora legjobb költője volt; igaz, Horatius és Vergilius ekkor még nem tűnt föl. Látható, hogy Voltaire roppant szerencsésen fordította az általunk idézett sort. A londoni Királyi Irodalmi Társaságban Granville Penn úr 1826. január 18-án felolvasott egy tudós Értekezést, melyben azzal állt elő, hogy megtorolja azt a nevetségességet, amit e Quintilianus és Juvenalis által idézett sor Ciceróra hozott. Véleménye szerint Cicerónak ezt kellett írnia:

O fortunatam nato me consule Romam…,

e sort, amely a másolók megszokott módján, vagyis az írásidő lerövidítése végett a következő szavakkal jelenítettek meg:

O fortunat. nat. me consule Romam…

> Mégis régi Atyáink három vagy négy század óta fontosnak látták, és kelleme miatt *Leoninus versus*nak nevezték, Oroszlán [Lyon] Versének nevezték, azon okból, mivel az Oroszlán a négylábúak Királya, e sorfajta is ez volt ítéletük szerint a többi között, és látható módon e századok minden nagy Versszerzője [Carminificateur] kitüntetőleg állította szolgálatába.[57]

De ugyanaz a jelenség, a leoninus-vers, ami Kazinczy Ferenc szerint a magyar költészetben a verselés egyik önálló neme,[58] Tabourot szerint miért egy megkötés csupán a többi között? Mert bár költészetspecifikus, de bármilyen műfajban megjelenhet. A *Bigarrures*-ben idéz leoninusokban írt „szép sírverset" vagy éppen „egy szép szitkot".

Miután Étienne Tabourot mintakollekciót adott a középkori leoninusokra, még valamiféle osztályozással szolgál, vagyis ismereteiből osztályozza azokat a költeményeket is, amelyek nem csupán a rímes hexa- és pentameterekben fordulnak elő. Tanulságos összefoglalni.

1. „A Leoninusok közé számláljuk még azt is, amikor két sor a végén rímel *ex faceto,*

Innen a tévedés. Az bizonyos, hogy a római néphez szólva Cicero azt mondja: *à parentibus, id quoque necesse est, parvus sum procreatus; à vobis natus sum consularis.* Ez egy retorikai alakzat, mely azután átment e sorba, a *consularis*t egyszerűen *consul*lá változtatva." Peignot, *i. m.,* 187–188.

57 „Maintenant nous viendrons aux vers Leonins qui peuuent aduenir incidemment en quelque Poësie que ce soit és vers Hexametres ou Pentametres, comme dedans Virgile, Horace, Tibulle, Catulle, Properce, Ouide & autres anciens. Mais qui se donnera garde curieusement, on trouuera que quand cela aduient c'est de l'adiectif ou substantif, comme le premier vers où ie suis tombé à la fortuite ouuerture de Virgile lib. 7. *[Ecce autem…]* Ouid. epist. I. *[Pingit…]* Et autrement cela aduient fort rarement, de sorte que plusieurs de plus arguts l'on autrement estimé vice, & appellé Cacophonie, c'est à dire mauuais son à nostre aureille, comme cestuycy du diuin Orateur & excellent Poëte Ciceron, tesmoin la version des Phoenomenes d'Arat: *O fortunatam […]*" Neantmoins nos anciens Peres depuis trois ou quatre cens ans en çà en ont faict grand cas & se void que tous les grands Carminificateurs de ces siecles là, ont basty leurs loeeurs par excellence de ceste façon" Tabourot, 144r–v.

58 Kazinczy Ferenc konok leoninus-ellenessége ellenére a leoninust a magyar verselés négy neme egyikének nevezte. Verselésünk „*Negyedik német teszik a'* Leoninus versek, mellyek a' setét századoknak példája után nálunk is szokásba és kedvességbe hozattak azoknál, kik a' poézis belső becsét nem értették. Soha nem olvasta ezeket, nem mondom gyönyörűséggel, de nem csak eltűrhetetlen bosszúság nélkűl is, senki, a' ki érzi, mi a' szép, az az, a' ki izlését a' régi és új Classicusok studiuma által képzette. Azon felűl, hogy Leoninus Versfaragóinknak még eddig ismeretes munkájokban nincs egyéb intempestiva eruditionál, – ha t. i. az ollyan eruditio érdemes a' szép nevezetre! – semmi elmésség, semmi nemesebb, melegitő érzés; a'római mértékű verseknek cadentziára szedése (ők igy nevezik a' rímet a' homoeoteleütont) olly nevetséges dolog, mintha valaki a' Vaticánus Apolló szép státuáját testi színnel kennébé, a' vakon-hagyott szemalmák helyébe üvegszemeket rakna, az Isten' lobogó üstökét a' márványról lefaragtatá, 's helyébe egy undok parókát tenne." Kazinczy Ferenc, *A' magyar verselésnek négy nemeiről,* Erdélyi Muzéum, 1815/2, 127.

Si secretarum seriem vis nescere rerum
Ebrius, insipiens pueri dicent tibi verum."

2. „Leoninus sornak mondjuk még azt is, amikor kettő összerímel a közepén, és kettő a végén, mint

Rusticus est verè qui turpia de muliere
Dict, nam verè sumus omnes de muliere."

3. Leoninus az is, „[…] amikor az egyes sorokon belül háromszor rímelünk": *Vos estis, deus est testis, teterrima testis.*
4. Közöl olyan leoninusokat is, amelyekben az egyes sorok négy rímet is tartalmaznak. E költeményt 1578-ban kapta egy angoltól, holott megtalálható a rendkívül népszerű, rengeteg újrakiadással büszkélkedhető *Nugae venales* című nőellenes kötetben, amely ugyan kérdés-válasz szerkezetű próza, de igen sok verses betétet tartalmaz. Itt a címe: *Versus leoninus de amore.*

Post visum risum post risum venit in vsum,
Post risum tactum, post tactum venit in actum.
Post actum factum, post factum poenitet actum.[59]

Tabourot leoninusoknak nevezte a kétnyelvű, francia–latin költeményeket is. Példáját a beaulne-i jakobiták refektóriumából, a rímeket dőlt betűkkel emelem ki:

Fratres bene vene*ritis*
Bien las aux pieds & aux ge*noux*
Si*titis* & esur*itis,*
C'est la maniere d'entre *nous.*

5. Végül a legfontosabb alosztály az, amely a nem hexa- és pentameterekben írott leoninusokat tárgyalja. Mielőtt Tabourot a leoninusok terepét kiterjesztette volna, figyelmeztetett arra, hogy „[…] ezeket többen *versus ritmicus*nak, és nem *Leoninusok*nak nevezik". Itt arról a jelenségről van szó, amelyet a francia verstörténet és Ronsard kutatói régóta és oly jól ismernek. A kutatók a XVI. századi francia költészeten belül beszélnek rímtelen, de megmértékelt verssorokból álló anyagról *(vers mesurés)* és rímelt megmértékelt verssorokból álló corpusról. Például ilyen Nicolas Rapin *De Henriette* című költeménye, amelyben, mint al-

59 *Nugae venales,* sive *Thesaurus ridendi & jocandi, ad Gravissimos Severissimosque Viros, Patres Melancholicrum Conscriptos,* Anno 1681. Prostant apud NEMINEM; sed tamen UBIQUE, 50.

címe mondja, *Les vers sont Elegiaques leonines.* Jóval ismertebb példa Ronsard nevezetes szapphói strófája. Frédéric Deloffre így jellemzi: „Ronsard hirhedett, három sapphói / – ∪ / – ∪ / – // ∪ ∪ / – ∪ / és egy adoniszi / – ∪ ∪ / – ∪ / sorból álló »sapphói strófája« még a szótagokat, a cezúrákat és a rímeket is érvényesíti:

Pourquoi dans mon coeur as-tu fait ton séjour
Je languis la nuit, je soupire le jour;
Le sang tout gelé se ramasse à l'entour
De mon coeur transi.[60]

A megmértékelt, de rímes francia versek tabourot-i osztályozása és a leoninusok kiterjesztése a hexametereken és a disztichonok túlra igen tanulságos számunkra.[61] A rímes szapphói strófára a magyar költészetben is van számos példa. Így a Magyar Hirmondó 1781-ben „Mind-szent havának 17dik napjánn, Szerdán kőlt 80. leveléből" megtudjuk, hogy Szluha Demeter *Pásztori Játékbann le-ábrázolt Örvendetes Köszöntése* „Utólján egygy rövidetske Ének vagyon, mellyben annak Szerzője Sappho rendét akarta követni, de a Tattatoknak [a sorvégi szótagoknak – Sz. Cs.] mértékét nem vette számba, hanem a' helyébe két-két rendnek végét egyeztette".[62]

A *Bigarrures* megjelenése után alig negyedszázaddal, 1596-ban adta ki Étienne Pasquier monumentális méretű Franciaország-enciklopédiáját, melynek Hetedik könyvében a II. fejezet címe ez: *A rímes latin versekről, amelyeket elődeink Leoninusoknak neveztek, és arról, hogy miért nevezték így.* E fejezetben nyoma sincs e megkötés általános elítélésének, sőt nyomatékkal hangsúlyozza az általa bemutatott példák kiváló stílusát, finomságát és szépségét.[63] Azonban a XIX. század legelején már egyszerre ismerik el a késő középkori leoninusok *történeti értékét,* és utasítják el jelenbeli gyakorlatát. Gabriel Peignot, aki a bibliológia tudományának megalapítója is volt, a múltat illetően a leoninusokat tudós kutatás tárgyának tekintette 1802-ben:

> A *leoninus* szónak nem ismerjük sem eredetét, sem etimológiáját; egyesek úgy hiszik, Leó pápától jön; mások az oroszlánból [lion] származtatják, mert ez illik a többinél emelkedettebb verssorokra; végül Pasquier-nak az a véleménye, hogy e szó a *Leoninus*ból vagy *Leonius*ból ered, aki több latin rímes verset készített, sőt egy egyríműt is, melyet III. Sándor pápának ajánlott. […] Campa-

60 Frédéric Deloffre, *Le vers français*, 2e édition, revue et corrigée, Paris, Sedes, 1973, 104–105.
61 A fentebbi idézetek az eredetiben: „Encor a l'on surnommé entre les Leonins, quand deux vers riment à la fin, comme *ex faceto, Si secretarum…*". Tabourot, 146v–147r; „[…] quand on rime trois fois en chasque vers […]." *Uo.,* 147v.
62 Magyar Hirmondó, 1781, 930.
63 Pasquier, *i. m.,* 596–598.

nella azt mondja, hogy a leoninus versek a szaracénoktól erednek. Egyébként e tárgyban utalhatunk arra a kitűnő értekezésre, amely (a *Miscella litteraria maximam partem Argentoratensia,* M. Oberlin, 1771, 4 kötetben) ilyen cím alatt olvasható: *Rhytmologia leonina ex Godefridi Hagenoensis codice M S.* biblioth. universit. Argentin. locpletior. Itt megtaláljuk mindazt, amit a leoninus-költészetről, ennek különböző fajtáiról kívánhatunk, és főleg sok leoninust Godefroi de Haguenau kéziratából, a Szűzanya hat ünnepének szentelt 4000 sorból. Ő a 13. században írt. [Ma, a XIX. század legelején a leoninus] […] hiba, amit kerülni kell.[64]

Míg a leoninus-költészet megítélése Tabourot-tól Peignot-ig vagy egyértelműen pozitív volt, vagy korlátozottan és enyhén elmarasztaló, a magyar leoninusoknak és megítélésüknek egészen más sors jutott.

Sándor István nevezetes elítélő nyilatkozata 1799-ben egyszerre szólt a leoninusoknak és a verses kronosztichonoknak. A rímes-időmértékeléses költeményekről a következőket írta:

Ama közép-idei Verselésnek szegény Módja, az úgy nevezett *Leoninus Versus*, melly azt kívánja, hogy közepén 's végén egyféle hangja légyen, például: *More Leonino dicere Metra fino*, bizonyos *Leo* Versszerzőről vette a nevét, ki VII. Lajos Frantz Király idejében éltt. Ezen igen szoritó és szószaporitó Verselés Módján már mindenütt ki adtak. A közép-idei Barátok gyönyörködtek benne leginkább. Esztergomban IV Bélának Sirjára, hova a Nejével és Fiával együtt temettetett, a Tséri Barátok ezen Verseket helyheztették:

Aspice rem charam, tres cingunt Virginis aram:
Rex, Dux, Regina, quibus adsint gaudia trina.

Már most tsak némelly izetlen Hazánkfiai ez illyen Verselést követik s nagyra betsűlik.*)

*) Nem tsudálhatom eleget, miként találhatta kedvét ezen Verselés nemében amaz egyébként igen szerentsés Erdélyi Versszerző Gyöngyösi János. De nékem úgy tetszik, hogy ebben nem annyira a maga Izét követte, mintsem a mások kedvét akarta tőlteni. Ha már a mi Magyar Verseink, főképen a Négyesek, az Egyhangúság, M o n o t o n i a miatt sokaknak, kik jobb Izhez szoktak, nem igen tetszenek, hogy tetszhetnének ezek a lejtősök, mellyeknek mindenik sorában már azon egy hang megkettőztetik, 's mellyeket lehetetlen Szótékozlás nélkűl

64 Gabriel Peignot, *Dictionnaire raisonné de Bibliologie,* A Paris, Chez Madame Villier, An XII. – 1804, 193.

készíteni, amint ez kitetszik önnön magának a most emlitett Gyöngyösi Jánosnak Verseiből is, 's amint ezt immár előttem észre vette 's kimutatta a M. Museum is II. Köt. 92 lapján alól.[65]

A leoninus lebecsülésében igen sok követőre akadt. Közülük kiemelendő Aranka György vélekedése, aki szerint hexameterben és disztichonban azért tilos rímet alkalmazni, mert ezek a tudatlanok három osztályát célozzák meg, ráadásul úgy, hogy lépre is csalják őket. A szellemileg hátrányos helyzetben lévő embertársaink három osztálya: a gyermekek, a nők és az együgyűek. De – írta Aranka György 1806-ban – a leoninusok könnyű és olcsó népszerűséget biztosítanak e széles körben.[66]

Pálóczi Horváth Ádám 1787-ben közölt a Magyar Músában leoninusban írt költeményt, itt csak három és fél versszakot. A *Más a való, más a szin* című (kezdősora: *Más szépnek lenni, más szép szint képire kenni*) vers[67] igen érdekes problémát vet föl, ugyanis dallam is tartozik hozzá, vagyis – elvileg – énekelt költemény ez. A vershez tartozó zenei jegyzetben Domokos Mária így ír: „Nem tudtuk megoldani a dallam és a szöveg egyeztetését. Érdekes, hogy Tóth István gyűjteményében is fönnáll ugyanez a probléma, pedig ő kétszer írta fel a dallamot kétféle (a Horváthétól eltérő) szöveggel." A nehézség alapja nyilvánvaló: a leoninus nem szótagszámláló sortípus.[68]

Idéztem már Kazinczy Ferenc élesen leoninus-ellenes beállítódását 1815-ből. Ezt a véleményt osztotta Döbrentei Gábor is, aki az Erdélyi Muzéumnak ugyanabban a számában *Versirási nevetségek* címmel több más mellett a leoninus-köl-

65 Sándor István, *A Leoninus és Chronostichon Versekről,* Sokféle (Írá s egyben szedé Sándor István), 1799, VI, 49–50.

66 „A' mely szép Elme ezzel a' két vers' nemével az Hexameterrel és Distichonnal magát, és nevét, kivált a' jövő nyom előtt, mely a' szemérmes Érdemeket csak a' munka érdeméből ítéli meg, esméretessé akarja tenni: írjon Kadentziás Hexametereket és Distichonokat; eléri czélját. Mint Emez Ékesenszóllás Attya, Juvenális szerént, ama' Versével:

O fortu*natam natam* me Consule *Romam*.

Ezekbenn az ugrós versekbenn a' Kadentzia nem szabad. Ha a' gyermekek, némely aszszonyok, és együgyű emberek kedvellik: ez annak bizonysága, hogy megcsalattak. És őket megcsalni, roszsz ízre vezetni 's szoktatni; annál vétkesebb dolog." Aranka György *Elme játékjai,* Nagy-Váradonn, Nyomtat: Szigethy Mihály' betűivel, 1806-dik Esztendőben, VIII–IX.

67 *Énekes poézis: Válogatás Pálóczi Horváth Ádám* Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek ki magam csinálmányja, ki másé *című, 1813. évi kéziratos dalgyűjteményéből,* vál. Katona Tamás, szakmailag ellenőrizte, utószó, szövegjegyz. Küllős Imola, a zenei részt gond., dallamjegyz. Domokos Mária, Bp., Magyar Helikon, 1979, 160. A jegyzetek a 401. lapon olvashatók.

68 A dallam bizonyára csak egy általánosan (vélhetően Debrecenben is) használt, könnyen átalakítható keretet adott a változó szótagszámú és -beosztású leoninusokhoz. Így, szótagszaporítással kell aktualizálni a régi metrikus ódagyűjtemények (Tritonius, Honterus stb.) *Elegiacum* vagy *Hexametrum* tandallamait is. (Szerk. megj.)

test is tárgyalta. Ő kitekint a német és az olasz költészettörténetre, vagyis nem az értékítéletében, de a közelítésében igaza van: összehasonlító leoninus-kutatásokra van szükség. Kiderül, hogy Döbrentei Gábor a német mintát tartja kívánatosnak a magyar költészetben is: ha már egyszer a leoninus-versek kedveltek voltak, ma úgy kell elítélni ezeket, ahogyan ők teszik.

A' Németek literaturájának hajnala hasadása előtt közöttök is voltak illyen gyermeki bubajátékok. Egy, *Fischart* nevű versben csevegőjök, furcsa hőskölteményét illyen rímelt hexameterekben firkálta:

Fahr sittlich, halt ein mein wuthiges G'müthe
Lass dich versichern die kluge himmlische Güte
Dass du nie frefelich ohngefähr fachst auf hohen Sande
Und schaffest ohne Bedacht dein Wisart ewige Schande.

Ugyan ő, ajánló levelét így kezdette.

Dapfere meine Deutschen, redlich vom Gemüth und Geblüte
Nur ewrer Herrlichkeit ist dieses hier zubereit.
Mein Zuversicht jederzeit ist, hilft mir himmlische Güte
*Zu preisen in Ewigkeit ewre Grossmüthigkeit.**

Más példa Gotsched német Grammatikájából, Cajus Jánostól, 1578.

Lobe mit Zimbeln der ob allen Himmeln
Doch mit Heil zieret, beneidet, regieret
Noch gesund sparet, wider Angst bewahret
Lobe den Herrn.

Így fogunk mi mostani Leonistájinkra valaha nézni, és igen sokan régtől fogva néztünk, mint a' Németek ezen példákra. Nem fénylik soha is koszorú a Leonistának; becsület azon Tanitó-intézeteknek, mellyek ezen izetlenséget irtják. […]

E vélekedést igen illik *Gravinának* ezen szavaival befejezni: Il numero e 'l metro erasi in un con la lingva latina smarrito, e cangiato nella rima del volgare, coll' uso rozzo de' versi Leonini. De' quai versi chi vuole ad uno, o ad altro autore attribuir la sotta invenzione, producendo iniscena, or un tal Leonio Monaco Benedettino, or' un tal Teodolo Prete a tempo del Imperador Zenone, parmi appunto, come se volesse ad uno, o ad un altro corpo infetto attribuire il contagio, generato da corruzione d'aria universale.**

* L. Briefe die neueste Literatur betreffend I. Th. Berlin 1767

** A' deák nyelvvel együtt, annak numerusa, mértéke is elrontatott, 's a' durva Leoninus versek szokásba jövén, e' kettő, a' köz nép beszédjében lévő rimekké változott. Akkár ennek, akkár annak akarja valaki ezen versek ostoba feltalálását tulajdonítani, midőn kezdőjeknek vagy egy Benedek szerzeti barátot, Leot, vagy Zeno Császár idejébeli Teodolo papot említ, úgy tetszik nekem, mintha csak ez vagy amaz elnyavalyásodott testtől akarná azon pestist, mellyet a' közönséges levegőnek megromlása okozott, származtatni.[69]

Nem kevés idő kellett hozzá, hogy az elítélt leoninus-vers feltételesen szabadlábra kerüljön.

Érdekes, hogy Arany János időskorában tért meg a leoninusokhoz, párhuzamosan azzal, hogy ekkor írt *Verses talány* címmel olyan logogriphe-et, amely tökéletesen belesimul fiatalságának, az 1830–1840-es éveknek a szótagrejtvényei közé. Leoninust akkor használt, ha nagyon epés kívánt lenni: ilyen *Az orthologusokra II., VI., VII.*, a négysoros *A szigeten,* de ami kifejezetten a leoninus magyar hagyományára utal vissza, az 1880 körül írt *Gyöngyösiád:*

Fáradt elmével ne akarj futtatni gebével:
Mert gebe meg ha szakad, kitöri árva nyakad.[70]

A megkötések, láttuk, szívósak. Olykor, mint Jules Verne-nél a Nautilus, alámerülnek, eltűnnek a kulturális felszínről, hogy később váratlanul újra felbukkanjanak. Emlékezzünk Babits Mihály 1911-ből való *Új leoninusok* című költeményére:

Kékek az alkonyi dombok, elűlnek a szürke galambok,
Hallgat az esteli táj, ballag a kései nyáj.

De ugyanilyen szívós a leoninus-ellenesség hagyománya is. Emlékszünk arra, hogy a XIX. század eleje sosem konkrét leoninus-költeményeket támadott, hanem magát a versformát, a versnemet vagy a megkötést, ahogy tetszik. És a Kazinczy-nemzedék nevezte „elegybelegynek", „keveréknek", amit Kazinczy (olvastuk) szobrászati hasonlítással érzékeltetett, az üvegszemű és parókás, színesre festett vatikáni Apollón képzetével. Pontosan kétszáz évvel később hasznos

69 D. G. [Döbrentei Gábor], *Magyar litteraturát illető jegyzések: Egy szépelméjü ifjú-barátomnak,* Erdélyi Muzéum, 1815/2, 106–109.

70 Arany János, *Zsengék, töredékek, rögtönzések,* s. a. r. Voinovich Géza, Bp., Akadémiai, 1952 (Arany János Összes Művei, 6), 156, 157, 176.

és tanulságos, a vers tanát versírási gyakorlatokon keresztül tanító könyvében Horváth Viktor kulináris hasonlítással ítéli el a leoninust, szőröstül-bőröstül, versformaként. Szerinte a megrímelt időmértékes sor végén

> […] ez így már kétszeres sorzárlat, kétszeres határjelölő, kétszeres megállítóhely: ritmikai + akusztikus zárlat. Ha valami önmagában elég erős, akkor abból kockázatos kettőt használni – lehet, hogy virtuóz megoldás, viszont olyasféle tüneteket okozhat, mint amikor két étel önmagában nagyon finom, de ha kombináljuk őket, gyomorrontást kapunk – mint az epertorta és a halászlé szintézise.[71]

Én vallom, hogy egyetlen versforma, egyetlen alakzat, egyetlen rímfajta, egyetlen megkötés sem sújtható a kollektív bűnösség vádjával. Értéksemleges, de irodalomtörténeti és összehasonlító megközelítést tartok helyt- és időtállónak.

17. §. *Des vers couppez* (A kettészelt verssorokról, Tabourot, 153r)

Mielőtt a „cifraság", a kettészelt verssorok definícióját megadta, Étienne Tabourot e fejezet kezdetén is hozzákötötte jelenlegi tárgyát a megelőző fejezet tárgyához.

> Miután beszéltünk az olyan Leoninus versekről, amelyek középen rímelnek, a kettészelt sorokról fogok beszélni, amelyek oly kellemesen készülnek, hogy a sor közepéig olvasva rövid négy vagy hat szótagból álló rövid francia verssorokat találsz, s ezek a sorok közepén összerímelnek, és a leggyakrabban az ellentétét tartalmazzák annak, amit a teljes sor kifejez. Ilyenből több botrányos és lázító darabot láttam […].[72]

Majd előbb személyes példák következnek: egy rövid kettészelt költemény a „bátortalan" Castor Amphiuie-től, egy „a nemes és erényes és fürge elméjű Charlotte nevű hölgytől", és egy olyan, amelyet Tabourot egy fiatal ügyvédtől kapott. Ókori példákat itt az értekezés szerzője nem ad, Scaligerre és Cardanusra hivatkozik, és e megkötés példáit elviszi a képversek felé.

E megkötés esetében annál fontosabb most Gabriel Peignot *Filológiai mulatságai*hoz fordulni! Nála a megkötés elnevezése *vers brisés,* összetört (és nem ket-

71 Horváth Viktor, *A vers ellenforradalma: A versírás és versfordítás tanulása és tanítása,* Bp., Magvető, 2014, 37–38.

72 „Ayant parlé des vers Leonins, qui au milieu se riment, ir parleray des vers couppez qui se font si gentillement que ne lisant que la moitié du vers, vous trouuez de petits vers François, de quatre & six sillabes, qui se riment au milieu du vers, & le plus souuant contiennent le contraire de ce qui est exprimer au vers entier. I'en ay veu plusieurs scandaleux & seditieux […]". Tabourot, 153r.

tészelt) verssorok, mert ő nem csupán kettémetszett, hanem apróra tört sorokról is beszél. Az összetört verssorok e megkötést elviszik a kombinatorikus megkötésű költemények irányába. Lehetőségeikről az OuLiPo-tag, Jacques Roubaud így beszélt egy *Biológiák és prozódiák* tárgyú ülésszakon, a jelenséget XV. század végi példán szemléltetve:

> Jean Meschinot-nak *A Szűz litániái avagy Nyolcszoros vagy tizenhatszoros Imádság* című műve, melyről Paul Zumthor beszélt, felvet egy apró kombinatorikai problémát. Íme, a szöveg a *Hercegek látcsöve* kiadás alapján (ez Meschinot opus magnuma), melyet legutóbb Christine Martineau-Genieys adott ki (Droz, Genf, 1972):
>
> D'onneur sentier. Confort seur et parfait
> Rubi chieris. Tres precieux
> Cueur doux et chier. Suport bon en tout fait
> Infinis Pris. Plaisir melodieux
> Esjouy Ris. Souvenir gracieux
> Dame Defens. Mere de dieu Tres nette
> Appuy Rassis. Desir humble joyeux
> Mame Defens. Tres chiere Pucelette.
>
> Pigouchet kiadása (1495) megállapítja, hogy e költeményt „harminckét- vagy még többféleképp…" olvashatjuk. 1895-ös, Meschinot-ról írott tanulmányában La Borderie 254 lehetséges olvasatot talál. És csakugyan, e nyolcsoros mű tízszótagos sorainak a félsorai, mivel szintaktikailag egymástól független mondatok, felcserélhetők, akkor is, ha tekintettel vagyunk a rímekre. Ha szerényen is, Meschinot Queneau előfutárja *(Száz ezer millió költemény).* Ugyanakkor valójában a lehetséges kombinációk száma, tehát azoknak az „értelmeknek" a száma, amelyek a szóban forgó költeményben implicite benne vannak, jóval nagyobb 32-nél vagy 254-nél. A költemény 8 tízszótagos sorból áll, a rímképlet *ababbcbc*; s mivel mindegyik tízszótagos sor két, egymástól független félsorra oszlik (4 + 6), az első félsorok rímelnek egymással (belső rímek) és ugyanezt a képletet követik *(a'b'a'b'b'c'b'c').* Az első sor esetében tehát 4 *a* rímkiválasztási és 4 *a'* rímkiválasztási lehetőségünk van, teljesen függetlenítve mindentől, tehát a lehetséges bármilyen első sor 4 × 4 = 16. Ezután könnyen belátható, hogy ugyanígy 16 második lehetséges verssor létezik. A harmadik verssor elő van írva, mivel csak két *a* rímünk van, és az egyiket már kiválasztottuk. A negyedik sor 9 választási lehetőséget ad, az ötödik 4-et és a hatodik újra 4-et (a *c* és a *c'* rím). (Nem számolunk azzal a ténnyel, hogy a *c* nőrím.) Tehát összesen 36 864 költeményünk van, ami nem is olyan rossz. De a költemény egyéb belső rímei is beszámíthatóak. Az első félsorban a *Rubi* és az *Apuy* felcserélhető, ugyanúgy, ahogyan a *Dame* és a *Mame,* valamint az *infini – esjouy.* Ez 8 új

választási lehetőséget ad. Éppígy a második félsorokban a *confort* és a *support,* permutálható a *safir,* a *plaisir* és a *désir,* ami még 12 újabb választási lehetőséget ad. Az előző eredmény tehát 96-tal megszorozható, így Meschinot virtuálisan 3 548 944 költeményt komponált meg.[73]

Az ilyen *proteuszi verssor* a nálunk használatos retorikákban is föllelhető, például 1693-ban Moesch Lukács *Vita poeticá*jában. Vagyis a verssor nemcsak kettészelhető, hanem össze is törhető, ami megnyitja az utat a permutációs írás és olvasás lehetősége felé. Gabriel Peignot valószínűleg ennek a jelzése miatt egészítette ki a verssorok *couppés* jelzőjét a *brisés* jelzővel. Ám az némileg megtévesztő, hogy mind az Akkordok Ura, mind Philomneste úr a fejezet vagy szakasz címében *vers*ekről, vagyis verssorokról vagy teljes versekről beszél, holott mindkettőjük emlegeti a *prose couppée*-t, illetve a *prose brisée*-t is, bár Tabourot csak érintőlegesen. Ez is a jelenség nem költészet- és műfajspecifikus, hanem megkötéses természetére mutat. Peignot példát is ad a kettészelt prózára, egy kisasszony és egy férfi egy-egy levelét, „melyek mindegyikének értelme diametrálisan szemben áll a másikkal". A *Filológiai mulatságok* verses példái közül az első Octavien de Saint-Gelais-től való, kettő Étienne Tabourot *Bigarrures*-jéből, majd következik az a nevezetes példa, amely véletlenül éppen abban az évben érkezett be a magyar irodalomba, amikor az *Amusemens philologiques* első kiadása megjelent, vagyis 1808-ban. Gabriel Peignot így fogalmazott:

> Voltaire ZADIGja még egy példát ad nekünk az összetört sorokra, melyek fele ellenkező értelmű azzal, amit a négysoros teljes egésze kifejez. Íme:
>
> Par les plus grands forfaits
> Sur le trône affermi,
> Dans la publique paix
> C'est le seul ennemi.
>
> A négysorosnak ez a fele sértő a királyra nézve; ha egyesítjük a másik felével, a sértés eltűnik.
>
> Par les plus grands forfaits j'ai vu troubler la terre;
> Sur le trône affermi le roi sait tout dompter.
> Dans la publique paix l'amour seul fait la guerre:
> C'est le seul ennemi qui soit à redouter.[74]

73 *Biologies et prosodies,* dir. par Jean-Pierre Faye, Jacques Roubaud, 10/18, Paris, Union Générale d'Éditions, 1975, I, 222–223.

74 Peignot, *Amusemens…, i. m.,* 38–39.

Mint oly sok megkötés esetében, itt sem árt, ha a szerző felhívja az olvasó figyelmét, hogy itt ő egy bizonyos contrainte-et alkalmaz, s teheti ezt a címben vagy az alcímben, de a vers kettészakítását, ennek következményét, majd a költemény újraegyesítését történetbe is beágyazhatja. Visszatérve a kettészelt versszorokhoz, így járt el Voltaire is az 1747-ben megjelentetett *Zadig*ban, amelynek alcíme: *Keleti történet.* A hosszú elbeszélés vagy rövid regény a fentebb franciául idézett *vers couppés* történetét az udvari intrika részévé váltan így ágyazza be a műbe:

> [Zadig] Elővette jegyzőkönyvecskéjét, rögtönözve négy verssort írt bele, s odaadta olvasni a szép hölgynek.
>
> Barátai kérték, hogy mutassa nekik is, de szerénysége, vagy inkább a jó értelemben vett hiúsága meggátolta ebben. Tudva, hogy a rögtönzött vers csak annak jó, akinek kedvéért íródott, kettőbeszakította a jegyzőkönyvecskéjének azt a lapját, amelyikre írt, s a két foszlányt egy rózsabokorba hajította, ahol aztán hiába keresték. Futó eső kerekedett, bementek a házba. Az Irigy a kertben maradt, s addig kutatott, míg a lap egyik darabját meg nem találta. Az úgy szakadt el, hogy minden félsornak magában is volt értelme, sőt teljes, bár rövidebb sornak látszott; de még furcsább véletlenségből ennek a rövdsoros versnek olyan értelme talált lenni, hogy a legszörnyűbb sértéseket tartalmazta a király ellen; így hangzott:
>
> Gaztettet visz végbe
> Trónján ülő fenség
> A köz-békességbe'
> Csak ő az ellenség
>
> Az Irigy boldog volt, először életében. […] Mialatt [az elítélt Zadig] a halálra készülődött, a király papagája elrepült az erkélyről s lecsapott Zadig kertjében egy rózsabokorra. A szomszédes fáról a szél lefújt egy őszibarackot s az ráesett egy kis lapra és odaragadt. A madár fölkapta a barackot lapostul s az uralkodó térdére tette. A fejedelem kíváncsiságból elolvasta: szavak voltak összefüggő értelem nélkül, mintha versvégződések lennének. Szerette a költészetet, s az olyan fejedelemben, aki szereti a verseket, mindig lehet reménykedni; papagájának kalandja gondolkodóba ejtette. A királynénak eszébe jutott, mi volt írva Zadig jegyzőkönyvecskéjének lapjára s odahozatta.
>
> Egymás mellé rakták a két darabot, tökéletesen összeillettek, s akkor elolvasták Zadig versét úgy, ahogy megírta:
>
> Gaztettet visz végbe sok gonosz, ki sarcol,
> Trónján ülő fenség győztesen söpri el.

A köz-békességbe' most szerelem harcol,
Csak ő az ellenség, akitől félni kell.[75]

Amikor Dugonics András 1808-ban magyarra fordította Voltaire *Zadig*ját, jól látta, hogy a francia író az egzotikus keleti múltba, egy időben meghatározatlan múltba és egy térben pontosan nem rögzített országba írta bele történetét, és az *Etelka* ugyanígy járt el, csakhogy egy, a XIX. század derekán korszerűtlennek és helytelennek ítélt régebbi fordításeszmény alapján. A *nosztrifikációs,* vagyis honosító fordítás eszménye nyomán a *Zadig* cselekménymenetét a X. század második felére helyezte, térben Magyarországra, ahol ekkor Taksony fejedelem uralkodott. A címszereplő neve is megváltozott: *Cserei, egy honvári herceg.* S mivel az eredetiben Zadignak nincs keresztneve, a mi címszereplőnk is egyszerűen csak Cserei. E fordításeszmény miatt e regényt ma Dugonics András utolsó regényeként emlegeti az irodalom, s legfeljebb mellékesen jegyzi meg, hogy Voltaire *Zadig*jának fordítása. A translatiónak az a módja, hogy nem szavakat fordítunk szavakra, hanem kultúrát kultúrára, úgy tűnik, mintha mostanság lassan visszatérne.

Nézzük meg kettészakított versünk magyar sorsát! Mint olvastuk, Zadig is írt költeményeket, ennélfogva Cserei is. Csakhogy Voltaire-nél Zadig költői oeuvre-jéből egyetlen quatraint olvashatunk, amely semmiképp nem epikus költemény, a mi Csereink a magyar epikus hősköltészet egyik szerzője.

Az augusztai verekedésről beszéllöttek ekkoron, melyben Bulcsú, Lehel és Botond (három magyar vezérlők) a németektől fölakasztattak. Erről a történetről egynehány jó verseket íra Cserei, de (mivel magát dícsértetni éppen nem akarta azokkal) azokat készületleneknek lönni mondotta, el se akarta ezek előtt olvasni.

De hogy elolvassa (mivel virganc eszét jól ösmerték emezek), ugyancsak reávöhették. Teccött a gondolat, és nagyon kérték a szerzőt, hogy azt a budaiakkal közöllye. Azon vóltak ezzel, hogy a fejedelmi udvarba béhasson, és Takson előtt böcsületet vallyon. Ezek akarták őtet a fejedelmi udvarba vinni, és ott őtet mögerősíteni.

De ezt a kérést éppenséggel bé nem akarta tellyesíteni Cserei. Hogy esedezéseikkel ki ne facsarhassák tőlle, egy kevés üdőre vendégjeit elhagyá, félrement (tudniillik) egy bokor mellé, holott a verseket kettőszakasztotta, és a bokorba vetötte.

Hogy osztán vendégjeihez visszajött, noha ezek ismét azon vóltanak, hogy a verseket a leírásra engedgye; de azt ő már lehetetlennek lönni mondotta, mivel

75 Voltaire, *Zadig avagy a fejedelem,* ford. Benedek Marcell = V., *Kisregények,* Bp., Új Magyar Könyvkiadó, 1955, 37–38.

hatalmában nem vólnának immár." [És az udvarban beindul az intrika, a Csereire irigy Darázs szimatolása, a kutakodás és kutakodtatás Cserei után, rágalmak koholása, majd a feljelentés a fejedelemnél.] „Midőn ezek a kertben sétáltanak, azomban Darázs (minden alkalmatosságra ügyelvén, melyben Csereinek árthatna), a kerteleten kívül, szünet nélkül vigyázott. Megsajdítván a papirosnak kettészakasztását (és abban valami nyomos dolgot lappangani gondolván), minekutánna amazok a kastélyba fölmentek, és (mivel ekkor már a szürkület is közel vólt) a papirosnak csak egy darabját látta, mellyel osztán hazamönt.

Csak alig várhatta, hogy az írást elolvashassa. Gyertyát gyújtatván, hogy azt hozzája vitte, ezeket olvasta a papiroson leirva:

Átkozhattya Lehel
Takson fejedelmet
Hogy érötte veszött,
Ne adjon kegyelmet.

Mi köllött több ennél Darázsnak?

Ezt követte a feljelentés. Csereit és négy vendégét Taksony elfogatta, és Sepel szigetére vitette őket. Nem sokkal később a fejedelem lenyilazott egy hollót, mert annak szájában látott valamit, amiről azt hitte, hogy a lánya elveszett gyémántos gyűrűje lehet. Lánya, Örkény hercegkisasszony leszaladt a kertbe a lelőtt hollóhoz:

Szájába pedig nem a gyémántos gyűrűt, hanem egy írott papiroskát szemlélt. Reáírva ezek valának:

Átkozhattya Lehel	*végét csatájának;*
Takson fejedelmet	*tévén bírájának.*
Hogy érötte veszött,	*nem tartya kárának,*
Ne adgyon kegyelmet	*Auguszta várának.*[76]

Ha felmérjük azt a távolságot, ami Voltaire és Dugonics versszövegének szoros jelentése között fennáll a nosztrifikációs fordítás eszményének és gyakorlatának köszönhetően, elmondhatjuk, hogy Cserei *magyar vers couppés*-t szerzett. Igaz, ezzel nem volt egyedül, mivel a magyar politikai közköltészetben már az 1750-es évektől gyakori a műfaj, több szövegcsaládban is.[77] Másfelől Gvadányi József

76 Dugonics András, *Cserei, honvári herceg,* s. a. r. Belia György, Bp., Magyar Helikon, 1975, 40–43.

77 Pl. „Átkozlak és gyűlöllek…" és „Egészen ellene mondok…" = *Közköltészet 3/A: Történelem*

88

Igaz ſzeretetnek hármas kötele,

a' mellyel

A' midőn Tekéntetes, Nemes és Nemzetes Pókateleki Kondé Nepomucéna *Aſzſzony, Tekéntetes, Nemes, Nemzetes és Vitézlő* Otskói Otskai Ferentz *Úrnak, kedves élete Párja, maga nevének Szent Innepe napját üllené, imígyen kötötte-meg* Gróff Gvadányi József *Magyar Lovas Generális* 1788. *Eſztendőbe, Iker havának* 15. *napján.*

Szent Nepomuk napját, Istennek áldását, Soha ſe érhessed, Es ne-is vehessed,	Gyakorta érhessed, Böven-is vehessed, Szívednek fájdalmát, Istennek haragját.
Rajtad a' nyavalya, Kereſzt, járom, iga, Szüntelen maradgyon, Minden uralkodgyon,	Soha ſe maradgyon, Ne-is uralkodgyon, Istennnek áldása, Rajtad Szent malaſztya.
Mutzka vagy, de ne légy, Réſzt te ſoha ſe végy, Isten orſzágában, Paraditsomában,	Az ördög markában, Pokolnak kínnyában, Örökké vígadgyál, Mindég uralkodgyál.

Meg vallom, hogy ezen Verseimet leg-alább harmintz eſztendők elott munkáltam, és több név napokra-is alkalmaztattam, ſok kezeken meg-is fordúltak, láttam-is, hogy mások-is magokénak tulajdonították, én pedig nevettem.

Sokok-

is közöl egy ilyen elven írt tréfás névnapköszöntőt 1788-ban, arra hivatkozva, hogy legalább 30 éve írta – tehát megint csak az 1750-es években! –, s hogyan készített több parafrázist belőle, sokan pedig sajátjukként terjesztik… (Lásd képünkön.) Dugonicsnak tehát voltak közvetlen hazai előzményei.

18. §. *Des Description Poetiqves* (A költői leírásokról, Tabourot, 157r)

Meglepő, hogy a költői leírást a megkötések, a „cifraságok" között találjuk, de csak azért meglepő, mert Étienne Tabourot e terminust nem abban az értelemben használta, ahogyan a XX. században a nyelvi és irodalmi általános iskolai oktatásban előkerült, vagyis nem verses vagy prózai műfajról van nála szó, nem valamely *látvány* leírásáról, és nem a fogalmazás nagy tömbjéről az elbeszélés–leírás–értekezés hármasságán belül. Kételyeimet egy modern irodalmi mű oszlatta el, Georges Perec magisztrális és monumentális munkája. Az *Élethasználati útmutató* az alcíme szerint *Regények,* 1978-ban jelent meg, s a szerző *Raymond Queneau emlékezetének* ajánlotta. A vaskos mű egy Preambulummal kezdődik és egy Epilógussal zárul (amit tartalomjegyzék, utóirat és különféle mutatók egészítenek ki). Maga a kereken 600 oldalas mű nem tartalmaz mást, mint *leírásokat,* ez ennek a könyvnek a megkötése.[78]

A költői leírások „remekpéldáit" Étienne Tabourot Vergiliusnál találja meg, ráadásul úgy, hogy párizsi tanulmányai alatt nagy gyönyörűséggel gyűjtötte a vergiliusi viharleírás, Priamus és Pyrrhus vitája, a Laocoónt felfaló kígyók jelenete mellé az őt követő szerzőket, egymás mellé téve Poppea halálának descripcióját Lucanusnál, és Dido haláláét Vergiliusnál. „Mai francia költőinket szerencsésen segítik e szép leírások, de soha nem tudnám mindet ide csatolni. Közülük csak kettőt vagy hármat hozok ide jó barátomtól, Jacques Pelletier-től, akinek az emlékezete igen tetsző a számomra."[79] De természetesen ezeket követik még egyéb más példák is. A *description poétique* azért is tűnhet fel Tabourot és követői szemében megkötésnek, mert műnemtől és

és társadalom, s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas–EditioPrinceps, 2013 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 14); 15–16. sz.; lásd még Csörsz Rumen István, *Gúnyos-gúnytalan: Közelítések a 18. századi magyar közköltészet humorához = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére,* szerk. Ajkay Alinka, Bajáki Rita, Vác, Mondat Kft., 2013, 113–120, itt: 118. Valamelyest ide sorolható a szintén félsoronként nyelvet és attitűdöt váltó, ellenpontozó siratóparódia, a „Megholt feleségem, satis tarde quidem", amely szintén az 1750-es évektől volt népszerű Magyarországon.

78 Georges Perec, *La Vie mode d'emploi: Romans,* Paris, Hachette, 1978.

79 „Nos Modern poëtes François, se sont heureusement aydez de ces belles descriptions, mais ce ne seroit iamais faict de les rapporter toutes icy. Ie n'en veux donc mettre que ces deux ou trois de Iacques Pelletier, mon tres intime amy, la memoire duqu'el m'est fort agreable." Tabourot, 159r.

műfajtól, versességtől és prózaformától függetlenül bármilyen írásfajtában megjelenhet. És ez magyarázza azt is, hogy itt a *Bigarrures* szerzője személyes ízlésére hagyatkozik példái megválasztásakor. „Végtelen számú jó szonettet találhatnék neked a mi francia költőinknél, melyek teli vannak gazdag leírásokkal, de mert már ezeket kinyomtatták, inkább szeretném a magam módjára ezt az ötöt adni […]".[80]

Azért még ennek a „laza" megkötésnek is megvannak a maga követelményei. Egy olvasóhoz írott előszóban 1649-ben a költő így foglalta össze ezeket:

> […] a Költészet sok szabadságot ad a Leírásaiban; amikor megkötés [contrainte!] nélkülinek tűnik, és a maga szeszélyét követi, akkor sem mást, mint az anyagait; És amikor semmilyen szabályt nem fogad el, csak a Géniuszát, anélkül, hogy gondot fordítana az illendőségre, amit megőriz az Epikus Költeményben vagy a Tragikusban, úgy véli, csak szórakoztat. Tulajdonképpen itt mutatkozik meg olyannak, amilyen, amikor természetes [naturelles] szépségei kendőzetlenül előtűnnek; amikor anélkül, hogy a mesterségesség megkötné [sans se contraindre par l'artifice], nincs törvénye, csak a szellemesség erőteljessége; a leírt dolgokban a Természetet követi, annyiban ad szavakat neki, amennyiben a Teremtmények Anyja ad különféle ékítményeket. Véleményem szerint ezt meg kell bocsátani nekem. Ha e Leírások kissé hosszúak, és ha olykor mentek az olyan gondolatoktól, melyekkel ma Költőink elbájolják a Szellemeket: úgy vélem, hogy nem kell felhánytorgatni a Költemény hosszúságát, szemben azzal, amivel beéri, és ami teljesen kielégíti [a költeményt].[81]

Egy pillanatra térjünk vissza a vergiliusi és lucanusi hagyományhoz! Műveik a XVI–XVIII. században úgy jelentek meg, hogy a lapszéleken különféle marginália olvashatók, s ezek nemcsak egy-egy rész összefoglalói, hanem ta-

80 „Ie te pourrois trouuer infinis bons sonnets dans noz Poëtes François, esquels y a de riches descriptions, mais pource qu'ils sont ia imprimez, i'ayme mieux bailler ces cing de ma façon […]". *Uo.,* 160v.

81 „[…] la Poësie prenant beaucoup de liberté dans ses Description; où elle semble sans contrainte, & suiure son caprice, plus qu'en nulle autre que de ses matieres; Et où ne receuant aucune reigle que de son Genie, sans se mettre en peine de la bien-seance qu'elle garde dans le Poëme Epique, où elle se monstre telle qu'elle est, où ses beautez naturelles paroissent à nud; où sans se contraindre par l'artifice, elle n'a point de loix que la vigueur de sa boutade; imitant la Nature dans les choses qu'elle décrit, & leur donnant autant de paroles, que cette Mere des Creatures leur donne ornemens diuers. C'est à mon auis ce qui doit me faire pardonner; Sic es Description sont vn peu longues, & si elles paroissent vuides de quelques pensées, dont nos Poëtes rauissent aujourd'huy les Esprits: Certes il me semble qu'on ne doit point reprocher la longueur à la Poësie, à l'endroit où elle se contente, & où elle se satisfait pleinement […]". [Jean de Boussières], *Les Descriptions poëtiques de J. D. B.,* A Lyon, Chez Iean Bapt. Devenet, M. DC. XLIX., oldalszámozás nélkül.

golási eszközök is az egyes fejezeteken belül, ahogyan ezt például Listius László tette 1653-ban megjelent *Cladis Mohachianae* című eposzában. A szerzői marginálisák gyakran tárgyi magyarázatok, forrásmegjelölések, de gyakran a leírás jelzései. Például *Descriptio Hungariae, Magyár országnak le jrása*.[82]

Ami a költői leírás későbbi, XVIII. század végi helyzetét illeti, máig nem tudok semmit hozzátenni Szauder József *Sententia és pictura* tanulmányához, amelyben a jelenséget a szerző a horatiusi „ut pictura poesis" elvéhez kötötte, és követelményeit az 1787-es *Institutiones ad eloquentiam* retorikájából, valamint Szerdahely György Alajos *Ars poetica generalis*ából rögzítette. Ha visszagondolunk Jean de Boussières véleményére a *description poétique* adta szabadságról, Szauder József véleménye összehangzik vele: Csokonai Vitéz Mihálynak „A sententia-vers erősen megkötötte a kezét, a leíró vers, a pictura ezzel szemben szabaddá tette".[83]

19. §. *Des avtres sortes de vers follastrement & ingenieusement pratiquez* (A tréfásan és leleményesen művelt egyéb versfajtákról, Tabourot, 164r)

Lassan közeledünk Étienne Tabourot különös könyvének, legalábbis a *Bigarrures*-nek nevezett első kötetnek a végéhez. Ez a fejezet saláta-paragrafus, számos megkötés gyűjtőhelye. Ezzel az Akkordok Ura is tökéletesen tisztában van, ezért kezdi így: „Azért, hogy teljes joggal bele ne fáradj a következő versek sok-sok példájába, csináltam egy külön fejezetet *iuxta illud, lito longior est titulus,* ide gyűjtve össze mindazt, amit a legméltóbbnak találtam."[84] Hogy e salátajelleget némileg oldjam, és hogy az ebben a §-ban tárgyalt jelenségek átláthatók legyenek, az egyes megkötéseket római számokkal különítem el egymástól.

I. Miként a legelső fejezetben, Tabourot itt is az ábécétől indul el, és olyan költeményeket mutat be, amelyek

> […] az Ábécé összes betűjét tartalmazzák.
>
> *Qui flamboyant guidoit Zephire sur ces eaux.*

82 *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei,* s. a. r. Varga Imre, Cs. Havas Ágnes, Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 12; a továbbiakban: RMKT XVII/12), 293–294.

83 Szauder József, *Sententia és pictura (A fiatal Csokonai verstípusairól)* = Sz. J., *Az estve és Az álom: Felvilágosodás és klasszicizmus,* Bp., Szépirodalmi, 1970, 159.

84 „A cause que tu t'ennuyerois à bon droict, si pour pour chasque exemple des vers suyuans ie faisois vn chapire à part *iuxta illud, lito longior est titulus,* i'ay ramassé tout ce qui m'a semblé de plus digne." Tabourot, 164r.

Egy német ember Avignonban közölte velem, hogy látott egy ehhez hasonlót latinul.

Duc Zephyre exurgens curuum cum flatibus aequor.

És ez a másik Scaligertől való.

Vix Phlegeton Zephyri, quaeres modo flabra Micullo.[85]

Bár Tabourot nem nevezte a nevén, e megkötés a *pángramma*. Példái szerfölött ritkák, mert igen nehéz az ábécé összes betűjét egyetlen verssorba foglalni. A pángramma pozitíve azt írja elő szerzőjének, hogy minden egyes betű előforduljon a sorban. Ez magyarázza, hogy úgy az egy francia, mint a két latin nyelvű sorban ott van Zephyrus és Zephire: a *z* mindkét nyelvben igen ritka. Negatíve a pángramma azt írja elő szerzőjének, hogy legyen ökonomikus, és a pángrammatikus sorban mennél kevesebb legyen a betűismétlés. A három példából a francia a leggazdaságosabb e szempontból, a teljes ábécé valamennyi betűjét egy 37 betűkarakterből álló sorba foglalta.

II. Ha a pángrammának *minden* betűt magában kell foglalnia, akkor ennek ellentéte a *lipogramma*: itt – ahogy a Tabourot által szintén nem használt elnevezés mondja, amely a görög leipo ('hiányozni') és a gramma ('betű') szavak összetétele – a szövegből valamely betűnek hiányoznia kell. E megkötés kettős, görög és zsidó eredetét röviden jelzi, utalva Pindarosz egyik carmenjére és Hermoneusra, másrészt utal Dávid 7. zsoltárának egyik versére (fr. verset), amelyben nincsen *a (Nolite fieri sicut equus & nulus, quibus non est intellectus).* Tabourot ehhez hozzáteszi, hogy „Márpedig találhatók szigmagyűlöletek, alfagyűlöletek és lambdagyűlöletek stb."[86] Mivel saláta-fejezetről van szó, ezzel az Akkordok Ura le is zárta a lipogrammatika tárgyalását.

De nekünk meg kell állnunk, hogy eljuthassunk az OuLiPo lipogrammatikus írásgyakorlatához. Ehhez figyelni kell arra, hogy 1808-ban Gabriel Peignot a *Filológiai mulatságok* kötetben mit írt *A lipogrammatikus vers*ről:

> Larandai Nestor, aki Severus császár idejében élt, szerzett egy lipogrammatikus Íliászt; az első ének A nélküli, a második B nélküli, a harmadik G nélküli, stb. Tryphiodorus ugyanilyen módon készítette Odüsszeiáját. Hermioni Laszosz, ez az igen régi költő Sz nélkül készített egy ódát és egy himnuszt. Pindarosz szintén Sz nélkül írt egy ódát. Fabius Claudius Gordianus Fulgentius szerzett egy rövid

85 „*Qui flamboyant […]* Vn Allemand m'aduertit en Avignon qu'il en auoit veu vn semblable Latin. *Duc Zephyre […]* Et cest autre de Scaliger. *Vix Phlegeton […].*" *Uo.,* 164r–v.

86 „Or comme il s'est trouué de ces Misosigmes, Misoalphes & Misolambdes, &c." *Uo.,* 164v.

művet latin prózában, felosztva a 23 betűnek megfelelően huszonhárom egységre, ahol az első A nélküli, a második B nélküli, stb. […] De Court abbé *variétés ingénieuses*-ében közreadott öt levelet, melyekben csak négy magánhangzót használ, az A hiányzik az elsőben; az E a másodikban; az I a harmadikban, stb. Ugyanebben a gyűjteményben van még egy egyszótagos [monoszillabikus – Sz. Cs.] szavakkal megírt levél, ahhoz hasonló, amilyet Bouffler címzett … hercegéhez (erről másutt fogunk beszélni).[87] Lope de Vega öt prózában írott novellát tett közzé, az első A nélküli, a második E nélküli, stb. Leti a humorista akadémián Rómában előadott egy beszédet *A bandita R.* címmel. Ebben nem található R. Általánosságban elmondható, hogy az alkotások e neme oda tartozik, amit *nugae difficiles*nek nevezünk, és ezek csak egy bizonyos időben voltak szórakoztatók. Ezért bárki szerző elítélhető, ha saját korát szolgálja ki; ízlése és tehetsége rossz eszmeiségét adja. De olykor komoly foglalatosságokra serkenthet az ilyen nemű rövid darab.[88]

Azért kellett hosszabban idéznem Gabriel Peignot-t – aki ebben a cikkelyben is, a folytatásban erősen támaszkodott Tabourot e fejezetére –, hogy a lipogrammatikát elemeljem attól, amit a mi magyar verstörténetünk diktálhat, kivonjam egy olyan megítélés alól, amely azt mondja, itt is az érzékenység korát megelőző, barokk és késő barokk ízlés egyik eleméről van szó. És ekkor utalnék röviden egy genealógiai sorra: Étienne Tabourot genuit Gabriel Peignot qui genuit Raymond Queneau qui genuit Georges Perec. Már egy ízben említett előadásában, az OuLiPo hajnalán Queneau úgy emlegette a lipogrammatikát, mint a párizsi csoport írástörekvéseinek egyik irányát. Röviden vázolta a lipogrammatikus szövegek történetét is, megnevezve forrását, Gabriel Peignot *Filológiai mulatságai*t. De két igen fontos dolgot tett ezzel. Egyrészt elhagyta – vagyis nem vette át, helyesen – a fenti idézet utolsó három mondatának (elmarasztaló) értékítéletét, egyszerűen hallgatott az egyes lipogrammatikus szövegek esztétikai értékéről.[89] Másrészt ő maga is kipróbálta az írásnak ezt a megkötését. De igazán az a Georges Perec építette be saját írásgyakorlatába a lipogrammatikát, aki 1969-ben egy teljes regényt jelentetett meg, amelynek a szövegében nincsen *e*! Ezért a címét, *La disparition,* nem szabad így magyarítani: *Az eltűnés,* talán még a leghelyesebb *A hiányzás* lenne. Életveszélyes vállal-

87 Gabriel Peignot majd e különösen hosszú cikkely végén tér vissza erre a szövegre, és idéz belőle hosszan. Azért nem taglalta a cikkely elején, mert itt a lipogrammatikus *vers* áttekintéséről van szó, a cikkely végén viszont már a lipogrammatikus *próza* természetéről. Hogy a tárgyalt jelenség egyaránt működtethető versben és prózában, világosan mutatja a lipogrammatika megkötéses (contrainte-es) természetét.

88 Peignot, *Amusemens…, i. m.,* 92–93.

89 Raymond Queneau, *Le L.I.P.O* = R. Q., *Bâtons, chiffres et lettres,* Paris, Gallimard, 1965, 322–323.

kozás, hiszen a lipogrammatikus szöveg készítésének nehézségi skálája követi az egyes betűk gyakorisági skáláját: a legkönnyebb talán *x* nélkül, de a legnehezebb bizonyosan *e* nélkül, mert ez utóbbi, mint a magyarban is, a francia nyelvben is a leggyakoribb. Georges Perec nem használhatta például a létige jelen idejű egyes szám második és harmadik, és többes szám második személyét *(es, est, êtes),* nem használhatta a határozott névelő hímnemű alakját *(le),* nem írhatta egy nőről beszélve, hogy ő *(elle),* mert csak a könyv borító- és belső címlapján szerepel *e,* így: *Georges* Perec. A regény így teszi hiányzóvá szerzőjét.

Georges Perec ennek a megkötésnek a fordítottjával is írt egy regényt, egy olyan, az imént utaltnál rövidebb regényt, amelyben csak egyetlen magánhangzó van. E megkötés megnevezése: *monovokalizmus.* E kötetének címe *Les revenents,* kissé pontatlanul csak *E szellemek* címmel fordítanám, mivel benne csak egyetlen magánhangzó található: az *e*. Tegyük hozzá, az OuLiPo történetének kezdetén Raymond Queneau is írt nevezetes monovokális szöveget, angolul: *What a man!* Ami a francia nyelvben egy olyan problémát is fölvet, amit a maga részéről Perec egy esszében tisztázott. Ha lipo*gramma*tikus és monovokális szöveget készít, ezt az *e*-t betűösszefoglalóként kell felfogni, azt kell mondani, hogy *e* az *é*, az *è*, az *ê* és az *ë* is. Mint tüstént látni fogjuk, e felfogás jegyében írtak magyar szerzőink monovokális verseket a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Ha viszont az *e*-t nem betűkarakterként fogjuk fel, ha nem úgy gondoljuk el, hogy az *e* fonéma, hang, akkor felhasználhatók olyan szavak is, melyekben például *ai* betűkapcsolat van. Ekkor viszont nem lipo*gramma*tikáról, hanem lipo*fóniá*ról kell beszélni, amely úgy teremti meg a monovokalizmust, hogy nem egy magánhangzót zár ki az ötből, hanem négyet, s csak egyet használ.

Ha e jelenségre egyáltalán kitérnek, a korábbi irodalomtörténészek Édes Gergelyt szokták emlegetni; jó, ha az övé mellett szórványosan felbukkan egy-egy név. Nála az izovokalizmus ilyen eredménnyel járt:

V. ENYELGÉS.

Egy nékem mézzel kedveskedett személynek beszéde e béllyegenn, 1787-*benn.*

Eggy nem rest sereg, egy tegezes nép; kész eledelre
Egy méznél édesbb Méhésznek mézet eresztett.
Mellynek eme' részét ez edénnyel, egész szeretettel
Egy lépes-méznél édesbb Édeshez eresztem,
Kérem végye jelét kedvessenn e' szeretetnek.[90]

90 Édes Gergely' *Enyelgései. Avagy Időt töltő tréfás versei. Íródtak rész szerént még az Oskolába, rész szerént Hetenyenn, rész szerént Martosonn,* A' Vers-Szerző költségénn. Pozsonbann, Wéber Simon Péter betűivel, 1793, 13.

E megkötést két olyan verses szövegen mutatom be, amelyek régóta igen kevéssé ismertek. Az egyik *Az Újj Bétsi Magyar Múzsa* 1794-es szövegközlése, amelynek legfőbb érdeme, hogy a monovokális versek szerzőjét, Varjas János debreceni tanárt nevezi meg a magyar monovokalizmus feltalálójának, vagyis kezdeményezőjének.

Debreczenből 4 *Febr.* 1794.
Midőn 1775-benn Néhai Debretzeni Professor T. T. *Varjas János* Uram, nevezetes E-é-és verseit fel-találta, 's azokonn egygy Penitentziális Éneket írt,[91] és kézírását egygy Predikátorral közlötte vólna; ez alkalmatosságot adott arra, hogy egy máshoz ezen Verseket kűldöznék, melyek következnek.

Préd. E' nevetlen ember szerzette verseket
Szeretettel vettem; 's el néztem rendjeket,
Nemzeted elébe terjeszszed ezeket;
Mert velek el nyered emberek kedveket.
Kedves éh Léleknek ez efféle Ének,
Melyet mérges sebek egyszer meg-sértének,
Ezt Zengedezzétek Gyermekek, és Vének,
S' Kérjetek életet ennek Mesterének.

Felelet.

Prof. Nem merem, mert félek érette meg-vernek,
Sebbe nem: de lévbe, és névbe kevernek,
Mérges szeme, nyelve, epéje embernek
Nem kedvez se vérnek, sem szegény Mesternek.

Válasz.

Prèd. Bàtrann add szàjába a' Magyar Hazának'
Hangját az általad már talált hársának,
Hát hajtaszsz szavára a' más ajakának?
Ám rágalmazzanak! ha mássát látának.
Ha van a' Városbann: szàmtalan vad Szamár
'S Annak alkalmatlan: (*) hát arra hajtaszsz már
Van más, annak adjad, 's ha majdan áll a' nyár
Nála találsz pálmát 's az arany alma vár.

(*) Asinus ad lyram.
Szarmata, Frantz, Tatár, 's más abban láthatja,
Ha a' Magyar' szava másnak tsak a' fattya?
Anya az: 's számtalan Ágaknak az attya,
Lássa más, ha szavát arra rá hajthatja!

91 Varjas János *Megtért embernek énekje* című versére céloz.

A' Válasznak mássa.

Prof. Azt tartám tsak magam láttam Varjat 's szarkát,
Hát más ha akarja, bár lássad a' markát.
Papagályt tart, 's adhat sárgát akar tarkàt,
Adassanak annak hamar pálma barkát.
Pallás adj Sas szárnyat alája párjával
Jártasd az aranyas Hajnalnak tárjàval
Hadd tartsa a' Hazát balsamja szagával,
Az az: halhatatlan nagy Magyarságával.
Hajtsa ha hajthatja, hajszra, akar tsára
Más a' maga száját: halgathat magára,
Fáradhat, járkálhat apjára, papjára:
Ha találhat társat a' Magyar szavára

Sok jót mondok.

Préd. Holott homlokodonn sok gondot hordozol,
Olly sok jót óh bóldog Doktor hogy dolgozol?
Sorsomhoz sok, hogy oly koszorót fonsz 's hozol,
Oly módonn dolgomról, óh hogy gondolkozol!

És mivel az itt közölt költeményben nincsen *ö*-vel írott rész, ezt követi egy cím nélküli *ö*-vel írt versszak, majd *Más próba tétel 1778-bann a' Jankai bőr szüreten,* a szokványos és az ábécé rendjének megfelelően A-E-I-O-U sorozat, az egyes magánhangzókra két-két sorral.[92] Ne higgyük, hogy itt holmi mesterkedésről vagy nyelvi bűvészkedésről van szó: benne a nyelvi nacionalizmus kap hangot. Lám, a magyar nyelv erre is mennyire alkalmas! Három évvel korábban Sándor István szintén közzétette saját mono- vagy izovokális verseit: nem egy egységes költeményt. Azért nem, mert ellentétben a fenti négysarkú felező tizenkettes versszakokkal, ő monovokális hexametereket írt. Ez is a monovokalizmus megkötéses természetére mutat: működtethető bármely verselési nemben, és mint Georges Perecnél láttuk, prózában. Ezek a hexameter-sorok egymástól függetlenek, sorrendjüket egyedül az A-E-I-O-U határozza meg. Az 1791-es *Sokféle* 67. cikkelyének teljes szövege a következő:

> 67. Az egyféle magán hangzó betűbéli Magyar versekről.
> Mennyire bővelködik a' mi nyelvünk a' magán hangzókkal, ki-tetszik Varjas Uramnak Debretzenben nyomtatott Alagyájából, mellyben *e* betűnél egyéb magán hangzó nem találtatik. Gáti Uramnak-is nehány illyen Ritmusit vagy-is Ének verseit a Posonyi Magyar Hírmondó 1782-esztendei 48-dik levélen közlé Olvasóival. A' mesterség abból áll, hogy egy egy versben egyféle magán hangzó-

92 Az Újj Bétsi Magyar Múzsa, VII, 57–59.

nál egyéb ne találkozzék. Magam-is a' múlt télen idő tőltés kedvéért szerzettem következendő hat lábúakat:

A' nadrág nyavalyát mátkája nyakára rakasztá.
Hányás ártalmas vala gyakran à nyavalyásnak.
Attyának tsatját 's báttyának látta kalapját.
A' maga vallását már abban hasztalan áldja.
Attya' hatalmában nagy hasznát látta szavában.
Emberben leg-szebb rendes 's mértékletes élet.
Elméjét ennek perselte-meg hegyke kevélység.
Egy szép gyermeknek rejtette kezét kebelébe.
Ezt el-végezvén, eképen tette beszédjét:
Egyezz-meg vélem, és nekem légy feleségem.
Itt sírni nints minn, nyílik itt sziv, s víg ki ki kint is.
Így hízik 's iszik itt ki ki, hírit nyírik irígyi.
Illy kints víg 's hív szív, kit imitt szinik ki ki bírni.
Inni fris víz nints, ím piszkít itt-is irígy szív.
Híj kit kit 's bízni víg szív int, ím viszik inni.
Ó bort korsóstól, tsobolyó bor jó dolog otthon.
Jó szó jó hordó, boszszontó szó kohol horgot.
Jót okos orvos okoz, rosz orvos sok gonosz osztó.
Jó kortyot borból, oszlok most bóldog honyomtól.
Húsz tyúk 's lúd túl fut, nyúl húl, húr zúg, 's hurut ujjul[93]

A megkötéses írás a nyelvben folytatott kutatás, ennek dicsőségére. Még 1847-ben is, amikor Petőfi Sándor a *természet fenségét festette*, monovokális sorral tette: *mely nyelv merne versenyezni véled?*

III. Tabourot szerint nemcsak egyes betűket lehet gyűlölni (lásd fentebb: szigma-, alfa- vagy lambdagyűlöletek stb.), hanem szavakat vagy betűkapcsolatokat is. Ezt a megkötést sem nevezte a nevén, csak bizonyos szótagoktól való irtózásról beszél („vannak, akik bizonyos szótagokat utálnak"), de az általa kiválasztott példában nem pusztán egyetlen szótag, hanem egyben egy jelentő szó az utálat tárgya: a *con*, nevezzük orvosi nevén, a vagina. Jelzi, hogy akik elutasítják ezt a „szótagot", azok „Mizogámok", a nővel történő párosodástól irtózó férfiak. Az egyetlen rövid példát azért idézem, mert lacani szempontból érdekes: a *con* utálata kiterjed minden olyan szóra (és ezek utaltjára), amelyben szerepel e szó, valóban csak szótagként.

93 Sokféle (Írá 's egybe szedé Sándor István), I, 1791, 154.

Dieu garde la paignie
Ie n'ose dire Con
Car tant que i'auray vie
Ie hay Conte & Contesse
Et Vicomte par Con,
Ie hay qu'on se Confesse
Pource qu'on y dict Con,
I'az tous oyseaux de proye
Pour l'amour du Faulcon,
Et tout les citez.
Pour l'amour de Mascon, &c.[94]

E megkötésnek, vagyis valamely szó letiltásának elnevezése: *liponymia*.

IV. Ismét egyetlen példa szól arról a megkötésről, amely azt igényli, hogy a versegész minden egyes sora álljon ugyanannyi számú betűből. Az ilyen alkotások a *betűszámláló* költemények. Étienne Tabourot példájának az első két sor 32–32 betűből áll:

> Íme egy újévi ajándék-vers [estreine, a mai fr. étrenne – Sz. Cs.], amelyet akkor adtam egy kedves barátomnak, amikor a Bourgogne-i Kollégiumban laktam 1564-ben. Benne azt leled föl, hogy a betűk pontosan ki vannak számolva és számítva:

Xeniolum simplex tibi do, do Xenia bina
Disticha si numeres, aut Epigramma lene.
Quod si litterulas, centum septémque viginti
Sine voluntatem tradimus innumera.

Úgy látszik, ez a megkötés erősen összenőtt az újévi ajándék-vers műfajával. Az általam ismert egyetlen magyar példa is ilyen. Az egyszer már említett Sebestyén Gábor az 1863-as esztendőre *Újévi himnusz*t írt. E négysoros strófákból álló és az egyes versszakokon belül egyrímű vers minden egyes sora 18 betűből áll. Mert egy szerzői önkommentár kifejti, hogy ha az 1863 számsor egyes számait különválasztjuk, majd összeadjuk ezeket: 1 + 8 + 6 + 3 = 18. Ami rámutat a megkötések java részénél egy percepciós problémára. A különböző tipográfiai eszközökkel kiemelt (szakzsargonban: megjelölt) akrosztichont azonnal *látjuk;* egy pikárd rébuszról azonnal látható, hogy pikárd rébusz… – de igen sok esetben vagy szerzői önkommentárral kell felhívni az olvasó figyelmét a működésbe léptetett megkötésre, vagy címben, esetleg alcímben, vagy az illető megkötés szabályát magában

94 Tabourot, 165r.

a szövegben el kell mondani. Ha Sebestyén Gábor nem fogalmazta volna meg az alkalmazott megkötést, ez gyakorlatilag észrevehetetlen maradt volna.

V. A következő megkötés Tabourot-nál alig, mert csak az indító Martialis-epigramma révén tartozik az irodalomhoz, és egyedi esetnek látszik. A martialisi szöveg is csak elbeszél egy olyan megkötést, amely a mindennapi életben érvényesíthető. Viszont e megkötés Martialis kapcsán ismét megmutatja a hermeneuta Tabourot-t:

> Epigrammáiban Martialis rámutat a régiek egy kedves leleményére, akik annyi pohár bort ittak, amennyi betű volt barátnőjük nevében.
>
> *Naeuia sex cyathis, septem Justina bibatur,*
> *Quinque lycas. Lide quator, Ida tribus.*
> *Omnis ab infuso numeretur amica falerno*
> *Et quia nulla venit, tu mihi somne veni.*
>
> Kommentárjában Calderin se közelről, se távolról hozzá sem szagol az igazi értelmezéshez, amikor az Alvás [Somne] szóhoz jut, mondván, hogy a Költők szokása álomért fohászkodni, ahogyan Ovidius és Papinius tette. De nekem úgy tűnik, hogy túlságosan közönyösen beszél: Mert miféle dolog alvásért fohászkodni Italozók között? Úgy látom, a Költő azt kívánja mondani, hogy mert nincs barátnője, ötször akar inni, ugyanannyi kupát, amennyi betű van a Somne szóban, ami közepes ivás, és ha valaki erőlteti a túllépést ezen, kijelenti, hogy ő jobban szeret aludni, mint tovább inni. De nekem úgy mondták, hogy vannak Hadnagyok a Marne partján, akik azt mondják, a Somne-t inkább alanyesetben akarnák, ami *Somnus*, tudniillik hatszor inni.[95]

VI. Étienne Tabourot egy francia és egy latin nyelvű példával illusztrálja azt, amit „A Régiek *Anadiplosis*nak neveztek, amikor is egy verssor vége megismétlődik egy másik elején; ezt a franciák Láncolatos rímnek nevezték el […]”.[96]

95 „Martial en ses Epigrammes nous denote vne gentil inuention des anciens, qui beuuoyent autant de verre de vin, qu'il y auoit de lettres au nom de leurs amies. *Naequia sex cyathis […]* Calderin en son Commentaire ne touche ni pres ni loing la vraye interpretation, quand il vient au mot Somne, car il dict que c'est la coustume des Poëtes d'inuocquer le sommeil comme ont fait Ouide & Papinie. Mais en cela il me semble qu'il parle fort froidement: Car quelle apparence y auoit il demander le dormir entre des Beuueurs? I'estime donc que le Poëte vueille dire, que pource qu'il n'a point d'amie, il veut boire cinq fois, autant de coups, qu'il y a de lettres au mot Somne, qui est vn boire mediocre, & si quelqu'vn le veut forcer de passer outre, il declare qu'il ayme mieux dormir que boire d'auantage. Mais on m'a dict qu'il y a des Lieutenans sur la riuiere de Marne, qui dient qu'auant que dormir, ils voudroyent bien Somne au nominatif, qui a *Somnus*, sçauoir six bonnes fois.” *Uo.,* 165v–166r.

96 „Les Anciens ont appellé *Anadiplosis* quand la fin d'vn vers se repete au commencement de

A *rimes enchaînées,* a láncolatos vagy összeláncolt rímelés késő középkori lelemény, már tárgyalják a Második Retorika értekezései és Pierre Fabri retorikája is, gyakorlata elterjedtnek mondható. Egyetlen francia példája után Tabourot ad egy latint is Ausoniustól, de ennek egyik sajátossága átvezet egy újabb megkötéshez. A latin példa különlegessége az összeláncolt rímelés területén belül abban áll, hogy az előbb a sorvégen, majd a rákövetkező sor elején egyszótagú szó (monoszillaba) áll. „Nem láttam a végén egy szótagú francia verset, jóllehet végtelen számban és igen könnyen volna készíthető, látván, hogy az utánozhatatlan Rabelais-nek tulajdonított ötödik könyvben található Fredon barát prózája, aki csak egyszótagú szavakkal válaszol: e válaszokból néhányat versbe szedtem […].”[97] Tabourot-nak azért kellett a rabelais-i prózát versbe áttennie, hogy az egyszótagú szavakból álló verssorok és az összeláncolt rímekhez, a versességhez visszatérhessen, pontosabban a versességen és a verselésen belül maradhasson. Mert innen, a monoszillabáktól lép tovább az ún. növekvő sorokhoz, melyekben az első szó egyetlen, a második kettő, a harmadik három szótagú szóból áll.

Ilyen módon szerezte Ausonius vagy valaki ismeretlen szerző a következő verssorokat, melyeket Scaliger *Raponticas*nak nevezett.

1 2 3 4 5
Spes Deus aeternae stationis conciliator
Si castis precibus veniales inuigilamus.[98]

A növekvő verssoroknak („vers croissans”) van francia gyakorlata is, mint ahogy a fordítottjának is („vers decroissans”). Például:

5 4 3 2 1
Vectigalibus armamenta regere iubet Rex.

Az egy szótagból álló és rövid, valamint a mennél hosszabb szavakkal szerzett alkotások kérdése nem XVI. századi poétika probléma: *vocabula pexa et hirsuta* címszó alatt már Dante Alighieri tárgyalta a XIV. század legelején. Igaz, e munka több mint két évszázadon át ismeretlen maradt, amikor először nyomtatásban megjelent (Tolomeo Janicolo nyomdájából, Vicenza, 1529), akkor sem latinul, hanem Trissino olasz fordításában.

---

l’autre, les françois les ont surnommez Rimes enchainees […]”. *Uo.,* 169v.

97 „Ie n’az point veu de vers François monosyllabes à la fin, sic e n’est qu’on en pourroit faire infinis & fort aisément, veu qu’au cinquiesme liure attribué à l’inimitable Rabelais, il y a bien de proses de frere Fredon qui ne respondoit que par monosyllabes: de ces responses i’az mis en vers ce peu […]”. *Uo.,* 170v.

98 „Ausone de ceste façon, ou autre incertain autheur a composé ces uers suiuans que Scaliger appelle *Raponticas. Spes Deus aeternae […]*”. *Uo.,* 172r.

VII. A *Bigarrures* e fejezetének a végén két olyan „cifraságról" olvashatni, amelyik nem a megkötésekre, hanem tematikus műfajokra emlékeztető módon működik. Ezek egyike egy széles körben elterjedt középkori lelemény, ismert volt oc és oïl nyelvterületen egyaránt. A *szerelmi nyelvtan* Tabourot által idézett példájában csak az tér el némileg az általam ismert középkori daraboktól, hogy párbeszédes: „Sok ideje, hogy láttam egy nyelvésznek ezeket a régi sorait, aki grammatikailag udvarolt egy nyelvésznőnek, aki ugyanígy válaszolt neki […]".[99]

VIII. „Továbbmenve a Centonokhoz jutunk, amelyek összekutyult versszorok, érdekesen rakva halomba valamely kitűnő költőtől, mint főleg Vergiliustól, és e sorokat úgy hordják össze, hogy százból egyhez [de cent vn] gyűjtik azt, ami kapóra jön. Ausonius (bármit mondjanak is többen) fáradtságos és bámulatos kíváncsisággal szerzett egy menyegzői centót, amely így kezdődik:"

Accipite haec animis, laetusque advertite mentes.	
Ambo animis, ambo insignos praestantibus armis.	Aen. 5.
Ambo florentes genus in superabile bello.	Buc. 7. Aen. 4.
Tumque prior, nam te maioribus ire per altum.	Aen. 6.
Auspiciis manifesta, &c.	Aen. 2.[100]

Ausonius mellett Tabourot másik példája „a kitűnő keresztény költőnő", Proba Falconia munkája, aki a cento alapszövegeként az Ó- és Újtestamentumot használta.

Esterházy Pál számos költeményében olyan mennyiségű átvétel található Zrínyi Miklóstól, hogy joggal beszélhetünk a cento megkötésének alkalmazásáról.[101] A Biblia különböző helyeiből írni költeményt, már a magyar XVII. szá-

99 „Il y a long temps que i'az veu ces vieux vers d'vn grammairien qui faisoit l'amour grammaticalement à vne grammairienne, qui luy respond de mesme […]". *Uo.,* 174r.

100 „Passant outre, nous viendrons aux Centons qui sont vers pesle mesle, amassez auec curiosité d'vn certain excellent Poëte, comme de Virgile principalement, qui sont entassez, de sorte que combien qu'ils soyent colligez de cent vn, si viennent ils à propos. Ausone, la curiosité duquel (quoy que dient plusieurs) est laborieuse & admirable, a faict ainsi vn Centon nuptial qui commence. *Accipite haec animis […]*".*Uo.,* 175v–176r.

101 1893-ban Kanyaró Ferenc még történetileg érthető módon az eredetiség versus plágium kettőse felől ítélte meg a Liszti- és Zrínyi-átvételeket, holott ő maga regisztrálja számos helyen az alkotó szövegátemelést. Ugyanattól a szerzőtől kapunk részeket (miként Tabourot példájában Vergiliustól), de különféle helyekről. Amikor a következő leírást adja, Kanyaró Ferenc egy cento szerkezetét írta le: „A ki az Ujabb Nemz. Könyvtár kiadásából Zrínyi költeményeinek következő versszakait: Orpheus keserve 1. 2. Arianna sirása 3. 1. A vadász 15. 16. 17. 53. Violához: 26. 23. 30. ismét Orph. keserve 15. ismét Violához 12. Zrinyiász XII. 16. újból Orph. 8. A vad. 50. Viol. 9. Orph. 6. 7. Zrinyiász: X. 1. 2. és 5. Tityr. és Viola 1. Violához 27. 28. 29. A vad. 68. 69. Zrinyiász XII. 35. Viol. 28. (másodszor is!) Tityr 8. A vad. 68. Feszületre 1. Tityr 5. A vadász 70., sorban egymás után írja, az megkapja azt a jeles verset, melyet M. úr Esterházy Pál nádor tollából 2-ik közleményének élén *«Egy ártatlan ifjunak panasza Cupidóra»* cz. alatt öt hosszú lapon közöl." Kanyaró Ferencz,

zad gyakran megtette. Ilyen egy névtelen verses fordítása (a *Libanvson termö Cedrus-Fának Veleie,* 1671), roppant sok bibliai és pogány antik szerzőtől való résszel.[102] És egy kései példa Gyöngyössi Jánostól (csak az 1. versszakot idézem):

Nagy Isten! Lelkeknek Attya!	*Sid. 19:9.*
Seregeknek Királlya!	*Sólt. 84:4.*
Föld, tenger, és Ég' boltozatja	
Tsudáidat számlálja:	
Uralkodásod' Széke	*Péld. 8: 15. 16.*
A' Birodalmoknak fénnye;	
Hatalmad erőss féke	*Esa. 37:29.*
A' Nemzetnek törvénnye.[103]	

IX. „Lezárásként a verssorok e példáit Theokritosz görög költő kedves találmányával fejezem be, aki leleményesen olyan verseket csinált és készített, amelyek figurájukkal egy Ívet, egy szárnyat és más figurát ábrázolnak, amiként emlékszem egy görög költő tojására is. Fiatal diák koromban, Párizsan, 1564-ben szereztem Költői Serleget, fazekat és egyebet."[104] A *carmina figurata* hazai története az egyik legjobban kidolgozott megkötéstörténet, Kilián Istvánnak köszönhetően.[105] És csak helyeselhetjük a szerzőnek azt a szemléletét, hogy a régi magyar anyagot rányitja a XX. századi magyar képversek anyagára.[106]

20. §. *Des notes* (A jegyekről, Tabourot, 174r)

Ebben a fejezetben, ellentétben a zenei (kottás) rébuszokkal, a *notes* nem hangjegyeket jelöl, amit szinonimái világosan mutatnak: a *marques* és a *chiffres*. Ezekre használom összefoglaló magyar elnevezésként a *jegyek* szót. „Most áttérek a Jegyekre, miután felfejtettem leleményes Verssorainkat, hiszen ebben a legutolsó

Zrínyi legújabb epigonja, EPhK, 17(1893), 29. Esterházy Pál költeményének kritikai kiadása: RMKT XVII/12, 567–570.

102 *Az 1660-as évek költészete (1661–1671),* s. a. r. Varga Imre, Bp., Akadémiai, 1981 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 10), 420–554.

103 Gyöngyössi Jánosnak *Magyar versei. Mellyeket külömb-külömb-féle alkalmatossagokra készitett, és végre egyben-is szedett.* Pesten, Találtatik Kilian Testvér. Könyv-Árosoknál, 1802, 324.

104 „Pour conclusion, ie finiray ces exemples de vers sur la gentille inuention de Theocrite Poëte Grec, qui a faict & fabriqué des vers si ingenieusement, que par la figure ils representent vn Arc, vne aelle, & autres figures, comme aussi il me souuient d'auoir leu l'oeuf d'vn Poëte Grec, estant ieune escolier à Paris 1564. i'az faict la Couppe Poëtique, la marmite, & autres." Tabourot, 176v–177r.

105 Kilián, *A régi magyar képvers, i. m.*

106 Kilián István, *Válogatás a 20. századi vizuális költészetből: Selection from 20th Century Visual Poetry,* Miskolc–Bp., Felsőmagyarország–Magyar Műhely, 1998.

Epitáfiumban három vagy négy régi régi jegyet tettem. Csakhogy ahhoz, hogy mindenki röviden értse, hogy mi a Jegy, tudni kell, hogy általános elnevezésében a Jegy egy megjelöltséget jelent."[107] Ezek a megkötések csak igen áttételesen kapcsolódnak irodalomhoz vagy költészethez, észjáráshoz és szövegkészítéshez annál inkább. Az első nagy csoportot valamely szöveg rejtjelezése alkotja:

> Azt olvassuk Suetoniusban 56. fej., hogy Caesar olykor így írt, mivel ő mondja. Még ma is látható Ciceróhoz és a barátaihoz írott Leveleiben, hogy magántermészetű ügyeit érintve jegyekkel írt, tudniillik a betűket oly módon helyezte el, hogy egyetlen szó rendjét se lehessen helyreállítani. Mivel, mint mondják, egy D-t A-val cserélt fel, és így a többit. Egyébként A. Gelius ezt megerősíti az Attikai éjszakáiban. Véleményem szerint ezt a módozatot még ma is gyakorolják.[108]

Majd Tabourot az egyszerűtől a bonyolult felé haladva bemutat különböző rejtjelező módokat. Mint ismeretes, egyszerű betűfelcserélésekkel Balassi Bálint is rejtjelezett 1588 márciusában Kapy Sándorhoz írott levelében. Nevezetes záradéka így szól:

> Ha az Isten karácsonyig éltet, azt gondolom, hogy Bmsu if yqzqx [nagy úr leszek], ha egyébképpen nem is, rmfxma ihmb [farkam után]. De ha én uram és igaz atyámfia vagy, bq zcqucb [ne szóljon] Kegyelmed gqbxubqx gqauh [senkinek semmit].[109]

A *Kuun-kódex* előzéklapján, az *Index folionum* tetején olvasható igen egyszerű elvű titkosírást Vadai István könnyűszerrel fejtette meg. Tőle tudom, hogy a két Rákóczi György levelezése is rengeteg rejtjelezett részt tartalmaz. Étienne Tabourot tisztában volt a sifrírozás nehézségi fokának a problémájával: mint elmondja, ő maga is megfejtett egy rejtjel-kódexet egy fiatal özvegy nő számára.

107 „Ie viendray maintenant aux Notes, apres auoir dechiffré nos ingénieux Vers, puisque en ce dernier Epitaphe i'ay mis des notes antiques trois ou quatre. Or à fin que chacun scache en bref que c'est que Note, il doit sçauoir qoe par vne denomination generale, Note signifie vne marque". Tabourot, 178r.

108 „Nous lisons en Suetone chap. 56. que Cesar escriuoit ainsi quelquesfis, car il dict, L'on void encor auiourd'huy de ses Epitres à Ciceron & à ses affaires particulieres escriptes par notes, A scauoir les lettres estans rangees de telle façon qu'on ne pouuoit colliger d'ordre vn seul mot. Car il changeoit, comme vous diriez, vn D. en vn A. & ainsi des autres. Ce que confirme d'ailleurs A. Gellius en ses nuicts Attiques. Ceste façon à mon aduis est celle qui est encor auiourd'huy practiqueez". *Uo.,* 178v.

109 Balassi Bálint *Összes Művei,* I, összeáll. Eckhardt Sándor, Bp., Akadémiai, 1951, 369. Az átkódolás olyan egyszerű, hogy a levelet közlő Dézsi Lajosnak (vagy Erdélyi Pálnak) sem okozott gondot kiolvasása. Vö. *Balassa Bálint minden munkái,* Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel kiadta Dr. Dézsi Lajos, II, h. n., Genius, é. n., 584.

Létezik egy gyakorlati határ, amelyen túl, ha nincs a birtokunkban a rejtjelezés kódja, a szöveget nem tudjuk feltörni.

Majd a különböző rövidítések alosztályai következnek a fejezetben, a jogászi rövidítéseken kezdve, a pénzeken a pénzverő város nevének egyetlen betűvel jelzett megjelöltségén át az orvosok és a csillagászok jegyeiig. Mivel az elmúlt két évszázadban irodalminak nevezett szövegektől ez az anyag távol esik, a részletezésétől eltekintek. Csak azokat a példákat említem meg a *Bigarrures*-ből, amelyeknél a rövidítés feloldása nem egyértelmű, vagy amelyeknél újabb és újabb feloldások jelentek meg. Ilyen a „*D. M. sign. Dijs Manibus, Diue Memorie, Deo Maximo.* Olykor utána egy S-t tesznek, amely azt jelenti, *Sacrum*."[110]

Nálunk 1780-ban egy közismert római rövidítés versben így jelent meg:

> Menynyit veszekedett Róma szabadságért,
> Négy betűből álló hívságos tzímerért *a*)
> S. P. Q. R. bizony, anynyit soha nem ért,
> Hogy száz ezer ember ontott érette vért.
>
> a) SENATVS POPVLVSQUE ROMANVS ROMAI TANÁTS ÉS NÉP.[111]

Nos, ezt Étienne Tabourot is természetesen tudta:

> S. P. Q. R. Ami annyit jelent, *Senatus Populusque Romanus.*
>
> A Szibillák így értelmezték Istentől
> *Serua populum quem redemisti.*
> Beda a gótusok kigúnyolására értette
> *Stultus populus quarit Romam*
> A franciák, *Si peu que rien.*
> Egy Rómába bemenő olasz. *Sone poltroni questi Romani.*
> A németországi protestánsok: *Sublato Papa quietum regnum.*
> A katolikusok: *Salus Papa qui es regni.*
> Valaki az újonnan megválasztott pápa szobájában megkérdezte:
> *Sancte pater quare ridens?*
> Amire a betűket megfordítva és visszafelé haladva hirtelenjében így válaszolt:
> *Rideo quia Papa sum.*[112]

110 Tabourot, 184v.

111 *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei,* A' költeményes gyűjtemény öregbedésére a' nagyságos szerzőknek egyező akaratjokból közre botsátotta Révai Miklós, Pozsonbann, Loewe Antal' betűivel, 1780, 13.

112 Tabourot, 186v–187r.

21. §. *Des epitaphes* (A sírversekről, Tabourot, 194r)

„Korábban láthattál több, az értekezésbe elegyített Epitáfiumot, néhányat a szám-elvű versekről, a leleményesen gyakorolt Rébuszversekről a Leoninus-versekről stb. szóló fejezetben. Most tehát itt láthatod a maradékát annak, ami feljegyzésre méltónak tetszett"[113] – kezdi Étienne Tabourot a *Bigarrures* legutolsó fejezetét. Mivel később szó lesz egyértelműen fiktív és a nyomtatásban vagy a szóbeliségben létezett sírfeliratokról, úgy tűnik, az antik (a kötetben e jelző nem mindig ókorit jelent, gyakran csak *régi*t) feliratok prózai formájúak és valóságosak. Szögezzük le, hogy a fejezetben bemutatott szövegek jól rendeződnek binárisokba: vannak prózai és verses, régi és mai, fiktív és faktuális, latin és francia nyelvű, látott és olvasott, valamint komoly és tréfás feliratok.

Ténylegesen létezőnek tekinthetők azok a feliratok, amelyek esetében az Akkordok Ura megadja a síremlék helyét (pl. „au Cimetiere Sainct Estienne à Tholose", 195r; „cestuy cy est à Paris au Cimetiere des Innocens", 202r; „Au monastere de Sainct Estienne de Dijon", 199v; „autre qui est en l'Eglise de Sélongey", 205v), vagy azt mondja, „láttam" „I'ay veu", 200r), másutt viszont azt írja, hogy „olvastam" („I'ay leu", 207v). Úgy tűnik, Tabourot gyűjtötte a sírfelirat-szövegeket, mert egy-egy szöveget úgy kapott: „Ce suyuant m'a esté enuoyé de Gafalase pres de Tholose", ezt Gafalase-ból küldték nekem Toulouse mellől, 209v; „[…] que m'a donné vn mien intime amy de Bourgongne", egy kedves bourgogne-i bizalmas barátom adta nekem, 195v), számos sírfelirat pedig a saját szerzeménye.

A binárisokba rendezett fenti szempontokat Tabourot úgy alkalmazta, hogy előbb latin nyelvű prózai, majd latin verses epitáfiumokat közölt, ezt követik a francia nyelvű példák. A többi szempont alkalmilag kapcsolódik egy-egy darabhoz. A fejezet végén, a sírfeliratok és -versek területének beláthatatlanságát egy képzelt szöveggyűjtemény tervével érzékeltette:

> Ha azokból az Epitáfiumokból, amelyek tetszenek nekem, egy könyvhalmot akarnék csinálni, húsz vagy harminc papírárkust kellene készleteznem, hogy egy olyan nagy könyvbe gyűjtsem őket, mint egy Calepinus, és olyat kellene csinálni, mint Pontanus *libros Tumulorum*a. Ha ezekből többet akarsz látni, mai Költőink közt ott van Marullus, Johannes Secundus, Politiano, le Vezeleyen, Flaminius, Nauagerius Molsa, Lampridius, Cota, Sadoletus: mely alkotások között vannak szép Epitáfiumok: melyekről elmondták nekem, hogy egy művelt fiatal személy három kötetet állított össze, ideértve a ki nem nyomtatottakat is,

113 „Tu as peu voir cy deuant plusieurs Epitaphes entremelez, les vns parmi les chapitres des vers numeraux, des vers ingenieusement pratiquez des Rebus, des vers Leonins, &c. Or maintenant je te vois donner le reste de ce qui m'a semblé le plus digne de estre à remarquer." *Uo.,* 194r.

melyeket fel tudott kutatni. Az első könyv az antik monumentumoké, a második a verseké és a harmadik a franciáké: De én azt tanácsolom neki, toldja meg egy negyedikkel a tréfás Epitáfiumokból.[114]

Ami a francia nyelvű sírverseket illeti, Tabourot felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy ennek a szövegosztálynak megvannak a maga bejáratott kliséi. Ilyen a *vándor, utas, utazó* (viator) megszólítása, aki a képzeletbeli vagy valóságos síremlék előtt elhalad. Bourgogne-ban gyakran záró formulaként olvasható: *Dieu ait larme de ly.* A kezdet is gyakran sztereotip: „A mi régi franciáinknak szokása volt Cy gist-ket csinálni: amit még ma is gyakran tesznek: Mint, *Cy gist honorable homme. N. N. Bourgoie de Paris, qui mourut le 10, Octobre, 1560, Priez Dieu qu'il luy face mercy.*"[115] Ez ugyanaz, mint a magyar „Itt nyugszik…" kezdő formula.

Miért nem műfaj a sírfelirat, miért megkötés? Egyrészt azért, mert prózaként ugyanúgy megjelenhet, mint versesen. Másrészt azért, mert a verses sírfelirat különböző műfajokban jelentkezhet, elégia vagy epigramma formájában, legyen bár párvers vagy négysoros (distique vagy quatrain). „Más Epitáfiumok Elégia alakját öltik, miként Vergiliusnál *de obitu Moecenatis,* & és mindenféle sorfajtáét, ugyanúgy, ahogyan mások az Epigrammákét."[116] A *Bigarrures* 208v oldalán pedig ezt olvashatjuk egy Polyphilustól vett példáról: „Enigma formájú." Sokkal fontosabb a fiktív verses sírfeliratok hangnem szerinti osztályozása: Tabourot azt mondja, hogy vannak komoly *(sérieux),* vannak kétértelmű *(ambigu)* és vannak tréfás *(gaillard)* verses epitáfiumok. Ezt a magyar anyag a XIX. század elejétől teljességgel megerősíti.

Ilyen komoly fiktív sírfelirat olvasható attól az Aranka Györgytől, aki – mint később Weöres Sándor az *(Itt Nyugszik W. S.)* című alkotásban – megírta saját sírversét, egyes szám első személyben, *Mikor az Író a' Vóltak közzé fog számláltatni* címmel. Alábbi fiktív epitáfiuma – enyhe terjengőssége dacára – e contrainte igen szép megvalósítása a XIX. század elején:

114 „Si ie vouloit faire vn amas de tons les Epitaphes que ie trouue beaux, il me faudroit faire prouison de vibgt ou trente cayers de papier, pour en recolliger vn liure gros comme vn Calepin, & faire comme Pontanus *libros Tumulorum.* Si tu en veux veoir plusieurs, tu as entre nos Poëtes modernes Marulle, Iean second, Politian, le Vezeleyen, Flaminius, Nauagerius Molsa, Lampridius, Cota, Sadoletus: parmy les oeuures desquels y a, de beaux Epitaphes: De tous lesquels l'on m'a raporté qu'vn ieune docte personnage en a colligé trois volume, y comprins les non imprimez qu'il a peu rechercer. Le premier liure est des antiques monumens, Le second des vers, Et le tiers des François: Mais ie luy conseille d'adiouster vn quatriesme des follastres Epitaphes." *Uo.,* 212r–v.

115 „Nos anciens François ont accoustumé de faire des Cy gist: Ce qui se practique encor fort auiourd'huy: Comme, *Cy gist honorable homme. N. N. Bourgoie de Paris, qui mourut le 10, Octobre, 1560, Priez Dieu qu'il luy face mercy.*" *Uo.,* 195r.

116 „Les autres Epitaphes se font par forme d'Elegies, comme tu en as en Virgile *de obitu Moecenatis,* & de tout autres sortes de vers, tout ainsi que se font les autres Epigrammes." *Uo.,* 197r.

Egy koporsó-kőre való gondolat.

Ki e' Sírbann fekszik, több sem kisebb nem vólt,
Csak Ember: született, ett, ivott, és meghólt.
Örökkévalóság múlt hoszszú rendibenn,
Míg űlt a' Valóval terhesűlt Semmibenn:
Nem vágyott hajtani Valóság' partjára,
'S onnan lépni Világ' tágos piatzára.
Sem azonn nem búsúlt, mikor jőni kellett,
Honnan vegyen eszet, Kezet, Lábat, Fejet.
A' ki a' semmiből őnként eléhozta;
Az, mind azzal ingyen megajándékozta.
E' Főldet hogy kapta tele bolondokkal,
Meg oly' tele hagyja éppen hasonlókkal.
Bátor most számokat, mikor szóllította
Őtet a' Sors útra; egyel apasztotta.
Haragudt, megbékélt, szeretett, és búsúlt,
Ma élt, bóldog órát hólnaptól nem kúdúlt.
Nem kivánta Éltit elé 's viszszahúzni;
Kész vólt mindenikre: maradni búcsúzni.
A' mi igen kicsiny részt az Egektől vett:
Mint az Illő hozta, vele kereskedett.
Melyikét mi végre a' Szerző alkotta:
Élt velek u'sora nélkül nem tartotta.
Most mind viszszaadja, egy kerek summába:
Pára, Tűz, Víz, Főld, Só, tér minden honnyába.
Hová sok üres Fő? bár rajta gyötrődik,
Ő tudja; és azért semmit se tűnödik.
Mert Angyalt, Őrdögöt nem játszott, Ember vólt;
Mint Ember élt, 's mint egy Ember, úgy meg is hólt.[117]

Nézzük meg az ambik, kétértelmű sírverseket! Étienne Tabourot írja:

Láttam egy gazdag és tehetős Úrnak ezt a kétértelmű Epitáfiumát:

Hic jacet vir amplessimus[118]

117 Aranka, *i. m.*, 92–93.

118 „I'ay veu d'vn riche & puissant Seigneur cest Epitaphe ambigu. *Hic jacet vir amplessimus.*" Tabourot, 200r.

Jó párdarabjának tűnik Sándor István verse *Egy fösvénynek koporsó-kövére* 1821-ből. Hozzá kell tenni, hogy a tréfás verses sírfeliratokat a XIX. század első felében hazai folyóirataink java legitimálta a közléssel, és ebben a Szép-literatúrai ajándék, majd ennek folytatása, a Koszorú (mindkettő a Tudományos Gyűjtemény irodalmi melléklete volt) az élen járt: a magyar példákat innen veszem.

Itt fekszik egy Ember, a' ki semmit sem tett
Ingyen életében, 's felettébb gazdag lett.
Még a' sírjában-is azonn van bánattya,
Hogy ezt az Útazó ingyen olvashattya.[119]

A *gaillard* vagy *follastre* jelző ugyan vicces-mókásat jelent, de nem idegen az ilyen versektől a véres kegyetlenség sem, mert a viccesség és a mókásság gyakran ilyen. Ezek a „tréfás" epitáfiumok, lett légyenek bár folklór darabok, *fiktívek,* vagyis tényleges síremlékeken nem találhatók, mondja a lehető leghatározottabban Voigt Vilmos. Ebből a szempontból érdekes Tabourot-nak ama állítása, amely szerint Párizsban az 1570-es években *van* egy tréfás epitáfium, prózában. „Hogy valami tréfásat vegyítsek bele, ez Párizsban van, az Ártatlanok temetőjében. *Itt nyugszik Iolland Bailly, aki 88 éves korában hunyt el ezer 614-ben, özvegysége 42. évében, amit látott vagy láthatott elhunyta előtt a feleségétől való kétszáz kilencven és négy gyermeke.*"[120]

Gyakran szól a sírvers pontosan megnevezett és még élő embernek:

A nagy Erasmus egyik ellensége mérgében készítette ezt a verset […],

Nam nos Britones non curamus
Quantitates syllabarum.
Hic jacet Erasmus qui quondam bonus erat mus.
Rodere qui solitus Roditur à vermibus.

De sokkal gyakoribb a kitalált névre (személyre) írott fiktív sírvers. Igen gyakran még név sincs, csak embertípus: a részeges, a kurva, a fösvény, a szenteskedő, a gyermek és család nélkül elholt vénlány stb. típusa. Ezeket vegyesen, Tabourot néhány példájával és az általam gyűjtött magyar példákkal mutatom be. Epitáfium, „[…] egy jó borisszáé: *Hic iacet Amphora vini.*"[121] 1821-ből Gödör

119 Szép-literatúrai ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez, 1821, Első Esztendei Folyamat, 58.

120 „Pour entremesler quelque chose de gaillard cestuy cy est à Paris au Cimetiere des Innocens. *Cy gist Iolland Bailly, qui trepassa mil v.c. x.iiij. l'an lxxxviij. de son aage, le xlij. de son vefuage, laquelle a veu po peu veoir deuant son trespas deux cents quantre vingts & quinze enfans yssus d'elle.*" Tabourot, 201r.

121 „[…] Et d'vn bon biberon *Hic iacet Amphora vini.*" *Uo.,* 200r.

Lajos *Egy részeg sírköve* című versét idézem:

Vándor! ki e' sírhalomhoz
Valaha el vetődöl
'S kinek sírja légyen ez itt,
Magadban tán tünődöl! –
Itt nyugosznak hűlt porai
E' hant fedi tetemét
A' jámbornak, ki a' bornak
Esmérte tsak érdemét.
Meg halt! ah, legszebb halált halt
Nem érezte fájdalmát
Mert részeg volt. Nosza útas
Nézd meg – 's hagyd itt sírhalmát.[122]

Benczúr József költeménye, az *Egy nagy ivó' testamentoma* 1826-ból sokkal gazdaságosabb, mert rövidebb:

Sír-kövemre ezt kell metszeni annyiszor,
Valahányszor lefér arra e' rövid sor:
Bor Bor Bor Bor
Bor Bor Bor Bor[123]

Kifejezetten durvának mondható Tabourot-nál az a sírvers, amelyet előbb latinul ad, majd franciául. Az Akkordok Ura ezt azzal menti, hogy Vergilius-imitáció:

> [Egy gyakran] fingó vénlányról, aki fingás közben halt meg, készült ez a vers:
>
> *Vous qui passez priez Dieu pour ceste dame*
> *Qui en petant par le cul rendit l'ame.*
>
> [Te, aki itt jársz, fohászkodj Istenhez ezért a hölgyért, / Aki fingva a lelkét a fenekén át lehelte ki.] Ez Vergilius követése, aki azt mondta, *Purpuream vomit ille animam.* Mint aki Caquesangne-ban halt meg, és azt mondták róla:

122 Szép-literatúrai ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez, 1821, Első Esztendei Folyamat, 192.

123 Szép-literatúrai ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez, 1826, Hatodik Esztendei Folyamat, 110. További hazai példák állandóan szerepelnek a Hasznos Mulatságokban és a kéziratokban is.

Purpuream cacat ille animam.[124]

Topikus és klisészerű a feleségétől megszabadult férj verses hála-sírverse. Álljon itt példaként Szeder Fábián *Epitaphium*a:

E' sir födi kedves Feleségem,
Itt nyugszik meg oszlékony hamva.
Óh utazó! ne szánd özvegységem,
Meg vagyok már én is nyugodva.[125]

Hogy mitől jó, közepes vagy silány egy fiktív sírvers, arról Étienne Tabourot adott egy „mikropoétikát":

Léon Baptiste Albert megjegyzi, hogy az Epitáfiumok szépsége abban áll, hogy rövidek és érthetőek legyenek, sőt maga Platón nem akarta, hogy négy sornál többet tartalmazzon, ezt követően felhozza Ovidius helyesen fordított verssorait is.

Grauez moy sur vne colonne
Briefs qui mes fais puisse tenir,
Si qu'en courant tout personne
Les puisse lire et retenir.[126]

Arany János is szerzett „komoly" epitáfiumokat, de kapcsolatban állt Szilágyi Márton szerint közköltészeti gyökerű „vicces-mókás" sírversekkel is, három szöveg tanúbizonysága szerint.[127]

124 „D'vne vieille peteuse, qui mourut en petant, fut faict ce vers: *Vous qui passez* […] C'est vne imitation de Virgile qui dit ainsi, *Purpuream cacat ille animam*." Tabourot, 200r–v.

125 Szép-literaturai ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez, 1823, Harmadik Esztendei Folyamat, 96.

126 „Leon Baptiste Albert remarque que la beauté des Epitaphes consiste à estre briefs & intelligibles, & mesmes Platon ne vouloit pas qu'ils continssent plus de quatre lignes, suyuant quoy il allegue aussi les vers d'Ouide ainsi bien traduicts. *Grauez moy sur vne colonne […].*" Tabourot, 209r.

127 „Ezen [a *Cigány-búcsúztató*n] kívül két olyan, folklórműfajokhoz köthető Arany-szöveget ismerünk (bár mindkét esetben valószínűleg nem Arany saját művéről van szó, hanem csupán tőle följegyzett rigmusokról), amely valamiképpen közköltészeti gyökerű. Arany maga jegyezte le ugyanis egy olyan népdalnak a dallamát, amely egy bizonyos Víg András temetéséről szólna, s amelyet Szendrey Zsigmond az 1920-as években mint tréfás sírfeliratot gyűjtött föl Nagyszalontán; Arany ehhez a dalhoz öregkorában rejtvényszerű, tréfás rajzot is készített. Hasonló ehhez a *[Tyúk András sírverse],* amelynek datálásához nincsenek fogódzóink; a négysoros szöveg egyébként is a tréfás sírversekhez (más terminológiával: a nevető fejfákhoz) látszik közelíteni

Ha innen nézzük, Weöres Sándor *Ócska sírversek* című kisciklusa mindent tud, amit a fiktív sírversek alkatáról tudni lehet. Mivel ezek a költemények közismertek és könnyen hozzáférhetők, álljon itt csak a gyors és rossz partnerváltásban és „bujakórban" elholt nőszemély fiktív sírverse:

> Sütő Borcsa valék, nem szégyen, nem titok,
> Nagy veszély a kórság, csak annyit mondhatok,
> Hétfőn még fehérre meszeltem a házat,
> Keddi kakasszóra elvitt a gyalázat.[128]

Ezzel a *Bigarrures* kötet végére értünk. És már korábban Étienne Tabourot két ízben emlegetett egy következő kötetet (az együttes kiadások később *Les Bigarrures et les Touches* címmel jelentek meg), itt, a befejezésben pedig így: *Hic fin du premier liure*, Itt az első könyv vége (213r). Mivel a későbbiekben már – természetesen fiktív szerzővel, álnévvel – csak Tabourot rövid értekezései és költeményei olvashatók, ez a befejezés a teljes *Bigarrures*-t a tabourot-i életmű prolegomenonjává teszi. A teljes tabourot-i oeuvre kulcsává.

Összegzés

Kétrészes tanulmányom viszonylag nagy terjedelmét az magyarázza, hogy egyszerre kellett anyagbemutatásnak és értelmezésnek lennie. Valamint az, hogy „a megkötéses írás" európai – és benne a magyar, illetve magyarországi – gyakorlata hatalmas kulturális tartomány. Láttuk, hogy a késő középkortól kezdve az egyes megkötéseket hol a poétikákhoz, hol a retorikákhoz csatolták (miközben e két területet évszázadokon át dominanciaviták kísérték), és a legritkábban foglaltak el központi helyet az értekezésekben. A szemlélet a megkötéses írások helyét szinte mindig a periférián jelölte ki. Ezzel szemben a következő állítást védelmeztem: a retorikák és a poétikák által rögzített szövegelőállítási gyakorlat önálló, sem *par excellence* a retorikához, sem *en particulier* a poétikához nem tartozó, hanem autonóm harmadik terület. Ha nem ismerjük fel e terület függetlenségét, akkor eltévedünk egy tartományban.

A Tabourot jellemezte és egyszersmind itt bemutatott contrainte-ek az európai művelődéstörténeten belül a Nautilus módjára viselkednek: egy-egy

a költeményt." Szilágyi Márton, *Arany János és a sírversek = Mindenes gyűjtemény I: Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék (Artes Populares, 21), 170–171.

128 Weöres Sándor, *Egybegyűjtött írások: Versek, kisebb prózai írások,* 2, Bp., Argumentum–Weöres Sándor örököse, 2003, 560.

megkötés sokáig a szöveges (és vizuális) kultúra felszínén halad, majd alámerül, hogy kiszámíthatatlan időtartalmon keresztül – láthatatlanul – a felszín alatt húzza meg magát. Ezért az egyes megkötések külön-külön történetének legfontosabb, ha úgy tetszik, legláthatóbb jelentkezéseit egyszerre kell minden mástól elkülönítetten vizsgálni, és – mivel gyakran ugyanabban az alkotásban több contrainte egyszerre jelenik meg – egymásmellettiségük és összeláncolódásuk összefüggésében. Mint láttuk, a Nautilus-természet azzal jár, hogy vannak időszakok, amelyek kitüntetetten kedvelik a megkötéses írást, vannak, amelyekben ez az írásmód csak marginálisan jelenik meg, és vannak kifejezetten megkötésellenes periódusok. Például ilyen kitüntetett időszakot jelentett a XV–XVI. század fordulóján az ún. Nagy Retorikusok költészetcsináló gyakorlata, amelynek előfeltevéseit, eljárásmódjait a „második retorika" értekezései (a Langlois-anyag) rögzítették. A XIX. század eleji francia irodalomtörténetírás gyakorlatilag eltemette ezt az egész hagyományt, az érzékenység korának szentimentális és romantikus személyiségfelfogása és irodalomszemlélete jegyében. Az elmúlt fél évszázadban e késő középkori, javarészt megkötéses irodalomfelfogás rehabilitálásában komoly szerepet játszott a szakfilológia, köszönhetően például az oly kitűnő Paul Zumthornak, illetve antológiájának,[129] amely a nagy retorikusok verses gyakorlatát beemelte a felsőoktatásba, és szaktanulmányainak (főként *A maszk és a fény* kötetnek),[130] nemzetközi konferenciáknak, és mindezzel párhuzamosan 1960-tól fogva az OuLiPo megkötéses írásgyakorlatának. Nálunk is kétségtelenül ennek az írásfelfogásnak a legkitüntetettebb időszaka a XVIII. század volt, a legerősebb megkötésellenes időszak mintegy visszahatásként az 1810-es évektől jelentkezett, és nálunk is az érzékenység kora szentimentális és romantikus személyiségfelfogása és irodalomszemlélete jegyében. Jelentős rehabilitációról Kilián István könyvén kívül – amely a szövegtörténeti feltárást összeköti a XX. századi magyar képversek felvonultatásával és a párizsi Magyar Műhely gyakorlatának bemutatásával – nincs tudomásom. Erős jelekről persze tudhatni: a weöres sándorok költészetéről. De akár az elítélés motivációit és időszakait, akár a rehabilitáció motivációit és időszakait ma a művelődéstörténetnek szerintem *történeti poétikai nézőpontból* kell – nem megítélni, hanem megközelíteni. Hogy a szakma a magyar megkötéses irodalmat és ennek rákövetkező megítélését „elemeljem" a XVIII. századtól és a XIX. század első felétől, jeleztem Tabourot mindazon megjegyzéseit, amelyek az egyes contrainte-eket ókori görög-latin eredetre vezették vissza (láttuk, ritka az olyan megkötés,

129 *Anthologie des grands rhétoriqueurs,* éd. Paul Zumthor, 10/18, Paris, Union générale d'édition, 1994.

130 Paul Zumthor, *Le masque et la lumière (La poétique des Grands Rhétoriqueurs),* Paris, Éditions du Seuil, 1996.

mint a pikárd rébusz vagy az ellenszellentés, ahol az Akkordok Ura jeles antik előzményeket nem mutatott fel). És természetesen a kifejezetten megkötéses írásmódnak létezik mai, modern és igen értékes gyakorlata, amelyet a legtudatosabban számomra az OuLiPo testesít meg.

Így a megkötéses irodalomnak Európában mindezidáig mintegy két és félezer éves hagyománya van, a fentebb említett Nautilus-természettel együtt. Mivel az anyag keletkezése hatalmas időtávlatra nyílik rá, nem csodálkozhatni, hogy a contrainte-ek időnkénti kultusza, időnkénti árapálya és időnkénti szigorú elítélése, ez a hullámmozgás csak egy-egy diszkrét (minden mástól elkülönült) ponton, vagyis csak adott költemény- vagy verscsoport esetében ragadható meg a művelődésszociológiai eszközeivel. A találós kérdés a XIX. század első felében (és később is) ott van a folklór anyagban, és ott van Vörösmartynál, Kölcseynél és megjelenhet bárhol, akár a közköltészetben is.

Ennek az áttekintő tanulmánynak a (talán túlzott) ambíciója a szemlélet és a szemléleten belüli értékítélet valamelyes átformálása volt, és természetesen a figyelem ráirányítása arra a *Bigarrures*-re, amelynek az elmúlt évtizedekben nem egy nemzetközi konferenciát szenteltek, de ismeretének hazai nyomát nem találtam. A megkötéses irodalom *cruxa* mindig is a contrainte-es jelenségek megítélése volt, akárcsak ma: a számos OuLiPo-hívő mellett fél évszázada ott vannak ellenzői is, nagyjából ugyanazokkal az „érvekkel", mint amelyekkel a Kazinczy–Döbrentei-nemzedék rontott neki a megkötések irodalmának a leoninustól kezdve a képverseken át az anagrammatizmusig. Mintegy második összegzés és befejezés gyanánt szeretném függelékben adni Kis János írását 1817-ből. Okosan és jó tollal megírt esszé ez, pontosabban az időszak egyik népszerű belletrista műfajának, az allegóriának, ráadásul a kettős allegóriának a műfajában. A tárgyat természetesen a megkötéses írásmód és ennek értékelése adja. A mű az „elmésség", vagyis az észhasználat kétféle módjának megkülönböztetésével indul, ami azért figyelemre méltó, mert Kis János szerint (és szerintem is) az egyes megkötések nem műfajok, sem műfogások, hanem észjárások. Majd kettős álommal ábrázolja a megkötéses irodalom kétféle állapotát: az egyik álom a Megkötések Békéjét allegorizálja, a másik álom a Megkötések elleni Háború állapotát. Álom és allegória összekapcsolása lehetővé tette számára, hogy a megkötés-ellenesség egyoldalúságát elkerülendő és a szenvedély vezette viszonyulást felszámolandó *megértse* a problémakomplexumot.

Függelék

Kis János, *Az elmésségről,* Erdélyi Muzéum, Hetedik Fűzet, 1817, 140–150.

Scribendi recte sapere est in principium et fons
Horat.
A'ki jól akar írni, annak érteni kell a' dologhoz és
tudománnyal kell bírnia.

Semmi sem bizonyosabb mint az, hogy minden Író szeretne elmésnek tartatni, ha lehetne; mind a' mellett még is vagynak sok magokat mély gondolkodásúaknak tartó Pedántok, kik az elmés Írók munkájit üres szókból állóknak mondják lenni jóllehet magok is mindent elkövetnek, hogy ollyanok lehessenek, millyenek azok, kiket ócsárolnak. Ugyan azért úgy találjuk, hogy sokszor fárasztják magokat az elme' és képzelődés' munkáival, mellyeknek készítése nékik kimondhatatlan vesződséget okoz. Ha az elmésség' becsét az illyenek szerént kellene meghatározni, jobb volna gálya-húzó rab, mint elmés Író lenni. De az elmésség egésszen másban áll, mint abban, a' mit az illyen nagy szorgalmu és tudományu, de tompa elméjü tudósok' esze szülni szokott.

Az igaz elmésség, a' külömböző gondolatok között találtató hasonlatosságoknak hamar és váratlanúl észre vevésében, 's helyesen kifejezésében áll. Az igen szembe-tűnő hasonlatosságnak észrevételét nem lehet tulajdonképen elmésségnek mondani. Ha példának okáért valamelly Költő azt mondja, hogy Szeretőjének mejje olly fejér mint a' hó, az még nem elmésség; de ha sóhajtva azt teszi hozzá, hogy olly fejér 's egyszersmind olly hideg is, mint a hó, azt már elmés mondásnak lehet tartani.

Valamint az igaz elmésséghez, a' gondolatok' hasonlatossága kívántatik: úgy a' fattyú elmésséghez elegendő, ha vagy csak eggyes betük, mint p. 0. az Anagrammákban, 1) Chronogrammákban, 2) Lipogrammákban, és Akrostichonokban, vagy a Szillabák, mint az echoban, és a' czifra rímekben; vagy egész mondások és versnemek, mint az ollyan versekben, – mellyek tojásoknak, fejszéknek, oltároknak formáját viselik, egymáshoz hasonlítanak.

Valaminthogy az említett példák szerént az igaz elmésség a' gondolatoknak, a' fattyu elmésség pedig a' csupa szóknak hasonlatosságában áll úgy az elmésségnek még egy harmadik neme is vagyon, mellyben részént a' gondolatok, részént a' szók hasonlítanak egymáshoz; 's ezen nemet, megkülömböztetés okáért, elegyes elmésségnek lehet nevezni, melly abban a mértékben tökélletesebb, vagy hijánosabb, a' mellyben vagy a' gondolatoknak, vagy a' szóknak van benne több hasonlatossága. Az elmésségnek ezen neme igasság szerént csak az Epigrammákban, vagy az Epigramákkal rokon apró versekben érdemel helyet. Ha a' régi

Írókat vizsgáljuk, nem is találjuk azt a' Görögöknél másutt, hanem csak az Epigrammákban, a' Rómaiaknál is Virgilben, Lucretzben, Catullban semmit sem, Horatzban igen keveset találunk belőle; de Ovidban igen sokat, és Martzialban csak-nem semmit sem egyebet mint ezt.

A' legjobb Kritikusok megbizonyították, hogy egy gondolat sem lehet szép, ha csak egyszersmind nem igaz is, és a' dolgok természetén nem fundáltatik; hogy az elmésség semmit sem ér, ha csak valóságra és józan okosságra építés szüli ezt a' szép egyszerüséget és természeti módot az írásban, mellyet a' régiek' munkáiban olly igen csudálunk, 's a' mellytől csak az ollyan írók szoktak eltávozni, kiknek lelke nem bír elegendő erővel a' gondolatokat tulajdon természeti szépségekben tündököltetni. Az ollyan Költők, kik lelkek' erőtlensége miatt a' természetnek azt a felséges egyszerűségét, mellyet a' régiek' írásaiban csudálunk, adni nem tudják, kéntelenek egészen idegen szépségeket hajhászni, 's az elmésségnek minden nemei után, akár igazak, akár fattyuk legyenek, kapkodnak. Az illyeneket Gothusoknak lehet a' Költők közt tartani; mert valamint a' Gothusok az építés' mesterségében, a' Görögök' és Rómaiak' egyszerűségét elérni nem tudván, azt elbódult képzelődésnek mindenféle kicsapongásai által igyekeztek kipótolni: hasonlóképen cselekesznek ezek is a' Poézisben. Az illyen Írókat ismerik, és okos emberekkel társalkodnak, nem olvashatják bizonyos csömörlés nélkül.

Az elmésségről még azt is meg kell jegyezni, hogy jóllehet annak a' gondolatok hasonlatossága, a' legtermékenyebb, de nem egyetlen-egy forrása; mert a gondolatoknak külömbözése, és egymással ellenkezése is szűlhet elmés mondásokat a' millyenek p. o. az elmés antithesisek, vagy ellenmondások.

Allegoria az elmésségnek külömbféle Nemeiről.

Humano capiti cervicem Pictor equinam
Jungere si velit et varias inducere plumas
Undique collatis membris, ut turpiter atrum
Desinat in piscem mulier formosa superne.
Spectatum admissi risum teneatis amici?
Credite, Pisones, isti tabulae fore librum
Persimilem, cujus, velut aegri somnia, vanae
Fingentur species; ut nec spes, necc aput uni
Reddatur formae. – – – –

Horat. A' Poe. v. 1–9

Ha ki emberfőhez lónyakat festene
Mindenütt más tagot rakna mint kellene
'S tollakkal keverné, 's rút hal formájával
Azt a' mit fennt kezdett szép leány orszával.

Nem nevetnétek, Barátim, művére
Midőn kérkedéssel hívna nézésére.
Elhigyjétek, Pizók, hív mássa e' képnek
A' vers, mellyben ollyan zavart tárgyak lépnek
Előnkbe mint beteg' álmodozásai
Hol a' fő 's a' lábok, nem egy test tagjai.

Az emberi elme igen nehezen tud az ollyan gondolatoktól egészen megválni, mellyekkel sokáig foglalatoskodott. Önként és magok szerént jőnek vissza azok ottan, ha nem hívjuk is őket; valamint a' tenger habjai még azután is egynéhány órákig mozgásban vagynak, minekutánna a' szél már lecsendesedett.

Ennek tulajdonítom azt az álmat, melly a' mult éjszaka az Elmésségnek külömb-külömbféle nemeit, mellyekről az olvasókkal már ez előtt némelly jegyzéseket közlöttem, egy öszvefüggő allegóriába foglalta.

Álmamban egy ollyan országba ragadtattam-el, melly tele volt mindenféle csudákkal és varázslatokkal, 's mellyben a' Hazugság istennéje uralkodott. Ez a tartomány a' fattyu elmésség országának tartatott. Ebben semmi erdők, mezők, folyóvizek nem voltak az ő természeti formájokban. Némelly fák arany virágokkal kérkedtek; némellyek ezüst rojtokat, mások drága-köveket termettek. A' források mesterséges operai énekek' notájára csergedeztek; a' folyó-vizekben Szarvasok, Medvék, Vad-Disznók uszkáltak, partokon és réteken ellenben Delfinek, és másféle Halak sétáltak 's ugrándoztak. A' madarak nagy részének arany orra és emberi szava volt. A' virágok, tömjénnek, ambrának, és más drága fűszerszámoknak illatjával töltötték-bé a' levegőt, 's úgy öszve voltak egymással fonódva, hogy mesterséges hímvarázsokhoz hasonlítottak. A' Szelek távol levő szeretők' sohajtásiból állottak. A' mint ezen bűbájos sivatagban ide 's tova járkáltam, nem állhattam-meg, hogy ezen külömbféle csudákról magammal fennszóval ne beszéltem volna. Úgy találtam nagy bámulásomra, hogy minden bokorban egy viszhang volt, melly az általam mondott szóknak némellyikét utánnam mondván, majd erősítette állításomat, majd ismét annak ellene szóllott. Az illy láthatatlan társaimmal tartott beszélgetés közben, egy igen setét erdőnek közepette észre-vettem egy Goth-ízlésű, és a' tudatlan századok' tarka barka találmányaival ékeskedő roppant épületet. Egyenesen feléje mentem, 's láttam, hogy az egy, ostobaságnak szentelt pogány templom volt. Belépvén a' templomba, ott találtam ezen Istennét, a' ki hosszú czifra köntösbe lévén öltözve, egyik kezében egy könyvet, a' másikban egy csörgettyüt tartott. Jobbja felől a' szorgalom ült, és égő lámpás volt előtte; bal felől pedig a' vak kéj, mellynek vállán egy majom látszott. Lábai előtt egy csúfos készületű oltár emelkedett-fel; de a' melly, mint utóbb megtudtam, azért volt így készítve, hogy magát a felűlíráshoz alkalmaztathassa, melly körűlötte volt. Az oltáron áldozatok helyett és gyanánt fejszék, szának, tojások voltak, mellyeket papirosból faragtak-ki, és

versekkel béírtak. A' templom tele volt Szerzetesekkel, kik külömbféle időtöltéseket választottak, a' szerént, a' mint kit kit közűlök kéje vezetett. Egy részében a' templomnak egy regiment anagrammát láttam, mellyek szüntelen mozogtak, majd jobb majd bal felé fordultak, helyeiket változtatták, és mindenféle csudálatos formákban, ábrázatokban szüntelen ide 's tova jártak.

Nem messze ezektől egy sereg Akrostichonok voltak, a' kik igen külömböző emberekből állottak, 's ezen hadi rend három sorban állíttatott, a' Tisztek mindenik sorban bal kéz felől az első helyet foglalták-el, 's legalább hat lábnyi magasságuak; a' köz katonák ellenben, mellyek a' tisztek után foglaltak helyet olly törpék voltak, hogy alig lehetett őket nevetés nélkűl látni. Az Akrostichonok megett két vagy három sorban Chronogrammák voltak, mellyek az Akrostichonoktól csak abban külömböztek, hogy az ő Tisztjeik egyik kezekben üveg órát, a' másik kezekben egy sarlót fogtak, mint az idő szokott lerajzoltatni, és helyeiket azon köz emberek között, mellyeket vezéreltek, majd elől, majd középen, majd hátul foglalták-el.

A' templom közepén, épen az Istenné szemei előtt Tryphiodorusnak, a' Lipogrammatistának árnyéka tánczolt huszon négy személyekkel, kik egymás után sorjában kergették őket, egy paraszt tánczban, a' nélkűl, hogy utól érték volna.

Midőn a' templom napnyúgoti részén nagy foglalatosságot sejdítettem; végére kívántam járni, mit csinálnak; úgy találtam, hogy a' templom ezen osztályában a' képpel-írások' tágas tárháza volt. Külömbféle, 's igen külömböző természetü dolgok voltak itt csomóba kötve, 's egy halomba hányva. Lehetett itt vasmacskát, keszkenyőt, kalapot, ekét, 's más külömbféle dolgokat egy nyalábba öszvecsinálva látni. Midőn egy azok közűl, kik e'féléket csináltak, látta, hogy csudálkozom: azt mondotta; ezen nyalábokban igen sok elmésség van elrejtve, a' mit meg is akart hosszason magyarázni; de én szívességét megköszönvén, mentettem magamat, hogy nincs időm meghallgatni. Midőn a' templomból kifelé mentem egy másik szegletben férjfiakat és asszonyokat láttam együtt, a' kik rímekkel mulatták magokat, 's igen jó ízűen nevettek, 's legjobb izün akkor, ha valaki czifra, vagy kettős rímet mondott.

Nem messze ezekhez, egy más víg sereg azzal mulatta magát, hogyan lehet egyik egyik személyt a' másik gyanánt nézni, e' végre páronként voltak mindnyájon elosztva, mindenik pár tetétől talpig egyforma ruhában volt öltözve, jóllehet ábrázatjaik egymástól egészen külömböztek. Ezen egyforma öltözet azt cselekedte, hogy néha az öreg emberek gyermekeknek, az asszonyok férjfiaknak, Szerecsenek Európabélieknek tartattak, a' mi valahányszor történt, mind annyiszor nagy nevetés lett. Reájok ismertem csak hamar, hogy ezek meg annyi Szójátékok voltak.

De minthogy ezen bűvös-bájos erdőből, melly fejemet már csak nem megzavarta, igen kívántam kimenni: itt hagytam a' Templomot, 's a' mellette lévő mezőn, olly sebesen keresztűl futottam, valamint tudtam. Még nem messze ér-

tem, midőn trombita-harsogást, 's egy ollyan lármát hallottam, melly valami ellenséges seregnek jövetelét látszott jelenteni; a' mint hogy nem is volt külömben e dolog. Egy tágas térségen nem sokára nagy világosság terjedett-el, melly egy felséges tekíntetü személyt vett körül, a' kinek neve V a l ó s á g volt. Jobb keze felől ennek egy Isten ment, ez vállán tegzet viselt, 's kezében nyílakat tartott, melly E l m é s s é g n e k neveztetett. Ezen két ellenségnek közelítése a' hamis elmésségnek egész országát nagy félelemmel és rettegéssel töltötte-el, úgy hogy ezen tartománynak Istennéje személye szerént megjelent az ország' szélein lévő várakban azon seregekkel együtt, mellyeket elébb a' Templomban láttam, 's ezen seregeket hadi rendbe állította az ellenséggel léendő szembe-szállás végett. Minthogy az ellenség igen lassan jött előre, azon lakosoknak, kik a' hazugság' tartományaival határosok voltak, elegendő idejek volt egy egész hadi sereget öszvegyűjteni a' végre, hogy Neutralisok lévén, magokra vigyázzanak és az ütközet kimenetelére várakozzanak.

Meg kell jegyeznem, hogy az eddig leírtt bűvös-bájos tartománynak széleit az elegyes elmésségnek külömbféle nemei lakták, mellyeknek igen csúfos tekíntetek volt, midőn hadi seregbe állottak. Voltak közöttek ollyan férjfiak, kiknek testek teljedes tele volt nyilakkal, 's ollyan asszonyok, kiknek szemeik gyújtó üvegek látszottak lenni; voltak továbbá lángszínű férjfiak, és hómejjü asszonyok is. Lehetetlen volna minden csuda-képeket leírni, mellyekből ez a' hadi sereg állott, 's mellyek egymás ellen kardra keltek, és két részre oszlottak. Az egyik rész a' Valóság zászlójához állott, másik pedig a' hamisság zászlójánál maradott.

A' hazugság' Istennéje Óriás nagyságu volt 's egynehány lépésnyire előre ment hadi serege előtt. De midőn az a' tiszta fényü világosság, melly a' Valóságból kisúgárzott, reá szolgálni kezdett, észrevehetetlenűl enyészett, annyira, hogy kevés idő mulva, csupa árnyéknak látszott. Utóbb, midőn a' Valóság hozzá ért, úgy elenyészett annak fényétől, hogy semmi nyoma se maradott. Valamint a' nap' keltekor a' csillagok halaványulnak, és egymás után egészen elenyésznek: úgy járt ezen Istenné is, kevés idő alatt mindnyájon semmivé lettek. Hasonlóképen lett a' dolog egyéb varázslatokkal is: a' templom elsüllyedett, a' halak a' vizekbe, a' vad állatok a' mezőkbe, erdőkbe mentek; a' források csergedezéseket, a' madarak természeti hangjokat, az élőfák leveleiket, a' virágok illatjokat, 's az egész természet igaz és saját ábrázatját visszanyerték. Jóllehet még ekkor is mindég aludtam, még is úgy tetszett, mintha új álomból ébredtem volna-fel, midőn a' csuda varázslatokkal teljes tartományt erdőkké, mezőkké, halmokká, és völgyekké láttam változni.

Mihelyt ezen csúfos csudák, mellyek képzelődésemet igen megzavarták eltüntek, megláttam egész mivoltában az elmésséget és valóságot, még pedig mind kettejeket egyszerre, mert egyiket a' másik nélkűl lehetetlen volt látni. Hátok megett egy külömbféle figurákból álló nagy sereg látszott. A' vitézi Költemény' Geniusza borostyán-koszorús fővel, 's fegyveres kézzel jelent-meg. A'

Szomoru-játék Cyprus koszorút, és vérbe mártott köntöst viselt. A' Szatirának ábrázatján mosolygás látszott, 's ruházatja alatt tőr volt elrejtve. Az ékesszóllást a' kezében tartott mennykőről, 's a' víg játékot álorczájáról lehetett megismerni. Az Epigramma ezen és más figurák után jött a' leghátulsó csoportban, a' hová azért állíttatott, hogy az ellenséghez által ne szökhessék, mert ollyan gyanú volt felőle, hogy szívében ahhoz hajlik. Az Elmésség Istenének látására igen örűltam, de egyszersmind meg is ijjedtem; olly nyájos tekíntetű, de egyszersmind olly éles és általjáró szeműis volt, hogy nehéz megmondanom, a' szeretet volt é bennem nagyobb, mellyel hozzá vonattattam, vagy a' félelem, mellyet okozott. Midőn soká néztem vizsgáló lélekkel, levett válláról egy nyílakkal teljes tegzet, 's kimondhatatlan örömemre megakart vele ajándékozni. De a' mint ezen becses ajándéknak elvételére kezemet kinyujtottam, megütöttem azt egy székbe, 's hirtelen felébredtem.

HEVESI ANDREA

Rímtoposzok, rímbokrok és gyülekezeti éneklés

A *Kérlek, keresztyén ember…* (RPHA 736) egy variánsáról

Doktori dolgozatomban[1] a XVI. század közepi, XVII. század eleji nyomtatott és kéziratos forrásokban fellelhető gyülekezeti énekek (118 ének) variánsait hasonlítottam össze[2] azzal a céllal, hogy megállapítsam, milyen szövegváltozási tendenciák jellemzik az anyagot. Egyrészt a nyomtatott és kéziratos protestáns gyülekezeti énekhagyomány apparátuskészletét, paratextusait érintő változásait vizsgáltam: a címadási jellemzőket és a nótajelzést érintő módosulásokat. A szöveget érintő változások közül a kolofonok, az akrosztichonok, a rím és a ritmus változásán túl kitértem az értelemváltozások lehetséges okaira, a beszé-

* A szerző az OTKA K 109227. sz., *A XVII. századi magyar vers repertóriuma* c. kutatási projekt résztvevője.

1 Hevesi Andrea, *A XVII. századi unitárius énekeskönyvek gyülekezeti énekanyaga és a XVI. századi, XVII. század eleji protestáns gyülekezeti énekhagyomány,* PhD-disszertáció, kézirat, Szeged, 2015; http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2777/. Egy fontos dogmatikai változástípusról részletesen: Uő, *Adalékok a* Bölöni-kódex *történetéhez,* ItK, 119(2015), 239–247.

2 A dolgozat az 1602–1615 között Kolozsvárott megjelent unitárius énekeskönyv (RMNy 983) 118 gyülekezeti énekét vette alapul, s vetette össze az alábbi nyomtatványokban megtalálható variánsokkal: RMNy 160 (1560–1561, Óvár, Kassa, Debrecen, prot.); RMNy 222 (1566, Várad, prot.); RMNy 264 (1569, Debrecen, ref.); RMNy 276. (1570, Debrecen, ref.); RMNy 353 (1574, Komjáti, evang.); RMNy 429 (1579, Debrecen, ref.); RMNy 513 (1582, Detrekő, evang.); RMNy 640 (1590, Debrecen, ref.); RMNy 713 (1593, Bártfa, evang.); RMNy 886 (1602, Debrecen, ref.); RMNy 965 (1602–1614, Bártfa, evang.); RMNy 1037 (1612, Oppenheim, ref.). – A kéziratos források közül a következőkben voltak fellelhetők nagyobb számban a vizsgált énekek variánsai (S = *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája, 1542–1840,* összeáll. Stoll Béla, 2., jav., bőv. kiad., Bp., Balassi, 2002; tételszámmal): S 25 (*Detsi-kódex,* 1609–1613); S 30 (*Bölöni-kódex,* 1615–1621); S 143 (*Csonka antifonálé,* 1607–1632); S 27 (*Vasady-kódex,* 1613–1615 k., megsemmisült, másolata Dézsi Lajos hagyatékában: Szeged EK Ms 00834); S 40 (*Kuun-kódex,* 1621–1647); S 1009 (*Kassai István toldaléka,* 1629).

Az összevetések során – mivel a kiválasztott énekek unitárius nyomtatványban találhatók meg – a XVII. századi unitárius nyomtatványok közül a következők énekvariánsait is felhasználtuk: RMNy 1541 (1632, Kolozsvár); RMNy 1615 (1635, Kolozsvár); RMK I. 965 (1660, Kolozsvár, halotti); RMK I. 1503 (1697, Kolozsvár); RMK I. 1504. (1697, Kolozsvár, halotti); RMK I. 1558–1559 (1700, Kolozsvár). Számoltunk továbbá a mára már elveszett, 1623-ban megjelent, magánhasználatra szánt unitárius énekeskönyvvel is (RMNy 1290), mivel ismerjük annak incipitjegyzékét: Várfalvi Nagy János, *Az unitáriusok énekeskönyveiről,* Keresztény Magvető, 1871/2, 93–126.

lő (jelen esetben inkább éneklő) személyének alakulására és a strófacserékre, a strófák kikopásának és betoldásának kérdéskörére is. Jelen tanulmány egy konkrét példán keresztül igyekszik szemléltetni a rímtoposzok, rímbokrok és a gyülekezeti éneklés témakörét.

I. A rímtoposz és Rimay János versei

Imre Mihály monográfiája[3] részletesen bemutatja Rimay János *Ó, szegény megromlott…* kezdetű énekének első strófájában található *nép–szép–kép–ép* rím toposszá válását. Rimay ezzel a rímtoposszal [a] „Querela Hungariae toposz szuggesszív lírai változatát teremti meg".[4] S valóban, ezeket a rímeket a legtöbb esetben az alakuló hazafias-politikai költészet fogja alkalmazni, s ezáltal válik a rímtoposz tematikussá.

Rimay később igen nagy népszerűségnek örvendő rímeit[5] az első között Thordai János használja fel az unitárius zsoltárfordítások során még Rimay életében, 1627 körül.[6] Imre Mihály számadatai alapján Thordainál tizenkilenc alkalommal szerepel az említett rímtoposz, de már variálja is azt. Noha a Thordai-zsoltárparafrázisok nem tekinthetők a hazafias vagy a politikai költészet darabjainak, a szűkebb kontextusban zömmel mégiscsak a zsidóság hazájára vagy az ellenségeikre vonatkoztatott rímtoposz valamelyest rokon az eredeti tartalmi háttérrel.

Ilyen, már a *lép* szóval is bővített rímtoposz jelenik meg a 94. zsoltár hatodik strófájában:

> Oh, balgatagságban megvakult bolond nép!
> Keserű méreggel megtöltött ondok lép,
> Miért lehetsz olyan, mint egy faragott kép?
> Nincs-é okosságod, bolond észre költ nép?[7]

3 Imre Mihály, *„Magyarország panasza": A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában,* Debrecen, Csokonai, 1995 (Csokonai Könyvtár, 5).

4 *Uo.,* 263.

5 Imre Mihálytól némiképp eltérő módon nem a rímtoposz dimenziójában, hanem a Rimay-versek hagyományával, ill. hagyományozódásával hozza összefüggésbe a fejezet által is felvetett problémát Szigeti Csaba, *A Rimay-vershagyomány a XVII. században,* ItK, 86(1982), , 614–619; Uő, *Appendix Balassiana: Kronológia, tradíció, hagyománytudat a XVII. századi Balassi-követő nemesi költészetben,* ItK, 89(1985), 675–687.

6 Imre, *i. m.,* 254–255.

7 *Az unitáriusok költészete,* kiad. Stoll Béla, Tarnóc Márton, Varga Imre, Bp., Akadémiai, 1967 (Régi Magyar Költők Tára, XVII. század: 4; a továbbiakban: RMKT XVII/4), 149. sz.

Látható, hogy itt a *kép* szó már az eredeti, 'fegyver' jelentése[8] helyett a *faragott kép* értelemben használatos.

Az *Ó, szegény megromlott…* incipitű Rimay-versnek egyébként más rímei is visszaköszönnek a Thordai-zsoltárokban. A 95. zsoltár utolsó strófája a következő:

> A hütötlenség, engedetlenség mindent az Isten kedvétől meg*fosztott,*
> A boldogságban, nyugalomban senkinek a bűn soha részt nem *osztott*.[9]

A Rimay-vers utolsó előtti versszakában az *osztó–fosztó* rím más értelemben fordul elő, tehát Thordai a jelentésen itt is módosít.

Szintén az *Ó, szegény megromlott…* kezdetű versben, az utolsó strófában található meg a *felem–telem–velem–jelem* rím, amelynek az utolsó rímpárja Thordai 119. zsoltárában is megvan:

> Ez földön amíg bujdosom, addig szólj, beszélj én *velem,*
> Ezt beteg szívem, álítja kedvem, hogy szód légyen *jelem*.[10]

Thordai a zsoltáraiban előszeretettel alkalmazott Rimaytól vett rímeket, szóképeket, alakzatokat, ahogyan erre már Zentai Mária rámutatott.[11] A különböző poétikai, retorikai eljárásokat azonban érdekes módon nemcsak az istenes és/vagy a hazafias hangvételű Rimay-szövegekből veszi át Thordai, hanem ahogyan az említett tanulmányban olvashatjuk,[12] a szerelmes és egyéb témájú versekből is merítenek a zsoltárok.

Az imént idézett *velem–jelem* rím visszaköszön a 86. zsoltár hatodik versszakában is, bár itt egyes szám második személyű raggal:

> Nincsen tehozzád hasonló Isten, senki nem ér *veled,*
> Nagy hatalmadról és jó voltodról mindenütt sok *jeled*.[13]

Rimay *Negyedik* verse, a *Mi lelt? Azt kérdhetnéd…* kezdetű énekének 5. versszaka használja először a *bírt–írt–hírt* rímet. Thordai 63. zsoltárának hatodik vers-

8 Vö. Ács Pál, *„Mit jegyez ez a kép?": Egy Rimay-sor értelmezése = Mint sok fát gyümölccsel...: Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére,* szerk. Orlovszky Géza, Bp., ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1997, 29–34.

9 RMKT XVII/4, 150. sz., 313.

10 *Uo.,* 174. sz., 349.

11 Zentai Mária, *Rimay-hatás Thordai János zsoltáraiban,* Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 13(1973), 111–123.

12 *Uo.,* 123.

13 RMKT XVII/4, 141. sz.

szaka átveszi e rímeket, ám ismét módosít a szavak jelentésén. Rimay szerelmes verse a következőképp használja a rímeket:

Látnád, nem csudálnád, hogy engemet meg*bírt,*
Mert ő ábrázatja mintegy arannyal *írt,*
Ékes állapatja felülmúl minden *hírt*.[14]

Az *ír* szó az írás gondolatköre helyett Thordainál *gyógyító ír* értelemben jelenik meg:

Az te szerelmed szívemnek kövér *sír,*
Törvénybéli ígéreted kedves *hír,*
Bűneimnek szent lelked gyógyító *ír,*
Kegyelmed énbennem minden bűnt meg*bír.*[15]

Látható, hogy itt már a szerelmes tematikájú énekek rímeiből is kölcsönöz Thordai a zsoltárokhoz. Ugyanez a helyzet a 24. zsoltár 4. versszakában és a 99. zsoltár 7. strófájában is: a *Szólítván nevemen…* kezdetű, *Első* Rimay-vers 1. versszakának egyik rímpárja a *szavát–javát:*

Szólítván nevemen
Venus asszony engem,
Kezdé haraggal *szavát:*
Csak te vagy-é, úgymond,
Oly eszes vagy oly bolond,
Hogy én hatalmam *javát*
Kis szóddal sem kéred,
Sőt ottan kerőled
Szerelem tág *hálóját?*[16]

Ez a rímpár az általunk átnézett, ismert anyagban Rimaynál fordul elő először, majd Thordainál kiegészítve találjuk meg a 24. zsoltárban:

Esküvéssel nem csalja meg soha atyjafiát,
Amit fogad, megállja és megtökéli *szavát,*
Csalárdul nem öregbíti, sem nem bírja *javát,*
Az özvegyet megbecsüli, segíti az árvát.[17]

14 Rimay János *írásai,* szöv. gond., utószó Ács Pál, Bp., Balassi, 1992 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 1), 62.
15 RMKT XVII/4, 118. sz., 257.
16 Rimay, *i. m.,* 57.
17 RMKT XVII/4, 79. sz., 191.

A 99. zsoltárban e két szó más szavakkal párosítva jelenik meg rímként:

> Úristen, meghallád a te néped szavát,
> És megadád neki az ő ígért jovát,
> Irgalmasságodnak felemeléd szarvát,
> Felségednek fogytig hogy ne látnák búvát.[18]

Összegezve az eddig hozott néhány példát – noha Thordai és Rimay között még számtalan rímbeli áthallás található – azt mondhatjuk, hogy a Thordai-zsoltárok témára való tekintet nélkül használják fel Rimay rímeit.

II. *Szava–sava–tava–java:* egy nem tematikus rímbokor

A következőkben egy olyan rímnégyesről lesz szó, amely nem futott be olyan nagy ívű karriert, mint az Imre Mihály által bemutatott *nép–szép–kép–ép* rímtoposz[19] vagy a Kovács Sándor Iván által ismertetett, szintén Rimaytól származó *szelence–kemence–Velence* rímbokor,[20] ám közvetett eredete talán szintén Rimayhoz vezethet vissza.

A *Bónis Ferenc keserves ének*ként ismert, *Feketített gyásszal beborult magyar nép…* kezdetű éneket[21] az akrosztichonja alapján a Wesselényi-féle összeesküvés után kivégzett Bónis Ferenc írta a kolofon alapján 1671-ben, a halála előtt két héttel. Már Imre Mihály monográfiája felhívja a figyelmet Rimay rímtoposzának használatára, az 1. strófa rímei ugyanis a következők: *nép–ép–tép–kép*.

A vers illeszkedik is ahhoz a tematikához, amelyben a rímbokor állandósul: Bónis Ferenc a hazájáért érzett aggodalmát énekli meg a családjától és hazájától búcsúzó énekben. Az ének 28. strófája a következő:

> A te igaz hited világ hitvány *java,*
> El ne szakaszthassa tőled hímes *szava,*
> Sok kísértetekben legyen ízes sava,
> Így nem árt lelkednek pokol forró tava.

E négy rímből kettő (*javát–szavát* formában) már Rimaynál előfordult az *Első* versben, ahogyan azt bemutattuk, s Thordai is használta e rímet az unitárius

18 *Uo.,* 154. sz., 318.

19 Imre, *i. m.,* 239–274.

20 Kovács Sándor Iván, *Szelence – kemence – Velence: Egy Rimay-rímtoposz diadalmenete és bukása,* Újhold évkönyv, 1988/1, 362–385.

21 Kiadása: *A kuruc küzdelmek költészete,* kiad. Varga Imre, Bp., Akadémiai, 1977, 18. sz., 63.

zsoltárokban. Rimay után Thordainál, majd utánuk egyetlen egyszer, Gyöngyösinél találkozunk megváltoztatott ragos formában e rímmel, a *Porábúl megéledett Főnix Első könyvé*nek ötödik részében, a 49. versszakban.

Ne higgyen bizonyost akarki *szavára,*
Hogy bízott reménye forduljon *javára.*[22]

Gyöngyösi tehát ismét szerelmes tematikánál alkamazza, ám Bónis Ferenc énekében a hazához szóló strófák között található meg, immáron két újabb rímszóval *(sava, tava)* kiegészülve.

A rím ezek után ismét páros formában, most *javát–savát* formában, s Thordai zsoltárához hasonlóan az *árvá*val egészül ki a rím Cserei Mihály 1691. március 19-ére szóló naptárversében:[23]

Nem közlötte velem világ semmi *javát,*
Sőt úgy tartott, mint egy elhagyatott *árvát,*
Sok keserűséggel nyeltem búknak *savát,*
Isten, tudom, végre megszánja *szolgáját.*

A históriaíró Cserei Mihály azonban nemcsak a két elemből álló rímet használja: a Zrínyi Ilona nevére írott heroidáiban (*Eredj, siess, kérlek…* és *Isten hozzád, szívem…*) már konkrétan egyezik a rím négy eleme azzal, amelyet Bónis Ferenc búcsúénekében találunk:[24]

Megadja az Isten magyar kívánt *javát,*
Noha most érzi ínségeknek *savát,*
Ám ússza csak által nyomorúság *tavát,*
Meghallom gyönyörű szeretőmnek *szavát.*

Látható, hogy a rímpár Rimay szerelmes költészetében fordul először elő, majd Thordai zsoltáraiban találkozhatunk vele. Ezután Gyöngyösi István Kemény Jánosról szóló heroidájában szintén szerelmes kontextusban fordul elő, majd a zsoltárokat idéző hangvételű, a tavasz ellenére belső nyomorúságban szenvedő lírai ént megszólaltató Cserei-naptárversben, 1691-ben. Négyes rímként először

22 Gyöngyösi István, *Porábúl megéledett Főnix, avagy Kemény János emlékezete,* szöv. gond., jegyz. Jankovics József, Nyerges Judit, utószó Jankovics József, Bp., Balassi, 1999 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 10), 50.

23 A teljes verset közli Ferenczi Zoltán, *Cserei Mihály néhány ismeretlen verse 1690–98-ból,* ItK, 1(1891), 437–455.

24 A szövegközlés és az adatok forrása: Tarnai Andor, *Nemesi költészet = A magyar irodalom története,* II, szerk. Klaniczay Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 440–441.

Bónis Ferenc énekében, 1671-ben találkozunk a *szava–sava–java–tava* rímmel, majd újfent Cserei Mihály használja fel a Zrínyi Ilona nevére írott heroidájában, melyben a haza és a szerelem is megjelenik.

A négyes rímek egyszeri vagy egy szerzőnél való megjelenését még nem is feltétlen kellene topikusnak gondolnunk, hiszen Cserei Mihály feltehetően jól ismeri a korai kuruc darabokat, Rimayt és Gyöngyösit is. Éppen ezért még nem feltétlen beszélhetnénk toposzról, elképzelhető lenne pusztán egy a „magasabb" irodalmi szinten, de legalábbis nem a közköltészeti szférában lejátszódó átvételt feltételeznünk.

A rímek megjelennek viszont az 1697-es unitárius énekeskönyv egy olyan énekében is, amely a század elejétől kezdve kizárólag unitárius környezetben hagyományozódik. A tisztán unitárius forrásokban található énekanyag sajátja, hogy az egyes (kéziratos és nyomtatott) hordozókon alig mutat variabilitást. Az unitárius énekek legfeljebb csak dogmatikailag változnak az egyes kiadásokban, másolatokban, ez a változás pedig általában azt a kérdést érinti, hogy Jézus Krisztus az Atyával egyenrangú, avagy az Atya által küldetett, mondhatni alárendelt szerepben fordul elő. A *Kérlek, keresztyén ember, hallgasd meg a jókat…* kezdetű, csak unitárius forrásban megtalálható ének (RPHA 736) is mutatja ezt a tendenciát.

Az ének kéziratos forrásai a *Bölöni-kódex* és a *Csonka antifonálé,* nyomtatott kiadásai pedig az unitárius gyülekezeti énekeskönyvek: az 1602–15 közötti, az 1632-es és az 1697-es kolozsvári kiadások. Néhány apró toldalékbeli eltérést tartalmaz a *Bölöni-kódex* a többi variánshoz képest – ami már csak a földrajzi távolság miatt is érthető, hiszen a többi, kolozsvári keletkezésű unitárius forrástól távolabb, Háromszéken jegyezték le az éneket. Ezen kívül csupán a dogmatikai összefoglalót tartalmazó záró strófa módosult. Az 1602–15 közötti kiadás variánsában az első két sor a következő:

> Dicsértessél, Úristen, az magas mennyekben,
> Te áldott szent fiaddal, Krisztussal egyemben […]

Ezt a variánst meghagyja a *Csonka antifonálé* is – melyről meg kell említenünk, hogy igen gyakran követi az első (1602–15 között megjelent) unitárius gyülekezeti énekeskönyv variánsait ott is, ahol az 1632-es kiadás eltér attól. A *Bölöni-kódex* az Atya és a Fiú egyforma, egyenrangú tisztelését megváltoztatja, így a második sor a következő: *te áldott szent fiadnak, Krisztusnak általa*. A Krisztus által lesz tehát az Atya dicsérve. Az 1632-es kiadás az *egyemben*, azaz egyenlő mértékben kifejezést fogja csupán kicserélni arra, hogy az Atya és Krisztus *mindenben* dicsértessék, eltűnik tehát az egyenlő mértékű tisztelet. Az 1697-es kiadás második sora újabb variánst közöl: *te áldott szent fiaddal, Krisztussal az égben…* lesz.

Ezen és néhány, a *Bölöni-kódex* variánsában található toldalékváltozáson kívül azonban van egy olyan eltérés is az 1697-es kiadásban, amely nem jellemző az unitárius énekek szöveghagyományára. Az Úr által az embernek adatott jókat ismertető ének 10. versszakát az 1697-es kiadás ugyanis kicseréli egy új, de mondanivalójában gyakorlatilag teljesen azonos strófára. Ilyen eljárásmóddal az unitárius anyagon belül nem találkozunk másutt, legfeljebb a dogmatikailag problémás strófák változtatásával.

A 10. versszak az 1602–15 körüli kiadásban – s a többi forrásban is, az 1697-es kiadást kivéve – a következő:

> Jó embernek beszéde, melynek vagyon haszna,
> Másnak jó erkölcsére vagyon oktatása.
> Ezekkel egyetemben ott vigasztalása,
> Mint a jól főtt éteknek vagyon ízi, haszna.

Az 1697-es kiadás 10. versszaka mondandójában ugyanaz, de poétikailag mégis csak jobban megszerkesztett:

> Jó az bölcs embereknek is helyén mondott szova,
> Melyben van tanúságnak s jó tanácsnak sava,
> Lelki vigasztalásnak fogyhatatlan tava,
> Kiből foly együgyűknek üdvességes java.

Az 1697-es unitárius énekeskönyv tehát felhasználja a Rimaynál és az ő nyomán Thordainál már félig meglévő, majd a Bónis Ferenc keservében, s annak nyomán Cserei Mihály szövegében kiteljesedő *szava–sava–tava–java* rímbokrot.

Ha most nem idézzük is fel a rímbokor előzményeit, annyira emlékezhetünk, hogy a személyes vallásosság kifejeződése mellett a hazától és a családtól búcsúzó korai kuruc kori darabból még témához is illeszkedően veszi át a rímeket Cserei Mihály a raboskodó Zrínyi Ilona nevében írott verses levélbe. Most viszont a tanítók munkájáról megemlékező strófában kap helyet a rím, egy tisztán unitárius forrású gyülekezeti énekben, a téma tehát megváltozik. Azt nem tudhatjuk biztosan, hogy ez a strófa miért kerül bele az 1697-es gyülekezeti énekeskönyvbe. Valószínűsíthetjük viszont, hogy Bónis Ferenc éneke s a korai kuruc kori énekek igen népszerűek lehettek a közösségek körében. Így feltehetően a gyülekezet is ismerhette a darabot (vagy akár más darabokat), ahol a rímbokornak mind a négy eleme előfordult.

Noha az unitárius egyháznak, az unitáriusoknak nem volt közük sem a Wesselényi-féle összeesküvéshez, sem a kuruc mozgalmakhoz, úgy tűnik, a kuruc témájú szövegek népszerűek voltak unitárius körökben is. Ezt szemlélteti Csörsz Rumen Istvánnak a *Győzhetetlen én kőszálam* kezdetű XVIII. századi ének variánsait tár-

gyaló tanulmánya, amely rávilágít arra, hogy egy eredetileg katolikus nagyheti, bűnbánó fohász bujdosóénekké válása után elsősorban unitárius kéziratokban hagyományozódik tovább, az unitárius dogmatikai elveknek megfelelően.[25]

Az rímbokor unitárius gyülekezeti énekbe emelése arról tanúskodhat, hogy az unitáriusok már igen korán, a XVII. század végén is jól ismerték ezeket a később nagy népszerűségnek örvendő darabokat, s felhasználták azok poétikai megoldásait.

Függelék

Az alábbiakban az RPHA[26] anyagát saját kiegészítésekkel bővítve megadjuk a forrásokban található variánsokhoz tartózó bibliográfiai adatokat, majd modernizált átiratban, főszövegben közöljük az 1602–1615 között Kolozsvárt megjelent unitárius gyülekezeti énekeskönyvben (RMNy 983) szereplő szövegvariánst, s lábjegyzetben hozzuk az egyes változatok eltéréseit.

RPHA 736 *Kérlek, keresztyén ember, hallgasd meg a jókat* – A szentírásbeli jókról
Szerzője ismeretlen, nem dedikált. Idegen minta: nincs azonosítva. Nincs akrosztichonja. Nincs kolofon. Keletkezési idő nem később, mint 1600.

Modern kiadása: RMKT XVII/4, 63–65.

a13(7,6), a13(7,6), a13(7,6), a13(7,6)

Kéziratos forrásai:

Bölöni-kódex (1615–1621, S 30), 140^{v}, *A szentírásbeli jókról* címmel, majd: *Summája az egész Szentírásnak*. Nótajelzés: *Tanúságtokra szólok*.

Csonka antifonálé (1607–1632, S 143), 61^{v}, a *Sequuntur…* részben, az első abcrendben. Cím nélkül.

Toroczkai Máté graduálja (1601, S 1005).

25 Csörsz Rumen István, *Rákóczi halála nagypénteken – Mikestől a közköltészetig = Író a száműzetésben: Mikes Kelemen,* szerk. Tüskés Gábor, mts. Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Lengyel Réka, Bp., Universitas, 2012 (Historia Litteraria, 28), 226–236.

26 http://rpha.elte.hu/rpha/id/0736 (2015. 09. 02).

Nyomtatott kiadásai:

Kolozsvár, 1602–1615 (RMNy 983), 483, a *Szép külömb-külömbféle énekek* között, cím*: A szentírásbeli jókról.*

Kolozsvár, 1632 (RMNy 1541), 434, a zsoltár és egyéb énekek között, cím: *MÁS*. Nótajelzés: *Szertelen rút dolog volt…*

Kolozsvár, 1697 (RMK I 1503), 291. a zsoltár és egyéb énekek között, cím: *MÁS*. Nótajelzés: *Szertelen rút dolog volt…*

Szövegközlés (RMKT XVII/4, 28. sz. nyomán):

Kérlek, keresztyén ember, hallgasd meg az jókat,
Melyeket a Szentírás ád, nagy lelki jókat,
Melyekkel vigasztalhadd[27] örökké magadat,
És boldoggá teheted Istennel magadat.

Jó az Isten azoknak, kik őbenne bíznak,
És teljes életekben hozzá ragaszkodnak,
És az ő szükségükben hozzá fohászkodnak,
És minden nyavalyában[28] csak őtőle várnak.

Jó az Istennek lelke, és gyönyörűséges,
Az megrettent szívőknek felette szükséges,
Az keserves lelkeknek igen édességes,
És lelki szegényeknek szívben üdvességes.

Jó az Úr Jézus Krisztus, Istennek szent fia,
Tőle nekünk adatott az mi váltságunkra,
Ki a bűnben esteket hozzája fogadja,
És kegyesen elhíja poenitenciára.

Jó az Evangélium, Istennek beszéde,
Mennyből aláhozatott, adatott előnkben,
Angyaloknak öröme, népeknek vezére
És Isten országára mutató igíje.

27 *Bölöni-kódex:* vigasztaljad
28 *Bölöni-kódex:* nyavalyájukban

Jó az Isten országa, mely reánk árada,
Krisztus által hozaték vidámulásunkra,
És az apostoloktól terjede világra,
Hogy lenne pogánoknak világosságokra.

Jó az Isten törvénye és minden beszéde,
Mely az embert vezérli az ő életében,
Hogy Istennek félelme legyen ő szívébe,
És lehessen őneki mindenben kedvében.

Jó a keresztyéneknek egymás-szeretetek,
Az igaz hitben való tiszta egyességek,
Jó az atyafiaknak szép egyenességek,
És a házastársuknak köztük békességek.

Jó az ember élete Istennek kedvére,
És ő áldott nevének dücsőítésére,
És felebarátinknak ő segítségekre,[29]
Mindeneknek éltekben ő épületire.[30]

Jó embernek beszéde, melynek vagyon haszna,
Másnak jó erkölcsére vagyon oktatása.
Ezekkel egyetemben ott vigasztalása,
Mint a jól főtt éteknek vagyon ízi,[31] haszna.

[~ Jó a bölcs embereknek is helyén mondott szava,
Melyben van tanúságnak s jó tanácsnak sava,
Lelki vigasztalásnak fogyhatatlan tava,
Kiből foly együgyűknek üdvességes java.][32]

Azért valaki akar jókban[33] részes lenni,
Üdvességes életet magának foglalni,
Nézzen e szent igíkre, vegye jól eszébe,
Hogy lehessen lelkének örök üdvessége.[34]

29 *Bölöni-kódex:* segítségére
30 *Bölöni-kódex:* épületekre
31 *Csonka antifonálé:* ízi s'
32 Ez a strófa szerepel az előző helyett az 1697-es kolozsvári unitárius énekeskönyvben.
33 *Bölöni-kódex:* jóban
34 *Csonka antifonálé:* dicsősége

Dicsértessél, Úristen, az magas mennyekben,
Te áldott szent fiaddal,[35] Krisztussal egyemben,[36, 37]
Angyali sokaságnak fényes seregében,
Földön lakó szenteknek gyülekezetiben.

35 a *Bölöni-kódex* ezt hozza, majd javítja: fiadnak
36 1632, Kolozsvár: mindenben; 1697, Kolozsvár: az égben
37 a *Bölöni-kódex* ezt hozza, majd javítja: Krisztusnak általa

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

„Madári szép szabadságom”

A XVII–XVIII. századi magyar szerelmi közköltészet madárszimbolikájához

Akár régebbi, akár újabb korok irodalmának jelképes nyelvét vizsgáljuk, komoly hibát követünk el, ha zárt, mechanikus megfeleltetésekkel akarjuk megmagyarázni egyes motívumok jelentését. Ezt nemcsak a szerzői szabadság írta felül újra és újra, akármennyire hagyománytisztelő irodalomról van szó, hanem az emberi gondolkodás kreativitása is, amely a jelképeket és metaforákat helyzetfüggően használja és értelmezi. Wehli Tünde joggal állapítja meg, hogy a növény- és állatszimbolika a kora újkorban (legalábbis a vizuális művészetekben) nemigen foglalható zárt rendszerbe sem Magyarországon, sem az európai kultúra egészét tekintve.[1] Az írott hagyományban szerencsére mégis kirajzolódnak bizonyos összefüggések, amelyeket a toposzok átgondolt és spontán használatának hullámverése tagol, párhuzamosan a képi kultúrával. Ez utóbbit példázzák Dukkon Ágnes megfigyelései a kalendáriumok által közvetített zodiákus stb. ikonográfia fokozatos kiüresedéséről, dekorációvá válásáról,[2] de hasonló folyamatokról árulkodnak a kazettás mennyezetek, a kéziratok illusztrációi s más képi emlékek is.

A populáris vagy azzá váló szöveghagyományban hasonló folyamatok tanúi lehetünk. A virágénekek sokat emlegetett, fél-tudatos képi világa is jelzi, hogy a kora újkori magyar kéziratos szerelmi líra (amelyet a XVIII. században már joggal sorolhatunk a közköltészethez) mennyire ellentmondásos terep. Az alábbi vázlatos elemzés egy eddig kevésbé tárgyalt képrendszerhez, a madármotivikához vezet, amely évszázadokig alkalmas volt arra, hogy szemléletesen, átérezhetően mutassa be az emberi kapcsolatokat: a szerelmet, az

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. A tanulmány az OTKA 104758. sz. pályázata és az MTA Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült; előadásként 2014 májusában hangzott el Szekszárdon a *„Jelentem versben mesémet”: Fikció és rejtett értelem a régi magyar irodalomban* c. konferencián.

1 Wehli Tünde, *állat- és növényszimbólumok = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor,* 1, főszerk. Kőszeghy Péter, Bp., Balassi, 2003, 69–76 (lásd az itt felsorolt tematikus címszavakat is).

2 Bővebben: Dukkon Ágnes, *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben,* Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2003.

együttlétet, a hűséget és az elválást. A gyönyörködtetésen és tanításon, a tapasztalatok átadásán túl hozzásegített ahhoz is, hogy a versek célt érjenek, s az udvarlás vagy visszahódítás sikerrel járjon.

Munkámmal épp ahhoz szeretnék kedvet csinálni, hogy egyrészt merjünk rendszerszerűen, összefüggéseket keresve vizsgálódni egy ekkora, több száz tételes korpuszon,[3] másrészt viszont még ilyenkor se engedjünk a kísértésnek, hogy mindezt zárt és logikus törvényláncolatnak tekintsük. Ugyanaz a versszerzői és befogadói kör versenként eltérő tudatossággal, eltérő szerepben használta ugyanazt a motívumot, s a szimbolikus gondolkodás gyakran inkább az *allegorézis* felé mozdult el a példázat-hagyomány és az emblematika hatása alatt. Megfeleltetés helyett tehát a motívumok *szituatív* alkalmazását figyelhetjük meg: moduláris, mégis sok tekintetben egyedi poétikai jelenséggel állunk szemben. Lássuk tehát, mit olvashatunk ki e régi énekekben szereplő madarak röptéből, s mennyiben figyelhetők meg időbeli változások e motívumok használatában.

A madarak sosem lehettek kizárólag jelképek, hiszen állandó lakói az emberek által ismert világnak. Az emberiség egyik ősképe a szabadon repülő, embereknél könnyebben mozgó madár, nyilván a lélekmadarak, a földi lét és túlvilág(ok) közt közvetítők képei is innen erednek. A „szárnyas nép"-nek valóságos, hétköznapi tényezőként ugyanúgy van esélye bekerülni az irodalomba, mint allegorikus elemként, netalán már csak a szavak szintjén jelen lévő, öntudatlan fráziskén. Ebben (más állatok szerepeltetése esetén is) szerepet játszhatott az állatmesék hagyománya, amely az ókortól állandó allegóriakészlettel szolgált, ráadásul az oktatásban is használták memoriterként.[4] Korszakunkból mindegyik típusú képhasználatra találunk példákat.

A madarak karaktervonásait mindenekelőtt a Biblia, az antik mitológia és a *Physiologus*[5] című középkori bestiárium nyomán parafrazeálták Európa-szerte. Jellemző, hogy a gazdag magyarországi madárvilágból csak néhány faj képviselteti magát a XVII. századi versekben, míg a nemzetközi (részben mitikus) ornitológia, illetve az udvari kultúrához kapcsolódó vadász- és díszmadarak állandó szereplői e műfajoknak. Ilyen formán a páva, a hattyú, a vadászsólyom vagy akár a főnix és a pelikán is gyakrabban válik e versek lírai üzenetének közvetítőjévé, mint őshonos madaraink – nem szerepel sem a kakukk, sem a bagoly, a búbos banka, a pintyek vagy a vízimadarak.[6] Hasonló a helyzet a növényvilág-

3 A Régi Magyar Költők Tára XVII. század teljes versanyagát felölelő, jelenleg is készülő repertórium (Budapest–Pécs–Szeged) motívumindexe megkönnyítheti és árnyalhatja a további e tárgyú kutatásokat.

4 Köszönöm Vadai István szíves hozzászólását az előadás vitájában.

5 Magyar műfordításban: *Physiologus: A Zsámboki-kódex állatábrázolásaival,* ford. Mohay András, utószó, képmagyarázatok Kádár Zoltán, Bp., Helikon, 1986.

6 Esterházy Pál állatkatalógusa vagy a Tücsöklakodalom-szüzsét megörökítő állatsoroló (a

gal is. A közköltészet s annak XVII. századi udvari előzményei éppúgy az elitkultúra műveltségi elemeiből gazdálkodnak, bár szabadabban, kötetlenebbül s nem ritkán leegyszerűsítve. Ezt ne csak a motívumok szintjén értsük, hiszen a XVII. századi anonim szerelmi versek előképei közt már konkrét művek: az előző nemzedékek, főként Balassi lírája áll első helyen, annak motívumkincsével és frazeológiájával (később visszatérünk még rá). Nem kellett tehát minden hattyús vagy özvegy gerlicés hivatkozáshoz a *Physiologus*t olvasni, ha az ember hasonló magyar szövegeket is ismert.

A szerelmi költészet madárvilága nem magyar sajátosság, hanem a nemzetközi folklór része. Több esetben valószínűek a kölcsönhatások a környező népek, illetve a török hódítók irodalmi motívumkincsével. A török misztikus szerelmi líra valóban bővelkedik madármetaforákban, ezek magyarítása azonban – mint arra Sudár Balázs figyelmeztetett – a török kultúra és nyelv alapos ismeretét kívánta volna,[7] így közvetlen hatásukkal annak ellenére sem nagyon számolhatunk, hogy a hódoltságban nagy számú török *ásik-* és *díván*költőről, tehát virágzó irodalmi életről van tudomásunk; még Hüszrev ásik kétnyelvű versében is felbukkan a fülemüle.[8] A XVII. század közepén feljegyzett „török nóták"-ból[9] azonban, amelyek a *Teleki-énekeskönyv* szlovák és román fordításai közt szerepelnek, éppenséggel hiányoznak madármotívumok, sőt másmilyenek is alig akadnak: inkább általános udvarló-epekedő helyzetdalok ezek – talán közérthetőbbek voltak a fordító számára, aki ráadásul mitológiai neveket szőtt beléjük, török jellegüket ezzel is csökkentve. Ha tehát volt is török hatás a szerelmi lírában, olyan tendenciákat erősített fel, amelyek az antik és keresztény kultúrkörben, sőt talán a korábbi magyar hagyományban is közkeletűek voltak (fülemüle, sas). Mindez párhuzamba állítható a gyógyfürdők, az úri hímzés vagy a töröksíp hazai divatjának elmélyítésével – ezeknél nem merült fel nyelvi akadály. A többnyelvű nemesi udvarokban alkalom nyílt viszont a motívumcserékre a szlovák és horvát (köz)költészettel, bár sajnos viszonylag kevés for-

Tunyaság az életnek… kezdetű szöveg részeként) kivételnek számít; céljuk is más, mint a szerelmi líráé.

7 Vö. Sudár Balázs, *A Palatics-kódex török versgyűjteményei: Török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban,* Bp., Balassi, 2005 (Humanizmus és Reformáció, 29), 87–88; Uő, *„Madár lelkem kalitkájában zokog…": Test és lélek a török énekmondók költészetében = Kőrösi Csoma Sándor: Test és lélek a keleti kultúrákban,* szerk. Gazda J., Szabó E., Kovászna, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 2006, 135–143; Uő, *„…Török szép versekből…": Balassi Bálint költészetének törökös elemei = A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján (Sárospatak, 2004. május 26–29.),* szerk. Szentmártoni Szabó Géza, Bp., Universitas, 2007, 75–88, itt: 82–83.

8 *Szerelmi és lakodalmi versek,* s. a. r. Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 3; a továbbiakban: RMKT XVII/3), 2. sz.

9 *Uo.,* 63., 74. és 81. sz.

rásszövegünk van e nyelveken. Mindenesetre feltűnően sok madármotívumot találunk a *Fanchali Jób-kódex* szlovák dalaiban[10] és a *Teleki-énekeskönyv* magyarra fordított tót táncnótáiban.[11]

A *Régi Magyar Költők Tára XVII. század* 3. kötetét átböngészve a szerelmi tárgyú versanyag legalább kétharmadában felfigyelhetünk madármotívumokra; ezeket egy kis adatbázisba gyűjtöttem.

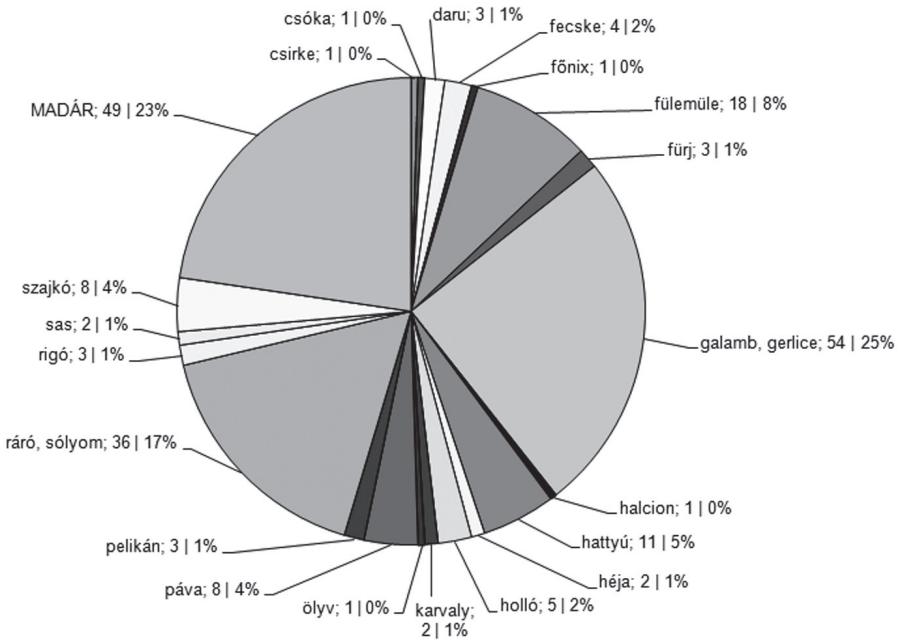

Az RMKT XVII/3. kötet madármotívumainak statisztikai áttekintése
(előfordulások száma | %)

A továbbiakban főként a szövegek retorikai célja, esetünkben a beszédhelyzet és a madármetaforák viszonya szerint vizsgálódunk, egy-két fő típust kiemelve. Látni fogjuk, hogy egyes madárfajok több nézőpontból is szerepelnek, mások jellegzetesen csak egyfelől. A legfőbb rétegek elkülönítése a motívumok eredete szerint:

10 Kiadásuk: Ján Mišianík, Eckhardt Sándor, Klaniczay Tibor, *Balassi Bálint szép magyar komédiája: A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei,* Bp., Akadémiai, 1959 (Irodalomtörténeti Füzetek, 25).

11 RMKT XVII/3, 66–68., 71., 73., 80. és 83. sz.

1) Madarak mint környezeti elemek, inspiráció, küszöbsorok vagy -strófák
2) Madarak által jelképezett lélektani helyzetek
3) Madarakra vonatkozó természettudományos megfigyelések vagy mitikus tulajdonságok *(Physiologus),* toposzok

Attitűdök, illetve a poétikai térben betöltött helyük szerint:

1) Én-madár
2) Te-madár
3) Madarak mint a párkapcsolat külső szereplői, közvetítők, segítők
4) Madarak mint allegorikus szereplők példázatos történetekben
5) Madarak mint a környezet részesei, évszakjellemzők, küszöbmotívumok

Mivel a két útvonal közös pontján (I/1 = II/5) a „semleges" madárképek találhatók, érdemes innen kezdenünk a szemlét. Ehhez seregnyi előkép kínálkozott az antik tavaszversektől a bibliai *Énekek éneké*ig (amelyet már a középkorban magyarra fordítottak, sőt felbukkannak korai cseh parafrázisai is), részben az iskolai oktatásból, mint arra Knapp Éva is utalt.[12] Ekkoriban, egészen a XVIII. század végéig viszonylag ritka a küszöbsor vagy -strófa közköltészetünkben, annál erősebb a *helyzetdalok* poétikai hagyománya, amely szinte megköveteli a narratív keretet, környezetrajzot vagy bármilyen bevezetést. A tavasz leírása azonban többnyire csak egy-két strófányi, s hívójelként szolgál a személyes mondandóhoz. A madarak tavaszi dalolása mindig a párválasztást jelzi, gyönyörködteti és vigasztalja a bús szíveket – kivéve a lírai ént, akit csak kedvese jelenléte vagy üzenete vidíthat fel. Ez az ellenpontozó műfaj a trubadúrköltészetben teljesedett ki elsőként (pl. Rambaut de Vaqueiras: *Calenda Maia,* XII. század), s Petrarcán át jutott el a reneszánsz dalköltészetig. A XVII. századból már szép számmal akadnak magyar szövegeink (a legismertebb: *Minden állat örül az tavasznak,* de épp ilyen Wathay Ferenc tavaszdicsérő rabéneke is), a poétikai alapforma pedig tovább él a következő században, majd a népköltészetben. Egy közismert ének egyik strófája:

Hangos szavú filemile kedves szólását,
Szép kertemben ciprusfámon hangicsálását
Nem kívánam, csak óhajtam nyelved szóllását,
Láthatnám szép ajakidnak reám mosolgását.[13]

12 Knapp Éva, *„Volucris rota, vertitur anni": Zrínyi Miklós, Listius László és Esterházy Pál szerencse- és évszakverseinek poétikatörténeti hátteréhez,* ItK, 118(2014), 3–30.

13 *Égő lángban forog szívem…* = RMKT XVII/3, 98/I, 13. versszak. A tanulmányban szereplő versidézeteket – mivel többnyire hozzáférhetők kritikai kiadásban – modernizált helyesírással közlöm, az eltéréseket külön jelölve.

A *Tavaszi szél utat száraszt*-típus egyes régi képviselői ugyanide sorolhatók; ezekben a lírai én is szeretne párt választani, de egyelőre csak a bánat és a magány jut neki osztályrészül. Hasonló indítású, de eltérő retorikai helyzetre utal, ha a lírai én együttérzést vár a környezettől, szembefordulást a természet örömeivel, mint például az *Ahol én elmegyek, még a fák is sírnak* szövegcsaládja, amely korszakunkból nem adatolható, majd csak a XVIII. századból. Mindez párhuzamba állítható a *compassio,* a közös szenvedés szakrális irodalomból ismert formáival. A magányos költőt darvak kísérik bujdosásában, a madarak és a vadállatok pedig megsiratják halálát, így együtt érző ellenvilágot jelentenek a szívtelen emberekkel és a hűtlen szeretővel szemben:

> Siralmas életem, szomorú én lölköm, nincs semmi keservessem,
> Mert még az vadak is és az oroszlányok, még ők is szánnak engem,
> Szép szavú rigócskák, csácsogó szajkócskák együtt siratnak engem.[14]

A madarak említése gyakran csak a választott hölgy szépségét érzékelteti. Ilyenkor a toposzoktól függetlenül a madaraknak csak az esztétikus vonásai kapnak szerepet: elegáns tollazatuk és viselkedésük, szelídségük, esetleg kevélységük, a hasonlatok pedig gyakran virágokkal, mitológiai személyekkel, néha pedig drágakövekkel egészülnek ki. Egy kevésbé ismert versben például a hölgynek

> Igen villámcsozó szeme, mint rókának,
> Gyenge fejér teste, miként szép hattyúnak,
> Méltán mondhatom, hogy társa Helénának,
> Tündöklik orcája, mint istenasszonynak.
>
> Lába sétálása, miként szép pávának,
> Nem győzöm csudálni testét állásának… [!][15]

Gyöngyösi István tehát már egy kiforrott hagyományhoz kapcsolódik, amikor Zrínyi Ilonát madarak sokaságával jellemzi:

> Cédrus az dereka, tekintete ráró,
> Mint vadász Diana, gyors lába úgy járó,
> Dolgaiban rendes, az üdőtűl váró,
> Neme királyi vér, nemcsak egy köz báró.

14 *Jaj nékem, szegénynek…* = *Uo.,* 160/II, 4. versszak. Ez a szakasz csak a *Szentsei-daloskönyv*ből (1704 előtt) ismert.

15 *Csak nem régen láték egy szép virágszálat…* = *Uo.,* 121. sz., 6–7. versszak.

Egész teste hattyú, galamb engedelme,
Gerlicét követő társához szerelme,
Az hol kell, mint daru, oly szemes fegyelme,
Csendes erkölcsiben nincs negédes elme.[16]

A gyorsan, mégis mozdulatlan eleganciával táncoló hölgy a vitorlázó sólyomra emlékezteti az egyik erdélyi énekszerzőt:

Sebes sólyom jó kedvében magát mint mutatja,
Repül vígan, de szárnyait veszteg, szépen tartja,
S táncát néki ha ki látja,
Hogy nem mozdul, azt alítja,
Minden úgy csudálja.[17]

A sólymot vagy rárót mindig a vágy tárgyaként, elérhetetlen, csalogatandó és kalickába (karjaimba) zárandó szereplőként, egyúttal a szabadság, a függetlenség allegóriájaként látjuk a versekben. Ez a lovagi lírából ered, hazánkban Balassinál bukkan fel először (lásd később), vele egy időben pedig egy ismeretlen nótajelzésben: „Egy sívó sólymot most löltem", amelyet Bogáti Fazakas Miklós nem véletlenül társított Salamon király és az egyiptomi „pogány" királylány házasénekéhez, a 45. zsoltárhoz.[18] A műfaj korai térhódítását jelzi *Balassa János éneke sólymocskájárúl.* A *Fanchali Jób-kódex* szlovák női dalai közt is felbukkan.[19] A XVII. századi magyar sólyom-versek többsége viszont a meghódítandó vagy visszacsalogatandó nőt szólítja meg, például:

Angyal ábrázatban alá s fel jártadban, mint sólyom, szabadságban
Éneklesz magadban, nem, mint én, nagy bánatban […]
Repülsz, szabadon jársz, és semminemű bút, én szívem, te nem viselsz […][20]

16 Gyöngyösi István, *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága; Palinódia (Kesergő Nimfa),* szöv. gond., jegyz. Jankovics József, Nyerges Judit, utószó Jankovics József, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 11), 67–68. versszak.

17 *Egy szép táncot jókedvemből, szép szerelmem, küldek* = RMKT XVII/3, 188. sz., 9. versszak.

18 *Hevölt lelkem, szívem búsult… (Házasoknak áldomásáról) = Psalterium: Magyar zsoltár,* kit az üdőkbeli históriák értelme szerént különb-különb magyar ékes nótákra, az Isten gyülekezetinek javára fordított Bogáti Fazakas Miklós, vál., dallamok, jegyz. Szabó Géza, szöv. gond. Gilicze Gábor, Szabó Géza, utószó Dán Róbert, Bp., Magyar Helikon, 1979, 94–97.

19 *Darovals' mne, Bože, tak…* = Mišianík–Eckhardt–Klaniczay, *i. m.,* 7. sz., 1. strófa. A versben a fiait (esetünkben a vers hősnőjét) vérével tápláló pelikán (2. strófa), ill. egy elbájoló hattyú (3. strófa) képe is megjelenik.

20 *Sebes tenger hobja Julia haragja…* (1597) = RMKT XVII/3, 7. sz., 2. és 3. versszak (részletek).

Szólalj meg már egyszer hozzám, én édes sólymocskám,
Ne rekessz ki szíved mellől hirtelen, rárócskám,
Szívem fájdalmit enyhítsd meg,
Régi vígságim térítsd meg,
Gyönyörű madárkám![21]

Esterházy Pál (akinek madárjelképei külön tanulmányt érdemelnek) az egész palotáját és a Múzsák kertjét is felajánlja cserébe, ám a ragadozó madár nemcsak a gazdájához, hanem a zsákmányához is kötődik – költőnk tehát szerepet vált, s bevallja, hogy ő már régóta a sólyom prédája:

Állj meg, édes sólymom, bátor ne sokáig, ámbár csak félóráig,
Ne irtózzál tőlem, ládd-é, mint ég szívem, lelkemet ne veszessem!

[…] kérlek, ne félj tőlem, mert már megfogtál engem,
Elloptad szívemet, elvontad kedvemet, ne kínozd már lelkemet![22]

Hasonlóképp egy anonim szövegben, ahol a költő először hajnali énekesmadárként szólítja meg kedvesét, de végül mint sólyomra mond rá áldást:

Légy azért víg, szép szerelmem, teljes éltedben,
Miként az szép vidám sólyom prédaűzésben,
Mikor volnék ő prédája nékie nyertében,
Tudom, én is volnék nála nagy böcsületben.[23]

A vágy titokzatos tárgya a természeti és mitikus képek rímbokra mögé rejtőzik egy kevésbé ismert dal felütéseként:

Vagyon egy kis ráró, szárnya nélkül járó,
Sugár szárnyon járó rám röpülő ráró,
Istenasszonyok közt sem volna utolsó,
Csak ne volna olyan rettenetes kínzó.[24]

21 *Szólalj meg már egyszer hozzám…* = *Uo.,* 271. sz., 1. versszak.

22 *Egy sólyommadárról való ének* = *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei,* s. a. r. Varga Imre, Cs. Havas Ágnes, Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 12), 137. sz., [141.] és [145.] versszak, részletek.

23 *Piros hajnalkorban szóló kis madárkám…* = RMKT XVII/3, 135. sz., 5. versszak.

24 *Uo.,* 217. sz., 1. versszak.

Míg az Én-Madarak között az özvegy gerlice és a rab madár[25] a leggyakoribb, addig jórészt hiányzik az Én-Sólyom. Csupán egy alkalommal beszél önmagáról, amikor az elbocsátást kérő, bujdosni induló férfi így szól a kedveséhez:

> Immár sólymocskádot, az ki*t* gyengén tartott karjaidon hordoztál,
> Skófiummal ékes, klárissal tündöklő lábzsinóron tartottál,
> Bocsásd el békével szegént, hadd menjen el, reá ne haragudjál.[26]

A hasonlatokban viszont e madár is átléphet az én-beszédbe: a szívem „rárósebes szárnyon jár"[27] utánad. Egy korábbi *tót táncnóta* a sólyomtól való elválást a test és a lélek elszakadásaként festi le, de a beszélő gyönyörködik a távozóban, s visszavárja:

> Egy szép szelíd kis sólmocskám sugár szárnyait
> Arany színvel, látom, tollát tündökölteti,
> Tollászkodván, nézem, magát útnak készíti,
> Két szép szárnyát széllel tartja csak elrepülni.[28]

A rabságba esett, rászedett madár immár egyszerűen *madár.* A kontamináció itt is előfordul: egyes dalok a befogott sólymot énekesmadárként idézik fel, holott a sólyom vadászmadárként a férfivilág résztvevője volt (Hermann Ottó szerint egyébként kisebb sólymokat nők is tartottak). Ezt a vegyes motivikát őrzi az alábbi ének:

> Hajda, már megfogtam sívó sólymomot;
> Addig igazgattam vetett hálómot:
> Megékesítettem friss kalitkámot,
> Megékesítettem friss kalitkámot.
>
> Ezután hallgatom szép éneklését,
> Minden nap szemlélem ő szép személyét,
> Meg is sanyargatom gyenge, szép testét,
> Meg is sanyargatom gyenge, szép testét. […]

25 A későbbi, XVIII. századi házassági panaszdalokban szereplő özvegy gerlice egy korábbi, szabad kapcsolat lezárására is utalhat.

26 *Észi harmat után, végre mikor osztán fúdogál az hideg szél…* = RMKT XVII/3, 276/I, 8. versszak.

27 *Jó napot, szívem, virágom…* = *Uo.,* 264. sz., 4. versszak, részlet.

28 *Uo.,* 66. sz., 1. versszak.

Mindjárást ölelném gyenge, szép nyakát.
Ékesen csókolnám piros orcáját,
Úgy szilígyíteném fene vad voltát,
Úgy szilígyíteném fene vad voltát.[29]

A testi együttlét képsoraiban a sólyom többnyire emberré alakul, bár néha a női szépség leírásában is visszaköszönnek a madárhoz illő metaforák: „szárnyad alatt nyugodhatnám" vagy „derekadat szép tollaid befogta néked".[30] A *Búm elfelejtésére*[31] kezdetű idill magányos költője egy erdőben pihen le, amikor váratlanul egy „kis rárócska" száll le mellé, oltalmat kérve az őt üldöző hollótól. Miután eltávozott a veszély, s megnyugtató szavakat és emlékbe szánt verset kap a költőtől, a rárócska is emberi vonásokat vesz fel a nyájasabb együttlét idejére: „Hozzám jó kedvvel dűle, verseimet olvasgatván rajta elhűle" – majd kedvesen elköszön s tovaszáll. A közelség, az intimitás tehát feloldja a madár archetípusát, a távolságot, a szabadságot – de mindig vissza kell térnie hozzá.

A fentiek ötvözeteképp az alábbi énekben a költő a nála raboskodó bús sólymot biztatja moralizáló tanításával (néha az elbizakodott héja is elejti biztosnak hitt prédáját), majd így szól madarához:

Rabságodról ha mit tehetnék,
Érted, sólymom, mindent én felvennék,
Szárnyadnak sugárja lennék,
Repülésben segítenék,
Terhednek pálmája,
Igádnak kis járma,
Lennék mérges tüzednek oltója. […]

Sokkal inkább Isten ez fogságból,
Búkkal sűrűn fűzött kalitkádból
Megment irigyid torkától,
Ne félj mérges fullánkjától,
Kit hogy megnyerhessek,
S hamar elérhessek,
Istent kérem, hogy tied lehessek.[32]

– vagyis ha másé vagy, rab vagy, én viszont a szabadságot ígérem neked.

29 *Elnyertem az pályát, vígan örvendek… = Uo.,* 156/I, 4–5. és 7. versszak.
30 *Édes Juliám, gyenge violám = Uo.,* 87. sz.
31 *Uo.,* 171. sz. Az azonos metrumú párversben (*Fáradoz elmém széjjel = uo.,* 172. sz.) azonban nincs madárszimbolika.
32 *Kalitkámban rekesztett sólymomot… = Uo.,* 100. sz., 6. és 8. versszak.

A sólyom képe a XVII. század végétől, az udvari solymászat divatjának csökkenésével fokozatosan megritkul, inkább csak régi szövegek örökítik tovább a XVIII. századi közköltészetbe. Néha azok is átalakulnak, pl. az *Isten hozzád, Erdélyország* kezdetű szerelmi búcsúvers-pár (valószínűleg fiktív datálással: 1686) még így marasztalja a kedvest, ezúttal a távozó Károlyi Sándort: „Sólyommadár, el ne szaladj" – a későbbiekben már csak „édes madár" vagy „ékes madár" szerepel.[33] Ugyanígy egyszerűsödött a *Bolondság volt nádhoz bízni* kezdetű, sokáig közismert keserves egyik sora: „Elszalasztám szép *sólymomat*" helyett a XVIII. századi ponyvakiadásokban már „Elszalasztám *madaramat*" olvasható.[34]

Az egyik legtovább fennmaradt, ponyván is terjedő XVII. századi szerelmi dal, az *Ifjúság, mint sólyommadár* szintén kifelé mutat ebből a hagyományból, s más népszerű madármetaforákkal egészül ki mesteri kompozícióvá. A szabadságot jelképező sólyom és a rabságban élő lírai én nyitóképe után az ősszel elnémuló *fülemüle,* majd a szárnyra kelni képtelen, bezárt *madár* képe vezet el minket a lényeghez, amely eredetileg csak a 10. strófában hangzott el: „Mert elváltam kedvesemtől, mint *gerlice* ő társától…", a vers végén pedig a reménykedő fohász: „Fogság után hadd örüljek, mint *madár,* szabadon éljek".[35] A variálódás során a metaforakínálat némiképp egyszerűsödik, s a vers már a XVIII. század elején elhajlik a galambok motívuma felé egy új strófával:

Ó, ti szép szavú galambok,
Tü ott jártok, hol akartok,
De az hálót nem látjátok,
Mely miatt fogsá[got láttok].[36]

A későbbi változatok tovább erősítik a galamb-képsorokat például a zöld ágra nem szálló gerlice toposzával.[37] A sólyom-nyitókép apránként elhalványul az ének mondandójához, a rab vagy özvegy madarak panaszaihoz képest. Az utolsó közismertebb XVIII. századi szöveg, amely a sólyom (ráró) motívumát őrzi, az *Erdőkön-mezőkön járó* kezdetű panaszos elégia, amely a sárospataki diákság körében is népszerű volt, de pl. Ráday Gedeon is feljegyezte mint értékes régiséget.[38]

33 *Uo.,* 224. sz.
34 *Uo.,* 226. sz.
35 *Uo.,* 221/I.
36 *Uo.,* 221/V, 3. versszak.
37 *Uo.,* 221/XIII.
38 *Ráday Gedeon és Földi János összes versei,* s. a. r. Borbély Szilárd, Bp., Universitas, 2009 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 11), 130; Ráday autográf feljegyzései között, tollpróbaként maradt fenn két lejegyzésben ez a „világi ének".

Egy másik, nagy hagyományú madárfaj, a *páva* is fel-felbukkan a XVII. századi szerelmi lírában, szinte mindig a kevély nőiesség megszemélyesítőjeként, bókfüzérekben. Például:

Az hol páva módra sétálsz,
Nap fénye megáll, s úgy csudál…[39]

Másutt:

Tekinteted, mint rárónak,
Járásod oly, mint pávának

– mondja az énekszerző a tündériesen láthatatlan hölgynek, akit másutt „sólymocskám"-nak is nevez.[40] A XVIII. századi mulattatók épp innen kölcsönözték az egyik vénlánycsúfoló kiforgatott szépségleírását:

Oly járása, mint farkasnak,
Sétálása, mint pávának,
De kicsin még, hadd nőjön,
De kicsin még, hadd nőjön![41]

Ám akad olyan szövegünk is, amelyben a páva egy példázat részeként mégis a megalázkodásra int:

Mikor a szép páva tollait felvonssza,
Mint írott sátorban, gyönyörködik abban,
Lábai rútságát de mihelt meglátja,
Tollát lebocsátja s magát megalázza.[42]

A madármetaforák a legkevésbé sem zárják ki, sőt gyakran vonzzák egymást. Néhány szövegben egész madárkatalógussal és a velük együtt járó attitűd-változatokkal találkozunk. Van, ahol csak spontán módon kapcsolódnak, de az esetek többségében valóban retorikai okok miatt. A *Szentsei-daloskönyv*ben olvasható tücsöklakodalom e szempontból is kivétel, hiszen a násznépet alkotó

39 *Mutata Venus egy almát…* = RMKT XVII/3, 203/II, 4. versszak, részlet.
40 *Vajha tündérré lehetnék…* = *Uo.,* 279. sz.
41 *Eladnám az leányomat…* = *Közköltészet 1: Mulattatók,* s. a. r. Küllős Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4), 7/I., 7. versszak (1748 körül).
42 *Végső búcsúzás (Immár az éltemet tovább nem fárasztom)* = RMKT XVII/3, 241. sz., 11. versszak.

kisebb-nagyobb állatok a származási helyük nevére alliterálnak, tehát a *szikszói szajkó,* a *komáromi kakukk,* a *vöröskői kokas* és a *szömöri seregély* elsősorban szójátékként szerepelnek.[43]

A *Lánggal ég a szerelem az ifjak szívében* kezdetű XVII–XVIII. századi erdélyi versben négyféle madár bukkan fel, némelyikük több néven és több alkalommal. Venust fogatát „zengve, énekelve fejér hattyúk vonják"; kedvesét *görlicém*nek és *filemilém*nek szólítja az énekes; példázatot olvashatunk a *hattyú*król és a *galamb*okról, akik ugyan néha civakodnak, akár „még tollát is egymásnak kitépik", de egyrészt nem képesek komolyan megbántani egymást, másrészt a hűség mindig győzedelmeskedik, hiszen „mindkettőnek csak szívével teljes begyecskéje". A szerelmi viszálykodás mint szükséges rossz után azonban a madárfogás, esetünkben a kibékülés motívumai is felbukkannak:

> Karomra szállott immár kis szárnyú madárkám,
> Vállamra röpült immár e könnyű sólymocskám,
> Az éjjel álmamban azt szépen megláttam,
> Mert szívemtől elválasztatt galambam megfogtam,
> Az éjjel álmamban azt szépen megláttam.[44]

E ponton újból egy kis kitérőt kell tennünk az előzményekhez. Vadai István utal rá, hogy voltaképp már Balassi *Aenigmá*ja is két toposzt egyesít: a ragadozó madár által szétválasztott madárpár motívumát, illetve a megözvegyült hattyúét, aki a halála előtt énekel (ez utóbbit Volaterranus tankönyvéből ismerhette a költő).[45] Az első talán épp a nótajelzésben megemlített horvát virágénekből való – ez persze nem bizonyítható, de nem volna meglepő, ismerve Balassi félig parafrazeáló technikáját, amelyet a németből vagy törökből fordított verseknél figyelhetünk meg. A forrásszöveg szüzséje ilyenkor megmarad, ám a költő mindig aktualizálja vagy személyessé teszi.

Az *Aenigmá*ban a hattyúk példázata a ma ismert népi változatok módján megtartja külső nézőpontját, nem lesz belőlük Én-Madár vagy Te-Madár, az ének tiszta allegória marad, s mint Vadai István, Kecskeméti Gábor[46] és Kőszeghy Pé-

43 Az ének a *Tunyaság az életnek…* kezdetű mulattató füzér részeként maradt fenn az 1704 előtt összeírt dunántúli *Szentsei-daloskönyv*ben. Kiadása: *uo.,* 255. sz.

44 *Uo.,* 131/I., 9. versszak.

45 Vadai István, *Egy hiányzó hattyú: Balassi Bálint* Aenigma *című verséről,* Tiszatáj (Diákmelléklet), 2004. május, 1–16.

46 Kecskeméti Gábor, *„A bölcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás": A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján,* Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 403–417 *(Egy teológiai értelemben használt retorikai trópus jelentősége Balassi nagyciklusának értelmezésében).*

ter[47] is utal rá: a ciklus egészét értelmezi, mindennémű rejtvényszerűség nélkül. A gyászos hattyúdal, illetve a fehér tollait feketére cserélő hattyú képsorait több XVII. századi szövegben megtaláljuk (pl. *Siralmas hattyú Meander partján,*[48] *Bútúl meghervadt*[49] stb.), a sas vagy héja által elragadott kismadárét azonban furcsa módon csupán egy alkalommal. A *Láték minap megrekesztvén egy kis madarat*[50] kezdetű példázat egy rab madárkáról szól, amelyet a költő kiszabadított, de rögtön egy sas áldozatául esett – itt azonban nem a madárpár egyik tagját ragadják el. Az irigyek zaklatásairól szóló, nem szerelmi tárgyú vers *(Sokan szólnak most énreám)* épp fordított helyzetet mutat be, érzékeltetve a rossz nyelvek túlerejét: „mint két sasnak egy galambot semmivé tenni".[51]

Balassi egyébként a madarakhoz fűződő többi, később nagy divatnak örvendő retorikai pozíciót is alkalmazza. A darvakhoz szóló versében üzenetvivőként szólítja meg a vándormadarakat (ez az argumentum is!). A női dalként aposztrofált *Siralmas nékem…* lírai énje így búsul: „Vagyok már szinte özvegy gerlice", a szerelemtől szabaduló költő viszont saját nevében szól: „örülök, röpülök, nem különben, mint karul, kinek sárga lába lábszíjakból szabadul". A *Bocsásd meg, Úristen* egyik kulcsversszakában saját eltévelyedett lelke úgy bujdosik, „mint madár a szélvészben", a *Segélj meg éngemet…* kezdetű könyörgésben pedig Noé galambjához hasonlítja jóra áhítozó lelkét. Te-Madárként egyetlen alkalommal szólítja meg hölgyét, a Julia-ciklus egyik énekében, ahol először a „minden formálható" gondolatkörben idézi fel a kézhez szoktatható „szép sólymok, vad rárók" megszelídítését, majd így fordul választottjához:

> Téged penig, sólymom, én édes vad ráróm, az én sok kiáltó szóm
> Kezemre nem híhat…[52]

A Balassinál szereplő madármetaforák – igaz, nem a versek közvetlen hatása révén, de az udvarló szerelmi vers motívumkészletének fontos elemeiként – valamennyien utat találtak a XVII. századi főúri és populárisabb szerelmi lírához. Mondhatni: Balassi egyénibb, személyesebb madárjelképei kicsit egyszerűbb, de közérthető és saját sorsra alkalmazható formában élnek tovább a következő nemzedékek verseiben.[53]

47 Kőszeghy Péter, *Balassi Bálint: Magyar Amphión,* Bp., Balassi, 2014, 319–324.
48 RMKT XVII/3, 99. sz.
49 *Uo.,* 37. sz.
50 *Uo.,* 124. sz.
51 *Uo.,* 116. sz.
52 Balassi Bálint, *Ötvenhetedik (Én édes szerelmem, egyetlenegy lelkem…)* = Balassi Bálint *Versei,* kiad. Kőszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza, Bp., Balassi, 1993 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 2), 116.
53 Szilasi László szavaival „allegorikus közhelyszótár"-rá válik a Balassi-örökség. Szilasi

A XVII. századhoz visszatérve érdemes még a madárfogás motívumánál időznünk, hiszen ez a párkapcsolatok legfontosabb és legtöbb konfliktust felidéző mozzanata:

Ó, be nehéz madárt fogni,
Olyan, mint szél után futni,
Vagy szerencsét ingyen kapni,
Melyet meg nem foghat senki.

Senki szíve ne örüljen,
Míg madara nincs kezében,
Ámbár légyen szoros helyben:
Mert véletlenül elmégyen.[54]

A madárfogás az énekek egy részében sikerrel jár, sőt egyúttal példázatul szolgálhat a hiszékeny madarak rászedhetőségéről – a madarász csalfa sípszava egy esetben Cupidóra emlékezteti a versfaragót[55] –, a csalogatatás azonban néha sikertelenül zárul. E párbeszédes dalok hőse néha az elérhetetlenül szabad sólyom, máskor a szajkó, a galamb vagy a rigó. A gazdag magyar adatok mellett fontos, hogy a szüzsé hamar felbukkan szlovák környezetben is: a *Fanchali Jób-kódex*ben, ráadásul női dalként. Hősnője arany kalitkát és illatos citromból vetett virágos ágyat, illatos fürdőt, Heléna históriájának éneklését és személyes babusgatást ígér a madárnak, ha újra visszatér hozzá.[56]

A *Nem szoktam, nem szoktam*-szövegtípusban egy kalitkába édesgetett, de a szabadságot választó madár szerepel: Te-Madárként kap csalogató szavakat, s Én-Madárként felel. Érdekes, hogy e sokáig népszerű párbeszéd (vö. *Megkötöm lovamat…*) elsőként nem a magától értetődő formában bukkan fel, hanem egy szerelmi szabadságot hirdető, egyetlen szakasznyi parafrázisban (1670 k.):

Nem szoktam, nem szoktam kalitkában lakni,
De szoktam, de szoktam mezőben legelni,
Nem szaktam, nem szaktam vénasszonnyal hálni,
De szaktam, de szaktam szép asszonyt csókolni.[57]

László, *A sas és az apró madarak: Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. század első harmadában,* Bp., Balassi, 2008 (Humanizmus és Reformáció, 30), 31–32 és másutt.

54 *Bolondság volt nádhoz bízni…* = RMKT XVII/3, 226. sz.

55 *Mit tréfálsz, Cupido, mint saját mátkáddal…* = *Uo.,* 245. sz.

56 *Bože, požal toho…* = Mišianík–Eckhardt–Klaniczay, *i. m.,* 6. sz., 6–12. versszak.

57 RMKT XVII/3, 107. sz.

Ennek az énektípusnak általában mégis az énekesmadár a hőse, elsősorban a rigó – akit már egyik korai szövegünk vigasztaló, énekkel és „tréfabeszédekkel" kedveskedő partnerként mutat be[58] –, illetve a szajkó, akivel szinte csak megszólító formulákban találkozunk. Nem csoda, ha e rokonszenves madárkákat sokan szeretnék kalitkába csalni. Az ő egyetlen fegyverük az, hogy képesek nemet mondani a kísértésnek, s hűek maradnak a madár-szabadsághoz. A szövegcsalád főtípusának első lejegyzése szinte utolsó szóig folklorizálódott, néha egy nyitó strófával egészül ki, amelyben a madártól vigasztaló éneket kér a vers lírai alanya.

Rigócskám, rigócskám, csácsogó szajkócskám,
Jöjj be hozzám, jöjj be, te fekete rigó!

Csináltatok néked ezüstből kalickát,
Abban csináltatok aranyból válúcskát.
Bele enned adok fejér zsemlyecipót,
Reá innod adok piros szerelembort.

Nem szoktam, nem szoktam kalickában lakni,
Csak szoktam, csak szoktam mezőben sétálni,
Fenyőmagot enni, folyóvizet innya,
Ágról ágra járni, szabadságban élni.[59]

Az Én-Madár és a Te-Madár szerepének finom összjátékára figyelhetünk fel az *Életemnek, víg kedvemnek fényes csillaga* kezdetű énekben. Abban reménykedve, hogy eltávozó, bánatot okozó kedvese hazatér, minden jóra fordul, a lírai én így kiált fel: „Akkor én is, mint egy madár, szárnyamon járok". A kedves szépségét viszont „az sólyomhoz hasonlítottam", sőt Cupidót is „madaracská"-nak szólítja.[60]

Már az előző szövegcsaládok is utaltak rá, hogy a leggyakoribb metafora a XVII–XVIII. századi madaras közköltészetben a galamb, illetve a gerlice. Nem véletlen, hiszen az ókor óta a páros öröm, a hűség szimbólumaként emlegették és ábrázolták őket, akik egymással turbékolnak (régiesen: burukkolnak), közös fészekben ülnek. A boldog galambok képe állandó hivatkozást jelent, gyakran ellenpontozva az emberek hűtlenségét és a költő boldogtalanságát: „Nám, falatom a szájadban / Adtam neked gallam módra".[61] A galambok mint a házastársi

58 *Az rigónak ő szólása engem vigasztal* = *Uo.,* 12. sz.
59 *Uo.,* 233. sz.
60 *Uo.,* 145. sz. (Vö. 228. sz.)
61 *Bolondság volt nádhoz bízni* = *Uo.,* 226/I, 6. versszak.

hűség jelképei gyakran felbukkannak a XVII–XVIII. századi lakodalmi intő-oktató énekekben is;[62] Miskolczi Csulyak István például egy galamb-ajándékkal kedveskedett egy menyegzőre. Vigyázni kell azonban, nehogy „szelíd galamb helyett vad galambot fogjon" az ember.

A *Physiologus* nyomán az is bekerült a köztudatba, hogy a galambok csupán egyszer párosodnak (akárcsak a varjak),[63] s ha egyikük megözvegyül, onnantól a világ minden örömét elveti: nem száll zöld ágra, csak száraz, „aszú" ágra. Ezt a toposzt már 1504-től tudjuk adatolni Magyarországról Temesvári Pelbárt *Rosarium*ából,[64] de Balassi, Rimay és a *Ponciánus császár históriája* is sokszor megerősítette a magyar literátus közönség körében, sőt a *Fanchali Jób-kódex* egyik szlovák dalában is felbukkan.[65] Egyetlen példa a XVII. század gazdag terméséből:

> Mint gerlice, ki társától megvál,
> Zöld erdőben aszú ágra ha száll,
> Ott kesereg, sok bú s bánat rá száll,
> Szegény fejem, immár erre jutál.[66]

Az özvegy gerlice képe annyira erős volt a hagyományban, hogy láthatólag ez élte túl leginkább a XVII. századot, s került be későbbi szövegekbe. Az *Égő lángban forog szívem* kezdetű, közismert, még románul is feljegyzett ének korai változataiban a távozó darvak, a társtalan sólyom (ez utóbbi kontaminált kép, inkább a gerlice illene ide!), illetve a vigasztaló fülemülék már idézett képe jellemző. 1748-ban Erdélyben a párjavesztett gerlice motívuma is felbukkan, a sólyomé elmarad; a kedvest pedig *galambom*nak szólítja a lírai én:

> Mint görlice szép társától elhagyattatik,
> Sok helyeken nagy bánattal szegény bujdosik,
> Míg társára bágyadt szíve nem talá[l]kozik,
> Nem lesz addig vigassága, sőt csak bánkódik.[67]

62 A műfajról és jelképhasználatáról bővebben: Küllős Imola, *Asszonynépek, vegyétek eszetekbe…: A didaktikus költészet egyik nagy típusa, a lakodalmi intő és oktató ének = A magyar költészet műfajai és formatípusai a 17. században (A Szegeden 2003-ban megrendezett régi magyar irodalmi konferencia előadásai),* szerk. Ötvös Péter, Pap Balázs, Szilasi László, Vadai István, Szeged, SZTE Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2005, 139–140.

63 *Physiologus, i. m.,* 49 (varjú), 50–51 (gerle).

64 Vargyas Lajos, *A magyar népballada és Európa,* Bp., Zeneműkiadó, 1976, II, 388.

65 *Pane Bože milý* = Mišianík–Eckhardt–Klaniczay, *i. m.,* 4. sz., 6. versszak.

66 *Napom s órám azelőtt ez vala…* = RMKT XVII/3, 111/I, 13. versszak.

67 *Uo.,* 98/IV, 8. versszak.

Szintén összekapcsolódik a magára maradt görlice és a tollatlan, szárnyaszegett, rabságba esett madár képe egy panaszdalban:

> Riasztván Diánna szívemben bút hoza, mert szomorú hírt monda,
> Hogy kalitkám nyitva, sólymom elszalada, kit minap fogtam vala,
> Az keserves óra, melyen elszalada szívemnek vidámsága.
>
> Sír már Venus tagja, mert görlice társa eltávozott s nem látja,
> Kiért magát búra s holtig való gyászra adni magát nem szánja,
> Ó, jaj, szegény árva görlicének társa, óhajtok nagy zokogva.
>
> Olyan vagyok immár, mint tollatlan madár, ki hol akar, ott nem jár,
> Mert van szívemben vár, hol csak szeretőm jár, ő távozása mely kár,
> Nincs örömem immár, mert szárnyam nem sugár, jaj, csak fetrengek immár.[68]

A *galambom* megszólítás ha máshonnan nem, az *Énekek énekéből* hamar elterjedhetett: „Én galambom, a kősziklának hasadékiban, a magas kőszálnak rejtekében mutasd meg nékem a te orcádat, hadd halljam a te szódat; mert a te szód gyönyörűséges, és a te tekinteted édes!" (Én 2, 14; Károlyi Gáspár ford.).[69] Vajon mikor írták le először magyar versben? Talán 1580 táján Bogáti Fazakas Miklós, aki *Énekek éneke*-fordításával rögtön mintát is adott a következő század becéző megszólításaihoz:

> Szinte szép vagy, kellemetes virágom,
> Szinte szép vagy, én gerlicém, galambom,
> Szemeid, mint galambnak, szép házasom,
> Vígak, rám mosolygók, oh, szép madaram.

– énekli Salamon, máskor Sulamytha is így becézi urát. A *galambom* tehát kölcsönösen használatos nő és férfi megszólítására is. Korszakunkban elsőként a siralmas hattyúról szóló ének hőse könyörög így: „essék meg szíve én galambamnak",[70] versbeli megszólításként pedig: „Szállj kezemre immár, édes galambocskám!"[71] Az *Énekek éneke* biblikus hangnemét idézi fel egy másik szerelmi dal: „Jerikó mezején termett kis görlicém",[72] egy másik pedig a vízözön

68 *Életem hervasztja szerelemnek langja… = Uo.,* 144. sz., 2–4. versszak.

69 Már az 1508-ra datált *Döbrentei-kódex*ben megtaláljuk: „Kelj föl, én barátom, én szépem, én galambam" stb.

70 *Siralmas hattyú Meander partján* = RMKT XVII/3, 99. sz.

71 *Friss, ékes termetű kedves virágszálom = Uo.,* 205. sz.; a *Szívemnek tárházából kinyílt szép violám* kezdetű versben is van *galambocskám* megszólítás (*uo.,* 251. sz.).

72 *Lánggal ég az szerelem az ifjak szívében = Uo.,* 131. sz.

idején reménységet nyújtó, olajágat hozó galamb képét: „Noé bárkájából röpült galambocskám",[73] de mitológiai köntöst is kaphat: „Venusnak társai között nyögő gerlicém".[74] Egy másik vers antik utalása jelzi, hogy a század végén már külső személyről is mondták, hogy valakinek a galambja: „ékesebb vagy […] Paris galambjánál" – vagyis Helénánál.[75]

A XVIII. században általánossá válik a *galambom* és *galambocskám* megszólítás (pl. Klein Efraim 1776-os *Specimen*jében *A' barátságos 's nyájas nevezetnek módjai* között említi),[76] de nemcsak a régies versekben követhetjük nyomon, hanem a század végi rokokó, majd a népies közköltészet szókincsében is. Lefordithatatlan szójátékkal kezdődik egy 1814 táján Debrecenben, majd hamarosan Pápán is lejegyzett dalocska:

Galamb a galambját úgy szereti,
Száját a szájához egyengeti,
Ételét-italát vele közli,
Szerelem rózsáit szedegeti.

Szerelem, gyötrelem mind együtt jár,
Boldog még az a szív, kit ez nem jár,
Égesse szívemet lángja ámbár,
Szeretlek mind holtig, drága madár.[77]

A *galambom* megszólítás tömeges használatát az ironikus utalások is jelzik. Közhelyes vonásait Csokonai is kifigurázza a csikóbőrös kulacshoz írt szerelemdal nyitányában: „Drága kincsem, *galambocskám,* Csikóbőrös kulacsocskám…",[78] majd ennek későbbi travesztiáiban is megmarad ez a formula: „*Galambom,* szalmás üvegem"; „Édes *galambom,* csillagom, / Árván maradt átalagom", illetve „Drága kincsem, *galambocskám,* / gulyáshúsos bográcsocskám", sőt „kávés findzsácskám…"![79]

73 *Jaj, ki keservesen esik az énekem = Uo.,* 209/II.

74 *Paradicsom kertin = Uo.,* 272. sz.

75 *Az én árva fejem egy reménségének = Uo.,* 264. sz.

76 *Specimen enucleatioris grammaticae hungaricae,* Pozsony–Kassa, 1776, 219. (http://www.nytud.hu/cgi-bin/pat3h.cgi?zoom=1&session=53709153426agalambom)

77 *Dávidné Soltári* (1814–1828) Stoll 647. sz., 51–52. Kiadása: *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában,* vál., jegyz. Bán Imre, Julow Viktor, Bp., Akadémiai, 1964, 42. sz., 1–2. versszak.

78 Kritikai kiadás: Csokonai Vitéz Mihály, *Költemények 5: 1800–1805,* s. a. r., bev., jegyz. Szilágyi Ferenc, Bp., Akadémiai, 2002 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 433. sz.

79 E travesztiákról részletesen: Mikos Éva, *Szerelemdal…: Megjegyzések egy Csokonai-vers népszerűségéről, valamint társadalom- és művelődéstörténeti kapcsolatairól 19. századi kalendáriumok alapján = Mindenes Gyűjtemény, II: Tanulmányok Küllős Imola 60. születés-*

A galambok a *Physiologus* szerint csapatosan repülnek, ilyenkor a héja nem tudja megtámadni őket, a magányosakra viszont azonnal lecsap.[80] Talán ennek a toposznak az utóda az a balladás dal, amelynek eddig csak moldvai csángó népköltési változatát ismertük,[81] de nemrégiben előkerült egy XVIII. század végi erdélyi kéziratból is, amely talán korábbi előzményekre megy vissza. Itt a „nagy madár" nem elragadni, hanem elcsábítani próbálja az özvegy gerlicét, de ő hűségesen őrzi társa emlékét. Ez tehát az *Aenigma* első motívumát adó elszakítás-példázat és a *hűség próbája* balladaszüzsék korai ötvözeteként értelmezhető. Az udvarhelyszéki Énlakán 1798-ban lejegyzett verset kivételesen betűhíven közlöm:

GELÎTZE Madar eneke.

A minap szelyel jartomban
Sok erdökön bujdostomban
Gölitzét latek banatban
egy aszszu fanak udvaban

a fejet letsügesztette
szarnyat szeljel terjesztette
magat halni eresztötte
kedves tarsat el vesztete

ugy sir ugy sir a küs madar
oda mene egy vad madar
ugy kerdezi a vad madar
mert sirsz mert sirsz teküs madar

Hogy *ne* sirnek tevad madar
el vesztettem kedves tarsam
latom mas menyön egyesen
en it sirok keservesen

enis mennek hamehetnek
hogy ha szarnyamra kelhetnek
ne sir *ne sir* tekü̈s madar
tarsad elyön [helyött] Tarsad leszek

napjára, szerk. Gulyás Judit, Tóth Arnold, Bp., ELTE Folklore Tanszék, 2005 (Artes Populares, 22), 169–189.

80 *Physiologus, i. m.*, 65.

81 *Küc gerice patak martján;* Domokos Pál Péter nyomán közli Vargyas, *i. m.,* II, 386–387.

szoval mondja a küs madar
nemkel nekem tarsasagod
Fel keresem kedves tarsam
vagy hatudnam kedves tarsam
Amen[82]

A szerelmi közköltészetben a madarak fontos ősi funkciója is sokszor szerepet kap: a közvetítés, a levelek, üzenetek célba juttatása. A segítőket többnyire már a vers elején megszólítják:

Menj el, madár, menj el, mondd szolgálatomot
Az én asszonyomnak, kedves, szép rózsámnak.

Vidd el levelemet, mondjad hűségemet…[83]

Az egyik segítő maga kezdi a verset: „Én vagyok az messze földről repülő kis madár", majd homályosabb a folytatás, de a lényege, hogy kedveséhez repült, s követségbe jött „attól, az ki megvált […], mint kis gerlice ő szép társától".[84]

Egy XVIII. századi ponyvaszöveg azonban már komoly válogatásra utal a levélvivő madarakat illetően: egész madárkatalógust olvashatunk itt. Végül a szerény, de gyors és megbízható fecske nyeri el a megbízatást:

Ha madárra bízom, a' sem mindenkik hív,
Azok között is van sok tétovázó szív.

Hollóra nem bízom, holló dögöt talál,
Mert megesnék, hogy ő levelemmel megáll.

Szajkóra nem bízom, mert csak fészkét őrzi,
Valamennyi titkom mindennek fütyölné.

Bagoly csak éjjel jár, az én asszonkámot
Csak lassan serkenti, költeni nem meri.

82 *Andrási Zsigmond-ék.* (1798) Stoll 1125. sz., 6a–b. A végén: „Anno 1798 dic Esztendöben Sigismundus Andrási WEGE Amen". A 4–5. versszak az *Ifjúság, mint sólyommadár* szövegcsaládból való.

83 RMKT XVII/3, 204. sz.

84 *Uo.,* 71. sz.

Gólya csak kígyókkal rakja meg a száját,
Irigység foglalja annak szíve táját.

Kéményemben lakik egy füstös fecskécském,
Csak a' lészen nékem igaz követecském,

Aki a szélnél is sebesebben repül,
Repülve jól lakik, legyekkel le nem ül.

Vidd el, madár, vidd el, vidd el levélkémet,
Hadd jó reménségben az én kegyesemet.

Hajnalra odajutsz, szállj bé ablakjába,
Ama szép hajnali nótácskádat kezdd el.

Ha kérdi, ki küldött? mondd meg, én küldtelek,
Bizony szánni fogja bánatos szívemet.[85]

A fecske a *Physiologus* szerint nemcsak arról nevezetes, hogy a tavasz hírnöke, hanem hogy életében csak egyszer rak tojást.[86] Szerelmi üzenetvivőként nyilván azért is szóba jöhetett, mivel az ember közvetlen környezetében fészkel. A régiségben mégis viszonylag ritkán szerepel a szerelmi dalokban, inkább a XVIII. század végétől gyakori, talán a *menyecské*re rímelő nevének köszönhetően, például:

Hosszú farkú fecske,
Bácskai menyecske…[87]

Pest mellett egy szép kertecske,
Ott lakik egy szép menyecske,
Hol a legény nem új fecske,
Kit készen vár a menyecske.[88]

85 *Vajha kimondhatnám kínját én szívemnek… = Virágénekek és mulatónóták XVI–XVIII. század,* összeáll., jegyz. Stoll Béla, Bp., Magvető, 1956 (Magyar Könyvtár), 62. sz., 6–14. versszak. (A közlés forrása a *Dallok* c. keltezetlen, XVIII. század végi ponyva, OSZK 821.144.)

86 *Physiologus, i. m.,* 61.

87 *Énekek gyűjteménye* (XIX. század eleje) Stoll 523. sz., 62.

88 *A' gyenge ifjúság' dallos dallai* (ponyvanyomtatvány, é. n.) OSZK PNy 3.127, 3. sz., 4. versszak. E ponyvának egyik kiadását erkölcsrombolónak minősítették, s elkobozták, épp ezt a szakaszt idézték fel a tárgyaláson. (Itt az ablak körül fickándozó fecske a lány körül sündörgő legény és a hímvessző jelképeként érthető, különösen a nyitó sor ma már nemigen érthető erotikus célzása miatt: a *pest* ugyanis ekkor nemcsak a várost jelentette, hanem annak névadóját, a kemencét is. A kemence melletti kertecskét aligha kell magyarázni.) Pogány

A reformkorban már a két nevezetes költöző madár is csereszabatosan viselkedik egyazon dal két altípusában: „Nincsen kedvem, elvitte a gólya",[89] illetve „Nincsen kedvem, mert a fecske elvitte".[90]

A többi fekete madár mindig a gyász, az elkeseredés megtestesítője: „Gyászruhám is nekem, mint holló". A hattyú is feketére változtatja tollait, ha megözvegyül, amint több énekszöveg felidézi, az énekes pedig

> […] követi gyásszal zokogva,
> az mely halálát, végső óráját hangos torokkal kiáltja,
> Nem szánja éltét, sőt fejérségét gyászruhára változtatja […]

A Meander partján kesergő hattyú egyúttal arra is utal, hogy olyan ritka a hű szerető, mint a fekete hattyú[91] – vagyis csak társának elveszítése ébresztheti rá, mennyire fontosak egymásnak.

A pelikán minden bizonnyal bibliai utalásokból került bele a szerelmi költészetbe. Itt azonban nem a halott fiait saját vérével feltámasztó pelikán közismert, Krisztus vagy az anyaszentegyház allegóriájaként értelmezett képére kell gondolnunk, amelyet a gazdag ikonográfián túl a *Miként Egyiptusban az pelikán madár* kezdetű, Czeglédi István emlékét őrző bibliai história[92] is századokon át fenntartott a populáris hagyományban. Maga a *Physiologus* – mint Eckhardt Sándor nyomán Stoll Béla[93] is megerősítette – a 101. (102.) zsoltár két versére hivatkozik („Hasonló lettem a pusztai pelikánhoz; olyanná lettem, mint bagoly a romokon. Virrasztok és olyan vagyok, mint magányos madár a háztetőn"; Zsolt 102, 7–8). A két szövegrész kontaminálódott, s a pelikán alakjában egyesült, holott az első kép csupán az ő nélkülöző életformájáról szól, nem pedig a magányáról. A magyar hagyományban láthatóan összekeveredett az özvegy gerlice képével, mint arra három – talán románból fordított – szerelmi dal utal a *Teleki-énekeskönyv*ben.[94] A bibliai vízimadár nevét ráadásul a XVIII. században már gyakran összetévesztették a *publikán*nal, amint arra egy közismert keserves egyik feljegyzése utal: „Mint publikán a pusztában magára búsul…"[95] – ami

---

Péter, *Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán 1770–1823,* I, *Vásári ponyvairatok,* Bp., Akadémiai, 1959 (Irodalomtörténeti Füzetek, 24), 69.

89 Elsőként: *Tahy Gáspár dalgyűjteménye* (1821–1839) Stoll 1237. sz., 208a.

90 *Czupor Andor énekgyűjteménye* (1836) Stoll 810. sz., I. 35a–b (Erdély).

91 RMKT XVII/3, 99. sz.

92 Részletesen: Petrőczi Éva, *Nem betyár, nem szépasszony – prédikátor: A „Czeglédi István históriája" című balladáról = Folklór és zene,* szerk. Szemerkényi Ágnes, Bp., Akadémiai, 2009 (Folklór a magyar művelődéstörténetben, 4), 269–276.

93 RMKT XVII/3, 61. sz. jegyzete.

94 Egy közös soruk is van a pelikán motívumával. *Uo.,* 61. és 72. sz.

95 *A szerencse tündér kerekén… = Vutskits-ék.* (1798) Stoll 442. sz., 62a–b, 3. vsz.

elég ritka, ha meggondoljuk, hogy e név a papagájt jelöli.[96] Fordított esetről is tudunk, amikor például egy XIX. század elején Makón lejegyzett, de nyilván korábbi szövegben ezt olvashatjuk a hölgyről:

Pellikány színű ruhában
Fénylik, mint páva tollában,
Gyönyörködik víg voltában,
Szeretteti magát abban.[97]

A pelikán nyilván akkoriban sem a szép színéről volt híres… Itt majdnem bizonyosan *publikány* a helyes megoldás, hiszen a papagáj élénk zöld színe jobban illik a következő sor pávametaforájához. Könnyen lehet, hogy csak másolási hibát vétett a kézirat lejegyzője, nem ismerve az előtte fekvő ritka szót. A kortárs Péteri Takáts József viszont igen pontosan és egyértelműen használta a *publikán madár* kifejezést Ovidius híres rigósirató versének magyar fordításában. A madárka eredetileg is fallikus utalás, akinek dolgavégezetten elaléló képe itt az alakjában is hasonló papagájra változik.[98]

Bizony ezt az erotikus képzetkört sem szabad kizárnunk a „madárnyelvből", noha a XVII. században nemigen találunk ilyen utalást. A XVIII. század közepén azonban egyértelműen ilyen kontextusban lép elénk a ma már ártatlan népdalnak tűnő cinege-párbeszéd:

– Hol hálál, hol járál, cinege madár?
– Kapud előtt a pázsinton, szívem asszonykám!

– Hol hálál, hol járál, cinege madár?
– Ablakodon sétálgattam, szívem asszonykám!

– Hol hálál, hol járál, cinege madár?
– Ablakodon szökdéncseltem, szívem asszonykám!

– Hol hálál, hol járál, cinege madár?
– Ágyad alatt kucorgottam, szívem asszonykám!

96 Bővebben: A. Molnár Ferenc, *Névtan, szótörténet és művelődéstörténet (a gödény és a pelikán szavakról)* http://magyarszak.uni-miskolc.hu/szakirodalom/amolnar-pelikan.pdf. Versényi György egy hasonló hibát tárt fel Kolosi Török István *Az világi embereknek bolondságán és nyomorúságán való siralom* (1635) c. verses munkájában, ahol „Emberi nyelven szóljon pelikánja" szóalakot találunk. Versényi György, *Kolosi Török István,* ErdMúz, 19(1902), 131–148, itt: 135.

97 *Makói ék.* (XVIII. század vége–1826) Stoll 1267. sz., 43. sz.

98 *A' publikán madár halálára: Ovid utánn* = Péteri Takáts József *Költeményes Munkáji,* Bécs, Bille Károly, 1796, 73–75.

– Hol hálál, hol járál, cinege madár?
– Lábad ujján füttyegettem, szívem asszonykám!

– Hol hálál, hol járál, cinege madár?
– Lábad között a cserében, szívem asszonykám![99]

*

Összegezve: a madármetaforák kiterjedt és változatos rendszere olyan erős hagyományláncot jelent a magyar szerelmi költészetben, amely több évszázadra hatása alá vonta e műfajokat. Virágkora a XVII. század, utána jelentősen szűkül a szerepe a közköltészetben. Korszakunkban viszont „szárnyakat adott" a poétáknak, akik a virágok szerepeltetéséhez képest dinamikusabb, árnyaltabb metaforákat alkottak a madarak segítségével. A *virág*énekek „titkos nyelvét" talán azért sem ismerjük részletesen, mivel ezt a (jórészt szóbeli) műfajt, illetőleg annak szerepkörét épp az írott udvari költészet, s az azt imitáló kéziratos líra gazdag *madár*motivikája váltotta fel. Természetesen a virágok sem tűnnek el a XVII. századi versekből, de ekkor már közel sem alkotnak annyira összefüggő jelképrendszert, mint a madarak.[100]

A mimézis és az allegorézis összjátékára visszatérve: mivel a madarak társas lények, így kapcsolataik és élénk kommunikációjuk közelebb hozza őket az emberekhez, akik általuk (a virágokhoz képest) több helyzetet tudtak felidézni az emberi kapcsolatokból, a párkeresőtől a ragadozóig, az áldozattól a megmenekülőig. Az ember által megszólított, magához vett madár archetípusában csak az egyesülés, az önátadás varázsolja emberré a madarat – aki azonban mindig visszaváltozik és elrepül, vagy ha nem, rabsors vár rá a kalitkában. A „madárnyelv" által nagyon szemléletesen közvetített pszichológiai tudás, a párkapcsolatokra vonatkozó sok személyes tapasztalat ezáltal vált olyan közkinccsé, amely így, metaforákba zárva is megőrizte egyediségét, líraiságát, egyetemességét, a „madári szép szabadság"-ot.[101]

99 *Cantus* (1760-as évek), Stoll 291, 3a. Közli: *Pajkos énekek,* vál. Stoll Béla, Bp., Szépirodalmi, 1984 (Magyar Ritkaságok), 220; *Világi énekek és versek 1720–1846,* vál. Csörsz Rumen István, műfaji bev. Küllős Imola, Bp., Unikornis, 2001 (A magyar költészet kincsestára, 97), 75 sz.

100 Csörsz Rumen István, *Másodvirágzás „a szerelem argumentumában" (Egy kötet margójára) = Haja haja virágom: Virágénekek Szabó T. Attila gondozásában és bevezetőjével, Gy. Szabó Béla fametszeteivel,* 2., jav. kiadás CD-melléklettel, gond. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2007, 283–295, itt: 289–291.

101 A tanulmány címéül is szolgáló idézet egy XVIII. századi asszonypanasz kezdősora (*Erdélyi-ék.,* 1779, Stoll 332. sz., 51–52), mely a hasonló kalitka-metaforás versekkel együtt megjelent *Közköltészet 3/B: Közerkölcs és egyéni sors,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas, 2015 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 15), 104. sz.

KÜLLŐS IMOLA

Az anyanyelv folklorikus elemei Mikes Kelemen *Törökországi levelei*ben

Tanulmányom törzsanyagát az Egyed Emese által szervezett kolozsvári Mikes-szimpozionra[1] állítottam össze még 2011-ben, ám az elmúlt négy év Mikes-publikációnak nyomán jelentősen átdolgoztam. Kiindulási pontom épp fordítottja az író halálának 250. évfordulójára rendezett konferencia szempontrendszerének.[2] Nem azt firtatom, Mikes életműve hogyan kapcsolható világirodalmi és eszmetörténeti folyamatokhoz, hanem azt vizsgálom, Mikes leveleskönyve mit adott a magyar irodalomnak, mit „emelt be" a szóbeli hagyományokból az írásbeliségbe. Az erdélyi populáris kultúra és folklór adatait kerestem a Mikes-levelek kedélyesen csevegő, formuláris és meggyőző vizuális élményt adó szövegeiben, azt feltételezve, hogy e vizsgálatnak némi mentalitás- és művelődéstörténeti hozadéka is lesz. A *Törökországi levelek*ből ugyanis fölsejlik az az erdélyi kulturális környezet, amelyben Mikes fölnőtt, s amelyből tanultsága, világot jártsága és olvasmányélményei mellett élete végéig táplálkozott.

„Mikes alig hozott magával többet hazulról, mint egy jómódú székely család akkori társadalmi csiszoltságát, a kalendáriumok forgatásának szeretetét és néhány népkönyvnek ismeretét."[3] „[…] egész képzettsége egy józan (jól enni és sokat nevetni szerető) székely embernek a XVII. század eszméivel, a jezsuiták

* A szerző az ELTE BTK Folklore Tanszékének nyugalmazott egyetemi docense. A tanulmány az OTKA K 104758. sz. pályázat keretében készült.

1 *Közelítések a Mikes-életműhöz,* Kolozsvár, 2011. október 1. Az enyémen kívül a következő előadások szerepeltek a kerekasztal-megbeszélésen: Szilágyi Szilárd (Bukaresti Egyetem), *A Rákócziékat befogadó Törökország;* Kovács Ágnes (Székelyudvarhely): *Szabó Gyula: Ostorod volt-e Rodostó?;* Bartha Katalin Ágnes (EMKE, Kolozsvár): *Veress Dániel Mikes-kutatásairól;* Egyed Emese (Babeş–Bolyai Tudományegyetem): *Továbbírás-változatok;* Bányász Melinda (Babeş–Bolyai Tudományegyetem): *Szórakoztató szépprózа a XVIII. században.*

2 Erről bővebben ír Tüskés Gábor, *Mikes-problémák,* ItK, 114(2010), 291–314; Uő, *Az új Mikes-kutatásokról,* Magyar Tudomány, 2011/3 (http://www.matud.iif.hu/2011/03/08.htm); Uő, *Előszó = Író a száműzetésben: Mikes Kelemen,* szerk. Tüskés Gábor, mts. Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Lengyel Réka, Bp., Universitas, 2012 (Historia Litteraria, 28), 5–11.

3 Gálos Rezső, *Mikes Kelemen műveltségi forrásai,* ItK, 40(1930), 17–33 (I), 129–142 (II), itt: 18.

világnézetével, morális fölfogásával áthatott lelkivilágára vall" – állította Gálos Rezső.[4] A 11 éves gyermekként katolizált háromszéki székely nemesifjú 1707-ben állott II. Rákóczi Ferenc szolgálatába, s egyik belső embereként elkísérte őt Lengyelországba, majd vele tartott Franciaországba (1713–1717) és a török emigrációba is. Mikes 1720-tól (egy 1737–1740 közé eső sikertelen hadjárattól eltekintve, amikor Rákóczi József fejedelem kíséretében török zászló alatt járta be a Rodostó–Konstantinápoly–Drinápoly–Csernavoda–Vidin–Rusze–Bukarest–Focşani–Jászvásár–Rodostó útvonalat, s távolból megpillanthatta vágyott szülőföldje határait, az erdélyi havasok „köpönyegit"), haláláig (1761) Rodostóban, idegen nyelvi, mondhatni multikulturális környezetben élt. Emlékeket, élménybeszámolókat, olvasmányaiból szemelgetett példázatokat és anekdotákat tartalmazó leveleiből a XVIII. századi erdélyi nemesség, az emigrációban élő fejedelmi udvar mindennapi életének, szokásainak, társas(ági) kultúrájának apró mozaikjait próbálom feltárni és összerakni. Ennek érdekében becsülettel végigolvastam mind a 207 fiktív és 4 rokonaihoz írott, misszilis levelét a Hopp Lajos által sajtó alá rendezett, gondos filológiai apparátussal készített kötetben.[5]

Természetesen a *Törökországi levelek* felfedezése és első kiadása (Kultsár István, 1794) óta eltelt 221 évben folkloristaként sem egyedüliként tekintem e leveleket történeti és mentalitástörténeti, néprajzi és folklorisztikai szempontból is értékes forrásának. Vázlatosan már erről szólt Faragó József előadása[6] a Mikes születésének 300. évfordulója tiszteletére rendezett tudományos konferencián. A *Törökországi levelek* prózai példázatainak, novelláinak, anekdotáinak és históriáinak forrásainak feltárását, tematikus és stiláris elemzését pedig már Hopp Lajos elkezdte az MKM Utószavában.[7] Ezt a munkát mélyítette el legutóbb Dávidházi Péter,[8] Fröhlich Ida, Tóth Zsombor[9] és Hans-Jörg

4 *Uo.,* 24.

5 Mikes Kelemen *Művei,* vál., szöv. gond., jegyz., utószó Hopp Lajos, Bp., Szépirodalmi 1978 (Magyar Remekírók; a továbbiakban MKM).

6 Faragó József, *Mikes Kelemen* Törökországi levelei*nek magyar néprajzi forrásértéke = Irodalom, történelem, folklór: Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójára, A budapesti Mikes-konferencián elhangzott előadások,* szerk. Hopp Lajos, Pintér Márta Zsuzsanna, Tüskés Gábor, Debrecen, Ethnica Alapítvány, 1992, 83–86.

7 MKM, 705–842.

8 Péter Dávidházi, *„We must follow the example of Job": The Archetypal Sufferer in Mikes's* Letters from Turkey *= Literaturtransfer und Interkulturalität im Exil: Das Werk von Kelemen Mikes im Kontext der europäischen Aufklärung / Transmission of Literature and Intercultural Discourse in Exile / The Work of Kelemen Mikes in the Context of European Enlightenment,* ed. Gábor Tüskés unter Mitarbeit von Bernard Adams, Thierry Fouilleul, Klaus Haberkamm, Bern–Berlin–Bruxelles et al., Peter Lang Verlag, 2012, 112–136.

9 Tóth Zsombor, *A lét elviselhetetlen átmenetisége: Mikes Kelemen emigrációs tapasztalata (előtanulmány) = Amicitia: Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára / Beiträge zum Geburtstag von Gábor Tüskés,* főszerk. Lengyel Réka, szerk. Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Kiss Margit, Lénárt Orsolya, Bp., Reciti, 2015, 209–222.

Uther[10] tanulmánya egy-egy európai szüzsé, közkedvelt téma, illetve levél központba állításával – ezért én a levelekben felbukkanó prózanarratívok téma-, szüzsé- és műfajtörténeti elemzésével nem foglalkozom, inkább a nyelvi/poétikai megoldásokra, a formuláris kifejezésekre, proverbiumokra, rigmusokra, összefoglalóan: Mikes *anyanyelvi folklórjára* koncentrálok.

Azért a nyelv és a stílus felől közelítettem meg Mikes leveleit, mert évek óta foglalkoztat[11] a kora újkori közköltészeti és folklór alkotások stílusa, egy-egy műfaj és a stílus összefüggése. A különböző folklórműfajok és a nyelvhasználat történeti változásaival, a köznyelv, az irodalmi nyelv és a tájnyelv kérdéseivel foglalkozó interdiszciplináris konferencia tanulmánykötete kellően rávilágít vizsgálati szempontom fontosságára és időszerűségére, különösen az a fejezet, amelyik a szóbeli folklór írott formáival foglalkozik a régi kalendáriumok, a XVIII. századi emlékírók, Szirmay Antal feljegyzései, két számlalevél-paródia és Arany László népmesekiadásai kapcsán.[12] Korábban már Karácsony Sándor[13] nyelvi-irodalmi tanulmányai,[14] majd Lükő Gábor[15] írásai is felhívták arra a figyelmemet, hogy a képszerű, az irodalomban és a népköltészetben metaforikus-szimbolikus jelentéssel bíró megfogalmazások kifejezett sajátosságai a magyar nyelvnek. A metaforikus szóképek, proverbiumok először a köznyelvben tűnnek fel általános érvényű, normaerősítő, viselkedést szabályozó funkcióval, s onnan kerülnek át a különböző közköltészeti alkotásokba, szépirodalmi művekbe, illetve a proverbium-gyűjteményekbe. Szemerkényi Ágnes a közmondá-

10 Hans-Jörg Uther, *Stoff- und motivgeschichtliche Aspekte in Kelemen Mikes' Briefen aus der Türkei unter Berücksichtigung von Brief Nr. 192. = Literaturtransfer und Interkultralität…, i. m.,* 226–243. Magyarul: *Mikes Kelemen* Törökországi levelei*nek tárgy- és motívumtörténeti vonatkozásai a 192. levél tükrében = Amicitia, i. m.,* 239–253.

11 Lásd a *Műfaj – nyelv – stílus* c. fejezet öt írását Küllős Imola, *Közkézen, közszájon, köztudatban: Folklorisztikai tanulmányok,* Bp., Akadémiai, 2012, 479–564; Uő, *Folklór és mindennapi élet a 18. századi protestáns iskoladrámákban = Szín – játék – költészet: Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére,* szerk. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna, Bp.–Nagyvárad, Partium–Protea Egyesület–Reciti, 2013, 282–305; Uő, *Famennykő, somfakolbász, szárítófa: Eufemisztikus büntetésnevek egy XIX. század eleji kéziratban = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2014, 309–339.

12 *Folklór és nyelv,* szerk. Szemerkényi Ágnes, Bp., Akadémiai, 2010 (Folklór a magyar művelődéstörténetben, 5).

13 Karácsony Sándor (1891–1952) pedagógiai, filozófiai író, egyetemi tanár, aki külföldi egyetemi tanulmányai során (Münchenben, Bécsben, Grazban) fél évig hallgatta a kiváló germanista Hermann Pault, Wilhelm Streitberg vezetésével búvárkodott az összehasonlító nyelvészetben, megismerkedett Wilhelm Wundt néplélektanával, folklórt pedig Fridrich von der Leyentől tanult. 1912-ben, Genfben Saussure tanítványától és utódjától, Ch. Ballytől hallgathatott modern nyelvészetet.

14 Karácsony Sándor, *A könyvek lelke (Irodalmi nevelés),* Bp., Széphalom Könyvműhely, 2006[2].

15 Lükő Gábor, *A magyar lélek formái,* Bp., 1942, 2001[2].

sok használatáról szóló kismonográfiájában[16] már évtizedekkel ezelőtt sürgető igényként fogalmazta meg a régi magyar irodalmi művek és drámai szövegek proverbium-használatának feltáró vizsgálatát.

Mikes a láttató erejű képekben való gondolkozás klasszikus példája. Fiktív és misszilis levelei tele vannak költészetté varázsolt realista képekkel, humoros és ironikus hasonlatokkal és metaforákkal. Ízelítőül hadd idézzek egyet, amely híven tükrözi a test és a szellem, a földhözragadt mindennapok és a fennkölt gondolkozás harmóniáját: „[…] azt mondom, hogy *a szépen írt levél* az elmének *úgy tetszik, valamint* a szemnek *a kapros és téjfellel béborítatott káposzta***,** amely távulrul úgy tetszik, mint egy kis ezüstből való hegyecske, amelyről ha leveszik azt a lágy ezüst fedelet, alatta drága fűet lehet találni." (56. levél, 1724. szeptember 15.; MKM 103.)

Számomra az is feltűnő és további fejtörésre ad okot, hogy Mikes miért használ olyan sok, gyomornedveket megindító étel-hasonlatot és -képet. A jó, illetve erdélyi gyomornak nem való étkek és italok igen változatos szövegkörnyezetben bukkannak fel. Gyakran említi képzelt nénje „méznél édesebb", „mézes pogácsánál édesebb" „nádmézes téntával írott", „jóízű" leveleit; vagy „meg vagyon spékelve kevélységgel" – állítja a görögökről (149. levél, 1739. június 21.; MKM 279), kineveti a disznóhústól, szalonnától irtózó vallásos törököket stb. Vajon e kulináris kódok a „kedves néné"-vel közös kulturális gyökerekre utalnak? Netán ilyen gyomorközpontú lett volna a korabeli „társasági" közbeszéd? Esetleg Mikes életében volt olyan fontos szerepe a jó evésnek és ivásnak? Úgy vélem, leginkább azért írt így, mert – amint azt az etnológusok megfigyelték – az emigrációba, idegenbe kényszerült népcsoportok legutoljára a hazai konyha ételeit „felejtik el". Viseletüket, szokásaikat, anyanyelvüket sokkal előbb feladják. Robert Darnton határozottan azt állítja, hogy az Ancien Régime francia népmeséi azért vannak tele evéssel, ételekkel és a velük kapcsolatos kívánságokkal, jutalmakkal (gondoljanak csak a „terülj, terülj, asztalkám" szüzsére), mert a folyamatosan éhező parasztok vágyvilágát jelenítik meg.[17] Mikes persze nem éhezett Törökországban – bár kényszerű böjtben is volt néhányszor része –, de úgy tűnik, levélbeli úti krónikái, elbeszélései mégis egyfajta lelki kompenzálásai az elvesztett otthon ízeinek, szokásainak, ifjúsága erdélyi anyanyelvi kultúrájának. Az emigráció egyhangú napjait az evés, ivás, alvás, séta a tengerparton, vadászat a fejedelemmel stb. töltötték ki – tehát nagyon is testi dolgok. A szellem megmozgatására a társalkodás, az írás és fordítás adott lehetőséget. Ám – mint többször panaszolta –, Rodostóban nem volt kivel társalognia.

16 Szemerkényi Ágnes, *„Közmondás nem hazug szólás" (A proverbiumok használatának lehetőségei),* Bp., Akadémiai, 1994 (Néprajzi Tanulmányok).

17 Robert Darnton, *Lúdanyó meséi: A nagy macskamészárlás,* Bp., Akadémiai, 1978.

Elgondolkodtató volt számomra a történész R. Várkonyi Ágnes eszmefuttatása[18] arról, hogy a rodostói fiktív leveleknek mi volt, mi lehetett a funkciója? Napló, lelki arckép, két szálon futó regény, valóságos információkat közlő levél? Ő úgy vélte, Mikes „hírlevelei" nem egy virtuális nagynéninek, hanem saját közönségének, szűkebb környezetének szóltak, s Mikes számára a levélírás az emigráns-lét elviselésének egyik eszköze, a túlélési stratégia része volt. A kézirat felfedezése óta az irodalomtörténészek is sok ötletet fel-, majd elvetettek, ám nemrégiben Bene Sándor tanulmánya[19] újólag elővette Várkonyi hipotézisét. Tóth Zsombor elsősorban lélektani okokkal magyarázza a mesélő kedvű „bujdosó" fiktív leveleit:

> Az idegenek, de különösen a más kultúrájú emberek közt való kényszerű ottlét, illetve egy másik kultúra jelenlétének a tudomásul vétele, az ehhez való alkalmazkodás, főként, hogy egy nem európai kultúráról volt szó, nem lehetett egyszerű kihívás. Irodalomtörténeti nézetben Mikes életének ilyen jellegű mikroszintje még nem kapott kellő figyelmet és méltatást. A levelek jótékony humora és határtalan mesélőkedve elfedheti, de nem feledtetheti azt, hogy a migráció ezáltal is traumatikus tapasztalat lehetett. Európai neveltetésű embernek egy nem európai kultúrában való hosszas, sőt kényszerű ottléte még az erre felkészített és képzett antropológusoknak is gyakran gondot okozott.[20]

A magamfajta folklórkutató számára azért érdekesek a *Törökországi levelek*, mert az adott a kornak és az író társadalmi környezetének keresztény (európai) mentalitását ütköztetik az idegen ország(ok)ban tapasztalt szokásokkal, életmóddal – mindezt sok humorral, iróniával és/vagy janzenista rezignációval. Ezzel egyidejűleg saját kulturális, morális értékrendjét, gondolkozásmódját, szórakozásait, nevetéskultúráját is felidézik, s magyar-székely identitását újra-meg újra megerősítik elsősorban a szövegekbe szőtt proverbiális kifejezésekkel, frázisszerű szókapcsolatokkal. Egyetértek R. Várkonyi Ágnes elgondolásával annyiban, hogy Mikes leveleinek élőbeszéd jellege, személyes véleményének, élményeinek és olvasmányainak megválogatása, majd kerek, elmesélhető történetté gömbölyítése, mi több: a gyakori téma- és motívumismétlések (ilyen pl. a 146. és 147. levél) részben a közösségi szórakoz(tat)ással magyarázhatók, részben pedig az idő jól eltöltését, az „unodalom" elűzését szolgálták. A levélírás önként vállalt, örömszerző elfoglaltsága volt a bujdosó-lét egyforma hétköznapjainak.

18 R. Várkonyi Ágnes, *Mikes – Rodostó = Irodalom, történelem, folklór, i. m.,* 53–58; Uő, *Rodostó magyar társadalma és a* Törökországi levelek = *A magyar művelődés és a kereszténység: A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14.,* szerk. Jankovics József, Bp., 1998, 954–963.

19 Bene Sándor, *Eljutni Zágonba,* Holmi, 19(2007), 551–571.

20 Tóth, *i. m.,* 221.

Korántsem véletlen, hogy fiktív levelezőpartnere P. E. grófnő a saját társadalmi osztályából való, közeli rokon, mondhatni Mikes női alteregója:

> a szubjektumként konstituálódó én megrendezhette önmagát mind a másik (levelei fiktív címzettje), mind pedig a mások (leveleinek majdani olvasói) számára. Ilyen értelemben a *Leveleskönyv* a létének értelmét kereső bujdosó önmeghatározási kísérlete. Az értelmet önmagának, de távoli rokonainak, a szülőföldnek is fel akarja mutatni. Mikes, a bujdosó a levelekben megrajzolt önképpel, arccal készen állt az otthonnal, a szülőfölddel való találkozásra, a mostani vagy későbbi korok előtti számadásra.[21]

Knapp Éva a kolozsvári jezsuita nevelés, a retorikai stúdiumok egész életre szóló hatását hangsúlyozta: „a tizenkét éves korától éveken át iskolai feladatként elkészített számtalan levéllel levélírást gyakorló Mikes közvetve elárulja, fiktív leveleinek egyik célja az utókortól várt elismerés".[22]

Az irodalomtörténészek, szépírók és nyelvészek egybehangzó véleménye szerint Mikes Kelemen munkássága fontos állomás a XVIII. század egységes irodalmi nyelvének kialakulásában, jóllehet nyelvhasználatáról és stílusáról még nem készült az egész életműre kiterjedő, összefoglaló tanulmány. Ezt a hiányosságot Fenyő István fel is rótta a Mikes-kutatóknak:

> Kulcsár nyomán Szily gyűjteni kezdi Mikes háromszéki székelyes szavait, kifejezéseit, közmondásait. Munkáját könnyebbé tette az a körülmény, hogy 1896-ban Margalits Ede közmondásgyűjteményében[23] már jelezte azokat a közmondásokat, melyek Mikes tollából valók. Szily Kálmánnak 1906-ban feltűnt,[24] hogy a *Leveleskönyv* nyelvével senki addig behatóan nem foglalkozott… Azóta eltelt több, mint egy évszázad, s bár a szakirodalom közben számos jeles munkával gyarapodott, Mikes nyelvének kutatása kevéssé haladt előre. A Mikes-szótár munkálatai csak most bontakoznak ki, székelyességeinek, közmondásainak, szólásainak teljes számbavétele is megérné a fáradtságot.[25]

21 Sájter Laura, *„Arcok" dialógusa Mikes* Leveleskönyv*ében = Író a száműzetésben, i. m.,* 115–125, itt: 125.

22 Knapp Éva, *A* Törökországi levelek *retorikájához = Uo.,* 152–169, itt: 159.

23 Margalits Ede, *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások,* Bp., 1896 (reprint: Bp., Akadémiai, 1990, 1993).

24 Szily Kálmán, *Mikes Törökországi levelei nyelvi szempontból,* MNy, 2(1906), 337–347 (*ua. = Mikes-emlékkiadás,* s. a. r. Miklós Ferenc, Bp., 1906, LV–LXIII; Uő, *„Micsoda fel ment volt",* MNy, 3(1907), 373–374 [Mikes Kelemen egy kifejezéséről].

25 Fenyő István, *A* Törökországi levelek *a 19. századi magyar irodalomtörténet-írásban = Író a száműzetésben, i. m.,* 187–194, itt: 194.

Ez utóbbi munkát a nemzetközi variantúrára való utalással Paczolay Gyula elvégezte.[26] Tanulmányát, amelyben a Mikesnél található szólásokat és közmondásokat időrendbe csoportosítva sorolta föl, sajnos már csak akkor olvastam, amikor saját dolgozatommal elkészültem. De talán az én más szempontú és csoportosítású szemlém is teljesebbé teszi a Mikes stílusát és poétikáját vizsgáló kutatók nagy kirakós játékát.

Szily Kálmán és Szathmári István nyomán[27] volt némi rálátásunk arra, hogyan változik s egységesült irodalmi nyelvvé a Zágon környéki (háromszéki) nyelvjárás és az erdélyi köznyelv Mikes leveleiben. Bitskey István így summázta a *Törökországi levelek* egyediségét: „Egyéni sors és politika, humor és keserv, helyzetrajz és szóvicc együtt él a mikesi levélstílusban, s ez a hangulati polifónia, ez a mégis egységbe simuló nyelvi sokszínűség határozottan elkülöníti őt a kor emlékíróitól…"[28] Mikes levelezési stílusának francia mintáiról Hopp Lajos[29] a XX. századi írókig elérő hatásáról Szilágyi Ferenc készített rövid történeti áttekintést[30] a születésének 300. évfordulóját ünneplő tudományos konferencián. Tüskés Gábor európai kitekintésű szellem- és problématörténeti irányokat összegző tanulmányában felvetette egy Mikes-szótár szükségességét is,[31] mivel egy írói-költői szótár a szógyakorisági mutatók segítségével képet adhat az egyéni stílus különböző témákhoz és műformákhoz való kötődéséről, a szókincs folyamatos változásáról, s nem utolsósorban alapul szolgálhat az eszme- és művelődéstörténeti kutatásoknak. „Egy Mikes-szótár elkészítését, az összes művek kritikai kiadásának befejezését követően, Hopp Lajos is tervezte, de realitássá ez az ő életében már nem válhatott. Mikes halálának 250. évfordulójához közeledve azonban az MTA Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi osztályán OTKA-pályázat keretében 2010 áprilisában elkezdődött a munka, amelynek célja Mikes Kelemen teljes szókincsének feldolgozása elektronikus írói szótár formájában" – írta Kiss Margit,[32] aki azóta is a digitális szótáron dolgozik.

Kosztolányi e szavakkal méltatta Kertész Manó *Szólásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei* című könyvét (1922):

26 Paczolay Gyula, *Közmondások és szólások a* Törökországi levelek*ben* = *Uo.,* 138–151.

27 További szakirodalommal: Szathmári István, *Mikes és irodalmi nyelvünk* = *Irodalom, történelem, folklór, i. m.,* 93–97; Uő, *Mit mutatnak Mikesnek* Az Ifjak Kalauza *1724/1744-es fordításán 1751-ben elvégzett javításai?* = *Író a száműzetésben, i. m.,* 86–94.

28 Bitskey István, *Mikes Kelemen és a magyar emlékírók* = *Irodalom, történelem, folklór, i. m.,* 67–70; itt: 69.

29 Hopp Lajos, *Utószó* = MKM, 703–842.

30 Szilágyi Ferenc, *Mikes Kelemen stílustörténeti jelentősége* = *Irodalom, történelem, folklór, i. m.,* 92–104.

31 Tüskés, *Mikes-problémák, i. m.*

32 Kiss Margit, *A digitális Mikes-szótár,* Magyar Tudomány, 2012, 279–284 (ugyanitt több tanulmány Tüskés Gábor szerkesztésében *Mikes Kelemen és az európai felvilágosodás* témaköréből); Uő, *A digitális Mikes-szótár* = *Író a száműzetésben, i. m.,* 122–129.

> Mi a nyelvünket, melyet ükapáinktól örököltünk, úgy beszéljük, mint a kisgyerekek. Sok mindenre nem emlékszünk. De a nyelv, rejtetten, mindenre emlékszik. Az fölveszi magába a múlt elfelejtett szokásait, melyek tovább bujkálnak benne, homályosan, […] ezeket az öntudatlan szólásokat tudatossá teszed, és a művelődéstörténet adataiból, régi okmányokból, rajzokból fényt derítesz rájuk.[33]

Ez okból foglalkozom én is Mikes idiomatikus stílusával, leveleinek az erdélyi magyar anyanyelvi kultúrát és folklórt érintő részeivel. Szemlém nem törekszik teljességre, de idézetekkel és közköltési-népköltési analógiákkal, változatokkal próbálja megidézni Mikes Kelemen páratlan írásművészetét és azon keresztül szellemét, amelyből „egy eltűnt magyarság, tovatűnt társadalom, gondolkodás, mentalitás tárulhat fel előttünk. Egy szebb, tömörebb, magvasabb, plasztikusabb, kifejezőbb magyarságé."[34]

A szólások, szóláshasonlatok és közmondások történetileg változó ismertségéhez, jelentésének változásához Szemerkényi Ágnes egyedülállóan gazdag – 48 ezer címszót tartalmazó – gyűjteményére[35] támaszkodtam. Az eufemizmusokat, metaforákat pedig eddigi ismereteim alapján magyaráztam.

Köszönések, jókívánságok, levélzáró formulák, rigmusok[36]

Mikes leggyakoribb levélzáró kívánságai az egészséggel kapcsolatosak, ezt elegyíti humorral, aggodalommal, olykor oktató hangvétellel. Nyilvánvaló, hogy a levélíró ezt tartja a legfontosabbnak. Az 53. és 54. levél közötti 4 hónapnyi szünetet is a „néne" egészségének megromlásával indokolja. Sok levél végződik „jó éjszakát", szép álmot, „reggeli felvirradást" kívánó formulákkal, vagy olyan utalásokkal, hogy az író már igen álmos. Ebből valószínűsíthetjük, hogy leginkább a nap lezárásaként „levelezett". Csak néhány jellegzetes példát idézek:

1) „mindenekről tudósítani fogom az édes nénémet, akinek *Istentől jó egészséget kívánok*". (35. levél, 1720. április 16. – MKM 58.)

2) „Édes néném, *jó egészséget kívánok, a' vagyok, aki voltam, és a' leszek, aki vagyok.*" (72. levél, 1726. április 12. – MKM 150.)

33 Kosztolányi Dezső, *Nyelv és lélek,* Bp., Szépirodalmi, 1971, 51.
34 Fenyő, *i. m.,* 194.
35 Szemerkényi Ágnes, *Szólások és közmondások,* Osiris, Bp., 2009.
36 Itt és a továbbiakban a dőlt betűvel kiemelt kifejezéseket kommentálom.

3) „Én pediglen főleg *azt kívánom, hogy* az *egészségre vigyázz, és híreket írj. Maradok édes nénémnek holtig és nem tovább való szolgája*." (83. levél, 1727. július 19. – MKM 176.)

4) „De azt tudjuk, hogy a *fejdelemnek az egészsége igen rossz renden vagyon, soha nem is volt egészséges,* amiolta ebben az országban jött, de kivált egy darab időtől fogvást igen sárgodik; a *harag pedig igen árt egészséginek. Jó egészséget kívánok kegyelmednek*." (140. levél, 1738. szeptember 1. – MKM 267.) A Rákóczi József vezette hadjárat idején készült ez a baljós tudósítás. (Két mondaton belül négyszer említi az *egészség* szó valamely formáját!) A fiatal fejedelemfi november 10-én valóban el is hunyt.

5) „[…] nagy alázatoson elvégezvén levelemet, *maradok, aki tegnap voltam*". (74. levél, 1726 június 16. – MKM 155.); „*Vagyok és leszek, ami voltam."* (87. levél, 1728. február 19. – MKM 185–186.)

6) „Azt kérdhetnéd, néném, hogy én mint vagyok az elméjiben. Csak úgy, mint a többi. Nékem csak egy *istenfizessét sem mondott* azért, hogy jószágára, cselédire viseltem gondot." (124. levél, 1737. március 8. – MKM 250.) Értsd: nem köszönte meg. A szólásnak ironikus fordítottját gyakrabban használjuk. Ti. ha valaki fizetés nélkül távozik, arra mondják, hogy csak egy „Isten fizessével fizetett".[37]

7) „Hadakozzanak, nem bánom, *nékünk abban semmi kárunk, se hasznunk.* Csak *az Isten az elménkben való békességit adja meg. Amen.*" (119. levél, 1736. január 18. – MKM 245.) Az ismert, népnyelvi szólást Kis-Viczay (1713) és Dugonics (1820) „Sem károm, sem hasznom benne" formában idézi.[38]

Esti vagy búcsúrigmusok levélzárásképp

8) *„Adjon Isten jó étszakát, / igen kedves álomlátást / és holnapra felvirradást".* (59. levél, 1725. január 16. – MKM 115.)

9) „Ihon, édes néném, vége vagyon már a predikációnak, feküdjünk le, *és kívánok jó étszakát, / és amellé kevés bolhát, / édes kedves álomlátást, / és holnapra felvirradást.* Amen." (86. levél, 1728. január 12. – MKM 184.) E rigmussal kapcsolatban írta Gálos: „Régi gyermekversike csendülhet meg a 86. levél végén,

37 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 661.
38 *Uo.,* 721.

aktuálissá alakítva azokban a rigmusokban, amelyeket eddig senki sem olvasott verseknek, pedig nyilvánvalóan azok."[39] Majd lábjegyzetben még hozzáteszi az 53. levél egy részletét is: „Engemet itt hadtanak a ház gondviselésire. Erre, tudom, elmondja ked a verset: »*Bátyám itthon maradjon, / Mert ö nem udvaros*.«" Az esti búcsúvers már a XVIII. század közepétől adatolható. Egy későbbi adat Pálóczi Horváth Ádámnál:

Adjon Isten jóéjtszakát
Mindenemű bő áldását
Bocsássa hozzád angyalát
Nyugtassa meg szíved álmát[40]

Az 53. levél versikéjét nem tudom értelmezni. Talán valami gyerekkori csúfolódás emlékét idézi fel Mikes önironikusan, ugyanis a fejedelem a nyári meleg miatt sátorba költözött, őt viszont nem vitte magával.

10) „Édes néném, én kédet úgy szeretvén, mint magamot, és magamot úgy, mint az aluvást, azért *jó étszakát is kívánok*." (99. levél, 1733. szeptember 15. – MKM 217.)

Szóképek, metaforák, hasonlatok

Ma már közhelyszerűen idézgetik Kosztolányi megállapítását,[41] hogy Mikes „társalgási" stílusban írt, azaz úgy fejezte ki magát írásban is, ahogyan beszélt. Képekben gondolkodott és írt, következésképp se szeri-se száma leveleiben a formuláknak, hasonlatoknak, a képes és metaforikus kifejezéseknek. Mindegyikben akad két-három példa. „Már a IV. századi római grammatikusok is felismerték a metaforikus szóképek általánosító érvényét, tanító/nevelő jellegét",[42] így azokat nem is kell mindig magyaráznom, csak a korabeli és XIX. századi értelmezéseket villantom fel.

39 Gálos, *i. m.,* 18.

40 A változatokhoz lásd *Ötödfélszáz énekek: Pálóczi Horváth Ádám dalgyüjteménye az 1803. évből,* kiad. Bartha Dénes, Kiss József, Bp., Akadémiai, 1953 (a továbbiakban: ÖÉ), 94. sz. jegyzetei; Stoll Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840),* 2., jav. és bőv. kiad., Bp., Balassi, 2002 (a továbbiakban: Stoll + tételszám), 366. és 1076. sz.

41 Kosztolányi Dezső, *Mikes Kelemen,* Pesti Hírlap, 1935/13. (márc. 17.); kötetben: K. D., *Lenni vagy nem lenni,* [s. a. r., előszó Illyés Gyula], Bp., Nyugat, 1940 (Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei, 2), 83–90.

42 Szemerkényi, *„Közmondás…", i. m.,* 112.

1) *baráttánc:* ezzel a régi, mára kiveszett, metaforává lett szólással Mikes nemcsak a türelmet és a béketűrést, hanem a rodostói fejedelmi udvartartás szerzetesi szigorúságú életvitelét is kifejezte, olykor szembeállítva a vígabb (világi) menyasszonytánccal:

„*Nincsen e világon hosszabb tánc a baráttáncná*l, és csak azt kell járnunk mindaddig, amég vonják." (58. levél, 1724. december 13. – MKM 112.) „[…] de itt csak *a baráttáncot kell járni*, más nótát nem fúnak" (82. levél, 1727. június 2. – MKM 174.) „[…] a nyavalyáját a *baráttánccal kell orvosolni*. Nincsen is jobb orvosság annál, mert a' mind a testnek, mind a léleknek használ; se szebb tánc annál nincsen. Némely históríkusok ugyan azt mondják, hogy *a menyasszony tánca vígabb*. Kéd tudja jobban, mint én." (84. levél, 1727. augusztus 20. – MKM 177.) „[…] még a mi óránk nem jött el, *addig csak baráttáncot kell járni*." (102. levél, 1734. február 18. – MKM 221.) Szirmaynál (1807): „*Patientia* (türelem) Baráttánc";[43] Margalits Dugonicstól[44] veszi: „Minden táncok között legunalmasabb a baráttánc"; ugyanott Mikest így idézi: „Nincs rosszabb tánc a baráttáncnál".

2) „nem hagyjuk *porba esni*" = elveszni (83. levél) A „Nem esik porba a pecsenyéje", azaz 'szerencsés lesz, jól jár' szólás első példáit Kovács Pál 1794-es és Szent-Páli István erdélyi szólás- és közmondásgyűjteményből idézi Szemerkényi.[45] Ugyanott a szólást ellenkező értelemben is megtaláljuk: „Porba esett pecsenyéje", azaz elesett valami jó lehetőségtől, nem járt szerencsével.[46]

3) „valamely klastromban kell *megkóródzani*" a királylányoknak, akik ott vénülnek meg (84. levél, 1727. augusztus 20. – MKM 177). A virág(szál) 'leány', kóró 'vénlány, -asszony' ellentétpár mind a kora újkori közköltészetben (pl. a halotti búcsúztatókban és a szerelmes énekekben), mind a népköltészetben igen gyakori metafora. A Mikes használta *megkóródzik* igét a kóróvá válik, azaz elszárad, elaszik, de a megkorosodik, megöregszik szinonimájaként is értelmezhetjük, talán egyéni lelemény, a tájszótárakban ilyen alakban nem találtam. A *kóródz-ik, kóróz-ik* igét a Szinnyei *Magyar tájszótár*a 'szárasodik, merevedik' jelentéssel említi Háromszékből, illetve Székelyföldről.[47] A Czuczor–Fogarasi-féle szótárban: Ezt „mondják bizonyos növényekről, midőn kórójok nő. Kóródzik a saláta, midőn magba megy. Kóródzik a magnak hagyott retek, répa, káposzta".

43 Szirmay Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis),* ford. Vietórisz József, s. a. r. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2008 (Téka), 268.

44 Dugonics András, *Magyar Példabeszédek és Jeles Mondások,* Szeged, Grünn Orbán betűivel, 1820, 2, 112; Margalits, *i. m.,* 42.

45 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 1163.

46 *Uo.,* 1164.

47 *Magyar tájszótár,* szerk. Szinnyei József, Bp., 1893–1896, I, 1181.

Továbbá: „Olyan az agglegény, mint a száraz kóró."[48] Ez utóbbi jelentést erősíti meg „Egyszer két lány virágot szedni" kezdetű XVIII. századi, folklorizálódott legényválogató, egyik sora: „Adj jó tanácsot árva fejemnek, / Hogy virág helyett kórót ne szedjek."[49]

4) „[…] a kalvénista vallás igen *mezítelen vallás*", azaz: ceremónia és pompa nélküli, de értelmezhetjük 'egyszerű', sőt 'őszinte' (mert a mezítelen 'leplezetlen') jelentéssel is (84. levél, 1727. augusztus 20. – MKM 178).

5) „[…] végtire csak az unadalomból származnak a feljebb említett *beste kurafiak*." (96. levél, 1731. december 24. – MKM 202.) Mind a jelző, mind a jelzett szó általános, sőt gyakori becsmérlő kifejezés volt (együtt és külön-külön is) a XVI–XVIII. században.[50] Még Arany János is használta a *Pázmán lovag*ban Mátyás korába transzponálva és eufemisztikus „dadogással" enyhítve a szitokszó súlyosságát: „Beste kura fi…zetésért látni a vendéget! / Magyar ember nem teszi azt, tudja-e fölséged!"

6) „[…] az én *eszem nem hasogatja az áert,* mint a kédé, hanem csak a földön jár." (96. levél, 1731. december 24. – MKM 202.) Magyarán: én nem járok a fellegekben, földhözragadt gondolkodású, gyakorlatias ember vagyok.

7) „[…] vigyük a *János pap ítélőszéke eleibe*n, hadd ítélje meg" (96. levél, 1731. december 24. – MKM 203). János pap egy távoli, erős, keresztény hitű ország vezetője-fejedelme volt a pogányok uralta földeken túl. A kincsekben gazdag ország a középkori európai hit szerint maga volt a földi Paradicsom, ahol nincs szegénység és bűn. János pap országát az után kezdték valós földrajzi helynek tekinteni, hogy a XII. században több uralkodó (pl. Barbarossa Frigyes, I. Manuel bizánci császár) és maga III. Sándor pápa is levelet kapott egy állítólagos „János" nevű ázsiai papfejedelemtől. A hamisítvány szerzője máig ismeretlen, de igen művelt ember lehetett, mert kidolgozott, hihető ötvözetét adta a mesés földrajzoknak, a közkedvelt fiktív útleírásoknak, főképp India mesés leírásának. János pap alakjában idővel a világtörténelem számos azonos vagy hasonló nevű szereplőjének mesebeli tulajdonságait egyesítették; neve és országa fogalommá, az elvesztett, ám sóvárgott aranykor szimbólumává vált. János pap eszem-iszom országa XVIII. szá-

48 Czuczor Gergely, Fogarasi János, A magyar nyelv szótára, Pest, 1862–1874, I.

49 *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8; a továbbiakban RMKT XVIII/8), 72. sz., 7–8. sor. A közköltési variánsok és népdalváltozatok felsorolását lásd *uo.* a jegyzetekben, 564–567.

50 Vö. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* (a továbbiakban: EMSzT), VII, Bp.–Bukarest, Akadémiai–Kriterion, 1995, 666–668.

zadi debreceni kollégiumi diákköltészet egyik kedvelt és folklorizálódott toposza volt,[51] szatirikus, németellenes éllel Arany János is megverselte 1848-ban. *János pap ítélőszéke* olyan „Képzelt ítélőszék, melyre leginkább eligazíthatlan ügyeket, szerelmesek szóváltásait fellebbezhetni" – írta Erdélyi János.[52]

8) „Kedves néném, *ebben a holnapban szoktak eret vágatni*. Ennek a holnapnak a 6-dik napján *sok érvágások voltak Prága mellett,* mivel a királyné hadának nagy harca volt a prussiai királlyal, végtire a királyné hadát Prága felé nyomák, és oda bészoríták. A várost is megszállották. Isten tudja, mint lesz vége, hanem azt tudom, hogy *ha a levél kicsid, a hír elég nagy.*" (202. levél, 1757. május 28. – MKM 341.) Az erek megnyitásával való gyógyítás igen elterjedt volt a kora újkori Európában, természetesen Erdélyben is. Itt azonban ironikus, átvitt értelemben az osztrák–porosz háború kapcsán 'vagdalkozás', 'csata' és 'veszteség' értelemben szerepel a szó. A XVII–XVIII. századi *naptárversek*, *kalendáriumi rigmusok* egyrészt a gazdaember aktuális teendőit sorolják, másrészt egészségügyi tanácsokat adnak. Az érvágásra, böjtre, illetve az időjárásnak megfelelő öltözködésre és táplálkozásra vonatkozó tanácsok mellett valóban szerepeltek a szexuális együttlétre vonatkozó javaslatok is.[53] Íme egy példa az 1630-as csepregi kalendáriumból:

> Réce, madár, tik, lúd, galambhússal itt élnyi
> Hasznos; vért vétess, níha mosódjál azért.
> Hasznos répa, retek, szőlő, nem tiltatik alma,
> Itt forrott mustot, bort is ihatol ugyan.[54]

Humoros, ironikus szóképek és hasonlító mondatszerkesztés
(úgy, mint / olyan, mint)

A német katonákat több ízben (pl. egy törökök által foglyul ejtett, nyilván toprongyos katonát) találó szóval: „császármadár"-nak nevezi, az imára szólító müezzineket pedig „bőrharang"-oknak. Ez utóbbi kifejezés a század végén is

51 Bán Imre, Julow Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában,* Bp., Akadémiai, 1964, 77. sz., 218. „Ez a János pap országa, / Hol kolbász a sövény ága, / Az ökör s nyúl sétál sűlve / Lehet enni állva s űlve". A közköltési vers a „Gyerünk, menjünk vendégségbe" kezdetű tréfás lakodalmi dal előképe.

52 Erdélyi János, *Magyar közmondások könyve,* Pest, 1851, 3987. sz.

53 Erről később, az „öregemberek kalendáriumánál" írok.

54 *A két Rákóczi György korának költészete (1630–1660),* s. a. r. Varga Imre, Bp., Akadémiai, 1977 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 9; a továbbiakban: RMKT XVII/9), 220. sz., 10. vsz.

felbukkan, a fennkölt poézisben járatlan, ponyvaolvasmányokon nevelkedett, parasztfiúkat titulálta Nagy István 1796-ban írt *Lakodalmi játéka* lekicsinylően „Nyúl Históriáját, Cigányok Romlását vagy Árgirust dúdoló öreghangú bőrharangok"-nak.[55]

Érdekes, hogy az ételekkel kapcsolatos, pillanatnyi érzelmi állapotot kifejező szóképek többnyire a levelek elején vagy a végén (pl. 153. levél) vannak:

1) „[…] tizenkét órakor asztalhoz ülünk, és *törvényt teszünk a gyúkokra*" (37. levél, 1720. május 28. – MKM 65) – vagyis azzal büntetjük a tyúkokat, hogy megesszük ebédre.

2) „ *Úgy szeretlek,* édes néném, *mint a káposztát*." (40. levél, 1721. január 1. – MKM 71.) Ezt a tréfás vallomást Mikes többször is leírta. „Úgy szeretlek (vagy: egy kevéssé még jobban szeretlek), édes néném, mint a káposztát." (19–20. és 28. levél.)

3) „[…] ilyen idős korban is mindenkor piros ábrázatja volt (ti. Bercsényinének), de mostanában egészen elhalványodott, és maga is veszi észre, hogy *nemsokára lekaszálják a szénát*." (47. levél, 1723. április 15. – MKM 88.) Értsd: eljárt felette az idő, közeledik a halála. A csontvázként megjelenített Halált Európa-szerte kaszával ábrázolták, amely egészen a XIX. századi eszközváltásig a takarmánynak szánt fű, tehát a széna levágására szolgált. Innen a népnyelvi metafora. Egy másik eufemisztikus, az antik mitológiából vett szókép a halálra, hogy (a párkák, a sorsistennők) valakinek elvágják elmetszik élete fonalát. Ezt a képet elsősorban irodalmi művek, illetve a XVII–XVIII. századi közköltészet alkalmazta gyakran.

4) „[…] *csak fél fogra nevet*" ti. „szegény Zsuzsi", aki „igen szomorú" Bercsényi betegségekor (64. levél, 1725. szeptember 23. – MKM 131). Szemerkényi így magyarázza ezt a régies, kiveszett szólást: „szomorúságát palástolva keserűen mosolyog", majd hozzáteszi: „Sem irodalmi, sem folklór adatunk nincs alkalmazásáról."[56] Állítását ezennel megcáfoltuk. Paczolay szerint ez is egyike azoknak a proverbiumoknak, amelyeket Mikes alkalmazott először.

5) „[…] de *bajuszomra mondom*, hogy nem tudom, mit kell írni." (69. levél, 1725. december 7. – MKM 139.) – Régies, kiveszett, tréfás szólás, mely a

55 Bán–Julow, *i. m.*, 9. sz., 48–80. Forráskiadása: *Protestáns iskoladrámák,* 1/1, s. a. r. Varga Imre, Bp., Akadémiai, 1989 (Régi Magyar Drámai Emlékek: XVIII. század, 1/2), 13. sz.

56 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.*, 446.

szakállra való esküvés mintájára, annak parafrázisaként (?) született. Jelentése: komolyan mondom.

6) „Énnekem kellene *kígyót, békát kiáltanom* kédre" – azaz nekem kellene minden rosszat ráfognom kegyelmedre. Ezt a gyakori köznyelvi szólást Paczolay 1560-ból és 1676-ból, Szemerkényi pedig csak a XIX. század közepétől adatolta, bár már egy XVI. századi magánlevelet és Mikes szóban forgó helyét is idézte.[57] „[…] mégis *kéd ír olyan haragos és tüzes levelet* nekem, hogy ugyan *szikrádzott*, amidőn olvastam." (41. levél, 1721. szeptember 9. – MKM 72.) A temperamentumos, mérges ember szokott „pattogni", esetleg még a szeme is szikrázik a dühtől. Mindezeket Mikes nénje dühös válaszlevelére vonatkoztatja, s ezáltal megszemélyesíti a holt papírost, amiről azt állítja a közmondás, hogy bármit rá lehet írni, mert „A papír türelmes", mindent elbír.[58]

7) A „haragos, tüzes" levéllel ellentétben áll a kedvesen, „*szépe*n" írott: „[…] azt mondom, hogy *a szépen írt levél* az elmének *úgy tetszik, valamint* a szemnek *a kapros és téjfellel béborítatott káposzta*" (56. levél, 1724. szeptember 15. – MKM 103). Mikesnél a legkedveltebb haza étkek egyike a káposzta volt, „erdélyi címer"-nek nevezte (*uo.,* MKM 104). A korabeli források, az erdélyi Apor Péter (1736) és a zempléni Szirmay Antal (1804, 1807) írásai, valamint a lakodalmi tálalóversek, vőfélyrigmusok „a magyarok címere"-ként, sőt egyenesen a Paradicsomból származott, onnan hozott ételként emlegetik.[59]

8) „[…] miért ne írhatnék a káposztáról, holott *száz font réznél jobb egy tál káposzta éh gyomornak*." (56. levél, 1724. szeptember 15. – MKM 104.) XVIII. századi jelentésváltozata: „Arannyal jól nem lakik az ember."[60] Bár ez a közmondás és Mikes is jóllakást emleget, eléggé nyilvánvaló hogy átvitt értelme is van: az arany, (a réz), a pénz, tehát: az anyagi javak nem boldogítanak.

9) „[Pompeus oszlopa, amelyet a fejedelemmel meg akartak tekinteni] igen meredeken vagyon, és egyik kőszikláról a másikára kelletett volna ugrándozni; *a káposztásfazék* [ti. ő maga] pedig *nem ugrándozhatik oly könnyen, mint a vadkecske*" (34. levél, 1720. – MKM 56).

10–11) „Édes néném, ha tudná kéd micsoda nagy búba vagyok, megesnék a kéd *szíve* rajtam, és *elolvadna, valamint a vaj a tűznél, és rántottát főzhetnének*

57 *Uo.,* 784–785.
58 *Uo.,* 1123.
59 Vö. RMKT XVIII/8, 290–293. sz. és jegyzetei: 676–677.
60 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 64.

véle […] ihon vadászni nem mehettem, mindennap Zsuzsihoz kell mennem, foglyot nem lőhetek, csak Zsuzsival kell beszélgetnem. Micsoda nagy büntetés e' nekem! Bár csak egy holnapig tartana a büntetés. De akármeddig tartson, de addig *úgy búsulok, hogy majd meghalok örömömben*." (55. levél, 1724. augusztus 18. – MKM 102–103.) Ebben a levélrészletben nemcsak a kulináris élményt idéző hasonlat (metaforikusan: 'vajszívű', lágyszívű) figyelemre méltó, hanem a látszólagos panaszolkodás, ami lényegében az állítva tagadás. A kora újkori közköltészet abszurd hazugságverseiben és a hazugságmesékben találkozunk hasonló mondatszerkesztéssel.

12) Ugyanaz a poétikai megoldás mint az előbbi példában, csak némi iróniával fűszerezve, „az örmény asszonyok olyan *fejérek, mint a cigánynék*." (37. levél, 1720. május 28. – MKM 65.)

13–14) „[..] a barátságban e*gy kis veszekedés olyan jó, mint az ételekben a bors.* Mindazonáltal, édes néném, *hagyjuk el az olyan borsolást,* és éljünk egyezségben, mert én a csendes barátságot szeretem, *a macskákhoz illik a morgolódó barátság.*" (90. levél, 1728. április 18. MKM 187.) Az első: régies, ritka közmondás. Szemerkényi így magyarázza: „Nem lehet két embernek teljesen azonos a véleménye."[61] Erdélyi (1851) Mikestől idézi.[62] A „borsolás", morgolódás jelentése egyértelmű: Hagyjuk egymás bosszantását és a veszekedést! Vö. a gyakori, köznyelvi szólással: „Borsot tör az orra alá."[63]

15) „Már itt hogy leszek, és meddig, és mint fog tartani az üres erszényem, Isten tudja. De *aki a fogat adta, ennivalót is ád.* Mindeddig csudálatos gondja volt reám, ezután is hiszem a' lesz, elég nagy bútól, gondtól szabadított meg, ezután is ő viselje gondomot. Viselj, édes néném, magad is gondot az egészségre, és írj." (153. levél, 1739. szeptember 18. – MKM 285.) Ez a régi, ritka, tájnyelvi közmondás az Istenbe vetett töretlen bizalmat fejezi ki. Szó szintű változata: „Aki a fogat adja, rágnivalót is ad." Azonos jelentésű variánsai: „Ahová az Isten fát ültet, ád oda esőt is"[64] és: „Ahová bárányt ad az Isten, oda legelőt is ad". Nem kell aggodalmaskodni a megélhetés miatt, pl. ha a családban egy újabb gyermek születik.

16) „[…] ha hatvanhoz közelítünk is, de *a bárányhúst csak szeretjük*." (49. levél, 1723. augusztus 22. – MKM 90–92.) Értsd: az idősebb férfiak szívesen udva-

61 *Uo.,* 121.
62 Erdélyi, *i. m.,* 575. sz.
63 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 180.
64 *Uo.,* 445 és 110.

rolnak fiatal nőknek. Általában a fiatal és ártatlan gyermekeket vagy a leányokat szokták bárányhoz hasonlítani. Ez esetben az idős, megözvegyült idős Bercsényire és új feleségére, Mikes titkos szerelmére, Kőszeghy Zsuzsira vonatkozik az ironikus képes beszéd. Proverbiális jelentésváltozatát csibe- vagy pipihússal is hallottam. Topikus változata közismert szólásmondás: „A vén kecske is megnyalja a sót."[65]

17) „[…] úgy süt a nap itt minket, valamint *a kolduslábat sütik a tűznél*." (62. levél, 1725. június 11. – MKM 126.) – szerintem kovász és tojás nélküli, egyszerű lepénykenyér-féle lehet, amit szabad tűznél, esetleg parázson sütnek. A magyar nyelv több olcsó ételt (kolduskása, koldustarisznya, kolduskenyér) ismer ilyen jelzős összetételben. A Czuczor–Fogarasi szótár is tésztafélének véli a kolduslábat és Mikes adott helyére hivatkozik. Az EMSzT a szó egyetlen jelentését idézi 1757-ből: „csűrbálvány/oszlop… A Csűr Szájai (!) földbe bé ásott fa Lábakban (:mely vulgo Koldus Labaknak hivatnak:) vadnak bé vésve…"[66] Elképzelhető, hogy a koldusbot, -mankó, -faláb, illetve a csűroszlop alaki hasonlósága és keménysége ihlette a sült tészta népi nevét, amelyet Mikes egy másik levelében is megemlít: „Tudja-é kéd, hogy mit csinálnak a szerecsen asszonyok? Ott kemencét nem lehet a földben csinálni, mert mind föveny, se *pogácsát nem lehet sütni,* fa nincsen; hanem nagy fazakakot tartanak, abban kóróból tüzet csinálnak, és kívül tésztával vékonyon béborítják, és így sütnek magoknak pogácsát. Vajon amelyet nálunk *kolduslábnak hínak, nem lehetne-é így megsütni?*" (74. levél, 1726. június 16. – MKM 155.)

18) „[…] semmi nyughatatlanságot nem okoz a mi szívünk; mindenkor frissen és hívesen vagyon és *nem peshed úgy, mint a füstölt hús a nyárson*." (70. levél, 1726. január 16. – MKM 141.) A peshed (poshad) szó jelentését így magyarázza Czuczor–Fogarasi szótára: „Mondjuk holmi állati s növényi testekről, […] midőn nedvök rohadó erjedésnek indulván romlani, penészedni, nyálkásodni kezdenek, mi leginkább a szabad lég hiánya, vagy veszteglés, vagy nagy melegség miatt szokott történni. Peshed nyárban az álló víz. Megpeshed a hús, étel. Innen átv. ért. peshed az oly ember, kinek ereje a veszteglés, tunyaság miatt elgyöngül, elromlik."[67]

19) „Nem próbáltam, de hiszi-é kéd azt, hogy *a szeretet is megavasodik, valamint a szalonna.* A távul való létel avassá tészi." (77. levél, 1726. december 4. – MKM 161.). Értsd: megrontja.

65 *Uo.,* 739.
66 EMSzT VII, 41.
67 Czuczor–Fogarasi, *i. m.*

20) [Válaszolok kérdéseidre,] „amennyiben a *rongyos elmém* megengedi. Mert *ha rongyosleves* vagyon, miért ne volna rongyos elme; elég vagyon". (80. levél, 1727. május 7. – MKM 168.) A rongyos leves olyan leves, amelyben a beleeresztett tojás vagy tészta foszlányokban úszik. A „rongyos elme" metafora nyilván az író emlékezetének hiányosságaira céloz. A XIX. századi népköltészetben, populáris dalokban és irodalomban a csárda szokott „rongyos" jelzőt kapni, nyilván a szél cibálta, zsúp- vagy szalmafödele miatt.

21) „[…] azután *úgy kelle ennem, valamint a farkasnak* […]. Itt a fejdelemnek jó szállást adtak, de mi *ebül vagyunk* szállva." (1. levél, 1717. október 10. – MKM 7.) Az első szóláshasonlat átvitt értelme: nagyon éhes, „farkaséhes" volt. Változatát „Úgy ehetném, mint az farkas" alakban már Baranyai Decsi (1598) is feljegyezte.[68] „Ehetném, mint a farkas" formában Kresznericstől (1831) idézi Szemerkényi.[69] A régies, ritka szólás szerint ha valakinek „Ebül van dolga", az nagyon rosszul járt.[70]

22–23) A rodostói görögök igen kevélyek, a tisztelet és a közrend fenntartásának egyetlen eszköze: a botozás. „Ezek noha keresztények, de bennünket gyűlölnek. A' pedig bizonyos, hogy legkisebb ártalmokra nem vagyunk: ők ártanának nékünk, ha lehetne, de nem merik, mert legkisebb dologért *a száz pálcát megolvasnák rajtok,* és így *becsületben és tiszteletben tartat minket a bot.* Mert itt azt nem tekintik, hogy micsoda renden vagyon, hogyha gazdag-é, vagy régi familia, mindezek *meg nem mentik, hogy a húsz körmiről le ne vonják, és a száz pálcát duplán meg ne kóstolja.*" (59. levél, 1725. jan 16. – MKM 115.) Értsd: deresre húzzák és megbotozzák. Ezt eufemizálja a köznyelvi szólás: „Lekapják a húsz körméről."[71] A korabeli erdélyi latorénekben, *Opre Tódor nótájá*ban is azt mondták az egyik lótolvajról, hogy: „Az minap is *elrontottak rajta három pálcát*".[72] Mikes az akasztás megszépítő és ironikus kifejezését is ismerte: „ha a táborban lészünk, sok magyarok jőnek hozzánk. De hálá Istennek egy valamire való nem jött, akik jöttek, azok *a fára való felmagasztaltatást* kerülték el." (137. levél, 1738. július 9. – MKM 263.)

68 Paczolay, *i. m.,* 142.

69 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 407.

70 *Uo.,* 314. Sok azonos jelentésű formai változatot felsorol *uo.,* 313–314.

71 *Uo.,* 841. A különböző testi büntetésekkel kapcsolatos XIX. század eleji eufemizmusokat lásd Küllős, *Famennykő…, i. m.*

72 *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas–EditioPrinceps, 2013 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 14; a továbbiakban: RMKT XVIII/14), 223. sz., 28. sor.

24) „[…] elfelejtettem volt, hogy nekem *úrdolgára* kell még mennem, és a kéd kérdésire meg kell *rongyoson* is felelni." (80. levél, 1727 május 7. – MKM 168.) Itt az úrdolgát (ami a jobbágyok kötelező munkavégzését jelentette) Mikes átvitt és tréfás értelemben használja. Valószínűleg a fejedelemhez kellett mennie, ezért csak hiányosan, szakadozottan, részletekben tud válaszolni a feltett kérdésekre.

PROVERBIUMOK

Szemerkényi az 1678 körül keletkezett *Actio Curiosa* című dialógust elemezve joggal állította, hogy a magyar irodalom proverbiumokban leggazdagabb műve, valóságos tárháza a korabeli szólásoknak, szóláshasonlatoknak és közmondásoknak. Hangsúlyozta, hogy „a proverbiumoknak súlya van a beszédben, a szereplők igaznak tartják azokat, és hitelüket, érvényességüket nem kérdőjelezik meg. […] Ebben a korban ez még általános jelenség volt, a közmondások hatottak a viselkedésre, az erkölcsre."[73] Ugyanezt tapasztalhatjuk a *Törökországi levelek* olvastán is. Mikes alkotása valóságos kincsesbányája a korabeli proverbiumoknak, tükre szűkebb közössége és pátriája erkölcsi normarendszerének és gondolkodásmódjának.

Szólásmondások és szóláshasonlatok

1) „Csak azt akarám kédnek megírni, hogy *a zsidónak nem kell hinni*" (81. levél, 1727 június 14. – MKM 173) – írja Mikes a többször megkeresztelkedő „asinus" zsidóról szóló történet végén. Margalits Dugonicstól idézi (1820) „Ritka zsidó csalás nélkül"; Nyr. 17: „Ne higgy a zsidónak, míg meleg".[74]

2) „A vezér levele ma érkezék, amelyben mindenféle ígéretek bővölködnek, abban a sok biztatások, hogy 30 vagy 40 ezer embert adnak melléje, de *abban Tamás vagyok*." (134. levél, 1738. március 5. – MKM 259.) Értsd: nem hiszem, kételkedem benne. A köznyelvi szólás Tamás apostol hitetlenségére utal (János 20, 25), és Mikesnél fordul elő először, két alkalommal is használja. Dugonics (1820) ilyen változatát jegyezte fel: „Tamás vagyok benne."[75]

3) „[…] a császár *aprilist járata* Zaid effendivel, mert letevé a vezérségből." (199. levél, 1756. április 30. – MKM 335.) A köznyelvi szólás értelme a XVIII.

73 Szemerkényi, *„Közmondás…", i. m.,* 130.
74 Margalits, *i. m.,* 765.
75 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 1334.

században még más volt: a hiábavaló utat, fáradságot jelentette. A 'becsap, bolonddá tesz valakit' jelentés az április 1-jén szokásos tréfálkozások miatt alakult ki.[76]

4) „A mi fejdelmünk a' bizonyos, hogy bízik, és amellett minden héten kétszer vadászni megyen. Aztot *ha szinte varrótő-eső volna,* sem mulatnók el." (39. levél, 1720. november 18. – MKM 70.) Hasonló tréfás szólás arra, hogy valamit mindenképpen véghezvisz valaki, még akkor is, „ha cigánygyerekek potyognak"[77] az égből vagy „Ha öreg fejsze esik is".[78] Jómagam „kisbalták"-kal is hallottam ezt a szólást.

5) „Az erdélyi vér *nem az adomért szolgál, hanem a becsületért*, ha egy kis hálaadatlansággal fizetnek is, azt nem tekinti." (34. levél, 1720. – MKM 57.)

6) „[…] én ahhoz *úgy hozzászoktam, valamint a muszkaasszonyok a veréshez,* akik azon panaszolkodnak, hogy az urok nem szereti, ha egy kevés ideig veretlen hagyják őket." (83. levél, 1727. július 19. – MKM 176.) Noha az ironikus megjegyzés csak az orosz asszonyokra vonatkozik, de hasonló szemlélet uralkodott a hagyományos magyar és cigány családokban is a XVIII–XIX. században.

7) „[…] *nyertünk* mi a változásban, *mint Bertók a csíkban,* vigasztalásra vártuk ezt az ifjú fejedelmet, de szomorúságunkra jött." (124. levél, 1737. március 8. – MKM 249.) *„Nyert is benne, mint Birtók a csíkban."* (103. levél, 1734. március 15. – MKM 222.) Értsd: rajtavesztett, rosszul járt. A régies szóláshasonlatot már Baranyai Decsi gyűjteménye (1598) is két alakváltozatban (Birtok és Bertók) tartalmazta. A szóláshasonlat különböző háttértörténeteit Szemerkényi több gyűjteményből is idézi,[79] de Szirmayból (1807) nem, aki a „Nyerünk Bécsbe, mint Bertók a csíkba'" közmondást így magyarázta: Bertók csíkhalat vitt Bécsbe, a vendégfogadóban jól ellátták őt és a lovait, dicsérte is német vendégszeretetet, mert azt hitte ingyen van, de a számla kiegyenlítésére végül ráment a csík ára, meg a négy ló szekerestül.[80]

8) Bercsényiéknél „az asszonnyal *reá kell az embernek tartani magát, valamint a kompódi nemesasszonynak*". (37. levél, 1720. május 28. – MKM 66.) Ez az egyik legrégebbi szóláshasonlatunk, már Baranyai Decsi János latin–görög–

76 *Uo.,* 62.
77 *Uo.,* 212.
78 *Uo.,* 429, Erdélyi János (1851) gyűjteményéből idézi.
79 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 137–138.
80 Szirmay, *i. m.,* 222–223.

magyar gyűjteménye (1598) is megemlíti a büszkeségről, kevélységről, fennhéjázásról és rátarti magatartásról szólván.[81] A szóláshasonlat több alakváltozatban is élt (kompódi / kompolti / pompodi ~ kisasszony / nemesasszony / menyasszony), de eredetét nem ismerjük. Szirmay Antal azt írta (1807): „Úgy reátartja magát, mint a Kompolhti kisasszony […] A nánai Kompolth család igen híres volt Magyarországon."[82]

9) „Ebben az országban *egyszersmind nőnek fel az emberek* az ilyen nagy pasaságra, *valamint a gomba*." (136. levél, 1738. április 11. – MKM 261.) A szóláshasonlat jelentése: 'hirtelenül, váratlanul', vö. „Hamar nő, mint a gomba."[83] A kortárs és szólásgyűjteményekben „A gomba mag nélkül is terem" közmondás a nem értékes dolgokra utal lekicsinylően.[84] A XIX. századi betyárdalokban „Anyám sem volt, mégis felnevelődtem. / Úgy nőttem fel, mint erdőben a gomba" a szóláshasonlat jelentése a népdalban az árvaság képzetével is gyarapodik.

10) „[…] elhagya kéd bennünket, mint Szent Pál az oláhokot" (33. levél, 1720. március 2. – MKM 54); „Isten jóvoltából elmondhatom, hogy *holnap idehagyom őket, mint Szent Pál oláhokot*" (152. levél, 1739. szeptember 3. – MKM 284). Tréfás megfogalmazása annak, ha valaki rövid időn belül, búcsú nélkül távozik, elutazik. Paczolay[85] szerint Mikes jegyezte fel először.

11) Átvitt értelmű szólásmondás: *„[…] ki-ki a maga kádjáról dézmál."* (41. levél, 1721. szeptember 9. – MKM 73.) Értsd: mindenki maga tudja, mi tehet meg és mit nem; mindenki a magáéval gazdálkodjon. Szólásként Mikesnél fordul elő először.

12) „[…] nemcsak *a búcsút járják pénzzel,* hanem a menyasszony táncát is." (50. levél, 1723. október 15. – MKM 92.) A régies, ismert szólás jelentése: mindenhez pénz kell. Változatai: Kis-Viczaynál (1713) „Pénzzel járják a búcsut"; Dugonicsnál (1820) „A búcsu és vásár pénzzel jár".[86]

13) „[…] zavaros vízben kellene halásznunk" (59. levél, 1725. január 16. – MKM 114); „[…] várjuk, mely felől *zavarják a vizet*, hogy *mi is valamit foghatnánk*" (99. levél, 1733. szeptember 15. – MKM 211). A köznyelvi szólás átvitt értelmű, jelentése: meg nem engedett dolgot csinál, nyerészkedik, kihasználja a

81 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 809–810.
82 Szirmay *i. m.,* 244.
83 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 496.
84 *Uo.*
85 Paczolay, *i. m.,* 146.
86 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 193–194.

bizonytalan helyzet lehetőségeit. Magyarul Kis-Viczay (1713), Dugonics (1820), majd Kresznerics Ferenc (1832) említi.[87] Paczolay szerint ez a középkori latinra visszavezethető szólás („Zavaros vízben jó halászni", „In aqua turbida piscatur uberius") 38 európai nyelvben ismert.[88] A szólás kialakulásának gyakorlati háttere volt, hiszen még a XX. század elején is alkalmazták ezt az eljárást a népi halfogásban. Átvitt értelmet csak később kapott.

14) *„Megharagutt Hérmán, kövér ludat kíván."* (41. levél, 1721. szeptember 9. – MKM 72.) – Mikes jegyezte föl először, jelentését nem ismerjük. Magyarázat nélkül idézi Erdélyi János (1851), majd több XIX. századi szólásgyűjtemény.[89]

Közmondások

1) **„**De amint észre kezdem venni, *igen messze esett alma fájától*" (123. levél, 1732. január 2. – MKM 249) – írja II. Rákóczi Ferenc fiáról, Józsefről. A közmondás változata: *„az alma sokszor elhengeredik a fájától"* – állapítja meg egyik rokonának, gr. Mikes Istvánnak írt misszilis levelében (1759. január 5. – MKM 351). Mindkét állítás cáfolja a közismert közmondást: „Az alma nem esik messze a fájától", azaz olyanok a gyerekek, amilyenek a szüleik.[90]

2) „Mi csak reménlünk, csak *reménlünk, mindaddig, még meg nem halunk*." Latin megfelelője: Dum spiro, spero; „Míg élek, remélek". Margalitsnál (1896/1995, 628) több változatban is előfordul. Szemerkényi az azonos jelentésű „Holtig remél az ember" közmondást idézi két XVIII. századi gyűjteményből is.[91] Mikes némi öniróniával a csak reménységgel élő, a gondviselésben bízó, de saját ügyében cselekvőképtelen emberre is tud egy olasz közmondást: „Az olosz példabeszéd azt mondja, hogy *aki csak reménséggel él, az ispotályban hal meg.* Ha ispotályban nem is, talám Rodostón." (100. levél, 1734. február 15. – MKM 218.) Sajnos nemcsak rajta, a „nagypolitikán" is múlott, hogy ez így történt.

3) „Ezért mondja egy példabeszéd, hogy *az ember a fogával ás magának vermet*" (64. levél, 1725. szeptember 23. – MKM 131). Értsd: a torkossága okozta betegség(ek) viszik a sírba. Dugonicsnál (1820): „Aki zabál, maga fogával ás magának sírt", illetve „Maga fogával ássa magának a sírt".[92]

87 *Uo.,* 1446.
88 Paczolay, *i. m.,* 143.
89 *Uo.,* 145.
90 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 44.
91 *Uo.,* 1178.
92 *Uo.,* 448–449.

4) „*Halál ellen nincs fű kertben.*" (38. levél, 1720. augusztus 23. – MKM 68.) A halál elkerülhetetlenségét kifejező gyakori, köznyelvi közmondás. Latin eredetije: „Contra vim mortis non est medicamen in hortis" (Schola Salernitana, XI. század).[93] Változatai: „Halál ellen nincs orvosság" – már Baranyai Decsi Jánosnál (1598) felbukkant, Kis-Viczaynál (1713) „Halál ellen nincs fű a kertben", Dugonics (1820) „Halál ellen nincs fű a patikában" formában jegyezte fel.[94]

5) „*Nincsen semmi jobb, mint az igaz úton járni.* (124. levél, 1737. március 8. – MKM 250.) A régies, ritka közmondásnak több alaki változata hordoz azonos jelentést. Erdélyinél (1851): „Legjobb az egyenes út",[95] tehát a legegyszerűbb, a legkézenfekvőbb, a becsületes, és tisztességes megoldás. Ugyanis: „Ha igaz úton jársz, nem fáradsz", mert a tisztességes élet öröme kárpótol a nehézségekért. [96]

6) „*Szegénynek még a szerencséje is szegény.*" (99. levél, 1733. szeptember 15. – MKM 211; 106. levél, 1734. július 27.– MKM 227.) A népnyelvi ritka közmondásnak, melyet megtalálunk már Kis-Viczaynál (1713) is,[97] számos azonos jelentésű formai változata van, a legismertebb: „Szegény embert még az ág is húzza" és kissé gúnyosan, tréfásan: „szegényt a légy is jobban csípi".[98]

7) „*Nemakarásnak nyögés a vége.*" (140. levél, 1738. szeptember 1. – MKM 267.) Értsd: semmi jó nem származik abból, ha valamit nem szívesen csinál az ember. A közmondást már Baranyai Decsi (1598) feljegyezte, megvan Dugonicsnál (1820) is.[99]

8) „[…] semmit nem szólhatok a Zsuzsi szándéka ellen, mert *amint a francia példabeszéd* mondja: *kinek-kinek kell tudni, hogy mi fő a fazakában*. Az én fazakamban pedig semmi hazamenetelre való reménségem nem fő, miért kívánnám én azt, hogy valaki a maga szerencsétlenségin kívül az enyimet is viselje. Még eddig *ezt a mondást* nem ízelítettem meg, hogy *végy el engem, te szegény, ketten leszünk szegények*." (75. levél, 1726. július 28. – MKM 157.) Az első, francia szólásmondást mind Margalits,[100] mind Szemerkényi gyűjteménye csak későbbről, Erdélyitől idézi (1851) elítélő értelemben, ti. olyan

93 Paczolay, *i. m.,* 148.
94 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 545.
95 *Uo.,* 1403.
96 *Uo.,* 640.
97 *Uo.,* 1266–1267.
98 *Uo.,* 1265, s1267.
99 *Uo.,* 35.
100 Margalits, *i. m.,* 222; Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 417.

kíváncsi, hogy „Tudja, kinek mi fő fazekában." A másik szólásmondás parafrázisaival a XVII–XVIII. századi kéziratos közköltészetben találkozunk ponyvákon, illetve a népköltészetben a házasuló legény dalában („Mint az úton járó, ha két útra talál"; „Könnyű venni feleséget"; „El kéne indulni, meg kén' házasodni"):

> Nehéz eltartanom, hogyha szegént veszek,
> Most is szegény vagyok, annál szegénb lészek
> Egy koldusbúl kettőt, nyomorultat tészek.[101]

Szentenciák, biblikus-liturgikus szövegek idézetei, parafrázisai

1) *„[…] mint a szomjú szarvas a hideg forrásra".* (84. levél, 1727. augusztus 20. – MKM 176.) Vö. a 42. genfi zsoltár kezdetével: „Mint a szép híves patakra a szarvas kívánkozik."

2) „[…] mert ez a *példabeszéd, aki másnak vermet ás, maga esik belé,* nemcsak az olyanoknak szól, mint mi, hanem a császároknak is." (106. levél, 1734. július 24. – MKM 226.) Európa-szerte, Paczolay szerint 49 nyelven[102] közismert közmondás, eredete biblikus vö. Zsolt 7, 16; 9, 16; 57, 7. Préd 10, 5; Péld 26, 27; Sirák fiának könyve, 27, 26.

3) „Látja kéd, még *Szent Péter is megijedett volt, mikor a vízben sipadoztak a lábai.* Hát mi bűnösök, hogyne félnénk, amidőn a hajónk olyan nagy habok között fordult egyik oldaláról a másikára, mint az erdélyi nagy hegyek." (1. levél, 1717. október 10. – MKM 7.) „A Dunán száraz lábbal mentem és jöttem által, attól igen féltem, hogy *a lábam belé ne sipadjon, rosszabbul jártam volna, mint Szent Péter."* (134. levél, 1738. március 5. – MKM 259.) Utalás arra az igehelyre, amelyikben Jézus a tengeren át a tanítványok hajójához megy, és a hozzá közelítő, süllyedő Pétert kiemeli a habokból (Mt 14, 28–31).

4) „*Az én vétkem, az én vétkem és az én nagy vétkem,* hogy már egynehány levelire nem feleltem kédnek." (49. levél, 1723. augusztus 22. – MKM 90.) Katolikus gyónási formula.

101 Vö. *Szerelmi és lakodalmi versek,* s. a. r. Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 3), 105/II, 19. vsz. A szövegcsalád 1768-as ponyvaváltozatát a népköltési változatok lelőhelyeivel együtt jegyzetekben idézi *uo.,* 601–603.

102 Paczolay, *i. m.,* 140.

5) „[Bercsényi haldoklásakor:] *a test fájdalmival a lélek gyógyul.* És az irgalmas Isten az ő *lábaiban tette a purgátoriumot,* meg akarván menteni a másvilágon lévőtől." (66. levél, 1725. október 29. – MKM 134.) Ez a gondolat biztosan valamilyen katolikus prédikáció-gyűjteményből származik.

6) „Micsodás ez a világ, és miért kapunk annyira rajta. A benne való *életnek kezdete nyomorúság, a közepe nyughatatlanság, a vége fájdalom és szomorúság.*" (67. levél, 1725. november 6. – MKM 135.) Aforizma.

7) „Nám a tékozló fiú, amég a háza rakva volt *kaláccsal, bélessel,* addig esziben sem jutott a *fekete kenyér,* de mihent a *makkra szorult,* akkor elfelejtvén a kalácsot, csak a fekete kenyeret suhajtá. Ne panaszolkodjunk hát a bujdosásról, *vegyünk mindent jó szívvel az Isten keziből,* és úgy a bujdosásunk igen könnyebb leszen." (87. levél, 1728. február 19. – MKM 185–186.) A bibliai példázatot lásd Lk 15, 11–32. A példázat ételek szembeállításával idézi fel a tékozló fiú társadalmi helyzetének romlását: bőség (béles, kalács), szegénység (fekete kenyér) és nincstelenség, szolgasor (makk). A tölgy- és bükkmakk egyrészt a hajdani külterjes sertéstartásban számított alaptáplálléknak, ezért Mikes a bibliai példázat „moslék"-át helyettesíti be ezzel; másrészt viszont emberi táplálékul is szolgált, mivel a megpirított és megőrölt makklisztből éhínség idején őrölt fakéreggel keverve kenyeret is sütöttek a Kárpát-medencében élő szegények.

8) „[…] a mi életünk, úgy minden *kereszténynek* is *az élete csak szarándokság*" (85. levél, 1727. november 8. – MKM 179); „[…] hogy *e világon lévő szarándokságunkot el ne felejtsük*, az elmúlt holnapnak 9-dik napján táborozni mentünk volt csak három mélyföldnire, egy kis török falu mellé" (89. levél, 1728. október 3. – MKM 187). Az élet mint zarándokút toposza több XVI. századi énekben szerepel. Körmendi Lukács: „Zarándokságimnak te vagy kalaúza" (1599); Beniczky Péter: „Zarándokságimat s minden utaimat igazgató Istenem",[103] továbbá: „Zarándokság kemény rabság".[104]

9) „[…] *a mái napot elvesztettem, mert senkivel jót nem tettem.* A minap olvastam, hogy egy adakozó embernek ezeket a szókot írták a koporsójára: »*Amit elköltöttem, azt elvesztettem. Amit bírtam, azt másnak hadtam, és amit másoknak adtam, azt maradandó helyre eltettem.*«" (109. levél, 1735. január 16. – MKM 231.) Ugyanez a szöveg verses rigmusként is előfordul: „Egy jó keresztyén

103 *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei*, s. a. r. Varga Imre, Cs. Havas Ágnes, Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 12), 71. sz.

104 RMKT XVIII/14, 125. sz.

azt szokta vala mondani: *Elvesztettem, amit elköltöttem, másokra hagytam, amit bírtam, a' megmaradott, amit másoknak adtam*." (166. levél, 1742. április 29. – MKM 298.)

10) „[…] *aki görögökkel lakik, göröggé kell lenni*." „Szent Pál azt mondja, hogy *a görögök hazugok*." (99. levél, 1733. szeptember 15. – MKM 211, 217.)

11) „[…] a jót nem magáért a jóért kell cselekedni, hanem az Istenért és ne a testi, hanem a lelki haszonért. Mondjuk el mindezek után, hogy a keresztyéni emberséges ember felől midőn jót mondanak, az Isten áldása száll reája, holta után pedig az ő irgalmassága." (166. levél, 1742. április 29. – MKM 298.) Biblikus párhuzama Ef 6, 8.

12) „[…] az ilyen vigasztalás csak *fövenyre van építve*." (110. levél, 1735. március 12. – MKM 232.) Értsd: semmit sem ér, vö. Mt 7,26: „És valaki hallja éntőlem e beszédeket, és nem cselekszi meg azokat, hasonlatos lesz a bolond emberhez, aki a fövenyre építette házát", és az árvíz elmosta. Bezzeg a bölcs ember „a kősziklára építette az ő házát", és az nem dőlt össze.

13) „A császár *változó táncot jártat* a vezérekkel. A' bizonyos, hogy elmondhatják, hogy *nincsen maradandó városunk*." (196. levél, 1755. augusztus 26. – MKM 333.) A szultán kényére-kedvére packázik az embereivel. vö. Zsid 13, 14: „Mert nincsen itt maradandó városun*k,* hanem a jövendőt keressük."

14) Reflexió a lisszaboni földrengésre: „Ami földből való, annak földdé kell lenni." (198. levél, 1756. január 15. – MKM 335.) Vö. 1Móz 2, 7: „mert por vagy te és ismét porrá leszesz".

15) „Egész predikációt csinálhatnék a *siralomnak völgyében lévő változó életünkről,* amely változást mindaddig próbáljuk, valamég *az örömnek hegyére* nem *megyünk*. […] Mit rendel az Úr ezután felőlem, az ő kezében vagyok, hanem azt *tudom, hogy a pornak porrá kell lenni, és boldog az, aki nem az Úrnak, hanem az Úrba hal meg.*" (207. levél, 1758. december 20. – MKM 347.) Az első idézet a zsidók szent hegyére, a Sionra utal, ahol felépül a mennyei Jeruzsálem, ami a boldog lelkek örök városa, vö. Jel 21. A másik utaláshoz vö. Jel 14, 13: „Boldogok a halottak, akik az Úrban halnak meg mostantól fogva."

NÉPI ÉS KÖZKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNY

Énekek, versek

Fejőnóta

Az Európa-szerte különböző témákkal ismert énekelt láncmesének ez az első magyar töredékes, nem zsidó följegyzése.

Hol vagyon, hol vagyon az a puskás
ki meglőtte azt a farkast,
ki megette azt a kecskét,
kit apám vett a vásáron?

Hol vagyon az az ember, ki megtalálta azt a levelet, kit innét írtam kédnek?"
(60. levél, 1725. április 2. – MKM 115.)

Egy változatát már Gálos Rezső közli.[105] A *fejőnótát* fejés közben ütemesen énekelték, tehát a munkadal egyik válfaja. Magyar népköltési változatait, melyek többsége székelyföldi-erdélyi, a *Magyar népmesekatalógus* a formulamesék között sorolja fel.[106] Az ének mondanivalója: az erősebb legyőzi a gyengébbet, feltűnően egyezik az allegorikus jelentésű zsidó „gödölye-ének"-kel (a *Chad Gadjó*val),[107] amit az ún. *Katekizmusi ének*kel együtt Széder este (zsidó húsvétkor) a gyerekek szórakoztatására énekeltek. A gödölye-énekben a macska felfalja a kecskegidát, de a büntetésére fölkért tárgyak és személyek nem akarják végrehajtani a rámért büntetést, amíg a Mindenható meg nem fordítja a cselekmények sorát. Maga a szüzsé valószínűleg a XIII. században került át egy német népdalból a zsidó hagyományba. 1406-ban már mindenütt énekelték, és 1590-ben Prágában ki is nyomtatták. A mintául szolgáló német folklórhagyományhoz képest a *Chad Gadjó*ban annyi a változás, hogy nem ember, hanem az Isten, egy mindenható lény áll az ének végén, ő utasítja a halál angyalát az utolsó ellenkező személy (hóhér / mészáros / katona) megölésére, amivel visszafordul az események sora egészen az első vétkes, a macska megbüntetéséig. Mikes feljegyzésén kívül a fejőnótának három magyar kéziratos változatát ismerjük a XVIII. század végéről és a XIX. század első feléből.[108] Valószínűleg mindhármat

105 Gálos Rezső, *Fejőnóta,* Ethn, 16(1905), 310–311. Az alábbiakban a készülő *Magyar népköltészeti lexikon* számára írt szócikkemet közlöm.

106 *A magyar formulamesék katalógusa (AaTh 2000–2400),* összeáll., bev. Kovács Ágnes, Benedek Katalin, Bp., MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1990 (Magyar Népmesekatalógus, 9; a továbiakban: MNK 9), 90–91/2018B.*

107 Heller Bernát, *Chad Gadjo,* IMIT Évkönyv, 1939, 80–94.

108 *Károlyi József-ék.* (1798–1814, Stoll 437. sz.); *Pápai ék.* (1800–1806, Stoll 555. sz.), ÖÉ 249. sz.

munkadalként énekelték, miként azt a „Fejd, anya/anyám, fejd!" refrénjük jelzi. Pálóczi Horváth Ádám (1813) és Almási Sámuel (1834) a fejőnóta dallamát is rögzítette;[109] az utóbbi másolatát lásd Bartalus István dalgyűjteményében (22. sz.). Erdélyi János, Kríza János és Kálmány Lajos gyűjteményeiben is találunk egy-egy XIX. századi népköltési változatot. Az udvarhelyszéki hatszereplős szövegváltozattól (kecske, farkas, vadász, árvíz, szarvas, erdő;[110] jelentősen eltér a szintén udvarhelyszéki, bibarcfalvi kilencszereplős szöveg (kecske, farkas, bokor, fejsze, tűz, víz, bika, bot, ember).

Hol vagyon, hol vagyon az a kecske
Kit anyám fejt a múlt nyáron,
Kit apám vett a vásáron,
Féláron, fél garason,
Fejd, anya, fejd![111]

A láncmesének Európa-szerte számos téma variánsa van: az első német feljegyzések a XVIII. században *Jakab és a zabaratás / körterázás;* Burgundiában *Jean és a kelkáposzta-ültetés* motívummal indulnak. Angol nyelvterületen egy öregasszony disznaja (amelyik nem akar átmenni a korláton) a verses láncmese elindítója. A magyar kéziratos és folklór hagyományban a Mikes által idézett szüzsén kívül *a bot és a bak; kokas és a jérce* szövegcsaládokat, valamint az Arany László által is lejegyzett, külföldi párhuzamokkal nem rendelkező *kóró és a kismadár* történetét találjuk meg ilyen verses formulameseként.[112] A *Jakab és a zabaratás* (AaTh 2030) énekelt variánsát a Zobor-vidéki Ghymesen Kiss Lajos gyűjtötte fel (1969).

A fejőnóta zsidó hagyománnyal való összefüggését jelzi, hogy mind a négy XVIII. századi magyar kéziratos változatban a bakot/kecskét megevő farkas meglövését emlegetik, éppúgy, mint a zsidó gödölye-énekében. Ráadásul a *Pápai énekeskönyv*ben (1800–1806) vázlatosan feljegyzett fejőnótában az Ördög az, aki megfordítja az események sorát, és pokolba viszi a mészárost. Bár Erdélyi és Kálmány népköltési följegyzései a zsidó gödölye-ének közvetlen hatását mutatják, már nincs allegorikus jelentésük. A *Chad Gadjo* visszakerült a német folklórba is, s megjelent *A fiú csodakürtje* című népdalgyűjteményben.[113]

109 ÖÉ 249. sz., lásd még: *Énekes Poézis: Válogatás Pálóczi Horváth Ádám* Ötödfélszáz Énekei*ből,* vál. Katona Tamás, szövegjegyzet, utószó Küllős Imola, zenei jegyzetek Domokos Mária, Bp., Magyar Helikon, 1979 (a továbbiakban: ÉP), 192.

110 Kríza János, *Vadrózsák,* II, Kolozsvár, Kríza János Néprajzi Társaság, 2013, 267–268, 89. sz.

111 Katona Imre, Ortutay Gyula, *Magyar népdalok,* Bp., Szépirodalmi, 1970, II, 75–77.

112 ATU 2034A* lett, litván, belorusz, ukrán grúz változatokkal.

113 Achim von Arnim, Clemens Breantano, *Des Knaben Wunderhorn: Alte deutsche Lieder*, 3 Bände, Heidelberg, Mohr und Zimmer, 1806–1808.

A levelekben előforduló Mikes-versek

Ezek a miniatűrök a XVIII. századi közköltészet és a kollégiumi diákköltészet sablonjaiból épülnek fel. Poétikailag gyengébbek az átlagnál (kiváltképp a Rodostóról szóló hosszú vers), többnyire nem érik el a levélszövegek stílusszintjét. Mikes mentegetőzik is emiatt, s a 105. levelében a versifikálást „versgyalulásnak" nevezi, ami a „jó aluvás" után könnyebben megy.[114] Ez a szókép azonos jelentésű a „versfaragással", ami tudvalevőleg nem költészet, nem teremtő poézis. Mivel Mikes versei bizonyos szóbeli műfajok, folklórhagyományok reminiszcenciái, melyekben proverbiális részletek is vannak, érdemes számba vennünk ezeket is:

1) „Még egynehány vers is jutott eszemben, az is az újházasokról, de a' bizonyos, hogy Zsuzsira nem szabhatni. Mindazonáltal csak leírom, nem lévén mit írni egyebet:

> A' való jó Kata, hogy leány korodban,
> ha részessé tettél volna jóságodban,
> könnyen estem volna a barátságodban,
> az igaz, nem volnék mostan rabságodban.
> Óh, én édes uram, azt én régen tudtam,
> *a kása, hogy meg ne égessen, megfúttam,*
> mert egyszer úgy mástól nagyon megcsalódtam,
> veled úgy ne járjak, attól én tartottam.
>
> (51. levél, 1723. december 19. – MKM 95.)

Az átvitt értelmű közmondás jelentése: aki egyszer már pórul járt, az a jövendőben óvatosabban cselekszik. A közmondás már Baranyai Decsinél is szerepel (1598), történeti és alaki változatait Szemerkényi gyűjteménye[115] sorolja fel. Pl. Kis-Viczaynál: (1713) „Kinek a kása megégeti a száját, még a tarhóját is megfújja" és Dugonitsnál (1820): „Addig fúdd a kását, míg a szádat meg nem égette".

2) Az alábbi versike: *keserves*.[116] Meglepő, hogy milyen gyakori Mikes panaszos hangú, keservesekre hajazó a versikéiben a „sóhajtozás".

114 Talán egyúttal a fejedelem kedvelt időtöltésére, az asztaloskodásra is utal tréfásan.

115 Margalits, *i. m.,* 406.

116 A műfaj korabeli szöveges példáit lásd *Közköltészet 3/B: Közerkölcs és egyéni sors,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas, 2015 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 15; a továbbiakban: RMKT XVIII/15), II. C)

Nincsen kegyetlenebb dolog megválásnál,
titkos barátjától való távozásnál,
de csak az időhöz kell magunkot szabni,
és suhajtásunkot a szívünkben zárni.

Azt szokták mondani, hogy a m*egorvosolhatatlan dolognak nincsen jobb orvossága az elfelejtésnél.* Nehéz, de az idő ád arra valami kis segítséget, azután az okosság is ád erőt a tűrésre." (77. levél, 1726. december 4. – MKM 161.)

A proverbiumot Margalits Dugonitstól (1820) idézi: „Megorvosolja az idő, amit az ész meg nem gyógyíthat".[117]

3) „[…] legkisebb *sugárát sem láthatjuk megszabadulásunknak*, és még csak *a reménséget is ládában kell zárni.*

Szegény bujdosóknak, hogy adsz könnyebbséget,
ha tőllök elveszed, még a reménséget.

De ezzel, édes néném, csak vigasztalhatjuk magunkot, hogy –

A nyomorúságban lévők nem félhetnek
semmitől, de sőt még mindent remélhetnek.
(39. levél, 1720. november 18. – MKM 69.)

Ez a kijelentés olyan, mintha egy bibliai zsoltár reminiszcenciája (pl. a 77. vagy 86. zsoltáré) vagy parafrázis (?) lenne. „De az Úrhoz kiáltának szorultságukban, sanyarúságukból kiszabadítá őket." (Zsolt 107, 13, 19, 28.) A ládába zárt reménység képe a XIX–XX. századi népdalokban is felbukkan: ez a katonakönyv, ami Ferenc Jóka ládájába van bezárva, s mivel elveszett a láda kulcsa, a katona nem szabadulhat meg soha.

5) „Hát még ha élünk, mit nem érünk! Azt is megértem, hogy mikor valamit küld kéd nekem, megpanaszolja, de *a panaszostól az ember hízik.* Noha azt szokták mondani:

Nincs *keservesb kenyér,* kit adnak panasszal
bővön elegyítve van mérges kovásszal,
áztatni kell gyakran sok könnyhullatással,
és annak étele van nagy suhajtással.

117 Margalits, *i. m.,* 590.

Vö. Margalits (1896/1995, 421); Nyr. 2. „Kódiskenyér keserves"; Ballagi (1850): „Nincs keservesebb a kegyelemkenyérnél" és „Keserű a kegyelemkenyér"; Erdélyi (1851): „Keserű a más kenyere"; Kis-Viczay (1713): „Panaszos kenyér".

6) „De édes néném, ha panaszolod is, de nem háláadatlannal van dolgod, és azt ne tartsad, azonban:

Te nagy ajándékot ne adj barátodnak,
mert őtet csinálod háláadatlannak.

De én is utána teszem, ha el kellene egyik fülemet is vesztenem:
Ki ajándékjinak a számát felírja,
már azoknak többé érdemit ne várja."
(105. levél, 1734. június 16. – MKM 225.)

A régi szólás szerint a számító ember „az ajándékot is felírja",[118] de Mikes úgy véli, az ilyen megcsalatkozik. „Ajándék a jó baráttal is nótát fordíthat" alakban Szemerkényi Dugonicstól (1820) idézi.[119]

7) „Mind a városról, mind a lakadalmokról verset csináltam, nem tudom, elküldjem-é vagy sem, mindazonáltal kédnek elküldhetem, idegennek el nem küldeném, mert nem mondhatni szép verseknek. Itt mind görög, mind örmény érsek vagyon, a zsidó népről mint mondják, *itt is csak olyan a zsidó, valamint másutt*.[120] Ezek tehát azok a szép versek, olvassa kéd figyelmetességgel.[121]

Lakunk partján a tengernek,
töltjük napját életünknek.
Annak gyakran nagy zúgását
látjuk s halljuk hánkodását.
Abban nagy halak játszanak,
örömökben ugrándoznak.
De a parton akik laknak,
szomorúan suhajtoznak. […]

Itt asszonyokot ha látnál,
magadra keresztet hánnál.[122]
Mert mindenik egy ijesztő,
nem különb mint egy kísértő.
Fekete vagy zöld mentéjek,
fedezve van orrok, fejek.
A fejek van bépólálva,
csak a szemek van kinyitva. […]

118 *Uo.*, 32.
119 Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.*, 31.
120 A zsidókról szóló, többnyire becsmérelő közmondásokat és szólásokat lásd Margalits, *i. m.*, 764–765.
121 Csak néhány, néprajzilag és a bujdosó létre vonatkozóan mentalitástörténetileg érdekesebb részletet idézek.
122 A kísértet (gonosz, ártó szellem, boszorkány) ellen általánosan bevett módszer volt a keresztvetés.

Örmény, görög lakadalmon
ne kapj ott az vigasságon.
A hegedűt ott rángatják,
a füledet csikorgatják.
Annak nincs több csak két húrja,
melynek ízetlen a hangja.
Soha többet egy nótánál
azon vonni nem hallanál.
Örmény menyasszonyt pompával
viszik estve sok gyertyával.
Ki templomban vőlegénnyel
megesküszik nagy örömmel.
Másnap menyasszonyt utcákra
viszik házakról házakra.
Annak fejét bétakarják,
hogy ne lásson, azt akarják. […]

A vőlegény pillangoson
megyen előtte kardoson.
Az utcákot mind béjárván,
s elég ajándékot kapván,
viszik vőlegény házához,
hol kezdenek vigassághoz.
Egy hétig tart lakadalom,
három napig az unalom.
Mert addig a vőlegénynek,
láncon kell lenni kedvének […][123]

Talám e föld azért tetszik,
olyan rossznak azért látszik,
hogy itt töltünk esztendőket,
sok unadalmas időket.
Minden tetszik bujdosónak
hazáján kívül soványnak.
De ha Istennek szolgálunk,
úgy szent városában lakunk.
Ott nem fognak üldözhetni,
se bennünk onnét kitudni.
Ott öröke a koldusnak
olyan nagy, mint a királynak.
Uram! legyünk mi bujdosók
azon városban lakosok.

(42. levél, 1721. november 20. – MKM 76–80.)

A vers után így mentegetőzik: *„Én sohasem voltam a Parnassus hegyén”* – értsd: nem vagyok igazi költő. (Parnasszus közép-görögországi hegység Delphoi közelében; az antik mitológia szerint ez volt Apolló és a múzsák kedvelt tartózkodási helye.) Az idegenek szokásainak idegenkedő leírása azonban fontos adatokkal szolgál a rodostói élményekről.

123 Értsd: korlátozva van, nem mulathat szabadon. Csak egy hasonló jelentésű közmondást találtam „Nehéz a láncon táncot járni”. Szemerkényi, *Szólások és közmondások, i. m.,* 889.

Tematikusan ideillik Bercsényi Miklós második házasságáról készített feljegyzése, amelynek elején Mikes nosztalgiával utal vissza az erdélyi lakodalmi szokásokra: „Hol vannak a *muzsikások, fújják el a tehénhús-nótát, és vonják el a menyasszony táncát.* Mindezekből elítélheti kéd, hogy ma itt házasság lesz, de azt is jó megtudni kédnek, hogy *lakadalom nem lesz,* és hogy csak *száraz kortyot nyelnek* a mai lakadalomban. Talám a menyasszonynak sem leszen jobban dolga. Elég a', hogy ma esküdt meg Bercsényi úr Zsuzsival, két vagy három bizonyság előtt, de azt is titkon. (50. levél, 1723. október 15. – MKM 92.) A *száraz korty* jelentése: csak a nyálukat nyelik, tehát nem lesz lakodalmi mulatság, borozás.

8) Aforizma: „*Mi haszna a vagyon egy éhelhalónak abban, hagy Kolozsvárt jó kenyeret sütnek.* A' való, de az is való, hogy a nyughatatlansággal való vágyódás az Istent megbántja. A suhajtás enyhíti a szomorúságot, mert

suhajtás könnyíti a nyomorultakot,
nagyon engeszteli szomorúságokot,
azt tőllök nem tiltják, halljuk pogányokot,
kik panaszolkodni nem bánják rabokot.
(63. levél, 1725. szeptember 7. MKM 129.)

9) Keserves és aforizma:

Elmúlt gyönyörűség csak suhajtást okoz,
jelenvaló pedig hasonló árnyékhoz,
a jövendőbélin kapsz bizonytalanhoz,
ah! mért hasonlítod magadot boldoghoz.
(67. levél, 1725. november 6. – MKM 135.)

10) Virágének-reminiszcencia? (a török asszonyok sorsa kapcsán):

Mert a virágszálat szükséges öntözni,
másként a melegben el kéne száradni.
(70. levél, 1726. január 16. – MKM 143.)

11) „[…] miért fedezik és takarják úgy bé magokot itt az asszonyok? Talám azért, hogy még inkább kapjanak rajtok, mert

mennél inkább légyen valami megtiltva,
légyen is előttünk erősen elzárva
ámbár ahhoz jutni kellessék fáradva,
annál inkább bírni, azt várjuk suhajtva.
(70. levél, 1726. január 16. – MKM 143–144.)

Margalits[124] Kis Viczaytól (1713) idéz egy hasonló jelentésű szólást: „Ami szabad, redves; ami tiltott, kedves."

12) Szerelmi dal : „Édes néném, jó étszakát, és az ének szerént: *ha szeretsz, szeretlek én is*." (71. levél, 1726. március 13. – MKM 147.)

13) „*Újesztendőben mi vigadjunk*, és ha lehet tőllünk, meg is házasodjunk" (59. levél, 1725. január 16. – MKM 113.) Egy XVI. századi, protestáns énekeskönyvekben terjedő újévi népének, a „Nékünk születék mennyei király" refrénje szerepel a levélnyitó mondat első felében.[125]

14) Találós kérdés; a régi nyelvhasználatban *mese*:[126]

„Majd elfelejtettem volna kédtől egy *mesét kérdeni*. Mondja meg kéd, *micsoda különbség vagyon a penitenciatartás szentsége és a házasság szentsége között?* Ezt a mesét talám másszor is megírtam kédnek, de nem jut eszemben." (51. levél, 1723. december 19. – MKM 95.) A magyarázatot Mikes egy későbbi levelében adja meg: „Azt írja kéd, hogy nem emlékszik reá, hogy még másszor is megírtam volna kédnek a mesét, és hogy írjam meg a magyarázatját. Eleget nevettem azon, amiképpen magyarázta kéd, mert kéd csak azt tartja, hogy *jobb a házasság a penitenciatartásnál*. A' való, hogy' most gyönyörűségesebb, de nem minden férfiú és asszony mondaná azt. De amég aztot valaki jobban megmagyarázza, én addig *azt a különbséget találom a penitencia és a házasság szentségei között, hogy az első szentséget szánással, bánással kell elkezdeni, de annak a vége örömre válik; a második szentséget pedig örömmel kezdik, de bánással és szomorúsággal végezik*. Akinek nem tetszik, magyarázza másképpen." (52. levél, 1724. február 18. – MKM 96.)

15) Erdélyi kalendáris szokások említése

A) „A *fársáng*ot, amelyet mi olyan nagy áitatossággal megtartunk, a pogányoktól vettük. Hát mi honnét vettük a *vízbenvető hétfüt*, mondja meg kéd nekem." (78. levél, 1727. január 28. – MKM 164.) A húsvét hétfő régies elnevezése.

124 Margalits, *i. m.*, 716.

125 Bővebben: RPHA 1066 (http://rpha.elte.hu/rpha/id/1066); előfordulások 1560 után.

126 Lásd az első 1629-ben Lőcsén kiadott találósgyűjteményt: *Mesés könyvecske, mely uyionnan meg ekesitetet rövid ertelmes kérdésekkel és feleletekkel Mostan németböl magyarra fordétatott,* (reprint), szerk. Voigt Vilmos, Bp., ELTE, 1989.

B) „*A szokás szerént* már én *nem merek szerencsés karácson innepeket kívánni* kédnek, mert már kéd idegen szokást vett fel. Idegen országban pedig, főképpen *Franciaországban,* csak *újesztendőben köszöntik* egymást, nálunk pedig mind a három *sátoros innepeken* is. Melyik már jobb szokás, azt az írástudókra hagyom. *Mindenik ország tartsa meg a maga szokását, a' legjobb.* (96. levél, 1731. december 24. – MKM 202.) A három sátoros ünnep: karácsony, húsvét, pünkösd. A 40. levélből kitűnik, hogy Erdélyben az újévköszöntés a karácsonyi ünnepkör részeként bevett szokás volt.

C) „Hát még mennyit nevettünk a Kajdacsiné köszöntésin: az urat nagy térdhajtással köszönti, hogy *sok újesztendő-napokot kívánok* nagyságodnak, ezt a mostani újesztendőt pedig az *Isten meg* ne *engedje* nagyságodnak eltölteni itt, hanem maga hazájában, és így Bercsényi uram el nem töltheti ezt az esztendőt, hogyha csak hazájában nem megyen. Annak pedig nem látom módját." (40. levél, 1721. január 1. – MKM 71.) Újévköszöntés és köszöntő rigmus parafrázisa. Álljon itt jó példaként ugyanabból a levélből Mikes újévköszöntő rigmusa, melyet a térdhajlással járó szokással együtt nyilván Erdélyből hozott magával: „ma nekem köszöntő levelet kell írni. Én pedig meghajtván mind a két térdemet: *kívánom, édes néném, szívesen, hogy az Isten lelki és testi áldását adja kédre, azaz hogy: bétöltse a kéd szívit malasztjával, és egészséget adjon kédnek!*" (Uo.)

D) Csúfondáros hangvételű az egész 49. levél (1723. augusztus 22. – MKM 90–92), hiszen az idős Bercsényinek Zsuzsival kötendő házasságáról, meg az „öreg emberek kalendáriumáról" szól – ti. ez mutatja meg, hogy mikor javallják és mikor tiltják a házaséletet. A XVII. századi kalendáriumok a „bujálkodást" különösen márciusban, májusban, júliusban és augusztusban tartották ártalmasnak:

> Ha a szükség arra nem kötelez,
> Mostan sok véredet ki ne ereszd:
> A sok fűszerszám, déli aluvás,
> Förödés és bujaság ártalmas

– írta az 1639-re szóló bécsi kalendárium, s majdnem szó szerint megismételte javaslatát 1650-ben is.[127] Mikes ismerte és kedvelte is a kalendáriumokat, mely a mindenkori populáris kultúra egyik fontos forrása, hiszen 1760. március 25-én kelt misszilis levelében kalendáriumot kért unokaöccsétől báró Huszár (Boér) Józseftől (MKM 361).

127 RMKT XVII/9, 226. sz., 8. vsz. és 238. sz., 8. vsz.

Összegzésképpen Mikes Kelemen *Törökországi levelei*nek nyelvi/stiláris értékeléseként azt mondhatjuk, amit Szilágyi Ferenc: „Mikes nyelve nem parasztnyelv; a kolozsvári jezsuiták kollégiumában tanult nemes úrfi az erdélyi udvarházak egészséges magyar köznyelvét vitte magával, azt a nyelvet, amelyről két évszázaddal később Cs. Szabó László így írt: »Mikes a Székelyföld nyelvi demokratizmusában nőtt fel; az úri társaság szava ott úgy lejtett, mint a népbeszéd s megfordítva: a nép ékes, mesélő, mondhatnám királyfi nyelvet használt favágás és zabvetés közben is. Amikor tolla francia mintára az élőbeszédhez simul, a magyar népnyelv legköltőibb elágazását használja s nem a szalonok nyelvét.«"[128]

Kosztolányi is úgy látta,[129] hogy Mikes leveleiben az európaiság a székely észjárással és nyelvjárással ötvöződik. Szilágyi Ferenc megerősíti: „Nem is annyira nyelvtani, mondattani székelyességeire kell itt gondolnunk, inkább a dolgok direkt nyelvi megközelítése helyett használt csavaros eszűségére, a közvetett, ironikus és önironikus kifejezésre, ami a nyomorúságán erőt vevő lélek egyfajta önvigasztaló, kesernyés akasztófahumora a székely népnyelvben is."[130]

A fölsorakoztatott példákból kiolvasható, miért válhatott Mikes levelezése irodalmi bestsellerré az elmúlt két évszázadban. Ennek oka az, hogy olyan témákról írt, amelyek érdekesek és aktuálisak voltak, s olyan nyelven, hogy tanult és kevésbé művelt emberek is megérthették. Mert leveleivel – amelyek alapmondanivalója a hazaszeretet és a hűség, a mértékletes élet és a keresztényi belenyugvás az Isten rendelte sorsba – közösséget tud teremteni. Magyarul értő és gondolkodó, keresztény közösséget – még századok múltán is.

128 Szilágyi, *i. m.,* 102; a párizsi Magyar Műhely 1967/21, 44–45. lapjairól idézi a szintén emigráns költő, esszéíró szavait.

129 Kosztolányi Dezső, *Látjátok, feleim,* Bp., 1976, 76.

130 Szilágyi, *i. m.,* 103.

VOIGT VILMOS

Egy többször is feledésbe nem ment kézikönyv
Wagner: *Phraseologia* (Tyrnava, 1775)

Ötnegyed évszázada, hogy a most tárgyalandó könyv egyik ismertetője már arról panaszkodik, „feledésbe ment" műről szól. A rá hivatkozó későbbi forrás még a címleírásba is betoldja: „rég (feledésbe ment)". Pedig Wagner több mint ezer nyomtatott oldalnyi latin kifejezéstárát (frazeológiáját) generációkon keresztül forgatták a latin iskolákban. A használók előbb nyilván azért nem említették megkülönböztetetten, mivel az iskolákban kézikönyv volt. Később már csak silány kivonatait jelentették meg – ami nem keltette fel az utókor filológusainak érdeklődését.

A svájci eredetű német jezsuita kézikönyvíró, Franz Wagner (1675–1738) Mainzban és Münchenben tanított. Életrajzi áttekintéseiben[1] megemlítik, hogy fiatal korában, 1700 és 1702 között a pozsonyi és nagyszombati jezsuita gimnáziumokban tanított. Ennek a ténynek azonban aligha volt hatása az általa jóval később írott könyv magyarországi továbbfejlesztésére – egy fél évszázaddal később. (Vagy mégis volt, aki tudott Wagner egykori magyarországi tartózkodásáról?) Viszont e korban a jezsuita oktatás világszerte terjeszkedett, és ugyanazokat a bevált tankönyveket igen sok helyen adták ki, terjesztették vagy egészítették ki a közvetlen, helyi igényeknek megfelelően. 1718-ban Augsburgban, Schlüter és Happach nyomdájában jelent meg először *Universa phraseologia latina* című, tekintélyes méretű kézikönyve – maga a szótári rész 808 lapon –, amely elsősorban neves auktorok (Sallustius, Julius Caesar, Livius, Cicero és mások) műveinek nyelvi megértését segítette elő, ám általában is a sokféle latin nyelvhasználat alapos megismerését szolgálta. Még egy generációval később, 1745-től Regensburgban és Bécsben, majd Augsburgban jelentek meg új kiadások. Ezek megszokott címe: *Universae phraseologiae latine corpus, congestum a P. Francisco Wagner […] secundis curis Sallustiana, Caesareana, Liviana, Corneliana & Phraseologiis ac denique indice verborum quae in foro militari, civili, sacroque obtinent locupletatum* – és több ízben azt is a címlapra

* A szerző az ELTE BTK Néprajzi Tanszékének nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanára.

1 Pl. *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor,* XIII, főszerk. Kőszeghy Péter, Bp., Balassi, 2012, 18 (Kovács Eszter).

írva: *editio novissima, auctior & emendatior.* A különböző kiadásokban a császári privilegium feltüntetése, az ajánlás, az előszó megmaradhat, de változhat is. Ám a hatalmas szócikkanyag változatlan – még akkor is, ha jól látszik, hogy újraszedték az egész kézkönyvet. Auguste Borgnet francia változata még ennél is később, csak 1878-ban jelent meg. Több mint egy évszázadon át a bajorországi és ausztriai iskolákban ez volt a latin frázisok és állandó szókapcsolatok kézikönyve.

Ahogy terjed a XVIII. században a felvilágosodás és az „új irodalmak" kiépítése, felmerül az igény, hogy a latin frazeológiában meglevő hatalmas nyelvi, poétikai és retorikai anyagot összekapcsolják a nemzeti nyelvekkel. Először 1751-ben jelent meg Mainzban és Frankfurtban a *Phraseologia Germanico-Latina* (482 lapon), amelynek későbbi kiadásait is ismerjük, például 1766-ból, Herman Goldhagen (1718–1794) átdolgozásában. Ez jóval kisebb szöveganyagot tartalmaz, mint a korábbi, csak latin szövegű könyv, ám ezek német megfelelőit is megadja, és egyébként már nem a latin, hanem a német nyelv rendszerében szerkesztették. Cseh (és jóval későbbi francia) adatokkal kiegészített változatait is említik. Úgy látjuk, mindez pontosan a jezsuita oktatás keretében formálódott ki, és az érintett országokban tudták, hogy ez a legjobb hozzáférhető iskolai frazeológia. Számunkra a legnevezetesebb ilyen továbbfejlesztés az ezt a többnyelvű összefüggést nyíltan hangoztató két magyarországi kiadás. Közülük az első:

UNIVERSÆ PHRASEOLOGIÆ LATINÆ CORPUS, congestum a P. Francisco Wagner, Societatis JESU Sacerdote, Secundis Curis a quopiam ejusdem societatis Sallustiana, Cæsareana, Liviana, Corneliana, &. Phraseologiis, Demum apud nos linguis Hungarica, & Slavica, locupletatum. Editio Tyrnaviensis prima, 1750, Tyrnaviae, Typis Academicis Societastis Iesu, (6) + 1272 oldal.

Voltaképpen ugyanez a munka jelent meg 1775-ben (valószínűleg a régi szedés vagy akár annak példányai alapján). Ennek címlapján az előbbiekhez képest még az „Editio Tyrnaviensis altera" megjelölés olvasható, valamint a „Typis Tyrnaviensibus Anno M. DCC. LXXV" impresszum.

Az impozáns, 117 × 207 milliméteres (vagyis AK 40 méretű) kötött kiadványban 6 számozatlan lapon a *Præfatio Ad Humaniorum Scholarum Professores* című előszó olvasható. Ez az 1718-as kiadásban a könyv használatára vonatkozó előszó újra lenyomata. (Az ezt megelőző ajánlást azonban nem tartalmazza a magyarországi kiadás.) A szöveg kiemeli, hogy a – mai szóval – humán jellegű iskolai oktatás számára lényeges a latin nyelv elsajátítása és ennek elegáns használata. Fontos, hogy kerüljék a „barbár" latin használatát, a közölt szócikkek mintául szolgáljanak a tanulók számára, hogy megismerjék a klasszikus auktorok nyelvhasználatát, s megértsék a nyelvi fordulatokat és jelzőket *(Adverbia, Epitheta).* A szónoklatok számára is fontos előtanulmányt tesznek lehetővé. Ezzel összefüg-

gésben említi a tiszta latinság kiválóságát, P. Gabriel Wimmert nevét. Más régi és kortárs szerzőkre is utal, akik sokat tettek a latinitás megtartása és oktatása, az auktorok megbízható szövegkiadása érdekében. Hivatkozik arra, milyen módon lehet mindezt tanítani. Tíz pontba foglalva tájékoztatnak a kötet összeállításának elveiről. A mű latin nyelvű ábécérendbe szedett szótár, amelyben az egyes szavak leírása, grammatikai nemükre és ragozásukra történő utalás, majd a jelentés megadása következik. A cicerói latinságot követik, a vallási kifejezések *(sacra & religiosa)* külön figyelmet érdemeltek. Az egyes szavak eredetét a közismert művek alapján említik. A szinonimákat általában csak egyszerűen felsorolják. Az ellentétes szavakat, a különféle beszédmódokban használt különbségeket is feltüntetik. A cicerói epithetonok és adverbiumok is szerepelnek. *Usus* jelöléssel a sajátos szóhasználatra utalnak. A vulgáris és barbár használatot külön jelölik. A szövegeket a legjobb iskolai kiadásokból veszik, ám a legritkább esetben utal erre a könyv.

A szócikkeken belül gyakran *prov.* megjegyzés után proverbiumok (inkább közmondások, mint egyszerűbb szólások) olvashatók, mégpedig olykor szinonimaszerűen több is. Ezek vagy rögtön a címszó meghatározása után, máskor a szócikk egyes szakaszain belül vagy a vége felé találhatók. Ám ilyen *prov*[erbium]. megjelölés nélkül is közöltek sok képes fordulatot. Az egyes igék és névszavak esetében érthető a nyelvi példák felsorolása. A nyelvtani formákhoz, igazi (például katonai) szakkifejezésekhez igen ritkán hoztak állandó szófordulatokat. Érdekes ezek megoszlása a mű során: az ábécésorrendbe tett szócikkek között olykor több lapon át egyetlen ilyen példaszöveg sincs, majd pár lappal arrébb egyszerre többet is közölnek. Nem hiszem, hogy e változásoknak valamilyen filológiai oka lenne, egyszerűen a szerkesztő olykor jobban oda figyelt a képes beszédre. Egy ilyen nagy terjedelmű könyv elkészítése, szedése, korrigálása gyakran úgy történt, hogy egész csapat dolgozott együtt, mindenki kapott – mondjuk egy-két ívnyi terjedelmű – szócikkanyagot és ezt gondozta. Elvben elképzelhető, hogy a magyar nyelvi kiegészítéseket is ilyen munkamegosztással hozták össze, és a közreműködők között volt, aki több, más meg kevesebb magyar proverbiumot ismert és illesztett be a kiadványba. Ez persze fantáziálás, és erre bizonyítékot nem találtam. Az is egyértelmű, hogy a közölt magyar proverbiumok nem a latinból származtak, még az igen nevezetes idézetek, szállóigék, az iskolai oktatásban közismert *salse dicta* sem található a könyv hasábjain.

A névtelen és gyakorlati előszó hátterében az európai latinoktatás évezredes hagyománya jelenik meg, amelyet magyarországi távlatban azonban ebből az előszóból nem is ismerhetünk meg.

Rögtön ez után maga a szótári rész következik, kéthasábos szedéssel, minden lap tetején a szótárakban évszázadok óta megszokott hárombetűs szókezdet-jelzéssel. A könyv az *A AB* jelzéssel kezdődik és az 1272. lapon *ZOD* jelzéssel végződik. A legszerényebb számítással is mintegy 10 000 szócikket találunk, gyakorlatilag mindegyikben magyar nyelvű adattal is.

Hogy csakugyan kincsesbányája e könyv a valódi magyar művelődéstörténetnek, sokszorosan igazolhatjuk. A szócikkek között a legvégső (1272, bal hasáb) a következő (némi ortográfiai egyszerűsítéssel): „Zodiacus, *i. m., Egy keresztűl járó égi abronts, mellyen a' tizen két égi jegyek vagynak,* vel: *állati kerület,* iuxta Apátzai in Ung. Encyclop." (Ez után a német, szláv szómegfelelések megemlítése olvasható.) Hogy ki lehetett az a magyar jezsuita Nagyszombatban, aki már az 1750-es kiadásban idézte Apáczai igazán alig hozzáférhető magyar enciklopédiáját a megjelenése után egy évszázaddal… – elgondolni sem tudom.

A szócikkek után, a könyv végén, 24 számozatlan lapon még egy *Index Diffusior vocum barbararum, aut minus elegantium* szójegyzék következik, a latin szavak ábécésorrendjében, az oldalak bal hasábjain a kerülendő „barbara" (latin) szavakkal, a jobb hasábokon a használandó „latina" megfelelőkkel – mintegy másfélezer (!) szó esetében A helytelenül használt „barbár" formák helyett a klasszikus vagy elegáns latin megfelelőket adják meg. (Vagyis mindkét hasábon csak latin nyelvű adatok találhatók.) Még e részben is gondolhatunk arra, hogy a nagyszombati kiadásban olykor az igazán sajátos adatokra is kitértek. Lásd például: *Paraſceve dies* = „Dies redempti orbis memoria ſacer; dies anniverſaria paſſi pro nobis Dei, ac hominis memoria ſacer." (A Pjatnica Paraszkeva ugyanis a keleti kereszténységben fontos szent és ünnep.) Ez a megjegyzés is már az 1750-es kiadásban megtalálható.

A magyar kiadások ezt a jegyzéket is az 1818-as kiadásból vették át. Amott a szótári rész után, külön lapszámozással, 80 lapon egy *Latinitatis Ars Brevicula seu Syntaxis ornata de tribus Latinae linguae virtutibus, puritate, elegantia et copia* című tananyag következik, külön is foglalkozva a tiszta, elegáns és rendkívül gazdag latin nyelvvel. Bőséges példák, szójegyzékek találhatók e részben. Ezt nem nyomtatták ki a magyar kiadásokban. Ezt követi (ismét újra kezdődő lapszámozással 48 lapon) a már említett *Index Diffusior […]* című antibarbarus szójegyzék, amelyet a magyarországi kiadások változtatás nélkül közöltek. Ennek folytatásaként (49–74) az *Index vocum quae in foro militari, civili, sacroque obtinent* részben a sajátos katonai, civil és egyházi szóhasználatot tekintik át, a németből kiindulva. Ezért szükség volt egy *Index Germanico Latinus,* azaz német–latin szótárra (75–111).

A magyarországi kiadásban tehát az 1818-as latin „szótári" részt, valamint ebben a német párhuzamokat egészükben újra közölték, és ennek alapján írták be a megfelelőnek talált magyar és szláv kiegészítéseket. Ez érthető elrendezés egy latin frazeológiában, ám a magyar, német, szláv proverbiumok, egyáltalán a megemlített nem latin nyelvű szavak megtalálását igen nehézzé teszi. A praktikus előszót és az antibarbarus szójegyzéket is újra közölték. Mást azonban nem. Azaz a nem latin példák tematikus vagy források szerinti értelmezése még ennél is nehézkesebb.

Amint a címlap is jelzi, a két nagyszombati kiadás sajátossága az, hogy a latin példákhoz magyar és szláv megfelelőket is ad. A címlapon nincs feltüntetve,

hogy a német megfelelőket is megadták, de ezek már a legelső kiadásban is ott voltak. A magyar és szláv adatokról, ezek forrásairól nincs további tájékoztatás, és nem tudjuk meg a közreműködők vagy a szerkesztők nevét. Azt viszont tudjuk, hogy mind a két kiadás a nagyszombati jezsuita nyomdának oktatásra engedélyezett, mintegy hivatalos kiadványa volt.

Az alábbiakban a második kiadásra hivatkozom, amely azonban egyezik az elsővel. Az egyes szócikkek felépítése hosszas gyakorlat eredményeként alakult ki. Ezt egyetlen példával mutatom be (zárójelben magyarázataimmal):

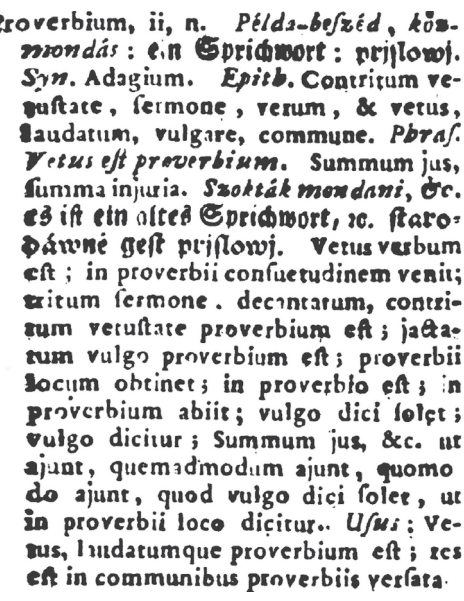

Proverbium, ii, n. *Példa-beſzéd, köz-mondás*: ein Sprichwort: prjſlowj. *Syn.* Adagium. *Epith.* Contritum vetuſtate, ſermone, verum, & vetus, laudatum, vulgare, commune. *Phraſ. Vetus eſt proverbium.* Summum jus, ſumma injuria. *Szokták mondani, &c.* es iſt ein altes Sprichwort, ie. ſtarodáwné geſt prjſlowj. Vetus verbum eſt; in proverbii conſuetudinem venit; tritum ſermone. decantatum, contritum vetuſtate proverbium eſt; jactatum vulgo proverbium eſt; proverbii locum obtinet; in proverbio eſt; in proverbium abiit; vulgo dici ſolet; vulgo dicitur; Summum jus, &c. ut ajunt, quemadmodum ajunt, quomodo ajunt, quod vulgo dici ſolet, ut in proverbii loco dicitur. *Uſus*: Vetus, laudatumque proverbium eſt; res eſt in communibus proverbiis verſata.

Ugyanez a rész az 1775-ös kiadásban (1015, bal hasáb teteje)

(1015 lap, jobb hasáb, 1–21. sorok): Proverbium, ii, n. [a szó, genitivusa, a szó nemének megadása] *Példa-beſzéd , köz-mondás* [a szótár a magyar „ö" betűt az o betű feletti kis e betűvel adja, ezt mi egyszerűen „ö" betűvel adjuk vissza]: ein Sprichwort (a német példák gót betűkkel vannak szedve); prjſlowj. (A szláv példákat is gót betűkkel szedték) *Syn.* (szinoníma) Adagium. *Epith.* (a szóhoz illő melléknevek, jelzők) Contritum vetuſtate, ſermone, verum, & vetus, laudatum, vulgare, commune. *Phras.* (frazéma) *Vetus eſt proverbium.* Summum ius, summa injuria. *Szokták mondani &* es iſt ein altes Sprichwort, ie. ſtarodáwné geſt prjſlowj. Vetus verbum eſt; in proverbii conſuetudinem venit; tritum ſermone, decantatum, contritum vetuſtate proverbium est; jactatum vulgo proverbium eſt; proverbii locum obtinet; in proverbio eſt; in proverbium abiit; vulgo dici ſolet; vulgo dicitur; Summum jus &, ut ajunt, quemadmodum ajunt; quomodo ajunt, quod vulgo dici ſoles, ut in proverbii loco dicitur. *Usus* (használat) Vetus, laudatumque proverbium eſt; res eſt in communibus proverbiis verſata.

Érdekes, hogy itt voltaképpen a „proverbium" logikai meghatározásához közelítenek, több ilyen példával. Tanulságos a sokkal rövidebb *adagium* címszó (28, jobb hasáb) is.

Adagium, ii, n. *Köz mondás, példa-beszéd:* Sprichwort: priſlowj obecné, ſtaré **Syn.* Proverbium. *Usus:* Vetus eſt Adagium. V. (lásd) *Proverbium.*

Tulajdonképpen mindkét szócikkben ugyanazokat a szavakat említik, ám bizonyos eltérésekkel. Eszerint a „köz-mondás" régi, az emberek által ismert mondás, fontos tulajdonsága, hogy egyszerű, „vulgo" használatot képvisel: „ahogy általában mondják". Ebben a most közölt két szócikkben nem idéztek közmondásokat (csak egy latin maximát), ám az egész műben ezek száma tekintélyes. Kár, hogy „frázis" vagy „frazeológia" nincs címszóként feltüntetve – tanulságos lett volna az ide tartozó definíció és a példatár.

Wagner frazeológiáját még a XIX. században is sokáig használták Magyarországon a latin iskolákban és nyilván sok példányban jelent meg. Könyvtáraink possessor-bejegyzései is közismertségét tanúsítják. 1822-ben jelent meg az *Universae Phraseologiae Latinae corpus congestum a P. F. Wagner […],* amely a címlapon ezt is közli: *Editio tertia novissimis curis emendata et auctu.* (Budae, Typis Regiae univers. Hungaricae Typographiae). Ez is egy (10) 1524 l. (+ *Index diffusior […],* 83 l.) kézikönyv, és nem valamilyen egyszerűsített, gyakorlati tanítási segédkönyv. Megvan benne egy *Lectori benevolo typographis regis Budensis salutem* ajánlás (1–2), a *Praefatio auctoris ad humanioram scholarum professores* (1–6), valamint a kötet végén az *Index diffusior* (1–83), amelyben feltüntették a német és szláv szótári adatokat is. Noha az átdolgozó neve nem szerepel, már a kortársak is tudták, hogy Verseghy Ferenc volt, aki átnézte a szócikkeket, és új jelentéseket is megadott. Érdemes lenne ezt a könyvet külön is bemutatni, annál inkább, mint a rá vonatkozó ritka hivatkozások zöme téves. Most azonban nem foglalkozunk ezzel, az 1750-es kiadáshoz képest több nemzedékkel későbbi és egészen más társadalmi környezetre való, ám ekkor már évszázados törzsanyagú kiadvánnyal. Az azonban jellemző, hogy még a reformkor elején is a magyar „frazeológia" igazában csak ebből a kiadványból ismerhető meg. És különös, hogy az igen sok példányban kinyomtatott műből Erdélyi János sem használta a magyar proverbium-anyagot – mint ahogy Gaal György nyomtatásban hozzáférhető könyvét (*Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen,* Wien, Friedrich Volke, 1830) sem.[2]

Amikor az „utókor" emlegetni kezdi, ezt már azért teszik, mert felismerték a könyvben olvasható sok száz magyar kifejezés és proverbium, együtt többezer magyar szó már itt, ilyen korán szereplését, ráadásul latin, német, szláv párhuzamokkal, ami a jelentések értelmezését igazán megkönnyíti.

Szily Kálmán cikkében[3] „apáink és ősapáink iskolai szótárában" valóságos magyar szótárnak tekinti Wagner könyvét, amely – Toldy Ferenc elhamarko-

2 Erről lásd: Voigt Vilmos, *Georg von Gaal:* Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen *(Wien, 1830): A kéziratos hagyaték konkordancialistája = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 341–361.

3 Nagyszigethi Kálmán [Szily Kálmán], *Egy feledésbe ment régi szótárunkról,* Nyőr, 17(1888), 307–314; később ezt az írást változatlanul bevette tanulmánykötetébe is: Uő, *Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez,* Bp., Hornyánszky Viktor, 1898, 326–337.

dott állításával szemben – nem a régebbi magyar szótárak szócikkeinek puszta kimásolása, hanem a magyar adatokat tekintve önálló mű. Hivatkozik arra, hogy a jezsuiták iskolatörténeti forrásai szerint összeállítója a jezsuita hitszónok, Vargyas István volt, aki ismerte és felhasználta rendtársainak (elsősorban Pázmány Péter és Káldi György) műveit. Öt esetben Pázmányt, egy-egy esetben Káldit és Spangár Andrást[4] tartja forrásnak. Szerinte Faludi Ferenc – aki éppen a könyv megjelenése idején, 1749 és 1751 között a nagyszombati jezsuita nyomda igazgatója volt – is közreműködött a műben. Ezen kívül használ népnyelvi változatokat is, és a kötetben olvasható latin (és német) szövegek mintájára maga is alkot frázisokat. Ő összesen mintegy 300 olyan proverbiumot talált, amelyek nincsenek meg Erdélyi János akkor legteljesebbnek tekinthető kiadványában: *Magyar közmondások könyve,* Pest, Kozma Vazul, 1851. Ha tudjuk, hogy Erdélyinél 9000 adat olvasható, ez mégis csekély, mintegy 3–4%-os. Másik oldalról, eszerint Wagner könyvében az Erdélyi által később összegyűjtött és kiadott proverbiumanyag 95%-a már megvan. (Ezt azonban ellenőrizni kellene!)

Vargyas életéről (Kapuvár, 1717. december 19.–Székesfehérvár, 1751. május 6.) azóta már jobb áttekintésünk van. Lokálpatrióták most is őrzik Kapuvárott az emlékét. A fiatalon, himlőjárványban elhunyt szerzetesnek ez a legutolsó megjelent munkája, amelynek során nemcsak a magyar szóanyag összeállítása, hanem a nyomdai munkák is sok időbe teltek.[5] Mindez igaz a magyar szövegekre, ám azt nem tudjuk, ki lehetett a szláv adatok összeállítója, gondozója. Vargyas szláv nyelvtudásáról nincs adatunk.

A Szily után következő méltató a pedagógus Kármán Mór[6] volt, aki elsősorban a könyv magyaros felfogását és a gazdag nyelvi adattárat emeli ki. Cikkének elolvasta után Szily recenzióban szólítja őt fel, hogy ismerje el Szily korábbi cikkét. Kármán ennek eleget is tesz.[7] Mindketten nagyra értékelik a magyar Wagnert, de a létrejöttéről vagy használatáról újabb felismeréseket nem közölnek.

Nem sokkal később a régi magyar nyelvi források iránt is érdeklődő Tóth Béla három folytatásban megjelenő cikkében mutatja be a művet.[8] Ő is főként a frazeológiai–parömiológiai gazdagságot dicséri, és említi a korábbi megállapításokat. Hangsúlyozza Faludi Ferenc „Jegyzőkönyvének" parömiológiai fontosságát. Cikkében az egész műből hoz példákat a magyar ábécésorrendjében: meg-*abrakol* – *fakad* (kb. 60 adat), be-*falat* – *nyűg* (kb. 145 adat), ki-*okád* –

4 Spangár András (1678–1744) jezsuita, a magyarok népszerű történetének forrásaival foglalkozott.

5 Vargyas munkásságáról a legutóbbi áttekintés: *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor,* XII, főszerk. Kőszeghy Péter, Bp., Balassi, 2011, 312 (Bogár Judit), a *Barbarismus* szócikk hasonmásával; *uo.,* 313.

6 Kármán Mór, *Egy érdekes tankönyv,* ItK, 1(1891), 51–57.

7 Nagyszigethi Kálmán, *Nyílt levél,* ItK, 1(1891), 216–217; Kármán Mór, *Válasz, uo.,* 217.

8 Tóth Béla, *Wagner Ferencz Phraseologiája,* Nyőr, 22(1893), 459–465, 503–508, 558–464.

viszkeddegel (kb. 150 adat) felosztásban, vagyis összesen úgy 350 adattal. Minthogy ebben az időben folytak a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* munkálatai (amely 1890–1893-ban jelent meg Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond szerkesztésében, és csak a magyar reformkor előtti adatokat dolgozott fel), felmerült az a kérdés, bedolgozták-e ebbe a Wagner könyvében már 1750-ben kinyomtatott adatokat? (Mai válaszunk: csak részben és nem pontosan. Viszont az 1960-as években készített *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* már említi a felhasznált forrásművek között, mégpedig mind az 1750-es nagyszombati, mind a Verseghy Ferenc átdolgozásában megjelentetet 1822-es budai kiadást.)

Egyébként e korban készül Margalits Ede *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* című, központinak szánt gyűjteménye (Budapest, Kókai Lajos, 1896; reprint: Budapest, Akadémiai, 1993). Szerkesztése során azonban szintén nem használták fel még a Wagnerből az említett dolgozatokban már kinyomtatott közmondásokat sem.

Szótártörténészeink is tudtak e könyvről, viszont frazeológia-történeteinkben ritkán szerepel. Megemlítése hiányzik O. Nagy Gábor *A magyar frazeológiai kutatások története* című áttekintéséből (Budapest, Akadémiai, 1977 [Nyelvtudományi Értekezések, 95]) is. Ám tudjuk, ezt a művet már nem ő, hanem, a hagyatékában maradt cédulák alapján Kovalovszky Miklós rendezte sajtó alá. Megemlíti a művet – és a másodlagos szakirodalomból csak Mészáros (alább ismertetendő) tanulmányát – Hadrovics László,[9] akinek könyvéből történeti parömiológiánk igazán sokat tanulhat. Kosáry Domokos a XVIII. századi gyakorlati nyelvtudomány jellemzése során idézi, és tud a régi, a magyar frazeológiát említő cikkekről is.[10] Ő arra hívja fel figyelmünket, hogy Bél Mátyás nyelvtudományi érdeklődésének hatása a XVIII. század középső harmadában még jól felismerhető a kor német–magyar–szlovák nyelvészeti kiadványaiban, ami a protestáns cseh egyházi nyelv előtérbe helyezését is jelentette. Nyilvánvalónak tartom, hogy Wagner frazeológiájának szláv adatokkal kiegészítése is ebbe a vonulatba kapcsolható. Azonban tovább is keresnünk kellene az erre vonatkozó közvetlen adatokat és a kiegészítő személyét – annál inkább, mivel Wagner frazeológiái nemcsak hogy katolikus, hanem egyenesen jezsuita produktumok.

Legutóbb (!) a neveléstörténész Mészáros István foglalkozott a jezsuita gimnáziumok első négy évében tanított művel.[11] Említi Szily és Kármán egykori írásait, és tud a két teljes, valamint az 1822-es budai kiadásról is. Ő az 1750-es (első) kiadást használta, s cikkében közli „a nagyszombati frazeológia-tankönyvben található összes magyar szólást és közmondást". Közlése némi betűátírást tar-

9 Hadrovics László, *Magyar frazeológia: Történeti áttekintés,* Bp., Akadémiai, 1995, 323.

10 Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon,* Bp., Akadémiai, 1996[3], 157.

11 Mészáros István, *Magyar szólások és közmondások egy 1750-i frazeológia-tankönyvben,* Nyőr, 105(1981), 292–302.

talmaz, és igen gondos. A magyar szöveget adja, ezt követi a latin szócikk, de nincs kiemelve az a latin szó (csak a könyv lapszáma), ahol ez előfordul. Ez némi nehézséggel jár annak számára, aki a teljes adatot vagy a szövegkörnyezetet kívánja megismerni.

Könnyű összevetni az ő megoldását és az eredetit:

Mészáros (293, 2. példa). *Hitván kereset az árulkodás – Accusationem facticare* [helyesen: factitare], *profiteri: vádolással kereskedni* (21)

Wagner (21, jobb hasáb): Accusatio, nis, f. *Vádolás, panaſz tétel valaki ellen,* Anklag; obžalovánj, žaloba. *Syn.* Incusatio, nominis delatio. *Epith.* Honeſta, diligens, illuſtris, mala, nugatoria, manifeſta, nobilis, gloriosa, vera, vetus, uſitata, acris, intenta, infans, muta, nova, opima, perpetua. *Usus:* Accuſationem factitare, profiteri, *vádoláſſal kereskedni, árúlkodni*: prov. *hitván kereſet az arúlkodás:* einen Kläger abgeben : žalobnjkem býti. V(ide) *Actio.*

Vagyis a magyarban a „vádolás, panasztétel, árulkodás" három szemantikai mezőt jelent, és a „a vádolással *kereskedni*" kifejezés a nyitja a „hitván *kereset*" formában rögzített frazémának.

Mészáros az eredeti kiadvány 10. lapjától az 1272. lapig szedte össze a maga körülbelül több mint kétszázötven példáját. Amiatt van ez az óvatos becslés, mivel egy szónál több megfelelés is található. Ezek között van valódi közmondás , szófordulat és nyelvi értelemben vett frázis.

Dolgozata végén Mészáros még az iskolában fordításra feladott auktorok esetében is a tőrőlmetszett magyaros megoldásokat említi: például (631 lap, bal hasáb), az *Imperitus* ('tudatlan, járatlan') melléknév szócikkének közepén többek között ez a közismert magyar kifejezés olvasható: *a' ki annyit tud a' törvényhez* , prov.(erbium) *mint a' bagoly az ave-máriához : mint a' tyuk a' regéhez.* A szócikkben a szokottnál bővebb német és szláv példatár található, ám ezek között nincs valódi proverbium. Viszont a második magyar példa már Szenci Molnár Albert szótárában (1604), a rendkívül frappáns ávemáriás bagoly pedig már a lutheránus Kis-Viczay Péter könyvében (*Selectiora adagia Latino.Hungarica […],* 1713, Bartphae, Typis Civitatis) olvasható. Azaz vagy úgy képzeljük, hogy Wagner frazeológiának nagyszombati magyarázói egy általam ma is irigyelt régi magyar szakkönyvtárszobában ültek, vagy maguk is ismerték e szófordulatokat.

Azóta még csak egy fontos publikációról be kell számolnom. Minthogy a fentiekben szóba került Faludi Ferenc „közreműködése", érdemes kitérni arra, hogy volt egy *Jegyzőkönyv* néven említett kézirata, amelyet talán már nagyszombati nyomdaigazgatósága előtt is elkezdhetett. Ebben négy csoportban sorolt fel parömiológiai példákat: *Magyar köz mondások – Szépen öszve illő vezeték szók – szép magyarázatok – Telylyes mondasok*. Ennek kézirata nem maradt ránk, és csak Révai Miklós régi, 1787-es nyomtatott kiadásából ismerjük. Szerencsé-

re mára kritikai kiadásban is hozzáférhetők.[12] Ehhez a *Jegyzőkönyv*höz ugyan filológiai jegyzetek nem készültek, ám a több mint 700 „köz mondás", a több mint 300 (nem mindig) frázis, és a voltaképpen Wagner könyvében is meglelő „megszokott jelzők" külön áttekintése tanulságos lenne.

Két komparatív megjegyzést is tehetünk.

Voltaképpen ma sem tudjuk pontosan, kik és miért vették be Wagner nagyszombati frazeológiájába a „Slavica" adatokat. Ugyanis bár a korábbi kiadásokban vannak német „frázisok", ám szinte következetesen hiányoznak a valódi német proverbiumok – amelyek pedig ezidőtájt már jól adatoltak voltak. A magyarországi kiadásokban a német idézetek anyaga nem változik meg.

Az ugyan érthető, hogy a jezsuita iskolákban tanuló felvidékiek számára kedvező körülmény volt szláv szókapcsolatok közlése. Ám külön vizsgálat nélkül nem tudom megállapítani, ez a „slavica" pontosan melyik nyelv, a huszita eredetű egyházi cseh – vagy a felvidéki szlovák katolikus „népnyelv"? Pár évvel ezelőtt felkértek arra, hogy egy összegező szlovák közmondáskutatásban szakértőként vegyek részt. Rá is álltam, éppen Wagner nagyszombati könyvei miatt. Ám azóta sem tudom, készült-e egyáltalán ilyen tárgyú áttekintő tanulmány. Eddigi tudtommal a cseh és szlovák parömiológiai kutatás nem figyelt fel érdeméhez méltóan a „nagyszombati" Wagnerre, erre a fontos és több évszázados régiségű forrásra. Viszont itt is azt mondhatjuk, tüzetes vizsgálat nélkül csak annak a benyomásomnak adhatok kifejezést, hogy e nagyszombati könyveiben valódi szláv proverbiumokat alig találunk – szemben a sok magyar adattal, ami nyilván arra vall, hogy a szerkesztők anyanyelve nem a német és nem a szláv, hanem a magyar volt.

Másik megjegyzésem: a magyar filológia mindig is tudta, hogy éppen a mi frazeológiánk kiadása idején, Andrea Jambressich (Andrija Jambrešić, 1706–1758) horvát jezsuita Franjo Sušnikkal közösen Zágrábban 1742-ban megjelentette *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica, et Hungarica locuples* című, ugyancsak iskolai használatra szánt könyvét, amelynek alapja a hagyományos, Calepinus-féle szótár volt. Legutóbb Nyomárkay István foglalta össze az ezzel kapcsolatos tudnivalókat. Ám parömiológiusaink eddig nem foglalkoztak ezzel a művel. Pedig biztosan megérné, már csak a magyar adatok miatt is.

Van tehát egy tízezer magyar szónyi és ezer magyar „frazeológiai" adatot tartalmazó könyv, Wagner frazeológiája, amelyet magyar nyelvtörténetileg máig sem teljesen, parömiológiailag pedig gyakorlatilag egyáltalán nem tekintettek át, noha éppen a német és szláv párhuzamok közlése miatt szemantikailag egyedülálló ez a forrásanyag.

Bevallom, először arra gondoltam, hogy e könyv több száz, valódi „proverbiumának" korszerű közlését adom, ám rájöttem, Wagner „magyar" frazeoló-

12 Faludi Ferenc *prózai művei*, s. a. r. Vörös Imre, Uray Piroska, Bp., Akadémiai, 1991 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 8/2), 785–814, jegyzetek: 1001.

giája adatainak önálló filológiai kiadására lenne szükség. Ennek jegyzeteiben kellene feltüntetni, csakugyan miben egyezik ezzel Faludi Ferenc szólásgyűjteménye. Noha leírták, hogy az összeállítók felhasználták a publikált magyar parömiológia klasszikus kiadványát, Baranyai Decsi 1598-as *Adagiorum…* című könyvét – amely az erazmusi tradíción belül ugyancsak iskolai segédkönyv volt –, ám ez kizárt, mivel ezt a könyvet nálunk a XIX. század végéig még a szakkutatók sem ismerték.

Az egyes proverbiumokat illetően is különleges mű Wagner magyar frazeológiája. Ugyanis köztudott, hogy (középkori előfutárokat nem számítva) a régi magyar szótárirodalom egymásra épülő művekből áll Szenci Molnár Alberttől Bod Péterig és Pápai Páriz Ferencig. Vagyis az ezekben olvasható szavak és értelmezések is ennek a folyamatnak a részei: egy adott szó vagy szólás az adott könyvben vagy az előzményekből átvett adat, vagy csakugyan a korabeli nyelvhasználatot tükrözi. Ezektől azonban független a Wagner-frazeológiában olvasható adatanyag. Példái vagy a latinnak és németnek megfelelő megfogalmazások, vagy csakugyan használt és a szerkesztők által ismert magyar nyelvű proverbiumok. Az ilyen magyar példák száma igazán nagy.

Nincs most módunk arra, hogy az igen gazdag német frazeológia-történetre kitérjünk. Ami a szlovák és cseh frazeológia kezdeteit illeti, ezt az újabb áttekintések igen röviden szokták megemlíteni. Van azonban egy korai áttekintés a szláv parömiológiáról,[13] amely felsorolja a régi szlovák kiadványokat is (Doležal, 1746; Bernolák, 1790; Trnka, 1831), és köztük Rybay (1713) munkáját. Ez azonban az évszám elírása, mivel a szlovák nyelvész és irodalmár Juraj Ribay (Ribay György) evangélikus lelkész (1754–1812) közmondásgyűjteménye csak halála után került elő. (Tudtunkkal ő 1793-ban Prágában kezdte gyűjteni a cseh és szlovák könyveket és kéziratokat, és kezdett hozzá egy *Idioticon Slovakorum* összeállításához, amelyet 1813-ra datálhatunk.) Ekkor már Wagner frazeológiájában ezerszámra volt szláv megfelelés. Ha tehát nem is volt olyan publikáció, amelyből 1750-ban Nagyszombatban szlovák proverbiumokat meríthettek volna, az ilyen irányú érdeklődés megvolt, és ekkor már léteztek a cseh, morva, szorb, szlovák, lengyel parömiológia és frazeológia kezdetei is.[14] Ám ebbe a tudománytörténetbe eddig még nem illesztették be Wagner frazeológiáját – mint ahogy a magyar parömiológusok sem.[15]

13 I. J. Hanuš, *Bibliotheka slovanského příslovnictví,* I, *Literatura slovanského a německého přislovnictví,* Praha, Jarosl. Pospíšil, 1853.

14 Lásd az újabb áttekintést: Zuzana Profantová, *To the beginnings of paremiology in Slovakia* = Z. P., *Little Fish Are Sweet: Selected Writings on Proverbs,* Bratislava, Ústav Etnologie SAV, 1997, 9–29.

15 Noha magam évtizedek óta készültem a Wagner-kötetek parömiográfiai elemzésére, erre eddig nem volt módom. A magam legutóbbi, kényszerűen rövid áttekintésében ugyan utaltam Wagner művére, ám elnagyoltan és pontatlanul: Vilmos Voigt, *Précis of Hungarian*

Ha összegezni szeretnénk a tanulságokat, azt mondhatjuk, a Wagner-frazeológia magyar adatai különösön figyelmet érdemelnek. Nem könnyű persze megkülönböztetni egy latin kifejezés magyar fordítását, antik eredetű megállapításokat, egy állandó szókapcsolatot, főnevek állandó jelzőit és a szólások, közmondások több csoportját.[16] Wagner nem volt parömiológus, ő egy használható szótárat állított össze. Ehhez vette hozzá a német és szláv példákat is. És ehhez vették hozzá a magyar megfelelőket is. Ám a nagyszombati kiadás elkészítése során volt(ak) valaki(k), aki(k) ehhez tekintélyes mennyiségű magyar nyelvű proverbiumot is közétett(ek). Ezek száma és minősége előkelő helyet biztosít számukra a magyar parömiológiában. Azt hiszem, ideje volt ezt végre elismerni. A magyar szótárirodalomban ekkor már évszázados hagyomány volt szólások közzététele. Most ez a megoldás lett kiterjesztve a frazeológiai szótárra is. Látszólag apróság volt e fejlesztés, ám kitűnő és datálható magyar proverbiumok közzétételét eredményezte. És az is fontos, hogy éppen a XVIII. század első felének végén készült. Újabb parömiográfiai kezdeményezések ugyanis a következő generációkban indultak meg, mint például Dugonics András, Kovács Pál, Pálóczi Horváth Ádám, Gaal György és mások esetében. Tudjuk, ők feljegyezték a hallott közmondásokat, és nyilván merítettek régebbi kiadványokból is. Ám éppen a XVIII. század közepének magyar nyelvű szólásait máig a legteljesebben Wagner könyvéből találhatjuk meg. Éppen a nagyméretű latin és kis méretű német párhuzamok érzékeltetik e korban az eleven szóláshasználatot. Még a bemutatott szemelvényekből is látszik, hogy a szólások miként élnek: egy szónyi változtatás nélkül – szavak megváltoztatásával, ellenkező értelemmel – hasonló szólások közegében, általában a képes kifejezések igen széles körében. Az egyes kifejezések pontos értelmét nem mindig ismerjük, néha csak sejtjük (pl. „farkas kaszára vetni"). Ám azt biztosra vehetjük, hogy a diákok is emlékeztek azokra a szólásokra, amelyeket egykor Wagner kézikönyvéből meg kellett tanulniuk.

Paremiography and Paremiology, Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship, 30(2013), 350.

16 A frázis és a frazeológia áttekintéséhez kíséreltem meg hozzájárulni, nem pusztán nyelvészeti szempontból: : Voigt Vilmos, *A frázis tipológiája (műfajelméleti és más szempontból) = 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére,* szerk. Mártonfi Attila, Papp Kornélia, Slíz Mariann, Bp., Argmentum, 2006, 622–634.

Adattár

Hogy legalább érzékeltessem e szóanyag tanulságos voltát, átnéztem Mészáros István 1981-ben kiadott, több mint 250 Wagner-szócikkből való, igen gondos kijegyzéseit. Minthogy egy-egy szócikkben több példa is van, összesen ennél több adatot közölt. Ő a legfontosabb magyar szövegeket idézi, megadja a latin megfelelőt, de ezen belül nem adja meg azt a latin szót, ami a Wagner-szócikk elején áll. Nem közli a német és szláv adatokat sem, utal azonban a Wagner-kötet azon lapszámára, ahonnan idéz. Példái voltaképpen egy latin szótár ábécéjét képviselik, és ilyen módon egy-egy magyar szóra a vélhető latinból is következtethetünk, ha ezt tudjuk. Például: csöbör, vödör = *Hydria;* feleség, feleségül venni = *uxor* címszónál (1272, mindkét hasábon), amelyben nemcsak az általában ismert szótári jelentés (feleség, házastárs, hölgy) van megadva, hanem ilyen példák is: „Megházosodott, meg-nöszött, a házasságnak akadékos nyügébe állatt." Ám nem mindig találunk proverbiumot, ha megnézzük a *leo, passer* stb. szócikkeket – noha tudjuk, e szavakhoz gazdag szóláshagyomány kapcsolódik.

Minthogy 1991-ben közzétették Faludi Ferenc jegyzőkönyvéből a *Magyar köz mondások* jegyzékét, érdemes összevetni a két szöveganyagot. Mostani (Révai Miklóstól származó) formájában itt a megfelelő magyar proverbiumok kezdőszavainak igen szoros rendszerét találjuk. Nyilván sem Faludi, sem más nem „gyűjtött" ilyen módon szólásokat. Az elképzelhető, hogy egy füzet lapjaira írta fel az eszébe jutó vagy hallott szólásokat, mégpedig kezdőbetűnként – és azután később – akár évek során – valaki sajtó alá rendezte, szoros betűrendbe állította ezeket. Voltaképpen Faludinál is megkereshetünk egy-egy Wagnerből ismert proverbiumot, ám éppen a szoros betűrend miatt ez nem egyszerű. Pl. „a vér nem válik vízzé" *A' jó vér nem válik vízzé* formában található meg.

Az alábbiakban egyesítettük a két jegyzék átfedéseit. A helyesírást minimális mértékben egyszerűsítettük (és nem írtuk ki az adatok végén a pontot).

(a mostani közlés sorszáma) Faludi adata ◆ Wagner adata (a latin vezérszóval, lapszámmal)

1 Hitván kereset az árúlkodás ◆ Hitván kereset az árulkodás (Accusatio, 21)
2 Nagy fát mozgatsz ◆ Nagy fát mozgat (Aggredior, 60) (vö. az 5. példával)
3 Darázs fészket piszkál ◆ darás fészket köll piszkálnom (Ago, 61)
4 Alá néző matskának nem kell hinni ◆ nem hiszek az alá nező matskának (Astutus, 124)
5 Nagy fába vágja a' fejszét ◆ nagy fába vágtad a' fejszét (Difficilis, 385)
5 bis nagy tőkébe vágod a' fejszét (Audeo, 131) nagy fát mozgatsz (Audeo 131) (vö. a 2. példával)
6 Fel tette az Orbán' süvegét ◆ Fel tenni az Orbán süvegét (Bonus, 156)

7 Ruha tisztesség, pénz, emberség ◆ a' mint mondgyák: pénz emberség, ruha tisztesség (Census, 183)
8 Könynyebb a' hazug embert, hogy sem a' sánta ebet el érni ◆ Könnyebb egy hazugot hogy sem egy sánta ebet el-érni (Commentum, 222)
9 Hátrább az agarakkal ◆ Hátrább állította az agarakkal (Compesco, 232)
10 Nem hólyag, hogy hamarjában fel lehetne fujni ◆ nem hójag ez, hogy felfújják (Consilium, 272)
11 Igen tölt a' garatra ◆ fel-töltött igen a' garatra (Crapula, 308)
11 bis gyakorta fel-tőlt a' garatra. item: úgy iszik, mint a' Perényi Törökök (Ebriosus, 433)
12 Minden lévbenn kalány ◆ minden tálban kalán (Curiosus, 322)
13 Fogas ebnek való a' tsont rágás ◆ fogas ebnek való való a' csont rágás (Dentatus, 356)
14 Borsot tör orromba
14 bis Tormát tör orrom alá ◆ az én órrom alá is tormát akart törni (Deonero, 357)
15 Szemérmes koldúsnak üres a' táskája ◆ szemérmes koldúsnak üres a' táskája (Deprimo, 360)
16 Minden vizet maga malmára térít ◆ a' maga malmára folytattya a vízet (Derivo, 362)
17 Tarka barka, mint az Isten' madara ◆ tarka barka mint az Isten madara (Discolor, 400)
18 Ha nem tsurog, tseppeg ◆ Ha nem tsurog-is, de csepeg (Distillo, 410)
18 bis Tsörög a' szarka, vendég jön ◆ Csörget a' szarka, vendéget hirdet (Diversor, 414)
19 Köz lónak túros a' háta ◆ köz lónak turós a' háta (Equus, 446)
20 Vak vakot vezet ◆ Vakot vezet világtalan (Erro, 459)
21 Nyert, mint Bertók a' tsíkban ◆ Nyertes voltam mint Bertók a' csikban (Evenio, 463)
22 Körmére égett a ' gyertya ◆ körmünkre égvala a' gyertya (Extremus, 502)
23 Király' fia Kis Miklós a' beszédbenn ◆ király fia kis miklós beszéde (Fabula, 506)
24 Egy a' szoba a'kementzével ◆ egy a' szoba nálunk a' kementzével (Familiaris, 516)
25 Fáradt ebnek még a' farka is nehéz ◆ Fáradt lónak a' farka-is nehéz (Fatigo, 520)
26 A' hol malatzot ígérnek, zsákod legyen hozzá ◆ a' hol malatzot igérnek, 'zákod legyen hozzá, hogy el ne szalaszd (Festinatio, 528)
27 Ki tetszik a' szeg a' zsákból ◆ Mert idején. Kitetszik a' szeg a' zákból. item. ki mutattya a' majom meny aszszonyságát (Fictus, 530)
27 bis Ki tetszik a' szeg a' zákból, meg esmérik az ebet a' szőrin: meglátszik a' mely téjből túró lészen (Vultus, 1271)
28 Ember fogad fogadást, agg eb, ki megállja ◆ ember fogad fogadást, ag-eb a' ki megálllya item: a' mit lovon fogad, gyalog meg nem állya (Fides, 531)
29 A' ki másnak vermet ás, maga esik be ◆ a' ki másnak árkot ás, maga esik belé (Fossa, 552)
30 Szaladj, farkas, inadban az igaz ◆ szaladgy farkas, inadban az igazság (Fugio, 560)

31 A’ melyly tyúk sokat kodátsol, keveset tojik ◆ a’ melly tyuk sokat kodátsol, keveset tojik (Gallina, 567)
32 Egy fetske tavaszt nem hoz ◆ egy fetske tavaszt nem szerez (Hirundo, 598)
33 Addig megy a’ korsó a’ vízre, míg el törik ◆ addig viszik a’ kantsót a’ kútra, még el nem törik. item: a’ tsöbörbül vödörbe hágni (Hydria, 611)
34 A’ ló is meg botlik, noha négy lába vagyon ◆ nem tsuda, ha megbotlik a’ vak ló (Ignorantia, 619)
35 Botskor bőr az artzája ◆ Botskor-bőr az ortzája (Impudens, 637)
36 Bagoly is bíró a’ házában ◆ A’ bagoly is biró házában (Judex, 718)
37 Eb ugatás, szamar orditás nem hallik mennyországba ◆ Ebugatás nem hallik meny-országba (Latratus 738)
38 Tsátsogó mint a’ szajkó ◆ Csátsagó mint a’ szajkó (Loquax, 761)
39–40 Farkasnak erdőt mutatsz ◆ Farkasnak mutatsz erdőt. item Farkast emlegetnek, ’s a’ kert mellett kullog farkast emlegetnek, ’s a’ kert alatt kullog (Lupus, 767)
41 A’ sem jobb a’ Deákné vásznánál ◆ Te sem vagy jobb a’ Deákné vásznánál (Lurco, 767)
42 Szárába szállott az esze ◆ Szárába szállat az esze (Mens, 793)
43 Hitván madár, melyly maga fészkét rútitja ◆ Hitván madár, melly a’ maga fészkét meg rutittya (Nidus, 845)
44 Addig hámozd a’ hársfát, míg hámlik ◆ Addig hántsd a’ hárs-fát, még meghámlik (Occasio, 872)
45 Nem ő borja, azért nem nyalja ◆ Ha nem borja, nem nyalja (Parco, 903)
46 Farkas kaszára vetni ◆ Nagy veszedelembe kerültem: farkas kaszára vetettem a’ nyakamat (Periculum, 930)
47 Agg ebnek, és öreg szolgának egy a’ fizetése ◆ Az öreg szolgának és az ag-kutyának egy a’ fizetése (Servus, 1117)
48 Eb ebnek barátja ◆ Eb ebnek baráttya : reá talált a’ sák a’ foltjára (Similis, 1121)
49 Zsákban matskát nem árúlnak ◆ ’zákban matskát nem árúlni (Simpliciter, 1123)
50 Sokat szekér sem bír ◆ Sokat szekér sem bir (Valetudo, 1121)
51 A’ tök is estve virágzik ◆ A’ tök-is estve virágzik (Vesper, 1237)
52 Borbann lakik az igazság ◆ Borban lakik az igazság (Vinum, 1247)
53 Ott is terem a’ gaz ember, a’ hol nem vetik ◆ Ott-ís terem gaz-ember, a’ hol nem vetik (Vitiosus, 1253)
54 Büszke mint a’ Kompódi Meny Asszony ◆ reá tartya magát, mint a’ kompódi nemes aszszony (Elatus, 443)
55 Huj bele, Balás, lovat ád Isten ◆ hú bele Balás ! lovat ád Isten (Delibero, 351)
56 Komor, mint a’ verembe esett farkas ◆ Aper : darabos, komor-kedvű ember, prov. mint a’ verembe esett farkas (Difficilis, 386)

A két jegyzék összevetésekor első benyomásunk egyes szövegek egyezése, még a ritkább kifejezések esetében is. Arra gondolnánk, ez bizonyítéka annak, hogy a két forrás összefügg egymással. Ez azonban csak látszat. A ma is szó szerint így használt közmondásokat más (és régi) forrásokból is ismerjük. Ezenkívül az ötvennél több egyezés Mészáros 250 szövegéhez képest egyötödnyi, Faludi kétszer ekkora jegyzékéhez pedig csak egy tizednyi. És mindkét esetben meglepő, hogy milyen fontos, ma is közismert proverbiumok miért nincsenek meg egyik vagy másik forrásunkban? Azon kívül egy proverbiális alapkészlet (már az akkori Magyarországon is) több ezer (!) szövegre terjedt. Ehhez képest az ötven egyezés nem döntő fontosságú. Azaz nem gondoljuk, hogy e két proverbiumanyag egymással hozható kapcsolatba. Azt viszont jelzi, hogy e korban többek számára is fontos volt magyar proverbiumok összegyűjtése és használata. Nyilván Révai Miklós is ezért tartotta fontosnak, hogy nyomtatásban közölje Faludi kis közmondásjegyzékét. A későbbi generációk többször is megkísérelték a magyar szólások és közmondások nyomtatásban való közzétételét, több-kevesebb sikerrel.

Tanulságos a Wagner-kötetben a magyar proverbiumok elhelyezése, más példák közé sorolása. Ezen kívül a változatok is megfigyelhetők. Úgyhogy éppen a használat esetében (Gaal György 1830-as kötetét leszámítva) itt találunk felhasználható szemantikai párhuzamokat, annál inkább, mivel ezek nem német vagy szláv proverbiumok, hanem éppen frazeológiai egységek.

Érdemes volna külön tanulmányban feldolgozni ezt a parömiográfiai anyagot. A tüzetes áttekintés nyilván valamivel több és többrétű adatot tudna bemutatni.

KERTI JÓZSEF

A *Magyar Parnaszszus virágjai*
Aranka György kéziratos versgyűjteménye közkézen

Az erdélyi és magyarországi felvilágosodás irodalmi mozgalmának és életének egyik legaktívabb szereplője, egyben szervezője a marosvásárhelyi királyi táblabíró, Aranka György volt. „Erdély Kazinczyja" az irodalom mezején nemcsak fordítóként használta pennáját, hanem költőként is gyakorolta magát. Aranka 1737-ben született, verselni azonban csak valamikor az 1770-es évek legvégén kezdett el. Barátjához és pártfogójához, Fekete János grófhoz 1799 augusztusában írott levelében, a versszerzés ihlető pillanatáról vallva tudjuk meg, hogy „A' Vers szerzés nálam csak egyegy szerencsés pillanatnak munkája; melly mint a' villámlás jő és megyen. Mesterségében pedig és Mesterségének esméretében, vén fejemhez képest, a'mint tapasztaltad, igen ifiu vagyok."[1] A levélrészlet arra utal, hogy meglehetősen későn kezdett el a verseléssel foglalkozni, mind elméleti, mind gyakorlati szinten. Ugyanakkor arra is vonatkozik – az Aranka-versek ismeretének tükrében –, hogy költészete, játékosságának és néhol pajkosságának köszönhetően egy lélekben fiatal szerzőt mutat. Ez alól kivételt képeznek életének nagyjából az utolsó évtizedében keletkezett filozófiai jellegű írásai (néhány költeményt is beleértve természetesen). A késői pályakezdés ellenére az 1780-as évek végén már – Aranka kiterjedt levelezésének és a levelekben elküldött verseknek köszönhetően – a kor vezető irodalmárai, köztük Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Ráday Gedeon vagy éppen Révai Miklós elismeréssel nyilatkoznak verseiről, egyben engedelmet kérnek, hogy a kor két vezető irodalmi lapjában (Magyar Museum és Orpheus) közölhessék Aranka verseit. Ebből kiindulva felvetődik a kérdés – ami egyébként kutatásom és tanulmányom egyik célja –, hogy az említett lapokban közölt verseken kívül Aranka mit tartogatott költői tarsolyában, hiszen a meglehetősen kifinomult poétikai és esztétikai érzékkel megáldott Kazinczy aligha közölte volna lapjában akármelyik költeményét, ha nem lett volna miből válogatni.

* A szerző a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem doktorandusza. A tanulmány megírásához szükséges támogatást a *Humánerőforrás-fejlesztési operatív program 2007–2013* és az Európai Szociális Alap biztosította a *Minőség, kiválóság, transznacionális mobilitás doktori kutatás* POSDRU/187/1.5/S/155383 projektből.

1 Enyedi Sándor, *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben*, It, 71(1990), 435–498, itt: 463.

Arról, hogy mi alapján válogatták ki Aranka verseit, sajnos vajmi keveset tudunk meg a fennmaradt levelezésből, azonban Ráday Gedeon és Kazinczy Arankához írott levelei is említenek egy bizonyos verses kéziratgyűjteményt. Aranka György kéziratos vershagyatékával való foglalatosságom legelején még nem ismertem Ráday Gedeon erre vonatkozó leveleit, csupán néhány idézett részletet, amelyek különböző tanulmányokban jelentek meg. Amikor a Kolozsvári Nemzeti Levéltárban kézbe vettem a *Név napi köszöntő aprolékos versek; Aproság versek – Aranka György munkái – s másokéi is* címmel ellátott szálas kéziratos versgyűjteményt,[2] kiderült, hogy ebben a szövegkorpuszban egy versfüzér található *Magyar Parnaszszus Virágjai* cím alatt. Egyértelmű, hogy a nagy gonddal egy helyre összegyűjtött, számozott szövegegyüttes tudatos szerkesztésre utal. Mivel a korpusz meglehetősen letisztult, tisztázat jellegű, azaz a nyomdába való előkészítés jeleit mutatja, könnyen elképzelhető, hogy az alkotó egy leendő kötetbe szánta. A metaforikus cím is elég sokatmondó: egyrészt arra utal, hogy konkrét gyűjteményről van szó, másrészt a szókapcsolatnak van egy önreklámozó funkciója is (bár abban a korban az ilyen jellegű cím egyáltalán nem volt szokatlan), abban az értelemben, hogy nem akármilyen versek kaptak helyet a gyűjteményben, hanem csak amelyeket egyenesen a Múzsa ihletett meg. Feltételezésemet az is igazolta – előrebocsátva egy fontos adatot –, hogy Aranka egyetlen verseskötetében, az *Elme játékjai*ban[3] megjelent 72 vers közül csupán 16 található meg a *Magyar Parnaszszus Virágjai* című versfüzérben. Gyanúmat tovább mélyítette Aranka Györgynek Ráday Gedeonhoz írt levele,[4] melyben tájékoztatja őt irodalmi munkásságának addigi eredményeiről, kész és félkész munkáiról, fordítási terveiről, illetve arról, hogy miképpen vált poétává. Ebben a levelében Aranka különböző munkáit ajánlja fel a Magyar Museumnak. 99 versről ír, amelyek „időtöltésecskéi" közül valók, „aprosag vers"-nek is nevezi őket. A címből nemcsak a versek műfajára lehet következtetni (főleg alkalmi költemények), hanem arra is, hogy a kolozsvári gyűjteményes anyag címlapján is „aprosag vers"-ek szerepelnek. Még egy fontos adat: Aranka 99 verset említ, a kolozsvári gyűjteménynek 94 (+ 3)[5] számozott „virágja" van, azonban ez a

2 Kolozsvár, Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Osztálya [Serviciul Judeţean Cluj al Arhivelor Naţionale ale României; a továbbiakban: RNLtKol], Aranka György gyűjteménye, fond 258, 26. csomó.

3 Aranka György, *Elme jatekjai,* nyomtat: Szigethy Mihály' betűivel, Nagy-Váradonn, 1806.

4 Király Emőke, *Aranka György fordítói munkássága,* ErdMúz, 68(2006)/3–4, 107–125. A levelet eredetileg közölte: Ladányi Sándor, *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789–1791),* Acta Historiae Litterarum Hungaricum, 13(1973), 162–163.

5 A *Gondolat* c. vers része ugyan a füzérnek, de egyik kéziratos változatban sem kapott sorszámot. A *Köszöntő, 's hirmondo Kővet. Susánna Napjára,* valamint az *Ágnes Napjára* című költemények a két OSZK-beli gyűjteményben számozottak, a kolozsváriban azonban nem, de ugyanúgy a füzér részei, noha utólag Aranka áthúzta őket, és „sorszámaikat" más költemények kapták meg.

szám valójában nagyobb, ugyanis vannak olyan versek, amelyeket utólag kihúzott, így megközelítőleg annyi verset tartalmaz, amennyiről levelében ír. Ez már több mint gyanús, így talán kis merészséggel kijelenthetjük, hogy ez lesz az a gyűjtemény (vagy legalábbis annak egy másolata), amelynek „lajstromát megküldte". Budapesti kutatómunkám során az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában további két másolatát találtam meg a *Magyar Parnaszszus Virágjai*nak különböző kéziratos versgyűjteményekben: 1) *Fejérvári Károly versgyűjteménye* (1785–1790)[6] – ezt Stoll Béla is említi,[7] bár nem nevezi meg, hogy pontosan mi a benne foglalt Aranka-gyűjtemény címe; 2) *Zágoni Aranka György versei*[8] – ezt nem említi Stoll kötete, hiszen egyszerzős kézirat. Ezek az adatok valóban szépen összecsengenek, én azonban arra kerestem további támpontokat feltételezésem megerősítése érdekében, hogy az Aranka-levelezés említi-e név szerint ezt a gyűjteményt, illetve milyen pályát futott be, mennyire terjedhetett el a „literátus" emberek körében.

A biztos támpontot és egyben a választ egy kommunikációs „háromszög", azaz Aranka György, Ráday Gedeon[9] és Kazinczy Ferenc levelezése adta meg. Ráday 1789. június 9-én kelt levelében még nem nevezi meg pontosan a gyűjteményt, csak sejthetjük, hogy erről a gyűjteményről lehet szó. Idézzük Ráday sorait:

> Érdemes levelét az Méltóságos Urnak minden illendőséggel vettem, s' külőnőssen köszönöm, hogy azon ottan emlitett Versekből álló hármas gyűjteménynek foglalattyát én velem meg esmértetni méltóztatott: Meg vallom, már is nagy kivánsággal várom, hogy azokat tellyes állapottyokban olvashassam: nevezetes köszönettel fogom azért vélem való kőzléséket venni, aminthogy mostis, azon levélhez ragasztott egy néhány versettskékis igen kedvessek voltak előttem.[10]

Első olvasásra kissé félrevezető lehet a levél, hiszen az Aranka által küldött munkák lajstroma három kötetet említ, míg a Rádayhoz írott korábbi levél csupán kétkötetnyi anyagra utal (versek és prózai munkák, azaz a fordításai). A várva várt adatot Ráday ugyanazon év július 22-én kelt levelében kapjuk meg:

6 A teljes cím: *Keresztes Komlósi Fejérvári Károly külömbféle Magyar Verseknek, – Enekeknek, – és Szirmay Antal Apophtegmáinak Gyüjtemennye* (1782), OSZK Kt., Quart. Hung. 179. Aranka versei a 43a–49b levélen olvashatók. A kötet egyik összeírója Szirmay Antal volt.

7 *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840),* 2., jav., bőv. kiad., összeáll. Stoll Béla, Bp., Balassi, 2002, 364. sz.

8 OSZK Kt., Oct. Hung. 37.

9 Ráday Gedeon Arankához írott levelei elérhetők az OSZK Kézirattárában, jelzetét lásd alább.

10 OSZK Kt., Quart. Hung. 1994, 112–113. Közölte: Enyedi Sándor, *Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhöz,* It, 63(1981), 698–718, itt: 701–702.

> Valójában különös köszönettel vettem a' Magyar Parnassus[11] két darabjának meg küldését, és el olvasása győnyőrködtetettis: hanem az első darabbúl (: nem tudom tőrténetbül esett é vagy egyébbként:) hibáznak az 13dik, 14dik, 15dik, 16dik egész az 21dik numerusig; mellyeknek Laistromát levelem végéhez még világossabban hozzá ragasztom, szorul szóra le irva, amint ezen Darabnak elején a' Laistrom fel van téve. De ezeknek meg küldésének reménysége mellett, ki kérem magamnak az mostan el maradott egész második darabotis.[12]

Aranka valószínűleg csak egy részét küldhette el mindkét darabnak, mint az a levélből is kiderül. Az említett gyűjtemények közül a második (darab) lehet az, amit ismerek; állításom arra alapozom, hogy az általam ismert mindhárom *Magyar Parnaszszus Virágjai*-változatban megvannak az említett sorszámok. A levél végéhez csatolt hiányzó versek listája nem tartalmaz olyan verset, ami meglenne az általam ismert gyűjteményekben, így a második darab lehet a „mi gyűjteményünk", semmiképpen sem az első. Másrészt osztom Enyedi Sándor véleményét, miszerint Aranka más írók verseit is egybegyűjtötte, ugyanis ezt igazolják a kolozsvári és a budapesti gyűjtemények. Más kéziratos Aranka-gyűjtemények ismeretének tükrében nyugodtan kijelenthetjük, hogy Arankát nemcsak az vezérelte, hogy a kedvenc, saját ízlésének megfelelő verseket gyűjtsön egybe, hanem egyfajta hagyománymentő szándék is, ezt erősíti a műköltészeti alkotások mellett számos népies és közköltészeti jellegű verset tartalmazó gyűjteménye.[13] Maga a teljes kéziratos versgyűjtemény – gondolok itt főleg a Kolozsvárt fellelhető levéltári Aranka-gyűjtemény 26. csomójára – jellege szerint, azaz összeírójának, szerző-szerkesztőjének szándéka szerint keverék jellegű. Küllős Imola és Csörsz Rumen István felosztása szerint[14] az ilyen jellegű kéziratos versgyűjteményekben keveredik az auktoriális (tehát saját verseket tartalmazó szerzői gyűjtemény) és a receptuális (befogadói, megörökítői gyűjtemény) forrásjelleg.

E kis kitérő után térjünk vissza a levelekhez. Kazinczy Ferenc 1789. augusztus 26-án arról tudósítja Arankát, hogy munkáit átvette, ugyanakkor egyes darabokat illetően változtatási javaslatokat is tesz: „Kezemnél vannak Munkáid,

11 A *Magyar Parnassus* eredetileg Kazinczy folyóiratcím-ötlete volt, s valószínű, hogy Aranka ilyen cím alatt küldte a Magyar Museumhoz versgyűjteményét, amely saját versekből és mások lemásolt költeményeiből állt. Enyedi, *Id. Ráday Gedeon…, i. m.,* 703.

12 OSZK Kt., Quart. Hung. 1994, 114–116. Közölte: Enyedi, *Id. Ráday Gedeon …, i. m., uo.*

13 Lásd pl. Aranka György gyűjteménye I–III. (1782–1790), OSZK Kt., Fol. Hung. 126; Stoll, *i. m.,* 345. sz.

14 Bővebben: Küllős Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata,* Bp., L'Harmattan, 2004 (Szó-hagyomány); Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere, 1700–1840,* Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165).

mellyeket a' Debreczeni Vásárból vehettem; s' a' Júlia Leveleit gyönyörködve olvastam-el. Verseidet is ismerem már alkalmasint […]. De a' Dél nekem legjobban tetsze, abban mindazáltal – akarod nem akarod – változtatásokat fogsz tenni."[15] Amit biztosan állíthatunk a levél alapján és ismereteink fényében, az, hogy *A' Dél* című Aranka-költemény szerepel a *Magyar Parnaszszus virágjai* között, tehát biztosan ez a gyűjtemény került Kazinczyhoz. Ily módon beigazolódik az, hogy Aranka Rádaynak nem a teljes anyagot küldte át, továbbá az is, hogy Aranka megfogadhatta Kazinczy tanácsát, mert a kolozsvári gyűjteménybe ugyan „hivatalosan" nem került be az említett vers, nincs számozva, de javításokkal, áthúzásokkal tarkított verziója megtalálható. Időközben Ráday türelmetlenül várja a megküldendő gyűjteményt, ez ügyben ír Arankának (lásd fentebb). Aranka válaszát sajnos nem ismerjük, de Ráday Kazinczynak írott leveléből kiderül, hogy Aranka Kazinczyhoz irányította ez ügyben. 1789. szeptember 13-án levelet ír Ráday Kazinczynak:

> E napokban vettem újra Aranka Ur leveleit, mellyben írja, hogy verseinek második Darabját, vagyis inkább azoknak második Gyűjteményét a' Debreczeni Vásár alkalmatosságával az Ur kezéhez küldötte volna olly véggel, hogy azt azután az Ur vélem is közlené; 's minthogy az originális írást küldötte el, ugy reménylem, hogy viszsza fogja kivánni; […] Ezekhez képest minthogy magamis igen curiosus vagyok ezen munkátskáit látni, kérem az Urat, ne sajnállya adandó alkalmatossággal kezemhez küldeni.[16]

A levélből kiderül korábbi feltételezésünk, miszerint saját verseit tartalmazó gyűjteményét megosztotta, egyiket Rádaynak küldte el, míg a másikat Kazinczynak. Másképpen fogalmazva: Rádaynak elküldött egy receptuális felé hajló, de inkább keverék jellegű gyűjteményt, Kazinczynak pedig egy auktoriális jellegűt. Ugyanebben a levélben Ráday említi Aranka fordítását is *(Julia levelei Ovidiushoz),* így szinte biztos, hogy nem a fordítás képezte az úgynevezett harmadik darab részét, hanem tulajdonképpen két darabról van szó, a másodikat két részre osztotta Aranka. Ugyanazon a napon (szeptember 13.) Ráday Arankának is ír:

> Még Kazinczy Ur kezemhez nem küldötte az tudva lévő versek második Darabját, kinek ámbár tsak e napokban vettem levelét, de ezek iránt nem emlékezik; hihető még akkor kezéhez nem vette: hanem éppen mai Postán irtam ezen Urnak, edgy emlékeztető levelet, mellyben azon darabnak adandó alkalmatosság-

15 Kazinczy Ferenc *Levelezése,* közzét. Váczy János, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev.), I, 240. sz., 448.

16 *Uo.,* 251. sz., 468.

gal való meg küldését kértem. […] Ezen most nevezett Társaság ki kérné azt magának, ha az Urtulis arra engedelmet tehetne, hogy valamelly Darabjaival Museumját ékesíthetné. Most leg közelebb azon versetskéket szeretnék a' következendő Negyedbe bé tenni, amelly az Angyallal való fel tseréllésrül szól (: mert éppen it van közülök Batsányi Uram:) mellyre hogy könnyebben nyerhessenek engedelmet, és az Magyarázatokat el kerülhessék, a' Miska és Susika helyett, tsak egy M. és egy S. fogna tétetődni. Hogy ezen engedelmet ki nyerjem engemet kértenek arra.[17]

Ráday utal arra, hogy még nem kapta meg Kazinczytól az említett gyűjtemény hiányzó darabját, de ír egy emlékeztető levelet neki (lásd fentebb), ugyanakkor Aranka engedelmét kéri, hogy versének címében *(Thirsis Mikonhoz)* változtatást tegyen. A továbbiakban Kazinczy kiválogatta Aranka versei közül a neki tetszőket, amelyeket az általa szerkesztett lapokban szeretne közölni, ezekről tudósítja Arankát 1789. december 20-án kelt levelében: „A Museum IV. részébe, s már Landerernek általadott ORPHEUSom (így nevezem hólnap-számként kijövendő írásomat) első darabjában egynehány verseidet tettem belé. Engedd el ezen szabadságomat. *Lesbiához. Koporsó-kőre, Nap ha fel akar öltözni* etc. etc."[18] Egy nappal később, december 21-én pótolja, amit az előző levélben elmulasztott: „*Hess madár hess* bé ment az első darabomba. Ezt azért irom, mert tegnap meg írni elfelejtém. Szép darab az, és olly istentelen ártatlansággal van írva, hogy a' legifjabb Leánynak is kezébe lehetne adni."[19] 1790. január 26-án már arról ír, hogy Aranka fennebb említett verse hányadik lapon fog szerepelni az Orpeusban: „*A' Hess madár hess*! Orpheusomnak 31. és 32-dik lapját foglalta-el. Pénteken corrigáltam azt."[20] Ráday Gedeon arról értesíti Arankát 1790. január 30-án, hogy még mindig nem kapta meg Kazinczytól a *Magyar Parnaszszus Virágjai*nak hiányzó darabját, egyúttal beszámol arról is, hogy hány verse fog Arankának megjelenni a nyomtatás alatt lévő Magyar Museumban, illetve ki a felelős a versek válogatásáért:

Az Negyedik darabjais a' Museumnak, úgymint az első Kötetnek utolsó része már nyomtatodik. Ebben az Ur részérül Négy darab fog bé menni, mellyek közül az Elsőt én küldöttem meg[21] Kassára, melly iránt egyik levelemben már emlékeztem is, s' az azon levelemre adott, s' Úri válaszszában bővebben le irt

17 OSZK Kt., Quart. Hung. 1994, 117–118. Közölte: Enyedi, *Id. Ráday Gedeon…, i. m.,* 708–709.
18 KazLev. I, 271. sz., 517.
19 *Uo.,* 273. sz., 521.
20 KazLev. II, 288. sz., 16.
21 A *Thirsis Mikonhoz* című versről van szó. Valószínűleg azért nincs meg a kézirata az általam ismert Aranka-gyűjteményekben, mert Ráday nem küldte vissza Arankának azt a kézirategyüttest, amelyben volt.

szabadtság szerént, bátorkodtam változtatniis benne valamit; de egyedül tsak a' vers titulussára és az benne nevezett Nevekre való nézve, amint az utolso rendbeli változtatásomról már még ez előtt az Urnak irtam volt. Az három következendő verseit az Urnak az Kassaiak magok tették bé, hihető az Ur engedelmével, mellyet arra nékiek adott, s' talám ugyan ezen meg engedéssel, bátorkodtak az Ur nevétis a' verseknek alája tenni, melly mivel ugy jött ide Pestre a' nyomtatás kedvéért kezemhez, énis azt tsak meg hagytam. Kazinczy Ur még sem küldötte az Ur több verseit hozzám.[22]

Február 16-án már arról ír Ráday Arankának, hogy végre kézhez kapta Kazinczytól a kéziratot:

Ezen levelemet leg inkább azért küldöm az Urnak, hogy Kazinczy Uram már kezemhez küldötte a' *Magyar Parnassus*nak második darabját, és igy nem lesz szükség azon Urat az iránt emlékeztetni. Az kezemhez küldött könyvetske kék papirosra van irva, s' ugy gondolom, hogy az Urtol Kassára küldött originális kéz irás lészen; mellyet mitsoda alkalmatossággal és mikor külgyek viszsza el várom az Ur rendelését az iránt: Bátorkodom mindazonáltal addigis azt magamnak le iratni.[23] Irja Kazinczy Ur aztis, hogy az Orpheussa nyomtatás alatt vagyon már, és hogy abban az Ur munkáibúl bé iktattatott egy néhányat.[24]

Ráday időközben értesült Kazinczytól, hogy ugyanazon gyűjteményből szándékozik Orpheusába betenni Aranka verseiből, így Ráday attól tartott, hogy nehogy ugyanazokat a verseket közölje egy időben az Orpheus és a Magyar Museum. Aggodalmának hangot is adott Kazinczyhoz intézett levelében 1790. február 24-én:

Utóbbi leveléből az Urnak vettem észre, hogy az maga Gyűjteményébe Aranka Urnakis némelly munkátskáit bé iktatni igyekezne, hogy azért ezen versetskék duplássan, és ugyan azon edgy időbe ne jöjjenek ki, és az, az Museum, és az Ur Gyűjteménye között valamelly collisiora alkalmatosságot ne adgyon, szükségesnek tartottam azon versetskéket (mellyek sub Nro 3-o fognak a' Museumba jönni) ezen levelemben párban adnectálni, hogy az Ur, ha talám magais ezekbül választott volna, azokat ki hagyhassa, vagy helyettek másokat választhasson, és így a' fellyebb említett collisio el kerültessék. […] P. S. Az fellyebb említett Aranka Ur versei még Kassárul küldettenek kezemhez Batsányi Uram által, és ugyan azon rendel nyomtattnak ki,

22 OSZK Kt., Quart. Hung. 1994, 119. Közölte: Enyedi, *Id. Ráday Gedeon…, i. m.,* 710.

23 Nem kizárt, hogy több példányban is leíratta, így Magyarországon is jobban el tudott terjedni.

24 OSZK Kt., Quart. Hung. 1994, 121–122. Közölte: Enyedi, *Id. Ráday Gedeon…, i. m.,* 711.

mint amint ide küldettenek: magam részéről egyébb változást bennek nem tettem, egyedül azon két Névben, mellyekrül fellyebb emlékeztem.[25]

Az utóirat arra utal, hogy a Magyar Museum egyik szerkesztője, Batsányi János juttatta el Rádayhoz a folyóiratba bekerülő, a szerkesztőség által kiválasztott Aranka-verseket. Mint utólag kiderült, Ráday félelme alaptalan volt, sőt a kiválasztott versekkel is meg lehetett elégedve, hiszen így ír Kazinczynak ugyanazon év április 9-én: „Az első Negyedben a' versek között, nékem leg különössebben tettzenek a' Földi' Horatiusból való fordíttása, és az Aranka' Verebe."[26] Ugyanennek a levélnek a végére Kazinczy utólag odaírta a Magyar Museumban megjelent Aranka-verseket *(Koporsó kőre, Lesbiához, Gondolatotska, Thirzis Mykonhoz)*.[27] Érdekességképpen jegyezném meg, hogy ezek közül a *Thirzis Mikonhoz* kivételével[28] a többi három vers megtalálható a *Magyar Parnaszszus Virágjai* mindhárom általam ismert kéziratában, a *Gondolatotska* című vers pedig az *Elme játékjai* kötetben is napvilágot látott. *A' veréb* című vers nemcsak Ráday Gedeonnak volt kedvence, hanem Vályi András földrajz- és nyelvtudósnak is, mint az kiderül Arankához 1790. március 5-én írott rajongással telített levelének részletéből: „Az Orpheusban be iktatott Darabjaidat ne szégyenld. É[des] Barátom mindenektől (a kik értenek a dologhoz:) közönségesen aplausust nyert. Én minden Darabjait olvastam Kazinczynál s tisztelem, de a Verebedet alig győzöm olvasni. Az Egek tartsanak meg. írj sok szépeket."[29] Aranka visszakéri a kéziratokat, mint az kiderül Ráday 1790. április 21-én hozzá írt leveléből. Ráday mintha tisztázni akarná magát, hogy csak a versek vannak nála, a fordítást (Julia levelei Ovidiushoz, mint kiderül ebből a levélből) nem küldte el neki:

Ma hozzám jővén Méltoságos Gróf Teleky Jósef Ur Praefectussa[30] jelentette, hogy arra kérettetett volna, hogy az melly versei az Urnak Kazinczy Ur által kezemhez küldettenek, azokat alkalmatosság adattatván szolgáltatná Erdélybe. Amit az én kezemhez küldött Kazinczy Uram az a' *Magyar Parnassus*nak harmadik darabja; a Versek kék papirosra vágynák irva; ennél többet Kazinczy Uram kezemhez nem küldött […] Térek ujabban az *Magyar Parnassus* harmadik darabjára, meg kell vallanom, hogy ebbül szeretnék valamelly darabokat, (: hanem az egész könyvetis:)

25 KazLev. II, 302. sz., 40.
26 *Uo.,* 308. sz., 55.
27 *Uo.,* 308. sz., 61.
28 Könnyen elképzelhető, hogy az a kézirategyüttes, melyről szó esik a levelezésekben, már nem került vissza Arankához valójában, vagy ha igen, akkor vagy elkallódott, vagy lappang.
29 OSZK Kt., Quart. Hung. 1994, 144–145. Közölte: Enyedi Sándor, *Levelek Aranka Györgyhöz: 1789–1790,* MKsz, 90(1994), 320–328, itt: 324.
30 Enyedi Sándor Mátyási Józsefre gyanakszik.

magam számára le iratni; s' minthogy Praefectus Uram azt mondgya hogy tsak Májusban lészen alkalmatossága, hogy a' könyvetskét bé küldhesse, addig tehát igyekezni fogok, valamelly versetskéket belőle le iratni. Ha pedig arra reá nem érkezném, és hamarább adván elő valamelly alkalmatosság magát, ezen esetben, tsak ugyan kezében fogom adni Praefectus Uramnak a' könyvetskét: hanem ki kérem az Urtol, hogy illyen történetben, találllya módgyát, hogy valamelly Vásárhelyi jó iro Deák számomra le irhassa, kitőlis a' fizetést nem fogom szánni; minthogy már az *Parnaszszus* két első darabja az Ur jo akarattyából le irva nálam vagyon.[31]

A levélrészlet több dologra is fényt vet. Egyrészt arra, hogy Aranka magának lemásoltatta a verseit, hogy a gyűjtemény változásával bővítse saját gyűjteményét, esetleg biztonsági másolatokat készíttessen, vagy tudja elküldeni egy arra érdemes „érzékeny tudós hazafinak". Másrészt kiderül, mint ebben az esetben is, hogy néha külső megrendelésre másoltatta le verseit. A saját kéziratokhoz való ragaszkodásra jó példa Batsányi János Arankának írt levele 1792. április 13-án:

Irja k. Barátom Uram! Hogy tetszik az én Jámbusom; és hogy reményli, hogy a' Társaság munkájiba bé-mehet.[32] De én kérem, hogy ha tsak egy lenne-is valaki, a' ki nem kedvellené, tessék egészlen ki-hagyni. Hogyha a' darab meg nem érdemli maga, a' Szerzöjére ugyan leg-kevesebb tekéntet se légyen. […] Ha a' Jámbus ki-maradand, vissza fogom várni.[33]

A levél azt is szemlélteti, hogy a mai szerzőcentrikus irodalomfelfogáshoz képest a korábbi korokban elsődleges kritérium a szöveg minősége volt, nem annyira a szerző kiléte (ugyanakkor tagadhatatlan, hogy létezett az auktoritás elve is).

Egy jó évvel később a gyűjtemény útja még mindig kifürkészhetetlennek tűnik, ugyanis Ráday egy újabb levele Arankához (1791. április 20.) mintha nem is oszlatná el a rejtély homályát, hanem egyenesen ködbe borítja:

Méltóztatik az Ur az iránt is irni, hogy kezemnél lévő verseit küldeném Mél[tosá]gos Grof Rédey[34] Ur által viszsza. Tuttomra az Urnak ollyan versei, mellyeket viszsza kivánt volna, nállam két darabnál több nem vólt, edgyik az Időnek négy részeirül vagy inkább a Napnak,[35] de ezt az Ur rendelésébül Kazinczy Ur

31 OSZK Kt., Quart. Hung. 1994, 123–124. Közölte: Enyedi, *Id. Ráday Gedeon…, i. m.,* 711.

32 A Magyar Nyelvmívelő Társaság által kiadott első kötetről van szó, amely poétikai munkákat is tartalmazott.

33 OSZK Kt., Quart. Hung. 1994, 88–89.

34 „Valószínűleg gr. Rhédei László, erdőszentgyörgyi birtokosról van szó." Enyedi, *Id. Ráday Gedeon…, i. m.,* 715.

35 Giuseppe Parini elbeszélő költeményének fordítása *A napnak négy részei jeles példája a városban* címmel, német fordítás alapján. Nyomtatásban megjelent példánya ismeretlen.

kezéhez küldöttem. Második illyen Titulus alatt: *Magyar Parnassus Virágjai* II.dik Darab, ennek első Darabját még az előtt iratta-le az Ur (: amint levele tartya:) számomra, melly nagyobb részént mások verseiből áll, de történetből az utolján oda tett Laistrom szerént, három vagy négy darab ki maradott abból, mellyeknek idővel való meg küldését, jelentésemre ajánlottais az Ur; Harmadik darab volna még in Prosa, az Gallya Rabnak fordittása,[36] ezt ha az Ur viszsza kivánnya el küldhettem, ha pedig azt ki akarja az Ur nyomtattatni az ide való Könyv nyomtatók az Urnak költsége nélkül ki nyomtattyák.[37]

Több megoldás is kínálkozik a feladvány megoldásához. Az első és legvalószínűbb, hogy a hatalmas könyvtárral rendelkező, idős – ekkor már 78 éves – Ráday összetéveszthette az egyes gyűjtemények pontos tartalmát. Ő maga nyilatkozik egyik levelében (lásd fennebb), hogy a *Magyar Parnaszszus* második darabja két versgyűjteményt tartalmaz tulajdonképpen, egyiket pedig Kazinczy kapta meg (nem hiába várja türelmetlenül, illetve amikor már kézhez vette, amiatt aggódik, nehogy Kazinczy is ugyanazokat a verseket válassza, mint az általa támogatott Magyar Museum), és amelyet a levelek tartalmai szerint Kazinczy valóban elküldött neki utólag. Ezt Kazinczy is megerősíti egy pár hónappal korábban (1791. január 7-én), Arankának írott levelében: „Verseidnek nálam vóltt egy kötetét parantsolatod szerint le-küldöttem B. Rádaynak. Azokat Tőle várd."[38] Feltételezésünket az is erősíti, hogy Ráday ez utóbbi levelében első ízben írja le a versgyűjtemény címét teljes egészében *(Magyar Parnaszszus Virágjai),* korábbi leveleiben csak *Magyar Parnaszszus*ként emlegeti. Könnyen elképzelhető, hogy Aranka ennek a főleg saját szerzeményeket tartalmazó versgyűjteménynek kivételesen ezt a címet adta (talán éppen a megkülönböztetés miatt), szemben a fordításokkal, és a receptuális gyűjteményekkel, amelyek „csak" a *Magyar Parnaszszus* megnevezést kapták. Ha hipotézisünk helyes, akkor azt jelenti, hogy Rádaynál tényleg járt gyűjteményünk, különben nem említené a teljes címet.

A második megoldás az lehet, bár ez nehezen hihető, hogy Ráday elvesztette a kéziratos versgyűjteményt, esetleg a postán kallódott el. Ráday, mint megtudjuk, útjára indítja Aranka *A gályarab…* fordításának kéziratát május 22-én kelt levelében: „Az mit 20a May datált[39] levelemben igértem – most már valósággal

36 „Aranka György fordítása Charles Georges de Fenouillot de Falbaire de Quingey *L' Honnête Criminel* (1767) című érzékeny játékának magyarított változata. Egy nagyon népszerű szerzőnek a 18. század utolsó harmadában Európa-szerte híres és nagyon közkedvelt írásáról van szó. A népszerű történet román formájában is megjelent, *A gályarab, avagy egy üldözött pro-testáns igaz története* cím alatt, de sokkal elterjedtebb volt a történet színjáték-változata." Király, *i. m.,* 113.

37 OSZK Kt., Quart. Hung. 1994, 127–128, Közölte: Enyedi, *Id. Ráday Gedeon…, i. m.,* 715–716.

38 KazLev. II, 351. sz., 138.

39 Elírás, valójában április 20.

tellyesitem, mert mai napon indult uttyára levelemben."[40] Hogy mi lett a gyűjtemény sorsa, nem tudjuk, csupán annyit, hogy Aranka nem feledkezett meg róla (talán gyanakodott, hogy a két levelezőtárs közül valamelyik nem mond igazat, esetleg nem merik bevallani, hogy elveszett). Kazinczytól még 1792-ben is számon kérte, az erre vonatkozó válasz pedig azon év március 5-én kelt levélben nem késett: „Verseidnek hozzám küldött Köttetje régen Gróf Rádaynál van. Emlékeztetni fogom most, hogy azt juttassa kezedhez, mert váród."[41] A gyűjtemény további sorsa nem derül ki a Rádayval és Kazinczyval folytatott későbbi levelezésből, így csak bánkódhatunk azon, hogy a gyűjteménynek ez a másolata feltehetőleg örökre elveszett…

A teljesség igénye miatt vegyük számba, mely Aranka-versek jelentek meg a Kazinczy által szerkesztett Orpheusban:

1. *A' veréb;* 2. *Eggy hirre-vágyóhoz;* 3. *A' szarvak;* 4. *A' Boriska képe alá;* 5. *Arma virumque cano* (Vergilius nyomán); 6. *Az igasság képére. Haschka*[42] *után.* A lista első négy verse megtalálható a *Magyar Parnaszszus Virágjai* általam ismert versgyűjteményeiben, *Az igasság képére* című vers viszont megtalálható ugyan a kolozsvári levéltári gyűjteményben,[43] de nem része a versfüzérnek. Valószínűleg Aranka utólag másolta le saját kezűleg, hiszen azon kevés kéziratok közé tartozik, amely a saját keze írásának nyomait viseli. A Vergilius-fordítás sajnos nincs meg kéziratban.

A végére hagytunk néhány, filológiai vizsgálódásból származó érdekességet. Ha összehasonlítjuk a három gyűjteményt (a dolgozat elején említettek), arra a következtetésre jutunk a szövegek alapján, hogy időrendben a kolozsvári gyűjtemény keletkezhetett a legkésőbb. A Fejérvári Károly-féle gyűjtemény, mely utólag Jankovich Miklós gyűjteményébe került, 75 verset tartalmaz, ezeknek a sorrendje teljes egészében megegyzik a szintén Jankovich Miklós egykori tulajdonában lévő *Zágoni Aranka György versei* című kézirattal. Ez utóbbi 77 verset tartalmaz, kiegészült további két verssel *(Hat lábu Déák ugros vers, Az utolso napok utánra).* A zárójelben említett első vers megtalálható a kolozsvári levéltári gyűjteményben, igaz, már nem tudta „beverekedni magát" a „virágok" közé, tehát külön szerepel. Az adatok birtokában megítélésem szerint a kronológiai sorrend a következő:[44] 1. *Fejérvári Károly-féle gyűjtemény,* 2. *Zágoni Aranka György versei* 3. *Név napi köszöntő aprolékos versek; Aproság versek – Aranka György munkái – s másokéi is.* Ez a sorrend esetleges, ugyanis nem kizárt – legalábbis a szövegek erre engednek következtetni –, hogy kell léteznie egy köztes verziónak is, s ez a tény akár a teljes keletkezési sorrendet is felboríthatja.

40 OSZK Kt., Quart. Hung. 1994, 125. Közölte: Enyedi, *Id. Ráday Gedeon…, i. m.,* 716.
41 KazLev. II, 397. sz., 250.
42 Laurenz Leopold Haschka (1749–1827), osztrák költő.
43 RNLtKol, Aranka György gyűjteménye, fond 258, 26. csomó, 92.
44 A kéziratos gyűjtemény megnevezése alapján.

A kolozsvári gyűjtemény 97 verse[45] már nem tartja meg az eredeti sorrendet,[46] egy idő után „elcsúszik" az első két gyűjtemény sorrendjéhez képest, valószínűleg annak köszönhetően, hogy Aranka újabb szerzeményeit is hozzá, néhol közé toldotta, így a sorrendet is megváltoztatta. Ami a kézírásokat illeti, fontosnak tartom megemlíteni, hogy az első gyűjtemény egyáltalán nem tartalmazza Aranka kézírását, tehát másolatról[47] van szó. Ez erősíti azt a tényt, hogy Aranka kéziratos versgyűjteményei (vagy egyes versei) népszerűek lehettek egy bizonyos irodalmi körben és közkézen forogtak különböző másolatok révén. A második már vegyes kézírású, található Aranka-kézírás is a versek között, azonban talán még fontosabb, hogy Aranka látta ezt a változatot, ugyanis egyes versekbe vagy belejavított, vagy a vers szempontjából fontos információkkal egészítette ki. Ilyen, gyakran beiktatott adat a referenciális elemek megadása, azaz kinek írta az adott, többnyire alkalmi költeményt, milyen alkalomból, megfontolásból írta vagy fordította a költeményt. Érdekes módon a kolozsvári gyűjtemény anyaga szegényesebb referenciális elemek tekintetében, itt két dologra tudunk gondolni. Első: a vers már elvesztette aktualitását, nem fontos a címzett, netán megváltozott a viszonya a címzettel (esetleg el sem küldte). Második: utólag nem merte felvállalni a nevet. Ez a jelleg Aranka költeményeinek közköltészeti jellegét hangsúlyozza, ennek részletes kifejtése meghaladná a dolgozat kereteit. Ha makroszinten gondolkodunk, vagy másképpen: diakronikus szemléletben, akkor elmondhatjuk, hogy a gyűjtemény „magja" nem sokat változott, gyakorlatilag ugyanazok a versek szerepelnek mindhárom gyűjteményben, kisebb-nagyobb változtatásokkal. Ez azt sugallja, hogy valamilyen szinten egy tudatos szerkesztési elv uralkodott a gyűjteményben. Bőven találunk példát arra, hogy ugyanannak a címzettnek több verse egymást követi, azonos műfajban írt versek egymás mellett vannak, vagy hasonló stílusban megírt versek alkotnak sorozatot. A gyűjtemények verseinek részletes elemzésétől most eltekintünk, ez egy jövendőbeli tanulmány része lesz majd.

Végül: lezártnak tekinthetjük-e a *Magyar Parnaszszus Virágjai*t, beszélhetünk-e „ultima manus"-ról? A pontos választ Aranka adhatja meg: „Én az én hitván verseimmel ugy vagyok: mint az Anya a' Leányaival. A' hányszor meg nézem ügyesen: mindenkor hibát találok bennek: és jobbitgatom."[48]

45 Ez a szám ismét csak esetleges, hiszen már említettem, hogy sok olyan vers van köztük, melyek nem kaptak sorszámot.

46 A számozás ismételten csak önkényes, ugyanis az első gyűjtemény sorrendjének számozása nem teljes: hiányzik pl. a 21. vagy a 29. sorszám. A második gyűjtemény eljut a 11. sorszámig, utána már nem folytatja, csak találgatni lehet, hogy miért.

47 A másolatot részben Szirmay Antal készítette.

48 Enyedi, *Aranka György és Fekete János…, i. m.,* 455.

PERGER GYULA

Világi énekek Sztankovits János győri püspök hagyatékában

Az 1968. évi Győregyházmegyei Almanach szerint Sztankovits János győri püspök „szívesen látta otthonában a tudós- és művészembereket és a művészet pártolására Győrött kezdeményezéseket tett. Értette és szerette a zenét is. *Fáy Istvánnal együtt »Régi Magyar Zene Gyöngyei« címen népdalokat gyűjtött össze*. Ezeket tanulmányozta Győrött Liszt Ferenc, mikor 1840. január 16-án győri hangversenye alkalmából a püspöknél látogatást tett, Vörösmarty hatására ugyanis eredeti magyar szellemű zeneművek ihletéséhez használta fel a gyűjteményt."[1] Sztankovits és Fáy közös munkájáról a *Magyar katolikus lexikon* is megemlékezett: „Fáy Istvánnal népdalokat gyűjtött."[2]

Bár a győri egyházmegye hatvanhatodik püspökéről napjainkig nem készült részletes biográfia, a munkásságát elemző rövidebb írások mindegyike kiemeli Sztankovits zeneszeretetét, zenei műveltségét és mecénási tevékenységét.[3] Az utána, illetve vele kapcsolatban hátramaradt iratok is egyértelműen tanúskodnak erről,[4] a Fáyval végzett közös munkájára azonban egyetlen dokumentum sem utal. A püspök hagyatékban ugyanakkor – ha szétszórva és töredékesen is – számos „világi ének" szövege lelhető fel. Éppen a szétszórtság és a megőrződött szövegek száma utal arra, hogy Sztankovits gyűjtötte vagy

* A szerző a tatai Kuny Domokos Múzeum igazgatója.

1 *Győregyházmegyei Almanach: Schematizmus Dioecesis Jaurinensis*, kiad. dr. Bánk József, Győr, Győri Egyházmegyei Hatóság, 1968, 63.

2 *Magyar katolikus lexikon*, XIII, szerk. Diós István, Viczián János, Bp., Szent István Társulat, 2008, 488–489.

3 Bedy Vince, *A győregyházmegyei papnevelés története*, Győr, 1937, 110, 265; Uő, *A győri székeskáptalan története*, Győr, 1938, 473–474; Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái,* XIII, Bp., MTA, 1909, 1121–1122; Bárdos Kornél, *Győr zenéje a 17–18. században*, Bp., Akadémiai, 1980, 100.

4 A Győri Egyházmegyei Levéltár Zenei Archívumában számos Sztankovits által megrendelt, megvásárolt, ill. neki dedikált zenemű kottája található. Püspöki beiktatására írta Richter Antal *Ecce Sacerdos etc. zur feyerlichen Gnaden den hochwürdigsten Herrn Herrn Johann von Stankovits als Bischof zu Raab* c. művét. Neki dedikálta Egry János *Offertorium*át, s Sztankovits névnapjára készült Adler György *Cantate in Musik gesetzt und dem hochwürdigen Herrn Herrn Johann von Sztánkovits Domherrn zu Raab etc. zur hohen Namensfeyer gewidmet* c. darabja.

gyűjtette a XIX. században még ismert vagy közszájon forgó világi énekszövegeket is.[5]

Az alábbiakban a Sztankovits iratai[6] között, két füzetben és öt különálló lapon lejegyzett tizenöt magyar nyelvű ének szövegét közöljük, a kéziratok eredeti helyesírásával. Csupán a teljesen egyértelmű ligatúrákat oldottuk fel.

A nyolclapos, nyolcadrét hajtogatott ívből összeállított füzetben négy latin és öt magyar nyelvű verset jegyeztek le egyazon kézzel. A füzet élén álló barokk halottas ének, a *Horrenda mors* nyolc versszakát követően a magyar szövegek egy népszerű XVIII. századi rang- és státuscsúfolóval kezdődnek. Címmegjelölésként a lejegyző egyszerűen a *Világi éne*ket adja. E vers egykori elterjedésére jellemző, hogy Erdélyi János is felvette népdalgyűjteményébe.[7] Ismertségét és viszonylag pontos szövegű hagyományozódásának bizonyosan segítette ponyvára kerülése is.[8] A Sztankovits-gyűjteményben megőrződött szöveg szinte teljes egészében megegyezik a *Dugonics András-énekeskönyv* (1760) 11b levelén olvashatóval.[9]

Világi Ének.

1.
Nem vagyok én paraszt ember,
reám úgy nézzetek
Familiam, nemzetemre
bár figyelmezzetek
Bizonyos Atyám volt
Kiről Anyám így szóllt,
hogy az fagyban aratáskor megholt.

5 Sztankovits hagyatékában számos egyházi ének kézirata is megtalálható; a latin énekszövegek mellett számos magyar nyelvű könyörgés és az *Angelus,* „Az Úr Angyala" imádság is. Sztankovits egyetlen, saját kezével írt német nyelvű verse – 1817. július 31-ei datálású, feltehetően saját szerzemény – a Karl Philipp zu Schwarzenberggel való karlsbadi találkozásnak állít emléket.

6 Győri Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Levéltár, Sztankovits János iratai. Az anyagra Székely Zoltán hívta fel figyelmemet, aki az egyik füzet szövegeit közölte is: Székely Zoltán, *„Szalonnától vagyon szép illattya": Magyar nyelvű énekek Sztankovics János győri püspök irataiból* = *„Lehet, hogy hülyeség, de…": Az 50 éves Perger Gyulának,* szerk. Székely Zoltán, Győr, 2011, 143–152.

7 Erdélyi János, *Népdalok és mondák,* [I], Pest, Beimel József, 1846 (Magyar Népköltési Gyűjtemény), 288.

8 *Szép új mulatságos énekek* (é. n.) OSZK PNy 2.959: *A parasztemberről; 2 szerecsennek furcsa históriája […]* (é. n.) OSZK 803.112, *A parasztemberről.*

9 *Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. Küllős Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4; továbbiakban: RMKT XVIII/4), 79. sz.

2.
Eszem iszom tőrzsőkéből származtak eleim,
ezt mutattyák az kortsmákon adóss leveleim
Atyám akár hol járt
a vizben nem tett kárt
Evett, ivott, sok kinálást nem várt.
3.
Ez törzsöknek hogy én vagyok edjik igaz ága
bizonyittya száraz torkom gyakor szomjúsága
ihatnám mindenkor
regvel és éjfélkor
tsak kaphassam mindenkor jó a Bor
4.
Edjik képe czimeremnek a jó káposztás hús
mellybe ha nincs kolbász rakva, a Szívemis már bús
o áldott Káposzta
Paraditsom hozta
Áldott aki kolbásszal foltozta.
5.
Másodika czimeremnek ama jó Bospoross
ha a sült hús nem borsos is, leg aláb tsak boros
mert Bor nélkül méreg
egye meg a féreg
Annyit használ mint ebnek a fa kéreg
6.
Harmadikát czimeremnek hijják Kaszás lévnek
Eztet mondják a Magyarok leg jobb ételének
Aki aztat fallya
ajakát meg nyallya
Kálvinista Menyországnak vallya.
7.
Nemes Levelem petséttyét ha kivánod tudni,
A viássza (nem akarok én ebben hazudni)
ez fordított kása
mellynek[10] nintsen mássa
Scythiábul vagyon származása.

10 <kinek>

8.
Ezt tsak jeles és sátoros Űnnepen készitik
de az asztalokat ezzel igen ékesitik
Hasnak jó Baráttya
egy forint az lattya
Szalonnátul vagyon szép illattya.
9.
A tékája Levelemnek két Katona béles
Rétessel van ki bélelve, jó vastag és széles
Ó drága armális
bőtsős Uraknál is
Könnyen lehetsz evvel Generális.
10.
Addig voltál virágodban romlott M[agyar]. Orsz[ág].
még e házi jó étkektűl magad meg nem fosztád
Mihent a Tortáta
Országod meg látta
el fonnyadtál, már mikor álsz lábra?

A füzet második szövegének egy változata *Egy obsitos katonának éneke* címmel az 1809. évi győri kalendáriumban is megjelent.[11] E közlés és a nyolc kéziratos változat[12] mellett számos népköltési gyűjteményben is helyet kapott a hazugságvers egy-egy variánsa. A Sztankovits-gyűjteményben található változat legérdekesebb sajátossága, hogy a szokásos *császár, király ebédje* helyett itt *Rákóczi/Rákóczy* szerepel.[13]

Más.
1.
Jó napot Uraim, ide halgassatok
jó tormás csukával engemet tartsatok
A vagy Budai Bort énnékem hozzatok
Szivem rejtekéből, néktek majd papolok.

11 *Új és ó kalendárium,* Győr, 1809. Ebből közölt részleteket az *Elmét vidító elegy-belegy dolgok rövidebb és hosszabb csípős históriák melyeket a győri magyar kalendáriom 1749–1849 éveiből ki-szedegetett, öszve-rendezett s mostan az olvasóknak okulására közrebocsát* Szilágyi Ferenc, Bp., Magvető, 1983 (Magyar Hírmondó), 155–158.

12 RMKT XVIII/4, 123. sz.

13 Vö. *uo.,* 123/III. A „Rákóczi ebédje" folklór változata: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*, összeáll. Makkai Endre, Nagy Ödön, szerk. Barna Gábor, Bp., Magyar Néprajzi Társaság, 1993 (Magyar Népköltési Gyűjtemény, 20), 77-ben is. (A karácsonyi játék két hazudozó katonája), ill. *Lakodalom*, s. a. r. Kiss Lajos, Bp., Akadémiai, 1995 (A Magyar Népzene Tára, III/A), 414. sz.

2.
Katonáknak élte sok próbákon fordúl
néha vígan vagyon, néha kőnyve tsurdúl;
Tarsolyában néha sok pogátsa fordúl:
néha pedig űres a hasa is kordúl.
3.
Midőn én az hadban fő kapitány voltam
Az Temető kertben sok Bodzát le vágtam
Midőn Buda alatt Boczfán nyargalóztam
Czifra paripámon magamat hánytattam.
4.
Még Buda várának hírét sem hallottam
hogy oda mehetnék arrúl gondolkodtam
noha még én akkor világon sem voltam
mégis az hátamra egy tarisznyát vartam
5.
Azt mindjárt meg tőltém fényes hold világgal
Téli cseresnyének szagos virágával
Tarka kakasoknak gőrbe tojássával
Úgy útra indultam egy tarisznya mákkal.
6.
Midőn Rákoczinál én ebédet ettem
hires nevezetes ételeket vettem
az fekete levest kutsmával hőrpőltem
Társaimra singel pástétomot mértem.
7.
Az első tál étel volt Bagoly nyerités
osztáng következet a kemencze nyőgés;
csirke orditással, az Bárány kőhőgés,
Ezek után bé jött űress szekér zőrgés.
8.
A sült helyet pedig volt a fejsze foga,
haromszáz esztendős kerekeknek agya,
kerék szeggel egygyütt kerék karikája
Az jól meg volt mézelve osztán ökör szarva.
9.
Rákóczy asztaltúl, amidőn fel álla
Egy kerekded tallért a kezemben nyoma,
kitül az erszényem meg korságosúla
úgy meg hánkolódék, valamint egy Bika

10.
Mint jártam Uraim, talán meg mondhatom
Egy zsidót találtam tegnap én az úton
Kérdem hogy hol lakik? mondá: setétkúton
jáj rám ugrott róla egy tető az úton.
11.
Nem volt én bennem több soha egy tetőnél
az pediglen meg holt tegnap a fülemnél
de temetésére több jőtt száz ezernél
a kik meg maradtak az gatyám préménél.
12.
De nem igen nagyok, tsak mint egy botskor
kikbül én meg ölök ezeret is ollykor:
Tiszta az én fejem; elég van tető por,
bizonyság a kőrmöm, nem kell nékem hajpor.
13.
Bátyám a szakállát vállára vetette
ami kis esze volt zsatskóban kötötte
Zsátskót, hogy zsiros volt, a kutya meg ette
Jaj szegény Bátyámnak oda van az esze.
14.
Eb hazudjon többet, mert már még untatok
jobb ha erszényeteknek száját meg nyittyátok
vagy jó Magyar Borral engem meg kináltok
Két, három Márjással markom bá dugjátok.

A következő, szintén cím nélkül lejegyzett ének kezdő formulája: „Hoznék elő most egy históriát". Ez ugyan nem igazíthatja el a vizsgálódót,[14] s a vers tartalma is csak azt mutatja, hogy az az *asszonycsúfolók,* esetleg a *férfipanaszok* típusába sorolható. Gondolatmenetében a Thaly Kálmán által Szentsei György daloskönyvéből idézett 1636-os lakodalmi gajdra hajaz.[15] A három feleségét jellemző férfi története – legalábbis ez a 4×10-es metrumú, átalakult változat – nyilván népszerű és közismert lehetett, hiszen Sztankovits gyűjteményének ez az egyetlen darabja, melynek lejegyzője a 10. versszak utolsó két sorához alternatív változatot is közölt.

14 Katona Judit, Viga Gyula, *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1996, 140.

15 Thaly Kálmán, *Vitézi énekek és elegyes dalok,* II, Pest, Laufer Vilmos, 1864, 31–36. A szövegcsalád kritikai kiadása: *Szerelmi és lakodalmi versek,* s. a. r. Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 3), 42. sz.

Más.

1.
Hoznék elő most egy Históriát
ha meg lelhetném annak nótáját
meg beszélleném örömöm napját
de megis várnám torkomnak dijját.
2.
Három Hűtvesem éltemben vala
kikről ha szóllok tör az nyavolya
Kérjed az Istent, hogy ne juss arra
mert igen drága az Aszszony ára.
3.
Az első tsinos jó gazdaszony volt,
de mindenekben én ellenem volt;
gyakorta engem jól megis koholt
az pad allyais sokszor szoross volt.
4.
Az kenyeretis meg tudta sűtni
Sót el felejtett beléje tenni
keletlen találta mindég hadni [!]
úgy szokott engem szegényt traktálni.
5.
De sokkal jobb volt a másik ennél,
ha nem volt, ő mást nem ett kenyérnél,
egész étszaka el lett pintesnél
regvel haza jőtt az szép nap fényénél
6.
A házat szépen tisztán tartotta
Jó, ha tíz hétben azt ki kotrodta
vagy tiz holnapban azt ki mázolta
ha edénykéjét egyszer meg mosta.
7.
Gusallyát midőn alája tette
az pintes korsót melléje vette
az ágyat előbb eő meg vetette
részegen magát bele vetette.
8.
Az fejkötőjét tésztában gyúrta
Töltött dunyháját kortsmára hordtta
hogy ha a vizet föl forralhatta
azt az asztalra hamar föl adta.

9.
Az Harmadikis olly forma vala
ez szintén nappal józan nem vala,
amelly józságát kortsmára hordtta
onnét tsak hamar azt viszsza lopta.
10.
Engem szeretett, mert sokszor meg vert
részegségében házambúl ki vert
Szép intésémért utat mutatott
rajtam mint gazdán sokszor ki adott.[16]
11.
Én olly fogadást magamban teszek
hogy soha többé aszszonyt nem veszek
de még valahol egygyet keresek
az kivel tudom hogy jobban élek.

A füzet utolsó magyar nyelvű darabja szinte teljesen megegyezik azzal a szöveggel, amelyet Thaly ugyancsak *Szentsei-daloskönyv*re hivatkozva, de ponyváról közölt.[17] Thaly szerint a XVII. századi „katonadal eleje a Szencsey György daloskönyvéből ki van szakadva; megvan azonban egy régi ponyvairodalmi nyomtatványon, (nemz. muz. kézit. oct. 74. nro. 1.) innét egészítém ki".[18] A kéziratos füzetbe is feltehetően egy ponyvanyomtatvány másolata került.[19]

Más.

1.
Reménség az embert gyakorta táplállya
Istrásló istrázsát reménységért állya:
erős had az várat ugyan azért állya,
hogy pálya futását eőis meg próbállya
2.
Jó regvel a szantó ekéjét forgattya,
fúr, farag, vasait főldnek ígazittya;
Tavaszi vetését örömmel arattya
az jó reménségért parajját fől szántya.

16 A kézirat eredeti jegyzete: „Szép intésemért űzött kergetett; engem mint gazdát ekképpen tisztelt"

17 Thaly, *i. m.,* I, 225–227.

18 *Uo.,* 227.

19 A szövegcsaládról bővebben: *Énekek és versek (1686–1700)*, s. a. r. Jankovics József, Bp., Akadémiai, 1991 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 14; a továbbiakban: RMKT XVII/14), 183. sz.

3.
Hol killyebb, hol bellyebb halázgat a halász
távul puskájával kerűlget az vadász;
Lépet szed, és tőrt hány regvel az madarász
reménségért hánnya horgait az halász.
4.
Tengeren az Gályák ha el szakadoznak
el oszlott deszkákhoz sokan kapaszkodnak
noha eők szegények szárazot nem látnak
a jó reménségért azokhoz kapdoznak.
5.
Regvel az vitézek ágyokból fölkelnek
Lovat abrakolnak, 's puskákat tőltenek
Fegyvert, kardot kötnek, tsatához készülnek
a jó reménségért, tsak elnem repülnek.
6.
Néha a rabokis, vasakat pengetnek
de mind azon által őkis énekelnek
szoros bilintsekből ha regvel föl kelnek
szabadúlást őkis Istentül remélnek.
7.
Mondván: talán dolgom holnap jobban lészen
kinek rabja vagyok, kegyelmébe vészen;
vagy régi pajtásom értem sorsot tészen
Szabadulásomra ekképen szert tészen.
8.
Oh boldog szerentse engem is biztassál
Utamra indulván bátorságban tartsál
Jó lovat, paripát, Istenem szolgáltass
ha meg kőll halnomis Lelkemnek irgalmazz.

A kisebb füzet nyitó, *Cantio* címmel lejegyzett szöveg egyike a legismertebb magyar közköltészeti alkotásoknak a XVIII. században.[20] A nyomtatásban is terjedő, korában közkézen forgó rokokó panaszdal „eredeti" – Thaly által saját gyűjteményéből közölt[21] – három versszakos változata került elsőként Sztankovits kisebbik füzetének élére.

20 E nagyon kiterjedt szövegcsalád kritikai kiadása: *Közköltészet 3/B: Közerkölcs és egyéni sors,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas, 2015 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 15; a továbbiakban: RMKT XVIII/15), 121. sz.

21 Thaly, *i. m.,* II, 314–315.

Cantio
Felnyitom már bús szivemnek régen bezárt ajtaját;
Ezer tenger habjaibúl partra húznám hajóját:
de ha szél kapja vitorlámat,
azonnal rontya szándékomat,
s' távoztattya partomat.

Oh melly sokszor körülnéztem, honnan jönne segítség:
Egy mást érték ohajtásim, honnan jönne könnyebség?
Sok társ van a szép vigasságban,
de kevés a szomorúságban
ki Baráttyát segéllye!

Látom immár sokkal könnyebb a tengert elkerülni,
hogy sem kisded hajótskámmal abban el nem merülni:
Vak voltam hogy az parton álván,
S' é dolgot jól meg nem fontolván,
vesztemre meg indultam.

Mi haszna már evedzömmel habok ellen tsapdosnom?
késő zápor esső után palastomhoz kapdosnom:
Jaj! ha én azt tudhattam volna,
hogy illyen a világnak zsoldja:
Adta volna Úr Isten!

A lejegyzésben *Más: de héjányos* címmel szereplő ének tördeletlen első szakasza az *Ó, mely szerencsétlen időre jutottam* kezdetű, ponyván többször megjelent kesergő[22] erősen kevert sorú változata. Thaly közlésének alapja szintén egy azóta felbontott ponyvakolligátum egyik darabja volt.[23] Szerepel Jankovich Miklós *Magyar világi énekei* közt is.[24] Bándi Péter XIX. századi lejegyzése mellett folklór variánsai több gyűjteményben helyet kaptak.[25]

A *Régi Magyar Költők Tárá*ban közzétett öt változathoz képest[26] a Sztankovits-gyűjtés valóban hiányos, illetve olybá tűnik, hogy más, azonos ritmusú, s talán

22 *Keservesen kesergő […] négy ének* (h., é. n.); *A házasulandó legények históriája* (h., é. n.), *Négy szép énekek* (h. n., 1790).
23 Thaly, *i. m.,* II, 270–272.
24 *Jankovich Miklós: Magyar világi énekek* (1789–1793), 23b.
25 Kálmány Lajos, *Alföldi népballadák*, Bp., Akadémiai, 1954, 103; Kodály Zoltán, Vargyas Lajos, *A magyar népzene*, Bp., Zeneműkiadó, 1952, 358. sz.
26 RMKT XVII/14, 185. sz.

dallamú szövegekkel (például az előző vers egyik részletével) kompilált. Így válik e szöveg egészében kivégzés előtti búcsúénekké.[27]

Más: de héjányos.

Születésem nékem erre a világra
szerencsétlen vala már minden órája!
Oh melly szerencsétlen Üdöre jutottam,
e tsalárd világgal mind eddig játzodtam.
Édes Nemzetemtől mennyire jutottam:
Irigyek nyelvére bezeg rea akadtam.
Ládd, melly tsudálatos a Szerelem dolga:
Nints az erős bástya, Ő meg meri hágni!

Tudod én Krisztusom érettem meg haltál,
A Magas Keresztfán értem vért ontottál!
Jaj! Édes méhemnek megfogantatása,
az én életemnek gyászos koporsója:
Kiben belé tészik én bágyadtt testemet…

Amott kerekedik egy fekete felhő
az alatt vagyon egy nagy mély sötét tömlötz:
Abban rabok vannak szabadulást várnak
Istrásák, istrállyák, reménség táplállya
Úr Istentől várják szabadulásokat
A szegény rabok vasakat pengetnek.

Anyám, Édes Anyám; édes Asszony szülém
Nyúitsd bé a kezedet a tömlöcz ablakján
hadj vegyek vég-bútsút Asszonyi magadtúl

Isten füzessé meg jóra tanításod:
büntesse meg Isten roszra tanításod!
Mesterem, Mesterem! Én édes Mesterem!
Frissen bánnyál velem, és én bágyadtt testemmel:
hogy ne tekingessen két fekete szemem,
hogy megne döbbenyen én dobogó szüvem!
Be kár volna nékem az halálra menni,

27 Küllős Imola, *Kivégzés előtti búcsúénekek (Latorköltészet és betyárfolklór I.),* ItK, 96(1992), 616–632. A rabének műfajának XVIII. századi képviselőit lásd: RMKT XVIII/15, 79–91. sz. és jegyzeteik.

Fekete szép hajam szélnek széthordani;
Két piros ortzámat napnak hervasztani,
Fekete két szemem varjúknak ki ásni:
Fejér két lábamon gyepet növeszteni
Tiszta szép gyolts ingem szélnek lobogtatni!

Deákos műveltségű szerzőre vall a következő ének, amely a XVIII. század első felének régies udvarló költészetéből származhat. A kezdősor az *Ó, mely szerencsétlen időre jutottam* kezdetű keserves, vagyis a szomszédos szövegcsalád eredeti kezdetének pozitív travesztiája.

Más Ének.

1.
Szerentsés az óra, mellyben ma fordultam,
midőn személlyeddel egy kevéssé szóltam:
azt véltem Junóval, vagy Venussal szóltam;
piros ajakidat, midőn szólni láttam.
2.
Ugyanis jól véltem, hogy te vagy Dianna,
kinek qualitását én szivem ohajtya:
te vagy az a rósa, kit a Nap ujittya,
ki nyilt szépségével szivem vidamittya.
3.
Semmi tanult pictor ollyat nem pingálhat,
mint az az Anya szűlt, melly tégedet hozott;
Talán halhatatlan Nemzetségből fajzott;
vagyis az egekből a földre le szállott.
4.
Nem vagyok jól tudom érdemes előtted,
hogy tsak útzábanis elmennyek elötted:
avagy távúl lévén reám nézzen szemed,
vagy előttem égjen drága szép személlyed.
5.
De mégis itélem, nem vagy olly ridegen,
hogy keménységeddel kitégy a Magnesen:
Azért tsak azt kérem, te kegyelmed térjen;
hogy szivem előtted Audienziát nyerjen.

A kis füzet utolsó darabja egy, már a XVIII. században is széles körben ismert városcsúfoló rövid – csupán öt versszakos – változata. A ma ismeretlen helyen lévő, Kolozsvárott összeírt *Szíveket Újító Bokréta* 35. énekét *Van egy hitvány, tet-*

ves, rongyos vá-vá-város… kezdettel Versényi György 1914-ben,[28] majd Hargittay Emil 1983-ban tette közzé.[29] A szöveg Sztankovitsénál többnyire jóval hosszabb variánsai[30] majd félszáz XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvben, illetve kalendáriumban fellehetők.[31]

Más Ének.

1.
Van egy rongyos, hegyes völgyes va, va város;
de hogy roszszak a Lakosi ká, ká,
Kákát, nádat aratni, tüzet abból rakatni.
2.
Terem kívül mezeiben bur, bur, burva:
de benne sok találtatik kur, kur,
kurjongatni, kergetni, a farkast éjeszteni.
3.
Terem kívül vizeiben hatt, hatt hattyú;
Menyetskéknek az ölében fatt, fatt,
fátyol szitán szitálni, ritka rostán rostálni.
4.
Drága itten tsak egy hitvány ing, ing, ingis;
ki nem hiszi, órra alá fin, fin,
finom arany drága kő, a gyűrűben illendő.
5.
Ez verseket írta meg egy Ba, Ba, Baráth;
ki nem hiszi, kapja fel a sza, sza,
szarvas tag az uraknak – lentse, borsó Barátnak.

Külön lapon marad Sztankovits iratai között Amade László *Élly vígan már* kezdetű versének – pontosabban annak változatának – lejegyzése.[32]

28 *Sziveket ujitó bokréta: XVIII. évszázbéli dalgyüjtemény,* kiad. Versényi György, Bp., MTA, 1914, 83.

29 Hargittay Emil, *Hatvanhat csúfos gajd: XVI–XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek*, Bp., Magvető, 1983 (Magyar Hírmondó), 62. sz.

30 A dunántúli *Herschman István-ék.* (1746–1797) és az erdélyi *Wén József-ék.* (1809–1810) tartalmaz szintén öt versszakos változatot, míg a *Mólnár-,* a *Szeel Imre-,* a *Budai Zsuzsánna-ék.,* ill. a *Miskolci melodiárium, Udvardy János népdalgyűjteménye* és Pálóczi Horváth Ádám ennél rövidebb darabokat ad.

31 RMKT XVIII/4, 112. sz.

32 A vers kritikai kiadása: *Amade László versei,* s. a. r. Schiller Erzsébet, Ajkay Alinka, Bp., Balassi, 2004 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 7), 207–208.

Bútsúzó

1.
Vale immár! nem kellesz már:
te voltál híremnek, gyilkosa szívemnek.
vale immár &c.
2.
Találok én, noha szegény;
nálad' sokkal jobbat, sokkal igazabbat.
találok &c.
3.
Szólly mit tettem, 's mit vétettem?
hogy engem igy gyalászsz, híremben meg alassz.
Szólly &c.
4.
Én pediglen érted éppen,
kész voltam meg halni, véremet ontani.
Én pedig &c.
5.
No iszen várj, álnok madár!
lesz még majd olly napod, hogy ezt meg siratod!
No &c.
6.
Lesszis olly nap, talán holnap;
hogy minden meg vessen, álnoknak nevezzen.
Lesz &c.
7.
De én téged, (nem mint véled)
tsak kapumból nézlek, katzagva nevetlek.
De én &c.
8.
Útolsó vers, otthon ülhetz;
míg én hozzád mégyek, ajtódon belépek.
utolsó vers &c.

A másik Amade – László édesapja, a szintén verselgető Antal – *Mint a páva jártam* kezdetű versénél nótajelzésként, „Ad Notam: Siralmas Hattyu Neander etc." idézte a Sztankovitsnál külön lapon lejegyzett vers kezdősorát.[33] A XVII. század végén keletkezett – legalábbis legkorábban akkor lejegyzett – vers válto-

33 Gálos Rezső, *Amade Antal költeményei,* Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1937 (Régi Magyar Könyvtár, 40), 81.

zatai közül a gyűjteményben lévő nyolc versszakos változat mindegyik szakaszát csak a *Vásárhelyi-daloskönyv* szövege őrzi.[34]

Más Uj-Ének

Első vers

Siralmas hattyú Léander partyán
Egyedűl szegény jajgat sétálván
Vagy éjtszak felé szemét forditván

Második vers.

Niceus kinnyát irják Poéták
Pokolban szivét kétt sasok rágják
Mind éjjel s' nappal tépik s' szaggattyák
Hogy ha el fogy is mind újonnan fogják.

Harmadik vers

Jaj! nem tsudálom hasonló sorsom
Niceus kinnyát szivemben látom
Soha sem szűnik: csak újjúl kinom
Nagyobbul mindég fekete gyászom.

Negyedik vers.

Mert az Én szívem gonosz kétt Sastúl
Mind éjjel s' nappal kinzatik attúl
Nints ki mentené szivemet bútúl,
Az az ki volna, kinzatik attúl.

5.
Zokogás miatt szemem ásztatom
Mert szeretőmnek szavát nem hallom:
Kinn a Szüzekis bánkódnak látom.

34 *Vásárhelyi-daloskönyv,* 94b–98a; RMKT XVII/3, 136–138.

6.
Adjon az Isten minden jót annak,
Ki nyavalyáját szánnya rabjának:
essék meg szive az én Joskámnak,
Szánnyon meg engem, 's tartson magának.

7.
Illy búval éltem, soha sem hittem,
kit tsak éretted szenved bús szivem:
Nem vagyok másé, Tied édesem;
végy bé kedvedbe, 's szánnyál meg engem.

8.
Mert ritka madár fekete Hattyú,
Igaz szerető mert nints e világonn,
mostan ollyan hív, ki egyhez volna
álhatatos hív…
vége.

Egy másik lapon – a szerző megjelölése nélkül – Faludi Ferenc versét olvashatjuk.[35] A másolat szinte teljesen pontos, csupán egy stilisztikai *(arrúl / arról)* és egy szó eltérés (a 4. versszak éléről hiányzó „Mert") van a két szöveg között. Faludi e költeményének lejegyzése jó adalékul szolgálhat a költő verseinek recepciójához.[36]

Nem mind Vigaság a Vigaság

Azon senki ne épitsen,
hogy engem lát vigadni:
mert örömet, ahol nintsen,
néha lehet mutatni.

Hogy ha ollykor talál érni
örömnek holmi gőze:
másnak okát nem kell kérni,
mert ahoz semmi köze.

35 Faludi Ferenc, *Fortuna szekerén okossan ülj,* vál., bev. Vargha Balázs, Bp., Szépirodalmi, 1985, 69.

36 Vogel Zsuzsa, *Faludi Ferenc verseinek recepciója a XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvekben = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2012, 103–140.

Vidám legyek, vagy kedvetlen,
senki arról nem tehet:
Indulatom szemlélhetlen,
nap világra nem kelhet.

Örömömnek vig ösztönét
valamint-hogy titkolom:
úgy bánatom eredetét
másoknak nem panaβlom

Ebben, 's abban volt már réβem
míg a szerentse hagyta:
Bút, 's örömet érzett szivem,
tudja, aki próbálta.

De már Lelkem eztet aztot
okosan viselheti:
aki mihez hozzá szokott,
aztot könnyen tűrheti.

Az asszonycsúfolók kimeríthetetlen tárházának egy sajátos típusa is feljegyzésre került a Sztankovits-hagyatékban. A *Rossz feleség* ekkoriban még igen ritka balladatípusához[37] tartozó szöveg a szüzsé erősen profanizált férfiváltozatát adja.[38]

Fiu. Jere haza édes Apám:
mert meg őszül érted Anyám
Atya. Várj Fiam egy pitzint
hadj hörpentsek egy kitsint:
mindjárt menek már.
Fiu. Már eleget hörpentettél;
elég krajtzárt el-költöttél!
Atya. Hadján Fiam ne-beszélly,
mond Anyádnak (fuss, indúlly)
mindjárt menek már.
Fiu. Nálad nélkül el nem menek,
mert Anyámra új bút kenek:

37 RMKT XVIII/4, 34. sz., irodalmához *uo.,* 404–405.
38 A típusról bővebben: Vargyas Lajos, *A magyar népballada és Európa*, Bp., Zeneműkiadó, 1976, II, 436–443.

Atya. Ha meg-kened, meg-gyógyúl;
míg haza mék, meg nem fúl:
mindjárt menek már.
Fiu. Régen készülsz, még sem indúlsz:
annyit iszol, hogy megis fúlsz!
Atya. Igy bötsűllöd az Atyád?
Kurva légyen az Anyád!
mondom: menek már!

A párbeszédes verset egy kevésbé ismert szöveg követi. Stoll bibliográfiája szerint a gyűjtemény e verse csak az 1771-es *Szép énekek* című gyűjteményben, majd néhány 1800 előtti kéziratben szerepel, főként a Felvidéken és Nyugat-Magyarországon,[39] de egy 1790-es ponyvakiadásáról is tudunk.

Más.

1.
Nem kivánok mást, tsak halálomat,
mert nem türhetem tovább kinomat:
Egek mit gondolok? tudom jól láttyátok
hogy mennyi bánatok szállnak, 's nem
szánnyátok sorsomat!
Szerentsétlen órában lettem!
gonosz Tsillag alatt születtem!
nyilván tapasztalom, mert tsunyán fájdalom,
szörnyű aggodalom, 's keserves
siralom életem!
2.
Árván, 's gyámoltalanúl kell élnem
Fájdalmimmal kell aztat szemlélnem
kit sokszor kerültem: mert mindenkor féltem,
ha azt meg szeretem, jaj lesz én életem!
Istenem!
Jól tudom, te bűntetsz most engem:
hogy ollyan bírja én bús szivem;
aki nem számomra, nem vigasságomra,
[…] bánatimra, és nagy fájdalmimra
születik!

39 *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840),* összeáll. Stoll Béla, 2., bőv., jav. kiad., Bp., Balassi, 2002, 1079. és 1098. sz.

3.
Siralommal eszem ételemet
ha eszemben forgatom ügyemet!
miként kell szenvednem, miként keseregnem
hiába epednem; ah! nem kivánom nem nem:
éltemet!
Tantalussal hasonlót érzem,
mert én is a szép almát nézem:
de el nem érhetem, nem is reménlhetem;
kit szivböl szerettem, attól gyülöltetem,
úgy hiszem!
4.
Ah nyomorúlt szivem tsak szenvedj már
kívánt örömödet jaj! neis várd!
vége leβ mindennek, vége életednek;
minden gyötrelmednek, 's keserűségednek.
Tsak az kár:
Hogy ollyan léβen te gyilkosod,
ki bizvást lehetne orvosod:
De bizzál I[ste]nben,
Meg koronáz menyben:
Légy olly reménségben
mivel sok inségben
volt sorsod
vége

A világi énekek mellett a Sztankovits-hagyatékban megőrződött egy XVII. századi, ismert szerzőjű költemény is: Beniczky Péter *Az elhagyott állapotban maga vigasztalása* című verse, amely 1670-ben jelent meg nyomtatásban.[40] A szinte szó szerinti másolat arra utal, hogy Beniczky versét a kötetből másolták.[41] A csonka kézirat csak hat versszakot tartalmaz, a lap alján a *Ne* őrszócskával jelezve a folytatást: „Ne essél kétségben…" Beniczky verse az előző két vers lejegyzésének hátoldalára került, s az oldalt utólag áthúzták, talán arra utalva, hogy az nem illik a „gyűjteménybe".

40 *Magyar Rithmusok,* Kolozsvár, 1670, 36–40.

41 *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, Gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei*, kiad. Varga Imre, Cs. Havas Ágnes, Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 12), 101–103.

Az el hagyott állapotban maga vigasztalása.

Mit háborgatsz Lelkem,
’s mit támadsz ellenem,
’s rontod szivem kétséggel?
Nem rövidült keze,
Teremtőd ereje
Jön majdan segétséggel.
Bé tőlti szükséged,
’s rontya ellenséged,
megismére ezennel.
Tűrd tsak tsendességgel,
’s fogadjad örömmel
bús Lelkem bánatidat.
Mert nem történetből,
hanem érdemedből
érzed most fájdalmidat.
Mint arany a tűzben,
tisztúly bűntetésben
hogy vehesd jutalmidat.
Zúgolódó ne légy,
keményb ostort ne végy,
mert uraddal van dolgod.
Ki nézi Sziveket,
visgállya veséket:
’s igy adatik tsak zsoldod.
Amint találtatik,
Fontban úgy nézetik
te alázatosságod.
Sőt áldjad óránként,
hogy gyarlóságodként
próba alá is vetett.
Hogy tüzes menykövel,
’s pokolbéli tűzzel,
haragjában nem vesztett.
Mert kitsiny hivséggel,
’s kisebb szeretettel
illetted Teremtődet.
Mennyit hivott sokszor
Látván vagy hamu, ’s por
mutatván kegyességit.

Akaratos élted,
’s kényen járó lépted
nem ösmérvén kegyelmit.
Pokolbéli hályog
’s ördögi rút tályog
rontván szíved félelmit.
Noha rút irigység,
és utált kényesség
rajtad el hatalmazott.
Jóra való restség,
’s gonoszra fesletség
akarattyára hajlott.
Tétovázó kétség,
Szemtelen gyűlölség
Értelmedben vakított

A *Nem lesz mindenkor így* kezdősorú versre Stoll Béla bibliográfiája hat példát hoz. Ma már tudjuk, hogy a korszak egyik legszélesebb körben ismert moralizáló éneke volt, amely elsősorban mégis a katolikus vidékeken, így a nyugat-dunántúli forrásokban vált népszerűvé.[42]

1.
Nem lesz mindenkor így
Szívedben bus ne légy
Ha a’ Szerentse nem kedvez
Veled együt meg nem egyez
Ne fély tsak ennek hidgy
Nem lesz mindenkor így
2.
Nem lesz &
Ámbár most boldog légy
De szerentse tenger habja
Szíved nyugodni nem hadgya
Hogy ezektől ment légy
Nem lesz &c

42 Kritikai kiadása: RMKT XVIII/15, 1. sz.

3.
Nem lesz &c
Minden szívnek ne higy
Mert ki néked azt fogadgya
Hogy titkodra leszen gongya
Tsalárd az illyen […]
Nem lesz &c
4.
Nem lesz &c
Ha […]
Fel derűl víg napod fénye
Meg jő ohajtot reménye
Tsak alhatatossan légy
Nem lesz &c
5.
Nem lesz &c
tsak ebből példát végy
Setét […] után fényesség
Szél vész után lesz tsendesség
ámbár meg vetett légy
Nem lesz &c

SZILÁGYI MÁRTON

Egy franciaellenes Faludi-travesztia és Kresznerics Ferenc

Faludi Ferenc *A Feszülethez* című verse *(Szüzek, ifjak sírjatok…)* hamar liturgikus használatba került; ahogyan azt Vogel Zsuzsa rögzítette, 1797-ben már megjelent egy katolikus énekeskönyvben is mint nagyheti ének.[1] Arról is tudunk azonban, hogy szintén igen hamar megkezdődött a szöveg travesztálása. Küllős Imola[2] és Csörsz Rumen István[3] számos adatot sorakoztatott föl arról, hogy a vers átírt formában belekerült több színdarab szövegébe (protestáns használatát és ismertségét is ezen a kapcsolaton keresztül lehet megragadni), s 19. századi kéziratos énekeskönyvekben is többször felbukkant a profanizált, de formahű változat. Csörsz a következő verset Rumy Károly Györgytől közölte, s a szöveg – ahogyan egyértelműen kimutatta – első sorával és ritmusával valóban Faludi versének travesztiája.

* A szerző az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára. A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében készült, melynek vezetője Debreczeni Attila, az OTKA (K K108831) támogatásával. A dolgozat elkészítéséhez köszönöm Csörsz Rumen István segítségét.

1 „*Keresztények, sírjatok…* incipittel terjedt, később egyházi énekeskönyvekben is. Elsőként Bozóki Mihály, *Katolikus kar-béli kótás énekes könyv […],* Vác, 1797, 154." Vogel Zsuzsa, *Faludi Ferenc verseinek recepciója a XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvekben = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2012, 103–139, itt: 116.

2 Küllős Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata,* Bp., L'Harmattan, 2004 (Szóhagyomány), 110.

3 Csörsz Rumen István, *Egy Faludi-vers travesztiája Napóleon korából = Summa: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére,* szerk. Maczák Ibolya, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007, 49–52.

Frantziákra

1. Jértzék, Tikok sirjatok!
Elmentek a' Kakasok.
110 napig itt laktak
A' mit leltek, felfaltak.

2. Zsuppot, kepét, pozdorját
Szekért diót kaporját,
Jobb tollakra vergődtek
Más szemetjén élődtek.

3. Vérszint kapott taréjok
Turót vesztett a' Lovok
Hogy meghiztak elmentek
Bár nehezen reppentek.

4. Hess földünkről roszsz madár!
Bár elvesznél! ugy sem kár.
Mert nem Isten madara
Kinek fején a' farka.

5. Van Kakasunk szemetre,
Nem szorultunk Nemedre,
Kukorits tsak Spanyolnak
Vagy szedd fejét Ludaknak.

6. Nem mi dolgunk, ebhelye!
Tartson pokol feneke.
Jértzek, Tikok bizzatok,
Itthon is leszsz Kakastok!

Csörsz számos kérdést és feltevést megfogalmazott ezen szöveg alapján, a vers keletkezési idejétől elkezdve egészen a funkciójáig. Mindenre persze soha nem lesz válaszunk. De sok mindent más fénybe állíthat egy újabb adat. Nemrégiben került a kezembe az Országos Széchényi Könyvtár egyik kolligátumában az a kisnyomtatvány, amely voltaképpen a Tudományos Gyűjtemény 1832-es évfolyamának különlenyomata.[4]

4 Szilassy János, *Kresznerics Ferencz' élete,* Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, 1832. A szöveg eredetileg megjelent: Tudományos Gyűjtemény, 1832/VIII, 3–50.

A Szilassy János (1795–1859)[5] írta szöveg az abban az évben elhunyt Kresznerics Ferenc életrajza. S még egy, immár harmadik helyen is olvasható ugyanez a szöveg: belekerült Kresznerics – részben már halála után megjelent – szótárának második kötetébe, annak is az élére.[6] Azaz a Csörsz közölte vers, amely ezek szerint már 1832-ben megjelent nyomtatásban, több helyen is megtalálható és olvasható volt Kresznerics költeményeként.

A vonatkozó rész a főszövegben így szól:

> Az előbb nevezett évben [1809 – Sz. M.] történék, hogy a' hosszabb időig Szombathelyen tartózkodott, 28dik számú, lófarkos sisakú, franczia lovag ezered a' béke' helyreállása után onnan elköltöznék: ekkor Kresznerics ismét betegeskedvén időtöltésből egy útravaló éneket íra a) melly az egész vidéken villám gyorsasággal elterjedvén, az olvasókban különböző érzelmeket szüle, 's ezek miatt több elmés, de részént élesen gunyoló és érzékenyen bántó versezetek' szerzésére ada alkalmat.

Alatta olvasható az a) jelű jegyzet:

Jérczék, tyukok sírjatok:
Elmentek a' kakasok.
Száz tíz napig meglaktak,
A' mit leltek, felfaltak?
Zsupot, kefét kamarát,
Szekérdiót, kaputját.

Jobb tollakra verődtek,
Más szemetjén élődtek;
Vérszint kapott taréjok,
Turot vesztett a' lovok.
Hogy meghiztak, elmentek;
Bár nehezen röppentek.

Hess! földünkről rosz madár;
Bár elvesszél, az sem kár,

5 Szilassy (Szilasy) János életrajzát lásd Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái,* XIII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1909, 928–930.

6 Szilasy [!] János, *Kresznerics Ferencz' élete = Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal,* készítette Kresznerics Ferencz, Második rész, Budán, A Magyar Királyi Tudom. Egyetem' betűivel, 1832.

Mert nem Isten' madara,
Kinek fején a' farka.
Van kakasunk szemetre,
Nem szorultunk nemedre.

Kukoríts már Spanyolnak,
Vagy fejét szedd ludaknak,
Nem mi dolgunk, ebhelye:
Tartson pokol' kebele.
Jérczék, tyúkok hizzatok;
Itthon is lesz kakastok.

Némelly szavak' felvilágosítására szolgálhat a' következő jegyzék: Történt, hogy egy Franczia levest kívánván, egyre soupe-ot emlegetett; erre nézve több kéve zsup tétetett elejbe. Máskor pedig egy tiszt kávézni akarván e' szavakat mondogatá: milk, käfe, käfe. A' szolgáló nagy nehezen a' dolgot magának megfejtvén, feladta a' pohár tejet 's melléje kefét tett. Máskor ismét egy Franczia bajtársát többször camarade-nak nevezte; ebből a' gazda kamarája' feltörését sejtvén, felesége által azt őriztetni kezdé; mind e' mellett a' francziák, épen az őrzés miatt ott valami féltőt gyanítván, leltek alkalmas időt a' kamara felnyitására és egy véndely sajt' elvitelére. Továbbá egy boszús Franczia a' Sacre Dieu káromló szavakra fakada; erre a' szidalmazott őszintén meg mondá, hogy szekérdiót semmiként nem adhat. Igy egymást nem értvén, a' franczia még boszszúsabban kiáltja: capot, capot (fejvétel); erre a' szorongatott ismét mást nem mondhata: Uram! kaputot sem adhatok; mert az egész helységben nincs másnak, mint a' papnak. A' Szombathelyről elmenő francziák Spanyol országban kivántak, 's készültek háborkodni. A' lúd felakasztás és fejszedés kedves mulatságok volt a' Szombathelyen tanyázó közkatonáknak; szembekötve a' függő lúdhoz menni 's karddal nyakát vágni."[7]

Ennek az újabb adatnak a fényében több mindent másként láthatunk a travesztia kapcsán. A keletkezési dátum tökéletes összhangban van azzal, amit Csörsz Rumen István valószínűsített: Szilassy a cikkében egyértelműen 1809-et adta meg a keletkezés dátumául. Az is megerősíthető tehát, hogy a vers valóban a franciák Magyarországon való tartózkodásához kapcsolódik, s ilyenformán a napóleoni háborúk irodalmi visszhangjához sorolható:[8] a kakas versbéli szere-

7 Szilassy, *i. m.*, 33–35.

8 Erre lásd Porkoláb Tibor, *Szempontok a francia háborúk inszurrekciós költészetének textológiai és filológiai vizsgálatához = Textológia – filológia – értelmezés: Klasszikus magyar irodalom,* szerk. Czifra Mariann, Szilágyi Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó,

peltetése a franciák már akkor is közismert nemzetkarakterológiai, szimbolikus azonosításával függ össze.[9]

Új adat viszont a szerző személye. Szilassy egyértelműen Kresznerics Ferencet[10] nevezte meg a vers alkotójaként. Természetesen teljes mértékben még egy ilyen kijelentés sem jelenthet bizonyosságot, de mindenesetre ez az első mérlegelhető állítás a szerzőségről. Ahhoz, hogy ennek értékét és hitelét fölmérjük, több mindent számba vehetünk. A közlemény olyan orgánumban is megjelent, amelynek tudományos hitele egykorúan kétségtelen volt. Ráadásul ez az éppen abban az évben meghalt Kresznerics első életrajzának számított, s ilyen módon belekerült szótárának posztumusz megjelent részébe is. Szilassy János pedig máskor is szerzője volt a Tudományos Gyűjteménynek: két, névvel jelölt cikke szerepelt a folyóiratban, s még két közlemény tulajdonítható neki a repertórium szerint.[11] Ráadásul ha a mérlegelésbe bekapcsoljunk Kresznerics személyét, akkor számon tarthatjuk azt is, hogy neki fennmaradt az a kéziratos dalgyűjteménye, amely a közköltészetben való jártasságát éppúgy bizonyítja, mint érdeklődését az ilyen jellegű szövegek iránt.[12] Kresznericsre tökéletesen érvényes az, amit Csörsz Rumen István csak a Rumynál fellelhető versszöveg alapján megfogalmazott az akkor még teljesen ismeretlennek tételezett szerzőről: „akárki írta ezt a travesztiát, fölényesen birtokában volt a korabeli közköltészet gondolatfűzési szokásainak és verseket egymásba oltó kreativitásának".[13] Persze némileg sajátos helyzet, hogy ennek a versnek nincs nyoma Kresznerics saját gyűjteményében[14] – ám ez a hiány nem perdöntő, hiszen nem tudjuk, Kresznerics milyen megfontolásokkal írta össze a szövegeket, így az sem zárható ki, hogy saját munkáit eleve csak részlegesen kívánta beiktatni (vagy éppen

2014 (Csokonai Könyvtár, 55), 191–214.

9 Ugyanerre a szimbolikára épített franciaellenes verseket közölt 1809 tájáról Medgyessy S. Norbert, *„Akkor jőhettz és örvendhettz, hogy insurgeáltál!": A Napóleon elleni magyar nemesi felkelések indulói, énekei kéziratos gyűjteményekben (1790–1825) = Franciák Magyarországon, 1809: A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai,* II, szerk. Bana József, Katona Csaba, Bp.–Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára–Magyar Országos Levéltár–Mediawave Közalapítvány, 2012, 123–165, különösen: 131–133.

10 Kresznerics Ferenc életrajzára lásd Horváth Ferenc, *Kresznerics Ferenc (1766–1832),* Vasi Szemle, 20(1966)/1, 42–55. Megjegyzendő, hogy a következő életrajzi vázlat a vers néhány kulcsszavát idézi is Kresznerics 1809-es élete kapcsán, de a forrást – amely feltehetőleg Szilassy cikke lehetett – nem adja meg hozzá: Dobri Mária, *Kresznerics Ferenc 1766–1832,* Vasi Szemle, 48(1993)/4, 511–539, itt: 528.

11 *A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertóriuma,* összeáll. Csécs Teréz, Győr, Xántus János Múzeum–Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára, 1998, 168.

12 Stoll Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840),* 2., jav. és bőv. kiad., Bp., Balassi, Bp., 2002, 399. sz.

13 Csörsz, *Egy Faludi-vers…, i. m.,* 52.

14 Erre Csörsz Rumen István figyelmeztetett.

csak ezt a szöveget nem ítélte méltónak és érdekesnek az ottani megörökítésre).[15] Mindezek amellett szólnak, hogy hitelt adjunk Szilassy közlésének – még ha az persze nem zárható is ki, hogy ezen a ponton inkább anekdotikus adalékokról szó van, mintsem tényszerű megállapításokról. Ám ezek csupán a vers közlését környező információkban fedezhetők fel, s nem abban a versszövegben, amelyről első pillantásra is feltűnik: Rumy változata és a Szilassy közölte szöveg igen kevés ponton tér el, azaz igen stabil szövegállapottal van dolgunk. Hogy mi az oka ennek az állandóságnak, nem tudjuk. Elképzelhető lenne az is persze, hogy a Rumy feljegyezte változat, amelyről nem tudjuk, mikor keletkezett, eleve a nyomtatásban már 1832-ben hozzáférhető Szilassy-féle cikk alapján készült. Ezt azonban nemcsak bizonyítani nem lehet, hanem éppen a két szöveg közti apró különbségek mondanak neki ellent (bár Rumy életébe, amely csak 1847-ben fejeződött be, kronológiailag beleférne ez a lehetőség is). Célszerűbb külön hagyományozódást feltételeznünk, s akkor persze a mégiscsak meglévő eltérések inkább magyarázhatók lesznek. Így a *kepe ~ kefe,* a *pozdorját ~ kamarát,* a *Szekért diót kaporját ~ Szekérdiót, kaputját,* a *bizzatok ~ hizzatok, Tartson pokol feneke ~ Tartson pokol' kebele* alakok módosulásai már valóban a közköltészeti létmód jelenségét mutatják.

A versnek igen érdekes kommentárja is van Szilassynál. Nem szabad ugyan elfelejtenünk, hogy ez nem tekinthető szerzői kommentárnak, keletkezése könnyen lehet utólagos értelmezés is. Ám ezek a sorok éppen a közköltészeti használat mellett érvelnek, s voltaképpen öntudatlanul is azt írják körül: „az egész vidéken villám gyorsasággal elterjedvén, az olvasókban különböző érzelmeket szüle, 's ezek miatt több elmés, de részént élesen gunyoló és érzékenyen bántó versezetek' szerzésére ada alkalmat".[16] Igaz, hogy egyelőre nem tudjuk alátámasztani Szilassy szavait: nem ismerünk ugyanis olyan sok változatot, amely a villámgyors terjedést és ismertséget igazolná. Egy bizonyítékunk azonban van: az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött *Vass János-énekeskönyv*[17] ugyanis tartalmazza a vers egy sajátos változatát. Ezt a gyűjteményt Stoll Béla nyomán[18] Baranya megyei eredetűnek szokták tekinteni,[19] pedig nem az. A kézirat élén ugyanis a következő sorok szerepelnek: „Szent Lörintzenn a Gyöngyös vize mellett [ti. íródott]".[20] Stoll ezt az utalást vette alapul az azonosításhoz, s

15 A gyűjteményben egyébként 1809 a legutolsó dátum (Stoll, *i. m.*); könnyen lehet, hogy a verset Kresznerics egyszerűen később írta néhány hónappal a kézirat lezárásánál.

16 Szilassy, *i. m.,* 33.

17 Erre Csörsz Rumen István figyelmeztetett. A kézirat jelzete: OSZK Kt. Oct. Hung. 161. Kresznerics dalgyűjteményének és a *Vass János-énekeskönyv*nek a közös darabjairól megemlékezik még Medgyessy S. Norbert, *i. m.,* 126–127.

18 Vö. Stoll, *i. m.,* 229.

19 Így vélekedett pl. Medgyessy S. Norbert, *i. m.,* 127.

20 OSZK Kt. Oct. Hung. 161, 1a.

ezért vélte úgy, hogy itt a Baranya megyei Szentlőrincről van szó. Pedig a Gyöngyös-patak mellett fekvő Szentlőrinc csak a Vas megyei település lehet, amelyet már a 19. században egyesítettek Táplánfával.[21] Ha pedig így áll a dolog, akkor ez az énekeskönyv egy, Szombathelyhez nagyon közeli település közköltészeti termését reprezentálja, s ilyenformán pontosan azokhoz a folyamatokhoz kínál példaanyagot, amelyet Szilassy János életrajza említett.

S ennek még további komoly tanulságai is lehetnek.[22] A versesfüzet élén lévő bejegyzés alapján tudható, hogy Vass János „ab anno 1797" kezdte el a szövegek gyűjtését – s ilyenformán jól megragadható, hogy mely szövegekkel jutott el 1809-ig: a travesztiát ugyanis pontosan tudjuk immár datálni. Ráadásul ha a Szilassytól rögzített változatot tekintjük egyfajta szerzői változatnak (bár nem kétely nélkül, de mivel a Rumy Károly György megőrizte szöveg ezzel nagyjából azonos, nem is alaptalanul), akkor feltűnő, hogy a Vass János-féle változat ettől igencsak eltér:

1. Jérczék s tikok sirjatok
elmentek a kakasok.
száz tiz napig meg laktak
amit leltek föl faltak.
Jerczék tikok sirjatok
Jól kukorétt kappantok

2. Bubos tyukok is nyögnek
kik szemetre nem lépnek
mert el röppentt kakassok
kik pipezték a bubjok
ülöjökön még árván
nyögnek kakassok után

21 Vö. Fényes Elek, *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik,* Pest, Kozma Vazul, 1851, 107; *Magyarország vármegyéi és városai: Vasvármegye,* szerk. dr. Sziklay János, dr. Borovszky Samu, Bp., Apollo, 1898, 102.

22 Csak mellékesen említem meg, hogy Stoll azonosításának egy másik eleme is igencsak megkérdőjelezhető. Szerinte ugyanis a szövegeket összeíró Vass János nótárius volt (Stoll, *i. m.,* 229). Csakhogy a füzetben nem saját magát nevezte nótáriusnak a lejegyző, hanem az egyik szöveghez jegyezte oda: „Egy falusi notarius a kappanrul érczékrül [sic! Stoll olvasata itt pontatlan – Sz. M.] tyuko[k]rul V. J. 1809. 15a 10bris" OSZK Kt Oct. Hung. 161. Mindez pedig a lejegyző azon törekvéséhez kapcsolódik, amelyet a füzet élén megfogalmazott: „amint kitudódott hitelessen, oda van hozzájok [ti. az egyes szövegekhez – Sz. M.] adva a költönek neve is." *Uo.,* 1a. Vagyis igazából fogalmunk sincs arról, ki lehetett Vass János.

3. Kik szemetenn kérestek
de ott is gyöngyöt leltek
az otsóval a buza
ki öntödött a gazba
Hoszszu a haj rövid ész
félre hát vén tyuk ügyész

4. Maradj a csirkék között
rád kappanunk nem nézett
maradgy szállott fészkedben
tartsd gyöngyöd kebeledben
csufot tsinálsz magadbul
mert kodakulsz bolondul

5. Amit leltek föl faltak
ha te rád nem akadtak
hogy kodakulsz igen kár
tsak kokasod volna bár
vagy ha van is de gyáva
azért sirsz kappanyunkra

6. Amit leltek föl faltak
sok búza szemért nyultak
de rövid lévén orrok
üressen maradtt hasok
Jértzék tikok mit sirtok
Jöttek már uj kakasok[23]

A szöveg egyik legnagyobb meglepetése az, hogy éppen a franciacsúfoló jelleg halványul el benne a rejtjelezett asszonycsúfolóhoz képest. A szöveg középpontjából ugyanis kikerülnek a franciákként dekódolható „kakasok", s centrális helyet kapnak a női princípiumot jelölő, s iróniával illetett „tyúkok" és „jércék", akiket csak a férfiak utáni vágyakozás jellemez. Az eredetinek tételezhető változathoz hozzáköti ezt az újabb verziót számos rögzített helyzetű sor és sortöredék, de az egész érezhetően kevésbé feszessé vált. S ehhez érdemes hozzászámítani a versgyűjtemény szövegkörnyezetét is: ez előtt a költemény előtt egy olyan vers található, amely néhány sorában a Kresznericsnek tulajdonított szöveget is-

23 OSZK Kt. Oct. Hung. 161, 38a–39b. Az átírás során törekedtem a betűhűségre, ettől csak akkor tértem el, ha az érthetőség miatt változtatni kellett a szöveg tagolásán.

métli meg, miközben az egész szintén az asszonycsúfoló jelleget hordozza.[24] Azt lehet tehát mondani, hogy a szerzőhöz köthető eredeti változat a közköltészetivé válás során két versnyi anyagra bővült, miközben a szerkezet ökonómiája érezhetően átalakult és fellazult, s ezen közben a vers nyilvánvaló szatirikus célzata – amelyet a számunkra Szilassy János kommentárjai őriztek meg – alapvetően átalakult. Mondhatni leegyszerűsödött, s egyúttal banalizálódott: a ritkább és szubtilisabb etnikumcsúfolóból (hiszen a franciaellenes iróniának igen kevés közköltészeti anyaga van)[25] a sokkal közismertebb, s ilyenformán felismerhető sémákat követő asszonycsúfolóvá vált.

Szilassy kommentárja tehát nem véletlenül kívánja megmagyarázni a szövegnek éppen azokat a pontjait, amelyek egyébként igen nehezen érthető, ötletszerű halandzsa-beszédnek látszanak. Márpedig az ilyen karakterű szövegek megfejtése – hacsak nincs olyan kódunk, mint amelyet ez esetben Szilassy cikke felkínálni látszik – gyakorlatilag lehetetlen.[26] A kommentárok úgy mutatják be a szöveg keletkezését, hogy ezek az elemek mind az idegen nyelv, jelesül a francia félrehallásából erednek, s ilyenformán mindegyik homályos kifejezés pontosan megfeleltethetőnek bizonyul. Feltűnő, hogy a két változat közti eltérések nagy része ezekben a sorokban mutatható ki, s így Szilassy kommentárjai külön is rögzítik és hitelesítik azt a verziót, amelyet ő közölt, s ezek nem vihetők át egy az egyben a Rumynál található szövegre.

Külön figyelmet érdemel a magyarul *gúnárnyaktépés*nek nevezett szokás rövid leírása: a fejjel lefelé kikötözött, élő libának kellett letépni vagy levágni a fejét. Szilassy azt rögzítette (persze Kresznericsre utalva), hogy ez az említés azért került be a versbe, mert ez a franciák kedvelt szórakozása volt.[27] Ez az észlelés, amely idegen, ráadásul jellegzetesen más kultúrához köthető elemként rögzíti ezt a szokást, jellemző adalék – még akkor is, ha a rövidség miatt nem lehetünk teljesen biztosak benne, hogy vajon Kresznerics (illetve Szilassy) mindenestül újdonságként kívánta-e rögzíteni a gúnárnyaktépést, vagy éppen csak arra akart utalni, hogy a franciák *is* nagy kedvvel gyakorolják. Hiszen a szokás nem volt ismeretlen a magyar nyelvterületen sem: elsősorban céhekhez, különösen a mészárosokhoz kapcsolódott, Kassa és Miskolc térségében, illetve a Brassó kör-

24 *Uo.,* 37a–38a.

25 Ennek példáiként inkább Pálóczi Horváth Ádám politikai-hadi gúnydalainak allegorikus képei, kakascsúfolói említhetők.

26 Vö. pl. Csörsz Rumen István, *„Csipkebokor, kormos agyag énekemet énekeli": Közköltészeti cserefolyamatok Pálóczi Horváth Ádám* Érthetetlen ének*ében = Folklór és irodalom,* szerk. Szemerkényi Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklór a magyar művelődéstörténetben, 1), 61–78.

27 A nyugat-magyarországi francia megszállást áttekintő tanulmány mindenesetre nem említ ilyen szokást: Krisch András, *Francia megszállás Magyarország szabad királyi városaiban, 1809 = Franciák Magyarországon,* II, *i. m.,* 63–83.

nyéki szászoknál vannak rá adatok.[28] Országos elterjedése a gyűjtések alapján nem mutatható ki.[29] Szilassy feljegyzése azt látszik bizonyítani, hogy Szombathely környékén már a XIX. század első felében sem számított ismerősnek – ezt az idegenségét mutathatja Kresznerics verse, de még inkább Szilassy későbbi kommentárja. Ennek a jelentőségét növeli, hogy a kérdéssel mindmáig a magyar nyelvű szakirodalomban egyedül számot vető Ujváry Zoltán csak német, illetve svájci példákat említ párhuzamként, franciát egyetlen egyet sem[30] – pedig éppen ez az adat hívhatja fel hangsúlyosan a figyelmet arra, hogy létezhetett egy francia közvetítés is a gúnárnyaktépés szokásának magyarországi felbukkanásában. Csakhogy ez időleges volt, a francia csapatok magyarországi állomásoztatásához kapcsolódott, s éppen ezért a funkciója is megváltozott: nem kalendáris szokás volt, nem is beavató jellegű, hanem kifejezetten harci játék.

Az új variáns birtokában föltehetjük a kérdést, igaza van-e Csörsz sejtésének: „Hogy azonban mégse legyen annyira egyszerű a dolgunk, a vers további asszociációit is fedjük fel. Az egyik a 18. sor emendálása: eredetileg a *Németre* szóalak állt itt. Ez a technika sem újdonság: Pálóczi ugyanígy travesztálgatta németellenes énekeit Napóleon ellenivé."[31] Természetesen szövegforrásaink nem teljesen összemérhetők, hiszen két kéziratunk és egy nyomtatott szövegünk van, így az egyik kézirat javítása voltaképp megítélhetetlen egy nyomtatott verzió tükrében. De annyi kétségtelen, hogy a nyomtatott változat jórészt egyezik a Rumy-féle kézirattal, s a kérdéses ponton köztük nincs eltérés: azaz egyáltalán nem csupán úgy képzelhető el a vers készülése, hogy egy németcsúfolónak a franciaellenes szöveggé átalakításáról árulkodik a javítás a *németre* szóról a *nemedre* alakra. A folyamat úgy is megtörténhetett – s ennek a most előkerült változat nem mond ellent –, hogy az ilyen utalást eredetileg nem tartalmazó szöveg másolásakor a másoló öntudatlanul, a németellenes toposzok ismeretében vétette el a *nemedre* szó írását, s ez őrződött meg a Rumyhoz kötődő kéziratban. A Kresznericsnek tulajdonított vers esetében ugyanis semmi nem utal arra, hogy ez eredetileg németcsúfoló lett volna – noha a szöveg hatásmechanizmusa és felépítése éppen olyan, mint más etnikumcsúfolók esetében.[32]

28 Vö. Ujváry Zoltán, *Az átadás, átvétel és a funkció kérdése egy népszokásban = Műveltség és hagyomány,* III, szerk. Gunda Béla, Bp., Tankönyvkiadó, 1961, 5–88, különösen: 50–54. Ugyancsak Ujváry írta meg erről a lexikon-szócikket is: *Magyar Néprajzi Lexikon,* 2, főszerk. Ortutay Gyula, Bp., Akadémiai, 1979, 326.

29 Itt említem meg, hogy a szokás egyetlen, tőlem ismert regénybeli, szépirodalmi leírása a magyar irodalomban: Rakovszky Zsuzsa, *A kígyó árnyéka,* Bp., Magvető, 2002, 180–182.

30 A francia tradícióra újabban: Didier Pible-Razia, *Le Cou de l'oie et les reinages à Arfeuilles en montagne bourbonnaise : La tradition médiévale perpétuée,* Charroux-en-Bourbonnais, Éditions des Cahiers bourbonnais, 1991. A tájékozódásban köszönöm Granasztói Olga segítségét.

31 Csörsz, *Egy Faludi-vers…, i. m.,* 51.

32 Ilyen típusú szövegekre bőséges példatárat hoz a következő antológia – igaz, ebben a nyilván

Szilassy cikke fölkínálja azt a lehetőséget is, hogy a verset Kresznerics tevékenységének kontextusában vegyük szemügyre – egy szerző nélküli, közköltészeti alkotás esetében erre nem lenne módunk. Kresznerics latin nyelvű naplójából magyar fordításban már közölték azokat a részeket, amelyek 1809-ből, a franciák Szombathelyen és környékén való tartózkodása idejéből származtak – sajnos igencsak sajátos szövegközlési eljárással, ráadásul még a forrás megadása is kimaradt valahogy a közleményből.[33] Annyi viszont kétségtelenül megítélhető innen, hogy egyrészt Kresznerics valóban figyelemmel követte a francia csapatok magyarországi tartózkodását, másrészt a Szilassy közölte vers és az egyéb adalékok nem innen származnak. Kresznerics saját feljegyzései nem rögzítettek olyan típusú, a félrehallásra épülő adalékokat sem, mint amelyek a vers kommentárjaiban szerepelnek. Mi több, nincs itt leírása annak a harci játéknak sem, amely a kikötözött liba fejének letépését vagy levágását mint jellegzetes francia szokást írja le. Kresznericstől viszont nem voltak idegenek az efféle megfigyelések. Hagyatékából már eddig is közöltek folklóradalékokat, bár ez csupán találós kérdéseket és szólásmagyarázatokat jelentett.[34] Bécsi utazásakor írt, teljes terjedelmében még kiadatlan útinaplójából azonban az is kiderül, hogy az anekdotaszerű, kuriózumnak ható jelenségek részletes magyarázata privát és személyes közlésként is foglalkoztatta, tehát nemcsak a külön, szótárszerű elrendezésben szerepeltetett gyűjtések formájában volt számára érdekes.[35] Vagyis a Szilassy számára feltehetőleg szóbeli hagyományozódásból ismeretes adalékok 1809-ből egyáltalán nem tűnnek idegennek Kresznerics érdeklődésétől – amennyire ez egyáltalán megítélhető úgy, hogy hatalmas kéziratos hagyatéka még nincs feldolgozva és közölve –, így hozzákötése sem erőltetett. Kresznerics

sokkal ritkább franciacsúfolók nincsenek benne: *Közköltészet 1: Mulattatók,* s. a. r. Küllős Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4). Szirmay Antal viszont több helyen hivatkozik a *Hungaria in parabolis* (1804, 1807) latin szócikkei között a franciáknak a magyar nyelvhez fűződő viszonyára. Pl. „A magyar nyelvet nagyon könnyen tanulja, és annak legjobb kiejtésére képes a német és a francia, kivéve, hogy saját kifejezésbeli sajátosságait (ami nem csoda) a szókezdetekben meg tartja." Szirmay Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis),* ford. Vietórisz József, s. a. r. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2008 (Téka), 78. „Legjobb a franciáknak magyar nyelvű kiejtése az *ö* és *ü* hangok hasonlósága miatt. Mikor egy imént vásárolt malac elbitangolt a gazdájától, az így szólította meg a vele szemközt jövőket: *Nem latik kend ejd kis marha? Nígy laba megvoltik és újd kialtik: Oi! Oi! Nüff! Nüff!*" *Uo.,* 81. Az utóbbi adoma nemcsak Szirmay tréfás szó- és szólásmagyarázatai közé illeszkedik harmonikusan, hanem láthatólag Kresznerics (vagy Szilassy) módszeréhez is igen közeli.

33 Horváth Ferenc, *Kresznerics Ferenc naplójából: Francia világ Szombathelyen,* Vasi Honismereti Közlemények, 1987/1, 46–52.

34 Mészöly Gedeon, *Folklore-adalékok Kresznerics Ferenc kézirataiból,* Ethnographia, 29(1928)/3–4, 220–223; 30(1929)/1, 59–60.

35 Dobri Mária, *Kresznerics Ferenc útinaplója,* Vasi Szemle, 49(1995)/1, 89–106.

ráadásul valóban szerzője volt inszurgens-daloknak is.[36] Akár el is fogadhatjuk hát, hogy a franciaellenes, erősen ironikus szöveg valóban az ő műve. S ennek a tudásnak a birtokában olyan kitekintésre van lehetőségünk, amely ritkán adódik: szinte laboratóriumi tisztasággal figyelhetjük meg, egy szerzőhöz kapcsolódó vers milyen transzformációkon keresztül válik egy közköltészeti használat részesévé.

36 Erre a megállapításra jutott Medgyesy S. Norbert, *i. m.*, 157.

TARI LUJZA

Gaal Miklós *Holmi Világi Enekek* című versgyűjteménye (1810) zenei szemmel

Mindössze két dallamincipit van abban a kéziratos versgyűjteményben, amelyet összeírója az alábbi címmel látott el: *Holmi Világi Enekek,* a címlapon pedig: *Ezen Vilagi Enekeket Öszve szette és le irta Gaal Miklós 1810ik esztendö Januáriusának 25ik napján.*[1] Belső hátlapján ez olvasható: „A boldogság kebelében számlálj őrőm napokot s a boldogság kebelében töltsed híven napodot". A gyűjtemény szerepel Stoll Béla bibliográfiájában is,[2] s hivatkozik a kéziratban szereplő *Ez nap fennyel már ezután rejtezzék a' felhőben…* kiadására, melyet a Bartha Dénes 80. születésnapját köszöntő tanulmányban új adataként illeszthettem Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz Énekei*ben található egyik feljegyzése mellé.[3]

Stoll a leírás végén megjegyzi: „A kézirat Erdélyben készült."[4] Nem egészen világos, mi alapján jelezte ezt, de a kézirattal való korábbi foglalkozás során az erdélyi kapcsolat bennem is felmerült, mert arra a területre mutattak egyes versek és a mögöttük meghúzódó, feltételesen melléjük társítható dallamok. Egy-egy verset ugyanis annak ellenére összepárosíthatunk valamely dallammal, hogy a kézirat csak szövegeket tartalmaz, s elképzelhetjük, sőt valószínűsíthetjük, hogy mire énekelhették a gyűjtemény verseit. Nem önkényesen tesszük ezt, hanem a XVIII. század végén és a XIX. század első felében összeírt kottás kéziratos (tágabb időhatár közti kortársi) gyűjtemények, valamint a szóbeli hagyomány által fenntartott népzenei gyűjtések alapján.

Hogy ilyen társítás lehetséges, sőt ajánlatos, azt számomra először az ELTE Folklore Tanszékén Voigt Vilmos által megindított, *A magyar népköltészet for-*

* A szerző az MTA BTK Zenetudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

1 MTAK Kézirattár, Ms. 16.

2 *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840),* 2., jav., bőv. kiad., összeáll. Stoll Béla, Bp., Balassi, 2002 (a továbbiakban: Stoll), 614. sz., 300. Stoll jelzi, hogy a versek száma 1–86-ig 104 db., a 87–94. lap üres, a 71. vers román nyelvű.

3 Tari Lujza, *Újabb adatok Pálóczi Horváth Ádám dalaihoz,* Magyar Zene, 30(1989)/1, 25–40. Stollnál a hivatkozott bibliográfiában a néphagyományban élő dallamok kottájának sorszáma pontatlan, helyesen 15–16.

4 Erdéllyel kapcsolatban lásd Csörsz Rumen István, *Közköltészet Erdélyben a XVIII. század második felében (Néhány kutatási szempont),* ErdMúz, 69(2007)/3–4, 157–166.

rásai című kutatási program mutatta meg, melybe 1982-ben kapcsolódtam be. Feladatom a XX. században még élő népdalaink írott forrásainak megkeresése volt az 1828–1844 közötti akadémiai gyűjtőakció keretében készült gyűjteményekből.

A munka során a jelzett korszakból, illetve a XIX. század első felére kiterjesztett időszakból az addig fel nem dolgozott kéziratokat is átvizsgálva kb. 30 gyűjteményt tekintettem át, megközelítőleg 4–5000 dallamot (ideértve az újonnan feltárt hangszeres zenei kéziratokat is),[5] valamint számos versgyűjtemény dalszövegeit. Bár az adott időszakon belül a kor zenei képzésének csekélyke volta miatt a szöveges forrásoknál jóval kevesebb a kottás kézirat, mégis akadt jó néhány, a zenei írás-olvasásban jártas személy, aki vállalta a dallamlejegyzés nem mindig könnyű munkáját. A kottás gyűjtemények tanulmányozása alapján már akkor körvonalazódott, hogy nem sorolhatók egyetlen, a kor fogalma szerinti „népdalgyűjtemény" csoportba. Nemcsak vokális, illetve hangszeres jellegük miatt, hanem azért sem, mert más-más módon rajzolódott ki belőlük, mi célból készültek: a korábbi évszázadok gyakorlatát folytatták-e (saját célra lekottázni és megőrizni a kedvelt dalokat, hangszeres dallamokat); a közös emlékezetet reprezentáló nemzeti dal- és hangszeres zenei gyűjtemény létrehozásának ügye volt-e a mozgatórugó;[6] illetve az utóbbi eszmével egy időben előtérbe került nemzeti műzene megteremtésének kérdése motiválta-e az egykori készítőt. A gyűjtőakció keretében készült összeállítások a kollektív memória tudatos megőrzését, egy központi gyűjteményben való elhelyezésének igényét célozták (Tudós Társaság, majd Tudományos Akadémia), az összegyűlt anyag kiadása – Erdélyi János szerkesztésében – pedig a széles körű emlékezetben tartásukat. A két cél, a nemzeti dalgyűjtemény és műzene megteremtésének igénye sok szempontból összemosódott, ám hogy a két feladatot többen is el tudták különíteni egymástól, arra jó példa azoknak a gyűjteménye, akik egyszólamú dalgyűjteményt, illetve csak szövegeket tartalmazó gyűjteményt és zongorakíséretes, népdalfeldolgozás típusú gyűjteményt is készítettek a század első felében, majd később a század során. Ilyen kútfő Mindszenty Dániel és kiváltképp a tudományos igénnyel fellépő Mátray Gábor, akik egyrészt fontosnak tartották a dalok szövegeinek (Mindszenty), illetve dallamainak egyszólamú összeírását

5 Ezekből kettő kiadásra került, vö. Tari Lujza, *Lissznyay Julianna hangszeres gyűjteménye 1800,* Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1990 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 12); Uő, *„Különbb féle magyar Nóták…" a 19. század elejéről. – Allerlei ungarische Melodien von Beginn des 19. Jahrhunderts,* Bp., Balassi, 1998.

6 Ilyen volt a Veszprémi Zenetársaság kezdeményezésére az egész nyelvterületről összegyűjtött, 1828–32 közt kiadott *Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből. 136 Verbunkos táncdarab 1823–1832 melyek fortepiánóra alkalmaztattak Ruzitska Ignátz által* (Reprint kiadás, s. a. r. Rakos Miklós, Veszprém, 1994). A vállalkozás egyik fő kezdeményezőjéről, Sebestyén Gáborról lásd kötetünkben Vaderna Gábor tanulmányát.

(Mátray),[7] másrészt másokkal együtt a népdalfeldolgozásban látták a nemzeti műzene megteremtésének lehetőségét, ezért zongorakíséretes énekgyűjteményt is készítettek (a század második felében pl. Bartalus István).

A kottás kéziratok anyaga arra is rámutatott, hogy a különböző földrajzi területeken készült füzetek általában tartalmaznak olyan dalokat, amelyek ma is jellemzők egy-egy vidék zenei anyagában, vagyis aránylag megbízhatóan jelzik készítésük helyét. Ez viszont arra figyelmeztetett, hogy a dallamok és a szövegek alapján legalább feltételesen meghatározhatók az ismeretlen földrajzi helyről származó gyűjtemények. Részben emiatt is megérlelődött bennem, hogy nem elég csak a kottás gyűjteményeket áttekinteni, hanem meg kell vizsgálni a korszak szöveges gyűjteményeit is, hátha segítenek eligazítani a szövegekhez tartozó dallamokkal kapcsolatban.

A szöveges kéziratok összehasonlítása a kottás anyag verseivel mindjárt előhozta azt a kérdést: miképpen határozható meg valamely szövegfeljegyzés dallama, ha azt a kézirat készítője nem kottázta le? A dallammal való társításnál eleve nehézséget jelent, hogy egy-egy vers többféle, egészen különböző korú stílusba, a régi versek esetében a régi stílus más-más stílusrétegbe tartozó dallammal élhetett, illetve élhet és él azonos területen, sőt egyazon személy tudatában is, mely jelenségre az orális tradíció számtalan példát kínál.[8] Hogy az ének zenei része nem választható el a szövegtől – még ha vannak is „wandernde Melodien", amelyek más-más versekhez kapcsolódnak –, annak problematikáját már Wiora tárgyalta.[9] Több esetben mégis a dalszövegek segítettek a hozzájuk tartozó dallamok (feltételes) meghatározásában. Másfelől viszont a dallamok arra mutattak rá, hogy az azonos típusú szövegekben néha egészen apró jegyek alapján dől(het) el, mely dallam kapcsolódhatott a feljegyzett vershez, s melyik zárható ki.

Több szöveges gyűjtemény verseinek dallammal történő társítása eredményéről először 1989 novemberében a Pécsen megrendezett 7. Finn–Magyar Szemiotikai Szimpózium keretében (egy évvel a Magyar Szemiotikai Társaság megalakulása előtt) számoltam be. Kandidátusi értekezésem[10] egy fejezetében pedig a feljegyzett szövegek felől igyekeztem bemutatni az említett jelenséget – azt ugyanis, hogy olykor akár egy szó vagy egy névelő is eldöntheti, mely dalla-

7 Kodály Zoltán, *Magyar zenei folklór 110 év előtt: Mindszenty Dániel és Udvardy János* [1943] = K. Z., *Visszatekintés: Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok,* II, szerk. Bónis Ferenc, Bp., Argumentum, 2007 (Magyar zenetudomány, 6), 155–182. Mátray Gábor népzenetudományi szemléletmódjáról: Tari Lujza, *Mátray Gábor, a népzenetudós = Zenetudományi dolgozatok,* szerk. Kiss Gábor, Bp., MTA BTK ZTI, 2015 (megjelenés előtt).

8 A dallamnak más-más szövegekkel párosulásával kapcsolatban vö. Szendrei Janka, Dobszay László, Rajeczky Benjamin, *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben,* I–II, Bp., Akadémiai, 1979, 12–13.

9 Walter Wiora, *Ergebnisse und Aufgaben vergleichender Musikforschung,* Beiträge der Forschung, 44(1975), 61.

10 Megírása: 1989–90, védés: 1991, dokumentum: 1993.

mot nem énekelhették a szövegre a többféle lehetséges kortársi dallamfeljegyzés közül. Az időben ezután következő hasonló beszámoló is nemzetközi keretek közt történt a Lettországban 1994-ben megrendezett *Voice and Text* című konferencián.[11] További megfigyeléseimről – bővítve a kutatást a szöveg és dallam összehasonlításán túl az egyes tájegységeken továbbélő szájhagyományos gyakorlat irányába – újból idegen nyelven, a téma iránt fogékony, a népzene történeti forrásaival foglalkozó nemzetközi munkacsoportban számoltam be.[12]

Ezúttal Gaal Miklós gyűjteményének néhány szövegfeljegyzése mellé illeszthetünk dallamokat – természetesen feltételesen, a kortársi és népzenei megfelelő dallamok segítségével. Ezúttal nem célunk annak vizsgálata, mely dallam *nem* társulhatott a versekhez, csak az, hogy volt-e dallama, ismerjük-e valamely – időben közeli – kortársi feljegyzését.

Nézzük meg először a gyűjtemény tartalmát! Megjegyzendő, hogy Gaal írása szép, jól tagolt, elég jól olvasható. Az egyes verseket „Más", valamint a soron következő arab szám feltüntetésével választotta el egymástól. Egy esetben eltévesztette a számozást, mert a 89. szám kétszer szerepel. Száznégy feljegyzése helyett így százöt a tényleges szám. Általában megszámozta a versszakokat is, ám ez néhány esetben elmaradt. Az első darabot ekként jelezte: „I^{sö}", a továbbiakban csak a „Más" valamint az arab sorszámot használta.

(1.) Szomoru tsillagzat mely bus sugárokkal (1–2)
2. Ez nap fennyel már ezután rejtezzék a' felhőben (3, változata: 89. sz.)
3. A baráttság vigasztal / Inkább mint a' szeretet (4)
4. Nem kell néki ha szamár is / Tenta penna calamáris (4)
5. Ki latta hogy matska uram / a' kőlkeit meg egye (5)
6. Olyan piros ajjakadnak mosolygása / Mint a' nyari hajnal kedves hasadása (5)
7. A kis aszszony gálájában / Tarka tsinos Szokjajában [!] (5–6)
8. Pest mellett van egy kertetske / Abban van egy szép menyetske (6)
9. Eb szűlette kis barnája / Mennyi tsokot hányok raja (6–7)
10. Ne milyen szép ez a ferfi / O mint siet elöttem (7)

11 Tari Lujza, *Die Zusammenhänge von Musik und Text in 'Volkslieder Sammlungen' Manuskripten des frühen 19. Jahrhunderts = Latviešu folkloras krātuve: Folklore Conference Folksong, Text and Voice (Lielupe, September 20–24),* eds. Kārlis Arājs, Aldis Pūtelis, Riga, Literatūras un mākslas institūts, 1994, 18–22. Utalás erre és *Kéziratos kottás gyűjtemények a XIX. század első felében* c. kandidátusi értekezésemre (1993): Tari Lujza, *Szövegösszevonás és tiszta szövegközlés a* Népdalok és mondák*ban = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2014, 385–420.

12 Tari Lujza, *Handschriftlichen Noten-Volksliedersammlungen in Ungarn in der ersten Hälfte des 19-en Jahrhunderts = Historische Volksmusikforschung: Studiengruppe zur Erforschung historischer Volksmusikquellen. Beiträge der 10. Arbeitstagung in Göttingen 1991,* hg. von Doris Stokmann, Anette Erler, Göttingen, Edition Re, 1994 (Orbis Musicarum, 10), 321–337.

11. Sakan szolnak én ellenem nagy meltatlanul (7–8)
12. Pallérozzúk ez világot / Vetkezzűk a' durvaságot (9)
13. Oda menek Szép tsendesen / Keresem a' zőld fűben (9)
14. En nem tudom hogy hogy esik / a' Szeretet tam nem jo (9–10)
15. Rosit ha el nyerhetem / Boldogság lesz életem (10–11)
16. Nem adnám a' Bárosagot / Sok száz ezer aranyért (11)
17. Nem betsulet meg tagadni / A' mit az ember igér (11)
18. Valamint kít gyenge ágat / A' munkás kertesz keze (11–12)
19. Tsak én egy jo pintzében (12)
20. Belgradra vitezim omoljatok (12–13)
21. Jövel immár edes alom / Mert nyugtomot nem találom (13)
22. De mít törőm fejemet (13–14)
23. Szép hajnal emeld fel földűnk felett / Az egek alatt tűndöklö szent fáklyádot (15)
24. Ne tekints oly mosolyogva / Kedves ég szemelyemre (15–16)
25. Meg holt felesegem / Satis tarde quidem (17)
26. Meg dobbant szivem tsűggedez / Nem talál nyugodalmat (17–19)
27. Te egyetlen egy testvéremnek / Vert szomjuhozo gyilkossa (19)
28. Boldog ki Amor őlében szunyadozik / Venus Rosás ágyán nyugoszik (20, 3 vsz.)
29. Ki boldogabb mint a' Nemes? / Ha nagy gazdagsága van (21)
30. Sebes szivem mert sohajtosz / Arnyékhoz mert kapkodol (21–23, 7 vsz.)
31. Oh Halálnak fagyos karja / Szivem kinős [!] győtrelme (23)
32. Eletemmel Halalommal / Utolso vér ontásommal (23–24, 5 vsz.)
33. Fel emelem a' jövendöknek / Homályos fatyol födelet (24)
34. Oh milyen jol vala dolgom leán koromban (25, több vsz. számozatlanul)
35. De mi az a' Retirada / Gyermek modra buni hátra (26, 2 vsz.)
36. Bus szivemet mardoso gondok (26–27, 3 vsz.)
37. Szegény a' mi kunyhonk hanem / Nyugodalom s edgyessék (37)
38. A minap egy par pillangot fogtam (28)
39. Eljen máji társaságunk / Ígaz magyar barátságunk (28, 5 vsz.)
40. Bardotz széki régiment / Három hete hogy el ment (29, 3 vsz.)
    Jobb oldalon: „Kemeny Denes éneke"
41. Meny el rosám járj békével (dallamincipittel; 29–30)
42. Arnyékos ligetek / Pán Istenek sátorai (30)
43. Tsak egy szivnek szolgalok (dallamincipittel; 30–31, 2 vsz.)
44. Drága kintsem galambatskám / Tsiko börős kulatsotskám (31–32, 10 vsz.)
45. Edes kepzelödés (22)
46. Itt hagynam én ezt a várost ha lehetne (33–34, 5 vsz.)
47. Tsaplárosné gyujts világot (34–35, 9 vsz.)
48. Sirva vállok meg musáktol (35–37, 8 vsz.)

Az utolsó versszak (Víg oraim mint a' vizek… áthúzva és melléírva: „Deákul 64")
49. Ki vagyok en vagyok / Szegény legeny vagyok (37–38, számozatlan, több vsz.)
50. Rebeg szivem eretted / Hogyha lehet melletted (38–39, 9 vsz. – kevert magyar és latin)
51. Talpra német kardra magyar / Mert készen vár a' frantz agyar (39–40, 3 vsz.)
52. Boldog idököt magamnak [ne]m igerek (40–41, 3 vsz.)
53. Veszen el az a' szeretet / A' ki kettöt hármat szeret (41–42, 9 vsz.)
54. Fáj a' szivem jaj angyalom / Jaj nem lelem helyem (42–44, 5 vsz.)
55. Erdőn mezön vad pusztákon / Gyöngyömőt fel keresem (44, 2 vsz.)
56. Oh már is sokaig mulattál kedvesem / Térj vissza edgyetlen egy szerelmesem (45, 4 vsz.)
57. A szép reggel ékessége (45–46, 2 vsz.)
58. Ha velem szoltál volna / Most szeretöm friss volna (46, 4 vsz.)
59. Nints szebb idö töltésem (46–47, 3 vsz.)
60. Két szemeim forrásai / Sirjatok bus könnyeket (47)
61. Egy hatalmas szűz vijja szivem várát (47–48)
62. A szerentse tsak jádzik / Hol fel 's hol alá ládszik (48)
63. Ti szerentsetlenek / a' kik a' szeretetnek (49)
64. Triste vale dico musis (49–51, 8 vsz., latin
65. Szent istenek könyörűljetek / egy ártatlan gyilkoson (51)
66. Valaki az elök közül / Holtakkal barátkozik (51–52)
67. Jertek jertek menyűnk haza / Ma már eleget dolgoztunk (52)
68. Most latom mit tehet az ifjui hiba (52–53)
69. Mikor elsöbben láttalak / Jobb embernek gondoltalak (53, 4. vsz.)
70. Ne fély mert ez oly ártatlan / a' milyen tsak te lehetsz (53–54)
71. Ne hidj a' katonának / Tsalogato szovának (55, 5 vsz.)
72. Földiekkel jadzo egi tűnemény (56)
73. Hozz bort a' fejszemre / Rodd fel a nyelire (56–57, 4 vsz.)
74. Ím koporsod ajtajánal / ál hiv szeretöd (57–58, 4 vsz.)
75. Elet és áldás legyen tirajtatok / Ti földes urak kik[ne]k ránk van gondotok (59)
76. Ki nem kapot szeretőre / Nem talált bu buszerzőre (59–60, 4 vsz.)
77. Tsendes ejjel melynek setet / pitvarit az halgatás / el fedezte (60–61, 10 vsz.)
78. Ha a' deákokkal akársz társalkodni (62)
79. Egek miért sírtetek (62)
80. Halovány hold bus világa / Te vagy kinom bizonsága (62–63, 5 vsz.)
81. Ne! mit gondolt nekem is / Talált hibát bennem is az irigység (63–64, 7 vsz.)
82. Rabok felett vasban setálok / Mint igaz sziv vagy űlők állok (65, 3 vsz.)
83. Nintsen nékem arra gondom (65–66)
84. Egy zőld fának árnyékában / Le hajtom bus fejemet (66)
85. Szerelmesen énekelek (66–67, 3 vsz.)

86. Vigonn elem vilagom / Míg viritt ifjuságom (67–68, 7 vsz.)
87. Minapaba barna leán belém szerete (69–70, 6 vsz.)
88. Ifjak vagyunk éljünk frissen (70)
89. Szerettelek jo baratom / S te engem nem szerettel stb. = 2. sz. (változat) (70–71)
[90] „Más 89" (a 71. lapon kétszer szerepel 89). Mitutike mitutike vin lá noj (71–72)
90. [91.] Rajta rajta frissen a' buza mezőre (72)
91. [92.] Az én rosám olyan beteg / Talán meg is hal (72–73)
92. [93.] Kedves balsammal illatozo rétek (73–74)
93. [94.] Örőm tölti el szivemet / Fel találtam kintsemet (74)
94. [95.] Zug a' zápor orditt a' szél (75)
95. [96.] Hogy hogy Lyánka 's tsak magadban / Ülsz itt titkos bánatodban (75–76)
96. [97.] Szeretem én a' papot / Mert visel nagy kalapot (77)
97. [98.] Amott egy virágos kertben (77–78)
98. [99.] Tudom én immar mi a szeretet / Tsak mint a' rosa addig kedveltet (78–79)
99. [100.] Gyilkosommá lett ott Vénus (79–80)
A 79. lap margóján: „Ezt irta volt egy Szabo nevü Academicus a' Renus mellett a' ki azutan N Enyeden pap volt meg holt an[no] 1810^{be}"
100. [101.] Halál örökőss tsendesség / Allando nyugodalom (81)
101. [102.] Viszsza hozhatatlan napok / Edes kinos gondolatok (82–83)
102. [103.] Szelid lelke az életnek / Dísze a' vig természetnek (83–84)
103. [104.] Enyhűlésit fájdalminak / Tsupán az remélheti (84–85)
104. [105] Félve kell rá tekintenem / kit magamba szeretek (85–86)

87–94: üres lapok, a 92-n kottavázlat, amelyet kitöröltek.

Vegyük előbb sorra azokat a verseket, melyek meghatározott, kötött dallammal járnak (jártak). Kötött dallamon azt értjük, hogy egy adott vershez a korábbi, kortársi és későbbi feljegyzések, valamint a népzenei továbbélés alapján mindig ugyanaz a dallam kapcsolódik. Az „ugyanaz" jelenthet természetesen apró variációkat, melyek nem érintik az adott dallamtípus egészét. A szöveg és dallam azonban összességében annyira összetapad, hogy az előadó részéről a dallamválasztás lehetősége mindössze az, hogy dúr vagy moll hangsorú változatot használ-e, s hogy a dallamformálás során él-e apróbb dallami-ritmikai, esetleg tempóbeli változtatásokkal. A vers felől nézve: az előadó aszerint választhat, hogy milyen műfaji-funkcionális keretek közt kívánja használni a verset vagy annak kiragadott, de önállóan is helytálló részletét.

De mit töröm fejemet (22. sz.)[13]

A legjellemzőbb példa e jelenségre a számos gyűjteményben meglévő *De mit töröm fejemet*. A Pálóczi Horváth Ádámnál (*Ötödfélszáz Énekek,* a továbbiakban: ÖÉ) saját versével szereplő feljegyzés kapcsán több ízben hivatkozott[14] vers dallama mind a XIX. századi kéziratos kottás gyűjtemények, mind a néphagyomány példái szerint egyaránt lehet dúr és moll, hangszeres táncdallamként is.[15] A versek lírai dal[16] és bordal – *Hogy sokáig éljetek, én is iszom veletek,* illetve *Én is iszom veletek* stb. – szöveggel élnek.

További verssel ide tartozik Gaal gyűjteményéből a 81. számú, *Ne! mit gondolt nekem is / Talált hibát bennem is az irigység* kezdetű vers, melyhez Pálóczi Horváth *Ni! Mit gondolt nékem is* (ÖÉ 88. sz.) feljegyzése kapcsán Csörsz Rumen István állított szlovák változatot.[17]

Sokan szólnak én ellenem nagy meltatlanul (11. sz.)[18]

A *Sokan szólnak én ellenem…* kezdetű éneknek mindig ugyanazzal a dallammal felbukkanó történeti énekes és hangszeres feljegyzéseit, valamint a néphagyományban élő bukovinai székely és vokális moldvai csángó változatait Kodály Zoltán már a kutatás aránylag korai időszakában annak példájaként mutatta be, hogy miként olvadt be a XVII. századi világi műzene a néphagyományba.[19] A dallam

13 Pl. Stoll 839: 3; 845: 2b; 883: 2b; 1186: 2b; 1244: 403; 1250: 4; 1360: 304.

14 Bartha Dénes, *A XVIII. század magyar dallamai: Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiból (1770–1800),* Bp., MTA, 1935, 53. sz; *Ötödfélszáz énekek: Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből,* Kritikai kiadás, jegyzetekkel, s. a. r. Bartha Dénes, Kiss József, Bp., Akadémiai, 1953 (a továbbiakban: Bartha–Kiss), 88. sz. Lásd még Paksa Katalin, *Magyar népzenekutatás a 19. században,* Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1988 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 9), 12–14. Az addig összegyűjtött új adatokkal: Tari, *Újabb adatok…, i. m.,* 26–27; Uő, *Bartha Dénes, a 18–19. század magyar zenéjének kutatója,* Magyar Zene, 47(2009)/2, 200.

15 Moll dallamfeldolgozás: *Magyar népdalok* énekhangra és zongorára vagy egyedül zongorára alkalmazák Fogarasy és Travnyik, A Kisfaludy Társaság megbízásából kiadja Erdélyi János Pesten, 10. sz. *Lassú* (11).

16 Bartalus István a *De mit töröm fejemet* dallamával járó *M'óta megnyílt lány eszem* kezdetű versről a következőt írja: „Szöveg és zene Verseghytől Magyar hárfás I. füzet (1807)". Bartalus István, *Magyar Orpheus,* Pest 1869, 43–45.

17 Csörsz Rumen István, *Közép-európai népzenei variánsok az* Ötödfélszáz Énekek *(1813) dallamaihoz = Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről,* szerk. Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Bp., rec.iti, 2011, VIII. kottapélda, 394–395.

18 Kritikai kiadás: *Szerelmi és lakodalmi versek,* s. a. r. Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi Magyar Költők Tára: XVII, század, 3; a továbbiakban: RMKT XVII/3), 116. sz., a későbbi kéziratos adatok felsorolásával.

19 Kodály Zoltán, *A magyar népzene* [1937], itt a Vargyas Lajos által szerkesztett, példatárral

különböző vokális és hangszeres feljegyzései (köztük XVIII. századiak is)[20] után az 1930-as években még aránylag kevés moldvai csángó példához[21] előbb Domokos Pál Péter és Rajeczky Benjamin gyűjtött újabb, lakodalmi szokásdal funkciójú változatokat a Dunántúlra áttelepült csángók köréből, majd Kallós Zoltán szaporította a gyűjteményt a helyben maradottaktól származó felvételekkel. Különlegesen szép, régies előadói vonásaival a moldvai változatok közül ma is kitűnik a klézsei születésű Demse Dávidné éneke Domokos Pál Péter és Rajeczky Benjamin 1954-es gyűjtéséből: *Én kimenék küs kertembe virágom nézni*.[22] „A magyar világi dal történetének e fontos dokumentumá"-t, melynek „fontos emlékei vannak a nyelvterület északi peremén is, maradványai pedig más típusok felé átalakulóban szinte mindenütt kimutathatók", gazdag típuskörnyezetében adja közre Szendrei Janka, Dobszay László és Rajeczky Benjamin.[23] Szendrei a további gyűjtéseket és a XVII. századi történeti forrásokat figyelembe véve a zenei stílus alapján arra is felhívja a figyelmet, hogy már a XVII. században is „egy régebbi típus kései feljegyzéséről lehet szó". Jelzi továbbá, hogy a népzenei élő előadásban ugyanaz a dallam „hol egyenletes nyolcadokban, hol, $^{6}/_{8}$-os lejtésben szólal meg".[24]

Tagadhatatlan, hogy a Gaal által feljegyzett vers az első versszakot leszámítva különbözik a moldvai szájhagyomány által fenntartott szerelmi versektől, közte a lakodalmi szertartás során elhangzott *Ugyan megnézd, iédës rózsám / Kit választottál* kezdetű, jó tanácsokat tartalmazó részletektől. Csupán az első versszak és a versforma alapján feltételezhető, hogy a történeti forrásokban található, illetve a néphagyományban fennmaradt dallammal megegyező melódia

---

kiegészített kiadásra hivatkozunk (elsőként: 1952): Bp., 1960, 50–51. Lásd még: *Tabulatura Vietoris saeculi XVII,* közreadja Ferenczi Ilona, Marta Hulková, Bratislava, Opus, 1986 (Musicalia Danubiana, 5), 4. sz.

20 XVIII. századi feljegyzését közli Bartha, *i. m.,* 29. sz. Már itt hivatkozik Pálóczi Horváth Ádám *Hányat termett a mogyoró* szövegű dallamváltozatára (ÖÉ 348. sz.), továbbá jelzi helyes és helytelen megfejtéseit (pl. Fabó), fölsorol hozzá népi változatokat (94). Az ÖÉ 348. sz. kapcsán összefoglalja az adatokat Bartha–Kiss, 693.
A *Ne sírj lánykám hogy a bal sors elválaszt minket* megvan több szöveges gyűjteményben (pl. Kiss Józsefében, 1826, MTAKK Irod. 8r. 129.80, Stoll 736). Stoll számos más gyűjteményben fölsorolja Fáy András dalát.

21 Pl. *Kiésziétáliék küökërtembe…* = Veress Sándor, *Moldvai gyűjtés,* szerk. Berlász Melinda, Szalay Olga, Bp., Múzsák, 1989 (Magyar Népköltési Gyűjtemény: Új folyam, 16), 103. sz.

22 Pátria, 1938, Gr202Ac; újrakiadása: Sebő Ferenc, *Pátria* CD-ROM, C 138–140, Bp., Fonó, 2001, valamint www.zti.hu / online (adatbázisok / publikált népzenei felvételek). A lejegyzett dallam közölve: Domokos Pál Péter, Rajeczky Benjamin, *Csángó népzene,* III, Bp., Editio Musica, 1991, 54. sz. (egy dallamváltozat más előadótól: uo., 53. sz.). Demsénéről: Rajeczky Benjamin, *Bevezető* = Szegő Júlia, *Ismeretlen moldvai nótafák,* vál., szerk., jegyz. Tari Lujza, szakmailag ell., bev. Rajeczky Benjamin, Bp., Európa, 1988, 6.

23 Szendrei–Dobszay–Rajeczky, *i. m.,* II/34, 118–119, II. 56–57, idézet: 56.

24 III (D) 110-es típus, vö. Dobszay László, Szendrei Janka, *A magyar népdaltípusok katalógusa – stílusok szerint rendezve,* Bp., MTA ZTI, 1988 (a továbbiakban MNTK), 491.

kapcsolódott hozzá. Ezt megerősíti, hogy a *Sokan szólnak én ellenem…* verset tartalmazó további gyűjtemények nagy része főleg Csík és Maros-Torda megyéből, valamint Kolozsvárról került elő.[25]

Gaal négy versszakban írta le a verset, amely a dallamot figyelembe véve valójában hét strófa – egyedül a második versszakként jelzett felel meg a dallamos alakoknak (bár a korai szövegváltozatok egyértelműen négysorosak).

Sakan szolnak én ellenem nagy meltatlanul
Had kaptassak ök nyelveket haszontalanul
Kurva az Annya rosz embere egy szo ugy mint száz
A' ki engem hátam mege nem szemben gyaláz
2ik
Nints sokaknak egyeb dolgok tsak hogy rágjanak
Ha szemben nem hatam mege ragalmazzanak
Hadd szoljanak szapuljanak szájokba nyelvek
Mind huntzhutok valahara ők is bé telnek
3ik
Mint Pok mérget es Méh mezet sziva' virágrol
Ugy jo jorol és rosz roszrol itél igazrol
A skorpio a' kit meg mar maga gyogyitja
Rosz ember is meg szándekát jora fordítja
4ik
Altal usztam en a' Dunát s el nem merűltem
S Rágalmazo habjai közt partra kerűltem
Bizom is én Istenemben mind untalanul
Nem hágy engem ez inségbe gyámoltalanul

A XIX. században Fáy András dalaként tűnt fel egy új változata *Ne sírj kislány, hogy a balsors elválaszt minket* szöveggel. E dal a szövegen kívül dallamának ritmusával is elárulja újszerűségét: a korábbi, nem következetes izometriájú és -ritmikájú, hanem a szöveg prozódiájához illeszkedő $^{6}/_{8}$-ossággal szemben a dallam itt végig egyenletes $^{6}/_{8}$-os metrumú és ritmizálású, mely jól követi az akkori divatos nyugat-európai zenei mintákat. Ez az új verzió is bekerült több kéziratos gyűjteménybe, melyeket korábban Tompa Mihály kottás *Dalfüzér*e alapján foglaltunk össze.[26] Ott nem említett adat egy zongorakíséretes dal.[27]

25 További erdélyi vonatkozásairól: Csörsz, *Közköltészet Erdélyben…, i. m.,* 161.

26 Tari Lujza, *Tompa Mihály „Dalfüzér"-ének zenei elemzése = Dalfüzér 1844: Tompa Mihály kéziratos, kottás népdalgyűjteménye*, kiad., tan. Pogány Péter, Tari Lujza, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1988, 109, valamint XIV–XVI. kotta.

27 OSZK Zeneműtár Ms. mus. 1427, 47. sz.

1. kotta

A vers (dallam nélkül) megvan Kelemen László gyűjteményében,[28] valamint Kriza János székelyföldi gyűjtésében.[29]

Egyes, közelebbről ismert eredetű műdalok is aránylag jól megőrizték eredeti alakjukat, noha a paraszti szóbeli hagyomány is befogadta őket. Ilyen a következő dal:

Ez nap fennyel már ezután rejtezzék a' felhőben (2. sz.)[30]

A Kodály és Bartha Dénes által történeti forrásokból és a néphagyományból közreadott énekhez 1989-ben új adatokat illeszthettünk a szöveges és kottás gyűjteményekből.

Megállapítottuk, hogy az e vershez kapcsolódó dallam – mely Gáti József zongoraiskolája (1802) alapján Kótsi Patkó József *Quodlibet* című operájának egyik áriája – a *Természeti édes ösztön…* kezdetű, sokszor feljegyzett vershez is gyakran kapcsolódott.[31] Dallamvariánsként legközelebb állnak az *Ez nap fénye…*-vershez Kiss Dénes[32] (102. sz.) és Mindszenty Dániel változatai – utóbbi a vers *Jaj, ha már így élnem kell* részletére. *(1. kotta)*

28 *Világi Énekes Könyv. Egybe szedte és írta Kelemen László 1828* [a gyűjtemény utolsó harmada 1843 utáni], OSZK Oct. Hung. 1874, 30. sz.

29 Kriza János, *Vadrózsák: Székely népköltési gyűjtemény,* Kolozsvár, 1863 (reprint: Bp., Akadémiai, 1987), 511. sz.

30 Pl. Stoll 561: 26a.

31 Kodály, *i. m.,* 53–54; Bartha–Kiss, 406, jegyz. 724; Tari, *Újabb adatok…, i. m.,* 27–28, ill. 9–16. kotta.

32 Kiss Dénes: *Népdalok 2,* OSZK Zeneműtár Ms. Mus. 1247.

(Gaalnál – melyet korábban közreadtunk[33] – így: *De ha már így élnem kell.*) Az 1989-es közlésünkből kimaradt a Kriza János gyűjteményében szereplő *Ez nap fénye már ezután…* szövegváltozat.[34] Megjegyzendő, hogy míg Kodály a Hont vármegyei Füzesgyarmaton és Bars megyében, valamint a bukovinai székelyek közt Hadikfalván gyűjtötte össze a dal változatait, addig a második világháború után (a gyűjtési körülményeknek is köszönhetően) már csak a Hadikfalváról elszármazottak körében élt e régi műdal. Domokos Pál Péter 1950-ben Bács-Bodrog megyében (Gr 139/A/b, lejegyezte Rajeczky Benjamin), Kiss Lajos 1960-ban Hímesházán és Véménden gyűjtötte változatait hadikfalvi székelyektől (AP 3099/d, AP 3111/h), magam 1983-ban rögzítetten Hímesházán, szintén hadiki születésű asszonytól a korábban közölt változatot.

Gaalnál külön szám alatt szerepel a vers egy részletének változata:

Szerettelek jo barátom (89. sz.)

Szerettelek jo barátom
S te engem nem szerettel
Szemmel szajjal tsalogattál
De szivedből gyülöltél
Igy engem bajban hoztál
Nekem nagy kárt okoztál
Mind kettőnkőt vigasztalo
Barátságtol megfosztál

2.
Nem szeretlek soha többé
Nem szeretek senkit már
Meg tanitott egy Barátság
A' mely nékem holtig kár
Egy tekintet vakittott
Örőkre szomoritott
Sebben ejtett melyet kivüllöd
Senki nem gyogyithat

E szám – „Más 89" – megismétlődik, innentől a sorszám elcsúszik.

33 Az 1989-es tanulmányon kívül e vers fakszimiléjét lásd Tari, *Kéziratos kottás gyűjtemények…*, *i. m.*, 222.

34 Kriza, *i. m.*, 491. sz.

Földiekkel jadzo egi tűnemény (72. sz.)[35]

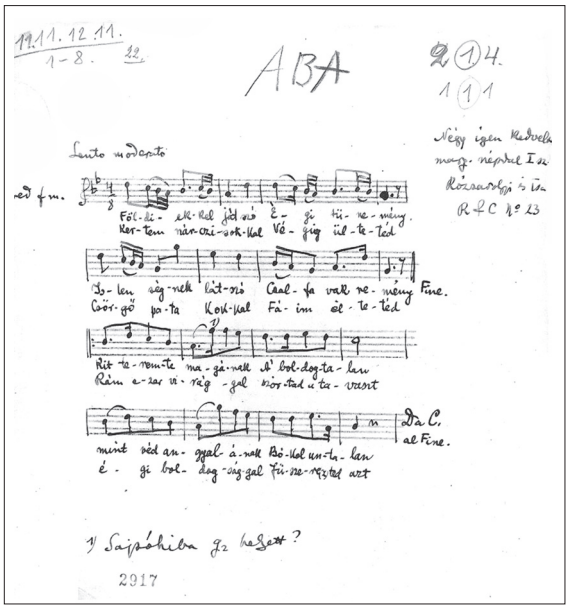

2. kotta

Sokáig úgy vélte a szakirodalom, hogy Csokonai Vitéz Mihály *A Reményhez* című versét utólag kapcsolták hozzá Kossovits József egy 1794-es kompozíciójához, mely szöveggel és hangszeres előadásban egyaránt népszerűvé vált. A helyzet összetettebb, hiszen a kortársak inkább arra utalnak, hogy Csokonai éppen hogy a hangszeres dallam ismeretében írta a verset, s ezzel a kottával ki is adták.[36] Annyi tény, hogy egészen a reformkorig, s néhol még tovább is népszerű maradt a vers ezzel a dallammal. Mindszenty Dániel kottás gyűjteményében a 61. szám alatt található (a-mollban),[37] míg Tóth István gyűjteménye elejére jegyezte le (1. sz., rögtön a számozatlan zenei mottóként szolgáló Csokonai-féle *Felfohászkodás* után)[38] feltüntetve mind Csokonai, mind Kossovits nevét. A lap tetején: „A' Reményhez a' versét szerzette Csokonai V. M." A kulcs mellett oldalt: „Kosovich úrtól Bétsben compon[álta].". Előadói utasítása: „Lassan 's illetődve." A dallam későbbi közkedveltségét mutatja, hogy Andreas Peter Berggreen dán zeneszerző (1801–1880) is feldolgozta *Folke-Sange og Melodier* című, különböző nemzetek-

35 A népszerű Csokonai-vers néhány kéziratos másolata a korszakból: Stoll 437: 47b; 630: 93a; 652: 56b; 692: 3a; 693: 118a; 710: 5;713: 71; 765: 16a; 819: 2; 821: 4a; 824: 21; 851: 1b; 865: 1; 882: 2b; 1166: 30a; 1186: 9a; 1232: 24; 1235: 5b; 1276: 1; 1277: 24; 1284: 11b; 1287: 163; 1315: 73a; 1334: 30a; 1338: 25a; 1354: 7b; 1358: 28; 1360: 183; 1364: 11b; 1369: 4a; 1383: 62a.

36 Bővebben: *Csokonai Vitéz Mihály énekelt költészete: Elektronikus kritikai kiadás* [DVD], szerk., bev. D. Hovánszki Mária, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 11. sz., ill. Hovánszki Mária, *Csokonai és az érzékeny énekelt dalköltészet,* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (Csokonai Könyvtár, 53), 182, ill. az ott hivatkozott szakirodalomban.

37 Kodály másolatában (MTA BTK ZTI Kodály Rend): KR_0379.

38 Közölve: Tari, *Kéziratos kottás gyűjtemények…, i. m.,* 223; valamint Uő, *A magyar hangvétel változása C. M. v. Weber Magyar Rondójától R. Willmers Fóti daláig = Zenetudományi dolgozatok,* szerk. Sz. Farkas Márta, Bp., MTA ZTI, 2000, 51–69, 3 kotta (57).

től származó művében (f-moll).[39] Közreadta Bartalus István is *Magyar Orpheus*ában.[40] Kodály másolatában megvan egy *Négy igen kedvelt magyar népdal* című kiadvány 1. darabjaként (é. n., az eredeti szintén f-moll).[41] *(2. kotta)* A falusi cigányzenészek repertoárján máig megtalálható, gyakran Lavotta János nevével társítva. *Lavotta szerelme* címmel játszotta el 2004-ben Rozsnyón Zsíros László prímás a fiaiból álló bandájával, amikor régi verbunkost kértem tőle.[42]

Vigonn elem vilagom / Míg viritt ifjuságom (86. sz.)[43]

A hét versszakkal leírt dalszöveg sok szöveg- és dallamgyűjteményben szerepel. A vershez kapcsolódó dallam a XVIII. század végétől főleg hangszeres formában, a korai verbunkos jellemző jegyeit magán viselő alakban forgott, s bár Pálóczi Horváth Ádámnál már megvan vokális formában (*Víg-dombi tus,* ÖÉ 344. sz.), a szöveges változatok főképp az 1810-es évektől szaporodnak meg. A dal, illetve dallam zenei szempontból aránylag bő irodalommal rendelkezik,[44] s mivel újonnan előkerült kottáról nem tudunk, itt nem ismételjük meg a különböző előfordulásaira vonatkozó, aránylag bőséges adatokat. Csupán arra emlékeztetünk, hogy a vers, illetve dallam kronológiai előfordulását is pontosító leírásunkban már hivatkoztunk Gaal Miklósnak a Pálóczi Horváthnál szereplő dallamvariánsnál korábbi szövegére.

39 Első kiadás: 1842–1847, második kiadás 1860–1871, Nr. 58. Berggreen a kotta alján lábjegyzetben megadta a költő születésének, halálának helyét, idejét, s a következő információt adta: „En nyere Sang of Mich. Csokonay. Melodien en Omdannelse af den folgende »Verbunkos«". Kodály lemásoltatta a kottát (ZTI Kodály Rend): KR_03081. ZTI Típusszáma: 15.0660 / 0.

40 Bartalus István, Magyar Orpheus, Pest, 1869, 70–71.

41 KR_03079, Kiadói tételszáma: R&C. No. 23, lásd Mona Ilona, *Magyar Zeneműkiadók és tevékenységük 1774–1867,* Bp., MTA ZTI, 1989 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 11), 124.

42 A bandáról, Rozsnyó alatt: *Szlovákiai magyar népzene: Válogatás Tari Lujza népzenegyűjtéséből (1983–2006)* 2 CD-vel, Dunaszerdahely, Csemadok Dunaszerdahelyi Művelődési Intézete, 2010 (Gyurcsó István Alapítvány Könyvek, 49), 161–165. Hangfelvétel: CD II. 30. sz.

43 Kritikai kiadása: *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8), 59. sz.

44 Bartha–Kiss, 344. sz.; *Arany János kéziratos népdalgyűjteménye,* s. a. r. Kodály Zoltán, Gyulai Ágost, Bp., Akadémiai, 1952; az 1952-ben megjelent, Kodály Zoltán széljegyzeteivel ellátott gyűjtemény hasonmás kiadása: Bp., Kodály Archívum–Argumentum, 2011 (a továbbiakban: Kodály 2011), II. 7–8. sz.; Domokos Mária, *Verbunkos dallam Schubert Gitárkvartettjében = Zenetudományi Dolgozatok,* szerk. Berlász Melinda, Domokos Mária, Bp., MTA ZTI, 1978, 57–70; Papp Géza, *Hungarian Dances 1784–1810,* Bp., MTA ZTI, 1986 (Musicalia Danubiana, 7); Tari, *Lissznyay Julianna…, i. m.,* [32] 2, 15; Uő, *„Különbb féle…", i. m.,* [8], 22–23.

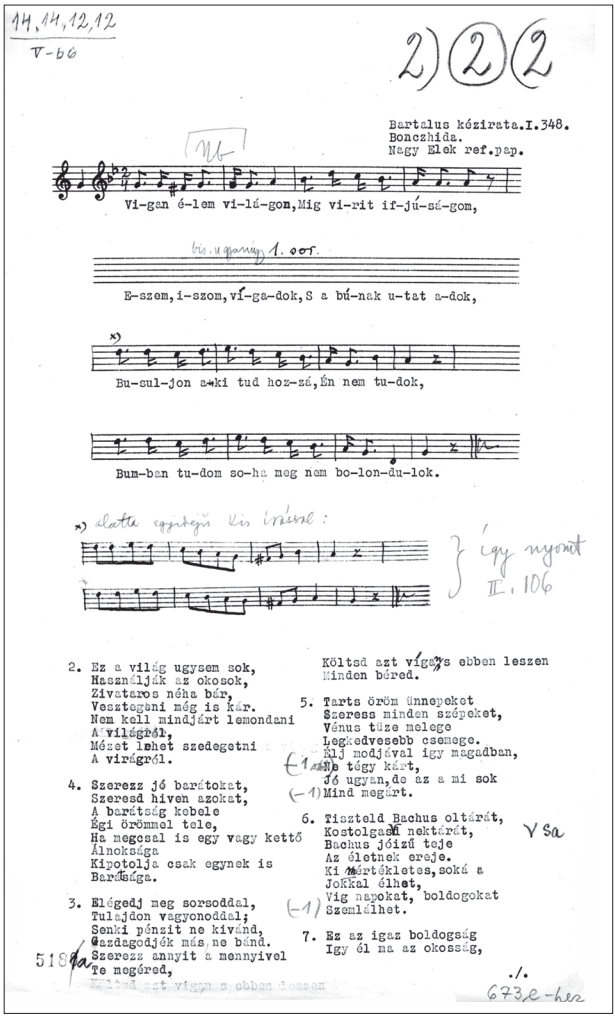

3. kotta

Kodály az Arany lejegyzéséhez fűzött jegyzeteiben már utalt arra, hogy Bartalus István kézirata I. kötetének 348. számú dallama mellé a dal közlőjének lakóhelyét és nevét is feljegyezte: „Bonchida az előbbi" – utalva a 347. számnál lévő bejegyzésre: „Bonchida Nagy Elek ref. pap." Itt a Bartalus-kéziratról Kodály által készített másolatot mutatjuk be.[45] *(3. kotta)*

Különböző időben és más-más mértékkel folklorizálódott és az eredeti dallamot őrző eddigi példáinkkal szemben több olyan műköltészeti szöveg van Gaal gyűjteményében, melynek megzenésítése vagy zenei feldolgozása feltehetően egy szerzőhöz köthető, noha a szerző ismeretlen. Az itt következő dalok lényegében szintén őrzik korábbi jegyeiket, a versek is többnyire egy dallammal párosulnak, de a dallamvariánsok száma vagy kevés, vagy pedig adatunk van arra, hogy más verset is énekeltek a dallamra.

Más esetben a szorosabban vett népzenei hagyomány sejlik ki a feljegyzésekből. A továbbiakban ezekre lesz példa az egy kivétellel számsorrendben bemutatott Gaal Miklós-féle feljegyzésekben.

45 Bartalus István kézirata I, 348. sz. A *Kézirat I–II,* Kodály letét, MTA BTK ZTI Népzenei Osztály. Kodály feljegyzése szerint 1872–1882 közt készült. Kodálynak a kéziratról készült másolata: Kodály-Rend KR_07571. Kodály másolata Bartalus István, *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye* II, Bp., Rózsavölgyi, 1875, 106. sz. másolatáról: KR_07572.

Szomoru tsillagzat mely bus sugárokkal (1. sz.)[46]

Ányos Pál versét dallammal Tóth István gyűjteménye őrizte meg (174. sz., 135), „Csendesenn" tempójelzéssel $^{2}/_{4}$-ben, G-dúrban. Más dallammal kottázta le Bartalus István (Kézirat, I. 368. sz.), utalva arra, hogy azt Almási Sámuel gyűjteményéből vette át.[47] Ányos nevét a vers végén tüntette fel. Figyelemre méltó, hogy Bartalus a század vége felé még érdemesnek tartotta átvenni Almási gyűjteményéből és megörökíteni ezt a verset, illetve dalt, amely a XIX. század második felében a kéziratok alapján már nem volt divatban.

Belgrádra vitezim omoljatok (20. sz.)[48]

Bartha Dénes már 1935-ben közreadta e vers dallamát, s jelezte, hogy az egyetlen kottás kivétel, mely más szöveget illeszt a dallamhoz, Tóth István feljegyzése: *A hív szeretet tüze felgyullad* (64. sz., 38).[49]

Jövel immár édes alom / Mert nyugtomot nem találom (21. sz.)[50]

Bartha Dénes néhány kóruspartitúra változatát említi, illetve egy szöveges adatot a *Vutskits-énekeskönyv*ből (1798, 53. sz.).[51] A kritikai kiadás további, jórészt szintén erdélyi előfordulásait is regisztrálta.

Szép hajnal emeld fel földűnk felett (23. sz.)[52]

Csokonai *Daphnis hajnalkor* című verse, a költő nincs jelölve. Pálóczi Horváth Ádám a dallamot nem kottázta le (210b). Bartha Dénes jelzi, hogy Tóth István gyűjteményében megvan a vers dallammal (7. sz., 5), s egyben további adatokat közöl.[53]

46 Pl. Stoll 567: 129b; 610: 64; 614: 1; 677: 1b; 712: 3; 820: II, 1; 883: 1b; 1270: 10b; 1295: 1.
47 Zongorakísérettel kiadta: *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye,* 1873–1896, III, 22. sz.
48 Kritikai kiadása szöveg- és dallamvariánsokkal: *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas–EditioPrinceps, 2013 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 14; a továbbiakban: RMKT XVIII/14), 78. sz.
49 Bartha, *i. m.,* 95. sz., jegyzetek: 168–169. Ugyanitt utalt az ÖÉ 53. sz. dallamára is.
50 Kritikai kiadás: *Közköltészet 3/B: Közerkölcs és egyéni sors,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas, 2015 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 15; a továbbiakban: RMKT XVIII/15), 163. sz.
51 Bartha, *i. m.,* 156. sz., 234–235.
52 Pl. Stoll 502: 2b; 584: 65; 640: 6a; 821: 2a; 1160: 30b; 1243: 44a. A vers dallamtörténetéről: D. Hovánszki, *i. m.,* 27. sz.
53 Bartha–Kiss, 106. sz., jegyzetek 826.

Gaal Miklós nem pontosan írta le Csokonai versét, hanem a sorpárok felcserélésével és néhol szokatlan szövegértelmezéssel:

Szép hajnal emeld fel földűnk felett
Az egek alatt tűndöklő szent fáklyadot
Bársonnyal idvezli majd nap kelet
Az arannyazott felhök kőzt szent ortzadot
Jer vedd el fenyeddel a' setetség sűrű homállyát
Hogy meszsze szeleszsze az irigyseg sűrű dagállyát
Sok madarak contzertyei varnak már
Sok fa tetön éneklő fűlemille reád vár.

Ne tekints oly mosolyogva / Kedves ég szemelyemre (24. sz.)

Ne tekints oly mosolyogva
Kedves ég szemelyemre
Nem nezhetlek a' molyogva [!]
Mély seb hárult szivemre
Tsak egy Rosa nevethet még
Eltem zajos folytára
Ezt is meg irigylé az ég
S el hervatt gyenge szára

2dik Boldog idők midön nyiltak
virági életemnek
Szivem őrömi ujjultak
Áldozván kedvesemnek
Mind ki fujja panaszait
Füleműle mejéből
S visza veri szozattyait
Az ekho szirtyeiből

3dik Örökre el vállo kedves
Nezzed egy ifju gyászol
Nezzed szemem milyen nedves
Szivem bánatra unszol
Jaj mely hamar el mulának
Régi őrőm napjaim
Örök bura változának
Biztatgato álmaim

4dik Még egyetlen keresemet
Engem el nem felejtesz
Halyad ki meld kéresemet
Ne ereztess megvetest
Mert Szeretni parantsolat
A' szeretet nem vetek
O! te, mennyei áldozát
Én ellened nem vétek

5dik Jelen a' szomoru ora
tőlled őrőkre vállok
De hamajd mennyei szora
A holtak kozzé szállok
Lelkem fel keresi lelked
És egy másé lésznek
Akkor hív szereted néked
Szent áldozatot tésznek.

4. kotta

A kezdősor kivételével más, de szintén szerelmi lírai vers dallamát vokális formában Tompa Mihály *Dalfüzér*ében találjuk meg (43. sz.). *(4. kotta)* (Távolabbi változatai az 1830-as évekből: Tóth István, 29. sz., 112; Almási Sámuel II. 102. sz.) Amennyiben a Gaalnál feljegyzett verset a Tompáéval egyező dallamra énekelték, akkor Gaal két versszakot fogott össze egy strófaként. Stoll Béla 1334. számmal jelez egy *Gitárra való énekes darabok* című, Nagy Sándor által 1835-ben készített hangszeres gyűjteményt, melyben szintén szerepel ez a dal.

Meg holt felesegem / Satis tarde quidem… (25. sz.)[54]

Kétféle egyszerű szerkezetű dallam kapcsolódik e kis szótagszámú tréfás vershez. Vagy az alaphang alatti V. fokról az alaphangra, esetleg magasabbra fölugró, kényelmes menettempójú dúr hexachord dallam, mely szerkesztésmódjában újabb forma felé mutat (pl. Arany gyűjteményében I. 44. sz., Bartalus zongorakíséretes kiadásában III. 165. sz.), vagy egy ugyancsak az V. fokról skálaszerűen fölfelé lépegető, lassú tempójú dallam, melyre Színi Károlynál e versszövegen kívül (198. sz.) egy *Fölszállott a páva* szövegváltozatot is találunk (122. sz.).[55] Kodály Arany feljegyzése kapcsán részletesen felsorolja az ének kottás előfordulásait (köztük szlovák változatot), egyedül Tóth István feljegyzését nem említi (95. sz., 123; típusában rokon vele a 133. sz., 129).[56] Pálóczi Horváth Ádámnál újabb moll változatát találjuk (ÖÉ 256. sz.).[57]

54 Kritikai kiadása: *Közköltészet 1: Mulattatók,* s. a. r. Küllős Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 150. sz.

55 Színi Károly, *A magyar nép dalai és dallamai,* Hangjegyekre tette és kiadta ~, Pest, 1865.

56 Kodály 2011, I. 44., jegyzetek 60.

57 További változatait lásd Bartha–Kiss, 635–636.

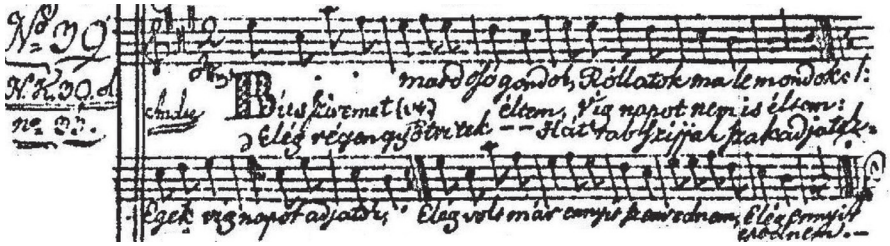

5. kotta

Bus szivemet mardoso gondok (36. sz.)[58]

E dalt Dobszay László a IV(F), 355 15.032.0/0 típusszám alatt XIX. századi népies műdalnak jelzi a korszak dallamfeljegyzései alapján,[59] de a zenei stílus – pl. a népies műdalban nem jellemző ABA forma – és a vers feljegyzéseinek időpontja alapján is korábbinak tűnik. Megerősíti ezt Kodály Arany János kottás feljegyzése kapcsán: „Régi dal, már a XVIII. századból való Kulcsár melodiáriumban megvan."[60]

Arany feljegyzésén kívül megvan még Mindszenty Dániel (65. sz.) és Tóth István gyűjteményében (39. sz., 114). *(5. kotta)* Bartalus „Arany János után" utalással adta ki A *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye* VI. kötetében (75. sz.).

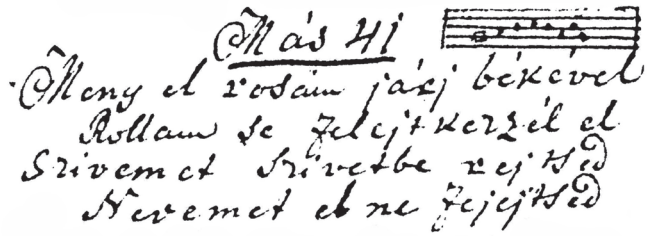

6. kotta

Meny el rosám járj békével / Rollam se felejtkezzel el (41. sz.)[61]

Gaal Miklós g'-ről kezdve dallamincipittel jegyezte föl a verset. Írása tele kottafejes, kulcs, előjegyzés és ritmus nélküli. *(6. kotta)* E kevés alapján nem ítélhető meg, vajon a dallam a pszalmodizáló stílusrétegbe tartozhatott-e, mely mindenképp Erdély felé mutat, csakúgy, mint a Stoll által jelzett többi szövegforrás.

58 Pl. Stoll 515: 1a; 572: 224; 601: 9a; 605: 434; 680: 3b; 692: 2b; 766: 14b;1243: 27b.
59 MNTK 818.
60 Kodály 2011, II. 32., jegyzetek 86.
61 Stoll 700: 96a; 1199: 116b.

Tsak egy szivnek szolgalok (43. sz.)[62]

Szintén dallamincipites vers, kulcs, előjegyzés és ritmus nélkül; violinkulcsban a'-ról kezdve olvashatjuk. *(7. kotta)* Egyetlen kottás feljegyzését Demjén Sámuel gyűjteményében találjuk (4. sz.). A két dallam az egymással fölcserélhető és variációt eredményező hangeltérést leszámítva valószínűleg ugyanaz. *(8. kotta)*

Stoll többek között egy 1785-ös kolozsvári és egy XVIII. század végi sepsiszentgyörgyi kéziratból jelzi a verset.

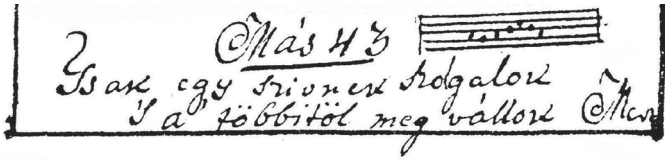

7. kotta

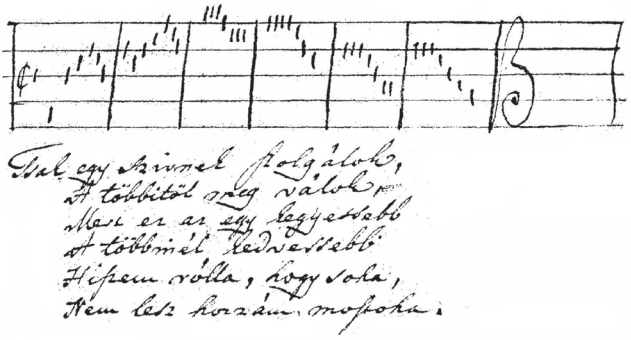

8. kotta

Drága kintsem galambatskám / Tsiko börős kulatsotskám (44. sz.)[63]

Csokonai igen népszerűvé vált verse, melyhez kétféle dallam kapcsolódik. 1) Ereszkedő szerkezetű dúr dallam, melyet Tóth István gyűjteményéből közöl Kobzos Kiss Tamás. Mint írja: „A 100. szám alatt [56. lap] Csokonai *Csikóbőrös kulacs*ának egy kevésbé ismert dallamát találhatjuk, indokolatlan oktávugrással

62 Stoll 365: 12a;* 515: 1b;** 1129: 31a; 1199: 8b, 15a; 1375: 2a.

63 Stoll 404: 160; 734: 23; 740: 50; 831: 136; 1214: 18a; 1243: 44b; 1295: 79. A vers zenei kapcsolatairól bővebben: D. Hovánszki, *i. m.*, 52. sz.

a végén."[64] Kár, hogy nem nevezi meg, mit tekint ismertebb változatnak. E közölt dallam legalább annyira jellemző, mint az alaphang alatti V. fokról fölfelé induló, melodikus moll hangsorú, illetve az alaphangról előbb félhang lelépéssel, majd újból az alaphangról fölfelé induló moll alak, mely a kottás följegyzésekből ismert *Gerliceként nyögdécselek…* (pl. Tóth István: 119. sz., 65; Mátray 14/1. sz.) vershez (is) kapcsolódik. Megtalálható ez Pálóczi Horváthnál is (ÖÉ 139/a), aki a 139/b, *Csikóbőrös kulacs*nál a következő útmutatást adja: „Nota: Gerliceként sat."[65] E moll verzió van meg Almási Sámuel gyűjteménye V. kötetében (145. sz.). Az V. fokról induló változatokra „drága" helyett „édes" szót is illesztettek. Így szerepel Kiss Dénes gyűjteményében (a dallam a végén az V. fokra bővített szekunddal hajlik vissza, 194. sz.). Kissnél a 20. sz. *Hála légyen az egeknek* dallamváltozat, mely csak első két sorában azonos, de dúrban zár. Ilyen változat van (a végén bővített szekund nélkül) Színi kiadásában is (67. sz.).

A dúr verziók a szorosabban vett népzeneiséget képviselik. E dallamra más szövegeket is énekeltek. Bartha Dénes a Tóth István által is lekottázott dúr *Drága kincsem…*-et Pálóczi Horváth Ádám *Veszni hívnak…* (ÖÉ 66. sz.) kezdetű énekének változatként adta ki.[66] Tóth Istvánnál szövegváltozata: *Hát már a sok komplimentek* (124. sz., 67). Szalontai Madass Sándor gyűjteményében[67] *Élek én még jövendőre* (41. sz.), Mátray Gábor 1828–29 körüli kéziratában *Túl a hegyen Tótországon* (43. sz.) szerepel.

Itt hagynam én ezt a varost ha lehetne (46. sz.)[68]

A Csokonai-verset dallammal Tóth István gyűjteményéből ismerjük (93. sz., 52), szövegét többek között Kelemen László jegyezte föl (70. sz.). Kodály lemásoltatta a dallamot Tóth gyűjteményéből, s a Rácz Ilona által készített támlapra írt megjegyzéseiben többek közt a dallam hangszeres jellegére utalt. A támlapra rámásolt még egy hangszeres darabot (a vokális egy változatát), melyhez a következő megjegyzést írta: „XIX. sz. eleji kézir.[at] kótákban, Menuettek közé

64 Kobzos Kiss Tamás, *Tóth István fülöpszállási kántor kéziratos dalgyűjteménye (Áriák és Dallok Verseikkel, 1832–1843) = Doromb: Közköltészeti Tanulmányok 3,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2014, 363–383; itt: 374. A dallam végével kapcsolatos megjegyzéséhez hozzáfűzhetjük, hogy nem indokolatlan az oktávfelugrás a végén. Ekkor már, a XIX. század második felében még inkább jellemző, hogy a dallam végét hangszeres előadásban az alaphangra zárás helyett oktávval felugrasztották.

65 A különböző moll változatokat közli Bartha–Kiss, 582–583.

66 *Uo.,* 66. sz., jegyzetek 537–538.

67 Benkő András, *Madass Sándor énekeskönyve = Zenetudományi írások,* Bukarest, Kriterion, 1977, 229–267.

68 Stoll 440: 146; 1123: 143; 1177: 14; 1222: 34. A vers zenei kapcsolatairól bővebben: D. Hovánszki, *i. m.,* 35. sz.

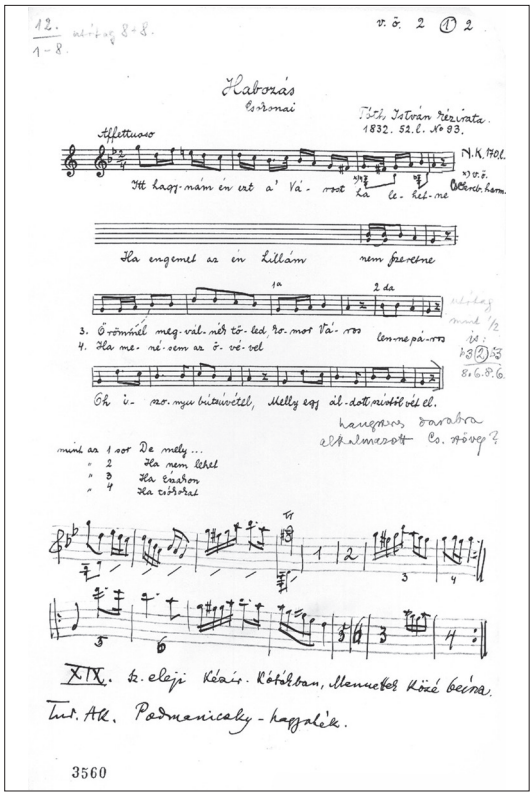

9. kotta

beírva. Tud[ományos]. Ak[adémia]. Podmaniczky-hagyaték."[69] *(9. kotta)*

Stoll Béla a XVIII. század végétől 1807–1810-es évekig keletkezett gyűjteményeket sorol föl. Tóth leírása így elég kései.

Ha velem szoltál volna / Most szeretöm friss volna (58. sz.)[70]

A verset *(Ha vélem / nékem szóltál volna)* dallammal leírta Pálóczi Horváth Ádám (ÖÉ 126. sz.), Tóth István (86. sz., 122. lap) és Bartalus István is (kézirat I. 417. sz.); ugyanő kiadta *Magyar Orpheus*ában (5). Német népzenei típusát (*Melodietypen des Deutschen Volksgesanges,* Vierzeiler 4 / 1–3–5–1 / VII) korábban közöltük.[71]

Egy hatalmas szűz vijja szivem várát (61. sz.)

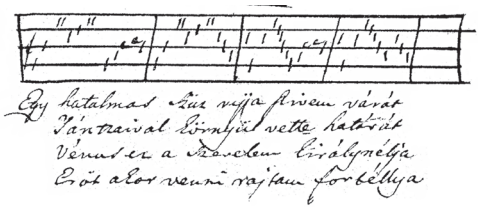

10. kotta

Bartha Dénes 1935-ben jelzi Demjén Sámuel 1844-ben, elég primitív kottaírással írt, esetleg sárospataki gyűjteményének 21. sz. darabját; e dallam korábbról szintén Sárospatakról, a *Szkárosi–Járdánházi-melodiárium*ból (1782–1792) ismert.[72] *(10. kotta).* Demjén Sámuelről a gyűjteménye alapján feltételezhetjük, hogy a sárospataki kollégium diákja lehetett, s talán Erdélyi Jánossal egy időben. A kottaírás elég gyenge,

69 MTA BTK ZTI KR_4533.
70 Pl. Stoll 331; 336: 24; 484: 4a; 1207: 220.
71 Tari, *Bartha Dénes…, i. m.,* 206–207, 5. kotta.
72 Bartha, *i. m,* 26. sz.; Demjén Sámuel: *Világi Noták,* MTAKK Irod. 8r. 206/54.

1844-ben már nem jellemző, ám a hangnem és ritmus nélkül lekottázott dallamok és szövegek jól beleillenek a sárospataki diák-melodiáriumok repertoárjába.[73] Hogy hasonlóságot mutat Gaal Miklós gyűjteményével, arra korábban utaltunk.[74]

Im koporsod ajtajánál (74. sz.)[75]

Szintén Ányos Pál verse, melyről Bartha Dénes előbb a XVIII. századi sárospataki melodiáriumok, majd Pálóczi Horváth Ádám feljegyzése (ÖÉ 209. sz.; csak szöveg, a dallam helye üres) kapcsán részletesen írt.[76] Sok szöveges feljegyzés mellett a Tóth István gyűjteményében lévő dallamra hivatkozott (73. sz., 120), melyhez még nem került újabb kottás feljegyzés. Az Á-dúrban leírt ének előadói utasítása: „KeserveSenn." *(11. kotta)*

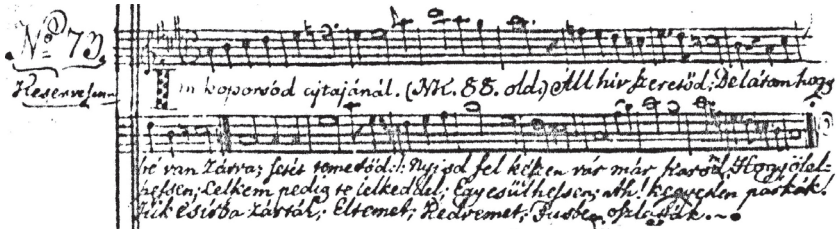

11. kotta

73 Egy másik lehetséges közelítés: amennyiben (Stollt követve) elfogadjuk Pogány Péter korrekcióját a Sándor/Sámuel névcserét illetően, s az összeírót azonosnak feltételezzük Demjén Sámuel erdélyi, irodalmi érdeklődésű tisztviselővel (1778–1842), akkor a gyűjtemény archaikus kottaírása és számos, Gaal Miklóséval párhuzamos szövege is magyarázatot kap, mivel régebbinek (akár XIX. század elejinek!) és egyértelműen erdélyi kötődésűnek tarthatjuk. Ne feledjük: a gyűjtemény keltezetlen, margóján csak ennyi olvasható: „Küldé Demjén", s Erdélyi János abban a jelzettartományban sorolja fel „3. Demjén Sándor urtól hangjegyekkel 28 darab" címleírással, ahol a „m. tudós társaság XV-ik közgyülése rendeléséből ennek levéltárábul használatra" átkért régebbi, zömében 1830-as évekbeli források szerepelnek. Tehát nem ő kellett megkapja Demjén Sámueltől (aki 1842-ben hunyt el), hanem az előző gyűjtőfelhívás során érkezett. Vö. *Népdalok és mondák,* a Kisfaludy-Társaság megbizásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János, Pest, Beimel József, 1846, IX. (Szerk. megj.)

74 Tari, *Kéziratos dalgyűjtemények…, i. m.,* 98–99.

75 Pl. Stoll 438: 57; 445: 3b; 527: 18; 677: 2a; 702: II, 1a; 846: 4; 871: 1a; 1246: 15; 1284: 34b; 1308: 18; 1399: 101b.

76 Bartha, *i. m.,* 126. sz; Bartha–Kiss, 209. sz.

Rabok felett vasban setálok / Mint igaz szív vagy űlök állok… (82. sz.)

Csak Erdélyből ismert vers; Stoll adata a kézdivásárhelyi Wén József énekeskönyve 1809–1810-ből.

Gaal Miklós szöveglejegyzése a következő:

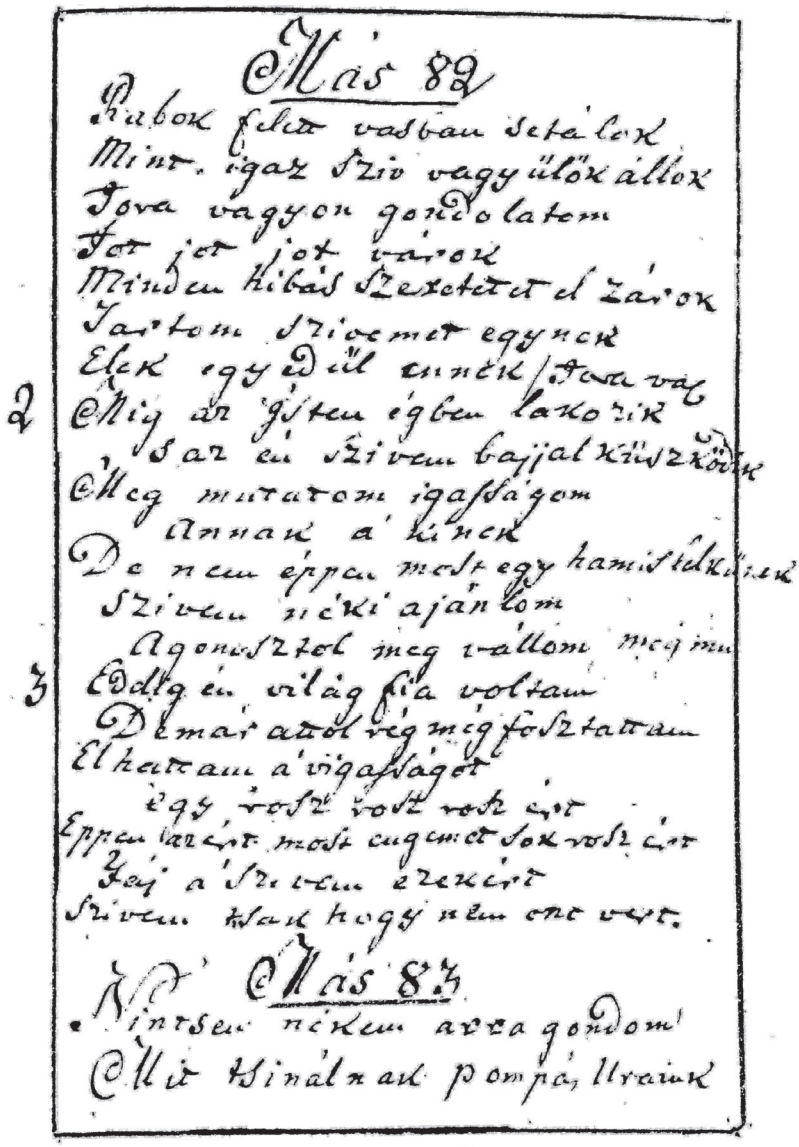

12. kotta

A ZTI típusrendjében (19.008/01.00) is erdélyi adatok vannak Almási Sámuel gyűjteményéből (II. 24. sz.; *12. kotta*); Bartalus kéziratába két változatban is bekerült (I. 494. sz.), de nem ennél, hanem a *Már ennyire ereszkedik le* versnél hivatkozik Almásira (I. 383. sz.). A dallam egy-egy távolabbi változata Tóth István (159. sz., 133) és Kiss Dénes gyűjteményében található (82. sz.). Vasas Samu és Salamon Anikó a dalszöveg XX. századi kalotaszegi használatáról tudósít.[77]

Egy zőld fának árnyékában (84. sz.)

Az Arany János gyűjteményének II., *Társas dalok (többnyire idegen dallamra)* című részében 35. szám alatt, s Arany által „(A 20-as évekből)" valóként jelzett ének német zenei mintákat követ. A dallamtípus német mű- és népzenei hátterét Walter Wiora rajzolta meg.[78]

Kodály az Arany feljegyzéséhez fűzött jegyzeteiben a Tóth Istvánnál csekély dallam- és szövegváltozattal lekottázott dalt (194. sz., 137) közölte.[79] Tóthnak egy további, *Ne sírj kérlek mind hiába* dallamváltozatát is figyelembe véve (147/II. rész) a dallam mellé állíthattunk egy német népdaltípust a *Melodietypen des deutschen Volksgesanges* című sorozatból.[80]

Stoll a vershez egy 1826-os nagyenyedi gyűjteményt (738. sz.) és egy szintén sok helyen Nagyenyedre utaló kéziratos forrást ad meg (1207. sz.).

77 Vasas Samu, Salamon Anikó, *Kalotaszegi ünnepek,* Bp., Gondolat, 1986, 303.

78 Walter Wiora, *Europäische Volksmusik und abendländische Tonkunst: Die Musik in alten und neuen Europa,* Kassel, 1957, 224. Típusszáma a ZTI NA Típusrendben: 18.5050/0.

79 Kodály 2011, II. 35. sz., 87.

80 Tari Lujza, *Beiträge zur Entstehung des Volksliedbegriffes und zum deutschen Material ungarischer Notenhandschriften vom Anfang des 19. Jahrhunderts = Festschrift Walter Wiora,* hrsg. von Christoph-Hellmut Mahling, Ruth Seiberts, Tutzing, Hans Schneider Verlag, 1997, 492–536; *Melodietypen des Deutschen Volksgesanges,* Herausgegeben im Auftrag des Deutschen Volksliedarchivs von Hartmut Braun, Wiegand Stief, Deutschen Volksliedarchivs Tutzing, 1978, Band 2; a következő típusok: 4 / VII–1–4–1- / III (77), 4 / VII–3–4–1 / I (83).

Hogy hogy Lyánka 's tsak magadban / Ülsz itt titkos bánatodban (95. sz.)

A 11 versszakból álló vers három első strófája:

1. Hogy hogy Lyánka 'tsak magadban
Ülsz itt titkos bánatodban
Mit mivelsz itt e' bus lapon
Ily áldott innepi napon?

2. Ne kérd jámbor vándor miért
Sirok, ne tudakozd miért;
Imhol valamitskét adok
Meny el tsak magam maradok

3. Lyánka tőlled el nem vészek
Semmit én, 's nem is kérdezek;
De mondhatom Istenemre
Bud adhatnád értésemre

Tóth István jegyezte fel e dallamot (89. sz., 50) *Bús leány, s jó szívű öreg* címmel, „Szomorún" előadói utasítással, C-dúrban. A bécsi klasszicizmus zenei stílusát közvetítő dallam tágabban az előző *(E ződ fának…)* dallamkörbe tartozik. Szűkebben abba a dallamtípusba, melyet Csokonai *Mégyek már. Engedd meg drága kincsem* megzenésítése és Arany gyűjteményében található kottája (II. 1.) alapján már Kodály bemutatott, idézve Tóth Istvánnak *Bútsú vétel* című (86. sz.) dallamát.[81] A főként Mozart stílusát közvetítő dallam további változatköréhez Tóth István által lekottázott további változatokat fűzhetünk (*Balgatagság nagyon fent héjázni,* 42. sz., 115; *Szép leányka szépségeddel / Ugyan mért kevélykedel* 68. sz., 39; *Ne sírj kérlek mind hiába,* 147. sz., 77 stb.). Kelemen László gyűjteményéből is idézhettünk változatokat német zenei körükbe helyezve (*Nyugszik a szél*, 31. sz.; ugyane dallamtípus még nála: 29, 63, 74. sz.).[82]

Ifjak vagyunk éljünk frissen (88. sz.)[83]

E dalt csak Erdélyből ismerjük. Bartalus István Almási Sámuel gyűjteményére utalással másolta át kézirata I. kötetébe (496. sz.). *(13–14. kotta)* Kodály ezt szin-

81 Kodály 2011, 76–77.
82 Tari, *Beiträge zur Entstehung…, i. m.*, 501–502, 517–521.
83 Kritikai kiadása: RMKT XVIII/8, 53. sz.

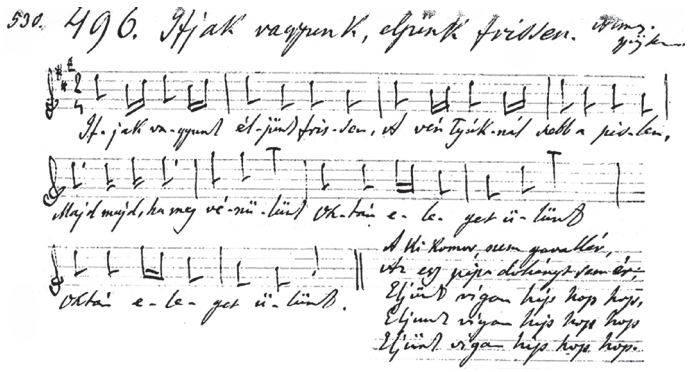

13. kotta

14. kotta

tén lemásolta[84] az általa létrehozott dallamtípus-rend számára, s ráírta Almási gyűjteménye adatait (II. 27. sz.). A dal a népzenei gyűjtések alapján szintén csak Erdélyben került be a parasztság közé, mint azt Vikár Béla kénosi (Udvarhely megye) gyűjtése tanúsítja.[85] *(15. kotta)*

84 MTA BTK ZTI KR_07806. Bartalus több helyen Sándor keresztnevet írt tévesen Sámuel helyett.

85 MTA BTK ZTI KR_04813.

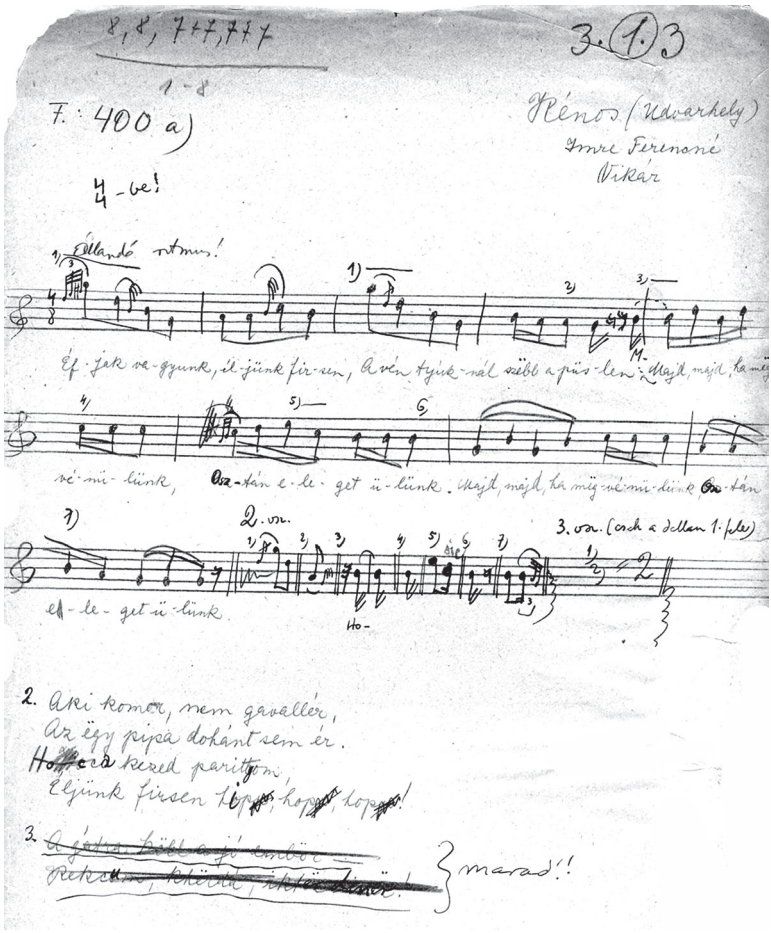

15. kotta

Az én rosám olyan beteg / Talán meg is hal (91. sz.)[86]

Dallama megvan már Pálóczi Horváth Ádámnál (*Kies hegyek!* ÖÉ 80. sz.), s ugyanő a 326. sz. alatt „Olyan beteg a szeretőm, talán meg is hal" kezdősorral és nótautalással változatát is leírta.[87] Demjén Sámuelnél a XXII. sz. alatt található. *(16. kotta)*

A szöveg további változataiként e dallamra éneklik a *Zöld erdőben, sík mezőben sétál egy madár* kezdetű, néha önálló szöveget (Bartalus kéziratában 425. sz.), mely Gaal Miklósnál a számozatlan 5. vsz.

86 Stoll 378: 39b; 409: 168a; 414: 29a; 568: 59b; 1199: 14a.
87 Bartha–Kiss, 546–547.

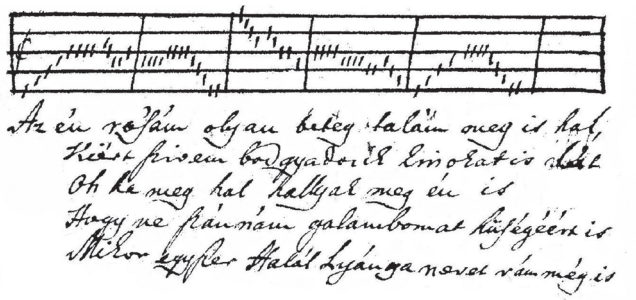

16. kotta

Gyilkosommá lett ott Vénus (99. sz.)[88]

A 79. oldalon oldalt beírva: „Ezt irta volt egy Szabo nevü Academicus a' Renus mellett a' ki azutan N Enyeden pap volt meg holt an[no] 1810[be]".

A Stollnál jelzett 427. számú kézirat fentebbi verset tartalmazó része 1796-ban Debrecenben íródott, a másik erdélyi vonatkozású. Egyetlen dallamfeljegyzését ismerjük Demjén Sámuel 1844-es feljegyzéséből (14. sz.). *(17. kotta)*

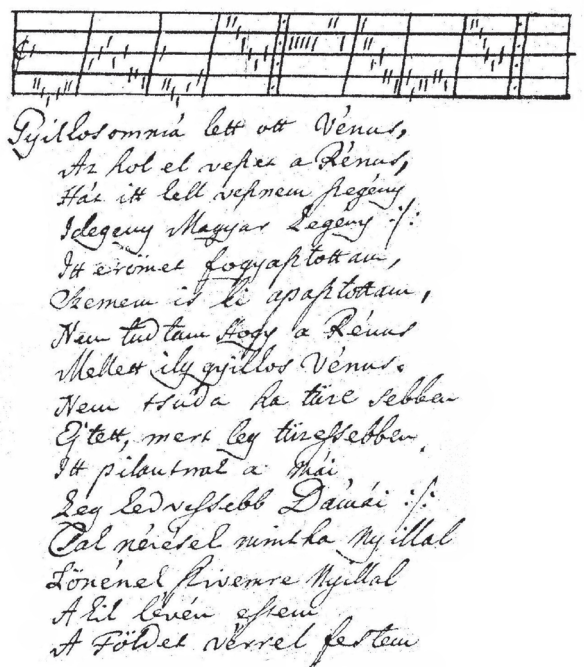

17. kotta

88 Stoll 427: 25b; 623 : 160.

Enyhülésit fájdalmimnak (103. sz.)[89]

A Stoll Béla által megadott kéziratos források sepsiszentgyörgyiek a XVIII. század végéről, illetve 1811-ből (utóbbi sok erdélyi vonatkozással). Almási Sámuel gyűjteményének II. kötete (174. sz.) ugyancsak tartalmazza ezt az éneket. *(18. kotta)*

18. kotta

Összegzés

A fentebbi, dallammal társított versek közt a szorosabban vett műzene körébe tartoznak a következők:

- Korábbi műköltészeti örökség, korábbi és máig ható népzeneiséggel párosulva: 2, 22, 44, 72. és 86 sz.
- XVIII. századi műzene jellemzi az egyetlen, azaz *vershez kötött* dallammal fennmaradt szövegeket: 1, 20–21, 23, 63, 74, 99. és 103. sz.
- Műdal kapcsolódik a vershez, melyhez más dallam is társul: 24, 84. és 95. sz.
- Egyetlen dallamfeljegyzés ismert: 46. sz.
- A tágabb közdalt képviselik: 25, 36. és 88. sz. (utóbbi hangszeres zenei elemekkel).
- A szorosabban vett népzenét képviselik a 41, 43, 58, 82. és 91. sz.

Nem vettük sorra az olyan verseket, mint a *Hoz bort a' fejszemre…* (73. sz.), melynek 2. versszaka *Kertemben van egy fa / Száraz galy van rajta…* a 3. pedig *Az adoss az adoss / Kinek a' gagyája gyolts…* E három versszakhoz más-más, önállóan is

89 Stoll 502: 3b;* 623: 67;** 1348: 2a.

használt, kiterjedt variánskörrel rendelkező dallamot állíthatunk, amelyek gyakran előfordulnak a későbbi gyűjteményekben.

Nem említettünk olyan verseket, melyeknek valamely belső versszaka az ízlés változását jelezve a későbbi évtizedekben önállósodva külön dalként is él. Ilyen pl. a 87. szöveg 3. versszaka:

E[j] haj Rosam mint szeretlek ki sem mondhatom
Sem éjjelem sem nappalom nem is alhatom
A szerelem dárdája
Hiv szivem által járja
Nints nyugodalmam :/

Így szerepel Mátray Gábornál (kézirat, 19. sz.), (Tóth István gyűjteményében (55. 117. lap), és még több helyen. 1844-ben Tompánál (16. sz.) és Színi Károlynál (123. sz.) viszont már *Huszár vagyok édes rózsám…* vers kerül a dallam mellé.

Gaal Miklós gyűjteménye mint szöveges forrás egyaránt tükrözi az irodalmi művek megbecsülését, közkedveltségét, illetve azoknak a szájhagyomány általi módosulását és az egyszerű népi szöveg felé törekvést. Egyben felsejlik mögüle a kor művelt rétegének dalkultúrája is, amely zenei miliő csakúgy, mint az irodalmi nyelv épp változik, de még nem a végső elfelejtés állapotában van. Nemcsak az 1820–30-as évek kottás gyűjteményi tanúsítják e dalok fennmaradását. Bartalus István, Színi Károly, Arany János (regényeiben pedig Jókai Mór) még jóval később is szívesen felidézik a század elején még forgott dalokat. A dalok lekottázása, részben tudatos megőrzése nem kis részben a vidéki, iskolázott rétegnek köszönhető. Ezért finomítandó Kobzos Kiss Tamás következő megjegyzése: „ideje lenne revideálni a XVIII . század végi, XIX. század eleji – sok kutató által provinciálisnak gondolt – magyar vidéki zeneélettel kapcsolatos elképzeléseinket, tudásunkat".[90] A zenetörténet-írás a jogos hiányok és az akadozó forráskiadások ellenére igyekszik e szempontot értékének megfelelően becsülni, s a hasonló forrástípusokat is beépíteni dallamtörténeti elemzéseibe.

Gaal gyűjteménye a mögötte lévő, fölvázolható zeneiségen keresztül nemcsak egy személy és nem is csak általában a vidéki értelmiségi réteg tudását, hanem a széles nyelvterület különböző iskolázottságú és szociális rétegű műveltjeinek ismeretét nyújtja, melyben még megvan a korábbi és már megjelenik a később gazdagon megörökítésre kerülő újabb költőiség-zeneiség.

90 Kobzos Kiss, *i. m.,* 383. Kár, hogy nem említi, kikre gondol pontosan. A magyar zenetörténészek, kiemelkedően Szabolcsi Bence, Bartha Dénes, Kodály Zoltán, a vidéki városok zeneéletét módszeresen feltáró Bárdos Kornél, a korszak hangszeres zenéjét vidéki városokban is vizsgáló Domokos Pál Péter és Papp Géza, valamint sok más kutató komoly eredményeket mutathat fel a vidék zeneéletének kutatásában.

BUDA ATTILA

„Hunnia térje felett veszedelmes fellegek álnak”

Dudok Pál kéziratos versgyűjteménye a reformkor elejéről

Az ELTE BTK Toldy Ferenc Könyvtárának[1] 1992-es könyvtári revíziója során raktári többletként bukkant fel az alább ismertetendő kéziratos gyűjtemény.[2] Hogy mi módon került a rezerv állományba, ma már senki sem emlékszik rá. Korábbi tulajdonosai közül csak egy biztos, a szegedi egyetem Magyar Történeti Intézetének Könyvtára, amelynek leltár- és körbélyegző-lenyomata egyaránt megtalálható a címlap számozatlan hátoldalán.[3] A körbélyegzőben a Kossuth-címer látható, ami az 1945 utáni néhány évben, illetve rövid ideig 1956 után volt használatban. Az első időpont tűnik valószínűbbnek, amikor az egyetem már nem viselte Ferenc József nevét, de még használták a régi, némiképp módosított rajzú és szövegű tulajdon-, illetve leltárbélyegzőt. A 84 számozott oldallal és tartalommal ellátott, 7–10. lapján hiányos füzetecske feltételezhetően valamilyen magángyűjteményből származott közintézményi megőrzésbe, de az is elképzelhető, hogy a kolozsvári egyetem átköltözésével került Szegedre. Utóbbi lehetőséget alátámaszt(hat)ja, hogy az összeállító Kotzebue után írt darabja Kolozsvárott jelent meg – és például nem Debrecenben vagy Sárospatakon –, vagyis lehetett valami ismeretsége, személyes kapcsolata a városhoz. Megerősíti e feltevést az a tény is, hogy a források között túlreprezentált Döbrentei Gábor Erdélyi Muzéum című lapja. További útja jelenlegi őrzési helyéig bizonytalan.

A füzet szövegeinek másolójáról a címoldal ad némi tájékoztatást:

> **NÉMÉLY,** / EGYVELGES, DOL / GOK. MELYE= / KET OSZVE GYüj / tögetet Dudok Pál / 1826ik es 7.ik Estendöben / Juvant Deo.

Helymegjelölés nincs, csak a cím alatti díszítőelemben ismétli meg a gyűjtemény készítője kisebb betűkkel a saját nevét és az 1826-os évszámot. Mivel azonban a

* A szerző az ELTE BTK Toldy Ferenc Könyvtárának vezetője.

1 A jelenlegi nevén Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet könyvtára 2002-ben vette fel Toldy Ferenc nevét. A gyűjtemény digitalizálva elérhető a honlapon, http://toldyferenc.elte.hu/nyitolap.html, a *Kincseink* menüpont alatt.

2 Jelzete: 46 648.

3 Utóbbi látható még a 49. és a 84. lapon, valamint a tartalomjegyzék végén is.

versek között több is a miskolci avasi templom gyülekezetéhez, annak egy-egy kiemelt alkalmához kapcsolódik, ahogy a megjegyzésekből ez kiderül, Dudok Pál kollekcióját minden további nélkül Miskolchoz, az észak-magyarországi reformátussághoz lehet kötni. A tartalomjegyzék végén az 1828-as évszám látható, a gyűjtés/másolás tehát a címben feltüntetett idővel szemben három évre terjedt, amit például a *Csuda esztendő 1828* című vers is bizonyít. A füzetben vegyesen találhatók verses és prózai művek, epigrammák és mesék, sírversek és köszöntők, időmértékes és hangsúlyos versek. A magyar nyelvű tételek között egy kétnyelvű, s két teljes egészében latin nyelvű vers is olvasható. Dudok Pál szórakoztató válogatást állított össze. Jelen van egy-egy alkotással Csokonai Vitéz Mihály és Kazinczy Ferenc, mellettük ma már elfeledett szerzők, s olyan névtelen vagy helyi alkotók, akik legfeljebb a közköltészet határain belül értékelhetők.

Az összeállítóról, aki egyben másoló is

Szinnyei József életrajzgyűjteménye szerint Dudok Pál ügyvéd, költő és író 1811 körül született, és 1853. február 1-jén halt meg Miskolcon. Fennmaradt halotti jelentése,[4] amelyet az apa, Dudok József nyomtattatott ki. Eszerint fia életének 42. évében hunyt el – vagyis a születései évszám pontosan 1811 – epeláz- és tüdőlobban, s február harmadikán temették el Miskolcon, az avasi református temetőben. Szinnyei szerint az 1830-as években Sárospatakon tanult, gyűjteményét tehát ezen időszak előtt állította össze, amennyiben a címoldalon olvasható évszám helyes, 15 és 16 (17) éves korában. Ez könnyen lehetséges, hiszen 1832-ben, 21 éves korában már megjelent nyomtatásban Kotzebue-fordítása,[5] amelyet 1836. április 12-én adtak elő Budán. E kötet címe azon a néhány helyen, ahogy egyáltalán szó van róla, hibásan olvasható. Átültette még a fenti szerző másik darabját is *A rumelsburgi kisértet, vagy a veres köpönyeges* címmel, s ezt 1835 és 1837 között több alkalommal előadták Debrecenben. Emellett versei jelentek meg, és színi bírálatokat is írt. Ezeket az adatokat ismétli meg a Schöpflin Aladár által szerkesztett *Magyar színművészeti lexikon* is. A szerző/másoló neve más modern kézikönyvben nem található, Stoll Béla alapvető bibliográfiája, valamint az eddig elkészült közköltészeti kötetek sem tartalmaznak róla, vele kapcsolatban semmit.[6]

4 Lelőhely: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, lásd: http://bazleveltar.hu/request.php?download.3141

5 August von Kotzebue, *A boszszúló lelkiesméret: szomorú játék 4 felvonásban,* – – után Dudok Pál, Kolo'sváratt, Burián Pál, 1832. A kötet digitalizálva olvasható a GoogleBooks szolgáltatásában.

6 *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája, 1542–1840*, összeáll. Stoll Béla, 2., jav., bőv. kiad., Bp., Balassi, 2002 (a továbbiakban: Stoll 2002).

Egy igaz magyar kesergese 1825.

Hunnia térje felett veszedelmes felleg ál nak
S már vég rombolását bizonyító mennkövi hulnak.
Melyek az Etna, s Vezúv Cyclopsai altal az Eris
Védje alat. sassától küldetnek Jupiertől.
Nézd magyar, im e sas szerezett veszedelmet ész által
Lész eddig fénylett. s őseid verétel az érdem
Tág mezeiyén szerzett, s veled is lőr honnyi szabadság
Körmek között fénylő menyétől, észve léporva.
Jer magyar! és kérjünk segedelmet az eddig
Szent oltalmában tartott magaro Uráról;
Hogy szamunkra kohólt veszedelmes ménykövi zaradj
Akinek a Vény mindeg hivei vóltunk.
Hivsegünk bérében most kárunkra igyekszik
Rossz szándeka miáltal, lüstként fordítsa nyakába.
Hadesmérje meg a magyarok Istene karja
Sújja nehéz vóltát; s mikor érzi végye észébe
Hogy kell egy mindeg hiv vólt népet szomorítani
Hogy ha az álnokság ki nem irta az emberi érzett
Még végkép, az Örök halalomtól jóra terentett,
Emberi szivedből; - Oh, kerünk légy figedemmel;
Mit mond ön szived? s mit dictal beléd az a' leg
Jobb Bíró? ki ha élsz, mindeg furdálya a belőlről
Fell hiledet hüségtelenül megrontani kész vólt
Szivedet. Ah nem félsz! hogy azon sok millio könyét
Melyeket ártatlan szemeinkből fojva kiharz li
Rettentő bosszút fog az Eg meg allani egkor. —

A kézirat leírása

A kéziratos füzet 84 kézzel számozott oldalból és háromlapnyi számozatlan tartalomból *(Mutató Tábla)* áll. Borítótáblája, kötése (ha volt egyáltalán) hiányzik, a lapokat a gerinc négy helyén megerősített könyvzsineg fogja össze. A címlap hátoldala üres – itt vannak a könyvtári bélyegzők –, ahogy a tartalom utolsó oldalán is csak öt sor látható. A kézírás jól olvasható, tisztázat, alig tartalmaz apró javítást, eredménye láthatóan reprezentatív céllal jött létre. Az egyes lapok néhol enyhén szamárfülesek, az. 51–52. alul szakadt, a 65–66. alsó sarka hiányzik, a 79. laptól alul papírhiány (egérrágás?) látszik, mindez azonban nem zavarja az olvasást. Jelenlegi állapotában csonka, a 7–10. oldalak hiányoznak, de az ezeken olvasható versek a tartalomjegyzék alapján ismertek.

A füzet egészében több kéz írása különböztethető meg külalak, helyesírás és tintahasználat alapján. Jól mutatja ezt például a 42. lapon olvasható hosszabb és rövidebb vers írásképe. Az ma már kideríthetetetlen, hogy valóban több személyről volt-e szó, vagy csak eltérő idejű feljegyzésről. A talán valamilyen alkalomra összeállított gyűjtemény írói/másolói, Dudok Pál – esetleg társai – figyelemmel volt(ak) a külalakra és az olvashatóságra. Előbbi csinos, utóbbi kárt nem szenved. A kiválasztott szemelvényeket egyhasábosan írta le, kivéve a 40–41. oldalakat: az első alján és a második felső részén a *Meghólt feleségem* kezdetű tréfás sirató magyar és latin szövege egymás mellett, kéthasábosan olvasható. A címek általában aláhúzással vannak kiemelve, akárcsak egy-két, a lejegyző által fontosnak érzett sor. Az első verscímben aposztróf szerepel, de általában ennek az írásjelnek a kitétele, valamint a főnevek nagybetűs kezdete, egyes szavak ékezése, a mássalhangzók hosszúságának jelölése ingadozó, következetlen. Néhány lap alján vezérszó található, egyébként többszörös tollvonás jelzi a szöveg befejeződését. Az oldalszámok felül láthatók, az utolsó vers a 84. lap alján fejeződik be, alatta betűkkel kiírva: *Vége*. Ezt követi a gyűjtemény tartalomjegyzéke.

A kézirat tartalmi jellemzői

Dudok Pál gyűjteményének legfőbb vonása, hogy a szerzői minőséget illetően három réteg különíthető el benne. Első helyen állnak a névvel és (részben) nemcsak szépirodalmi munkássággal rendelkező, irodalmi alkotásaikban a közköltészet tartalmi és kifejezési rendszerén túli esztétikai értékekkel jellemezhető alkotók: elsősorban Csokonai Vitéz Mihály és Kazinczy Ferenc, mellettük Cserey Farkas, Dessewffy József, Döbrentei Gábor, Péczeli József, Sebestyén Gábor és Teleki Ferenc. Őket követik a helyi, miskolci jelentőségű alkalmi szerzők, feltehetően, talán Dudok Pál korosztályából, róluk azonban a nevükön és

itt olvasható verseiken kívül semmit sem lehet tudni. Közéjük tartozik maga a gyűjteményszerkesztő/-másoló, rajta kívül Deák Zsigmond és Szatmári Sámuel. Egy szerzőt csupán P. C. monogram jelöl, ő írta a Teleki József halálára szóló sírverset. A harmadik réteg – bár feltételezni lehet, hogy a névtelen versek szerzői között a második csoportba soroltak közül is található egy-kettő – a tulajdonképpeni közköltészet: szerző nélküli, valamilyen alkalomra vagy témára készült munkák, amelyek részleges furcsaságát az adja, hogy csak kisebb hányadukban fordulnak elő más gyűjteményekben, nagyobb részük – mai ismereteink szerint – itt jelenik meg először – és utoljára.

Az országos hírű szerzők mind az összeállítót megelőző generáció tagjai. Elsőként kell említeni Csokonai Vitéz Mihályt (1773–1805) és Kazinczy Ferencet (1759–1831). Jelenlétük némi ellentmondást hordoz: míg Csokonai versei, verseinek variánsai előfordulnak közköltészeti gyűjteményekben, inspirációs forrásul is szolgálnak, Kazinczy munkái közül legfeljebb néhány dalszerű vers (*Fut az élet…*, *Fekete szemű szép hölgyecske* stb.) és néhány epigramma található meg a Dudok Páléhoz hasonló munkákban. Az utókor számára a náluk sokkal ismeretlenebbek között a legidősebb Péczeli József (1750–1792) református lelkész, műfordító, költő, akinek két meséje került a gyűjteménybe. Dessewffy József (1771–1843) a művelt nemesi politikusok közé tartozott, aki élete során gyakorolta magát a szépirodalomban is.[7] Itteni verse az Erdélyi Muzéumban jelent meg. Cserey Farkas (1773–1842) katona, elszegényedett erdélyi nemes, művelt, irodalompártoló, e gyűjteményben csonka verssel szerepel, ugyancsak az Erdélyi Muzéumban olvasható. Döbrentei Gábor (1785–1851) 1813-ban alapította az előbb említett folyóiratot, amely – mint látszik – több szemelvény forrásaként szolgált. Pataky (Pataki) Mózes (1784–1815), akinek halálára Döbrentei verset írt, ifjabb Wesselényi Miklós (1796–1850) nevelője volt; a szerző érintettségét feltehetően az adta, hogy az elhunytat ő követte ebben a tisztségben. Az előd levelezett Kazinczyval, 1814-ben az Erdélyi Muzéumban a római költészetről jelentetett meg tanulmányt. Lefordította Johann Wolfgang Goethe *Egmont* és Friedrich Schiller *Don Carlos* című drámáját, munkái azonban kéziratban maradtak. Döbrentei verse saját lapjában jelent meg, az 1817. évi 7. füzetben. Teleki Ferenc (1785–1831) élete elején a nagy múltú család osztrákokkal rokonszenvező tagja volt, amennyiben a német színtársulat támogatását a magyar elé helyezte; angolul, franciául és olaszul is olvasott. A reformkor kezdetén, Döbrentei hatására éledt fel az érdeklődése a magyarság iránt, ekkor kezdett anyanyelvén verselni. Gyűjteményes kötetét Döbrentei 1834-ben adta ki. Dudok Pál tehát a kézirat összeállításakor csak folyóiratokban megjelent művek közül válogatott, hiszen az említett szerzők még nem rendelkeztek önálló kötetekkel az 1820-as évek első felében.

7 Róla mint költőről: Vaderna Gábor, *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, Bp., Ráció, 2013 (Ligatura), 191–207.

Sebestyén Gábor (1794–1864) ügyvéd, jogi pályája mellett színműíró éppen a határon van, átvezető szerepet tölt be az irodalomtörténetben még jegyzett, illetve a lokális értékű alkotók között.[8] Gyűjtötte a veszprémi magyar nótákat, 1823-tól több füzetben jelentette meg azokat. Középszerű színműveket is írt, néhány verse közkézen forgott.

A második csoportot Deák Zsigmond, Dudok Pál és Szatmári Sámuel nevével lehet jelezni. Ők – és részben a névtelenek is – egyértelműen helyi, miskolci szerzők. Ez a tény megjelenik verscímben, és több helyen az avasi templomra való utalásban. A harmadik csoportot pedig a semmiféle egyedi névvel nem azonosítható szerzők munkái alkotják.

A szerzők azonosítása és anonimitása mellett a gyűjtemény elő- és keletkezési ideje is összeállítható. A nyomtatásban megjelent művek közül a legkorábbi Péczeli Józsefé: 1788. Az Erdélyi Muzéumban megjelent tételek mind a kezdő dátum előttiek, hiszen a lap 1814 és 1818 között jelent meg. Még a címben jelzett dátum előtt keletkezett Döbrentei Gábor verse (1815. január 25.), illetve a Teleki József halálára írt vers (1817). 1825-ből való az *Újesztendei versezet*, a Zsuzsanna- és Mihály-napi köszöntő, valamint az *Egy igaz magyar kesergése*. 1826. május 14-ei dátumot visel egy májusköszöntő vers, nem sokkal későbbi pedig az iskolai év végére írott költemény. Az 1827-es évet egy József-napi köszöntő, a második majálisi vers képviseli. Végül, ismét a címlapon jelzett időhatáron kívüli az 1828-as *Csuda esztendő*.

A kézirat tartalomjegyzéke és az egyes versek azonosítási kísérlete

[Bányai Márton / Bereczki Márton / Kis Áron], *A' Szalmás Üveg;* „Galambom szalmás üvegem!" (1–4)

A vers Csokonai *Szerelemdal…*-ának parafrázisa; szerzőségéről már az egykorú lejegyzők véleménye is megoszlott.[9] Bányai Márton Stoll 2002 névmutatója szerint egyműves szerző, Bereczki Márton és Kis Áron ellenben több gyűjteményben szerepel egy-egy művel.

[Döbrentei Gábor], *A' Törvény kiszolgáltatójahoz,* „Tekints a világnak zajgó tengerébe" (4–6)

A vers szövege csonka, (hiányzik az utolsó 4 sor). Döbrentei Gábor verse (1810), amely az Erdélyi Muzéumban jelent meg azonos címmel (1815, 3. füzet, 171–173).

8 Életművének néhány közköltészeti tanulságát lásd Vaderna Gábor tanulmányában, kötetünkben.

9 Lásd Stoll 2002, 704. sz., 134–7, szerzője itt Kis Áron; *Uo.,* 720. sz., I. 79–80, szerzője itt Bányai Márton; *Uo.,* 721. sz., 106 szerzője itt Beretzki Márt[on]; *Uo.,* 723. sz., 67, szerző nélkül; *Uo.,* 1265. sz., 27a–b, szerző nélkül; *Uo.,* 1269. sz., szerző nélkül, címe itt: *A' Szalmás üvegcséhez; Uo.,* 1281. sz., 6–7, szerző nélkül.

Cserey Farkas, *A Halálról* (7–10)

A vers eleje hiányzik, a szerző neve a vers végén, címe a tartalomjegyzékben olvasható. Megjelent az Erdélyi Muzéum 1815. évi 4. füzetében.

[Kazinczy Ferenc], *Epigramma. – Az Özvegy;* „Elmaradás te vagy a keserü. Ah! együt/halni" (12)

A szerző neve nincs feltüntetve, a cím a tartalomjegyzékben: *Az Özvegyhez*. Szerzői címe: *Az özvegy*. Az epigrammát Kazinczy Ferenc küldte Kis Jánosnak, 1813. február 9-én, Széphalmon írt levelében, ezekkel a sorokkal: „Gróf Was Sámuelné nevében és kívánságára, hogy férje sírkövére, vagy máshová, péld[ának]. ok[áért]. kertben metszettessék." Megjelent először az Erdélyi Muzéum 1815. évi 4. füzetében. Közköltészeti jellegű variáció a harmadik sor végén olvasható csonka mondat, amely az eredetiben: „Így lön ezentúl", míg a Dudok-féle gyűjteményben: „Így leve ezentúl".

A Kétféle Nagyságok, „Az Emberi nagyság kettö ide alatt" (13–14)

R. monogramú szerző fordítása németből. Az Erdélyi Muzéum 4. füzetében, 1815-ben jelent meg (30–31).

Döbrentei Gábor, *Pataky halála január 25 di 1815.,* „Setét nekem most, 's dísztelen a világ" (14–17)

A szerző neve a vers befejezése után olvasható, címe a tartalomban: *Pataky halálára írott vers*. Megjelent az Erdélyi Muzéum 1817. évi 7. füzetében.

Deák Zsigmond, *Epigrammák – Egy végetlen beszédü papra; Sextushoz,* „Elszorván polyvád, szükséges mondanod Ament"; *Mártiálból,* „Sexte, adós nem vagy meg valom, Sexte adós nem"; *Egy művész által epittetet templomra,* „Zeüsz ezután oda hadja egét 's ide tészi le szelét"; *Homér,* „Múltak idök, s múlnak, de Homer Sz. Lantja öröké"; *Az igazság képe itelö székben,* „Mért álsz oly szomorún it oh menyszűlte igazság?"; *A Gyermek költsönben,* „O! boldog tsetsemö! Most kis bölcsődbenis eltérsz" (17–18)

Hat klasszicista epigramma, az egyik Martialis-fordításként, -parafrázisként jelölve. A szerző neve az utolsó után olvasható. Deak Zsigmond feltehetően helyi, miskolci, Miskolc vonzású alkotó volt, epigrammái talán itt „jelentek meg" először. Nevét kézikönyvek nem tartalmazzák.

Dessewffy József, *Az Ember szeretönek imádsága a naphoz,* „Csilagok s egek királya" (18–23)

A szerző neve a vers végén olvasható, megjelent az Erdélyi Muzéum 1817. évi 8. füzetében.

Teleki Ferenc, *Sz. Dávid éneke a' Sorsról,* „Lelkem! Élted mézt töltéd-el" (23–25)
A szerző neve a harmadik vers végén olvasható. Megjelent az Erdélyi Muzéum 1818. évi 10. füzetében. E vers a forrásban és e gyűjteményben is fordításként van feltüntetve: „Zsidó nyelvből. Euphratnak Saul nevű szomorújátékából".

Teleki Ferenc, *Magánosság,* „Magánosság, kiröl hiszik" (25–26)
A szerző neve a harmadik vers végén olvasható. Megjelent az Erdélyi Muzéum 1818. évi 10. füzetében.

Teleki Ferenc, *Barátság és Szeretet,* „Szeretet, s baratságot" (26–27)
A szerző neve e vers végén olvasható. Megjelent az Erdélyi Muzéum 1818. évi 10. füzetében.

[Péczeli József], *Mesék* 1. *Patkány, Béka 's Gém.,* „A ki az egyűgyűt hálóba keriti"; *2. Mese. Kigyó – Reszelő,* „Egy éh kigyó bé ment egy kováts műhelybe" (27–30)
A szerző neve a két mese után hiányzik. Az első mese címe a tartalomjegyzékben: *A patkány és a béka,* a másodiké: *A kígyó és a reszelő.* Mindkettő forrása: Péczeli József *Haszonnal mulattató mesék, mellyeket rész-szerint Ésopusból vett, rész-szerint maga tsinált, s az olvasásban gyönyörködő iffjaknak kedvekért könnyen érthető versekbe foglalt* – –. Győr, Streibig József, 1788, LIV. és XLIX. sz.

Felséges királyunk születése napján mondatott Énekek, „A Háládatosság hűség" (30–31); *Könyőrgés előtt,* „Isten! királlyok királlya", nótajelzés: *A Gonosztévőknek dolgán* (31–32); Könyőrgés után, „A tiszta Őrőm tűzétől", nótajelzés: *Zaphir szinbe fel őltözve* (32–33)
Szerzője ismeretlen, Stoll 2002 nem tartalmazza. A három vers I. Ferenc (1768–1835) születésnapjára készült, ami február 12-e volt. Az év – a kézirat elkészültének idején belül – bizonytalan. Az énekek a miskolci avasi templomban hangzottak el, ahogy ez a második ének után olvasható. A nótajelzés helyét az első versnél a lejegyző üresen hagyta, a másodiknál

Szatmári Sámuel, *Újesztendei versezetek, 1825. Miskolc,* „Ha az ambrósiába fúlt" (33–34)
A szerző neve a vers elején kiírva, végén monogramszerűen olvasható. Ennél többet nem lehet tudni róla; talán azonos azzal a Szathmári Sámuellel, aki a közeli Szalóc református lelkészeként szolgált 1830–1831-ben, s itt hunyt el.[10] A címbeli többes szám ellenére e munkája egy versből áll.

10 *A Tiszáninneni Református Egyházkerület lelkészei: A kezdetektől a Millenniumig (Adattár),* szerk. Ugrai János, Sárospatak–Tiszaújváros, 2005 (http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tiszaninnen.pdf), 151. Korábbi névrokona, Szathmáry Sámuel már 1814-ben elhunyt.

Szatmári Sámuel, *Susanna Napjára. 1825,* „S millyen a' hóld pályája" (35)

A szerző neve a vers végén monogramszerűen olvasható.

Dudok Pál, *Jósef napjára. 1827,* „Fere gondok – és búk, az őrőm derűlyőn" (35–36)

A kötet összeállítójának neve a vers végén monogramszerűen olvasható: „Az iró D. P. 1827"

Dudok Pál, *Mihály Napjára. 1825,* „Oh! kedves Apolló kérlek" (37)

A kötet összeállítójának neve a vers végén monogramszerűen olvasható.

P. C., *Néhai Gróf Szeki. Teleki Jósef sir kővére,* „Sok kő tisztel porokat" (38)

A monogram mögé rejtőző szerző neve ismeretlen, a vers forrása: *Néhai r[ómai]. sz[ent]. birodalombéli gróf méltóságos széki Teleki Jósef úr sírhalma.* Pest, Trattner János Tamás, 1819, 261. A szerzőt a kézirat így jelöli: „Irta sirva egy Polgár P. C.", a vers végén a datálás: „MVásárhellyen 1817-be Ap 19-én".

Egy igaz magyar kesergese 1825, „Hunnia térje felett veszedelmes fellegek állnak" (39–40)

Szerzője ismeretlen, Stoll 2002 nem tartalmazza.

Egy valaki, meg hólt Feleségét igy siratta, „Meg holt Feleségem, Satis tarde quidem" (40–41)

Magyar–latin szövegű paródia, Stoll tizennégy előfordulását regisztrálja, az RMKT XVIII/4,[11] 150. szövegcsaládjaként negyvenkettőt, ebből hat változatot közöl. E gyűjteményben eddig ismeretlen változata olvasható, az 1820-as években megszokott 7 strófás altípusból.

A Magyar Examentre mondatott Enekek. Az 1826/7.iki Oskolai Esztendő végével. Bemenőre, „Szent Isten kinek szavára", nótajelzés: *Úr Isten kész* (41), Ki jővőre, „Rebegő nyelvűnknek hálját emellyűk fel az Egek Szent Urához", nótajelzés: *Le megy a nap rósás* (42)

A két ének szerzője ismeretlen, Stoll 2002 nem tartalmazza. Az 1826/7-es iskolai esztendő végén – feltehetően Miskolcon – hangzottak el, ahogy a cím alatt olvasható.

[Cím nélkül], „Mit emészt magába a' Hás, [!] és mit eszen" (42)

Négysoros gúnyvers, szerzője ismeretlen

11 *Közköltészet 1: Mulattatók,* s. a. r. Küllős Imola, munkatárs Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4).

A majáliskor mondatott Nóta 1827, „Músa! Május itt van már" (43–44)

Szerzője ismeretlen, Stoll 2002 nem tartalmazza. A nótajelzés helyét Dudok Pál üresen hagyta.

Deák Examenre mondatott Ének 1827, „Ut navis dubio mari comissa", nótajelzés: *Pompas est hajnal* (44–45)

Szerzője ismeretlen, Stoll 2002 nem tartalmazza. Latin nyelvű.

Post Examen, „Magnum erat olim viatorem olympiae proclamavi", nótajelzés: *A csendesen jadszodozo* (45)

A kétstrófás latin ének szerzője ismeretlen.

[Kármán József?], *Egy ortzájat festő Asszonyról,* „Ifjúnak láttzol de nem tagadhatod" (45)

Kétsoros epigramma, a szerzőt a kézirat nem jelöli. Címe a tartalomjegyzékből hiányzik. Eredetileg egy Kleist-fordítás, amely az Uránia I. kötetében (1794) jelent meg K.n betűjellel, amely jó eséllyel Kármán Józsefet rejti.[12]

Epithapium, „Hic jacet in tumulo aegregius ile Nanási" (46)

Latin nyelvű tréfás epigramma, szerzője ismeretlen.

Angyalbandi sírverse, „Nagy hir, nagy név hever itt a Föld porába" (46)

Szerzője ismeretlen, forrása talán egy ponyva, bár az általunk ismert Angyal Bandi-dalfüzérekben nem szerepel.

Egy Légyröl mély a Gyertya lángjánál el égett, „Te vagy valosagos kepe az ollyannak" (46)

Epigramma, szerzője ismeretlen.

Mariskához, „Felti Mariska Urát, 's ha szemét más nőre szögezni" (46)

Epigramma, szerzője ismeretlen.

[Az orákulumok jövendölésének megszűnése 1827], „Légy bátor a' Földnek hatalmas királya" (47–48)

Szerzője ismeretlen, Stoll 2002 nem tartalmazza. A cím csak a tartalomjegyzékben olvasható; a 46. lap alján egy talán címként is felfogható latin szentencia: *Nihil ab omni parte beatum.* A vers után, a 48. lap alján statisztikai feljegyzés: „1827ik Esztendőbenn születtek 363 meghóltak 418 Parosodtak 93."

12 Bővebben: Szilágyi Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája,* Debrecen, 1998 (Csokonai Könyvtár, 16), 139–140, 261.

Sir irás, „Mi vagy most te én is valaha az vóltam” (49)
Szerzője ismeretlen.

Egy kutyának Sir irása, „Boldog valék éltem kedvem szerint eltelt” (49)
Szerzője ismeretlen.

Majálisra mondatott Nóta, „Musa fordully erre tsára”, nótajelzés: *Draga kin[csem]* (49–50)
Szerzője ismeretlen, Stoll 2002 nem tartalmazza. Dátum a cím alatt: 1826. május 14. A nótajelzés Csokonai *Szerelemdal…*-ára utal, vendégsorként viszont a *Szegény Zsuzsi…* (közköltési eredetű) kezdősora is beépül a versbe.

A Rubin, „De bóldog Barátom s gazdag ezerekkel” (51–53)
Szerzője ismeretlen, Stoll 2002 nem tartalmazza.

Az Úrfi és a Szakáttsa, „Hat vendéget várok mára votsorára” (54)
Tréfás epigramma, szerzője ismeretlen.

Anekdotta (54)
Próza; szerzője, forrása ismeretlen.

Egy részegnek koporsó-verse, „Vándor ki e sirhalomhoz” (54)
Gödör Lajos verse, eredeti címe: *Egy részeg sírköve* (Szép-literatúrai ajándék, 1821, I. félesztendő, 192).

A narancs. Mese, „Egy Leány narancsot kapott ajándékban” (54–55)
Alcíme szerint mese, szerzője ismeretlen.

Az éretlen szilva. Mese, „Kertembenn a’ szép fák kőzőtt” (55–57)
Alcíme szerint mese, szerzője ismeretlen.

[Csokonai Vitéz Mihály], *Új Esztendei Gondolatok,* „Oh idő futos idő” (57–60)
Csokonai verséből csak az első 18 strófát másolja le, a Lillához szóló folytatást nem. A szerzőt sem a vers végén, sem a tartalomjegyzékben nem jelöli. Talán nem is volt vele tisztában, hiszen mintha nem értené a névutalást az itteni záró sorban, így elrontja a szótagszámot: „Útas! Itt Fekszik VITÉZ.” helyett: „Útas itt fekszik egy vitéz”.

Rózsi, „Hogy hogy lyánka tsak magadba” (60–63)
Szerzője ismeretlen, Stoll 2002 nem tartalmazza.

Senki Pálnak tanúlt mestersége (63–64)

Szerzője ismeretlen, forrása egy közismert ponyva: *Senki Pálnak felszabaduló és nevezetes tanúlt mestersége.* [Hely, év, nyomda nélkül, 1802 után, pl. OSZK 820.786], [3]–[5], ez a sorozat 2. szövege. Senki Pál a szájhagyomány és a nyomtatott közköltészet ismert alakja, vérbő, mosdatlan beszédű, cenzúrázatlan versek szerzője.

Anekdoták (64–70)

Tizenöt különböző történet. Forrásuk, szerzőjük ismeretlen; talán kalendáriumi vagy folyóirat-másolatok.

Sebestyén Gábor *A Háború,* „Harsog minden fűl dobokon" (70–77)

A vers másutt is előfordul a kéziratos hagyományban: Stoll 2002, 648. sz., I. 19b; 1287. sz., 106.

Csuda Esztendő. 1828., „Midőnn már az Ó Esztendő" (77–79)

Szerzője ismeretlen, Stoll 2002 nem tartalmazza.

Anekdota a cigányról (80)

Próza. Címe csak a tartalomjegyzékben szerepel, szerzője ismeretlen.

Rege, „Eggy Barát eggy Tolvajt utolsó óráján" (80)

Szerzője ismeretlen, Stoll 2002 nem tartalmazza.

Anekdota (80–81.)

Szerzője, forrása ismeretlen.

Enyelgés, „Van eggy Hives, hegyes, völgyes Vává város" (81–83)

XVIII. század közepi eredetű „félrehallós" csúfoló a rossz nyelvekről, 11 strófányi terjedelemben. Bővebben: RMKT XVIII/4, 112. sz.

[Csokonai Vitéz Mihály], *Az Estvéhez,* „Csendes Estve! légy Tanúja" (83–84)

A szerző neve hiányzik, ahogy a két utolsó versszak is.

Néhány mutatvány az eddig ismeretlen, szerzővel azonosítható, illetve szerző nélküli versekből

Dudok Pál
Jósef napjára 1827

Fere gondok – és búk, az őrőm derűlyőn
Ortzámon, mikor illy sz. kőtelességet
Véghez viszek, – 's a' jó Apolló repűllyőn
Hozzam – s fejeze ki titkom, mely bent éget.
Buzog szivem, s ezen á Szent jeles napon
Akar egy forása fakadni mélyből a
Szives kivánások egy mást toló habon-
ként őmlenek; mivel napod meg újula.
Él-él trutzoly a' mord Halál hatalmán
Mig a te magzatid szárnyad alat lésznek
De még azontúl is él eztet monhatvan:
„Őrőmel halok meg mert bóldogok lésznek
Mig pedig eföldi sárházát éltednek
a szurmos időnek keze bé nem dőnti
Légy bóldog, mig meg nem ál útya verednek
'S Lelked a' menyei birót nem kőszőnti
Az őregség rántza homlokodon verjen,
Sátort magának, de a' vigság ne hagyon
Nyugtot a bús gondnak, hogy benne heverjen.
És birj egességgel mély leg drágabb vagyon.
Éllyel számos időt 's nevellyed magzatid
a Jó Erkőttsőkben, mellyek az egekbe
Emelik az embert. – Im magyarázatit
Szivemnek kiőntém vegyed kegyelmedbe.
Az iró D. P. 1827 (35–36)

Mihály Napjára 1825

Oh! kedves Apolló kérlek
Boldogits szandekomba
Amig benne véget erek
Mert a' vagyon czélomba:
Hogy a nagy Atyám nevére
Cziterám pendithessem

És az ő tiszteletére
Verseim igy kezdhesem:
„Nagy Ember! A Tőrsők attyja
Életed légyen az ég
Kellemed szivem meg hattya
Kővessen hát a jó vég.
Phoebus a menyei doktor
Egésségednek védje
Legyen, 's az Őregségi kor
Tanátsidnak segédje.
Az iró D. P. 1825. (34)

Csuda esztendő 1828

Midőnn már az Ó Esztendő
Kezdett vala eltűnni
'S a' rája következendő
Házainkba bejőnni
Eggy jó Angyal jőtt szobámba
Őltöztetett bé ruhámba
Intett menni, s feláltam
És utánna sétáltam.

Halgatva ment, én se szóltam,
Szemem rá függesztettem,
Hogy menybe visz azt gondoltam
Azért ugyan siettem.
De nem úgy lett. Sok vizeken
Nagy Erdőkőn, nagy hegyeken
És vőlgyekenn által mentűnk
'S egy barlangbann pihentűnk.

A Barlangnak hatrúlyábann
Piross szőnyeg függ vala,
S Fel húzá ezt hamarjábann
Az Istennek angyala
Kristály tűkőr úgy villogott
A Fő Angyal ebből szokott
Jővendőket mondani
Halandót tanitani.

Mosolyogva rám tekintett
Hogy nezzek a' tűkrébe
Kőzeléb magához intett;
És én mentem elébe.
Benne láttam ez Esztendőt,
A mostan reánk jővendőt;
Illy Esztendő nem vólt még
Hála érte, kegyes Ég.

A szántó főld kész kenyeret
Termelt és kalálszakat;
Dolog nem lőn fel tenyeres
Nem láttam agságokat.
A Petsenyék úgy repdestek
Hogy őnként a' szájba estek
Bor folyott a Dunába
Pályinka a Tiszába.

A Főldből kő Házak nőttek
Zsellér Ember egy sem volt;
A Ruhák magoktól jőttek
Eggy Ember sem gyalogolt,
Arany esett a Jég helyett,
Minden kővets ezűsté lett,
A Muzsika jól zengett
'S Tántz alatt a Főld rengett.

A szép Angyal igy szól végre
„Jó esztendő ugy é hát?"
Én Intettem és az Egre
Küldtem szivem haláját.
S amint nagyon fohászkodtam
Szép álmomból felotsodtam,
Mert tsak álom látás volt
Amit tollam itt rajzolt. (77–79)

Egyvalaki, megholt feleségét így siratta

Megholt feleségem, Oda reménységem,	Satis tarde quidem, Debuisset pridem,
Be jó gazdasszony volt, A bort nem szerette,	Cuncta dissipavit, Csak semper potavit.
Bárcsak visszajönne, Bőjtölnék érette,	Quod Deus avertat, Ut ibi maneat
Bezzeg megbecsülném, Csókokkal illetném,	Crinium tractibus Per dorsum fustibus.
Ó, szomorú halál Mért vetted el tőlem?	Cur sero venisti Sed bene fecisti.
A templomba megyek, Imádkozom érte,	Adibo popinam Moerorem deponam
Már mit cselekedjem? Magam felakasztom.	Queram meliorem Ducam pulchiorem.

VADERNA GÁBOR

Sebestyén Gábor és a közköltészet

(Sebestyén Gábor pályaképe)

Sebestyén Gábor (1794–1864) kedvelte a nótákat. Publikus irodalmi pályájának talán legmaradandóbb része Ruzitska Ignác kottáinak kiadása. E tanulmányban azonban éppen ezzel a kérdéssel fogunk viszonylag keveset foglalkozni, s Sebestyén kéziratos formáiban fennmaradt verseivel többet. Sebestyén ugyanis virtigli grafomán volt, akinek költői munkásságában, mint valami olla potridában ott kavargott a XIX. század első felének szinte összes költői iránya – így a közköltészet is.

Ki volt Sebestyén Gábor?

Életútja viszonylag pontosan összerakható, mivel a) ő maga is megírta életének folyását, s ez kéziratban fennmaradt;[1] b) elképesztő mennyiségű kéziratos anyag áll rendelkezésre tőle az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában;[2] c) Eötvös Károly írt egy cikksorozatot életéről, amihez a szerző – Sebestyén édesanyjának rokona lévén – a család tagjaitól, tehát első kézből gyűjtött ma is hitelesnek tekinthető információkat. (Eötvös valójában Kocsi Sebestyén Istvánról kezdte el írni cikksorozatát, mely utóbb Sebestyén Gábor életének ismertetésébe torkollott.)[3]

Sebestyén Gábor 1794. február 14-én született Debrecenben. Édesapja, Kocsi Sebestyén István (1776–1841) éppen ekkoriban volt a debreceni református

* A szerző az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének adjunktusa. A tanulmány írásakor az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíjában részesült.

1 [Sebestyén Gábor *Naplói*], Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK Kt), Quart. Hung. 1549, I, 1r–11r.

2 Ezek nagy részét hivatkozni fogjuk, ám közel sem az összest.

3 I: Eötvös Károly, *Kocsi Sebestyén István,* Pesti Hirlap, [I:] 1907. júl. 31., 1–3; [II:] 1907. aug. 1., 1–3; [III:] 1907. aug. 2., 1–3; [IV:] 1907. aug. 3., 3–6; [V:] 1907. aug. 7., 3–6; [VI:] 1907. aug. 10., 3–5; [VII:] 1907. aug. 14., 2–5; [VIII:] 1907. aug. 15., 4–6; [IX:] 1907. aug. 17., 3–6; [X:] 1907. aug. 22., 1–3; [XI:] 1907. aug. 23., 3–6; [XII:] 1907. aug. 24., 3–5; [XIII:] 1907. aug. 29., 3–5; [XIV:] 1907. aug. 30., 3–6; [XV:] 1907. szept. 3., 1–4; [XVI:] 1907. szept. 6., 3–6; [XVII:] 1907. szept. 11., 3–6. A továbbiakban a szerző nevével és a cikk sorszámával hivatkozom e sorozatra.

kollégiumban az exegesis, a zsidó nyelv és történelem professzora. Az apa idáig vezető karrierje is körülbelül rekonstruálható: a Veszprém megyéből származó férfi 1776 körül a debreceni kollégiumban, 1780 körül Kecskeméten tanult, majd 1784-ben Kunszentmiklóson lett rektor, 1787-ben külföldi tanulmányutat tett, a Frankfurt am Oder-beli Viadrina Egyetemen tanult, hazatérvén előbb Monoron segédlelkész, majd 1792 és 1803 között debreceni professzor volt. Meglepő módon csak 1797-ben nyert papi képesítést Debrecenben. További pályája azért is lényeges, mert fia, Gábor követte apját újabb állomáshelyeire. 1803-ban hajdúböszörményi, majd 1806-ban hajdúszoboszlói pap lett, 1808-ban már Kecskeméten teljesít szolgálatot, majd 1814-től egy évig ismét Monoron van. 1815-től haláláig, 1841. január 25-ig a pápai református kollégiumban a teológia tanára. Feleségéről, Kis Zsuzsannáról nevén kívül nincs további adatunk. Az apa igazi polihisztor volt, a latin, héber, görög, arab, szír, káldus, kopt nyelvek ismerője és szakértője, aki – legalábbis Eötvös szerint – latin nyelven írt egy kopt nyelvtant is.[4] Annyi mindenesetre biztos, hogy az apa szorosra és pályája során egyre szorosabbra fűzte viszonyát a református egyházközösségével. Jelzi ezt az is, hogy Gábor fiának keresztszülei között találjuk Hunyadi Ferencet, a Tiszántúli Egyházkerület püspökét.[5]

Az apa karrierjének vázlatos ismertetésére azért volt szükség, mert előképe ez annak a mobilitásnak, melyet aztán fia is örökölt. (Bár nyilván nem lényegtelen körülmény az, hogy az apától kapcsolati hálót is örökölhetett e mozgékonysághoz, nem csak mintát.) Gábor elemi iskoláit Debrecenben kezdte, majd apját követte Hajdúböszörménybe 1803-ban. Innen az 1805/6-os tanévre tért vissza a református kollégiumba, ahol csak egy évet töltött. 1806-tól 1808-ig Hajdúszoboszlón él szüleivel, apja tanítja, illetve itt járja a rhetorica classist, majd Kecskemétre kötözésük után nyílik módja magasabb szintű iskolába iratkozzon. Itt járta poetica classist, tanára Császári Lósy Pál volt. 1809-ben már senior, s 1810 végén a pozsonyi evangélikus líceumban folytatja tanulmányait (mint rhetor és primanus). Itt a Pozsonyi Magyar Társaság elnöke is rövid ideig. Ezt az időszakot már gazdagon dokumentálják versei is: Gábor ekkortól kezdve egészen élete végéig elképesztő lendülettel ontotta a költeményeket. 1813-ban tért vissza a Debreceni Kollégiumba, ahol főként teológiai tanulmányokat folytatott (ekkor már tanításból tartja el magát). Mindez azt jelenti, hogy jogi és teológiai képzésben is részesült. 1815-ben rövid ideig házitanító Csokalyon (ma: Ciocaia, Románia) Fényes Antal fiainál, Józsefnél, Dánielnél és Eleknél (a későbbi statisz-

4 Eötvös I, 2.

5 A másik keresztszülő Gál András, a kollégium tehetséges alumnusa, aki nem sokkal ezután már Jénában tanult tovább. Lásd Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái,* IV, Bp., Hornyánszky Viktor, 1896, 1430–1433; Uő, *Magyar írók élete és munkái,* III, Bp., Hornyánszky Viktor, 1894, 938–939.

tikusnál), majd ismét Debrecenbe tér vissza (a debreceni kerületi tábla jurátusa lesz), onnan 1816-ban Pestre megy Királyi Táblához joggyakorlatra (egy évig még Fényes két idősebb fia is mellette van tanítványként), majd 1819. december 16-án tesz ügyvédi vizsgát.

Időközben napvilágot látnak irodalmi próbálkozásai is. Versben ünnepli gróf Teleki László Somogy vármegyei adminisztrátornak septemvirré való kinevezését,[6] megjelenik a *Tuba* című *Himfy*-utánérzése.[7] Ügyvédi vizsgája után előbb Pápára megy ügyvédkedni, onnan pedig nem sokkal később (nem tudni, hogy pontosan mikor) Veszprémbe költözik, ahol élete végéig lakást tart fenn. E költözések után még egy ideig kitartott irodalmi lendülete, folyóiratokban is jönnek le versei (ezeket a *Függelék*ben soroltuk fel), s további írásai történeti, nyelvészeti, zenetörténeti és egyháztörténeti témákban. 1822-ben két érzékenyjátéka jelenik meg,[8] melynek kivételesen valami visszhangja is ismert: Takáts Éva írt róla vitriolos kritikát a Tudományos Gyűjteménybe.[9] Figyelemre méltó közköltészeti érdeklődése: *Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből* címmel 1823 és 1832 között tizenöt füzetet adott ki.[10] Több ízben elkezdte sajtó alá rendezni verseit,[11] ám gyűjteményes kötete végül nem jelent meg. Ám Sebestyén nemcsak a humán területeken jeleskedett. Pesti tartózkodása alatt bejárt az egyetem

6 [Sebestyén Gábor,] *Öröm-ének, melly nagy méltóságú gróf Széki Teleki László ő méltóságának a' tsászári királyi apostoli felség kamarássának, a' helvétziai vallás tételt tartók' Dunamellyéki Superintendentiájok' világi fő curátorának, tekíntetes Somogy vármegye fő ispányi administratorának 's a' t. a' felséges septemvirális tábla tagjává való ki neveztetése alkalmatosságával szereztetett,* Rév-Komárom: Özvegy Weinmüller Klára, 1819. – Megtalálható: Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár (a továbbiakban: OSZK Any), 1819 4° (2 példány).

7 *Tuba[.] Az égő és oktató szerelem két részben* Sebestyén Gábor által, Budán, a' K. Magyar Universitás' Betűivel, 1819. – Megtalálható: OSZK 192.969 Majdnem teljes kézirata: OSZK Kt, Oct. Hung. 931.

8 Sebestyén Gábor' *Eredeti víg és érzékeny játékai: 1. Asszonyi Praktika: 2. Katzki Pál, vagy A' meg találtt arany gyűrű,* Pest, Trattner János Tamás, 1822. OSZK 192.833.

9 Takáts Éva, *Sebestyén Gábor' eredeti víg és érzékeny játékai,* TudGyűjt, 1822/X, 110–113. Utóbb – nyilván nem függetlenül e kritikától – Sebestyén a női nem hivatásáról szóló vitába bonyolódott Takáts Évával. A hozzászólások: Sebestyén Gábor, *Menyből jött kirekesztő privilégium,* TudGyűjt, 1826/II, 124–126; *Észrevételek, S. G. menyből jött kirekesztő Privelegiumára,* TudGyűjt, 1826/VI, 104–108; Szontágh Gusztáv, Kiss Károly, *Bajnoki Hartz, Takáts Éva aszszony ügyében az Aszszonyi nem érdemei 's Jussaiért,* TudGyűjt, 1826/VIII, 72–104; Takáts Éva, *Barátnémhoz írt második Levelem ismét Nemünk' ügyében,* TudGyűjt, 1826/IX, 73–96.

10 Kritikai igényű kiadása: *Magyar nóták Veszprém Vármegyéből, melyek fortepianóra alkalmaztattak Ruzitska Ignátz által: 136 verbunkos tánc 15 füzetben, a Veszprémvármegyei Zenetársaság kiadásában 1823–1832 között,* szerk., kísérőtanulmány Rakos Miklós, Bp., a szerző kiadása, 1994.

11 Ilyen gyűjteménye például: *Töredék versek mellyekkel életének némely üres óráit játszotta el S. G.,* OSZK Kt, Quart. Hung. 1468. Lásd Eötvös XI, 4.

számtan- és csillagászatóráira, s a jogtörténet megszállott tanulmányozásába fogott. Írt tanulmányt Newtonról (ma már nem ismert)[12] és egy csillagászati tankönyvet is (ez talán megjelent).[13] Más, elsősorban történeti, verstani és zenei témákról is közölt cikkeket.[14]

Hivatali és egyházi karrierje Veszprémben is felfelé ívelt. 1827. június 20-án a dunai református egyházkerületben tanácsbíró (superintendentialis assessor), november 21-én Veszprém vármegyei aljegyző, ugyanakkor táblabíró. Nem sokkal később Győr, Fejér és Vecseszék táblabírája is lett. 1834-ben presbiter, Veszprém vármegyei tiszti főügyviselő, 1840-ben superintendentiális könyvvizsgáló és vármegyei főjegyző. Az 1843/44-es, majd 1847/48-as diétán Veszprém vármegye követe.[15] Eötvös Károly szerint Deák Ferenc és Palóczy László barátja.[16] Országgyűlési beszédei kéziratos hagyatékában fekszenek.[17] Annyi bizonyos, hogy a '48-as forradalom és annak következményei megrettentették a Királyi Tábla akkori hivatalnokát. Sebestyén május 15-én kéri Deák Ferenctől felmentését, aki feltehetően meg is adta azt.[18] Ekkor visszavonult, s amíg zajlott

12 Lásd Eötvös XI, 3. Persze meglehet, Eötvös csak Sebestyén Juranits György Newton-könyvéről írott hosszas recenzióját nézte tanulmánynak. Vö. Sebestyén Gábor, *Praecipuum atque fundamentalem in Neutoniana motuum Planetariorum theoria errorem pluribus demonstrat argumentis Georgius Jurnatis,* TudGyűjt, 1822/IX, 97–114. Kézirata: OSZK Kt, Quart. Hung. 12/XIII.

13 Petrik bibliográfiája tud egy ilyen kötetről: *A nap országa, mellyet Mélt. Szilasi és Pilisi Szilassy József urnak* Sebestyén Gábor *ajánl,* Pest, 1820. Elérhetőséget már ő sem ad: *Magyarország bibliographiája 1712–1860: Könyvészeti kimutatása a Magyarországban s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak,* III, összeáll. Petrik Géza, bev. Szilágyi Sándor, Bp., Dobrowsky Ágost, 1891, 359. A csillagászati tankönyv kézirata: *A' Nap országa kultsa: A' tanuló ifiúság számára készítette Sebestyén Gábor,* OSZK Kt, Quart. Hung. 1467.

14 Később említett cikkein kívül még a következő, névvel megjelent írásait ismerjük 1848 előttről: *Péter Magyar Királynak származása 's rokonsága felől,* TudGyűjt, 1820/II, 40–47; *A' Római Számok,* TudGyűjt, 1820/IV, 76–80; *A' Magyarok', Vezeték' Nevei,* TudGyűjt, 1820/XII, 87–99; *A' Magyar Nyelvnek, a' mértékes Versekre, minden más Nyelvek felett való alkalmatos volta,* TudGyűjt, 1822/V, 50–58; *Veszprém Vármegyei muzsikai Intézet,* TudGyűjt, 1825/III, 76–87; *Csermák' emléke,* Felső Magyar-Országi Minerva, 1829, Második kötet, Negyedik Füzet, 289–290; *Figyelmeztetés [Luther levele Dévay Mátyáshoz 1544.],* Hirnök, 1841. december 6., [8].

15 Közpályájához lásd Pálmány Béla, *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848,* Bp., Argumentum–Országgyűlés Hivatala, 2011, I, 1140–1141.

16 Eötvös XIV. Szinnyei is tud hosszas levelezéséről Palóczyval. Szerinte van olyan levele, mely húsz ívre terjed. Azt sajnos nem mondja meg, hogy hol vannak ezek. Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái,* XII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1908 (a továbbiakban: Szinnyei XII), 815. Palóczyról lásd Pálmány, *i. m.,* I, 1068–1069.

17 Lásd *Sebestyén Gábor vegyes iratai,* OSZK Kt, Fol. Hung. 1138. passim.; *Sebestyén Gábor veszprémmegyei követ beszédei 1843–1848,* OSZK Kt, Fol. Hung. 1139.

18 „1848ki Május 15kén Pesten Deák Ferencz Igazságügyi Minisztert arra kértem, hogy miután én ily zavaros időben, a' jelen conjuncturák közt, és családom iránti tekintetből, hívatalt

körülötte a szabadságharc, Sebestyén megírta a szakáll kultúrtörténetét. Ez az egészen különös történeti munka, melyről amikor először kezembe akadt, azt hittem, hogy valamiféle paródia lehet csak, hosszasan értekezik a különböző szakállviseletek történetéről, a szakállak tipológiáját adja, s nem utolsó sorban a szakállviselés nemzeti vonatkozásait taglalja.[19]

Későbbi karrierjéről már kevesebbet lehet tudni (no meg távolodván vizsgált korszakunktól, én sem ástam mélyre a témában). Eötvös Károly sem mond sokkal többet, mint amit Szinnyei József közöl: „1850-ben a soproni főtörvényszék ülnöke lett, 1855-ben az ottani úrbéri főtörvényszékhez helyezték át. 1862-ben nyugalomba vonult és olvasmányainak élt."[20] A mi szempontunkból még annyi fontos ebből, hogy a nyilvánosság előtt három területen tűnt fel. Egyfelől a különböző versjátékok, különösen az anagramma megszállott művészeként. Bartakovics Béla egri érsek nevéből 5068 anagrammát gyártott (szerencsére jó hosszú neve volt az egyházi méltóságnak),[21] Simon Vince csornai prépost nevéből 101-et (azért ez rövidebb név volt latinul is),[22] 1858. december 19-én Rudolf trónörököst ajándékozta meg nevének betűiből készült anagrammákkal (ennek kapcsán még az uralkodó, Ferenc József is fogadta 1859. január 3-án), sőt ehhez még egy latin nyelvű tankönyvet is összeütött az anagrammaírás fontosabb szabályairól.[23] Másfelől Sebestyén csatlakozott korának adomák iránit érdeklődéséhez: részint ő maga is írt adomákat, részint róla terjedtek el adomák.[24]

---

vállalni nem akarok; tehát ha a' Cancellariától átvett íromány közt az én Királyi Táblára proponáltatásom is elő kerülend. Folyamodásomra írja reá, hogy az én saját kérelmemre az énnekem vissza adatik: és ezt Deák Feri barátom megis igérte. Másnap egy levelet irtam neki hogy ezt valami dacznak avagy szolgálni nem akarásnak ne vegye. Majd utóbb ha csend és rend lesz 's compromissió nélkül meg lehet parancsoljon a' Ministerium bármikor velem." [Sebestyén Gábor *naplói*], OSZK Kt, Quart. Hung. 1549, I, 6v.

19 *Pogonologia, vagy is értekezés a' szakálról, leginkább történeti tekintetben, classicus szempontból. Irta Sebestyén Gábor,* OSZK Kt, Quart. Hung. 1549, II. kötet.

20 Szinnyei XII, 815.

21 Kéziratát lásd [Sebestyén Gábor,] *Anagrammák,* OSZK Kt, Fol. Hung. 1137.

22 *Victoria Vincentem Vincens, honoribus reverendissimi ac amplissimi domini Vincentii Simon S. candid ac exemti Ordinis Praemonstratensis canonicorum regularium praelati […] I[a] Calendarum Januarii 1861. occasione solennis installationis, in tesseram amicitiae anagramatice evicta* per Gabrielem Sebestyén, Sopronii, Typis Caroli Romwalter, OSZK 406.296/19.

23 *Genethliekon, seu Anagrammata Virgiliana, ad honorem serenissimi cæsareo-regii coronae principis, Rudolphi Francisci Caroli Josephi in castello cæsareo Laxenburg Austriæ, die XXI. mensis Augusti, anno MDCCCLVIII, fausto numine nati, ex unico Virgilii versu, ad hæc solemnia adplicito, juxta auctorem classicum, stylo classico, in sexaginta rythmice sonantibus dicis, diebus nativitatem statim sequentibus, constructa, illustrata, dicata,* per Gabriel Sebestyén, *ad inclytam tabulam cæsareo-regiam judiciariam superiorem* – Sopronii, in. Hungaria – cojudicem, et in urbarialibus referentem. Sopronii 1858. Typis Caroli Romwalter. OSZK 256.638.

24 Lásd Aszalay József, *Szellemi röppentyűk, történelmi s humoristikai szinezettel,* Pest, Ráth Mór, 1859, 270–290; ill. a Vasárnapi Ujság visszaemlékezését személyére: *Sebestyén Gábor*

Nem ejtettünk szót családjáról. 1825. május 15-én vette feleségül Szőke Juditot (1805–?), Szőke László birtokos és Péter Krisztina lányát,[25] akitől négy gyermeke született: Károly (1827–1831), Pál (1828–1891),[26] Antal (1830–1864 és 1907 között) és Károly (1832–1864 és 1907 között). Sebestyén Gábor 1864. április 4-én halt meg pesti otthonában. Felesége, három gyermeke és hat unokája gyászolta.[27]

(Sebestyén Gábor költészetének rétegei)

1854-ben történt meg Sebestyén Gáborral, hogy egyik éjszaka nem tudott aludni. Felkelt hát, s írt egy egész kötetnyi költeményt.[28] 1810. december 20-a és 1813. február 25. között 128 nyolcadrét lapot sűrűn írt tele költeményekkel.[29] Egy negyedrét gyűjteménybe az 1820-as évek elejétől kezdve 1864-ig időrendben 255 költeményt írt be,[30] ám ez a mennyiség még csak meg sem közelíti verseinek sejthető mennyiségét.[31] Ezek az esetek is jelzik, hogy nem éppen terméketlen szerzővel állunk szemben. A kéziratok viszonylagos rendezetlenségének (olykor

(1794–1864), Vasárnapi Ujság, 1864. ápr. 10., 137–138. Megjegyzem, Aszalay családi vonalon is kapcsolatban állt Sebestyénnel, aki bátyjának, Aszalay Lászlónak 1861-es egri kanonoki beiktatására verset is megjelentetett: *Alagya, melyet főtisztelendő és nagyságos szendrői Aszalay László, mizslei prépost, esperes és szentistváni volt plébános urnak mint felséges urunk által, az egri főmegyében legkegyelmesebben kinevezett kanonoknak 1862-dik évi január XXI. történt ünnepélyes beigtatása alkalmára, évszámokat jelentő versekben, készitett* Sebestyén Gábor, Eger, nyomatott az Érseki Lyceumi Könyvnyomdában, 1862; OSZK 217.231; Kny. D296.

25 Egy bizonyos Kováts Pál adta össze őket. Beszédét közli: Kováts Pál, *Hol van ma-is a' Paraditsom e' földön?* (közli szükséges változtatások mellett Edvi Illés Pál), Felső Magyar-Országi Minerva, 1830, Negyedik kötet, Tizedik Füzet, 69–73.

26 Életéről lásd Pálmány, *i. m.,* II, 2071–2072.

27 Lásd *Gyászhírek,* Fővárosi Lapok, 1864. ápr. 7., 349; *Gyászjelentés,* Sürgöny, 1864. ápr. 6., [2].

28 *Álmatlan könyv, vagy is, Sebestyén Gábornak némely álmatlan hosszú Éjtszakákon Éjjelenként való álmos időtöltései,* Sopronban, 1854, OSZK Kt, Oct. Hung. 1947.

29 *Elegyes múlatság, mellyet üres óráiban irogatott és a készitett Posonyan, Sebestyén Gábor. ad anno 1810 die 20 December,* OSZK Kt, Oct. Hung. 543. (A címben szereplő dátum természetesen a versek írásának-leírásának kezdő dátumát jelöli.)

30 *Töredék versek mellyekkel életének némely üres óráit játszotta el S. G.,* OSZK Kt, Quart. Hung. 1468.

31 Lásd még a következő kéziratos köteteket: *Sebestyén Gábor vegyes tárgyú költeményei – 's Csermák Antal élete,* OSZK Kt, Quart. Hung. 888; *Összegyűjtött versek. (Sebestyén Gábor hagyatékából.),* OSZK Kt, Quart. Hung. 1460; *Sebestyén Gábor vegyes költeményei 1826.,* OSZK Kt, Oct. Hung. 223; *K. Sebestyén Gábor hagyatékából. Halotti versek, névnapi köszöntők, közmondások, verstani töredékek stb.,* OSZK Kt, Oct. Hung. 540; *Házassági gondolatok. mellyeket farsangi ajándékúl Vetsey Károly Barátjának ajánlott Sebestyén Gábor mk Pápán 1821.,* OSZK Kt, Oct. Hung. 542; *Holmi Más Versek Könyvekből ki szedegetet Versezetek És Halotti Bútsuztatók,* OSZK Kt, Oct. Hung. 545.

az sem világos, hogy Sebestyén versét vagy másét olvassuk)[32] és a versek nagy számának is köszönhető, hogy nem könnyű Sebestyén életművében rendet vágni. A legfontosabb gyűjteményes kéziratok betűrendben:

Elegybelegy. az az némelly vers szerzök' versei, OSZK Kt, Oct. Hung. 696.
Elegyes múlatság, mellyet üres óráiban irogatott és a készitett Posonyan, Sebestyén Gábor. ad anno 1810 die 20 December, OSZK Kt, Oct. Hung. 543.
Holmi Más Versek Könyvekből ki szedegetet Versezetek És Halotti Bútsuztatók, OSZK Kt, Oct. Hung. 545.
K. Sebestyén Gábor hagyatékából. Halotti versek, névnapi köszöntők, közmondások, verstani töredékek stb., OSZK Kt, Oct. Hung. 540.
Összegyűjtött versek. (Sebestyén Gábor hagyatékából.), OSZK Kt, Quart. Hung. 1460.
Sebestyén Gábor vegyes költeményei 1826., OSZK Kt, Oct. Hung. 223.
Sebestyén Gábor vegyes tárgyú költeményei – 's Csermák Antal élete, OSZK Kt, Quart. Hung. 888.
Töredék versek mellyekkel életének némely üres óráit játszotta el S. G., OSZK Kt, Quart. Hung. 1468.

A továbbiakban a vizsgálódásomat ezért leszűkítem egy szűkebb időszakra, a XIX. század első két évtizedére, s csak olykor-olykor tekintek ki ebből a korszakból. Amit elöljáróban érdemes még megemlíteni, az a nagyfokú verstani tudatosság, mellyel Sebestyén dolgozott. Fennmaradt iskolai tankönyve, melyből annak szerzője, Császári Lósy Pál tanította Kecskeméten.[33] Ennek külön érdekessége, hogy ez a nyomtatvány csak e forrásból tudható, s egybe van kötve Sebestyén verstani gyakorlataival, tehát látszik az is, hogy milyen feladatokat kaptak a tanulók tanáruktól.[34] Utóbb, 1811-ben – még diákként, de már Pozsonyban – maga készített kisebb verstani kézikönyvet.[35]

32 Sebestyén ugyanis mások verseit is gyűjtötte füzeteiben. Ezekben nagy számban vannak ilyenek: *Összegyűjtött versek. (Sebestyén Gábor hagyatékából.),* OSZK Kt, Quart. Hung. 1460; *Holmi Más Versek Könyvekből ki szedegetet Versezetek És Halotti Bútsuztatók,* OSZK Kt, Oct. Hung. 545; *Elegybelegy. az az némelly vers szerzök' versei,* OSZK Kt, Oct. Hung. 696. (Ez utóbbiban kizárólag mások versei olvashatók, a korábbi kettőben sajátok is.)

33 Őt elsősorban úgy tartja számon a történetírás, mint Csokonai utódját a Csurgói Gimnáziumban. Életének legrészletesebb összegzésének is ez áll a középpontjában: Héjas Pál, *Császári Lózsÿ Pál Dr. csurgói első professor élet s jellemrajza: Sz. 1771. mh. 1823,* Csurgó, Vágó Gyula Könyvnyomdája, 1899.

34 A kiadvány leírása: *A' deák versszerzésnek esméreti és régulái,* Pest, Patzko Ferencz, 1806. Sebestyén ráírta a címlapra: „készítette és ki adta Császári Losÿ Pál Ketskeméti Professor". A kéziratokkal egybekötött nyomtatvány: OSZK Kt, Oct. Hung. 549. A kötet – a szerző említése nélkül – megtalálható még: OSZK 824.868.

35 *A' magyar Vers készítésre való rővid út mutatás, mellyet készíitettem S. G. Posonyban 1811*

(a közköltészet poétája)

Sebestyén Gábor ezer szálon kötődött a közköltészethez. Egyfelől ott vannak idézett nótakiadásai, melyekben korának verbunkos dallamait gyűjtötte össze Ruzitska Ignác, Csermák Antal és Bihari János nyomán. Másutt is vannak nótalejegyzései,[36] megverselte a közköltészet majd minden témáját (még a disznóvágást is).[37] Másfelől a közköltészethez kapcsolja őt a diákköltészet világa. A fiatal Sebestyén számos költeményét idézhetnénk eddig, melyek diák mivoltának köszönhetik létezésüket (fellépés iskolai ünnepségen, tisztelgés egy-egy tanár előtt, poétikai gyakorlatok stb.),[38] s ezen időszakban nagy mennyiségben termelte verseit. E termelés nyilván nem független attól a közegtől, ahol Sebestyén megfordult: a debreceni kollégium, a pozsonyi és a kecskeméti líceum. Sőt, ha gondosan figyelünk, ennek poétikai hagyományai is felsejlenek: egyrészt a mesterkedő költők ekkor már diákköltészetbe süllyedtek vagy emelkedtek. Másrészt a kollégiumban oly népszerű anakreontika (Sebestyénnek egy csokorra való diákkori verse maradt fenn);[39] s végül Csokonai Vitéz Mihály diákköltészetbeli hatása is mérhető Sebestyén költeményein. Hogy utóbb érzékeny költőként megírta a *Lilla* egy továbbgondolását, a *Tubá*t, evidenssé teszi e kapcsolatot,[40] s lírai költészetében is tömérdek Csokonai-utalásra lelhetünk. Hogy példát is mondjunk erre: *A' boros kantsó* vagy *A' pipához* című költeménye például *Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulatshoz* egy-egy variációja.[41]

---

die 18 Julii = K. Sebestyén Gábor hagyatékából…, i. m., 45v–49r, 53v–54r. Másik, teljesebb kézirata ugyanennek: *A' Magyar Vers szerzésre való rövid Út mutatás = Elegyes múlatság…, i. m.,* 34v–47r.

36 Nótagyűjteménye: *Külömb-külömbféle vig és szomorú versek,* OSZK Kt, Oct. Hung. 476; Lásd még kottás lejegyzését itt: *K. Sebestyén Gábor hagyatékából, i. m.,* 33v–35r.

37 Lásd *uo.,* 65r–63v. (A kötetet mind a két oldaláról elkezdte teleírni Sebestyén – a számozás így fordítva halad.)

38 Például Sebestyén 1812. jan. 15-én a pozsonyi evangélikus líceum diáksága nevében mondott el egy encomiastiucumot báró Jeszenák (III.) Jánosnak (?–1812 előtt), a pozsonyi evangélikus egyházkerület egykori felügyelőjének: *Szivbeli áldozat vagyis egy háládatos szivnek szavai, mellyeket ama meg bóldogult Nagy Méltóságú Consiliarius Urnak Jezenák János eö Nagyságának mint a' köz hasznú Convictus Fundátorának festett képe felett, az ő Hazafiúi szivének meg bizonyitására, és emlékezetére. –'s egyszersmind a' mostan élő és hasonló virtusokkal – 's ennek nagy reménységű fijának Jeszenák János Urfinak tiszteletekre szivéből áldozott, készített, és mondott A' Posonyi Evang. Oskolákban tanuló ifjuság elött S. G. anno 1812 die 15 Januar. = Elegyes múlatság…, i. m.,* 56r–58v.

39 *Holmi Más Versek…, i. m.,* passim. Másutt is vannak elszórva idesorolható költemények. Például: *A' bor ereje = Sebestyén Gábor vegyes tárgyú költeményei – 's Csermák Antal élete,* OSZK Kt, Quart. Hung. 888, 10v; *Töredék versek mellyekkel életének némely üres óráit játszotta el S. G.,* OSZK Kt, Quart. Hung. 1468, 6v.

40 Erről lásd Vaderna Gábor, *Érzékenység és dalciklus: Kisfaludy – Csokonai – Sebestyén,* Tempevölgy, 7(2015)/4, 60–81.

41 *A' boros kantsó = Sebestyén Gábor vegyes tárgyú költeményei, i. m.,* 14r; *Töredék versek…,*

Sebestyén a közköltészet poétájaként afféle inverzét hozta létre a rendi költészetnek. Sebestyén „fél-profi" rendi költőként is működött (sőt, egy korszakában még pénzt is keresett e tevékenységével),[42] ám a fennmaradt verses anyag a rendi költészet témáinak, helyzeteinek, alkalmainak népi változatait hozták létre. Számára – akárcsak a korabeli közköltészetet művelők körében – nem vált el egymástól élesen pórias és populáris, sőt pályájának egyik legjellemzőbb sajátossága éppen az, hogy gátlástalanul kever össze különböző regisztereket.

Szisztematikus áttekintés helyett a továbbiakban inkább csak felvillanthatom egy-egy példa erejéig, hogy milyen verstípusok jelentek meg az 1810–1820-as évek környékén, s talán ezáltal sikerül érzékeltetnem azt a gazdagságot is, mellyel a közköltészet e név szerint ismert aktora űzte múzsáját (– vagy múzsája űzte őt).

1) Említsük először azokat a költeményeket, ahol tudatosan történik meg a népi regiszterek kiaknázása. Ezek részben hétköznapi helyzeteket dolgoznak fel, s humora a különböző társadalmi szokások találkozásából fakad. Ilyen például a *Bandi czigány* című vers, ahol az ügyetlen borbély és a nemesacélt nem ismerő cigány találkoznak:

Bandi Czigányt egy rozsdás vas
Bitsakkal a' Borbély Inas,
Ki borotválni most tanúl,
Kínozza irgalmatlanúl.
Kérdi Bandi kipkapodva,
„Mitsoda vas a' borotva?"
Atzél: felel az Inas, a'
Legjobb atzél ennek vasa.
„Nem hijjába! mond a' Czigány,
„Mert a' Semem is sikrát hány."[43]

Másutt a lírai megszólalás alanya lesz olyan népies figura, aki immár a városi ember számára közvetít valamilyen autentikus népi hangot. Például a *Paraszt*

i. m., 6r–6v; *A' Pipához = Elegyes múlatság…, i. m.,* 23v; *Sebestyén Gábor vegyes tárgyú költeményei, i. m.,* 9r–v; *Töredék versek…, i. m.,* 9r–v. (A vers megjelent: Sebestyén, *A' pipához,* vö. a Függelékben.) Csokonai népszerűségéhez lásd Szilágyi Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói,* Bp., Ráció, 2014 (Ligatura), 389–422.

42 Például a Jeszenák-encomiasticumért 50 forintot kapott, mint azt évtizedekkel később pedánsan feljegyezte életrajzában: [Sebestyén Gábor *naplói*], OSZK Kt, Quart. Hung. 1549, I, 2v.

43 *Bandi czigány = Sebestyén Gábor vegyes költeményei 1826, i. m.,* 5r. (Megjelent: Sebestyén: *Bandi czigány,* vö. a Függelékben.)

dal című rövid vers esetén csak onnan van tudomásunk a megszólalás helyzetéről, hogy a cím erről tudósít minket. Szövege alapján ugyanis akár egy érzékeny szerelmes versike is lehetne, ám a cím ráirányítja figyelmünket a megszólalás egyszerűségének és az érzelem bonyolultságának kettősére:

Vannak ollyanok, óh vannak
Kik több szeretőt tartanak.
Nékem nem kell több, egy is sok:
Ennek is mártirja vagyok.
Nints éjjelem, nints nappalom,
Nints' lelkemben nyugodalom:
Szívemben eleven szemet
Gyujt minden óra pertzenet.
Átkozott tehát az a' szív,
Ki mindenhez egy formán hív;
Mert azt is nehéz szeretni
Ki igazán meg érdemli.[44]

2) Sebestyén igen gyakran írt különböző érzéki örömökről. Óriási ellentmondás feszül azon versei között, melyek a jó házasság etikáját érintik,[45] s azok között, melyek a szerelem érzékiségét jelenítik meg. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Oct. Hung. 543. szám alatti gyűjteményében például több pornográf költeményt is találni, bár ezeket csak nyomokban lehet rekonstruálni, mert utóbb valaki – feltehetően maga Sebestyén – átfirkálta a sorokat. Mindezt csak onnan lehet sejteni, hogy szótöredékek olvashatóak maradtak, illetve az egyik költeménynek utolsó négy sora fennmaradt – mivel a megsemmisítés során elfelejtett lapozni:

Kirántottam nagy erővel egyett tzuppant a' pitsa
Többet belé osztán bottját Istennyila hajittsa
Ki ugrott a kis fitzkó is talpra ugrott kardot ránt
Ésazannyát általüti azt a fene boszorkánt.[46]

Belegondolni sem merek, hogy mi lehetett a története a teljes változatnak.

A szerelmi költészetnek természetesen ez az obszcén iránya és az érzéki szerelmi dalok között széles skálán mozog a választék. Vajon mi lehetett annak

44 *Paraszt dal* = *uo.*, 7v.

45 Ezek közül a legnagyobb szabású éppen a *Tuba*: ennek második része ugyanis arra neveli a Tuba nevű címszereplőt, hogy miként kell felkészülnie arra, hogy jó feleség legyen.

46 *[cím nélkül]* = *Elegyes múlatság…*, *i. m.*, 23v.

a disztichonos költeménynek az utolsó – szintén kihúzott – két sora, mely így hangzik:

Hogyha madár vólnék jegyesem' vállára repülnék
És fúnnám kegyesen zengedezö szavamat
Hogy ha kenet vólnék Jegyesemnek hajára terülnék
Gyenge kezével el is kenne hajára tudom
Hogy ha paputs vólnék Jegyesem lábára lopódnék
És oda gyenge keze húzna fel engemet is. […][47]

Szembetűnő, hogy itt sincs éles határ az érzékenység és a közköltészet szerelmi dalai között. Sebestyén lazán használ közköltészeti toposztárat klasszikus versformákban, miként az érzékeny antropológia is az alanyi líra felé tereli olykor művészetét. Ugyanazon poéta, kitől akár házassági tanácsadást is idézhetnénk, ahol az önnön vágyait korlátozó ember, társadalmi célok érdekében érzelmeiről lemondó ember képe sejlik fel,[48] teljesen magától értetődőnek írja le a szerelem végtelen hatalmát:

Bünbe fogantattam születésem napja elött még
Bünt ha tehát teszek rám haragudni ne merj
A' szerelem nem bűn; természet' jó adománya
'S nem születik mivelünk tsak ragad e' mi reánk
A' Kupidó ront meg, s szivünk' hálóba keriti
És hamar el szédit minket az a' tsapodár.
Oh de ha én vétek valamit; 's oka nem vagyok annak.
Nem vagyok én bünös, hát szabad a' szerelem.[49]

Persze csak a mai olvasó érez itt ellenmondást a Sebestyéntől idézett morális érvelések között. A házasság mint társadalmi intézmény közösségi-társias szempontból fontos, de ez még nem zárja ki az individuális szerelem létezését. Amit az egyik oldalon korlátozni és féken tartani szeretnénk, az a költészet másik regiszterében elszabadulhat.

Nem véletlen, hogy az eksztatikus pillanatok mily sokaságát ragadják meg Sebestyén versei. Szerelmi dalokat ír pipájához, boros kancsójához (ezeket már idéztük). Ugyanakkor megírja a pipa általi megkísértésének és elbukásának rövid történetét is:

47 *A' szeretet = uo.,* 28r.

48 Például: *Házassági gondolatok. mellyeket farsangi ajándékúl Vetsey Károly Barátjának ajánlott Sebestyén Gábor mk Pápán 1821.,* OSZK Kt, Oct. Hung. 542.

49 *A' Szerelem nem bűn = Elegyes múlatság…, i. m.,* 28v.

Unalomnak megszerzője! Rongáló ellenségem!
Bánatomnak nevelője! időt vesztő vendégem!
Katskaringós illatokkall gyötörsz, s kinzol engemet,
Fehér és kék szin habokkal bosszontgatod szememet,
Az éhségtől sokszor bélem mikor szorongattatik,
Mindjárt midőn nem is vélem általad nagyitatik,
Szürt füstöknek fellegével nyelvemet érdeseléd
Mellyet keserün ereszt fel lassan égő kebeled,
Ha meg lepi a' bú terhe másként vidám szívemet,
Duplázod azt te egyszerre 's hátráltatod kedvemet
Büdösséget adsz nyelvemnek, kis pokolbéli alak!
Azért is ellenségemnek halálomig tartalak.[50]

S megírja ennek boros változatát is:

Fék nélkül ereszti tündéres lelkét a'
Szőllő, forrtt szeszétől lángra gyúlt Poëta:
És véle, a' már nem tartható gondolat'
Tűz fantáziája fogat ollyan tollat,
A' mellynél fogva ő, vagy tsak az ő fennyen
Járó képzelete, Ámorhoz reppenjen:
'S ekkor akaratja ellen is Sireni
Dallal kezdi Ámort lantján idvezleni.
Az alatt szívében a' hév szerelemnek
Szikráiból ujabb szerelmek teremnek:
'S majd forró szívének érzését egy meleg
Tsókba burkolván, a' Szűzekkel enyeleg.
Majd a' szívét 's lelket el andalító váz-
Tárgyak' teremtésén villámként tétováz.
Majd a' Szerelemnek mézzel mázolt horog
Vasába akasztott szépjére vigyorog.
Szeret! 's szerelmébe szerelmet kever: 's be
Plántálja édesded érzését a' versbe.
Ne tsudálja tehát senki, hogy a' Mámor
Leptte főből folyó versbe dúdol Ámor.[51]

50 *A' pipához = uo.,* 73v–74r. (A vers megjelent: Sebestyén: *A' pipához,* vö. a Függelékben.)
51 *A' bor szerelmesíti a' Poëtát = Sebestyén Gábor vegyes tárgyú költeményei, i. m.,* 14v–15r; *Töredék versek…, i. m.,* 7r.

Természetesen e szenvedélyeket az kapcsolja a szerelemhez, hogy ugyanúgy nem képes szabadulni tőle az ember. Miként egy rövid epigrammájában összefoglalja:

Sirkövemre ezt kell metszeni annyiszor
Valahányszor fér arra e' rövid sor:
Bor Bor Bor Bor
Bor Bor Bor Bor.[52]

Olykor Csokonai anakreontikájára utal, amiként a klasszikus műveltséggel rendelkező olvasó és az egyszerűbb olvasó egyaránt megleli finom örömeit a versolvasásban. Ilyen példának okáért *A' Nepenthes fű* című költemény. Az utalást az *Odüsszeiá*ra nem feltétlenül érti minden olvasó, ráadásul Csokonai használta e helyet korábban az *Anakreoni Dalok*ban (ő meg is jegyzetelte), s ezt sem biztosan ismeri fel mindenki.[53] Ám nem is feltétlenül szükséges ez, hiszen a költemény a kulturális kontextus nélkül is tökéletesen érthető marad:

Barátom! tsak a' Nepenthes
Fűvel szűrtt borból hörpenthess,
Egyszeribe meg fosztatol
Minden bútól és bánattól.
A' Nepenthes fűről hiszik,
Hogy a' ki levéből iszik,
Annak komor szíve körűl
Minden bánatot el törűl.
Javaslom hát, ha szívednek
Fájdalmai fel élednek,
Hogy gyomrodba bánat közbe
Nepentheses bort öntözz be.[54]

3) S az sem véletlen, hogy e költészetnek oly gyakori témája a világ önmagából való kifordulása. Ide tartoznak a vénasszonycsúfolók és egyéb asszonycsúfolók,

52 *A' nagy ivó testamentoma; Sebestyén Gábor Szemere Pálnak,* Pápa, 1826. jan. 19. = *Sebestyén Gábor vegyes költeményei 1826., i. m.,* 11r–v, itt: 11v. (Megjelent: [Sebestyén,] *Egy nagy ivó' testamentoma,* vö. a Függelékben.)

53 Lásd [Csokonai Vitéz Mihály,] *A' szamócza = Anakreoni dalok* Cs. Vitéz M. által, Béts, Pichler Antal, 1803, 29. A jegyzet: 52. – OSZK M321.272:2 A vers kritikai kiadása a jegyzet elmellőzésével: Csokonai Vitéz Mihály, *Költemények 4: 1797–1799,* s. a. r. Szilágyi Ferenc, Bp., Akadémiai, 1994 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 32. A vonatkozó hely: Homérosz, *Odüsszeia,* IV, 220. skk. (Devecseri fordításában „varázsos szer").

54 *A' Nepenthes fű = Sebestyén Gábor vegyes tárgyú költeményei, i. m.,* 10r–v; *Sebestyén Gábor vegyes költeményei 1826., i. m.,* 4v; *Töredék versek…, i. m.,* 7v.

melyek nagy számban fordulnak elő Sebestyénnél. Megjelenik klasszikus változatuk (az idős korában házasságra készülő asszonyról,[55] az egyedül hagyott vénylányról,[56] egy öreg test részletes és naturalisztikus leírása, azaz: a rútság ábrázolása[57]), de vannak rövid élcelődések is. Utóbbira példa *A' Leányzó* című vers:

Mindenképp' tsak hasonló
Vagy a' Hóhoz Leányzó!
Tested gyenge mint a' hó –
Mejjed fehér mint a' hó –
Szived tiszta mint a' hó –
Enged olvad mint a' hó –
Ah! de az ám a' nem jó,
Hogy oly hideg mint a' hó –
Óh! tsak eben hasonló
Ne volnál jó Leányzó![58]

A szerelmi évődés különböző formái mellett nagy számban találhatunk kifordított laudációkat. 1810-ben Balog István számára készített olyanforma névnapi köszöntést, melyben előbb dicsérte az ünnepeltet, majd elmondta ugyane versnek kifordított változatát. (Felkészült tudniillik arra az eshetőségre, ha Balog nem ad neki első verse után eleget enni-inni. Sajnos nincs helyünk e verset idézni, pedig érdemes volna.) Nyilván elő is adta ezeket a költeményeket e jeles alkalmakkor. Évtizedekkel később, 1843-ban Horváth Simonnak írott encomiasticum-paródiáját több változatban is ismerjük, s mivel sem a Magyar Tudományos Akadémián, sem az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött másolat nem autográf, s nem a Sebestyén-hagyatékkal hagyományozódtak, azt sejthetjük, hogy kéziratos formában terjedhetett.[59] Idézzük most e versek legrövidebbjét, melyben 1810-ben Szedlák Jánost „köszönti":

55 *A' vén Kata = Sebestyén Gábor vegyes költeményei 1826., i. m.,* 3v–4r; *Töredék versek…, i. m.,* 9v–10r Vagy: *Egy vén leányhoz = Elegyes múlatság…, i. m.,* 71r.

56 *Borbála; Sebestyén Gábor Szemere Pálnak, Pápa, 1826. január 19. = Sebestyén Gábor vegyes költeményei 1826., i. m.,* 11r–v, itt: 11v. (Megjelent: [Sebestyén,] *Borbála,* vö. a Függelékben.)

57 *Festett kép[.] Egy tsúnya vén Leány le irása, Irtam Posonyban anno 1812 die 26 April = Elegyes múlatság…, i. m.,* 72r–v.

58 *Sebestyén Gábor Szemere Pálnak, Pápa, 1826. január 19. = Sebestyén Gábor vegyes költeményei 1826., i. m.,* 11r–v, itt: 11v. (Megjelent: [Sebestyén,] *A' leányzó,* vö. a Függelékben.)

59 *Horváth Simon részire név napi köszönő Oct. 28án 1843. Sebestyén Gábor Veszpremi követ által,* Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Ms 840/10. Másolata: *Simon napi köszöntő. Po'sonyban 1843^ik 8^ben 28^án Sebestyén Gábor Veszprémi Követ által,* OSZK Kt, Anal. 6587. 4. tétel.

Gyöszte Músám bajuszodat hadd pederjem hegyesre
És barna bakonpartodat hadd fessem bé veresre
Öltözél fel maskarába és egy figurát tegyél
Hogy mostan Szedlák napjába egy kis részt te is vegyél
Mondgyad sok Szedlák napokat érhessen betegségbe
Búba tőltse el azokat vagy szerentsétlenségbe
Mondyad Szedlák János élyen mig a ló sárgát tojik
És mig a Duna lent méjjen széles árkába fojik
Mondyad lásson mint a vak ló és érezzen mint a hólt
Testét fedye oly koporso melyet Vulkánus koholt
Mondyad szarok olyan szélest számára mint ide Pest
Úgy egye ezt mint jó bélest vagy mint masolás rétest
Üsse menkü egye fene egész háza népével
Penészedyen meg mindene büdös rántzos seggével[.][60]

Persze itt is csak sejthetjük a szórakoztató szándékot, illetve azt, hogy talán ezt egy mulatság alkalmával elő is adhatta, pontos információink nincsenek.

A fenti florilegiumból az látszik, hogy Sebestyén a közköltészet poétájaként olyan művészet részese lett, a) melynek a rendi költészethez hasonlóan meghatározott, mindennapi alkalmai voltak; b) melynek célja elsősorban a társasági szórakoztatás volt; c) s ahol igen különböző regiszterek keveredhettek össze. A közköltészet alanyisága persze könnyedén fordulhatott az érzékenység poétikája felé, sőt – elsősorban szerelmi költészete révén – alapját képezhette egy később megjelenő élménylíra költészetnek. Erről egyszer még érdemes lesz szólnunk.

Függelék

Sebestyén Gábor nyomtatásban megjelent versei

Sebestyén Gábor, *Rejtett szók = Zsebkönyv,* kiad. Igaz Sámuel, Bécs, Pichler Antal, é. n. [1821], 302–304.

Sebestyén Gábor, *Rejtett szók,* Szép-literatúrai Ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez, 1821, 41–42.

Sebestyén Gábor, *Rejtett vers, uo.,* 65.

Sebestyén Gábor, *A' baráttság' oltára, uo.,* 127–128.

Sebestyén Gábor, *Isten. Világ. Ember,* Szép-literatúrai Ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez, 1822, 53–54.

60 *Szedlák János Napi köszöntővers. Posonyban anno 1810 = Elegyes mulatság…, i. m.,* 9v.

Sebestyén Gábor, *A' nőtelenekhez,* Szép-literatúrai Ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez, 1823, 26–27.
Sebestyén Gábor, *Rejtett szó, és találós mese, uo.,* 63.
Sebestyén Gábor, *Egy kis asszonyhoz, uo.,* 79–80.
Sebestyén Gábor, *A' békétlen iejú [!], uo.,* 173–174.
[Sebestyén Gábor,] *A' Magyarokhoz. Ország Gyűléskor Posonyban 1811., uo.,* 174–175.
Sebestyén Gábor, *A' pipához, uo.,* 175–176.
Sebestyén Gábor, *Néhai Trattner János Tamás barátom' halálakor,* Szép-literatúrai Ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez, 1824, 129.
[Sebestyén Gábor,] *A' tűkör,* Szép-literatúrai Ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez, 1825, 109.
[Sebestyén Gábor,] *Borbála, uo.*
[Sebestyén Gábor,] *A' leányzó, uo.*
[Sebestyén Gábor,] *Egy nagy ivó' testamentoma, uo.,* 110.
Sebestyén Gábor, *Bandi czigány,* Koszorú: Szépliteratúrai Ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez, 1830, 38.
Sebestyén Gábor, *A sírban, uo.,* 38–39.
Sebestyén Gábor, *A' tükör, uo.,* 39.
Sebestyén Gábor, *Nem szeretek, uo.,* 40.
Sebestyén Gábor, *A' váró leány, uo.,* 40–41.
Sebestyén Gábor, *Egy kis asszony sírkövébe, uo.,* 41–42.
Sebestyén Gábor, *Emlék könyvbe, uo.,* 42.
Sebestyén Gábor, *Tökfejű, uo.,* 42.

Prózai szövege

Sebestyén Gábor, *A' Velentzei Politzia,* Szép-literatúrai Ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez, 1821, 126–127.

SZIGETI CSABA

A magyar vaudeville 1823-ban

A Hasznos Mulatságok 1823. évi 3. számában egy rövid, de annál becsesebb könyvismertetés jelent meg. Valószínűleg a szerkesztő Kultsár Istvántól való, de az ismertetés végén lábjegyzetben olvasható felhívás nyilvánvalóan és egyértelműen az ő tollából származik: jól beilleszthető irodalmi programjának és szövegkiadói gyakorlatának sorába.[1] A könyvismertetést, mivel rövid, teljes terjedelmében idézem, a mondatok vagy kijelentésegységek beszámozásával.[2]

> Basselin, és a' Vaudeville Énekek.
>
> (1) Franczia országnak Alsó Normandia Tartománnyában, Vire folyó mellett, ugyan Vire Városában, a' 14-dik Századnak végén, és a 15-dik elején élt bizonyos Basselin Olivier nevű ember, a' kinek kalló malma volt, melly mai napig is Basselin Malmának neveztetik. (2) Ezen férfiú igen vig kedvű vala, és ahhoz képest víg, lágy, könnyű Dallokat készített, mellyeket ő a' vidám társaságokban, maga is énekelgetett. (3) Az ő Énekei többnyire az élet örömeit, a' bort, és a' Cydert, vagy is a' gyűmöltsből készített bort, melly Normandiának kedves itala, szokta magasztalni. (4) A' szerelemről igen ritkán emlékezik, akkor is tsak a' borhoz hasonlítva, vagy evvel való ellenkezésben. (5) Többnyire az énekeiben bizonyos versezet vagyon, melly más más versezetek után ismét előfordúl. Ezen Éneket Franczia ország: »vaud de vire« név alatt isméri. (7) Életében tsak szájról szájra terjedtek, és tsak a 16-dik században szedte azokat öszve H o u x Prokátor, 's a' mint nem ok nélkűl gyanítják, az alatt az Énekeknek szavai sokban megváltozván, nem az eredeti valóságokban adhatta ki: (8) utóbb A s s e l i n a' régi Irásmódja szerént ugyan, de nem a' régi nyelv szerént. Mindazáltal a' jó kedvű Francziáknál igen nagy kedvet talált az efféle éneklés, úgy hogy utóbb a' víg, nyájas, és mulatságos Dallokat, átaljában vau de vire helyett, Vaudevil-nek neveznék,

1 Csörsz Rumen István, *Kultsár István és a* Hasznos Mulatságok »*köznépi dall«-ai (1818–1828) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2013, 150–151.

2 [Kultsár István], *Basselin, és a' Vaudeville Énekek,* Hasznos Mulatságok, 1823/3, 17–19.

minthogy nálok igen gyakran az r, l-lel felváltatik: mint p. o. ezen szóban: Pelerin, peregrin helyett, (10) és az egész, víg öröm-érzést foglaljon magában, 's ehhez képest alkalmatos legyen a' vidám társaságokban való éneklésre. (11) B a s s e l i n n e k Énekei legutólszor Káenben 1821. nyomtattattak ki ezen nevezet alatt: Vaud de vires, d'Olivier B a s s a l i n [sic!] Poete normand de la fin du XIV. siecle, suivis d'un choix d'anciens Vau de vire par M. Louis du Bois, ancien Bibliothecaire*).

*(12) Igen nagy szolgálatot tenne Nemzeti Literaturánknak, a' ki az efféle víg Dallokat, mellyek számtalanok a' mi Nemzetünknél, 's a' barátságos víg társaságokban énekeltetnek, öszve szedné, és szerzőik nevének megjegyzésével kiadná. (13) Mert Édes Gergelynek Danáin, vagy Csokonaynak némelly Dallain kivűl, Vodevilekkel nem igen kedveskedhetünk: ha mind latszik is, hogy Tinódi Sebestyénnek, B. Amade Lászlónak, Horváth Ádámnak Gyéniussai, több Magyar víg Énekeseket is támaszthatnának.

Kultsár István *nolens volens* olyan műfajtörténeti problematikához nyúlt hozzá, amelynek kutatása és értelmezése a francia XIX. században épp annyira megterhelt, mert szándékoknak és előítéleteknek kitett volt, mint nálunk ugyanebben az évszázadban szűkebben a bordalok, tágabban a mulatóénekek felgyűjtése, kiadása és értelmezése. Első lépésben vegyük kezünkbe a Caënben 1821-ben megjelent kötetet, és nézzük meg, hogy mit is tartalmaz e könyv, ismertetőnk magyar szerzője mit tartott ismertetésre érdemesnek, és mi az, amit elhagyott mint a hazai olvasó számára nem különösebben érdekeset! Ugyan az ismertetés végén a szerző megadta a könyvészeti adatokat, de rövidítve. A teljes cím a következő: „Olivier Basselin, XIV. század végi normand költő Vaux-de-Vire-jei; következik egy válogatás régi Vaud-de-Vire-ekből, Bacchanáliákból, normand dalokból, költeményekből, melyek vagy kiadatlanok, vagy rendkívül ritkává váltak; értekezésekkel, jegyzetekkel és változatokkal együtt kiadja Louis Du Bois úr, *Régi könyvek könyvtárosa, a párizsi, a tartományi és külhoni több akadémia tagja.*"[3] A teljes címben egyrészt kitüntetetten fontos a különféle énekek *régi* jelzője, s miként az ismertető (1) mondata mondja, a legendás költő a XIV. század végén és a XV. század elején élt. Másrészt igen lényeges, hogy a teljes cím nemcsak Olivier Basselin dalainak közlését ígéri, de a vaux-de-Vire-ekkel rokon egyéb normand darabok közlését is. Maga az 1821-es könyv egy közel félszáz oldalas értekezéssel kezdődik, a máso-

3 *Vaux-de-Vire d'Olivier Basselin, poète normand de la fin du XIV*e *siècle; suivi D'un choix d'anciens Vaux-de-Vire, de Bachanales et de Chansons, Poésies normands, soit inédites, soit devenus excessivement rares; publiés avec des dissertations, des notes et des variantes,* par M. Louïs Du Bois, Ancien Bibliothecaire, Membre de plusieurs Académies de Paris, des Départements et de l'Étranger, Caën, De l'Imprimerie de F. Poisson, 1821. A belső borító szerint a könyv kapható Párizsban és Londonban is.

dik része a szövegek közlése. A szövegközlésben elöl olvasható 62 szöveg Olivier Basselintől; ezt követi egy válogatás normand dalokból, egy – Louis Du Bois szerint – a XV. század közepéről való kéziratból, összesen 34 dal. Majd régi normand dalokat kap az olvasó, „igen ritkává vált nyomtatott gyűjteményekből": először „egy 1548-ban nyomtatott gyűjteményből". Ebbe az alosztályba négy *új dal* tartozik. Majd – figyeljünk a műfajmegnevezésekre! – 16 *bacchanale,* egy *coq-à-l'âne,* egy *chanson en patois normand,* egy *branle double* és egy *branle simple de village* (körtáncok), majd egy *bourrée* szövege, végül egy *ballade caënnaise.* És mindezt zárja Jean Le Houx 12 Vau-de-Vire-je, hangsúlyozottan válogatás.

Vagyis a teljes szövegközlés történeti áttekintést ad a normandiai vaudevilleről a XIV–XV. század fordulójára tett basselini kezdetektől az 1615-ben elhunyt Jean Le Houx munkáiig, és láttatja a vaudeville XVI. századi műfaji környezetét is.

Ezek után térjünk vissza arra, hogy 1823-ban e könyv magyar ismertetője mit emelt ki Louis Du Bois bevezető értekezéséből. Az (1) mondat azért fontos, mert bevezeti a vaudeville normand eredetének leszögezését, vagyis előkészíti azt, hogy a Vaux-de-Vire-ekből a XIX. század elejére miként lett vaudeville. Mint majd látni fogjuk, a normand eredet híveit már a XVIII. század derekától, ha nem is a *nemzeti bordal*, de egy *tartományi bordal* eszméje lelkesítette. A „normand tézis" megerősödéséhez nyilvánvalóan hozzájárult a 18. század derekától az egész országban roppant népszerű színpadi vaudeville léte: a normand eredet hívei folyamatosan leválasztják a Basselin-corpust és a későbbi normand énekfejleményeket. A legerőteljesebb szétválasztást a normand tézis híve, Armand Gasté végezte el, immáron modern filológiai követelmények és felkészültség birtokában, 1901-ben: az ő publikációi zárják le többé-kevésbé megnyugtató módon a vaudeville-ek összegyűjtésének, kiadásának és értelmezésének XIX. századi hosszú történetét. Javaslata egyszerű: nevezzük azokat a darabokat vaux-de-vire-eknek, amelyek a normandiai hagyományhoz tartoznak és Olivier Basselin dalait imitálják, minden mást pedig nevezzünk vaudeville-nek. Szövegközlésének bevezető tanulmányát e megszívlelendő kijelentéssel zárta, ismétlem, 1901-ben:

> Boileau itt még egy hibát elkövet. A *vaudeville*, vagy inkább *vaudevire* egyáltalán nem a Szatírából született. A legkorábbi *vaudevire* (XV. század), Basselinnek és vire-i társainak szerelmi dalai és ivódalai [chansons à boire], hazafias dalai [chansons patriotique] Jean Le Houx költői-kiadói tevékenységének köszönhetően szinte kizárólag ivó-dallá vált (a XVI. század végén és a XVII. század elején). Csak a XVII. század második felében változott át szatirikus dallá (lásd az időrendi összeállítást). A XVIII–XIX. században a vaudeville-tematika rendkívüli módon kiszélesedett: Louis Du Bois például szabadkőműves vaudeville-t komponált. Végül egy sajátos komédiaféle liriko-zenei járulékává vált, amely-

ben olyan fontosságra tett szert, hogy végül az egész darabra átment a neve. Ráadásul a *vaudeville* név azokra a komédiákra is ráragadt, amelyekből eltűntek az énekelt versek [couplets chantés], hogy még valószínűtlenebb quiproquos-nak adják át a helyüket.[4]

Igen, e tanulmány szempontjából én is azt javaslom, hogy hagyjuk el a *comédie-vaudeville* áttekinthetetlenül nagy terepét és hosszú történetét, csak tartsuk ott emlékezetünk alján. Úgy tűnik, a kétféle vaudeville különtartása gyorsan elfogadottá vált. Amikor 1898-ban megjelent könyvében Nichol Smith Boileau-Despréaux kiadásában a vaudeville-t definiálnia kellett, már így írt: „A *Vaudeville* is a short, gay song, usually of several couplets and a refrain, and sung to a well-know air. (This is not to be confouded with what is now usually meant by a Vaudeville, – a light comedy, intermingled with songs &c.)"[5] Mert ez a vaudeville *jelene* az 1800-as évek első évtizedeiben, Louis Du Bois ezekhez a *modern* (mai) vaudeville-ekhez képest keresett *régi* dalokat. A Hasznos Mulatságokban 1823-ban megjelent könyvismertetésben természetesen szó sincs színpadi vaudeville-ről, miként Louis Du Bois ismertetett könyvében sem. De két évtized elteltével, amikor a Kisfaludy-Társaság közgyűlésén Toldy Ferenc meglehetősen szomorú körképet adott irodalmunk egészének helyzetéről az 1840-es évek elején, ekkor már ő csak a francia színpadi vaudeville-t említette meg.

Mit mondjak a színköltészetről? […] A vígjáték is inkábbára idegen minták felé fordulva, csak töredékesen ábrázol honi életet. Mennyivel gyümölcsözőbb lenne itt a francia vígjátékot és a vaudvillt venni példányul – ha már sajátúton nem akarunk járdalni – mint Bécsnek népi színpadát, melly a magyar népjellemmel semmi rokonságban nem áll.[6]

Az emlékezet megerősítésére a Théâtre de Vaudeville interneten is elérhető szövegbázisa alapján alfabetikus rendbe állítottam a kiadványok címlapján szereplő alműfajok vagy műfajváltozatok megnevezéseit:

4 [Armand Gasté], *Le livre des chants nouveaux de vaudevire de Jean Le Houx,* publié sur l'unique exemplaire de l'édition viroise de Jean de Cesne, avec une Introduction et des Notes par Armand Gasté, Rouen, Imprimerie Léon Gy, 1901, XXV.

5 Boileau, *L'art poétique,* edited with introduction and notes by D. Nichol Smith, M.A., Cambridge, Cambridge University Press, 1898, 59.

6 Toldy Ferenc, *Beszéd szépirodalmunk ügyében*: *Mondatott a Kisfaludy-Társaság VI. köz ülésében, Febr. VI. MDCCCXLIII. = Toldy Ferenc irodalmi beszédei,* kiadta Bajza [József], Pozsony, Wigand Károly Frigyes betűivel és költségén, 1847, 233.

à propos-vaudeville	*comédie-anecdote*	*comédie-parade*
comédie-parade en vaudeville	*comédie-proverbe*	*comédie-vaudeville*
critique des tableaux en vaudeville	*divertissement-vaudeville*	*drame-vaudeville*
farce-vaudeville	*féerie-vaudeville*	*folie-vaudeville*
opéra-buffon	*opéra-comique*	*opéra-comique et vaudeville*
opérette-vaudeville	*parodie-vaudeville*	*revue-vaudeville*
tableau-vaudeville	*vaudeville anecdotique*	*vaudeville aquatique*
vaudeville-ballet-pantomine	*vaudeville égyptien*	*vaudeville épisodique*
vaudeville fantastique	*vaudeville féeri*	*vaudeville héroïque*
vaudeville historique	*vaudeville militaire*	*vaudeville nautique*
vaudeville-opérette	*vaudeville-parade*	*vaudeville populaire*
vaudeville-revue	*tableau-vaudeville*	

A nehézség itt abban áll, hogy ha a tárgyunkat a XIX. század viszonyulásaiban határozzuk meg a Basselin-jelenséghez, akkor azzal kell számolnunk, hogy e derék Vire városbeli legenda, Olivier Basselin figurája színpadi vaudeville-ek főalakjává is vált. Írt comédie-vaudeville-t őróla Frédéric de Courcy és Nicolas Brazier, de Vire város levéltárának helytörténeti anyagában, mely anyag kiválóan jeleníti meg a XIX. századi helyi kisvárosi Basselin-kultuszt, a már emlegetett Armand Gasté által írott, 3 felvonásból és 4 képből álló „lírai dráma" kézirata is megtalálható. A darabot először 1910. július 13-án mutatta be a vire-i városi színház.[7] Vagyis számolnunk kell azzal, hogy a XIX. századi Basselin-kultusz egyik jelentkezési formája a színpadi vaudeville, és bordalok a színpadon is felhangoztak, nem csak a *cabaret*-ban (kocsmában).

Nos, a normand tézis szerint Olivier Basselin énekeit azért nevezték Vaux-de-Vire-nek, mert a ványoláshoz szükséges víz és malom a város völgyében (*val,* tsz. *vaux*) volt. Olivier Basselin, olvasta Kultsár István 1823-ban Louis Du Bois-nál, „Egy vászonkészítő kallómalom tulajdonosa volt, és azt állítják róla, hogy tökéletesítette a gyártási eljárásokat. Mint mondják, e malom áll a legközelebb »Vaux Hídjához a Kötélverők dombjánál«, ma is úgy hívják, hogy Basselin Malom".[8] A könyvismertetés (2). mondata még csak általánosságban jellemzi Olivier Basselin énekeit, mondván, hogy ezek *víg, lágy és könnyű* dalok. De a (3). mondat, amely énekeinek a tárgyát rögzíti, fontos volt a könyv ismertetője

7 Vö. histoire de Vire ou le scriptorium virois a vire-i Mediathèque anyagában, http://histoiredevire.fr/index.php./references/83-catalogue-des manuscrits [jelenleg nem elérhető] .

8 „Il était propriétaire d'un moulin à fouler les draps, du quel on assure qu'il perfectionna les procédés. Ce moulin, qui, dit-on, est le plus voisin »du Pont des Vaux sous le côteau des Cordeliers«, s'appele encore au jour d'hui le Moulin Basselin." Du Bois, *i. m.,* 16–17.

számára. Du Bois-nál így olvasható: „[…] a szerző csak a szőlő-, az almaborral, likőrökkel foglalkozik, amiket Normandiában készítenek, ez utóbbi csak IX. Károly óta maradt meg a nép italának, mert ő kivágatta a szőlőket".[9] Ez azért döntő fontosságú, mert ebből derül ki, hogy a Basselinnek tulajdonított vagy az ő nevéhez rendelt vaux-de-vire-ek *bordalok*, de nem az anakreontika bordalai. „A szerelemről igen kevés szó esik Basselin költeményeiben" – írta Louis Du Bois.[10] Az ismertetés (5). mondata az egyes énekek ama formai mozzanatára utal, hogy az egyes versszakok couplet-ből (nem ismétlődő rész) és terjedelmes refrénből (kötelezően ismétlődő rész) állnak: e jellemzőre a későbbiekben térek vissza. Az ismertetés folytatása nyelvi síkra tereli a normandiai eredet kérdését: az eredet vagy tézis hívei szerint a műfaj helyes megnevezése vaux-de-vire, és nem Vaudeville. Ami Jean Le Houx „Prókátor" szerepét illeti a normandiai történetben, ez is meglehetősen homályos.

Abba a normand tézis minden híve legalább három évszázad óta kénytelen beletörődni, hogy semmit nem tudunk Olivier Basselinről, csak a neve maradt ránk, és néhány legenda róla. Már a XVI. század második felében beindult a jól ismert gépezet: mivel élet és életmű szorosan összekapcsolódik egymással, bárki költő életművének olyannak kell lennie, amilyen az élete. Ha külső adatok nem állnak rendelkezésre, márpedig nem állnak, Olivier Basselin robotportréját a neki tulajdonított vagy a nevéhez kötött költeményekből kell megalkotni. Ezekbe a kérdésekbe az 1823-as könyvismertető magyar szerzője – helyesen – nem megy bele, de nekünk vizsgálnunk kell, mert e nélkül számos műfaji-poétikai jelenség érthetetlen maradna. Az még hagyján, hogy ha az egyik dalban a szerző a saját ősz hajáról ír, akkor idős kort kellett megélnie. Ezt a Basselin-kutatók összekapcsolták azzal a megjegyzéssel, amely szerint az angoloktól komoly kárt szenvedett, esetleg az angolok okozták a halálát. Ez után már csak azt kellett megnézni, hogy az angolok mikor vették be Vire városát, és máris „bizonyossággal" kijelenthetővé vált, hogy Olivier Basselin 1418-ig vagy 1419-ig élt (Glocester hercege ugyanis 1418. február 21-én vette be Vire városát). Születését ezért teszik a megelőző évszázad közepére, hiszen az ősz hajhoz szép kort kellett megérnie. De nem mindenki járt el így! A komoly tekintélynek örvendő és később igen sokat hivatkozott André Du Chesne megengedi, hogy Basselin nem Vire város angol elfoglalása, hanem francia visszafoglalása idején vesztette életét a harcokban. Könyve 1629-ben már 4. kiadásban látott napvilágot. Ebben így írt *Vire városáról és vikomtságáról*:

9 „[…] l'auteur ne s'occupe que de vin et de cidre, liqueurs qu'alors on recueillit en Normandie, où la dernier seul, depuis Charles IX qui y fit arracher les vignes, est restée la boisson du peuple." *Uo.,* 19.

10 „Il est tres peu question d'amour dans les poëmes de Basselin". *Uo.*

Vire egy másik kisváros, eléggé távol Falaise-től, van kastélya, vikomtság, a még a caëni tanácshoz tartozó járás székhelye, választási és adóellenőrzési hely. Mindamellett nem csekély megbecsülést jelent, hogy VII. Károly az itteni lakosok számára eltörölte [az adót], miután ellenállt az angol oldalnak 1450 novemberében. A rajta átmenő folyó ugyanezt a nevet viseli, és az egyébként gyapjúban és posztóban bővelkedő szomszédos vidék is; amit Franciaország sok helyéről elmondanak, még ma is Vau-de-Vire-nek hívják; és innen veszik eredetüket azok a régi dalok, amelyeket közönségesen Vaudevilles-nek mondanak Vaudevires helyett, amelyek szerzője egy bizonyos Olivier Basselin volt, amint Belleforest följegyezte Charles de Bourgeville-től, a caëni járás főhadnagyától.[11]

Louis Du Bois 1821-ben még a névalak ingadozásai ellen is tiltakozott, amikor ezt írta: „Olivier Basselin, és nem Vasselin, Bachelin, Bisselin vagy Bosselin, ahogy olykor nevezték, Vire-ben született vagy e város környékén a XIV. század közepén."[12] A névalak hasonlósága vezetett oda, hogy Du Bois is figyelte a Basselin-költemények tenger-, hajózás- és csillagászati utalásait. Tudniillik Du Bois előbb elmondja, hogy egy bizonyos Olivier Basselin a szerzője annak a nyomtatványnak, amely 1559-ben jelent meg Poitiers-ben. De hozzáteszi, „Eléggé valószínű, hogy Basselin járt a tengeren, és ennélfogva szerezhette azt a művet, amelyikről az imént beszéltünk: ez vélelmezhető több Vau-de-Vire-je olvasásából, mint a III. is, amelyben a hajózási tudomány több kifejezését használja; a XVI., amelyben a saját vire-i bora szállításáról beszél, amellyel *megrakta hajóját,* és egy *hajótörésről* is beszél" stb.[13]

11 „*De la Ville Vicomté de Vire.* Vire est vne autre petite Ville assez esloignée de Falaise, qui a Chasteau, Vicomté, siege de Bailliage ressortissant encore au Presidial de Caën, Election, & recepte de tailles. Non toutesfois de si petite estime, qu'il ne se trouue vne abolition de Charles VII. pour les habitans d'icelle, ayans tenu le party de l'Anglois, en Nouembere 1450. La riuiere qui l'arrouse porte mesme nom, & le terroir voisin abondant d'ailleurs en laines & en draps; que l'on debite en beaucoup d'endroict de la France, s'appelle encore Vau-de-Vire; & d'iceluy ont pris leur origine ces anciennes chansons, qu'on appelle communément Vaudevilles pour Vaudevires, desquelles fut auteur vn Oliuier Basselin ainsi que l'a remarqué Belle-forest au moyen de Charles de Bourgueville, viuant Lieutenant General au Bailliage de Caën." [André Du Chesne], *Les Antiqvitez et Recherches des Villes, Chasteaux et Places plvs remarquables de tout la France,* Quatriesme edition reueuë, corrigée & augmentée, Chez Lovys Bovlenger, A Paris, 1629, 997–998.

12 „Olivier Basselin et non pas Vasselin, Bachelin, Bisselin, ou Bosselin, comme on l'a quelques fois appelé, naquît à Vire ou dans les environs de cette ville vers la moitié du XIVe siècle." Du Bois, *i. m.,* 15–16.

13 „Il est assez vraisemblable que Basselin a couru la mer, et par conséquant a pu composer l'ouvrage dont nous venons parler: c'est ce que fera présumer la lecture de plusieurs de ses Vaux-de-Vire, tels que IIIe, où il emploie plusieurs expressions de l'art nautique; le XXVIe, où il parle de transports de vin propres à Vire, dont *il avait chargé son navire*, et d'un *naufrage qu'il vint à faire*" […]. *Uo.,* 29.

Basselin csillagászati és hajózási könyvét emlegette már a XVII. század végén a Ménage-szótár.[14]

Jean Le Houx vire-i városi ügyvéd, festő és költő szerepe e történetben az első látásra világos. Ő volt az, aki összegyűjtötte Olivier Basselin bordalait, és kinyomtatta, ily módon alapozva meg a normandiai Basselin-kultuszt. Középkoriasnak, nyersnek találta az énekszövegeket, ezért javította, kiegészítette őket. Kellett lennie egy legelső kiadásnak, melyből nem maradt fenn példány (e mögött sokan klerikális megtorlást sejtettek: Le Houx állítólag azért kapta „a Római" ragadványnevet, mert erős nyomásra Rómába kellett feloldozásért zarándokolnia). Ez jó esetben még Le Houx életében megjelent talán: az ügyvéd – a mi 1823-as könyvismertetésünkben „Prokátor", költő és festő 1551-ben született és 1616-ban hunyt el. Egy legalább második, de bizonyosan nem legelső kiadás jóval Le Houx halála után jelent meg, sajnos évszám nélkül. Tudott erről Louis Du Bois is, a magyar könyvismertető a (7). mondatot az 1821-es könyv következő bekezdésére alapozta:

> Mondottuk, hogy Basselin dalai, ami a stílust illeti, retusáltan vagy megújítottan maradtak ránk. De van egy másik hiba is, legalábbis úgy hiszem, amit Asselin úr követett el 1811-ben, aki sok *változtatást hajtott végre* Le Houx *írásmódján*, és *elrontotta, amennyire tehette, azt, amit* e kiadó *végzett.* Persze ha megvolna Basselin eredeti szövege, helyénvaló volna megőrizni az ő írásmódját. De Basselin szövege változtatásokat szenvedett el, stílusa XVI. század végivé vált, e stílusnak egykorú írásmódot kellene adni, hogy a kettő [az ortográfia és a stílus – Sz. Cs.] összhangban álljon egymással.[15]

Vagyis egyszer már Jean Le Houx a 16. század végén „megjobbította" a vaudevire-ek szövegét, vagyis rontott rajtuk, majd ezt az átalakítást az Asselin-kiadás súlyos hibákkal hozta. Természetesen egy soha nem létezett őskézirathoz viszonyítva. De a (7). mondat kezdete, amely szerint Basselin énekei „Életében csak szájról szájra terjedtek", szintén Louis Du Bois-nál olvasható: „Beszélünk

14 [Ménage], *Dictionnaire etymologique ou origines de la langue françoise,* par Me Ménage, Nouvelle Edition revue et augmenté par l'auteur, A Paris, Chez Jean Anisson, 1694, 711, 2. hasáb.

15 „Nous avons dit que nous ne possédions plus de Basselin que des chansons retouchées ou rajeunies quant au style. Le mal était fait; il est malheureusement irréparable. Mais c'est un autre tort, du moins je le crois, d'avoir, comme l'effectué en 1811 M. Asselin, *fait des changemens en grand nombre à l'orthographe de* Le Houx, et *d'avoir défait, autant qu'il l'a pu, ce que* cet éditeur *avait fait.* Assurément, si nous avions le texte primitif de Basselin, il serait à propos de lui conserver sa maniere d'orthographier: c'est une chose admise généralement. Mais le texte de Basselin ayant subi des changemens, son style étant devenu celui de la fin du XVIe siècle, il faut donner à ce style l'orthographe contemporaine pour que l'un et l'autre soient en harmonie." Du Bois, *i. m.,* 36–37.

majd költeményeinek gyűjteményéről, mely költeményeket valószínűleg hosszú időn át énekelték, mielőtt arra gondoltak volna, hogy összegyűjtik és kinyomtatják őket."[16] Ami azt a megfogalmazást illeti, hogy a basselini vaudeville-ek „csak szájról szájra terjedtek", miközben lehet, hogy valóban így is történt, egyenesen Boileau *Art poétique*-jából jön, a 184. sor első félsorából, amely szerint a vaudeville „*Passe de bouche en bouche*", szájról szájra jár.[17]

Ami a vau de vire ~ vaudeville szócserét illeti, a magyar könyvismertető a (9). mondatban egy lábjegyzetet vett át az ismertetett könyv 33. lapjáról: „Az R L-lé változása nem nagyon ritka nyelvünkben. Így lett a Mérencolie-ból Mélancolie, a Péregrinből Pélerin stb."[18]

Louis du Bois tudott arról, hogy a de Chesne-nyomda 1670 körül megjelent kiadványából egyetlen példány létezik, amelynek alapján Augustin Asselin és társai kiadták Basselin Vaudevire-jeit. A könyvecske megbízható pontosságú kiadása majd csak 1901-ben fog megjelenni, Armand Gasté már emlegetett szövegkiadásában a címlap, valamint egy oldal másolatával. A vire-i Jean de Chesne nyomdász működésének idejével megbízhatóan lehet érvelni amellett, hogy ez az évszám nélkül megjelent könyv valamikor 1663 és 1677 között látott napvilágot. E kiadvány fortunája is kalandosnak mondható. Armand Gasté 1901-ből való szövegkiadásának bevezetőjét idézem:

> A Könyvbarátok roueni Társasága arra kért – és hálásan köszönöm a bizalom e megnyilvánulását –, hogy a gondjaimra bízza egy kis, ritka, mert unikum példányú normand könyv újrakiadását, melynek teljes címe a következő: „LE // LIVRE DES // CHANTS NOUVEAUX // DE // VAUDEVIRE // PAR ORDRE ALPHABETIQUE // *Corrigé et augmenté outre la // precedente impression.* – A VIRE // chez JEAN DE CESNE Imprimeur et Libraire." A XIX. század elején e becses régi könyv két példánya volt ismeretes. A Flaust úr, a Vire közeli Saint-Sever polgármesterének birtokában lévő egyik példány szolgált alapul az Olivier Basselinnek tulajdonított *Vaux de Vire* 1811-es kiadásához, amely a következő vire-i lakosok költségén és gondozásában jelent meg: Asselin, de Corday, de Cheux de Saint-Claire, des Rotours de Chaulieu, Dubourg d'Issigny, Flaust, Huillard d'Aigneaux, Lanon de la Renaudière, Le Normand és Robillard. A kötetnek nincs külön megnevezett szövegkiadója, az első oldal sorolja fel a fenti urakat.
>
> Mi történt ezzel a példánnyal? Tökéletesen nyoma veszett. A második – az egyetlen, amit ma ismerünk – miután Daniel Huet-hez került, akinek a címere

16 „Nous parlerons de la collection de ses poësies, qui probablement furent long tems chantées avant qu'on songeât à les recueillir et à les imprimer." *Uo.,* 31.

17 *L'art poétique de Boileau-Despréaux,* avec des notes explicatifes, littéraires et philologiques par G. H. F. de Castres, Nouvelle édition, Cobourg, 1874, 33.

18 „Ce changement du R en L n'est pas très rare dans notre langue. Ainsi, de Mérencolie on a fait Mélancolie, de Péregrin, Pélerin, etc." Du Bois, *i. m.,* 33.

ott van a borítólapokon, a tudós prelátus halála után a jezsuiták könyvtárába került. A cím fölött olvasható Huet kézírásában egy bejegyzés, aki, mint ismeretes, még életében a háznak adományozta gazdag könyvtárát: *Domus Profess. Societ. Jesu*; és lent a nyomdász neve fölé ragasztva egy kis papírcsíkra nyomtatott említés áll: *Ne extra hanc Bibliothecum efferatur. Ex obe[dientia].* Huet példánya ma a Bibliothèque Nationale állományában van.[19]

A kéziratos és igen pontatlan kései másolatokat itt azért nem jellemzem, mert a Hasznos Mulatságok könyvismertetésében Louis Du Bois kiadásának előzményeként csak Jean Le Houx és Augustin Asselin kiadásáról esik szó. Vagyis 1) létezett egy *editio princeps,* amelyről mit sem tudunk; 2) létezik ez a könyv, amely 1670 körül jelent meg, de megbízható kiadására csak 1901-ben került sor; 3) létezik egy Asselin-kiadás 1811-ből,[20] ezt követte és részben megelőzte a helytörténész Richard Seguin három könyvbe szétpakolt közlése, aki 1810-ben 11 vaudeville-t (!) adott közre,[21] 1 harci dalt 1816-ban, állítólag Basselintől, aki ezzel buzdította volna polgártársait,[22] végezetül 1822-ben újabb 55 darabot.[23] És közben ne feledkezzünk meg a magyar könyvismertetés tárgyáról sem, Du Bois könyvéről 1821-ben. Három kiadás öt kötetben 1810 és 1821 között! Jól látható, hogy a Hasznos Mulatságokban ismertetett könyv Franciaországban csak egy hosszú láncolat egyetlen szeme. És annak érzékeltetésére, hogy a XIX. század elején mind a szerzőről, mind vaudeville-jeinek jellegéről mennyire különböző képzetek éltek, előbb emlékeztetnék Louis Du Bois véleményére, amely így ment át a magyar könyvismertetésbe: „Az ő Énekei többnyire az élet örömeit, a' bort, és a' Cydert, vagy is a' gyűmöltsből készített bort, melly Normandiának kedves itala, szokta magasztalni. A' szerelemről igen ritkán emlékezik […]". Ezzel szemben 1822-ben megjelent könyvében Richard Séguin ilyen képet festett a vaux-de-vire feltalálójáról: „Olivier Basselin mindent megénekelt, bármilyen alkalomra rögtönzött, a születésre, a megházasodásra, a betegségre, a halálra, a kereskedésre, a mezőgazdálkodásra, a hajózásra, a hidegre, a melegre, a télre, a tavaszra, a tudományokra, a művészetekre, a pörösködésre, a szerelemre, az utazásokra, a háborúra, a békére, a győzelemre, mindehhez volt erő benne."[24]

19 Gasté, *i. m.,* vii–viii.

20 [Augustin Asselin], *Les Vaudevires, poésies du 15me siècle, par Olivier Basselin,* avec un Discours sur sa vie, et des Notes pour l'explication de quelques anciens mots, Vire, 1811.

21 [Richard Seguin], *Essai sur l'histoire de l'industrie du Bocage en général, et de la ville de Vire, sa capitale, en particulier,* A Vire, Chez Adam, en 1810, 357–369.

22 Richard Seguin, *Histoire militaire des bocains,* A Vire, Chez ADAM Imprimeur-Librairie, 1816, 294.

23 [Richard Seguin], *Histoire archéologique des Bocains, contenant les antiquités naturelles, civiles, religieuses et littéraires,* A Vire, Chez Adam, Imprimeur du Roi, 1822, 285–341.

24 „Olivier Basselin chantait tout, il improvisait à tous propos, la naissance, le mariage, la maladie, la mort, le commerce, l'agriculture, la navigation, le froid, le chaud, l'hiver,

Ha a normandiai eredeztetésű Vau-de-Vire csak az 1810–20-as években ilyen problémaállapotot hozott létre, gondolható, hogy a műfaj története ötödfélszáz év alatt mekkora problématömeget görgetett magával. Ha a továbbiakban megkíséreljük vázolni a francia (nem színpadi) vaudeville poétikáját, az egymásnak ellentmondó műfaji definíciók és műfajértelmezések láttán mindig számolnunk kell egyrészt azzal, hogy éppen hol járunk a kulturális időben, másrészt figyelnünk kell arra, hogy ki milyen vaudeville-anyag alapján alkotta meg poétikai értekezését.

Ajánlatos a poétikai elképzeléseket és a műfaj elhelyezéseit rokon műfajok között időrendben követni. A vaudeville-ről a XVI. század végétől vannak poétikai adataink, ami annyit tesz, hogy csak e század második felétől érzékelhető e műfaj léte. Ez a tény erőteljesen ellentmond a normand tézisnek. Ugyanis az, hogy Olivier Basselin életidejét a XIV–XV. század fordulójára helyezték, a 18. századi irodalomtörténészek számára azt jelenti, hogy a vau-de-vire-eknek roppant előkelő helye van az ófrancia költészetben, és a „szerző" egy egész műfajbokor feltalálója (inventeur) és megalapítója (fondateur). Ez az elgondolás még Louis Du Bois könyvében is megtalálható, aki persze a vaudeville-t mint ivódalt Anakreónon és Pindaroszon keresztül Hérodotoszra hivatkozva az egyiptomiaknál is megtalálja. Természetes, hogy a bárdok már Nagy Károly asztalánál énekeltek, hol hősi dalokat, hol mulatóénekeket, melyek elvesztek. Olivier Basselin vaudeville-jeivel időben messze járunk a „Roland-románctól", de ugyanilyen messze járunk Bérenger úr költeményeitől is.[25] Ha elemeljük Basselin életidejét, vége egy műfajtörténeti álomnak, vége annak, hogy így határozzuk meg:

> Vaudeville, dalfajta, amely rendszerint a szatíra néhány vonását foglalja magában. E *rövid* Költemény eredetét Nagy Károly uralkodásáig vezetik vissza. A *Vaudeville* ott lábalt ki a feledésből, ahol a normandiai Kisváros, Vire Területe feküdt. Valószínű, hogy előbb *Vaudevire*-nek nevezték, és romlás útján lett *Vaudeville.* Ives chartres-i Püspök azt kérte a Szentszéktől, hogy töröltesse el a

le printemps, les sciences, les arts, la chicane, l'amour, les voyages, la guerre, la paix, la victoire,le triomphe, tout était de son ressort." *Uo.,* 284.

25 „Mindenesetre messze járunk a IX. századi Roland-románctól, a XI. századi lai-któl, Thibaut dalaitól a XIII. századból, sőt Olivier Basselin Vau-de-Vire-jeitől a XV. század elejéről a lendület, a vígság és a huncutság sziporkázó vaudeville-jeitől azokkal, amiket később énekeltek azokban a szerzeményekben, amelyeket ma oly magas fokra vitt de Bérenger úr a költemény, a tréfás naivitás, a filozófia, a hangnemek változatossága és a stíluselemek tekintetében." „Toutes fois il y a loin de la romance de Roland au IXe siècle, des lais du XIe, des chansons de Thibaut au XIIIe et même des Vaux-de-Vire d'Olivier Basselin au commencement du XIVe, à ces vaudevilles étincelans de verve, de gaîeté et de malice, que nous avons chantés plus tard, et dans la composition des quels excelle au jour d'hui à un si haut degré M. de Bérenger, sous les rapports de la poësie, de la naïveté malicieuse, de la philosophie, de la variété des tons et de l'élévation du style." Du Bois, *i. m.,* 11–12.

Vaudeville-t; de a rosszindulat csak tartósította e Költeményt a Prelátus erőfeszítései és buzgalma ellenére is.[26]

Pedig a műfaj általam ismert legkorábbi „mikropoétikája" is a normandiai eredetet erősíti, s így több évszázadon keresztül a normand tézis híveinek talán legerősebb érvét jelentette. A szövegrészt teljes egészében idézem. Mint a *La cosmographie universelle* címlapjából is kiderül, a *Cosmographia universalis* szerzője ugyan Sebastian Münster (a vaskos könyv 1544-ben jelent meg), de François Belleforest nem csupán franciára fordította, hanem „kibővítette és gazdagította". A Vire-re és a vaudevire-re vonatkozó rész kétségtelenül az ő munkája. A *La cosmographie universelle* 1575-ben jelent meg. A Normandiáról szóló fejezetben ez olvasható:

A szomszédos terület a Vau de Vire nevet viseli, nem tudom, hogy ama város okán-e, amelyik benne a legfontosabb, vagy a folyó miatt, amely öntözi, és amelynek ugyanaz a neve, mint a városnak, és amelyik a tengerbe a Szent Clement-i nagy Veznél (vagy Gueznél) folyik be: mivel e tájék és terület bővelkedik haszonállatokban, és ennélfogva gyapjúban és posztóban, melyeknél nincs finomabb, ellátva velük e királyság legnagyobb városait. E városról és Vaudeuire vidékéről kapják és viselik a nevüket azok a régi és közönséges dalok, melyeket a köznép rossz szóhasználattal Vaudeuille-eknek nevez, amiket egy bizonyos Olivier Basselin szerzett, s amiknek semmiféle megbecsülést nem kell adni.[27]

A lapszélen a következő marginália áll: „Innen jön, hogy dalokat Vaudeuire-eknek neveznek." A Belleforest-szövegrész sokszor megismételt idézését per-

26 „VAUDEVILLE, sorte de chansons qui renferme pour l'ordinaire quelques traits de satyre. On a fait remonter l'origine de ce *petit* Poéme jusqu'au regne de Charlemagne. Le *Vaudeville* fut tiré de l'oubli où il étoit au Territoire de Vire, petite Ville de Normandie. Il est vraisemblable qu'on l'appella d'abord *Vaudevire,* & par corruption *Vaudeville.* Ives Evêque de Chartres reclama l'autorité di Saint Siége, pour faire proscrire le *Vaudeville*; mais la malignité conserva ce Poéme malgré les efforts & le zéle de ce Prélat." *Dictionnaire portatif des Beaux-Arts ou Abregé de ce qui concerne l'Architecture, la Sculpture, la Peinture, la Gravure, la Poésie & la Musique,* […] par M. L**. Avocat, A Paris, 1752, 672, 2. hasáb.

27 „Le terroir voisin porte le nom de Vau de Vire, ne sçay si c'est pour l'occasion de la ville qui en est maistresse, ou de la riuiere qui l'arrouse, laquelle porte mesme nom que la ville, & laquelle se va rendre en la mer aux grands Vez (ou Guez) saint Clement: estant ceste contree, & terroir abondant en bestail, & par consequant en laines, & draps, lesquels bien que ne soyent des plus fins, si fournit elle des plus grandes villes de ce royaume. De ceste ville, & du pays de Vaudeuire portent, & tiennent leur nom les chansons anciennes, & commune, que le vulgaire mal a propos appelle des Vaudeuilles, desquels fut auteur vn Oliuier Basselin, auquels rien faut rauir l'honneur." A lapszélen: „D'où vient que des chansons se nomment Vaudeuires." François Belle-forest, *La cosmographie vniverselle,* Paris, Chez Michel Sonnius, M.D.LXXV., 119.

sze úgy is felfoghatjuk, hogy a normand tézis folyamatosan védelemre szorult a nem-normand tézis ellenében, és a tézisek különbözősége mintegy a műfajt megnevező terminusokban sűrűsödött össze. Belleforest terminológiai adata 1575-ből való. De már a rákövetkező évben alternatív terminus jelent meg, egy vaskos, igen nagy anyagot felvonultató énekeskönyvben, amelynek szövegeit Jean Chardavoine zeneszerző zenésítette meg. A nyomtatvány nagy népszerűségnek örvendhetett, mert rendkívül kevés példány maradt ránk belőle. Mivel kották ugyan vannak benne, de műfajmegnevező címek nincsenek, sőt a kötet a költemények szerzőinek a neveit sem adja meg, a versanyagon túl a címe és egy belső cím a legértékesebb. A cím: *A legszebb és a legkitűnőbb Voix de vire formájú Dalok gyűjteménye, különféle, úgy régi, mint mai szerzőktől véve.*[28] A Bibliothèque Nationale de France példányát az a Jean-Baptiste Weckerlin adományozta a nemzeti könyvtárnak, aki nemcsak kiemelkedő zeneszerző volt, de zenetörténész és népzenekutató is a 19. század második felében. A mi szempontunkból két könyve igen jelentős: a *La chanson populaire* és a *L'ancienne chanson populaire en France (16e et 17e siècles)* című. Az utóbbi könyv előszavának egy részeként Weckerlin összeállította a világi énekeskönyvek katalógusát 1530-tól 1877-ig, amelyben szerepelnek Chardavoine munkájának könyvészeti adatai is. A Bibliothèque Nationale-ban őrzött példány címlapja elé 3 előzéklapot kötöttek. Az első lapra egy kivágatot ragasztottak, a katalógusból ennek az énekeskönyvnek a könyvészeti leírását, amelynek a végén ez olvasható: „A legnagyobb ritkaságú, kisalakú kötet hangjegyekkel."[29] A hátoldalon az olvasható – már kézírással –, hogy „offert à la Bibliothèque nationale par J. B. Weckerlin" (a Nemzeti könyvtárnak felajánlotta J. B. Weckerlin). De a legérdekesebb az ezt követő lap, amelynek a tetején *A Vaudeville szó eredete* aláhúzott cím alatt pár soros bejegyzés olvasható arról, hogy mind a *vaudeville,* mind a *vau-de-vire* kifejezés a *voix de ville,* a városi hang kifejezésből ered. Ez alatt pedig ez a bejegyzés olvasható: „Note d'Etienne Charavay? C'est moi qui ai acheté cet exemplaire […]. Vaudeville vient de voix de ville. Weckerlin" (Etienne Charavay bejegyzése? Én megvásároltam ezt a példányt […]. A vaudeville a voix de ville-ből jön. Weckerlin). Ami azt illeti, hogy a könyv szöveganyaga *úgy régi, mint mai szerzőktől* való, a költők között szerepel mások között Clément Marot, Mellin de Saint-Gelais, Pierre de Ronsard, Joachim du Bellay, Pontus de Tyard. Vagyis itt egyáltalán nem mondható el, hogy provinciális és alacsony szintű költészetről lenne szó, hanem olyan hangról, amely szertefut a *városokban*. Hogy a műfajt

28 [Jean Chardavoine], *Le recveil des plvs belles et excellentes chansons en forme de voix de ville, tirees de diuers autheurs & Poëtes François, tant anciens que modernes,* Paris, Chez Claude Micard, 1576.

29 Eredeti helye: J. B. Weckerlin, *L'ancienne chanson populaire en France (16e et 17e siècle),* Paris, Garnieres Frères, 1887, XXIII.

megnevező kifejezések *ugyanabban az időszakban* párhuzamosan éltek egymás mellett, jól mutatja egy másik énekeskönyv címe. Az imént említett Weckerlin-bibliográfia könyvészeti leírása szerint: *Premier livre de chansons en forme de vau de ville* par Adrian Le Roy, A Paris, 1573.[30] E terminológiai ingadozást felismerve ezért többen is – biztos, ami biztos – ugyanannak legalább két megjelölését feltüntetik. Így tett a derék egyházfi is, 1589-ben, aki érintőlegesen emlegette a *közönséges dalokat* is, amikor azon dohogott, hogy a francia királyokat hozzájuk méltatlan szövegekben is emlegetik: „Sőt egészen a közönséges dalokig és voix de ville-ekig (mások vaux de villes-t mondanak), ha Franciaország Királyait emlegetik, ez nem Nemességük és értékes tetteik jelzője."[31]

Az utolsó jelentős „mikropoétika" a különc, már-már bizarr gondolkodású Étienne Tabourot-tól való.[32] A gyakorló költő a maga meghökkentően személyes hangján emlegette 1586-ban a vau-de-ville-eket. A két, a műfaj más darabjaihoz képest feltűnően hosszú költemény a *Sajátos megfigyelések a francia verssorokról* című fejezetben kapott helyet. A bevezető mellett idézem mindkét vaudeville első strófáját.

> És erről példaként felhoztam két saját Vau-de-ville-t. Az elsőt egy falusi kisasszony keltette bennem, akit az én Goudrouillette-emnek neveztem, amelyikről az Önök birtokában van egy kezemtől való másolat: de mivel azóta hozzátettem néhány versszakot, követve a mai szokásmódot, éppen erre a helyre kívánom helyezni.
>
> Ores i'ay choisi pour maistresse
> Vne belle demy Deesse,
> Petite Nymphete des champs,
> Ie le croy que c'est la plus gentille,
> Gracieuse & honneste fille
> Que i'az point veu depuis dix ans.[33]

30 *Uo.,* XXIV.

31 „Voire que iusques aux chansons vulgaires, & voix de villes (les autres disent vaux de villes) s ion faict mention des Roys de France, ce n'est sans Epithetes de leur Noblesse, & actes valeureux." [Pierre de Saint-Julien], *Meslanges historiqve et recveils de diverses matieres pour la pluspart Paradoxalles, & neantmoins vrayes*, A Lyon, par Benoist Rigavd, M.D.LXXXIX.

32 Tabourot észjárásáról és legjelentősebb könyvéről magyarul lásd Szigeti Csaba, *Magyar contrainte-ek és francia megkötések (Első közlemény) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 51–104. A tanulmány második, befejező része jelen kötetben olvasható.

33 [Étienne Tabourot], *Le Qvatriesme des Bigarrvres dv Seignevr des Accords,* A Paris, Par Iean Richer, 1608, 30.

Ez a mű, talán a kezdetéből is kiderül, szerelmi-pásztori jellegű. A második költeménynek nemcsak az első, de még a negyedik versszakát is idézem, hogy látható legyen, ez nem csak szerelmi jellegű vaudeville, de ivásról (bár nem egyértelműen bor ivásáról) van szó: inni abból a kupából *(couppe),* amelyből a hölgy ivott.

Ez a másik egy Vau-de-ville, Angelikámról készült:

Vous cognoissez bien, Madame,
Mon ferme & loyal amour
A ceux qui ne iouerent bien,
Et qu'on reçouie à bouchon
Les coups sur vostre giron: […]

Si l'on boit, & que l'ennuie
Vous prenne de boire aussi,
Vostre couppe bien l'espie,
Et d'vn curieux soucy
Ie veux boire au mesme endroit
D'où vostre bouche beuuoit.[34]

Látható, hogy Étienne Tabourot a vaudeville műfaját illetően nem a normandiai eredeztetés híve, pontosabban mind a műfaj eredete, mind a műfaj (és nem az egyes darabok) általános értéke tekintetében semleges állásponton volt. Nem így a normandiai származású Vauquelin de la Fresnay, aki verses, párrímes sorokban írott ars poeticájában és egyik szonettjében a műfaj vidám, mulattató, nevettető karakterét emeli ki, továbbá azt, hogy egyes darabjait ünnepnapokon éneklik. Ami a műfajmegnevezést illeti, ő is vau-de-vire-ekről beszél 1605-ben megjelent művének 555–562. sorában. Louis Du Bois ebből a szövegrészből vett ki 1821-ben két sort és illesztette mottóként a belső címlapra:

Chantant en nos festins, ainsi les Vaux-de-Vire,
Qui sentent le bon temps, nous font encore rire.[35]

Egyik szonettjében pedig maga Apollón az, aki elsétál egészen a beloni hegyekig, Bures völgyeiig és Vau-de-Vire-ig.[36] És valóban: létezik olyan vaudeville-

34 *Uo.,* 32.
35 Du Bois, *i. m.,* 1.
36 [Jean Vauquelin de la Fresnay], *L'art poétique de Vauquelin de la Fresnay ou l'on peut remarquer la perfection et le défaut des anciennes et des modernes Poésies,* Texte conforme

versanyag, amely egyáltalán nem mondható vulgárisnak vagy közönségesnek, durvának vagy póriasnak pedig végleg nem. 1615-ben jelent meg egy olyan kötet, amely több, külön impresszummal ellátott kiadvány összefűzésével jött össze. Az első címlapon a következő olvasható: „A LEGSZEBB DALLAMOK GYŰJTEMÉNYE, AMELYEK még nem kinyomtatott Táncdalokat, Baletteket, Pajzán dalokat és Bacchus-énekeket, másként mondva Vaudeuire-eket kísérnek". A kötet Caëben jelent meg Jacques Mangeant nyomdájában. Anyaga zenei műfajok szerint tagolódik, vannak benne *air*-ek, *branle simple*-ek, *branle double*-ok, *bourrée*-k, *vilanelle, pastorale,* több, az udvar előtt bemutatott balett, valamint egy *AIR DV BALLET DES Muses,* amit a király előtt adtak elő.[37]

Boileau-Despréaux verses ars poeticája (1674) nevezetes verssorokban nevezetes műfajleírást és -értékelést adott a mű *Második ének*ének legvégén (179–190. sor). Maga a mű 1674-ben jelent meg, és a vaudeville-re vonatkozó rész így szól:

> Je veux dans la satire un esprit de candeur,
> Et fuis un affronté qui prêche la pudeur.
> D'un trait de ce poème, en bons mots si fertile,
> Le François, né malin, forma le vaudeville;
> Agréable indiscret, qui, conduit par le chant,
> Passe de bouche en bouche et s'accroît en marchant.
> La liberté françoise en ses vers se déploie:
> Cet enfant du plaisir veut naître dans la joie.
> Toutefois n'allez pas, goguenard dangereux,
> Faire Dieu le sujet d'un badinage affreux:
> A la fin, tous ces jeux que l'athéisme élève
> Conduisent tristement le plaisant à la Grève.
> Il faut, en même chanson, du bon sens et de l'art;
> Mais pourtant on a vu le vin et le hasard
> Inspirer quelquefois une Muse grossière,
> Et fournir, sans génie, un couplet a Linière.
> Mais pour un vain bonheur qui vous a fait rimer,
> Gardez qu'un sot orgueil ne vous vienne enfumer […][38]

à l'édition de 1605 avec une notice, un commentaire, une étude sur l'usage syntactique, la métrique et l'ortographe et un glossaire par Georges Pellissier, Paris, Garnier Frères, 1885 (hasonmás kiadás: Genève, Slatkine reprints, 1970), 98–99.

37 „AIRS DE PLVSIEVRS BALLETS QVI ONT esté faits de nouueau à la Cour, auec la Bourree. AIR DV BALLET DES Muses, fait deuant Roy" = *RECVEIL DES PLVS BEAVX AIRS ACCOMPAGNES de Chanson à danser, Ballets, Chansons folatres, & Bachanales, autrement dit Vaudeuire, non encore Imprimes,* A CAEN, Chez IACQVES MANGEANT, M. DC. XV., 46v.

38 Castres, *i. m.,* 32–33.

A vaudeville-t a szatíra műfaji tömbjébe belehelyezni sem teljesen védhetetlen eljárás. Kultsár István olvashatta Louis Du Bois szövegkiadásában, hogy már a messzi középkor kedvelte a gúnydalokat:

> Normandia dicsőségére emlékezzünk arra, hogy Dudon de Saint Quentint követően, 1000 körül Rouenban román nyelvet használtak, míg Baïeux-ben a dán idiómát. […] A *Gesta Dei per Francos* utal arra, hogy Arnoulf, Normandia hercegének káplánja, miután erkölcsi züllöttsége és szokott szétesése ellenére az első keresztes hadjárat idején Jeruzsálem pátriárkájának választották, hamar közönséges dalok tárgyává vált, olyan szatirikus daloké román nyelven, melyek szerzői kétségtelenül a prelátus honfitársai voltak.[39]

Azután: mivel Boileau művének *Második éneke* műfajelmélet, amely a legfontosabb költői műfajokat egy értékskála mentén tárgyalja (miként Joachim du Bellay poétikája óta oly sok költészettan), amelynek végén a szatíra különböző fajai állnak, a szerző csak ide tudta a vaudeville-t beilleszteni. Végezetül: a XVI. század második felétől fogva számtalan olyan gúnyos, csipkelődő, szatirikus hangvételű éneket ismerünk, amelynek szerzői műfajmegnevezése vaudeville.

Boileau nem egyértelműen minősíti le és marasztalja el a vaudeville-t. Sőt ezzel a szófordulattal: „le François, né malin, forma", odakapcsolja a nemzetkarakterológiához vagy nemzeti jellemhez. A kulcsszó itt a *malin,* amely jelent 'rosszindulatút', 'rosszmájút' is, de itt inkább – a szatíra kategóriájával összhangban – 'csúfondáros', 'gúnyolódó'. Ez könnyen megmutatható, mivel majdhogynem fordítási verseny alakult ki a XIX. század elején: ki tudja jobban, pontosabban lefordítani latinra Boileau ars poeticáját?! És ami nagyon fontos: a fordítóknak meg kellett keresniük a *vaudeville* szó latin megfelelőjét. Csak az eredetiben 181–184. sor latin ekvivalenseit adom (a kiemelés mindig tőlem – Sz. Cs.). Az első 1804-ben jelent meg:

> Carminis è telo dictis tàm fertilis, indè
> Gallus formavit carmen *triviale malignus.*
> Imprudens lepidè, jucundo quod duce cantu
> Pervolat ora virûm praeceps, et crescit eundo.[40]

39 „Rappelons, à l'honneur de la Normandie, que, suivant Dudon de Saint Quentin vers l'an 1000, on se servait habituellement à Rouen de la langue romance, tandis qu'à Baïeux on employait l'idiome danois. […] L'auteur du *Gesta Dei Francos* rapporte qu'Arnoulf, chapelain du duc de Normandie, ayant, malgré la dissolution de ses moeurs et ses désordres habituels, été élu patriarche de Jérusalem, à l'époque de premiere croisade, ne tarda pas à devenir l'objet de chansons vulgaires, de chansons satyriques en langue romance, dont les auteurs étaient sans nul dout compatriotes du prélat". Du Bois, *i. m.,* 6–7.

40 *Art poétique de Boileau, et divers morceaux choisis de poésie française, traduit en vers latins par l'abbé Paul,* A Lyon, chez Tornachon-Molin, An XII. – 1804, 33.

1817-ben Jacques Joseph Deglimes a vaudeville-t szintén *carmen triviale*nak fordította:

Ex lepido satyrae dicto, quibus illa repletur,
Gallus quem genii fecit natura maligni
Formavit ludens trivialis *carminis artem,*
Carmen quod grato ductum modulamine vocis.[41]

Végül egy harmadik fordításverzió, 1820-ból:

Decerpens aliquid de salsis carminis hujus,
Formavit Gallus *carmen triviale* malignus.
Imprudens gratè quod manans auspice cantu,
Multa per ora volat viresque acquirit eunde.[42]

A vaudeville ilyetén értelmezésével messze nem állt egyedül. Pierre Richelet számos kiadást megért francia nyelvi szótára a „VAUDEVILLE, *vaudevire*" szavak jelentését latinul így adta meg 1759-ben: „[Cantilena de trivio.]" És ahogy a szócikk kettős címe már sejtetni engedi, a kifejtésben megpróbálja összeegyeztetni a „normand tézist" a boileau-i felfogással.[43] Hogy a XVIII. században melyik kézikönyv milyen vaudeville-felfogást érvényesített, az egyrészt annak az anyagnak a függvénye, amelyet a szerző ismert, másrészt függ attól, amit a műfajok rendjétől gondol. Ez határozza meg, hogy a vaudeville-t leminősíti-e, vagy éppen ellenkezőleg, igyekszik-e megnemesíteni. A XVIII. századi anyagot kizárólag ennek az ingamozgásnak a szempontjából vizsgálom, és csak az eddigiekhez képest új elemeket emelem ki.

Kultsár Istvánnak ismernie kellett Boileau véleményét a vaudeville műfajáról, hiszen amikor könyvismertetését írta, el kellett olvasnia Louis Du Bois igen rövid Boileau-utalását is. Du Bois a Vau-de-Vire, vagyis a »normand tézis« védelmezésében használja föl a nem-normand tézis védelmezőjének, Boileau-nak verses *vaudeville*-definíciójából az elejét: „Ez az elnevezés [a Vaux-de-Vire! – Sz. Cs.] kétségkívül nagyon divatos lesz, miután enyhe elváltoztatáson átmenve azokra a szellemes couplet-kra alkalmazták, amelyek Boileau szerint *a szatíra egyik vonását képezik*, és *a született agyafúrt francia* ember teremtette meg."[44]

41 *L'Art poétique de Boileau,* Traduction en vers latins par Jacq. Jos. Deglimes, Paris, Imprimeur de l'Académie Royal, 1817, 29.

42 *Bolaei Ars poetica, è Gallicis versibus in Latinos versa, apposito Gallico poemate,* Auctore J. A. Chambonnet, Paris, Belin-Leprieur, 1820, 34.

43 *Dictionnaire de la Langue Françoise, ancienne et moderne,* de Pierre Richelet, Nouvelle édition, Tome troisième, P–Z, A Lyon, Chez les Frères Duplain, M.DCC.LIX., 821, 1. hasáb.

44 „Ce titre eut sans doute une grande vogue puisqu'il fut appliqué, après avoir éprouvé un [sic!

Rövid, már-már teljesen lényegtelen megjegyzés, arra jó csupán, hogy jelezze, miközben tökéletesen osztja Vauquelin du Fresnay verses ars poeticájának megítélését a vau-de-vire eredetéről és jellegéről, van tudomása Boileau vélekedéséről is. Pedig ez utóbbinak van egy – megítélésem szerint – igen lényeges magyar vonatkozása 1817-ből. Az Erdélyi Muzéumban a szerkesztő, Döbrentei Gábor életrajzot és portrét tett közzé Boileau-ról, és – prózafordításban – a teljes boileau-i *Art poétique*-et! Magyarul első alkalommal. A vaudeville-re vonatkozó és fentebb idézett részlet Döbrentei Gábor fordításában így szól:

> A' csintalan elmességre született Franczia elveve a' Szatirából egy vonást, 's abból UTSZAI éneket csinált. Ravasz országtlansága tetszik, 's az éneklés által szájról szájra menvén, mindég nő.
>
> Mivel gyönyörűség, gyermekes örömtől kell születtetnie. A' Franczia pajkosság önti ki benne magát. De még is, veszedelmes bohók, illy tréfátok ne menjen annyira, hogy utoljára az Istennel is csúfot űzzetek. Mert az Istentagadásból eredt esztelenségtek miatt szomorúan fogtok a hóhér felé sétálni.
>
> Még az IVÓ-DALBAN is józan tréfa, 's mesterség legyen, olly tónt adjatok illy játékaitoknak, hogy a jólnevelttek is, mikor vígak, elénekelhessék. A' csinosb érzésű Költő nem fog borházakban dőzsölők' számára írni.[45]

Ne tévesszen meg bennünket, hogy a magyar fordító két terminust is nagybetűvel kiemelt. Nem arról van szó, hogy Boileau előbb a vaudeville-ről írt volna (utcai ének), majd áttért az ivódalra, hiszen ahol Döbrenteinél ivó-dal áll, ott Boileau *en même chanson,* ugyanabban a dalban, vagyis a vaudeville-ben kívánja meg, hogy benne „józan tréfa, 's mesterség legyen". Nos, amennyiben Kultsár István olvasta is Döbrentei Gábor e tanulmányát és fordítását, Du Bois Boileau-utalásának futólagossága miatt nem tudta volna összehozni, hogy amit Boileau *vaudeville*-ként, Du Bois *vau-de-vire*-ként, mások pedig *voix-de-ville*-ként emlegetnek, és ami Döbrentei Gábornál *utcai ének* – az egy és ugyanaz. És amiként Boileau előbb a vaudeville egészét és általános természetét tárgyalja, majd ennek részeként a borhoz és az iváshoz tapadó dalokat, Döbrentei Gábor fordítása ugyanígy tárgyalja előbb az „utszai ének"-et, utána ennek részeként az „ivó-dal"-okat.

A legkülönfélébb vaudeville-ek fölértékelésének a francia költészettörténetben két bejáratott útja van: az egyik az, ha a szemléletben beágyazzuk az

– Sz. Cs.] légere altération, à ces couplets spirituels qui, suivant Boileau, *formés d'un trait de la satire*, furent créés par le *français né malin*." Du Bois, *i. m.,* 19. p.

45 Döbrentei Gábor, *Boileau Despreaux' élete 's Poetikája,* Erdélyi Muzéum, Hetedik Fűzet, 1817, 51–52.

*anakreontiká*ba.[46] A másik út a vaudeville elmozdítása a *pásztori darabok* felé.[47]

A XVII. század legvégére az adatok szerint megképződött a *chanson populaire* fogalma vagy elgondolása: ez után a vaudeville gyakran jelenik meg a népi vagy népszerű dal egyik fajtájaként. Olvassuk el André Phérolée de La Croix cikkelyét a vaudeville-ről 1694-ből!

> A *Vaude-ville* a népi dal[48] egyik fajtája, több versszak alkotja, rendszerint szatirikus vagy történeti.[49] Coulon megjegyzi, hogy a vaude-ville-t Vire, e normandiai

46 „*Faran la Canzonetta,* est un mot célebre du cardinal *Mazarin*, qui nous connoissoit bien. Or, par *Canzonetta*, on ne peut entendre que le vaudeville. *Dufresny* a excellé dans ce genre, comme on peut voir à la fin de tous ses pieces. Mais il reste aussi de lui des chansons *anacréontiques* que les adorateurs de l'antiquité qualisiroient certainement d'*odes*, si *Dufresny* étoit plus ancien de quelques siecles." „*Faran la Canzonetta, Mazarin* bíboros híres szava ez. Márpedig nem lehet másként felfogni, mint hogy a *Canzonetta* az a vaudeville. *Dufresny* kitűnt e műfajban, amint látható minden darabjának végén. De maradtak tőle *anakreoni* dalok is, melyeket az ókor csodálói bizonyosan *ódáknak* minősítenének, ha *Dufresny* néhány évszázaddal régebben élt volna." [Antoine Sabatier de Castres], *Les trois siècles de notre littérature; ou tableau de l'esprit de nos écrivains, depuis François I, jusqu'en 1772, par ordre alphabetique,* Tome second, A Amsterdam, M. DCC. LXXIII., 57–58.

47 De ennek az ára az, hogy a műfaj megindul a színpad felé. Legkorábbi példám 1651-ből való. Többek között vaudeville-ek és chanson à boire-ok olvashatók itt: „Az első zenés francia komédia, bemutatva Franciaországban. Megzenésített pásztori darab. Bemutatva Issy Városában Párizs mellett, és a vincennes-i Kastélyban a Felségeik előtt 1659. áprilisban." A szereplő személyek pásztorok és pásztorlányok, valamint egy szatír. *Les Oevvres de Poesie, de Mr Perrin, contenant les Ievx De Poesie, Diverses Poesies Galantes, Des Paroles De Musique, Airs De Cours, Ars A Boire, Chansons, Noels Et Motets, Vne Comedie en Musiqve, L'Entrée De La Reyne, Et La Chartereuse,* A Paris, Chez Estienne Loyson, M. DC. LXI., 291.

48 A történeti poétikai szemlélet és Erdélyi János jogosít fel arra, hogy a chanson populaire-t így fordítsam: *népi dal.* Erdélyi János a *Népdalok és mondák* 2. kötetének végén olvasható, fontos és nevezetes, átfogó tanulmányában így írt: „A magyar nyelv nem ad egyszerű szót mailag a népdal kitételére. Igy vannak ezzel több európai nyelvek; nevezetesen a franczia *chanson populaire*-t használ, melly körülírás, a német *Volksliedet* mond, s ennek formájára van ütve a magyar *népdal*." Vö. *Népdalok és mondák,* Második kötet, A Kisfaludy-Társaság megbizásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János, Pesten, Magyar Mihálynál, 1847, 379. A megválaszolhatóságára vonatkozó kétellyel teli kérdés csak a megnevezés összehasonlítása után kerül elő: mi a magyar népdal? Illetve: mi a *chanson populaire*? – tette föl az utóbbi kérdést ugyanekkora szorongással Jean-Baptiste Weckerlin.

49 A vaudeville kapcsán a „vaudeville historique" kifejezés, amely a XVIII. századi poétikai adatok közt gyakori, kezdetben meglepett. De a versanyag egy részének beható olvasása hamar meggyőzött arról, hogy itt nagyon hasonló jelenségről van szó, mint Erdélyi Jánosnál, aki a *Népdalok és mondák* első kötetében szép számú szöveget közölt *Történeti, nemzeti dalok* cím alatt (317–346). A második kötetben még a szövegosztály címe ugyanaz, csak a *Történeti, nemzeti dalok* osztály már igen sovány, mindössze hat lapnyi, a harmadik kötetben pedig, amelyben az anyag felosztása jelentősen megváltozott, megmaradtak a *Nemzeti dalok,* de a »történeti dalok« helyét nem más, mint a *ROMÁNCOK és ROKON* foglalták el.

kis város területén találták fel, az ugyanilyen nevű folyónál. Azt mondják, Olivier Basselin a vaude-ville-ek legelső szerzője. Voiture igen tréfásakat szerzett.

Példa
A Je le crois bien… *dallamára,* DECHARLEVALtól

Que Cesar autrefois ait subjugé la France
Par sa sage conduire & sa rare prudence,
Je le crois bien.

Mais qu'il eut entrepris d'en faire la conquête,
S'il eut trouvé Loüis en tête;
Je n'en crois rien.

Que des plus grands Héros & des plus grands Monarques
On voit en Monseigneur briller toutes les marques;
Je le crois bien.

Mais que quel qu'il puisse être, il n'est pas fort à faire
A marcher dignement sur le pas de son pere,
Je n'en crois rien, &c.[50]

Vagyis itt a vaudeville átkerült a szatírák osztályából a dalok, ráadásul a *chanson populaire* osztályába. 1715-ben megjelent kitűnő poétikai kézikönyvében megadta a dal általános definícióját, tovább tagolta a dalok osztályát, majd e finomabb felosztás után határozta meg a vaudeville-t:

A dalok hat fő fajtáját vesszük számításba; a megszokott vagy szerelmi dalt, mint amilyet az imént idéztünk; bacchusi vagy ivó-dalt; anti-bacchusi vagy borellenes dalt; anti-erotikus vagy szerelemellenes dalt; szembeállító dalt és dalt pásztorokról.

A Vaudeville-ről

A Vaudeville a népi dal egyik fajtája, több versszakból áll, rendszerint történeti, és a leggyakrabban szatirikus.[51]

50 [André Phérolée de La Croix], *L'Art de la Poësie Françoise et Latine, avec une idée de la Musique sous une nouvelle Methode,* par le Sieur de La Croix, A Lyon, chez Thomas Amaulry, M. DC. XCIV., 304–305.

51 [Vincent-Claude Chalons], *Règles de la Poesie Françoise, avec des observations critiques sur*

A XVIII. századi francia irodalomtörténet-írás is előállt néhány új szemponttal. Az egyik a *vaudeville* és a *Noël* (karácsonyi dal) műfajának közelisége, a másik valamiféle ellenköltészet, pontosabban a már kimerülőben lévő borpoézis kritikája, a harmadik pedig egy itáliai-francia párhuzam a vaudeville szempontjából. 1717-ből olvassuk:

> Michel Pourrée, oly heves buzgalommal, hogy azt nem lehet eléggé dicsérni, néhány francia himnuszt szerzett, hogy magasztalja a Megváltó születését: példáját követve számos ilyet szereztek az egész királyságban, ezeket *Noël*eknek nevezték, az ünnep ama napjáról, amelyre szánták őket: a kezdetüket nagy tiszteletadással énekelték, és csak a folytatásban kevertek beléjük helytelenül olyan dolgokat, amelyek inkább illettek egy vaudeville-hez, mint egy énekhez a nagy misztériumról. A Dauphiné és Provence hegyi falvaiban még ma is vannak Énekgyűjtemények, amelyek ebben az időben készültek; jobban őrzik ezeket, mint a közösségi összeírásokat.[52]

Természetesen a Noël, ugyanúgy, mint hazánkban, egész Franciaországban elterjedt volt, de ha már olykor a kezdete után olyan léha-locska jelleget öltött, mint egy vaudeville[53] (a Noëleket természetesen nem a hívők közösségében énekelték, hanem Karácsony este családi és rokoni körben), akkor be kellett tagozódnia a vau-de-vire „normand tézisébe" is. Be is tagozódott. A Basselin-kutatók között már emlegetett Armand Gasté legelső, nyomtatásban megjelent kis könyvének tárgyát a vire-i Jean Le Houx Noëljei alkották. Gasté szerint Le Houx két, és csak két műfaj költője volt: a vaudeville-é és a Noëlé. A karácsonyi énekek kéziratban maradtak, de Gasté állítása szerint autográf kéziratban, amely idővel a caëni könyvtárba került. Ezt a szálat nem követem tovább, mert elvinne tárgyunktól, mindenesetre a fiatal Gasté, aki az előszót még a párizsi École pratique des Hautes-Études-ben fogalmazta, 31 Noëlt közölt „első alkalommal, a caëni könyvtár kézirata alapján, bevezetővel és jegyzetekkel", 1862-ben.[54] És a

---

les Régles de la Versification Françoise qui sont à la fin de la Méthode latine de Port-Royal où l'on trouvera en même tems des Régles nouvelles qui condamnent les défauts de nos Poétes modernes, pour n'avoir pas observé l'éxactitude requise dans la composition des Vers François, Par M. De Chalons, A Paris, Chez Claude Jombert, M. DCC. XVI., 332–333.

52 [Joseph Mervesin], *Histoire et regles de La Poësie Françoise,* Aux dépens d'Estienne Roger, A Amsterdam, Marchand Libraire, M. DCC. XVII., 79–80.

53 Magyarországról ilyen példa lehet a *Mennyországba jer, pajtás* kezdetű XVIII. századi mulatódal bekerülése a karácsonyi dramatikus játékokba *Betlehembe jer, pajtás* kezdettel, máskülönben változatlan tartalommal. *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8), 38. sz.

54 Armand Gasté, *Les Noëls virois par Jean Le Houx, publiés pour la première fois d'après le manuscrit de la Bibliothèque de Caën, avec une introduction et des notes,* Caën, Le Gost-Clérisse éditeur, 1862.

„normand tézis" megerősödött: a vaudevire megalapítója és nagy alakja Olivier Basselin volt, az ő szövegeinek megjobbítója és a Noëlek nagy alakja pedig Jean Le Houx.

De térjünk vissza a XVIII. századi irodalomtörténészhez! Igen figyelemre méltót mond a bacchusi költészetről is:

> A bacchikus költészet kifinomultsága csak azóta ismeretes jól Franciaországban, amióta az emberek lemondtak a szerelmeskedésről, hogy a borozó züllésnek adják magukat, és ez úgy történt, hogy hol a szerelmet állították szembe a borral, hol a bort a szerelemmel […]. A dalszerzők ügyességéből rendszerint csak arra telik, hogy könnyen énekelhető dallamokra komponáljanak: tudnak hosszúakat és rövideket, melyek kapóra jönnek, hogy gondolataikat beléjük szorítsák, anélkül, hogy korlátozni kényszerüljenek ezeket vagy belefullasztani a szószaporításba. […] hevességüket az olaszok paszkvillusokkal lohasztják, míg a franciák többsége ezt a dalaiban teszi, mindig készen annak ünneplésére, ami éppen történik, gyakran felülmúlva a hírlapi bértollnokokat, és egy vaudeville-lel teszik közzé a legjelentősebb eseményeket, amelyekről feltárják vagy elhallgatják a jó és a rossz oldalt, a szeszélyük szerint.[55]

Az utóbbi szövegegységből nagyon jól látható az időben a vaudeville helyváltoztatása a kultúra és a kommunikáció terén: elsekélyesedése összefügg azzal, hogy zsurnaliszta funkciókat tölt be. A klasszikus vaudeville-dal végének időszaka ez, az agónia ideje, és a vaudeville áttelepülésének időszaka a színpadra.

Most térjünk vissza az 1823-as ismertetéshez a Hasznos Mulatságokban, valamint az 1821-ben Caënben megjelent szövegkiadáshoz és előszóhoz! Amikor Kultsár István végigolvasta Louis Du Bois előszavát (végig elolvasta, mert ismertetésében előre haladó rendben összegzi a francia tanulmány általa és a maga számára fontosnak tartott részeit), egy meglehetősen stabil és érthető poétikai terminológiával is találkozott. Ez azért lényeges, hogy megértsük a könyvismertetés némileg homályos (5). mondatát: „Többnyire az énekeiben [t.i. Basselinnek – Sz. Cs.] bizonyos versezet vagyon, melly más más versezetek

55 „La finesse de la Poësie Bachique, n'a été bien connuë en France, que depuis que la plupart des hommes ont renoncé à la galanterie, pour donner dans la débauche du vin, & ç'a été en opposant tantôt l'amour au vin, & tantôt le vin à l'amour. […] Les habiles Chansonniers ne composoient ordinairement, que sur des airs aisez à chanter: ils en savoient de longs & de courts dont ils se servoient à propos pour bien renfermer leurs pensées, sans être obligez de les restraindre, ou de donner dans le verbiage. […] Les Italiens épuisent leur feu en Pasquinades, & la plupart des François font briller le leur dans des Chansons toûjours prêts à celebrer tout ce qui arrive, ils devancent souvent les Gazetiers, & par un Vaudeville ils publient les événemens les plus considérables, dont ils relevent ou taisent les bons et les mauvais endroits, selon leur caprice." [Joseph Mervesin], *Histoire et regles de La Poësie Françoise*, Aux dépens d'Estienne Roger, A Amsterdam, Marchand Libraire, M. DCC. XVII., 181–182.

után ismét előfordúl." Amíg a chanson „Dall", amíg a chant „Ének", amíg a célébrer „magasztalni", a chansonnier „Énekes", a chanson à boire „ivónóta" jelentése semmi gondot nem okozott, tehát amíg a Louis Du Bois által elmondottak nehézség nélkül voltak vonatkoztathatók magyar anyagra. Kultsár Istvánnak azonban két, egymással összefüggő kifejezés jelentése óhatatlanul némileg bizonytalan volt: a *couplet* és a *refrain*. Szövegkiadásának előszavában Du Bois egy helyütt szinonimaként használta a két szót (strophes *ou* couplets), mindenütt másutt csak e két kifejezés valamelyikét. A strófa ugyanis a versszorokból megszerkesztett egész, függetlenül ennek az egésznek a belső szerkezetétől, azzal a feltétellel, hogy az egyes versszakokban nem lehet refrén, vagyis egy vagy több sorból álló ismétlődő rész. Ez a Du Bois által kiadott verses anyag Basselin-részében főleg a négysorosokból álló dalokra vonatkozik, és nem meglepő, hogy a párhuzamos magyar anyagban is így van. A XVIII. századi közköltészet *Társasági és lakodalmi költészet* kötet I.) A részében ilyen az *Ó, mely szerencsétlem sorsom…*, a *Hallod-é, te szolgáló!…*, a *Kecskeméti csárdában…*, a *Bort iszom én, nem vizet…*, a *Víz van, de nem kellene…*, az *Ittas vagyok, boros vagyok…* és változatai, a *Kimentem én a szőlőbe…* és az *E szép szóra: jurátus…* kezdetű ének.[56] A francia költészetben gyakoriak az olyan versszakok, melyeknek végén refrén (ismétlődő rész) áll; a strófa nem-ismétlődő része a couplet. Olivier Basselin XXV. vaudeville-jének első strófája így tagolódik (a couplet-t dőlt betűkkel írom):

Il faut boire, comme on dit, qui sa mere ne tette.
Puisque sommes tous sevrez, buvons donc de bon pot.
En rinsant nos gosiers, avallons nos miettes.
Refr. Et vuide le pot,
Tire-la-Rigaud![57]

A couplet és a refrain egészen extrém mennyiségi viszonya miatt egy *Mulatáshoz való nyájas ének* első versszakát idézem a magyar közköltészeti anyagból párhuzamként. A nem-refrénes részt, vagyis a honi couplet-t itt is dőlt betűvel jelzem:

Élek én mindaddig, míg Isten akarja,
Nem gondolok semmit irigyek szavára,
Hajdula-dudálom,
Duna-vizem lementében,
Refr. Haj, dínom, dínom-dánom, gyönyörű,
Zö-, zö-, zö-, zö-, zöldellő,

56 RMKT XVIII/8, 60–65, 68–69.
57 Du Bois, *i. m.*, 86.

Kedves Duna-vizem,
Édes Duna-vizem![58]

Vagyis Kultsár István ismertetésének (5). mondata így fordítandó vissza a francia terminológiára: * Többnyire az énekeiben refrén van, mely szövegében más és más couplet-k után ismételten visszatér.

Ami a könyvismertetés lábjegyzete nélküli egészét illeti, egyetlen alappilléren nyugszik. Az egyik állítás a következő: Basselin vaudeville-jei régi francia *bordalok*. „A' szerelemről igen ritkán emlékezik". Ez azért hangsúlyozandó, mert az ismertetés jegyzetében megtett felhívásról innen tudható, hogy ez *nem* vonatkozik sem szerelmi énekekre, sem anakreóni dalokra. Az 1821-ben Caënben megjelent Basselin-anyagról Kultsár István komolyan vette az anakreontika kizárását. Du Bois így fogalmazott: „Noha a vire-i énekes, miként a Vau-de-Vire-ekhez írott jegyzetekben bizonyítjuk – ismerte Anakreón és Horatius nyelvét és költeményeiket, úgy tűnik, ellentétben velük, ő nem tudta Venus mirtuszát egybekötni az öreg Szilénosz fiatal társának szőlővesszőjével."[59]

Az 1820-as évek elején Kultsár István joggal szólíthatott fel „a barátságos víg társaságokban énekelt víg Dallok" összegyűjtésére és kiadására, mert tudta, hogy a magyar Vaudeville létezik. Tudta, mert ismert olyan hazai bordalokat, ivónótákat és mulatóénekeket, amelyek számos vonásukban kísértetiesen hasonlítanak Du Bois Basselin-anyagához. Kultsár örömmel fedezhette föl például, hogy a francia vaudeville-eket már ismert dallamokra szerezték, és ami nálunk a költemény címe alatti *ad notam,* az a francia kéziratokban és nyomtatványokban ez a cím alatti *Air:…,* amit egy már közismert dalszöveg kezdő szavai követnek. Csak egyetlen definíciót idézek erről: „A dal *már ismert dallamra* készül; asztal mellett éneklik, vagy barátokkal, vagy még egyedül is, hogy eltávoztassák a keserűséget és ráhangolódjanak a vidámságra. Amit *vaudeville*-nek nevezünk, szatirikus vagy gáncsolódó."[60] Mivel terjedelmes és időben természetesen mindig változó, sőt olykor heterogén anyagot kellett gondoznia Louis Du Bois-nak is, ráadásul a legkülönbözőbb közegekben kellett elhelyeznie, a *vau-de-vire ~ voix de ville ~ vaudeville*-t, a *chanson de table,* a *chanson bachique,* a *bacchanale* stb. műfajmegnevezéseket rövid leírásban foglalta össze: 'rendszerint könnyed, olykor mégis igen emelkedett nem', amelynek tárgya többnyire a bor és a cidre. Kultsár Istvánnál ilyen összefoglaló megnevezés a „víg, lágy, könnyű Dall", a

58 RMKT XVIII/8, 83.

59 „Quoique le chantre virois fût instruit et connût, comme nous le prouerons dans les notes sur les Vaux-de-Vire, la langue ainsi que les poësies d'Anacreon et d'Horace, il paraît qu'il ne sut pas, comme eux, allier le myrte de Vénus au pampre du jeune compagnon du vieux Silene." Du Bois, *i. m.,* 19.

60 M. Viollet-Leduc, *Précis d'un traité de Poétique et de Versification,* au Bureau de l'Encyclopédie portative, Paris, 1829, 204. (Kiemelés tőlem – Sz. Cs.)

„víg, nyájas, mulatságos [= mulatságban, mulatozáskor énekelt][61] Dall". Ismerős lehetett számára a Basselinnek tulajdonított vaudeville-ek és közvetlen műfaji környezetük bizonyos darabjaiban a latin-francia nyelvkeverés, hiszen a magyar vaudeville is előszeretettel keverte az anyanyelvet a latinnal. Egy francia–latin és egy magyar–latin példával illusztrálom ezt a roppant természetes párhuzamos jelenséget:

Louons nostre hostel, *bibimus satis*
Et l'hoste, lequel *Nos pavit gratis*
Et sans reschigner, *onerans mensas*
De mets delicats.[62]

In die in diem vinum est bibendum,
Taliter-qualiter est inebriandum.
Minden nap, minden nap jó borral kell élni,
Annyira, mennyire,
Annyira, mennyire
Meg kell részegedni.[63]

Feltűnő, hogy mind a magyar, mind a francia vaudeville – itt a kifejezésen szűkebben bordalt értve – a XVIII. század végén és a XIX. század elején milyen erősen vonzotta a proverbiális észjárást. Bár a következő néhány példa a Basselinnek tulajdonított vaudeville-anyagból való, mivel címadások, bizonyosan a szövegkiadóknak tulajdoníthatók. Csak példaképp: „Le vin convient des vieillards" (A bor illik az öregembereknek),[64] „Il vaut mieux boire bien que philosopher mal" (Többet ér jól inni, mint rosszul filozofálni),[65] „Quand on veut punir ses ennemis il faut leur faire boire de l'eau" (Ha meg akarjuk büntetni ellenségeiket, vizet kell velük itatni), „Quand on est mort on ne boit plus" (Ha meghalunk, már nem iszunk).[66] És csak egyetlen hazai példa: mi egyik ivónótánk befejezésében, mint a kritikai kiadás jelzi, közmondás található.

Szabad a patak, de nem
a palack,kortyonként,
A részegség ennek szülőédesanyja.[67]

61 Más értelmezésben, a korábbi XVIII. századi szóhasználatot tekintve: 'időtöltésre való', 'unaloműző'. (Szerk. megj.)
62 XLVIII. Vau-de-Vire, Du Bois, *i. m.,* 126.
63 RMKT XVIII/8, 43.
64 Du Bois, *i. m.,* 137.
65 [Richard Seguin], *Essai sur l'histoire de l'industrie du Bocage en général, et de la ville de Vire, sa capitale, en particulier*, Par Richard Seguin, A Vire, Chez Adam Imprimeur, 1810, 364.
66 [Richard Seguin], *Histoire archéologique des Bocains, contenant les antiquités naturelles, civiles, religeuses et littéraires du Bocage,* Vire, Chez Adam, Imprimeur du Roi, 1822, 301, 341.
67 RMKT XVIII/8, 48.

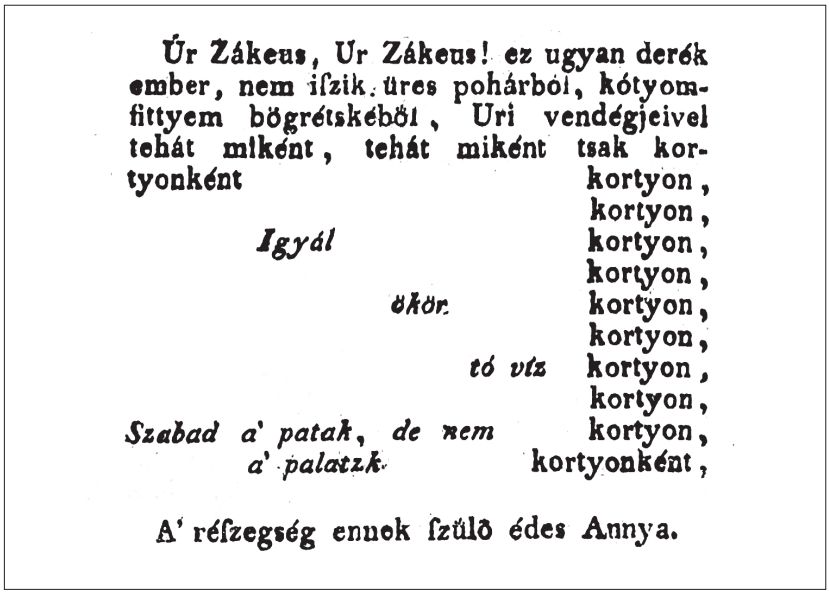
Úr Zákeus, Ur Zákeus! ez ugyan derék
ember, nem iſzik üres pohárból, kótyom-
fittyem bögrétskéből, Uri vendégjeivel
tehát miként, tehát miként tsak kor-
tyonként kortyon,
kortyon,
Igyál kortyon,
kortyon,
ökör kortyon,
kortyon,
tó víz kortyon,
kortyon,
Szabad a' patak, de nem kortyon,
a' palatzk. kortyonként,

A' réſzegség ennek ſzülö édes Annya.

A vonatkozó jegyzet felhívja a figyelmet arra, hogy 1820-ban Dugonics Andrásnál proverbiumként megtalálható. Annál érdekesebb, hogy megtalálható már 1713-ban proverbiumai és adagiumai között, bár eléggé nehezen, mert Kisviczay Péter könyve ugyan ábécérendben adja anyagát, de a magyar nyelvű anyagot a latin sententiák alá rendezi. A latin és a magyar adagiumok nem nyelvi, hanem értelmi kapcsolatban állnak egymással, tehát kölcsönösen egymás tartalmát vagy jelentését világítják meg. Itt a következőt olvassuk:

Noctes atquè dies patet atri janua Ditis.
Szabad a' patak; de nem a palatzk.
Mindenkor az ördög a' szolgálattal.
Ovidius.[68]

Ez alapján, több lépésben ugyan, de közelebb juthatunk az *Úr Zákeus, úr Zákeus!…* kezdetű ivónóta befejezésének értelméhez. Először is ne higgyünk el mindent első szóra Kisviczay Péternek: a latin verssor nem Ovidiustól való, hanem Vergiliustól. Az *Aeneas* 6, 127. sora a következő környezetbe ágyazódik:

68 [Kisviczay Péter], *SELECTIORA ADAGIA LATINO-HUNGARICA In GRATIAM et USUM SCHOLASTICAE JUVENTUTIS COLLECTA, ET in Alphabeti Seriem concinnata. […],* Studio et vigilantia PETRI KIS VICZAY, p. n. Eccl. Aug. Conf. Cassov. Nat. Hun. Past. BARTPHAE Typis Civitatis, Anno 1713, 364.

Talibus orabat dictis, arasque tenebat,
cum sic orsa loqui vates: Sate sanguine divom,
Tros Anchisiade, facilis descensus Averno;
noctes atque dies patet atri ianua Ditis;
sed revocare gradum superasque evadere ad auras,
hoc opus, hic labor est.

Sibylla jóslatából való e részlet, Lakatos István fordításában: „Míg ezt mondta s a szent oltárt könyörögve karolta, / Újra a szűz kezdett el szólani. »Ég unokája, / Trójai Anchísés fia! könnyü leszállni a mélybe – / *Nyitva a gyászteli Dishez, nap mint éj, a bejárat* –, / Ámde kijönni megint az Avernusból, fel a fényre, / Ez fáradságos feladat." Minden travesztált *Aeneis* észjárása könnyen csinál az Alvilágból poklot, az Avernusból tavernát, s ha ez pincekocsma, könnyű *le*menni ide, de *fel*jönni – újabb adagium – már *fáradságos feladat.* Az ivónóta koreográfiája szerint úgy kell innunk, hogy közben tudjuk: készen áll mindig az ördög a szolgálattal.

Du Bois szövegkiadását olvasva Kultsár István a francia bordalok között számos ismerős darabra lelt, amelyek a hazai dalokra emlékeztették. Ilyen szövegek vagy *ariá*k (ez is közös a francia és a magyar anyag címeiben) az ún. abc-énekek is, vagy az egyes versszakokban és couplet-kban ismételgetett magánhangzókra épülő dalok. Például:

I, I, I,
Meg ne kapjon valami,
Mert ha megkap, elviszi,
Soha többet nem hozi,
I, I, I,
Meg ne kapjon valami.[69]

Amour a prins sur moy rigour,
Adieu vous dit, ma dame par amour,
Esbatement et chanterie,
I i i i i e.
Helas! is est fait de ma vie.
I i i i i e.[70]

A tanulmányban bejárt hosszú út végén ideje összegezni a magyar vaudeville összegyűjtésének és kiadásának a vágyát, amelyet a tárgyalt 1823-ból való könyvismertetés jegyzete fogalmazott meg: „Igen nagy szolgálatot tenne Nemzeti Literatúránknak, a' ki az efféle víg Dallokat, mellyek számtalanok a' mi Nemzetünknél, 's a barátságos víg társaságokban énekeltetnek, öszve szedné, és Szerzőik nevének megjegyzésével kiadná." Ez még a magyar dalok, a mindenféle hazai dal sokaságára vonatkozik. De semmi kétség, a folytatás a népdalokon belül a borhoz és az iváshoz kapcsolódó *ivó-dalok* és *bordalok* összegyűjtésének és kiadásának a vágyáról beszél:

69 RMKT XVIII/8, 45.
70 Du Bois, *i. m.*, 227. Ez egy *bacchanale* első versszaka.

> Mert Édes Gergelynek Danáin, vagy Csokonaynak némelly Dallain kivűl, Vodevilekel nem igen kedveskedhetünk: ha mind latszik is, hogy Tinódi Sebestyénnek, B. Amade Lászlónak, Horváth Adámnak Gyéniussai, több Magyar víg Énekeseket is támaszthatnának.

Jóslat ez, egyrészt megjóslása annak, hogy tekintélyes mennyiségű bordal fog megjelenni Erdélyi János háromkötetes gyűjteményében az 1840-es évek második felében. Másrészt megjóslása annak, hogy közel az idő, amikor majd a sárospataki *Érzékeny és vig dalok* köteteiben (1826, 1834), majd a *Népdalok és mondák* 2. kötetében békésen összeférnek egymás mellett a névtelen szerzőségű *Bordalok* és az *Iróktul* fejezetben vagy »könyv«-ben működtők megzenésítésre váró darabjai.

TÓTH ARNOLD

A közköltészet csúfolóinak továbbélése, átalakulása a XIX. századi vőfélyversekben

A magyar folklorisztika kezdettől fogva érzi, sejti – Küllős Imola számos publikációja és egyetemi előadása óta pedig konkrét adatokkal megtámogatva egy ideje már tudja is –, hogy lakodalmi költészetünk forrásvidéke a közköltészet háza táján keresendő.[1] A vőfélyversek deákos stílusa, mesterkélten tudálékos nyelvezete, mitológiai és biblikus témákat felvonultató dagályos, prédikációs hangvétele volt az első stílusjegy, amely megragadta a kutatók figyelmét. A vőfélyversek elmaradhatatlan velejárója, szinte kötelező tartozéka, az írásban való rögzítés, a kéziratos vagy nyomtatott írásbeliség volt a második feltűnő jellegzetesség. Az évszázadokat átívelő, szinte már szívós és csökönyös változatlanság, a szövegek mélységes konzervativizmusa és merev állandósága pedig a harmadik pont, amely után felmerült a kérdés sokakban: népköltészet ez egyáltalán?[2]

E kérdést a folklorisztika budapesti iskolájában nevelkedett generációk rendre megválaszolják, bizonyítva, hogy a mi szaktudományunk számára a szűkebben vett paraszti szájhagyományon túl is léteznek bennünket érdeklő világok. Ezúttal egy jellegzetes műfaj, a csúfolók példáján szeretném érzékeltetni a közköltészet és a vőfélyversek sokrétű kapcsolatrendszerét.

Az első vőfélyversek 1790 körül jelentek meg a váci nyomda ponyvafüzetein, körülbelül két-három év leforgása alatt sűrű egymásutánban kiadott versfüzé-

* A szerző a miskolci Herman Ottó Múzeum igazgatóhelyettese. A tanulmány a *Küllős Imola – tanítványai körében* címmel 2015. november 23-án az ELTE BTK Néprajzi Intézetében rendezett ünnepi tudományos ülésen elhangzott előadás szerkesztett, kiegészített változata.

1 Küllős Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata,* Bp., L'Harmattan, 2004 (Szóhagyomány), 259–304.

2 Végh József, *Táj- és népkutatás a középiskolában,* Bp., Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya, 1942 (A Magyar Táj- és Népkutatás Könyvtára, 6), 206–207; Ujváry Zoltán, *Népi kéziratos verseskönyveink,* Műveltség és Hagyomány, 1–2(1960), 111–146; Katona Imre, *Vőfélyvers = Magyar néprajzi lexikon,* főszerk. Ortutay Gyula, V, Bp., Akadémiai, 1982, 598–599; Komáromy Sándor, *A XVIII. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények,* Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék, 1992 (Folklór és etnográfia, 61).

rekben.[3] A századvég és a századforduló kéziratos énekeskönyveiben (*Dávidné Soltári,* Jankovich Miklós: *Nemzeti Dalok Gyűjteménye, Pál István-énekeskönyv*) már felbukkannak az első ponyvaszerzők, Mátyus Péter és anonim kortársa szerzeményei a lakodalmi mulatóversek és köszöntők sorában. Az első paraszti-mezővárosi környezethez köthető kéziratos vőfélyversgyűjtemény a legjobb tudásunk szerint a *Makói énekeskönyv* lapjain maradt fenn, 1826-ból.[4] Az 1830-as, 1840-es évektől kezdve aztán egyre több kéziratos vőfélykönyvre bukkanhatunk a közgyűjteményeinkben, nem kis részben a vidéki, megyei múzeumok néprajzi adattáraiban. Az írást kedvelő paraszti specialisták, vőfélykedő falusiak vagy hivatásos lakodalmi vőfélyek saját keze írását mindvégig kíséri és gyakran a tollukat is vezeti a nyomdákból kiömlő ponyvafüzetek mérhetetlen tömege. Az első világháború és az országvesztés aztán egy csapásra véget vet a vőfélyversek első korszakának,[5] de ez a szöveghagyomány mindent túlél. Jól bizonyítja ezt az interneten megtalálható vőfély specialisták mai kínálata. Lakodalmi szövegeik között Mátyus Péter 220–230 évvel ezelőtti sorait ma is megtaláljuk, mégpedig gyakran változatlan formában.

A vőfélyversek funkciójuk szerint két nagy csoportra oszthatók: 1) az esküvői szertartást és a lakodalom szokásrendje szerinti forgatókönyvet kísérő, szokásszervező funkciójú *vőfélyrigmusok*, 2) a lakodalmi étkezések körül sűrűsödő, mulattató vagy intő-oktató célzatú *mulatóversek, tálalóversek, köszöntők*.[6] A szöveghagyományt hordozó írásbeli közeg jellemzői alapján azonban másféle beosztás kínálkozik – és a csúfolók továbbélésének bemutatása szempontjából is célszerűbb nem kettő, hanem három csoportra osztani a szövegeket. Az első marad a *vőfélyrigmusok* csoportja, amelyben a lakodalom menetéhez kötődően a vőfély irányítja, kommentálja, felvezeti és dramatizálja vagy egymásba átvezeti az egyes szokásmozzanatokat (mint a menyasszony búcsúztatása, a hérészesek érkezése, indulás a paphoz, megérkezés a lakodalmas házhoz és hasonlók). A második a mulatóversek, tálalóversek, köszöntők közül kiemelt *tálalóversek* csoportja, ezekkel „bekonferálja" a vőfély a lakodalmi étkezések fogásait, a középkori-kora újkori főúri lakomák ceremóniamestereinek kései utódaként, az egykori fogásnóták emlékképeit felidézve, aktualizált és divatos szöveges körítéssel. Ezt a két csoportot tartalmazzák a „hivatalos" versgyűjtemények: a pony-

3 Tóth Arnold, *Nyomtatott vőfélykönyvek, vőfélyverses ponyvák a XIX. században = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 286–292.

4 Küllős Imola, *Makói énekeskönyv = Makó néprajza,* szerk. Tóth Ferenc, Makó, Bába, 2008 (Makó monográfiája, 3), 631–656.

5 Tóth Arnold, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században,* Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2015 (Officina Musei, 22), 18–21.

6 *Uo.*, 263, 350. Hasonló csoportosításban közli a vőfélyverseket: *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8), 408–464.

vanyomtatványok és az ezeket másoló, variáló kéziratok. A harmadik, a *lakodalmi mulatóversek* csoportja ezektől hangvételében, mondanivalójában, stílusában jelentősen különbözik. Szókimondó, tréfás, pajkos, gyakran trágár, obszcén, vulgáris szövegvilág; sértegetés és nagyotmondás, hazudozás és kéregetés, nyomdafestéket nem tűrő szóhasználat jellemzi. Nem is szerepel a „hivatalos" lakodalmi kánonban, s rendre hiányzik a nyomtatott mintákat követő, forgatókönyv típusú kéziratos vőfélykönyvekből is. Megvan viszont azokban a vegyes gyűjteményekben, amelyek vagy saját kútfőből, vagy emlékezetből, vagy mások kéziratainak másolása és variálgatása útján születtek, a vaskos omniáriumokat összeállító literátus népi szerzők, vagy a pajkosabb kedvű falusi értelmiség tagjainak tollából.[7] Az ismeretlen szerzőjű *Pacséri vőfélykönyv,* a több szerzőt is felvonultató *Kisgyőri kézirat* vagy Ozsváth Bertalan *Taktabáji vőfélykönyve* szép számmal tartalmazza ezt az archaikus, sőt az 1900-as századfordulón már kissé anakronisztikus, száz–kétszáz évvel korábbi verssorokat továbbéltető szöveghagyományt.[8]

Töredékesség, szétszóródás – vándorstrófákban, sorpárokban való továbbélés

A lakodalmi vacsora közben, a táncok szüneteiben, az ételre várakozás alatt vagy egy-egy dinamikusabb bor- és pálinkafogyasztási periódus közepette elmondott szórakoztató versek között 1) csúfolókat, 2) hazugságverseket, 3) intő-oktató célzatú verseket és 4) borköszöntő, pohárköszöntő mulatóverseket találunk a XIX. században. A közköltészeti előzményekhez képest azonban lényeges változás, hogy ezek a legritkább esetben szerepelnek „tiszta" formában, egységes, egy végtében elmondott, „valódi" mulatóversként. Van persze néhány jellegzetes kivétel: a *vőfélyek vitája a házasságról* például egy önmagában álló, más szövegtípusokkal nem keveredő, tisztán intő-oktató célzatú mulattató vőfélyvers.[9] A *képtelen ételsor* és a *messziről hozott étel-ital* toposzait variálgató, változatos és hosszú szövegek – amelyekkel a vacsorára való várakozás közben szórakoztatják a násznépet – szintén önállóak, ritkán kapcsolódnak más versekhez.[10] Hasonlóan egységes a *Káposztapénz-szedéskor* elmondott vers, amellyel a

7 A kézirattípusokra vonatkozóan lásd Csörsz Rumen István, *Könyvek önmagunknak: magyar kézirattípusok a 18–19. században = Az olvasó – az olvasás: Irodalmi tanulmányok,* szerk. L. Simon László, Thimár Attila, Bp., Fiatal Írók Szövetsége, 1999 (FISZ Könyvek, 1), 75–89; ill. ennek nyomán Tóth Arnold, *19. századi kéziratos vőfélykönyvek és a népi írásbeliség,* Ethnographia, 124(2013), 156–188.

8 Az említett három kéziratot ismerteti és szövegeit részben publikálja Tóth, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek…, i. m.,* 91–109.

9 Két szövegpélda: RMKT XVIII/8, 404–407.

10 Néhány jellemző példa: *Uo.;* Tóth, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek…, i. m.,* 353–356.

lagzi végén a zenekart búcsúztatja, és számukra adományokat gyűjt a vőfély – cigánycsúfoló formájában.[11] A mulatóversek többsége azonban nem ilyen önálló szöveg: nincs saját jogon forgatókönyvi helyük a lakodalom menetében, és a kéziratos gyűjteményekben sem önálló címen, sorszámon szerepelnek. A XIX. században már egy szétszóródott, töredezett, megváltozott szöveghagyományról beszélhetünk: közköltészeti csúfolók „csökkentett üzemmódban". Az egykor önálló, összefüggő verseknek nem teljes változatai találhatók meg a vőfélyversek között, hanem azoknak csak a témái, toposzai, motívumai, és gyakran a XVIII. századi szövegeknek néhány sornyi, egy-két versszaknyi variánsai. Jellemzően más funkciójú szövegekhez, mégpedig ünnepélyes, komoly célzatú, fontos szokásmozzanatokat kísérő versekhez kapcsolódnak zárlatként, toldalékként. És jellemzően vándorstrófaként viselkednek: más-más kéziratokban más-más forgatókönyvi helyzetben bukkannak fel ugyanazok a verssorok, strófák. Az éjfél körüli szokások fénypontját jelentő pártalevétel szokásmozzanatának köszöntőverséhez Ozsváth Bertalan *Taktabáji vőfélykönyv*ében (1899–1905) például zárlatként néhány strófányi vaskos cigánycsúfoló kapcsolódik. Tokaj-Hegyalján ennek változatai a lakodalmat berekesztő hajnali búcsúzóversekhez tapadnak, míg a bánfalvai *Béres János vőfélykönyv*ében (1907–1908) a másnap reggeli menyasszonykontyolás kezdődik hasonló cigánycsúfolóval.[12]

Tőletek is tehát, hív jó muzsikások,
Tőletek is mindjárt ily formán búcsúzom:
Holnap korán reggel négykézláb álljatok,
Mint kutya a dögöt, egymást faldossátok!

Hogy a rih lepjen meg később benneteket,
A zsidó adná el a ti bőrötöket.
Lesz a bőrötökből egy karikás ostor,
Rontsa el mellyeteket egy nagy zsíros csupor!

Elvigyen az ördög, nem mondok már többet,
Nyúzzatok egeret, egy nagy pondrós ebet!
Feleségetek is holnap süt egeret,
Mert a zsebjébe tett vagy hatvan egeret.

Követem döghúson hízott testeteket,
Hogy Plútó pokolba vigye lelketeket!

11 Tóth, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek…*, *i. m.*, 436–439. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)
12 Béres János, Laki Lukács László, *Bánfalvai lakodalom a 20. század elején,* Bánhorváti-Edelény, Bánhorváti Község Önkormányzata, 2002, 63.

Elsőbb sütögesse ki a szemeteket,
Húzzon tüzes nyársra mind a négyeteket!

A cigány, ha itass, a kutyát koslatja,
Hányja ki a nyelvét, a farkát feltartja.
A cigány vonóját mindjárt meggyantázza,
A kutya farán a legszebb nótát húzza.[13]

A többnapos lakodalom rendje szerint az éjféli pártalevételt és menyasszonyfektetést követte egy másnap reggeli szokásmozzanat, a kontyolás. Az ehhez tartozó, *Menyasszony-felköszöntő asszonyfővel* című vers első, ünnepélyes része – az előzőhöz hasonló logika mentén – egy lány- és asszonycsúfoló második résszel zárul.

Mert be……elére,[14]
Sok gond vagyon fűzve rá a főkötőre.
Ezt kevélyen szokták asszonyok viselni.
Csakhogy magukénak tudták egykor tenni.

Nézd csak a nyoszolyót, de kevély kontyával,
Hogy sokszor csak tréfál, komádzik urával!
Mely kevélyen tartja fejét örömében,
Csipkés főkötője vagyon a fejében.

Nyoszolyóleány is gondolja magában,
Bár fésűt tehetne egyszer a kontyába!
Mert sokkal is inkább járn……..…[15]
Mintsem mind csupán……..[16]
Mert azt mondja, illik……...……..[17]
Kinek főkötője, kinek kontya vagyon.[18]

A vacsora közben zajlott a szakácsasszonyok számára való adománygyűjtés, a *kásapénz-szedés*. Ozsváth Bertalan *Taktabáji vőfélykönyv*e több ide tartozó verset is tartalmaz. Ezekben a 2–4 versszakos szövegekben egy-egy sor, sorpár erejéig találunk az iszákos asszonyokra és kikapós menyecskékre utaló kiszólá-

13 Tóth, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek…*, *i. m.*, 342–343. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)
14 [hiányzó lapszél]
15 [hiányzó lapszél]
16 [hiányzó lapszél]
17 [hiányzó lapszél]
18 *Uo.*, 346–347.

sokat, amelyek a csúfolókra jellemző hangvételt kölcsönöznek az adománykérő verseknek.

Uraim, jól tudjuk a tűznek mivoltját,
Ez a szakácsasszony teliitta magát.
A kása megköpte, nézzétek a karját,
Ki sem nyújthatja kanálfogó markát.[19]

* * *

Melynek egyik kezét megköpte a kása,
Oly seb esett rajta, alig vagyon mása.
Valaki nem hiszi, fordítsa a hátára,
Mindjárt reá talál a bolhák várára. [20]

* * *

Násznagy uram pedig a sebet megnézze,
Hogy ő a fizetést ingyen ki ne szedje!
Nekem is azt mondta, hogy majd ad belőle,
De ha nem ad, hanyatt fordítom érte![21]

Válogatás – továbbélés a változásokhoz igazodva

A töredékesség és szétszóródottság mellett második jellegzetesség a válogatás: a XVII–XVIII. század bőséges terméséhez képest csak néhány tematika, néhány szövegtípus, néhány toposz és motívum marad fenn az idő rostáján. A vőfélyvers alkalomhoz kötött, funkcionális költészet: csak a lakodalom kontextusában használható és értelmezhető. Ezért a névtelen szerzők tömege azokat az elemeket használja és élteti tovább, amelyek megtalálják a helyüket, szerepüket a lakodalmi közegben, és képesek alkalmazkodni a szokás forgatókönyvének változásaihoz. A közköltészet lánycsúfolói általában a lányok lustaságát, részegességét, kacérkodását, kihívó viselkedését, csapodár természetét pellengérezik ki.[22] A vőfélyversek között mindössze két jellegzetes tematika marad meg közü-

19 *Uo.*, 444. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)
20 *Uo.*, 440. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)
21 *Uo.*, 442. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)
22 *Közköltészet 1*: *Mulattatók,* s. a. r. Küllős Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 55–78.

lük: a női lustasággal kapcsolatban a szövés-fonás elhanyagolása, illetve a fésületlen, mosdatlan külső és a rendezetlen háztartás motívumai:

Frissek most a jányok, úgy jár, mint a kecske,
Ilyenkor azon van, lehetne menyecske!
Ha az legényt látja, a sertésnek így szóla:
Kuss te, kuss te, mer' ő átugorja.

Ha az farsang elmúlik, anyjának így felele,
Hajtsad a sertést, mert elesik benne,
Mindján' tunya, lomha, sepretlen a háza,
Taju nélkül csak ritkán van a haja.

Ilyenkor csakugyan rátartják magukat,
Mert ha az jánynéző nyitja ajtajukat,
Frissen jár a házba, kiált a mocskára,
Kapja az orsóját, ül a guzsalyára.

Felele pajtásának, már látom, el nem vesznek,
Ma csakugyan fel kell vennem az előpénzemet,
Megért a rétemen a fű, a kasza sem fogja,
Egy legény már próbálta, beletört a kocsa.[23]

A részegesség, az asszonyok iszákossága a másik gyakori közköltészeti téma.[24] Az urát megcsaló, kijátszó, részeges asszony a XVIII. századi iskoladrámák kedvelt zsánerfigurája, illetve a korabeli anekdotákban is gyakran szerepel a jámbor férj küzdelme az iszákos feleséggel.[25] A XIX. századi kéziratos vőfélykönyvekben ebből annyi marad, hogy a násznépet általában az ivásra, mulatásra buzdító versek gyakran intik a nőket a mértékletességre. A részeg asszony szimbóluma, a *félreálló konty* – a XVIII. századi közköltészeti asszonycsúfolók egyik jellegzetes motívuma – szintén továbbél a vőfélyversekben:

Menyasszonyunk is nagyon szomjazik,
Szomjúságában színében változik,
De mégsem mondja, mert csak azt gondolja,
Hogyha bort fog inni, félreáll az kontya.

23 Tóth, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek…*, *i. m.*, 407. (*Kisgyőri kézirat,* 1841–1843)
24 RMKT XVIII/4, 93–129.
25 *Uo.*, 380.

Ne gondoljon véle, hogyha félreáll is,
Nem állhat az félre, mert még talán nincs is!
De még ha volna is, nem állhatna félre,
Mert egy vagy két ital nem taszít a földre.[26]

* * *

Bort ne igyon, nem javaslom,
Mert attul pöröl az asszony.
Borra ne is légyen gondja,
Mert majd félreáll a kontya!

Nem állhat az félre nagyon,
Mert még csak az helye vagyon.
Amint tetszik, azt csináljon,
Ha tetszik, hát bor[t] is igyon!

Mert az asszonyok úgy szokták,
Más előtt a bort nem isszák.
Hanem mikor maguk vannak,
Akkor szintúgy poharaznak.
Teli töltik a kulacsot,
Úgy csapják félre a kontyot, vivát![27]

* * *

Asszonyok, menyecskék, hozzá kell most nyúlni,
El szokott a jó bor asszonyon is csúszni.
Csak hogy köztük tőle, ne legyen ám mondva,
Ne álljon ma félre senkinek a kontya!

Borból a fejérnép képesen fogyasszon,
Mert nincs rútabb látvány, mint a részeg asszony.
Egyszer láttam egyet, hej, de megutáltam,
Még ha rágondolok is, borsózik a hátam![28]

26 Tóth, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek…*, *i. m.,* 126. (*Pántzél János énekeskönyve,* Kecskemét, 1839)
27 *Uo.*, 126–127. (*Pántzél János énekeskönyve,* Kecskemét, 1839)
28 *Uo.*, 127. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)

A lány- és asszonycsúfoló vőfélyversek egy jelentős része szókimondó nyíltsággal, a trágárság határait súroló közönséges nyelvezettel beszél a szexualitásról. Az ide tartozó szövegek a közköltészet *kurvacsúfoló*ival mutatnak stílusbeli és tematikai rokonságot.[29] A különbség az, hogy a közköltészetben ezek elsődleges formája a név szerint, felsorolásszerűen strófákba szedett kipellengérezés, míg a XIX. századi kéziratos vőfélykönyvekben inkább a nyoszolyóasszonyra, nyoszolyólányra vagy a menyasszonyra tett erotikus célzások és obszcén utalások a jellemzőek.

Hát neked mit mondjak, nyoszolyóleányom?
Már régen az eszem azon vetem, hányom,
Mert ezen az éjjel jól lesz véled dolgom,
Mert előttem, hidd el, hogy kedves vagy nagyon,
Tudom, a pajtásom gyakran az ágyba nyom.[30]

* * *

Jó komám, láttam a minap a kelmed lányát,
Félig fel találta fogni a szoknyáját.
Mindenütt megláttam az ágyéka táját,
Még meg ami nagyobb, a szép fehér combját.

A te fiadnak is jut eszembe formája,
Annak is van egy rossz, rongyos gatyája,
Abbul is kilátszott a fasza baltája,
Elfordultam tőle, nem nézhettem rája.

Most harangozáskor múlt esztendeje,
Annak a kislánynak kinőtt az eleje.
Mendikás koromba ültem az mellyére,
Az öcsém magát csak úgy verte őbeléje.[31]

Mit nevetsz, te vén kofa, te is olyan voltál,
Az iborkafára csak nemrég jutottál.
Te is olyan csecses faros vén lyány voltál.

29 RMKT XVIII/4, 84–93.

30 Tóth, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek…*, *i. m.,* 130. (*Sárándi József vőfélykönyve,* Újcsanálos, 1894)

31 Változata a XVIII. század végi sárospataki *Kozma-ék.*-ből: RMKT XVIII/4, 135. sz.

Hát mit nevetsz? Lepjen meg a tetű,
Kilencezer olyan, mint egy szőrős kesztyű!
Hogy ha megcsíp, akkor is azt mondjad, hogy
Ha nem hiszed, ehel is van kérő.

A nyoszolyólánynak igen nagy a baja,
De hogy mi lehetne, azt ő nem tudhatja.
A kis vőfi pajtás becsi……
Nyoszolyó leányunk……...…[32]

A kommunikációs helyzet és a közlésmód megváltozása

A szövegek „rostán való fennmaradása", a válogatás jelensége a nemzetiségcsúfolókban is tetten érhető. Átrendeződik a nemzetiségek szerinti megoszlás: eltűnik a közköltészet német- és tótcsúfolóinak dominanciája,[33] és szinte egyedüliként uralja a szövegtípust a cigánycsúfoló. Érthető, mert korszakunkban a lakodalom állandó résztvevője a cigányzenész, a cigánybanda, így az őket gúnyoló mulatóversek nagy számban és sok változatban megtalálhatók a kéziratos vőfélykönyvekben. Jellemző változás, hogy átalakul a szövegek kommunikációs alaphelyzete, megváltozik a közlésmód. Míg a közköltészeti versanyagban általában 3. személyben, történetmesélő-narratív közlésmódban (vagy 1. személyben, önsajnáltató, tréfás panaszdalként) szólal meg a cigánycsúfoló, addig a vőfélyversek többnyire 2. személyben, a cigányokat megszólítva, hozzájuk beszélve hangzanak el. A közköltészetben gyakori témák, szüzsék és toposzok (a cigányok vallásossága és temploma, a cigányok harca a hideggel, a cigányok eredete, cigánytemetés és halottas játékok, cigányprédikáció)[34] a lakodalmi versek között ritkán jelennek meg. Ezek helyett egyetlen tematikai csoport: a cigányok szokásai, tulajdonságai, társadalmi helyzetük és a velük kapcsolatos negatív sztereotípiák (éhezés, dögevés, ürülék megevése) maradnak meg. Jellemzőjük a trágár hangvétel és vulgáris stílus, amely még a lánycsúfolóknál is közönségesebb nyelvezettel szólítja meg a cigányokat. Ennek oka az a társadalmi helyzet, amelyben a cigányzenész az alávetett és kiszolgáltatott szerepet játssza, miközben a velük kapcsolatban elhangzó, őket gúnyoló és rajtuk élcelődő obszcén tréfákon jókat derül a násznép.

A leggyakoribb közköltészeti toposzok közül több is megtalálható abban az egyetlen strófában, amely – a töredékesség és szétszóródás jegyében, vándor-

32 [hiányzó lapszél]; Tóth, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek…*, *i. m.,* 130–131. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)

33 Küllős, *Közköltészet és népköltészet, i. m.,* 174–195.

34 *Uo.*, 195–228.

strófaként – a kisgyőri lakodalom *Koszorú köszöntés* elnevezésű szokásmozzanatának ünnepélyes köszöntőjéhez zárlatként kapcsolódik. Érdekessége a kínai származás elmélete: elképzelhető, hogy az ázsiai, indiai származáselmélet félreértéséből keletkezett ez a szövegváltozat, talán egy helyi szerző saját alkotásaként. A *selyem mente, nadrág, dolmány* motívumának közköltészeti előzményei pedig jól ismertek azokból a szövegtípusokból, amelyek a cigányok feltűnő, valós társadalmi helyzetükkel merőben ellentétes cifrálkodásán gúnyolódnak.[35]

Mikor magyaroknak Zsigmond volt királyok,
Akkor Kína közül jöttek a cigányok.
Selyem volt mentéjek, nadrágok, dolmányok,
Most is rá vágynának a kutyacsináltok![36]

A cigánycsúfolók egyik népes csoportját alkotják azok a versek, amelyekben az *éhes cigány* zsánerfigurája képezi a gúnyolódás tárgyát. Ez jellemzően a tálalóversekben fordul elő, bennük a komikum forrását a bekonferált fogás gazdagsága (túrós csusza, kalács, nyoszolyóasszony ajándéka) és a vele szembeállított éhes, szűk hasú, aludttejen élő cigány kontrasztja jelenti. Az éhezés és koplalás mellett a *dögevés* motívuma is továbbél, amely a közköltészetben a cigányokra vonatkozó etnikus sajátosságként, állandósult sztereotípiaként jellemző. Ez gyakran a *képtelen ételsor* toposzához kapcsolódik, illetve annak cigánycsúfoló funkciójú változataként jelenik meg, olykor a közköltészeti előzmények közvetlen, szövegszintű továbbéléseként.

Bandi! Vedd fel te is a brúgót válladra,
Lódulj hazafelé, kedves szállásodra!
Egy nagy döglött lovat húztak a konyhádra,
Már most sütik-főzik, pompás vacsorára.

Kommendálom neked, invitáld Lacit is,
A nagy vendégségből ne tagadd ki őt is!
Gondolom, jut abból a harmadiknak is,
Van is a Körösben, lesz bőven ital is![37]

* * *

35 Küllős Imola, *Cigányok a régi magyar közköltészetben a XVII. századtól a reformkorig,* Szekszárd, 2003 (Romológiai Kutatóintézet Közleményei, 9), 116–130.

36 Tóth, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek…*, *i. m.,* 132. (*Verses gyűjtemény: kisgyőri szerzemények,* Klein Károly, Eger, 1913)

37 *Uo.*, 134. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)

A muzsikásoknak fő egy fakalapács,
Dróttal megspékelve egy pár tatár korbács.
Lesz még itt egyéb is, csitt, egyet se kiálts,
Mint éh farkas, szádat csak előre kitátsd!

Ezek után lesznek ily drága étkek már,
Csizmasarok reszelve, serben pirult kantár,
Ráspollyal spékelve egy régi rozsdás zár,
Malacocska helyett egy egész sült szamár.

Egy görcsös botot is az elébb vezettek,
Amit eddig, tudom, a kohóba tettek.
Kénköves levest már megkészítettek,
Ez szájatok ízét meghozza, higgyetek!

A malacok bőgnek, nevet a vén kakas,
Döglötten nyújtózik, ordít egy nagy farkas.
Tele van hóból sült pereccel egy nagy kas,
Nyárson számotokra pirul egy tál sas.

Ezek után lesznek: tök, lencse olajjal,
Innivaló pedig timsó víz ó hájjal.
Egyetek purgyéstul földre zuhanással,
Pacal mellé hurka, döglött kutya vajjal![38]

A cigánycsúfolók másik nagy csoportjának központi tematikája a cigányok *kivégzése, felakasztása*. A közköltészetben ez a szövegtípus a csúfolókra kevéssé jellemző, a lakodalmi versek között azonban gyakran előfordul. Az 1826 előtti *Makói énekeskönyv*ben is található a vőfélyversek mellett egy cigányakasztásról szóló csúfondáros panaszdal, az akasztófa és az istráng említésével.[39] A későbbi szövegekben a vőfély a kivégzéshez tartozó motívumok egész tárházával: a vármegyeházával, kötéllel, hollóval, hóhérral, tatár korbáccsal fenyegeti a rosszul teljesítő zenekart (azon belül is a ranglétra legalján elhelyezkedő *brúgós*t, azaz nagybőgőst). A szövegtípus előképét a *kivégzés előtti búcsúénekek* és *latorbúcsúk* jelentik, amelyeknek továbbélése a betyárfolklórban jól ismert.[40] Azonban itt is módosul a kommunikációs helyzet: az

38 *Uo.*, 135. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)
39 RMKT XVIII/4, 253–254.
40 Küllős Imola, *A latorköltészet és a betyárfolklór összefüggéseiről,* Ethnographia, 115(2004), 405–433.

önsajnáltató, bocsánatkérő vagy éppen hencegő hangvételű, egyes szám első személyben előadott búcsúének helyett a cigányokat megszólító, őket fenyegető, megátkozó, nekik erőszakos halált kívánó csúfondáros gúnyvers formájában él tovább a tematika:

Pálinkát hoztam vendégek számára,
Nagy örömmel tegyed, cigány, kezed muzsikádra!
Mert ha nem indítod vendégemet táncra,
Húzzon fel a hóhér az akasztófára![41]

* * *

Még egy szűkölködő van a saroglyába,
A brúgós cigányunk majd meghal bújába.
Azt mondta, hogy ha nem jut az ő brúgójába,
Mindjárt beleugrik a bába odvába.

Szánom, szánom szegényt, hogy úgy öli magát,
Ássa ki a holló a szeme világát!
A palotán fújja a szél dúdolóját,
Fossa a kőfalra a szeme világát!

De mit mondok, talán kár is volna,
Hát aztán minekünk vajon ki brúgolna?
E szép hivatalos vendég vajon hogy táncolna?
Jobb volna, ha a sas a fején kopácsolna![42]

* * *

De azután velök majd el is húzatom,
Ha pedig nem húzzák, mind sorra nyúzatom.
Bőröket sámfára, kaptára húzatom,
Kordovány helyébe biz elárultatom![43]

* * *

41 Tóth, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek…, i. m.,* 139. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)
42 *Uo.*, 140. (*Sárándi József vőfélykönyve,* Újcsanálos, 1894)
43 *Uo.*, 140. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)

Hallod-e, te kontrás, néked szól az írás,
Az váradi várban lészen finom lakás!
Két fekete holló szemeden gödröt ás,
Míg hozzád szólok, légy rossz, nehéz nyavalyás![44]

Rejtőzködés – továbbélés más köntösben

A töredékesség és szétszóródás jegyében az ünnepélyes versekhez kapcsolódó cigánycsúfoló vándorstrófák, vagy az adománykérő versben felbukkanó aszszonycsúfoló sorok, sorpárok már következtetni engednek a változások negyedik fajtájára, a rejtőzködő továbbélésre. Legszebb példái ennek azok az etnikus sztereotípiák, amelyek a közköltészet német, tót, oláh, zsidó nemzetiségcsúfolóinak motívumait éltetik tovább egy más funkciójú szövegcsoportban, a tálalóversek között. A közköltészetben is gyakran felbukkanó téma a „nemzeti" ételek és italok szembeállítása, egymás étkezési szokásainak becsmérlő gúnyolása. A magyarok boraival szemben jelenik meg a németek és a tótok söre, avagy a vízivás fertelmes szokása; a búzakenyérrel, pörkölttel, gulyással, pecsenyékkel szemben a tótok kásája és a németek káposztája, becsináltja. Állandósult jelzős szerkezetként kerül említésre nemes hazánk ősi címere, a káposztás hús vagy újabban a töltött káposzta. A nemzetiségeknek tulajdonított jellegzetes ételtípusokon való élcelődés – mint tematika és mint motívumkincs – továbbél a XIX. században, jóllehet szövegszintű egyezésekkel gyakran már nem lehet közvetlenül tetten érni a XVIII. századi előzményeket:

Azt mondja a magyar, nem étel a kása,
Csak tótoknak való ily Isten áldása.[45]

* * *

Éltesse az Isten sokáig a tótot,
Magyarnak ne kelljen cipelni a drótot.
Kása a tótnak kedvenc eledele,
Remélem, meg lesznek elégedve vele![46]

* * *

44 *Uo.*, 140. (*Sárándi József vőfélykönyve,* Újcsanálos, 1894)
45 *Uo.*, 142. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)
46 *Uo.*, 143. (*Bihari Lajos kéziratos gyűjteménye,* Kisgyőr, 1909–1911)

A víz az italnak csak ártatlan neme,
Nem lát ettől kettőt az asszonyok szeme.
Nem is kellett ehhez sem sajtó, sem kocsis,
Sírva vigad ettől a csizmaszáras tót is![47]

* * *

Bort iszik a magyar, nem pediglen vizet,
Kocsmába a sörért csak a német fizet.
Bor az igazi nedv, abba van a virtus,
Más minden rossz lőrét verjen meg a Krisztus![48]

* * *

Kicsinált-becsinált nem igen sok lészen,
De szalonnás béles bőven vagyon készen.
Mert a becsinált németeknek való,
Az magyar gyomrában pörkölt hús igen jó.[49]

* * *

Ez nem gyászos hús, mint a német mondja,
Ki rántást tesz belé hagymából és vajból,
Nincs ebben semmi pancs, csak úgy egyszerűen,
Pásztortudománnyal ízesítve bőven.[50]

* * *

Legjobb magyar étel a töltött káposzta,
Nem is zsidó fiú, aki ezt béhozta.
Nem rossz takarmány ez, hiszen meg van töltve,
Kétféle hússal szépen elegyítve.[51]

* * *

47 *Uo.*, 145. (*Sárándi József vőfélykönyve,* Újcsanálos, 1894)
48 Zalabai Zsigmond, *Hazahív a harangszó: Ipolypásztó népélete 1918–1945,* Bratislava, Madách, 1999, 166. (Ipolypásztó, 1893.)
49 Tóth, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek…, i. m.,* 146. (*Pántzél János énekeskönyve,* Kecskemét, 1839)
50 *Uo.*, 146. (*Bihari Lajos kéziratos gyűjteménye,* Kisgyőr, 1909–1911)
51 *Uo.*, 147. (*Sárándi József vőfélykönyve,* Újcsanálos, 1894)

Ezen butéliát tettem a csap alá,
De ezt a csapláros tele is csapolá.
Kihörpenté felét egy szakállas oláh,
Mondja: eredj, vigyed, jó lesz a konty alá![52]

A változások okairól

Milyen jelenségek okozhatták a közköltészet csúfolóinak vőfélyverses továbbélésében ezt a négyféle változást? A további kutatások, összehasonlító vizsgálatok, újabb szövegpárhuzamok és változatok bizonnyal árnyalják majd a képet, de a két leginkább szembeötlő okra már itt is felhívhatjuk a figyelmet. Az egyik, hogy a XIX. század derekán felerősödik a lakodalmi rigmusköltészettel kapcsolatban egy új értelmiségi megközelítés. A felvilágosodás és a nyelvújítás szellemében, az erkölcsnemesítés és a nyelvművelés szándékával, moralizáló attitűddel megszólaló szerzők igyekeznek javítani a vőfélyversek tartalmán és stílusán. Szócsövük a kor tömegkommunikációjának egyik leghatékonyabb eszköze, a ponyvanyomtatvány. Az olcsó vásári füzetekben írnak a helyes verselésről, az illő viselkedésről, és maguk is írnak szövegeket a gyakorló vőfélyek számára.

Egyed Antal (1779–1862) római katolikus pap, dunaföldvári plébános, költő, az MTA levelező tagja így ír 1852-ben: „Én is több előkelőkkel a lakomára hivatalos voltam. A beszédek, versek nem maradtak el, de oly összefüggetlen modorban, és hibás nyelvezetben történtek, hogy a jobb ízlésűek kívánatukat nyilvánítattak, bárcsak az ilyenféle beköszöntések is, míveltebb korszellemhez idomítva, csinosabb nyelven történnének."[53] Ezért ki is ad egy saját verseiből összeállított ponyvát, melyben természetesen nincsenek mulatóversek, csúfolók, hazugságversek. A *Magyaróvári vőfélykönyv* 1847-ben a tálalóversek ellen emel szót, amikor ezt tanácsolja: „Még a közrendű emberek sem mind szeretik azt, ami sok, vagy felesleges; azért, ha tapasztalhatnék, hogy unakozzák a sok Ritmizálást, hagyjon el a Vőfély belőlök, a maga ítélete szerént […] Ha pedig úri személyek találnának lenni, akkor ezeket teljességgel kihagyván, az étkeket egymás után minden lárma nélkül tisztességesen kelletik feladni."[54] A vacsora közbeni mulatóversek használatával kapcsolatban önmérsékletre int a debreceni vőfélycéh alapszabálya 1863-ban: „[…] az ebéd vagy vacsora alatt, illedelmes és jobb érzést nem sértő elbeszélésekkel, élcelkedéssel mulattathatják a vendége-

52 *Uo.*, 147. (*Taktabáji vőfélykönyv,* 1899–1905)

53 *Dunaföldvári vőfélyek' köszöntése lakodalmakon,* Pest, Müller Emil könyvnyomdája, 1852, OSZK PNy 566.

54 *Mennyegzői vígságra a' legeslegújabb Vőfélység, vagy is: A' szokásban lévő háromszori Vendégmeghíváskor, és a' mennyegzői ebédkor mondani szokott válogatott szép Beszédek és Versek*, Magyar-Óvárott, Czéh Sándor szab. Könyvnyomdárnál, 1847, OSZK 270.195.

ket, azonban óvatosan legyenek, hogy ezekbe untatásig soha el ne merüljenek".[55] Ezek a társadalmi elvárások nem kedveztek a csúfolóknak, mert azok a „szalonképesség" XIX. század közepén érvényes határán már messze túl voltak: nem illeszkedtek az egységesülő tömegkultúra felülről jövő ízlésbeli és viselkedési mintáihoz. Ezért szorul ki a lakodalmi mulatóvers a ponyva lapjairól, és húzódik egyre visszább a kéziratos és szóbeli hagyományozódás területére.

A másik ok, hogy a lakodalom menete a XIX. században jelentős változásokon megy keresztül. A történeti szokáskutatás ezen a téren még adós egy komoly lakodalom-történeti összefoglalással, de ha csak a Réső Ensel Sándor[56] által összegyűjtött leírásokat összeolvassuk, kirajzolódik a folyamat: a többnapos, több helyszínen tartott lakodalom modellje az egyszerűsödés felé tart, egyes szokásmozzanatok elmaradnak, az étkezések száma és időtartama csökken a korszakunk vége felé haladva. Ez a változás a vőfélyversek belső arányainak módosulását eredményezi. A vőfély szórakoztató funkciója visszaszorul, és a lakodalmi mulatóversek aránya csökken, míg a vőfély szertartásvezető és lakomarendező (sőt, napjainkra rendezvényszervező) feladata erősödik, ami a vőfélyrigmusok és a tálalóversek erősödését hozza magával.

55 Béres András, *A debreceni vőfélycéhről = Az alföldi vőfélyek hagyományai,* szerk. Gyönyörű Zsigmond, Földes, Karácsony Sándor ÁMK és Könyvtár, 2009 (Kárpát-medencei Vőfélyek Könyve, 1), 18–27.

56 Réső Ensel Sándor, *Magyarországi népszokások,* szerk., vál. Verebélyi Kincső, Bp., Osiris, 2000; Uő, *Magyarországi népszokások II,* szerk., vál. Verebélyi Kincső, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2006.

STEINMACHER KORNÉLIA

A kígyószülő asszony hiedelemköre egy szlovén népballada kapcsán

Tanulmányomban egy olyan, a magyar néphagyományban csak töredékesen fennmaradt, összetett hiedelmet kívánok körüljárni, melyeknek a nyomai tetten érhetők viszont egy magyar tárgyú szlovén népballadákban is. A kígyószülő nő alakja kapcsán releváns népi hiedelmeket tartom szem előtt. Az eredeti népgyűjtésből Csuka Zoltán által fordított *Kígyóvőlegény* című népballadára[1] a közelmúltban Kríza Ildikó hívta fel a figyelmet *A Mátyás-hagyomány évszázadai* című könyvében.[2] Beatrix királynénak a szlovén folklórban való gazdag hagyományára is kitért, szembeállítva azt a magyarral. Kríza is feltette a kérdést, hogy hogyan „találhatott rá" ez a hiedelem Beatrix és Mátyás királyi párosára? Mielőtt kísérletet tennék felállítani egy hipotézist annak fényében, hogy e hiedelem lehetséges összetevőit felmutatom, röviden kitérek a ballada ismertetésére.

A történet szerint Mátyás és Beatrix házassága már kilenc éve tart, de elmarad a gyermekáldás. A király vadászat közben véletlenül kihallgatja a tündérek beszédét, és innen tudja meg a titkos receptet: a Duna mélyéről aranyhálóval kifogott hal „aranyszárnyának", azaz uszonyának elfogyasztása által a királyné áldott állapotba kerülhet. A király véghezviszi a kihallgatott ötletet, melynek következtében Beatrix valóban teherbe esik, ám kígyót szül, ami nyomban becsúszik a falba. A királyné átokként tekint az esetre, míg a király isteni csodát, áldást lát benne. A kígyófiú menyasszonyra vágyik, Mátyás pedig tanácstalan: ki adná kígyóhoz leányát? A kígyó elküldi apját a prizeni császárhoz. A császár próbatétel elé állítja a vőlegényjelöltet, aki teljesíti azt, s nagy pompában hazaviszi feleségét. Ám a kíváncsi örömanya meglesi éjszaka az ifjú párt: s nem kígyót, hanem gyönyörű ifjút lát, aki levedlette kígyóbőrét. Elégeti a bőrt, s örömmel rohan férjéhez a jó hírekkel, aki azonban szörnyű gyanút fog, ami be is igazolódik: a kígyófiú a tett következtében szörnyethalt.

* A szerző a MNM Palóc Múzeumának kutatója.

1 *Délszláv népballadák,* ford. Csuka Zoltán, Bp., Faust, 1946, 142.

2 Kríza Ildikó, *A Mátyás-hagyomány évszázadai,* Bp., Akadémiai, 2007 (Néprajzi Tanulmányok), 161–162.

A kígyógyermek mint sárkányos varázsló

A balladában fellelhető hiedelem részben a sárkányos varázsló alakjával hozható összefüggésbe, amelynek kapcsolódási pontjait a magyar hiedelmekben is fellelhetjük, de maga az alak alapvetően a délszláv területekre jellemző.[3] A fogantatás és a születés körülményei is ehhez a hiedelemhez kapcsolhatók.

A két ifjú tündér nem szólt semmit,
De így szólt a legöregebb tündér:
„Ha a király tudná a tudásom;
Egybegyűjtené Buda minden lányát.
Színaranyat, sokat hozna össze,
Apró hálót tiszta színaranyból,
Belevetné a csendes Dunába,
Fogna onnan halat, aranyszárnyut,
Jobbik szárnyát le is venné róla,
A halat a vízbe visszadobná,
A hal szárnyát adná hitvesének,
Egye meg azt a királyné asszony,
Attól jut majd áldott állapotba."[4]

Úgy tartották, az ilyen varázslók állatapától származnak, ők maguk is állati jegyekkel jönnek a világra, és aztán később is képesek az átváltozásra:

> A narratív hagyományok szerint e varázslók kígyóvá, sárkánnyá, ritkábban sassá, kakassá, pulykává, daruvá, gúnárrá és esetlegesen más madarakká változni képes emberek, vagyis emberi és démoni alakváltozatokkal bíró kettős lények. Általános bolgár és szerb nézet, hogy a varázsló apja sárkány, illetve szárnyas kígyó, vagy pedig sas, daru, kakas, gúnár apa nemzette, és szárnnyal, tollal, hóna alatt kis szárnyacskával, szőrcsomóval, tollal, illetőleg kígyóbőrben jön a világra. Kígyófarka is lehet, emellett burokban is születhet.[5]

A sárkányos varázslók jó és rossz alternatívája egyaránt ismert, s a rossz, ártó szándékú varázslók pedig többnyire vízben élő állatoktól származnak. Mátyás kígyógyermeke azonban, ha „alvilági eredetű" is, nem feltétlenül alvilági természe-

3 Pócs Éva, *„Sárkányos" idővarázslók Magyarországon és a Balkán-félszigeten = Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában,* szerk. Klaniczay Gábor, Pócs Éva, Bp., Balassi, 2014, 362.
4 *Délszláv népballadák, i. m.,* 142.
5 Pócs, *i. m.,* 373–374.

tű. Pócs Éva is megjegyzi, az alvilágias sárkányokból is válhat mennyei sárkány.[6] A hal egyetemes termékenységszimbólum,[7] de e hiedelemkörön belül is szorosan kapcsolódik ehhez a jelentéshez. A folyó mélyén élő sárkányos varázslók felmenőit és segítőszellemeit általában jellemzi, hogy valamiféle kincset őriznek.[8] Ilyen szempontból érdekes az aranyszárny, ami az őrzött kincsnek feleltethető meg, s az aranyháló, amely a balladabeli lény számára a „csali". Az aranyszárny a termékenység záloga itt, melyet erővel szereznek meg tőle. A hiedelem kapcsán általában elmondható, hogy „ezek az alvilágias változatok szoros kapcsolatban vannak a termékenységet biztosító vizekkel, még ha el is zárják azokat barlangjaikba: ők a termékenység letéteményesei, azt tőlük kell megszerezni".[9]

Így szólt akkor Buda jó királya:
„Áldassék az Isten neve érte!"

Igy múlott el kerek hét esztendő,
Akkor kiszólt a falból a kígyó:
„Hejnye apám, Buda jó királya!
Mire vársz még, hogy megnősíts engem?"

Ötöl-hatol így-úgy a jó király,
és azt mondja végre is fiának:
„Hej, én kígyóm, hej én balszülöttem!
Ki is adná kígyóhoz leányát?"[10]

Az ellentétes értelmezés mögött kimondatlanul az is állhat, hogy az idegen királyné számára idegen ez a speciális hiedelem, s egy egyetemesebb következtetést von le az esetből – míg Mátyás egy olyan nép „gyermeke", amely magáénak tudja ezt a hiedelmet. Alapvetően a kígyógyermek születését sárkányos varázsló érkezéseként értelmezve pozitív előjelnek tartották, hiszen ahol ez megesett, ott a hiedelem szerint a jövőben a falut nagy szerencse és gazdagság érhette.[11] Ehhez a nézethez kapcsolódik az említett varázsló kincsőrző-kincslátó képessége is, de még inkább egy alapvető funkció: az időjárás befolyásolásának képessége, mivel a sárkányos varázsló képes volt ideális körülményeket teremteni környezetének, bőséges termést, tehát gazdasági fellendülést biztosított. A mikroközösséggel

6 *Uo.,* 388.
7 Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András, Szemadám György, *Jelképtár,* Bp., Helikon, 1997, 84–85.
8 Pócs, *i. m.,* 388.
9 *Uo.,* 376.
10 *Délszláv népballadák, i. m.,* 143.
11 Pócs, *i. m.,* 373.

párhuzamosan a makroközösség, a nemzet is szerencsés lehet, ha valaki sárkányos jegyekkel jön a világra: a délszláv népballadák jellegzetes hőse a szárnyas kígyóként megjelenő hős, aki minden csatában győzelemre vezeti népét.[12] Ebben a tekintetben a kétpólusú hiedelem történeti vonatkozásban is jelentőséget kap: míg a népballadákban a mennyei sárkányok, a „szárnyas kígyók" a balkáni vagy kelet-európai hősök alakváltozatai és szimbólumai, addig a pokolbéli sárkányok, akiket le kell győzni, a balladákban és a prédikációs irodalomban egyaránt a törököket jelképezik. A török időben a szerb és a magyar vitézeket „összekötötte" a közös ellenség, és „összekeveredtek" a népballadák világában is. Vegyes témájú történetek születtek, s olykor hősök cserélődtek fel, vagy harcoltak úgy együtt, hogy „összecsúszott az idő": a bajtársiasság ténye és igénye számtalan anakronizmust eredményezett. Ilyen Szibinyáni Jank, Hunyadi János és Krájlovics Márkó alakja. A szerb népdalok legnépszerűbb törökverő hőse Márk királyfi, aki ironikus módon majdani makedón uralkodóként – ha saját vére ellen sosem fordult is – török vazallus lett.[13]

A *Kígyóvőlegény*-balladában nem hiába küldi Prizrend városába a kígyó Mátyást. A hiedelem az ottani elit világát is érinti a népballadák narratívái szerint; igaz, ott csak az álom szintjén kapcsolódik egybe Márkó és a kígyó alakja, de később harcoló hősként egyéb sárkányos jegyek is kötődnek hozzá:

Álmot látott Marnjavics hitvese
Fehér falu Prizrendnek várában,
Álmot látott, álmában azt látta,
Hogy amit szült, az kegyetlen kígyó,
Mérges kígyó tar fejet hasító.
Amint a nap reggel megvirradott
Vukasinnak elmondta az álmot,
Mit álmodott, álmában mit látott.
Vígasztalja őt királyi férje:
„Prizrend napja, én hű feleségem,
Mit álmodtál, álmodban mit láttál,
Azt jelenti, hogy fiad nagy hős lesz:
Hogy tarfejet kardjával hasít ez,
Ijedtében neki várat oszt ez
A Dunánál s a tenger partjánál."[14]

12 *Uo.,* 374–375.

13 *II. Márk születése és gyermek-kora = Márk királyfi (Krajlevics Márkó): Délszláv népballadák a XIV. és XV.-ik századból,* ford. Dr. Margalits Ede, Bp., Szent-István-Társulat, 1896, 3–6.

14 *Uo.,* 15–16.

A szerb balladák iránt a XIX. századi magyar kulturális elit érdeklődése igen ellentmondásos volt. Egyfelől hatottak rájuk az 1848-as tapasztalatok és pánszlávizmus félelme, másfelől viszont a török idők bajtársi világa s azok emlékét őrző népdalok iránt a korszakban fokozódó érdeklődés figyelhető meg,[15] amely vegyes témáját tekintve mindkét nép számára fontos lehetett a herderi koncepció kapcsán megindult törekvések tekintetében is.[16]

Magyarországi vonatkozásban a táltoshiedelmeknek vannak kapcsolódási pontjai a balkáni sárkányos varázsló hiedelemkörével; a születési jegyek, az idővarázslás és a kincslátás egyaránt összeköti őket.[17] Kifejezetten kígyóként vagy kígyójegyekkel született gyermekről csak szórványos magyarországi adataink vannak,[18] különleges időjárási jelenséggel összekötött pedig egy ismert van, amely erdélyi területekhez köthető, ez pedig az Árvay József által lejegyzett ozsdolai kígyógyermek története:

> Az országszerte pusztító, de legjobban talán Háromszék megyét sújtó 1946. évi nagy szárazságot már májusban és júniusban szorongva figyelte a háromszéki székelység. Esőtlen április után májusban csak egyszer-kétszer hullott itt-ott pár cseppnyi jelentéktelen eső. Június végén aztán Sepsibesenyőn gyorsan terjedt el az a csodálatos hír, hogy egy ozsdolai asszony kígyógyermeket szült a világra. A gyermek feje emberi fej volt, keze s lába azonban hiányzott, elvékonyuló hosszú csonka testét még nem emberbőr, hanem kígyóbőr födte. Az ozsdolaiakat megrémítette a kígyóbőr születése. Egy katona odament, hogy a kígyógyermeket lelője. Amikor azonban a puskáját reáemelte, a kígyógyermek tisztán ért-

15 „A munka ajánlva van a szerbeknek Dunán s Száván túl, szomszédinknak, hajdani bajtársainknak, kik utolsó harczaikban Európa méltó figyelmét vonák magokra, kik a mostani békenapokban egy békeszerető fejedelem fáradhatatlan igyekezetei által szép jövendőnek lépdelnek eleibe." *Szerb népdalok és hősregék,* ford., Szekács József, Bp., Franklin-Társulat, 1887, 11–12. Ebből az előszóból is kitűnik egyrészt a török korra való utalás, másrészt a kiegyezéspárti hangulat.

16 Fried István, *Szerb–magyar kulturális kapcsolatok a dualizmus korában,* Létünk, 21(1991)/1–2, 31–49.

17 Pócs, *i. m.,* 381–387.

18 Például: „Egyszer egy házaspár utazott. Fiatal házaspár. Hát osztán azoknak is volt ollyan gyermektyük ugy. Osztán autón mentek. Osztán, ahogyan mennek, le vót téve egy kisgyerek. Osztán aszmondja a férje: – Jé, itt egy kisgyerek van. Kiszátak az autóbó, és fövették a gyereket. Hát a gyerek keresett, éhes volt. Na az asszony adott neki, szóva tejet, saját tejibül. Anyatejet. De a gyerek annyira szopta azt az asszont, nem tudta levenni a mellirű, akárhogyan akarta. Ollyan nehezen vette le, hogy borzasztó. No, osztán úgy gondúták, éhes a gyerek, ki tudja, hogy miúta nem evett. Osztán, ugye, közbe, utközbe bementek egy kocsmába, osztán főbontották a kisgyereket. Osztán, hogy főboncsák, megnézik. Hátú fele kígyó vót! Egiszen derektú lefele kígyó vót a gyerek. No, hogy osztán hova tették a gyereket, azt nem is tudom. Na, szóva, orvos vette el a mellitű. A gyereket evütték biztosan valahova mutogatni." *Hiedelemszövegek,* szerk. Pócs Éva, Bp., Balassi, 2012 (A magyar folklór szövegvilága, 1), 95.

hető, hangos emberi hangon megszólalt: „Ne lőjetek meg – kérte a katonát és a szobában egybegyűlteket, mert nagy hírt mondok nektek. Az idén semmi sem fog teremni, de a jövő esztendőben olyan termés lesz, amilyen kétszáz esztendeje nem volt. De akkorra már nem lesz a világon senki, aki megegye.[19]

Ebben az erdélyi hiedelemben megmutatkozik a sárkányos varázsló egy másik funkciója is: a jövendőmondás. Itt azonban a kígyógyermek adta szerencse hiábavalóságáról van szó. A nagy szárazság után bő termést ígérő csodalény ezzel egyetemben az apokalipszis lehetőségét helyezi kilátásba. A sárkányos varázsló hiedelemköre itt találkozik a kígyóhoz köthető középkori teológia és hiedelmek szerinti ellentmondásos képzettel, mely azon túl, hogy alapvetően az ördög szimbóluma,[20] kevésbé elterjedt módon „isteni hírnök" is lehetett, nagy veszedelmek előképeként bűnbánatra intette az adott közösséget. Magyarországon valóságos „kígyójárvány"-ról is történik említés, mégpedig Miskolczi Gáspár nevezetes munkájában, az *Egy jeles vadkert*ben (1702). Itt elmondja a szerző, hogy 1564-ben rettentő sok kígyó árasztotta el Magyarországot: „A megrémült gazdaemberek a terméssel együtt meg akarták égetni őket, de egy asztag tetején a legnagyobbik kígyó felemelvén fejét, imigyen szólott: »Meglássátok, hogy ezt ne cselekedjétek, mert mi nem jöttünk magunktól, hanem Istentől küldettünk a ti gabonátoknak megemésztésekre.«"[21] Ez a jelenség felidézi az ószövetségi tíz csapás történetét, s az eset idejében még értelmezhető, mert a korabeli mentalitás és gondolkodás szerves része, míg az ozsdolai kígyógyermek története az eset idejében már csak egy zárvány, töredék, mely nem tudja érvényesíteni a sárkányos varázsló hiedelemkörében rejlő lehetőségeket, mert a helybeliek számára a gyűjtés időpontjában már ismeretlen. A jelenség önmagában is elrémítő, de ami az igazi félelmet okozza, az a szokatlansága, a beilleszthetetlensége. A kígyógyermek születésének hírére talán a XX. század derekán ugyanazon okból reagáltak egyformán a hiedelemszövegek szereplői és a több száz éves népballadák királynői: a kígyó fenyegető, sátáni jelentésének ismeretében, s a sárkányos varázsló születéséhez kapcsolható hiedelemkör ismeretének hiányában. Igaz ugyan, hogy a jóslatok tartalma és a történetek vége az ő félelmeiket igazolta végül.

A történet elemeinek tekintetében érdemes röviden kitekinteni a balladák műfaján túlra, a népmesék közegére. Egy jellegzetes, a szlovén mesekincsben is

19 Árvay József, *Az ozsdolai kígyógyermek,* ErdMúz, 51(1946)/1–4, 87.

20 „Az emberbe bújt kígyó kiűzésére, elpusztítására XVI-XVIII. századi gyógyászati adataink is vannak, melyek a középkori vallásos misztikus felfogásra utalnak. Az emberbe bújt ördög és az emberbe bújt kígyó képzete között szoros az összefüggés, mivel a nép – nem utolsó sorban az egyházi tanítások révén – az emberben tanyázó ördögöt állati formában képzelte el." Erdész Sándor, *Kígyókultusz a magyar néphagyományban,* Debrecen, KLTE, 1984, 26.

21 Magyary-Kossa Gyula, *Kígyó az emberben,* Természet, 22(1926)/13–14, 4–5, 12 (klny.).

jelen lévő[22] mesetípus és a balladabéli történet között ugyanis rokonság mutatható ki a történet kapcsán. Ez a *Magyar népmesekatalógus*ban az AaTh 425-ös besorolást és az *Ámor és Pszükhé* elnevezést,[23] Berze Nagy János besorolása szerint pedig a *Kígyóvőlegény* elnevezést kapta.[24] A figyelemfelkeltő elemek az első és a harmadik egységet érintik, amelynek együttes jelenléte – a kígyószülés és a kígyóbőr elégetése – a Berze Nagy által lejegyzett 21 féle gyűjtésből 6-ban van meg. A mese két szakasza a katalógus szerint a következő:

> I. Egy idős emberpárnak könnyelmű kívánságuk következtében kígyó, disznó, stb. alakú fia születik, vagy ilyen állatot fogadnak örökbe. Az állat alakú fiú a király lányát kívánja feleségül. A király odaígéri a lányát, ha a kérő három feladatot teljesít. A feladatok teljesítése megtörténik. […]
>
> III. A nászéjszakán az állat szép férfivá változik, és elmondja elátkoztatása történetét. Lelkére köti, hogy a titkot senkinek el ne árulja. A férfi vagy a nő anyja a titkot valahogy megtudja, és az állatbőrt elégeti. A férj otthonról eltávozik.[25]

A mesetípusban hangsúlyos szerephez jut a kígyószülés vagy más állat világra hozása kapcsán, hogy az anya meddő, s valami mágikus rítus vagy „törvényszerűség" útján hosszú, gyermektelen évek után, többnyire öregségére esik teherbe. Az állatot szülő asszony alakja ezekben és a hasonló mesékben egyaránt lehet egyszerű, szegény öregasszony és királyné is, az utód pedig egyaránt vágyakozott egy idegen ország uralkodói házából való hitvesre, saját királyának lányára vagy egy szegénysorból való arára. Közös vonás, hogy a lány apja mindig próbatétel elé állítja a vőlegényjelöltet.

A balladában a prizreni császár által javasolt próba tárgya visszavezet minket a balkáni hiedelemkörhöz, igazolhatja a kígyógyermek „sárkányos" természetét, melyet konkrétan egyáltalán nem említ meg a szöveg: a feladat az időjárás befolyásolása. A kígyóval meginduló menetet egy felhő kíséri, ami a sárkányos varázslók jellegzetes attribútuma.[26]

22 *Rába menti szlovén népmesék,* ford., Krajczár Károly, Krajczár Károlyné, Bp., Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, 1990; *A kígyómenyasszony: Szlovén népmesék,* vál., szerk., ford. Gállos Orsolya, Móra, 1987.

23 *A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749),* összeáll., bev. Dömötör Ákos, szerk. Kovács Ágnes, Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988 (Magyar Népmesekatalógus, 2), 212–214.

24 Berze Nagy János, *Magyar népmesetípusok,* I, Pécs, Baranya Megye Tanácsa, 1957, 583–594.

25 *A magyar tündérmesék…, i. m.,* 212–213.

26 *Délszláv népballadák, i. m.,* 145.

Igy szólt a prizreni császár:
„Hallgass hát rám, Buda jó királya!
Eredj haza Buda városába,
Kérdezzed meg a falbéli kígyót,
Van-é arra elég bátorsága,
Hogy Budától Prizren városáig
Ékes nászi népet elvezessen,
De utközben nap sehol se süsse,
Semmi harmat meg ne nedvesitse;
Ha van mersze erre a kígyónak,
Akkor adok ifju arát néki."

A sikeres próbatételt követi a menyegző és a dicsőséges hazaút, ám a boldogság kérészéletű. A mesetípushoz hasonlóan a férfialakot öltött hős meglesése, a kígyóbőr elégetése többnyire a kíváncsi anyóshoz, anyához (és nem a hitveshez) kapcsolódik: valahogy meglesi az ifjú párt, vagy kiszedi a titkot a fiatalasszonyból. Ehhez hasonlóan a balladában is az anya lesz saját fia veszte, a kíváncsiság, a hirtelenség a bűne, amelynek következményei a népmesével ellentétben jóvátehetetlenek lesznek: a kígyóbőr elégetésének következtében ugyanis a királyfi szörnyethal.

Minden anya örvend családjának,
A királyné örvend a csudának,
El is lopta kígyófia ingét,
S bevetette a tűz közepébe.
Aztán futott királyi urához […]
„Mi az asszony, megmart az a kígyó!"
Felszaladtak a magos toronyba,
Hát mit látnak! Csudát, hatalmasat!
Ott van a hős, holtan, nyoszolyáján,
Átölelte a prizreni szép lány"[27]

Az a mesetípus, amely kígyó vagy kígyóember halálát dolgozza fel, s amelyben a tolvaj a tőle erőszakkal megszerzett személyes tulajdona következtében különös képességre, tudásra tesz szert, a *Kígyókirály koronája*.[28]

27 *Uo.,* 148.
28 Erdész, *i. m.,* 96–97.

2. Kígyó az emberben[29]

Ahogy már említettem, a kereszténység a kígyószülés jelenségében, tágabb értelemben az emberbe bújt kígyó képzetében Isten büntetését vagy a Sátánnak, illetve egy szolgájának (démonok) jelenlétét látta – a középkori és a kora újkori teológusok, doktorok és egyszerű emberek egyaránt osztották ezt a nézetet. A jelenség egyfajta „sajátos" magyarázatul szolgált a mindennapi életben bekövetkező tragédiákra. Normális és patologikus gondolkodás kettős rendszerében kell „elhelyeznünk" olyan fizikai és pszichikai rendellenességeket, betegségeket, amelyekhez ezt a képzetet kötötték:

> A normális gondolkodás szembesülve az univerzummal, amelyet mohón vágyik megérteni, de amelynek működését nem képes uralni, mindig értelmükről faggatja a dolgokat, ezek pedig megtagadják a választ; az úgynevezett patologikus gondolkodás viszont bővelkedik affektív értelmezésekben és visszhangokban, s mindig készen áll ezekkel telizsúfolni egy másképpen hiányos univerzumot. Az egyiknek ott van a kísérletileg nem tapasztalható, vagyis a követelhető; a másiknak pedig a tárgy nélküli tapasztalatok, mondjuk a hozzáférhető.[30]

Másként fogalmazva, jelen esetre alkalmazva:

> Lélektanilag azonban könnyen érthető, hogy mindenképpen igyekszünk kideríteni azt az első reális okot, mely a bajt szerezte, hogy alkalom adtán, újrafelvetődése esetén elkerülhessük. Ha pedig ez (mint rendesen) nem sikerül, akkor az intelligens ember mindenféle illúziókhoz, a nép fia pedig azon kívül rossz szellemek befolyásához, szemmel veréshez, boszorkányokhoz, rontókhoz stb. fordul, s ezek befolyásának tulajdonítja a betegség keletkezését. A rögzött, régi gyomor és bélbajok alkalmi okát sok esetben az orvos sem tudja megállapítani s így nem csudálkozhatunk azon, hogy a nép abban az illúzióban keresi a betegség okát, hogy alvó öntudatlan állapotában, a mezőn, vagy erdőben heverve bújt belé a kígyó.[31]

A természetfeletti kereteken belül értelmezhetővé, megmagyarázhatóvá váltak a tartós bél- és gyomorbetegségek, a halál, a megszállottság és a szülés körüli rendellenességek.[32] A képzet sok más hiedelemhez hasonlóan egyfajta trauma-

29 A tanulmány e része kapcsán alapvető útmutatásul szolgált Magyary-Kossa Gyula orvostörténeti tárgyú munkái, valamint Tóth G. Péter alábbiakban idézett tanulmánya.

30 Claude Lévi-Strauss, *Strukturális antropológia,* Bp., Osiris, 2001.

31 Magyary-Kossa, *i. m.,* 6–7.

32 A torzszülöttekkel kapcsolatos összefüggés: Magyary-Kossa Gyula, *Magyar monstrumok,* Klny. 23(1927)/9–10, 8–16; Tóth G. Péter, *Tárgyak, férgek, démonok: Társadalmi válság-*

kezelő gesztusként hatott, de ürügyként is felhasználhatóvá vált, például az inkvizíciós perek esetében.

A betegségekhez gyakran kötődött az a képzet, hogy okozója az emberbe valamilyen módon bekerülő és benne élősködő kártékony állat, amely általában valamiféle ártó lénytől – általában boszorkánytól – érkezett rontás által került oda.[33] A kígyók esetében fizikai probléma kapcsán jellegzetesebb volt az a nézet, hogy az állatban isteni büntetést, vagy emberi óvatlanságot látnak. Erdész Sándor írja kígyókultuszról szóló munkájában, hogy a tejivás vagy a szabadban való elbóbiskolás következményeként tartják ezt a jelenséget számon.[34] Gyakran a kettő együtt jár. A megoldás lehetősége pedig a baj okozójában rejlik:

> Hogy mesélték?
> Hát úgy mesélték, hogy egy lány elaludt, és belement a szájába a kígyó. Na és a lány fogyott, mindig soványabb vót, soványabb vót. Hát mit csináltak vele? Más orvossága nincs, má nem tudták, hogy mi, de ő, a lány mindig azér teltebb vót, de soványnak is nagyon sovány, de mindig a hasa nőtt, a gyomor, és akkor mit csináltak vele… Forraltak fel sok tejet, és akkor fölkötötték a lányt, szájával lefelé, és rátartották a tej gőzjire, és akkor kigyütt… Kigyütt már többedmagával. Ezt hallottam… de nem láttam! Csak hallottam…[35]

Az adott hiedelem-elbeszélésre tekinthetünk egyfajta sajátos határesetként is: az elbeszélői narratíva nemcsak gyomorproblémára utalhat, hanem egy nem kívánt gyermek létére is. Az elhallgatás, az elfedés gesztusa mögött ott vannak az árulkodó jelek: a soványodás ellenére történő gömbölyödés, ami a lány hasát illeti, valamint a „benne megfialló" kígyó képe is inkább ezt erősíti.

A kígyónak a tej iránti vélt rajongásán keresztül is kapcsolata lett a szülés hiedelemkörével. Az elapadt anyatej esetében azt is tartották, hogy azt a „kígyó vitte el", „kígyó szopta ki". Ez a képzet pedig megint nem volt teljesen mentes a boszorkányság hiedelemkörétől vagy a mesei hagyományokkal kapcsolatos érintettségtől. „Tiszaigaron agyonütötték azt a kígyót, amelyik asszonyt szopott. Ez a kígyó boszorkány volt. […] Egy nyírbátori mese arról szól, hogy a cigányasszonyhoz, aki gyermekét szoptatta, odament egy nagy kígyó és szopta

---

tünetek és demonológiai diagnózisok a kora újkori Magyarországon, Korall, 35. sz. 10(2009), 5–45.

33 A férgektől, kígyótól, légytől, démonoktól való megfertőződés irtózatát a kortárs szakértők egyaránt tekinthették a kortársak természetes elmebéli megháborodásnak; a boszorkányhiedelmek káros következményeiből fakadó káros következményeinek; a boszorkányok szemfényvesztő, a betegeket megcsaló ördögi tevékenységének; vagy ténylegesen elkövetett boszorkányrontásnak." Tóth G., *i. m.,* 29.

34 Erdész, *i. m.,* 96.

35 Pócs, *i. m.,* 96.

a másik mellét. Az asszonynak sikerült megfojtania a kígyót, amiért a királytól nagy ajándékot kapott."[36]

A testi problémák, elváltozások mellett elmebeli rendellenességekhez is kötődött az emberbe kerülő kígyó képe, ami igen széles skálán mozgott: lehetett csupán a bűntudat, a lelkiismeret-furdalás, a normáktól eltérő viselkedés, de a tébolyodottság jele is, amit az emberek szintén rontással vagy megszállottsággal magyaráztak, elhárítva ezzel többnyire önmagukról a felelősséget.[37] A démonok kiűzése különböző mágikus rítusokkal történt meg, amelyhez gyakran külső segítség is szükségeltetik: A „megszállott csíkszenttamási asszony elbeszélte, hogy a román paptól ördöge kiűzésére szenteltvizet kapott, mely hatásosnak bizonyult: »azt a vizet ittam, amit a szent atyák küldtek, hát azt ittam, hát egyszer egy nagy fekete kígyó mén ki belülem«".[38]

Az egyházi közbeavatkozást tekintve nem mindegy, hogy egyéni, helyi megoldásról vagy szervezett, csoportos reakcióról volt-e szó. Az előbbi esetekben elsősorban a keleti papság egyes tagjait gyakran érte megrovás pogány-mágikus gyakorlatok elvégzéséért, utóbbi kapcsán pedig egyházi szertartáskönyvekben szereplő benedictiós gyakorlatra, exorcizmusra gondolhatunk.[39] Ezen gyakorlatoknak egyaránt lehetett a háttérben démonikus erőket sejtető kártékony állatok ellen irányuló, illetőleg az emberbe bújó kártékony állat elleni változata. E gyakorlat könnyen inkvizíciós üggyé, politikai-propagandisztikus célokat kiszolgáló lehetőséggé, boszorkányperek elemévé válhatott – a boszorkány okozta rontás következtében megszállt embertől vagy környezetétől elhangzó vádként.[40]

Gyakran a boszorkány rontásának tulajdoníthatták azt is, hogy torzszülött jött a világra. Ezeket a torzszülötteket gyakran valamilyen állati jegyekkel, testrésszel született monstrumokként írták le, s gyakran használták fel őket politikai célokra: születésükben hagyományosan – s innen nézve nem csoda a király-

36 Erdész, *i. m.,* 73–74.

37 „Az emberbe bújt kígyó kiűzésére, elpusztítására XVI–XVIII. századi gyógyászati adataink is vannak, melyek a középkori vallásos misztikus felfogásra utalnak. Az emberbe bújt ördög és az emberbe bújt kígyó képzete között szoros az összefüggés, mivel a nép – nem utolsósorban az egyházi tanítások révén – az emberben tanyázó ördögöt állati formában képzelte el." Erdész, *i. m.,* 26.

38 Pócs Éva, *Démoni megszállottság és ördögűzés közép-kelet-európai népi hiedelemrendszerekben = Demonológia és boszorkányság Európában,* szerk. Pócs Éva, Bp., L'Harmattan–PTE Néprajzi Tanszék, 2001, 191.

39 Bővebben: Bárth Dániel, *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon,* Bp., L'Harmattan, 2010.

40 „A kígyónyelés mágikus (ördögi) jelentésére világít rá egy 1565-ös kolozsvári boszorkányper is. A tanúk szerint a vádlott, Botzi Klára azzal dicsekedett, hogy varázsmesterségének tudását korábbi házigazdájától szerezte, aki mikor egy kígyót megfogott, azt varázsigék mormolása közben megfőzte, egy részét megette, másik részét Klárának adta. Mikor ez is megette a kígyót: »íme megvilágosodtak szemei, és érzékenyek lettek fülei«, és a kígyóknak, békáknak, egyéb állatoknak, fűnek és fának szólását értette meg." Tóth G., *i. m.,* 23.

nék riadalma – valami országos vagy világméretű katasztrófa előjelét látták.[41] Ez a nézet „ütközik meg" a sárkányos varázsló képzetével, ami a balladát illeti. Ugyanakkor az sem mellékes, hogy a torzszülöttek gazdasági vonatkozásban szerencsés helyzetbe juttathatták közvetlen környezetüket,[42] ahogy a mesebeli kígyók, kígyógyermekek vagy a sárkányos varázsló születésével kapcsolatos hiedelem is a jövőbeni gazdagság lehetőségét „villantotta fel".

Az orvosi megfigyelések, tudományos meggyőződések és a népi hiedelmek, a mágikus-szakrális medicina elmosódott határvonalai, összefüggései jól nyomon követhetők az emberbe jutott és onnan valamilyen módon távozó állatok képzete kapcsán.

> Az észlelet magyarázatát minden bizonnyal meghatározta az a 16. század második felétől ismert elmélet, mely szerint a képzelőerő (imaginationis) a testi jelenségek egész sorát tudja előidézni, különösen fejlődési rendellenességeket az újszülötteknél. A képzelőerő – a terhes nő „rácsodálkozása" – hatással van a koraszülésekre, a deformációkra (dongaláb) és a bőrelváltozásokra (anyajegyek). A képzelet egy bevéső erő (potentia conformatrix) közvetítésével hat, amit a nő hirtelen ijedtsége és kéjes érzései csak fokoznak.[43]

Tóth G. Péter szerint a démonként vagy a terhes rácsodálkozás következményeként állati jegyekkel született gyermek, illetve az emberből állati alakban távozó lény kétféle értelmezése a démonológia és az orvos irodalom nézőpontjainak különbségéből fakadhatott.[44] Az orvosi képzet mögött is népi hiedelem áll[45] – ahogy Magyary-Kossa rámutat a *Kígyó az emberben* című munkájában –, amelyet a „régi orvoslás" is átvett, s hitelt adott ennek a képzetnek. A képzet mögött pedig nem feltétlenül álltak démoni erők, de ha a tudományos nézőpont nem is gondolkodik démonológiai kategóriáiban, attól még az elképzelés közvetetten részben eredhetett ebből.

A terhes rácsodálkozáson túl az asszonyi pillantás és kívánás a mesei hagyományok szintjén nemcsak a jegyek, hanem magának a terhességnek az előidézését is jelenthetik. A kígyóvőlegény mesetípus kapcsán Gaal György gyűjteményében, a *Der Schlagenprinz* című mesében a gyermektelen királyné egyszer kígyót lát fiaival, s azt kívánja, bárcsak gyermeke lenne, még ha kígyó is – teherbe esik és fiút szül, akinek pikkelyes a bőre. Ahogy az Ipolyi által gyűjtött *Kígyó Jancsi* című mesében is, ahol egy asszony gyermeket kíván, még ha kígyó lenne

41 Magyary-Kossa, *Magyar monstrumok, i. m.*
42 *Uo.*
43 Tóth G., *i. m.*, 28.
44 *Uo.*, 29.
45 Berze-Nagy, *i. m.*, 583–594.

is az, s kígyót szül, mely beszélni is tud. Egy másik mese kapcsán pedig újra megjelenik a boszorkány alakja, egy szintén Gaal által gyűjtött mese, *A kígyókirályfi* említhető itt meg, csakhogy, akár a többi mesében, itt sem rontásként értelmeződik a kígyógyermek születése, hanem ajándékként, adományként: Gyermektelen vén királyné kívánja, hogy bármily rút gyermeke lenne is, csak lenne. Egy bűbájos asszony egy csomó virágot szagoltat vele, azonnal teherbe esik, s kígyót szül. Akárcsak itt a bűbájos asszony praktikája, úgy a népballadában is „tündérek tudása" segít a királyi páron. A bűbájos asszonynak, a boszorkánynak a szüléssel, terhességgel kapcsolatban megmutatkozik a balladában egy másik arca is. A tündér és boszorkányhit bonyolult egybeágyazódása, a hiedelemalakok egybejátszása, a boszorkány hiedelemalakjának kétarcúsága itt is tetten érhető. Egyes mesékben, hiedelemszövegekben és népköltészet bizonyos műfajaiban egymás alteregójaként lépnek fel, a rontás gesztusa pedig átalakul segítő, áldó gesztussá.[46]

A kígyó és a szülés pozitívan kapcsolódik össze a *Szent Margit öve* hiedelemkörben is, amely szerint a vajúdó nő hasára szorosan rákötnek egy kígyóbőrből készült vagy kígyóbőrt is tartalmazó ruhadarabot, mert úgy tartják, hogy így a gyermek olyan könnyen kicsusszanhat az anyjából, ahogy a kígyó vedli le bőrét. Ezzel a hiedelem aztán kanonizálódott egyházi keretek között, csak azon teória által, hogy az öveket elkezdték szentekhez társítani. Ilyen volt például Szent Margit asszony öve is, amelyet rendszerint az apácák adtak kölcsön nehéz szüléseknél.[47]

Isteni büntetés és szerencse egyszerre is érkezhet a kígyógyermekekkel, ahogy a balladában, hiszen a kígyófiú Beatrix esetében egyszerre áldás és átok, természetfeletti ajándék és büntetés. Az asszony kíváncsiságát és öntörvényűségét a fia halála követi, s ez a tragédia felfogható egy felsőbb hatalom büntetéseként is. A krajnai kígyószülések kapcsán hasonló kettőségre gondolhatunk:

> Amint azonban ugyanerről a dologról szóló hírt olvastam a tudós Bautscherus: Annales Norici című könyvében, amelyet a szerző huszonkét évvel ezelőtt írt, egy ilyen nagytekintélyű férfiú bizonysága megerősítette bennem a hitet a dolog valóságában, s arra késztetett, hogy amit hallottam olvasóimmal közöljem. Bautscherus ezeket írja: A Karsztnak ezen a vidékén egy nemes családban az újszülött gyermekek mind kígyófejjel vagy csúf kígyótesttel jönnek a világra. De mihelyt a gyereket először megmosdatják, előtűnik a rendes emberi forma, amelyet eddig kígyótest álcázott. Az ilyesmi az eredendő bűn példájára emlékeztet.
>
> A most elmondandó dolog valósággal megtörtént. A Karszton Nussdorf községben, az 1679-ik évben egy tisztes életű parasztasszony férjétől teherbe

46 Pócs Éva, *Tündérek, démonok, boszorkányok,* Bp., Akadémiai, 1989.

47 Magyary-Kossa Gyula, *Szent Margit asszonyöve* = M-K. Gy., *Magyar orvosi emlékek,* II, Bp., Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1929, 1–12.

esett. Amikor idejét érezte, mindent előkészített, értesítette a rokonságot és ágyba feküdt. Itt meglepte az álom, s amikor kis idő múlva felébredt, ijedten vette észre, hogy álmában terhétől megszabadult. Felugrott, összehívta a szomszédokat, azok átkutatták az ágyat, de a gyereknek nyomát sem találták. Ebből kétségtelenül megállapították, hogy az ismert kígyószülés történt, s mert épp ekkor senki sem volt ott, a kígyót elszalasztották. Ez az asszony még ma is életben van s utóbb férjétől rendes gyerekei születtek. Állítólag a Karszton egyes helyeken az is előfordul, hogyha két asszony veszekszik, az amelyik éppen áldott állapotban van és nincsen igaza, utána kígyót szül.[48]

3. Miért épp Beatrix és Mátyás?

Ezen ismeretek fényében talán érthetőbbé válhat, hogy miként találhatott rá e királyi párra ez a különös képzet, s inkább valóban az a kérdés, hogy mi lehet az oka annak, hogy a magyar balladák földjén a szlovénéval ellentétben az idegenből jött uralkodónő, jelen esetben Beatrix alakja e „legenda" kapcsán miért nem talált termékeny talajra.

Ha a török idők szimbolikáját, elsősorban pedig ebből fakadóan a kevert témájú délszláv balladákat nézzük, akkor érthető, hogy miért épp a török elleni hadjáratairól, támadóként és védekezőként is diadalt arató, világhírűvé lett Hunyadi famíliára talál rá a „sárkányos vitéz" képzete.

Az aragóniai Beatrixről alkotott korabeli ellentmondásos kép,[49] valamint gyermektelenségének képe és az azzal kapcsolatos magánlevelezésekben is tetten érhető pletykák egyaránt „fogékonnyá" tehették volna erre a hiedelemre. Méregkeverőként, boszorkányos praktikák űzőjeként ugyanúgy kapcsolódhattak hozzá különböző kígyóképzetek, mint ahogy gyermektelensége lévén megörökölhette a mesebeli magtalan, állatot szülő királynék szerepét is.

Az idegenből jött királynékat kivetette magából a magyar folklór, alapvetően ellenséges volt a hozzájuk való viszony a társadalom minden rétegének tekintetében, de valamiért negatív szerep sem juthatott nekik ebben a közegben. A hozzájuk köthető hiedelmek és a róluk szóló pletykák azonban fel-felbukkannak az írott történeti forrásokban, s ezeket érdemes összevetni vagy kontrasztba állítani a környező, illetve a saját népük hagyományában fellelhető nyomokkal.

48 Ráth-Végh István, *Mendemondák és történelmi hazugságok,* Bp., Bibliotheca, 1957, 176–177.

49 Parragh Szabolcs, *Beatrix tükre,* Bp., 1997. http://parszab.hu/letoltes/beatukre.pdf

SERES ISTVÁN

„Kondorosi csárda mellett…”

Arany János betyárverseinek keletkezése és utóélete

A széles körben elterjedt hagyomány szerint „hét út találkozásánál” megépült kondorosi csárda ma már fogalom, összeforrt Rózsa Sándor nevével és a magyar betyárvilággal. Az ott berendezett csárdamúzeumnak, kitűnő konyhájának, s nemkülönben a már évek óta rendszeresen megrendezésre kerülő betyárnapoknak köszönhetően méltán tekinthetjük Békés megye és a Dél-Alföld egyik különleges turisztikai látványosságának.

A csárdáról számos irodalmi alkotás, neves személyekkel itt megesett, többkevesebb hitelességű anekdota született, Kondoros nevét azonban kétségtelenül a tiszakürti születésű, de gimnáziumi tanulmányai utolsó éveit (1878–1882) Szarvason végző Szabolcska Mihály (1862–1930) költő, református lelkész verse, *A Grand Caféban* tette ismerté az egész Monarchia területén. A vers 1894-ben, a *Hangulatok* című kötetben látott napvilágot, a zongoravirtuóz nótaszerző, Pete Lajos (1867–1924) megzenésítette, és díszborítós kottafüzetét a Bárd Ferencz és Testvére zeneműkiadó már 1897-ben meg is jelentette Budapesten.[1] Szabolcska versét azonban egy másik, évtizedekkel korábban íródott vers ihlette, ami népies műdal formájában terjedt el és vált népszerűvé hazánkban, s így természetesen Kondoroson is. Alábbiakban ennek a versnek a keletkezésével és utótörténetével foglalkozunk.

Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc történetéről 1947-ben meghirdetett centenáriumi néprajzi gyűjtés során egy Bertalan Emma nevű, alig húszesztendős másodéves budapesti bölcsészhallgató bő egy hónapot tartózkodott Békés megyében. A könyvtár–török (!) szakos ifjú hölgy a tanulmányútról leadott hivatalos beszámolója szerint július 19–29. között Mezőberényben, július 29-től augusztus 13-ig Békésen végzett kutatómunkát, de néhány napot Kondoroson és Békéscsabán és eltöltött.[2] A feladatát komolyan vevő, ambiciózus

1 „Pete Lajos. Op. 8. A «Grand Caféban». Ének és zongorára. Budapest, Bárd Ferencz és testvére. 60 kr. nettó.” *1897-ik évben a magyar korona országában megjelent zeneművek jegyzéke,* szerk. Katonai Magyar Gábor, [Bp.], [1898] (Magyar könyvker. egyl. évkönyve, 8), 163.

2 Kondoroson 2–3 éjszakát, Békéscsabán viszont csak egyet töltött a gyűjtő, erről önéletírásában is megemlékezett, a kéziratos gyűjtésből viszont az utóbbi anyag teljes egészében hiányzik. Lenhardné Bertalan Emma, *Évtizedek sodrásában – Egy bakonyaljai parasztcsalád és egy evangélikus iskola a XX. században (Életrajzi ihletésű regény),* Nagykanizsa, Czupi, 1997,

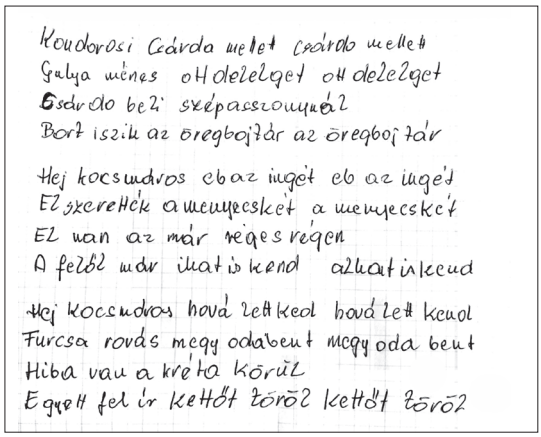

Kondorosi Csárda mellett csárda mellett
Gulya ménes ott delelget ott delelget
Csárdabeli szépasszonynál
Bort iszik az öregbojtár az öregbojtár

Hej kocsmáros ebaz ingét eb az ingét
El szerette a menyecskét a menyecskét
El van az már régesrégen
A felől már ihatsz kend azhatsz inkcud

Hej kocsmáros hová lettkcod hová lett kcnol
Furcsa rovás megy odabent megy oda bent
Hiba van a kréta körül
Egyett fel ír kettőt töröl kettőt töröl

A kondorosi Rózsa Pávakör repertoárjában szereplő dalváltozat

ifjú hölgy akár 5–6 kilométert is gyalogolt, hogy a helységhez közel eső tanyák idős lakóit is kikérdezhesse a régmúlt történéseiről. Az Endrődről és Szarvasról származó, zömmel szlovák anyanyelvű kondorosiak leginkább a betyárvilágról és természetesen a falu közepén álló csárdáról beszéltek szívesen. A beszámolóban 33, zömmel idős helyi lakos elbeszélése maradt fenn.[3] Több adatközlő is megjegyezte, hogy a csárdáról nóta is volt, amit az öregek énekelgettek, a 70–80 körüliek azonban már csak néhány sorát tudták visszaidézni.[4] A helyiek által gyakran egyenesen *Rózsa Sándor nótájá*nak nevezett dal pedig valójában nem volt más, mint Arany János *A betyár* című versének az első versszaka:

Kondorosi csárda mellett
Gulya, ménes ott delelget:
Csárdabeli szép asszonynál
Bort iszik az öreg-bojtár.

A dalnak a csárdával és a helységgel való szoros összefonódását legjobban talán az a 65 éves Macik Pál földműves fogalmazta meg, aki szerint az mindenfelé is-

265–273 (*„Találkozásom az Alfölddel”).* Bertalan Emma gyűjtéséről újabban lásd Seres István, *1947 nyarán a Kispince utcában (Egy néprajzi gyűjtés margójára),* Békési Újság Kalendárium, 2016 (Békés, 2015), 140–153.

3 Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, EA 2090. Bertalan Emma II. é. bölcsész néprajzi gyűjteménye, 1947. július 19–29., Mezőberény (Békés m.): 1–51; július 29.–augusztus 13., Békés (Békés m.): 52–100; Kondoros (Békés m.): 101–128. Ez utóbbi gyűjtés időpontja nincsen megadva, az önéletírás szerint a mezőberényi és békési gyűjtések között került rá sor.

4 Frankó Pál 70 éves földműves, Dózsa utca 618.; Lustyik György 71 éves gazdálkodó, 751.; Macik Pál 65 éves földműves, 497.; Megyik György 78 éves földműves napszámos, 775.; Orosz Mihályné 53 éves háztartásbeli, Luther utca 569. és Trenyik András 80 éves gazdálkodó, T[*anya*]. 687. A közeli Békésen megkérdezett adatközlők között ketten említették meg a dalt: Nagy Imre 76 éves napszámos, Décseri kert 6. („szegényház”) és Darányi Sándor 78 éves gazdálkodó, Kispince út 73.

mertté tette a település nevét és leghíresebb épületét. Az első világháború során Boszniát, Szerbiát és Albániát megjárt veteránt még a Balkánon is kérdezgették, hogy ugyan milyen is az a nevezetes kondorosi csárda? (Ez utóbbi kérdés ihletője viszont már inkább a megzenésített Szabolcska-vers lehetett…) A dalt egyébként ma is éneklik Kondoroson, sőt, az immár több mint négy évtizedes múltra visszatekintő helyi Rózsa Pávakör tagjai nemcsak magyarul, hanem szlovákul is elő szokták adni. Ez utóbbi azért is érdekes, mert a nép ajkán élő és Kondoroson is közkedvelt népdalt Keviczky László (1857–1940), a helyi evangélikus egyház lelkésze, később főesperese (1884–1934), a neves helytörténetíró tette át magyarról szlovák nyelvre.[5]

Az eredeti vershez képest egyébként a Bertalan Emma gyűjtésében szereplő dalrészletek több helyen is kisebb eltéréseket mutatnak. Az első strófa „delelget" igéje helyett például több helyen „legelget" vagy „legelnek" van,[6] a bort iszogató „öreg bojtár" helyett pedig „gulyásbojtár"-t vagy „csikósbojtár"-t mondtak.[7] Hasonló eltéréseket a népdallá vált vers egyéb kiadott változataiban is megfigyelhetünk. Vikár Béla már 1906-ban kimutatta, hogy Arany költeménye számos helyen ugyan szóról szóra megtalálható a nép ajkán, de van, hogy csak az első versszakot tartják meg, s a második (és harmadik – S. I.) már teljes egészében más szerzemény. Ennek illusztrálására egy saját gyűjtésű szegvári (Csongrád m.) pásztordalt mutatott be:

Kondorosi csárda mellett
Gulya, ménes ott delelget,
Csárdabeli szép asszonynál
Ott iszik a csikósbojtár, gulyásbojtár.

Kondorosi csárda mellett
Egy bárányom kettőt ellett;
Van már juhom, van bárányom,
Szerethetsz már, kökényszemű kis angyalom![8]

A népdalgyűjtemények egyébként a Vikáréhoz hasonló jellegű, 2–3 versszakból álló változatokat tartalmaznak, s többségük esetében is többnyire csak az első

5 A kondorosi Rózsa Pávakör repertoárjában szereplő dalváltozat Arany versének első két és utolsó versszakából áll, s csupán minimális eltéréseket mutat az eredeti szöveghez. (Lásd a kéziratról készült fotómellékletet, amit Paluska Zoltánnak, a Legendák Földje Alapítvány alapítójának köszönök.)

6 Frankó Pál és Trenyik András, ill. Megyik György.

7 Frankó Pál és Macik Pál.

8 *A magyar népköltés remekei,* I, *Szerelmi dalok,* s. a. r., bev. Vikár Béla, Bp., Franklin-Társulat, 1906, http://mek.oszk.hu/06600/06664/html/01.htm (2015.12.31.)

strófa egyezik meg Arany költeményével. Példaként álljon itt a dal egyik Horgoson gyűjtött változata, ahol viszont még a második versszak első sorpárja is az eredeti verset követi:

Kondorosi csárda mellett,
Gulya-ménes ott delelget.
Csárdabeli kisasszonynál
Bort iszik az öreg bojtár.

Öreg bojtár, kis számadó,
A fő csikós után való.
Hej, csapláros, hova lett kend?
Három iccét nem hozta kend!

Három bojtár jó bort iszik,
A számadó káromkodik.
Hej, csapláros, hova lett kend?
mer a
Három iccét nem hozta kend![9]

Arany műve valójában egy, négy lazán egymáshoz kötődő, népszerű korabeli dallamokra megírt versből álló versciklus. Egy fiktív személy, Csongorádi Pista betyár történetét beszéli el, aki az első versben a kondorosi csárdában múlatja az időt, majd beáll az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadseregébe, és huszárként vitézül végig is harcolja a magyar függetlenségi harcot. Véleményünk szerint a nyomtatásban csak évekkel később megjelent versciklus nem sokkal a világosi fegyverletétel (1849. augusztus 13.) után keletkezhetett.[10] Maga a mű akár folytatása is lehetne a koszorús költőnk által még 1849 tavaszán, Rózsa Sándor nevezetes katonai szerepéről írt balladisztikus hangvételű versnek, amit a debreceni Telegdi nyomda jelentetett meg, s az olcsó ponyvakiadványt odahaza és a táborban egyaránt széles körben olvasták! A leghíresebb hazai betyárvezér 1848. október 3-án, Hódmezővásárhelyen kapott amnesztiát Kossuth Lajostól, és hamarosan egy 100–150 fős lovascsapat élén a délvidéki fegyveres küzdelmekből is kivette részét.[11] Rózsa katonai szerepe az egész országban, sőt

9 A dalt Bodor Géza és Kiss Lajos gyűjtötték 1972-ben az akkor 72 esztendős Gyarmati György horgosi lakostól. Bodor Anikó, *Vajdasági magyar népdalok,* II, *Balladák, betyár- és pásztordalok,* Újvidék, Forum, 1999, 424 (168a).

10 Minderről újabban: Seres István, *Betyárból „ostoros huszár" – Arany János* Rózsa Sándor *(1849) című versének háttere = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2013, 242.

11 A témáról újabban lásd a Rózsa-bicentenárium kapcsán kiadott monográfiámat: Seres

Európa-szerte ismerté vált, ennek köszönhetően Kossuth maga adott engedélyt az enyhébb bűnökért bezárt vármegyei rabok honvédekké sorozására. Ezzel egy időben gomba módra megszaporodtak hazánkban a betyáros külsőségekkel rendelkező – bő gatyát és inget, pörgekalapot viselő, fegyverként pedig karikás ostort, fokost vagy éppen árkányt (pányvát) használó – lovascsapatok is.[12]

Az első vers nyüzsgő csárdabeli jelenettel indít, a vendégek vidáman mulatnak, dévajkodnak a kocsmárossal, és körüludvarolják Jucit, a „csárdabeli szépasszony"-t. Csupán Csongorádi Pista, a betyár búslakodik magányosan kalapja karimája alatt, s még csaplárosné kedvese sem tudja felvidítani. Pista eltökélt szándéka, hogy beáll katonának. A második vers elején a főhős lovat válogat a ménesből, majd pányvájával kifogja a megfelelő sárga csikót, és fogadalmat tesz, hogy ez volt élete utolsó lólopása. A harmadik versben a Tisza partján táborozó huszársághoz érkezik, és lovastól felcsap közéjük. A legény katonaéletéről a negyedik vers szól: a jó útra tért betyárból példás huszár lesz, akinek sem a magatartására, sem a katonai képesítésére nincs panasz. Csatában mindig az legelső, s ha nem írástudatlan, még káplárnak is kinevezték volna!

Arany mind a négy verset egy-egy, a maga korában már jól ismert dallamra írta, az elsőhöz pl. a „Bort ittam én, boros vagyok" kezdetű régi népdalt adja meg,[13] melynek első versszakának felhasználásával írta 1837-ben Czuczor Gergely *A boros vándor* című versét, ami később Vörösmarty Mihálynak is nótája lett.[14] Bár az 1856-ban megjelent verset maga Arany is nótának szánta, s a dallam alapjául szolgáló dal kezdősorát is megadta, az mégis egy másik dallammal lett közismert. Alig egy évre rá ugyanis gr. Festetich Leó megzenésítette, s ez a változat már olyannyira népszerű volt, hogy később azt egy másik népdal („Volt szeretőm, volt szeretőm tizenhárom") is átvette.[15] A nótává vált vers egyik sora, a „Hiba van a kréta körül" népszerű szállóigévé vált.[16]

Bár Nagyszalonta nincs túl messze Kondorostól, mégis furcsának tűnik, hogy a bihari születésű Arany nagyszalontai jegyzőként éppen egy Békés me-

István, *Karikással a szabadságért – Rózsa Sándor és betyárserege 1848-ban,* Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2012, 432.

12 Hasonló módon volt egyébként felszerelve az 1848 nyarától az alföldi csikósok és gulyások körében toborzott Hunyadi-szabadcsapat, a későbbi legendás 13. huszárezred legénysége is. Erre nézve lásd: Seres István, *A Hunyadi-szabadcsapat toborzása Hajdúböszörményben = Fegyvert forgató hajdúk: A 2012. szeptember 14-i tudományos konferencia anyaga,* Hajdúböszörmény, 2013 (Közszolgálati Füzetek, 7), 41–62.

13 A szövegcsaládról bővebben: *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8), 26. sz.

14 Móser Zoltán, *Körülvesznek engem a dalok: A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely,* Dunaszerdahely, 2000 (Gyurcsó István Alapítvány Könyvek, 17), 174–175.

15 Rácz Endre, *Hiba van a kréta körül,* Nyőr, 103(1979), 228–229.

16 *Uo.*

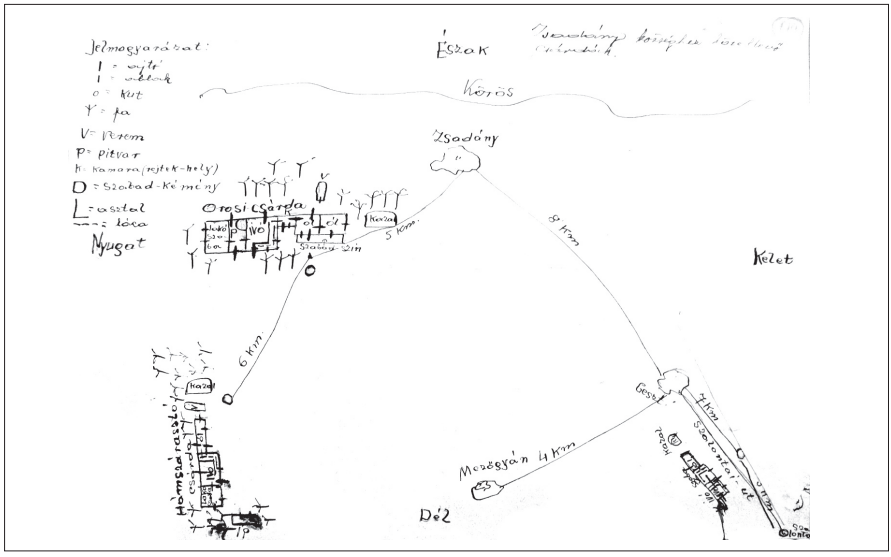

A Zsadány környéki betyárcsárdák (Orosi csárda, Hámszárító és Szamárbőgető)
Nagy Lajos zsadányi református lelkész rajza

gyei csárdát nevesített meg az 1849-ben írt versében!? A költőnek tisztában kellett lennie a környékbeli vendégfogadókkal s azok hírnevével; így „kezdő poéta korában" saját maga verselte meg a szalontai Kajla csárdát,[17] ahol, Szendrey Zsigmond 1917-es szalontai gyűjtése szerint 1850-ben a helybeli Fábián Pista betyártársait is felakasztották.[18] A Sarkad és Kötegyán között fekvő országúti Báránka a korabeli jelentések szerint a bihari és békési betyárok kedvelt tartózkodási helye volt, a méhkeréki határ Sarkadkeresztúr felé eső részén levő Gugyori csárdában pedig a híres illyei betyárvezért, Balog Tógyert és cimboráját, a Békésre való Varga Istvánt fogták el a hatóságok 1849 végén. Ugyancsak messze földön híres betyárcsárdák voltak még a közeli Zsadány környékén az Orosi csárda, a Hámszárító és Szamárbőgető is.[19]

Ugyanakkor az is feltűnő, hogy bár maga a csárda sűrű szereplője Arany költészetének, a kondorosin kívül egy sincs nevén nevezve a költő rendelkezésünkre álló (hivatalos) munkásságában! A Kajla csárda nevének Arannyal kapcsolatos említése is egyedül a legendás sárréti (bihar-mezőkeresztesi) csendbiztos,

17 O'sváth Pál, *Közbiztonságunk múltja és pandúrkorom emlékei (a régi magyar élet feltüntetésével)* = O. P., *„Pandúrkorom emlékei…" és egyéb írások,* válogatta, kiad., bev., jegyz. Seres István, Bp., Helikon, 2010 (A csengerújfalusi O'sváth és vele rokon családok története, dokumentumai és írásai), 205.

18 Küllős Imola, *Betyárok könyve*, Bp., Mezőgazdasági, 1988, 199–201.

19 Ez utóbbiak rajzát és korabeli elhelyezkedését lásd Nagy Lajos, *Híres, nevezetes betyárok tanyázása Zsadány környékén (Kézirat),* Magyar Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, EA 12183, 177–179.

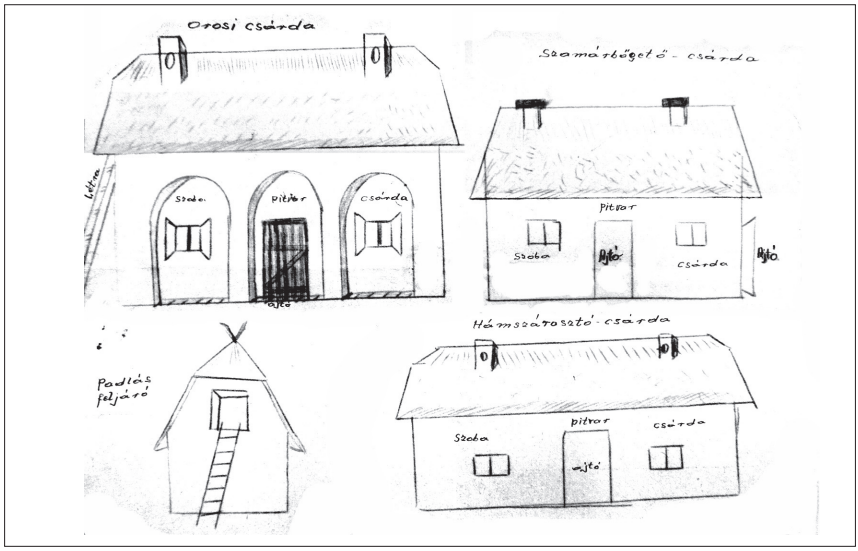

Az Orosi csárda, a Hámszárító és a Szamárbőgető
Nagy Lajos zsadányi református lelkész rajza

O'sváth Pál 1905-ben megjelent, önéletírással is felérő rendvédelem-történeti művében fordul elő. O'sváth még csendbiztosi működése elején (tehát 1859 körül) kapta ajándékba egyik szalontai látogatása alkalmával az Aranynak tulajdonított kéziratot, s annak első versszakát és utolsó strófáját közli is művében. A vers tartalmi összefoglalása: egy Szalonta közeli falu („B.") egyik román lakosa két ellopott ökrét keresi, s a románul nem beszélő tudós szalontai orvoshoz fordul, aki viszont nem érti a panaszkodót, azon gyomorrontás jelét látva egy jó adag hashajtóval kínálja. A károsult ezután találomra tovább indult az eltűnt jószágok keresésére, de a Kajla csárdánál „elodázhatatlan baja a csárda állásába kényszerítette", ahol csudák csudájára éppen a saját ökreit pillantotta meg a jászolnál rágódni. A vers nem szerepel Arany ismert és kiadott művei között, s egyetlen, Arannyal kapcsolatos feldolgozás sem tesz említést róla. Kár, hogy a polihisztor sárréti csendbiztos nem közölte egész terjedelmében.[20]

Az országúti vendéglátó egységek nagy számát mi sem jellemzi jobban, hogy az abszolutizmus idején (1853) csak a történelmi Békés vármegye területén 41 (!) pusztai csárda volt![21] Ugyanakkor a szomszédos bihari térségben is jóval nagyobb volt a számuk az általunk felsoroltaknál, így tehát valóban feltűnő, hogy

20 Szilágyi Márton, *Nyitott kérdések az Arany-filológiában,* It, 85(2004), 367–379; Uő, *Arany János és a sírversek = Mindenes Gyűjtemény I.: Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2005 (Artes Populares, 21), 167–179.

21 Szabó Ferenc, *A Dél-Alföld pusztai csárdái,* Ethnographia, 85(1974), 336.

Arany betyárja egy Békés megye közepén található csárdában múlatja az időt. A versciklus írásának általunk feltételezett időpontja táján viszont történt Kondoroson egy országosan is nagy port felvert esemény, amiről neves költőnknek is feltétlenül tudomása kellett hogy legyen. Ennek ismertetése előtt viszont feltétlenül ki kell térnünk a csárda történetének előzményeire, valamint a lakosság körében ma is meglevő ismeretek eredetére.

A kondorosi csárda bérlői

A kondorosi csárdával és az alig két esztendeje várossá nyilvánított település múltjával kapcsolatban elterjedt hiedelmek zöme egy ma is meglevő kéziratnak köszönhető, amit egy helyi származású fővárosi mérnök, Szepesváry (Szlovák) Iván írt 1962-ben. Az alig néhány lapnyi mű a kondorosi Dérczy Ferenc Könyvtár Helytörténeti Különgyűjteményében található; egyes adatai két kondorosi helytörténész, Bella István és Rindó József munkássága nyomán váltak ismertté a helytörténeti szakirodalomban.[22] A kézirat stílusában és tartalmában remekül illeszkedik a csárdáról szóló XX. század elejei, főként ponyva- és szépirodalmi ihletésű összefoglalásokhoz, a családi visszaemlékezésektől kezdve, a vegytiszta folklóron át van itt minden; a jó szándékú amatőr kutató még a XIX. századi számadáskönyvek adataiból is igyekszik meríteni. A széles körű ismeretekkel rendelkező, olvasott mérnök a szarvasi eredetű Szlovák család, valamint Baghy Pál kondorosi csárdabérlő és a települést alapító Dérczy Ferenc egyenes ági leszármazottja, így elsősorban a családi hagyomány útján fennmaradt történeteket dolgozta össze a saját olvasmányélményeivel és helytörténeti kutatásaival, néha eléggé félreértve a forrásokat. Jellemző erre az általa következetesen betyárnak tartott Kanalas Menyhért esete, akiről viszont sem a téma viszonylag bőséges szakirodalma, sem pedig a saját levéltári kutatásaink alapján nem sikerült valamire való adatot találnunk, az idézet alapján pedig kétségtelen, hogy egy uradalmi alkalmazottról vagy neve alapján talán inkább egy, az uradalomnak, pontosabban a kondorosi majorságnak dolgozó cigány kézművesről van szó.[23] Hasonló esettel

22 Bella István, *Kondoros száz esztendeje (1875–1975),* Kondoros, Kondoros Nagyközség Tanácsa, 1975; a Szepesváry-féle adatokra való utalások: 117, 119; Rindó József, *A kondorosi csárda,* Békési Élet, 10(1975)/2, 313–329, itt: 316, 329, 7. jegyzet. Itt még feltétlenül utalnunk kell egy népszerűsítő jellegű kis múzeumi kiadványra, ami elsősorban a fentiek adatait vette alapul: Bugár-Mészáros Károly, *Kondoros csárda,* Bp., Kartográfiai Vállalat, 1987 (Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára, 285).

23 Az egyébként érdekes történetekkel megfűszerezett, színes kézirat számos valótlanságot állít Rózsa Sándor személyével kapcsolatban is, pl. Jókai Mór már eddig is sokszor megcáfolt regényes beszámolóját a Kossuth által adományozott amnesztia általa történt célba juttatásáról, vagy a betyár utolsó éveinek teljesen légből kapott bemutatásáról, miszerint nyugodt körülmények között, szabad emberként hunyt el a Szamosújvárott lakó öccsénél (!). Jelen tanulmányunkban

állunk szemben Bagi (Baghy) Pál és felesége, Adamik Anna kapcsán is. Mint látni fogjuk, Baghy egy időben valóban a kondorosi csárda bérlője volt, de azt már meglehetős kétkedéssel vesszük, hogy Arany betyár-verseinek a születésekor is az lett volna, és azt is el kell utasítanunk, hogy a költő Adamik Annáról mintázta volna a főhős – egyébként Jucinak nevezett – szeretőjét…

Sajnos a csárda múltjával kapcsolatban még ma is nagyon sok a fehér folt, így a bérlők és korcsmárosok esetében is csak elvétre rendelkezünk adatokkal. A csárdát Szarvas városa bérelte a mindenkori földesúrtól, amit aztán eleinte egy helyi lakosnak adott tovább. 1804-ben egy bizonyos Broskó György volt a csárda üzemeltetője,[24] 1826. január 1-től pedig Vostyár Mátyás látta el ezt a feladatot.[25] Róluk a nevükön, esetleg a velük kötött szerződések tartalmán kívül egyelőre semmit sem tudunk, miként arról se, hogy az irsai (Pest vm.) születésű (1803. április 5.) evangélikus Baghy Pál pontosan mikor költözhetett az Alföldre. Annyi azonban biztos, hogy 1829. június 8-án, amikor római katolikus szertartás során Szarvason feleségül vette Adamik Annát, már itt élt. Frigyükből 1830–1837 között öt gyermek született: Pál (1830. január 29.), Ferenc János (1831. szeptember 5.), Terézia (1833. március 26.),[26] István (1834. szeptember 15.) és Johanna (1837. március 21.). A korabeli egyházi szokás szerint a fiúk az édesapjuk, a lányok pedig édesanyjuk vallását követték. Az evangélikus anyakönyv szigorúan csak a kereszteléshez szükséges minimális adatokat tartalmazza, a római katolikus viszont a lányok születésénél a szülők lakóhelyére és foglalkozására vonatkozó bejegyzéseket is megőrzött; Teréziánál: „plebei, in Praedi Kondoros Caupo",[27] illetve Johannánál: „kortsmáros, Kondorosi puszta". Eszerint tehát Baghy Pál 1833–1837 között bizonyítottan a kondorosi csárda korcsmárosa, azaz bérlője volt, és ennek megfelelően a család is a nagykondorosi pusztán élt.[28]

Baghy nevével az elkövetkező három évtized során sűrűn találkozunk Szarvas város korabeli irataiban. 1837-ben még csak mint állítólagos nemes szava-

sem ezekkel a mendemondákkal, sem pedig a Kölcsey Ferenccel kapcsolatos, és meglehetősen zavaros leírással nem foglalkozunk. A hivatásos Petőfi-kutatókra hagyjuk a Petőfi István állítólagos törvénytelen fiáról örökül hagyott híradás valóságtartalmának a kiderítését is. Mindezek ellenére a kéziratot fontosnak tartjuk közölni tanulmányunk végén.

24 „1804. Kondorossi Vendégfogadó Lajstroma. Inventáriuma az Kondorossi Vendégfogadó számára öszve vett boroknak, pro A*nn*o 1804." A szarvasi Tessedik Sámuel Múzeum irattára, Tessedik Sámuel Múzeum és Szárazmalom, Városi Könyvtár, Szarvas. Itt szeretnék köszönetet mondani Roszik Zoltán igazgatónak, a múzeum kéziratainak átnézéséért.

25 Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula (a továbbiakban MNL BML), V. 201. a; Szabó, *i. m.*, 341.

26 „Baki" (!) néven anyakönyvezve.

27 „közrendű, kocsmáros a kondorosi pusztán"

28 Itt szeretnék köszönetet mondani Skoumal Krisztiánnak, amiért megosztotta velem a szarvasi Baghy családdal kapcsolatos kutatásait, és a fenti anyakönyvi bejegyzésekre felhívta a figyelmemet.

zott,[29] 1841-ben viszont szerepel a helyi nemesség „cselédjeinek" (alkalmazottjainak) összeírásában, mely szerint három családos béres, egy kocsis, egy juhász, valamint egy-egy gyermekkorú kanász és mindenes volt az alkalmazásában, mindannyian szarvasi lakosok. Ekkor már nyilvánvalóan a Baghy család is bent lakott a városban, ahol az 1845. december 11-én lezárt összeírás szerint – mint „praetendes" (állítólagos) nemesnek[30] – két háza is volt. A korcsmárosságot viszont addigra kereskedelemre cserélte, mivel a szarvasi evangélikus egyház esketési anyakönyvében 1846. október 31-én már kereskedőként szerepel a neve.[31]

1848 nyarán a város előkelő polgáraival együtt nemzetőrként vett részt a délvidéki táborozásban, vegyeskereskedéséről pedig számos korabeli forrás is tanúskodik: 1848. június 6–7-én például ő látta el pántlikával és virágokkal a helyi újoncokat, két szarvasi lakos pedig 1849. július 2-án sót vásárolt hitelben a Baghy-féle boltból. 1853-ban ugyancsak szarvasi kereskedőként folyamodott fegyvertartási engedélyért a megyehatósághoz. Az elkövetkező években másodszülött fiával, Jánossal együtt üzemeltette a vegyeskereskedést, s egy 1855. évi forrás szerint a „Baghi Pál és fia" cég a következő termékek kereskedésével foglalkozott: „fűszer, rőfös rövid és hosszú nürnbergi galanterie, borok". Egy 1857-ből fennmaradt számla fejléce („Baghy P. és Fia F. J. A' Czethez") szerint a bolt profilja: „fűszer, festék, bor – és mindennemű nő divatáru" volt. Élete utolsó évében a bolt irányítása már teljes egészében Baghy János kezében összpontosult, birtokosként nyilvántartott édesapja pedig saját földbirtokán gazdálkodhatott. Baghy Pál 1868. június 22-én hunyt el Szarvason, síremléke ma is ott található az evangélikus ó-temetőben.

Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy az 1817-es születésű Arany még a Baghy család kondorosi időszaka során megfordult a csárdában, s így valóban Adamik Annát kell sejtenünk a „csárdabéli szépasszony" alakja mögött. 1845 táján viszont már egyértelműen egy Argai Sámuel nevű férfi volt a kondorosi csárda bérlője. Az ő előéletéről annyit tudunk, hogy 1842-ben is szarvasi lakos volt, mivel szeptember 18-án keresztelték két nappal korábban született József Mihály névre hallgató gyermekét. Az anyakönyvi bejegyzés Argait „árendás"-ként tartja nyilván, feleségét pedig Kozetz (Koszecz) Eszternek hívták. A szarvasi családfők Hellebranth János jegyző által 1845. december 11-én lezárt 1846. évi összeírásában saját házzal rendelkező lakosként tartja nyilván.[32]

29 Más forrás szerint viszont 1848-ban már hitelt érdemlően igazolni tudta a nemességét Békés vármegye közgyűlése előtt.

30 Vagyis olyan személy, aki nemes embernek tartja magát, de kellőképpen nem tudja igazolni azt a vármegye előtt.

31 Aznap „Bággi Pál kereskedő" és Reguly Sámuel együtt tanúskodtak két 60 esztendős (!) özvegy, Nemes Kalmár Mihály és Pálinkás Mária özv. Salkovics Péterné egybekelésénél.

32 „Öszveírása Szarvas M[ező]városa úrbéri telkeinek, házas és házatlan zsellérjeinek az 1844ik törv. czikkelly értelmében kiszolgáltatandó kézi munkák tekintetében. 1846."

A kondorosi csárda történetéről és jelenéről újabban az első Rózsa Sándor-életrajzot is jegyző Szentesi Zöldi László közölt leírást az alföldi csárdákról írt igényes kivitelű összefoglaló munkájában. Szentesi kötete leginkább a csárdához fűződő helyi legendák ismertetésére törekszik, és sajnos, néhány, jelen tanulmányunkban is erős kritikával illetett tévhitet is átvett, többek között Bagi/Baghy házaspár Szepesváry (Szlovák) Ivántól eredő történetét is.[33] A kondorosi helytörténészek Baghyék korcsmárosságának idejét 1852–53. fordulójára teszik, amikor az egyesült Békés-Csanád megye hatóságai összeírták a megye területén található csárdákat. Hivatkozási alapjuk a téma úttörőjének számító Szabó Ferenc 1974-es összefoglalása a Körös-Maros köz (Békés, Csanád és Csongrád megyék) pusztai csárdáiról. A kiváló történész Békés megyéből 41 csárdát ismertet, melyek közül a hatóság 21-et ítélt lebontandónak. A névsor élén áll a „Nagy-Kondorosi csárda", ahol akkor összesen 11 személy tartózkodott életvitelszerűen, hét férfi és négy nő. Szabó Ferenc listájában azonban csak számok szerepelnek, a Baghy Pállal és feleségével kapcsolatos rá való hivatkozás tehát teljes egészében téves, és ez a nagyfokú dilettantizmus a későbbikben is számos szakembert, jó indulatú olvasót megtévesztett. Lehetőségünk nyílott az eredeti iratot is megtekinteni, ahol úgyszintén csak a lakók nemek szerinti száma és azok összesítése, valamint a csárda felett hozott ítéletre vonatkozó bejegyzés szerepel. A Nagy-Kondorosi csárda egyébként a szerencsés megmenekültek közé tartozott.[34]

Nem tudni, hogy mikor került Kondorosra, de amikor 1845. április 22-én a négy nappal korábban született György fiukat keresztelték, már Kondoros van megadva a család lakóhelyeként, az apa foglalkozása pedig „korcsmáros"! A keresztszülőséget mindkét esetben a szarvasi Nemes Reguly Sámuel és Reguly (Otsouszky) Johanna vállalták, ami azért érdekes, mert Reguly ugyancsak árendás és kocsmáros volt a városban, s később, 1880 táján pedig egy bizonyos Reguly György volt a kondorosi csárda üzemeltetője… Fennmaradt egy Argai által 1845. december 31-én lezárt tételes elszámolás is a kondorosi vendégfogadóban Szarvas város lovai számára 1845-ben kiadott zab és széna áráról, amit a bérlő „Argay Sámuel vendéglő" aláírással hitelesített.[35]

Kutatásaink során azonban nem sikerült adatot találnunk arra vonatkozóan, hogy 1846–1850 között ki volt a kondorosi csárda bérlője.[36] Annyi bizonyos,

1697/845. Tessedik Sámuel Múzeum és Szárazmalom, Városi Könyvtár, Szarvas (a múzeum állandó kiállításán).

33 Szentesi Zöldi László, *Az alföldi csárda,* Legendák Földje Alapítvány, h. n., 2014, 27.

34 Szabó, *i. m.,* 336.

35 „Szarvas Mező Várossa lovai számára kiadott széna és zabnak jegyzése az 1844/5^{k} évben. Kondorosi V[endég]fogadóban" MNL BML, V. 201. a. 7. (1823–1847.), Nr. 70.

36 A tudós Békés megyei történetíró, Karácsonyi János szerint 1846-ban egy Fodor Ignác nevű szarvasi nemes Kondoroson volt korcsmáros, de az általa általánosan forráshivatkozásként megadott 1846. évi lajstromból ez számunkra nem derült ki. Karácsonyi János, *Békés vármegye története,* III, Gyula, 1896.

hogy Argai Sámuel még 1849. december 18-án is vendéglős („vendéglő") volt, amikor keresztapaságot vállalt Argai Karolina egy nappal korábban született, Mária nevű kisdedénél.[37] Ez alapján elképzelhető, hogy a család még ekkor is Kondoroson élt.[38] Két évre rá viszont már egy jómódú szarvasi izraelita kereskedő és kocsmáros, Berger Eduárd a „Nagy Kondorosi Vendéglő" haszonbérlője; április 28-án bérbe adta a (gróf Bolza József földesúrtól bérelt) csárda két szobáját, valamint az istálló 10–12 ló számára elrekesztett részét Szarvas városának a Kondorosra helyezendő „csász. kir. fegyőrök" számára![39] A Kondoroson már ekkor eltervezett csendőrlaktanya ugyanis valójában csak 1855-ben épült meg, s addig az itt állomásozó csendőrség (egy őrmester és nyolc közlegény)[40] folyamatosan a csárdában lakott, Szarvas városa pedig végig a Bergerrel kötött szerződés hitelesített másolatával küldte át a csendőrség ellátási költségeinek tételes kimutatását. Nem ismerjük évekre pontosan a bérlők nevét, annyi azonban biztos, hogy 1856. április 26-án Szarvas városa már Scheine (Scheiner?) Jakab kondorosi lakossal kötött szerződést a csárda üzemeltetéséről.[41]

A későbbi, már XX. századi visszaemlékezésekben és a Kondoros környéki folklórszövegekben említett kocsmárosok és csárdabérlők már a betyárvilág beálkonyulása után működtek. Reguly György neve a szarvasi pandúrok járőrnaplóiban szerepel sűrűn 1880 körül, a népdalban is megénekelt (!) Demcsák János pedig 1900 körül tevékenykedett.[42] A csárda utolsó bérlője és tulajdonosa a békéscsabai születésű Liker Mihály (1882–1957) vendéglős és mészáros, aki az államosításig igazgatta a legendás vendéglátó egységet. Az utóbbi működéséhez köthető a csárdavendéglő felvirágoztatása, 1927. szeptember 11-én pedig nagyszabású, színielőadással, betyáros bemutatkozóval egybekötött jubileummal ünnepelték az épület századik évfordulóját, amin a kor ünnepelt újságírója, Móricz Pál (1870–1936) is tiszteletét tette.[43] Móricz négy évvel később színes, adomáktól hemzsegő, de számos tárgyi tévedést is tartalmazó írásában állított emléket a csárdának.[44] Itt érdemes megjegyeznünk, hogy három évvel a jubileum után a szépírónak is

37 Az apa nincsen megnevezve, és a keresztanya esetében is mindössze az Argai vezetéknév szerepel.

38 Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc idején készült szarvasi elszámolások sűrűn megemlékeznek a kondorosi csárdáról, ahol a város követei hosszabb-rövidebb időre megálltak, de az üzemeltető nevét egyik forrás sem adja meg.

39 MNL BML, V. 202. b. 3.

40 Az egyik bérelt szobában az őrmester, a másikban pedig a nyolc közlegény lakott.

41 MNL BML, V. 202. b. 3. Nr. 12.

42 Egy korabeli újságcikk szerint Demcsák köztiszteletben álló kondorosi polgár, a csárda „derék tulajdonosa" volt, akinek 40 éves neje, Laukó Julianna 1901. március 11-én hunyt el, s négy árvával hagyta hátra özvegyét. Békésmegyei Hírlap, 28(1901)/22 (márc. 17.), 4.

43 *A százéves kondorosi csárda jubileuma – Herbe Mihály ünneplése Kondoroson,* Körösvidék, 8(1927)/206 (szept. 13.), 5.

44 Móricz Pál, *A kondorosi csárda legendáiból* = M. P., *Magyar Siratóː Öreg kúriáktól a nagy pusztákig,* Bp., Stádium, 1931. 49–60.

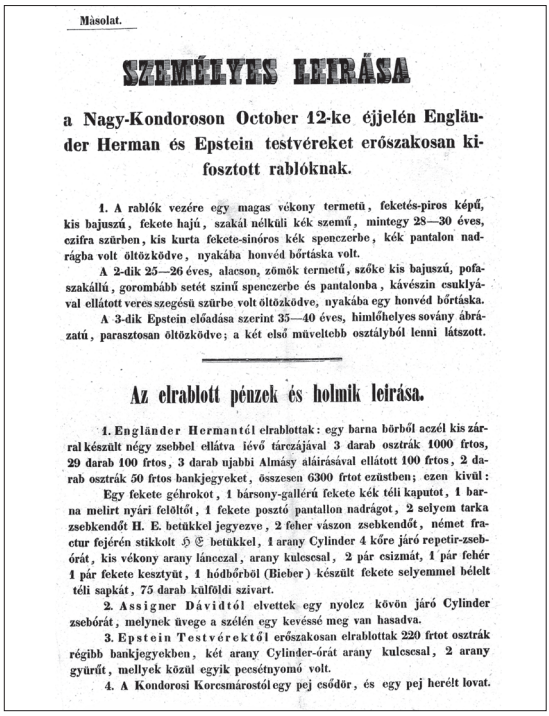

Másolat.

SZEMÉLYES LEIRÁSA

a Nagy-Kondoroson October 12-ke éjjelén Engländer Herman és Epstein testvéreket erőszakosan kifosztott rablóknak.

1. A rablók vezére egy magas vékony termetü, feketés-piros képü, kis bajuszú, fekete hajú, szakál nélküli kék szemü, mintegy 28—30 éves, czifra szürben, kis kurta fekete-sinóros kék spenczerbe, kék pantalon nadrágba volt öltözködve, nyakába honvéd bőrtáska volt.

A 2-dik 25—26 éves, alacson, zömök termetü, szőke kis bajuszú, pofaszakállú, gorombább setét szinü spenczerbe és pantalonba, kávészin csuklyával ellátott veres szegésü szürbe volt öltözködve, nyakába egy honvéd bőrtáska.

A 3-dik Epstein előadása szerint 35—40 éves, himlőhelyes sovány ábrázatú, parasztosan öltözködve; a két első müveltebb osztályból lenni látszott.

Az elrablott pénzek és holmik leirása.

1. Engländer Hermantól elrablottak: egy barna bőrből aczél kis zárral készült négy zsebbel ellátva lévő tárczájával 3 darab osztrák 1000 frtos, 29 darab 100 frtos, 3 darab ujabbi Almásy aláirásával ellátott 100 frtos, 2 darab osztrák 50 frtos bankjegyeket, összesen 6300 frtot ezüstben; ezen kivül:

Egy fekete géhrokot, 1 bársony-gallérú fekete kék téli kaputot, 1 barna melirt nyári felöltőt, 1 fekete posztó pantallon nadrágot, 2 selyem tarka zsebkendőt H. E. betükkel jegyezve, 2 feher vászon zsebkendőt, német fractur fejérén stikkolt H E betükkel, 1 arany Cylinder 4 kőre járó repetir-zsebórát, kis vékony arany lánczczal, arany kulcscsal, 2 pár csizmát, 1 pár fehér 1 pár fekete kesztyüt, 1 hódbőrből (Bieber) készült fekete selyemmel bélelt téli sapkát, 75 darab külföldi szivart.

2. Assigner Dávidtól elvettek egy nyolcz kövön járó Cylinder zsebórát, melynek üvege a szélén egy kevéssé meg van hasadva.

3. Epstein Testvérektől erőszakosan elrablottak 220 frtot osztrák régibb bankjegyekben, két arany Cylinder-órát arany kulcscsal, 2 arany gyürüt, mellyek közül egyik pecsétnyomó volt.

4. A Kondorosi Korcsmárostól egy pej csődör, és egy pej herélt lovat.

A kondorosi csárda 1849. október 12-i kirablóinak körözőlevele

kiváló rendőrségi szakíró, a később méltánytalanul meghurcolt és feledésre ítélt Beöthy Kálmán csendőr százados (1896–1971) is hosszasan foglalkozott a csárda történetével, de ő Móriczhoz képest már szakavatottabban nyúlt a témához.[45]

Rajtaütés a kondorosi csárda vendégein

Kevésbé ismert, hogy Rózsa Sándornak a szabadságharcot megelőző években már kiterjedt baráti társasága és széles körű ismeretségi köre volt a térségben. A ránk maradt hivatalos jelentések, nyomozati anyagok tanúsága szerint gyakran tartózkodott Csongrád és Békés vármegyék egymással határos területén, ami nagyjából a Szarvas és Orosháza között húzódó, jelentős részében a hódmezővásárhelyi határral érintkező hatalmas pusztaságot jelentette. Baráti köre és orgazdahálózata is ebből a térségből származott, a környező alföldi megyékben jól ismert csongrádi, s ezen belül is leginkább hódmezővásárhelyi betyárcimborák – mint pl. a vásárhelyi nemes Török Samu – mellett számos öcsödi, szentandrási, szarvasi és orosházi barátjáról van tudomásunk. A legvakmerőbb lovas betyárok ez idő tájt a jómódú gazdálkodóból véletlen gyilkosság miatt betyárrá lett szarvasi Petrás János

45 *Régi bűnesetek, régi nyomozók,* Csendőrségi Lapok, 20(1930)/1 (jan. 1.), 11–17.

A kondorosi csárda az első katonai felmérésen

és Keller Hanzi (eredetileg: János), az orosházi, de a szomszédos Szentetornyán csikóskodó Keresztes Jancsi, továbbá az orosházi nemesség jelentős részét adó kiterjedt Zalay család egyes tagjai voltak.[46] A felsoroltakról, valamint a Zalay család akkori fejéről, id. Zalay Mihályról számos forrás tanúsítja, hogy a „betyárkirály" közeli barátja és betyártársa volt, de rajtuk kívül még számos betyár és „betyárkodó", hamispasszus-készítő és orgazda élt a megye nyugati részén, Szarvason, Orosházán, Szentandráson (Békésszentandrás) és Öcsödön is. A forradalom és szabadságharc kitörésével közel egy időben viszont a Békés vármegyei bűnüldöző szerveknek sikerült nagy csapást mérniük az itteni betyárvilágra, így többek között a felsorolt személyek is a gyulai uradalmi börtön lakóiként élték meg a függetlenségi harcot.[47]

Kétségtelen, hogy a kondorosi csárdának a betyárvilágban játszott fénykora – legalábbis részben – éppúgy az 1848 előtti évekhez köthető, ám a legvakmerőbb ma ismert itteni betyártámadások már a szabadságharcot követő hónapokban zajlottak le. 1849 végén ugyanis két alkalommal is komoly támadás érte a csárdát. A második, december 26-án, este nyolc órakor bekövetkezett támadásról alig tudunk. Ekkor hat fegyveres rabló elsősorban a kocsmáros lovait, szarvasmarháit, élelmiszertartalékait, ruháit és 6–700 forint készpénzét vitte el, de nem kímélték az éppen ott tartózkodó átutazó szállóvendégeket sem, akiktől ugyancsak pénzt és ruhát zsákmányoltak. Mi több, még meg is „vérezték" a tulajdonost és nejét![48] Lakatos Károly szarvasi főszolgabíró jelentésére rögtön parancs ment Kálló József gyulai csendbiztosnak, hogy a környékbeli szolgabírákkal – s elsősorban is a betyárvilágot és a szegénylegényeket meglepően jól ismerő Jugovich József orosházi szolgabíróval – és csendbiztosokkal együttműködve kezdje meg az ügy fel-

46 A Veszprém megyei Polányból eredő népes családnak az 1836–1846. évi nemesi összeírások 27–28 tagját sorolják fel. Karácsonyi, *i. m.*

47 A legendás betyár 1848 előtti életéről és békés-csongrádi baráti köréről egy most készülő önálló monográfiámban kívánok beszámolni.

48 MNL BML, IV. B. 151. Nr. 1409.

A kondorosi csárda a második katonai felmérésen

göngyölítését. Mivel a nyomozás eredményéről semmilyen hivatalos jelentés nem maradt fenn, s a későbbi forrásokban sem történik az ügyről említés, valószínűleg nem is sikerült a rablók nyomára bukkanni, s azok kilétére sem derülhetett fény.[49] A két és fél hónappal korábban, október 12-én, éjjeli 11 órakor bekövetkezett rablás viszont a zsákmány értéke és a történtek hírértéke miatt már a maga idejében is országos hírűvé vált, ezért érdemes alaposabban bemutatnunk a történteket.

A „nagy-kondorosi pusztán lévő országút melletti vendégfogadó"-ban, vagy más egykorú forrásunk szerint a „Nagy Kondorosi korcsmá"-ban ekkor négy, Békés megyében is jól ismert dúsgazdag izraelita vállalkozó tartózkodott: Engländer Herman pesti nagykereskedő, Assinger Dávid szolnoki kereskedő, valamint az orosházi-szarvasi illetőségű Epstein testvérek, akiknek megyeszerte voltak komoly befektetéseik. A források „több felfegyverkezett rabló" megjelenéséről beszélnek, a tanúk (vagyis a sértettek) egybehangzó állítása szerint viszont magát a rablást mindössze három támadó hajtotta végre – ami természetesen nem jelenti azt, hogy Kondorosra is csak hárman érkeztek. A betyárvilágról elterjedt klasszikus nézettel szemben, miszerint az alföldi betyárok lóháton hajtották végre rajtaütéseiket, a magánszemélyek (utazók, tanyák, sőt akár pusztai vendégfogadók) elleni rajtaütéskor a betyárcsapat, vagy legalábbis annak néhány tagja szekéren érkezett, hiszen a rablott holmit lóháton képtelenek lettek volna biztonságban elszállítani. A kimondott lovas betyárok leginkább állatok elhajtására szakosodtak, s legfeljebb alkalomszerűen hajtottak végre más jellegű rajtaütéseket. (Ilyen „megyénk szerte ismert lovas betyár" volt a szarvasi Petrás Jancsi és az orosházi-nagyszénási illetőségű Keresztes Jancsi, a térség legmerészebb lótolvajai.) Emellett az aprólékos gonddal megszervezett támadások alkalmával elővigyázatosan őröket is állítottak, s a lovakat, szekereket sem hagyták őrizetlenül. Ezért elképzelhető, hogy Kondoroson is hasonló volt a

49 Minderről lásd Lakatos Károly jelentését Polner Lajos főszolgabíróhoz (Gyula, 1849. december 30.), valamint Stachó János királyi biztosnak ez ügybeni hivatalos döntését. MNL BML, IV. B. 151/1. Nr. 310 ill. *uo*. IV. B. 151/2. Nr. 1409.

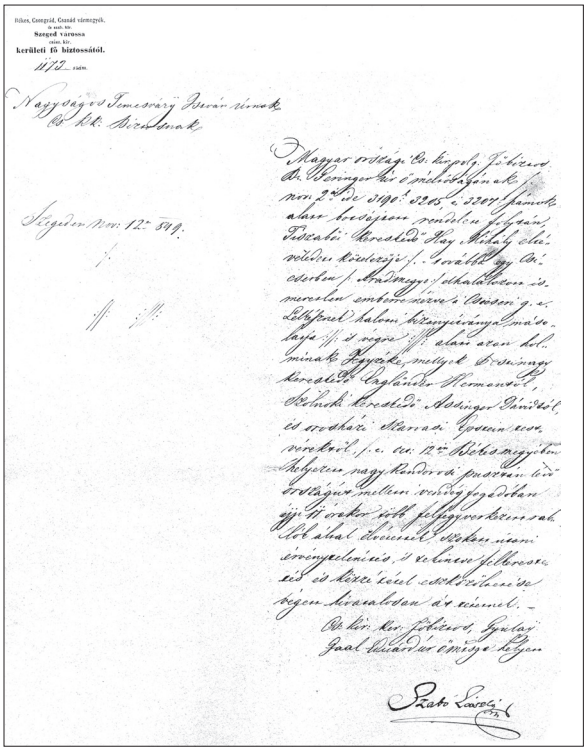

Szabó László szegedi királyi biztos levele a kondorosi csárda vendégeinek kifosztásáról, 1849. november 12.

helyzet, s a csapat tényleg több főből állt, de a csárdába már valóban csak három férfi hatolt be, miként az a kárvallott kereskedők elbeszéléséből is kiderült.

A rablókat egy magas, vékony termetű, feketés-piros képű, kis bajuszú, fekete hajú, szakáll nélküli, kék szemű, mintegy 28–30 éves férfi vezette, akinek öltözete cifraszűrből, kis, kurta, feketezsinóros kék spencerből és kék pantallóból állt, nyakában pedig honvéd bőrtáska (!) volt. Egyik társa mintegy 25–26 éves, alacsony, zömök termetű, kis szőke bajuszú, ugyancsak szőke pofaszakállas férfi volt „gorombább" (azaz a vezérénél egyszerűbb), sötét színű spencer és pantalló, kávészínű csuklyával ellátott vörös szegésű szűr volt rajta, és az ő nyakában is egy honvéd bőrtáska volt. Végül a harmadik, az egyik Epstein előadása szerint 35–40 éves, himlőhelyes, sovány ábrázatú támadó parasztos öltözéket viselt, miközben a többiek – öltözetük alapján – „műveltebb osztályból lenni látszott"-ak.

A támadók Engländer Hermantól összesen 6300 forintot vittek el, az Epstein fivérektől pedig 220 forintot zsákmányoltak bankjegyekben. Emellett viszont számos értékes órát, pecsétgyűrűket, szivarokat vettek el az utasoktól, Engländert pedig gyakorlatilag a teljes öltözetétől megfosztották! A csárda lakóit viszont nem, bár a kocsmáros két lovát – egy pej csődört és egy pej heréltet – is magukkal vitték.

Engländer Herman és Assinger Dávid már rögtön másnap panaszt nyújtott be Gyulán Stachó János királyi biztos előtt, és az Epstein testvérek nevében is kérték

a rablók kézre kerítését. Stachó rögtön jelentette az esetet Gyulai Gaál Eduárd főispáni helytartónak, és katonai karhatalom igénybe vételét kérte a hasonló rablók felkutatásához. A rablók személyleírását és az elrablott vagyontárgyak tételes kimutatását tartalmazó nyomtatott hirdetményt is továbbították neki, országos köröztetés céljából. A járásbeli főszolgabíráknak ugyanakkor meghagyta, hogy járásaikban mindent kövessenek el a gonosztevők kikutatására és kézre kerítésére, s egyúttal kihirdettette velük a lakosság körében, hogy a megkárosított kereskedők „nagyobbszerű" jutalmat tűztek ki a nyomravezetőinek és a rablók elfogóinak. A csendbiztosoknak kötelessége volt csendőreikkel a folytonos cirkálás, tapasztalataikról pedig nyolcnaponként kell jelentést tenniük a főszolgabíráiknak, akik pedig kéthetente voltak kötelesek írásban beszámolni Stachónak.[50]

A rendelkezésünkre álló beszámolók alapján valószínűsíthető, hogy a betyárok nem spontán hajtották végre támadásukat, s minden bizonnyal hír kaptak a csárda nem mindennapi vendégeiről. A kifosztott kereskedők társadalmi-gazdasági helyzete, az elrabolt pénz és más holmik jelentős értéke mind arra utal, hogy egy előre megszervezett támadás zajlott le október 12. éjjelén. A kirabolt kereskedők közül ugyanakkor az Epstein testvéreknek Békés megye nyugati szélén, Szarvas és Orosháza térségében voltak üzleti érdekeltségei, Engländernek és Assingernek viszont a megyeközpontban, ezért nem véletlen, hogy éppen ők ketten jelentették személyesen Gyulán a történteket. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a betyárok a támadás előtti napon éppen Gyulán tartózkodtak, ahol Jevuczó Ilia[51] erőszakkal elvette egy uradalmi hajdú lovát is. Ezek alapján úgy vélem, hogy Balogék kimondottan Gyulán kaphattak „fülest" a gazdag kereskedők érkezéséről. Az elrabolt pénz és a személyes tárgyak összértéke, a betyárok utáni hajtóvadászat kiterjedtsége, s a támadás hírének az országos információáramlásba való bekerülése is mind-mind arra utal, hogy a térség korabeli legnagyobb bűntettei között tartották nyilván a kondorosi esetet.

Hajtóvadászat Balog Tógyer és társai után

A Békés megyei hatóságok erőfeszítései ekkor ugyan még nem hoztak eredményt, néhány Bihar megyei forrásból viszont egyértelműen fény derül az országos hírű rablás fő elkövetőjére! Medzihradszky Frigyes nagyszalontai csendbiztos ugyanis két, néhány nappal később kelt hivatalos jelentésében egyértelműen leírta, hogy a

50 A kondorosi csárda elleni támadások összefoglalását és a vonatkozó forrásokat lásd Seres István, *Balog Tógyer – Surse documentare despre istoria lumii haiducilor români din jurul oraşului Giula,* Izvorul – Revistă de etnografie şi folclor, Nr. 35, Giula, 2014. A rablás és az támadók utáni hajtóvadászat elrendelésének iratai a IV/1–4. szám alatt találhatók.

51 A betyár neve a forrásokban a legkülönbözőbb módon van írva: Joucó, Jouczó, Jovutzó, tanulmányomban a családnév (Gyulán és környékén) ma is elterjedt valódi változatát használom.

támadást egy már évek óta üldözött környékbeli betyárvezér, az illyei származású Balog Tógyer követte el társaival. A Balogékat üldöző Medzihradszky október 18-án, Kötegyánból írt jelentésében nyíltan a Balog-féle betyárbandát nevezte meg a „bizonyos Pest megyei kereskedők" kifosztóiként. Szerinte a kondorosi pusztán 25 000 forintot, több aranyláncot és órát raboltak el, és a zsákmányból „gazdagon fizetik cimboráikat"! A másnap, Sarkadról írt leveléből az is kiderül, hogy két, Kondorosról elrabolt lovat (!) Balog egy Sz. Balog Sándor nevű szalontai lakos tanyáján rejtegetett. A csendbiztos két emberével átkutatta a tanyát, és sikerült rábukkanniuk a lovakra, amelyeket aztán magukkal vittek. Ezekhez még hozzátehetjük, hogy a Stachó János november 4-ei beszámolójában a Balog betyártársaként említett gyulai Jevuczó Ilia kapcsán jegyezte meg, hogy az „Kondoroson és számosabb helyen rablásokat elkövető útonálló rabló".[52]

Bár a Balog Tógyerrel kapcsolatba hozott betyárok többségének a neve ma már a téma iránt érdeklődő kutatókon kívül szinte senkinek sem ismerős, a betyárvezér neve annál inkább bevéződött a Gyula környéki románok kollektív emlékezetébe. A róla szóló mondák már-már Rózsa Sándor-i magasságba emelik, de a korabeli jelentések, az elfogatására indított hajszák iratai alapján is egy olyan betyárt ismerhetünk meg, aki maximálisan élvezte a lakosság rokonszenvét és védelmét. A falusi jegyzőknél, bíráknál, udvartiszteknél vendégeskedő, a csárdákban gúlákba rakott puskák szomszédságában mulatozó, a falusiakkal körvadászatokat rendező „Bologu" személyében egy stílusos, jó adag csibészséggel és szemtelenséggel megáldott szegénylegény alakja körvonalazódik ki. Mi sem jellemzi ezt jobban, hogy amidőn kedvelt törzshelye, a kötegyáni határban levő Báránka mellett elhaladó szekerekről boroshordókat pakoltatott le, s mikor megtudta, hogy a szállítmány tulajdonosa Beliczay József, a fontos vármegyei tisztségeket betöltő gyulai nemes úr, nem átallott a fuvarosokkal udvarias leveleket küldeni a károsultnak, melyekben kölcsönnek nevezte a rablást, és annak időbeni visszafizetéséről is biztosította![53]

Sorsát viszont nem kerülhette el. Alig két hétre a merész kondorosi rajtaütést követően Kálló József gyulai csendbiztos „cirkálás", azaz járőrözés közben októ-

52 Seres, *Balog Tógyer, i. m.*, 72–73, 75.

53 A Balog Tógyer és társai betyárkodásáról szóló összefoglalásom jelenleg kizárólag román nyelven érhető el, a kismonográfia megjelenése óta előkerült újabb forrásokkal kiegészítve viszont tervezem a tanulmány magyar nyelvű kiadását is. Korábbi munkám ugyanakkor inkább forráskiadvány, melyben a Balog-féle betyárbanda utáni hajtóvadászatra helyeztem a hangsúlyt. Azóta előkerült adatok szerint a betyárvezér számos társa, köztük a kondorosi csárda kirablói között említett gyulai Jevuczó Ilia csatlakozott 1849 elején a Békés megyei szabadcsapat lovasságához, és a szabadságharc leverését követően tértek vissza a betyárélethez. A történethez persze még az is hozzátartozik, hogy Balog egyik betyártársát, a gyulai Budás (Makros) Gyurkát 1848 tavaszán fogták el regénybe illő körülmények között a gyulai hajdúk, és már a halálos ítéletét is meghozták, amikor 1849 első napjaiban őt kérték vezérüknek a szabadságharc megsegítésére lovas szabadcsapatot szervező gyulai „óhitű" polgárok!

ber 29-én Békésen értesült arról, hogy a „vidéket rettentő rablók és gyilkosok": az illyei Balog Tógyer, a békési Varga István, valamint a gyulai Jevuczó Ilia éppen Békésen tartózkodnak, Varga házánál. Kálló hat gyulai pandúrjával még az éjjel folyamán megtámadta a házat, de a betyárok nem adták könnyen magukat, a kialakult heves tűzpárbaj során két gyulai perzekútor (Zsíros István és Fekete József) elesett, maga a csendbiztos pedig súlyosan megsebesült, ezért vissza kellett vonulniuk. A békési járás főszolgabírája egyenesen azt írta, hogy nem más, mint Balog Tógyer lőtte agyon a két csendőrt! A jelentések beszámolnak arról, hogy miközben számtalan lövés dördült és zúgtak a harangok, a helybéli nép teljesen magukra hagyta a hét csendőrt, s Kálló csendbiztos is csak az „Isten különös gondviselése" által menekült meg a haláltól.

A három betyárnak sikerült ugyan elmenekülnie Békésről, de már egyre szorosabb lett körülöttük az üldözők gyűrűje. A Kálló csendbiztosék által alaposan megsebesített Balog és Varga még az éjjel a szomszéd Bihar megyébe menekült. Most már nem sokáig tudtak futni a törvény elől, és már másnap kézre kerültek. Elfogásuk kapcsán még a szűkös forrásaink sem egységesek: az egyik szerint Méhkeréken, megint egy másik szerint pedig a sarkadi határban levő Gugyori csárdában estek fogságba. Ezt követően Sarkadon tartották őket vizsgálati fogságban, majd Nagyváradra szállították őket. Jevuczó Ilia társaival ellentétben Gyulára menekült és az apja tanyáján rejtőzött el. Azonban a Békésen sebesülten fekvő Kálló ezt hírül adta Gyulára, mire Stachó János cs. kir. biztos az időközben oda rendelt Andrássy Ignác és Czenger Gáspár csendbiztosok vezetésével minden fegyverfogható személyt Jevuczó elfogatására küldött. A csendbiztosokkal tartottak a perzekútorok mellett a megyei hajdúk és a Gyulán időző „rendes" (azaz császári) katonaság is. A fegyveresek bekerítették a Jevuczó tanyát, de a felszólítás ellenére sem akarta magát megadni, sőt ki is lőtt a hatóság embereire. Végül mégis emberáldozat nélkül sikerült elfogniuk, mivel rágyújtották az épületet. Az elfogott betyár bűnlajstromát szaporította, hogy fegyveres kézzel állt ellent a hatóságnak, s emellett három gyilkosságért is felelnie kellett. Ebből kettő a gyulai pandúrok lelövésében való részvétele volt, a harmadikra viszont még október 11-én, vagyis egy nappal a nevezetes kondorosi rablás előtt került sor. Forrásaink szerint Jevuczó néhány társával aznap megjelent Gyulán, amikor az utcán egy Felföldi nevű „jámbor és igen becsületes lakos", hogy ne vigyék el a lovát, agyonütötte. A tragikus eseménynek a gyulai római katolikus anyakönyvben is nyoma van: eszerint az 50 esztendős, Magyargyulán lakó Felföldi Ferenc gyulai uradalmi hajdú valóban a „főbeütés" következtében szerzett sebébe halt bele október 11-én.[54] A forrás azért is értékes számunkra, mivel ebből kiderül, hogy a bűntett nagy valószínűséggel október 11-én, esetleg nem sokkal korábban történt. A betyárok feltehetően éppen a

54 MNL BML. Mikrofilmtár. 128/8. 242.

kondorosi útjukhoz akartak lovat vagy lovakat szerezni, a szerencsétlenül járt hajdú viszont tetten érte őket, s akkor sújtott le rá Jevuczó.

Mivel a megyének nem volt statáriális joga, Stachó átadta Jevuczót a katonai hatóságnak, a helyi térparancsnokságnak. November 2-án Szalontára vitték a nyomozás és a szembesítések végett. Stachó egyébként Balogot főrablónak, Jevuczót pedig egyik főnöknek nevezte, s a betyár elfogását azonnal jelezte az aradi katonai parancsnokságon is. Jevuczó kapcsán Békés megyében is történtek további letartóztatások. Erre utal pl. az a jegyzőkönyvi kivonat, mely szerint Argyelán Dávidné gyulai asszony férje azért került börtönbe, mert jóhiszeműen megvett két lovat Jevuczó Péter gyulai lakostól, aki nyilvánvalóan a betyár közeli rokona lehetett. Az asszony szerette volna, ha férjét legalább az ügy tárgyalásáig kiengedik, mivel gyermekeivel éhínségnek vannak kitéve a közelgő tél miatt. A férj viszont „főben járó vétkesek" bűntársaként volt letartóztatva, ezért nem lehetett elengedni! Andrásy Ignác és Czenger Gáspár Békés megyei csendbiztosok pedig a Jevuczó Ilia és társai Nagyváradra kíséréséért járó 54 ezüstnyi elmaradt fizetésükért esedeztek maguk és csendőreik nevében, amit meg is ítéltek nekik.

Sajnos forrásainkban a továbbiakban már hűlt helyét találjuk a betyároknak. A későbbiekben már sem Balog Tógyerrel, sem pedig a vele egy időben elfogott békési és gyulai barátai nevével nem találkozunk. Ennek egyetlen oka lehet: miután átadták őket a katonai hatóságoknak, rövid úton döntöttek sorsukról, és kivégezték őket! Tanulmányunkban többször is szó esett a legendás magyar betyárvezérről, Rózsa Sándorról. Rózsa a szabadságharcban játszott szerepéért 1848 decemberében végleges amnesztiát kapott Kossuth Lajostól, és családjával együtt számadóként éldegélt egy Szeged-alsóvárosi tanyán. 1849. november közepén azonban a körúton levő Gyulai Gaál Eduárd főispáni helytartó tudomást szerzett a tartózkodási helyéről, és sorkatonasággal megerősített pandúrságot küldött rá. A betyár azonban két katona lelövése árán el tudott menekülni. A menekülését követő második napon, november 15-én már ki is hirdették a térségben a rögtönítélő bíróságot.[55] Ha tehát Balogék ekkor még életben voltak is, életük már nem tarthatott sokáig.

Arany János és „Kopasz Kenyeres"

Az Arany János életéről szóló összefoglalások és feldolgozások két, *Kenyeres Gyula halálára* című sírverse kapcsán térnek ki rá, hogy a költő 1850–1851-ben a nagyszalontai főbíróból (1845–1848) a szabadságharc után bevezetett új közigazgatásban járási szolgabírájává lett Kenyeres János (1818–1881) mellett dolgozott írnokként. A költő valóban hálás lehetett Kenyeres elhunyt atyjának, mivel

55 Seres, *Karikással a szabadságért, i. m.*, 240–243. A proklamációnak több példánya is fennmaradt, a egyik éppen Békéscsaba város kézirattárában: MNL BML, V. 302. c. 1. 1848–1851.

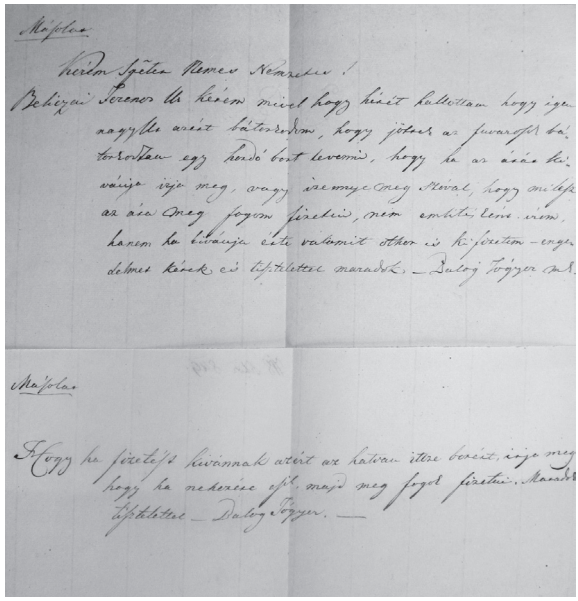

Balog Tógyer elismervénye Beliczay József földesúrnak a szekeréről levett bor miatt, Kötegyán, 1849. október 1.

az a korábbi 1848/49-es tevékenysége ellenére juttatta álláshoz szülővárosában, Rozvány György történetíró visszaemlékezése szerint a költő maga mondta neki, hogy Kenyeres a saját fizetéséből külön pótlékot adott neki! A térség történetét és néprajzát különösen jól ismerő zsadányi református lelkész, K. Nagy Lajos pedig Keresztúry Dezsőnek számolt be arról, hogy egy korábbi jó ismerőse, Vargha Lajos (ugyancsak zsadányi lelkész) azért veszett össze egy életre a költővel, amiért Kenyeres János mellett hivatalnokoskodott.[56] A térségben csak „Kopasz Kenyeres"-ként emlegetett szolgabírót sokaknak volt oka gyűlölni, hiszen az ő feladata volt többek között az egykori honvédtisztek katonai szerepének kivizsgálása, ő nyomozott a korona Szalontán keresztüli menekítése ügyében, és az ő ténykedése miatt lett betyár egy helyi nemesi család sarja, az 1851-ben felakasztott Fábián István is. Mindezekhez hozzátehetjük, hogy 1849 szeptember–novemberében Kenyeres volt a Balog-féle betyárbanda utáni hajtóvadászat egyik irányítója is! Röviden érdemes összefoglalni ez irányú tevékenységét.

1849. szeptember 5-én és 30-án Gyuláról Kis Antal Békés megyei főszolgabíró Beliczay József kirablása miatt két illyei lakos mielőbbi elfogatását és hozzá küldését, valamint a betyárok üldözésének szorgalmazását kérte Kenyerestől. Ugyancsak szeptember 30-án Radványi Albert méhkeréki jegyző Balogéknak a faluban való mulatozásáról és a házában tett látogatásáról számolt be. Kenyeres

56 Minderről lásd: Szilágyi, *Arany János és a sírversek*, *i. m.*, 171–172.

szeptember 10-én utasította Medzihrádszky Frigyes szalontai járási csendbiztost a betyárbanda üldözésére, október 5-én pedig Jósa Péter cs. kir. főispáni helytartótól kért katonai segítséget, akik a helyi és a szomszéd Békés vármegyei pandúrokkal együttműködve talán nagyobb eredményt és sikert érhetnek el.

Hollószeghy Sándor szolgabíró október 31-én Sarkadról írt Kenyeresnek Balog Tógyer és Varga István előző napi sikeres elfogásáról, és kérte a már korábban elfogott és Szalontán őrizet alatt levő cinkostársaik átküldését. Az ügy széles körű kivizsgálásával Jósa Péter Kenyerest bízta meg, és úgy rendelkezett, hogy kihallgatásuk után mindkét elfogottat azon nyomban kísértesse át Nagyváradra. Igen ám, de nemhogy Balogékat Szalontára hozták volna, Kenyeres tudta nélkül még az ottani őrizeteseket is Sarkadra vitték. Az ügy végül megoldódhatott, mert november 3-án már a Gyulán fogva tartott Jovicza Iliát kérte át szembesítés végett. A gyulai betyárt a vele és Balog Tógyerrel kapcsolatban időközben elfogott néhány más gyulai lakossal egyetemben végül Andrássy Ignác és Czenger Gáspár Békés megyei csendbiztosok kísérték át Nagyváradra.[57]

A történethez még hozzátartozik, hogy november 17-én Kenyeres becsületsértésért és rágalmazásért feljelentette Jósa Péternél Medzihrádszky Frigyes csendbiztost, és annak állásából való felfüggesztését kérte. A szolgabíró azt sérelmezte, hogy Medzihrádszky széles körben terjesztette, hogy a Balogék utáni hajtóvadászat során Kenyeres erdőgyaraki csőszénél temérdek fegyverre bukkantak. A csőszlakban talált fegyverek – öt kard és egy pisztoly (Medzihrádszky jelentése szerint három kard és egy kétcsövű fegyver) – valójában a betyároktól származtak, amiket azok menekülés közben elhajigáltak, és a csősz utólag összeszedett.[58] A főbiztos ugyan elrendelte a hivatalos vizsgálatot, de Medzihrádszky továbbra is hivatalában maradt, amit mi sem bizonyít jobban, hogy a következő évben ő üldözte és fogta el a nemes legényből lett szalontai betyárt, Fábián Pistát is. Jó néhány évvel később pedig, amikor az időközben bevezetett és működésképtelennek bizonyult zsandárság helyére újra bevezették a megyei irányítású pandúrságot, 1859–60-ban ismét őt választották meg a szalontai járás csendbiztosának!

Úgy vélem, hogy a fent leírtak jól megvilágítják Kenyeres János szolgabírónak a békés-bihari betyárvilág felszámolásában vitt központi szerepét. A mellette dolgozó, nyilvánvalóan a hivatalos levelezését is intéző Arany János tehát a nép körében szájról szájra terjedő kósza híresztelések mellett egyértelműen első kézből juthatott hozzá a környékbeli betyárok tetteit elbeszélő hivatalos forrásokhoz, amilyenek a kondorosi csárdában végrehajtott nagyszabású rablótámadás beszámolói is voltak.

57 Seres, *Balog Tógyer, i. m.,* 61–65, 67, 81–84.
58 *Uo.,* 70, 84–85.

FÜGGELÉK

1.

Arany János: A betyár

Töredék

Dallam: *„Bort ittam én, boros vagyok”*

I.

Kondorosi csárda mellett
Gulya, ménes ott delelget:
Csárdabeli szép asszonynál
Bort iszik az öreg-bojtár.

Öreg-bojtár, kis-számadó,
A főcsikós után való;
Leányokért élő-haló,
Menyecskék kedvire való.

Héj, kocsmáros, hova lett kend?
Furcsa rovás megy odabent:
Hiba van a kréta körül:
Egyet felír, kettőt törül.

Héj, kocsmáros, eb az ingét!
Elszeretik a menyecskét!…
El van az már réges-régen,
Afelől már alhatik ken’.

Csaplárnénak volna kedve,
Csak vihogna, enyelegne:
De a betyár búsan hallgat
A karimás kalap alatt.

Mi lelt téged, Pista szentem,
Hogy ma szavad se vehetem?
Mi lett volna! duzzog Pista,
S a rossz bort mint tejet issza.

Beteg vagy te, szívem István!
Vagy haragszol? mondd ki nyilván
Nem haragszom, semmi bajom:
Csak magamban gondolkozom.

Így iszogál alkonyatig,
Míg a nap is lehanyatlik;
Néha-néha egyet kurjant,
Azt is a legszomorúbbat.

Este pedig indulóban
Visszafordul az ajtóban:
Már most Juci, Isten hozzád!
Tartsd még azt a piros orcád.

Jaj galambom, jaj szerelmem!
Rosszat sejtek a szemedben:
Hova készülsz? katonának?
Egy-fiú vagy: nem kívánnak.

A kívánás: az mind semmi:
De most ennek így kell lenni.
Jaj ne menj el, gyöngyvirágom,
Jobb, pihensz a vetett ágyon.

Puha ágyon, puha gyepen
Nyugovásom nincs már nekem:
Sem éjjelem, se nappalom:
Mindig az ágyúszót hallom.

Pista köszön, indul tovább,
Fölkeresi ménes-lovát;
Juci csak úgy néz utána
Míg behal az éjtszakába.

Csikós, gulyás gyülekezik,
A menyecskét körülveszik
De Jucinak egész estve
Odavan a játszó-kedve.

Hej, akkor nap, azután is,
Holnap is, holnapután is,
Akkor is, ha más öleli:
Pistával van feje teli.

Dallam: *Porcsalmai Palkó nótája*

II.

Csongorádi Pista magában
Válogat a ménes lovában;
Mint a kanász pergő dolgában,
Válogat a csikók javában.

Válogathat benne, van elég.
Kiereszti pányvás kötelét,
Sárga csikó hurkon megakad,
Mond a betyár ilyen szavakat:

Hej keserves, láncos, lobogós!
Tud-e imádkozni a csikós?…
Uram Isten! lásd meg dolgomat:
Most lopom az *utolsó* lovat.

Ezt az egyet nézd el, Jehova!
Nem cselekszem többé, de soha;
Ezt se teszem, bár is, magamért:
Teszem… a jó Isten tudja mért.

Nagy-nehezet sóhajt utána,
Veti magát sárga lovára,
Vágtat a ló messzi határra,
Csak úgy bámul a hold utána.

Dallam: „*Pej paripám patkószege…*”

III.

Tiszaparton táboroz a huszárság:
Arra veszi Pista betyár futását.
Adjon Isten! Hozott Isten! mi bajod? –
Semmi bajom; huszár lenni akarok.

Összenevet a legénység, összenéz;
Így kötődik a bojtárral egy vitéz:
Még huszár, hé? nagy kívánság, nagy dolog,
Sokat akarsz, édes öcsém: hát gyalog?…

Gyalogoljon ám a kutya! nincs lova;
Gyalogoljon aki szokta, én soha!
Lovon nőttem, növekedtem ennyire:
Kardot ide meg sarkantyút izibe!

Van paripám, én szöröztem magamnak,
Ilyet ugyan komisz lóba' nem adnak;
Szegény magyar! hogy is győzné a huszár:
Nem ád neki őfelsége a király.

Emberem vagy! talpraesett felelet!
Addsza tehát azt a vaskos tenyered;
Itt a kulacs, bor van ebben, nem lőre;
Ihatunk ma – holnap aztán: „előre!"

Dallam: „*Majd elmegyünk, rózsám…*"

IV.

Jó huszár volt Pista,
Amilyen egy huszár lehet;
Meg se is gyalázta
Azt a nevet, a gyöngy nevet.

Apja-házához ment
Ha beszálla, ha beszálla:
Csirkefiú nem sok:
A' se veszett el utána.

Szófogadó is volt,
Soha semmit nem hibáza;
Azt se tudta, milyen
Az a pálca, káplárpálca.

Bort sem ivott, hej! csak
Szomjuságról, szomjuságról;
Káromkodó sem volt
Különben, csak haragjából.

El merte mondani
Kapitány úr is felőle:
Haj! ha írni tudna,
Káplár lehetne belőle.

Hát még a csatában,
Ütközetben, ütközetben!
Akkor volt ő ember
A tizedben, a tizedben!

A zászló-aljára
Fel lehetett volna tenni –
Ha huszár nem lett vón'
A többi is, valamennyi.

(1849)

2.

Szepesváry Iván kézirata a kondorosi csárdáról (Budapest, 1962 decembere)
Gépirat a kondorosi Dérczy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény helytörténeti gyűjteményében

Kondorosi csárda…

Budapest, 1962. dec. hó.
Szepesváry (Szlovák) Iván aranyokleveles mérnök

A törökök kiűzése után az 1670-es években, a véráztatta „Alföld" csaknem teljesen elnéptelenedett. A birtokperek lezajlása után az ország különböző részeiből a lakosság nagyon lassan lett ide betelepítve.

Mintegy 100 évvel később létesítették a környékbeliek Kondoros pusztán a csárdát, amit az öt felől idetorkoló országutak tettek szükségessé. Ide futott össze Szarvasról, Endrődről, Gyomáról, Békéscsabáról és Szentesről vezető országút, a csárdában pihentek meg az utasok, no meg a betyárok is, ez volt a búvóhelyük, főhadiszállásuk is. 1810 és azt követő években ide járt Rózsa Sándor, Kanalas Menyhért és a többi betyár társai és az említett országutakon fejtették ki tevékenységeiket, néha nem a legkíméletesebb módon. A bécsi udvar ezért is állíttatta fel a csárda közelében a „pandúr-szállást", hogy a pandúrjaival ellenőriztesse a betyárokat. Úgy a pandúrok, mint a betyárok is nagyon vigyáztak arra, hogy egymásba ne „botoljanak". Ha pandúrok jöttek, meglépték a csárdából a betyárok, ha a betyárok mulattak a csárdában, úgy rendszerint másfelé volt dolguk a pandúroknak.

A bécsi udvar nem ebből a célból létesítette a pandúrszállást, hanem Batthyány gróf miatt, akinek a közeli Csákón volt a birtoka, s nem jó szemmel nézte, hogy „lófuttatás címen" ott gyülekeznek a „rebellis magyar urak" és Bécs ellen konspirálnak. Ezeket kellett figyelni a pandúroknak, ezért kapták is Bécsből a fizetésüket.

A betyárok különben a környékbeli uradalmaktól rendes konvenciót kaptak, ezért biztosították az illető uraságok és alkalmazottjainak élet és vagyonbiztonságát, ezt pontosan be is tartották. Bevett szokás szerint az uradalmi kasznárok pontosan le is számoltak a betyároknak nyújtott pénzösszeggel, pl. Kanalas Menyhértnek 10 renes forint „kőtőpénzt", szállásra és kosztra 50 krajcár stb. Előfordult az is, hogy az „elkötött" lovakat valamelyik ménesbe helyezték el, ott biztonságban voltak, s ha a nyomozás a lovak után holtpontra jutott, úgy eljöttek érte és elvitték a lovakat épségben. Ezért nagyon vigyáztak, nehogy az uraságbelieket idegen betyárok részéről valami bántódás érje. Batthyány grófot a szabadságharc leverése után a bécsi kamarilla kivégeztette és emlékművénél az örökmécses talán még most is ég.

Annak idején igen forgalmas volt a csárda, nemcsak a betyárok, hanem neves emberek is megszálltak ott: Erkel Ferenc átutaztában akkor szállott meg ott, amikor Rózsa Sándorék is ott mulattak. Amikor megtudták, hogy milyen híres muzsikus van a csárdában, behozták a „delizsánszról" a zongorát, kérésükre valóságos hangversenyt adott nekik Erkel Ferenc és az ott iszogató vendégeknek. Ezért hálából elkísérték Erkel Ferencet egészen Szentesig, nehogy valami bántódása legyen más idegen betyárok részéről. A csárdában annak idején megfordult Arany János és Petőfi Sándor is. A csárda belső falán sokáig olvashatók voltak feljegyzéseik, verssoraik, amiket azonban a meg nem értő, talán hálátlan utókor lehántott és bemeszelt reá egy nagy „semmit".

A kondorosi csárdából jelenleg csak egy kémény van meg, az is a vendéglátóipar vendéglőjének udvari szárnyába beépítve s ott látható még a padláson a régi kémény, ennek egyik részében sem volt füstjárat, hanem két 50/50 cm nyílás a földben lévő alagútba vezetett, ez volt a betyárok búvóhelye, süllyesztője. Ezt a bizonyos két alagutat még nem tárták fel, állítólag a szabadba vezetett s olyan tágas volt, hogy oda még lovakat is lehetett rejteni. Lehet, hogy ez csak a képzelet szüleménye!

A csákói Batthyány uradalom a forradalom leverése után a Geiszt család birtokába került, akinek szolgálatában állott Petőfi István, Sándornak az öccse, mint kasznár, helyesebben számellenőr-könyvelő. Fáma szerint a Geiszt család őse vagyonát miligyertya gyártásának a meghonosításából szerezte, ugyanis ő ennek a gyártását Franciaországban sajátította el és itt szabadalmaztatta. Míg Petőfi Sándor lánglelkű költő képzelete a fellegekben járt, addig öccse, István nem irodalmi alkotásokat hagyott hátra, hanem ilyen számadásokat: Évi fizetése eleinte 315 ft. volt, majd később, minthogy rendkívül pontos, megbízható alkalmazott volt, 1000 ft.-ra emelték, melyhez hozzájárult az állattartás, mint pl. 1866. október hó 20-i kimutatása szerint: Irászon, Csökmőn és Kiscsákón 19 db. különböző számos jószág (tehén, üsző, borjú stb.), 20 sertés (koca, ártány, malac és hízó, amit az uraság eladott részére), valamint egy hátasló.

A vendéglőben még ki van függesztve egy festményen Rózsa Sándorék lovas harca a pandúrokkal, ez azonban a szabadságharc egyik ütközetét ábrázolja nehézlovassággal, mert nem valószínű, hogy a pandúrok, betyárok nehéz meklenburgi lovakon jártak volna! A régi csárda kocsmárosa Szarvasról odatelepedett Bagi Pál volt: 1803–1868., özv. Bagi Ádámné fia, mindkettő Szarvason van eltemetve az evangélikus temetőben. (élt 92 évet: 1776–1868) a Szlovákok sírja mellett, kikkel később rokonságba került. Ugyanis unokáját, Bagi Johannát Szlovák Soma szarvasi tanító vette el (ez az én nagyapám). Bagi Pál kocsmáros felesége Adamik Anna volt, az a bizonyos „csárdabeli szépasszony", akit versében Arany János is megörökített. A vers címe: A betyár. 1850-ben írta és ezen leírásom végén ennek 5 versszakát közlöm, a Széchényi Könyvtárban eredetiből kiírva.

A régi kondorosi csárdáról sok neves író emlékezett meg, így Szabolcska Mihály is a „Salzburgi csapszékben" és a „Grand Café" c. versében, ez utóbbit ezen írásom végén teljes egészében közlöm. Ő is volt (Szarvason volt diák az 1880-as években) a kondorosi csárdában, de már a betyárvilág után. A sajtó is sokat foglalkozott a XIX. században, egykorú rajzokban, leírásokban. Mindezeket ilyen rövid leírás keretében nem áll módomban ismertetni. A Szegedi Állami Levéltárban fel van sorolva a kondorosi csárdában „tanyát ütő" betyárok neve, kiléte stb. de ez már inkább egy néprajzi kutató, író feladata lenne ezeket összegyűjteni.

Kondoros pusztán az 1870-es években alapították a Kondoros községet, ennek első bírója Dérczy Ferenc volt, aki maga is gazdálkodott egy, a község melletti grófi birtokon. Ő különben, mint egész fiatalember, 19 éves volt, részt vett az 1848/9-es szabadságharcban. Kossuth Lajos honvédhadnaggyá nevezte ki, de mint sebesültet az osztrákok elfogták, majd Kufstein várába zárták. Ott raboskodott embertelen körülmények közt, hosszú ideig, Kölcsey Ferenc és a többi magyar hazafiakkal, majd 1836-ban (?) megnősült és Kondoros pusztán helyezkedett el, mint földbérlő, 25 évi szolgálat után, a bíróságról jelentett (?) leköszönt, a község 25 éves jubileuma alkalmából, kormánykitüntetést is részesült, de neki a falusiak szeretete mindennél többet ért.

Az akkori elöljáróság meg is festette életnagyságú képét, amit a tanácsteremben helyeztek el. A mostani tanács pedig utcát nevezett el róla. Engem nemcsak apai, hanem anyai ágon is sok szál fűz Kondoroshoz, gyermekkorom nagy részét ott töltöttem, bár állandó lakhelyem Szarvas volt. Dérczy Ferenc azonban nagyapám volt, akinek fiatalabb korában az előbb említett Petőfi István testi-lelki jó barátja volt, hiszen édesanyám esküvőjén ő volt a násznagy. A mindezeket tanúsító eredeti anyakönyvi kivonatok birtokomban vannak. A község első evangélikus tanítója Szarvasról, Szlovák Márton volt, később okleveles tanítót hoztak, s ő viszont visszament Szarvasra és ott továbbra is kőműves mesterségét folytatta. Ő a Bagi Pál kocsmáros vejének testvérbátyja volt.

Kondoros község utcáinak a kimérését, Kicska Pál szarvasi mérnök tervei alapján, édesapám, Szlovák Jenő, mint fiatal kezdő mérnök mérte ki, s ekkor ismerkedett meg a bíró leányával, Paulinnal, édesanyámmal, akit el is vett feleségül 1879. évben. Ekkor már a betyárvilág szűnőben volt Kondoroson, a környékbeli szorgalmas parasztság betelepült a községbe és azt szeretettel építette, fejlesztette, úgyhogy most az ország egyik legvirágzóbb községe lett.

Rózsa Sándor, a híres alföldi betyár 1848-ban egy lovas szabadcsapatot szervezett, miután „amnesztiában" részesítették, amit Jókai Mór vitt el előzőleg a búvóhelyére. Ezt ő Jókai olyan szépen le is írt egy regényében.

A szabadcsapat Asbóth Lajos tábornok seregében harcolt a szerbek ellen, többször ki is tűntették, de a rendes katonaság és a környékbeli nép sokat panaszkodott a „zsivány" csapatra. A szabadságharc leverése után az osztrákok hirdetményben szólították fel a bujdosókat jelentkezésre, mert ha nem, akkor

elfogják őket, és hazaárulókként fognak velük bánni. 1852-ben Rózsa Sándorra egy 100-as számú külön körözvényt bocsátottak ki, amely rövidebben összefoglalva a következőképpen hangzott: Mintegy 40–42 éves, középmagas, nyúlánk termetű, haja sötétszőke, bal fele fésülve homlokát fedi, nagy bajuszát jobb kezével sodorva, csillogó szemét félig lehunyva, földre szegezi, beszéde lassú, különben hallgatag, mások jelenlétében igen nyugtalan.

Rózsa Sándort is elfogták, Therezienstat-várbörtönbe zárták, később kiszabadult és Szamosújvárra költözött a testvéréhez és ott is halt meg, állítólag tüdőbajban. Rózsa Sándor és a többi betyárok életét Móricz Zsigmond írta le két hatalmas kötetben, azt hiszem, ez igen kedves olvasmánya a magyar közönségnek korunkban.

(Mint szabad ember. A sírjáról is van kép.)

A „kondorosi csárda" a vendéglő, most csendes, legfeljebb a hétvégén vagy a munkaszüneti napokon van élénkség. A környékbeli és helybeli tsz. tagok társalognak, feketéznek, sörözgetnek, iszogatnak, néha-néha cigánymuzsika mellett, emlékezve a régen letűnt betyárvilágról, legfeljebb a szellő fújja azt a régi melódiát…

„Kondorosi csárda mellett, gulya-ménes ott legelget…"

Therezienstadban R. S.-ról egy kőrajz készült, ott áll megláncolva a börtönben; ezen rajz másolat birtokomban is van.

Budapest, 1962. december hó.

Szepesváry Iván sk.

aranyokleveles mérnök.

Petőfi István fia is szarvasi diák volt, mint a bátyjának a fia, Zoltán, de őt az apja nem adoptálta, így az anyja nevén szerepelt, mint Bartal István, aki Dancs Szilárd, később ügyvédbojtárnak a jó barátja volt, akit én is nagyon jól ismertem Szarvason. Petőfi István fényképe a birtokomban van.

[Itt Arany János *A betyár* c. versfüzére I. tételének 1–5. szakaszát közli, majd a Rózsa Sándor c. vers kezdetét:]

Rózsa Sándor
1849.

Rózsa Sándor, Rózsa Sándor hová lettél?
Megvagy-e még, harcolsz-e még, vagy elestél?
Megvan-e még az a híres karikásod,
Akivel úgy meghajtád a vad rácot?

Derék magyar Rózsa Sándor… stb.

„Grand Café”
1900.
Szabolcska Mihály

Temesvár

Sír a nóta, magyar nóta,
Muzsikálnak este óta,
Messze, messze idegenbe,
Mesebeli tündérkertbe,
Egy párisi fogadóba,
Fogadóba.

Mennyi érzés, mennyi bánat,
Szíve van tán a nótának?
Oly szomorún sírdogálja:
Miben áll a mulatsága,
Kondoroson a bojtárnak,
A bojtárnak.

A teremnek minden lángja,
Mintha pásztortűzzé válna.
Csak itt bent a cifra lányok,
Fényes urak, asszonyságok,
Nem figyelnek a nótára,
A nótára.

Nevetgélnek, beszélgetnek,
De ők arról nem tehetnek.
Tudja a jó Mindenható,
Mi is azon sírni való,
Hogy a ménes ott delelget,
Valahol egy csárda mellett,
Csárda mellett.

KNAPP ÉVA

Niklai hamvak (1860)

Berzsenyi Dániel költeményei közül számos „indult el" a közköltészetté válás útján a XIX. században. Erre hívja fel a figyelmet – többek között – a kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája, mely szerint 1840 előtt közel negyven kéziratos gyűjtemény tartalmaz egy vagy több Berzsenyi-verset.[1] Ezek a költemények jobbára azonosak Berzsenyi költészetének emblematikus verseivel, melyek XIX–XX. századi hatástörténete jelentős mértékben feltáratlan. Áttételesen erre a tényre utal például Takáts Gyula 1976. március 16-án kelt, Fodor Andráshoz címzett levele is, melyben egy kaposvári Berzsenyi ünnepség műsorához ajánlott verseket. Itt olvasható ez a korszakra különösen jellemző részlet: „A Berzsenyi versek közül ajánlanám a következőket: […] és persze a Romlásnak indult, de ez rettentő 'időszerű', nem hallják e félre és nem lesz e nyigés és nyögés." Válaszlevelében Fodor András (1976. március 22.) a következőképpen reagált Takáts felvetésére: „A *Magyarokhoz*t mindenképpen szeretném. El fogják viselni."[2]

Berzsenyi több változatból ismert, különböző időpontokban született *A magyarokhoz* című (Romlásnak indult […] kezdetű) című ódája előkelő helyet foglal el emblematikus versei sorában. A verssel sokan foglalkoztak, önálló tanulmányok készültek róla,[3] ugyanakkor – ismereteim szerint – utóéletének részletei jobbára ismeretlenek.[4] Ebben a dolgozatban igyekszem megvizsgálni egy, az

* A szerző az ELTE Egyetemi Könyvtár tudományos tanácsadója.

1 *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1540–1840),* 2., jav., bőv. kiad., összeáll. Stoll Béla, Bp., Balassi, 2002.

2 *Fodor András és Takáts Gyula levelezése 1948–1997,* Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, [2007], 271. sz., 266; 272. sz., 266–267.

3 A korábbi irodalom felsorolásával lásd pl. Szajbély Mihály, Berzsenyi Dániel „A magyarokhoz" című ódájának változatai és eszmei-poétikai előzményei, ItK, 83(1979), 371–385. Vö. még: Verselemzések válogatott bibliográfiája, összeáll. Petényi Erzsébet, Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár, [5]2009, 122–123. Legújabban: Vaderna Gábor, *A bárdköltészet lehetőségei: Berzsenyi Dániel 1803-as költeményei,* ItK, 119(2015), 721–768, különösen: 750–761.

4 A Berzsenyi összes- és válogatott verskiadások kommentárjai sem térnek ki a költemények utóéletére. Vö. Berzsenyi Dániel *költői művei,* bev., jegyz., kiad. Merényi Oszkár, Bp.,

óda és néhány további Berzsenyi-vers „utó-történetét" meghatározó esemény, a niklai Berzsenyi-síremlék 1860-as ünnepélyes felavatásának alkalmi versek írását ihlető és ösztönző hatását. Az emlékmű felavatásakor a költő tiszteletére három versezet jelent meg nyomtatásban, melyeket szétosztottak az ünnepségen. Mindhárom versezet közköltészeti „alkotásokkal" rokon hangvételű költemény, lényegük szerint sajátos Berzsenyi-parafrázisok, tartalmuk és „szövegkörnyezetük" jól illeszkedik a kiegyezést megelőző évek felfokozott társadalmi várakozással teli hangulatához.[5]

A „Berzsenyi-emlékezet" egyik jelentős mozzanata volt a niklai temetőben 1860. június 14-én felavatott síremlék-emlékmű. Erről az eseményről egykorúan éppúgy, mint azóta is – szinte folyamatosan – készültek rövidebb-hosszabb híradások, tanulmányok, visszatekintések és cikkek.[6] Ismeretes, hogy Kisfaludy Sándor balatonfüredi emlékszobrának és a niklai Berzsenyi-síremléknek az avatására egyetlen ünnepségsorozat, az úgynevezett „költők ünnepei" (1860. június 11. és 14.) biztosította a keretet, s a lelkes ünneplő közönség jelentős része közvetlenül Balatonfüredről érkezett Niklára. A kettős emlékműavatás állami engedélyezése az 1848/49-es szabadságharc leverése utáni önkényuralom enyhülését közvetítette. A jelzés értékű politikai üzenet – egykorú szóhasználattal élve – „roppant embertömegeket varázsolt az ország minden részéből" a két színhelyre.[7]

A korabeli újságok szinte mindegyike, így a Vasárnapi Újság, a Pesti Napló, a Hazánk, a Hölgyfutár és a Divatcsarnok részletesen beszámolt az eseményekről. Ugyanakkor a niklai ünnepséghez kapcsolódó irodalmi jellegű megnyilvánulások bővebb részletezésére egyedül a Pesti Napló tért ki. A június 20-án megjelent számban[8] a magát „R–z I n." szignálással aláíró Roboz István felsorolta az „íróvilág" Niklán megjelent tagjait, megemlékezett a többször elénekelt *Szózat*ról

---

MTA–Kaposvári Berzsenyi Társaság, 1936; Berzsenyi Dániel *versei,* Merényi Oszkár tanulmányaival, Bp., Szépirodalmi, 1976; Berzsenyi Dániel, *Válogatott versek,* vál., jegyz. Orosz László, Bp., Osiris, 2008.

5 A három vers közül egyik sem található meg a Berzsenyi-bibliográfiában, vö. *Berzsenyi-bibliográfia,* összeáll. Csáki Pál, Dalmi Kálmánné, Fiola Pál, Sipos Csaba = *Berzsenyi emlékkönyv,* az anyag összegyűjtése szerkesztése és magyarázata Dr. Merényi Oszkár munkája, [Kaposvár–Szombathely], Somogy Megyei és Vas Megyei Tanács, 1976, 707–737. Az 1860. évi niklai ünnepség kapcsán készült nyomtatványok körébe tartozik Székács József (1809–1876) prédikációja is: *Egyházi beszéd, melyet Berzsenyi Dániel sírja felett a niklai temetőben 1860 junius 14. elmondott – – pesti evang. lelkész,* Pest, Osterlamm Károly, 1860. Ezzel ebben a dolgozatban nem foglalkozom.

6 Vö. pl. *Berzsenyi emlékkönyv, i. m.;* Hársházi István, *Niklai hagyományok,* 2. átdolg. kiad., [Nikla, Nikla Község Önkormányzata], 1996; G. Jáger Márta, *„A derék nem fél" – emlékmű Berzsenyi Dánielnek Niklán 1860-ban,* Somogyi Honismeret, 2001/2, 16–23.

7 *Költők ünnepei Füreden és Niklán,* Vasárnapi Újság, 7(1860)/26, jún. 24, 311–313.

8 R[obo]z I[stvá]n, *Berzsenyi-ünnepély Niklán (Jun. 14. 1860),* Pesti Napló, 11(1860), jún. 20, [2].

és a Farkas Miska által „huzott" Rákóczi-[induló]ról, valamint két versidézettel színesítette cikkét. Az olvasó számára ismeretlenül hagyott szerzőjű és című versezetből az első idézetet a „mintha ezt zengte volna rajta [tudniillik a temetőbeli emlékművön] az arany lant" szöveggel vezette be, a másodikhoz nem fűzött kommentárt. Mindkét idézet Berzsenyi *A magyarokhoz* (Romlásnak indult […] kezdetű) ódájának szövegét parafrazeálta át a következő módon:

Dicsőségnek indult erős magyar!
Látod árpád [!] vére mint javul?
Nem látod az önerőnek lángját,
Viszály helyett, mely lelkében dul?..
Alig néhány év, és ki ismer ránk;
Minden sziv egy várad édes hazánk!… […]

Eljöttünk oh dalod babérával!
Vigasztalni égi szellemed:
Hogy a melyhez dalod mennydörögted,
Lángol … remél … és él nemzeted!!
Vigasztalni a földet, mely takar;
Hogy már nem romlásnak indult,
Hanem dicsőség felé a magyar!…

A szövegkörnyezet és a közlésmód megengedi Roboz szerzőségének feltételezését.

Egy nappal később, a Pesti Napló 1860. június 21-án megjelent számában Kemény Zsigmond írt a niklai eseményről.[9] Kemény több Berzsenyi-versből idézett; azok címét valószínűleg azért nem közölte, mert feltételezte széles körű ismeretüket, s e módon mintegy közvetlenül kívánta megszólaltatni a költőt. A *Barátimhoz* című versből a következő versszakokat idézte:

Én is éreztem s tüzesen szerettem,
Éltem a szép föld örömit, barátim!
Barna fürtim közt szerelem s vidámság
Mirtusi nyiltak. […]

Álmaim tünnek, leesik szememröl
A csalárd fátyol, s az aranyvilágnak
Rózsaberkéből sivatag vadon kél
Zordon időkkel. […]

9 Kemény Zsigmond, *Junius 14-dike. (A Berzsenyi-ünnep.),* Pesti Napló, 11(1860), jún. 21, [2].

Keblét szomorun bezárja;
S mint az öszült kor, komor és magányos
Rejteket választ, s szeretője mellett
Tépi bajuszát.
Hol sötét lelkét csak az egyetérző
Karja s ácsorgó csemetéi nyitják,
S visszapillant rá köde alkonyából
A nevető mult.

Az első és az ötödik versszak után harmadikként a költemény végéről idézett két versszak arról tanúskodik, hogy Kemény Zsigmond ismerte a vers egy olyan változatát („[…] szeretője mellett / Tépi bajuszát […]"), melyet az eddigi szövegközlésekben nem vettek számba.[10] A második, szintén cím nélkül megidézett Berzsenyi-vers a *Levéltöredék barátnémhoz* utolsó versszaka:[11]

Életem képe ez. – Már elestvéledtem,
Béborult az élet vidám álarczája!
Még két mulatótárs van ébren mellettem:
A szelid szerelem hamvadó szikrája
S bus melancholiám szomorgó nótája.

A harmadik idézet *A temető* című vers harmadik versszaka,[12] erre Kemény a következő módon utalt: „S midőn leírhatlan fájdalommal szól [ti. Berzsenyi] a temetőhez:"

A kit szive emészt, s elhagya a remény,
Annak még te reményt adsz s magas enyhülést.
Jerr, adj nékem is, adj! im leereszkedem
Szentelt hantodon s álmodok.

Végül közölte a síremlék feliratát („A derék nem fél az idők mohától, / A koporsóból kitör és eget kér"), mely részlet Berzsenyi *Felsőbüki Nagy Pálhoz, az országgyűlés alatt* című versének harmadik versszakából.[13]

10 Vö. Berzsenyi Dániel *költői művei, i. m.,* 201–202, 351; Berzsenyi Dániel *versei, i. m.,* 236–237, 240–245; Berzsenyi Dániel *összes művei,* gond., utószó, jegyzetek Merényi Oszkár, Bp., Szépirodalmi, 1978, 77.

11 Vö. Berzsenyi Dániel *költői művei, i. m.,* 208–209, 354; Berzsenyi Dániel *összes művei, i. m.,* 70.

12 Vö. Berzsenyi Dániel *összes művei, i. m.,* 125–126.

13 Vö. *uo.,* 72–73.

Török János ugyancsak a *Pesti Napló*ban tudósított a két ünnepről, két folytatásos cikkben.[14] Török – Roboztól és Keménytől eltérően – egyáltalán nem idézett verseket, viszont igyekezett közölni egyrészt a niklai nyilvános megszólalások szövegét – köztük „a költői lelkü Roboz" áldomását Bartakovics Béla egri érsekre –, másrészt egyedüliként a híradások sorozatában megörökítette, hogy Niklán

> ebéd közben két emlék-nyomtatvány osztatott ki. – Egyik „Niklai hamvak" czim alatti szép költemény, ha sejtenünk szabad, – Roboztól. A másik „Emlék-hangok" czime alatt; két költeményt foglal magában a sopronyi ág. hitv. főtanoda két derék növendéke (Lehr Zsigmond és Horvát Sándor) részéről. – Mindkettőt kegyeletes érzelemmel vevék az ünnep vendégei.

A Török által említett három, egymástól függetlenül Berzsenyi tiszteletére és síremlékének avatására készített, nyomtatásban terjesztett alkalmi költemény példányait több könyvtár is őrzi állományában. A versek közös jellemzője, hogy szerzőik – a közköltészeti „szerzők"-höz hasonlóan – „másodlagos ihletettséggel", azaz más(ok)tól merített szöveg-ötletekből dolgoztak. A két soproni diákköltő, Lehr Zsigmond és Horváth Sándor éppúgy, mint Roboz István, a *Niklai hamvak* feltételezhető szerzője, Berzsenyi Dániel életműve ismeretében elsősorban az ő költeményeiből merített. Részben teljes Berzsenyi-verssorok, részben frázisok vagy jellegzetes szavak, szókapcsolatok, illetve parafrazeált és átparafrazeált gondolatok fedezhetők fel bennük. Ezek a sajátos nyelvi variánsok éppúgy közvetítik a Berzsenyi által kifejezni kívánt értelmet, mint esetenként annak „átforgatott" változatát vagy egy azzal teljesen ellentétes mondanivalót.

Lehr Zsigmond, *Berzsenyi emlékezete* (1860)

A verset Lehr tizenkilenc évesen, első éves „hittanuló"-ként írta Sopronban.[15] Lehr (Lőrinczi) Zsigmond (1841, Sárszentlőrinc–1871, Pozsony) később a hallei egyetemen tanult (1861–1863), majd két évig nevelő volt a Németkeresztúron (ma Deutschkreuz, Ausztria) élő angol Smalborne családnál (1864–1865). Tanári képesítést 1865-ben kapott, Pozsonyban oktatott. Műfordítóként többek között Shakespeare, Burns, Racine, Petrarca és Morus Tamás műveit ültette át magyar nyelvre. Költeményei és műfordításai négy kötetben (1857–1871) kéziratban maradtak fenn.[16]

14 *Török János, Berzsenyi Dániel és Kisfaludy Sándor ünnepeik,* Pesti Napló, 11(1860), jún. 21, [2–3]; Uő, *Junius 14-dike. (A Berzsenyi-ünnep.) (Vége.),* Pesti Napló, 11(1860), jún. 22, [2].

15 Megjelent: *Emlékhangok Berzsenyi Dániel síremléke ünnepélyes fölszentelése alkalmára junius 14-én, 1860.,* A soproni ág. hitv. főtanodai ifjuság által, Sopron, Romwalter Károly, 1860, 3–5. Használt példány: ELTE Egyetemi Könyvtár, Hd 2001.

16 Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái,* VII, Bp., Hornyánszky, 1900, 989–991. Fia Tolnai Vilmos nyelvész és irodalomtörténész (1870–1937).

A *Berzsenyi emlékezete* című vers lehetett Lehr első nyomtatásban megjelent munkája, melynek egészét átszövi egyrészt a Berzsenyi mint próféta („jósköltő") gondolat, másrészt a zsidó–magyar sorspárhuzam toposzkészlete. Az összesen nyolc, versszakonként kilenc soros költemény szakaszai végére a szerző idézőjelben belekomponált egy-egy Berzsenyi-sort. Az első két versszak végén az országra és a magyar népre vonatkozó negatív értelmű „Romlásnak indult hajdon erős magyar!" olvasható. Közismert, hogy Berzsenyi *A magyarokhoz* ódájának ez a sora helyesen „Romlásnak indult hajdan erős magyar!" A *hajdon* kifejezés használata a verssor „közkézen" történő továbbalakítására, egy jellegzetesen közköltészeti „alkotói" módszerre hívja fel a figyelmet. A további hat versszak végén a jövőt illetően egy pozitív értelmű, az előbbi sorral ellentétbe állított „Él még nemzetem Istene!" Berzsenyi sor olvasható *(A felkölt nemességhez a szombathelyi táborban).* Lehr diákversében a magyarság jövője szempontjából társadalmi méretekben reménykedő hangvételhez maga Berzsenyi költészete „szolgáltatott" két, mintegy szállóigeként ismételt nagy erejű sort, mely jelentősen emelt az alkalmi vers irodalmi minőségén.

Horváth Sándor, *Berzsenyi emléke* (1860)

Horváth nyolcadik osztályos tanulóként írta nevét verse végére, Lehrhez hasonlóan ő is soproni diák volt.[17] Lehetséges, hogy azonos a Sopron megyei Nemesládonyban 1837-ben született Horváth Sándorral, aki iskoláinak egy részét Sopronban végezte,[18] majd 1861-ben lelkésszé avatták, s 1863-ban a Somogy megyei Vésén lelkésznek választották meg. 1869–72 és 1872–75 között a marcali kerületet képviselte szabadelvű demokrata programmal az országgyűlésben. Költeményei és magyarra fordított versei a Napkeletben, a Nefelejtsben, a Hölgyfutárban, a Lelki kincstárban és a Protestáns Naptárban jelentek meg.

A *Berzsenyi emléke* című, tizennyolc négysoros szakaszból álló alkalmi diákvers nemcsak az idézőjelben felhasznált Berzsenyi-idézetek révén merített az ünnepelt költőtől. Az ódaszerű versbe Horváth beleszőtt iskolás irodalomtörténeti „tényeket" („látom hazám első óda-hősét", Látlak Tiburodnak kellemes berkében"), megidézte Horatiust („arany-középszer volt társad", „kőnél maradóbb emlékedet mélyen / Őrzi minden honfi") és Berzsenyit megszólítva írja, hogy „Pindari dalaid fölrázták e népet". A vers két, nem teljes sorú Berzsenyi idézete közül az első szó szerinti, *A magyarokhoz* első sorából származik („hajdan erős magyar"). A második a „hült még el Árpád vére" kifejezéssel megidézi ugyanezen költemény második sorát („Nem látod, Árpád vére miként fajul?"). Ugyanakkor a „hült még el Árpád vére" kifejezés valószínűleg nem innen ered, hanem a Lehr által is idézett *A felkölt nemességhez a szombathelyi táborban* című

17 Megjelent: *Emlékhangok…, i. m.,* 6–8.

18 Szinnyei, *i. m.,* IV, Bp., Hornyánszky, 1896, 1298–1299.

versből („Árpád vére se hűlhet el"). Az idézőjelben közölt merész szövegalakítás arra utal, hogy Lehrhez hasonlóan Horváth is tisztában volt a forrásait illető költői szabadsággal, s ez nála is elsősorban a közköltészet irányába mutatott.

Lehr verséhez hasonlóan Horváthnál is a magyarság pozitív és negatív képe ütközik össze a versben. Az „alvó nemzet"-tel szemben feltűnik az „ősei köntösét" ismét felöltő „feddhetlen" jellemű nép, mely Berzsenyi „fényénél" melegszik („Szellemed, mint a nap ragyog a hon egén, / S egy nemzet melegszik sugárzó fényénél"). A verset záró szövegkörnyezetben Horváth ismét megidézte *A magyarokhoz* óda első sorát idézőjel nélkül, gondolati idézet formában: „Örvendesz, látván, hogy már nem romlik el e nép". Ez a sor (bár Berzsenyitől származik) – bizonyos tekintetben – már nagyon „messze" van Berzsenyitől; szerzőjét „elvesztve" jellegzetes módon a „nevesített" közköltészet „útján halad".

Mindkét diákköltő ugyanabból a két Berzsenyi-versből idézett, mindketten a romlott, bűnös magyarsággal állították szembe a vágyott erős, pozitív nemzetképet. Mindebből talán nem elhamarkodott arra következtetni, hogy Lehr és Horváth egyaránt tanári irányítással verselhetett. Versezeteikkel a Berzsenyi költeményeiből célzatosan kiválasztott, a síremlék-avatási alkalomhoz illőnek vélt verseket, azok részleteit „mozdították el" közköltészeti irányba.

[Roboz István?], *Niklai hamvak* (1860)

Ez az alkalmi vers önállóan, a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg 1860-ban Nagykanizsán, Markbreiter Jakab nyomdájában. A folio alakú négylapos kiadvány címlapját piros-fehér-zöld keretezés díszíti, a cím fölött egy, a síremlék lant-díszítésére emlékeztető ábrázolás látható, melyre dicsfény sugárzik. Az általam használt példány Toldy László Könyvtárából származik.[19] Szerzője minden valószínűség szerint Roboz István (1828–1916) kaposvári törvényszéki vizsgáló bíró, megyei tiszti főjegyző, újságíró és költő volt.[20] Erre utal egyrészt, hogy a versből két, az önállóan megjelent változat megfelelő részével nem teljesen egyező variáns olvasható Roboz már említett, Pesti Naplóban megjelent cikkében.[21] Másrészt Török János feltételesen őt nevezte meg szerzőként.[22] Ismeretes, hogy Roboz előszeretettel rejtjelezte magát, az 1849-ben Kaposváron a Knezovics nyomdában megjelent *Kossuth imája a kápolnai csatában elesettek felett* című munkáját például nyíltan, teljesen egyértelműen egyszer sem vallotta

19 A példányt az ELTE Egyetemi Könyvtár őrzi a KNY–19–01456 jelzeten.

20 Cséby Béla, *Egy öreg szerkesztő emlékezete: Adalékok Roboz István munkásságához – műveinek tükrében = Kötcse monográfiája,* szerk. Stirling János, Kötcse, 1996, 668–685; vö. Bernáth Aurél, *Anyai nagyapám: Roboz István* = Uő, *Így éltünk Pannóniában,* Bp., Szépirodalmi, 1958, 47–60.

21 8. jegyzet.

22 14. jegyzet.

magáénak,[23] a szöveg Roboz-féle eredeti fogalmazványa pedig még ugyanúgy nem került elő, mint ahogy a *Niklai hamvaké* sem.[24] Hasonló a szerzői bizonytalanság az ugyancsak Roboz nevéhez kötődő közismert ibafai pap fapipájáról szóló nyelvtörő mondókával kapcsolatban is.

A két diákkölteménnyel ellentétben a *Niklai hamvak* című versben nincsenek idézőjelbe tett Berzsenyi-verssorok vagy azok idézőjellel kiemelt travesztiái. A vers írója költői öntudattal és lendülettel „írta át" – vagy talán írta tovább egy más társadalmi környezetben – Berzsenyi *A magyarokhoz* című ódáját. A „Romlásnak indult hajdan erős magyar!" sor Roboznál ellentétes értelmű lett: „Dicsőségnek indult erős magyar!". Ez a kezdősor egyben a magyarság megszólításaként is értelmezhető, melyet Berzsenyi ugyancsak átparafrazeált második sora követ: „Látod Árpád vére mint javúl?" Érdemes Berzsenyi és Roboz e sorait egymás mellé helyezve elovasni:

Romlásnak indult hajdan erős magyar!	Dicsőségnek indult erős magyar!
Nem látod, Árpád vére miként fajul?	Látod Árpád vére mint javúl?
Nem látod a bosszús egeknek	Nem látod az önerőnek lángját,
Ostorait nyomorult hazádon?	Viszály helyett mely lelkében dúl?
	Alig nehány év, és ki ismer ránk?
	Minden sziv egy várad édes hazánk!

Berzsenyi kedvelt alkaioszi versszakát a szerző nem tudta utánozni, az ő versszakai hatsorosak és rímesek. A terjengős robozi versezetben az újabb lendület forrása visszatérően Berzsenyi *A magyarokhoz* című ódája. Egy másik példa:

Nyolc századoknak vérzivatarja közt	Nyolc századnak vérzivatarja közt,
Rongált Budának tornyai állanak,	Most is ott áll még Buda vára;

A Berzsenyi-óda „kihasználásán" túl Roboz további Berzsenyi-verseket is megidézett, így például a *Wesselényi hamvaihoz* címűt:

Tekints le hozzánk hős eleid közül!	Magyar Horác! tekints le a mennből,

A sajátos, ugyanakkor teljesen tudatosan alkalmazott, hivatkozás nélküli vendégszövegek kihasználásának következménye, hogy a fenti sorban például megidéződik

23 Laczkó András, *Pályaképvázlat Roboz Istvánról,* Somogy megye múltjából: Levéltári Évkönyv, 10(1979), 223–264.

24 A Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárában Roboz István iratait a XIV. 16. fond tartalmazza, ebben mindössze két lírai munkája található meg *Zalavármegye* és *Somogyvármegye* címmel.

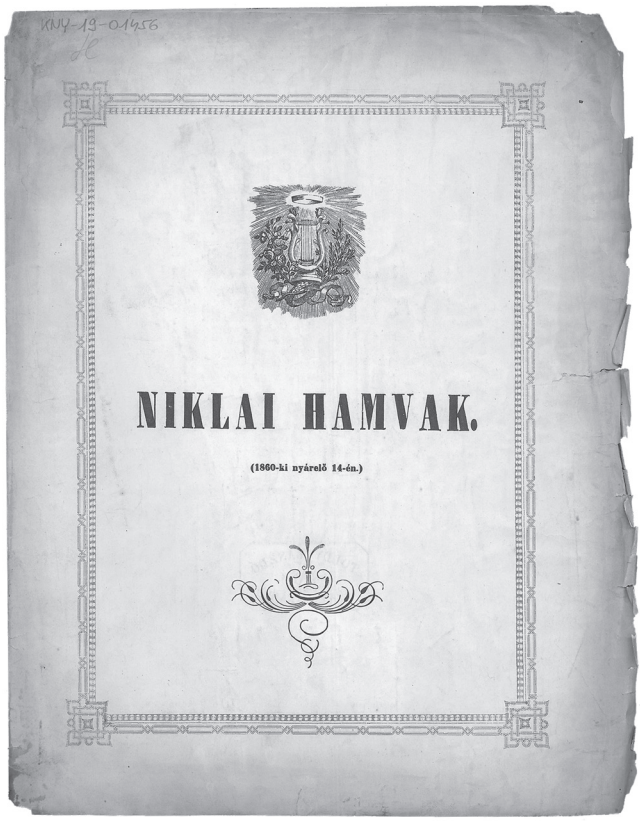

Berzsenyi *Horác* című verse is. A példákat és a párhuzamokat tovább nem szaporítva, nyilvánvaló, hogy a Horatiustól eredő, Berzsenyi által versbe szőtt *(A magyarokhoz)* „clades" és „culpae" ellentétes értelmű metamorfózisaként Roboznál eltérő a mondanivaló, bár a szövegezés mindvégig Berzsenyiből építkezik („Vigasztalni a földet, mely takar, / Hogy már nem romlásnak indúlt, / Hanem dicsőség felé a magyar").

Ismeretes, hogy a közköltészet határait mennyire nehéz megtalálni és kijelölni.[25] A bemutatott három alkalmi költemény alapvető forrása Berzsenyi költészete, melyet jellegzetes, egy adott korszakban érvényes szociológiai és szóhasználati sajátosságok formáltak és alakítottak tovább. Bár a szerzők neve ismert, verseik mégis – Berzsenyi árnyékában – „másodlagos" szerzőségű munkák, azaz bizonyos tekintetben és mértékben ezek is közköltészeti szövegek.

25 Vö. Csörsz Rumen István, *Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet = Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről,* szerk. Szilágyi Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 203–226.

Berzsenyi *A magyarokhoz* címzett ódája 1860-ban és 1976-ban szinte teljesen azonos módon volt aktuális. Talán ezért is érdemes teljes terjedelmében ismét közölni ezt a névtelenül megjelent Roboz-verset.

Niklai hamvak. (1860-ki nyárelő 14-én.)

Dicsőségnek indult erős magyar!
Látod Árpád vére mint javúl?
Nem látod az önerőnek lángját,
Viszály helyett mely lelkében dúl?
Alig nehány év, és ki ismer ránk?
Minden sziv egy várad édes hazánk!

Minden sziv egy sziklavár feletted;
Katonája a honszerelem…
Ki veszi be ezt az erősséget,
Vívjátok bár ezredéveken?!
Hol a harcot szellemfegyver küzdi,
A győzelem dicsőséggel üt ki.

Nyolc századnak vérzivatarja közt,
Most is ott áll még Buda vára;
Miként irád – s a régi falakon
Dicsőségünk ujabb sugára…
Alatta most is a Duna vize,
Ezredéves éltünk keresztvize…

Keresztvizünk … könnyeinknek árja!
Mit elsirt a honfi-fájdalom –
És az emlékezet .. [!] a magyart még
Nagygyá tevő e két hatalom,
Fennt áll még a Tátra, Fátra, Mátra!
A nép dicső aranykorát várva. …

És e nép még el is éri e kort,
A melynek annyi Mózese van.
Eltört bár a kőtábla kezökben,
De hiszünk a „parancsolatban", …
A mit Sináján a búbánatnak,
A nagy isten adott a magyarnak. .. [!]

Mi e parancsolat? – „adok lelket,
Mely egyedül hazádé legyen.
Adok szivet a polgár-erénynek;
Erőt, győzni ellenségeken – – –
Légy hű testvér, s a vitézség fia,
Hazádat így nem veszik el soha."

Nem tiporjuk már mi önmagunkat;
A vaktűz egy szentelt lánggá lőn:
Szeretni mindent, mi nagy és dicső,
Mi halhatlanít, szeretni hőn!
Nem mint az érc, szétolvad tüzének,
A tüzben itt öszeforrt a lélek. . .

Alig egy pár tized! s nem ismersz ránk;
Hevűl a szív … szent az akarat!
Népmilliókban egy szív, lélek,
Két haza ég e két nap alatt.
Magyar Horác! tekints le a mennből,
Vigy az égbe néped reményéből! .. [!]

Vigy az égbe … látja a nagy Isten,
Mennyit bír a szív, mit alkotott?!
Jer, oh jer közibénk! nézd e népet,
Melynek lantod annyi dalt adott.
A dal most is hangzik ajkainkon,
Dicsőség Istennek! éljen a hon!!

Poraidat jöttünk megáldani;
Könyezni e nemes sziv felett;
Elporlott-e, vagy még most is dobog
E hon búja s öröme felett?
Nem porlott el … most is ég a sirban,
Mert a honszerelem halhatatlan! ..

Két hazánk imádsága van itt;
Két hazának könye … öröme …
Könye azért, hogy dalod már nem zeng;
S halhatatlanságod gyönyöre.
Itt vannak a szellem zászlósai,
Igéidre egyegy „ament" adni! ..

Itt van Somogy; eljött leomlani
Szentté lett nemes poraidon,
Melyek között feltámadásunknak
Egyik erős záloga vagyon.
Feltámadunk a halálból szépen,
Istenerő támaszt fel – a szellem!!

Itt a két hon dalod babérával
Vigasztalni égi szellemed:
Hogy amelyhez dalod mennydörögted,
Lángol … remél … és él nemzeted!!
Vigasztalni a földet, mely takar,
Hogy már nem romlásnak indúlt,
Hanem dicsőség felé a magyar.

MIKOS ÉVA

Regék a magyar előkorból

Folklór, irodalom és közköltészet Tatár Péter *Rege kunyhójá*ban

Bevezetés

Tatár Péter, eredeti nevén Medve Imre, a XIX. század második felének legismertebb és sok szempontból legjelentősebb ponyvaszerzője. Munkásságát száz körüli ponyvanyomtatvány, számos kalendáriumsorozat, s még ki tudja, hány lappangó vagy örökre elveszett kiadvány írása, szerkesztése és illusztrálása fémjelzi. Az utókor kritikusainak éles nyelve nem kímélte, verseit az irodalomtörténet-írás klapanciáknak bélyegezte, ízlését sekélyesnek, történelemszemléletét avíttnak tartotta, a folkloristák közül sokáig a századvég paraszti folklórja elszegényedésének, ellaposodásának közvetlen okát látták benne.[1] Közel száz évig szinte egyáltalán nem foglalkoztak műveivel a tudományok képviselői. Újabb érdeklődést az 1980-as évek irodalomszociológiai, illetve induló médiatörténeti kutatásai hatására keltett.[2]

* A szerző az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. A tanulmány az OTKA K 108670 sz., *Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon* c. projektjének támogatásával készült.

1 Jellemző vélemény a könyvkiadó Révai Mór Jánosé, *Írók, könyvek, kiadók: Egy magyar könyvkiadó emlékiratai,* Bp., Révai testvérek, 1920, 90–92. Az első szakmai értékelések is meglehetősen elítélőek voltak: Ortutay Gyula, *Kalendáriumolvasó magyarok = Írók, népek, századok,* Bp., Magvető, 1960, 369–373. Ortutay cikkének a szerző hatalmas szakmai tekintélye és tudománypolitikai befolyása miatt máig nagy hatása van.

2 Önmagukban állnak e vonatkozásban Pogány Péter kutatásai, aki az 1950-es évektől foglalkozott a magyarországi ponyvairodalom történetével: *Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán,* I, *Vásári ponyvairatok,* Bp., Akadémiai, 1959 (Irodalomtörténeti Füzetek, 24); Uő, *A magyar ponyva tüköre,* Bp., Magyar Helikon, 1978 (Magyar Tipográfia). Utóbbival kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ez az albumszerű kiadvány egy tipográfiatörténeti sorozatban jelent meg, minden idők egyik legjelentősebb tipográfusa, Szántó Tibor szerkesztésében. Ennek megfelelően a teljes XIX. századi ponyvakultúráról áttekintést ad, ám madártávlatból, s a megjelenítésre fókuszálva. A Pogány által írott monografikus igényű tanulmányt jelentősen megkurtították. A teljes monográfia, amely a műfaj első tudományos áttekintése volna, a hagyatékból eddig nem került elő. Tatár Péter munkásságával társadalomtörténeti, irodalomszociológiai megközelítésben Kovács I. Gábor foglalkozott: *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig: A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata,* Bp., Akadémiai, 1989, 140–145.

Ezúttal egyik főműve, a 33 füzetből álló, egészében fennmaradt *Rege kunyhó* című ponyvasorozat értékelésére teszek kísérletet.[3] A gazdag epikus anyagot hozó sorozat összesen közel 300 különböző műfajú elbeszélése közül egyet, a XIX. század jellegzetes műfaját, a *regé*t választottam, nem csupán azért, mert Tatár a címben is feltüntette.[4] A műfaj kitüntetett jelentőségű a korszak irodalmában és folklórról való közgondolkozásában, s számos korabeli eszmény sűrűsödik benne. Továbbá elsők között van azon kísérletek sorában, amelyeket a polgári középosztály képviselői tettek az alacsonyabb társadalmi rétegek szellemi alkotásainak megismerésére és megnemesítésére, az irodalmi kánonba való beemelésére.

E dolgozat többféle célt tűz maga elé. Egyrészt azt kívánja bizonyítani, hogy a XIX. század közepének ponyvakultúrája nem felel meg a korábban róla kialakított képnek. Több okból sem. Sem a felülről, az elitből felé áradó impulzusok megítélésében, sem pedig a paraszti kultúrához és általában a folklórhoz fűződő viszonya tekintetében. Másrészt árnyalni igyekszik azt a képet, amelyet az utókor Medve Imre Tatár Péter álnéven folytatott populáris irodalmi munkásságáról a XX. század folklorisztikája és művelődéstörténete kialakított. Azt próbálja meg bizonyítani a rege műfaja segítségével, hogy az 1850-es évektől induló Tatár-ponyvák több ponton is az 1840-es évek esztétikai, kritikai paradigmái szerint szerveződtek, azok célkitűzéseit valósítják meg, ha tetszik, megkövesítik a korszak irodalmi gondolkodásának bizonyos elképzeléseit. Ez, ha nem is feleltethető meg egy az egyben a korszak egy fokozattal magasabb kultúrájának, a populáris irodalom iskolázottabb közönségre specializálódott Petőfi-epigonjainak, ahhoz sok ponton hasonló, bár naivabb természetű. Közös bennük, hogy eszméket, esztétikai felfogásokat és irodalomkritikai normákat tettek közkinccsé.

A ponyva helye és szerepe a korszak művelődéstörténetében

A 1970-es évek végéig mind a magyar irodalomtudomány, mind a folklorisztika meglehetősen sommás véleményt alakított ki a népszerű olvasmányokról. Az irodalom története felől nézve valóban nehéz komolyan venni ezeket az alkotásokat. Ha a szokásos esztétikai-poétikai kategóriákkal, illetve a kánon

3 A sorozat valamennyi darabja megvan az OSZK állományában, a négy kolligátum 196.637-es jelzeten található.

4 A *rege* szó többrétegű jelentéséről, a korszakban bekövetkező változásairól itt nincs mód részletesen szólni. Bővebben: Mikos Éva, *Tény és fikció, nemzet és régió, elit és populáris a rege műfaja körül = Tény és fikció: Tudomány és művészet a nemzetépítés bűvkörében a 19. századi Magyarországon,* szerk. Lajtai Mátyás, Varga Bálint, Bp., MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015, 101–129, különösen: 102–106.

és a kanonizációs folyamat szempontjából közelítünk hozzájuk, valóban nem sok lehetőséget kínálnak. A ponyvanyomtatványokon megjelenő szövegeket és képeket a XX. század első feléig, második harmadáig kizárólag mint szépirodalmi vagy képzőművészeti alkotásokat próbálták megközelíteni. Az esztétikai közelítésnek a szövegek és képek nagyjából egy százalékán kívül valóban nincs relevanciája. Ennek ellenére az esztétikai szempont szinte minden fajta vizsgálatban érvényesül, lett légyen szó történettudományi, zenetörténeti, folklorisztikai vagy bármilyen más munkáról. A XIX. század forrongó technológiai, gazdasági, társadalmi, tudományos stb. átalakulásai azonban önmagukban is érdeklődésre tarthatnak számot, s e kontextusban a ponyvakultúra mint történelmi forrás nagyon is számíthat a mentalitás-, parasztság-, média- és kommunikációtörténeti kutatások figyelmére. Ugyancsak nagyon jelentős forrás a korabeli folklór, folklórtörténet és a folklorisztika, vagyis a folklórról való szakszerű, rendszerező gondolkodás történetének alakulása szempontjából. Ezek a diszciplínák teljesen új közelítést tesznek szükségessé, immáron függetlenül a poétikai, esztétikai keretektől.

Az utóbbi évtizedben élénkülni látszik az érdeklődés a XIX. század világi ponyvakultúrája iránt, s ez legnagyobb részben – a fentiek tükrében kissé meglepően – az irodalomtudomány felől indul.[5] Bár egységesnek vagy tendenciaszerűnek továbbra sem mondható, azonban az mindenképp biztató, hogy egyre több fiatal kutató lát lehetőséget e feledésre ítélt forráscsoportban, s egyre többféle témában szólaltatják meg e lappangó nyomtatványokat.[6] Ez nem kis részben a közköltészeti kutatások élénkülésének köszönhető, hiszen a közköltészet és a populáris irodalom szorosan összefüggő jelenségek, a kettő kölcsönös egymásrautaltságban létezett a XVIII–XIX. század folyamán.[7] Ennek egyik járuléka,

5 Ez nem kis részben nyugat-európai minták követésének köszönhető. Elsősorban a kiváló svájci folklorista, Rudolf Schenda tevékenységének, aki elsőként irányította a figyelmet a forráscsoport jelentőségére, és igyekezett alapvető sajátosságait meghatározni. A német nyelvterület mellett a jelenség francia és olasz vonatkozásaira is tekintettel volt. *Volk ohne Buch: Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770–1910,* Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1970, 1989[3]; Uő, *Lesestoffe der kleinen Leute: Studien zur populären Literatur im 19. und 20. Jahrhundert,* München, Beck, 1976.

6 Az utóbbi évek terméséből érdemes néhány ígéretes alkotást idézni: Slíz Mariann, *Erzsébet királyné ponyván – kultusz és politika,* MKsz, 124(2008), 410–427; Chikány Judit, *Ponyvavariációk Petőfire = Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről,* szerk. Szilágyi Márton, Bp., PIM, 2014, 188–202.

7 Lásd ebből a szempontból Küllős Imola alapvető monográfiáját: *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata,* Bp., L'Harmattan, 2004; továbbá Tóth Arnoldnak frissen megjelent kötetét: *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században (Kéziratos vőfélykönyvek Északkelet-Magyarországon),* Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2015 (Officina Musei, 22). Továbbá figyelmet érdemelnek e szempontból jelen sorozat, a *Doromb* eddig megjelent kötetei, amelyek a ponyvakultúra és más irodalmi és műveltségi rétegek közti átjárásokra,

hogy az irodalomtörténet szemléletmódját is sikerült némiképp ráirányítani a kánonon kívüli világra, valamint a kánon változékonyságának fontosságára is.[8] Az is elképzelhető – bár kívülállóként nem áll módomban pontosan megítélni –, hogy a XVIII–XIX. századi ponyvakultúra iránti irodalomtudományi érdeklődés élénkülésében, a tabuk ledöntésében katalizátor szerepet töltenek be a XX. század tömegirodalmával kapcsolatos egyre intenzívebb, s egyre kevésbé elszigeteltnek tekinthető kutatások.[9] E kontextusban mindenekelőtt a Prae folyóirat köre, H. Nagy Péter és Benyovszky Krisztián neve említhető. Benyovszky a krimielemzésekkel indult a 2000-es évek elején.[10] A lap szerkesztőinek figyelme kiterjedt a sci-fi, később a vámpírirodalom témájára is.[11] A fent vázolt kezdeményezésnek van történeti kitekintése is, ide sorolható például a Rejtő Jenő műveinek kanonizálására tett óvatos kísérlet.[12] Fentiek közös jellemzője, hogy szakítani igyekeznek a korábban szinte valamennyi, a témával érintett diszciplínában megszokott és elfogadott ironikus, távolságtartó, sőt olykor kissé lekezelő megközelítéssel, azaz kellőképp komolyan veszik tárgyukat még akkor is, ha az a szokásos esztétikai észlelés szempontjából olykor tényleg megmosolyogtató.

Jelen dolgozat a ponyvakultúrát, pontosabban annak egy jelentős darabját a folklórról a társadalom műveltebb rétegeiben, csoportjaiban kialakult kép tükröződéseként értelmezi. Azt vizsgálja, hogy azok az elképzelések, amelyek a XIX. század elején, az 1820-as és az 1840-es évek közötti időszak irodalmi gondolkodásában kialakultak az alsó társadalmi rétegek variánsokban élő, s főként szóban terjedő kultúrájáról, miként csapódtak le az 1850–60-as évek ponyváin, s leegyszerűsödve miként határozták meg hosszú időre a témáról kialakuló közgondolkodást.

---

kölcsönhatásokra számos példát hoznak. Továbbá Csörsz Rumen István, *18. századi magyar világi ponyvakultúra – a vallásos kiadványok tükrében = Amicita: Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára / Beiträge zum 60. Geburtstag von Gábor Tüskés,* főszerk. Lengyel Réka, Bp., Reciti, 2015, 347–361.

8 Szajbély Mihály, *Programok és kánonok: A nemzet(i narratíva) és az irodalom kánonstruktúrájának alakulása* = Sz. M., *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után,* Bp., Universitas, 2005, 81–108.

9 Mérföldkőnek tekinthető tanulmánykötet: *Laikus olvasók?: A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei,* szerk. Lóránd Zsófia, Scheibner Tamás, Vaderna Gábor, Vári György, Bp., L'Harmattan, 2006.

10 Benyovszky Krisztián, *Bevezetés a krimi olvasásába,* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2007; *Lepipálva: Tanulmányok a krimiről,* szerk. Benyovszky Krisztián, H. Nagy Péter, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2009.

11 *Idegen univerzumok: Tanulmányok a fantasztikus irodalomról, a science fictionről és a cyberpunkról,* összeáll. H. Nagy Péter, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2007. Lásd még a Prae tematikus számát a vámpírirodalomról (2007/4.), amelyet szintén Benyovszky szerkesztett, a sajátja mellett Kisantal Tamás, Stemler Miklós és Dósa Annamária tanulmányaival.

12 Veres András, *A ponyva klasszikusa = Az irodalom történetei,* III, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, Bp., Gondolat, 2008, 381–389.

A ponyvanyomtatványok által hordozott írásművek és képek áttekintő ismertetésére itt nincs mód. Csupán néhány általános megállapítás megfogalmazására, illetve közismert tételek kiigazítására. A ponyva, ma már összefoglaló elnevezéssel *populáris olvasmányok*[13] csoportját (egylapos nyomtatvány [röplap], ponyva, kalendárium, népkönyv stb.) a folklorisztika az ún. *félnépi folklór* terminus alatt tárgyalta.[14] E fogalom mögött az a felfogás húzódik, hogy minden, ami folklór jellegű, vagyis variábilis, típusokba rendezhető, az a társadalom alsó, kiszolgáltatott, marxista terminológiával: kizsákmányolt rétegével van kapcsolatban. A közköltészeti kutatások egyik legfontosabb hozadéka, hogy segít e kép árnyalásában, bizonyítva azt, hogy a társadalom középrétegében is élt, sőt jelentős szerepet játszott a folklorikus műveltség az újkor századaiban. Továbbá a félnépi kifejezésben az az elképzelés sűrűsödik, hogy a populáris olvasmányoknak vagy populáris irodalomnak nevezett nyomdatermékek a népi és az elit kultúra metszéspontjában állnak, mindkét kulturális szegmens javait hordozzák, nagyjából egyenlő arányban. Másképpen: az elit kultúra és a népi (paraszti) kultúra le-, illetve felfelé áramló mozgásának mintegy becsatornázását szolgálják.[15] Az utóbbi időben számos tanulmány és forrásközlés bizonyítja, hogy a helyzet ennél sokkal bonyolultabb. E kissé leegyszerűsített, a bináris oppozíciókat preferáló strukturalizmus modellje tehát szintén árnyalásra szorul.

A dolgozat végső konklúziója, hogy a XIX. század populáris olvasmányain az újító lendület a társadalom középrétegéből származik, amely egyszerre érintkezik a hazai oralitással és a nyugat-európai mintájú írásbeliséggel. A szellemi elit a századfordulótól mind erőteljesebben nyit a nyugati szellemi, művészeti áramlatok felé, megmutatkozik ez a Kant-recepciótól Herder befogadásán át Hegel gondolatainak adaptálásáig. Ugyanakkor nem tudnak teljesen elszakadni gyökereiktől, a vidéki nemesi-honorácior értelmiség több évszázados hagyományától, a ma közköltészet néven emlegetett szóbeli és kéziratos kultúrától sem.[16] E kettősség állandó konfliktusokhoz, kisülésekhez vezet, amelyek egyéni életutakban és szalonvitákban érhetők tetten, s ame-

13 A kifejezés Rudolf Schendától származik, *Volk ohne Buch, i. m.*

14 Voigt Vilmos, *félnépi folklór = Magyar néprajzi lexikon, 2,* főszerk. Ortutay Gyula, Bp., Akadémiai, 1979, 134.

15 Kovács I. Gábor dolgozta ki a ponyva-, ill. kalendáriumkultúrára a társadalmi rétegek közt közvetítő csatorna elméletét, a kommunikációelméleti szövegmodell alapján, *i. m.,* 8–9. Ám lényegében ezt mondja Voigt Vilmos is, jóval korábban, szélesebb összefüggésben, *i. m.* Kovács monográfiája későbbi fejezeteiben jóval árnyaltabb képet fest a naptárak tartalmi egységeinek társadalomtörténeti, művelődésszociológiai vonatkozásairól.

16 Lásd pl. a népköltészetről alkotott korabeli fogalom alakulástörténetével kapcsolatos legfrissebb kutatásokat. Erdélyi János számára a Kisfaludy Társaság pályázatára beküldött anyagban nagy arányban szerepelnek közköltészeti alkotások. Küllős Imola, *Szikla? Fatörzs? Forrás?: Adatok Erdélyi János néphagyomány-felfogásához és népköltészet-ismeretéhez,* ItK, 118(2014), 595–610.

lyekre az utókor érzékenyen reflektál. Olykor azonban a két kultúra nagyon kiválóan megfért egymás mellett,[17] noha erre az eshetőségre az utókor valami okból kevésbé kíváncsi.

Visszatérve az előbbi gondolatmenethez: a populáris olvasmányokat alkotó személyek legtöbbször jól képzett értelmiségiek voltak, akik egyszerre voltak bejáratosak az irodalmi körökbe, olvasták a kortárs szépirodalmat és tényirodalmat, s volt szándékuk a nép művelése. A jó ponyva eladhatóságának záloga, ha tetszik, ars poeticája már a XVIII. században is az oktatva mulattatás, a tanítva szórakoztatás volt.[18] Vagyis mind az időszaki kiadványok, kalendáriumok, mind a ponyvák azzal reklámozták magukat, hogy ők egyszerre tudnak kellemes időtöltést és észrevétlen pallérozódást nyújtani. Ehhez azonban a szerzők nem folytattak alapos piackutatást, s még kevésbé mérték fel azt, hogy az a társadalmi réteg, csoport, amely majd megveszi a terméküket, mit tud a világról, s milyen kultúrában él. Vagyis nem voltak – mai szóval – néprajzi ismereteik. A korszakban a parasztság egyébként sem elsődleges fogyasztója a ponyvaipar termékeinek, csak az 1850-es évektől számol a szakirodalom paraszti olvasók nagyobb, fizetőképes tömegeivel.[19] Ennek megfelelően a paraszti kultúra elemei viszonylag későn, csak a XIX–XX. század fordulóján kerültek tudatosan a kalendáriumokba és más ponyvanyomtatványokba.[20] A néprajztudomány intézményesülését és professzionalizálódását megelőzően a köznép kultúrája a szellemi elit szűrőjén, valamint a középosztály olvasói igényeihez igazítva jutott el a populáris olvasmányokhoz. A polgári igényekhez igazodtak a korabeli népköltészeti kiadványok is.[21] Nem is beszélve arról, hogy a népköltészeti gyűjtemények alapanyaga többszörös áttételen keresztül jutott el az olvasókhoz: a gyűjtéseket nem a későbbi sajtó

17 E kettősségről kiváló példák sorával szolgál Vaderna Gábor, *A közköltészet kutatása és az irodalomtörténet = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3,* szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2014, 13–50; Kobzos Kiss Tamás, *Tóth István fülöpszállási kántor kéziratos dalgyűjteménye (Áriák és Dallok Verseikkel, 1832–1843) = uo.,* 363–383.

18 Gondoljunk csak a magakellető címadásokra: „Igen tanulságos és szép történet a magyar őskorból"; „Oktatva mulattató fillér kalendárium" stb. Utóbbihoz azt is hozzá kell tenni, hogy a mulatás, mulatság ekkor elsősorban időtöltést jelent, s csak másodsorban kedvtelést.

19 Kovács, *i. m.,* 77–85.

20 A ponyvanyomtatványok, kalendáriumok a folklorisztika mellett más néprajzi területek érdeklődésére is számot tarthatnak. A szöveges és képi anyagok néprajzi összefüggései a fent vázoltnál összetettebbek, lásd: Lukács László: *A Debreceni Képes Kalendárium és a Debreceni Szemle néprajzi jelentősége,* Studium (Acta luvenum Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominate), 1973, 81–96; Viga Gyula, *19. századi miskolci kalendáriumok néprajzi vonatkozásai,* A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 15(1976), 209–230.

21 E témának könyvtárnyi irodalma van. A legpregnánsabban a Grimm testvérek mesegyűjteményének több évtizedes átírási folyamatán mutatható ki ennek jelentősége, amit a Grimm-filológia alaposan feltárt. Magyarul erről lásd Nagy Ilona, *A Grimm-testvérek mesegyűjteményéről,* Ethno-Lore, 24(2007) 3–50.

alá rendező-szerkesztők végezték, így például Kriza János is gyűjtőhálózat segítségével dolgozott.[22]

A kutatás ennek ellenére gyakran a népi kultúra, a paraszti hagyomány lenyomatainak tekint bizonyos nyomtatott szövegeket, általában olyanokat, amelyek szüzséi megtalálhatók a későbbi (a XIX. század dereka és a XX. század vége között megjelent) népköltészeti kiadványokban is, illetve, ha van, műfaji katalógusok által rögzítettek. S ebből az a következtetés adódik, hogy ha az elmúlt száz, százötven évben ezek a szövegek a népi kultúra, a paraszti folklór részét képezték, akkor oda tartoztak a megelőző századokban is.[23] Holott ez korántsem biztos. E nézőpont egy statikus folklórfelfogás alapjain áll, amely szerint a folklór – biblikus teremtéstörténetszerűen –, kezdettől fogva létező, s nem változó entitás. Ugyanezt gondolták a XIX. század eleji irodalmárok és történészek is: a folklór adatok alapján a hordozó társadalmi csoport múltja rekonstruálható. S bár napjainkban is sok híve van világszerte e felfogásnak (különösen nagy népszerűségnek örvend a tudomány határain kívül), egyre több hazai, valamint nyugat-európai és észak-amerikai kutatás is azt támasztja alá, hogy a szöveges folklór korpusza koronként változó, folyamatosan bővül és hagy el elemeket.

Elsősorban a XVI–XVIII. századi olasz és francia tündérmese-gyűjtemények körül újra és újra felélénkülő diskurzus támasztja alá jelen érvelést, amely szerint a tündérmese, illetve annak bizonyos tematikus csoportjai a kora újkorban váltak volna először irodalmi műfajjá, vagyis egy feltehetően – bár hitelt érdemlően nem bizonyítottan – eredetileg szóbeli kultúra irodalmi átigazítással arisztokratikus, illetve polgári használatba került.[24] Vagyis például a tündérmesei

22 Lásd *„Így nőtt fejemre a sok vadrózsa…": Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez,* összegyűjt., s. a. r., bev., jegyz. Szakál Anna, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társ.–Magyar Unitárius Egyház, 2012.

23 Pl. Kríza Ildikó, *Mátyás-hagyomány irodalom és folklór határán (Adatok a Mátyás-folklór XVI. századi történetéhez),* Ethnographia, 104(1993), 581–589. Továbbá lásd a témáról írott monográfiáját: *A Mátyás-hagyomány évszázadai,* Bp., Akadémiai, 2007 (Néprajzi Tanulmányok). Példáim véletlenszerűek, de sorukat szaporíthatnánk. Némi önkritikával saját korábbi munkám néhány következtetését is ide sorolnám: Mikos Éva, *„Elegy tárgyú dalok": A dalműfaj térnyerése és fogalmi problémái a 19. századi kalendáriumokban = Folklór és zene,* szerk. Szemerkényi Ágnes, Bp., L'Harmattan, 2009 (Folklór a magyar művelődéstörténetben, 4), 140–173.

24 E kutatások hazai recepcióját szinte kizárólag Gulyás Judit részletes és lényeglátó recenziói jelentik: *A tündérmese a 16–18. századi olasz és francia irodalomban: Out of the Woods. The Origins of the Literary Fairy Tale in Italy and France. Edited by Nancy L. Canepa. Detroit, Wayne State University Press 1997 = Tanulmányok a 19. századi szövegfolklórról,* szerk. Gulyás Judit, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2008 (Artes Populares, 23), 367–411, különösen: 392–395. Mint ahogy maga is megfogalmazza (17. jegyzet, 396), e szemlélet akceptálásához masszív, mélyen a gondolkodásunkba ivódott tabukat kéne ledönteni, ez jelen tudománytörténeti, társadalomlélektani pillanatban szinte lehetetlennek tűnik. A francia tündérmese-kutatás hazai recepciójának fontos állomásaként lásd még Domokos

folklór szüzsé-korpusz nem a XIX. században emelkedett először – feltehetően közrendű személyek szóbeli használatából – magasabb társadalmi csoportok irodalmi használatába. Vannak, akik egyenesen azt állítják, hogy a tündérmese-korpusz bizonyos, a kora újkorban irodalmi rangra emelkedett elemei egyenesen ott keletkeztek, mindenféle szájhagyományozó előzmény nélkül, s az írott változatok hallatlan népszerűségének és sokféle populáris változatának köszönhetően lettek a szóbeliség részeivé.[25]

A folklórtörténet másik, itt tovább nem részletezendő szála tehát a folklór társadalmi pozíciójának kérdése, amelynek alakulása történetileg nehezen rekonstruálható. Egyre inkább gyanítható, hogy az utóbbi ötszáz évben sokféle műfaj vagy folklór kifejezési forma vándorolt keresztül-kasul a társadalmi rétegek és csoportok között, szóbeliség és írásbeliség között.

A művelt polgárok ugyanakkor, akik a ponyvák alkotásában részt vettek, gyakorta nyúltak a korabeli magyar irodalomhoz ihletért – számos alkotás került ponyvára a század folyamán átalakítva, de akár még eredeti formában is.[26] Ebből az a következtetés adódik, hogy a XIX. század egyre élénkülő, egyre nagyobb jelentőségűvé váló populáris kultúrájában a felülről, a műveltségi elit felől érkező impulzusoknak lényegesen nagyobb jelentősége volt, mint az alulról, a megcélzott fogyasztói réteg felől érkezőknek. E helyzet egyébként nagyon hasonlít a korszak népköltészeti gyűjtési és szövegkiadási gyakorlatához, amelynek itt tovább nem részletezendő jellegzetessége volt, hogy (legalábbis a későbbi korszakok gyakorlatához viszonyítva) nem az adatközlők által elmondottakat tartotta elsősorban szem előtt, hanem azt a szempontot, hogy mit igényelnek a kiadások potenciális olvasói, a középosztály különböző csoportjai.

Röviden a rege műfajáról

A regét a XIX. század egyik legfontosabb mérföldkövének tekintem azon kísérletek sorában, amelyek a szellemi elit felől a közrendű emberek szájhagyományozó és/vagy variabilis műveltségének megismerésére, értelmezésére, magaskultúrába emelésére irányultak.[27] A XIX. század jelentős részében ugyanis még nem beszél-

Mariann, *Dzsinnek és tündérek könyvtára: A 17–18. századi francia mesék kritikai kiadása = uo.,* 412–423.

25 A Ruth B. Bottigheimer elmélete körüli vitákról lásd: Gulyás Judit, *A történetek történetiségéről: Ruth B. Bottigheimer: Fairy godfather. Straparola, Venice, and the fairy tale tradition. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2002,* Tabula, 9(2006)/1, 114–123.

26 Baróti Lajos, *Petőfi a ponyván és a népirodalomban,* Bp., Kunoss, Szilágyi és Tsa, 1910 (Petőfi Könyvtár, 22); Baros Gyula, *Arany, Petőfi és a ponyvairodalom,* MKsz, 26(1918), 154–181; Turóczi-Trostler József, *Világirodalom magyar ponyván,* Nyőr, 65(1938), 112–121.

27 A rege mint önálló irodalmi műfaj története az utóbbi két évtizedben keltette fel a humán

hetünk a szó mai értelmében vett folklorisztikáról, annak intézményei csak a század utolsó két évtizedében kezdtek formálódni. A folklórról, vagyis a tömegek variánsokban létező, típusokba rendezhető, túlnyomórészt, bár nem kizárólag, szóban terjedő kulturális javairól ekkor még nem önmagáért, hanem más célrendszerek alá rendelve értekeztek az értelmiségiek. Ezen célrendszerek között a nemzeti múlt rekonstrukciója, valamint a nemzeti nyelvű és hagyományú irodalom megteremtése említhető. A nemzetépítés kettős, irodalmi és történelmi céljainak megvalósítását egyaránt a köznéptől, az egyszerű emberektől várták. A magyar folklór azonban nem bővelkedik a verses epikus műfajokban; a történeti tudat, a történelemmel kapcsolatos elképzelések prózában, mondák és anekdoták formájában éltek a paraszti szájhagyományban.

A rege egy olyan, a korszakban folyamatosan változó műfaji megjelölés volt, amely a vélt vagy valós népi kultúrát elsősorban annak történelmi ismeretei felől igyekezett megismerni, illetve ezen ismereteket irodalmi megfogalmazásban kívánta prezentálni. Az *idő* és a *társadalmi tér* mellett a regének van egy harmadik sarokpontja is, mégpedig, hogy *hely*hez kötött. A tér egy-egy kitüntetett pontjához, vagyis valamilyen természeti képződményhez vagy ember alkotta tereptárgyhoz kötődik. Ez a sajátossága megfelel a paraszti folklórból a XX. század folyamán gyűjtött, a történeti monda alműfajaiba sorolt helyi mondák, valamint a helyi és a hiedelemmonda műfaj határterületén álló alapítási mondák kritériumainak. Az irodalmi regék esetében verses epikus feldolgozásokat jelentenek, de nem ritkák a prózai alkotások sem.

A műfaj keretei, akárcsak a nép fogalma, a korszak folyamán sokat változott. Kezdetben, a század elején még nem elsősorban a parasztságot jelentette, e társadalmi réteg kulturális javai csak a reformkor végén, a forradalom és szabadságharc időszakában kerültek a figyelem középpontjába. Azt feltételezhetjük, hogy a század folyamán még sokkal inkább a vidéki értelmiség közkultúrája, s az ott élő, főként szóbeli történelmi elbeszélések, mondai jellegű történeti tudat lehetett az a bázis, amelyre a korai regeirodalom építkezett.[28] A rege szó mellé az 1840-es években kezdték odatenni a *nép-* előtagot; népregékkel mint önálló műfaji kezdeménnyel elsőként Tompa Mihály jelentkezett.[29]

---

tudományok érdeklődését. Elsőként Szajbély Mihály írt összegzést irodalomtörténeti jelentőségéről: *A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában,* It, 80(1999), 424–440. A folklorisztikatörténeti jelentőségéről lásd még Mikos, *Tény és fikció…, i. m.* Az itt elmondottak lényegében utóbbi dolgozat következtetéseit és azok továbbgondolását tartalmazzák.

28 A vidéki értelmiségiek, általában az alsó-középosztálybeliek, valamint a köznemesség történetmesélési, mesemondási gyakorlatáról Tompa Mihály kapcsán Gulyás Judit hoz értékes adalékokat: *„Mert ha irunk népdalt, miért ne népmesét…?": A népmese az 1840-es évek irodalmában,* Bp., Akadémiai, 2010 (Néprajzi Tanulmányok), 118–128.

29 Kovács Kálmán, *„Mit mond az agg rege" (Tompa Mihály mondafeldolgozásai),* Studia Litteraria Universitatis Debreceniensis, 1(1963), 69–83; továbbá Gulyás, *„Mert ha irunk…", i. m.,* 117–203.

A tömegek, a közgondolkodás – nevezzük most így – történelemszemléletét hordozó műfaj, a *történeti monda* azonban nehezen választható el más folklór kifejezési formáktól, így elsősorban a hiedelemvilágtól. Még pontosabban, a rege műfajába tartozó irodalmi művek a történeti és hiedelemmonda műfaj határán álló tematikus csoportokba tartozó szüzséket dolgozták fel. A regében valós vagy annak tartott történelmi ismeretek keverednek az irracionális, a természetfeletti magyarázatára szolgáló ismeretekkel. A rege tehát tartalmazhat csodás elemeket, természetfeletti erővel felruházott valós személyek, sőt képzelt lények is szerepelhetnek benne. Így viszonylag nagy felületen érintkezik a korban a műveltségi és művészeti elit által viszonylag kevés figyelemben részesített mese műfajával is.

A rege mint irodalmi műfaj meghatározását az is nehezíti, hogy a XIX. század folyamán fokozatosan cizellálódtak a folklórral kapcsolatos ismeretek, így annak klasszifikációs rendszere is. Rege szóval a korszak elején egyaránt jelölték a mítoszt, mesét és mondát, a század közepe felé azonban egyre határozottabban a monda műfajára, illetve annak irodalmi átirataira vonatkozott, mint azt a fentiekben láthattuk. Vagyis a regeírás, a mondák irodalmi megfogalmazásának gyakorlata fokozatosan szorította háttérbe az olyan műfajok irodalomba emelését, mint a mese, s törekedett elviekben a racionálisabb világlátás felé, de a csodás iránti érdeklődést nehezen sikerült maga mögött tudnia. Ugyanakkor a rege szó a köznyelvben továbbra is használatban maradt vegyes műfajú folklór-szöveg-közlések, valamint ifjúság számára készülő mese- és mondakiadványok megjelölésére is.

Ebből is látható, hogy a népköltészet megismerésének és más műveltségi közegbe helyezésének a XIX. század folyamán több szintje is volt, s ezek között csak az egyik az irodalmi elit, amely a korszakban igyekezett egyre közelebb kerülni a népinek tekintett kultúrához, s egyre pontosabb ismereteket szerzett és közvetített róla. Mellette azonban létezik, és egyre nagyobb jelentőségre tesz szert egy másik szint is, amely a fokozatosan növekvő olvasótábor kiszolgálását szolgálja. Így a tömegek számára készülő olvasmányok, amelyek a könyvnyomtatás kezdete óta létező és fokozatosan bővülő ponyvairodalom hagyományainak folyamatos aktualizálására törekszenek. A tömegigények kielégítése a XIX. század második harmadától már nagyon is szakszerűen történt, az egyes társadalmi rétegek és csoportok számára jól elkülönülő olvasmányok kerültek piacra, amit az egyes nyomdatermékek külsőségeikkel is igyekeztek hangsúlyozni. Ezt legjobban a kalendáriumokon láthatjuk, amelyek a XIX. század elejétől differenciálódni kezdenek, különböző méreteik alakulnak ki az egyes fogyasztói csoportok számára.[30]

30 Kovács I. Gábor, *A magyar kalendárium főbb típusai a 19. században,* Történelmi Szemle, 23(1980)/1, 150–164; Cserbák András, *Kalendárium-típusok a Magyar Néprajzi Múzeum*

A populáris olvasmányok tehát nem csupán az elit leszűrt, kiválogatott alkotásaiból állnak össze, s nem is a paraszti műveltség, vagy a társadalom alsó részének műveltségét emelik közvetlenül az írásbeliségbe. Impulzusokat elsősorban a középréteg, illetve az átlagosan vagy közepesen műveltek felől kapnak: egyrészt alkotóik ide tartoznak, másrészt feltehetően ez a műveltségi réteg volt a legegyszerűbben és legolcsóbban hozzáférhető számukra. Ugyanakkor azt is feltételezzük – s erre a továbbiakban példák is rendelkezésre állnak majd –, hogy a közkultúra az elittől függetlenül is meghonosított kulturális javakat, akár idegen nyelvű forrásokból, vagyis egyfajta recepciós csatornaként is funkcionált.

Tatár Péter életútjának és szerkesztői elveinek tanulságai

Az 1850-es évek olvasási konjunktúrájának, a populáris irodalom új korszaka hajnalának vezéralakja minden kétséget kizáróan a Tatár Péter írói álnéven híressé vált Medve Imre volt. Művei hatalmas példányszámban jelentek meg, s keltek el. Száznál több ponyvafüzetet és kalendárium-évfolyamot írt, rajzolt és szerkesztett.[31] Munkássága még jóval halála után is hatott: ponyvái még a XIX–XX. század fordulóján is újra megjelentek.

A korábbi Tatár-irodalom rendre ismerteti azt az életrajzi szakaszt is, amely Bucsánszky műhelyébe kerülését, irodalmi életből történő száműzetését megelőzte. Ebből kiderül, hogy Medve Imre (1818, Nagyvárad–1878, Budapest) író, illusztrátor a szülővárosában jogakadémiát végzett (1839), majd ügyvédi vizsgát tett (1840), de röviddel ezután elhagyta a jogi pályát.[32] Az író, lapszerkesztő, irodalomszervező Vahot Imre (1820–1879) mellett dolgozott, Magyarország különleges tájait, épületeit örökítette meg rajzban, munkái különböző sajtóorgánumokban láttak napvilágot. Emellett közreműködött Vahot egyik korai irodalmi vállalkozása, a *Magyarföld és népei eredeti rajzokban* című könyv lét-

gyűjteményében, Néprajzi Közlemények, 39(1988). Utóbbi szerző nem hivatkozza előbbi művét, de állításaik sok ponton egybevágnak.

31 Tatár önálló műveiről Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái,* VIII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1902, 987–993, ill. az OSZK honlapja alapján kaphatunk képet. Teljesnek egyik forrás sem mondható, mivel a nemzeti könyvtárba is csak esetlegesen kerültek be művei. Legfontosabb és legnagyobb hatást gyakorló tevékenysége a kalendáriumszerkesztés és -szerzés volt, az ott megjelent műveknek csak egy része azonosítható, a ponyván még csakcsak megjelent valamiféle tájékoztatás a szerzőségről, a kalendáriumokban már lényegesen kevesebbszer. Az tehát, hogy Medve Imre Tatár Péter néven száz körüli önálló kiadvány, legnagyobb részt ponyvafüzet szerzője, ill. átigazítója, a Tatár-életmű nagyságrendjéről még nagyon keveset árul el. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy Tatár Péter, ill. Ifjú Tatár Péter néven még jóval Medve Imre halála után is megjelentek korábban nem létező szövegek, hiszen mai szóval „brand" lett, amellyel el lehetett adni a ponyvaipar termékeit.

32 Szinnyei, *i. m.,* 987–988.

rehozásában is.[33] 1848–49-ben Kossuth Lajos pénzügyminisztériumában tisztviselő, ezért a szabadságharc leverése után börtönbe került. 1851-ben szabadult, s hosszú ideig nem kaphatott állami hivatalban állást. Csak élete utolsó éveiben sikerült a hadügyminisztériumban elhelyezkednie. 1851-től tizenhárom éven át volt a Bucsánszky Alajos-féle könyvkiadó házi szerzője és illusztrátora.

Medve Imre az 1850-es évek elején, a börtönből szabadulva tehát kényszerűségből szegődött az ekkor jól menő pozsonyi üzletét Pestre költöztető Bucsánszky Alajos szolgálatába, ahol több mint egy évtizeden át dolgozott. Tatár Péter álnéven ponyvafüzetek és kalendáriumok egész sorát szerkesztette, írta és rajzolta, feltehetően a nyomtatáshoz szükséges fametszetek is az ő kezét dicsérik. A XX. század második felének kutatási hagyománya a fentiek miatt kényszerű kisiklásnak, a politikai harctéren szerzett sebek lassú gyógyulási folyamatának értékeli Medve Imre Bucsánszky szolgálatában töltött bő évtizedét. Ez az interpretáció nyilvánvalóan releváns, egyfelől. Másfelől azonban az ez idő alatt létrehozott Tatár Péter-entitás a XIX. század magyar folklórtörténetének fontos tényezőjévé vált, s mint ilyet értékelés és ítélkezés nélkül szükséges szemlélni, elsősorban a Tatár-művek hatástörténete szempontjából.

A kiadó 1857-ben indította útjára Tatár Péter *Rege kunyhója* című füzetes sorozatát, amely a következő években összesen 33 folytatást ért meg (1874-ig, Medve távozásáig). Az első tíz füzet még egyazon évben jött ki Bucsánszky sajtója alól, s lett a vásárok kedvelt portékája. A következő másfél évtizedben megritkult a füzetek jelentkezése, de még így is évi kettővel számolhatunk. A *Rege kunyhó* szövegei között nagyon vegyes anyagot találunk, s számos adatnak van valamilyen folklór vonatkozása, de azok írott előképeivel, tehát a legtöbb esetben már korábban megjelent változatokkal is számolni kell. Ezek pedig szinte kivétel nélkül irodalmi átigazításon átesett alkotások. Pontos filológiai azonosításra a populáris olvasmányok forrásai esetében ritkán van lehetőség, vagyis ritkaságszámba megy, hogy egy-egy adat konkrét írott előképét sikerülne fellelni. A legtöbb esetben a sötétben tapogatózunk, s többnyire nincs közvetlen támpontunk annak meghatározására, mik lehettek Medve Imre legfontosabb olvasmányélményei egy-egy költeménye megírása előtt.[34] Ennek megvilágítására álljon itt néhány olyan példa, amelyek erős folklór vagy irodalmi vonatko-

33 Érdekesség, hogy az 1850-es évektől, feltehetően a korabeli nyilvánosság erős korlátozása miatt Vahot Imre is beállt a naptárszerkesztők táborába. Ennek emlékét egy tucat fennmaradt naptárévfolyam őrzi: *Vahot Imre nagy képes naptára,* Pest, Emich Gusztáv, 1854. évre; *Magyar nép naptára,* Pest, Emich Gusztáv, 1855. évre; *Emich Gusztáv magyar- és erdélyországi nagy képes naptára,* Pest, Emich Gusztáv, 1859–1869-ig. Mindegyik nagyalakú, szép kiállítású, elit használatra szánt kiadvány volt, számos táj- és népismereti cikkel, közöttük gazdag mondai (regei) anyaggal.

34 A *Doromb* jelen kötetében például Chikány Judit részletesen elemzi a *Lúdas Matyi* Tatár-féle átdolgozásának forrásait.

zásaik miatt már korábban is felkeltették az irodalomtörténészek, folkloristák, művelődéstörténészek érdeklődését.

A történetek igen nagy százaléka áll kapcsolatban a mese műfajával: tiszta típusok, kontaminált adatok, valamint novellává átírt, illetve regényesített változatok is akadnak közöttük. A gazdag meseszüzsé-anyag már a XX. század derekán felkeltette a kutatók figyelmét, s a *Rege kunyhó* meseadatai részben bekerültek a *Magyar népmesekatalógus* bibliográfiájába is.[35]

A mesén kívül – és belül is – jellemző még, hogy a füzetek irodalmi művek átdolgozásait közölték. Kiváló példa e kettősségre a ma *Csizmás kandúr* néven ismert, s igen népszerű tündérmese, amely *A csizmás macska* címmel vonult be Tatár *Rege kunyhó*jába.[36] A történet (AaTh/ATU/MNK 545B) első szóbeliségből származó lejegyzése Kriza János 1863-ban megjelent *Vadrózsák* című gyűjteményében található, egy rövid évvel a Tatár-feldolgozás előtt került a közönség elé.[37] Medve Imre feltehetően itt is irodalmi előképből dolgozott. A *Csizmás kandúr* története először az írásbeliségben Charles Perrault XVII. század végi francia gyűjteményében jelent meg.[38] Medve itt nem tünteti fel a lehetséges forrást, de egy korábbi esetben igen. Perrault egy másik története, a *Szamárbőr* című elbeszélés, amelyet a Rege kunyhó három számmal korábban hozott, konkrét forrásmegjelöléssel: „Perrault után".[39] Perrault meséinek gyűjteményes kötete magyarul elsőként száz évvel Tatár változata után, 1949-ben jelent meg, ám ez is csak egy válogatás volt.[40] Nem tudjuk, hogy voltak-e korábban is szórványos

35 *Magyar Népmesekatalógus,* 1–9, szerk. Kovács Ágnes, Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1982–1990. Ez úton szeretném megköszönni Benedek Katalinnak, hogy a katalógus teljes ponyvadokumentációját rendelkezésemre bocsátotta.

36 *Tatár Péter Rege kunyhója,* 21, Pest, Bucsánszky Alajos, 1864, 4. szöveg.

37 *A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749),* összeáll., bev. Dömötör Ákos, szerk. Kovács Ágnes, Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988 (Magyar Népmesekatalógus, 2), 312–314.

38 Charles Perrault a XVII. században élt francia szerző, *Les Contes de ma Mère l'Oye* 'Lúdanyó meséi' c. gyűjteménye 1697-ben jelent meg. Ez olyan, máig ismert és népszerű történeteket tartalmaz a fent említettek mellett, mint a *Piroska és a farkas,* a *Csipkerózsika,* a *Kékszakáll* vagy a *Hüvelyk Matyi.* Lásd erről bővebben: Robert Darnton, *Lúdanyó meséi,* ford. Merényi Ágnes, Bp., Akadémiai, 1987. Első megjelenését követő száz esztendőben számtalan kiadást ért meg. Rövidesen angol, majd német nyelvre is lefordították. Az sem elképzelhetetlen, hogy a hazai recepció német közvetítéssel történt, s már a XVIII. században, esetleg a XIX. század elején megkezdődött. A meseszüzsé magyarul először egy olasz verzió, Giovan Francesco Straparola átdolgozásának fordításaként jelent meg a Hasznos Mulatságokban 1820-ban *A' matska* címmel. Bővebben: Gulyás Judit, *Giovan Francesco Straparola es Gaal György meséi a Hasznos Mulatságokban = Tanulmányok a 19. századi szövegfolklórról, i. m.,* 318–330, itt: 318–321. Az első szóbeli adatunk a *Csizmás kandúr*ról Kriza János gyűjtésében 1963-ban jelent ugyan meg, de akár már az 1840-es években rögzítésre kerülhetett.

39 *A szamár-bőr. (Francziából.) Tündéries elbeszélés. Perrault után = Tatár Péter Rege kunyhója,* 18, Pest, 1863, 47–74.

40 *Csipkerózsa: Perrault legszebb meséi,* Bp., Centrum Curae Pastoralis pro Hungaris in Ger-

magyar nyelvű közlések vegyes mesekiadványokban, az ifjúsági irodalomban vagy akár ponyvákon, rege vagy más műfajmegjelöléssel. Azt sem zárhatjuk ki, hogy Medve Imre valamelyik német, esetleg francia változatból dolgozott. A *Szamárbőr*-feldolgozásban ugyanis leírja, hogy „francziából". Ez azonban egy populáris nyomtatvány esetében nem bizonyít semmit, hiszen ugyanannyira elképzelhető, hogy a mintául szolgáló magyar nyelvű szövegen volt feltüntetve, hogy franciából fordították, s ezt a ponyvaszerző automatikusan átvette. E két adat a korai hazai Perrault-recepció lenyomata, s amelletti érv, hogy a XIX. századi folklóradatok populáris írásbeli megjelenésénél idegen nyelvű előképekkel is számolni kell.

A Tatár-szövegek sokféle egyéb folklór műfajjal is érintkeztek. Ezek sorában a monda, a legenda és az anekdota a legfontosabbak. A mondák sorában megemlítendő az aggteleki Baradla-barlangról szóló két elbeszélés, amelyeket a barlang mondakörének feldolgozói ismertettek, s újra is közöltek.[41] Dolgozatukban megállapítják, hogy a Tatár-szövegek recepciója, illetve felszívódása a helyi hagyományban már közvetlenül kiadványának megjelenése után tapasztalható volt, s szerencsénkre jól is dokumentált. Példákat is hoznak a szövegek népi változataira, illetve a folklorizálódás folyamán bekövetkező módosulásokra.[42]

Az utóbbi években Bihari Nagy Éva közölt folklór vonatkozású monda-, illetve anekdota-adatokat a *Rege kunyhó*ból, így például egy falucsúfoló anekdotát, valamint a *Csejthei vár,* illetve az ott raboskodó Báthory Erzsébet történetét[43] (1859). *Az okos tanács, vagy: A falu bikája a torony tetején* című történetet a MNK 1210*I. típusaként azonosítja.[44] Báthory Erzsébetről, a csejtei várba bezárt, majd ott meghalt nemesasszonyról szóló elbeszélés a XX. században a nemzetközi po-

---

mania, 1949. Az első szöveghű fordítás 1966-ban látott napvilágot: *Lúdanyó meséi,* ford. Tóthfalusi István, Bp., Móra.

41 *Az aggteleki barlang eredete, vagy: A hűség és kitartás jutalma = Tatár Péter Rege kunyhója,* 13, Pest, Bucsánszky Alajos, 1859, 3–16; *Az aggteleki barlang eredete, vagy: A föld alatti bujdosók = Tatár Péter Rege kunyhója,* 14, Pest, 1859, 54–62. A történetről bővebben: Hála József, Landgraf Ildikó, Székely Kinga, *Az aggteleki Baradla-barlang mondái,* A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 35–36(1997), 703–740, különösen: 713–714, a szövegeket függelékben közlik: 722–725, 729–735.

42 *Uo.,* 712–718.

43 Bihari Nagy Éva, *Egy falucsúfoló anekdota Tatár Péter regekunyhójában,* Ethnica, 12(2010)/1, 19–20. Uő, *Báthory Erzsébet a ponyván,* Ethnica, 12(2010)/2, 44. Lásd még Uő, *A kővé válás hiedelme szerelmi históriában,* Ethnica, 12(2010)/2, 44–45. Utóbbi is ponyvai adat, de nem derül ki, hogy mely ponyváról származik. Sajnos a szerző nem rögzíti, hogy mely Tatár-művek jelentik forrásait, azok mikor jelentek meg, milyen jelzet alatt és mely közgyűjtemény(ek)ben találhatók.

44 *A rátótiádák típusmutatója: A magyar falucsúfolók típusai (AaTh 1200–1349),* 2. jav. bőv. kiad., összeáll. és bev. Kovács Ágnes, Benedek Katalin, Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1990 (Magyar Népmesekatalógus, 6), 48–53. A katalógus ezt a ponyvai adatot nem közli bibliográfiájában.

puláris kultúrának is része lett. Életének valós eseményei mára kibogozhatatlanul összegabalyodtak a köré szőtt fikcióval. Alakja összefonódott a vámpírokról és a sorozatgyilkosokról szóló horrortörténetekkel, s ezzel megnyílt számára az út a XX. századi tömegkultúra számos megnyilvánulása felé. Történetét számos tömegirodalmi termék és több európai és amerikai film is feldolgozta. A szűzleányok vérében fürdő, gyilkos asszonyról szóló elbeszélés szüzséje[45] már a XIX. században elterjedhetett a paraszti folklórban, bizonyítja ezt számos szájhagyományból gyűjtött adat. A történet ekkortól része ugyanakkor a populáris kultúrának, számos ponyvai feldolgozása is létezik.[46] Azért érdemes kiemelt figyelemre a két Tatár-feldolgozás, mert határterületen áll a feltehetően a XIX. századi ponyvakultúra és a lokális emlékezet kettős hatására létrejövő paraszti folklór, valamint a XIX. század végétől élénkülő tömegkultúra között.

Az utóbbi években beépül a szakmai köztudatba a nagyidai cigányok történetét tartalmazó verses elbeszélés, amely a Rege kunyhó 26. kötetében látott napvilágot 1867-ben.[47] Chikány Judit kutatásai nyomán tudhatóan ez a változat Arany János 1852-es költeményének egyszerűsített átdolgozása, ám mind Arany műve, mind pedig a Tatár-ponyva számos korábbi közköltészeti és ponyvai hagyománnyal érintkezik. Chikány példásan feltárja a Tatár-ponyva valamennyi irodalmi és ponyvai előzményét és folklór-párhuzamát. Bemutatja más Arany-művek sorainak beemelődését, egyéb Tatár-ponyvákkal való szövegegyezéseket. Ez az esetleírás is azt bizonyítja, hogy egy-egy ponyvai adat filológiai feltárása nagy energiát igényel, nem feltétlenül és kizárólag csak azt a párhuzamot kell feltárni, amire az ember elsőként gondol. *A nagyidai veszedelem, vagy: A cigány nemzet elpusztulása* című Tatár-vers ugyanis rendkívül szerteágazó történeti, irodalmi és ponyvai háttérrel rendelkezik, csápjai a XVIII. századi közköltészetig is elnyúlnak.[48]

A *Rege kunyhó* szövegei esetében gyakori az érintkezés más Tatár-művekkel, mint fent láthattuk, így például önálló ponyvaként megjelent szövegekkel, illetve a Tatár Péter neve alatt megjelent kalendáriumokkal is. A 11. kötet 3. darabjaként megjelent *Ádám és Évának a paradicsomból kiűzetése, vagy: az első háztartás kezdete* című szöveg más Tatár-munkában is megjelent.[49] Ugyancsak megjelent más ponyvafüzetekben, illetve kalendáriumban néhány olyan elbeszélés, amely a magyarság honfoglalásának történetét dolgozza föl.[50] Emellett

45 Már Szirmay Antal *Hungaria in parabolis*ában (1804, 1807) szerepel.

46 Landgraf Ildikó, *Emlékezet – hagyományozás – típusalkotás: Női hősök a magyar történeti mondahagyományban,* Ethnographia, 112(2001), 341–358, különösen: 353–354.

47 *Tatár Péter Rege kunyója,* 26, Pest, Bucsánszky Alajos, 1867, 20–28.

48 Chikány Judit, *A cigányok harca Nagy-Idán,* Ethnoszkóp, 1(2011)/1, 26–49.

49 185 [önálló ponyvafüzet], Pest, Bucsánszky Alajos, 1860, OSZK PNy 171. Vö Szinnyei, *i. m.,* 992.

50 Pl. *Három ősrégi ének a három magyar vezért Európába bejöveteléről = Tatár Péter rege*

az egyes füzetek olykor ismétlik önmagukat. A fent említett két eset, így a Baradla-barlang mondája, valamint Báthory Erzsébet élettörténete két különböző feldolgozásban is megjelent. Utóbbi esetben a második, melyet egy évtizeddel az első után írt, lényegesen gyengébb, összeszedetlenebb alkotás, szinte alig lehet belőle összerakni a történet cselekményét.

Rege szón Tatár több dolgot is ért, egyrészt általános értelmében használja, hiszen a *Rege kunyhó*ban egyaránt megjelentek mesék és egyéb elbeszélő műfajok, tehát tréfás történetek, anekdoták és példázatok is. A korabeli köznyelv, s különösen a tömegek számára készülő olvasmányok szóhasználatában a prózai folklór alkotások összefoglaló neve is a rege szó volt. Medve Imre ugyanakkor az úgynevezett irodalmi rege műfajára is nagy hangsúlyt fektet, s különösen az 1850-es évek végén megjelent kötetekben – két turnusban, 1857-ben, majd 1859-ben tíz, illetve öt füzet jelent meg – számos regefeldolgozás kapott helyet. Feltehetően irodalmi előképekből dolgozott, műveinek jelentős hányada megtalálható a korabeli út- és tájleíró irodalomban, illetve az azokból kinövő regegyűjteményekben. Ezek sorában Mednyánszky Alajos és Kőváry László említhető, s főként utóbbi nagy hatásával kell számolni, hiszen Kőváry az 1840–50-es években adta közre máig népszerű műveit e témában.[51] A *Rapsonné vára*-történet Kőváry regegyűjteményével egy időben önálló füzetként is megjelent.[52] Nem zárhatjuk ki továbbá Tompa Mihály regéinek hatását sem, akinek művei a korszakban igen nagy népszerűségnek örvendtek, s a népiskolai olvasókönyvekbe is bekerültek. Mednyánszky a Felföld északnyugati megyéit, Túróc, Trencsén és Nyitra területét ismerte, innen származnak adatai. Tompa főként a korabeli Északkelet-Magyarországon mozgott otthonosan, feltehetően a szóbeliségből és/vagy a közköltészetből származó ismeretei is e vidékekről származnak. Kőváry László Erdély tájait örökítette meg írásaiban. A történetek, mivel a rege műfaj esetében többnyire lokalizáltak, maguk igazítják útba az olvasót forrásaik dolgában.

Elképzelhető, hogy Tatár nem közvetlenül az említett szerzőket kivonatolta, hanem maga is feldolgozásokat használt, s korábbi ponyvai változatok alapján

---

kunyhója, 19, Pest, Bucsánszky, 1863, 6. szöveg. Azonos Ifj. Tatár Péter megegyező című, önálló ponyvafüzetének címével (Budapest, Rózsa Kálmán és neje, 1899, OSZK PNy 67). Feltételezhető, hogy az 1899-es kiadás egy korábbi, az 1850–60-as években megjelent változat utánnyomása, mint ahogyan számos századközépi Tatár-ponyva megjelent Ifj. Tatár Péter néven a század végén is. A szöveg ősváltozatát egyelőre nem sikerült megtalálni. Egy része *Ősrégi énekek: A Hunnok bejövetele s Attila dicső tettei* Bucsánszky Alajos kis képes naptárának 1863-ra kiadott évfolyamában is olvasható, Pest, Bucsánszky Alajos (OSZK 961/1863), 21–23.

51 Kőváry László, *Erdély régiségei,* Pest, Tilsch, 1852; Uő, *Erdély főlde ritkaságai,* Kolozsvár, Tilsch, 1853; Uő, *Száz történelmi rege,* Kolozsvár, Tilsch, 1857; Uő, *Történelmi adomák*, Kolozsvár–Pest, Geibel, 1857.

52 Tatár Péter, *Szováta, vagy az ördög útja Erdélyben,* Pest, Bucsánszky, 1857. FSzEK Szűry Gyűjtemény, Sz. 4707.

hozta létre saját változatát. Gyanúba keveredhet ebből a szempontból Vahot Imre 1850–60-as években szerkesztett számos naptársorozata is. Ezek nem minősülnek ponyvának, hiszen nagyalakú, szép kiállítású, jó papírra nyomott kiadványok voltak, célközönségük a művelt polgárság lehetett. E sorozat darabjai, mint fent már szóba került, nagyon gazdag mondai anyagot hoznak. Vahot számára a kalendáriumszerkesztésnél s más kiadványaiban is nagy jelentőségű volt a korban *táj- és népismé*nek nevezett irodalmi gyakorlat, amely az útleíró irodalom hagyományaiból építkezik, de azt kiegészíti a népélet vonatkozásaival, s végső soron a néprajzi leírások felé mutat.[53]

A Tatár-regék sokaságából ezúttal a Rapsonné (Rapsóné) köré fonódó, erdélyi helyi mondakör, illetve e mondakör egyik központi darabja, az *Ördög útja*-történet feldolgozását emelem ki, annak érdekében, hogy láthatóvá váljék a tatáriádák elhelyezkedése a korszak gazdag irodalmi regehagyományai között.[54] Az elbeszélés a Szováta és Kolozsvár között húzódó római útmaradvány keletkezését leíró helynévmagyarázó monda.[55] A Rapsonné történetét tartalmazó ponyvafüzet 1857-ben látott napvilágot. A lehetséges előképek eredőjének Kőváry 1852-ben megjelent változata tűnik, amely a gazdag mondakör egy kis szegmensébe ad betekintést.[56] Kőváry a történet rövid kivonatát adja csupán a regegyűjteményében, és korábbi útleíró, helyismereti munkájában egyaránt. Ám ugyanebben az évben, 1857-ben még egy erdélyi regéket feldolgozó gyűjtemény is megjelent, az akkor pályáját kezdő Thaly Kálmán első, elbeszélőköltményeket tartalmazó kötetében is hoz egy Rapsonné-történetet, amelyet

53 E szempontból a fent említett *Magyar föld és népei* c. mű mellett fontos lehet: Kubinyi Ferenc, Vahot Imre, *Magyarország és Erdély képekben,* I–IV, Pest, Emich Gusztáv, 1853–1854; párhuzamosan németül is megjelent: *Ungarn und Siebenbürgen in Bildern*, Pest, Emich Gusztáv, 1853–1854. Lásd továbbá: *Magyar tájak néprajzi felfedezői,* vál., szerk., bev. Paládi-Kovács Attila, Bp., Gondolat, 1985.

54 8. kötet, 1857, 9. szöveg: *Szováta, vagy: Az ördög útja Erdélyben,* 72–80. A történeti/valós háttér: a Rapsonné várától Kolozsvárra vezető út annyira kanyargós, veszélyes, hogy ott szinte lehetetlen közlekedni. Ezért ördög útja a neve. A jelenség magyarázatára szolgáló történet Tatár-változatának szüzséje a következő. Rapsonné öreg férje mellett unatkozik; idejét rózsatermesztéssel tölti; közben beleszeret egy inasba; azt a házasságtörés miatt börtönbe vetik Kolozsváron; Rapsonné az ördögtől kér segítséget, hogy visszaszerezhesse szerelmét; az ördög olyan utat csinál, amin nem látszik, hogy az asszony azon közlekedett, ennek érdekében az ördög tör-zúz, völgyeket szakít a sziklába; Rapsonné olyan gyorsan tud kocsizni, mint a gondolat, át tud törni falakon, így a börtön kapun is; az ördög egy napon követelni kezdi a bérét, Rapsonné egy arannyal akarja kifizetni; az ördög megharagszik, megátkozza az asszonyt; széttöri az utat; az ifjú udvarló megöli magát a börtönben; Rapsonné magára marad a rózsáival; innen ered a vár körül ma is szedhető virágok Rapsonné rózsái elnevezése.

55 Feldolgozásánál alapvetően támaszkodtam Landgraf Ildikó Rapsonné mondaköréről szóló lexikon-szócikkére, amelyet a készülő *Magyar népköltészeti lexikon* számra írt (gépirat).

56 Kőváry, *Erdély régiségei, i. m.,* 44–45; *Száz történelmi rege, i. m.,* 17. szöveg.

ugyanekkor a Vasárnapi Ujság hasábjain is közölt.[57] A Tatár-ponyva kísértetiesen emlékeztet utóbbira, legalábbis a cselekmény menetét illetően, amely pontról pontra egyezik Thaly szövegével. Thaly egyébként Kőváryra hivatkozik, s iránta való tiszteletét azzal is kifejezi, hogy neki és Jókai Mórnak ajánlja kötetét. Thaly és Tatár megfogalmazása között csak szüzsé szintű egyezéseket találunk, a megszövegezés, sem a verselés tekintetében nem mutatható ki egyezés. Kőváry azonban a történetnek csak rövidke kivonatát adja. Hogy Thaly honnan egészítette ki ismereteit, más írott, esetleg forrásból, vagy saját fantáziájából, egyelőre rejtély. Mivel Kőváryn kívül másra nem hivatkozik, utóbbi eset a valószínűbb.

A Tatár-regék sajátosságai

A ponyván megjelenő regék tovább viszik azt a régi keletű, a XIX. század folyamán még intenzív, s máig ható beidegződést, hogy a történelem leírásában fikció és tény keveredik, hogy a fikcionalitás a történelem-magyarázásnak ugyanúgy eszköze, mint az irodalomnak, és/vagy fiktív történeteken keresztül történelmi tudatra lehet nevelni a néptömegeket. Továbbá a népköltészet, ezen belül is a történeti mondák *valós* ismereteket hordoznak a történelemről, a népköltészet valami olyan, változásra képtelen entitás, amelyben kőbe vésett igazságok fogalmazódnak meg, különösen egy adott népcsoport, nemzet múltjáról. Az az elgondolás uralja őket, hogy a történelemtanulás, a történelmi ismeretek közvetítése, a történelemmel való ismerkedés egyfajta szórakozási-szórakoztatási forma is lehet, s hogy a történetek varázsa közelebb visz a múlthoz. Ebben pedig elsősorban a népköltészeti szüzsék felhasználása jelenthet segítséget. Ez a szemlélet az emberiség gondolkodásában mélyen gyökerező igényből táplálkozik, s a XIX. század ponyvairodalma, kalendáriumai mellett a korszak tankönyvei is intenzíven terjesztették. Nem is beszélve jelenkori s közelmúltbeli oktatásunkról, amely szintén a történelemoktatás előszobájának tekinti a nemzeti múlt mondai megidézését.[58]

Tatár Péter *Rege kunyhó*jában a regék, vagyis mondai jellegű alkotások (ezek lehetnek történeti- és hiedelemmondák, s szórványosan akár eredetmagyarázó mondák is) feltehetően nem a paraszti szájhagyomány hatására jelentek meg.

57 Thaly Kálmán, *Ördög-utja. (Néprege),* Vasárnapi Ujság, 4(1857)/2, 14; *Ua. = Ne bántsd a magyart!: Költői-beszélyek, regék és balladák,* Pest, Lauffer és Stolp, 1857, 64–72; továbbá Uő, *Erdélyi regék, mondák és dalok,* Pest, Gyurian, 1861, 84–91.

58 S akárcsak a XIX. században, a mai napig irodalmi átiratok formájában prezentálja a diákoknak. Lásd Landgraf Ildikó, *Nemzeti önképteremtés – mondafeldolgozások az iskolai olvasókönyvekben = Hagyomány – örökség – közkultúra: A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát-medencében,* szerk. Diószegi László, Juhász Katalin, Bp., Teleki László Alapítvány, 2011, 245–258.

A korábban vázolt történeti folyamatok mellett alátámasztja ezt is, hogy szinte mindegyiknek van valamilyen előzménye, vagyis a feldolgozott szüzsék már megjelentek a korabeli irodalmi regegyűjtemények valamelyikében, általában nem is túlzottan nagy időbeli távolságra Tatár munkájától. Az a szikár tény, hogy Tatár nem népköltészetet, hanem az elit irodalmiság népköltészeti reminiszcenciákkal rendelkező szövegeit dolgozza át, számos további kérdés is implikál.

Mi lehetett az átívelő szál, hogyan sikerült az 1840-es évek ideáljainak eljutniuk a ponyváig? Azt régóta tudjuk, hogy Erdélyi János és nyomában Arany több alkalommal nyilatkozott a történelmi tárgyú elbeszélő költészet népszerűsítésének fontosságáról, s arról is, hogy mindehhez a ponyva lenne a legalkalmasabb eszköz.[59] Arany számos elbeszélő költeményét, például *A Jóka ördögé*t is megjelentette ponyván, s jól ismerte a ponyva mediális lehetőségeit. Az 1850-es évek az irodalmi konjunktúra időszakának tekinthető, amely a ponyvakultúra alapvető átalakulását hozta, a hirtelen, ugrásszerűen megnőtt példányszámok, a piacgazdasági szemlélet az egész populáris irodalmi életet teljesen átformálta. Ennek hatására Arany János és mások elálltak műveik ponyván történő népszerűsítésétől.[60]

Az irodalmi szövegeket azonban a ponyvakiadók és alkalmazott szerzőik szabad prédának tekintették, mind szüzséiket, mind pedig kész szövegelemeiket szívesen kölcsönvették. Feltehetően Medve Imre sem dolgozott írott előzmények nélkül egyetlen alexandrinusban, vagy akár prózában megírt Tatár-ponyváján sem.

Tatár Péter *Rege kunyhó*jában tehát számos folklór szüzsé és motívum található. Ezek nagy részének vannak irodalmi előképei. Sejthetően e történetek egy része az irodalmi feldolgozásokba közköltészeti forrásokból, középosztálybeli hagyományból került. A népköltészet lenyomatát, vagyis a korabeli paraszti hagyomány nyomait azonban nem sikerült fellelni a ponyvafüzetekben. Annál valószínűbb, hogy a legszélesebb társadalmi réteg számára készült nyomtatványok nagy hatással lehettek paraszti olvasóikra, s termékenyítően hatottak annak folklórjára, a korabeli népköltészetre.

59 Erdélyi János, *Nyelvészeti, népköltészeti, népzenei írások,* s. a. r. T. Erdélyi Ilona, Bp., Akadémiai, 1991 (Fontes), 220. Ezért a forráshelyért Gulyás Juditnak tartozom köszönettel.

60 Kovács, *Kis magyar kalendáriumtörténet*, *i. m.,* 100–102.

CHIKÁNY JUDIT

Tündéres széphistória és bohózat, avagy mivé lettél, *Lúdas Matyi*?

Lantosok-é? hegedűbe valók? vagy tárogatóba?
Amiket én eddig firkálék; hogy ne hazudjak,
Nem tudom én. Apró-cseprők, azt látja akárki,
És ha dorombba verik, sem szégyenlik magokat meg
Amely verssorok egynéhány egyforma betűkön
Végződnek, hajdan azokat nevezék magyaroknak.[1]

Fazekas Mihály: *Az én poézisom,* részlet

Éppen kétszáz évvel ezelőtt látott napvilágot „azon lutskoson, pőre gatyában"[2] Lúdas Matyi története Kerekes Ferenc kiadásában Bécsben (1815), majd két évre rá, 1817-ben az autorizált, Fazekas Mihály által javított változat, F. M. monogrammal. A lábra kelt szöveg megjelenési körülménye mintha predesztinálná a mű későbbi létmódját is: a szöveg szó szerint Fazekas „neveletlen fija" maradt. Ezt két momentum is igazolni látszik, egyrészt Kerekes Ferenc kiadói *Elöljáró beszéd*e a Jámbor olvasóhoz a mai napig a szöveg szerves részeként jelenik meg a kiadásokban, még a kritikai kiadásban is, annak ellenére, hogy az 1817-es kiadáshoz Fazekas saját bevezetőt is írt *(A' Szerző az Olvasókhoz),* másrészt a történet önálló életre kelt a ponyvairodalmi és színpadra vitt változatokban.[3] Tanulmányomban a Lúdas Matyi-történet korabeli ponyvairodalmi és színpadi feldolgozásainak hatástörténeti szegmenseit mutatom be.

Kis recepciótörténet

Az utóbbi két évtizedben megjelent, *Lúdas Matyi*ról szóló tanulmányok merőben új szempontokra hívják fel a figyelmet, és felülírják a XX. század megre-

* A szerző a Néprajzi Múzeum munkatársa.

1 Fazekas Mihály *Összes művei,* I–II, kiad. Julow Viktor, Kéry László, Bp., Akadémiai, 1955 (a továbbiakban: FMÖM), 144. A dőlt kiemelés tőlem.

2 FMÖM II, 97; FMÖM I, 165.

3 Már az 1815-ös szövegnek is több ponyvakiadása volt. Vö. Kozocsa Sándor, *A* Lúdas Matyi*-kiadások története,* MKSz, 62(1938), 123–130.

kedt – főleg a marxista ideológiát kiszolgáló Matyit osztályharcos típushősként láttató – olvasatait. Az újraolvasási kísérletek sorában elsőként a Balázs Sándor által jegyzett műhelytanulmányt említeném, amely már pedzegeti Matyi hősi mivoltának kérdésességét.[4] Az irodalomtörténeti tanulmányok ugyan nemigen reflektálták, de még szintén az 1990-es évek végén Madarász Imre *Újraolvasni* Lúdas Matyi*t* című tanulmányában a korábbi olvasatokhoz képest egy új interpretációs metódust alkalmaz, visszatérve a mű vígeposzi értelmezési hagyományához.[5] Fazekas művének korabeli értelmezéstörténeti tanulságát és Döbrögi karakterének merőben új értelmezését adja Szilágyi Márton.[6] Borbély Szilárd – Szilágyi tanulmányának legtöbb megállapításával egyetértve – a korábbi különböző olvasatok, adaptációk hatástörténetét okolja, hogy újraolvashatatlanná vált a mű, és Matyi népi főhőseként sziklaszilárdan nyerte el az olvasók szimpátiáját évtizedeken keresztül. Borbély a példázat olvasási kódját javasolja, több oldalról is megvizsgálja Matyi figurájának gyengeségeit, és újratárgyalja Döbrögi és Matyi kapcsolatát.[7] Matyi önbíráskodó magatartását tárgyaló értekezés olvasható egy, a magyar szépirodalmi munkákat jogi és etikai szempontból körüljáró kötetben is, Fenyvesi Csaba tollából.[8] Narrációelméleti szempontból vette górcső alá a művet Maráczi Orsolya,[9] Mészáros György pedig vallás- és kultúrtörténeti megközelítést alkalmazva mesei beavatás-történet olvasási kódjával kísérletezett.[10] Az újraolvasással kísérletezők sorában még Rálik Alexandra munkája említhető, amelyben összevetette Szilágyi Borbély és Mészáros tanulmányait, és részletesebben körüljárta a *ludas* szó etimológiáját.[11] A recepciótörténet új-

4 Balázs Sándor, *Fazekas Mihály: Lúdas Matyi. Kísérlet egy újabb megközelítésre,* It, 75(1994), 620–624.

5 Madarász Imre, *Újraolvasni a* Lúdas Matyi*t* = M. I., *Századok, könyvek, lapok: Magyar és világirodalmi tanulmányok,* Bp., Hungarovox, 1999, 42–47.

6 Szilágyi Márton, *Kegyelem és erőszak: Fazekas Mihály Lúdas Matyija*, Alföld, 53(2002)/7, 41–57.

7 Borbély Szilárd, *Debre és Döbrö: Jegyzések és említések a* Ludas Matyi *olvasásához = Margonauták: Írások Margócsy István születésének 60. születésnapjára,* szerk. Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor, Bp., rec.iti, 2009, 180–187; Uő, *A* Lúdas Matyi *és az olvasás paranoiája,* Élet és Irodalom, 54(2010)/8, (február 26.), 13; Uő, *Egy lassan induló írói pálya,* Élet és Irodalom, 55(2011)/28 (július 15.), 13; Uő, *A patriarchális iróniáról: A* Lúdas Matyi *újraolvasása,* A Vörös Postakocsi, 6(2012)/1–4, 10–14 (2013. január 7; http://www.avorospostakocsi.hu/2013/01/07/a-patriarchalis-ironiarol-a-ludas-matyi-ujraolvasasa/, letöltve: 2015. szept. 2).

8 Fenyvesi Csaba, *Hogyan ne legyél áldozat? = Csíny vagy bűn?: Kalandozások a jog és az erkölcs (b)irodalmában,* szerk. Kiss Anna, Kiss Henriett, Tóth. J. Zoltán, Bp., Complex, 2010 (A magyar irodalom tetthelyei, 1), 43–46.

9 Maráczi Orsolya, *Olvasta-e Gerard Genette a* Lúdas Matyi*t?,* ItK, 110(2006), 67–71.

10 Mészáros György, *Beavatás, liminalitás és struktúra: Fazekas Mihály* Lúdas Matyi*jának újraolvasása,* ItK, 111(2007), 202–209.

11 Rálik Alexandra, *Mennyire ludas Matyi?: Interpretációs kérdések Fazekas Mihály* Lúdas Matyi *című művében = Eötvözet II.: Az Eötvös József Collegium és az Eötvös Loránd*

raolvasást szorgalmazó és új olvasatokat kialakító szakaszának áttekintése tanulmányom szempontjából azért figyelemre méltó, mert ezen értekezésekben a *Lúdas Matyi* különböző adaptációi, ponyvairodalmi megjelenései már nemcsak a felsorolás vagy az említés szintjén szerepelnek, hanem rámutatnak máig ható jelentős szerepükre.[12] Egyfelől részben ezek az adaptációs történetek gátolták a Fazekas-mű értelmezési horizontjának tágulását: „[A *Lúdas Matyi*] Olvashatatlanná válása korán megkezdődött és radikálisan felgyorsult azáltal, hogy ezek az adaptációs technikák beíródtak a magyar kulturális emlékezetbe. Mindez nem a 1953-as [1949-es!] híres filmváltozatával kezdődött, hanem sokkal hamarabb, már a ponyvaváltozatokkal, amelyek át-, ill. továbbírták a történetet magát, hozzáidomították a hazai színjátékhagyományhoz, s a kulturális elsajátítás részévé tették. Hosszabb időről van szó: valójában már a megjelenés vagy akár a megírás idején kezdődött, látványosan a Kerekes-féle 1815-ös »kalózkiadással«."[13] Másrészt „egykorú olvasatokként" is kezelhetők ezek a szövegek, amelyek mentén a „popularizálódás szintjei" is kirajzolódhatnak.[14]

Műfaji kérdések a *Lúdas Matyi* kapcsán

A recepciótörténeti adalékok mellett Fazekas művének „műfaji sokszínűsége" is segítséget nyújthat a *Lúdas Matyi* adaptációinak vizsgálatához, hiszen a különböző műfaji besorolások eltérő olvasatokat is jelentenek. E műfaji kategóriákat csak érintőlegesen veszem sorra, részletezőbb irodalomtörténeti utalások nélkül. Fazekas Mihály *eredeti magyar rege* alcímmel illette művét, amely kevésbé árnyalható kategóriát jelentett a XIX. században valahol a monda és a mese között. Beöthy Zsolt szerint a rege eredetileg a mondát jelölte, csak azóta „bolyong határozatlanul ide oda", és „a költői alkotásoknak valami határozott faját nem jelölve" használtatik a korban. „Poetikai kézikönyveink, nem ismervén a rege szó történetét, külön műfajt neveznek vele, valami kisebb elbeszélő költeményt,

Kollégium II. közös bölcsészkonferenciáján elhangzott előadások (Szeged, Eötvös Loránd Kollégium, 2013. május 10.), szerk. Gellérfi Gergő, Hajdú Attila, Szeged, 2013 (Acta Szegediensia Collegii de Rolando Eötvös Nominati, 2), 22–36; http://www.eotvos.u-szeged.hu/sites/default/files/muhelyek/quadrivium/2013Eotvozet_kotet0618_m.pdf [letöltve: 2015. szept. 10].

12 „Fazekas költészetében látszik a legtisztábban a kollégiumi diákversekkel és a populáris kultúrával való szoros kapcsolat" – írja Nagy Júlia, de sajnos konkrét példákkal nem szolgál. Lúdas Matyi kapcsán pedig a rímes időmérték használatát dicséri. Nagy Júlia, *Református kollégiumi irodalom és kultúra a XVIII–XIX. században,* Bp., Press Publica, 1998 (Változó Világ, 38), 66. Pogány Péter átfogó ponyvamonográfiájában a Tatár Péter-féle ponyvaváltozatra csak utal, de bővebben nem foglalkozik a kérdéssel. Pogány Péter, *A magyar ponyva tüköre,* Bp., Helikon, 1978, 61–63.

13 Borbély Szilárd, *Debre és Döbrö, i. m,* 180. vö. Szilágyi, *i. m.,* 41.

14 Szilágyi, *i. m.,* 49–50.

melynek határait azonban tisztán és érthetőleg nem tudják megvonni."[15] A tisztázatlan határok ellenére a XIX. század közepén Laky Demeter több alfaját is megnevezi a regének, melyet így definiál: „Rege alatt az elbeszélőköltészetnek azon faját értjük, melly többnyire mondából kerekedő ollyan érzelem vagy szenvedélydús cselekményt föst le, melly a' költői ecset alatt rendkivüli alakot öltve mondhatlan érzékitő erővel bir. De minthogy e' cselekvény jobbadán csak a' képzelet játéka […], festményeit helyesen csak *árnyéklat-* vagy *árnyékképnek* nevezhetjük."[16] A korban is mutatkozott igény a rege különböző jelentésrétegeinek megkülönböztetésére, így például a mesei elemeket tartalmazó művekre a *néprege, tündérrege* vagy *pórrege* meghatározásokat használták.[17] A 'monda' jelentésben álló regéket pedig elsősorban Kisfaludy Sándor művei fémjelezték, melyek 1807-ben jelentek meg *Regék a magyar előidőkből* címmel.

Szilágyi Márton rámutat két korabeli olvasatra, amelyet a kiadás ideje, a nyelvújítási viták időszaka eredményezett. Ez pedig Kazinczy Ferenc allegorikus olvasási kódja (amelyben személye ellen irányuló támadásnak olvasta a Pethe Ferencnek titulált művet) és Dessewffy József tréfaság, szatíra felőli olvasata.[18] Ezek mellett Kerekes Ferenc „Jámbor olvasó!" felszólítású elöljáró beszéde is egy korabeli reflexiónak tekinthető, amely szórakoztató és tanító funkciókat egyaránt a műhöz rendelt.[19] Ezek mellett úgy gondolja, hogy eltérő társadalmi és műveltségi rétegből származóknak is olvasási élményt nyújthat a mű: a tanulatlanoknak – akiket a pásztorhierarchia alján álló Marci kanász képvisel – nevettető, míg mások – akik már az esztétikai ínyencségekre is fogékonyak – szívére Döbrögi „példátlan példás megjobbúlása" is hatással lehet.

15 Beöthy Zsolt, *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban*, II, Bp., Akadémiai Kvk., 1887, 84–86. A Magyar Néprajzi Lexikon viszont a 'régi mese' jelentést tulajdonítja régebbinek. Dömötör Tekla, *rege = Magyar Néprajzi Lexikon,* IV, *N–Szé,* főszerk. Ortutay Gyula, Bp., Akadémiai, 1981, 319.

16 Laky Demeter, *A költészetnek rövid elméleti 's gyakorlati rendszere,* Szombathely, Bertalanffy Imre Ny., 1847, 122. A regéről lásd még Szajbély Mihály, *A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában,* It, 30(1999), 424–440. Szajbély ezt a definíciót adja: „a rege nem más, mint a Kisfaludy Sándor (illetve Veit Weber) tevékenysége nyomán népköltészetből műköltészetté alakult, lírai vonásokat mutató, a valósnak hitt csodást a fikcionálissal fölváltó monda". *I. m.,* 428.

17 Ezt a témát a *János vitéz* kapcsán alaposan körbejárja Gulyás Judit, áttekintvén a rege műfaji terminus monda és mese közötti ingadozását. Gulyás Judit, *Népmese, bohózati hősköltemény, (tündér)rege, mythos, monda, eposz: Műfaji kétségek a* János vitéz *19. századi recepciótörténetében = Folklór és irodalom,* szerk. Szemerkényi Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklór a magyar művelődéstörténetben, 1), 193–227; Horváth János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig,* Bp., Akadémiai, 1978[2], 254.

18 Szilágyi, *i. m.,* 45–46; vö. még: Borbély, *A* Lúdas Matyi *és az olvasás…, i. m;* Uő, *Debre és Döbrö, i. m.,* 182. Borbély – mint az fentebb is említést nyert – egyébként a példázat, tanító parabola műfaji javaslatot teszi Fazekas művével kapcsolatban.

19 Lásd Rálik, *i. m.,* 26–27.

Az irodalomtörténeti kutatás két levelet is Fazekas Mihálynak tulajdonít, amelyek Fűsűs Ilona és Jámbor Mária (ál)néven Csokonai Vitéz Mihály *Dorottya, avagy a dámák diadalma fársángon* című vígeposzáról fogalmaznak meg néhány kritikai észrevételt.[20] Ezen kapcsolódás okán a *Lúdas Matyi*t mint a *Dorottyá*ra való feleletet szintén vígeposzi kategóriába sorolták egyes ítészek. Említésre méltó adat, hogy bár Fazekast nemigen vették számba a korabeli irodalmi tankönyvek, Szvorényi József a Debreczeni-kör tárgyalásánál megemlíti Fazekas lírai munkái mellett „vig-eposzkáját" is.[21]

Henszlmann Imre *A népmese Magyarországon* (1847) című többrészes tanulmánya viszont egy XIX. század első feléből származó mesei olvasatot is tartalmaz, amelyet még nem befolyásoltak a későbbi *Lúdas Matyi* eredettörténetét kereső népmesekutatási eredmények vagy éppen Dargay Attila rajzfilmadaptációja (1977).[22] Henszlmann sajnálatos módon nem végzett olyan részletes szüzsé- és motívumvizsgálatot a *Lúdas Matyi*val, mint Arany János *Rózsa és Ibolya* vagy Petőfi Sándor *János vitéz* című munkáival, de tesz néhány figyelemre méltó megállapítást. A *Lúdas Matyi*t „újabb keletkezésű népmeseként" a magyarországi mesekorpusz szerves részeként kezeli a másik két irodalmi mű mellett.[23] A dévajkák közé sorolja – amelyek a német Schwank (bohózat, furcsaság) kategória magyar megfelelői –, és „amiben a népnek többnyire nem gonoszság nélkül járó nedélye és satiricus vonása jelentkezik. Például mint nagyobb bohózatot felhozhatni a német Eulenspiegelt, melynek rokonára az oláhok Bakalájában ismerünk […] legközelebb van hozzá Ludas Matyi."[24] Emellett megjegyzi, hogy „még a novellák közé is számíthatnók". Henszlmann talán azért nem foglalkozott részletesen a *Lúdas Matyi*val, mert érezte az ingoványos pontjait és ő maga is több lehetőséget felsorol lehetséges kategóriáknak. Henszlmann után több mint egy évszázaddal Horváth János is számba veszi a *Lúdas Matyi*t a nem naiv változatú, műköltői mesék között Csokonai *Tempefői,* Vörösmarty Mihály

20 Erről lásd Szilágyi, *i. m.,* 42; Borbély, *Debre és Döbrö, i. m.,* 182; Uő, *A* Lúdas Matyi *és az olvasás…, i. m.*

21 Emellett még Fazekast a tanirodalomnál is szerepelteti a Diószegi Sámuellel írt Magyar fűvész könyv (1807) miatt. Szvorényi József, *Magyar irodalmi szemelvények: Kézi-könyvűl a felgymnasiumi V-VIII-dik osztályi ifjúságnak a magyar nyelv- és irodalomban oktatására, a szónoklat s költészet elméletének és a magyar irodalom történetének vázlatával,* II, Pest, Heckenast, 1866, 678, 682.

22 Eredetileg a Szépirodalmi Szemlében 1847-ben jelent meg folytatásokban, a könnyebb áttekintés végett tanulmányomban az alábbi kiadást használtam: Henszlmann Imre, *A népmese Magyarországon = Folklorisztikai tudománytörténet: Szöveggyűjtemény, 1840–1900,* I, szerk. Dömötör Tekla, Katona Imre, Voigt Vilmos, Bp., Tankönyvkiadó, 1978, 246–321.

23 Gulyás Judit, *A magyar mesekutatás kezdetei: Henszlmann Imre komparatív-tipológiai és szimbolikus-mitológiai mesetanulmányának koncepciója*, Ethno-lore: a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve, XXX(2013), 37–68, itt: 55–57.

24 Henszlmann, *i. m.,* 250, 317–321.

Tündérvölgy és *Csongor és Tünde* című művei mellett.[25] Habár a *Lúdas Matyi* a magyar népmesekatalógus trufa- és anekdotakatalógusában AaTh 1538 típusszámon szerepel, míg női párja, az *Okos Zsófi* (AaTh 883B) pedig a novellamesék között, az irodalmi művet nem lehet kétkedés nélkül meseként kezelni. Ha összevetjük a hasonló típusszámon feltüntetett mesékkel, a nippuri szegény ember történetével[26] vagy akár a trunki változat[27] szövegével, akkor látható, hogy a népmesékben nem kérdőjeleződik meg a bosszúálló figurák pozíciója, s nincs elmarasztalható momentum a jellemükben, amely megingathatná a revans jogos voltát. Gulyás Judit szerint az „egykorú befogadók értelmezési zavara […] annak is tulajdonítható, hogy nehezen tudták a mesei szüzsén alapuló művet az ismert műfaji hagyományok sorában elhelyezni és megfelelő olvasási stratégiát kialakítani".[28] Ezzel a megállapítással összecseng azon felvetésem, hogy ez a „félreolvasási zavar" a XIX. századi tündérmesei „divathullámban" gyökerezhet, ugyanis a korabeli irodalmi és ponyvafeldolgozások elsősorban a tündérmesei szöveghagyományból táplálkoztak, és talán emiatt bővült ki Balogh István 1838-tól játszott színműve (bár nem a magyar mesevilág csodás alakjaival), akárcsak Tatár Péter ponyvahistóriája is egy tündéries kerettörténettel.

Tündéries széphistória és bohózat

Az 1815-ös megjelenést követően a *Lúdas Matyi* folyamatosan jelen volt különböző ponyvákon is, kisebb-nagyobb módosításokkal. A szerző-, hely- és nyomdajelölés nélküli első kiadást követő változatok mellett fennmaradt egy ponyvai sajtó alá rendezés nyomait őrző második kiadású példány is (1847), melyben a következő olvasást „könnyítő" és egyben módosító szerkesztési lépéseket tette feltehetően Benedik Director piarista gimnáziumi igazgató. Áthúzta az F. M. monogramot és a 2. kiadás jelzését, kihúzta a Phaedrus-idézetet és a Werbőczi lapalji jegyzetet, a 'levonás' helyett pedig „négy szakaszban" tervezte újra kiadni a szöveget: *Ama rég' elhíresedett Lúdas Matyi története. Egy Eredeti Magyar Rege Négy szakaszban legújabban kiadva. M. Ovárott. Czéh Sándor sz. Könyvnyomtatónál.*[29] A módosításokon is látszik a ponyvára való áttétel szándéka, ugyanis az anonimitás és az egyszerű olvasási kontextus megteremtése a ponyvai létmód jellemzői.

25 Horváth, *i. m.,* 252.

26 Julow Viktor, *A nippuri szegény ember meséje és a* Lúdas Matyi *ó-romániai népmesemintájának kérdése,* ItK, 67(1963), 678–690.

27 Faragó József, *Egy moldvai csángó Ludas Matyi-mese,* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 4(1960), 255–268.

28 Gulyás Judit, *A magyar történeti mesekutatás,* Ethnographia, 123(2012), 317–343.

29 Kozocsa, *i. m.,* 126–127; FMÖM I, 311–314.

Szinte félszáz évvel az első kiadás után jelent meg egy teljesen új, az eredeti művet csak nyomokban felhasználó ponyvaátirat Tatár Pétertől, mely tanulmányom további vizsgálati tárgya lesz. Medve Imre (1818–1878) Tatár Péter álnéven a XIX. század egyik legtermékenyebb ponyvaírója volt, és meglehetősen sokszínű szövegkorpusszal dolgozott.[30] A *Ludas Matyi élete és kalandja: Tündéres széphistória 12 versben és 12 képpel* (1864) című ponyvairodalmi alkotás szinte a tízszeresére duzzasztotta, több epizóddal megtoldotta, s magyar hagyományoktól idegen tündérvilágba helyezte át az eredeti művet. Tatár elsősorban nem Fazekas szövegét dolgozta át, hanem egy átirat, Balogh István *Lúdas Matyi* című színműve (1838) alapján dolgozott.[31] Formailag nem sok változtatást eszközölt Tatár, és az igényesebb megfogalmazásra sem törekedett, csak arra ügyelt, hogy a tizenkettes szótagszám és a sorvégi páros rímek meglegyenek. A művekből vett példa:

Balogh:

Sára — No, te ördögök szekrénye, te alamuszi, még sem mozdultál helyedből? Te ingyenélő, haszontalan kenyérvesztegető, azt várod, hogy a sült galamb szádba repüljön? Mi lesz belőled? Alig van egy falat száraz kenyerünk s még sem igyekszel többet keresni.[32]

30 Medve Imréről: Gyöngyösi Klára: *Tatár Péter = Új Magyar Irodalmi Lexikon, P–Zs*, 2., bőv. kiad., főszerk. Péter László, Bp., Akadémiai, 2000, 2216; Szinnyei József: *Medve Imre* = Sz. J., *Magyar írók élete és munkái,* VIII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1902, 987–993; Kovács I. Gábor: *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig: A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata,* Bp., Akadémiai, 1989, 140–146.

31 Balogh István, *Ludas Matyi: Bohózat három felvonásban,* kiad. Bayer József, Bp., Franklin, 1898 (Régi Magyar Könyvtár, 9). Balogh István (1790, Lucs–1873, Pest) színész, színműíró és -fordító. Nemesi származású. Pécsett járt iskolába, majd kapcsolatba került a német színházzal. Vándormotívumokból, irodalmi előképek nyomán, sőt napi hírekből írt színdarabokat, dramatizált, átdolgozott és megzenésített szövegeket; bábváltozatot és előképeket is formált belőlük. Legismertebb munkáit (1812: A*ngyal Bandi, Cserny György;* 1827: *Az aranyhajú Tündér Ilona;* 1838: *Ludas Matyi, Mátyás diák*) országszerte játszották. Dramatizálta Mészáros Ignác *Kartigám*ját és Csokonai *Dorottyá*ját, bábszínműnek dolgozta fel a Don Juan-témát és az *Árgirus*-históriát. Németből 30 vígjátékot, zenés bohózatot fordított. Vö. *Új Magyar Irodalmi Lexikon,* I, *A–Gy,* 2., bőv. kiad., főszerk. Péter László, Bp., Akadémiai, 2000, 125.; Pór Anna, *Balogh István és a 19. század elejének népies színjátéka,* Bp., Akadémiai, 1974 (Irodalomtörténeti Füzetek, 86).

32 Balogh, *Ludas Matyi* (1. felvonás, 3. jelenet), 40. Az egyezések annak ellenére is szembetűnőek, hogy Bayer József négy különböző fennmaradt szövegkönyvet vont össze: egy 1838-ból fennmaradt súgókönyvet „L. M. tüneményes énekes játék 3 felvonásban" címmel, az eredeti partitúrát (1838), egy 1855-ös kiadást és egy saját példányt, amely a vidéki előadásokhoz átalakított, rövidített változat. Balogh, *i. m.,* 30–31. Balogh művéről lásd még Pór Anna, *Ludas Matyi százéves útja a népmesétől a színpadig*, Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1963, 99–122.

Tatár Péter:

Sára pedig igy szól: Ördögök szekrénye,
Te ingyenélő, te családodnak szennye,
Kenyérvesztegető, haszontalan hüle,
Ugyan mondd meg már, hogy mi lészen belőled?
A sült galamb nem fog szájadba repülni.
Meglásd restségeddel felfogunk még sülni,
Alig van kenyerünk, s te mégis csak henyélsz,
S minden munka nélkül és dologtalan élsz […][33]

Balogh:

Matyi [énekel]: Rhetor voltam absolutus,
Ötszáz diák szót tudok;
Abból, ha kell, stante pede
Exament is adhatok. […]

Tudok is én diákúl eleget, közel 500 szót. Canis mater… hát nem diákúl van ez? Mégis mindig mocskol anyám asszony, hogy nem dolgozom. Majd bizony a ki annyit tud diákúl, az eke szarva után kapkodjék![34]

Tatár:

Ludas Matyi igen derék legény talpán,
Mivel öt iskolát és felet kijárván,
Deákul is tudott avagy ötszáz szavat,
Azért utálta meg ő az eke szarvat.
Egész nap hevert és legfölebb pipázott,
Édes anyja Sára hiában lármázott.[35]

Érdemes azonban itt megemlíteni, hogy Fazekas Mihály, Tatár Péter története, sőt a ponyvaváltozat előzményeként szolgáló Balogh István színműve is különböző közönségnek íródtak. Balogh kétféle darabváltozatot is írt: egyet a pesti közönségnek (középosztály), és egy „vidéknek" szánt darabot, amelyből ki-

33 Tatár Péter, *Ludas Matyi élete és kalandja: Tündéres széphistória 12 versben és 12 képpel,* Pest, Bucsánszky, 1864. Az idézetekhez egy 1869-es kiadást használtam (OSZK PNy 76): Tatár, *i. m.,* 11.
34 Balogh, *i. m.,* 39–40.
35 Tatár, *i. m.,* 10.

hagyta a tündéries keretet és népdalbetétekkel bővítette.[36] Tatár Péternek pedig a *Lúdas Matyi* is csak egy szórakoztató *história* volt a sok közül, amely különböző rétegek kezébe is eljuthatott.

A ponyván megjelenő történet tündérország bemutatásával kezdődik, ahol a béke (Szelidates) és a durvaság (Gorombates) szellemeinek vezérei a tündérkirály elé járulnak és a földi uralkodás jogát kérik. A tündérkirály bölcsen úgy dönt, hogy aki több követőt talál magának a földön, az uralkodhat az elkövetkezendő időszakban. Ezután a földön Matyi és anyja, Sára alkudozásával folytatódik a történet. Érdekes változtatás (mind a színműben, mind a ponyván), hogy Matyi lustálkodó viselkedése magyarázatot kap: ő tanult diák, s ezek után nem fog földmunkát végezni, bár később Sára asszony utal rá, hogy Matyinak nem sok esze van, és csak a szamarak padját koptatta az iskolában. Miután megegyeznek a libákban, s Sára valami útravalót készít Matyinak, eközben a legény szerelmével, az árva Iluskával [!] találkozik, akivel majd együtt megy el a döbrögi vásárba. Döbrögiről egy hosszabb leírás következik, amelyben jobbágyaival kegyetlenül bánó, a gasztronómiai élvezeteknek hódoló uraság képe bontakozik ki. A vásári jelenet hasonlóan zajlik, mint Fazekasnál, azzal a különbséggel, hogy Döbrögi a ludak mellett Ilusra is szemet vet. Matyi 50 bot büntetést kap, amiért nem adta olcsóbban a libáit és nem emelt kucsmát az uraság előtt. Döbrögi el akarja fogatni Ilust, de Matyi nem engedi. Harcba keveredik a hajdúkkal, megsebesül, ekkor Gorombatesz közbelép: Matyit leüti, fegyverét elveszi, Ilust eközben börtönbe zárják. Amikor Matyi feleszmél, bosszút fogad és világgá megy. Először a Bakonyban akar zsiványnak állni, de ráeszmél, hogy ez az életmód nem neki való. Hősi figurához nem illő módon öngyilkos gondolatokkal is eljátszik végső elkeseredettségében, amikor megjelenik neki a részvétlenség tündére, és segítséget ígér. Eközben Döbrögi mindenféle ígéretekkel próbálja magához édesgetni Ilust, aki hűségesen állja a próbát. Még a házasságot is tervezi, miközben Matyinak vaskalitkát szán. Ez a mozzanat némileg a *Jancsi és Juliska* (AaTh 327) mese azon jelenetére hasonlít, amikor a boszorkány erdei házában ketrecbe zárja Jancsit, és hizlalóra fogja:

> S bezáratván őtet [Matyit] egy vaskalitkába
> Te fogod etetni háromszor napjába. […]
>
> Hanem Ludas Matyit azt el kell fogatni,
> És rögtön ide a kastélyba hozatni […]
>
> Egy nagy vaskalitkát kell kovácsoltatni […]

36 Pór, *i. m.*, 65–66; Balogh, *i. m.*, 31–32. A színmű egykorú fogadtatásáról: *Uo.*, 15–30.

És Iluskával ott addig hizlaltatom.
Míg ily szép termetü nem lesz mint én magam,
Vagy megdöglik bubánatában.[37]

Majd Matyi megjelenik olasz ács képében, ám egy verés után a többit Gorombatesnek és szolgáinak engedi át, ahogy a második verés jogát is. A pénzt mindkét alkalommal elveszi. A harmadik verés azonban elmarad:

S bár vigyázott, mégis hozzá eljutottam
Harmadszor is, most hát mit csináljak kenddel?
Kérdi Matyi. Jaj csak életem ne vedd el,
Rimánkodik mostan Döbrögi hisz bánom,
Hogy ugy bántam veled multkor a vásáron.
Látja az ur! Mondja Matyi, egy ujjal sem
Bántom én most, mivel ön is kegyelmesen
Bánik mindenekkel, hát megszűnt bosszúm is,
Mert mint te bánsz mással, ugy bánnak mások is
Te veled, ezt tartja az irás, hát öntől
Én azt követelem, az üldöztetéstől,
Mentsen fel az úr, és a multat feledjük,
És ezentúl egymást ne féljük s kerüljük,
Most magára hagyom s fontolja meg minek
Vagyon nagyobb haszna, vajjon a szelidségnek
Vagy a durvaságnak; most Isten áldja meg,
A viszontlátásig, mert már én elmegyek.
Matyi ment Döbrögi egyedül maradva
A gyeppadra visszaüle gondolkodva,
S igy szólt önmagában: Matyi megszégyenit,
Durvaság helyett ö szelidséggel fenyit,
Pedig ö csak koldus, én meg nagy ur vagyok,
Oh Istenem az én hibáim mily nagyok,
A miveletlen és durva sziv eltaszit
Mindenkit, s mit az ölyv összetép és szakít
Minden nemes érzést, s az igaz mondás is,
Hogy mint te bánsz mással, úgy bánnak mások is
Te veled, azért hát szelidség angyala
Szánj meg engemet és térj be szegény lakomba.[38]

37 Tatár, *i. m.*, 44, 47.
38 *Uo.*, 76.

Ekkor egy rózsafellegben leereszkedik Szelidatesz, s a kegyetlen földesúr „megszelídül", a nép őt ünnepli, miközben Matyi és Ilus Sáránál rejtőzködnek. (Mi lett a bosszúálló, határozott Matyival?) Matyi anyja pedig közbenjár a fiatalokért Döbröginél, aki megbocsátást ígér [!] Matyinak és Ilusnak, majd így is cselekszik, s megteszi a legényt gazdaembernek és jószágőrzőjének.

> Matyi és Iluska kihallgatásra vár […]
>
> Ámde Sára asszony bebujt a nép közé,
> S Döbröginek mondá, hogy itt vannak ám már,
> S a sátoron kívül kegyelmet kér egy pár,
> Hogy hódolatukat ők is megtehessék,
> S a kegyes uruknak kezéből vehessék.
> Amint ezt hallotta Döbrögi eléjük
> Ment és oda állott mosolygva közéjük,
> És kezét nyujtotta Matyinak, Ilusnak,
> Kik érzékenyedve szólani nem tudnak.
> Végre Matyi szólott: a tensúr megbocsát,
> Döbrögi rámondja: persze hogy megbocsát,
> Még pedig szivéből, és hogy láthassátok,
> Hogy megbocsátottam, én leszek atyátok. […]
>
> [Döbrögi] A nyarat mindig itt népei közt tölté
> Jövedelmét soha külföldön nem költé
> S ilyenkor Matyival el-elvadászgatott
> A multak emlékén egy nagyot kaczagott. […]
>
> A sirkertben egymás mellé temettetek,
> És igaz szűvből ők meg is könnyeztettek.[39]

A ponyvatörténetben meglepő módon alakul Matyi és Döbrögi jellemfejlődése. Matyi és Döbrögi egyaránt lustálkodó, unatkozó figuraként indul, bár Matyi a tanultságára hivatkozva nem dolgozik. Döbrögi a jószágelkobzást és botozást azzal tetézi, hogy Ilust is elfogatja. A bosszúállást fogadott Matyi először Bakonyban próbál szerencsét, de Szilaj Pista figurájának alteregójaként nem tud azonosulni a betyárélettel, s végső elkeseredettségében azon gondolkozik, hogy megöli magát. Ez az elgyengülést mutató mozzanat kissé ellentétben áll a bosszúállást életcélként kitűzött Matyi karakterével, és a későbbiekben sem ő lesz a bosszúnak tényleges aktív cselekvője, hanem Gorombatesz. Egyedül akkor lát-

39 *Uo.*, 83–84, 86.

szik Matyi ereje, s akkor okoz változást Döbrögi felett, amikor morális alapon elengedi a harmadik verést. Ekkor Döbrögi is elgondolkozik cselekedetein, bár az igazi változásához tündéri beavatkozás kell. Noha ebben a jelenetben Matyi volt kegyelemosztogató szerepben, Döbrögi pálfordulása után – mely szintén nem szokványos népmesei fordulat – mégis bujdokol és fél. A rend csak Döbrögi nyilvános megbocsátása után áll helyre. Összességében a ponyvaváltozatban Döbrögi figurája jelenik meg pozitívabb színben,[40] Matyi pedig egy kitörni és cselekedni akaró, de mindig a kezdeti állapotába visszaeső ifjú, akit Döbrögi emel fel.

A Balogh-színdarab és Tatár ponyvája közötti tartalmi egyezéseket, különbségeket az alábbi táblázat mutatja be:

Szereplők	**Balogh István**	**Tatár Péter**
tündérvilág	✓	✓
tündérkirály	✓	✓
Gorombatesz, durvaság szelleme	✓	✓
Szelidatesz, szelídség szelleme	✓	✓
Csók, szerelem tündérkéje	✓	Ø
Pletyka, rágalom tündérkéje	✓	Ø
Ilus, Ludas Matyi kedvese	✓	✓
Sára, Matyi anyja	✓	✓
Kobak, Döbrögi ispánja	✓	✓
szakács	✓	✓
Kaloda Mihály, öreg bíró	✓	✓
Iram Jancsi, kisbíró	✓	Ø
Tartalmi elemek		
Matyi „lustaságát" a tanultságával igazolja	✓	✓
Döbrögi vásárban: pálinkát hazavivő férfi	Ø	✓
Döbrögi vásárban: tojásáruló asszony	✓	✓
A Döbrögitől elrendelt verés oka: Matyi drágábban akarta adni a libáit + feltett kucsmával beszélt Döbrögivel	✓+ Ø	✓
Ilust fogva tartja Döbrögi	✓	✓
Matyi a lúdjaiért és Iluskáért is bosszút esküszik	✓	✓

40 Ennek okára talán Békés István adhatja meg a választ: „Tatár Péter időszakonként megfontoltan kiszolgált különböző […] irányzatokat. […] Patkó Bandi betyárhistóriájában messziről elkerüli a plebejus, az úrellenes, az antiklerikális utalásokat." Békés István, *Magyar ponyva Pitaval: A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig,* Bp., Minerva, 1966, 183.

Szereplők	Balogh István	Tatár Péter
betyár motívum	Ø	✓
Döbrögi vaskalitkába akarja záratni Matyit	Ø	✓
a veréseket Gorombatesz végzi	✓	✓
elmarad a 3. verés	✓	✓
tündérkirály ítélkezése (a mű végén)	✓	Ø
Döbrögi megházasodik	Ø	✓
Döbrögi „mintaföldesúrrá" válik	✓	✓

A Balogh Istvánnál megjelenő tündéri keretet Nicolini Eugenia az osztrák színész és drámaíró, Raimund Ferdinand hatásával magyarázza, Pór Anna pedig közönségcsalogató eszközként jellemzi, melyre Bayer József szerint szükség is volt a pesti színház kezdeti éveiben.[41] Nicolini nemcsak Szelidatesz és Gorombatesz ábrázolását, hanem Kobak, Ilus és Döbrögi alakjainak megformázását is raimundi hatásnak véli Baloghnál.[42] Tatár Péter az aktív, cselekvő tündéri világ mellett egy passzív isteni világot is ábrázol. A tündérek jönnek, ha hívják őket, és segítenek is, ha az ember elfogadja elveiket. Ezzel szemben Istent csak megszólítják, imádkoznak hozzá, a Bibliára is több utalás történik, de az isteni beavatkozás érthető módon elmarad, mert ez a tündérvilág lényegét kérdőjelezné meg. Mindesetre a háttérből is erős hatással bír, ugyanis Matyi egy bibliai mondásra (Máté 7, 2) hivatkozva hagyta el a harmadik verést.[43] További példák:

Matyi: Jaj, ki segit rajtam! végre felkiáltott,
Erre feje fölött egy nagyot villámlott.
Elsötétült az ég, dörgő zivatar kelt,
Melyből egy hang Matyi jajára igy felelt:
Én segitek rajtad csak kövesd elveim,
Én és valamennyi manó, s szellemim!
És egy sötét alak állott Matyi előtt,
Ki a villám szárnyán a fergeteggel jött.
De ki vagy te? Kérdi Matyi csodálkozva,
Ki az én sorsomba most beavatkozva,
Szolgálatodat im nekem felajánlod. […]

41 Nicolini Eugenia, *Az érzelmes tündérjáték: Raimund hatása a magyar drámairodalomra* (bölcsészetdoktori értekezés), Bp., 1912, 43; Pór, *i. m.,* 103; Balogh, *i. m.,* 3.

42 Nicolini, *i. m.,* 45.

43 Ez az utalás a színműben is megvan: Balogh, *i. m.,* 86.

A részvétlenségnek vagyok én tündére
Visszaszerzem én, s megbosszulom a tettet. […]

Csak ünnepélyesen azt igérd meg nekem,
Hogy elfogadod s nem tagadod meg elvem.[44]

Ilus: Felkiáltván: Oh jaj! rajtam ki segíthet?
Midőn e szót hallja: én! most feltekintett
Előtte egy bájos szép tündéralak áll,
Könnyebb és átlátszóbb a hold sugaránál. […]

Oh ki vagy te bájos nő! kérdi Iluska […]

Szelidates nevű tündérasszony vagyok. […]

Ki követi az elveimet hiven,
azt segitem én is, azért maradj itten. […]

S alig hogy hálákat adott Istenének [Ilus]
Börtönébe Kobak s egy hajdu lépének"[45]

Amikor Döbrögi álmot lát, Kobak az álom sikerességét Potifár esetével próbálja alátámasztani.[46] Az alábbi példa Döbrögi jellemváltozását is mutatja, az egykor mindenható földesúr alázatos uralkodóvá válik:

Végre jöve Sára és térdre borula,
Fiának Matyinak kegyelmet koldula,
De Döbrögi igy szólt a térdepelőhöz:
Keljen fel jó asszony; ha járul Istenhez,
Csak akkor boruljon földre, de előttem,
Hogy letérdepeljen, azt nem engedhetem
Keljen fel és inkább vigye meg fiának
És Iluskának is ő szép mátkájának,
Hogy bocsánatomat birják mind a ketten […][47]

44 Tatár, *i. m.,* 35–36.
45 *Uo.,* 40–41.
46 *Uo.,* 46.
47 *Uo.,* 82.

A másik jelentős szövegbázist Petőfi Sándor *János vitéz* (1844) és *Szilaj Pista* (1846) című művei adják, amelyekre már Baros Gyula is felhívta a figyelmet.[48] Tatár más történeteiben is előszeretettel idézett Petőfi műveiből.[49] A *Lúdas Matyi*ban szóról szóra egyeznek a sorok Petőfi műveivel: a *Szilaj Pistá*ból átvett részt némileg bővíteni kellett, mert nem azonos szótagszámban íródtak a sorok. A *János vitéz* esetén viszont szó szerinti plágiumról van szó, csupán egy-egy szóban van eltérés (például a Jancsi helyett Matyi szerepel). A *Szilaj Pistá*ból került át Matyi szerelmi vallomása Ilusnak és a betyárkodás jelenete:

Petőfi Sándor: *Szilaj Pista* (1846)	Tatár Péter: *Lúdas Matyi…* (1869)
Mikor átért a szép révészlegény,	„Mert ki nem mondhatom, a hogyan szeretlek,
Jó dolga lett rózsája kebelén.	Nálad nélkül én már hidd el nem élhetek.
Csókolóztak… de nem mondom ezt el!	Erre csókot kapott… de nem mondom ezt el!
Tele van a világ irígyekkel.	Mert tele van ezen világ írigyekkel.
Legtüzesebb bor a szép lyány csókja?	Hej tüzesebb bor a szép lány csókja,
Csók az észnek könnyen zavarója;	Pedig a csók könnyen az ész zavarója;
Pistának is megzavarta eszét,	Matyinak is mostan megzavarta eszét,
Származott is tőle tarka beszéd.	Származott is tele tarka-barka beszéd.
„Lidi lelkem, Lidim, galambocskám,	Iluskám, Iluskám lelkem, galambocskám,
Gyöngyvirágom, aranyos halacskám,	Gyöngyvirágom, rózsám, aranyos halacskám,
Gyémánt gyűrűm, csillagom sugára,	Gyémánt-gyürüm, fényes csillagom sugára,
Csókolj agyon hajnal hasadtára.	Csókolj agyon engem hajnal hasadtára.
Fekete a pillád, kék a szemed,	Fekete a pillád, gyönyörű kék szemed,
Mint mikor a felhő kettéreped.	Mint mikor a felhő éjjel ketté reped,
A megrepedt felhőben kék az ég,	Megrepedt felhőben szép tiszta kék az ég,
S mint ebben a csillag, szemed ugy ég.	S mint ebben a csillag, két szép szemed ugy ég.
Ha egyetlen egy füzért fonnának	Ha egyetlen egy nagy füzért fonhatnának
Minden virágából a világnak,	Minden rózsájából ennek a világnak,
Át nem érné az én szerelmemet,	És az körülfogná a nagy mindenséget,
Olyan nagy!… s az egyedül a tied.	Még sem érné által az én szerelmemet:
	Mert olyan nagy az! és egyedül a tiéd,
	És azt semmi erő nem morzsolhatja szét,
Szerelmemnek nincs határa, vége;	Mert annak nincsen sem határa, sem vége;
Hát a tied ily végtelenség-e?	Hát Iluskám tied ily végtelenség-e?
Csak szerelmed határát ne érjem,	Oh csak szerelmednek határát ne érjem,
Mert ott, kislyány, jaj néked, jaj nékem!	Mert ott, Iluskám, jaj néked és jaj nékem!

48 Baros Gyula, *Arany, Petőfi és a ponyvairodalom,* MKsz, 26(1918), 154–181, itt: 178–180.

49 Chikány Judit, *Ponyvavariációk Petőfire = Ki vagyok én? Nem mondom meg…: Tanulmányok Petőfiről,* szerk. Szilágyi Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 188–202.

Egy óriás alszik ott, angyalom,	Kegyetlen óriás alszik ott angyalom,
Egy óriás, az én indulatom;	És ezen óriás, az én indulatom;
Mihelyt odaérkezünk: fölébred,	És mihelyt mi odaérkezünk: fölébred,
S összeszaggat engem, úgy mint téged.”	S összeszaggat engem, összeszaggat téged!
Így beszélt az ifju révészlegény,	Így beszéllet hévvel a szerelmes legény,
De megnyugodt a lyány tekintetén,	De megnyugodt a leány tekintetén,
Tekintetén, mely ezt magyarázta:	Tekintetén, a mely csak azt magyarázta,
Szerelmének nincs vége, határa.	Hogy hű szerelmének nincs vége határa.
Még sokáig váltogatták a szót.	Még igen sokáig váltogatták a szót,
Közelökben a fülemile szólt;	Közelben csattogva a fülemile szólt;
Vagy tán nem is madár dalolása	Vagy tán nem is volt e madár dalolása,
Volt ez, hanem szivök dobogása.	Hanem volt ez inkább szivök dobogása.
Elváltanak egymástól végtére	Végre megindultak a csendes vidéken,
Szép reménnyel a jövő estére.	
Az ifju ment a révésztanyába,	
A leány ment apja kunyhajába.	
Csendesség volt az egész vidéken.	
Hajlott a hold lefelé az égen,	Hajlott már lefelé a hold is az égen,
Göncölszekér rúdja is leállott,	S mire a két vándor Döbrögen megállott,
A fiastyúk föl magasra szállott.[50]	A fiastyúk is már fel magasra szállott.[51]

A hajdúkkal való viaskodás jelenetéhez pedig valószínűleg Szilaj Pista és a vadász összeütközése szolgálhatott alapul:

> […] s a vásártér egyben
> Körül vala véve és talpig fegyverben
> Ott álla Döbrögi egész hadserege,
> Mely valami kétszáz főre is mehete;
> Matyi már egy hajdú puskáját is elvette,
> S azzal valamennyit mind leterítette
> Ki közel ment hozzá avagy Iluskához, […]
>
> [Matyi] Feje puskaagygyal kétszer is beűttetett; […]
>
> Száz hajdu s Matyi közt a viaskodásban. […]

50 Petőfi Sándor *Összes költeményei (1845. augusztus – 1846),* s. a. r. Kerényi Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003 (Petőfi Sándor Összes Művei: Kritikai kiadás, 4), 146–147. A könnyebb összehasonlítás kedvéért a Petőfi-mű strófikus szerkesztését nem jelöltem.

51 Tatár, *i. m.,* 15–16.

Végre Gorombates is eléglé a vért
Egy erős lökéssel csinált magának tért,
Matyit egy ütéssel földre terítette,
A fegyvert a kezéből rögtön ki is vette,
A mig eszméletelenül a Matyit ott hagyták,
A kedves Iluskát a hajduk elfogták, […]

Már Döbrög városa régen lenyugodott,
Midőn ájultából Matyi felocsudott,
Szélyel nézett, a hold gyönyörűen sütött,
S Döbrögön az óra tizenkettőt ütött.
Gondolkozott: álom avagy valóság-e?
A mi vele történt, de emlékezteté
Fejsebe mindenre, most eszébe jutott
Kedves Iluskája…[52]

A betyárnak állás:

Petőfi Sándor: *Szilaj Pista* (1846)	Tatár Péter: Lúdas Matyi (1869)
Vándo'lt Pista, hátra sem tekintvén,	Vándorolt bus Matyi, hátra sem tekintvén,
Meg sem állt, csak a Bakony közepén;	Meg sem állt előbb mint a Bakony közepén,
Bakonyerdő kellő közepében	
Megpihent egy vén cserfa tövében.	Aztán elpihent egy vén cserfa tövében,
Pihent ám, de nem pihent, csak teste,	Pihent volna, ah de nem pihent, csak teste,
Lelkét ő le nem csendesíthette.	Háborgó lelkét ő le nem csendesíthette,
Teste tó volt, lelke benne a hal.	Gondolata nyargalt fel s alá agyában
Bár a tó áll: a hal benne nyargal.	Mit tegyen e kétes szomorú sorsában;
	Hogyan boszulja meg a zsarnokon magát,
	S hogyan szabadítsa ki kedves Iluskáját.
	E két dolog forgott csak gondolatában,
	És így okoskodott mostan ott magában.
„Zsivány leszek, zsivány, utonálló,	Zsiványnyá leszek én, zsivány utonálló,
Végesvégül bitófa-cifrázó!	Végesvégűl aztán bitófa-cifrázó!
Mit bánom én? jussak a bitóra,	Mit bánom már én, ha jutok a bitóra,
Az lesz nekem legboldogabb óra."	Rám nézve már az lesz legboldogabb óra.
Kiült a nagy országút szélére,	Reggel ki is ült az országút szélére,
S várakozott jómódú vendégre,	És ott várakozott jó módu vendégre,
Kinek oly nagy teher lesz zsebében,	Kinek oly nagy teher lészen a zsebében,

52 *Uo.,* 28–29. vö. Petőfi, *i. m.,* 151.

Mint őneki bátorság szivében.
Jött is egy úr nem igen sokára,
Gyorsan hozta őt négy paripája,
Négy paripa cifra szép hintóban.
Fönn a bakon kocsis és hajdú van.
„Megállj!" kiált Szilaj Pista rája,
„Mozduljon, aki halálát várja!"
A halálra egynek sem volt kedve,
Megállottak, kővé merevedve.
Pista odalépett s minden zseben
Keresztülment lelk'ismeretesen:
Amit talált, szépen ki is szedte,
Messzely bor árát sem hagyott benne.
„Elmehettek!" szóla mostan Pista;
„Hó, megállj!" kiált rá a kocsisra,
Ki az ostort már kezébe vette,
„Nem vagyok én zsiványnak teremtve…
Itt van, uram, egy fillérig pénze."
Az úr reá nagy szemekkel néze,
Nem tudta: a dolgot mire vélje?
Tán csak tréfál a haramja véle?
Nem tréfált ő, a pénzt visszaadta,
A hintónak hátát fordította,
És elindult és tovább bujdosott.
Vitt magával bánatos haragot.[53][54]

Mint ő neki vagyon bátorság szivében.
Jöve is egy nagy ur nem igen sokára,
Gyorsan hozta őtet négy pejparipája,
Négy pejparipája czifra szép hintóban
Fönn a bakon pedig kocsis és hajdu van.
Megállj! kiált Ludas Matyi rögtön rája,
Mozduljon itt a ki a halálát várja!
Ámde a halálra egynek sem volt kedve,
És ők megállottak, kővé merevedve,
Ludas Matyi odalépett s minden zseben
Rögtön keresztülment lelkiismeretesen;
És a mit ott talált szépen ki is szedte,
Még csak egy polturát sem hagyott ám benne.
Immár elmehettek! Matyi parancsolja,
De a lovak utját ismét csak elállja,
S igy szól az urhoz a kocsijához menve!
Bizony nem vagyok én zsiványnak teremtve!
Ime, itt van, uram, egy fillérig pénze.
Erre az ur reá nagy szemekkel néze,
Mivel nem tudta a dolgot mire vélje?
Gondolta, tán tréfál a haramja vele?
De bizony nem tréfált, a pénzt visszaadta,
Urnak és hintónak hátát fordította,
Elindult, s a sürü erdőbe bujdosott,
S egy nagy cserfa alatt könnyezve lerogyott![54]

Éppígy a *János vitéz* ihlette a tündérvilág ábrázolását, Matyi vándorlását és Ilus alakját. Tatár Péter még a pásztoröltözetet is meghagyta Matyinak – ebből is látszik, hogy a legtöbb esetben csak szövegpanelként kezelte Petőfi művét, a történetbe nem olvasztotta be szervesen ezeket a részeket.

A fényben ragyogó szép hajnalcsillagban,
Csupa szellemekkel telt tündérországban,
Hol az örök élet, boldogság, szerelem,
A kert és a mező örökösen terem.
S telet nem ismernek, mert mindig tavasz van,
S egész tündérország úszik illatárban […][55]

53 *Uo.,* 152–153.
54 Tatár, *i. m.,* 34–35.
55 *Uo.,* 3 (1. rész).

Az alábbi idézetből is látszik, hogy szinte szó szerinti betoldásról van szó, bár a „ponyvaírói morál szerint az efféle plágium közkeletű szokás volt”:[56]

Indult; nem nézte *ő e perczben* hol az ut,
Mert neki már mindegy volt akárhova jut.
A *csárda* messzire volt már háta megett,
Nem látta lobogni a pásztor-tüzeket,
Mikor utoljára megállt s visszanézett,
Szivében iszonyu kint és fájdalmat érzett.
Ha ekkor mellette lett volna valaki,
Hallotta volna őt nagyot sóhajtani;
A levegőeget daruk hasitották,
Magasan repültek, azok sem hallották:
Ballagott, ballagott a halk éjszakában,
Csak nehéz subája suhogott nyakában;
Ő ugyan subáját gondolta nehéznek,
Pedig a szive volt oly nehéz szegénynek.
Mikor a nap felkelt, s a holdat elküldte,
A puszta, mint tenger feküdt körülötte;
A nap fölkeltétől a nap enyészteig
Egyenes rónaság nyujtózkodott végig.
Nem volt virág, nem volt fa, nem volt bokor ott,
A harmat apró gyér füveken csillogott;
Oldalvást a napnak első sugarára
Fölpiroslott egy tó; környékezte káka.
A tónak szélénél a káka közepett
Egy hosszú nyakú gém eledelt keresett,
És a tó közepén gyors halászmadarak
Hosszu szárnyaikkal le s fel szállongtanak.
Matyi csak ballagott sötét árnyékával,
S elméjének sötét gondolkozásával;
Az egész pusztában szélyel sütött a nap,
De az ő szivében éjek éje maradt.
Mikor a nap elért az ég tetejére,
Eszébe jutott, hogy falatozni kéne,
Tennap ilyen tájban evett utoljára,
Meg alig is bírta már lankadó lába.
Letelepült, elővette tarisznyáját,
Megette maradék darab szalonnáját.

56 Békés, *i. m.*, 182.

Nézte őt a kék ég, a fényes nap… alább
Bűbájos szemével a tündér délibáb.
A kis ebéd neki jó ízüen esett,
Megszomjazott rá, a tóhoz közeledett,
Kalapjának belemártá karimáját,
Ekép enyhitette égő szomjuságát.
A tónak partjától nem távozott messze:
Az álom a szemének pilláját ellepte;
Egy fűzfa tövében gyepre tette fejét,
Hogy visszanyerhesse elfogyott erejét.
Az álom őt oda vitte, a honnan jött,
Iluskája pihent hű karjai között.
Mikor a kis leányt csókolni akarta,
Hatalmas mennydörgés álmát elzavarta.
Szétnézett a puszta hosszában s széltében;
Nagy égiháború volt keletkezőben.
Oly hamar támadott az égiháború,
Mily hamar *Matyinak* sorsa lett szomoru.
A világ sötétbe öltözködött vala,
Szörnyen zengett az ég, hullt az istennyila;
Végtére megnyilt a felhők csatornája,
S a tó vize sürü buborékot hánya.
Jó hosszu botjára Matyi támaszkodott.
Lekonyitotta a karimás kalapot,
Nagyszőrü subáját meg kifordította,
Ugy tekintett bele a vad zivatarba.
De a vihar ami hamar keletkezett,
Oly hamar is hagyta el megint az eget.
Megindult a [f]elhő könnyü szélnek szárnyán,
Ragyogott keleten a tarka szivárvány.
Subájáról *Matyi* lerázta a vizet,
Miután lerázta, ujra utnak eredt.
Mikor a nap leszállt pihenni ágyába,
Szegény Ludas Matyit még vitte két lába,
Vitte őt két lába erdő belsejébe,
Sürü zöld erdőnek sötét közepébe;
Ott őt köszöntötte holló károgása,
Mely épen egy esett vadnak szemét ásta.
Sem erdő, sem holló őt nem háborgatván,
Ludas Matyi lassan ballag maga utján;
Erdő közepének sötét ösvényére

Leküldte világát a hold sárga fénye.
Vándorolt bús Matyi […][57]

A színmű, a Tatár Péter-féle ponyva és Fazekas művének viszonyát tekintve: elvétve található egy-egy átvett kifejezés, szófordulat az eredeti történet 1815-ös kiadásából. Erre egy tartalmi bizonyíték is akad, ugyanis Matyi német orvosként jelenik meg a második verésnél az adaptációkban az első kiadáshoz hasonló módon, míg az 1817-es kiadás hadi orvosként említi.[58] Az egyes egyezések ellenére is inkább a különbözőségek a jellemzőek. (Például Fazekas 20 libával indítja Matyit a vásárba, míg a feldolgozásokban csak 3 párat kér a legény az anyjától.)

A fent említett szövegkorpuszon kívül Tatár Péter felhasználhatta a korábbi ponyváinak szövegét is. Az a mozzanat például, hogy egy földesúr beleszeret egy falubeli lányba, akinek erőszakkal akarja elnyerni szerelmét, többször előfordul a *Magyar nép-históriák* sorozat ponyváiban is. A szöveganyagok, témák szabad vándorlását jelzi, hogy Tatár még ugyanebben az évben ilyen címmel ír egy másik történetet: *Markos Petyi csikós bojtár. 25 botot miként fizeti hétszeresen vissza Zsugory urnak. 7 szakaszban 8 képpel.*[59] Ebben a történetben szemben a *Lúdas Matyi* ponyvával, Petyi kikezdhetetlen pozitív jelleme és ártatlan megbotozása nagy hangsúlyt kap: „[…] a kastélyból kidobták ártatlanul, megszenvedve mint egy mártír, holott ártatlan volt, Zsugorynak rosz lelkülsége miatt kelletett e szenvedést kiállania".[60] Noha csak 25 botütés szerepel ebben a történetben, de Zsugory úr hétszer szenvedi meg különböző módokon (javaiban esik kár, testi épsége veszélyeztetik), s csupán egyszer kapja vissza ténylegesen a 25 botütést.[61] Még egy történet említhető itt szintén 1864-ből: *Ugri Matyi hires baka káplár kalandozásai szárazon és vizen születésétől fogva egész hazájába térteig és halálaig: 12 énekben, 12 képpel*. A történet egy Kótyonfitty nevű helységben kezdődik egy keresztelőre induló kompániával, akik a kocsmában felejtik a gyermeket a templom felé menet. A csecsemő valahogy eljut a patakhoz

57 Tatár, *i. m.,* 32–34 (5. rész), vö. Petőfi Sándor, *János vitéz,* IV–V. ének. Petőfi Sándor *Összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július),* s. a. r. Kiss József, Kerényi Ferenc, Martinkó András, Ratzky Rita, Szabó G. Zoltán, szerk. Kerényi Ferenc, Bp., Akadémiai, 1997 (Petőfi Sándor Összes Művei: Kritikai kiadás, 3), 46–49. Dőlt betűvel szedtem a *János vitéz*től való eltéréseket.

58 Vö. FMÖM I, 296. Itt Matyit német felcserként jelentik be Döbröginek.

59 Tatár Péter, *Markos Petyi csikós bojtár: 25 botot miként fizeti hétszeresen vissza Zsugory urnak,* Pest, Bucsánszky, 1864 (OSZK 83.226/18). A mű szerzőjeként megjelölt ifjabb Tatár Péter lehet, hogy nem azonos Medve Imrével (Szinnyei például nem jegyzi ezt a művet Medve Imre címszavánál), de a szakirodalomban nem találtam utalást ifjabb Tatárra.

60 Tatár, *i. m.,* 6.

61 Egy másik bosszúálláson alapuló történet Tatár neve alatt: Tatár Péter, *János gazda és az Iczik zsidó vagy A csalás és a hétszeri visszafizetés,* Pest, Bucsánszky, é. n., (Regekunyhó, 28), (OSZK 196.637).

vizet inni, ahol két lúd nyakába kapaszkodva érkezik a paphoz. E történet okán a névadás is egyszerűvé válik:

> És Mátyás nevet ő most csak azért kapott,
> Mert kereszteletlen is két ludat lopott.[62]

A keresztelkedés körülményei predesztinálják a gyermeket és a későbbiekben is lúdtolvajlás lesz a névjegye.

> De mert az ebédhez Matyi ludat lopott,
> A veres nadrágja jól kiporoztatott.
> Nosza ha a biró énrajtam hegedült,
> Mondá Matyi, midőn a ludczomb mellett ült,
> Hegedülök neki én is olyan nótát,
> Melyhez majd ő tartja igazán a kótát.
> Nagyon fajt Matyinak az a huszonöt bot,
> Melyet a ludankért hevenyébe kapott,
> Azért forralt boszút a bíró ellen
> És törte fejét valami jó cselen.[63]

Egy alkalommal így kerül összetűzésbe a bíróval is, aki 25 botütéssel bünteti, emiatt Matyi bosszút forral. Leendő esküvőjére meghívja az uraságot, hogy rajtakapja, amint szemet vet a menyasszonyára, ekkor Matyi elveri a bírót, aki szintén bosszút fogad Matyi ellen, aki leszokik a lúdtolvajlásról, majd sorozással vesz rajta elégtételt az úr. A történetíró innentől mindenféle kalandokba viszi Matyit, amelyek már nem a *Lúdas Matyi*hoz köthetők.

Pipa és pocak, avagy adalékok a *Lúdas Matyi* ikonográfiájához

Szilágyi Márton egy érdekességre is rámutat *Lúdas Matyi* képi tradícióját illetően a már említett tanulmányában: „Talán nem árt arra sem fölfigyelnünk, hogy az az ábrázolási tradíció, amely szerint a fiatal és snájdig Matyival egy idősebb és ellenszenvesen kövér uraság figurája állna szemben, nem Fazekas szövegéből ered: magából a *Lúdas Matyi*ból Döbrögi külsejére, korára és testalkatára nézvést semmit sem lehet megtudni, sőt, még az 1817-es kiadás rézmetszetei is egy

62 Tatár Péter, *Ugri Matyi hires baka káplár kalandozásai szárazon és vizen születésétől fogva egész hazájába térteig és halálaig: 12 énekben, 12 képpel,* Pest, Bucsánszky A., 1864 (OSZK 194.660), 3.

63 Tatár, *i. m.*, 4.

1–2. kép
Franz Seraphim Göbwart metszetei az 1817-es kiadásban
Vasárnapi Újság, 1884. augusztus 24., 540.

vékony, bajuszos, egyáltalán nem idős férfit ábrázolnak Döbrögiként."[64] Franz Seraphim Göbwart négy metszete későbbi kiadásokban is megjelent: 1870-ben Jókai Mór Üstökös című lapjában, majd 1884-ben a Vasárnapi Újságban *(1–2. kép),*[65] de ezen kiadások sem tudták visszafordítani Döbrögit a kövéresedés útján. Feltehetően Balogh István színművében (1838) jelenik meg először pocakos uraság képe (már a színlapon is egy testesebb ábrázolás látható),[66] bár Bayer József és Kardos Albert is utalnak egy korábbi Lúdas Matyi-színdarabra, amelyben például már van Ilus szereplő, s lehet, hogy ez a színdarab is hatott Baloghra és az ő ábrázolásmódjára, de sajnálatos módon nem sok adat maradt fent a színlapon kívül.[67] E szerint 1827. február 27-én *Árendás Putnoki vagy Ludas Matyi. Mulatságos Víg Játék 4 felvonásban. Írta T. Kováts Imre úr.* címmel vitték színpadra a művet.

64 Szilágyi, *i. m.,* 51.
65 Üstökös, 31(1870)/19, 209–215; Vasárnapi Újság 1884/24, aug. 17., 523–524, 539–540. Vö. Kozocsa, *i. m.,* 129.
66 Pór, *Balogh István…,* könyvvégi képmelléklet, 2. kép (1843-as pozsonyi előadás színlapja).
67 Balogh, *i. m.,* 14; Kardos Albert, *Mikor került a Ludas Matyi színpadra?,* EPhK, 23(1899), 189–190, itt: 190. A kritikai kiadás ezt a feldolgozást nem említi! Vö. FMÖM I, 313–314.

3. kép
Tatár Péter, *Ludas Matyi élete és kalandja: Tündéres széphistória 12 versben és 12 képpel,* Pest, 1864, 45. (OSZK 83.226)

Baloghnál hangsúlyos szerepet kap az evés, 12–13 fogás felsorolása után Döbrögi még megjegyzi, hogy valami baja lehet, mert nincs étvágya, s emellett 16 órákat alszik:

Kobak […] Délben 13 tál étel, este csak 12, de valamivel többecskét tálalva.
Döbr. Igaz keveset nem, de mégis szoktam valamicskét enni.
Kobak. Reggel néhány kalácsot sonkával vagy maradék sülttel. Utána gyenge juhturót, ha gyümölcs nincsen. Erre következik két csésze fekete kávé s a mellett a kellemetes döbrögi dohány füstje illatosítja a levegőt. Délben barna levessel, süteményekkel, gyenge bárány sülttel, bélesekkel kezdjük az ebédet. Húshoz mártások, azután töltött káposzta, disznóhússal, szalonával, kolbász rajta. Hanem túros-galuska meg rétes sohasem maradhat el. Ezután pörkölt húsok jönnek barna lével; végre sültek, de csak ritkán szárnyas állatokból.
Döbr. A szárnyas állatokat nem szeretem, mert nincs rajtok mit rágni.
Kobak. Utánna gyümölcsök, befőzettek, legvégre egy csésze fekete kávé, de a mely három csészével felérjen és olyan erős legyen, melytől a medve is megbődülne. Arra egy pipa dohány a döbrögiből.
Döbr. Én nem tudom, mi a bajom. Elvesztettem étvágyamat.
Szakács. Tán álmai nyugtalanok?
Döbr. Ostoba beszéd! Hogy lehetne az álom nyugtalan, hiszen csak tudok tán aludni. No bizony! ha még azt sem tudnék… Kobak! hány órát szoktam rendesen aludni?
Kobak. Rendesen tizenhatot."[68]

68 Balogh, *i. m.,* 48–49 (1. felvonás 8. jelenet).

Tatár Péter még kövérebb Döbrögit ábrázol, és a történethez mellékelt képeken is meglehetősen terjedelmesen mutatkozik *(3. kép):*

> […] mert bizony lehetett
> négy mázsa ötven font, hogyha nem hazudunk,
> Ilyen jól megtermett volt Döbrögi urunk. […]
>
> Kobak az ebédről eképen referál:
> Reggel néhány kalács sonkával és sülttel,
> Kemény tojás, torma, sajt puha kenyérrel,
> Erre vagy hét csésze kávé jó melegen,
> Mellé jó döbrögi füstje kellemesen.
> Délben barna leves két vagy három tányér,
> Aztán gyenge bárány-tokány, mennyi befér,
> Finom sütemények, béles ez a kezdete
> Az ebédnek, aztán jő még a veleje, […]
>
> néha unalomból azt is megkóstoljuk,
> Vagy jó kedvünkből a falhoz mázoljuk.
>
> A szakács […] éltében soh'sem látott ily hustornyot.[69]

Döbröginek a hasa mellett pipája is ikonszerűvé vált: nincs Döbrögi uraság hosszú szárú pipa nélkül. A pipázás már szintén Baloghnál is megjelent, s színlapon is pipával szerepel Döbrögi. Tatár ponyvája pedig Lúdas Matyi szájába is pipát képzel:

> Egész nap hevert és legfölebb pipázott, […]
>
> Sára asszony csipős, s gunyoló szavára:
> Kényelmesen gyujt rá a makra pipára.[70]

Ez később Szoboszlai Mata János fametszetén is visszaköszön, aki pipázó Matyit rajzol egy 1939-es kiadás címlapjára. Illusztrációjának másik érdekessége, hogy ő egy kicsit idősebb Matyi-ábrázolással játszik elődeihez képest.[71] A *Magyar Mesemondó* sorozatban jelent meg Csengeri János Lúdas Matyi átírása,

69 Tatár, *Lúdas Matyi…, i. m.,* 18–19 (3. rész).

70 *Uo.,* 10–11.

71 Fazekas Mihály, *Lúdas Matyi,* bev. Karácsony Sándor, [Szoboszlai Mata János címlapjával és 10 eredeti fametszetével], Debrecen, Exodus, 1939. Mata Jánosról lásd Szíj Rezső, *Mata János (1907–1944),* Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1986 [1987], 405–481.

4. kép
Csengeri János, *Ludas Matyi históriája, melyet régebben deákos versekben szerzett Fazekas Mihály, most pedig a magyar nép nagyobb gyönyörűségének okáért magyaros rigmusba szedett Csengeri János*, Bp., Méhner, [1890], (Magyar Mesemondó, 47), címlap. (OSZK PNy 6.533)

melyben szintén egy pocakos, pipázó uraság szerepel *(4. kép)*,[72] hasonló ábrázolás látható Divéky József 1917-es fametszetein, amelyek között egy félmeztelen Döbrögi is található (2. verés), melyben láthatóvá válik a hasa teljes valójában.[73]

Összegzés

Tatár Péter *Lúdas Matyi élete és kalandja: Tündéres széphistória 12 versben és 12 képpel* (1864) című ponyvairodalmi alkotásának hatástörténeti vizsgálata az alábbi eredményekkel szolgálhat: kirajzolódott egy átírt Döbrögi–Matyi viszony, amely a két szereplő külső megjelenítésének vizuális formálásával tovább erősítette és kidomborította Matyi központi figuráját, annak ellenére, hogy szöveg szinten az átiratok inkább az eredeti Fazekas-szöveghez kapcsolódnak Döbrögi-ábrázolásukkal: Döbrög földesura válik hőssé jellemfejlődésével, míg Matyi Döbrögi változását segítő karakterré „alacsonyul". A vizuális ábrázolások mégis rögzítették a figurák ikonikus, noha Fazekas művével nem összhangban álló képeit a köztudatban. Ilyen hatással bírnak a műre XX. századi film- és rajzfilmadaptációk is.

72 Csengeri János, *Ludas Matyi históriája, melyet régebben deákos versekben szerzett Fazekas Mihály, most pedig a magyar nép nagyobb gyönyörűségének okáért magyaros rigmusba szedett Csengeri János,* Bp., Méhner, [1890] (Magyar Mesemondó, 47).

73 Fazekas Mihály, *Lúdas Matyi: eredeti magyar rege négy levonásban*, [Divéky József fametszetei], Bp., Tevan, 1917. Online is elérhető a MEK Digitális Képarchívumában DKA–042331-es jelzet alatt.

TÜSKÉS ANNA

A Bagó Márton nyomdájában kiadott vallásos ponyvanyomtatványok

A vallásos ponyvanyomtatványok a populáris grafika egyik szeletét alkotják, kiadásukkal mintegy harminc nyomda foglalkozott a XIX. századi Magyarországon.[1] A nyomtatványok jelentős része ugyanakkor nyomdamegjelölés nélkül jelent meg, így nehéz a nyomdához kapcsolásuk. Az azonosításban segíthet a nyomtatványok tartalmának és illusztrációinak elemző összevetése. E kiadványok fő műfajai az ének, az imádság és a csodaleírás, központi témájuk Mária és Jézus tisztelete, illetve a búcsújárás.

Tanulmányom célja a Bagó Márton nyomdájában megjelent vallásos ponyvanyomtatványok képi világának és a kép-szöveg viszonynak a vizsgálata. Kutatásom során áttekintettem százhetvenegy, Bagó Mártonnál megjelent füzetet és további mintegy százötven, más magyarországi nyomdában kiadott vallásos nyomtatványt. Az áttekintett Bagó-kiadványok szinte mindegyikében van illusztráció címlapkép elhelyezésben, ritkábban fejléc és záródísz funkcióban. Az ábrázolások előképei, mintái nagyobbrészt a XVIII. századi Magyarországon kialakult búcsújáróhelyek sokszorosított grafikai ábrázolásai, kisebbrészt az új, aktuális egyházi törekvések (pl. Maria Immaculata koncepció dogmájának elfogadása) képi megjelenítései.[2]

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa.

1 Budapest: Bucsánszky Alajos, majd Rózsa Kálmán és neje (Ősz u. 20.), Bartalits Imre (III., Remetehegy; Eszterházy u. 5.; Eszterházy u. 12.; Budapest – Óbuda), Hunyadi Mátyás Intézet, Landerer Anna (Buda), A. Müller (Pest); Eger: Érseki Lyceum; Esztergom: Horák Egyed; Gyöngyös: Breuer M. Mihály; Hatvan: Jatzkó Lajos; Hódság (Szerbia, Vajdaság): Özv. Pfister Josef; Keszthely: Sógor György, Grünbaum Márk, Farkas János; Mosonmagyaróvár: Czéh Sándor; Nagykanizsa: Wajdits József; Nagyszombat (Tyrnau): Wenzel Jelinek; Nezsider (Neusiedl am See): Horváth J.; Pápa: Főiskola; Pécs: Schön József; Selmecbánya: Lorber Ferenc; Sümeg: Horvát Gábor; Vasdobra (Neuhaus und Tabor): Al. Landsraß (?) und Sohn; Vác: Magyar Királyi Szabad könyvnyomda, Plessel Lipót; Veszprém: Krausz Ármin.

2 Vö. Richard Jeřábek, *Leonardo da Vinci, Cranach d. Ä., Rubens, Velázquez und andere auf volkstümiche Weise = From Academic Art to Popular Pictures (The 5th international SIEF conference),* ed. by Nils Georg Brekke, Bergen, Bergen Museum–University of Bergen, 2000, 81–98; Knapp Éva, Tüskés Gábor, *Illusztrációk a 18. századi vallásos ponyvairodalomban* = K. É., T. G., *Populáris grafika a 17–18. században*, Bp., Balassi, 2004, 189–214.

A vallásos ponyvanyomtatványok kutatásának fő nehézsége, hogy a műfajból és a viszonylag igénytelen előállításból adódóan esetleges a példányok fennmaradása. Egy nyomda teljes kiadványsorozatát, bibliográfiáját több köz- és magángyűjteményből lehetne összeállítani.[3] Nem elég a magyarországi múzeumok, könyvtárak és magángyűjtemények áttekintése. A Bagó nyomda füzetei például amerikai gyűjteményekben is fellelhetők, és online katalogizálásuknak hála a magyar érdeklődők számára is kutathatók. Kutatásom során bukkantam a jelen vizsgálat tárgyánál kétszer nagyobb gyűjteményre, a burgenlandi Adalbert Riedl (1898–1978)[4] 696 tételes vallásos ponyvanyomtatvány-kollekciójára, amelyet 1969-ben adott el a Pennsylvania Egyetemnek, és amelynek katalógusát 2014-ben online közzétették.[5] Ez a gyűjtemény Bagó nyomdájának vallásos ponyvái közül huszonkettőt tartalmaz, de emellett más magyarországi nyomdák magyar, német és horvát nyelvű füzetei is megtalálhatók benne főként a XIX. századból (1746–1929): Johannes Wewerka Lajtabruckban (1), Bucsánszky Alajos (24), Rózsa Kálmán és neje (11), Bartalits Imre (13), Müller A. (1) Budapesten, Dick Ede Kismartonban (8), Bertalanffy Kőszegen (1), Horváth J. Nezsiderben (3), C. Romwalter (1) és G. Röttig & Sohn (1), A. Reichard (1), Székely (2), J. J. Siess (4) Sopronban, A. Schreiber (20) Pozsonyban, a püspöki nyomda (2) és Nitsmann J. (1) Győrben, Czéh Sándor (37) Mosonmagyaróváron. A katalógus a tételek címleírását tartalmazza, nem szkennelték be a gyűjteményt, így a tételes összevetésre jelenleg nincs mód.

A fametszetek és litográfiák jelentős része nem konkrét szöveghez készült illusztráció, hanem a nyomdász a meglévő dúcokból választott a szöveg tartalmához leginkább közel állót, vagy a megcélzott befogadó közönséget megszólítónak vélt ábrázolást. Ritkán, főként csodatörténetek esetében készültek új, önálló, a szöveghez szorosan kapcsolódó illusztrációk. A ponyvanyomtatványok kiadói, vásárlói és használói számára nem volt fontos, hogy a kép ikonográfiája megegyezzen a szövegben leírt esemény, búcsújáróhely ábrázolásával. A ponyvanyomtatványok esetében ezért nem alkalmazható a szépirodalmi művekre használatos tipológiák egyike sem.[6] A kép ikonográfiája és a szöveg tartalma kö-

3 Jelentős ponyvanyomtatány-gyűjteményt őriz többek között az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtára, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye és Szüry Gyűjteménye, a Magyar Néprajzi Múzeum és a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár. Néhány darabot közölt gyűjteményéből Szilárdfy Zoltán, *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből,* III, *Alkalmazott szentképek (16–21. század),* Szeged–Bp., SZTE–METEM, 2008 (Devotio Hungarorum, 12), 557, 561.

4 Tanár, politikus, néprajzkutató, 1950-től a Burgenlandi Tartományi Múzeum igazgatója.

5 University of Pennsylvania: Kislak Center for Special Collections, Rare Books and Manuscripts, Ms.Coll. 1048. Katalógus: http://dla.library.upenn.edu/dla/ead/ead.html?id=EAD_upenn_rbml_MsColl1048.

6 Illusztrációtipológiák összefoglalása és javaslat egy új tipológiára: Varga Emőke, *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban,* Bp., L'Harmattan, 2012, 49–63.

zötti kapcsolatban három fokozatot figyeltem meg a ponyvanyomtatványokon: 1) szoros kapcsolat, pl. Háromkirályokhoz szóló imádságot tartalmazó nyomtatvány címlapján a Háromkirályokat ábrázoló képet látunk; 2) laza, általános kapcsolat, pl. a Lourdes-i Mária-jelenések történetét tartalmazó füzet címlapján egy Mariahilf litográfia szerepel, nem a Lourdes-i Mária; 3) semmilyen kapcsolat, pl. egy gazdaságban apja akaratával szembeszálló fiatalemberrel történt csoda elbeszélését tartalmazó füzet címlapján a Háromkirályok szerepelnek.

A nyomda korabeli ismertségét egy irodalmi említése is jól bizonyítja. Mikszáth Kálmán a Pesti Hírlapban 1882-ben megjelent *Az új ezresek* című cikkének elején így ír Bagóról:

> Mióta arról a kolozsvári katonáról olvastam, ki majdnem egy kötet könyvet írt rá egy közönséges postai levelezőlapra, azóta kisebb respektussal viseltetem a tíz forintos bankók iránt. Hiszen azt mi író mesteremberek is csinálhatunk. Éppen meg van a tíz forint honoráriuma, aki nekifekszik s teleír egy tíz forintos bankó nagyságú papirost – persze a kolozsvári katona betűivel, amik bizony sokkal kisebbek lehetnek a Bagó Márton híres betűinél.[7]

Ez is bizonyítja, hogy a nyomda milyen széles körben ismert és „elismert" volt.

I. Kutatástörténet

A vallásos ponyvanyomtatványok kiadói közül a kutatás eddig főként a Pozsonyban, majd Pesten működő Bucsánszky Alajossal (1802–1883), a váci nyomdával, az Egri Nyomda Rt-vel és Réthy Lipót működésével foglalkozott részletesebben.[8] Kovács I. Gábor monográfiája a kalendáriumok műfaját helyezte vizsgálata középpontjába.[9]

Gyurián és Bagó nyomdájának történetével Borsa Gedeon és Novák László foglalkozott átfogóan, Pogány Péter mindössze néhány nyomtatványt közölt a

7 Mikszáth Kálmán, *Cikkek és karcolatok,* II, Szentendre, Mercator Stúdió, 2005, 590.

8 Bálint Sándor, *Sacra Hungaria: Tanulmányok a magyar vallásos népélet köréből,* Budapest, Veritas, 1944; Pogány Péter, *Folklór irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése során. I. vásári ponyvairatok*, Bp., 1959; Kovács István Gábor, *Bucsánszky Alajos útja a kalendárium- és ponyva-tömegtermeléshez,* MKsz, 101(1985), 1–17; Antalóczi Lajos, *Az Egri Nyomda Rt. Története,* Eger, Heves Megyei Levéltár, 1986; Ballóné Mike Ágnes, *A szarvasi Réthy nyomda története (1847–1856) = Körös Népe,* VI, Békéscsaba, Városi Tanács, 1965; Kovács István Gábor, *Kossuth alakja a Bucsánszky Alajos–Rózsa Kálmán-féle populáris kiadó naptáraiban a szabadságharctól az első világháborúig* = K. I., *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*, Bp., L'Harmattan, 2011, 425–431.

9 Kovács István Gábor, *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig,* Bp., Akadémiai, 1989.

nyomda terméséből.[10] Az 1724-ben a német eredetű magyar Landerer nyomdászcsalád által alapított budai nyomdát annak utolsó tulajdonosától, Landerer Annától 1833-ban vásárolta meg Bagó Márton a műhely akkori vezetőjével, *Gyurián* Józseffel együtt. 1847-ben Gyurián kivált, és saját nyomdában folytatta kiadói tevékenységét, így Bagó maradt a nyomda egyedüli tulajdonosa. Népszerű, olcsó kiadványokat adott ki: hetilapot, gazdasági témájú füzeteket és kalendáriumot. Az 1850-es években a Dunasoron álló házból műhelyével együtt a Víziváros másik részébe, a Ponty és a Kapucinus utca sarkára költözött. 1873-ban bekövetkezett halála után azonos nevű fia a XIX–XX. század fordulójáig a korábbi keretek között dolgozott. Mindössze szerény modernizáció történt a nyomdában a XIX. század második felében: a kézi sajtókat két gyorssajtó váltotta föl, egyik az 1860-as, másik az 1880-as években.[11] A nyomda természetesen nemcsak vallásos ponyvanyomtatványokat adott ki, hanem például iskolai tankönyveket is, továbbá rigmusokat vőfélyeknek és szépirodalmi műveket magyar, latin és német nyelven, de ezek a kiadványok nem tárgyai jelen tanulmányomnak.

Az elmúlt húsz évben Lengyel Ágnes foglalkozott a legtöbbet a XIX–XX. századi vallásos aprónyomtatványokkal.[12] Sokféle irányból közelítette meg a témát: kutatástörténet, történeti háttér, népi vallásosság, műfaj, téma, stílus, funkció, Szűz Mária alakja, használat, palócok. Tanulmányom szempontjából a XIX. század második felében kiadott vallásos ponyvanyomtatványok illusztrációiról 2006-ban megjelent tanulmánya lehetne mértékadó, ugyanakkor általános megállapításokig kizárólag az egyes nyomdák vallásos ponyvatermelésének átfogó, viszonylag teljes katalogizálásával juthatunk el.[13]

Bálint Sándor hagyatékának a szegedi Móra Ferenc Múzeumba került részében található vallásos ponyvanyomtatványok feldolgozása N. Szabó Mag-

10 Novák László, *A nyomdászat története,* VI, *1868–1900*, Bp., 1929; Pogány Péter, *A magyar ponyva tüköre,* Bp., Magyar Helikon, 1978; Borsa Gedeon, *A csízió kiadástörténete,* Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976–1977, 307–378.

11 A nyomda további történetével (Bagó Márton és Fia utóda nyomda) nem foglalkozom, ehhez lásd pl.: Voit Krisztina, *A budapesti sajtó adattára, 1873–1950,* Bp., Argumentum, 2000.

12 Lengyel Ágnes, *A szakrális nyomtatványok kutatásáról és jellemző jegyeiről,* Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve, 7(1999), 160–182; Uő, *Szűz Mária alakja a vallásos ponyvairodalomban = Boldogasszony: Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában,* szerk. Barna Gábor, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, 2001, 136–151; Uő, *Amulettként használatos XIX–XX. századi szakrális ponyvanyomtatványok = „Nyisd meg, Uram, szent ajtódat…": Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára,* szerk. Barna Gábor, Bp., L'Harmattan, 2001, 75–90; Uő, *Vallásos ponyvanyomtatványok a palócoknál a 19. század közepétől napjainkig,* Doktori értekezés, kézirat, Bp., ELTE Folklore Tanszék, 2004.

13 Lengyel Ágnes, *A 19. század második felében megjelent vallásos ponyvanyomtatványok illusztrációiról = Kép, képmás, kultusz,* szerk. Barna Gábor. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék, 2006, 211–218.

dolna és Zombori István szerkesztésében jelent meg 2010-ben.[14] A mintegy 1563 darabos gyűjteményben 7 nyomtatvány szerepel a Gyurián–Bagó, és 174 a Bagó, illetve a Bagó és Fia nyomdából. A forrásközlés bevezető tanulmányai bemutatják a vallásos ponyvanyomtatványok általános formai és tartalmi jellemzőit, azonban sajnálatos módon nem térnek ki egy–egy nyomda sajátosságaira.[15]

Kitűzött célom, hogy a Gyurián–Bagó, a Bagó, illetve a Bagó és Fia nyomda vallásos ponyvanyomtatványait megvizsgáljam a nyomda által alkalmazott sokszorosított grafikai illusztrációk szempontjából, egy több száz darabos gyűjtemény alapján. A következő kérdésekre keresem elsősorban a választ: 1) milyen az illusztrált és illusztrálatlan kiadványok aránya; 2) milyen ikonográfiájú és technikájú ábrázolásokat választott a kiadó a nyomtatványok illusztrálására, s vajon miért; 3) van-e kapcsolat a tartalom és a kép között, és ha igen, milyen. Kísérletet teszek továbbá néhány nyomdajelölés nélkül megjelent nyomtatvány nyomdához kapcsolására.

A vizsgált anyag mennyisége: következtetéseimet egy 171 darabos magángyűjtemény alapján teszem, ami a Gyurián–Bagó nyomda 1834 és 1847 között megjelent 20 darab, a Bagó nyomda 1848 és 1874 között megjelent 113 darab, és a Bagó és Fia nyomda 1875 és 1895 között megjelent 38 darab vallásos ponyvanyomtatványát tartalmazza. Összehasonlítottam az általam vizsgált gyűjteményt az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárának anyagával és a Bálint Sándor-hagyatékból kiadott vallásos ponyvanyomtatványokkal, hogy megállapítsam az átfedést. Az átfedések a három gyűjtemény között nem jelentősek: az OSZK 15, a Bálint Sándor-gyűjtemény 14 darab, az általam vizsgált gyűjteményben is fellelhető kiadványt tartalmaz. Mindössze egy olyan nyomtatványt vettem számba, ami mindhárom gyűjteményben megtalálható. Tehát a vizsgálat alapjául választott gyűjtemény 140 olyan nyomtatványt tartalmaz a Gyurián–Bagó, Bagó, illetve a Bagó és Fia nyomdából, amely a két közgyűjtemény egyikében sincs meg. Az összehasonlítás más további tanulsággal is szolgált: Az OSZK Kisnyomtatványtárának nyomdák szerinti cédulakatalógusa nagyon hasznosnak bizonyult a lehetséges egyezések megállapítására, ugyanakkor minden esetben mégis szükséges volt a példányok kézbevétele is a részletes összevetéshez. Ennek során egyrészt ki tudtam egészíteni három hiányos példány leírását (B1863.03, B1864.4, B1865.12), két másik esetében pedig megállapítottam, hogy noha a cédulakatalógus alapján valószínűsítettem az egyezést, a kézbevételkor ez nem igazolódott be (B1859.3, BF1895.1).

14 *Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában,* szerk. N. Szabó Magdolna, Zombori István, Szeged, Móra Ferenc Múzeum [?], 2010.

15 Barna Gábor, Székely Anna, *Vallási ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában* = *Uo.,* 21–44.

A Bálint Sándor-hagyaték katalógusával való összevetés során a helyenként hiányos, máshol pontatlan leírások miatt nem minden esetben tudtam eldönteni a példányok azonosságát (pl. B1862.4).[16] Ez rávilágít arra, hogy a ponyvanyomtatványok pontosabb azonosítása érdekében nem elég csupán a cím leírása, hanem szükség van a tartalmi egységek és az illusztrációk (vagy legalább a címlapillusztráció) részletes leírására, és lehetőség szerint nemcsak a címlap, hanem az utolsó oldal képi közlésére is. Az összehasonlítást megkönnyítette volna, ha a katalógus készítői nem úgynevezett „tematikus rendben" közlik az anyagot, hanem nyomdák szerint, és azon belül időrendben csoportosítva, mert a katalógusban való keresés óriási türelmet igényel a példányok összehasonlítására vállalkozó kutatótól, elsősorban a mutató és a leírások hibái miatt. Egy nyomda és azon belül időrend szerinti csoportosítás rámutatott volna arra, hogy bizonyos kiadványok esetleg több példányban szerepelnek a gyűjteményben: így például az 1213. tétel nagy valószínűséggel azonos az 1293. tétellel. A lapméret eltérése ugyanis a ponyváknál nem jelent lényegi eltérést, azaz más kiadást. Kolligátumok esetén minden benne szereplő nyomtatvány címlapját közölni kell, nem csak az elsőét. Fontos lett volna a betűhív, illetve a központozást és szóközöket betartó leírás. Félrevezető a régi írásmód modernizálása: ha a nyomtatványon úgy szerepel, hogy „asszonynyal", akkor nem szerencsés „asszonnyal" formában közölni.[17] Nem szabad a szövegszerkesztő programok által felkínált javításokat elfogadni. Hiszen van olyan eset, amikor két kiadás között csak egy pont vagy vessző eltérés van (vö. B1859.4 és B1859.5 tétel), és minden egyéb tekintetben megegyezik a két kiadás.[18] Természetesen ez minden feldolgozótól alapos, egyenletes, aprólékos munkát, és a publikáció kiadójától jelentős anyagi áldozatot kíván.

A három gyűjtemény példányokat összehasonlító vizsgálata a Bagó nyomda szempontjából egyrészt rámutatott arra, hogy milyen óriási mennyiségű kiadványt nyomtattak, másrészt tartalmi elemzésük során kitűnik, hogy a füzetek tartalma jelentős részben ismétlődő, illetve visszatérő jellegű. A legegyedibb műfaj talán a csodaleírás: az általam vizsgált gyűjteményben három olyan csodaleírást találtam, amit a szakirodalom eddig egyáltalán nem ismert és elemzett.

Nem minden kiadványon szerepel megjelenési év. Mintegy öt kiadvány hiányos, hiányzik az első vagy további oldala, de egyértelműen megállapítható a nyomda (B1853.2, B1863.16, B1864.4). A kiadványok nyelve – tükrözve az ország és a vásárlóközönség nyelvi megoszlását – nagyobbrészt magyar és kisebb részt

16 A német cím hibás, és az egész nyomtatvány leírása hiányos, pl. *Uo.,* 130. tétel.

17 *Uo.,* 1034. tétel leírása a 283. lapon.

18 Egy másik példa: a Bálint Sándor vallásos ponyvakatalógus 1298. tétele a címlapkép alapján jól megkülönböztethető az itt bemutatandó gyűjtemény B1851.2 tételétől, ugyanis az első ének kezdete az elsőn „Bé megyek", míg a másodikon „Bémegyek".

német: a Gyurián–Bagó nyomdából 19 magyar és 1 német, a Bagó nyomdából 94 magyar és 19 német, a Bagó és Fia nyomdából 20 magyar és 18 német nyomtatványt találtam a gyűjteményben. Egyes esetekben az azonos tartalmú kiadvány magyar és német nyelvű változata is előkerült. A számokból levonható következtetéseknél figyelembe kell venni, hogy nem ismerem a nyomda teljes vallásos ponyvanyomtatvány-anyagát, de általános megközelítésben az adatok érvényesnek tekinthetők.

II. A nyomtatványok tartalma és az illusztrációk aránya

Tartalmukat tekintve az általam vizsgált gyűjtemény ponyvái három fő csoportba oszthatók: 1) énekek és 2) imádságok különféle alkalmakra: advent, böjt, este, szent misére, esőért, különböző Mária-ünnepekre, szentek ünnepére, konkrét búcsújáróhely (Radna, Csatka, Péliföldszentkereszt, Andocs) felkeresésekor vagy általában búcsúban, „haldokló embernek utolsó óráiban", rózsafüzér, 3) csodatörténetek leírása (*Legujabb Csuda-történet 1861-ben Manuában, Olaszországban egy istenfélő jámbor asszonynyal",* 1863; *Egy uj csoda történet mely Zalamegyében Bödör nevü malomba történt,* 1874; Lourdes, 1882; *Uj csodatörténet a kereszt ostromlásáról, vagyis a kővé vált szőllőről,* 1890). Tartalmuk szerint változások, eltolódások érzékelhetők a három nyomda termékei között: míg a Gyurián–Bagó nyomda nyomtatványai kizárólag énekeket és imádságokat tartalmaznak, az 1860-as években megjelentek a csodatörténetek leírásai is. Az énekek és imádságok között olyanokat is találunk ebben az időszakban, mint *A Názáreti Jézuska kis rózsakeresztjének éneke, A hét Lakatú Imádságok*[19] és az *Arany-Miatyánk*.[20]

Ezek a vallásos ponyvanyomtatványok álló formátumúak, általában 8 lap terjedelműek, de előfordulnak 4 és 16 oldalas füzetek is. Méretük 11,7 × 8,8 cm és 21 × 14 cm között változik. Több kiadvány esetében megfigyeltem, hogy a szöveg, az illusztráció és a megjelenés éve egyezik, csak a tipográfia alapján lehet újabb kiadásra következtetni. Ezeket külön kiadványnak vettem.

Az illusztrált és illusztrálatlan kiadványok aránya változó a három nyomdában.[21] Általánosságban megállapítható, hogy a vallásos ponyvanyomtatványok

19 Ezt a kiadványtípust az amulettszerű nyomtatványok körébe sorolja Lengyel Ágnes, *Amulettszerű…, i. m.,* (75–90) 86–87. Valójában ezeknek az imádságoknak az eredete a középkorba nyúlik vissza. Lásd pl. *Das Gebet der 7 Versiegelungen (= Das Sieben-Schloss-Gebet).* A XVII–XVIII. századi imádságoskönyvekben gyakori, magyar nyelven is.

20 Az *Arany-Miatyánk*ról lásd Medgyessy S. Norbert, *Az Arany Miatyánk-ének eredetének vizsgálata,* Vasi Szemle, 56(2002), 253–264.

21 A Gyurián–Bagó nyomda kiadványai közül 18 illusztrált, 2 nem (GYB1844.2, GYB1847.1). Bagó nyomda kiadványai közül 96 illusztrált, 12 nem (B1848.1, B1852.1, B1856.2, B1857.1,

legnagyobb része mind a három nyomdában illusztrált. A kisméretű (11,7 × 8,8 cm és 13,7 × 9,5 cm), általában négyoldalas, imát tartalmazó nyomtatványokon nincs illusztráció, de van olyan nagyobb méretű (20 × 12,5 cm), nyolclapos, litániát, imát és éneket tartalmazó kiadvány is, aminek nincs illusztrációja. Az illusztráció hiánya vagy jelenléte bizonyosan befolyásolta az előállítási költséget, a nyomtatvány árát és vonzerejét.[22]

A XVIII. századi vallásos nyomtatványokhoz képest alacsonyabb művészeti színvonalon létrejött kiadványok vizsgálata egyáltalán nem érdektelen. Az illusztrációk és a szövegek elemzése során betekintést kapunk abba, hogy a vallásukat gyakorló, talán búcsúba is járó emberek az imakönyvek szövegein és képein kívül milyen imákat, énekeket, aktuális csodatörténeteket ismertek, és milyen képekkel találkoztak.

III. Illusztrációk technikája, ikonográfiája, kapcsolat a szöveggel

Az illusztrációk technikája rézmetszet, fametszet vagy litográfia, méretük a 3,7 × 3,3 cm-től a 11,5 × 6,5 cm-ig terjed. A kép formátuma négyzet, fekvő vagy álló téglalap és ovális lehet. Az illusztráció leginkább a címlapon, a cím alatt és a kiadási adatok felett, a lap közepén vagy alsó kétharmadában helyezkedik el. A metszet néha szinte az egész címlapot kitölti. A kiadás adatai esetenként átkerülhettek az utolsó nyomtatott oldal aljára.

Ikonográfia szempontjából az ábrázolások nyolc fő csoportba sorolhatók: 1) Madonna-ábrázolások; 2) Krisztus a kereszten; 3) Pietà; 4) Mária és Jézus életéből vett egyéb jelenetek; 5) Maria Immaculata; 6) katolikus szimbólumok; 7) szentek, ereklyék; 8) csoda.

1. A Madonna-ábrázolások rendkívül változatosak. A *Mariahilf,* azaz Segítő Mária litográfiája több nyomtatványon szerepel (B1858.2, B1868.2, B1869.6, BF1882.1). Érdekes a vizsgálatuk a kép–szöveg viszony tekintetében. Az egyik kiadvány Máriához szóló öt éneket tartalmaz, tehát laza viszonyról beszélhetünk (B1868.2). A második füzet címe *Három szép ájtatos ének és egy imádság a szent Kúti bold. Szűz Máriához* (B1858.2), de szövegből nem derül ki, pontosan melyik szentkúthoz való zarándoklat során hangzottak el az énekek. Talán épp az volt a kiadó célja, hogy ne kapcsolódjon konkrét kegyhelyhez a kiadvány, hanem a szentkút mellett létrejött számos zarándokhelyen aktuálisak legyenek az énekek. Lehetséges azonban a füzet Tétszentkúthoz kapcsolása, hiszen ott

B1862.5, B1863.1, B1863.4, B1863.15, B1864.5, B1867.2, B1870.1, B1870.2), és 3 esetében nem megállapítható, hogy tartalmazott-e illusztrációt, mert hiányzik az első lapja (B1853.2, B1863.16, B1864.4).

22 Két- és négylapos illusztrált nyomtatvány ára 1 krajcár (B1865.06, B1865.12, B1862.1).

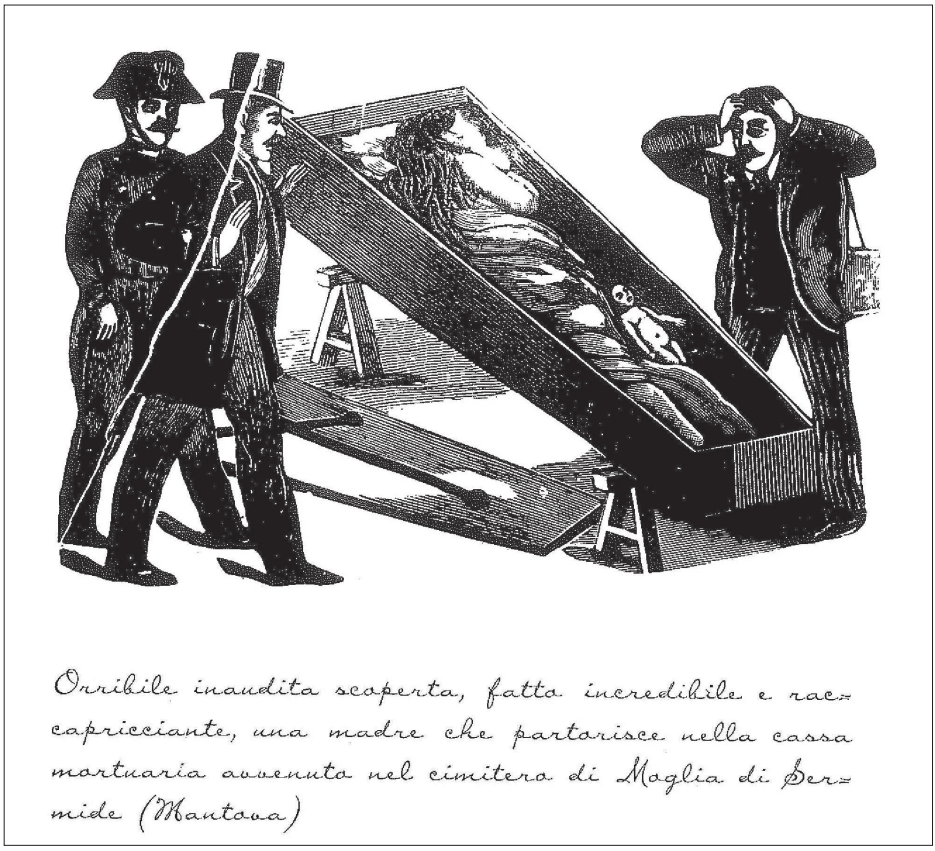

1. kép
Illusztráció: Ugo Lamberti, *Orribile inaudita scoperta…*, Bologna, Ugo Lamberti, 8º Edizione, 1890.

az oltáron *Mariahilf*-kegyképet tisztelnek a hívők. A harmadik nyomtatvány „a lourdesi történet rövid előadásá"-t tartalmazza, rajta a *Mariahilf*-litográfiával, tehát itt nincs kapcsolat a tartalom és a kép között (BF1882.1).

A Havas Boldogasszonyt ábrázoló, azonos litográfia díszít két, tartalmában egyező, de magyar, illetve német nyelven megjelent füzetet 1863-ból (B1863.3, B1863.12). A szöveg egy 1861-ben Mantovában történt csodát mond el, amelyben a négygyermekes családanya ötödik gyermekét várva érezte, hogy meg fog halni (a teljes szöveget lásd: Függelék 1). Férjével és gyermekeivel együtt naponta imádkozott, nehogy hirtelen halált haljon. Az asszony azonban meghalt. Eltemették, és gyermekei minden nap kilátogattak a sírjához. Halála után kilenc nappal a gyermekek a sírnál anyjuk énekét hallva, kérték apjukat, menjen velük a sírhoz. Velük menve az apa is hallotta szeretett felesége énekét. Ezután egyházi engedélyt kért és kapott, hogy a sírt felnyissák. A koporsóban felesége újszülött gyermekükkel játszott. A papok kérdésére az asszony elmondta, hogy háromna-

pi alvás után Mária felébresztette, karjába adta gyermekét, naponta élelmet vitt neki, és mondta, hogy ismét világra fog jönni, és további három évig fog élni. Mária azt üzente az asszonnyal: a bűnösök térjenek meg, hogy „Isten haragját magukról eltávolítsák".

Nehéz eldönteni, hogy vannak-e valós elemei a történetnek, ahogy azt is, hogyan vált ismertté Magyarországon. Mindenesetre tény, hogy 1861-ben Mantovában állomásozott egy magyar zászlóalj (44. Császári és Királyi Gyalogezred), egy hasonló történet pedig épp Mantova környékéről ismert. Egy 1890-es ponyvanyomtatvány beszéli el a halottnak hitt és eltemetett várandós asszony történetét, aki a koporsóban megszülte gyermekét, majd mindketten meghaltak *(1. kép)*.[23] Az eset Mantova közelében, Moglia di Sermide nevű faluban történt. Érdemes megemlíteni az Udinétől északra, Trava falu közelében található, XVII. századi Madonna-kegyhelyet (Lauco). A korábbi épület helyén 1660 körül emelt kápolnát sokan felkeresték, mert úgy tartották, hogy a halva született vagy a néhány naposan, keresztség nélkül meghalt csecsemők rövid időre magukhoz térnek, hogy megkeresztelhessék őket. Szlovéniából és Karintiából is zarándokoltak ide.

Külön csoportot alkot a rózsakoszorúban álló egészalakos Madonna, ahol a gyermek Jézus rózsafüzért tart.[24] Ugyanaz a litográfia öt Bagó-nyomtatvány címlapját díszíti (B1853.1, B1858.1, B1859.3, B1867.4, B1867.5), amelyből négynek a rózsafüzér a témája, tehát a kép és a szöveg szoros kapcsolatban áll egymással. Az egyik kiadvány (B1867.5) szerzője, kisteleki Farkas Antal, a rózsafüzér erejét írja le a végítélet idején 13 szakaszos versében. Mária és Jézus egyaránt rózsafüzért tart a kezében a Bagó és Fia nyomda egyik füzetének címlap litográfiáján (BF1887.5): az álló Madonnát körbeveszi az örvendetes, a fájdalmas és a dicsőséges olvasó öt–öt–öt titkának ábrázolása összesen tizenöt medalionban. Ez az ikonográfia széles körben elterjedt egész Európában a XVII. század első felétől.[25] Egyik ábrázolása a Bodeni-tó északi partján lévő Überlingen Münster St. Nikolaus Rózsafüzér-oltára az első déli kápolnában (Martin Zürn, 1631).

23 Köszönöm az adatot Alberto Milanónak. Ugo Lamberti, *Orribile inaudita scoperta, fatto incredibile e raccapricciante di una Madre che partorisce nella Cassa mortuaria avvenuto nel Cimitero di Moglia di Sermide (Mantova)*, Bologna, Ugo Lamberti, 8° Edizione, 1890. A tetszhalott és a halva született gyermekekről: Deáky Zita, Krász Lilla, *Minden dolgok kezdete: A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század),* Bp., Századvég, 2005, 252–259.

24 Rózsafüzér és a ponyvanyomtatványok kapcsolatáról: Soós Sándorné, *„…fonjunk rózsafüzért szép Üdvözletébül!": A rózsafüzér imádsága és rózsafüzéres versek a XIX–XXI. századi magyar irodalomban,* PhD disszertáció, Debreceni Egyetem BTK Irodalomtudományok Doktori Iskola, 2008, 78–85; Barna Gábor, *Adatok a 19–20. századi rózsafüzéres társulati és áhítatirodalomhoz* = B. G., *Vallási néprajzi tanulmányok,* Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014, 99–133.

25 Urs-Beat Frei, Fredy Bühler, *Der Rosenkranz: Andacht, Geschichte, Kunst,* Bern [?], Benteli Verlag–Bruder Klaus Sachseln, 2003, 42–43, 99, 137, 147, 249–251, 303.

A konkrét magyarországi búcsújáróhely kegyképét vagy kegyszobrát ábrázoló metszetek közül három kegyhelyet tudtam azonosítani: Andocs (B1867.6, B1867.7, B1869.5, B1875.2, BF1887.4), Máriapócs (B1866.1, BF1881.1) és Buda-krisztinavárosi templom (GyB1843.2, GyB1845.3, B1859.1). Az utóbbi szoptató Mária kegyképe három énekes füzet címlapját illusztrálja. A fametszet szorosan követi Binder János Fülöp 1770 körül készült rézmetszetét.[26] Az ábrázolás lazán kapcsolódik a szövegekhez, amelyekben nincs utalás a Buda-krisztinavárosi kegyképre.

2. A *Krisztus a kereszten*-ábrázolások ikonográfiai szempontból négy csoportba sorolhatók az ábrázolt alakok száma szerint. A legtömörebb kompozíción Krisztus függ a kereszten, nincs körülötte senki. Ebben a csoportban az egyik litográfia konkrét keresztet ábrázol, amit a keresztszárak fölötti szalag azonosít: „Crucifixus Ferdinandi II." (B1863.9). Ez a kereszt II. Ferdinánd német-római császár és magyar király feszülete. A császár a protestáns követségekkel való tárgyalást megszakítva e kereszt előtt imádkozott 1619 júniusában, amikor a kereszt megszólalt: „Ferdinánd, nem hagylak el téged!". Ez a történet a XIX. században is közismert volt.[27]

3. A *Mária siratja Krisztust*-jelenetnek hat ábrázolása jelenik meg a gyűjteményben, négy fametszet és két litográfia. Három fametszet a Pietát mutatja különböző testhelyzetekben: Mária ölében tartja Krisztust baldachin alatt (B1851.2), ami a sasvári kegyszobrot ábrázolja; Jézus földön fekvő testét Mária a jobb térdéhez támasztva tartja oszlopos építmény előtt (B1854.1, B1869.3), aminek talán a radványi (Zólyom m.) kegyszobor az előképe; Mária bal térdére támaszkodik fia teste, akinek jobb kezét angyal csókolja (B1856.5, B1857.3, B1863.11, B1869.4). A nyomtatványok „istenes énekeket" és „szép ájtatos imádságokat" tartalmaznak általában Máriához és Jézushoz, és néhány esetben a „hét fájdalmú Boldogságos Szűz Máriához".

4. A Mária és Jézus életéből vett jelenetek nagyon sokfélék. E jelenetek általában csak lazán, távolról kapcsolódnak a füzet szöveges tartalmához. A kép és a szöveg egyaránt vallásos, de nincsenek szoros kapcsolatban.

Ugyanaz a *Szent Anna olvasni tanítja Máriát* témájú fametszet két Szent Annával kapcsolatos nyomtatványt is illusztrál: egy 1850-ben megjelent, éne-

26 Szilárdfy Zoltán, Tüskés Gábor, Knapp Éva, *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről,* Bp., Egyetemi Könyvtár, 1987, kat. 53; Rózsa György, *Grafikatörténeti tanulmányok: (Fejezetek a magyar vonatkozású grafikai ábrázolások múltjából),* Bp., 1998, 89, kat. 153.

27 Ma a kereszt a Bécsi Császári Egyházi Kincstárban (Kaiserliche Schatzkammer Wien, Geistliche Schatzkammer) található. A keresztről és XIX. századi ismertségéről: Stefan Malfèr, *Kaiserjubiläum und Kreuzesfrömmigkeit: Habsburgische „Pietas Austriaca" in den Glasfenstern der Pfarrkirche zum heiligen Laurentius in Wien-Breitensee,* Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2011, 41, 69.

2. kép
Adam Napert: *Szent Anna olvasni tanítja Máriát*
Rózsaszín selyemre nyomott rézmetszet.
Telfs, Noaflhaus, Fasnacht- und Heimatmuseum, ltsz. 1403, 108 × 80 mm.

ket, litániát és imát tartalmazó német (B1850.4) és a 1857-es magyar énekes füzetet (B1857.2). Az utóbbi címe *Öt istenes ének,* és csak az első ének szól Szent Annáról, a második és harmadik Máriáról, a negyedik Szent Józsefről, az ötödik „Szent Alojziushoz" szól. A fametszet előképe feltehetően Adam Napert bécsi rézmetsző azonos témájú rézmetszet technikával a XVIII. század első felében készült szentképe volt *(2. kép).*[28] A fametszetet már a Landerer nyomda füzeteinek illusztrálására is használták. Az *Öt uj istenes énekek* című, Landerer Anna betűivel 1831-ben kiadott ponyva[29] tartalma és illusztrációja megegyezik Bagó 1857-es azonos című kiadványáéval. Bagó tehát nem tett mást, mint újrafaragtatta a fadúcot, modernizálta az énekek helyesírását, és 26 év után újra kiadta a füzetet. Ez feltehetően nem egyedi eset volt.

A Háromkirályokat ábrázoló fametszet két, azonos szövegű német nyomtatványon szerepel (B1869.2, B18xx.1). A Háromkirályok önálló – a betlehemi jelenettől független – ábrázolása nem szokatlan, már a XVIII. századi vallásos ponyvanyomtatványokon is megjelenik.[30] A bal oldali király jobbra fordulva, profilban, a másik két király szemből látható. A Bagó nyomdában

28 Rózsaszín selyemre nyomott példány: Telfs, Noaflhaus, Fasnacht- und Heimatmuseum, ltsz. 1403, 108 × 80 mm.

29 *Öt új istenes énekek.* Budán, Landerer Anna' betüivel. 1831. 172 × 100 mm, 4f. Fametszet: 95 × 54 mm. 1. Első. Szent Annához. „Üdvözlégy sz. Anna"; 2. Második. „Istennek Szent Annya"; 3. Harmadik. Ajánlás Szüz Máriához. „Máriát tisztelni vágyódik lelkem"; 4. Negyedik. Szent Jósefről. „Üdvöz-légy Szent Jó'sef"; 5. Ötödik. Szent Aloyziushoz. „Egekből eredett ártatlan virág"

30 Knapp–Tüskés, *i. m.,* 206–207; Tasnádi Zsuzsanna, *43. Vallásos ponyva: Három királyokhoz = Legendás lények, varázslatos virágok – a közkedvelt reneszánsz. Kiállítás-katalógus,* Bp., Néprajzi Múzeum, 2008, 45.

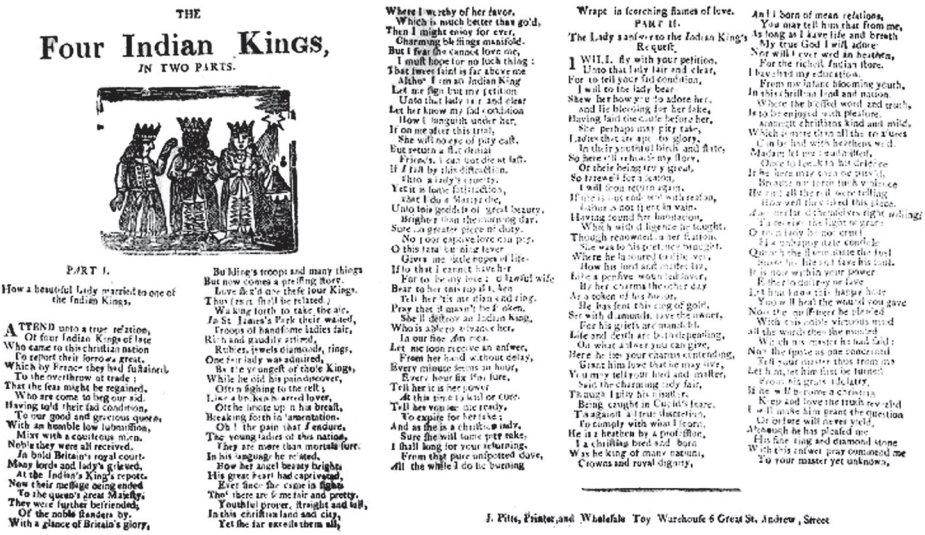
THE
Four Indian Kings,
IN TWO PARTS.
PART I.
How a beautiful Lady married to one of the Indian Kings.
ATTEND unto a true relation,
Of four Indian Kings of late
Who came to the christian nation
To report their forrows great,
Which by France they had sustained
To the overthrow of trade;
That the seas might be regained,
Who are come to beg our aid.
Having told their sad condition,
To our good and gracious queen,
With an humble low submission,
Mine with a courteous mien.
Noble they were all received,
In bold Britain's royal court.
Many lords and lady's grieved,
At the Indian King's report.
Now their message being ended
To the queen's great Majesty,
They were further befriended,
Of the noble flanders by.
With a glance of Britain's glory,
Bu lding's troops and many things
But now comes a sad sting short.
Have fa'n'd our three Indian Kings.
Thus (sure shall be related)
Walking forth to take the air,
In St. James's Park their waited,
Troops of handsome ladies fair,
Rich and gaudily attired,
Rubies, jewels diamonds, rings,
One fair lady was admired,
By the ye ungeft of the Kings,
While he old his pain discover,
Often sighing to the felt;
Like a he-heart-arrel lover,
Of the lovely up n his breast,
Breaking forth in lamentation.
Oh! the pain that I endure,
The young ladies of this nation,
They are more than mortals fair.
In his language he related,
How her angel beamy bright,
His great heart had captivated,
Ever since the came in sights
Tho' there are 6 metair and pretty,
Youthful power, fraught and tall,
In this christian land and city,
Yet the far excells them all,
Where I worthy of her favor,
Which is much better than gold,
Then I might enjoy for ever,
Charming blessings manifold.
But I fear the cannot love me,
I muft hope for no luck thing:
That fweet faint is far above me
Altho' I am an Indian King
Let me figh but my petition
Unto that lady rare and clear
Let her know my fad condition
How I languith under her,
If on me after this trial,
She will no eye of pity cast.
But return a flat denial
Friends, I can but die at last.
If I fail by this difficultion,
Thro a lady's cruelty,
Yet it is fome fatisfaction,
That I die a Martyr die,
Unto this goddess of great beauty,
Brighter than the morning dar.
Sure a greater piece of duty.
No I can expose love cu pid.
O this fatal fire of love
Gives me little hopes of life.
If to that I cannot have her
For to be my love; a lawful wife
Bear to her this ring of i, hen
Tell her this are plain and ring.
Pray that I unawe'd be f ddem,
She ll deftroy an Indian king,
Who is adlere to divine her,
In our fine Am rica.
Let me soon receive an answer,
From her hand without delay,
Every minute seems an hour,
Ever hour fix Pin fure,
Tell her it is her power
At this time to kill or cure.
Tell her you are me ready,
To expire for her take;
And as she is a christian lady,
Sure she will some pity take.
I shall long for your returning.
From that pure unspotted dove,
All the while I do be burning
Wrapt in fcorching flames of love.
PART II.
The Lady answers to the Indian King's Requeft.
I WILL, fir with your petition,
Unto that lady fair and clear,
For to tell your fad condition,
I will to the lady bear
Shew her how you do adore her,
and lie blessing for her fake,
Having laid the caufe before her,
She perhaps may pity take,
Ladies they are apt to glory,
In their youthful bloom and flate,
So here s'll exhaufe my ftory,
Or their being very proud,
So treat s for a nation,
I will fcon return again,
If you in vain and with reason,
Father's not to get in vain.
Having found her inclination,
Which with diligence he sought,
Though renowned in her flation,
She was to his pretence unaught.
Where he la oured to the very,
How his lord and master lay,
Like a perfive woun ed lover,
If her charms the other day
As a token of his favour,
He has sent this ring of gold,
Set with diamonds, love the owner,
Per his griefs are manifold.
Life and death are both prepealing,
Oh what answer you can give,
Here he lies your charms extending,
Grace him love that he may live,
You my y tell your lord and master,
Send the charming lady fair,
Tho much I pity his mifery,
Being caught in Cupid's fnare.
Tho again I a true disciple,
To comply with what I learn,
He is a heathen by a profeffion,
I a christian bred and born
Was he king of many nations,
Crowns and royal dignity,
An I born of mean relations,
You may tell him that from me,
As long as I have life and breath
My true God I will adore
Nor will I ever wed an heathen,
For the richeft Indian fhore.
I have had my education,
From my infant blooming youth,
In this chriftian land and nation
Where the hiffled word and truth,
Is to be enjoyed with pleasure,
Amongft chriftians kind and mild,
Which is more than all the treasures
Can be had with heathens wild.
Madam fet me a gallant thief,
Close to look to his defence
In the lone mid ft of the foreft,
Because in prison he's always
He can all the ill more telling,
How well they liked this place.
Now for the chriftian's right weapon
To be our the light to grant
O my lady be not cruel
To a captive at the conflict
Quench the flame unto the fuel
Some he like and save his foul.
It is now within your power
If her defcain my love
Let him have his hanger here
You will heal the wound you gave
Now the quiffinger he bleeded
With the noble's virtuous mind
All the words then he mended
With his master he had faid:
Now the fpoufe am concerned
Tell your master thus from me
Let him, let him first be turned
From his grave idolatry.
If he will become a chriftian
Keep and love the truth revealed
I will make him grant the question
Or no love will ever yield.
Although he has pleased me
His fine ring and diamond stone
With this answer pray commend me
To your master yet unknown,
J. Pitts, Printer, and Wholefale Toy Warehouse 6 Great St. Andrew, Street

3. kép
The Four Indian Kings in two parts. London, John Pitts, 1820 körül.
London, British Museum, 1992,0725.132.

használt fametszet párhuzamát megtaláljuk egy 1820 körül Londonban, John Pitts nyomdájában *The Four Indian Kings in two parts* címmel kiadott nyomtatványon is *(3. kép)*.[31] A londoni kiadvány és a Bagó-nyomda fametszete szinte bizonyosan azonos előképre vezethető vissza.

5. A többi ikonográfiai típushoz képest feltűnően sok ponyvanyomtatványt illusztrál *Maria Immaculata*-ábrázolás 1856-tól kezdve. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy IX. Piusz pápa 1854-ben dogmává emelte Mária szeplőtelen fogantatásának tanát. A hatféle litográfia mindegyike földgömbön álló, kígyón taposó Máriát mutat. Némelyik változaton kezéből fénysugarak áramlanak a föld felé, fejét glória övezi. A legegyszerűbb és egyben legkisebb, keret nélküli változaton a csillagkoszorús Mária felhők között jelenik meg (1859.2, B1861.1, B1863.7, B1868.1). Egy másik litográfia ovális kompozícióban, rózsakoszorúban ábrázolja az Istenanyát (B1864.1, B1865.3, B1867.1, BF1884.2, BF18xx.10). Az 1884-es nyomtatvány a litográfia alatt jelzi, hogy a Lourdes-i Mária szobra Máriaradnán is látható: „Die Statue ist auch in Radna zu sehen." A radnai kegytemplom előtt létesített „lourdes-i barlang" fontos eleme a búcsújáróhelynek a XIX. század végén és a XX. század elején. Erről tanúskodik egy 1899-ben feladott képes levelezőlap, ahol a jobb felső sarokban megjelenik a lourdes-i szo-

31 London, British Museum, 1992,0725.132.

4. kép
Szent Vendel. Maerten de Vos rajza alapján id. Johann Sadeler rézmetszete az *Oraculum Anachoreticum* c. album 20. tábláján. Velence 1598–1600 között.

bor.[32] A nyomtatványok tartalmukat tekintve mind jól kapcsolódnak a képhez, Máriához szóló énekeket, imádságokat, rózsafüzért adnak az olvasó kezébe. Némelyik címében hangsúlyozza a szeplőtelen fogantatás koncepcióját. Más füzetek búcsús célokra születtek.

6. További katolikus szimbólumok jelennek meg tizenegy ponyvanyomtatványban. A leggyakoribb ezek közül a kereszt a szárak végéből és metszéspontjából kinövő levelekkel, ami három, azonos témájú kiadvány (címváltozatok: *A Názáreti Jézuska kis keresztje; A Názáreti Jézuska kis rózsakeresztjének éneke*) címlapján szerepel (B1862.7, B1862.8, B1864.3). Mindhárom füzet tartalmazza azt a tíz versszakos éneket, ami elmondja, hogy a gyermek Jézus „kis rózsa keresztfá"-t készített József műhelyében, s Mária kérdésére, hogy mit jelent a kereszt, Jézus megjövendöli saját kereszthalálát. A litográfia tehát szoros kapcsolatot mutat az énekszöveggel.

32 Kiadó: Gregor Fischer, Innsbruck; No. 1647. Példány: Országos Széchényi Könyvtár, M623. Egy 1924-ben feladott képes levelezőlapon a radnai „lourdes-i barlang" kívülről jelenik meg. Kiadó: Hangya fogy. szöv.; 2203. Példány: Országos Széchényi Könyvtár, M636.

5. kép
Diego Quispe Tito köre: *Szent Vendel.* Peru.

7. Szentek és ereklyék ábrázolásából összesen négy van a Gyurián–Bagó és a Bagó nyomdából. Egy Szent Vendelhez szóló német imádság címlapján szerepel a juhait legeltető, féltető alatt ülve könyvet olvasó szent ábrázolása (B1863.2). A fametszet előképe id. Johann Sadeler (1550–1600) rézmetszete Maerten de Vos (1532–1603) rajza alapján, ami a VIII. Kelemen pápának ajánlott *Oraculum Anachoreticum* című album 20. táblájaként jelent meg Velencében 1598–1600 között *(4. kép)*.[33] A sorozat nemcsak Európában volt ismert, hanem Dél-Amerikában is elterjedt, a perui Diego Quispe Tito (1611–1681) köréhez tartozó festő az egész metszetsorozatot megfestette *(5. kép)*.[34] Szilárdfy Zoltán gyűjteményének egy 1740 körülre datált fametszete német felirattal ugyancsak Sadeler rézmetszetét követi.[35]

Szent Korona szűz mártíromságának ábrázolása illusztrálja egy, a szenthez szóló 1864-es német imádságszöveg címlapját (B1864.2). A II. században,

33 F. W. H. Hollstein, *Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts c. 1450–1700,* Amsterdam, M. Hertzberger, 1949, 448 1070. Példány pl.: British Museum, 1958, 0712.240

34 Korábban: Claustro del Noviciado, Convento de la Recoleta, Cuzco, Peru. Ricardo Estabridis, *Un cuaderno de grabados de Halbeeck y una serie de anacoretas del Cusco,* Kantú: Revista de Arte (Lima), 1989/6 (aug.), 37–38.

35 Szilárdfy, *i. m.,* 562–563, kat. 445.

Szíriában élt lányt úgy végezték ki keresztény hitének megvallásáért és azért, hogy férje egyik légiós társát, Viktort a hitben való kitartásra biztatta, hogy két lábát két lehajtott pálmafához kötözték, amelyek felegyenesedve a lányt széttépték.

A Szent István jobb kezének ereklyéjét ábrázoló rézmetszet két nyomtatvány címlapját is díszíti: először 1838-ban jelent meg az *Ének Szent István Magyarország első apostoli király, dicsőséges jobb-kezéről* (GyB1838.2), majd 1865-ben egy két éneket tartalmazó füzet címlapján (B1865.4).[36] A nyomtatványok szövege ebben az esetben is szoros kapcsolatot mutat a képpel, hiszen az elsőnek az egész tartalma a Szent Jobbról szól, a másodikban az első ének „Szent István magyar király jobb kezéről", a második „Sarlós Boldog-Asszonyról" szól. Az 1838-as és az 1865-ös kiadvány Szent Jobbról szóló éneke egymás variánsa: az első 24, a második 22 versszakban mondja el kisebb-nagyobb eltérésekkel az ereklye történetét, minden versszak végén könyörgő refrénnel: „Kérünk, áldd meg országunkat…" A rézmetszet az ereklyét az 1771-ben készült tartójában ábrázolja, amit 1862-ben felváltott a magyar püspöki kar által megrendelt új, Lippert József prímási főépítész tervei alapján a bécsi Anders cég készítette neogótikus ereklyetartó. A régi tartó jelenleg az Esztergomi Bazilikában van, és a XVII. század elején mártírhalált halt Szent Kőrösi Márk ereklyéit tartalmazza.[37] Az ereklyetartó változása tehát nem ösztönözte a kiadót új metszet készítésére az 1865-ös nyomtatványhoz. A metszet további érdekessége, hogy az egyetlen szignált ábrázolás a gyűjteményben, a bal alsó sarokban nehezen olvasható: „I. Ritter sc." Joseph Ritter a XIX. század első felében dolgozott Budán, rézmetszete szorosan követi Binder János Fülöp 1771 körül készült rézmetszetét *(6. kép)*.[38]

Az ebbe a csoportba sorolt ábrázolások szoros kapcsolatban állnak a nyomtatvány szövegével. Összességében megállapítható, hogy speciális témájú szövegekhez szorosan kapcsolódó képeket választott Bagó illusztrációként.

8. Egy olyan nyomtatvány van, amelynek az illusztrációja a füzetben leírt konkrét csoda történethez készült: *Uj csodatörténet a kereszt ostromlásáról, vagyis a kővé vált szőllőről* (BF1890.1). A szöveg elmondja, hogy gróf Gyöngyhalmi Zoltán birtokos nem tisztelte az istent, és el akarta távolítani a szőlőjében álló keresztet (teljes szövegét lásd: Függelék 2). Erre szüret idején talált indokot, de kocsisa, akinek kiadta a ke-

36 Knapp Éva, *Adalékok a XVIII. század végi nyelvi archaizálás kérdéséhez: Egy tévesen feltételezett 1484-es magyar nyelvű nyomtatvány eszmetörténeti kapcsolatai,* MKsz, 121(2005), 167–192.

37 Lepold Antal, *Az esztergomi székesegyház ereklyéi = Magyar Katolikus Almanach,* IV–V (1930–1931), szerk. Gerevich Tibor, Lepold Antal, Zsembery István, Bp., 1931, 557–558 (557–571); *Szent Kőrösi Márk ereklyéje = Magyar szentek tisztelete és ereklyéi [Kiállítás-katalógus],* szerk. Cséfalvay Pál, Kontsek Ildikó, Esztergom, Keresztény Múzeum, 2000, 114.

38 Rózsa, *i. m.,* 92, kat. 164; *István a szent király,* szerk. Kerny Terézia, Smohay András, Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2013, 340–343.

reszt megsemmisítésére vonatkozó parancsot, ellene szegült, és leszállt a kocsiról. Erre a gróf maga pusztította el a keresztet. Szőlőjébe érve jelentették a grófnak, hogy a még le nem szüretelt szőlő kővé, a pincéiben levő bor pedig vérré vált. A grófot végül egy kígyó ölte meg. A litográfia központi eleme a négy vágtató ló húzta hintó, amit a gróf irányítani próbál. Az előtérben és a háttérben szőlők, jobboldalt áll a kereszt az út mentén, mellette – a nézőnek háttal – áll a kocsis. A litográfia tehát bizonyosan konkrétan ehhez a nyomtatványhoz készült. Gyöngyhalmi Zoltánról semmilyen adatot nem találtam; a helyszín talán a Szabadka szegedi határában fekvő Gyöngyhalom.

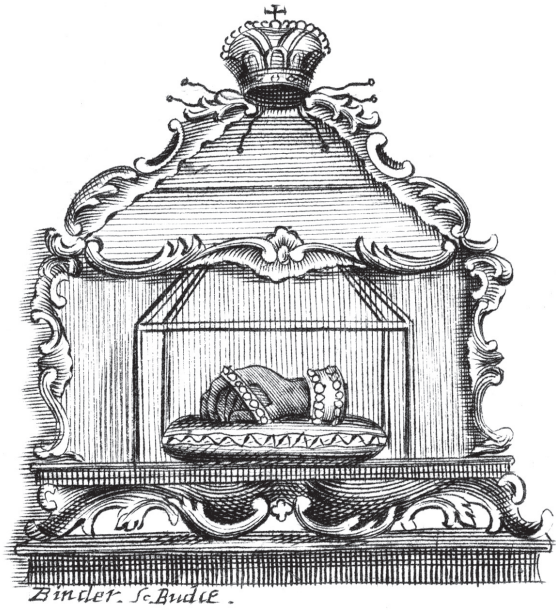

6. kép
Szent Jobb-ereklye. [1771 körül] 59 × 65 mm
Rézmetszet. J.b.l.: Binder Sc. Budae. 53 × 52 mm

Ez egy *bűn és bűnhődés* típusú történet, ami igen gyakori a folklórban.[39] A kővé és vérré válás motívuma ősi, a Bibliából is ismert. Ezek olyan motívumok, amelyek az emberiség több évezredes európai kultúrkincsét jelentik, eredetük, illetve a hagyományalakulás kifürkészhetetlen. A birtokos és a vidék neve fikció. Ami a szöveg szüzséjét illeti, két alaprétege van: egyrészt egy, a kereszt meggyalázásáról szóló tabusértés története, másrészt a kővé válás isteni büntetését elbeszélő szöveg. Magyar Zoltán mondakatalógusában ezeknek számos folklór analógiáját feltünteti, viszont e XIX. századi ponyvának csupán egyetlen, viszonylag közelinek tűnő, párhuzama ismert. Manga János gyűjtötte 1947-ben Mátraszőlősön, ám az adatközlő azt a gömöri Várhosszúréten hallotta, tehát onnan eredeztethető.[40] A monda szüzséje szerint itt egy uraság szemrehányást tesz a kocsisának, amiért az mindig kalapot emel egy feszület előtt. Mire aztán a szőlőbe érkeznek, az úr döbbenten látja, hogy a szőlője és a hordók kővé váltak, a bora pedig vérré változott. Egyéb büntetés nem említtetik. A kővé vált szőlő mondája ismert még a nógrádi Istenmezejéről, számos szövegváltozatban, XIX.

39 Köszönöm Mikos Éva és Magyar Zoltán segítségét a történet néprajzi elemzésében.

40 A mondát Magyar Zoltán is közli: *Bebek juhász kincse: Népmondák Rozsnyó vidékén,* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2011, 228.

7. kép
A Szűz Máriát tisztelő szarándok című nyomtatvány (B1850.2) illusztrációi

századi ponyvaközlése is akad, az azonban sok tekintetben más, hiszen ott a szőlőbirtok egy, a szőlőt megkívánó terhes asszony elutasítása miatt válik kővé.[41] A kővé vált szőlőst a falu határában egyébként máig mutogatják, tipikus helyi monda.

A több illusztrációt tartalmazó nyomtatványok közül kiemelkedik a Bagó nyomdában 1850-ben megjelent, *Szűz Máriát tisztelő szarándok* című 24 lapos kiadvány, amely a Madonnát négyzetbe rajzolt medalionban ábrázoló címlapillusztráción kívül további 11 fametszetet tartalmaz *(7. kép)* (B1850.2). Ezek közül kilenc aláírása konkrét magyarországi búcsújáróhelyre utal: Máriavölgy, Szenttamás, Máriacell, Máriapócs, Skapul (?), Szentantal, Szentmárton, Késmárk, Nagyszombat. Két további metszet nem konkrét kegytárgyra utal: *Hét fájdalmú csudálatos Szűz* és *Magyar-Ország Királynéja*. Míg a címlap illusztrációja más nyomtatványokon is megjelenik, a további 11 képet egyelőre csak ebből a kiadványból ismerem. Ez egy XVIII. századi kiadványtípus, aminek jó példája az 1737-es *Marianischer Pilgram*.[42]

Ha összevetjük az egyes metszeteket a konkrét magyarországi búcsújáróhelyre utaló aláírásban jelzett búcsújáróhely valódi kegyképével vagy -szobrával, arra jutunk, hogy nem hasonlítanak egymásra, azaz a metszet nem azt ábrázolja, amit az aláírás tartalmaz. A Máriavölgyet jelző aláírás *(Mária-Táli*

41 Hála József, *Noé szőlője Istenmezején = Borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról,* szerk. Muskovits Andrea Anna, Bp., 2013, 257–267.

42 Szilárdfy–Tüskés–Knapp, *i. m.,* 78.

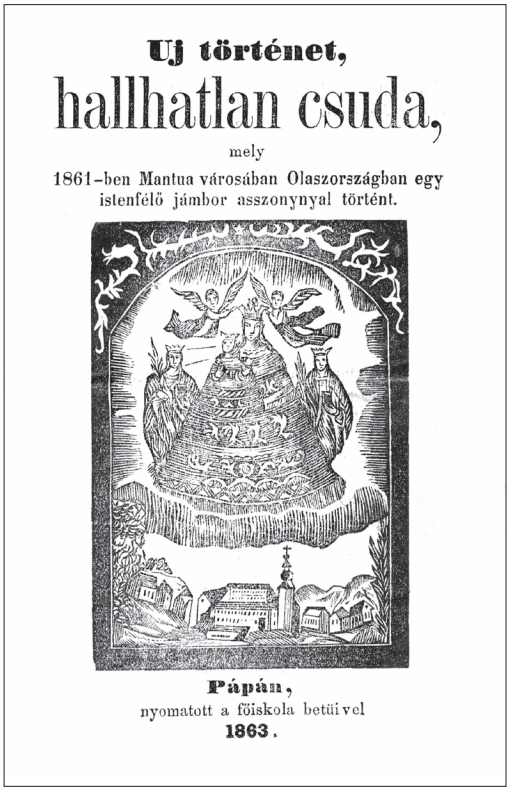
Uj történet,
hallhatlan csuda,
mely
1861-ben Mantua városában Olaszországban egy istenfélő jámbor asszonynyal történt.
Pápán,
nyomatott a főiskola betüivel
1863.

8. kép
Uj történet, hallhatlan csuda, mely 1861-ben Mantua városában Olaszországban egy istenfélő jámbor asszonynyal történt.
Pápán, nyomatott a főiskola betüivel 1863. 170 × 112 mm, 4f.
Fametszet. 96 × 67 mm
1. „Halljátok csak oh keresztyének! azon csodálatos eseményt"; 2. Imádság a szűz Máriához. „Oh boldogságos szűz Mária, anyja"; 3. Elmélkedés és imádság az Isten szent parancsolatjáról. „Krisztus Jézus élő Istennek szent fia"

csudálatos Kép) felett a kegyhely szobrától lényeges elemekben eltérő ábrázolás látható. A *Szent Tamási csudálatos Szűz* aláírás feltehetően a Csíkszenttamási Madonnaként ismert szoborra utal, de nem hasonlít arra. Ugyanez az eredmény Mariazell, Máriapócs, Szentantal, Késmárk és Szombathely esetében is. A *Skapuli csudálatos Szűz* aláírás értelmezése nehéz, hiszen nincs ilyen nevű búcsújáróhely, viszont a fametszet Pietát ábrázol. Az aláírás feltehetően a skapulárés Madonnára akar utalni. A *Szent-Mártoni csudálatos Szűz* aláírás feltehetően Kunszentmártonra utal, de az ábrázolásnak nincs köze a búcsújáróhely kegyképéhez. A *Hét fájdalmú csudálatos Szűz* aláíráshoz kapcsolt metszet valóban a hét tőrrel átjárt szívű Máriát ábrázolja ölében a halott Krisztussal (B1850.1). A *Magyar-Ország Királynéja* aláíráshoz kapcsolt metszet a balján a gyermek Jézus, jobbjában jogart tartó Máriát mutatja, lábánál puttóval.

Ebben a kiadványban a kép, a képaláírás és a szöveg viszonya laza. A képek általánosságban megfelelnek a Máriához szóló imádságoknak, segíthették az imádkozót, de ikonográfiai szempontból nem állnak összhangban az aláírással. A metszet nem azt ábrázolja, amit az aláírás tartalmaz, a szöveg pedig nem utal a konkrét búcsújáróhelyre.

IV. Összehasonlítás más nyomdák illusztrációival

A vizsgálat során mintegy további 150, más nyomda által kiadott vallásos ponyvanyomtatványt tekintettem át főként az illusztrációk szempontjából. Az azonos műfajú nyomtatványokat kiadó nyomdák biztosan figyelték egymás „termékeit", és feltehetően ötleteket is merítettek egymástól szöveg és illusztráció tekintetében egyaránt. A Bagó Márton-nyomdában 1863-ban magyar és német nyelven egyaránt megjelentetett mantovai istenfélő jámbor asszony csodáját elbeszélő történetet a pápai főiskola nyomdája is kiadta *(8. kép)*.[43] Mindkét nyomda ugyanazt a 18 versszakba szedett szöveget közli, csak az utána következő imádságban van eltérés.

Az azonos cím – *Egy uj csoda történet mely Zalamegyében Bödör nevü malomba történt* – miatt tartalmi egyezés feltételezhető a Bagó nyomda 1874-es (B1874.1) és a pécsi Schön nyomda 1873-as kiadványa között *(9. kép)*, azonban a pécsi nyomtatványnak csak hiányos példányát ismerem, ezért nem tudom megállapítani bizonyossággal a tartalmi egyezést.[44] A történet szerint egy malomból hazafelé tartó ember felvesz kocsijára egy ruhátlan, hófehér embert (teljes szövegét lásd: Függelék 3). Hazaérve feleségét kéri, adna ruhát az embernek, míg ő elrendezi az állatokat és a kocsit. Amikor az állatok eltűnnek, a gazda segítségül hívja Istent, és nem káromkodik. Az időközben felruházott ember ezért megdicséri, és jeleket mutat neki az égen: először hullócsillagokat, másodszor sok koporsót, harmadszor bő termést és aratásra sietők embereket, negyedszer két kardot keresztbe téve.

A történet nem vert gyökeret a szájhagyományozó népi műveltségben.[45] Bár lokalizálás alapján úgy tűnhet, hogy ez helyi folklóradat, Bödör-malmot nem sikerült azonosítani. A különféle égi jelek egy része (koporsó, kard) a háború előjeleiről szóló mondákban tűnnek fel.[46]

43 *Uj történet, hallhatlan csuda, mely 1861-ben Mantua városában Olaszországban egy istenfélő jámbor asszonynyal történt*. Pápán, nyomatott a főiskola betüivel 1863. 170 × 112 mm, 4f. fametszet: 96 × 67 mm. 1. „Halljátok csak oh keresztyének! azon csodálatos eseményt"; 2. Imádság a szűz Máriához. „Oh boldogságos szűz Mária, anyja"; 3. Elmélkedés és imádság az Isten szent parancsolatjáról. „Krisztus Jézus élő Istennek szent fia"

44 1. *Egy uj csoda történet mely Zalamegyében Bödör nevü malomba történt*. Nyomatott Budán, Bagó Mártonnál. 1874. 180 × 113 mm, 4f. litográfia: 78 × 58 mm. 1. Egy uj csoda történet „melyet egy Istenfélő ember, ki miután a malomban"; 2. Ének. Nóta: Jertek Máriának tisztelői sat. „Oh ember hallgasd meg"; 3. Ének. A boldogságos szüz Máriához. „Szentséges szüz Mária könyörögj érettünk"; 2. *Egy uj csoda történet mely Zalamegyében Bödör nevü malomba történt*. Bajkor István Szt. Mártoni lakos tulajdona és felelősége. Nyom. Schön J. Pécsett 1873. 179 × 110 mm, 4f. fametszet: 55 × 50 mm. Hiányos példány. Hiányzik a 2–3.ff.

45 Köszönöm Magyar Zoltán segítségét.

46 Nem sikerült azonosítanom a Bödör nevű malmot. Köszönöm Marx Mária etnográfus, a Göcseji Múzeum főmuzeológusa segítségét.

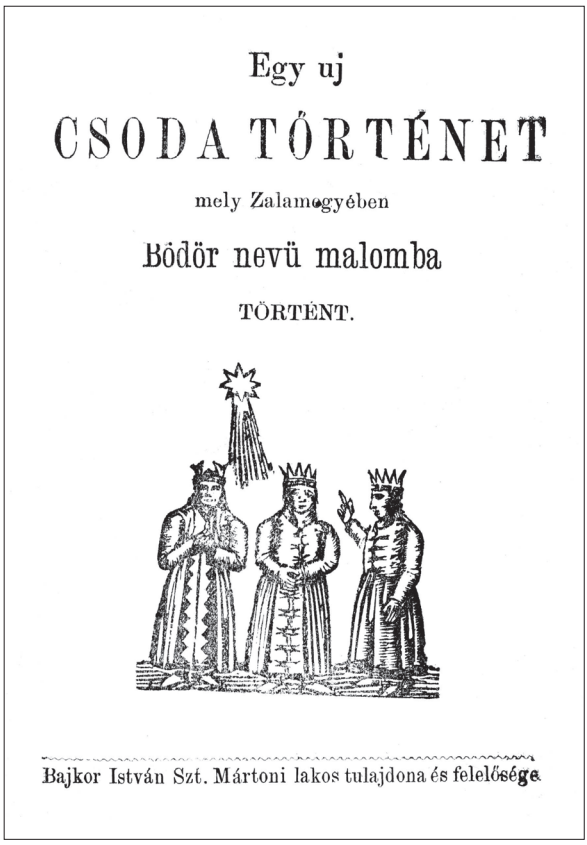
Egy uj

CSODA TÖRTÉNET

mely Zalamegyében

Bödör nevü malomba

TÖRTÉNT.

Bajkor István Szt. Mártoni lakos tulajdona és felelősége.

9. kép
Egy uj csoda történet mely Zalamegyében Bödör nevü malomba történt. Bajkor István Szt. Mártoni lakos tulajdona és felelősége. Nyom. Schön J. Pécsett 1873. 179 × 110 mm, 4f. Fametszet. 55 × 50 mm Hiányos példány. Hiányzik a 2–3.ff.

V. Összegzés

A kép központi szerepet töltött be a vallásos ponyvanyomtatványokon. A Gyurián és Bagó, a Bagó, a Bagó és Fia nyomdából alig került ki füzet címlapillusztráció nélkül. Azonos szövegű nyomtatványokat különböző metszetekkel is kinyomtak. A szöveg és a kép kapcsolata általában laza, azonos képet eltérő szövegek illusztrálásához is használtak.

A gyűjteményből nem lehet következtetni a nyomda három időszakának teljes vallásos ponyvanyomtatvány kiadására, de általános tendenciák megállapíthatók. A Gyurián és Bagó nyomda – egy rézmetszet kivételével – kizárólag fametszeteket használt, a Bagó nyomdában 1851-ben jelent meg az első litográfiával illusztrált nyomtatvány. Az 1860-as években egymás mellett él a két technika, az 1870-es években már minden esetben kőnyomatokat alkalmaztak. A technikai eltérésből adódik, hogy a litográfiák részletgazdagabbak és nagyobb méretűek.

A vallásos ponyvanyomtatványok virágkora a Bagó nyomdában feltehetően az 1863–1865-ös évekre tehető, hiszen ezekből az évekből maradt fenn a legtöbb

kiadvány. Ikonográfia tekintetében a *Maria Immaculata* gyakorisága jól jelzi a kor egyházi törekvéseit. Az általánosan elterjedt kép- és szobortípusok mellett egy-egy magyarországi búcsújáróhely (pl. Andocs, Csatka, Máriapócs, Barka) is megjelenik az ábrázolásokon és a szövegekben. A szövegek nagyrészt különböző alkalmakra való imádságokat és énekeket tartalmaznak. Kiemelkedik közülük a kevés számú magyarországi és külföldi csodás esetek elbeszélése. A nyomtatványok főként magyar, ritkábban német nyelvűek. Ugyanaz a szöveg apró (pl. központozási vagy ékezet-) eltéréssel, azonos illusztrációval megjelent többször is egy évben.

Az illusztrációk metszője és a szövegek szerzője kevés kivételtől eltekintve ismeretlen: mindössze egy rézmetszőt (Joseph Ritter a XIX. század első felében) és három írót (kisteleki Farkas Antal és Négó József az 1860-as években, Fejes András és Varga Lajos az 1880-as években) ismerünk név szerint. A XIX. század utolsó negyedében más nyomdákban megjelent vallásos ponyvanyomtatványok átnézésekor viszonylag sok szerkesztő, író nevével találkoztam: Ambruss Pál Csányon,[47] Bajkor István „Szt. Mártoni lakos", Balázs Ignác „éneklő és szentföld látogató" Leleszen, Bors István, Csizmadia István „szent Ferencz III. rendű, balaton-keresztúri születésű sümegi lakos", Gara József, kapuvári Gitzy György „bucsujáró énekes tertiárius", Gyurits Franciska „sz. Ferencz 3-ik rendü", Hegedűs István „Duna-Földváron", Horváth Géza varsányi lakos, Jáky Ferenc osli lelkész, Kenderessy Danyi Péter Pál „a szent kegyhelyek látogatója, Lurdi lelki zarándoklat bucsu vezetője (Somogymegye) Szőllős-Györök.", Klimo Mária, Koós Bálint „tanító Füleken", Kovács Sándor „Szent Domonkos harmadrendü bucsujáró" és „első előénekes Sümegen", Körtély István, Nyitrai János előénekes Nagykanizsán, Orosz István Jászladányban, Sápi István Horton, Szabó József apostagi lakos, Szabó Juliánna Niklán, Szemennyei Mihály, Szécsi Ignácz Kömlőn, Vranaski Alajos „ki Istenszerető és Máriatisztelő Gyöngyösön". Az ő szerepüket az egyik nyomtatványt idézve úgy lehet meghatározni, hogy „Isten kegyelméből az eredeti után kidolgozta, énekbe, versekbe foglalta és kiadta".[48] Az „eredeti" szöveg pontos vagy utalás szintű említése nagyon ritka.

Ha összevetjük az ábrázolástípusokat a XVIII. századi vallásos ponyvairodaloméval, azt látjuk, hogy jó néhány típus eltűnt, mások megmaradtak, és új típusok is megjelentek.[49] Jézus gyermekségének és kínszenvedésének a XVIII. századból ismert, részletes ikonográfiája hiányzik a Bagó nyomda illusztrációiról.[50]

47 Máshol: „Ambrus Pál, Istent szerető, s szűz Mária tisztelő énekes, Csángón".

48 *A vértanu hite. Egy csuda történet vagyis, szivet szivért. A nagy mária-czelli „zarándok-Leány" bucsujárása a rablók között*. Kiadta: Kenderessy Danyi Péter Pál. Nyomda: Farkas János, Keszthely, [é.n.].

49 Knapp–Tüskés, *i. m.*, 194–205.

50 A Bucsánszky nyomda rózsafüzér titkokat közlő füzeteiben (1865) viszont találkozunk Jézus gyermekségének és kínszenvedésének jeleneteivel, pl. OSZK KNYT 6069.

A ponyvanyomtatványokon megjelenő szentek száma is radikálisan lecsökkent. A számos magyarországi és külföldi búcsújáróhely ábrázolásaiból csak Andocs, Sasvár, Buda-Krisztinaváros és Máriaradna tűnik fel a Bagó-nyomdában. A korábban konkrét kegyhelyhez kapcsolt ábrázolások sematikussá, általánossá váltak, pl. *Mariahilf.* A XVIII. századból továbbélő típus például II. Ferdinánd keresztjének képe, vagy a Háromkirályoknak a betlehemi jelenettől független, leegyszerűsített ábrázolása. A XVIII. századi típusokhoz képest új viszont például a nagyszámú *Immaculata*-ábrázolás.

Czéh Sándor magyaróvári nyomdász-kiadó mintakönyve[51] több, a Bagó nyomda nyomtatványaiban is alkalmazott illusztrációt tartalmaz, például: 1) A Krisztust a kereszten csillagdíszes keretben mutató 109. kép illusztrálja többek között Bagó 1856-ban kiadott *Bőjti időre való énekek* című nyomtatványát; 2) A Szent Vendelt ábrázoló 332. számú fametszet azonos Bagó fent bemutatott német nyomtatványának címlapképével *(13. kép)*; 3) A prágai kis Jézus kegyszobrát ábrázoló 327-es fametszet megjelent például az 1843-ban a Gyurián–Bagó nyomdában kiadott *Hat Istenes énekek* és a Bagó-nyomdában 1860-ban kiadott *Istenes énekek* című nyomtatvány címlapján. Tanulságos lenne a Czéh-mintakönyv több mint ezerszáz képének eredetét és ikonográfiai előzményét meghatározni. Több ábrázolás XVIII. századi nyomtatványból származik, például a Hodigitria Istenszülőt ábrázoló 267. számú kép az 1705-ben Szakolcán megjelent *Marianischer Pilgram…* című könyv címlapillusztrációja.

Az illusztrációk művészi kvalitása változó, összehasonlítva azonban a korszak más magyarországi nyomdáinak azonos műfajú termékeivel, a Bagó nyomda magasan kiemelkedik azok közül mind az illusztrációk mennyisége, minősége és változatossága szempontjából. Egyedül a Bucsánszky Alajos, majd Rózsa Kálmán és neje tulajdonában lévő nyomda kiadványai képviselnek hasonló színvonalat. A Bagó nyomda mindenképpen fontos része a XIX. századi magyarországi vallásos témájú populáris grafikának. Mint azt már a fenti adatok is érzékeltették, érdemes lenne egy-egy nyomda teljes fellelhető vallásos ponyva kiadványsorozatát összeállítani és azok illusztrációit összehasonlítani.

51 Helle Mária, *Czéh Sándor magyaróvári nyomdász-kiadó illusztrációinak mintakönyve az 1836 és 1875 közötti évekből,* Bp., Balassi, 1998. A mintakönyv ábrázolásainak néhány meghatározása további pontosításra szorul, például a „folyóparti erődített város látképe”-ként meghatározott 614. kép a kanizsai várat ábrázolja.

Függelék 1.

Legujabb csuda-történet 1861-ben Mantuában, Olaszországban egy istenfélő jámbor asszonynyal. Budán, 1863. Nyomatott Bagó Mártonnál.

Hallgassátok csak oh keresztények! azon csodálatos eseményt, mely Mantuában, Olaszország egyik városában, egy istenfélő és jámbor asszonynyal történt, ki egész életén át Máriát igazfélelemmel tisztelte.

2. Épen közép nyárban volt, épen Mária-hirdetés napján, midőn amaz istenfélő asszony érzé hogy viselős; mindennap tiszta szivből imádkozott és magát Mária Isten anyja ótalma alá ajánlotta.

3. De a mindenható Isten, magas bölcseségénél fogva nagy betegséggel látogatta meg, és midőn érezte, hogy közel áll a halálhoz, kérte az Istent, hogy szerencsésen szülhesse meg gyermekét.

4. Ezen ájtatos imádságot imádkozta ez istenfélő asszony férjével és gyermekével együtt naponként, hogy Isten a mindenható őt a hirtelen haláltól mentse meg, és az Isten anyja utolsó órájában őt el ne hagyja.

5. De a mindenható Isten megmutatta neki hatalmát, éj jobb életre híta; nagy szomoruságok közt hagyta el férjét és négy kicsinyeit, szeretett és jó gyermekeit.

6. Oh kedves keresztények, halljátok tovább, mi történt. A gond a gyermekeknnek annyira hatott szivükre, hogy mindennap sirtak anyjukért, és meglátogatták a sirboltot, melyben nagyon szeretett anyjok hideg testrészei voltak.

7. De midőn 9 nap elmult és ők megint könyes szemekkel anyjok sirjához jöttek; most oh csodák minden csodája fölött! Hallották anyjok hangját, mintha egy gyermeknek énekelt volna.

8. Midőn a gyermekek ezt hallották, hamar örömmel az atyjokhoz futottak és örömmel elbeszélték, a mi történt; az atya mély gondolkozásba elmerűlve, nem hitte, de a gyermekek folytonosan kérték.

9. Ekkor föltette magában gyermekeit követni, s midőn a sirhoz értek, akkor hallá az atya is szeretett nejének hangját, s a fölsőséghez ment engedelmet kérni, hogy szabad-e a sirt kinyitni.

10. Sok ember sereglett össze, közöttök több papok és urak; és midőn a koporsót kinyitották, akkor egy csoda történt szemeik előtt, mert az anyának karjain egy gyermeket találtak, ki épen vele játszott.

11. Az asszony élt és a gyermeket kezei közt tartotta és midőn a koporsóból fölemelték, kényszerittetett a papok által, hogy mesélné el, mi módon történt megmenekedése.

12. „Halljátok tehát csodálatos megmenekedésemet – elkezdé: Háromnapi csendes alvásom után egy szép asszony jött hozzám és kedvesen fölébresztett álmaimból, és ezen csecsemőt kezeimbe nyujtotta."

13. Háromszor napjában jött ő hozzám és eleséget hozott, hogy ezen gyermeket táplálhassam, és mondá nekem, hogy én 9 nap mulva megint a világra jövök, hogy e csodálatos eseményt elbeszélhessem.

14. 'A te szent imádságod által – mondá ő – kegyelmet szereztem az Úr királyi széke előtt; Jézus Krisztus megharagudott ránk, és ha magunkat meg nem jobbítjuk: akkor nagyon meg fog büntetni.

15. Mert nagyok a bünök, melyek most tétetnek; de én Fiamat kértem, hogy a világon megkönyörülne; de nem tudtam rábirni; azért jobbitsátok meg magatokat ti vétkes emberek.'

16. Ezen nekem kedves imádságot kinyilatkoztatom nektek, melyet én egész életemben férjemmel és gyermekeimmel naponta imádkoztam, ebben ismerjétek meg azon parancsolatokat, mellyek minket még megmenthetnek.

17. Még három évig leszek köztetek; de ezen imádságot imádkozzátok és tanuljátok oh emberek, mert szörnyü az Isten haragja, mely minket érhet, ha magunkat meg nem jobbítjuk.

18. S így bűnös emberek térjetek meg mostan, hogy képesek lehessünk az Isten haragját magunkról eltávolítani és egymást a mennyországban minden szentekkel örömmel láthatni mindörökké. Amen."

Függelék 2.

Uj csodatörténet a kereszt ostromlásáról, vagyis a kővé vált szőllőről. Budapesten, 1890. Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

A keresztgyülölő gróf története.

A mult évben történt Gyöngyhalom táján, ugyan a gróf neve is Gyöngyhalmi Zoltán volt. Ősei a katholikus egyház gyermekei voltak, hanem ő megtagadta azt, kilépvén az egyházból, eretnekké vált és nagy ellensége lett mindannak, a mi jó, szent és tökéletes.

Kastélyától nagy kiterjedésü szőlőbirtokáig jó termő szántóföldek közt vezetett egy út, melynek végénél régi időktől fogva egy szentelt feszület állott, mint hű őre a vidéknek és emlékeztető jele a Jézus szenvedésének. Ez nagy szálka volt a gőgös urnak szemében, hogy a feszület ott van, de a néptől való félelmében nem merte azt elpusztittatni.

Azonban megjött a várt alkalom, szép szüreti idő volt; a szüretelők víg dala tölté be a gazdagon megáldott hegyoldalt. – A grófnak is nagy területü szőlejében vígan folyt a munka, midőn Zoltán gróf kiadta díszkocsisának a parancsot, hogy fogjon be és vigye őt a szőlőbe. Néhány pillanat mulva előállt a pompás fogat, Zoltán úr büszkén felugorva kocsijára, a gyeplőt megragadván, habzó négy lova

közé suhintott. Ezen, mind forgószél, ragatták tova a könnyü hintót. Alig robogott ki kastélya udavrából, midőn megpillantá a nap fényétől csillogó feszületet, mindjárt büszkén szólt kocsisához: „te! ennek a rézistennek nem szabad megérni születése napját azon helyen, vágd ki tövestől, neked adom, feltüzelheted!" A kocsis elsápadva vetett magára keresztet, egy pillanatnyi remegés fogta el, de a másik pillanatban megfogta földesurának két karját és megragadván a gyeplő szárát, a lovakat megállitotta és ura felé fordulva, igy szólott hozzá: „Én ilyen istentelen emberrel Jézusom keresztje előtt nem fogok elmenni, sem ilyet nem akarok szolgálni. Térjen meg vakságából, hogy az Isten irgalmazzon önnek."

Ezen szavak után otthagyta a kocsis gőgös urát. – A gróf tajtékzó dühében véresre harapta ajakát és bőszülten vágott a már félig megvadult lovak közé, melynek következtében ezek elvesztvén a helyes irányt, a feszülethez oly közel rohantak, hogy a kocsi hátulsó tengelye oly erővel ütődött annak oldalához, mely szerint az egyet roppanván és ketté törött. – A mi ezután következett, azt leirni nem lehet. A gróf iszonyu eget hasító káromlások között fejszét ragadván, tigris dühösséggel rohant az ártatlan Krisztus képének, iszonyu nagy erővel vágott hozzá és egy siralmas hang szólalt meg, mintha a sirból jött volna: „Én ártatlan vagyok." A gróf egy perczre összerezzent, de azért tovább folytatta vad munkáját. Ekkor ismét hangzott egy siralmas hang, hogy: „Én ártatlan vagyok!" De az elvakult ember csak puszta képzelődésnek tartotta, még egynehány csapást mért hozzá és a szent kereszt arczczal a poros uton keresztül bukott, melyet egykor egy ősz áldozár szentelt meg ezernyi hivő nép előtt, mely isteni csapás ellen oltalom, bánatban vigasztalás, a vidéknek őre és ékessége volt. Midőn a kereszt kidőlt, tiszta gyémánt szinü lángok között eltünt örökre, azután még egy hang hallatszott, hogy: „Én ártatlan vagyok." – A gróf, midőn pogány tettével végzett, mint hitetlen, az örökké való Isten nevének káromlása közt rohant szüretelő munkásai közé.

Az Isten átka.

Még nem ért a hegy lábához, midőn egyik tisztje kétségbe esett dult arczczal és remegő léptekkel vánszorgott kegyelmes ura elé. „Mi lelt, nyomorult kutya?" rivalt rá amaz, fölemelve lovag ostorát. „Kegyelmes gróf, az Isten csapása van a szőlőjében!" „Isten csapása vagy ördög csapása, hitvány eb; tán te is predikációt akarsz tartani? vigyázz, ugy ne járt, mint ama rézisten ott. Azt hiszem, azért jöttél előmbe, hogy szememre lobbantsd tettemet!? Menj előlem te hitvány eb!" – „Kegyelmes uram, én nem tudom, ön mit tett, de a kegyelmes úr szőllőjében nagy a kár." „Tán loptak ugy-e? nyomorult, adok egy pofont, az lesz a jutalmad; azért fizetem én azt a sok kutyát, hogy nekem minduntalan boszuságot szerezzen?" S ekkor ugy vágta arczul hű tisztviselőjét a gróf, hogy annak helyén vér kezdett szivárogni. – „Kegyelmes uram, nem loptak semmit, hanem a mi szőllő még szedetlen volt, az tőkéstől, szemestől együtt mind kővé változott." – „Jöjj velem," ordit a gróf, „de ha hazugsággal akarsz elámitani, jaj neked!"

Midőn őseitől öröklött szőllőbirtokának végén megállt a gróf, széjjel nézett és – csodák csodája! – az aranyszinü szőllő helyett szürkés fehér szinü kővé változott szőllőfürtök sorai terültek el szemei előtt. – Sötét villámló szemekkel nézett szét maga körül, mintha valakit keresne. De hiába! Mindenki sietett ez átkos helyről elmenekülni; – és midőn igy egyedül látta magát, kitört a poklok viharja: ha az ég és pokol összeesküszik is ellenem, egy Gyöngyhalmi Zoltán gróf nem tud megijedni, búsulni meg épen nem szokott, mert van bora elég s olyan, mint a tüz. „Hol vagytok ebek! hozzátok elő pinczém kulcsait." Előállt egy szolga és mondá: „most jövök a pinczéből, kegyelmes uram, de sem a most szüretelt, sem a régi borokból nem lehet inni, mert mind vérré változott. Különben itt vannak a kulcsok, az Isten irgalmazzon kegyelmes uramnak; én elmegyek." Ezzel a kulcsokat a gróf lábaihoz dobta, maga pedig sietve elmenekült.

A gróf önkénytelenül haladt pinczéje felé, a melyben roppant sok borait tartotta és midőn kinyitá annak nehéz vasajtaját, mintha a föld alól egy siró hangot vélt volna hallani: „Én ártatlan vagyok." Rekedten kaczagott fel a gróf. „Félre a kisértetekkel, ha mindenki elhagyott, boraim türében keresek megnyugvást. Mit törődöm én vele, Isten átka vagy ördög átka." Ezzel hordói sora közé lépett, de borzalommal tántorodott hátrább és végre vasmarkával megfogta egyik hordónak az aknáját, a mint kicsavarta, egy rövid sóhajtás kiséretében összerogyott. – De vadállati ereje az ájulás rohamait legyőzve, csakhamar felegyenesedett és ujra kezdé nézegetni borait, de hiába! mindenik hordó tele volt tisztán aludt vérrel; és ezt a borzasztó embert még ez sem téritette meg. Kőből és vérből rakatok lépcsőt, mondta, a hegy legmagasabb pontjára, öklével az eget fenyegetvén s midőn a magasban egy széditő mélység zárta el utját, annak szélén megállott, sürü repkény és borostyánindák fogták be a tátongó mélységet, melyeknek egyes szálai a gróf lábáig kapaszkodtak.

Csöndesen megmozdult a borostyán sürüje, de ezt az Istennel harczolni akaró gróf nem vette észre, a mely közül borzasztóan ragyogott ki egy koronás kigyónak zöld szinü feje. Fején lángszinü koronával és sárgába játszó kékes szemekkel, széles szájából villámgyorsan öltögetvén ki kétágu fekete nyelvét. Akkor is mormogta magában: igen, számot fogok tőled kérni, te Isten, hogy mit tettél, és meglátom, hatalmasabb vagy-e nálamnál! – Ezen káromlását végzé a gróf, midőn a kígyó testének előrésze villámgyorsan kúszott fel derekára és hideg gyürüit iszonyu erővel csavarta össze nyaka körül s egy percz alatt magával rántá az iszonyu mélységbe. „Isten átka vagy ördög átka!" orditá a gróf oly vadállati hangon, mely még a távolabb levőkbe is borzalmat keltett. – Minden elcsöndesült, a borostyán és repkény széttépett indái és néhány véres kő jelölte ama helyet, a hol az istentelen bünös kiadá fekete lelkét.

Azon helyen, a hol ez történt, mindenki kerüli, ha mellette elmegy is, előbb azonban keresztet vet magára.

Függelék 3.

Egy uj csoda történet mely Zalamegyében Bödör nevü malomba történt. Nyomatott Budán, Bagó Mártonnál. 1874.

Egy uj csoda történet

melyet egy Istenfélő ember, ki miután a malomban tiz zsák buzáját megőrlette, Isten segitségét kérvén hazafelé indult. Utjába egy mezitelen utas ember megszolítja, ki olyan fehér volt mint a hó, hogy venné fel szekerére, fel is vette, haza érkezvén, feleségét felszólítja; hogy keresne vendége számára némi ruhát, míg ő a tiz zsák lisztet behordja a kamarába, az ökröket beköti az istállóba, a szekeret a félszer alá tolja azután az istálló küszöbére állott, két kezét hóna alá tette, és ment ki az Istenfélő ember. Óh Jézus Mária Sz.-József! hová lett az én jószágom? kiáltá. Miután berendelte volna helyére az ő jószágát, mondá az Istenfélő ember az idegennek, hogy jönne be a szobába és venné magára a ruhát, ki ily szavakkal szolítá meg őt: meg vagyok elégedve jó cselekedeteddel, mert Isten káromló nem vagy, és minden indulatodban Isten segélyét kéred, hanem fiam! Jer ki velem az ég alá, mutatok egy példát, hogy a mi Urunk Istenünknek mily hatalma van, s mily csodákat tesz, és mégsem tér az ember a jóra. Ime a nagy égdörgés s háboruról láthatni, miszerint van egy hatalmas erős Isten. Most lépjél fiam a lábom hüvelykujjára, nézz fel az égre, s milyen jelenséget látsz? azzal felnézet az Istenfélő ember, nem látván egyebet, minthogy a csillagok esnek; másodszor is mondá, lépjél ismét a lábom hüvelykujjára és nézz fel az égre, s micsoda látványt látsz? Óh Jézus Mária Sz.-József! nem látott egyebet mint sok koporsót; harmadszor is mondá neki, lépjél ismét lábom hüvelykujjára s nézz ismét az égre, s milyen példát látsz ismét? látott bő termést s a népeket sietni az aratással; negyedszer is mondá néki: lépjél fel az égbe, micsoda példát látasz? nem láték egyebet, mint 2 kardot keresztbetéve.

Katalógus

A katalógus a tanulmányban meghatározott teljes forrásanyagot tartalmazza. A leírások a nyomda három időszakán belül időrendben követik egymást. A datált ábrázolások után következnek a datálatlan nyomtatványok. A tétel leírások a hiányzó adatok értelemszerű elhagyásával ugyanebben a sorrendben a következő szempontokat tartalmazzák:

1) A teljes címfelirat, író, kiadó, ár, egyéb megjegyzés (pl. sokszorosításra)
2) Megjelenési hely, nyomda, év. Lapméret, lapok száma
3) A címlapillusztráció előállítási technikája. A címlapillusztráció szignálási helye, szignálása. A címlapillusztráció lemezmérete vagy dúcmérete
4) Tartalmi egységek és a kezdő szavak, hiány jelzése
5) További példány: OSZK KNYT PNy; közlés: Bálint Sándor 2010

Gyurián János és Bagó Márton betűivel

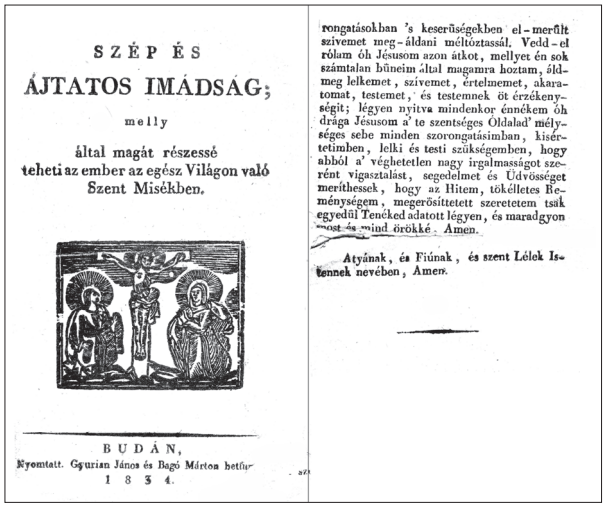

SZÉP ÉS
ÁJTATOS IMÁDSÁG;
melly
által magát részessé
teheti az ember az egész Világon való
Szent Misékben.

BUDÁN,
Nyomtatt. Gyurián János és Bagó Márton betűv.
1 8 3 4.

rongatásokban 's keserűségekben el-merűlt szivemet meg-áldani méltóztassál. Vedd-el rólam óh Jésusom azon átkot, mellyet én sok számtalan bűneim által magamra hoztam, áld-meg lelkemet, szivemet, értelmemet, akaratomat, testemet, és testemnek öt érzékenységit; légyen nyitva mindenkor énnékem óh drága Jésusom a' te szentséges Oldalad' mélységes sebe minden szorongatásimban, kisértetimben, lelki és testi szükségemben, hogy abból a' véghetetlen nagy irgalmasságot szerént vigasztalást, segedelmet és Üdvösséget meríthessek, hogy az Hitem, tökélletes Reménységem, megerősíttetett szeretetem tsák egyedűl Tenéked adatott légyen, és maradgyon most és mind örökké. Ámen.

Atyának, és Fiúnak, és szent Lélek Istennek nevében, Ámen.

GyB1834.1
Szép és ájtatos imádság; melly által magát részessé teheti az ember az egész Világon való Szent Misékben.
Budán, Nyomtatt. Gyurián János és Bagó Márton betűivel. 1834. 167 × 102 mm, 2f.
Fametszet. 48 × 61 mm
1. „Ajánlom óh én Uram Istenem magamat"; 2. Imádság, midőn Oltári szentséggel Áldás adatik. „Szentséges Lábaidhoz"

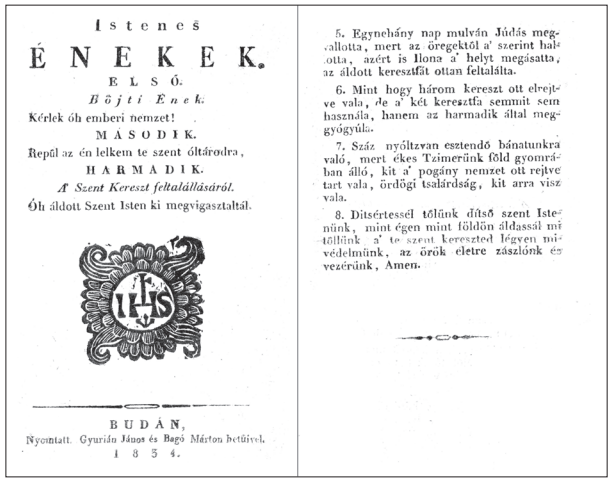

Istenes
ÉNEKEK.
ELSÓ.
Böjti Ének.
Kérlek óh emberi nemzet!
MÁSODIK.
Repül az én lelkem te szent óltárodra,
HARMADIK.
A Szent Kereszt feltalállásáról.
Óh áldott Szent Isten ki megvigasztaltál.

BUDÁN,
Nyomtatt. Gyurián János és Bagó Márton betűivel.
1834.

5. Egynehány nap mulván Júdás megvallotta, mert az öregektől a' szerint hallotta, azért is Ilona a' helyt megásatta, az áldott keresztfát ottan feltalálta.

6. Mint hogy három kereszt ott elrejtve vala, de a' két keresztfa semmit sem használa, hanem az harmadik által meggyógyúla.

7. Száz nyóltzvan esztendő bánatunkra való, mert ékes Tzimerünk föld gyomrában álló, kit a' pogány nemzet ott rejtve tart vala, ördögi tsalárdság, kit arra visz vala.

8. Ditsértessél tőlünk dűsd szent Istenünk, mint égen mint földön áldassál mi tőlünk a' te szent keresztedet légyen mi védelmünk, az örök életre zászlónk és vezérünk, Amen.

GyB1834.2
Istenes énekek.
Budán, Nyomtatt. Gyurián János és Bagó Márton betűivel. 1834. 170 × 107 mm, 4f.
Fametszet. 42 × 43 mm
1. Első Böjti Ének. „Kérlek, óh emberi nemzet!"; 2. Második. „Repül az én lelkem"; 3. Harmadik. A' Szent Kereszt Feltalálásáról. „Oh áldott szent Isten"

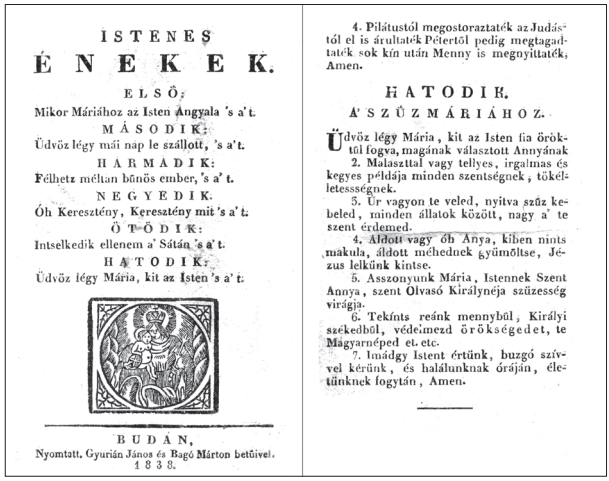

ISTENES
ÉNEKEK.
ELSŐ:
Mikor Máriához az Isten Angyala 's a't.
MÁSODIK:
Üdvöz légy mái nap le szállott, 's a't.
HARMADIK:
Félhetz méltan bűnös ember, 's a' t.
NEGYEDIK.
Óh Keresztény, Keresztény mit 's a' t.
ÖTÖDIK:
Intselkedik ellenem a' Sátán 's a' t.
HATODIK:
Üdvöz légy Mária, kit az Isten 's a' t.

BUDÁN,
Nyomtatt. Gyurián János és Bagó Márton betűivel.
1838.

4. Pilátustól megostoraztaték az Judástól el is árultaték Péntertől pedig megtagadtaték sok kín után Menny is megnyittaték, Amen.

HATODIK.
A' SZŰZMÁRIÁHOZ.

Üdvöz légy Mária, kit az Isten fia örök-től fogva, magának választott Annyának
2. Malasztal vagy tellyes, irgalmas és kegyes példája minden szentségnek, tökéletessségnek.
3. Úr vagyon te veled, nyitva szűz kebeled, minden állatok között, nagy a' te szent érdemed.
4. Áldott vagy óh Anya, kiben nints makula, áldott méhednek gyümöltse, Jézus lelkünk kintse.
5. Asszonyunk Mária, Istennek Szent Anya, szent Olvasó Királynéja szüzesség virágja.
6. Tekínts reánk mennyből, Királyi székedből, védelmezd örökségedet, te Magyarnépedet el. etc.
7. Imádgy Istent értünk, buzgó szívvel kérünk, és halálunknak óráján, életünknek fogytán, Amen.

GyB1838.1
Istenes énekek.
Budán, Nyomtatt. Gyurián János és Bagó Márton betűivel. 1838. 176 × 106 mm, 4f.
Fametszet. 40 × 44 mm
1. Első. „Mikor Máriához az Isten Angyala"; 2. Második. Nóta: Üdvöz légy Tengernek etc. „Üdvözlégy mái nap"; 3. Harmadik. Ad notam: Time homo, mors etc. „Félhetsz méltán bünös Ember"; 4. Negyedik. „Oh Keresztény, Keresztény mit"; 5. Ötödik. „Intselkedik ellenem a' Sátán"; Hatodik. A' Szűz Máriához. „Üdvöz légy Mária, kit az Isten"

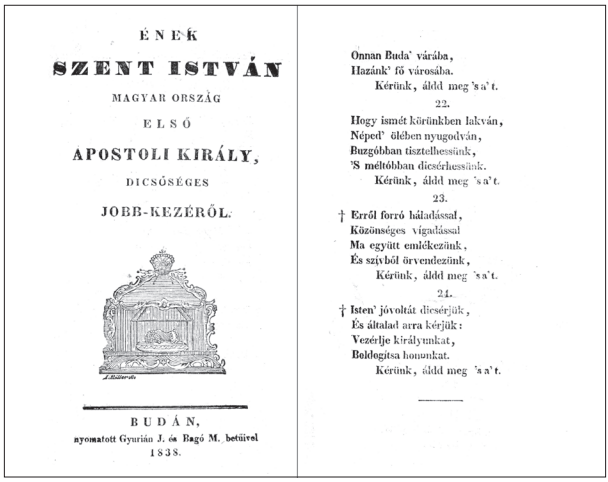

ÉNEK
SZENT ISTVÁN
MAGYAR ORSZÁG
ELSŐ
APOSTOLI KIRÁLY,
DICSŐSÉGES
JOBB-KEZÉRŐL.

BUDÁN,
nyomatott Gyurián J. és Bagó M. betüivel
1838.

Onnan Buda' várába,
Hazánk' fő városába.
Kérünk, áldd meg 's a't.

22.

Hogy ismét körünkben lakván,
Néped' ölében nyugodván,
Buzgóbban tiszthelhessünk,
'S méltóbban dicsérhessünk.
Kérünk, áldd meg 's a't.

23.

† Erről forró háladással,
Közönséges vigadással
Ma együtt emlékezünk,
És szivből örvendezünk,
Kérünk, áldd meg 's a't.

24.

† Isten' jóvoltát dicsérjük,
És általad arra kérjük:
Vezérlje királynkat,
Boldogitsa honunkat.
Kérünk, áldd meg 's a't.

GyB1838.2
Ének Szent István Magyarország első apostoli király, dicsőséges jobb-kezéről.
Budán, Nyomtatt. Gyurián J. és Bagó M. betűivel 1838. 179 × 103 mm, 4f.
Rézmetszet. I. Ritter Sc. 44 × 44 mm
1. Jobbkezéről. „Oh dicsőséges Szent Jobbkéz!”

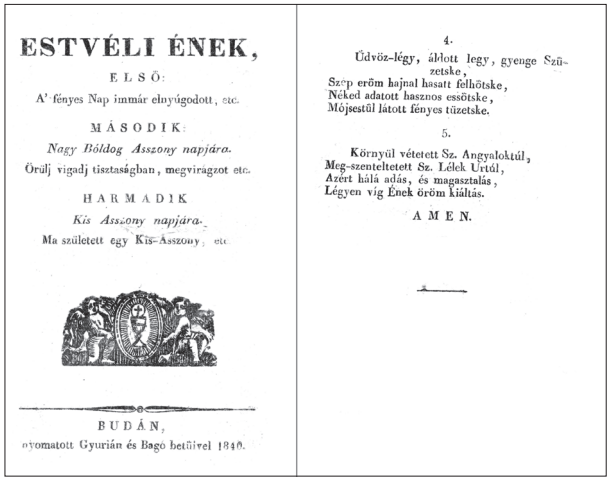

ESTVÉLI ÉNEK,
ELSŐ:
A' fényes Nap immár elnyúgodott, etc.
MÁSODIK:
Nagy Boldog Asszony napjára.
Örülj vigadj tisztaságban, megvirágzot etc.
HARMADIK
Kis Asszony napjára.
Ma született egy Kis-Asszony, etc.

BUDÁN,
nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1840.

4.

Üdvöz-légy, áldott legy, gyenge Szüzetske,
Szép erőm hajnal hasatt félhőtske,
Néked adatott hasznos esőtske,
Mójsestől látott fényes tüzetske.

5.

Környül vétetett Sz. Angyaloktúl,
Meg-szenteltetett Sz. Lélek Urtúl,
Azért hálá adás, és magasztalás,
Légyen víg Ének örőm kiáltás.

AMEN.

GyB1840.1
Estvéli ének.
Budán, nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1840. 178 × 107 mm, 4f.
Fametszet. 26 × 53 mm
1. Első. Nóta: Intselkedik ellenem a' Sátán. „A' fényes Nap immár elnyúgodott”; 2. Második. Nagy Boldog asszony Napjára. „Örülj vigadj tisztaságban”; 3. Harmadik Kis Asszony Napjára. Nóta: Tulajdon. „Ma születt egy Kis aszszony”

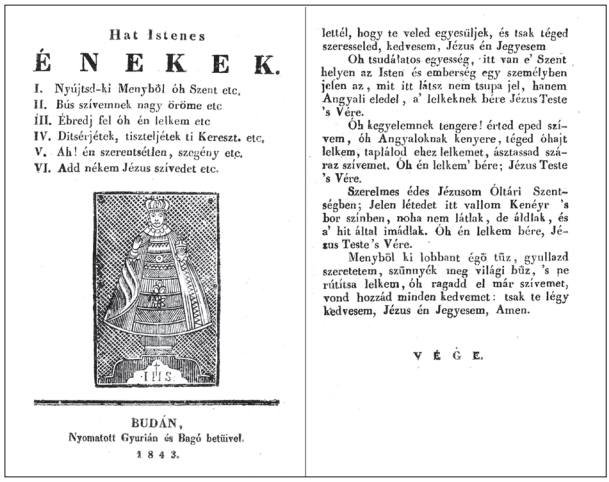

Hat Istenes

ÉNEKEK.

I. Nyújtsd-ki Menyből óh Szent etc.
II. Bús szívemnek nagy öröme etc
III. Ébredj fel óh én lelkem etc
IV. Ditsérjétek, tiszteljétek ti Kereszt. etc,
V. Ah! én szerentsétlen, szegény etc.
VI. Add nékem Jézus szívedet etc.

BUDÁN,
Nyomatott Gyurián és Bagó betüivel.
1843.

lettél, hogy te veled egyesüljek, és tsak téged szeresseled, kedvesem, Jézus én Jegyesem

Oh tsudálatos egyesség, itt van e' Szent helyen az Isten és emberség egy személyben jelen az, mit itt látsz nem tsupa jel, hanem Angyali eledel, a' lelkeknek bére Jézus Teste 's Vére.

Oh kegyelemnek tengere! érted eped szívem, óh Angyaloknak kenyere, téged óhajt lelkem, taplálod ehez lelkemet, ásztassad száraz szivemet. Oh én lelkem' bére; Jézus Teste 's Vére.

Szerelmes édes Jézusom Óltári Szentségben; Jelen létedet itt vallom Kenéyr 's bor színben, noha nem látlak, de áldlak, és a' hit által imádlak. Oh én lelkem bére, Jézus Teste 's Vére.

Menyből ki lobbant égő tűz, gyullazd szeretetem, szünnyék meg világi bűz, 's ne rútítsa lelkem, óh ragadd el már szívemet, vond hozzád minden kedvemet: tsak te légy kedvesem, Jézus én Jegyesem, Amen.

VÉGE.

GyB1843.1
Hat Istenes énekek.
Budán, Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 1843. 173 × 99 mm, 4f.
Fametszet. 65 × 42 mm
1. Első. „Nyújtsd ki Menyből"; 2. Második. „Bús szívemnek nagy öröme"; 3. Harmadik. „Ébredj fel óh lelkem"; 4. Negyedik. „Dítsérjétek, tiszteljétek"; 5. Ötödik. „Oh én szerentsétlen szegény"; 6. Hatodik. „Add nékem Jézus szívedet"

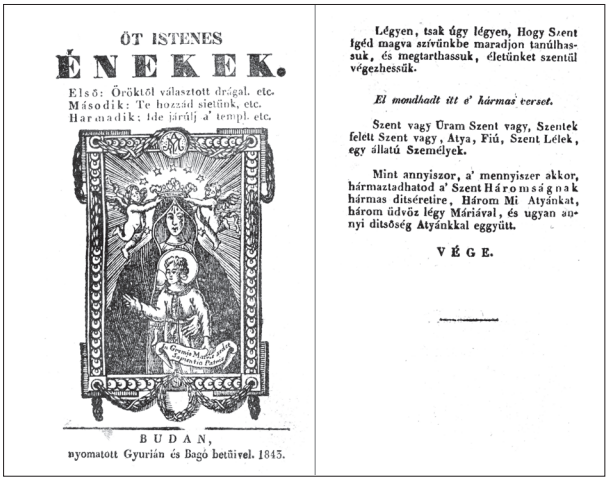

ÖT ISTENES

ÉNEKEK.

Első: Öröktől választott drágal. etc.
Második: Te hozzád sietünk, etc.
Harmadik: Ide járúlj a' templ. etc.

BUDAN,
nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 1843.

Légyen, tsak úgy légyen, Hogy Szent Igéd magva szívünkbe maradjon tanúlhassuk, és megtarthassuk, életünket szentül végezhessük.

El mondhadt itt e' hármas verset.

Szent vagy Úram Szent vagy, Szentek felett Szent vagy, Atya, Fiú, Szent Lélek, egy állatú Személyek.

Mint annyiszor, a' mennyiszer akkor, hármaztadhatod a' Szent Háromságnak hármas ditséretire, Három Mi Atyánkat, három üdvöz légy Máriával, és ugyan annyi ditsőség Atyánkkal eggyütt.

VÉGE.

GyB1843.2
Öt istenes énekek.
Budán, nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 1843. 178 × 108 mm, 4f.
Fametszet. 103 × 66 mm
1. Első. Öröktől választott drágalátos Szüz"; 2. Második. „Te hozzád sietünk"; 3. Harmadik. „Ide járúlj a' templomba"; 4. Negyedik. „Óh szerelmes, óh kegyelmes"; 5. Ötödik. „Éltem szine, világ' kintse"; 6. Bé-fejezés. „Áld-meg minket Jézus"

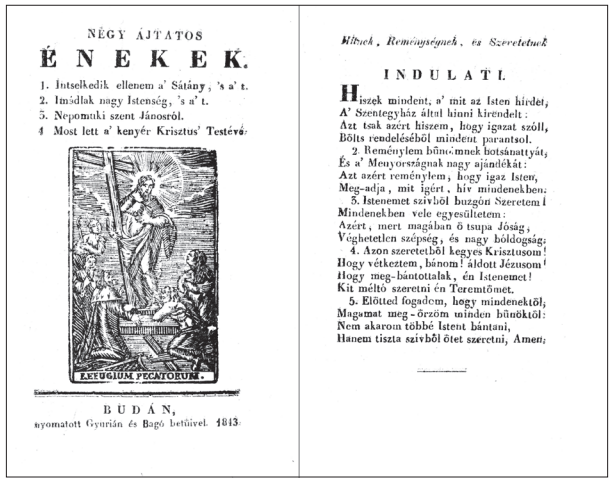

NÉGY ÁJTATOS

ÉNEKEK.

1. Intselkedik ellenem a' Sátány, 's a' t.
2. Imádlak nagy Istenség, 's a' t.
3. Nepomuki szent Jánosról.
4. Most lett a' kenyér Krisztus' Testévé.

BUDÁN,
nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 1843.

Hitnek, Reménységnek, és Szeretetnek

INDULATI.

Hiszek mindent, a' mit az Isten hirdet,
A' Szentegyház által hinni kirendelt:
Azt csak azért hiszem, hogy igazat szóll,
Bölts rendeléséből mindent parantsol.
2. Reménylem bűneimnek botsánattyát,
És a' Menyországnak nagy ajándékát:
Azt azért reménylem, hogy igaz Isten,
Meg-adja, mit ígért, hív mindenekben.
3. Istenemet szívből buzgón Szeretem!
Mindenekben vele egyesültetem:
Azért, mert magában ő tsupa Jóság,
Végbetetlen szépség, és nagy bóldogság.
4. Azon szeretetből kegyes Krisztusom!
Hogy vétkeztem, bánom! áldott Jézusom!
Hogy meg-bántottalak, én Istenemet!
Kit méltó szeretni én Teremtőmet.
5. Előtted fogadem, hogy mindenektől,
Magamat meg-őrzöm minden bűnöktől:
Nem akarom többé Istent bántani,
Hanem tiszta szívből ötet szeretni, Amen.

GyB1843.3
Négy ájtatos énekek.
Budán, nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 1843. 180 × 106 mm, 4f.
Fametszet. 82 × 52 mm
1. Első. Intselkedik ellenem a' Sátán"; 2. Második. Az Oltári Szentséghez való Ének. „Imádlak nagy Istenség"; 3. Harmadik. Nepomunki Szent Jánosról. „Világnak nagy Pátronussa"; 4. Negyedik. „Most lett a' Kenyér Krisztus Testévé"; 5. Hitnek, Reménységnek, és Szeretetnek indulati. „Hiszek mindent, a' mit az Isten hirdet"

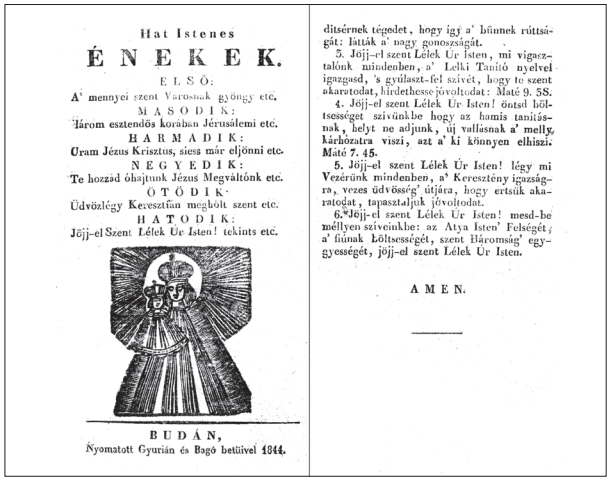

Hat Istenes

ÉNEKEK.

ELSŐ:
A' mennyei szent Városnak gyöngy etc.
MÁSODIK:
Három esztendős korában Jérusálemi etc.
HARMADIK:
Uram Jézus Krisztus, siess már eljönni etc.
NEGYEDIK:
Te hozzád óhajtunk Jézus Megváltónk etc.
ÖTÖDIK:
Üdvözlégy Keresztfán meghólt szent etc.
HATODIK:
Jöjj-el Szent Lélek Úr Isten! tekints etc.

ditsérnek tégedet, hogy így a' bűnnek rúttságát: látták a' nagy gonoszságát.
5. Jöjj-el szent Lélek Úr Isten, mi vigasztalónk mindenben, a' Lelki Tanító nyelvel igazgasd, 's gyúlaszt-fel szívét, hogy te szent akarutodat, hirdethesse jóvoltodat: Máté 9. 38.
4. Jöjj-el szent Lélek Úr Isten! öntsd bóltsességet szívünkbe hogy az hamis tanításnak, helyt ne adjunk, új vallásnak a' melly, kárhózatra viszi, azt a' ki könnyen elhiszi. Máté 7. 15.
5. Jöjj-el szent Lélek Úr Isten! légy mi Vezérünk mindenben, a' Keresztény igazságra, vezes üdvösség' útjára, hogy ertsük akaratodat, tapasztaljuk jóvoltodat.
6. Jöjj-el szent Lélek Úr Isten! mesd-be méllyen szíveinkbe: az Atya Isten' Felségét, a' fiúnak Bóltsességét, szent Háromság' egygyességét, jöjj-el szent Lélek Úr Isten.

AMEN.

GyB1844.1
Hat Istenes énekek.
Budán, Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1844. 177 × 99 mm, 4f.
Fametszet. 60 × 50 mm
1. Első. „A' mennyei szent Városnak"; 2. Második. Szűz Mária bémutatása a' Templomban. „Három esztendős korában"; 3. Harmadik. „Uram Jézus Krisztus"; 4. Negyedik. „Te hozzád óhajtunk"; 5. Ötödik. A' Krisztus Kínszenvedéséről. „Üdvözlégy Keresztfán meghólt"; 6. Hatodik. A' Prédikátzió előtt való Ének. „Jöjj-el szent Lélek Úr Isten!"

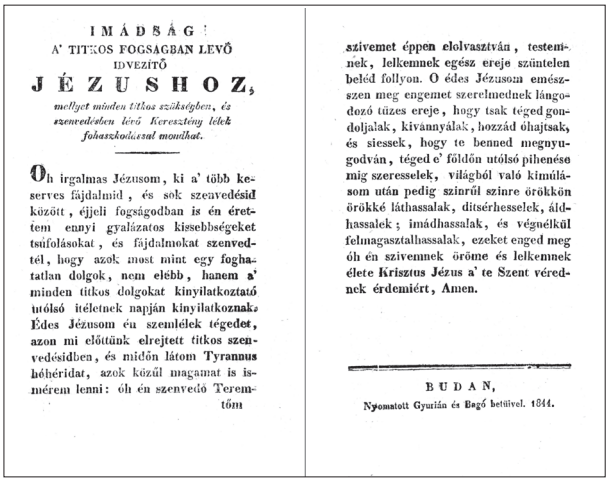

IMÁDSÁG
A' TITKOS FOGSAGBAN LEVŐ
IDVEZITŐ
JÉZUSHOZ,
mellyet minden titkos szükségben, és szenvedésben lévő Keresztény lélek fohaszkodással mondhat.

Oh irgalmas Jézusom, ki a' több keserves fájdalmid, és sok szenvedésid között, éjjeli fogságodban is én érettem ennyi gyalázatos kissebbségeket tsufolásokat, és fájdalmokat szenvedtél, hogy azok most mint egy foghatatlan dolgok, nem elébb, hanem a' minden titkos dolgokat kinyilatkoztató utólsó ítéletnek napján kinyilatkoznak. Édes Jézusom én szemlélek tégedet, azon mi előttünk elrejtett titkos szenvedésidben, és midőn látom Tyrannus hóhéridat, azok közül magamat is ismérem lenni: óh én szenvedő Teremtőm szivemet éppen elolvasztván, testemnek, lelkemnek egész ereje szüntelen beléd folyon. O édes Jézusom emészszen meg engemet szerelmednek lángodozó tüzes ereje, hogy tsak tégedet gondoljalak, kivánnyálak, hozzád óhajtsak, és siessek, hogy te benned megnyugodván, tégedet e' földön utólsó pihenése mig szeresselek, világból való kimúlásom után pedig színről színre örökkön örökké láthassalak, ditsérhesselek, áldhassalek; imádhassalak, és végnélkül felmagasztalhassalak, ezeket enged meg óh én szivemnek öröme és lelkemnek élete Krisztus Jézus a' te Szent vérednek érdemiért, Amen.

BUDAN,
Nyomatott Gyurián és Bagó betüivel. 1844.

GyB1844.2
Imádság a' titkos fogságban levő idvezitő Jézushoz, mellyet minden titkos szükségben, és szenvedésben lévő Keresztény lélek fohászkodással mondhat.
Budan, Nyomatott Gyurián és Bagó betüivel. 1844. 193 × 118 mm, 4f.
Nincs illusztráció.
Felvágatlan példány

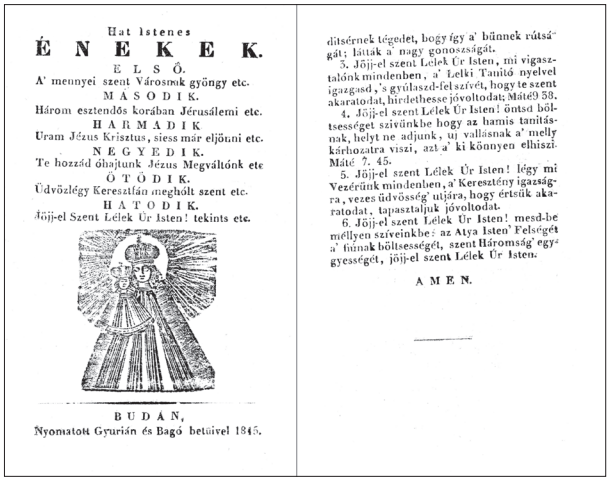

Hat Istenes
ÉNEKEK.
ELSŐ.
A' mennyei szent Városnak gyöngy etc.
MASODIK.
Három esztendős korában Jérusálemi etc.
HARMADIK
Uram Jézus Krisztus, siess már eljönni etc.
NEGYEDIK.
Te hozzád óhajtunk Jézus Megváltónk etc
ÖTÖDIK.
Üdvözlégy Keresztfán meghólt szent etc.
HATODIK.
Jöjj-el Szent Lélek Úr Isten! tekints etc.

BUDAN,
Nyomatott Gyurián és Bagó betüivel 1845.

ditsérnek tégedet, hogy így a' bünnek rútságát; látták a' nagy gonoszságát.
3. Jöjj-el szent Lélek Úr Isten, mi vigasztalónk mindenben, a' Lelki Tanitó nyelvel igazgasd, 's gyúlaszd-fel azívét, hogy te szent akaratodat, hirdethesse jóvoltodat. Máté9 38.
4. Jöjj-el szent Lélek Úr Isten! öntsd bölcsességet szívünkbe hogy az hamis tanitásnak, helyt ne adjunk, uj vallásnak a' melly kárhozatra viszi, azt a' ki könnyen elhiszi. Máté 7. 45.
5. Jöjj-el szent Lélek Úr Isten! légy mi Vezérünk mindenben, a' Keresztény igazságra, vezes üdvösség utjára, hogy értsük akaratodat, tapasztaljuk jóvoltodat.
6. Jöjj-el szent Lélek Úr Isten! mesd-be méllyen szíveinkbe: az Atya Isten' Felségét a' fiúnak böltsességét, szent Háromság' egyességét, jöjj-el szent Lélek Úr Isten.

AMEN.

GyB1845.1
Hat Istenes énekek.
Budán, Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1845. 185 × 108 mm, 4f.
Fametszet. 58 × 50 mm
1. Első. „A' mennyei szent Városnak"; 2. Második. Szűz Mária bémutatása a' Templomban. „Három esztendős korában"; 3. Harmadik. „Uram Jezus Krisztus"; 4. Negyedik. „Te hozzád óhajtunk"; 5. Ötödik. A' Krisztus Kínszenvedéséről. „Üdvözlégy Keresztfán meghólt"; 6. Hatodik. A' Prédikátzió előtt való Ének. „Jöjj-el szent Lélek Úr Isten!"
Bálint Sándor 2010, 1393.

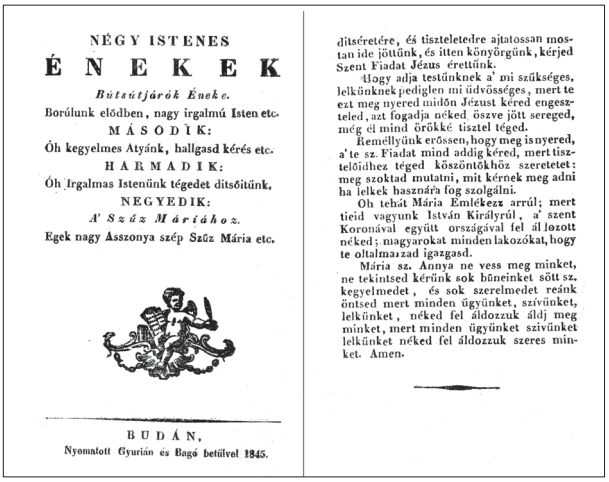

NÉGY ISTENES
ÉNEKEK

Bútsútjárók Éneke.

Borúlunk elődben, nagy irgalmú Isten etc.

MÁSODIK:

Óh kegyelmes Atyánk, hallgasd kérés etc.

HARMADIK:

Óh Irgalmas Istenünk tégedet ditsőitünk.

NEGYEDIK:

A' Szűz Máriához.

Egek nagy Asszonya szép Szűz Mária etc.

BUDÁN,
Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1845.

ditséretére, és tiszteletedre ajtatossan mostan ide jöttünk, és itten könyörgünk, kérjed Szent Fiadat Jézus érettünk.

Hogy adja testünknek a' mi szükséges, lelkünknek pedíglen mi üdvösséges, mert te ezt meg nyered nálon Jézust kéred engesz-teled, azt fogadja néked öszve jött sereged, még él mind örökké tisztel téged.

Reménlyünk erössen, hogy meg is nyered, a'te sz. Fiadat mind addig kéred, mert tiszteiőidhez téged köszöntőkhöz szeretetet: meg szoktad mutatni, mit kérnek meg adni ha lelkek hasznára fog szolgálni.

Oh tehát Mária Emlékezz arrúl; mert tieid vagyunk István Királyrúl, a' szent Koronával együtt országával fel ál lozott néked; magyarokat minden lakozókat, hogy te oltalmazzad igazgasd.

Mária sz. Annya ne vess meg minket, ne tekintsed kérünk sok bűneinket sőtt sz. kegyelmedet, és sok szerelmedet reánk öntsed mert minden ügyünket, szívünket, lelkünket, néked fel áldozzuk áldj meg minket, mert minden ügyünket szívünket lelkünket néked fel áldozzuk szeres minket. Amen.

GyB1845.2
Négy istenes énekek.
Budán, Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1845. 178 × 110 mm, 4f.
Fametszet. 31 × 46 mm
1. Bútsútjárók Éneke. Nóta. Szent vagy Uram Szent vagy etc. „Borúlunk elödben"; 2. Második. Nóta: Üdvözlégy Krisztusnak. etc. „Oh kegyelmes atyánk"; 3. Harmadik. Nóta: Oh Mária drága Név etc. „Oh irgalmas Istenünk"; 4. A' Szűz Máriához. Nóta: Egekből eredett etc. „Egek nagy aszszonya"

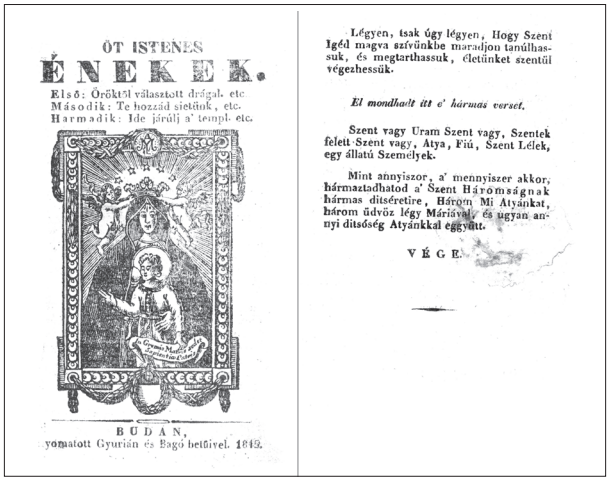

ÖT ISTENES
ÉNEKEK.

Első: Öröktől választott drágal. etc
Második: Te hozzád sietünk, etc.
Harmadik: Ide járúlj a' templ. etc.

BUDÁN,
nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 1845.

Légyen, csak úgy légyen, Hogy Szent Igéd magva szívünkbe maradjon tanúlhassuk, és megtarthassuk, életünket szentűl végezhessük.

El mondhadt itt e' hármas verset.

Szent vagy Uram Szent vagy, Szentek felett Szent vagy, Atya, Fiú, Szent Lélek, egy állatú Személyek.

Mint annyiszor, a' mennyiszer akkor, hármaztadhatod a' Szent Háromságnak hármas ditséretire, Három Mi Atyánkat, három üdvöz légy Máriával, és ugyan annyi ditsőség Atyánkkal eggyütt.

VÉGE.

GyB1845.3
Öt istenes énekek.
Budán, Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 1845. 171 × 105 mm, 4f.
Fametszet. 103 × 69 mm
1. Első. Öröktöl választott drágalátos Szüz"; 2. Második. „Te hozzád sietünk"; 3. Harmadik. „Ide járúlj a' templomba"; 4. Negyedik. „Óh szerelmes, óh kegyelmes"; 5. Ötödik. „Éltem szine, világ' kintse"; 6. Bé-fejezés. „Áld-meg minket Jézus"
Bálint Sándor 2010, 1208.

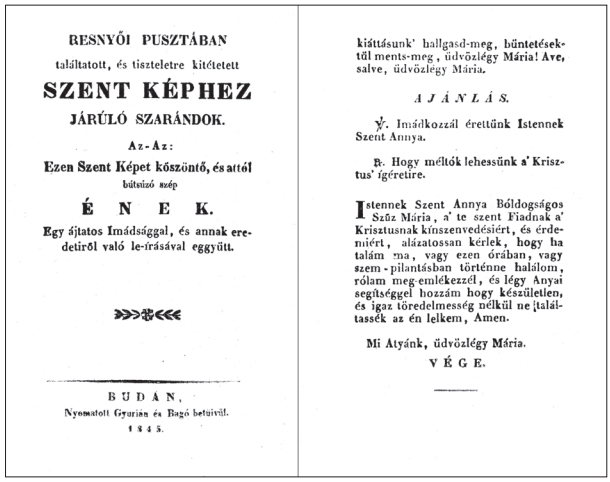

BESNYŐI PUSZTÁBAN
találtatott, és tiszteletre kitétetett
SZENT KÉPHEZ
JÁRÚLÓ SZARÁNDOK.
Az-Az:
Ezen Szent Képet köszöntő, és attól
bútsúzó szép
É N E K.
Egy ájtatos Imádsággal, és annak eredetiről való le-írásával eggyütt.

BUDÁN,
Nyomatott Gyurián és Bagó betüivül.
1845.

kiáttásunk' hallgasd-meg, büntetésektől ments-meg, üdvözlégy Mária! Ave, salve, üdvözlégy Mária.

AJÁNLÁS.

℣. Imádkozzál érettünk Istennek Szent Annya.

℟. Hogy méltók lehessünk a' Krisztus' ígéretire.

Istennek Szent Annya Boldogságos Szűz Mária, a' te szent Fiadnak a' Krisztusnak kínszenvedéséért, és érdemiért, alázatossan kérlek, hogy ha talám ma, vagy ezen órában, vagy szem-pilantásban történne halálom, rólam meg-emlékezzél, és légy Anyai segítséggel hozzám hogy készületlen, és igaz töredelmesség nélkül ne találtassék az én lelkem, Amen.

Mi Atyánk, üdvözlégy Mária.

VÉGE.

GyB1845.4
Besnyői pusztában találtatott, és tiszteletre kitétetett szent képhez járúló szarándok.
Budán, Nyomatott Gyurián és Bagó betüivül. 1845. 171 × 105 mm, 8f.
Fametszet. 103 × 69 mm a 2.f-n
1. A' besnyői bóldogságos Sz. Szűz Maria képének meg-talalása „El-tökéllette magában Ő E×cellentziája"; 2. Ezen szent képet köszöntő ének. Tulajdon Nótára. „Oh Mária! Kegyelemnek"; 3. Ezen Szent Képtűl bútsuzó Ének. „Ah tehát már el-kell mennem"; 4. Ezen Szent Kép előtt mondandó Ajtatos Imádság. „Menynek, és földnek Királynéja!"; 5. Ajtatos ének, melly a' Laureromi Litánia után Tisztelendő Besnyői PP. Kapucinusoknál énekeltetik. „Üdvözlégy óh Mária! malasztal"

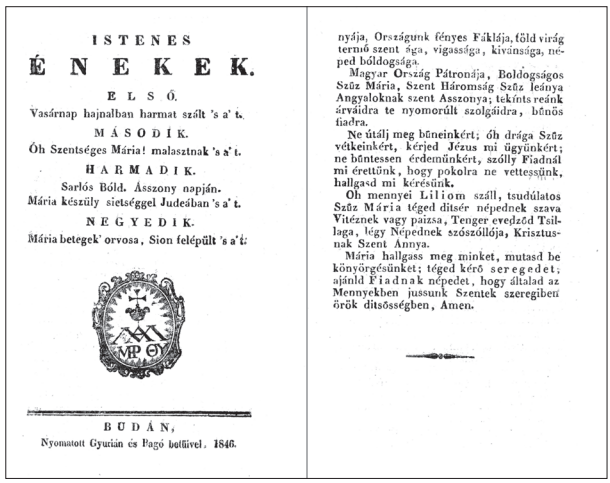

ISTENES
É N E K E K.
E L S Ő.
Vasárnap hajnalban harmat szált 's a' t.
M Á S O D I K.
Óh Szentséges Mária! malasztnak 's a' t.
H A R M A D I K.
Sarlós Bóld. Asszony napján.
Mária készűly sietséggel Judeában 's a' t.
N E G Y E D I K.
Mária betegek' orvosa, Sion felépült 's a' t.

BUDÁN,
Nyomatott Gyurián és Pagó betűivel. 1846.

nyája, Országunk fényes Fáklája, föld virág termő szent ága, vigassága, kivánsága, néped bóldogsága.

Magyar Ország Pátronája, Boldogságos Szűz Mária, Szent Háromság Szűz leánya Angyaloknak szent Asszonya; tekints reánk árváidra te nyomorúlt szolgáidra, bűnös fiadra.

Ne útálj meg bűneinkért; óh drága Szűz vétkeinkért, kérjed Jézus mi ügyünkért; ne büntessen érdeműnkért, szólly Fiadnál mi érettünk, hogy pokolra ne vettessünk, hallgasd mi kérésünk.

Oh menyei Lilióm szálly, tsudálatos Szűz Mária téged ditsér népednek szava Vitéznek vagy paizsa, Tenger evedződ Tsillaga, légy Népednek szószóllója, Krisztusnak Szent Annya.

Mária hallgass meg minket, mutasd be könyörgésünket; téged kérő seregedet; ajánld Fiadnak népedet, hogy általad az Mennyekben jussunk Szentek szeregibeü örök ditsőségben, Amen.

GyB1846.1
Istenes énekek.
Budán, Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel, 1846. 185 × 108 mm, 4f.
Fametszet. 38 × 33 mm
1. Első. „Vasárnap hajnalban"; 2. Második. „Oh szentséges Mária"; 3. Harmadik. „Mária készül sietséggel Judeában"; 4. Negyedik. „Mária betegek orvosa"

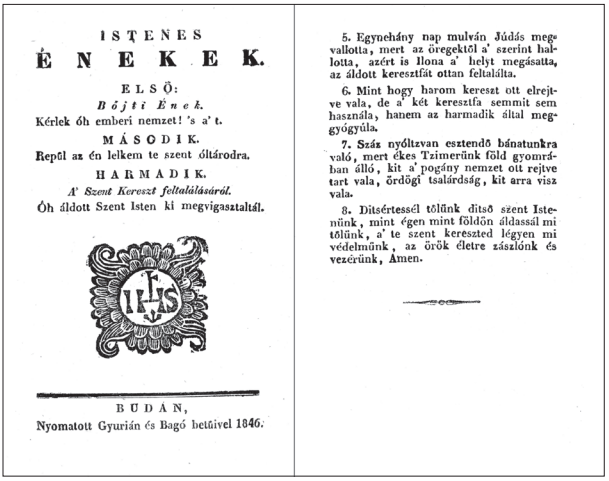

ISTENES

ÉNEKEK.

ELSÖ:

Böjti Ének.

Kérlek óh emberi nemzet! 's a' t.

MÁSODIK.

Repül az én lelkem te szent óltárodra.

HARMADIK.

A' Szent Kereszt feltalálásáról.

Óh áldott Szent Isten ki megvigasztaltál.

BUDÁN,
Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1846.

5. Egynehány nap mulván Júdás megvallotta, mert az öregektől a' szerint hallotta, azért is Ilona a' helyt megásatta, az áldott keresztfát ottan feltalálta.

6. Mint hogy harom kereszt ott elrejtve vala, de a' két keresztfa semmit sem használa, hanem az harmadik által meggyógyúla.

7. Száz nyóltzvan esztendő bánatunkra való, mert ékes Tzimerünk föld gyomrában álló, kit a' pogány nemzet ott rejtve tart vala, ördögi tsalárdság, kit arra visz vala.

8. Ditsértessél tőlünk ditső szent Istenünk, mint égen mint földön áldassál mi tőlünk, a' te szent kereszted légyen mi védelmünk, az örök életre zászlónk és vezérünk, Amen.

GyB1846.2
Istenes énekek.
Budán, Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1846. 185 × 108 mm, 4f.
Fametszet. 42 × 43 mm
1. Első. Böjti Ének. „Kérlek, óh emberi nemzet!"; 2. Második. „Repül az én lelkem"; 3. Harmadik. A' Szent Kereszt Feltalálásáról. „Oh áldott szent Isten"

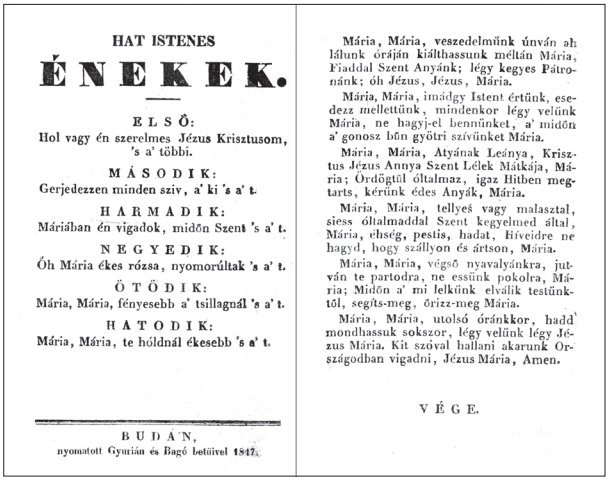

HAT ISTENES

ÉNEKEK.

ELSÖ:
Hol vagy én szerelmes Jézus Krisztusom, 's a' többi.

MÁSODIK:
Gerjedezzen minden sziv, a' ki 's a' t.

HARMADIK:
Máriában én vigadok, midőn Szent 's a' t.

NEGYEDIK:
Óh Mária ékes rózsa, nyomorúltak 's a' t.

ÖTÖDIK:
Mária, Mária, fényesebb a' tsillagnál 's a' t.

HATODIK:
Mária, Mária, te hóldnál ékesebb 's a' t.

BUDÁN,
nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1847.

Mária, Mária, veszedelmünk únván ab lálunk óráján kiálthassunk méltán Mária, Fiaddal Szent Anyánk; légy kegyes Pátronánk; óh Jézus, Jézus, Mária.

Mária, Mária, imádgy Istent értünk, esedezz mellettünk, mindenkor légy velünk Mária, ne hagyj-el bennünket, a' midőn a' gonosz bűn gyötri szívünket Mária.

Mária, Mária, Atyának Leánya, Krisztus Jézus Annya Szent Lélek Mátkája, Mária; Ördögtől óltalmaz, igaz Hitben megtarts, kérünk édes Anyák, Mária.

Mária, Mária, tellyes vagy malasztal, siess óltalmaddal Szent kegyelmed által, Mária, éhség, pestis, hadat, Híveidre ne hagyd, hogy szállyon és ártson, Mária.

Mária, Mária, végső nyavalyánkra, jutván te partodra, ne essünk pokolra, Mária; Midőn a' mi lelkünk elválik testünktől, segíts-meg, őrizz-meg Mária.

Mária, Mária, utolsó óránkkor, hadd mondhassuk sokszor, légy velünk légy Jézus Mária. Kit szóval hallani akaruk Országodban vigadni, Jézus Mária, Amen.

VÉGE.

GyB1847.1
Hat Istenes énekek.
Budán, nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1847. 177 × 103 mm, 4f.
Nincs illusztráció
1. Első. „Hol vagy én szerelmes Jézus"; 2. Második. „Gerjedezzen minden szív"; 3. Harmadik. „Máriában én vigadok"; 4. Negyedik. „Óh Mária ékes ró'sa"; 5. Ötödik. „Mária, mária, fényesebb"; 6. Hatodik. „Mária, Mária, te Hóldnál"

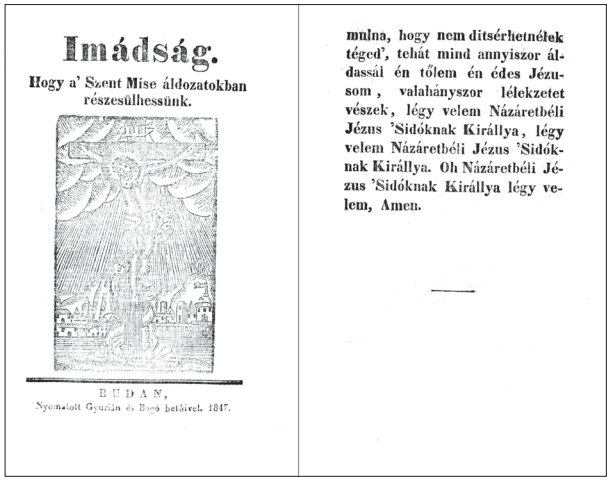

GyB1847.2
Imádság. Hogy a' Szent Mise áldozatokban részesülhessünk.
Budan, Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 1847. 192 × 120 mm, 2f.
Fametszet. 95 × 60 mm
1. Imádság. Hogy a' Szent Mise áldozatokban részesülhessünk. „Oh én édességes Jézusom!" Felvágatlan, egyben a GyB1847.3 tétellel

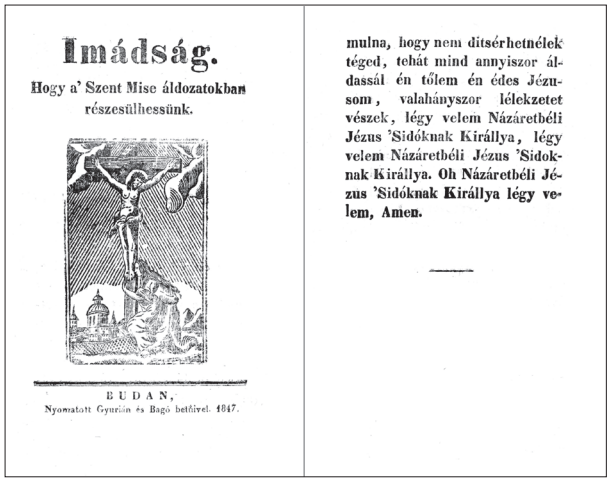

GyB1847.3
Imádság. Hogy a' Szent Mise áldozatokban részesülhessünk.
Budan, Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 1847. 192 × 120 mm, 2f.
Fametszet. 85 × 53 mm
1. Imádság. Hogy a' Szent Mise áldozatokban részesülhessünk. „Oh én édességes Jézusom!" Felvágatlan, egyben a GyB1847.2 tétellel

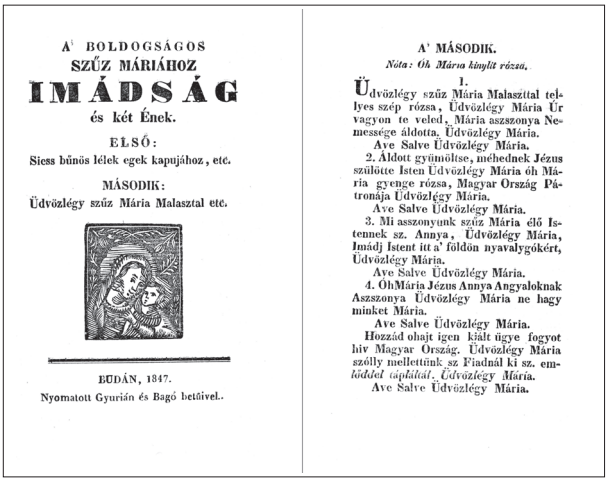

A' BOLDOGSÁGOS
SZŰZ MÁRIÁHOZ
IMÁDSÁG
és két Ének.
ELSŐ:
Siess bűnös lélek egek kapujához, etc.
MÁSODIK:
Üdvözlégy szűz Mária Malasztal etc.

BUDÁN, 1847.
Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel.

A' MÁSODIK.
Nóta: Óh Mária kinylit rózsa.

1.
Üdvözlégy szűz Mária Malasztal tellyes szép rózsa, Üdvözlégy Mária Úr vagyon te veled, Mária asszonya Nemessége áldotta. Üdvözlégy Mária.
Ave Salve Üdvözlégy Mária.
2. Áldott gyümöltse, méhednek Jézus szülötte Isten Üdvözlégy Mária óh Mária gyenge rózsa, Magyar Ország Pátronája Üdvözlégy Mária.
Ave Salve Üdvözlégy Mária.
3. Mi asszonyunk szűz Mária élő Istennek sz. Annya, Üdvözlégy Mária, Imádj Istent itt a' földön nyavalygókért, Üdvözlégy Mária.
Ave Salve Üdvözlégy Mária.
4. ÓhMária Jézus Annya Angyaloknak Asszonya Üdvözlégy Mária ne hagy minket Mária.
Ave Salve Üdvözlégy Mária.
Hozzád ohajt igen kiált ügye fogyot hiv Magyar Ország. Üdvözlégy Mária szólly mellettünk sz Fiadnál ki sz. emlődel tápláltál. Üdvözlégy Mária.
Ave Salve Üdvözlégy Mária.

GyB1847.4
A' boldogságos Szűz Máriához imádság és két Ének.
Budán, 1847. Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 189 × 120 mm, 4f.
Fametszet. 45 × 38 mm
1. Imádság. „Oltalmad alá folyamodunk"; 2. Első ének. „Siess bűnös lélek"; 3. A' második. Nóta: Óh Mária kinylit rózsa. „Üdvözlégy szűz Mária"

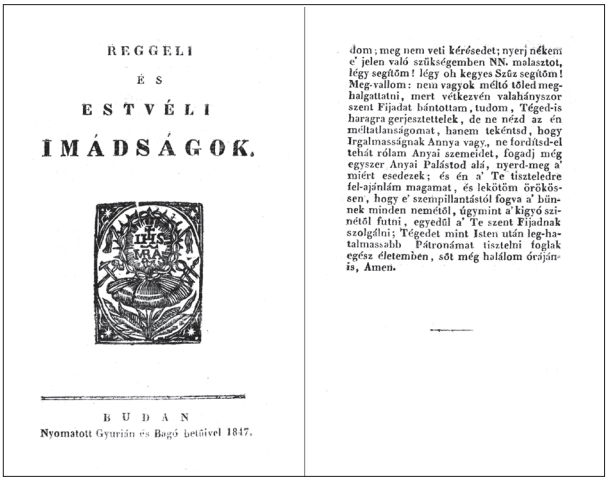

REGGELI
ÉS
ESTVÉLI
IMÁDSÁGOK.

BUDAN
Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1847.

dom; meg nem veti kérésedet; nyerj nékem e' jelen való szükségemben NN. malasztot, légy segítőm! légy oh kegyes Szűz segítőm! Meg-vallom: nem vagyok méltó tőled meghallgattatni, mert vétkezvén valahányszor szent Fiadat bántottam, tudom, Tégedis haragra gerjesztettelek, de ne nézd az én méltatlanságomat, hanem tekéntsd, hogy Irgalmasságnak Annya vagy, ne fordítsd-el tehát rólam Anyai szemeidet, fogadj még egyszer Anyai Palástod alá, nyerd-meg a' miért esedezek; és én a' Te tiszteledre fel-ajánlám magamat, és leköttöm örökösen, hogy e' szempillantástól fogva a' bűnnek minden nemétől, úgymint a' kigyó szinétől futni, egyedül a' Te szent Fiadnak szolgálni; Tégedet mint Isten után leg-hatalmasabb Pátronámat tisztelni foglak egész életemben, sőt még halálom órájában is, Amen.

GyB1847.5
Reggeli és estvéli imádságok.
Budan Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1847. 196 × 116 mm, 4f.
Fametszet. 54 × 41 mm
1. Reggeli imádság. „Az Atyának a' ki engemet teremtett"; 2. Estvéli imádság. „Ditsösség Néked Mennyei"; 3. Imádság. „Oh malasztal tellyes!" Felvágatlan

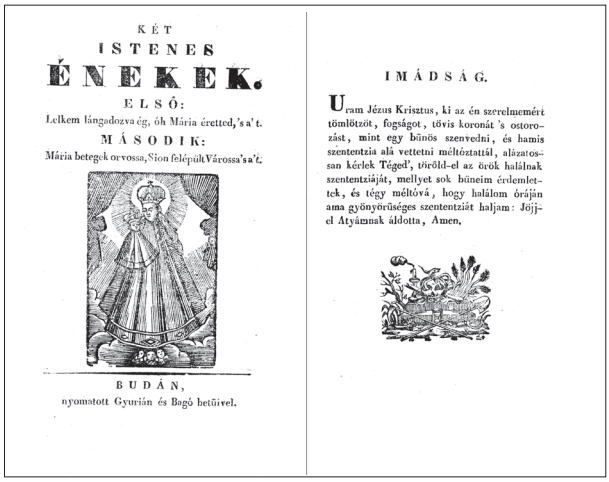

KÉT
ISTENES
ÉNEKEK.
ELSŐ:
Lelkem lángadozva ég, óh Mária éretted,'s a't.
MÁSODIK:
Mária betegek orvossa, Sion felépült Várossa's a't.

BUDÁN,
nyomatott Gyurián és Bagó betűivel.

IMÁDSÁG.

Uram Jézus Krisztus, ki az én szerelmemért tömlöztöt, fogságot, tövis koronát 's ostorozást, mint egy bünös szenvedni, és hamis szententzia alá vettetni méltóztattál, alázatosan kérlek Téged', töröld-el az örök halálnak szententziáját, mellyet sok büneim érdemlettek, és tégy méltóvá, hogy halálom óráján ama gyönyörüséges szententziát haljam: Jöjjel Atyámnak áldotta, Amen.

GyB18xx.1
Két istenes énekek.
Budán nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 185 × 107 mm, 4f.
Fametszet. 74 × 49 mm
1. Első. A' Bóldogságos Szűz Máriához Ének. „Lelkem lángadozva ég"; 2. Második. „Mária betegek orvossa"

Zwei Andächtige
Wallfahrts-Lieder
zum
heiligen Kreuz.

Das Erste:
Maria, wir fallen dir zu Füssen, ꝛc.
Das Zweyte:
Traurig fang ich an zu singen, ꝛc.

Ofen,
gedruckt bei Johann Gyurian und Martin Bagó.

10.
Ich bitte noch um deinen Segen, o Maria! vor dein Thron, gibt mir Gott auf's Jahr das Leben, komm ich wieder vor dein Thron, Kirchfahrter all, schaut ꝛc.

11.
Weil ich nun muß auf die Straßen, o Maria schönste Zier! so soll das Herz bey dir rasten, dieses ist mein Opfer hier, Kirchfahrter all, schaut ꝛc.

12.
Die armen Seelen will einschließen, in dein Schutz Maria rein, laß sie deiner Gnad genießen, ach hilf ihnen aus der Pein, Kirchfahrter all, schaut noch einmal, dort seht ihr Mariam zum letztenmal.

GyB18xx.2
Zwei Andächtige Wallfahrts-Lieder zum heiligen Kreuz.
Ofen, gedruckt bei Johann Gyurian und Martin Bagó. 161 × 107 mm, 4f.
Fametszet. 73 × 50 mm
1. Das Erste. „Maria! Wir fallen dir zu Füssen"; 2. Das Zweite. Ein Urlaublied. Im Ton: Maria wir fallen dir alle zu Füssen. „Traurig fang ich an zu singen"

Bagó Márton

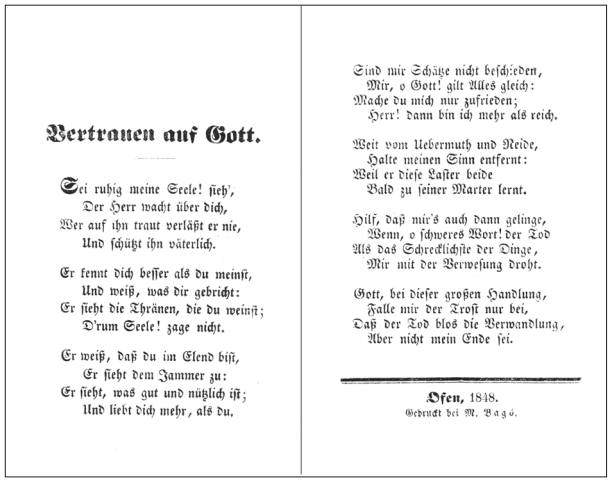

Vertrauen auf Gott.

Sei ruhig meine Seele! ſieh',
Der Herr wacht über dich,
Wer auf ihn traut verläßt er nie,
Und ſchützt ihn väterlich.

Er kennt dich beſſer als du meinſt,
Und weiß, was dir gebricht:
Er ſieht die Thränen, die du weinſt;
D'rum Seele! zage nicht.

Er weiß, daß du im Elend biſt,
Er ſieht dem Jammer zu:
Er ſieht, was gut und nützlich iſt;
Und liebt dich mehr, als du.

Sind mir Schätze nicht beſchieden,
Mir, o Gott! gilt Alles gleich:
Mache du mich nur zufrieden;
Herr! dann bin ich mehr als reich.

Weit vom Uebermuth und Neide,
Halte meinen Sinn entfernt:
Weil er dieſe Laſter beide
Bald zu ſeiner Marter lernt.

Hilf, daß mir's auch dann gelinge,
Wenn, o ſchweres Wort! der Tod
Als das Schrecklichſte der Dinge,
Mir mit der Verweſung droht.

Gott, bei dieſer großen Handlung,
Falle mir der Troſt nur bei,
Daß der Tod blos die Verwandlung,
Aber nicht mein Ende ſei.

Ofen, 1848.
Gedruckt bei M. Bagó.

B1848.1
Vertrauen auf Gott.
Ofen, 1848. Gedruckt bei M. Bagó. 138 × 96 mm, 2f.
Nincs illusztráció
1. Vertrauen auf Gott. „Sei ruhig meine Seele!"; 2. Gebet. „Eile o Herr! mein Herz zu stärken"

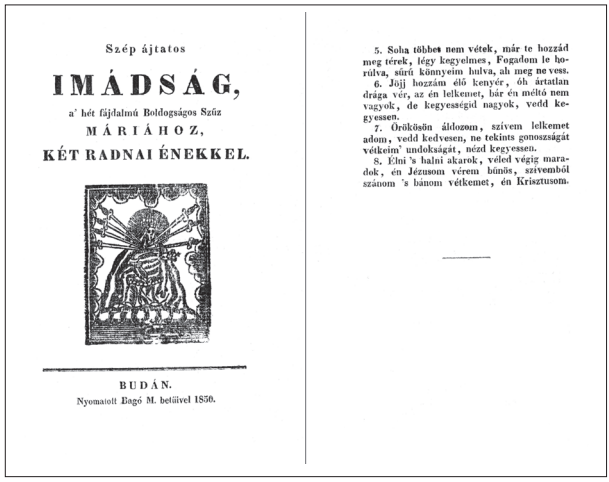

Szép ájtatos

IMÁDSÁG,

a' hét fájdalmú Boldogságos Szűz

MÁRIÁHOZ,

KÉT RADNAI ÉNEKKEL.

BUDÁN.
Nyomatott Bagó M. betüivel 1850.

5. Soha többet nem vétek, már te hozzád meg térek, légy kegyelmes, Fogadom le horulva, sürü könnyeim hulva, ah meg ne vess.
6. Jöjj hozzám élő kenyér, óh ártatlan drága vér, az én lelkemet, bár én méltó nem vagyok, de kegyességid nagyok, vedd kegyessen.
7. Örökösön áldozom, szivem lelkemet adom, vedd kedvesen, ne tekints gonoszságát vétkeim' undokságát, nézd kegyessen.
8. Elni 's halni akarok, véled végig maradok, én Jézusom vérem bünös, szivemből szánom 's bánom vétkemet, én Krisztusom.

B1850.1
Szép ájtatos imádság, a' hét fájdalmú Boldogságos Szűz Máriához, két radnai énekkel.
Budán. Nyomatott Bagó M. betűivel 1850. 182 × 114 mm, 4f.
Fametszet. 63 × 49 mm
1. Imádság. „Idvözlégy milliom ezerszer"; 2. Első ének. „Köszöntlek tégedet Radnai Virág"; 3. Második. Az Oltári szentséghez való Ének. „Imádlak nagy Istenség"

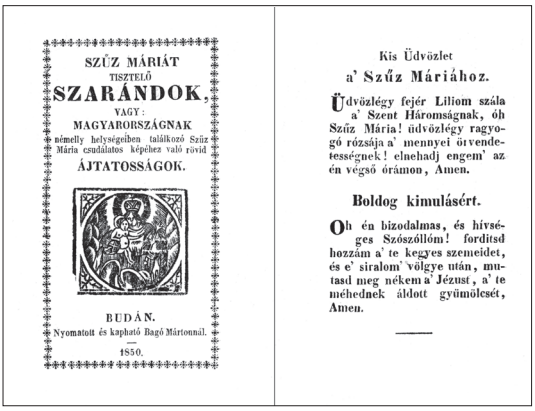

SZŰZ MÁRIÁT
TISZTELŐ
SZARÁNDOK,
VAGY:
MAGYARORSZÁGNAK
némelly helységeiben találkozó Szűz
Mária csudálatos képéhez való rövid
ÁJTATOSSÁGOK.

BUDÁN.
Nyomatott és kapható Bagó Mártonnál.
—
1850.

Kis Üdvözlet
a' Szűz Máriához.

Üdvözlégy fejér Liliom szála a' Szent Háromságnak, óh Szűz Mária! üdvözlégy ragyogó rózsája a' mennyei örvendetességnek! elnehadj engem' az én végső órámon, Amen.

Boldog kimulásért.

Oh én bizodalmas, és hívséges Szószólóm! fordítsd hozzám a' te kegyes szemeidet, és e' siralom' völgye után, mutasd meg nékem a' Jézust, a' te méhednek áldott gyümölcsét, Amen.

B1850.2

Szűz Máriát tisztelő szarándok, vagy: Magyarországnak némelly helységeiben találkozó Szűz Mária csudálatos képéhez való rövid ájtatosságok.

Budán. Nyomatott és kapható Bagó Mártonnál. 1850. 170 × 106 mm, 12f.

Fametszet. 39 × 43 mm

1. Imádság. „Oh legboldogabb Istennek Annya"; 2. Imádság. „Nagy bizodalommal"; 3. Imádság. „Örülj és örvendezz! Mária?"; 4. Imádság. „Üdvözlégy Mária! a' mindenkor"; 5. Imádság. „Keserves Szűz Mária!"; 6. Imádság. „Oh legédesebb, legkedvesebb"; 7. Imádság. „Üdvözlégy, oh dicsőséges Szűz!"; 8. Imádság. „Oh Mária! szentséges Anyám"; 9. Imádság. „Oh Mária! mivel te kegyelmes"; 10. Imádság. „Oh boldogságos Szűz Mária"; 11. Imádság. „Oh boldog Szűz Mária"; 12. Kis Üdvözlet a' Szűz Máriához. „Üdvözlégy fejér Liliom"; 13. Boldog kimulásért. „Oh én bizodalmas"

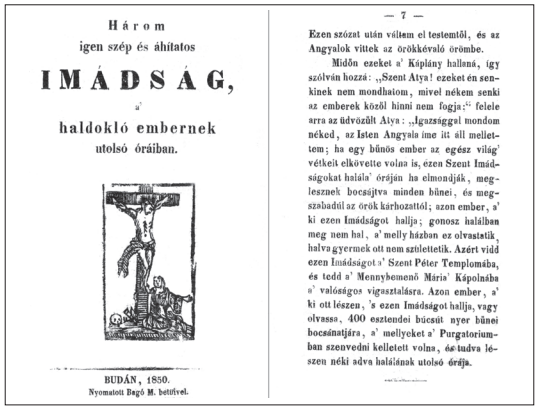

Három
igen szép és áhítatos
IMÁDSÁG,
a'
haldokló embernek
utolsó óráiban.

BUDÁN, 1850.
Nyomatott Bagó M. betűivel.

— 7 —

Ezen szózat után véltem el testemtől, és az Angyalok vittek az örökkévaló örömbe.

Midőn ezeket a' Káplány halland, így szólván hozzá: „Szent Atya! ezeket én senkinek nem mondhatom, mivel nékem senki az emberek közől hinni nem fogja:" felele arra az üdvözült Atya: „Igazsággal mondom néked, az Isten Angyala ime itt áll mellettem; ha egy bűnös ember az egész világ' vétkeit elkövette volna is, ezen Szent Imádságokat halála' óráján ha elmondják, meglesznek bocsájtva minden bűnei, és megszabadúl az örök kárhoztától; azon ember, a' ki ezen Imádságot hallja; gonosz halálban meg nem hal, a' melly házban ez olvastatik, halva gyermek ott nem születtetik. Azért vidd ezen Imádságot a' Szent Péter Templomába, és tedd a' Mennyhemenő Mária' Kápolnába a' valóságos vigasztalásra. Azon ember, a' ki ott leszen, 's ezen Imádságot hallja, vagy olvasso, 400 esztendei bücsút nyer bűnei bocsánatjára, a' mellyeket a' Purgatoriumban szenvedni kellietett volna, és tudva lészen néki adva halálának utolsó órája.

B1850.3

Három igen szép és áhítatos imádság, haldokló embernek utolsó óráiban.

Budán, 1850. Nyomatott Bagó M. betűivel. 164 × 107 mm, 4f.

Fametszet. 66 × 39 mm

1. „Vala egy időben egy igen sok bűnökkel terhelt Római Pápa"; 2. Első Imádság. „Ur Jézus Krisztus! te Istennek kedvelt…"; 3. Második Imádság. „Ur Jézus Krisztus! ki a keserves keresztfán"; 4. Harmadik Imádság. „Ur Jézus Krisztus! te Isteni Szent Jóság"; 5. „Ez alatt kimulván a' halálban a' Pápa"

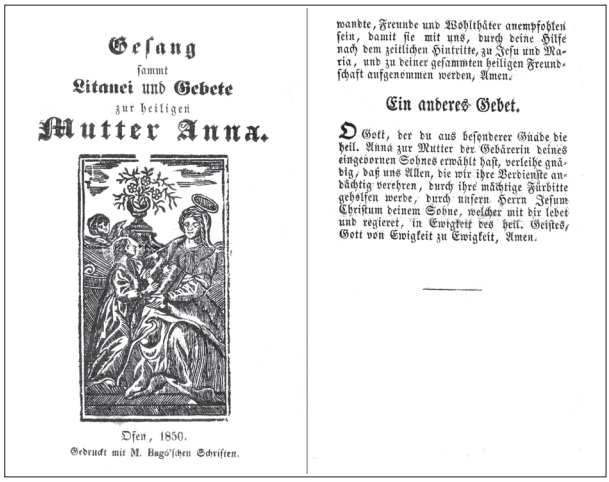

Gesang
sammt
Litanei und Gebete
zur heiligen
Mutter Anna.

Ofen, 1850.
Gedruckt mit M. Bagó'schen Schriften.

wandte, Freunde und Wohlthäter anempfohlen sein, damit sie mit uns, durch deine Hilfe nach dem zeitlichen Hintritte, zu Jesu und Maria, und zu deiner gesammten heiligen Freundschaft aufgenommen werden, Amen.

Ein anderes Gebet.

O Gott, der du aus besonderer Gnade die heil. Anna zur Mutter der Gebärerin deines eingeborenen Sohnes erwählt hast, verleihe gnädig, daß uns Allen, die wir ihre Verdienste andächtig verehren, durch ihre mächtige Fürbitte geholfen werde, durch unsern Herrn Jesum Christum deinem Sohne, welcher mit dir lebet und regieret, in Einigkeit des heil. Geistes, Gott von Ewigkeit zu Ewigkeit, Amen.

B1850.4
Gesang sammt Litanei und Gebete zur heiligen Mutter Anna.
Ofen, 1850. Gedruckt mit M. Bagó'schen Schriften. 165 × 110 mm, 4f.
Fametszet. 94 × 53 mm
1. Im Tone: „Herr ich glaube." „Mutter Anna mit Maria"; 2. Andächtiges Gebet zur heiligen Mutter Anna. „O heilige Anna, du Mutter"; 3. Litanei von der heiligen Mutter Anna. „Herr, erbarme dich unser!"; 4. Gebet. „O liebreiche Mutter"; 5. Ein anderes Gebet. „O Gott, der du aus besonderer Gnade"

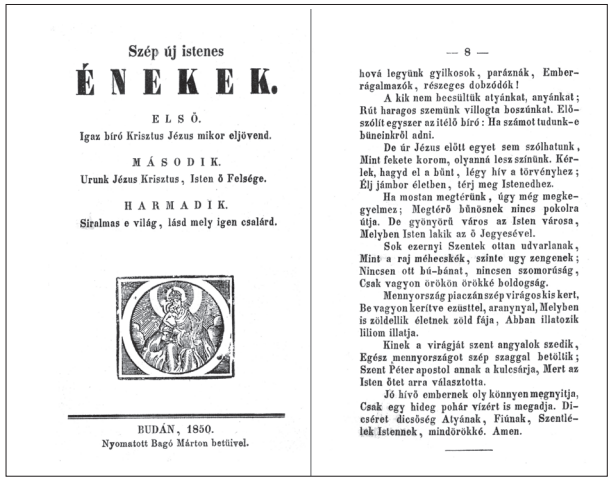

Szép új istenes
ÉNEKEK.

ELSŐ.
Igaz bíró Krisztus Jézus mikor eljövend.

MÁSODIK.
Urunk Jézus Krisztus, Isten ő Felsége.

HARMADIK.
Siralmas e világ, lásd mely igen csalárd.

BUDÁN, 1850.
Nyomatott Bagó Márton betűivel.

— 8 —

hová legyünk gyilkosok, paráznák, Emberrágalmazók, részeges dobzódók!

A kik nem becsültük atyánkat, anyánkat; Rút haragos szemünk villogta boszúnkat. Elöszólít egyszer az ítélő bíró: Ha számot tudunk-e bűneinkről adni.

De úr Jézus előtt egyet sem szólhatunk, Mint fekete korom, olyanná lesz színünk. Kérlek, hagyd el a bűnt, légy hív a törvényhez; Élj jámbor élethen, térj meg Istenedhez.

Ha mostan megtérünk, úgy még megkegyelmez; Megtérő bűnösnek nincs pokolra útja. De gyönyörű város az Isten városa, Melyben Isten lakik az ő Jegyesével.

Sok ezernyi Szentek ottan udvarlanak, Mint a raj méhecskék, szinte ugy zengenek; Nincsen ott bú-bánat, nincsen szomorúság, Csak vagyon örökön örökké boldogság.

Mennyország piacán szép virágos kis kert, Be vagyon kerítve ezüsttel, aranynyal, Melyben is zöldellik életnek zöld fája, Abban illatozik liliom illatja.

Kinek a virágját szent angyalok szedik, Egész mennyországot szép szaggal betöltik; Szent Péter apostol annak a kulcsárja, Mert az Isten őtet arra választotta.

Jó hívő embernek oly könnyen megnyitja, Csak egy hideg pohár vizért is megadja. Dicséret dicsőség Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek, mindörökké. Amen.

B1850.5
Szép új istenes énekek.
Budán, 1850. Nyomatott Bagó Márton betűivel. 176 × 107 mm, 4f.
Fametszet. 39 × 44 mm
1. Első. „Igaz bíró Krisztus Jézus"; 2. Második. „Uram Jézus Krisztus, Isten ő felsége"; 3. Harmadik. „Siralmas e világ, lásd mely igen csalárd"

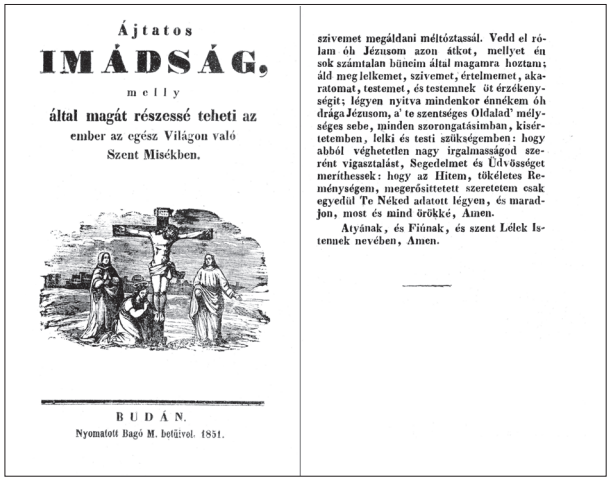

Ájtatos
IMÁDSÁG,
melly
által magát részessé teheti az
ember az egész Világon való
Szent Misékben.

BUDÁN.
Nyomatott Bagó M. betűivel. 1851.

szivemet megáldani méltóztassál. Vedd el rólam óh Jézusom azon átkot, mellyet én sok számtalan bűneim által magamra hoztam; áld meg lelkemet, szivemet, értelmemet, akaratomat, testemet, és testemnek öt érzékenységit; légyen nyitva mindenkor énnékem óh drága Jézusom, a' te szentséges Oldalad' mélységes sebe, minden szorongatásimban, kisértetemben, lelki és testi szükségemben: hogy abból végheteilen nagy irgalmasságod szerént vigasztalást, Segedelmet és Üdvösséget meríthessek: hogy az Hitem, tökéletes Reménységem, megerősittetett szeretetem csak egyedül Te Néked adatott légyen, és maradjon, most és mind örökké, Ámen.

Atyának, és Fiúnak, és szent Lélek Istennek nevében, Ámen.

B1851.1
Ájtatos imádság; melly által magát részessé teheti az ember az egész Világon való Szent Misékben.
Budán, Nyomatott Bagó M. betűivel. 1851. 168 × 106 mm, 2f.
Litográfia. 51 × 80 mm
1. „Ajánlom, óh én Uram Istenem, magamat"; 2. Imádság, midőn Oltári Szentséggel Áldás adatik. „Szentséges Lábaidhoz"

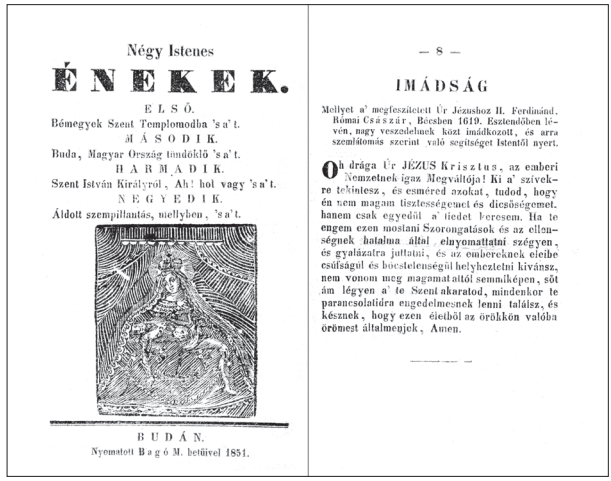

Négy Istenes
ÉNEKEK.
ELSŐ.
Bémegyek Szent Templomodba 'sa't.
MÁSODIK.
Buda, Magyar Ország tündöklő 'sa't.
HARMADIK.
Szent István Királyról, Ah! hol vagy 'sa't.
NEGYEDIK.
Áldott szempillantás, mellyben, 'sa't.

BUDÁN.
Nyomatott Bagó M. betűivel 1851.

— 8 —

IMÁDSÁG

Mellyet a' megfeszitetett Úr Jézushoz II. Ferdinánd, Római Császár, Bécsben 1619. Esztendőben lévén, nagy veszedelmek közt imádkozott, és arra szemlátomás szerint való segitséget Istentől nyert.

Oh drága Úr JÉZUS Krisztus, az emberi Nemzetnek igaz Megváltója! Ki a' szivekre tekintesz, és esméred azokat, tudod, hogy én nem magam tisztességemet és dicsőségemet, hanem csak egyedül a' tiedet keresem. Ha te engem ezen mostani Szorongatások és az ellenségnek halalma által elnyomattatni szégyen, és gyalázatra jutnai, és az embereknek eleibe csüfságul és bocstelenségül helyheztelni kivánsz, nem vonom meg magamat attól semmiképen, sőt ám légyen a' te Szent akaratod, mindenkor te parancsolatidra engedelmesnek lenni találsz, és készneк, hogy ezen életből az örökkön valóba örömest általmenjek, Ámen.

B1851.2
Négy Istenes énekek.
Budán. Nyomatott Bagó M. betűivel 1851. 177 × 105 mm, 4f.
Fametszet. 68 × 56 mm
1. Első. „Bémegyek Szent Templomodba"; 2. Második. Ad Notam: Jaj keseűségre jutott Magyar-ország 'sa't. „Buda, Magyar-Ország' tündöklő Tüköre"; 3. Harmadik. „Oh! Hol vagy Magyarok tündöklő Csillagja?"; 4. Negyedik. „Áldott szempillantás, mellyben elindúltam"; 5. Imádság „Mellyet a' megfeszített Úr Jézushoz II. Ferdinánd, Római Császár, Bécsben 1619. Esztendőben"
Nem azonos a Bálint Sándor 2010, 1298. tétellel (!)

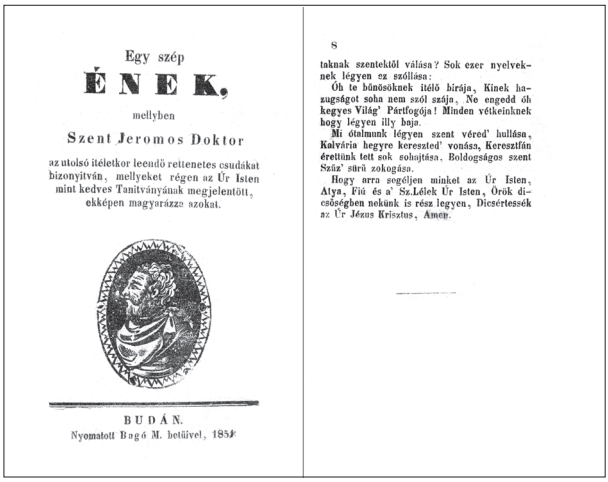

Egy szép

ÉNEK,

mellyben

Szent Jeromos Doktor

az utolsó ítéletkor leendő rettenetes csudákat bizonyitván, mellyeket régen az Úr Isten mint kedves Tanitványának megjelentött, ekképen magyarázza azokat.

BUDÁN.
Nyomatott Bagó M. betűivel, 185[illegible]

8

taknak szentektől válása? Sok ezer nyelveknek légyen ez szóllása:

Óh te bünösöknek ítélő bírája, Kinek hazugságot soha nem szól szája, Ne engedd óh kegyes Világ' Pártfogója! Minden vétkeinknek hogy légyen illy haja.

Mi dicsinunk légyen szent véred' hullása, Kalvária hegyre keresztedʼ vonása, Keresztfán éredtünk tett sok sohajtása, Boldogságos szent Szüz' sürü zokogáso.

Hogy arra segéljen minket az Úr Isten, Atya, Fiú és a' Sz.Lélek Úr Isten, Örök dicsőségben nekünk is rész legyen, Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus, Ámen.

B1851.3

Egy szép ének, mellyben Szent Jeromos Doktor az utolsó ítéletkor leendő rettenetes csudákat bizonyitván, mellyeket régen az Úr Isten mint kedves Tanitványának megjelentött, ekképpen magyarázza azokat.

Budán. Nyomatott Bagó M. betűivel, 1851. 190 × 113 mm, 4f.

Fametszet. 57 × 44 mm

1. Ad notam. Óh rettenetes, elkerülhetetlen. „Minden Keresztények jól meghallgassátok”

OSZK KNYT PNy 934; Bálint Sándor 2010, 956

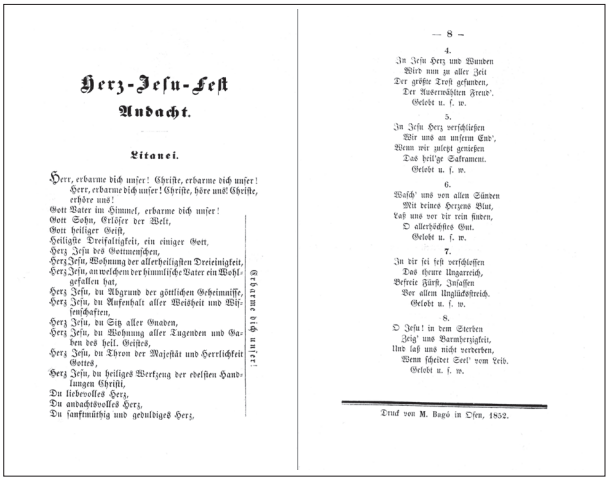

Herz-Jesu-Fest

Andacht.

Litanei.

Herr, erbarme dich unser! Christe, erbarme dich unser!
Herr, erbarme dich unser! Christe, höre uns! Christe, erhöre uns!
Gott Vater im Himmel, erbarme dich unser!
Gott Sohn, Erlöser der Welt,
Gott heiliger Geist,
Heiligste Dreifaltigkeit, ein einiger Gott,
Herz Jesu des Gottmenschen,
Herz Jesu, Wohnung der allerheiligsten Dreieinigkeit,
Herz Jesu, an welchem der himmlische Vater ein Wohlgefallen hat,
Herz Jesu, du Abgrund der göttlichen Geheimnisse,
Herz Jesu, du Aufenthalt aller Weisheit und Wissenschaften,
Herz Jesu, du Sitz aller Gnaden,
Herz Jesu, du Wohnung aller Tugenden und Gaben des heil. Geistes,
Herz Jesu, du Thron der Majestät und Herrlichkeit Gottes,
Herz Jesu, du heiliges Werkzeug der edelsten Handlungen Christi,
Du liebevolles Herz,
Du andachtsvolles Herz,
Du sanftmüthig und geduldiges Herz,

Gebarme dich unser!

— 8 —

4.
Im Jesu Herz und Wunden
Wird nun zu aller Zeit
Der gröste Trost gefunden,
Der Auserwählten Freud'.
Gelobt u. s. w.

5.
In Jesu Herz verschliessen
Wir uns an unserm End',
Wenn wir zuletzt geniessen
Das heilge Sakrament.
Gelobt u. s. w.

6.
Wasch' uns von allen Sünden
Mit deines Herzens Blut,
Lass uns vor dir rein finden,
O allerhöchstes Gut.
Gelobt u. s. w.

7.
In dir sei fest verschlossen
Das theure Ungarreich,
Befreie fürß, lass offen
Vor allem Unglückstreich.
Gelobt u. s. w.

8.
O Jesu! in dem Sterben
Zeig' uns Barmherzigkeit,
Und lass uns nicht verderben,
Wenn scheidet Seel' vom Leib.
Gelobt u. s. w.

Druck von M. Bagó in Ofen, 1852.

B1852.1

Herz-Jesu-Fest Andacht.

Druck von M. Bagó in Ofen, 1852. 201 × 126 mm, 4f.

Nincs illusztráció

1. Litanei. „Herr, erbarme dich unser!”; 2. Gebet. „O Gott, der du uns in”; 3. Fürbitte für alle Menschen. „Vater aller Menschen!”; 4. Lied. „Im Himmel und auf Erden”

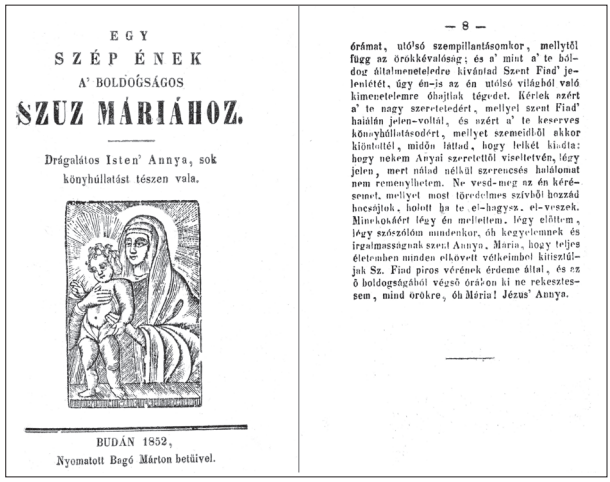

EGY
SZÉP ÉNEK
A' BOLDOGSÁGOS
SZUZ MÁRIÁHOZ.

Drágalátos Isten' Annya, sok
könyhullatást tészen vala.

BUDÁN 1852,
Nyomatott Bagó Márton betűivel.

— 8 —

órámat, utólsó szempillantásomkor, mellytől függ az örökkévalóság; és a' mint a' te bóldog általmeneteledre kivántad Szent Fiad' jelenlétét, úgy én-is az én utólsó világból való kimenetelemre óhajtlak tégedet. Kérlek azért a' te nagy szeretetedért, mellyel szent Fiad' halálán jelen-voltál, és azért a' te keserves könyhullatásodért, mellyet szemeidből akkor kiöntöttél, midőn látlad, hogy belőlé kiadta: hogy nékem Anyai szeretettől viseltetvén, légy jelen, mert nálad nélkül szerencsés halálomat nem remenylhetem. Ne vesd-meg az én kérésemet, mellyet most tőredelmes szívből hozzád hocsájtok, holott ha te el-hagysz, el-veszek. Minekokáért légy én mellettem, légy előttem, légy szószólóm mindenkor, óh kegyelemnek és irgalmasságnak szent Annya, Mária, hogy teljes életemben minden elkövett vétkeimből kitisztúljak Sz. Fiad piros vérének érdeme által, és az ő boldogságából végső órámon ki ne rekesztessem, mind örökre, óh Mária! Jézus' Annya.

B1852.2
Egy szép ének a' boldogságos Szuz Máriához.
Budán 1852, Nyomatott Bagó Márton betűivel. 173 × 108 mm, 4f.
Fametszet. 74 × 44 mm
1. „Drágalátos Isten' Annya"; 2. Szép Imádság a' Bóldogságos Szűz Máriához, az üdvösséges halálért. „Szentséges Szűz Mária! azzal"

Élő lelki
RÓZSA FÜZÉR,
mellyben
a' szent Olvasó-Társulatnak minden hónap első Vasárnapjára, úgy az olvasó minden részeire, imádságok és énekek foglaltatnak.

BUDÁN, 1853.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

Más Ének az Olvasórúl.

1.
Isten Annya szűz Mária,
Szent olvasó királynéja,
Százszor üdvözlégy,
Hogy Anyánk vagy ne feledd el,
Köszöntésünket fogad el,
Szűz kegyedbe végy.
Szívvel és nyelvvel köszöntünk, megneves édes Anyánk: bűneinkért könnyet öntünk, nyerj az égből áldást ránk.

2.
Olvasódnak minden ága
Szent hitünknek báj világa
'S liljom füzér,
Angyalodnak üdvözlése,
Rokonodnak köszöntése
Ebben a' vezér.
Mint fogadtál örüm telve, azoknak üdvözlését; fogadd el most is kedvelve gyermekid esdeklését.

3.
Olvasód egy kegyelem tár,
A' gyarlóknak édes ments vár
'S titkos koszorú,
Lelket ezzel kész irgalmat,
Keservében szent vigalmat
Minden szomorú.
Felemeljük hát kezünkben, e' virágos koszorút; hogy siralmas életünkben, deritsen minden borút. Amen.

B1853.1
Élő lelki rózsa füzér, mellyben a' szent Olvasó-Társulatnak minden hónap első Vasárnapjára, úgy az olvasó minden részeire, imádságok és énekek foglaltatnak.
Budán, 1853. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 177 × 113 mm, 4f.
Litográfia. 93 × 64 mm
1. Első ének. Nota: Üdvözlégy oltári Szentség. „Ott a' mennynek teremében"; 2. Könyörgés, mellyet minden hónap első Vasárnapján mondhatni. „Óh! Dicsőséges szűz Mária"; 3. Szűz Mária Zsoltára, vagy is a' tizenöt olvasói titok énekbe foglalva. Nóta: Add nékem Jézus szívedet. Örvendetes része. „Örvendetes olvasóddal Mária tisztelünk"; 4. Ajánlás az olvasó után. „Örök mindenható Úr Isten! hálákat"; 5. Más Ének az Olvasórúl. „Isten annya szűz Mária"

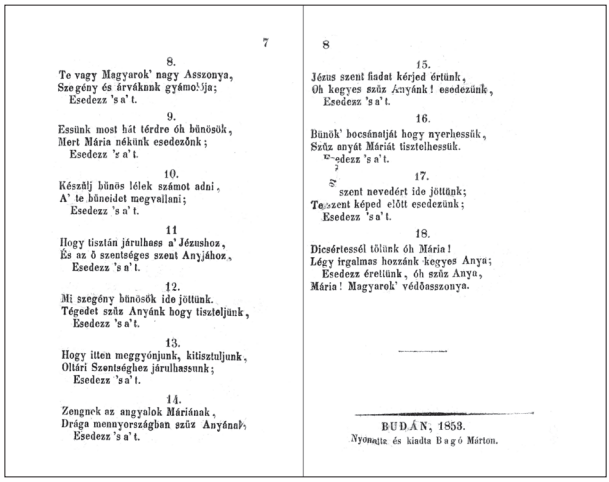

7

8.
Te vagy Magyarok' nagy Asszonya,
Szegény és árvánknk gyámolója;
Esedezz 's a' t.

9.
Essünk most hát térdre óh bünösök,
Mert Mária nékünk esedezönk;
Esedezz 's a' t.

10.
Készülj bünös lélek számot adni,
A' te büneidet megvallani;
Esedezz 's a' t.

11
Hogy tisztán járulhass a' Jézushoz,
És az ö szentséges szent Anyjához,
Esedezz 's a' t.

12.
Mi szegény bünösök ide jöttünk.
Tégedet szüz Anyánk hogy tiszteljünk,
Esedezz 's a' t.

13.
Hogy itten meggyónjunk, kitisztuljunk,
Oltári Szentséghez járulhassunk;
Esedezz 's a' t.

14.
Zengnek az angyalok Máriának,
Drága mennyországban szüz Anyának;
Esedezz 's a' t.

8

15.
Jézus szent fiadat kérjed értünk,
Óh kegyes szüz Anyánk! esedezünk,
Esedezz 's a' t.

16.
Bünök' bocsánatját hogy nyerhessük,
Szüz anyát Máriát tiszteljessük.
[illegible]edezz 's a' t.

17.
[illegible]szent nevedért ide jöttünk;
Te[illegible]szent képed elött esedezünk;
Esedezz 's a' t.

18.
Dicsértesséi tölünk óh Mária!
Légy irgalmas hozzánk kegyes Anya;
Esedezz éretlünk, óh szüz Anya,
Mária! Magyarok' védőasszonya.

BUDÁN, 1853.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

B1853.2
[?]
Budán, 1853. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 178 × 110 mm, 4f.
4.f. recto: „Te vagy Magyarok' nagy Asszonya" Hiányos példány, csak az utolsó lap van meg

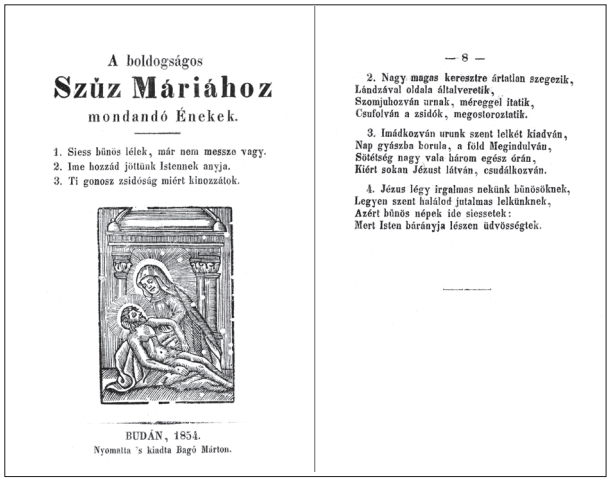

A boldogságos
Szűz Máriához
mondandó Énekek.

1. Siess bünös lélek, már nem messze vagy.
2. Ime hozzád jöttünk Istennek anyja.
3. Ti gonosz zsidóság miért kinozzátok.

BUDÁN, 1854.
Nyomatta 's kiadta Bagó Márton.

— 8 —

2. Nagy magas keresztre ártatlan szegezik,
Lándzával oldala általveretik,
Szomjuhozván urnak, méreggel itatik,
Csufolván a zsidók, megostoroztatik.

3. Imádkozván urunk szent lelkét kiadván,
Nap gyászba borula, a föld Megindulván,
Sötétség nagy vala három egész órán,
Kiért sokan Jézust látván, csudálkozván.

4. Jézus légy irgalmas nekünk bünösöknek,
Legyen szent halálod jutalmas lelkünknek,
Azért bünös népek ide siessetek:
Mert Isten bárányja lészen üdvösségtek.

B1854.1
A boldogságos Szűz Máriához mondandó Énekek.
Budán, 1854. Nyomatta 's kiadta Bagó Márton. 178 × 110 mm, 4f.
Fametszet. 72 × 49 mm
1. Első. Nóta: Eljött már órája búcsuzásunknak. „Siess bűnös lélek"; 2. Második. Ugyan azon nótára. „Ime hozzád jöttünk"; 3. Harmadik. Keresztfánál Kálvárián mondandó ének. Nóta: Jaj! Valjon mellyik nap. „Ti gonosz zsidóság miért kínozzátok"

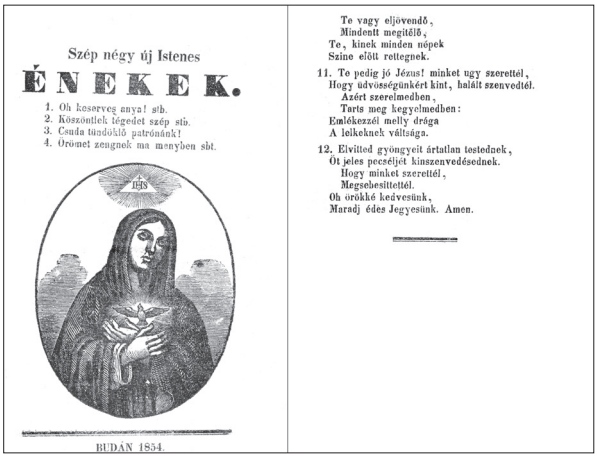
Szép négy új Istenes
ÉNEKEK.
1. Oh keserves anya! stb.
2. Köszöntlek tégedet szép stb.
3. Csuda tündöklő patrónánk!
4. Örömet zengnek ma mennyben sbt.
IHS
BUDAN 1854.
Te vagy eljövendő,
Mindenett megitélő,
Te, kinek minden népek
Szine előtt reltegnek.
11. Te pedig jó Jézus! minket ugy szerettél,
Hogy üdvösségünkért kint, halált szenvedtél.
Azért szerelmedben,
Tarts meg kegyelmedben:
Emlékezzél melly drága
A lelkeknek váltsága.
12. Elvitted gyöngyeit ártatlan testednek,
Öt jeles pecsétjét kinszenvedésednek.
Hogy minket szerettél,
Megsebesittettél.
Oh örökké kedvesünk,
Maradj édes Jegyesünk. Amen.

B1854.2
Szép négy új Istenes énekek.
Budán, 1854. Nyomatta 's kiadta Bagó Márton. 185 × 115 mm, 4f.
Litográfia. 95 × 74 mm
1. Első ének. „Oh keserves anya"; 2. Második ének. „Köszöntlek téged, szép szűz Mária!"; 3. Harmadik ének. A' szent kúthoz. „Csuda tündöklő patrónánk"; 4. Negyedik ének. Áldozó-Csütörtökre. Nóta: Sz. Háromságnak. „Örömöt zengnek ma mennyben az angyalok"

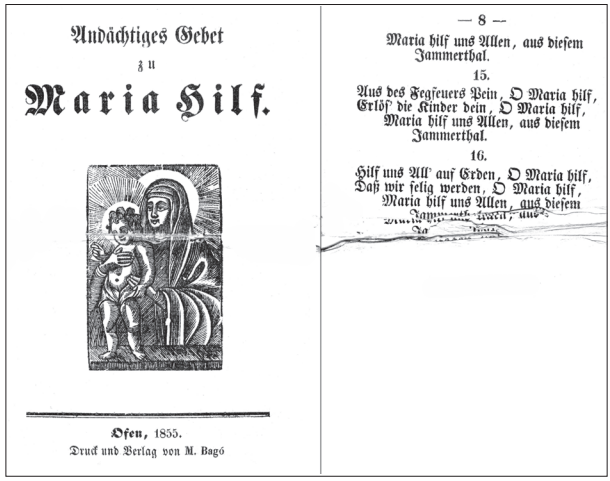
Andächtiges Gebet
zu
Maria Hilf.
Ofen, 1855.
Druck und Verlag von M. Bagó
— 8 —
Maria hilf uns Allen, aus diesem Jammerthal.
15.
Aus des Fegfeuers Pein, O Maria hilf,
Erlöf die Kinder dein, O Maria hilf,
Maria hilf uns Allen, aus diesem Jammerthal.
16.
Hilf uns All' auf Erden, O Maria hilf,
Daß wir selig werden, O Maria hilf,
Maria hilf uns Allen, aus diesem

B1855.1
Andächtiges Gebet zu Maria Hilf.
Ofen, 1855. Druck und Verlag von M. Bagó. 175 × 115 mm, 4f.
Fametszet. 74 × 48 mm
1. Gebet, nützlich in aller Roth. „Allergnädigste, barmherzigste"; 2. Anderes Gebet zu Maria Hilf. „O gebenedeite Mutter Gottes Maria!"; 3. Lied. „Königin des Himmels, O Maria hilf"
OSZK KNYT PNy 3685

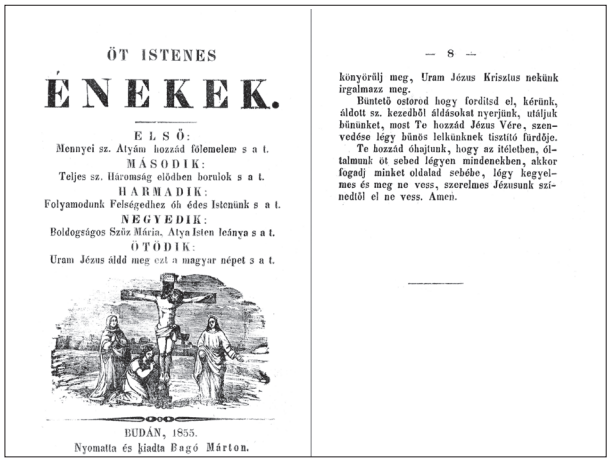

ÖT ISTENES

ÉNEKEK.

E L S Ő:
Mennyei sz. Atyám hozzád fölemelem s a t.
MÁSODIK:
Teljes sz. Háromság elődben borulok s a t.
HARMADIK:
Folyamodunk Felségedhez óh édes Istenünk s a t.
NEGYEDIK:
Boldogságos Szűz Mária. Atya Isten leánya s a t.
ÖTÖDIK:
Uram Jézus áldd meg ezt a magyar népet s a t.

BUDÁN, 1855.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

könyörülj meg, Uram Jézus Krisztus nekünk irgalmazz meg.

Büntető ostorod hogy fordítsd el, kérünk, áldott sz. kezedből áldásokat nyerjünk, utáljuk bűnünket, most Te hozzád Jézus Vére, szenvedése légy bűnös lelkünknek tisztító fürdője.

Te hozzád óhajtunk, hogy az ítéletben, ótalmunk öt sebed légyen mindenekben, akkor fogadj minket oldalad sebébe, légy kegyelmes és meg ne vess, szerelmes Jézusunk színedtől el ne vess. Amen.

B1855.2
Öt istenes énekek.
Budán, 1855. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 1. példány: 178 × 110 mm, 2. példány: 185 × 112 mm, 4f.
Litográfia. 50 × 81 mm
1. Első. Reggeli Ének. Nóta: Óh áldott szűz Anya. „Mennyei sz. Atyám"; 2. Második. Estvéli Ének: ugyan azon nótára. „Teljes sz. Háromság elődbe borulok"; 3. Harmadik. Könyörgő Ének. Nóta: Add nekem Jézus szíved. „Folyamodunk Felségedhez"; 4. Negyedik. Szűz Máriához. Nóta: Jőj el szent Lélek Isten. „Boldogságos Szűz Mária, Atya Isten leánya"; 5. ötödik. Áldást kérő Ének. Nóta: Oh Áldott Szűz Anya. „Uram Jézus áldd meg ezt a magyar népet" Két példány

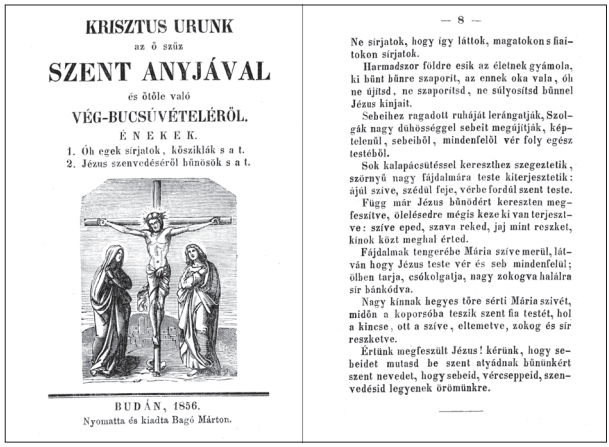

KRISZTUS URUNK
az ő szűz
SZENT ANYJÁVAL
és ötőle való
VÉG-BUCSÚVÉTELÉRŐL.
ÉNEKEK.
1. Óh egek sírjatok, kösziklák s a t.
2. Jézus szenvedéséről bűnösök s a t.

BUDÁN, 1856.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

Ne sírjatok, hogy így láttok, magatokon s fiaitokon sírjatok.

Harmadszor földre esik az életnek gyámola, ki bűnt bűnre szaporít, az ennek oka vala, óh ne újítsd, ne szaporítsd, ne súlyosítsd bűnnel Jézus kinjait.

Sebeihez ragadott ruháját lerángatják, Szolgák nagy dühösséggel sebeit megújítják, képtelenül, sebeiből, mindenfelől vér folyt egész testéből.

Sok kalapácsütéssel kereszthez szegeztetik, szörnyű nagy fájdalmára teste kiterjesztetik: ájúl szíve, szédül feje, vérbe fordúl szent teste.

Függ már Jézus bűnödért kereszten megfeszítve, ölelésedre mégis kezeki van terjesztve: szíve eped, szava reked, jaj mint reszket, kínok közt meghal értted.

Fájdalmak tengerébe Mária szíve merül, látván hogy Jézus teste vér és seb mindenfelül; ölben tarja, csókolgatja, nagy zokogva halálra sír bánkódva.

Nagy kínnak hegyes tőre sérti Mária szívét, midőn a koporsóba teszik szent fia testét, hol a kincse, ott a szíve, elmetve, zokog és sír reszketve.

Értünk megfeszült Jézus! kérünk, hogy sebeidet mutasd be szent atyádnak bűnünkért szent nevedet, hogy sebeid, vérceppeid, szenvedésid legyenek örömünkre.

B1856.1
Krisztus Urunk az ő szűz szent anyjával és őtőle való vég-bucsúvételéről. Énekek.
Budán, 1856. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 176 × 110 mm, 4f.
Litográfia. 75 × 57 mm
1. Nóta: Bágyadt sérelmétől mártirok sat. „Óh egek sírjatok"; 2. Krisztus urunk kínszenvedéséről. „Jézus szenvedéséről bűnösök emlékezzünk"

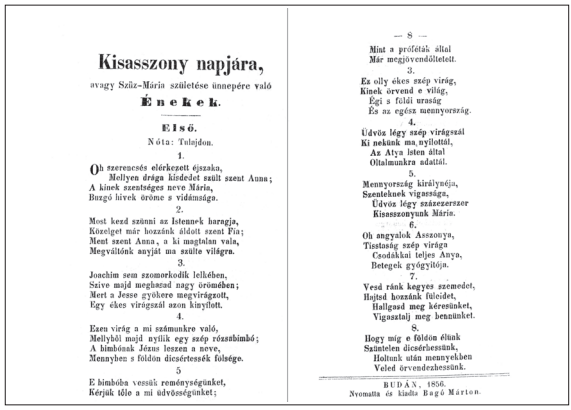

Kisasszony napjára,

avagy Szűz-Mária születése ünnepére való

Énekek.

Első.

Nóta: Tulajdon.

1.

Oh szerencsés elérkezett éjszaka,
Mellyen drága kisdedet szült szent Anna;
A kinek szentséges neve Mária,
Buzgó hívek öröme s vidámsága.

2.

Most kezd szünni az Istennek haragja,
Közelget már hozzánk áldott szent Fia;
Ment szent Anna, a ki meglelen vala,
Megváltónk anyját ma szülte világra.

3.

Joachim sem szomorkodik lelkében,
Szive majd meghasad nagy örömében;
Mert a Jesse gyökere megvirágzott,
Egy édes virágszál azon kinyílott.

4.

Ezen virág a mi számunkra való,
Mellyből majd nyílik egy szép rózsabimbó;
A bimbónak Jézus leszen a neve,
Mennyben s földön dicsértessék folsége.

5.

E bimbóba vessük reménységünket,
Kérjük tőle a mi üdvösségünket;

— 8 —

Mint a próféták által
Már megígérdültetett.

3.

Ez olly édes szép virág,
Kinek örvend e világ,
Égi s földi ország
És az egész mennyország.

4.

Üdvön légy szép virágszál
Ki nekünk ma nyílottál,
Az Atya isten által
Oltalmunkra adattál.

5.

Mennyország királynéja,
Szentteknek vigassága,
Üdvöz légy százezerszer
Kisasszonyunk Mária.

6.

Oh angyalok Asszonya,
Tisztaság szép virága
Czodákkal teljes Anya,
Betegek gyógyítója.

7.

Vesd ránk kegyes szemedet,
Hajtsd hozzánk füleidet,
Hallgasd meg kéresünket,
Vigasztalj meg bennünket.

8.

Hogy míg e földön élünk
Szüntelen dicsérhessünk,
Holtunk után mennyekben
Veled örvendezhessünk.

BUDÁN, 1856.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

B1856.2
Kisasszony napjára, avagy Szűz-Mária születése ünnepére való Énekek.
Budán, 1856. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 176 × 110 mm, 4f.
Nincs illusztráció
1. Első: Nóta: Tulajdon. „Oh szerencsés elérkezett éjszaka”; 2. Második. Nóta: Tulajdon, vagy: a mennyei szent város. „Oh örvendetes áldott nap”; 3. Harmadik. Nóta: Kelj föl keresztény lélek. „Keresztények halljátok, legszebb ujságot mondok”; 4. Negyedik. Nóta: Vígan zengjetek czitarák. „Örvendjen már egész világ, Mária született”; 5. Ötödik. Nóta: Tulajdon. „Örvendetes hírt mondok”

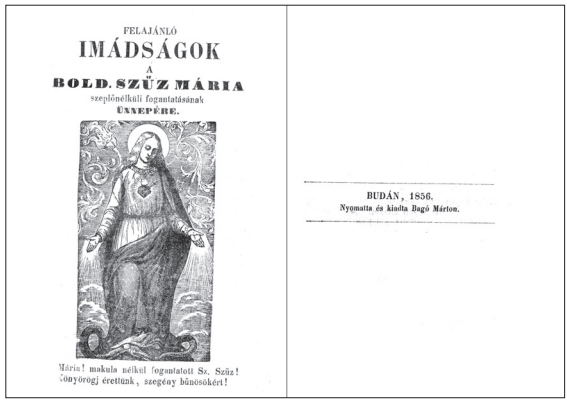

FELAJÁNLÓ

IMÁDSÁGOK

A

BOLD. SZŰZ MÁRIA

szeplőnélküli fogantatásának

ÜNNEPÉRE.

Mária! makula nélkül fogantatott Sz. Szűz!
Könyörögj érettünk, szegény bűnösökért!

BUDÁN, 1856.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

B1856.3
Felajánló imádságok a Bold. Szűz Mária szeplőnélküli fogantatásának ünnepére.
Budán, 1856. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 176 × 110 mm, 8f.
Litográfia. 101 × 58 mm
1. „Szentséges urunk, a szerencsésen uralkodó I×. Pius Pápa”; 2. Litánia a bold. Szűz Mária szeplőtelen fogantatására. „Uram, irgalmazz nékünk!”; 3. Más Imádságok. Az Atya Istenhez. A Fiú Istenhez. A Szentlélek Istenhez. A boldogságos szűz Máriához.; 4. Énekek a bold. Sz. Máriához. Első. „Oh egeknek lilioma”; 5. Második. Nóta: Nyujtsd ki mennyből oh std. „Seretetnek édes anyja, Mária!”; 6. Harmadik. „Oh szüzek csillaga, édes napom”; 7. Negyedik. „Nagy boldog asszony, védanyánk”

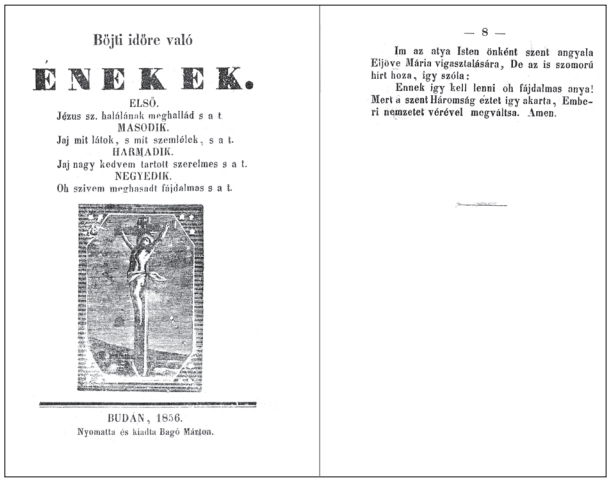

Böjti időre való

ÉNEKEK.

ELSŐ.
Jézus sz. halálának meghallád s a t.
MASODIK.
Jaj mit látok, s mit szemlélek, s a t.
HARMADIK.
Jaj nagy kedvem tartott szerelmes s a t.
NEGYEDIK.
Oh szivem meghasadt fájdalmas s a t.

BUDAN, 1856.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

Im az atya Isten önként szent angyala
Eljöve Mária vigasztalására, De az is szomorú
hirt hoza, igy szóla:
Ennek igy kell lenni oh fájdalmas anya!
Mert a szent Háromság éztet igy akarta, Embe-
ri nemzetet vérével megváltsa. Amen.

B1856.4
Bőjti időre való énekek.
Budán, 1856. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 189 × 114 mm, 4f.
Litográfia. 69 × 46 mm
1. Első. „Jézus szent halálának meghallád ember létit"; 2. Második. „Jaj mit látok s mit szemlélek"; 3. Harmadik. „Jaj nagy kedvem tartott"; 4. Negyedik. „Oh szívem meghasadt"

ÉNEK

Jézus és Szüz Máriához.

A' bold. Szüz Máriához.

Gábriel angyal küldetett Atya Istentül,
Szüz leányhoz Máriához serényen röpül.
Názáretben feltalálta, hol imádkozott;
Szép rózsának, Máriának, ekképen szólott:

bennem örökös gyülöletet minden vétek iránt, 's
állhatatos ragaszkodást sz. keresztedhez. Oh
mondjad nekem is azon vigasztaló szavakat:
‚Fiam, meg vannak bünеid bocsátva,' 's engedd,
hogy átölelvén Mária Magdolnával keresztedet,
ebben találjam minden örömömet, nyugoüalma-
mat 's boldogságomat. Oh keresztfán függő
Jézus! tisztitsd meg lelkemet kiontott sz. vé-
reddel minden bünеitől. A' te szent sebeidbe
rejtem el vétkeimet! Oh bár soha bünеimmel
meg ne kesérítettelek volna!

Eltelve most a' bünbánat' keserü fájdalmá-
val, irtózattal emlékezem azon napokra és esz-
tendőkre, mellyekben nem szerettelek. Foga-
dom erősen sz. keresztedre! fogadom öt mély-
séges sebedre! fogadom megnyitott szent szi-
vedre, hogy ezentül szeretni foglak. Száradjon
el szivem, ha téged, oh szenvedő Jézusom! nem
szeretlek. Iráutadi szeretettől felgerjesztetve
hangosan kiáltom én is sz. Pállal: „Átkozott
azon ember, ki nem szereti a' mi Urunkat, Jézus
Krisztusunkat!" Oh szenvedő Jézus! te légy
ezentül lelkem' üdvössége, egyedüli öröme, vi-
gasztalása, mennyországa. Oh szenvedő Jézus!
neked akarok élni és halni.

Teljes szivemből szeretem Jézusomat,
Hogy elérhessem örök boldogságomat.
Jézust forrón szeretni oh milly édesség!
Jézus' szeretetéből jön az üdvösség.

BUDÁN, 1856. Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

B1856.5
Ének Jézus és Szűz Máriához.
Budán, 1856. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 178 × 112 mm, 4f.
Fametszet. 74 × 49 mm
1. A' bold. Szűz Máriához. „Gábriel angyal küldetett"; 2. Minden bucsúra alkalmazott ének. Nóta: Sz.-Háromságnak. „Örömöt zengnek ma"; 3. Imádság a' kereszten függő Jézushoz. „Epesztő keserűséggel tekintek felhozzád"
OSZK KNYT PNy 959

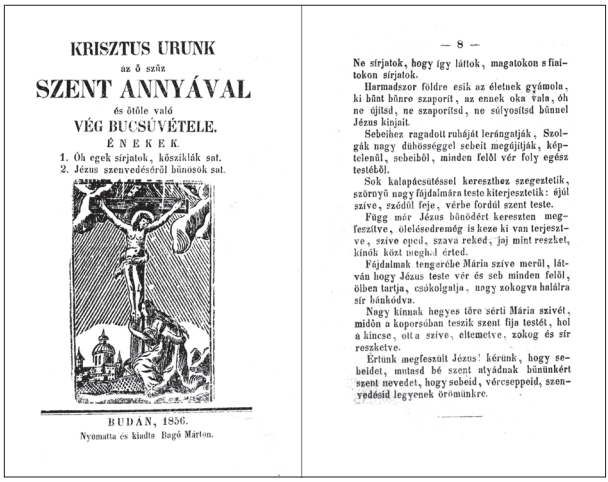

KRISZTUS URUNK
az ő szűz
SZENT ANNYÁVAL
és ötöle való
VÉG BUCSÚVÉTELE.
ÉNEKEK.
1. Óh egek sírjatok, kösziklák sat.
2. Jézus szenvedéséről bünösök sat.

BUDÁN, 1856.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

Ne sírjatok, hogy így láttok, magatokon s fiaitokon sírjatok.

Harmadszor földre esik az életnek gyámola, ki bűnt bűnre szaporít, az ennek oka vala, óh ne újítsd, ne szaporítsd, ne súlyosítsd bűnnel Jézus kínjait.

Sebeihez ragadott ruháját leráncgatják, Szolgák nagy dühösséggel sebeit megújítják, képtelenül, sebeiből, minden felől vér foly egész testéből.

Sok kalapácsütéssel kereszthez szegeztetik, szörnyű nagy fájdalmára teste kiterjesztetik: éjül szíve, zsédül feje, vérbe fordul szent teste.

Függ már Jézus bünödért keresztenmegfeszítve, ölelésedremég is keze ki van terjesztve, szíve eped, szava reked, jaj mint reszket, kínok közt megh.l érted.

Fájdalmak tengerébe Mária szíve merül, látván hogy Jézus teste vér és seb minden felől, ölben tartja, csókolgatja, nagy zokogva halálra sír bánkódva.

Nagy kínnak hegyes tőre sérti Mária szivét, midőn a koporsóban teszik szent fija testét, hol a kincse, ott a szíve, eltemetve, zokog és sír reszketve.

Értünk megfeszült Jézus! kérünk, hogy sebeidet, mutasd bé szent atyádnak bününkért szent nevedet, hogy sebeid, vércseppeid, szenvedésid legyenek örömünkre.

B1856.6
Krisztus urunk az ő szűz szent annyával és őtőle való vég bucsúvétele. Énekek.
Budán, 1856. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 190 × 115 mm, 4f.
Fametszet. 84 × 54 mm
1. Nóta: Bágyadt sérelmétől mártirok sat. „Óh egek sírjatok”; 2. Krisztus urunk kínszenvedéséről. „Jézus szenvedéséről bűnösök emlékezzünk”

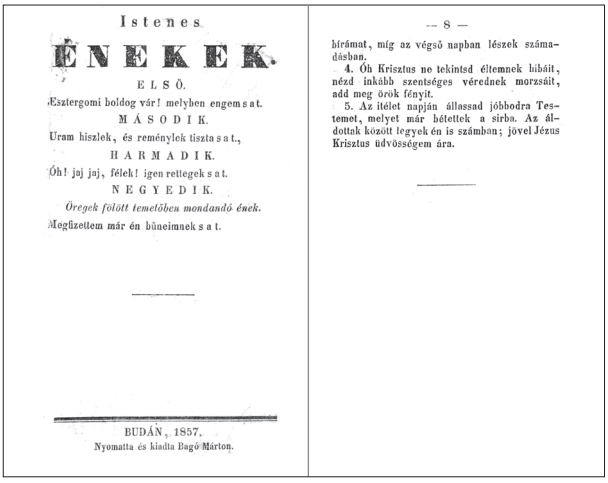

Istenes
ÉNEKEK.
ELSŐ.
Esztergomi boldog vár! melyben engem s at.
MÁSODIK.
Uram hiszlek, és reménylek tiszta s a t.,
HARMADIK.
Óh! jaj jaj, félek! igen rettegek s a t.
NEGYEDIK.
Öregek fölött temetőben mondandó ének.
Megfizettem már én bűneimnek s a t.

BUDÁN, 1857.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

hírámat, míg az végső napban lészek számadásban.

4. Óh Krisztus ne tekintsd életemnek hibáit, nézd inkább szentséges vérednek morzsáit, add meg örök fényit.

5. Az ítélet napján állassad jóbbodra Testemet, melyet már hétettek a sirba. Az áldottak között legyek én is számban; jövel Jézus Krisztus üdvösségem ára.

B1857.1
Istenes énekek.
Budán, 1857. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 177 × 105 mm, 4f.
Nincs illusztráció
1. Első. „Esztergomi boldog vár”; 2. Második. „Uram hiszlek, és reménylek”; 3. Harmadik. A Lélek szól. „Oh! jaj, jaj, félek!”; 4. Negyedik. Öregek fölött temetőben mondandó ének. „Megfizettem már én bűneimnek zsoldját”

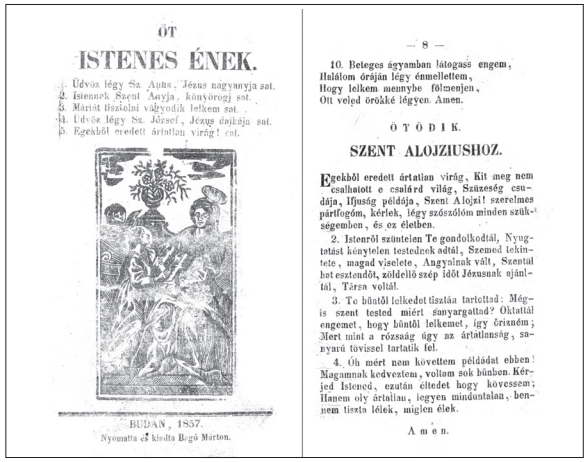

ÖT

ISTENES ÉNEK.

1. Üdvöz légy Sz. Anna, Jézus nagyanyja sat.
2. Istennek Szent Anyja, könyörögj sat.
3. Máriát tisztelni vágyodik lelkem sat.
4. Üdvöz légy Sz. József, Jézus dajkája sat.
5. Egekből eredett ártatlan virág! sat.

BUDÁN, 1857.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

10. Beteges ágyamban látogass engem,
Halálom óráján légy énmellettem,
Hogy lelkem mennybe fölmenjen,
Ott veled örökké légyen. Amen.

ÖTÖDIK.

SZENT ALOJZIUSHOZ.

Egekből eredett ártatlan virág, Kit meg nem csalhatott e csalárd világ, Szüzeség csudája, Ifjuság példája, Szent Alojzi! szerelmes pártfogóm, kérlek, légy szószólóm minden szükségemben, és ez életben.

2. Istenről szüntelen Te gondolkodtál, Nyugtatást kénytelen testednek adtál, Szemed tekintete, magad viselete, Angyalnak vált, Szentül hat esztendőt, zöldellő szép időt Jézusnak ajánlottál, Társa voltál.

3. Te bűntől lelkedet tisztán tartottad: Mégis szent tested miért sanyargatod? Oktatál engemet, hogy bűntől lelkemet, így őrizném; Mert mint a rózsáig úgy az ártatlanság, sanyarú tövissel tartatik fel.

4. Oh mért nem követtem példádat ebben! Magamnak kedveztem, voltam sok bűnben. Kérjed Istenedet, ezután éltedet hogy kövessem; Hanem oly ártatlan, legyen minduntalan, benem tiszta lélek, miglen élek.

Amen.

B1857.2

Öt istenes ének.

Budán, 1857. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 182 × 112 mm, 4f.

Fametszet. 92 × 52 mm

1. Első. Szent Annához. „Üdvöz légy szent Anna"; 2. Második. „Istennek Szent Anyja"; 3. Harmadik. „Máriát tisztelni vágyodik lelkem"; 4. Negyedik. „Üdvöz légy Szent József"; 5. Ötödik. Szent Alojziushoz. „Egekből eredett ártatlan virág"

Bálint Sándor 2010, 810/12

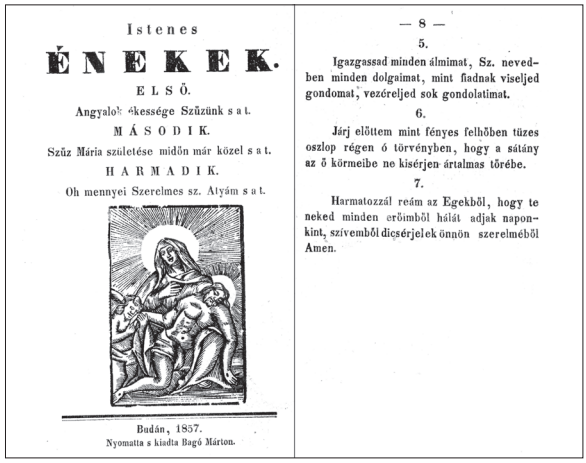

Istenes

ÉNEKEK.

ELSŐ.

Angyalok ékessége Szűzünk s a t.

MÁSODIK.

Szűz Mária születése midőn már közel s a t.

HARMADIK.

Oh mennyei Szerelmes sz. Atyám s a t.

Budán, 1857.
Nyomatta s kiadta Bagó Márton.

— 8 —

5.

Igazgassad minden álmimat, Sz. nevedben minden dolgaimat, mint fiadnak viseljed gondomat, vezéreljed sok gondolatimat.

6.

Járj előttem mint fényes felhőben tüzes oszlop régen ő törvényben, hogy a sátány az ő körmeibe ne kisérjen ártalmas tőrébe.

7.

Harmatozzál reám az Egekből, hogy te neked minden erőimből hálát adjak naponkint, szivemből dicsérjelek önnön szerelméből Amen.

B1857.3

Istenes énekek.

Budán, 1857. Nyomatta s kiadta Bagó Márton. 1. példány: 177 × 111 mm, 2. példány: 188 × 115 mm, 4f.

Fametszet. 74 × 50 mm

1. Első. Nóta: Oh Mária drága név. „Angyalok Ékessége Szűzünk gyönyörűsége"; 2. Második. Nóta: Nagy örömmel, énekléssel Zeng. „Szűz Mária születése midőn"; 3. Harmadik. Estvéli Ének. Nóta: Felvitetett magas mennyországba. „Oh mennyei szerelmes szent Atyám" Két példány

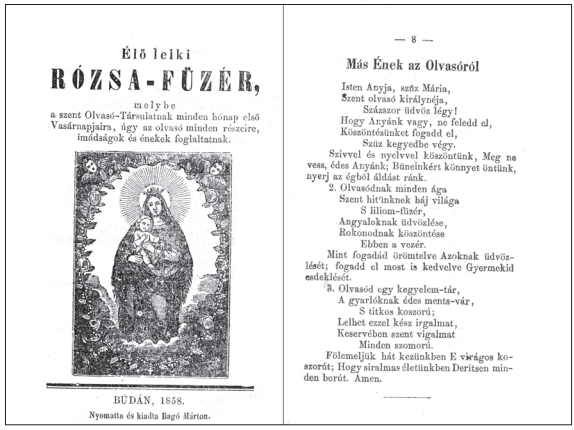

Élő lelki
RÓZSA-FÜZÉR,
melybe
a szent Olvasó-Társulatnak minden hónap első Vasárnapjaira, úgy az olvasó minden részeire, imádságok és énekek foglaltatnak.

BUDÁN, 1858.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

Más Ének az Olvasóról

Isten Anyja, szűz Mária,
Szent olvasó királynéja,
Százszor üdvöz légy!
Hogy Anyánk vagy, ne feledd el,
Köszöntésünket fogadd el,
Szűz kegyedbe végy.
Szívvel és nyelvvel köszöntünk, Meg ne vess, édes Anyánk; Bűneinkért könnyet öntünk, nyerj az égből áldást ránk.
2. Olvasódnak minden ága
Szent hit'inknek báj világa
S liliom-füzér,
Angyaloknak üdvözlése,
Bokonodnak köszöntése
Ebben a vezér.
Mint fogadád örömtelve Azoknak üdvözlését; fogadd el most is kedvelve Gyermekid esedeklését.
3. Olvasód egy kegyelem-tár,
A gyarlóknak édes ments-vár,
S titkos koszorú;
Lelhet ezzel kész irgalmat,
Keservében szent vigalmat
Minden szomorú.
Fölemeljük hát kezünkben E virágos koszorút; Hogy siralmas életünkben Deritsen minden borút. Amen.

B1858.1
Élő lelki rózsa-füzér melybe a szent Olvasó-Társulatnak minden hónap első Vasárnapjaira, úgy az olvasó minden részeire, imádságok és énekek foglaltatnak.
Budán, 1858. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 173 × 110 mm, 4f.
Litográfia. 92 × 64 mm
1. Első ének. Nota: Üdvözlégy oltári Szentség. „Ott a mennynek teremében"; 2. Könyörgés mely minden hónap első vasárnapján mondandó. „Óh dicsőséges Szűz Mária"; 3. Szűz Mária Zsoltára, vagyis: a tizenöt olvasói titok énekbe foglalva. Nóta: Add nékem Jézus szívedet. Örvendetes része. „Örvendetes Olvasóddal Mária tisztelünk"; 4. Ajánlás az Olvasó után. „Örök mindenható Ur Isten! hálákat"; 5. Más Ének az Olvasóról. „Isten Anyja, szűz Mária"

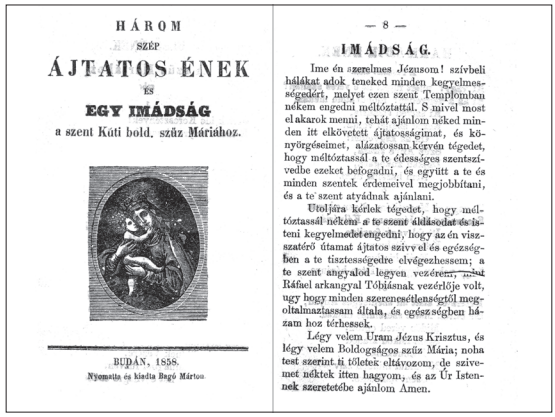

HÁROM
SZÉP
ÁJTATOS ÉNEK
ÉS
EGY IMÁDSÁG
a szent Kúti bold. szűz Máriához.

BUDÁN, 1858.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

IMÁDSÁG.

Ime én szerelmes Jézusom! szívbeli hálákat adok teneked minden kegyelmességedért, melyet ezen szent Templomban nékem engedni méltóztattál. S mivel most el akarok menni, tehát ajánlom néked minden itt elkövetett ájtatosságimat, és könyörgéseimet, alázatosan kérvén tégedet, hogy méltóztassál a te édességes szentszívedbe ezeket befogadni, és együtt a te és minden szentek érdemeivel megjobbítani, és a te szent atyádnak ajánlani.

Utoljára kérlek tégedet, hogy méltóztassál nékem a te szent áldásodat és isteni kegyelmedet engedni, hogy az én viszszatérő útamat ájtatos szivv el és egészségben a te tisztességedre elvégezhessem; a te szent angyaloid legyen vezérem, mint Ráfael arkangyal Tóbiásnak vezérlője volt, ugy hogy minden szerencsétlenségtől megoltalmaztassam általa, és egészségben házam hoz térhessek.

Légy velem Uram Jézus Krisztus, és légy velem Boldogságos szűz Mária; noha test szerint ti tőletek eltávozom, de szivemet néktek itten hagyom, és az Úr Istennek szeretetébe ajánlom Amen.

B1858.2
Három szép ájtatos ének és egy imádság a szent Kúti bold. Szűz Máriához.
Budán, 1858. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 177 × 108 mm, 4f.
Litográfia. 65 × 50 mm
1. Első ének. A szűz Máriához. Nóta: Áldja ember e nagy jódat. „Jertek ide Keresztények!"; 2. Második ének. „Óh szerelmes Istenem!"; 3. Harmadik ének. A Feszület előtt. „Ki vagy? miért fügsz itt"; 4. Imádság. „Ime én szerelmes Jézusom!"
OSZK KNYT PNy 5963

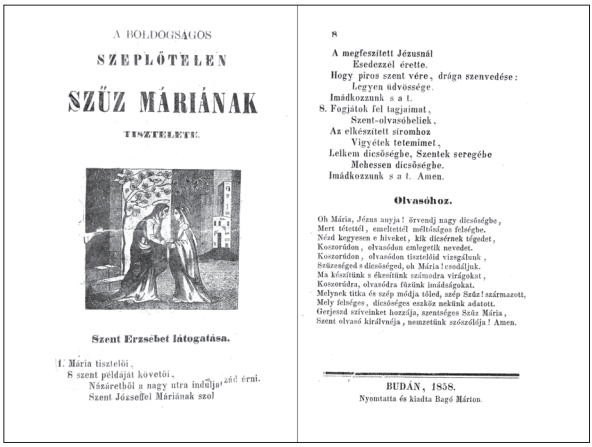

A BOLDOGSÁGOS
SZEPLŐTELEN
SZŰZ MÁRIÁNAK
TISZTELETE.

Szent Erzsébet látogatása.

1. Mária tisztelői,
8 szent példáját követői,
Nézzétek a nagy utra indulni szándékát érni.
Szent Józseffel Máriának szol

8

A megfeszített Jézusnál
Esedezzel értte.
Hogy piros szent vére, drága szenvedése:
Legyen üdvössége.
Imádkozzunk s a t.
8. Fogjátok fel tagjaimat,
Szent-olvasóheliek,
Az elkészített sirombox
Vigyétek tetemimet,
Lelkem dicsőséghe, Szentek seregéhe
Mehessen dicsőségbe.
Imádkozzunk s a t. Amen.

Olvasóhoz.

Oh Mária, Jézus anyja! örvendj nagy dicsőséghe,
Mert tőletél, emelkedél mélységes felségbe,
Nézd kegyesen e híveket, kik dicsérnek tégedet,
Koszorúdon, olvasódon emlegetik nevedet.
Koszorúdon, olvasódon tisztáltál vizsgálunk,
Szűzességed s dicsőséged, oh Mária! csodáljuk.
Ma készítünk s ékesítünk számodra virágokat,
Koszorúra, olvasóra fűzünk imádságokat.
Melynek titka és szép módja tőled, szép Szűz! származott,
Moly felséges, dicsőséges ezekúz nekünk adatott.
Gerjeszd szívünket hozzája, szentséges Szűz Mária,
Szent olvasó királynéja, nemzetünk szószólója! Amen.

BUDÁN, 1858.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

B1858.3
A boldogságos szeplőtelen Szűz Máriának tisztelete.
Budán, 1858. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 186 × 115 mm, 4f.
Litográfia. 57 × 63 mm
1. Szent Erzsébet látogatása. „Mária tisztelői"; 2. Szűz Mária születése. „Szűz Máriának születése"; 3. Az Uri imádság értelme szerint. „Szent úr Isten!" a ki lakol magas egedben"; 4. Fohászkodás. „Oh én szegény emberi állat!"; 5. Halottas ének. „Öltözzetek gyászruhába"; 6. Olvasóhoz. „Oh Mária, Jézus anyja!"
Bálint Sándor 2010, 769

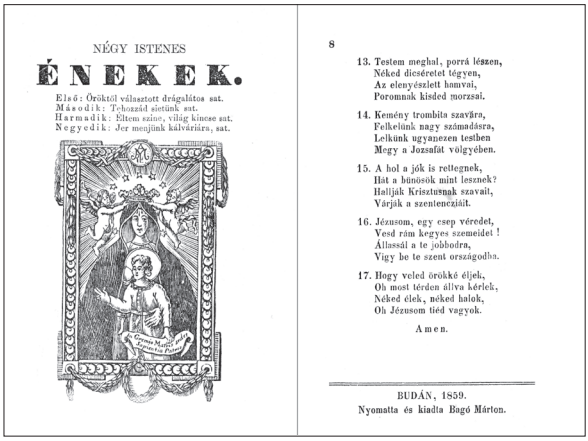

NÉGY ISTENES
ÉNEKEK.

Első: Öröktől választott drágalátos sat.
Második: Tehozzád sietünk sat.
Harmadik: Éltem szine, világ kincse sat.
Negyedik: Jer menjünk kálvária, sat.

8

13. Testem meghal, porrá lészen,
Néked dicséretet tégyen,
Az elenyészett homvai,
Poromnak kisded morzsai.

14. Kemény trombita szavára,
Felkelünk nagy számadásra,
Lelkünk ugyanezen testben
Megy a Jozsafát völgyében.

15. A hol a jók is rettegnek,
Hát a bünösök mint lesznek?
Halják Krisztusnak szavait,
Várják a szentenciáit.

16. Jézusom, egy csep véredet,
Vesd rám kegyes szemeidet!
Állasszál a te jobbodra,
Vigy be te szent országodba.

17. Hogy veled örökké éljek,
Oh most térden állva kérlek,
Néked élek, néked halok,
Oh Jézusom tiéd vagyok.

Amen.

BUDÁN, 1859.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

B1859.1
Négy istenes énekek.
Budán, 1859. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 178 × 116 mm, 4f.
Fametszet. 102 × 67 mm
1. Első. „Öröktől választott drágalátos Szűz"; 2. Második. „Tehozzád sietünk"; 3. Harmadik. „Éltem szine, világ kincse"; 4. Befejezés. „Áldj meg minket Jézus"; 5. Negyedik. „Jer, menjünk kálváriára.
Bálint Sándor 2010, 1214

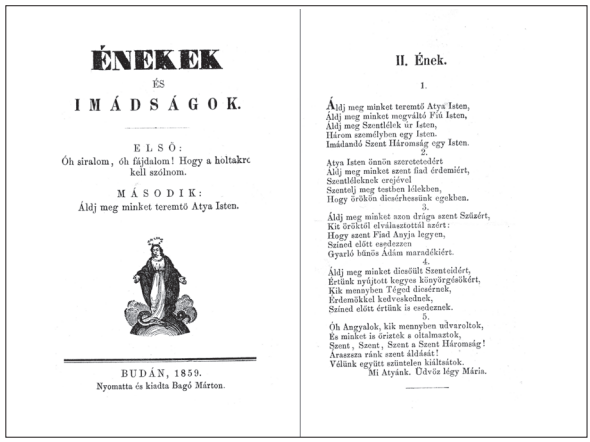

ÉNEKEK
ÉS
IMÁDSÁGOK.

ELSŐ:
Óh siralom, óh fájdalom! Hogy a holtakrc
kell szólnom.

MÁSODIK:
Áldj meg minket teremtő Atya Isten.

BUDÁN, 1859.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

II. Ének.

1.

Áldj meg minket teremtő Atyaː Isten,
Áldj meg minket megváltó Fiú Isten,
Áldj meg Szentlélek úr Isten,
Három személyben egy Isten.
Imádandó Szent Háromság egy Isten.

2.

Atya Isten ünnön szeretetedért
Áldj meg minket szent fiad érdemiért,
Szentléleknek erejével
Szentelj meg testben lélekben,
Hogy örökön dicsérhessünk egekben.

3.

Áldj meg minket azon drága szent Szűzért,
Kit öröktől elválasztottál azért:
Hogy szent Fiad Anyja legyen,
Szined előtt esedezzen
Gyarló bűnös Ádám maradékiért.

4.

Áldj meg minket dicsőült Szenteidért,
Értünk nyújtott kegyes könyörgésükért,
Kik mennyben Tégedet dicsérnek,
Érdemükkel kedveskednek,
Szined előtt értünk is esedeznek.

5.

Óh Angyalok, kik mennyben uralkodtok,
Es minket is őriztek a oltalmaztok,
Szent, Szent, Szent a Szent Háromság!
Arassza ránk szent áldását!
Vélünk együtt szüntelen kiáltsátok.
Mi Atyánk. Üdvöz légy Mária.

B1859.2
Énekek és imádságok.
Budán, 1859. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 187 × 114 mm, 4f.
Litográfia. 41 × 30 mm
1. Ének, a holtakról. „Óh siralom, óh fajdalom!"; 2. Igen nagy erejű Imádság a megholtakért. „Légy kegyelmes szerelmes édes Jézusom"; 3. II. Ének. „Áldj meg minket teremtő Atya Isten"
Bálint Sándor 2010, 1192

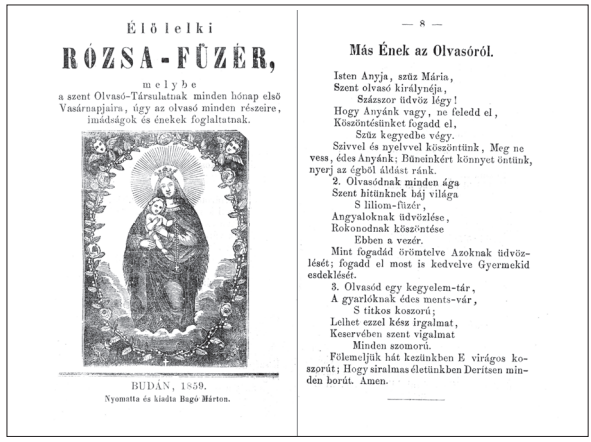

Élő lelki
RÓZSA-FÜZÉR,
melybe
a szent Olvasó-Társulatnak minden hónap első Vasárnapjaira, úgy az olvasó minden részeire, imádságok és énekek foglaltatnak.

BUDÁN, 1859.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

Más Ének az Olvasóról.

Isten Anyja, szűz Mária,
Szent olvasó királynéja,
Százszor üdvöz légy!
Hogy Anyánk vagy, ne feledd el,
Köszöntésünket fogadd el,
Szűz kegyedbe végy.
Szívvel és nyelvvel köszöntünk, Meg ne vess, édes Anyánk; Bűneinkért könnyet öntünk, nyerj az égből áldást ránk.

2. Olvasódnak minden ága
Szent hitünknek báj világa
S liliom-füzér,
Angyaloknak üdvözlése,
Rokonodnak köszöntése
Ebben a vezér.
Mint fogadád örömtelve Azoknak üdvözlését; fogadd el most is kedvelve Gyermekid esedeklését.

3. Olvasód egy kegyelem-tár,
A gyarlóknak édes ments-vár,
S titkos koszorú;
Lelhet ezzel kész irgalmat,
Keservében szent vigalmat
Minden szomorú.
Fölemeljük hát kezünkben E virágos koszorút; Hogy siralmas életünkben Deritsen minden borút. Amen.

B1859.3
Élő lelki rózsa-füzér melybe a szent Olvasó-Társulatnak minden hónap első Vasárnapjaira, úgy az olvasó minden részeire, imádságok és énekek foglaltatnak.
Budán, 1859. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 171 × 103 mm, 4f.
Litográfia. 92 × 64 mm
1. Első ének. Nóta: Üdvöz légy oltári Szentség. „Ott a mennynek teremében"; 2. Könyörgés mely minden hónap első vasárnapján mondandó. „Óh dicsőséges Szűz Mária"; 3. Szűz Mária Zsoltára, vagyis: a tizenöt olvasói titok énekbe foglalva. Nóta: Add nékem Jézus szívedet. Örvendetes része. „Örvendetes Olvasóddal Mária tisztelünk"; 4. Ajánlás az Olvasó után. „Örök mindenható Ur Isten! hálákat"; 5. Más Ének az Olvasóról. „Isten Anyja, szűz Mária"
Nem azonos az OSZK KNYT PNy 974 nyomtatványával!

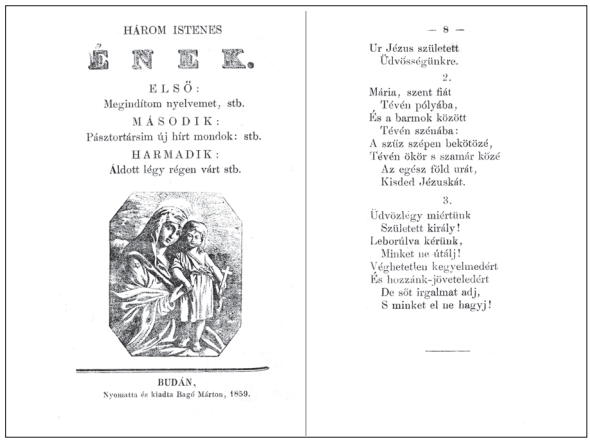

HÁROM ISTENES

ÉNEK.

ELSŐ:
Megindítom nyelvemet, stb.
MÁSODIK:
Pásztortársim új hírt mondok: stb.
HARMADIK:
Áldott légy régen várt stb.

BUDÁN,
Nyomatta és kiadta Bagó Márton, 1859.

— 8 —

Ur Jézus született
Üdvösségünkre.

2.

Mária, szent fiát
Tévén pólyába,
És a barmok között
Tévén szénába:
A szűz szépen bekötözé,
Tévén ökör s szamár közé
Az egész föld urát,
Kisded Jézuskát.

3.

Üdvözlégy miértünk
Született király!
Leborúlva kérünk,
Minket ne útálj!
Végheteten kegyelmedért
És hozzánk-jöveteledért
De sőt irgalmat adj,
S minket el ne hagyj!

B1859.4
Három istenes ének.
Budán, Nyomatta és kiadta Bagó Márton, 1859. 186 × 116 mm, 4f.
Litográfia. 67 × 54 mm
1. Első. (Nóta: Óh szerelmes Istenem!) „Megindítom nyelvemet”; 2. Második. Karácsonyi ének. „Pásztortársaim! Új hírt mondok”; 3. Harmadik. Más, Karácsonyi ének. „Áldott légy, régen várt”

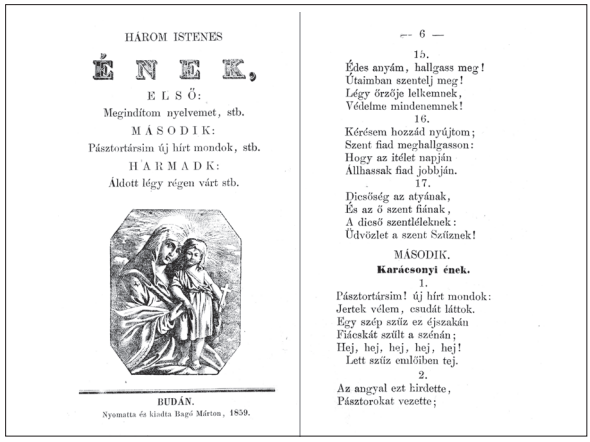

HÁROM ISTENES

ÉNEK,

ELSŐ:
Megindítom nyelvemet, stb.
MÁSODIK:
Pásztortársim új hírt mondok, stb.
HARMADK:
Áldott légy régen várt stb.

BUDÁN.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton, 1859.

— 6 —

15.

Édes anyám, hallgass meg!
Útaimban szentelj meg!
Légy őrzője lelkemnek,
Védelme mindenemnek!

16.

Kérésem hozzád nyújtom;
Szent fiad meghallgasson:
Hogy az ítélet napján
Állhassak fiad jobbján.

17.

Dicsőség az atyának,
És az ő szent fiának,
A dicső szentlléleknek:
Üdvözlet a szent Szűznek!

MÁSODIK.
Karácsonyi ének.

1.

Pásztortársim! új hírt mondok:
Jertek velem, csudát láttok.
Egy szép szűz ez éjszakán
Fiácskát szűlt a szénán;
Hej, hej, hej, hej, hej!
Lett szűz emlőiben tej.

2.

Az angyal ezt hirdette,
Pásztorokat vezette;

B1859.5
Három istenes ének,
Budán, Nyomatta és kiadta Bagó Márton, 1859. 186 × 115 mm, 4f. Hiányos példány, az utolsó lap hiányzik
Litográfia. 68 × 53 mm
1. Első. (Nóta: Óh szerelmes Istenem!) „Megindítom nyelvemet”; 2. Második. Karácsonyi ének. „Pásztortársaim! Új hírt mondok”; 3. Harmadik. Más, Karácsonyi ének. „Áldott légy, régen várt”
Bálint Sándor 2010, 850/4

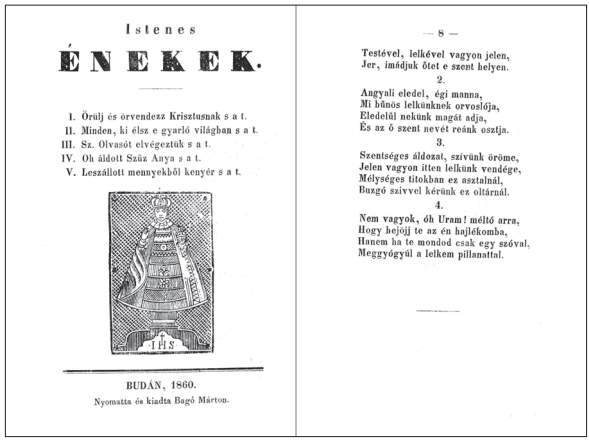

Istenes

ÉNEKEK.

I. Örülj és örvendezz Krisztusnak s a t.
II. Minden, ki élsz e gyarló világban s a t.
III. Sz. Olvasót elvégeztük s a t.
IV. Oh áldott Szüz Anya s a t.
V. Leszállott mennyekből kenyér s a t.

BUDÁN, 1860.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

Testével, lelkével vagyon jelen,
Jer, imádjuk ötet e szent helyen.

2.

Angyali eledel, égi manna,
Mi bűnös lelkünknek orvoslója,
Eledelül nekünk magát adja,
És az ő szent nevét reánk osztja.

3.

Szentséges áldozat, szívünk öröme,
Jelen vagyon itten lelkünk vendége,
Mélységes titokban ez asztalnál,
Buzgó szívvel kérünk ez oltárnál.

4.

Nem vagyok, óh Uram! méltó arra,
Hogy bejöjj te az én hajlékomba,
Hanem ha te mondod csak egy szóval,
Meggyógyül a lelkem pillanattal.

B1860.1
Istenes énekek.
Budán, 1860. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 177 × 110 mm, 4f.
Fametszet. 64 × 41 mm
1. Első. „Örülj és örvendezz Krisztusnak Anyja"; 2. Második. „Minden, ki élsz e gyarló világban"; 3. Harmadik. „Szent olvasót elvégeztük"; 4. Negyedik. „Oh áldott szűz anya"; 5. Ötödik. Az Oltári Szentséghez. „Leszállott mennyekből kenyér"

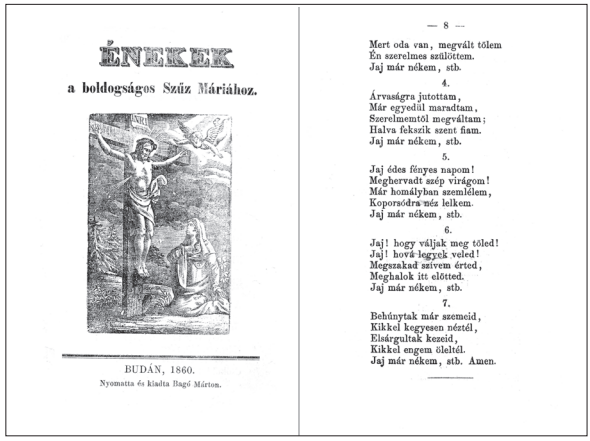

ÉNEKEK

a boldogságos Szűz Máriához.

BUDÁN, 1860.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

Mert oda van, megvált tőlem
Én szerelmes szülöttem.
Jaj már nékem, stb.

4.

Árvaságra jutottam,
Már egyedül maradtam,
Szerelmemtől megváltam;
Halva fekszik szent fiam.
Jaj már nékem, stb.

5.

Jaj édes fényes napom!
Meghervadt szép virágom!
Már homályban szemlélem,
Koporsódra néz lelkem.
Jaj már nékem, stb.

6.

Jaj! hogy váljak meg tőled!
Jaj! hová legyek veled!
Megszakad szívem érted,
Meghalok itt előtted.
Jaj már nékem, stb.

7.

Behúnytak már szemeid,
Kikkel kegyesen néztél,
Elsárgultak kezeid,
Kikkel engem öleltél.
Jaj már nékem, stb. Amen.

B1860.2
Énekek a boldogságos Szűz Máriához.
Budán, 1860. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 180 × 110 mm, 4f., hiányos példány: hiányzik a 3.f.
Litográfia. 90 × 58 mm
1. Első ének. „Csudát látok bünös lélek"; 2. Második ének. Búcsúzásra. Óh Mária drága szív szerént: „Isten hozzád szűz anyánk"; 3. [hiányzik]; 4. Negyedik: Nóta: Jézus szenvedéséről bűnösök emlékezzünk. „Fájdalmas jaj énnékem"

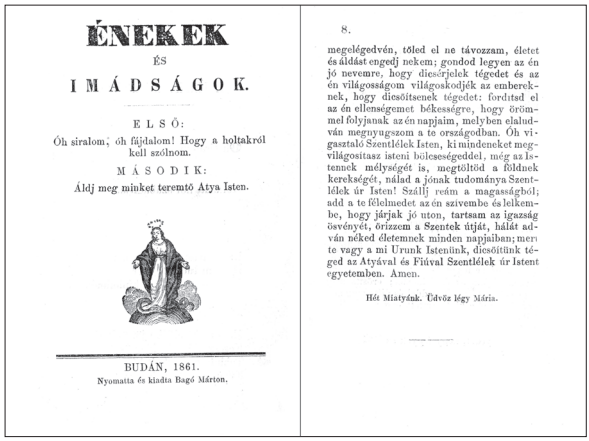

ÉNEKEK
ÉS
IMÁDSÁGOK.

ELSŐ:
Óh siralom, óh fájdalom! Hogy a holtakról kell szólnom.

MÁSODIK:
Áldj meg minket teremtő Atya Isten.

BUDÁN, 1861.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

8.

megelégedvén, tőled el ne távozzam, életet és áldást engedj nekem; gondod legyen az én jó nevemre, hogy dicsérjelek tégedet és az én világosságom világoskodjék az embereknek, hogy dicsőítsenek tégedet: fordítad el az én ellenségemet békességre, hogy örömmel folyjanak az én napjaim, melyben eladván megnyugszom a te országodban. Óh világasztó Szentlélek Isten, ki mindeneket megvilágositasz isteni bölcseséggeddel, még az Istennek mélységét is, megtöltöd a földnek kerekségét, nálad a jónak tudománya Szentlélek úr Isten! Szállj reám a magasságból; add a te félelmedet az én szivembe és lelkembe, hogy járjak jó uton, tartsam az igazság ösvényét, őrizzem a Szentek útját, hálát adván néked életemnek minden napjaiban; mert te vagy a mi Urunk Istenünk, dicsőítünk tégedet az Atyával és Fiúval Szentlélek úr Istent egyetemben. Amen.

Hét Miatyánk. Üdvöz légy Mária.

B1861.1
Énekek és imádságok.
Budán, 1861. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 175 × 110 mm, 4f.
Litográfia. 40 × 30 mm
1. Ének, a haltakról. „Óh siralom, óh fajdalom!"; 2. Igen nagy erejű Imádság a megholtakért. „Légy kegyelmes szerelmes édes Jézusom"; 3. II. Ének. „Áldj meg minket teremtő Atya Isten"; 4. Imádság. „Óh szerelmes édes Istenem!"

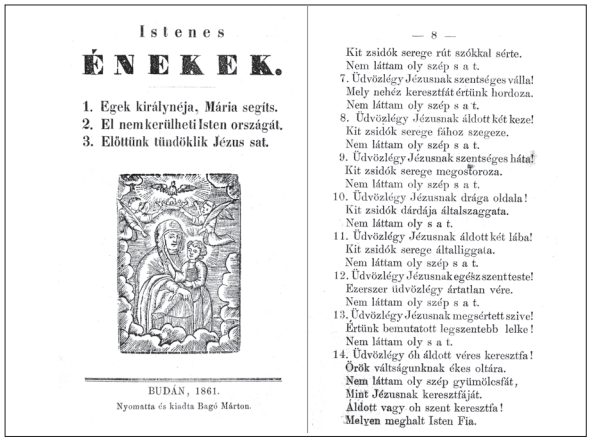

Istenes
ÉNEKEK.

1. Egek királynéja, Mária segits.
2. El nem kerülheti Isten országát.
3. Előttünk tündöklik Jézus sat.

BUDÁN, 1861.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

Kit zsidók serege rút szókkal sérte.
Nem láttam oly szép s a t.
7. Üdvözlégy Jézusnak szentséges válla!
Mely nehéz keresztfát értünk hordoza.
Nem láttam oly szép s a t.
8. Üdvözlégy Jézusnak áldott két keze!
Kit zsidók serege fához szegezze.
Nem láttam oly szép s a t.
9. Üdvözlégy Jézusnak szentséges háta!
Kit zsidók serege megostoroza.
Nem láttam oly szép s a t.
10. Üdvözlégy Jézusnak drága oldala!
Kit zsidók dárdája általszaggata.
Nem láttam oly s a t.
11. Üdvözlégy Jézusnak áldott két lába!
Kit zsidók serege általliggata.
Nem láttam oly szép s a t.
12. Üdvözlégy Jézusnak egész szentteste!
Ezerszer üdvözlégy ártatlan vére.
Nem láttam oly szép s a t.
13. Üdvözlégy Jézusnak megsértett szive!
Értünk bemutatott legszentebb lelke!
Nem láttam oly s a t.
14. Üdvözlégy óh áldott véres keresztfa!
Örök váltságunknak ékes oltára.
Nem láttam oly szép gyümölcsfát,
Mint Jézusnak keresztfáját.
Áldott vagy oh szent keresztfa!
Melyen meghalt Isten Fia.

B1861.2
Istenes énekek.
Budán, 1861. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 178 × 108 mm, 4f.
Fametszet. 73 × 49 mm
1. Első. A Segitő Boldogságos Szűz Máriához való ének. „Egek királynéja"; 2. Második. Nóta: Üdvözlégy tengernek sat. „El nem kerülheti Isten országát"; 3. Harmadik. Szent-Kereszt előtt való ének. „Előttünk tündöklik Jézus keresztje"

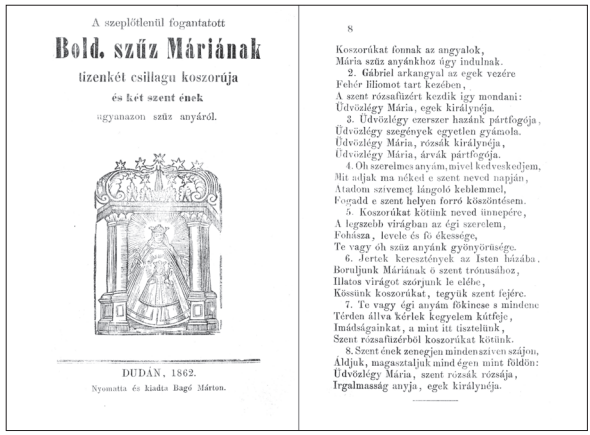

A szeplőtlenül fogantatott

Bold. szűz Máriának

tizenkét csillagu koszorúja

és két szent ének

ugyanazon szűz anyáról.

DUDÁN, 1862.

Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

8

Koszorúkat fonnak az angyalok,
Mária szűz anyánkhoz úgy indulnak.
2. Gábriel arkangyal az egek vezére
Fehér liliomot tart kezében,
A szent rózsafüzért kezdik igy mondani:
Üdvözlégy Mária, egek királynéja.
3. Üdvözlégy ezerszer hazánk pártfogója,
Üdvözlégy szegények egyetlen gyámola.
Üdvözlégy Mária, rózsák királynéja,
Üdvözlégy Mária, árvák pártfogója.
4. Oh szerelmes anyám, mivel kedveskedjem,
Mit adjak ma néked e szent neved napján,
Atadom szivemet lángoló keblemmel,
Fogadd e szent helyen forró köszöntésem.
5. Koszorúkat kötünk neved ünnepére,
A legszebb virágban az égi szerelem,
Fohásza, levele és fő ékessége,
Te vagy óh szüz anyánk gyönyörüsége.
6. Jertek keresztények az Isten házába,
Boruljunk Máriának ő szent trónusához,
Illatos virágot szórjunk le elébe,
Kössünk koszorúkat, tegyük szent fejére.
7. Te vagy égi anyám főkincse s mindene
Térden állva kérlek kegyelem kútfeje,
Imádságainkat, a mint itt tisztelünk,
Szent rózsafüzérből koszorúkat kötünk.
8. Szent ének zengjen minden szíven szájon,
Áldjuk, magasztaljuk mind égen mint földön:
Üdvözlégy Mária, szent rózsák rózsája,
Irgalmasság anyja, egek királynéja.

B1862.1

A szeplőtlenül fogantatott Bold. Szűz Máriának tizenkét csillagu koszorúja és két szent ének ugyanazon szűz anyáról.

Dudán, 1862. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 176 × 109 mm, 4f.

Fametszet. 71 × 50 mm

1. A szeplőtlenül fogantatott Boldogságos Szűz Máriának tizenkét csillagu koszorúja. „A szeplőtlenül, azaz eredendő bűn nélkül"; 2. Első ének. „Máriát tisztelők, kik hozzám jöttetek"; 3. Második ének. Rózsafüzérhez. Nótája: Előtted szűz anyánk leborulunk. „Üdvözlégy Mária, ezt zengi ma minden"

OSZK KNYT PNy 1547: bejegyzés az 1.f. alján: Ára: 1 Kr.

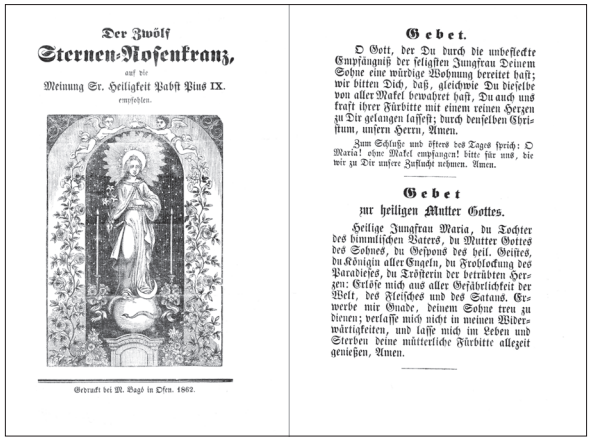

Der Zwölf

Sternen-Rosenkranz,

auf die

Meinung Sr. Heiligkeit Pabst Pius IX.

empfohlen.

Gedruckt bei M. Bagó in Ofen. 1862.

Gebet.

O Gott, der Du durch die unbefleckte Empfängniß der seligsten Jungfrau Deinem Sohne eine würdige Wohnung bereitet hast; wir bitten Dich, daß, gleichwie Du dieselbe von aller Makel bewahret hast, Du auch uns kraft ihrer Fürbitte mit einem reinen Herzen zu Dir gelangen lassest; durch denselben Christum, unsern Herrn, Amen.

Zum Schluße und öfters des Tages sprich: O Maria! ohne Makel empfangen! bitte für uns, die wir zu Dir unsere Zuflucht nehmen. Amen.

Gebet

zur heiligen Mutter Gottes.

Heilige Jungfrau Maria, du Tochter des himmlischen Vaters, du Mutter Gottes des Sohnes, du Gespons des heil. Geistes, du Königin aller Engeln, du Freudlockung des Paradieses, du Trösterin der betrübten Herzen: Erlöse mich aus aller Gefährlichkeit der Welt, des Fleisches und des Satans. Erwerbe mir Gnade, deinem Sohne treu zu dienen; verlasse mich nicht in meinen Widerwärtigkeiten, und lasse mich im Leben und Sterben deine mütterliche Fürbitte allezeit genießen, Amen.

B1862.2

Der Zwölf Sternen-Rosenkranz, auf die Meinung Sr. Heiligkeit Pabst Pius I×. empfohlen.

Gedruckt bei M. Bagó in Ofen. 1862. 208 × 133 mm, 2f.

Litográfia. 117 × 82 mm

1. „Maria, die ohne Makel empfangene"; 2. Gebet. „O Gott, der Du durch die unbefleckte"; 3. Gebet zur heiligen Mutter Gottes. „Heilige Jungfrau Maria"

OSZK KNYT PNy 3639/36

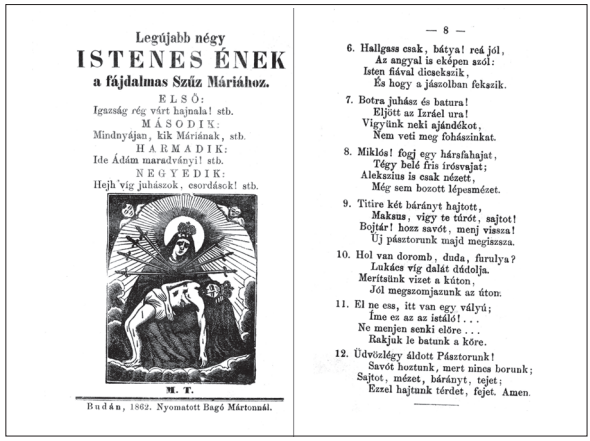

Legújabb négy
ISTENES ÉNEK
a fájdalmas Szűz Máriához.

ELSŐ:
Igazság rég várt hajnala! stb.
MÁSODIK:
Mindnyájan, kik Máriának, stb.
HARMADIK:
Ide Ádám maradványi! stb.
NEGYEDIK:
Hejh víg juhászok, csordások! stb.

M. T.

Budán, 1862. Nyomatott Bagó Mártonnál.

— 8 —

6. Hallgass csak, bátya! reá jól,
Az angyal is ekképen szól:
Isten fiával dicsekszik,
És hogy a jászolban fekszik.

7. Botra juhász és batura!
Eljött az Izrael ura!
Vigyünk neki ajándékot,
Nem veti meg fohászinkat.

8. Miklós! fogj egy hársfahajat,
Tégy belé friss írósvajat;
Alekszius is csak nézett,
Még sem bozott lépesmézet.

9. Titire két bárányt hajtott,
Makusz, vigy te túrót, sajtot!
Bojtár! hozz savót, menj vissza!
Új pásztorunk majd megiszsza.

10. Hol van doromb, duda, furulya?
Lukács víg dalát dúdolja.
Merítsünk vizet a kúton,
Jól megszomjazunk az úton.

11. El ne ess, itt van egy vályú;
Íme es az az istálló! . . .
Ne menjen senki előre . . .
Rakjuk le batunk a kőre.

12. Üdvözlégy áldott Pásztorunk!
Savót hoztunk, mert nincs borunk;
Sajtot, mézet, bárányt, tejet;
Ezzel hajtunk térdet, fejet. Amen.

B1862.3
Legújabb négy istenes ének a fájdalmas Szűz Máriához. M.T.
Budán, 1862. Nyomatott Bagó Mártonnál. 1. 177 × 110 mm, 2. 176 × 109, 4f.
Litográfia. 74 × 58 mm
1. Első. Reggeli ének. „Igazság rég várt hajnala!"; 2. Második. Nóta: Szerelmes édes Jézusom. „Mindnyájan, kik Máriának"; 3. Visszajövet. „Adjunk hálát az Istennek"; 4. Harmadik. Halottas ének. „Ide Ádám maradványi!"; 5. Negyedik. „Hejh víg juhászok, csordások!" Két példány

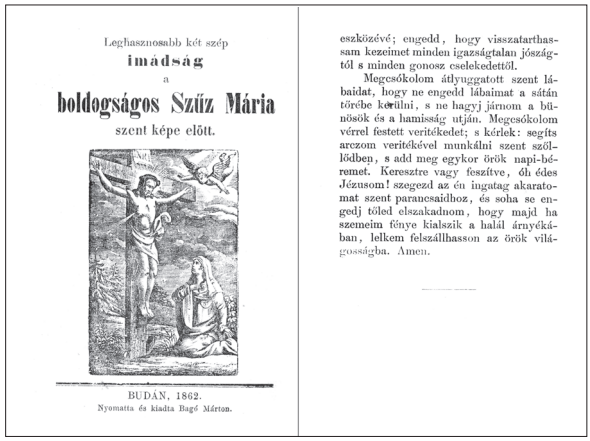

Leghasznosabb két szép
imádság
a
boldogságos Szűz Mária
szent képe előtt.

BUDÁN, 1862.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

eszközévé; engedd, hogy visszatarthassam kezeimet minden igazságtalan jószágtól s minden gonosz cselekedettől.

Megcsókolom átlyuggatott szent lábaidat, hogy ne engedd lábaimat a sátán törébe kerülni, s ne hagyj járnom a bünösök és a hamisság utján. Megcsókolom vérrel festett veritékedet; s kérlek: segits arczom veritékével munkálni szent szőlődben, s add meg egykor örök napi-béremet. Keresztre vagy feszítve, óh édes Jézusom! szegezd az én ingatag akaratomat szent parancsaidhoz, és soha se engedj tőled elszakadnom, hogy majd ha szemeim fénye kialszik a halál árnyékában, lelkem felszállhasson az örök világosságba. Amen.

B1862.4
Leghasznosabb két szép imádság a boldogságos Szűz Mária szent képe előtt.
Budán, 1862. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 173 × 117 mm, 4f.
Litográfia. 89 × 58 mm
1. „Leghasznosabb két szép imádság"; 2. Legujabb istenes énekek a szent helyekre az ájtatos bucsujárók számára. Első: Notája: Jertek hivek, keresztények. „Oh te áldott szűz szent Anna"; 3. Második. A szenthelyről bucsúzó. „Oh hiv lélek hogy indulsz el"; 4. Harmadik. Visszaindulás előtt. „Eljött már órája bucsuzásomnak"; 5. A fölfeszitett Jézushoz. „Óh édes Jézusom!"
Bálint Sándor 2010, 778 (?)

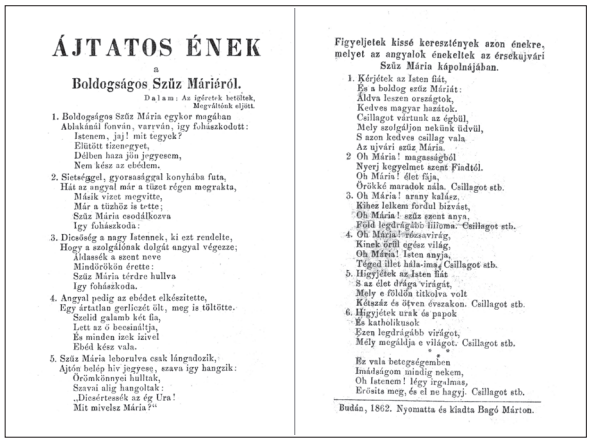

ÁJTATOS ÉNEK
a
Boldogságos Szűz Máriáról.

Dalam: Az igéretek betöltek, Megváltónk eljött.

1. Boldogságos Szűz Mária egykor magában
Ablaknál fonván, varrván, így fohászkodott:
Istenem, jaj! mit tegyek?
Elütött tizenegyet,
Délben haza jön jegyesem,
Nem kész az ebédem.
2. Sietséggel, gyorsasággal konyhába futa,
Hát az angyal már a tüzet régen megrakta,
Másik vizet megvitte,
Már a tűzhöz is tette;
Szűz Mária csodálkozva
Így fohászkoda:
3. Dicsőség a nagy Istennek, ki ezt rendelte,
Hogy a szolgálónak dolgát angyal végezze;
Áldassék a szent neve
Mindörökön örette:
Szűz Mária térdre hullva
Így fohászkoda.
4. Angyal pedig az ebédet elkészítette,
Egy ártatlan gerlicét ölt, meg is töltötte.
Szelid galamb két fia,
Lett az ő becsinálója,
És minden ízek ízivel
Ebéd kész vala.
5. Szűz Mária lehorulva csak lángudozik,
Ajtón belép hív jegyese, szavu így hangzik:
Örömkönnyei hulltak,
Szavai alig hangoltak:
„Dicsértessék az ég Ura!
Mit művelsz Mária?“

Figyeljetek kissé keresztények azon énekre, melyet az angyalok énekeltek az érsekujvári Szűz Mária kápolnájában.

1. Kérjétek az Isten fiát,
És a boldog szűz Máriát:
Áldva leszen országtok,
Kedves magyar hazátok.
Csillagot vártunk az égből,
Mely szolgáljon nekünk üdvül,
S azon kedves csillag vala
Az ujvári szűz Mária.
2. Oh Mária! magasságból
Nyerj kegyelmet szent Fiadtól.
Oh Mária! dics fija,
Örökké maradok nála. Csillagot stb.
3. Oh Mária! arany kalász,
Kiben lelkem fordul hizvást,
Oh Mária! szűz szent anya,
Föld legdrágább lilloma. Csillagot stb.
4. Oh Mária! rózsavirág,
Kinek örül egész világ,
Oh Mária! Isten anyja,
Tégod illet hála-ima. Csillagot stb.
5. Higgyétek az Isten fiát
S az élet drága virágát,
Mely e földön titkolva volt
Kétszáz és ötven évszakon. Csillagot stb.
6. Higyjétek urak és papok
És katholikusok
Ezen legdrágább virágot,
Mely megáldja e világot. Csillagot stb.

* * *

Ez vala betegségemben
Imádságom minéig nekem,
Oh Istenem! légy irgalmas,
Erősits meg, és el ne hagyj. Csillagot stb.

Budán, 1862. Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

B1862.5
Ájtatos ének
Budán, 1862. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 170 × 114 mm, 2f.
Nincs illusztráció
1. A Boldogságos Szűz Máriáról. Dalam: Az igéretek betöltek, Megváltónk eljött. „Boldogságos szűz Mária egykor magában”; 2. „Figyeljetek kissé keresztények azon énekre, melyet az angyalok énekeltek az érsekujvári Szűz Mária kápolnájában. „Kérjétek az Isten fiát”

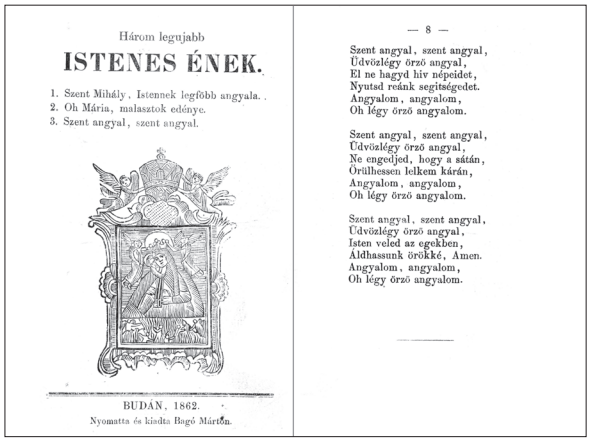

Három legujabb
ISTENES ÉNEK.

1. Szent Mihály, Istennek legfőbb angyala.
2. Oh Mária, malasztok edénye.
3. Szent angyal, szent angyal.

BUDÁN, 1862.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

Szent angyal, szent angyal,
Üdvözlégy őrző angyal,
El ne hagyd hiv népeidet,
Nyutsd reánk segitségedet.
Angyalom, angyalom,
Oh légy őrző angyalom.

Szent angyal, szent angyal,
Üdvözlégy őrző angyal,
Ne engedjed, hogy a sátán,
Örüllhessen lelkem kárán,
Angyalom, angyalom,
Oh légy őrző angyalom.

Szent angyal, szent angyal,
Üdvözlégy őrző angyal,
Isten veled az egekben,
Áldhassunk örökké, Amen.
Angyalom, angyalom,
Oh légy őrző angyalom.

B1862.6
Három legujabb istenes ének.
Budán, 1862. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 170 × 107 mm, 4f.
Fametszet. 86 × 55 mm
1. Első. Szent Mihály főangyalról. Nóta: Ujuljon meg. „Szent Mihály, Istennek legfőbb angyala”; 2. Második. A boldogságos szűz Máriához. „Oh Mária, malasztok edénye”; 3. Harmadik. Az őrző szent angyalról. „Szent angyal, szent angyal”

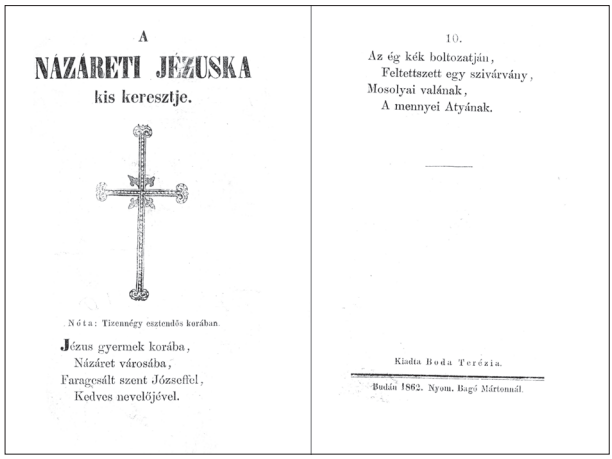
A
NÁZÁRETI JÉZUSKA
kis keresztje.
Nóta: Tizennégy esztendős korában.
Jézus gyermek korába,
Názáret városába,
Faragesált szent Józseffel,
Kedves nevelőjével.
10.
Az ég kék boltozatján,
Feltettszett egy szivárvány,
Mosolyai valának,
A mennyei Atyának.
Kiadta Boda Terézia.
Budán 1862. Nyom. Bagó Mártonnál.

B1862.7
A Názáreti Jézuska kis keresztje. Kiadta Boda Terézia.
Budán 1862. Nyom. Bagó Mártonnál. 180 × 117 mm, 2f.
Litográfia. 65 × 34 mm
1. Nóta: Tizennégy esztendős korában. „Jézus gyermek korába” Eltérés a B1862.8-tól kizárólag a tipográfiában: a betűköz itt sűrűbb

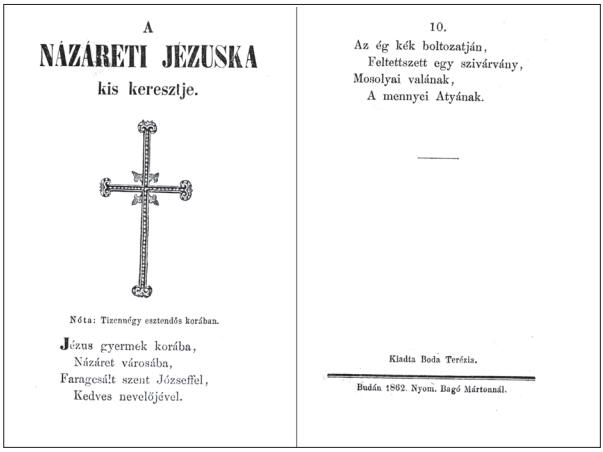
A
NÁZÁRETI JÉZUSKA
kis keresztje.
Nóta: Tizennégy esztendős korában.
Jézus gyermek korába,
Názáret városába,
Faragesált szent Józseffel,
Kedves nevelőjével.
10.
Az ég kék boltozatján,
Feltettszett egy szivárvány,
Mosolyai valának,
A mennyei Atyának.
Kiadta Boda Terézia.
Budán 1862. Nyom. Bagó Mártonnál.

B1862.8
A Názáreti Jézuska kis keresztje. Kiadta Boda Terézia.
Budán 1862. Nyom. Bagó Mártonnál. 171 × 113 mm, 2f.
Litográfia. 65 × 34 mm
1. Nóta: Tizennégy esztendős korában. „Jézus gyermek korába” Eltérés a B1862.7-tól kizárólag a tipográfiában: a betűköz itt ritkább

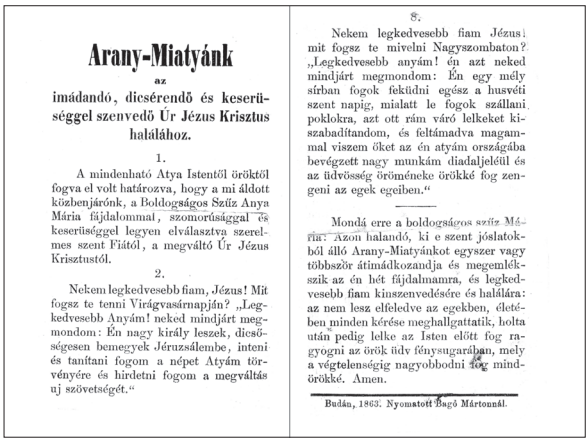

Arany-Miatyánk

az

imádandó, dicsérendő és keserüséggel szenvedő Úr Jézus Krisztus halálához.

1.

A mindenható Atya Istentől öröktől fogva el volt határozva, hogy a mi áldott közbenjárónk, a Boldogságos Szűz Anya Mária fájdalommal, szomorúsággal és keserüséggel legyen elválasztva szerelmes szent Fiától, a megváltó Úr Jézus Krisztustól.

2.

Nekem legkedvesebb fiam, Jézus! Mit fogsz te tenni Virágvasárnapján? „Legkedvesebb Anyám! neked mindjárt megmondom: Én nagy király leszek, dicsőségesen bemegyek Jéruzsálembe, inteni és tanítani fogom a népet Atyám törvényére és hirdetni fogom a megváltás uj szövetségét.“

3.

Nekem legkedvesebb fiam Jézus! mit fogsz te mivelni Nagyszombaton? „Legkedvesebb anyám! én azt neked mindjárt megmondom: Én egy mély sírban fogok feküdni egész a husvéti szent napig, mialatt le fogok szállani poklokra, azt ott rám váró lelkeket kiszabadítandom, és feltámadva magammal viszem őket az én atyám országába bevégzett nagy munkám diadaljelétül és az üdvösség örömeneke örökké fog zengeni az egek egeiben.“

Mondá erre a boldogságos szüz Mária: Azon halandó, ki e szent jóslatokból álló Arany-Miatyánkot egyszer vagy többször átimádkozandja és megemlékszik az én hét fájdalmamra, és legkedvesebb fiam kiszenvedésére és halálára: az nem lesz elfeledve az egekben, életében minden kérése meghallgattatik, holta után pedig lelke az Isten előtt fog ragyogni az örök üdv fénysugarában, mely a végtelenségig nagyobbodni fog mindörökké. Amen.

Budán, 1863. Nyomatott Bagó Mártonnál.

B1863.01

Arany-Miatyánk az imádandó, dicsérendő és keserüséggel szenvedő Úr Jézus Krisztus halálához.

Budán, 1863. Nyomatott Bagó Mártonnál. 157 × 102 mm, 2f.

Nincs illusztráció

1. „A mindenható Atya Istentől”

Gebet
zum heiligen Wendelin,
in Noth wider die Vieh-Seuche.

heimsuche. Endlich siehe auch an das große Vertrauen, so ich zu dir trage, o lieber St. Wendelin, und mein demüthiges Gebet, so ich vor dir ausgieße und erbarme dich meiner, weil ich deiner Hilfe so sehr bedürftig bin. Dir empfehle ich mich und mein armes Vieh, und hoffe fest, du werdest dein mildes Herz gegen mich wenden, und mein inbrünstiges Gebet gnädig erhören.
Amen.

Ofen, 1863.
Druck und Verlag von M. Bagó.

B1863.02

Gebet zum heiligen Wendelin, in Roth wider die Zieh-Seuche.

Ofen, 1863. Druck und Verlag von M. Bagó. 150 × 97 mm, 2f.

Fametszet. 118 × 67 mm

1. „O du mächtiger Helfer in allen Röthen”

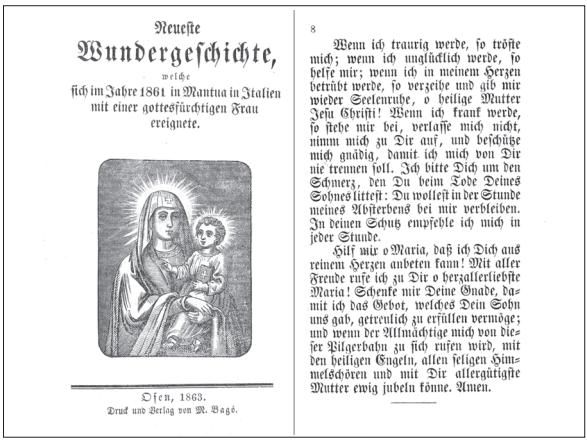

Neueste
Wundergeschichte,
welche
sich im Jahre 1861 in Mantua in Italien
mit einer gottesfürchtigen Frau
ereignete.

Ofen, 1863.
Druck und Verlag von M. Bagó.

8

Wenn ich traurig werde, so tröste mich; wenn ich unglücklich werde, so helfe mir; wenn ich in meinem Herzen betrübt werde, so verzeihe und gib mir wieder Seelenruhe, o heilige Mutter Jesu Christi! Wenn ich krank werde, so stehe mir bei, verlasse mich nicht, nimm mich zu Dir auf, und beschütze mich gnädig, damit ich mich von Dir nie trennen soll. Ich bitte Dich um den Schmerz, den Du beim Tode Deines Sohnes littest: Du wollest in der Stunde meines Absterbens bei mir verbleiben. In deinen Schutz empfehle ich mich in jeder Stunde.

Hilf mir o Maria, daß ich Dich aus reinem Herzen anbeten kann! Mit aller Freude rufe ich zu Dir o herzallerliebste Maria! Schenke mir Deine Gnade, damit ich das Gebot, welches Dein Sohn uns gab, getreulich zu erfüllen vermöge; und wenn der Allmächtige mich von dieser Pilgerbahn zu sich rufen wird, mit den heiligen Engeln, allen seligen Himmelschören und mit Dir allergütigste Mutter ewig jubeln könne. Amen.

B1863.03

Neueste Wundergeschichte, welche sich im Jahre 1861 in Mantua in Italien mit einer gottesfürchtigen Frau ereignete.

Ofen, 1863. Druck und Verlag von M. Bagó. 168 × 102 mm, 4f.

Litográfia. 76 × 59 mm

1. „Höret nur o Christen die Wundergeschichte"; 2. Gebet zur Mutter Jesu Christi. „O allergütigste Mutter Maria!" Hiányos példány, hiányzik: 2–3.ff. A tartalmi leírást kiegészítettem az OSZK példány alapján

OSZK KNYT PNy 6308

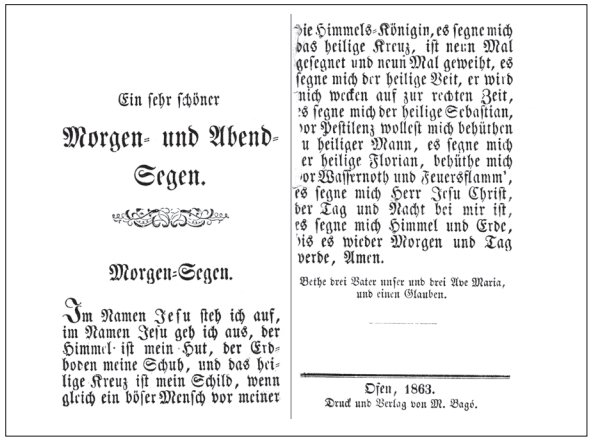

Ein sehr schöner
Morgen- und Abend-
Segen.

Morgen-Segen.

Im Namen Jesu steh ich auf, im Namen Jesu geh ich aus, der Himmel ist mein Hut, der Erdboden meine Schuh, und das heilige Kreuz ist mein Schild, wenn gleich ein böser Mensch vor meiner

die Himmels-Königin, es segne mich das heilige Kreuz, ist neun Mal gesegnet und neun Mal geweiht, es segne mich der heilige Veit, er wird mich wecken auf zur rechten Zeit, es segne mich der heilige Sebastian, vor Pestilenz wollest mich behüthen u heiliger Mann, es segne mich er heilige Florian, behüthe mich vor Wassernoth und Feuersflamm', es segne mich Herr Jesu Christ, der Tag und Nacht bei mir ist, es segne mich Himmel und Erde, bis es wieder Morgen und Tag werde, Amen.

Bethe drei Vater unser und drei Ave Maria, und einen Glauben.

Ofen, 1863.
Druck und Verlag von M. Bagó.

B1863.04

Ein sehr schöner Morgen- und Abend-Segen.

Ofen, 1863. Druck und Verlag von M. Bagó. 160 × 100 mm, 2f.

Nincs illusztráció

1. Morgen-Segen. „Im Namen Jesu steh ich auf"; 2. Ein schöner Abend-Segen wenn man schlafen gehet. „Ich leg mich nieder zwischen"

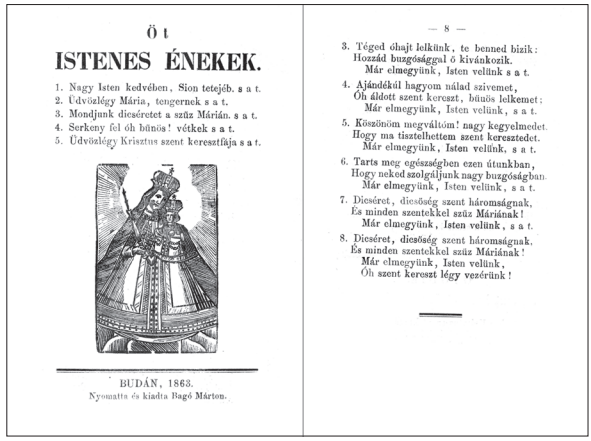

Öt

ISTENES ÉNEKEK.

1. Nagy Isten kedvében, Sion tetejéb. s a t.
2. Üdvözlégy Mária, tengernek s a t.
3. Mondjunk dicséretet a szűz Márián. s a t.
4. Serkeny fel óh bűnös! vétkek s a t.
5. Üdvözlégy Krisztus szent keresztfája s a t.

BUDÁN, 1863.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

3. Téged óhajt lelkünk, te benned bizik:
Hozzád buzgósággal ő kivánkozik,
Már elmegyünk, Isten velünk s a t.
4. Ajándékúl hagyom nálad szivemet,
Óh áldott szent kereszt, bűnös lelkemet:
Már elmegyünk, Isten velünk, s a t.
5. Köszönöm megváltóm! nagy kegyelmedet.
Hogy ma tisztelhettem szent keresztedet.
Már elmegyünk, Isten velünk, s a t.
6. Tarts meg egészségben ezen útunkban,
Hogy neked szolgáljunk nagy buzgósággban.
Már elmegyünk, Isten velünk, s a t.
7. Dicséret, dicsőség szent háromságnak,
És minden szentekkel szűz Máriának!
Már elmegyünk, Isten velünk, s a t.
8. Dicséret, dicsőség szent háromságnak,
És minden szentekkel szűz Máriának!
Már elmegyünk, Isten velünk,
Óh szent kereszt légy vezérünk!

B1863.05
Öt istenes énekek.
Budán, 1863. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 177 × 110 mm, 4f.
Litográfia. 75 × 48 mm
1. Első. A boldogságos szűz Máriához. „Nagy Isten kedvében, Sion tetjében"; 2. Második. Szűz Máriáról. Nóta: Ave Maria Stella. „Üdvözlégy Mária!"; 3. Harmadik. A boldog szűzről. „Mondjunk dicséretet a szűz Máriának.; 4. Negyedik. A szent kereszthez odamenetkor. Nóta: Üdvözlégy Krisztusnak. „Serkenj fel óh bűnös!; 5. Ötödik. A szent keresztről visszajövetkor. „Üdvözlégy Krisztus szent keresztfája"

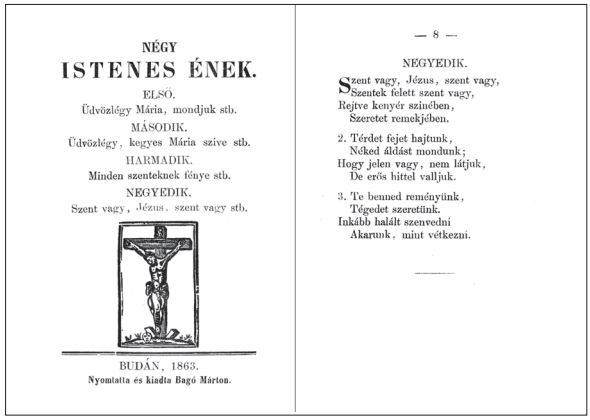

NÉGY

ISTENES ÉNEK.

ELSŐ.
Üdvözlégy Mária, mondjuk stb.
MÁSODIK.
Üdvözlégy, kegyes Mária szive stb.
HARMADIK.
Minden szenteknek fénye stb.
NEGYEDIK.
Szent vagy, Jézus, szent vagy stb.

BUDÁN, 1863.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

NEGYEDIK.

Szent vagy, Jézus, szent vagy,
Szentek felett szent vagy,
Rejtve kenyér színében,
Szeretet remekjében.

2. Térdet fejet hajtunk,
Néked áldást mondunk;
Hogy jelen vagy, nem látjuk,
De erős hittel valljuk.

3. Te benned reményünk,
Tégedet szeretünk.
Inkább halált szenvedni
Akarunk, mint vétkezni.

B1863.06
Négy istenes ének.
Budán, 1863. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 178 × 112 mm, 4f.
Fametszet. 53 × 34 mm
1. Első. „Üdvözlégy Mária! mondjuk mindnyájan"; 2. Második. „Üdvözlégy kegyes Mária szive"; 3. Harmadik. „Minden szenteknek fénye"; 4. Negyedik. „Szent vagy, Jézus, szent vagy"

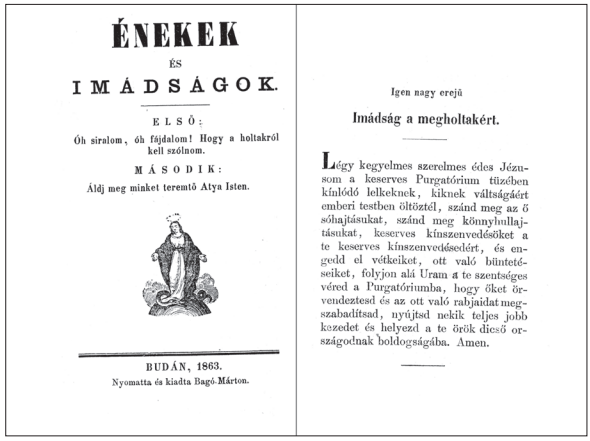

ÉNEKEK
ÉS
IMÁDSÁGOK.

ELSŐ:
Óh siralom, óh fájdalom! Hogy a holtakról kell szólnom.

MÁSODIK:
Áldj meg minket teremtő Atya Isten.

BUDÁN, 1863.
Nyomatta és kiadta Bagó-Márton.

Igen nagy erejű

Imádság a megholtakért.

Légy kegyelmes szerelmes édes Jézusom a keserves Purgatórium tüzében kínlódó lelkeknek, kiknek váltságáért emberi testben öltöztél, szánd meg az ő sóhajtásukat, szánd meg könnyhullajtásukat, keserves kínszenvedésöket a te keserves kínszenvedésedért, és engedd el vétkeiket, ott való büntetéseiket, folyjon alá Uram a te szentséges véred a Purgatóriumba, hogy őket örvendeztesd és az ott való rabjaidat megszabadítsad, nyújtsd nekik teljes jobb kezedet és helyezd a te örök dicső országodnak boldogságába. Amen.

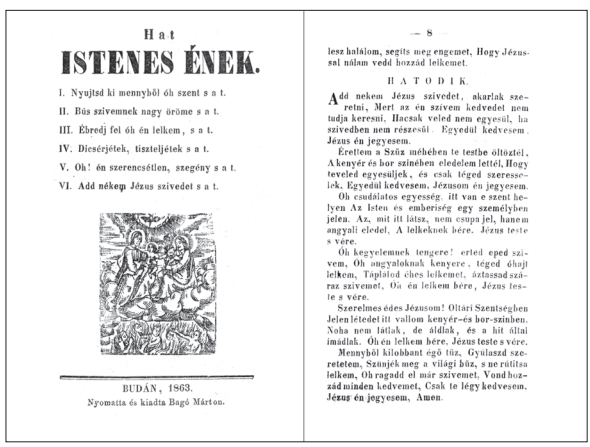

Hat
ISTENES ÉNEK.

I. Nyujtsd ki mennyből óh szent s a t.
II. Bús szivemnek nagy öröme s a t.
III. Ébredj fel óh én lelkem, s a t.
IV. Dicsérjétek, tiszteljétek s a t.
V. Oh! én szerencsétlen, szegény s a t.
VI. Add nékem Jézus szivedet s a t.

BUDÁN, 1863.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

lesz halálom, segits meg engemet, Hogy Jézussal nálam vedd hozzád lelkemet.

HATODIK.

Add nekem Jézus szivedet, akarlak szeretni, Mert az én szivem kedvedet nem tudja keresni. Hacsak veled nem egyesül, ha szivedben nem részesül. Egyedül kedvesem, Jézus én jegyesem.

Éretted a Szűz méhében te testbe öltöztél, A kenyér és bor színében elédelem lettél, Hogy teveled egyesüljek, és csak téged szeresselek. Egyedül kedvesem, Jézusom én jegyesem.

Oh csudálatos egyesség, itt van e szent helyen Az Isten és emberiség egy személyben jelen. Az, mit itt látsz, nem csupa jel, hanem angyali elédel, A lelkeknek bére, Jézus teste s vére.

Oh kegyelemnek tengere! erted eped szivem, Oh angyaloknak kenyere, téged óhajt lelkem, Táplálod éhes lelkemet, áztasad száraz szivemet, Oh én lelkem bére, Jézus teste s vére.

Szerelmes édes Jézusom! Oltári Szentséghen Jelen létedet itt vallom kenyér-és bor-színben. Noha nem látlak, de áldlak, és a hit által imádlak. Oh én lelkem bére, Jézus teste s vére.

Mennyből kilobbant egő tüz, Gyulaszd szeretetem, Szunjek meg a világi büz, s ne rüfitsa lelkem, Oh ragadd el már szivemet, Vond hozzád minden kedvemet, Csak te légy kedvesem, Jézus én jegyesem, Amen.

B1863.08
Hat istenes ének.
Budán, 1863. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 180 × 113 mm, 4f.
Fametszet. 57 × 47 mm
1. Első. „Nyújtsd ki mennyből, óh szent Anyánk!"; 2. Második. „Bús szivemnek nagy öröme"; 3. Harmadik. „Ébredj fel óh lelkem"; 4. Negyedik. „Dicsérjétek, tiszteljétek, ti keresztények!"; 5. Ötödik. „Oh én szerencsétlen szegény bűnös lélek"; 6. Hatodik. „Add nekem Jézus szivedet"

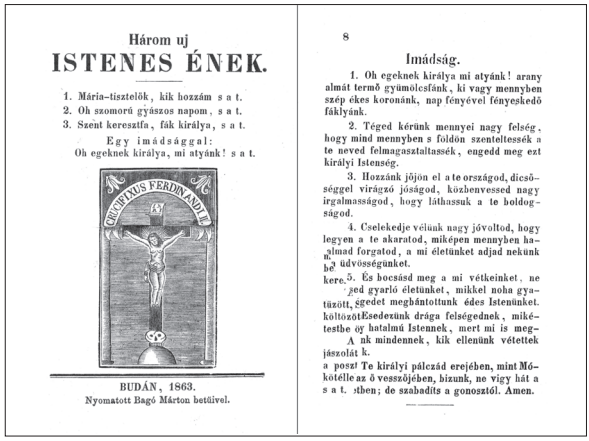

Három uj
ISTENES ÉNEK.

1. Mária-tisztelők, kik hozzám s a t.
2. Oh szomorú gyászos napom, s a t.
3. Szent keresztfa, fák királya, s a t.

Egy imádsággal:
Oh egeknek királya, mi atyánk! s a t.

BUDÁN, 1863.
Nyomatott Bagó Márton betűivel.

8

Imádság.

1. Oh egeknek királya mi atyánk! arany almát termő gyümölcsfánk, ki vagy mennyben szép ékes koronánk, nap fényével fényeskedő fáklyánk.

2. Téged kérünk mennyei nagy felség, hogy mind mennyben s földön szenteltessék a te neved felmagasztaltassék, engedd meg ezt királyi Istenség.

3. Hozzánk jöjön el a te országod, dicsőséggel virágzó jóságod, közbenvessed nagy irgalmasságod, hogy láthassuk a te boldogságod.

4. Cselekedje véliünk nagy jóvoltod, hogy legyen a te akaratod, miképen mennyben halmad forgatod, a mi életünket adjad nekünk is üdvösségünket.

kere. 5. És bocsásd meg a mi vétkeinket, ne ged gyarló életünket, mikkel noha gyatüzött, gedet meghántottunk édes Istenünket. költözött Esedezünk drága felségednek, mikétesthe ey hatalmú Istennek, mert mi is megA ak mindennek, kik ellenünk vétettek jászolát k.
a poszt Te királyi pálczád erejében, mint Mókötélle az ö vesszöjében, bizunk, ne vigy hát a s a t. ében; de szabadíts a gonosztól. Amen.

B1863.09
Három uj istenes ének.
Budán, 1863. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 167 × 110 mm, 4f.
Litográfia. 75 × 44 mm
1. 1. Búcsúztató ének. „Mária-tisztelők, kik hozzám jöttetek"; 2. 2. Halottas ének. „Oh szomorú gyászos napom"; 3. 3. A szent keresztfa előtt. „Szent keresztfa, fák királya"; 4. Imádság. „Oh egeknek királya mi atyánk!"
Bálint Sándor 2010, 849/1

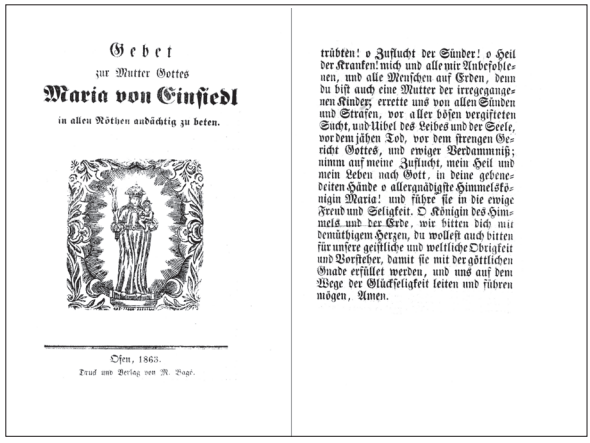

Gebet
zur Mutter Gottes
Maria von Einsiedl
in allen Röthen andächtig zu beten.

Ofen, 1863.
Druck und Verlag von M. Bagó.

trübten! o Zuflucht der Sünder! o Heil der Kranken! mich und alle mir Anbefohlenen, und alle Menschen auf Erden, denn du bist auch eine Mutter der irregegangenen Kinder; errette uns von allen Sünden und Strafen, vor aller bösen vergifteten Sucht, und Uibel des Leibes und der Seele, vor dem jähen Tod, vor dem strengen Gericht Gottes, und ewiger Verdammniß; nimm auf meine Zuflucht, mein Heil und mein Leben nach Gott, in deine gebenedeiten Hände o allergnädigste Himmelsfönigin Maria! und führe sie in die ewige Freud und Seligkeit. O Königin des Himmels und der Erde, wir bitten dich mit demüthigem Herzen, du wollest auch bitten für unsere geistliche und weltliche Obrigkeit und Vorsteher, damit sie mit der göttlichen Gnade erfüllet werden, und uns auf dem Wege der Glückseligkeit leiten und führen mögen, Amen.

B1863.10
Gebet zur Mutter Gottes Maria von Einsiedl in allen Röthen andächtig zu beten.
Ofen, 1863. Druck und Verlag von M. Bagó. 196 × 124 mm, 2f.
Fametszet. 66 × 59 mm
1. „O hoch-wunderthätige Gottesgebärerin"

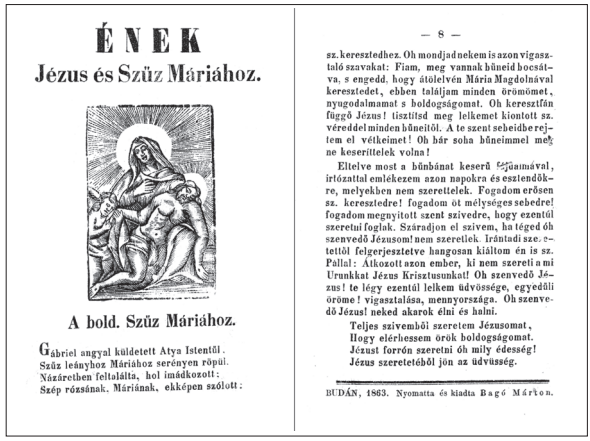

ÉNEK
Jézus és Szűz Máriához.

A bold. Szűz Máriához.

Gábriel angyal küldetett Atya Istentől.
Szűz leányhoz Máriához serényen röpül.
Názárethen feltalálta, hol imádkozott;
Szép rózsának, Máriának, ekképen szólott:

sz. keresztedhez. Oh mondjad nekem is azon vigasztaló szavakat: Fiam, meg vannak bűneid bocsátva, s engedd, hogy átölelvén Mária Magdolnával keresztedet, ebben találjam minden örömömet, nyugodalmamat s boldogságomat. Oh keresztfán függő Jézus! tisztítsd meg lelkemet kiontott sz. véreddel minden bűneitől. A te szent sebeidbe rejtem el vétkeimet! Oh hár soha bűneimmel meg ne keserítelek volna!

Eltelve most a bűnbánat keserű érzésével, irtózattal emlékezem azon napokra és esztendőkre, melyekben nem szerettelek. Fogadom erősen sz. keresztedre! fogadom ót melységes sebedre! fogadom megnyitott szent szívedre, hogy ezentúl szeretni foglak. Száradjon el szívem, ha téged óh szenvedő Jézusom! nem szeretlek. Irántadi szeretettől felgerjesztetve hangosan kiáltom én is sz. Pállal: Átkozott azon ember, ki nem szereti a mi Urunkkat Jézus Krisztusunkat! Oh szenvedő Jézus! te légy ezentúl lelkem üdvössége, egyedüli öröme! vigasztalása, mennyországa. Oh szenvedő Jézus! neked akarok élni és halni.

Teljes szívemből szeretem Jézusomat,
Hogy elérhessem örök boldogságomat.
Jézust forrón szeretni óh mily édesség!
Jézus szeretetéből jön az üdvösség.

BUDÁN, 1863. Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

B1863.11
Ének Jézus és Szűz Máriához.
Budán, 1863. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 178 × 114 mm, 4f.
Fametszet. 74 × 48 mm
1. A bold. Szűz Máriához. „Gábriel angyal küldetett"; [2. Minden bucsúra alkalmazott ének. Nóta: Sz. Háromságnak. „Örömöt zengnek ma";] 3. Imádság a kereszten függő Jézushoz. „Epesztő keserűséggel tehintek fel hozzád" Hiányos példány, hiányzik 2–3.ff.

Legujabb
csuda-történet
1861-ben
Mantuában, Olaszországban egy istenfélő jámbor asszonynyal.

Budán, 1863.
Nyomatott Bagó Mártonnál

16.
Ezen nekem kedves imádságot kinyilatkoztatom nektek, melyet én egész életemben férjemmel és gyermekeimmel naponta imádkoztam. ebben ismerjétek meg azon parancsolatokat, melylyek minket még megmenthetnek.

17.
Még három évig leszek köztetek; de ezen imádságot imádkozzátok és tanuljátok oh emberek, mert szórnyü az Isten haragja, mely minket érhet, ha magunkat meg nem jobbítjuk.

18.
S így bűnös emberek térjetek meg mostan, hogy képesek lehessünk az Isten haragját magunkról eltávolitani és egymást a mennyországban minden szentekkel örömmel láthatni mindörökké. Ámen.

Imádság
Jézus Krisztus anyjához.

Oh jóságos anya Mária! a mi urunk Jézus Krisztusnak Anyja, te minden szükségünkért közbenjáró, hozzád fohászkodom, hozzád imádkozom, neveld anyai áldozom magamat Fiadért, ki a

B1863.12
Legujabb csuda-történet 1861-ben Mantuában, Olaszországban egy istenfélő jámbor asszonynyal.
Budán, 1863. Nyomatott Bagó Mártonnál. 173 × 113 mm, 4f.
Litográfia. 76 × 59 mm
1. „Hallgassátok csak oh keresztények!; 2. Imádság Jézus Krisztus anyjához. „Oh jóságos anya Mária!" Hiányos példány, hiányzik 4.f.
Bálint Sándor 2010, 1034

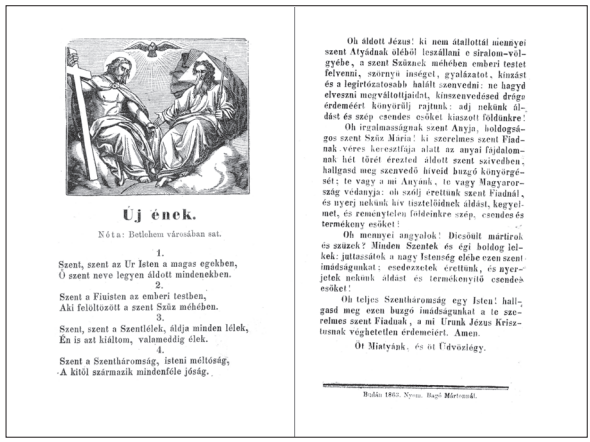

Új ének.

Nóta: Betlehem városában sat.

1.
Szent, szent az Ur Isten a magas egekben,
O szent neve legyen áldott mindenekben.
2.
Szent a Fiuisten az emberi testben,
Aki felöltözött a szent Szüz méhében.
3.
Szent, szent a Szentlélek, áldja minden lélek,
Én is azt kiáltom, valameddig élek.
4.
Szent a Szentháromság, isteni méltóság,
A kitől származik mindenféle jóság.

Oh áldott Jézus! ki nem átallottál mennyei szent Atyádnak üléből leszállani e siralom-völgyébe, a szent Szüznek méhében emberi testet felvenni, szörnyü inséget, gyalázatot, kinzást és a legirtózatosabb halált szenvedni: ne hagyd elveszni megváltottjaidat, kinszenvedésed drága érdemeért könyörülj rajtunk: adj nekünk áldást és szép csendes esőket kiszott földünkre!

Oh irgalmasságnak szent Anyja, boldogságos szent Szüz Mária! ki szerelmes szent Fiadnak véres keresztfája alatt az anyai fájdalomnak hét tőrét érezted áldott szent szivedben; hallgasd meg szenvedő híveid buzgó könyörgését; te vagy a mi Anyánk, te vagy Magyarország védanyja: oh szólj érettünk szent Fiadnál, és nyerj nekünk kiv tisztelőinek áldást, kegyelmet, és reménytelen földeinkre szép, csendes és termékeny esőket!

Oh mennyei angyolok! Dicsőült mártirok és szüzek! Minden Szentek és égi boldog lelkek: juttassátok a nagy Istenség elébe ezen szent imádságunkat; esedezzetek érettünk, és nyerjetek nekünk áldást és termékenyitő csendes esőket!

Oh teljes Szentháromság egy Isten! hallgasd meg ezen buzgó imádságunkat a te szerelmes szent Fiadnak, a mi Urunk Jézus Krisztusnak végtelenül érdemeiért. Amen.

Ot Miatyánk, és öt Üdvözlégy.

Budán 1863. Nyom. Bagó Mártonnál.

B1863.13
Új ének.
Budán, 1863. Nyom. Bagó Mártonnál. 188 × 119 mm, 3f.
Litográfia. 66 × 77 mm
1. Új ének. Nóta: Betlehem városában sat. „Szent, szent az Úr”; 2. Könyörgés esőért. „Nincsen, a ki megsegítsen”; 3. Imádság esőért. „Irgalmas Úr Isten!”

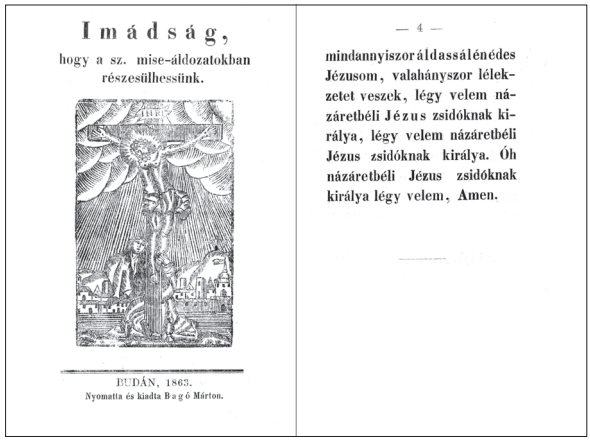

Imádság,

hogy a sz. mise-áldozatokban részesülhessünk.

BUDÁN, 1863.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 4 —

mindannyiszor áldassál édes Jézusom, valahányszor lélekzetet veszek, légy velem názáretbéli Jézus zsidóknak királya, légy velem názáretbéli Jézus zsidóknak királya. Óh názáretbéli Jézus zsidóknak királya légy velem, Amen.

B1863.14
Imádság, hogy a sz. mise-áldozatokban részesülhessünk.
Budán, 1863. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 177 × 110 mm, 2f.
Fametszet. 95 × 60 mm
1. Imádság, hogy a sz. mise-áldozatokban részesülhessünk. „Oh én édességes Jézusom! a te szent kezeidbe”

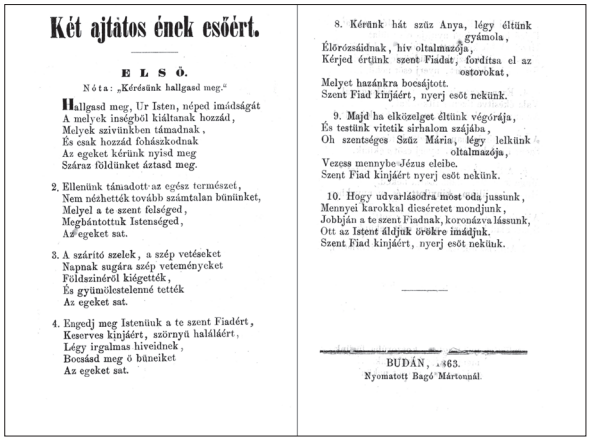

Két ajtátos ének esőért.

E L S Ö.

Nóta: „Kérésünk hallgasd meg.“

Hallgasd meg, Ur Isten, néped imádságát
A melyek inségből kiáltanak hozzád,
Melyek szivünkben támadnak,
És csak hozzád fohászkodnak
Az egeket kérünk nyisd meg
Száraz földünket áztasd meg.

2. Ellenünk támadott az egész természet,
Nem nézhették tovább számtalan bűnünket,
Melyei a te szent feléged,
Megbántottuk Istenséged,
Az egeket sat.

3. A szárító szelek, a szép vetéseket
Napnak sugára szép veteményeket
Földszinéről kiégették,
És gyümölcstelenné tették
Az egeket sat.

4. Engedj meg Istenünk a te szent Fiadért,
Keserves kinjáért, szörnyü haláláért,
Légy irgalmas hiveidnek,
Bocsásd meg ő bűneiket
Az egeket sat.

8. Kérünk hát szüz Anya, légy éltünk
gyámola,
Élőrőzsáidnak, hiv oltalmazója,
Kérjed értünk szent Fiadat, fordítsa el az
ostorokat,
Melyet hazánkra bocsájtott.
Szent Fiad kinjáért, nyerj esőt nekünk.

9. Majd ha elközelget éltünk végórája,
És testünk vitetik sirhalom szájába,
Oh szentséges Szüz Mária, légy lelkünk
oltalmazója,
Vezess mennybe Jézus eleibe.
Szent Fiad kinjáért nyerj esőt nekünk.

10. Hogy udvarlásodra most oda jussunk,
Mennyei karokkal dicséretet mondjunk,
Jobbján a te szent Fiadnak, koronázva lássunk,
Ott az Istent áldjuk örökre imádjuk.
Szent Fiad kinjáért, nyerj esőt nekünk.

BUDÁN, 1863.
Nyomatott Bagó Mártonnál.

B1863.15
Két ajtatos ének esőért.
Budán, 1863. Nyomatott Bagó Mártonnál. 177 × 110 mm, 2 f.
Nincs illusztráció
1. Első. Nóta: „Kérésünk hallgasd meg.” „Hallgasd meg, Úr Isten, néped imádságát”; 2. Második. Nóta: „Áldott légy régen várt szerencsés óra.” „Szentséges Szüz Mária, kérjed szent fiadat”

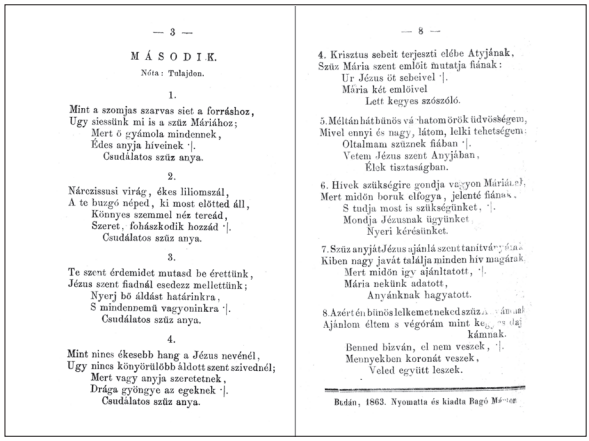

— 3 —

M Á S O D I K.

Nóta: Tulajdon.

1.

Mint a szomjas szarvas siet a forráshoz,
Ugy siessünk mi is a szüz Máriához;
Mert ő gyámola mindennek,
Édes anyja hiveinek ·|·.
Csudálatos szüz anya.

2.

Nárcziszusi virág, édes liliomszál,
A te buzgó néped, ki most előtted áll,
Könnyes szemmel nés teréd,
Szeret, fohászkodik hozzád ·|·.
Csudálatos szüz anya.

3.

Te szent érdemidet mutasd be érettünk,
Jézus szent fiadnál esedezz mellettünk;
Nyerj bő áldást határinkra,
S mindennemü vagyoninkra ·|·.
Csudálatos szüz anya.

4.

Mint nincs édesebb hang a Jézus nevénél,
Ugy nincs könyörülőbb áldott szent szivednél;
Mert vagy anyja szeretetnek,
Drága gyöngye az egeknek ·|·.
Csudálatos szüz anya.

— 8 —

4. Krisztus sebeit terjeszti elébe Atyjának,
Szüz Mária szent emlőit mutatja fiának:
Ur Jézus öt sebeivel ·|·.
Mária két emlőivel
Lett kegyes szószóló.

5. Méltán hát bűnös vá hatom örök üdvösségem,
Mivel ennyi és nagy, látom, kelki tehetségem:
Oltalmana szüzek fiában ·|·.
Vetem Jézus szent Anyjában,
Élsk tisztaságban.

6. Hivek szükségire gondja vagyon Máriának,
Mert midőn boruk elfogya, jelenté fiának,
S tudja most is szükségünket, ·|·.
Mondja Jézusnak ügyünket
Nyeri kérésünket.

7. Szüz anyját Jézus ajánlá szent tanitvány ának,
Kiben nagy javát találja minden hiv magának
Mert midőn igy ajánltatott, ·|·.
Mária nekünk adatott,
Anyánknak hagyatott.

8. Azért én bünös lelkemet neked szüz ámnak
Ajánlom éltem a végórám mint ke ő dajkámnak.
Benned bizván, el nem veszek,
Mennyekben koronát veszek,
Veled együtt leszek.

Budán, 1863. Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

B1863.16
[?]
Budán, 1863. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 177 × 107 mm, 4f.
Nincs illusztráció
1. [Hiányzik]; 2. Második. Nóta: Tulajdon. „Mint a szomjas szarvas”; 3. Harmadik. Nóta: Tulajdon. „Oh egeknek lilioma”; 4. Negyedik. Nóta: Nyujtsd ki emnnyből oh. „Szertetnek édes anyja, Mária!”; 5. Ötödik. Nóta: Add nekem Jézus szivedet. „Mária szép szeretetnek” Hiányos példány, hiányzik 1.f.

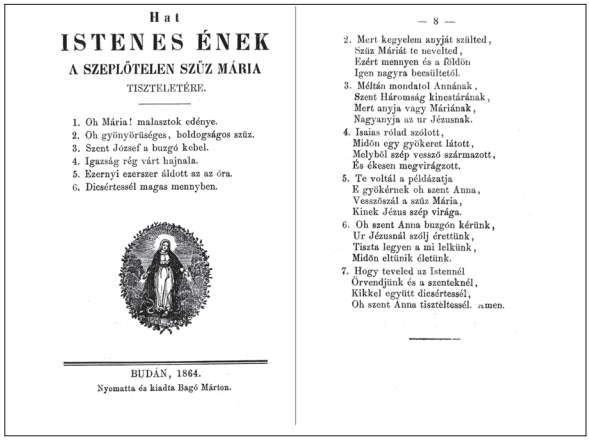

Hat
ISTENES ÉNEK
A SZEPLŐTELEN SZŰZ MÁRIA
TISZTELETÉRE.

1. Oh Mária! malasztok edénye.
2. Oh gyönyörüséges, boldogságos szűz.
3. Szent József a buzgó kebel.
4. Igazság rég várt hajnala.
5. Ezernyi ezerszer áldott az az óra.
6. Dicsértessél magas mennyben.

BUDÁN, 1864.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

2. Mert kegyelem anyját szülted,
Szűz Máriát te nevelted,
Ezért mennyen és a földön
Igen nagyra becsülletől.
3. Méltán mondatol Annának,
Szent Háromság kinestárának,
Mert anyja vagy Máriának,
Nagyanyja az ur Jézusnak.
4. Isaias rólad szólott,
Midőn egy gyökeret látott,
Melyből szép vessző származott,
És ékesen megvirágzott.
5. Te voltál a példázatja
E gyökérnek oh szent Anna,
Vesszőszál a szűz Mária,
Kinek Jézus szép virága.
6. Oh szent Anna buzgón kérünk,
Ur Jézusnál szólj érettünk,
Tiszta legyen a mi lelkünk,
Midőn eltünik életünk.
7. Hogy teveled az Istennél
Örvendjünk és a szenteknél,
Kikkel együtt dicsértessél,
Oh szent Anna tisztelttessél. Amen.

B1864.1
Hat istenes ének a szeplőtelen szűz Mária tiszteletére.
Budán, 1864. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 178 × 111 mm, 4f.
Litográfia. 45 × 37 mm
1. Első. „Oh Mária! malasztok edénye"; 2. Második. Nóta: Újuljon meg lelkünk e mai napon. „Oh gyönyörüséges, boldogságos szűz"; 3. Harmadik. Szent Józsefről. Nóta: Jézus édes emlékezet. „Szent József a buzgó kebel"; 4. Negyedik. Mária szeplőtelen fogantatásáról. Nóta: Jézus édes emlékezet; vagy: Mennyországnak királynéja. „Igazság rég várt hajnala"; 5. Ötödik. Nóta: Szentháromságnak az én életemet. „Ezernyi ezerszer áldott az az óra"; 6. Hatodik. Szent Anna tiszteletére. Nóta: Sz. Olvasót elvégeztük. „Dicsértessél magas mennyben"

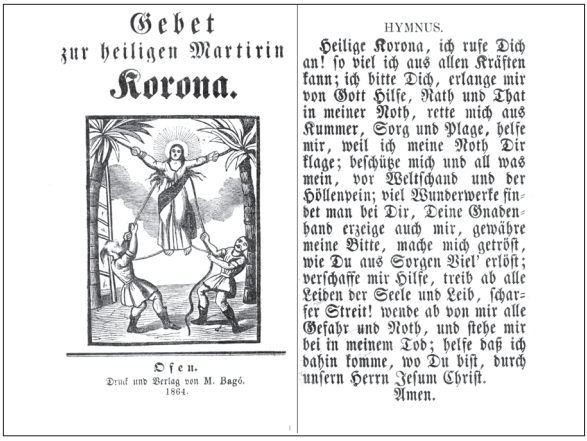

Gebet
zur heiligen Martirin
Korona.

Ofen.
Druck und Verlag von M. Bagó.
1864.

HYMNUS.

Heilige Korona, ich rufe Dich an! so viel ich aus allen Kräften kann; ich bitte Dich, erlange mir von Gott Hilfe, Rath und That in meiner Noth, rette mich aus Kummer, Sorg und Plage, helfe mir, weil ich meine Noth Dir klage; beschütze mich und all was mein, vor Weltschand und der Höllenpein; viel Wunderwerke findet man bei Dir, Deine Gnadenhand erzeige auch mir, gewähre meine Bitte, mache mich getröst, wie Du aus Sorgen Viel' erlöst; verschaffe mir Hilfe, treib ab alle Leiden der Seele und Leib, scharfer Streit! wende ab von mir alle Gefahr und Noth, und stehe mir bei in meinem Tod; helfe daß ich dahin komme, wo Du bist, durch unsern Herrn Jesum Christ.
Amen.

B1864.2
Gebet zur heiligen Martirin Korona.
Ofen. Druck und Verlag von M. Bagó. 1864. 150 × 96 mm, 2f.
Litográfia. 84 × 63 mm
1. Antiphona. „Komm Du Braut Christi"; 2. Gebet. „Heiliger, starker und unsterblicher"; 3. Hymnus. „Heilige Korona, ich rufe Dich"
OSZK KNYT PNy 3891

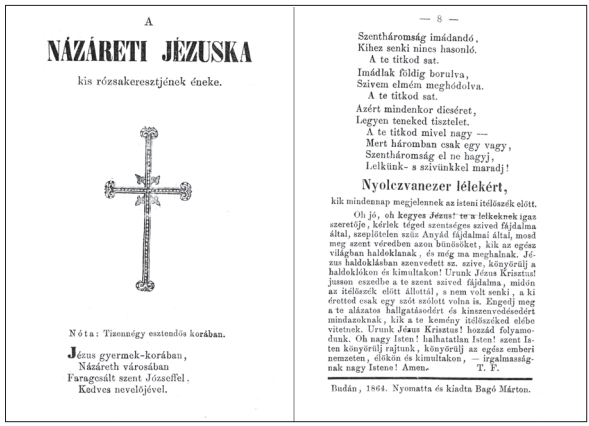

A

NÁZÁRETI JÉZUSKA

kis rózsakeresztjének éneke.

Nóta: Tizennégy esztendős korában.

Jézus gyermek-korában,
Názáreth városában
Faragosált szent Józseffel.
Kedves nevelőjével.

— 8 —

Szentháromság imádandó,
Kihez senki nincs hasonló.
A te titkod sat.
Imádlak földig borulva,
Szívem elmém meghódolva.
A te titkod sat.
Azért mindenkor dicséret,
Legyen teneked tisztelet.
A te titkod mivel nagy —
Mert háromban csak egy vagy,
Szentháromság el ne hagyj,
Lelkünk- s szívünkkel maradj!

Nyolczvanezer lélekért,

kik mindennap megjelennek az isteni itélőszék előtt.

Oh jó, oh kegyes Jézus! te a lelkeknek igaz szeretője, kérlek téged szentséges szived fájdalma által, szeplőtelen szűz Anyád fájdalmai által, most meg szent véredben azon bünösöket, kik az egész világban haldoklanak, és még ma meghalnak. Jézus haldoklásban szenvedett sz. szive, könyörülj a haldoklókon és kimultakon! Urunk Jézus Krisztus! jusson eszedbe a te szent szived fájdalma, midőn az itélőszék előtt állottál, a nem volt senki, a ki éretted csak egy szót szólott volna is. Engedj meg a te alázatos hallgatásodért és kinszenvedésedért mindazoknak, kik a te kemény itélőszéked elébe vitetnek. Urunk Jézus Krisztus! hozzád folyamodunk. Oh nagy Isten! halhatatlan Isten! szent Isten könyörülj rajtunk, könyörülj az egész emberi nemzeten, élőkön és kimultakon, — irgalmasságnak nagy Istene! Amen. T. F.

Budán, 1864. Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

B1864.3
A Názáreti Jézuska kis rózsakeresztjének éneke.
Budán 1864. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 176 × 114 mm, 4f.
Litográfia. 65 × 34 mm
1. Nóta: Tizennégy esztendős korában. „Jézus gyermek-korában” M.T.; 2. Második ének. Legujabb reggeli és napközti ének Jézus Krisztushoz. „Reggel, ha ébredek, igy énekelgetek”; 3. Harmadik ének. Köszöntő a fájdalmas szűz Máriához. Nóta: Könyörülj rajtunk Istenünk. „Köszöntünk szép szűz Mária”; 4. Negyedik ének. A Szentháromsághoz. „Csodálatos Szentháromság”; 5. Nyolczvanezer lélekért, kik mindennap megjelennek az isteni itélőszék előtt. „Oh jó, oh kegyes Jézus!”
Bálint Sándor 2010, 92

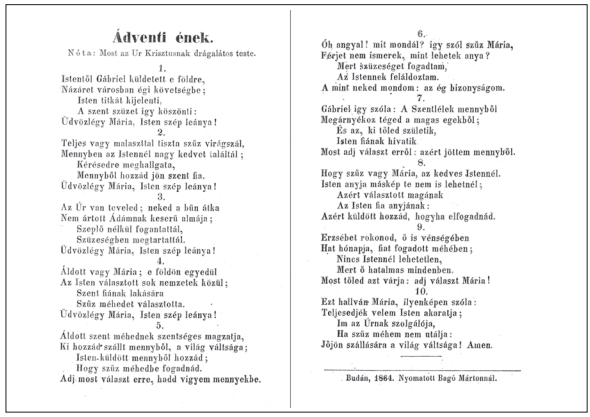

Ádventi ének.

Nóta: Most az Ur Krisztusnak drágalátos teste.

1.
Istentől Gábriel küldetett e földre,
Názáret városban égi követségbe;
Isten titkát kijelenti,
A szent szüzet igy köszönti:
Üdvözlégy Mária, Isten szép leánya!

2.
Teljes vagy malasztal tiszta szűz virágszál,
Mennyben az Istennél nagy kedvet találtál;
Kérésedre meghallgata,
Mennyből hozzád jön szent fia.
Üdvözlégy Mária, Isten szép leánya!

3.
Az Úr van teveled; neked a bün átka
Nem ártott Ádámnak keserü almája;
Szeplő nélkül fogantattál,
Szüzességben megtartattál.
Üdvözlégy Mária, Isten szép leánya!

4.
Áldott vagy Mária; e földön egyedül
Az Isten választott sok nemzetek közül;
Szent fiának lakására
Szűz méhedet választotta.
Üdvözlégy Mária, Isten szép leánya!

5.
Áldott szent méhednek szentséges magzatja,
Ki hozzád szállt mennyből, a világ váltsága;
Isten-küldött mennyből hozzád;
Hogy szűz méhedbe fogadnád.
Adj most választ erre, hadd vigyem mennyekbe.

6.
Óh angyal! mit mondál? igy szól szűz Mária,
Férjet nem ismerek, mint lehetek anya?
Mert szüzességet fogadtam,
Az Istennek feláldoztam.
A mint neked mondom: az ég bizonyságom.

7.
Gábriel igy szóla: A Szentlélek mennyből
Megárnyékoz téged a magas egekből;
És az, ki tőled születik,
Isten fiának hivatik
Most adj választ erről: azért jöttem mennyből.

8.
Hogy szűz vagy Mária, az kedves Istennél.
Isten anyja máskép te nem is lehetnél;
Azért választott magának
Az Isten fia anyjának;
Azért küldött hozzád, hogyha elfogadnád.

9.
Erzsébet rokonod, ő is vénségében
Hat hónapja, fiat fogadott méhében;
Nincs Istennél lehetetlen,
Mert ő hatalmas mindenben.
Most tőled azt várja: adj választ Mária!

10.
Ezt hallván Mária, ilyenképen szóla:
Teljesedjék velem Isten akaratja;
Im az Urnak szolgálója,
Ha szűz méhem nem utálja:
Jöjön szállására a világ váltsága! Amen.

Budán, 1864. Nyomatott Bagó Mártonnál.

B1864.4
[Új ének.]
Budán, 1864. Nyomatott Bagó Mártonnál. 184 × 118 mm, 2f.
Litográfia. 66 × 77 mm
[1. Új ének. Nóta: Betlehem városában sat. „Szent, szent az Ur”;] 2. Ádventi ének. Nóta: Most az Úr Krisztusnak drágalátos teste. „Istentől Gábriel küldetett” Hiányos példány, a tartalmi leírást kiegészítettem az OSZK példánya alapján
OSZK KNYT PNy 405

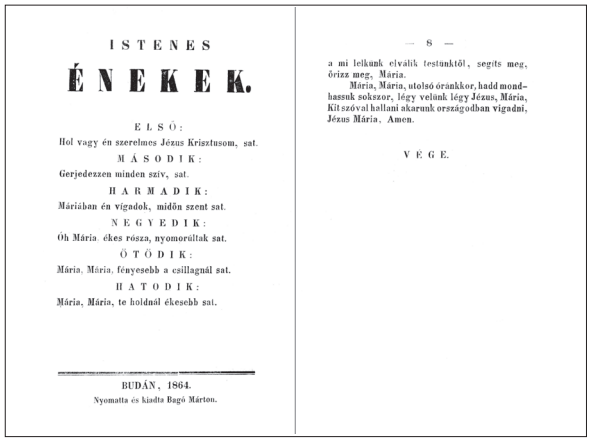

ISTENES

ÉNEKEK.

ELSŐ:
Hol vagy én szerelmes Jézus Krisztusom, sat.
MÁSODIK:
Gerjedezzen minden szív, sat.
HARMADIK:
Máriában én vigadok, midőn szent sat.
NEGYEDIK:
Óh Mária. édes rósza, nyomorúltak sat.
ÖTÖDIK:
Mária, Mária, fényesebb a csillagnál sat.
HATODIK:
Mária, Mária, te holdnál édesebb sat.

BUDÁN, 1864.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

a mi lelkünk elválik testünktől, segits meg, őrizz meg, Mária.
Mária, Mária, utolsó óránkkor, hadd mondhassuk sokszor, légy velünk légy Jézus, Mária, Kit szóval hallani akarunk országodban vigadni, Jézus Mária. Amen.

VÉGE.

B1864.5
Istenes énekek.
Budán, 1864. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 181 × 114 mm, 4f.
Nincs illusztráció
1. Első. „Hol vagy én szerelmes Jézus"; 2. Második. „Gerjedezzen minden szív"; 3. Harmadik. „Máriában én vigadok"; 4. Negyedik. „Óh Mária édes rózsa"; 5. Ötödik. „Mária, Mária, fényesebb"; 6. Hatodik. „Mária, Mária, te holdnál"

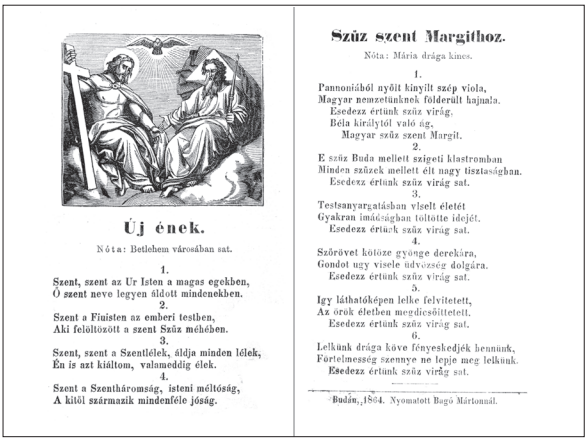

Új ének.

Nóta: Betlehem városában sat.

1.
Szent, szent az Ur Isten a magas egekben,
Ó szent neve legyen áldott mindenekben.
2.
Szent a Fiuisten az emberi testben,
Aki felöltözött a szent Szűz méhében.
3.
Szent, szent a Szentlélek, áldja minden lélek,
Én is azt kiáltom, valameddig élek.
4.
Szent a Szentháromság, isteni méltóság,
A kitől származik mindenféle jóság.

Szűz szent Margithoz.

Nóta: Mária drága kincs.

1.
Pannoniából nyőlt kinyilt szép viola,
Magyar nemzetünknek földerült hajnala.
Esedezz értünk szűz virág,
Béla királytól való ág,
Magyar szűz szent Margit.
2.
E szűz Buda mellett szigeti klastromban
Minden szüzek mellett élt nagy tisztaságban.
Esedezz értünk szűz virág sat.
3.
Testsanyargatásban vlselt életét
Gyakran imádságban töltötte idejét.
Esedezz értünk szűz virág sat.
4.
Szörövet kötöze gyönge derekára,
Gondot ugy visele üdvözség dolgára.
Esedezz értünk szűz virág sat.
5.
Igy láthatóképen lelke felvitetett,
Az örök életben megdicsőittetett.
Esedezz értünk szűz virág sat.
6.
Lelkünk drága köve fényeskedjék hennünk,
Förtelmesség szennye ne lepje meg lelkünk.
Esedezz értünk szűz virág sat.

Budán, 1864. Nyomatott Bagó Mártonnál.

B1864.6
Új ének.
Budán, 1864. Nyomatott Bagó Mártonnál. 178 × 112 mm, 3f.
Litográfia. 66 × 77 mm
1. Új ének. Nóta: Betlehem városában sat. „Szent, szent az Ur"; 2. Ének szent Annához. „Mária édes anyának"; 3. Porcziunkulai bucsúra. „Mily boldog szerencsés e nap"; 4. Szűz szent Margithoz. Nóta: Mária drága kincs. „Pannoniából nyőlt kinyilt szép viola"
OSZK KNYT PNy 1777: 2f., ebben hiányzik a fent leírt példány 1.f.

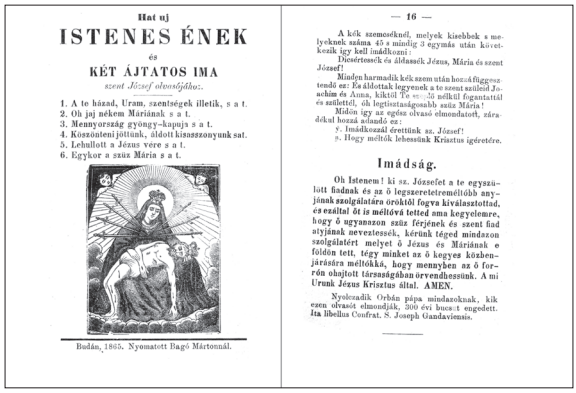

Hat uj

ISTENES ÉNEK

és

KÉT ÁJTATOS IMA

szent József olvasójához.

1. A te házad, Uram, szentségek illetik, s a t.
2. Oh jaj nékem Máriának s a t.
3. Menyország gyöngy-kapujs a t.
4. Köszönteni jöttünk, áldott kisasszonyunk sat.
5. Lehullott a Jézus vére s a t.
6. Egykor a szüz Mária s a t.

Budán, 1865. Nyomatott Bagó Mártonnál.

— 16 —

A kék szemcsóknél, melyek kisebbek s melyeknek száma 45 s mindig 3 egymás után következnek így kell imádkozni:

Dicsértessék és áldassék Jézus, Mária és szent József!

Minden harmadik kék szem után hozzáfüggesztendő ez: Ea áldottak legyenek a te szent szüleid Joachim és Anna, kiktől Te ez — 55 sellkil fogantattál és születtél, oh legtisztaságosabb szüz Mária!

Midón igy az egész olvasó elmondatott, záradékul hozzá adandó ez:

y. Imádkozzál éredtünk az. József!

℟. Hogy méltók lehessünk Krisztus igéretére.

Imádság.

Oh Istenem! ki sz. Józsefet a te egyszülött fiadnak és az ő legszeretetreméltóbb nyájának szolgálatára öröktől fogva kiválasztottad, és ezáltal őt is méltóvá tetted ama kegyelemre, hogy ő ugyanazon szüz férjének és szent fiad atyjának nevezhessék, kérünk téged mindazon szolgálatért melyet ő Jézus és Máriának e földön tett, tégy minket az ő kegyes közbenjárására méltókká, hogy mennyben az ő forrón ohajtott társaságában örvendhessünk. A mi Urunk Jézus Krisztus által. AMEN.

Nyolczadik Orbán pápa mindazoknak, kik ezen ohajtot elmondják, 300 évi bucsut engedett. Ita libellus Confrat. S. Joseph Gandavensis.

B1865.01

Hat uj istenes ének és két ájtatos ima szent József olvasójához.

Budán, 1865. Nyomatott Bagó Mártonnál. 175 × 110 mm, 8f.

Litográfia. 74 × 58 mm

1. Első. A fájdalmas szüz Máriáról Reggeli ének. Nóta: Előtted Jézusom. „A te házad, Uram”; 2. Második. A fájdalmas szüz Máriához. Nóta: Menyországnak királynéja. „Oh jaj nékem Máriának”; 3. Harmadik. Nagy-Boldogasszony napjára. Nóta: Téged Isten magasságban. „Menyország gyöngy-kapuja”; 4. Két szép ének és két ájtatos ima szent József olvasójához. Negyedik. Kisasszony napjára. A szent olvasó-társulat részére; azon énekre: Gyulladozik szivem szüz. „Köszönteni jöttünk”; 5. Ötödik. Jézus szent véréről. Nóta: Királyi zászlók lobognak. „Lehullott a Jézus vére”; 6. Hatodik. Jézus kis köntöséről. Nóta: E nagy szentség valóban. „Egykor a szüz Mária”; 7. Szent József olvasója. „Ezen szent olvasó 60 ima-szemcséből”; 8. Imádság. „Oh Istenem! ki sz. Józsefet”

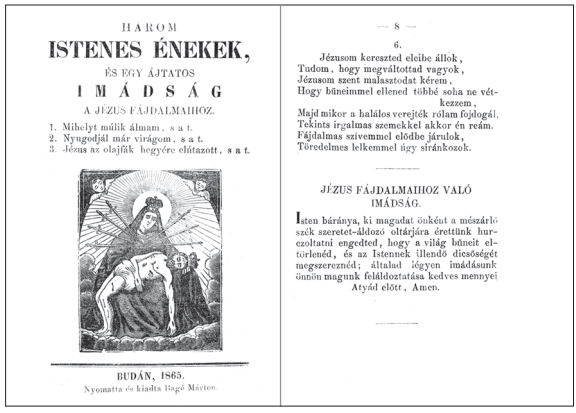

HAROM

ISTENES ÉNEKEK,

ÉS EGY ÁJTATOS

IMÁDSÁG

A JÉZUS FÁJDALMAIHOZ.

1. Mihelyt múlik álmam, s a t.
2. Nyugodjál már virágom, s a t.
3. Jézus az olajfák hegyére elütazott, s a t.

BUDÁN, 1865.

Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

6.

Jézusom keresztet eleibe állok,
Tudom, hogy megváltottad vagyok,
Jézusom szent malasztodat kérem,
Hogy bűneimmel ellened többé soha ne vétkezzem.
Majd mikor a halálos verejték rólam fojdogál,
Tekints irgalmas szemekkel akkor én reám.
Fájdalmas szivemmel előtte járulok,
Töredelmes lelkemmel úgy sóhajtozok.

JÉZUS FÁJDALMAIHOZ VALÓ IMÁDSÁG.

Isten báránya, ki magadat önként a mészárló szék szeretet-áldozó oltárjára érettünk hurczoltatni engedted, hogy a világ bűneit elmosnád, és az Istennek illendő dicsőségét megszereznéd; általad légyen imádásunk önnön magunk feláldoztatása kedves mennyei Atyád előtt. Amen.

B1865.02

Három istenes énekek, és egy ájtatos imádság a Jézus fájdalmaihoz.

Budán, 1864. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 176 × 111mm, 4f.

Litográfia. 75 × 58 mm

1. Első. Ájtatos köszöntés, vagy is: Jézushoz hálaadó ének. „Mihelyt múlik álmom”; 2. Második. Mária, a koporsóban fekvő fiát jajgatja. „Nyugodjál már virágom”; 3. Harmadik. Bőjti ének. „Jézus az olajfák hegyére elutazott”; 4. Jézus fájdalmaihoz való imádság. „Isten báránya, ki magadat”

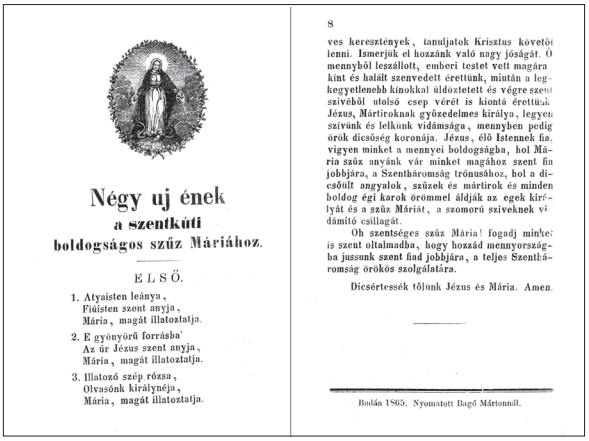

Négy uj ének
a szentkúti
boldogságos szűz Máriához.

ELSŐ.

1. Atyaisten leánya,
Fiúisten szent anyja,
Mária, magát illatoztatja.
2. E gyönyörű forrásba'
Az úr Jézus szent anyja,
Mária, magát illatoztatja.
3. Illatozó szép rózsa,
Olvasónk királynéja,
Mária, magát illatoztatja.

8

ves keresztények, tanuljatok Krisztus követői lenni. Ismerjük el hozzánk való nagy jóságát. O mennyből leszállott, emberi testet vett magára kint és halált szenvedett értünk, miután a legkegyetlenebb kinokkal üldöztetett és végre szent szívéből utolsó csep vérét is kiontá értünk. Jézus, Mártiroknak győzedelmes királya, legyen szívünk és lelkünk vidámsága, mennyben pedig örök dicsőség koronája. Jézus, élő Istennek fia, vigyen minket a mennyei boldogságba, hol Mária szűz anyánk vár minket magához szent fia jobbjára, a Szentháromság trónusához, hol a dicsőült angyalok, szüzek és mártirok és minden boldog égi karok örömmel ölelik az egek királyát és a szűz Máriát, a szomorú szíveknek vidámító csillagát.

Oh szentséges szüz Mária! fogadj minket is szent oltalmadba, hogy hozzád mennyországba jussunk szent fiad jobbjára, a teljes Szentháromság örökös szolgálatára.

Dicsértessék tőlünk Jézus és Mária. Amen.

Budán 1865. Nyomatott Bagó Mártonnál.

B1865.03
Négy uj ének a szenkúti boldogságos szűz Máriához.
Budán, 1865. Nyomatott Bagó Mártonnál. 176 × 110 mm, 4f.
Litográfia. 43 × 38 mm
1. Első. „Atyaisten leánya"; 2. Második. Nóta: Tehozzád kiáltunk szüz anya, sat. „Oh Atyaistennek tiszta szűz leánya"; 3. Harmadik. „Oh gyönyörűséges, boldogságos"; 4. Negyedik. „Egekben tündöklő szentséges virág!"; 5. Szent szózat. „Istennek legméltatlanabb szolgálója"

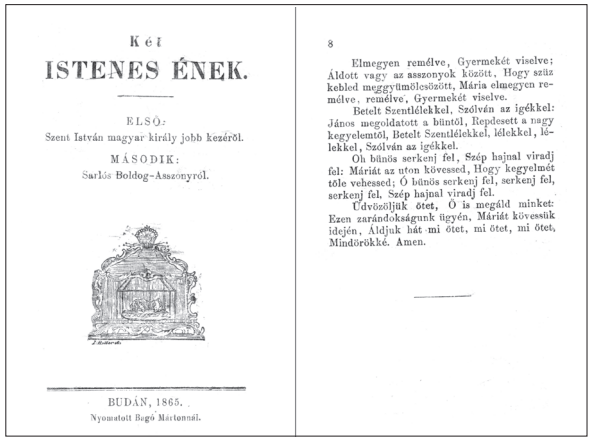

Két
ISTENES ÉNEK.

ELSŐ:
Szent István magyar király jobb kezéről.

MÁSODIK:
Sarlós Boldog-Asszonyról.

BUDÁN, 1865.
Nyomatott Bagó Mártonnál.

8

Elmegyen remélve, Gyermekét viselve: Áldott vagy az asszonyok között, Hogy szüz kebled meggyümölcsözött, Mária elmegyen remélve, remélve, Gyermekét viselve.

Betelt Szentlélekkel, Szólván az igékkel: János megoldatott a bűntől, Repdesett a nagy kegyelemtől, Betelt Szentlélekkel, lélekkel, lélekkel, Szólván az igékkel.

Oh bűnös serkenj fel, Szép hajnal viradj fel: Máriát az uton kövessed, Hogy kegyelmét tőle vehessed; Ó bűnös serkenj fel, serkenj fel, serkenj fel, Szép hajnal viradj fel.

Üdvözöljük ötet, Ő is megáld minket: Ezen zarándokságunk ügyén, Máriát kövessük idején, Áldjuk hát mi ötet, mi ötet, mi ötet, Mindörökké. Amen.

B1865.04
Két istenes ének.
Budán, 1865. Nyomatott Bagó Mártonnál. 176 × 111 mm, 4f.
Rézmetszet. I. Ritter Sc. 44 × 44 mm
1. Ének. Az énekes. „Oh! dicsőséges szent jobb kéz"; 2. Sarlós Boldog-Asszonyról. „Kövessük Máriát"

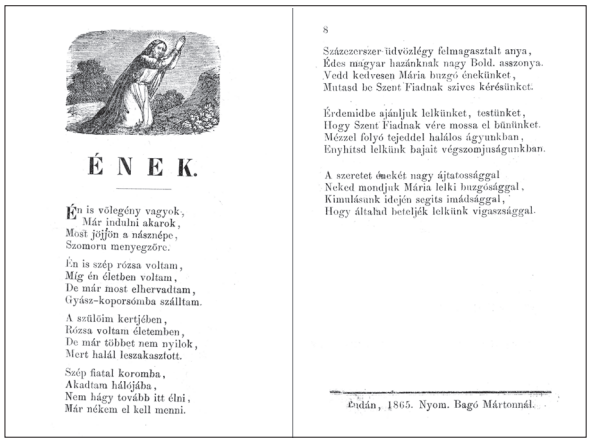

ÉNEK.

Én is völegény vagyok,
Már indulni akarok,
Most jöjjön a násznépe,
Szomoru menyegzőre.

Én is szép rózsa voltam,
Míg én életben voltam,
De már most elhervadtam,
Gyász-koporsómba szálltam.

A szülőim kertjében,
Rózsa voltam életemben,
De már többet nem nyílok,
Mert halál leszakasztott.

Szép fiatal koromba,
Akadtam hálójába,
Nem hágy tovább itt élni,
Már nékem el kell menni.

8

Százezerszer üdvözlégy felmagasztalt anya,
Édes magyar hazánknak nagy Bold. asszonya.
Vedd kedvesen Mária buzgó énekünket,
Mutasd be Szent Fiadnak szives kérésünket.

Érdemidbe ajánljuk lelkünket, testünket,
Hogy Szent Fiadnak vére mossa el bününket.
Mézzel folyó tejeddel halálos ágyunkban,
Enyhitsd lelkünk bajait végszomjuságunkban.

A szeretet énekét nagy ájtatossággal
Neked mondjuk Mária lelki buzgósággal,
Kimulásunk idején segits imádsággal,
Hogy általad beteljék lelkünk vigasszsággal.

Budán, 1865. Nyom. Bagó Mártonnál.

B1865.05
Ének.
Budán, 1865. Nyom. Bagó Mártonnál. 1–2. példány: 176 × 113 mm, 4f.
Litográfia. 40 × 58 mm
1. „Én is vőlegény vagyok”; 2. Ének. „Föltették a szűz koszorút”; 3. Szeretet éneke a bold. Szűzhöz. Nóta: „Atyánk bölcsessége.” „Üdvözlégy Szűz Mária, rózsapiros hajnal!” 2 példány.

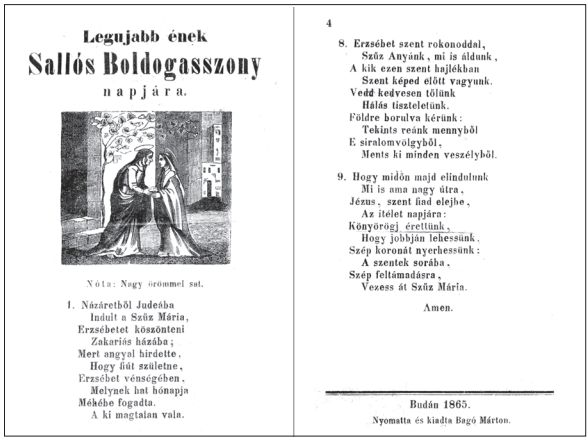

Legujabb ének
Sallós Boldogasszony
napjára.

Nóta: Nagy örömmel sat.

1. Názáretből Judeába
Indult a Szűz Mária,
Erzsébetet köszönteni
Zakariás házába;
Mert angyal hirdette,
Hogy fiút születne,
Erzsébet vénségében,
Melynek hat hónapja
Méhébe fogadta.
A ki magtalan vala.

4

8. Erzsébet szent rokonoddal,
Szűz Anyánk, mi is áldunk,
A kik ezen szent hajlékban
Szent képed előtt vagyunk.
Vedd kedvesen tőlünk
Hálás tiszteletünk.
Földre borulva kérünk:
Tekints reánk mennyből
E siralomvölgyből,
Ments ki minden veszélyből.

9. Hogy midőn majd elindulunk
Mi is ama nagy útra,
Jézus, szent fiad elejbe,
Az itélet napjára:
Könyörögj érettünk,
Hogy jobbján lehessünk.
Szép koronát nyerhessünk:
A szentek sorába,
Szép feltámadásra,
Vezess át Szűz Mária.

Amen.

Budán 1865.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

B1865.06
Legujabb ének Sallós Boldogasszony napjára.
Budán, 1865. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 175 × 110 mm, 2f.
Litográfia. 57 × 62 mm
1. Nóta: Nagy örömmel sat. „Názáretből Judeába indult”
OSZK KNYT PNy 1606: bejegyzés az 1.f. alján: Ára: 1 Kr.

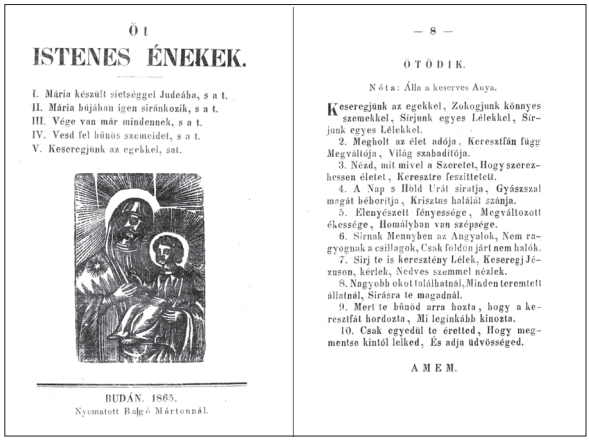

Öt

ISTENES ÉNEKEK.

I. Mária készült sietséggel Judeába, s a t.
II. Mária bújában igen siránkozik, s a t.
III. Vége van már mindenneк, s a t.
IV. Vesd fel bűnös szemeidet, s a t.
V. Keseregjünk az egekkel, sat.

BUDÁN. 1865.
Nyomatott Bagó Mártonnál.

— 8 —

ÖTÖDIK.

Nóta: Álla a keserves Anya.

Keseregjünk az egekkel, Zokogjunk könnyes szemekkel, Sirjunk egyes Lélekkel, Sirjunk egyes Lélekkel.
2. Meghalt az élet adója, Keresztfán függ Megváltója, Világ szabaditója.
3. Nézd, mit mivel a Szeretet, Hogy szerezhessen életet, Keresztre feszitteték.
4. A Nap s Hold Urát siratja, Gyászszal magát behorítja, Krisztus halálát szánja.
5. Elenyészett fényessége, Megváltozott ékessége, Homályban van szépsége.
6. Sirnak Mennyben az Angyalok, Nem ragyognak a csillagok, Csak földön járt nem halók.
7. Sirj te is keresztény Lélek, Keseregj Jézuson, kérlek, Nedves szemmel nézlek.
8. Nagyobb okot találhatnál, Minden teremtett állatnál, Sirásra te mogadnál.
9. Mert te bünöd arra hozta, hogy a keresztfát hordozta, Mi leginkább kinozta.
10. Csak egyedül te éretted, Hogy megmentse kintól lelked, Es adja üdvösséged.

AMEM.

B1865.07
Öt istenes énekek.
Budán, 1865. Nyomatott Bagó Mártonnál. 172 × 112 mm, 4f.
Fametszet. 73 × 49 mm
1. Első. „Mária készül sietséggel"; 2. Második. „Mária bújában igen siránkozik"; 3. Harmadik. Az Úr koporsója előtt mondandó ének. Nóta: Jézus szenvedéséről. „Vége van már mindennek"; 4. Negyedik. Nóta: Álla a keserves Anya. „Vesd fel bűnös szemeidet"; 5. Ötödik. Nóta: Álla a keserves Anya. „Keseregjünk az egekkel"
Bálint Sándor 2010, 798

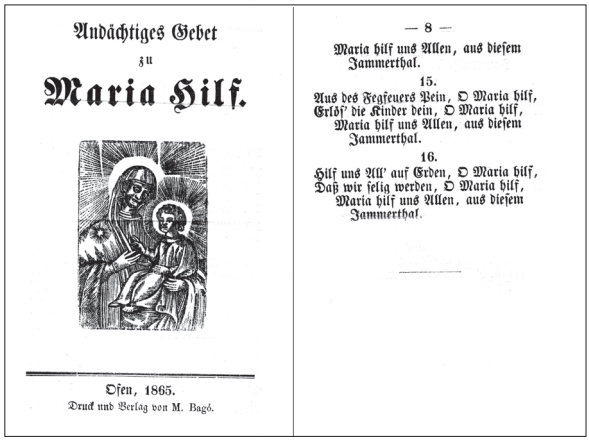

Andächtiges Gebet
zu
Maria Hilf.

Ofen, 1865.
Druck und Verlag von M. Bagó.

— 8 —

Maria hilf uns Allen, aus diesem Jammerthal.

15.

Aus des Fegfeuers Pein, O Maria hilf,
Erlöf' die Kinder dein, O Maria hilf,
Maria hilf uns Allen, aus diesem Jammerthal.

16.

Hilf uns All' auf Erden, O Maria hilf,
Daß wir selig werden, O Maria hilf,
Maria hilf uns Allen, aus diesem Jammerthal.

B1865.08
Andächtiges Gebet zu Maria Hilf.
Ofen, 1865. Druck und Verlag von M. Bagó. 175 × 112 mm, 4f.
Fametszet. 73 × 49 mm
1. Gebet, nützlich in aller Roth. „Allergnädigste, barmherzigste"; 2. Anderes Gebet zu Maria Hilf. „O gebenedeite Mutter Gottes Maria!"; 3. Lied. „Königin des Himmels, O Maria hilf"
Hiányos példány. Hiányzik: 2–3.ff.

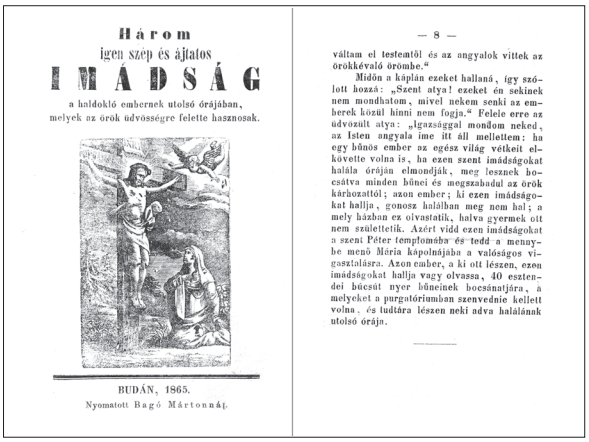

Három
igen szép és ájtatos
IMÁDSÁG
a haldokló embernek utolsó órájában,
melyek az örök üdvösségre felette hasznosak.

BUDÁN, 1865.
Nyomatott Bagó Mártonnál.

— 8 —

váltam el testemtől és az angyalok vittek az örökkévaló örömbe.“

Midőn a káplán ezeket hallaná, így szólott hozzá: „Szent atya! ezeket én sekinek nem mondhatom, mivel nekem senki az emberek közül hinni nem fogja.“ Felele erre az üdvözült atya: „igazsággal mondom neked, az Isten angyala ime itt áll mellettem: ha egy bűnös ember az egész világ vétkeit elkövette volna is, ha ezen szent imádságokat halála óráján elmondják, meg lesznek bocsátva minden bűnei és megszabadul az örök kárhozattól; azon ember; ki ezen imádságokat hallja, gonosz halálában meg nem hal; a mely házban ez olvastatik, halva gyermek oit nem születtetik. Azért vidd ezen imádságokat a szent Péter templomába és tedd a mennybe menő Mária kápolnájába a valóságos vigasztalásra. Azon ember, a ki ott lészen, ezen imádságokat hallja vagy olvassa, 40 esztendei bűcsút nyer bűneinek bocsánatjára, a melyeket a purgatóriumban szenvednie kellett volna, és tudtára lészen neki adva halálának utolsó órája.

B1865.09

Három igen szép és ájtatos imádság a haldokló embernek utolsó órájában, melyek az örök üdvösségre felette hasznosak.

Budán, 1865. Nyomatott Bagó Mártonnál. 170 × 113 mm, 4f.

Litográfia. 89 × 58 mm

1. „Vala egy időben egy igen sok bünökkel terhelt római pápa”; 2. Első Imádság. „Ur Jézus Krisztus! Te Istennek kedvelt…”; 3. Második Imádság. „Ur Jézus Krisztus! Ki a keserves keresztfán”; 4. Harmadik Imádság. „Ur Jézus Krisztus! Te isteni sz. jóság”; 5. „Ezalatt kimúlván a halálban a pápa”

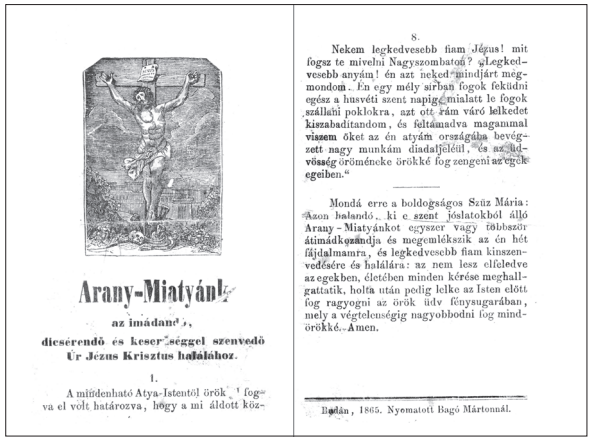

Arany-Miatyánk
az imádandó,
dicsérendő és keserűséggel szenvedő
Úr Jézus Krisztus halálához.

1.
A mindenható Atya-Istentől örök ... fogva el volt határozva, hogy a mi áldott köz-

8.

Nekem legkedvesebb fiam Jézus! mit fogsz te mivelni Nagyszombaton? „Legkedvesebb anyám! én azt neked mindjárt megmondom. Én egy mély sirban fogok feküdni egész a husvéti szent napig; mialatt le fogok szállani poklokra, azt ott rám váró lelkedet kiszabaditandom, és feltámadva magammal viszem őket az én atyám országába bevégzett nagy munkám diadaljelétül, és az üdvösség örömöncke örökké fog zengeni az egek egeiben.“

Mondá erre a boldogságos Szüz Mária: Azon halandó, ki e szent jóslatokból álló Arany-Miatyánkot egyszer vagy többször átimádkozandja és megemlékezik az ön hét fájdalmaira, és legkedvesebb fiam kinszenvedésére és haláláro: az nem lesz elfeledve az egekben, életében minden kérése meghallgattatik, holta után pedig lelke az Isten előtt fog ragyogni az örök üdv fényusugarában, mely a végtelenségig nagyobbodni fog mindörökké. Ámen.

Budán, 1865. Nyomatott Bagó Mártonnál.

B1865.10

Arany-Miatyánk az imádandó, dicsérendő és keserűséggel szenvedő Úr Jézus Krisztus halálához.

Budán, 1865. Nyomatott Bagó Mártonnál. 157 × 102 mm, 2f.

Litográfia. 72 × 50 mm

1. „A mindenható Atya-Istentől”

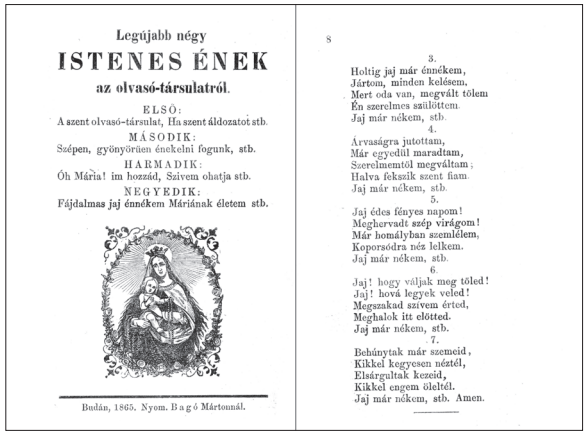

Legújabb négy
ISTENES ÉNEK
az olvasó-társulatról.

ELSŐ:
A szent olvasó-társulat, Ha szent áldozatot stb.
MÁSODIK:
Szépen, gyönyörüen énekelni fogunk, stb.
HARMADIK:
Óh Mária! im hozzád, Szivem ohatja stb.
NEGYEDIK:
Fájdalmas jaj énnékem Máriának életem stb.

Budán, 1865. Nyom. Bagó Mártonnál.

8

3.
Holtig jaj már énnékem,
Jártom, minden kelésem,
Mert oda van, megvált tőlem
Én szerelmes szülöttem.
Jaj már nékem, stb.
4.
Árvaságra jutottam,
Már egyedül maradtam,
Szerelmemtől megváltam;
Halva fekszik szent fiam.
Jaj már nékem, stb.
5.
Jaj édes fényes napom!
Meghervadt szép virágom!
Már homályban szemlélem,
Koporsódra néz lelkem.
Jaj már nékem, stb.
6.
Jaj! hogy váljak meg töled!
Jaj! hová legyek veled!
Megszakad szivem érted,
Meghalok itt előtted.
Jaj már nékem, stb.
7.
Behúnytak már szemeid,
Kikkel kegyesen néztél,
Elsárgultak kezeid,
Kikkel engem öleltél.
Jaj már nékem, stb. Amen.

B1865.11
Legújabb négy istenes ének az olvasó társulatról.
Budán, 1865. Nyom. Bagó Mártonnál. 178 × 111 mm, 4f.
Litográfia. 60 × 45 mm
1. Első. „A szent olvasó-társulat"; 2. Második. Nóta: Hol vagy én szerelmes Jézusom. „Szépen, gyönyörűen énekelni fogunk"; 3. Harmadik. „Óh Mária! im hozzád"; 4. Negyedik. Nóta: Jézus szenvedéséről bűnösök emlékezzünk. „Fájdalmas jaj énnékem"

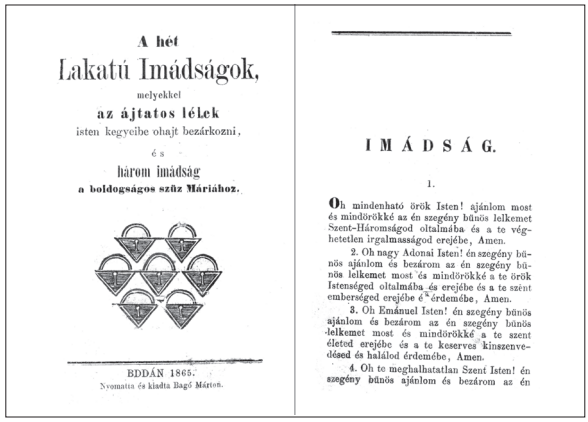

A hét
Lakatú Imádságok,
melyekkel
az ájtatos lélek
isten kegyeibe ohajt bezárkozni,
és
három imádság
a boldogságos szűz Máriához.

BDDÁN 1865.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

IMÁDSÁG.

1.

Oh mindenható örök Isten! ajánlom most és mindörökké az én szegény bűnös lelkemet Szent-Háromságod oltalmába és a te végtelen irgalmasságod erejébe, Amen.

2. Oh nagy Adonai Isten! én szegény bűnös ajánlom és bezárom az én szegény bűnös lelkemet most és mindörökké a te örök Istenséged oltalmába és erejébe és a te szent emberséged erejébe és érdemébe, Amen.

3. Oh Emánuel Isten! én szegény bűnös ajánlom és bezárom az én szegény bűnös lelkemet most és mindörökké a te szent életed erejébe és a te keserves kinszenvedésed és halálod érdemébe, Amen.

4. Oh te meghalhatatlan Szent Isten! én szegény bűnös ajánlom és bezárom az én

B1865.12
A hét Lakatú Imádságok, melyekkel az ájtatos lélek isten kegyeibe ohajt bezárkozni, és három imádság a boldogságos szüz Máriához.
Budán, 1865. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 175 × 113 mm, 4f.
Fametszet. 44 × 51 mm
1. Imádság. „Oh mindenható örök Isten!"; 2. A Boldogságos Szűz Máriához boldog kimulásért első imádság. „Legkegyelmesebb és irgalmasabb"; 3. Az Isten Anyjához boldog kimulásért második imádság. „Oh gyönyörüségnek paradicsoma"; 4. A Boldogságos Szűzhez bizonyos dolog megnyeréseért igen szép és nagy erejü imádság. „Oh Istennek tisztelendő"; 5. A Boldogságos Szűzhöz egy igen szép üdvözlet. „Üdvözlégy ezernyi ezerszer" Hiányos példány, csak az 1.f. van meg. A leírást az OSZK teljes példánya alapján készítettem
OSZK KNYT PNy 1598: bejegyzés az 1.f. alján: Ára: 1 Kr.

Énekek és imák.

BUDÁN, 1866.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 8 —

IV.

Nóta: Tulajdon.

1. Kérésünket hallgasd meg nagy irgalmu Isten.
Szükségünk idején locsássad elődben.
Adj alkalmas esőt nekünk,
Melyért mostan esedezünk,
Egy szivvel könyörgünk.
2. Enyhitsd meg az egek szárasztó hévségét,
Lágyitsd szép esőkkel földnek reménységét,
Adj alkalmas esőt nekünk, stb.
3. Ne zárd be vétkünkért a magas egeket,
Adj könyörgésünkre alkalmas esőket,
Adj alkalmas esőt nekünk, stb.
4. Tekintsd kegyelmesen mi nagy szükségünket,
A szárazság miatt szántó földeinket,
Adj alkalmas esőt nekünk, stb.
5. Szép hasznos esőkkel öntözd határunkat,
Égi háborutól mentsd gabonáinkat.
Adj alkalmas esőt nekünk, stb,
6. Éleszd veteményünk áldomásiddal,
Egekből bocsájtott harmatozásokkal.
Adj alkalmas esőt nekünk, stb.
7. Szép csendes esőkkel ujitsd mezeinket,
Gyenge szép füvekkel neveld réteinket.
Adj alkalmas esőt nekünk, stb.

B1866.1
Énekek és imák.
Budán, 1866. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 176 × 111 mm, 4f.
Litográfia. 108 × 69 mm
1. Reggeli ének. „Nagy örömmel korán reggel"; 2. Szenvedők imádsága a szenvedő Jézushoz. „Keresztfán felfeszitett Jézus Krisztusom!"; 3. Esőért könyörgés a bold. Szűz Máriához. I. Nóta: Oh áldott szüz Anya. „Leborulunk Isten mostan"; II. Nóta: Ah, hol vagy magyarok stb. „Mária szüz anyánk, tekints"; III. Nóta: Indulj lelkem Istenemhez. „Szent úr Isten kiben élünk"; IV. Nóta: Tulajdon. „Kérésünket hallgasd meg"

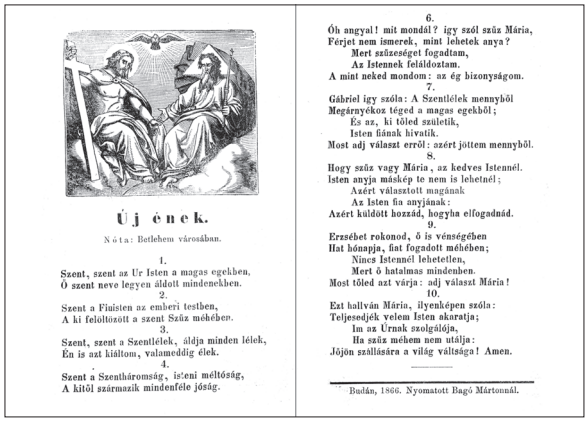

Új ének.

Nóta: Betlehem városában.

1.
Szent, szent az Ur Isten a magas egekben,
Ő szent neve legyen áldott mindenekben.
2.
Szent a Fiuisten az emberi testben,
A ki felöltözött a szent Szűz méhében.
3.
Szent, szent a Szentlélek, áldja minden lélek,
Én is azt kiáltom, valameddig élek.
4.
Szent a Szentháromság, isteni méltóság,
A kitől származik mindenféle jóság.

6.
Óh angyal! mit mondál? igy szól szűz Mária,
Férjet nem ismerek, mint lehetek anya?
Mert szüzeséget fogadtam,
Az Istennek feláldoztam.
A mint neked mondom: az ég bizonyságom.
7.
Gábriel igy szóla: A Szentlélek mennyből
Megárnyékoz téged a magas egekből;
És az, ki tőled születik,
Isten fiának hivatik.
Most adj választ erről: azért jöttem mennyből.
8.
Hogy szűz vagy Mária, az kedves Istennél.
Isten anyja másképe te nem is lehetnél;
Azért választott magának
Az Isten fia anyjának:
Azért küldött hozzád, hogyha elfogadnád.
9.
Erzsébet rokonod, ő is vénségében
Hat hónapja, fiat fogadott méhében;
Nincs Istennél lehetetlen,
Mert ő hatalmas mindenben.
Most tőled azt várja: adj választ Mária!
10.
Ezt hallván Mária, ilyenképen szóla:
Teljesedjék velem Isten akaratja;
Im az Urnak szolgálója,
Ha szűz méhem nem utálja:
Jöjön szállására a világ váltsága! Amen.

Budán, 1866. Nyomatott Bagó Mártonnál.

B1866.2
Új ének.
Budán, 1866. Nyomatott Bagó Mártonnál. 176 × 111 mm, 4f.
Litográfia. 65 × 76 mm
1. Új ének. Nóta: Betlehem városában. „Szent, szent az Ur"; 2. Ének szent Annához. „Mária édes anyának"; 3. Porcziunkulai bucsúra. „Mily boldog szerencsés e nap"; 4. Szűz szent Margithoz. Nóta: Mária drága kincs. „Pannoniából nyőlt kinyilt szép viola"; 5. Ádventi ének. Nóta: Most az Úr Krisztusnak drágalátos teste. „Istentől Gábriel küldeteit"

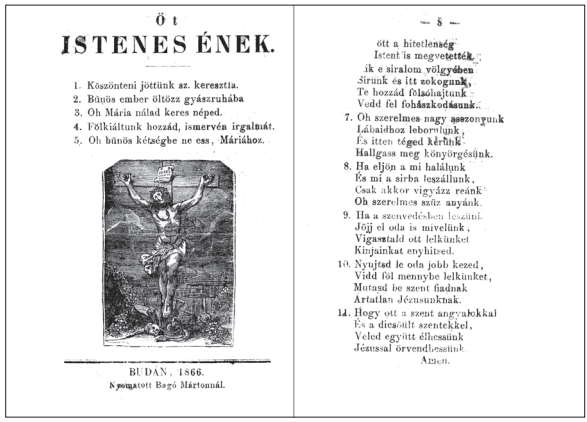

Öt
ISTENES ÉNEK.

1. Köszönteni jöttünk sz. keresztta.
2. Bűnös ember öltözz gyászruhába
3. Óh Mária nálad keres néped.
4. Fölkiáltunk hozzád, ismervén irgalmát.
5. Óh bűnös kétségbe ne ess, Máriához.

BUDÁN, 1866.
Nyomatott Bagó Mártonnál.

— 8 —

ött a hitetlenség
Istent is megvetették,
ik e siralom völgyében
Sírunk és itt zokogunk,
Te hozzád folsóhajtunk
Vedd fel fohászkodásunk.
7. Oh szerelmes nagy asszonyunk
Lábaidhoz leborulunk,
És itten téged kérünk
Hallgass meg könyörgésünk.
8. Ha eljön a mi halálunk
És mi a sirba leszállunk,
Csak akkor vigyázz reánk
Oh szerelmes szűz anyánk.
9. Ha a szenvedésben leszünk
Jöjj el oda is mirelünk,
Vigasztald ott lelkünket
Kinjainkat enyhitsed.
10. Nyujtsd le oda jobb kezed,
Vidd föl mennybe lelkünket,
Mutasd be szent fiadnak
Artatlan Jézusunknak.
14. Hogy ott a szent angyalokkal
És a dicsőült szentekkel,
Veled együtt élhessünk
Jézussal örvendhessünk
Ámen.

B1866.3
Öt istenes ének.
Budán, 1866. Nyomatott Bagó Mártonnál. 167 × 108 mm, 4f.
Litográfia. 72 × 51 mm
1. Első. Nóta: Gyuladozik szivem szűz anyámért. „Köszönteni jöttünk"; 2. Második. Nóta: Fájdalmas szentséges szüz Mária. „Bűnös ember öltözz gyász ruhába"; 3. Harmadik. Nóta: Óh örök szeretett nagy mélység. „Óh Mária nálad keres néped"; 4. Negyedik. Nóta: Oh hol vagy magyaroknak tündöklő. „Fölkiáltunk hozzád"; 5. Ötödik. Nóta: A mennyei szent város. „Oh bűnös kétségbe ne ess"

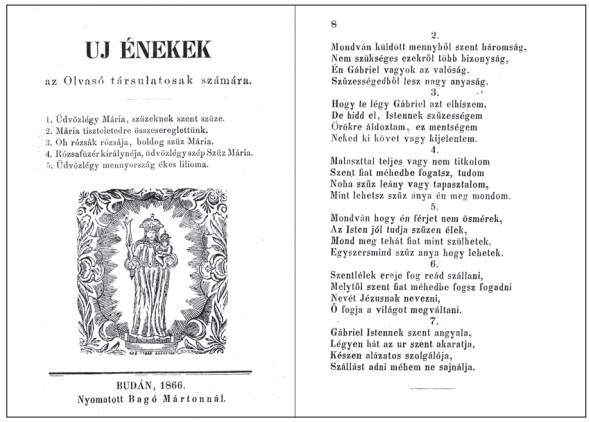

UJ ÉNEKEK
az Olvasó társulatosak számára.

1. Üdvözlégy Mária, szüzeknek szent szüze.
2. Mária tiszteletedre összesereglettünk.
3. Oh rózsák rózsája, boldog szűz Mária.
4. Rózsafüzér királynéja, üdvözlégy szép Szűz Mária.
5. Üdvözlégy mennyország ékes lilioma.

BUDÁN, 1866.
Nyomatott Bagó Mártonnál.

8

2.
Mondván küldött mennyből szent háromság,
Nem szükséges ezekről több bizonyság,
En Gábriel vagyok az valóság.
Szüzességedből lesz nagy anyaság.
3.
Hogy te légy Gábriel azt elhiszem,
De hidd el, Istennek szüzességem
Örökre áldoztam, ez mentségem
Neked ki követ vagy kijelentem.
4
Malasztal teljes vagy nem titkolom
Szent fiat méhedbe fogatsz, tudom
Noha szűz leány vagy tapasztalom,
Mint lehetsz szűz anya én meg mondom.
5.
Mondván hogy én férjet nem ösmérek,
Az Isten jól tudja szüzen élek,
Mond meg tehát fiat mint szülhetek,
Egyszersmind szüz anya hogy lehetek.
6.
Szentlélek ereje fog reád szállani,
Melytől szent fiat méhedbe fogsz fogadni
Nevét Jézusnak nevezni,
Ó fogja a világot megváltani.
7.
Gábriel Istennek szent angyala,
Légyen hát az ur szent akaratja,
Készen alázatos szolgálója,
Szállást adni méhem ne sajnálja.

B1866.4
Uj énekek az Olvasó társulatosak számára.
Budán, 1866. Nyomatott Bagó Mártonnál. 175 × 112 mm, 4f.
Fametszet. 66 × 60 mm
1. Első ének. Nóta: Zöldellő virágszál. „Üdvözlégy Mária szűzeknek"; 2. Második ének. Nóta: Köszöntsd lelkem mai napot, melyet ma elértél. „Mária! tiszteletedre"; 3. Harmadik ének. Nóta: Óh áldott Szűz Anya. „Óh rózsák rózsája"; 4. Negyedik ének. Nóta: Bús szívemnek nagy öröme. „Rózsafűzár királynéja"; 5. Ötödik ének. Nóta: Zöldellő virágszál te vagy óh Mária! „Üdvözlégy mennyország ékes lilioma"; 6. Ádventi ének. „Gábriel indula követséggel"

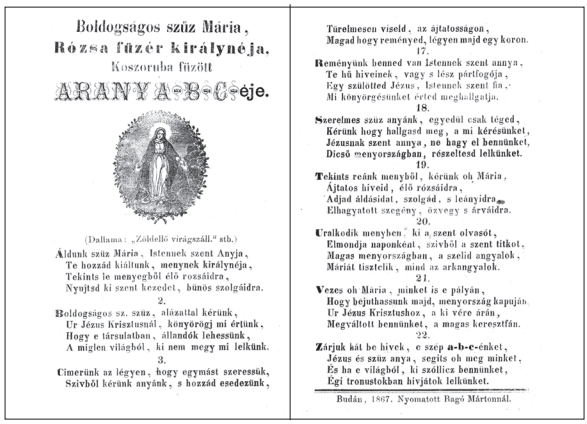

Boldogsagos szüz Mária,
Rózsa füzér királynéja.
Koszoruba füzött
ARANY A-B-C-éje.

(Dallama: „Zöldellő virágszáll.“ stb.)

Áldunk szüz Mária, Istennek szent Anyja,
Te hozzád kiáltunk, menynek királynéja,
Tekints le menyegből élö rozsáidra,
Nyujtsd ki szent kezedet, bünös szolgáidra.

2.

Boldogságos sz. szüz, alázatlal kérünk,
Ur Jézus Krisztusnál, könyörögj mi értünk,
Hogy e társulatban, állandók lehessünk,
A miglen világból, ki nem megy mi lelkünk.

3.

Cimerünk az légyen, hogy egymást szeressük,
Szivből kérünk anyánk, s hozzád esedezünk,
Türelmesen viseld, az ajtatosságon,
Magad hogy reményed, légyen majd egy koron.

17.

Reménynk benned van Istennek szent anyja,
Te hü hiveinek, vagy s tész pártfogója,
Egy szülotted Jézus, Istennek szent fia,
Mi könyörgésünket érted meghallgatja.

18.

Szerelmes szüz anyánk, egyedül csak téged,
Kérünk hogy hallgasd meg, a mi kérésünket,
Jézusnak szent anyja, ne hagy el bennünket,
Dicsö menyországban, részeltessd lelkünket.

19.

Tekints reánk menyből, kérünk oh Mária,
Áldatos hiveid, élö rózsáidra,
Adjad áldásidat, szolgádd, s leányidra,
Elhagyatott szegény, özvegy s árváidra.

20.

Uralkodik menyben ki a szent olvasót,
Elmondja naponként, szivből a szent titkot,
Magas menyországban, a szelid angyalok,
Máriát tiszlelik, mind az arkangyalok.

21.

Vezes oh Mária, minket is e pályán,
Hogy bejuthassunk majd, menyország kapuján.
Ur Jézus Krisztushoz, a ki vére árán,
Megváltott bennünket, a magas keresztfán.

22.

Zárjuk két be hivek, e szép **a-b-c**-énket,
Jézus és szüz anya, segits oh meg minket,
És ha e világból, ki szállica bennünket,
Égi tronustokban hivjátok lelkünket.

Budán, 1867. Nyomatott Bagó Mártonnál.

B1867.1
Boldogságos szűz Mária Rózsa füzér királynéja, Koszoruba füzött arany a-b-c-éje.
Budán, 1867. Nyomatott Bagó Mártonnál. 173 × 110 mm, 2f.
Litográfia. 43 × 38 mm
1. (Dallama: „Zöldellő virágszáll.” stb.) „Áldunk szüz Mária”

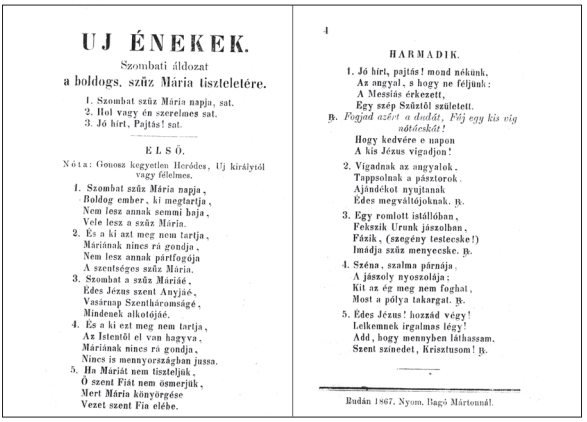

UJ ÉNEKEK.

Szombati áldozat
a boldogs. szűz Mária tiszteletére.

1. Szombat szüz Mária napja, sat.
2. Hol vagy én szerelmes sat.
3. Jó hirt, Pajtás! sat.

ELSÖ.

Nóta: Gonosz kegyetlen Heródes, Uj királytól vagy félelmes.

1. Szombat szüz Mária napja,
Boldog ember, ki megtartja,
Nem lesz annak semmi baja,
Vele lesz a szüz Mária.
2. És a ki azt meg nem tartja,
Máriának nincs rá gondja,
Nem lesz annak pártfogója
A szentséges szüz Mária.
3. Szombat a szüz Máriáé,
Edes Jézus szent Anyjáé,
Vasárnap Szentháromságé,
Mindenek alkotójáé.
4. És a ki ezt meg nem tartja,
Az Istentől el van hagyva,
Máriának nincs rá gondja,
Nincs is mennyországban jussa.
5. Ha Máriát nem tiszteljük,
Ö szent Fiát nem ösmerjük,
Mert Mária könyörgése
Vezet szent Fia elébe.

4

HARMADIK.

1. Jó hírt, pajtás! mond nékünk,
Az angyal, s hogy ne féljünk:
A Messiás érkezett,
Egy szép Szüztől született.
B. *Fogjad azért a dudát, Fújj egy kis víg nótácskát!*
Hogy kedvére e napon
A kis Jézus vigadjon!
2. Vigadnak az angyalok,
Tappsolnak a pásztorok.
Ajándékot nyujtanak
Edes megváltójoknak. B.
3. Egy romlott istállóban,
Fekszik Urunk jászolban,
Fázik, (szegény testecske!)
Imádja szüz menyecske. B.
4. Széna, szalma párnája,
A jászoly nyoszolája;
Kit az ég meg nem foghat,
Most a pólya takargat. B.
5. Edes Jézus! hozzád végy!
Lelkemnek irgalmas légy!
Add, hogy mennyben láthassam,
Szent színedet, Krisztusom! B.

Budán 1867. Nyom. Bagó Mártonnál.

B1867.2
Uj énekek. Szombati áldozat a boldogs. szűz Mária tiszteletére.
Budán 1867. Nyom. Bagó Mártonnál. 176 × 110 mm, 2f.
Nincs illusztráció
1. Első. Nóta: Gonosz kegyetlen Heródes, Uj királytól vagy félelmes. „Szombat szűz Mária napja”; 2. Második. „Hol vagy én szerelmes Jézusom Anyja?”; 3. Harmadik. „Jó hírt, pajtás!”
OSZK KNYT PNy 5968

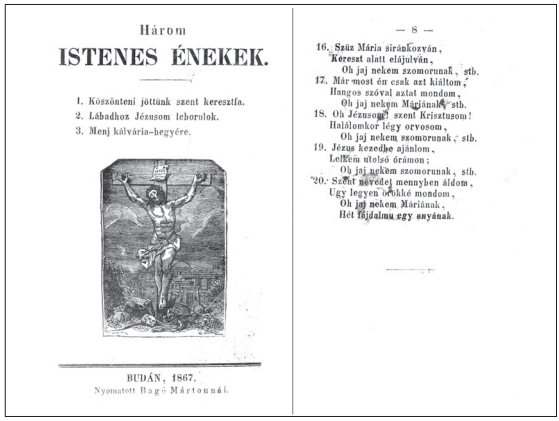

Három
ISTENES ÉNEKEK.

1. Köszönteni jöttünk szent keresztfa.
2. Lábadhoz Jézusom leborulok.
3. Menj kálvária-hegyére.

BUDÁN, 1867.
Nyomatott Bagó Mártonnál.

— 8 —

16. Szüz Mária siránkozván,
Keresst alatt elájulván,
Oh jaj nekem szomorunak, stb.
17. Már most én csak azt kiáltom,
Hangos szóval aztat mondom,
Oh jaj nekem Máriának, stb.
18. Oh Jézusom! szent Krisztusom!
Halálomkor légy orvosom,
Oh jaj nekem szomorunak, stb.
19. Jézus kezedbe ajánlom,
Lelkem utolsó óramon;
Oh jaj nekem szomorunak, stb.
20. Szent nevedet mennyben áldom,
Úgy legyen ölökké mondom,
Oh jaj nekem Máriának,
Hét fájdalmu egy anyának.

B1867.3
Három istenes énekek.
Budán, 1867. Nyomatott Bagó Mártonnál. 176 × 109 mm, 4f.
Litográfia. 73 × 51 mm
1. Első. A szent kereszthez. Nóta: Gyuladozik szivem Szüz. „Köszönteni jöttünk szent keresztfa"; 2. Második: Nagy-Bőjti ének. Nóta: Előtted Jézusom leborulok. „Lábadhoz Jézusom leborulok"; 3. Harmadik. Ének Nagy-Pénteken a Kálvária indulásnál. Nóta: Köszöntünk szép szüz Mária. „Menj kálvária-hegyére"

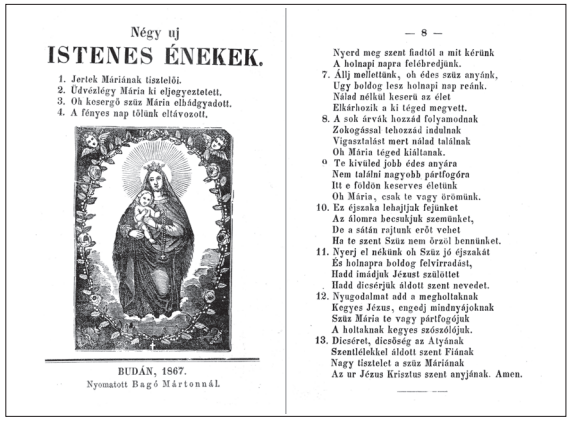

Négy uj
ISTENES ÉNEKEK.

1. Jertek Máriának tisztelői.
2. Üdvözlégy Mária ki eljegyeztetett.
3. Oh kesergő szüz Mária elhágyadott.
4. A fényes nap tőlünk eltávozott.

BUDÁN, 1867.
Nyomatott Bagó Mártonnál.

— 8 —

Nyerd meg szent fiadtól a mit kérünk
A holnapi napra feléhredjünk.
7. Állj mellettünk, oh édes szüz anyánk,
Úgy boldog lesz holnapi nap reánk.
Nálad nélkül keserü az élet
Elkárhozik a ki téged megvett.
8. A sok árvák hozzád folyamodnak
Zokogással tehozzád indulnak
Vigasztalást mert nálad találnak
Oh Mária téged kiáltanak.
9. Te kivüled jobb édes anyára
Nem találni nagyobb pártfogóra
Itt e földön keserves életünk
Oh Mária, csak te vagy örömünk.
10. Ez éjszaka lehajtjuk fejünket
Az álomra hecsukjuk szemünket,
De a sátán rajtunk erőt vehet
Ha te szent Szüz nem őrzöl bennünket.
11. Nyerj el nékünk oh Szüz jó éjszakát
És holnapra boldog felvirradást,
Hadd imádjuk Jézust szülöttet
Hadd dicsérjük áldott szent nevedet.
12. Nyugodalmat add a megholtaknak
Kegyes Jézus, engedj mindnyájoknak
Szüz Mária te vagy pártfogójuk
A holtaknak kegyes szószólójuk.
13. Dicséret, dicsőség az Atyának
Szentlélekkel áldott szent Fiának
Nagy tisztelet a szüz Máriának
Az ur Jézus Krisztus szent anyjának. Amen.

B1867.4
Négy uj istenes énekek.
Budán, 1867. Nyomatott Bagó Mártonnál. 175 × 111 mm, 4f.
Litográfia. 92 × 64 mm
1. Első: Szüz Mária éneke az élő sz. olvasóhoz. Nótája: Gyuladozik szivem szüz anyámért. „Jertek Máriának tisztelői"; 2. Második: Szüz Mária eljegyzése ünnepére. Nótája: Köszönteni jöttünk áldott kisasszony. „Üdvözlégy Mária ki eljegyeztetett"; 3. Harmadik: Ének a fájdalmas szüz Máriához a szomoru árvák vigasztalójához. Nótája: Purgatorium tüzébe. „Oh kesergő szüz Mária"; Negyedik: Esti ének a boldogságos szüz Máriához. Nótája: Oh mennyei szerelmes szent. „A fényes nap tőlünk eltávozott"
OSZK KNYT PNy 5969

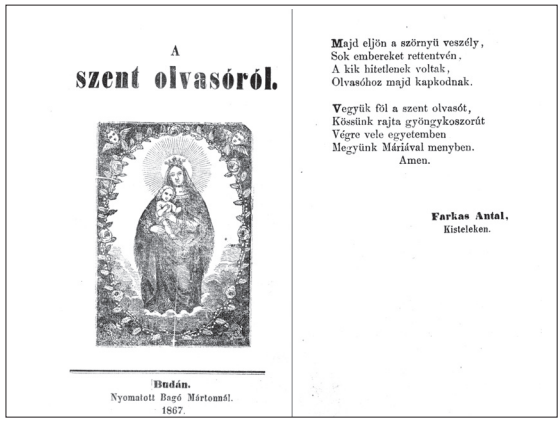

A
szent olvasóról.

Budán.
Nyomatott Bagó Mártonnál.
1867.

Majd eljön a szörnyü veszély,
Sok embereket rettentvén.
A kik hitetlenek voltak,
Olvasóhoz majd kapkodnak.

Vegyük föl a szent olvasót,
Kössünk rajta gyöngykoszorút
Végre vele egyetemben
Megyünk Máriával menyben.
Amen.

Farkas Antal,
Kisteleken.

B1867.5
A szent olvasóról. Farkas Antal Kisteleken.
Budán. Nyomatott Bagó Mártonnál. 1867. 178 × 111 mm, 2f.
Litográfia. 92 × 63 mm
1. „Hallgassatok csak én rám jól”

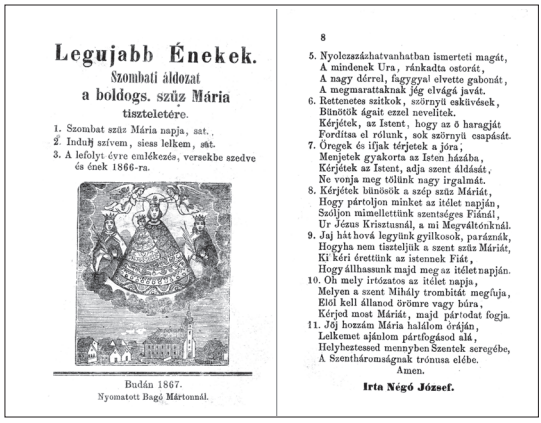

Legujabb Énekek.
Szombati áldozat
a boldogs. szűz Mária
tiszteletére.

1. Szombat szüz Mária napja, sat. .
2. Indulj szivem, siess lelkem, sat.
3. A lefolyt évre emlékezés, versekbe szedve és ének 1866-ra.

Budán 1867.
Nyomatott Bagó Mártonnál.

8

5. Nyolczszáhatvanhatban ismerteti magát,
A mindenek Ura, ránkadta ostorát,
A nagy dérrel, fagygyal elvette gabonát,
A megmarattaknak jég elvágá javát.
6. Rettenetes szitkok, szörnyü esküvések,
Bünötök ágait ezzel nevelitek.
Kérjétek, az Istent, hogy az ő haragját
Fordítsa el rólunk, sok szörnyü csapását.
7. Öregek és ifjak térjetek a jóra,
Menjetek gyakorta az Isten házába,
Kérjétek az Istent, adja szent áldását,
Ne vonja meg tőlünk nagy irgalmát.
8. Kérjétek bünösök a szép szüz Máriát,
Hogy pártoljon minket az itélet napján,
Szóljon mimellettünk szentséges Fiánál,
Ur Jézus Krisztusnál, a mi Megváltónknál.
9. Jaj hát hová legyünk gyilkosok, parázsnák,
Hogyha nem tisztelnjük a szent szüz Máriát,
Ki kéri érettünk az istennek Fiát,
Hogy állhassunk majd meg az itélet napján.
10. Oh mely irtózatos az itélet napja,
Melyen a szent Mihály trombitát megfuja,
Elöl kell állanod örömre vagy búra,
Kérjed most Máriát, majd pártodat fogja.
11. Jöj hozzám Mária halálom óráján,
Lelkemet ajánlom pártfogásod alá,
Helyheztessed menyben Szentek seregébe,
A Szentháromságnak trónusa elébe.
Amen.

Irta Négó József.

B1867.6
Legujabb Énekek. Szombati áldozat a boldogs. szűz Mária tiszteletére. Irta: Négó József.
Budán 1867. Nyomatott Bagó Mártonnál. 170 × 111 mm, 4f.
Litográfia. 74 × 62 mm
1. Első. Nóta: Gonosz kegyetlen Heródes, Uj királytól vagy félelmes. „Szombat szűz Mária napja”; 2. Második. Nóta: Oh szépséges, oh kegyelmes. „Indulj szivem, siess lelkem”; 3. Harmadik. A visszaemlékeztető ezer nyolcszáz hatvan hatodik évre, melyben minden lefagyott. Nóta: Előtted Jézusom leborulok. „Siralmas e világ nekünk bünösöknek” Eltérés a B1867.7-től kizárólag a tipográfiában: a betűköz itt sűrűbb
Bálint Sándor 2010, 574

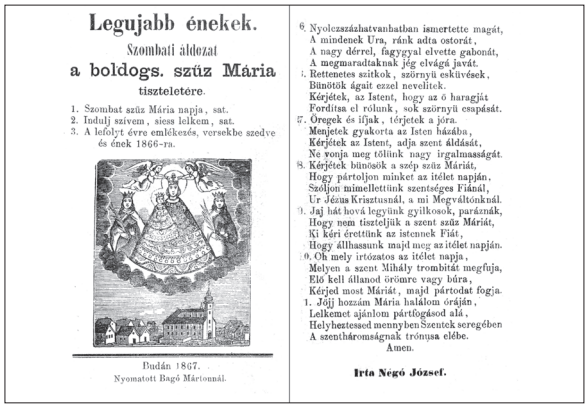

Legujabb énekek.

Szombati áldozat
a boldogs. szűz Mária
tiszteletére.

1. Szombat szűz Mária napja, sat.
2. Indulj szívem, siess lelkem, sat.
3. A lefolyt évre emlékezés, versekbe szedve és ének 1866-ra.

Budán 1867.
Nyomatott Bagó Mártonnál.

6. Nyolczszázhatvanhatban ismertette magát,
A mindenek Ura, ránk adta ostorát,
A nagy dérrel, fagygyal elvette gabonát,
A megmaradtaknak jég elvágá javát.
5. Rettenetes szitkok, szörnyü esküvések,
Bünötök ágait ezzel nevelitek.
Kérjétek, az Istent, hogy az ö haragját
Fordítsa el rólunk, sok szörnyü csapását.
7. Öregek és ifjak, térjetek a jóra.
Menjetek gyakorta az Isten házába,
Kérjétek az Istent, adja szent áldását,
Ne vonja meg tőlünk nagy irgalmasságát.
8. Kérjétek bünösök a szép szüz Máriát,
Hogy pártoljon minket az itélet napján,
Szóljon mimellettünk szentséges Fiánál,
Ur Jézus Krisztusnál, a mi Megváltónknál.
9. Jaj hát hová legyünk gyilkosok, parázsnák,
Hogy nem tiszteljük a szent szüz Máriát,
Ki kéri érettünk az istennek Fiát,
Hogy állhassunk majd meg az itélet napján.
10. Oh mely irtózatos az itélet napja,
Melyen a szent Mihály trombitát megfuja,
Elö kell állanod örömre vagy búra,
Kérjed most Máriát, majd pártodat fogja.
11. Jöjj hozzám Mária halálom óráján,
Lelkemet ajánlom pártfogásod alá,
Helyheztessed mennyben Szentek seregében
A szentháromságnak trónusa elébe.
Ámen.

Irta Négó József.

B1867.7
Legujabb Énekek. Szombati áldozat a boldogs. szűz Mária tiszteletére. Irta: Négó József.
Budán 1867. Nyomatott Bagó Mártonnál. 167 × 96 mm, 4f.
Litográfia. 74 × 62 mm
1. Első. Nóta: Gonosz kegyetlen Heródes, Uj királytól vagy félelmes. „Szombat szűz Mária napja"; 2. Második. Nóta: Oh szépséges, oh kegyelmes. „Indulj szivem, siess lelkem"; 3. Harmadik. A visszaemlékeztető ezer nyolcszáz hatvan hatodik évre, melyben minden lefagyott. Nóta: Előtted Jézusom leborulok. „Siralmas e világ nekünk bünösöknek" Eltérés a B1867.6-tól kizárólag a tipográfiában: a betűköz itt ritkább

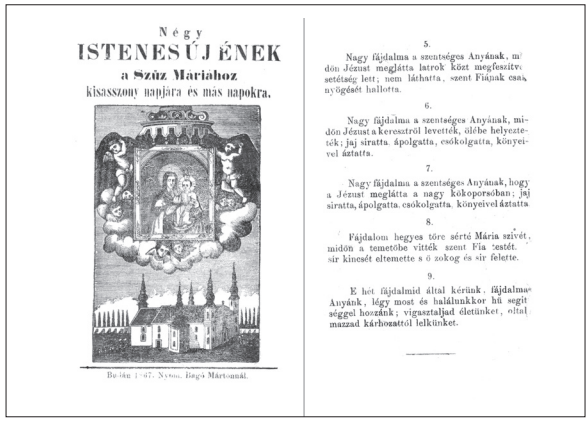

Négy
ISTENES ÚJ ÉNEK
a Szüz Máriához
kisasszony napjára és más napokra.

Budán 1867. Nyom. Bagó Mártonnál.

5.

Nagy fájdalma a szentséges Anyának, midön Jézust meglátta latrok közt megfeszítve szétszéggetett; nem láthatta, szent Fiának csak nyögését hallotta.

6.

Nagy fájdalma a szentséges Anyának, midön Jézust a keresztről levették, ölébe helyezték; jaj siratta, ápolgatta, csókolgatta, könyeivel áztatta.

7.

Nagy fájdalma a szentséges Anyának, hogy a Jézust meglátta a nagy kőkoporsóban; jaj siratta, ápolgatta, csókolgatta, könyeivel áztatta.

8.

Fájdalom hegyes tőre sérté Mária szivét, midön a temetőbe vitték szent Fia testét, sir kinsét eltemette s ö zokog és sir felette.

9.

E hét fájdalmid által kérünk, fájdalmas Anyánk, légy most és halálunkkor hü segitséggel hozzánk; vigasztaljad életünket, oltalmazzad kárhozattól lelkünket.

B1867.8
Négy istenes új ének a Szűz Máriához kisasszony napjára és más napokra.
Budán 1867. Nyom. Bagó Mártonnál. 174 × 112 mm, 4f.
Litográfia. 109 × 70 mm
1. Kisasszonynapra ének. Nóta: Örülj, vigadj tisztaságban megvirágzott. „Ma született egy kisasszony, kinek neve Mária"; 2. Szűz Mária eljegyzésére és mennybe vitelére. Nóta: Istennek sz. Anyja! Könyörögj stb. „Örvendnek az egek, harsog a trombita"; 3. Imádság Szűz Máriához. „Üdvözlégy szűzeknek szent Szűze!"; 4. Más, ugyanazon napra. Nóta: Mária! Mária! Fényesebb csillagnál. „Mária! Mária! Istennek kedvese Te, vagy szerelmese"; 5. Ének. Nóta: Jézus szenvedéséről. „Jertek keresztény hivek Jézus tiszteletére"

Boldogságos szűz Mária,
Rózsafüzér királynéja,
koszoruba fűzött
ARANY Á-B-C-je.

(Dallama: „Zöldelő virágszál.“ stb.)

Áldunk szüz Mária, Istennek szent Anyja,
Tehozzád kiáltunk, mennynek királynéja,
Tekints le mennyégből élő rózsáidra,
Nyujtsd ki szent kezedet bünös szolgáidra.

2.

Boldogságos sz. Szüz, alázattal kérünk,
Ur Jézus Krisztusnál könyörögj miértünk,
Hogy e türsulsban állandók lehessünk,
A miglen világból ki nem megy mi lelkünk.

3.

Cimerünk az legyen, hogy egymást szeressük,
Szivből kérünk anyánk s hozzád esedezünk:
Türelmesen viseld az ajtatosságon
Magad, hogy reményed legyen majd egykoron.

17.

Reményünk benned van Istennek szent Anyja,
Te hü híveidnek vagy s lészsz pártfogója,
Egyszülötted, Jézus, Istennek szent fia,
Mi könyörgésünket érted meghallgatja.

18.

Szerelmes szüz Anyánk, egyedül csak téged
Kérünk, hogy hallgasd meg a mi kérésünket;
Jézusnak szent Anyja, ne hagyj el bennünket,
Dicső mennyországban részeltessd lelkünket.

19.

Tekints reánk mennyből, kérünk ob Mária!
Ajtatos híveid, élő rózsáidra,
Adjad áldásidat szolgád — s leányidra,
Elhagyatott szegény özvegy — s árváidra.

20.

Uralkodik mennyben, ki a szent Olvasót
Elmondja naponként szivből a szent titkot,
Magas mennyországban a szelid angyalok
Máriát tiszteliik mind az arkangyalok.

21.

Vezess, ob Mária! minket is e pályán,
Hogy bejuthassunk majd mennyország kapuján
Ur Jézus Krisztushoz, a ki vére árán
Megváltott bennünket a magas keresztfán.

22.

Zárjuk hát be, hivek, e szép á-b-cénket,
Jézus és szüz Anya ob segits meg minket,
Ez ha e világból, kiszólitsz bennünket,
Égi trónustokba hivjátok lelkünket.

Budán, 1868. Nyomatott Bagó Mártonnál.

B1868.1
Boldogságos szűz Mária, Rózsafüzér királynéja, koszoruba füzött arany á-b-c-je.
Budán, 1868. Nyomatott Bagó Mártonnál. 174 × 114 mm, 2f.
Litográfia. 41 × 30 mm
1. (Dallama: „Zöldelő virágszál.” stb.) „Áldunk szüz Mária”
OSZK KNYT PNy 6164

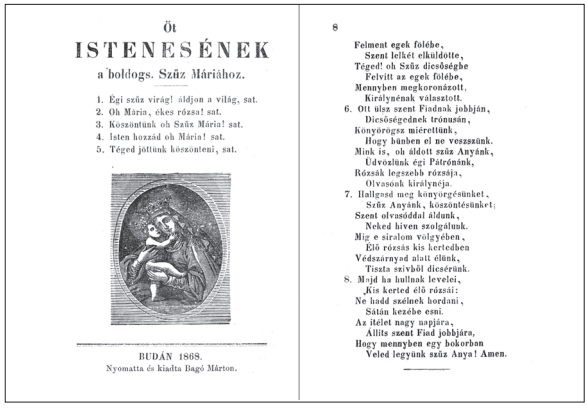

Öt
ISTENES ÉNEK
a boldogs. Szűz Máriához.

1. Égi szűz virág! áldjon a világ, sat.
2. Oh Mária, ékes rózsa! sat.
3. Köszöntünk oh Szűz Mária! sat.
4. Isten hozzád oh Mária! sat.
5. Téged jöttünk köszönteni, sat.

BUDÁN 1868.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

8

Felment egek fölébe,
Szent lelkét elküldötte,
Téged! oh Szűz dicsőségbe
Felvitt az egek fölébe,
Mennyben megkoronázott,
Királynénak választott.
6. **Ott ülsz szent Fiadnak jobbján,**
Dicsőségednek trónusán,
Könyörögsz miérettünk,
Hogy bünben el ne veszszünk.
Mink is, oh áldott szüz Anyánk,
Üdvözlünk égi Patrónánk,
Rózsák legszebb rózsája,
Olvasnak királynéja.
7. **Hallgasd meg könyörgésünket,**
Szűz Anyánk, köszöntésünket;
Szent olvasóddal áldunk,
Neked hiven szolgálunk.
Míg e siralom volgyében,
Élő rózsás kis kertedben
Védszárnyad alatt élünk,
Tiszta szivből dicsérünk.
8. **Majd ha hullnak leveléi,**
Kis kerted élő rózsái:
Ne hadd szélnek hordani,
Sátán kezébe esni.
Az ítélet nagy napjára,
Állits szent Fiad jobbjára,
Hogy mennyben egy bokorban
Veled legyünk szüz Anya! Amen.

B1868.2
Öt istenes ének a boldogs. Szűz Máriához.
Budán 1868. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 176 × 112 mm, 4f.
Litográfia. 64 × 50 mm
1. Első. A boldogságos Szűz Máriához. „Égi szűz virág!”; 2. Második. Szeplőtelen boldogságos Szűz fogantatásáról. „Oh Mária ékes Rózsa!”; 3. Harmadik. Búcsúzó énekek. Nóta: „Oh egeknek királynéja” szerint. „Köszöntünk oh Szűz Mária”; 4. Negyedik. „Isten hozzád oh Mária!”; 5. Kisasszony napjára szűz Máriához a szent Olvasótársulat éneke. Nóta: Téged Isten magasságba, sat. „Téged jöttünk köszönteni”

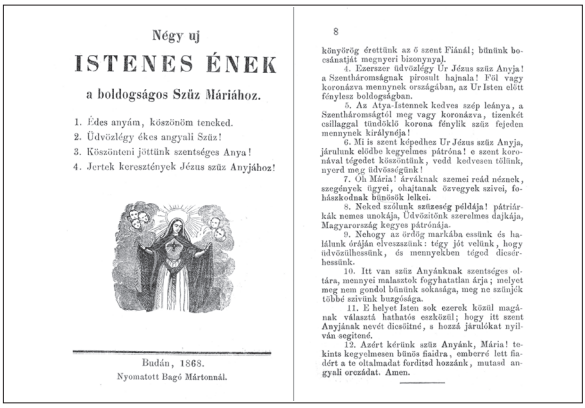

Négy uj

ISTENES ÉNEK

a boldogságos Szűz Máriához.

1. Édes anyám, köszönöm tenecked.
2. Üdvözlégy édes angyali Szűz!
3. Köszönteni jöttünk szentséges Anya!
4. Jertek keresztények Jézus szűz Anyjához!

Budán, 1868.
Nyomatott Bagó Mártonnál.

8

könyörög érettünk az ő szent Fiánál; bűnünk bocsánatját megnyeri hizonyával.

4. Ezerszer üdvözlégy Úr Jézus szűz Anyja! a Szentháromságnak pirosult hajnala! Föl vagy koronázva mennynek országában, az Ur Isten előtt fénylesz boldogságban.

5. Az Atya-Istennek kedves szép leánya, a Szentháromságtól meg vagy koronázva, tizenkét csillaggal tündöklő korona fénylik szűz fejeden mennynek királynéja!

6. Mi is szent képedhez Ur Jézus szűz Anyja, járulunk előtte kegyelmes pátrónánk! e szent koronával tégedet köszöntünk, vedd kedvesen tőlünk, nyerd meg üdvösségünk!

7. Óh Mária! árváknak szemei reád néznek, szegények ügyei, ohajtanak özvegyek szívei, fohászkodnak bűnösök lelkei.

8. Neked szőlunk szüzeség példája! pátriárkák nemes unokája, Üdvözítőnk szerelmes dajkája, Magyarország kegyes pátrónája.

9. Nehogy az ördög markába essünk és halálunk órájan elveszszünk: tégy jót velünk, hogy üdvözülhessünk, és mennyekben tégod dicsérhessünk.

10. Itt van szűz Anyánknak szentséges oltára, mennyei malasztok fogyhatatlan árja; melyet meg nem gondol bűnök sokasága, meg ne szünjék többé szívünk buzgósága.

11. E helyet Isten sok ezerek közül magának választá hathatós eszközül; hogy itt szent Anyjának nevét dicsőítné, a hozzá járulókat nyilván segítené.

12. Azért kérünk szűz Anyánk, Mária! tekints kegyelmesen bűnös fiadra, emberré lett fiadért a te oltalmadat fordítsd hozzánk, mutasd angyali orczádat. Amen.

B1868.3
Négy uj istenes ének a boldogságos Szűz Máriához.
Budán, 1868. Nyomatott Bagó Mártonnál. 174 × 113 mm, 4f.
Litográfia. 45 × 50 mm
1. Első ének. (Nóta: Ki az egek felségében lakol.) „Édes anyám köszönöm teneked”; 2. Második ének. (Saját nótája van.) „Üdvözlégy édes angyali Szűz!”; 3. Harmadik ének. Nagy boldog Asszony napjára, Mária mennybemenetelére. Nóta: Üdvözlégy óh tisztaságos Mária! „Köszönteni jöttünk szentséges Anya”; 4. Negyedik ének. Nóta: Gyuladozik szivem. „Jertek keresztények Jézus szűz Anyjához”

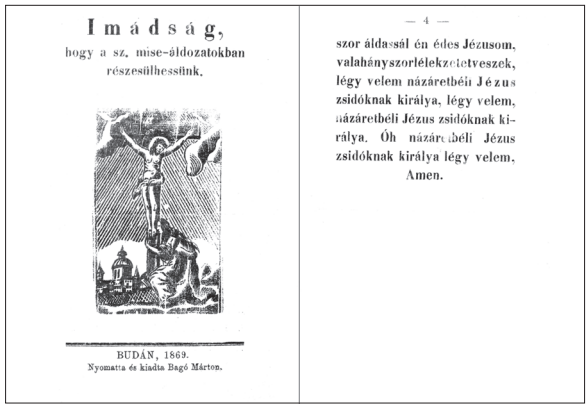

Imádság,

hogy a sz. mise-áldozatokban részesülhessünk.

BUDÁN, 1869.
Nyomatta és kiadta Bagó Márton.

— 4 —

szor áldassál én édes Jézusom, valahányszorlélekzetetveszek, légy velem názáretbéli Jézus zsidóknak királya, légy velem, názáretbéli Jézus zsidóknak királya. Óh názáretbéli Jézus zsidóknak királya légy velem, Amen.

B1869.1
Imádság, hogy a sz. mise-áldozatokban részesülhessünk.
Budán, 1869. Nyomatta és kiadta Bagó Márton. 179 × 113 mm, 2f.
Fametszet. 83 × 53 mm
1. Imádság, hogy a sz. mise-áldozatokban részesülhessünk. „Óh én édességes Jézusom!”

Ein sehr kräftiger

Segen und Gebet,

zur Verehrung

der

heiligen drei Könige.

Ofen, 1869.

Druck und Verlag von M. Bagó.

starken Hand. Gott dem Vater ergebe ich mich; Gott dem Sohne empfehle ich mich; in Gott den heiligen Geist versenke ich mich. Die heiligste hochgelobte Dreifaltigkeit sei oder mir; Jesus, Maria, Josef seid vor mir; Kasper, Melchior, Balthasar seid hinter mir, jetzt und zu aller Zeit, bis ich komme zu der ewigen Freud und Seligkeit: dazu helfe mir Herr Jesus, Amen.

B1869.2
Ein sehr kräftiger Segen und Gebet, zur Verehrung der heiligen drei Könige.
Ofen, 1869. Druck und Verlag von M. Bagó. 166 × 97 mm, 2f.
Fametszet. 59 × 72 mm
1. „Heute stehe ich auf”

Ein schönes Gebet

zu Maria,

Mutter der Verlassenen.

Ofen, 1869.

Druck und Verlag von M. Bagó.

ansehen. Verlaß mich nicht, wenn meine schwachen Hände um Hilfe sich gegen dir nicht mehr erheben können. Verlaß mich nicht, wenn der bittere Tod mir das Herz zerbrechen wird. Verlaß mich nicht, wenn meine arme Seele voller Schrecken zitternd vor dem strengen Richter Jesu Christo erscheinen wird. O Maria, du liebreichste Jungfrau! du einzige Hoffnung der armen Sünder, du Freund der Betrübten und Kleinmüthigen; du Trost der Sterbenden: Verlaß mich nicht, damit ich durch deine Vorbitte auf die rechte Seite gestellt werde; und also meine arme Seele in der himmlischen Glorie sich mit dir und allen Auserwählten ohne End erfreuen möge. Amen.

Wer Mariam auf Erden liebt,
Der wird nicht traurig noch betrübt.
℣. Bitt für uns o heil. Gottesgebärerin.
℟. Auf daß wir theilhaftig werden der Verheissungen Christi.

B1869.3
Ein schönes Gebet zu Maria, Mutter der Verlassenen.
Ofen, 1869. Druck und Verlag von M. Bagó. 167 × 98 mm, 2f.
Fametszet. 72 × 48 mm
1. Gebet. „O du allerseligste und liebreicheste”

Ein schönes Gebet

zu Maria,

Mutter der Verlassenen.

Ofen, 1869.

Druck und Verlag von M. Bagó.

ansehen. Verlaß mich nicht, wenn meine schwachen Hände um Hilfe sich gegen dir nicht mehr erheben können. Verlaß mich nicht, wenn der bittere Tod mir das Herz zerbrechen wird. Verlaß mich nicht, wenn meine arme Seele voller Schrecken zitternd vor dem strengen Richter Jesu Christo erscheinen wird. O Maria, du liebreichste Jungfrau! du einzige Hoffnung der armen Sünder, du Freund der Betrübten und Kleinmüthigen; du Trost der Sterbenden: Verlaß mich nicht, damit ich durch deine Vorbitte auf die rechte Seite gestellt werde; und also meine arme Seele in der himmlischen Glorie sich mit dir und allen Auserwählten ohne End erfreuen möge. Amen.

Wer Mariam auf Erden liebt,
Der wird nicht traurig noch betrübt.
℣. Bitt für uns o heil. Gottesgebärerin.
℟. Auf daß wir theilhaftig werden der Verheissungen Christi.

B1869.4
Ein schönes Gebet zu Maria, Mutter der Verlassenen.
Ofen, 1869. Druck und Verlag von M. Bagó. 165 × 99 mm, 2f.
Fametszet. 72 × 48 mm
1. Gebet. „O du allerseligste und liebreicheste”

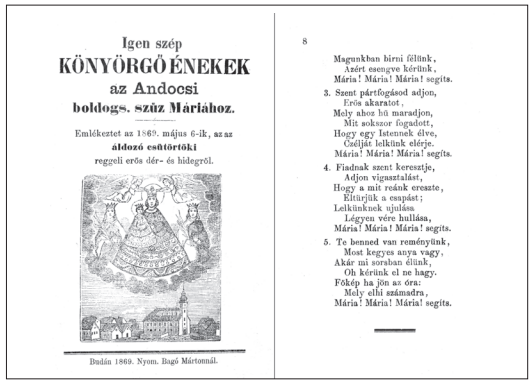

Igen szép
KÖNYÖRGŐ ÉNEKEK
az Andocsi
boldogs. szüz Máriához.

Emlékeztet az 1869. május 6-ik, az az
áldozó csütörtöki
reggeli erős dér- és hidegről.

Budán 1869. Nyom. Bagó Mártonnál.

8

Magunkban bírni félünk,
Azért esengve kérünk,
Mária! Mária! Mária! segits.

3. Szent pártfogásod adjon,
Erös akaratot,
Mely ahoz bir maradjon,
Mit sokszor fogadott,
Hogy egy Istennek élve,
Czélját lelkünk elérje.
Mária! Mária! Mária! segits.

4. Fiadnak szent keresztje,
Adjon vigasztalást,
Hogy a mit reánk ereszte,
Eltürjük a csapást;
Lelkünknek ujulása,
Légyen vére hullása,
Mária! Mária! Mária! segits.

5. Te bonned van reménynk,
Most kegyes anya vagy,
Akár mi sorsban élünk,
Oh kérünk el ne hagy.
Fökép ha jön az óra:
Mely elhi számadra,
Mária! Mária! Mária! segits.

B1869.5

Igen szép könyörgő énekek az Andocsi boldogs. szűz Máriához. Emlékeztet az 1869. május 6-ik, az az áldozó csütörtöki reggeli erős dér- és hidegről.

Budán 1869. Nyom. Bagó Mártonnál. 178 × 108 mm, 4f.

Litográfia. 74 × 62 mm

1. Első. Nótája: Előtted szűz anyám leborulok. „Rebegő nyelvemet felemelem"; 2. Második. Mind a háromnak nótája: Ujuljon meg lelkünk e mai napon. „Keseredett szivek ide jőjetek"; 3. Harmadik. „Eljött már órája bucsuzásomnak"; 4. Negyedik. A boldogságos szűz Máriához. „Oh életünk reménye"

Kräftige
Gebete
für die
tägliche Andacht.

Wer dieselben mit frommer Hingebung verrichtet, erlangt von Gott dem Allmächtigen und der Mutter Gottes große Gnaden, und er findet Trost und Erleichterung in allen seinen Betrübnissen und Leiden, so wie er auch vor allem Unglück, Uebeln und Krankheiten ꝛc. geschützt sein wird.

Bildniß unserer lieben Frau.

Ofen, 1869.
Druck und Verlag von M. Bagó.

16

jus Christus Gottes Sohn! Da die Jungfrau Maria zu Bethlehem auf dem Berge eingeschlafen war, kam zu ihr der Sohn Gottes, ihr lieber Engel und sprach: Meine allerliebste Mutter! schläfest oder wachest du? Sie sprach: Ich habe geschlafen, und Du hast mich erweckt, und hat mir schrecklich geträumt. Ich habe gesehen, als wärest Du im Garten gefangen, mit Stricken gebunden, vom Kaiphas zum Pilatus, vom Pilatus zum Herodes geführet worden, daß sie Dein heiliges Haupt geschlagen, mit Dornen gekrönet, und aus dem Richthaus geführet, das Kreuz auf Deine heilige Achsel gelegt, auf der Stätt auf einen hohen Berg geführet, ans Kreuz geschlagen haben, so doch, daß ich Dich nicht habe erreichen können; Deine heilige Seite wurde durchstochen, daraus Blut und Wasser geflossen und auf mich getröpfelt hat. Darnach Dich abgenommen und also gekreuzigt in meine Hände wie einen Todten gelegt und begraben, so daß mir aus großem Schmerz das Herz hätte zerspringen mögen. Jesus sprach zu ihr: Meine allerliebste Mutter! es ist dir ein wahrhafter Traum vorgekommen. Wer diesen Traum gedenken oder bei sich tragen wird, der wird vor allen bösen Sachen befreit sein; er wird nicht jählings sterben, auch nicht ohne Empfangung des heiligen Sakraments aus dieser Welt scheiden. Ich und die Mutter werden bei seinem letzten Ende sein und seine Seele in das Himmelreich einführen. Amen.

B1869.6

Kräftige Gebete für die tägliche Andacht.

Ofen, 1869. Druck und Verlag von M. Bagó. 181 × 116 mm, 8f.

Litográfia. 64 × 50 mm

1. „Wer dieselben mit frommer Hingebung verrichtet"; 2. Morgen-Gebet. „Mein Gott, alle meine Roth"; 3. Segen und Gebet. „Heute stehe ich auf"; 4. Zu Gott. „O Gott! Sei mir armen"; 5. Gebet zur Mutter Gottes in der Roth. „Gott Vater vom Himmel"; 6. Zur Mutter Gottes. „O Maria! Du allerheiligste"; 7. Jesus, Maria, Josef und Anna. „Herr Jesu Christe! Du Sohn des lebendigen"; 8. Zu Maria Hilf. „Du kommst eben recht zu mir"; 9. Andächtiges Gebet zum heiligen Johann von Nepomuk. „Zu Dir, Beschützer der Ehren"; 10. Zu Gott neun Täge in der Roth zu beten. Das erste Gebet.; 11. Beschluß. Gebet zu der allerseligsten Mutter Gottes Maria. „O allerbetrübteste Mutter"; 12. Zutrauen auf Gott. „Mein Gott und Herr!"; 13. Abend-Segen. „Der Friede unsers Herrn Jesu Christi!"; 14. Unserer lieben Frau Traum. „Im Namen Gottes des Vaters, des Sohnes"

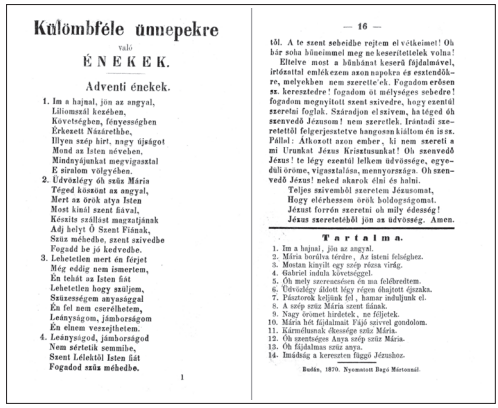

Különbféle ünnepekre
való
ÉNEKEK.

Adventi énekek.

1. Im a hajnal, jön az angyal,
Liliomszál kezében,
Követséghen, fényességhen
Érkezett Názáréthbe,
Illyen szép hirt, nagy újságot
Mond az Isten névében,
Mindnyájunkat megvigasztal
E siralom völgyében.
2. Üdvözlégy ó szűz Mária
Téged köszönt az angyal,
Mert az örök atya Isten
Most kinál szent fiával,
Készits szállást magzatjának
Adj helyt Ő Szent Fiának,
Szűz méhedbe, szent szivedbe
Fogadd be jó kedvedbe.
3. Lehetetlen mert én férjet
Még eddig nem ismertem,
Én tehát az Isten fiát
Lehetetlen hogy szüljem,
Szüzességem anyasággal
Én fel nem cserélhetem,
Leányságom, jámborságom
Én ehezm veszejthetem.
4. Leányságod, jámborságod
Nem sértetik semmibe,
Szent Lélektől Isten fiát
Fogadod szűz méhedbe.

1

— 16 —

tól. A te szent sebeidbe rejtem el vétkeimet! Oh bár soha hűtelenmel meg ne keserítettelek volna!
Eltelve most a bűnbánat keserű fájdalmával, irtózattal emlékezem azon napokra és esztendőkre, melyekben nem szerette'ek. Fogadom erősen az. kereszledre! fogadom öt mélységes sebedre! fogadom megnyitott szent szivedre, hogy ezentúl szeretni foglak. Szárazdjon el szívem, ha téged óh szenvedő Jézusom! nem szeretlek. Irántadi szeretetből felgerjesztetve hangosan kiáltom én is ez. Pállal: Átkozott azon ember, ki nem szereti a mi Urunkat Jézus Krisztusunkat! Oh szenvedő Jézus! te légy ezentúl lelkem üdvössége, egyedüli öröme, vigasztalása, mennyország. Oh szenvedő Jézus! neked akarok élni és halni.
Teljes szivemből szeretem Jézusomat,
Hogy eléréhessem örök boldogságomat.
Jézust forrón szeretni oh mily édesség!
Jézus szeretetéből jön az üdvösség. Amen.

Tartalma.

1. Im a hajnal, jön az angyal.
2. Mária borúlva térdre, Az Istení felséghez.
3. Mostan kinyilt egy szép rózsavirág.
4. Gabriel indula követséggel.
5. Oh mely szerencsésen én ma felébredtem.
6. Üdvözlégy áldott légy régen óhajtott újszaka.
7. Pásztorok keljünk fel, hamar induljunk el.
8. A szép szűz Mária szent fiának.
9. Nagy örömet hirdetek, ne féljetek.
10. Mária hét fájdalmait Fájó szivvel gondolom.
11. Kármélusnak ékessége szüz Mária.
12. Oh szentséges Anya szép szüz Mária.
13. Oh fájdalmas szüz anya.
14. Imádság a kereszten függő Jézushoz.

Budán, 1870. Nyomatott Bagó Mártonnál.

B1870.1
Különbféle ünnepekre való énekek.
Budán, 1870. Nyomatott Bagó Mártonnál. 187 × 120 mm, 8f.
Nincs illusztráció
1. Adventi énekek. „Im a hajnal”; 2. Második. „Mária borúlva térdre”; 3. Harmadik. „Mostan kinyilt egy szép rózsavirág”; 4. Negyedik. „Gabriel indula követséggel”; 5. Karácsonyi Énekek. Ötödik. „Óh mely szerencsésen én ma felébredtem”; 6. Hatodik. „Üdvözlégy áldott legy”; 7. Hetedik. „Pásztorok keljünk fel”; 8. Nyolczadik. „A szép szűz Mária szent fiának”; 9. Kilenczedik. „Nagy örömet hirdetek, ne féljetek”; 10. Tizedik. A fájdalmas sz. Máriához. Dallama: Oh! én szegény bűnös lélek, örök halálnak fia. „Mária hét fájdalmait”; 11. Tizenegyedik. A szűz Máriához. Mint: „Keljetek fel boldog lelkek.” „Kármélusnak ékesége szüz Mária”; 12. Tizenkettedik. A Boldogságos szűz Mária Skapuláré királynéjához. Ária: „Üdvözlégy a Krisztus” stb. „Óh Szentséges Anya szép Szüz Mária”; 13. Tizenharmadik. A fájdalmas szüz Máriához. Ária: „Jézus szenvedései.” stb. „Oh fájdalmas Szüz anya”; 14. Tizennegyedik. „Imádság a kereszten függő Jézushoz.” „Epesztő keserűséggel tekintek fel hozzád”

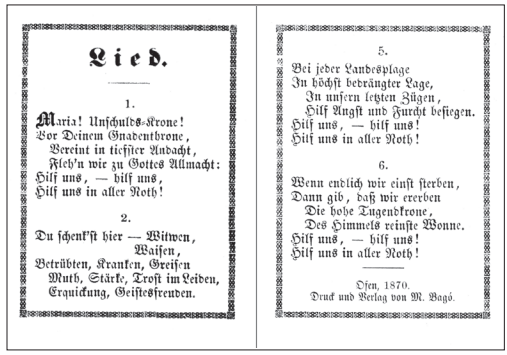

Lied.

1.

Maria! Unschulds-Krone!
Vor Deinem Gnadenthrone,
Vereint in tiefster Andacht,
Fleh'n wir zu Gottes Allmacht:
Hilf uns, — hilf uns,
Hilf uns in aller Noth!

2.

Du schenkst hier — Witwen,
Waisen,
Betrübten, Kranken, Greisen
Muth, Stärke, Trost im Leiden,
Erquickung, Geistesfreuden.

5.

Bei jeder Landesplage
In höchst bedrängter Lage,
In unsern letzten Zügen,
Hilf Angst und Furcht besiegen.
Hilf uns, — hilf uns!
Hilf uns in aller Noth!

6.

Wenn endlich wir einst sterben,
Dann gib, daß wir ererben
Die hohe Tugendkrone,
Des Himmels reinste Wonne.
Hilf uns, — hilf uns!
Hilf uns in aller Noth!

Ofen, 1870.
Druck und Verlag von M. Bagó.

B1870.2
Lied.
Ofen, 1870. Druck und Verlag von M. Bagó. 117 × 88 mm, 2f.
Nincs illusztráció
1. „Maria! Unschulds-Krone!”

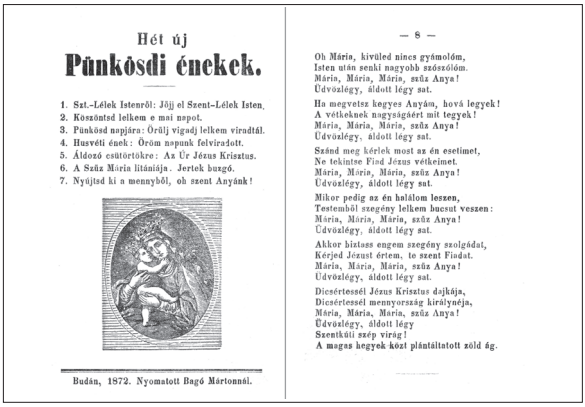

Hét új
Pünkösdi énekek.

1. Szt.-Lélek Istenről: Jöjj el Szent-Lélek Isten.
2. Köszöntsd lelkem e mai napot.
3. Pünkösd napjára: Örülj vigadj lelkem viradtál.
4. Husvéti ének: Öröm napunk felviradott.
5. Áldozó csütörtökre: Az Úr Jézus Krisztus.
6. A Szűz Mária litániája. Jertek buzgó.
7. Nyújtsd ki a mennyből, oh szent Anyánk!

Budán, 1872. Nyomatott Bagó Mártonnál.

— 8 —

Oh Mária, kivüled nincs gyámolom,
Isten után senki nagyobb szószólóm.
Mária, Mária, Mária, szűz Anya!
Üdvözlégy, áldott légy sat.

Ha megvetsz kegyes Anyám, hová legyek!
A vétkeknek nagyságáért mit tegyek!
Mária, Mária, Mária, szűz Anya!
Üdvözlégy, áldott légy sat.

Szánd meg kérlek most az én esetimet,
Ne tekintse Fiad Jézus vétkeimet.
Mária, Mária, Mária, szűz Anya!
Üdvözlégy, áldott légy sat.

Mikor pedig az én halálom leszen,
Testemből szegény lelkem bucsut veszen:
Mária, Mária, Mária, szűz Anya!
Üdvözlégy, áldott légy sat.

Akkor bistos engem szegény szolgádat,
Kérjed Jézust értem, te szent Fiadat.
Mária, Mária, Mária, szűz Anya!
Üdvözlégy, áldott légy sat.

Dicsértessél Jézus Krisztus dojkája,
Dicsértessél mennyország királynéja,
Mária, Mária, Mária, szűz Anya!
Üdvözlégy, áldott légy
Szentkúti szép virág!
A magas hegyek közt plántáltatott zöld ág.

B1872.1

Hét új Pünkösdi énekek.

Budán, 1872. Nyomatott Bagó Mártonnál. 174 × 112 mm, 4f.

Litográfia. 64 × 50 mm

1. Első. A Szent-Lélek Istenről. „Jöjj el Szent-Lélek Isten!"; 2. Második. „Köszöntsd lelkem e mai napot"; 3. Harmadik. Pünkösd napjára. Dallama. Szentháromságnak az stb. Örülj vigadj lelkem viradtál szép napra"; 4. Negyedik. Husvéti ének. „Öröm napunk felviradott, mert Krisztus feltámadott"; 5. Ötödik. Áldozó csütörtökre. Dallama. Örvendnek az egek. „Az Úr Jézus Krisztus mennyekbe felméne!"; 6. Hatodik. A Szűz Mária litániája. Dallam. Bemegyek szent templomodba. „Jertek buzgó keresztények Máriát köszönteni"; 7. Hetedik. „Nyújtsd ki mennyből, oh szent Anyánk! kezedet"

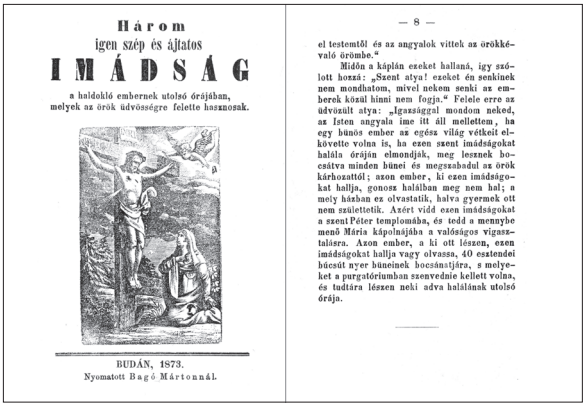

Három
igen szép és ájtatos
IMÁDSÁG
a haldokló embernek utolsó órájában,
melyek az örök üdvösségre felette hasznosak.

BUDÁN, 1873.
Nyomatott Bagó Mártonnál.

— 8 —

el testemtől és az angyalok vittek az örökkévaló örömbe."

Midőn a káplán ezeket hallaná, igy szólott hozzá: „Szent atya! ezeket én senkinek nem mondhatom, mivel nekem senki az emberek közül hinni nem fogja." Felele erre az üdvözült atya: „Igazságról mondom neked, az Isten angyala ime itt áll mellettem, ha egy bünös ember az egész világ vétkeit elkövette volna is, ha ezen szent imádságokat halálu órájún elmondják, meg lesznek bocsátva minden bünei és megszabadul az örök kárhozattól; azon ember, ki ezen imádságokat hallja, gonosz halálban meg nem hal; a mely házban ez olvastatik, halva gyermek ott nem születtetik. Azért vidd ezen imádságokat a szent Péter templomába, és tedd a mennybe menő Mária kápolnájába a valóságos vigasztalásra. Azon ember, a ki ott lészen, ezen imádságokat hallja vagy olvassa, 40 esztendei bucsut nyer bünеinek bocsánatjára, s melyeket a purgatóriumban szenvednie kellett volna, és tudtára lészen neki adva halálának utolsó órája.

B1873.1

Három igen szép és ájtatos imádság a haldokló embernek utolsó órájában, melyek az örök üdvösségre felette hasznosak.

Budán, 1873. Nyomatott Bagó Mártonnál. 183 × 111 mm, 4f.

Litográfia. 90 × 58 mm

1. „Vala egy időben egy igen sok bünökkel terhelt római pápa"; 2. Első Imádság. „Ur Jézus Krisztus! Te Istennek kedvelt…"; 3. Második Imádság. „Ur Jézus Krisztus! Ki a keserves keresztfán"; 4. Harmadik Imádság. „Ur Jézus Krisztus! Te Isteni sz. jóság"; 5. „Ezalatt kimulván a halálban a pápa"

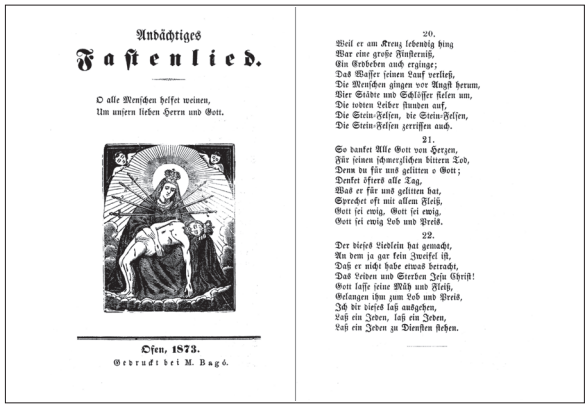

Andächtiges
Fastenlied.

O alle Menschen helfet weinen,
Um unsern lieben Herrn und Gott.

Ofen, 1873.
Gedruckt bei M. Bagó.

20.
Weil er am Kreuz lebendig hing
War eine große Finsternis,
Ein Erdbeben auch erginge;
Das Wasser seinen Lauf verließ,
Die Menschen gingen vor Angst herum,
Vier Städte und Schlösser fielen um,
Die todten Leiber funden auf,
Die Stein-Felsen, die Stein-Felsen,
Die Stein-Felsen zerrissen auch.

21.
So danket Alle Gott von Herzen,
Für seinen schmerzlichen bittern Tod,
Denn du für uns gelitten o Gott;
Denket öfters alle Tag,
Was er für uns gelitten hat,
Sprechet oft mit allem Fleiß,
Gott sei ewig, Gott sei ewig,
Gott sei ewig Lob und Preis.

22.
Der dieses Liedlein hat gemacht,
An dem ja gar kein Zweifel ist,
Daß er nicht habe etwas betracht,
Das Leiden und Sterben Jesu Christ!
Gott lasse seine Müh und Fleiß,
Gelangen ihm zum Lob und Preis,
Ich die dieses laß aufgehen,
Laß ein Jeden, laß ein Jeden,
Laß ein Jeden zu Diensten stehen.

B1873.2
Andächtiges Fastenlied.
Ofen, 1873. Gedruckt bei M. Bagó. 182 × 113 mm, 4f.
Litográfia. 75 × 58 mm
1. „O alle Menschen, helfet weinen” Felvágatlan példány

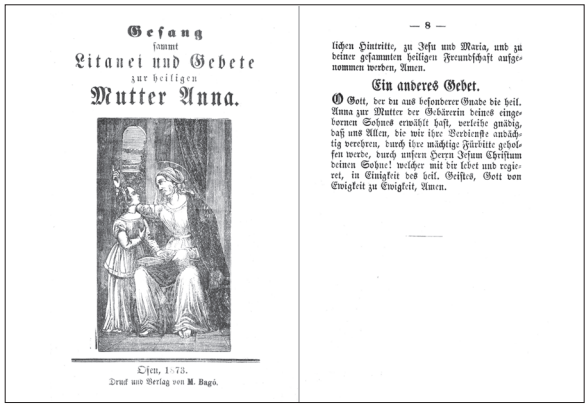

Gesang
sammt
Litanei und Gebete
zur heiligen
Mutter Anna.

Ofen, 1873.
Druck und Verlag von M. Bagó.

— 8 —

lichen Hintritte, zu Jesu und Maria, und zu deiner gesammten heiligen Freundschaft aufgenommen werden, Amen.

Ein anderes Gebet.

O Gott, der du aus besonderer Gnade die heil. Anna zur Mutter der Gebärerin deines eingebornen Sohnes erwählt hast, verleihe gnädig, daß uns Allen, die wir ihre Verdienste andächtig verehren, durch ihre mächtige Fürbitte geholfen werde, durch unsern Herrn Jesum Christum deinen Sohne! welcher mit dir lebet und regieret, in Einigkeit des heil. Geistes, Gott von Ewigkeit zu Ewigkeit, Amen.

B1873.3
Gesang sammt Litanei und Gebete zur heiligen Mutter Anna.
Ofen, 1873. Druck und Verlag von M. Bagó. 180 × 112 mm, 4f.
Litográfia. 100 × 57 mm
1. Im Tone: „Herr ich glaube.” „Mutter Anna mit Maria”; 2. Andächtiges Gebet zur heiligen Mutter Anna. „O heilige Anna, du Mutter”; 3. Litanei von der heiligen Mutter Anna. „Herr, erbarme dich unser!”; 4. Gebet. „O liebreiche Mutter”; 5. Ein anderes Gebet. „O Gott, der du aus besonderer Gnade”

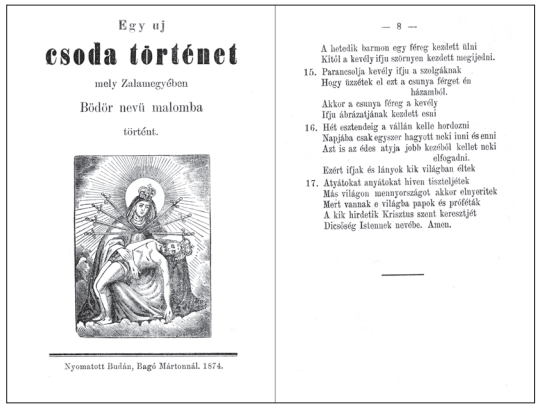

Egy uj

csoda történet

mely Zalamegyében

Bödör nevü malomba

történt.

Nyomatott Budán, Bagó Mártonnál. 1874.

— 8 —

A hetedik harmon egy féreg kezdett ülni
Kitől a kevély ifju szörnyen kezdett megijedni.
15. Parancsolja kevély ifju a szolgáknak
Hogy üzzétek el ezt a csunya férget én házamból.
Akkor a csunya féreg a kevély
Ifju ábrázatjának kezdett csuszni
16. Hét esztendeig a vállán kelle hordozni
Napjába csak egyszer hagyott neki inni és enni
Azt is az édes atyja jobb kezéből kellet neki elfogadni.
Ezért ifjak és lányok kik világban éltek
17. Atyátokat anyátokat hiven tisztoljétek
Más világon mennyországot akkor elnyeritek
Mert vannak e világba papok és próféták
A kik hirdetik Krisztus szent keresztjét
Dicsőség Istennek nevébe. Amen.

B1874.1
Egy uj csoda történet mely Zalamegyében Bödör nevü malomba történt.
Nyomatott Budán, Bagó Mártonnál. 1874. 180 × 113 mm, 4f.
Litográfia. 78 × 58 mm
1. Egy uj csoda történet „melyet egy Istenfélő ember, ki miután a malomban"; 2. Ének. Nóta: Jertek Máriának tisztelői sat. „Oh ember hallgasd meg"; 3. Ének. A boldogságos szüz Máriához. „Szentséges szüz Mária könyörögj érettünk"

Ein sehr kräftiger

Segen und Gebet,

zur Verehrung

der

heiligen drei Könige.

Ofen.
Gedruckt mit M. Bagó'schen Schriften.

ſtarken Hand. Gott dem Vaſter ergebe ich mich; Gott dem Sohſne empfehle ich mich; in Gott den heiligen Geiſt verſenke ich mich. Die heiligſte hochgelobte Dreifaltigkeit ſei ober mir; Jeſus, Maria, Joſeph ſeid vor mir; Kaſpar, Melchior, Balthaſar ſeid hinter mir, jetzt und zu aller Zeit, bis ich komme zu der ewigen Freud und Seligkeit: dazu helfe mir Herr Jeſus, Amen.

B18xx.1
Ein sehr kräftiger Segen und Gebet, zur Verehrung der heiligen drei Könige.
Ofen. Gedruckt mit M. Bagó'schen Schriften. 158 × 93 mm, 2f.
Fametszet. 57 × 71 mm
1. „Heute stehe ich auf"

Bagó Márton és fia

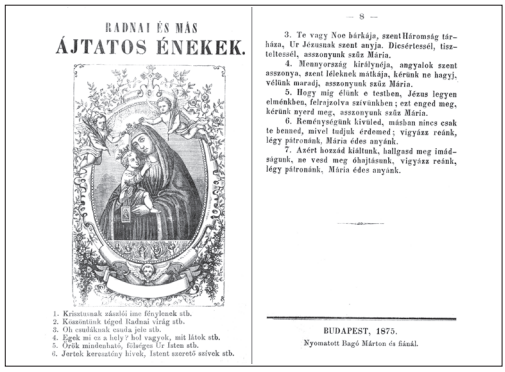

RADNAI ÉS MÁS

ÁJTATOS ÉNEKEK.

1. Krisztusnak zászlói ime fénylenek stb.
2. Köszöntünk téged Radnai virág stb.
3. Oh csudáknak csuda jele stb.
4. Egek mi ez a hely? hol vagyok, mit látok stb.
5. Örök mindenható, fölséges Úr Isten stb.
6. Jertek keresztény hívek, Istent szerető szívek stb.

— 8 —

3. Te vagy Noe bárkája, szent Háromság tárháza, Ur Jézusnak szent anyja. Dicsértessél, tiszteltessél, asszonyunk szűz Mária.

4. Mennyország királynője, angyalok szent asszonya, szent lélleknek mátkája, kérünk ne hagyj, vélünk maradj, asszonyunk szűz Mária.

5. Hogy míg élünk e testben, Jézus legyen elménkben, felrajzolva szívünkben; ezt enged meg, kérünk nyerd meg, asszonyunk szűz Mária.

6. Reménységünk kivüled, másban nincs csak te benned, mivel tudjuk érdemed; vigyázz reánk, légy pátronunk, Mária édes anyánk.

7. Azért hozzád kiáltunk, hallgasd meg imádságunk, ne vesd meg óhajtásunk, vigyázz reánk, légy pátronánk, Mária édes anyánk.

BUDAPEST, 1875.

Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

BF1875.1

Radnai és más ájtatos énekek.

Budapest, 1875. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 177 × 112 mm, 4f.

Litográfia. 116 × 73 mm

1. Első. Búcsú járó ének. „Krisztusnak zászlói ime fénylenek”; 2. Második. Radnai ének. „Köszöntünk téged Radnai virág”; 3. Harmadik. Ének szűz Máriához. Nota: Áldjad ember ez napot stb. „Oh csudáknak csuda jele, Radna hegyen”; 4. Negyedik. A Radnai templomban Máriát köszöntő ének. „Egek, mi ez a hely? hol vagyok”; 5. Ötödik. Az örök atya Istenhez fohászkodás. Nóta: Imádunk szent ostya stb. „Örök mindenható, fölséges Úr Isten”; 6. Hatodik. Más ének. „Jertek keresztény hívek”

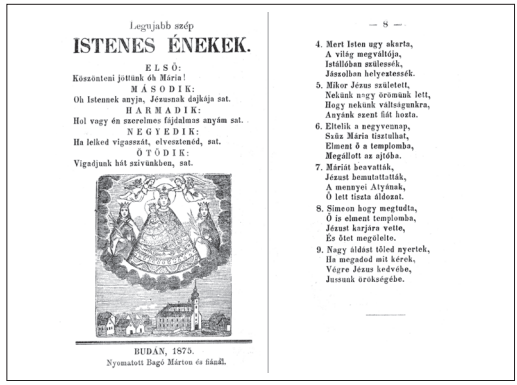

Legujabb szép

ISTENES ÉNEKEK.

ELSŐ:
Köszönteni jöttünk óh Mária!
MÁSODIK:
Oh Istennek anyja, Jézusnak dajkája sat.
HARMADIK:
Hol vagy én szerelmes fájdalmas anyám sat.
NEGYEDIK:
Ha lelked vigasszát, elvesztenéd, sat.
ÖTÖDIK:
Vigadjunk hát szivünkben, sat.

BUDAN, 1875.

Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

— 8 —

4. Mert Isten ugy akarta,
A világ megváltója,
Istállóban születnek,
Jászolban helyeztetnek.

5. Mikor Jézus született,
Nekünk nagy örömünk lett,
Hogy nekünk váltságunkra,
Anyánk szent fiát hozta.

6. Eltelik a negyvennap,
Szűz Mária tisztulhat,
Elmént ő a templomba,
Megállott az ajtóba.

7. Máriát hesvatták,
Jézust bemutatották,
A mennyei Atyának,
Ő lett tiszta áldozat.

8. Simeon hogy megtudta,
Ő is elment templomba,
Jézust karjára vette,
És ótet megölelte.

9. Nagy áldást tőled nyertek,
Ha megadod mit kérek,
Végre Jézus kedvébe,
Jussunk örökségébe.

BF1875.2

Legujabb szép istenes énekek.

Budán, 1875. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 178 × 109 mm, 4f.

Litográfia. 75 × 62 mm

1. Első. Az Andocsi szűz Anyánkhoz. „Köszönteni jöttünk óh Mária!”; 2. Második: A boldogságos szűztől elváláskori bucsú versei. Nóta: Már megyek a sirba. „Oh Istennek anyja”; 3. Harmadik: Nóta: Hol vagy én szerelmes Jézus Krisztus. „Hol vagy én szerelmes fájdalmas anyám”; 4. Negyedik: Nóta: Előtted szűz anyánk leborulok. „Ha lelked vigasszát, elvesztenéd”; 5. Ötödik. A kisded Jézusról. Nóta: Megindítom nyelvemet. „Vigadjunk hát szivünkben”

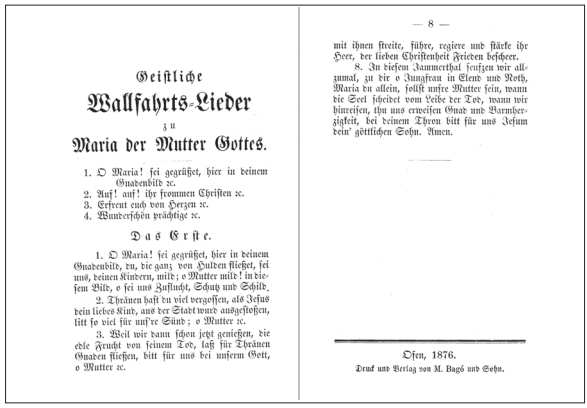

Geistliche

Wallfahrts-Lieder

zu

Maria der Mutter Gottes.

1. O Maria! sei gegrüßet, hier in deinem Gnadenbild ꝛc.
2. Auf! auf! ihr frommen Christen ꝛc.
3. Erfreut euch von Herzen ꝛc.
4. Wunderschön prächtige ꝛc.

Das Erste.

1. O Maria! sei gegrüßet, hier in deinem Gnadenbild, du, die ganz von Huldn fließet, sei uns, deinen Kindern, mild; o Mutter milk! in diesem Bild, o sei uns Zuflucht, Schutz und Schild.
2. Thränen hast du viel vergossen, als Jesus dein liebes Kind, aus der Stadt wurd ausgeschossen, litt so viel für unser Sünd; o Mutter ꝛc.
3. Weil wir dann schon jetzt genießen, die edle Frucht von seinem Tod, laß für Thränen Gnaden fließen, bitt für uns bei unserm Gott, o Mutter ꝛc.

— 8 —

mit ihnen streite, führe, regiere und stärke ihr Heer, der lieben Christenheit Frieden bescheer.

8. In diesem Jammerthal seufzen wir allzumal, zu dir o Jungfrau in Elend und Noth, Maria du allein, sollst unsre Mutter sein, wann die Seel scheidet vom Leibe der Tod, wann wir hinreisen, thu uns erweisen Gnad und Barmherzigkeit, bei deinem Thron bitt für uns Jesum dein' göttlichen Sohn. Amen.

Ofen, 1876.

Druck und Verlag von M. Bagó und Sohn.

BF1876.1

Geistliche Wallfahrts-Lieder zu Maria der Mutter Gottes.

Ofen, 1876. Druck und Verlag von M. Bagó und Sohn. 175 × 113 mm, 4f.

Nincs illusztráció

1. Das Erste. „1. O Maria! Sei gegrüßet"; 2. Das Zweite. „Auf! Auf! Ihr frommen Christen!"; 3. Das Dritte. „1. Erfreut euch von Herzen"; Das Vierte. „1. Wunderschön prächtige"

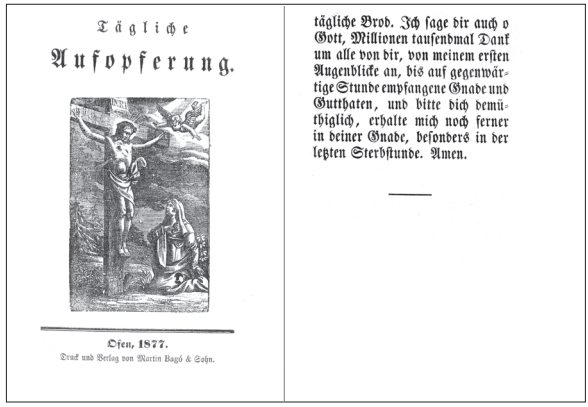

Tägliche

Aufopferung.

Ofen, 1877.

Druck und Verlag von Martin Bagó & Sohn.

tägliche Brod. Ich sage dir auch o Gott, Millionen tausendmal Dank um alle von dir, von meinem ersten Augenblicke an, bis auf gegenwärtige Stunde empfangene Gnade und Gutthaten, und bitte dich demüthiglich, erhalte mich noch ferner in deiner Gnade, besonders in der letzten Sterbstunde. Amen.

BF1877.1

Tägliche Aufopferung.

Ofen, 1877. Druck und Verlag von Martin Bagó & Sohn. 180 × 111 mm, 2f.

Litográfia. 90 × 58 mm

1. „O mein Gott und Herr! ich empfehle mich"

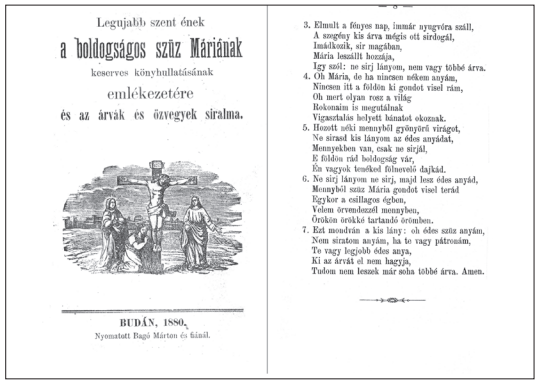

Legujabb szent ének
a boldogságos szüz Máriának
keserves könyhullatásának
emlékezetére
és az árvák és özvegyek siralma.

BUDÁN, 1880.
Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

3. Elmult a fényes nap, immár nyugvóra szállt,
A szegény kis árva mégis ott sirdogál,
Imádkozik, sír magában,
Mária leszállt hozzája,
Igy szól: ne sirj lányom, nem vagy többé árva.
4. Oh Mária, de ha nincsen nékem anyám,
Nincsen itt a földön ki gondot visel rám,
Oh mert olyan rosz a világ
Rokonaim is megutálnak
Vigasztalás helyett bánatot okoznak.
5. Hozott téki mennyből gyönyörü virágot,
Ne sirasd kis lányom az édes anyádat,
Mennyekben van, csak ne sirjál,
E földön rád boldogság vár,
Én vagyok teneked földnéli dajkád.
6. Ne sirj lányom ne sirj, majd lesz édes anyád,
Mennyből szüz Mária gondot visel terád
Egykor a csillagos égben,
Velem örvendezel mennyben,
Örökön örökké tartandó örömben.
7. Ezt mondván a kis lány: oh édes szüz anyám,
Nem siratom anyám, ha te vagy pátronám,
Te vagy legjobb édes anya,
Ki az árvát el nem hagyja,
Tudom nem leszek már soha többé árva. Amen.

BF1880.1

Legujabb szent ének a boldogságos szüz Máriának keserves könyhullatásának emlékezetére és az árvák és özvegyek siralma.

Budán, 1880. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 180 × 113 mm, 4f.

Litográfia. 51 × 80 mm

1. Ének a szent kereszthez. Nóta: Oh siralom, oh fájdalom. „Dicsértessél szent keresztfa"; 2. Havi boldogasszonyhoz. Dala: a mennyei szent városnak. „Üdvözlégy szép szüz Mária"; 3. Legujabb szent ének Krisztus koporsója felett. Dala: Ki az egek helységében lakol. „Dicsértessék Jézus koporsója"; 4. Árvák vigasztalója. Dallama: Ime hogy magzatja született a Szüznek. „Sir egy árva kis lány kint a temetőben"

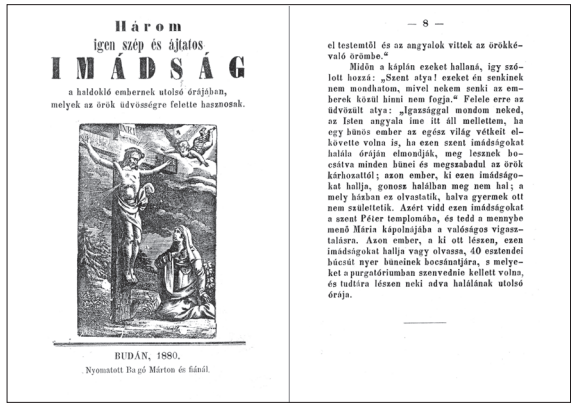

Három
igen szép és ájtatos
IMÁDSÁG
a haldokló embernek utolsó órájában,
melyek az örök üdvösségre felette hasznosak.

BUDÁN, 1880.
Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

— 8 —

el testemtől és az angyalok vittek az örökkévaló örömbe."

Midőn a kiplán ezeket hallaná, igy szólott hozzá: „Szent atya! ezeket én senkinek nem mondhatom, mivel nekem senki az emberek közül hinni nem fogja." Felele erre az üdvözült atya: „Igazsággal mondom neked, az Isten angyala ime itt áll mellettem, ha egy bünös ember az egész világ vétkeit elkövette volna is, ha ezen szent imádságokat halálu órájan elmondják, meg lesznek bocsátva minden bünei és megszabadul az örök kárhozattól; azon ember, ki ezen imádságokat hallja, gonosz halálban meg nem hal; a mely házban ez olvastatik, halva gyermek ott nem szuletetik. Azért vidd ezen imádságokat a szent Péter templomába, és tedd a mennyben menő Mária képolnájába a valóságos vigasztalásra. Azon ember, a ki ott lészen, ezen imádságokat hallja vagy olvassa, 40 esztendei bócsút nyer büneinek bocsánatjára, s melyeket a purgatóriumban szenvednie kellett volna, és tudtára lészen neki adva halálának utolsó órája.

BF1880.2

Három igen szép és ájtatos imádság a haldokló embernek utolsó órájában, melyek az örök üdvösségre felette hasznosak.

Budán, 1880. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 180 × 112 mm, 4f.

Litográfia. 90 × 58 mm

1. „Vala egy idóben egy igen sok bünökkel terhelt római pápa"; 2. Első Imádság. „Uram Jézus Krisztus! Te Istennek kedvelt…"; 3. Második Imádság. „Úr Jézus Krisztus! Ki a keserves keresztfán"; 4. Harmadik Imádság. „Ur Jézus Krisztus! Te Isteni sz. jóság"; 5. „Ezalatt kimulván a halálban a pápa"

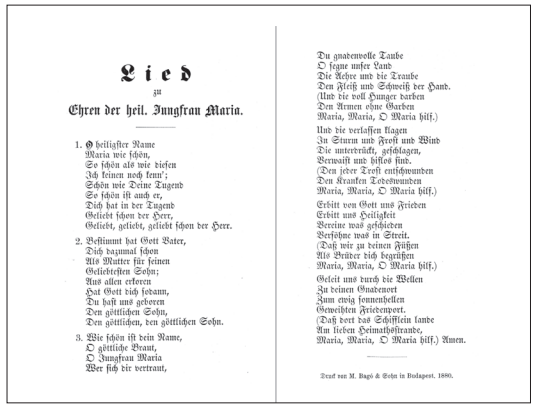

Lied
zu
Ehren der heil. Jungfrau Maria.

1. O heiligster Name
Maria wie schön,
So schön als wie diesen
Ich keinen noch kenn';
Schön wie Deine Tugend
So schön ist auch er,
Dich hat in der Tugend
Geliebt schon der Herr,
Geliebt, geliebt schon der Herr.

2. Bestimmt hat Gott Vater,
Dich dazumal schon
Als Mutter für seinen
Geliebtesten Sohn;
Aus allen erkoren
Hat Gott dich sodann,
Du hast uns geboren
Den göttlichen Sohn,
Den göttlichen, den göttlichen Sohn.

3. Wie schön ist dein Name,
O göttliche Braut,
O Jungfrau Maria
Wer sich dir vertraut,
Du gnadenvolle Taube
O segne unser Land
Die Rebye und die Traube
Den Fleiß und Schweiß der Hand.
(Und die voll Hunger darben
Den Armen ohne Garben
Maria, Maria, O Maria hilf.)

Und die verlassen klagen
In Sturm und Frost und Wind
Die unterdrückt, geschlagen,
Verwaist und hilflos sind.
(Den jeder Trost entschwunden
Den Kranken Todeswunden
Maria, Maria, O Maria hilf.)

Erbitt von Gott uns Frieden
Erbitt uns Heiligkeit
Vereine was geschieden
Versöhne was in Streit.
(Daß wir zu deinen Füßen
Als Brüder dich begrüßen
Maria, Maria, O Maria hilf.)

Geleit uns durch die Wellen
Zu deinen Gnadenort
Zum ewig sonnenhellen
Gewissten Friedenport.
(Daß dort das Schifflein lande
Am lieben Heimathsstrande,
Maria, Maria, O Maria hilf.) Amen.

Druck von M. Bagó & Sohn in Budapest. 1880.

BF1880.3
Lied zu Ehren der heil. Jungfrau Maria.
Druck von M. Bagó & Sohn in Budapest. 1880. 180 × 112 mm, 2f.
Nincs illusztráció
1. „1. O heiligster Name Maria wie schön"; 2. Marienlied zur Mai-Andacht. „Geleitet durch die Welle"

NÉGY UJ
ISTENES ÉNEK
a Szűz Máriához
kisasszony napjára és más napokra.

Budán 1881. Nyom. Bagó M. és fiánál.

6

hogy e földi élet után méltók legyünk a hivatalosok között részt venni menyegzőben, hathatós pártfogásod mellett, a mi urunk Jézus Krisztus által. Amen.

Más, ugyanazon napra.

Nóta: Mária! Mária! fényesebb csillagnál.

1. Mária! Mária!
Istennek kedvese, Te vagy szerelmese,
Választott jegyese; Mária!
Arkangyal Gábriel tisztelt követséggel
Édes köszöntéssel; Mária!
2. Mária! Mária!
Drága kegyelmedet, tudjuk érdemedet,
Áldjuk szent nevedet, Mária!
Szívünkbel dicsérünk, örömmel üdvözlünk,
Míg e földön élünk, Mária!
3. Mária! Mária!
Jézus szerelmébe, égi örömébe
Fogadj menyegzőbe, Mária!
Itt neked szolgálunk, hogy mennyben láthassunk,
Jézussal áldhassunk, Mária!
Menyországban lenni, ohajtunk szemlélni,
Veled örvendezni, Mária! Ámen.

Mutatjuk és Üdvözlégy Mária!

A hódolságos szűz Mária szent Olvasó- vagy Rózsatársulatának részére Januárius 23-ra, vagyis Boldogasszony eljegyzésére és Augustus 15-re, vagyis Boldogasszony menybevitele napjára készítette és ajánlotta a buzgó hivek lelki javára szűz Anyánk tiszteletére, egy érdemetlen szolgája.

BF1881.1
Négy uj istenes ének a Szűz Máriához kisasszony napjára és más napokra.
Budán 1881. Nyom. Bagó M. és fiánál. 172 × 108 mm, 4f.
Litográfia. 108 × 69 mm
1. Kisasszonynapra ének. Nóta: Örülj, vigadj tisztaságban megvirágzott. „Ma született egy kisasszony"; 2. Szűz Mária eljegyzésére és menybe vitelére. Nóta: Istennek sz. anyja! könyörögj sat. „Örvendnek az egek"; 3. Imádság Szűz Máriához. „Üdvözlégy szűzeknek szent Szűze!"; 4. Más, ugyanazon napra. Nóta: Mária! Mária! fényesebb csillagnál. „Mária! Mária! Istennek kedvese"; 5. Ének. Nóta: Jézus szenvedéséről. „Jertek keresztény hivek";
A lapok rossz sorrendben vannak fűzve: 1–2.pp., 7–8.pp., 3–6.pp.

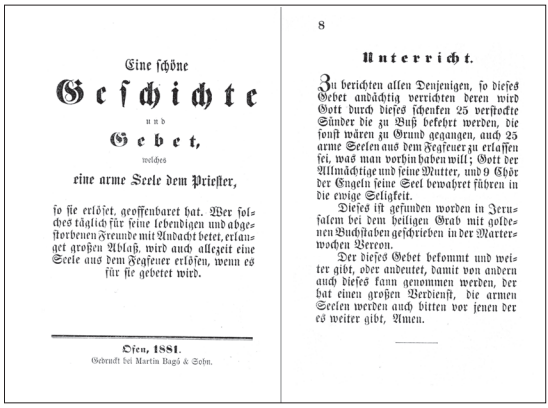

Eine schöne

Geſchichte

und

Gebet,

welches

eine arme Seele dem Prieſter,

ſo ſie erlöſet, geoffenbaret hat. Wer ſolches täglich für ſeine lebendigen und abgeſtorbenen Freunde mit Andacht betet, erlanget großen Ablaß, wird auch allezeit eine Seele aus dem Fegfeuer erlöſen, wenn es für ſie gebetet wird.

Ofen, 1881.

Gedruckt bei Martin Bagó & Sohn.

8

Unterricht.

Zu berichten allen Denjenigen, ſo dieſes Gebet andächtig verrichten deren wird Gott durch dieſes ſchenken 25 verſtockte Sünder die zu Buß bekehrt werden, die ſonſt wären zu Grund gegangen, auch 25 arme Seelen aus dem Fegfeuer zu erlaſſen ſei, was man vorhin haben will; Gott der Allmächtige und ſeine Mutter, und 9 Chör der Engeln ſeine Seel bewahret führen in die ewige Seligkeit.

Dieſes iſt gefunden worden in Jeruſalem bei dem heiligen Grab mit goldenen Buchſtaben geſchrieben in der Marterwochen Veroni.

Der dieſes Gebet bekommt und weiter gibt, oder andeutet, damit von andern auch dieſes kann genommen werden, der hat einen großen Verdienſt, die armen Seelen werden auch bitten vor jenen der es weiter gibt, Amen.

BF1881.2

Eine schöne Geschichte und Gebet, welches eine arme Seele dem Priester,

Ofen, 1881. Gedruckt bei Martin Bagó & Sohn. 182 × 117 mm, 4f.

Nincs illusztráció

1. „Es war einmal ein frommer Priester"; 2. Gebet. „O du mein allerliebster und süßester Herr Jesu Christe!"; 3. Gebet. bei der heil. Messe zu sprechen. „O allerheiligste Dreifaltigkeit!"; 4. Unterricht. „Zu berichten allen Denjenigen"

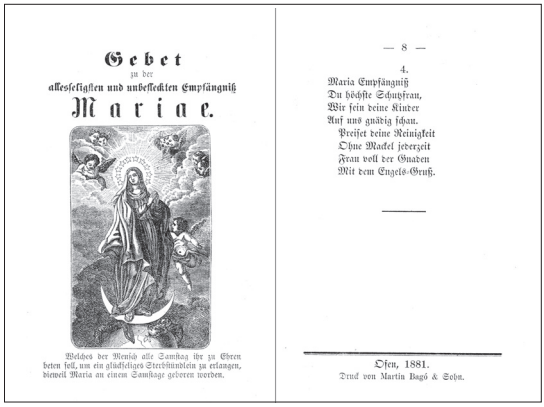

Gebet

zu der

allesſeligſten und unbefleckten Empfängniß

Mariae.

Welches der Mensch alle Samstag ihr zu Ehren beten ſoll, um ein glückſeliges Sterbſtündlein zu erlangen, dieweil Maria an einen Samstage geboren worden.

— 8 —

4.

Maria Empfängniß
Du höchſte Schutzfrau,
Wir ſein deine Kinder
Auf uns gnädig ſchau.
Preiſet deine Reinigkeit
Ohne Mackel jederzeit
Frau voll der Gnaden
Mit dem Engels-Gruß.

Ofen, 1881.

Druck von Martin Bagó & Sohn.

BF1881.3

Gebet zu der allesselicsten und unbefleckten Empfängniß Mariae.

Ofen, 1881. Druck von Martin Bagó & Sohn. 179 × 112 mm, 4f.

Litográfia. 93 × 58 mm

1. Gebet. „O du glorwürdigste, und in Ewigkeit"; 2. Der Engels-Gruß. „Ave Maria mit dem Engels-Gruß"

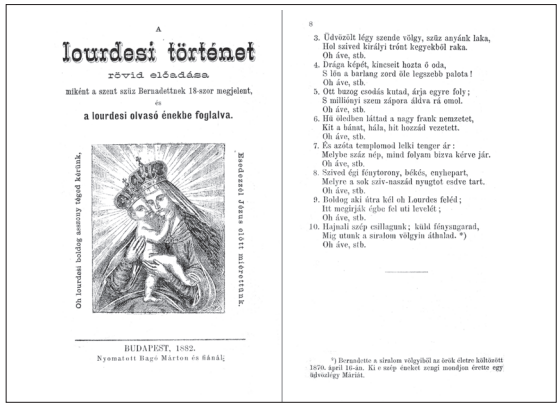

A

Lourdesi történet

rövid előadása

miként a szent szűz Bernadettnek 18-szor megjelent,

és

a lourdesi olvasó énekbe foglalva.

Oh lourdesi boldog asszony légyd kérünk, Bernadettel együtt esdjél üdvöt nékünk.

BUDAPEST, 1882.
Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

8

3. Üdvözölt légy szende völgy, szűz anyánk laka,
Hol szíved királyi trónt kegyekből raka.
Oh áve, stb.
4. Drága képét, kincseit hozta ő oda,
S lőn a bárlang ezred öle legszebb palota!
Oh áve, stb.
5. Ott buzog csodás kutad, árja egyre foly;
S milliónyi szem zápora áldva rá omol.
Oh áve, stb.
6. Hű öledben láttad a nagy frank nemzetet,
Kit a bánat, bűn, hit hozzád vezetett.
Oh áve, stb.
7. És azóta templomod lelki tenger ár:
Melybe száz nép, mind folyam bizva kérve jár.
Oh áve, stb.
8. Szíved égi fénytorony, békés, enyhepart,
Melyre a sok szív-naszád nyugtot esdve tart.
Oh áve, stb.
9. Boldog aki útra kél oh Lourdes felé!
Itt megírják égbe fel uti levelét;
Oh áve, stb.
10. Hajnali szép csillagunk; küld fénysugarad,
Míg utunk a siralom völgyin áthalad. *)
Oh áve, stb.

*) Bernadette a siralom völgyéből az örök életre költözött 1870. April 16-án. Ki e szép éneket zengi mondjon érette egy üdvözlégy Máriát.

BF1882.1

A lourdesi történet rövid előadása miként a szent szűz Bernadettnek 18-szor megjelent, és a lourdesi olvasó énekbe foglalva.

Budapest, 1882. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 176 × 113 mm, 4f.

Litográfia. 72 × 56 mm

1. Lourdes. „Déli Francziaország s a spanyol"; 2. A Mária-Lourdesi olvasó VI. tizedben. Melynek elmondása annyit tesz, mintha valaki az egész olvasót elmondaná. I. tized. „Szépen szól a kis harang"

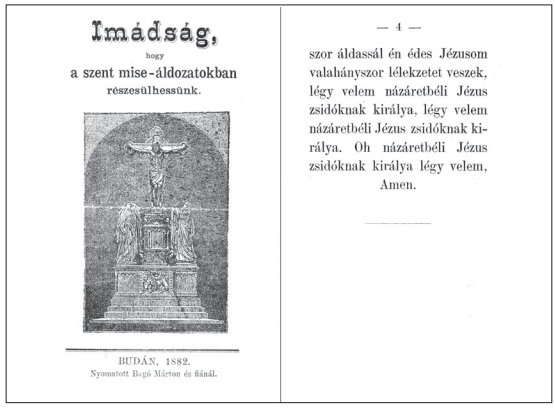

Imádság,

hogy

a szent mise-áldozatokban

részesülhessünk.

BUDÁN, 1882.
Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

— 4 —

szor áldassál én édes Jézusom valahányszor lélekzetet veszek, légy velem názáretbéli Jézus zsidóknak királya, légy velem názáretbéli Jézus zsidóknak királya. Oh názáretbéli Jézus zsidóknak királya légy velem, Amen.

BF1882.2

Imádság, hogy a szent mise-áldozatokban részesülhessünk.

Budán, 1882. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 172 × 107 mm, 2f.

Litográfia. 90 × 59 mm

1. Imádság, hogy a sz. mise-áldozatokban részesülhessünk. „Oh én édességes Jézusom! a te szent kezeidben"

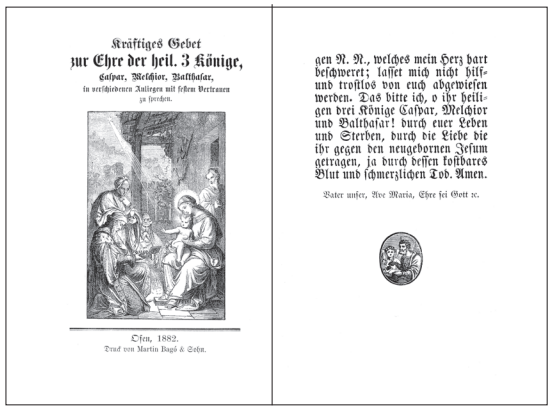
Kräftiges Gebet
zur Ehre der heil. 3 Könige,
Caspar, Melchior, Balthasar,
in verschiedenen Anliegen mit festem Vertrauen
zu sprechen.

Ofen, 1882.
Druck von Martin Bagó & Sohn.

gen N. N., welches mein Herz hart beschweret; lasset mich nicht hilf- und trostlos von euch abgewiesen werden. Das bitte ich, o ihr heiligen drei Könige Caspar, Melchior und Balthasar! durch euer Leben und Sterben, durch die Liebe die ihr gegen den neugebornen Jesum getragen, ja durch dessen kostbares Blut und schmerzlichen Tod. Amen.

Vater unser, Ave Maria, Ehre sei Gott ꝛc.

BF1882.3
Kräftiges Gebet zur Ehre der heil. 3 Könige, Caspar, Melchior, Balthasar,
Ofen, 1882. Druck von Martin Bagó & Sohn. 178 × 115 mm, 2f.
Litográfia. 100 × 66 mm
1. Gebet. „O ihr heiligen drei Könige Caspar, Melchior, Balthasar”

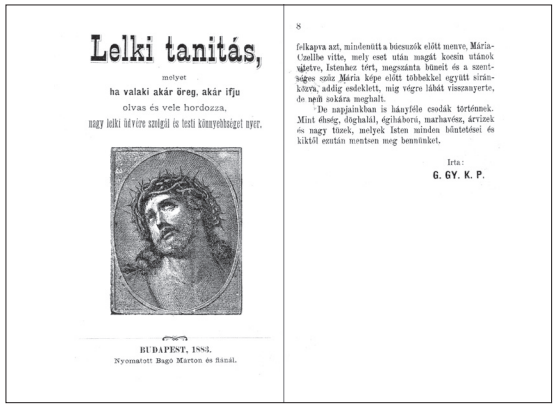
Lelki tanitás,

melyet

ha valaki akár öreg, akár ifju

olvas és vele hordozza,

nagy lelki üdvére szolgál és testi könnyebbséget nyer.

BUDAPEST, 1883.
Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

8

felkapva azt, mindenütt a búcsuzók előtt menve, Mária-Czellbe vitte, mely eset után magát kossin utánok sietve, Istenhez tért, megszánta bűneit és a szentséges szűz Mária képe előtt többekkel együtt síranközva, addig esdeklett, míg végre lábát visszanyerte, de nem sokára meghalt.

Do napjainkban is hasonféle esodák történnek. Mint éhség, döghalál, égiháború, marhavész, árvizek és nagy tüzek, melyek Isten minden büntetései és kiktől eztán mentsen meg bennünket.

Irta:
G. GY. K. P.

BF1883.1
Lelki tanitás, melyet ha valaki akár öreg, akár ifju olvas és vele hordozza, nagy lelki üdvére szolgál és testi könnyebbséget nyer. Irta: G. Gy. K. P.
Budapest, 1883. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 182 × 110 mm, 4f.
Litográfia. 74 × 57 mm
1. Szózat a búcsujárókhoz. „Dicsértessék Jézus és szűz Mária!”

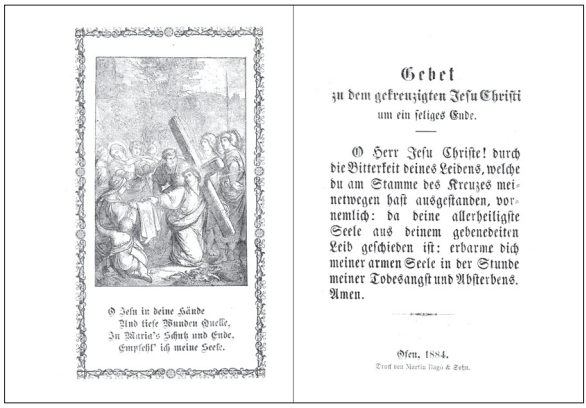

O Jesu in deine Hände
Aus tiefe Wunden Quelle,
In Maria's Schutz und Ende,
Empfehl' ich meine Seele.

Gebet
zu dem gekreuzigten Jesu Christi
um ein seliges Ende.

O Herr Jesu Christe! durch die Bitterkeit deines Leidens, welche du am Stamme des Kreuzes meinetwegen hast ausgestanden, vornemlich: da deine allerheiligste Seele aus deinem gebenedeiten Leib geschieden ist: erbarme dich meiner armen Seele in der Stunde meiner Todesangst und Absterbens. Amen.

Ofen, 1884.
Druck von Martin Bagó & Sohn.

BF1884.1
Ein schönes Gebet, wie sich ein jeder Christ alle Tage dem bitteren Leiden und Sterben Jesu Christi anempfehlen solle.
Ofen, 1884. Druck von Martin Bagó & Sohn. 180 × 113 mm, 2f.
Litográfia. 100 × 66 mm
1. „Sei gegrüßet, du edles gekröntes Haupt Christi!"; 2. Gebet zu dem gekreuzigten Jesu Christi um ein seliges Ende. „O Herr Jesu Christe!"

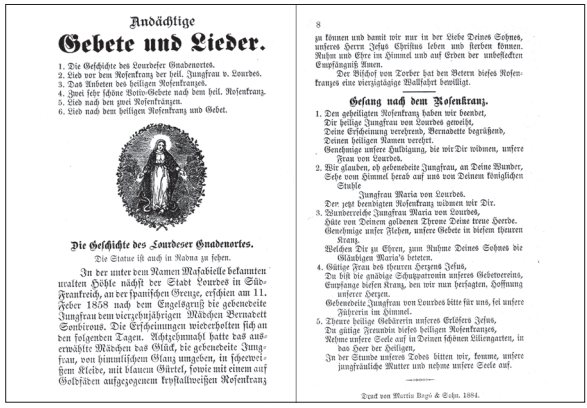

Andächtige
Gebete und Lieder.

1. Die Geschichte des Lourdeser Gnadenortes.
2. Lied vor dem Rosenkranz der heil. Jungfrau v. Lourdes.
3. Das Abbeten des heiligen Rosenkranzes.
4. Zwei sehr schöne Bettv-Gebete nach dem heil. Rosenkranz.
5. Lied nach den zwei Rosenkränzen.
6. Lied nach dem heiligen Rosenkranz und Gebet.

Die Geschichte des Lourdeser Gnadenortes.

Die Statue ist auch in Radna zu sehen.

In der unter dem Namen Masabielle bekannten uralten Höhle nächst der Stadt Lourdes in Süd-Frankreich, an der spanischen Grenze, erschien am 11. Feber 1858 nach dem Engelsgruß die gebenedeite Jungfrau dem vierzehnjährigen Mädchen Bernadett Sobirous. Die Erscheinungen wiederholten sich an den folgenden Tagen. Achtzehnmahl hatte das auserwählte Mädchen das Glück, die gebenedeite Jungfrau, von himmlischem Glanz umgeben, in schneeweißem Kleide, mit blauem Gürtel, sowie mit einem auf Goldfäden aufgezogenem krystallweißen Rosenkranz

zu können und damit wir nur in der Liebe Deines Sohnes, unseres Herrn Jesus Christus leben und sterben können. Ruhm und Ehre im Himmel und auf Erden der unbefleckten Empfängnis Amen.

Der Bischof von Torbet hat den Betern dieses Rosenkranzes eine viertägige Wallfahrt bewilligt.

Gesang nach dem Rosenkranz.

1. Den geheiligten Rosenkranz haben wir beendet,
Die heilige Jungfrau von Lourdes gemeint,
Deine Erscheinung verehrend, Bernadette begrüßend,
Deinen heiligen Namen verehrt.
Genehmige unsere Huldigung, die wir Dir widmen, unsere Frau von Lourdes.
2. Wir glauben, oh gebenedeite Jungfrau, an Deine Wunder,
Sehe vom Himmel herab auf uns von Deinen königlichen Stuhle
Jungfrau Maria von Lourdes.
Der jetzt beendigten Rosenkranz widmen wir Dir.
3. Wunderreiche Jungfrau Maria von Lourdes,
Hüte von Deinem goldenen Throne Deine treue Herde.
Genehmige unser Flehen, unsere Gebete in diesem theuren Kranz,
Welchen Dir zu Ehren, zum Ruhme Deines Sohnes die Gläubigen Maria's beten.
4. Gütige Frau des theuren Herzens Jesus,
Du bist die gnadige Schutzpatronin unseres Gebetvereins,
Empfange diesen Kranz, den wir nun hersagten, Hoffnung unserer Herzen.
Gebenedeite Jungfrau von Lourdes bitte für uns, sei unsere Führerin im Himmel.
5. Theure heilige Gebärerin unseres Erlösers Jesus,
Du gütige Freundin dieses heiligen Rosenkranzes,
Nehme unsere Seele auf in Deinen schönen Lilliengarten, in das Heer der Heiligen,
In der Stunde unseres Todes bitten wir, komme, unsere jungfräuliche Mutter und nehme unsere Seele auf.

Druck von Martin Bagó & Sohn. 1884.

BF1884.2
Andächtige Gebete und Lieder.
Druck von Martin Bagó & Sohn. 1884. 184 × 113 mm, 4f.
Litográfia. 44 × 38 mm
1. Die Geschichte des Lourdeser Gnadenortes. Die Statue ist auch in Radna zu sehen. „In der unter dem Namen Masabielle bekannten uralten Höhle"; 2. Lied vor dem Rosenkranz der heiligen Jungfrau von Lourdes. Im Tone: Zur treuen Anbetung des heil. Herzens Herrn Jesu. „1. Wir bieten, öffne unsere Lippen"; 3. Abbeten des heiligen Rosenkranzes. „Der zur Verherrlichung"; 4. Gebet nach dem heiligen Rosenkranz. „Oh Du theure heilige Jungfrau"; 5. Gesang nach dem Rosenkranz. „1. Den geheiligten Rosenkranz haben wir beendet"

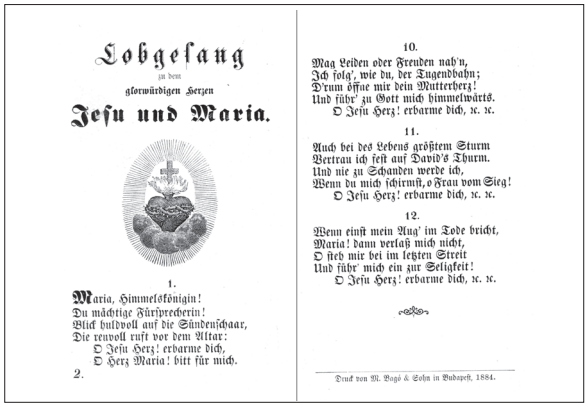

Lobgesang
zu dem
glorwürdigen Herzen
Jesu und Maria.

1.
Maria, Himmelskönigin!
Du mächtige Fürsprecherin!
Blick huldvoll auf die Sündenschaar,
Die reuvoll ruft vor dem Altar:
O Jesu Herz! erbarme dich,
O Herz Maria! bitt für mich.
2.

10.
Mag Leiden oder Freuden nah'n,
Ich folg', wie du, der Tugendbahn;
Drum öffne mir dein Mutterherz!
Und führ' zu Gott mich himmelwärts.
O Jesu Herz! erbarme dich, ꝛc. ꝛc.
11.
Auch bei des Lebens größtem Sturm
Vertrau ich fest auf David's Thurm.
Und nie zu Schanden werde ich,
Wenn du mich schirmst, o Frau vom Sieg!
O Jesu Herz! erbarme dich, ꝛc. ꝛc.
12.
Wenn einst mein Aug' im Tode bricht,
Maria! dann verlaß mich nicht,
O steh mir bei im letzten Streit
Und führ' mich ein zur Seligkeit!
O Jesu Herz! erbarme dich, ꝛc. ꝛc.

Druck von M. Bagó & Sohn in Budapest, 1884.

BF1884.3
Lobgesang zu dem glorwürdigen Herzen Jesu und Maria.
Druck von M. Bagó & Sohn in Budapest, 1884. 181 × 113 mm, 2f.
Litográfia. 55 × 42 mm
1. „1. Maria, Himmelskönigin! Du mächtige Fürsprecherin!”

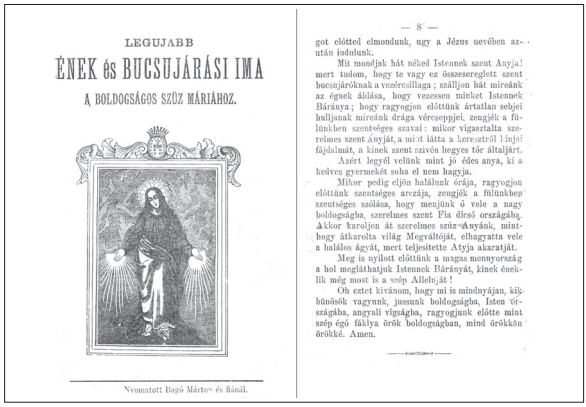

LEGUJABB
ÉNEK és BUCSUJÁRÁSI IMA
A BOLDOGSÁGOS SZŰZ MÁRIÁHOZ.

Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

— 8 —
got előtted elmondunk, ugy a Jézus nevében azután indulunk.
Mit mondjak hát néked Istennek szent Anyja! mert tudom, hogy te vagy ez összesereglett szent bucsujáróknak a vezércsillaga; szálljon hát mireánk az égnek áldása, hogy vezessen minket Istennek Bárányа; hogy ragyogjon előttünk ártatlan sebjei hulljanak mireánk drága vércseppjei, zengjék a fülünkben szentséges szaval: mikor vigasztalta szerelmes szent ányját, a mint látta a keresztről lehajtott fájdalmát, a kinek szent szivén hegyes tőr általjárt.
Azért legyél velünk mint jó édes anya, ki a kedves gyermekét soha el nem hagyja.
Mikor pedig eljön halálunk órája, ragyogjon előttünk szentséges arczája, zengjék a fülünkben szentséges szólása, hogy menjünk ő vele a nagy boldogságba, szerelmes szent Fia dicső országába. Akkor karoljon át szerelmes szüz-Anyánk, mint-hogy átkarolta világ Megváltóját, elhagyatta vele a halálos ágyát, mert teljesitette Atyja akaratját.
Meg is nyilott előttünk a magas mennyország a hol megláthatjuk Istennek Bárányát, kinek énekelik még most is a szép Alleluját!
Oh ezt kivánom, hogy mi is mindnyájan, kik bünösök vagyunk, jussunk boldogságba, Isten országába, angyali vigságba, ragyogjunk előtte mint szép égő fáklya örök boldogságban, mind örökkön örökké. Amen.

BF1885.1
Legujabb ének és bucsujárási ima a boldogságos Szűz Máriához.
Budán, 1885. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 2 példány: 1. 172 × 106 mm; 2. 168 × 110 mm; 4f.
Litográfia. 97 × 69 mm
1. Ének. „Jertek Jézus hivei”; 2. Az odaérkezésnél. „Immár ide értünk”; 3. Induláskor. „Jertek ide most”

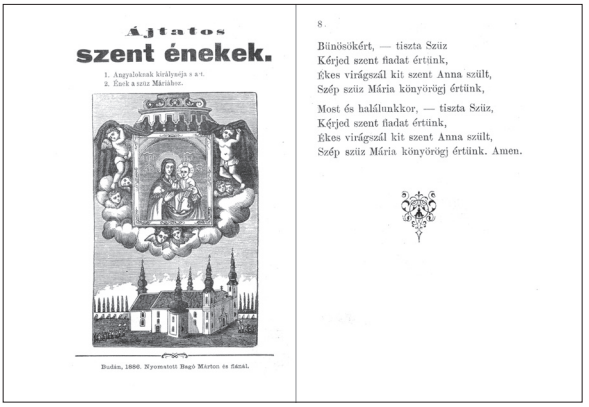
Ájtatos
szent énekek.
1. Angyaloknak királynéja s a t.
2. Ének a szüz Máriához.
Budán, 1886. Nyomatott Bagó Márton és fiánál.
8
Bünösökért, — tiszta Szüz
Kérjed szent fiadat értünk,
Ékes virágszál kit szent Anna szült,
Szép szüz Mária könyörögj értünk,
Most és halálunkkor, — tiszta Szüz,
Kérjed szent fiadat értünk,
Ékes virágszál kit szent Anna szült,
Szép szüz Mária könyörögj értünk. Amen.

BF1886.1
Ájtatos szent énekek.
Budán, 1886. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 180 × 114 mm; 4f.
Litográfia. 108 × 70 mm
1. Angyaloknak királynéja; 2. Ének a szüz Máriához.

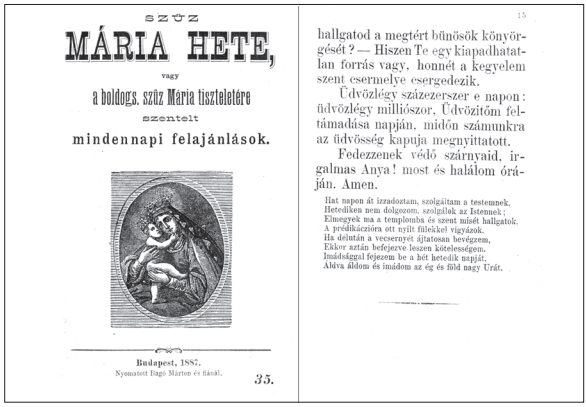
SZÜZ
MÁRIA HETE,
vagy
a boldogs. szüz Mária tiszteletére
szentelt
mindennapi felajánlások.
Budapest, 1887.
Nyomatott Bagó Márton és fiánál.
35.
15
hallgatod a megtért bünösök könyörgését? — Hiszen Te egy kiapadhatatlan forrás vagy, honnét a kegyelem szent csermelye csergedezik.
Üdvözlégy százezerszer e napon: üdvözlégy milliószor, Üdvözitőm feltámadása napján, midőn számunkra az üdvösség kapuja megnyittatott.
Fedezzenek védő szárnyaid, irgalmas Anya! most és halálom óráján. Amen.
Hat napon át izzadoztam, szolgáltam a testemnek,
Hetediken nem dolgozom, szolgálok az Istennek;
Elmegyek ma a templomba és szent misét hallgatok.
A prédikációra ott nyilt fülekkel vigyázok.
Ha délután a vecsernyét ájtatosan bevégzem,
Ekkor aztán befejezve leszen kötelességem.
Imádsággal fejezem be a hét hetedik napját,
Áldva áldom és imádom az ég és föld nagy Urát.

BF1887.1
Szüz Mária hete, vagy a boldogs. Szüz Mária tiszteletére szentelt mindennapi felajánlások.
Budapest, 1887. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 164 × 110 mm, 8f.
Litográfia. 64 × 50 mm
1. Hétfőn. „Oh Isten szülője és dajkája”

Legujabb énekek
és egy ima.

1. Kisasszonyra.
2. Mária neve napjára.
3. Az őrangyali koszorúhoz.
4. Felajánló ima.
5. Beköszöntő a szent kúti szűz Máriához.
6. Esőért való ének.
7. Halotti ének.

Irta Fejes András Bodonyban a ki Isten szerető és szűz Mária tisztelő.

Halotti ének.

Nóta: Sírod szélén állok Megváltó s a t.

1. Én állok lássátok a gyászos sír partján
Hol az hűtlenségnek gyászvirága nyílván
Nézzétek mindnyájan kik ide jöttetek
Ez lészen végetek.
2. Végbuesmat veszem ez álnok világtól
A kedves párontól kedves rokonimtól
Az irigy halálnak utolsó órája
Kisér gyászos sírba.
3. De gyászos az a sír de néma az a sír
Az üvegy és árva itten hiába sír
Nem vigasztal senkit e gyászos sírhalom
Lesz örök nyugalom.
4. Elbucsuzok tőled szeretett hű párom
Áldjon meg az Isten finim leányom
Nem vigasztal többet én szomoru szivem
Csak a nagy jó Isten.
5. Oh kedves magzatim ne siránkozzatok
Lelkemért Jézusnak hálákat adjatok
Hogy vegye lelkemet örök boldogságba
A szép mennyországba.
6. Oh gyászkeresztének drága gyöngyvirága
A szűz Máriának áttalan bőrája
Értem is meghaltál a gyászos keresztfán
Oh áttatlan bárány.
7. Most kiséreljetek ki a gyászos sírkertbe
Földalmos tetemim pihenő helyére
Ott nyugszik a testem ítélet napjáig
Szép feltámadásig.
8. Végre tegyed lelkek világ megváltója
A meghalt híveknek irgalmas bírója
Ajánlom lelkemet áldott szent kezedbe
Mindörökké. Amen.

Budán 1887. Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

BF1887.2

Legujabb énekek és egy ima. Irta Fejes András Bodonyban a ki Isten szerető és szüz Mária tisztelő. Budán, 1887. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 162 × 112 mm, 4f.

Litográfia. 92 × 58 mm

1. Kisasszony napra való ének. Nóta: Ürvendnek az egek sat. „Nagy örömmel ragyog"; 2. Mária neve napjára. Nóta: Szézezerszer üdvözlégy sat. „Máriának drága neve"; 3. Ének az őrangyali rózsafüzérhez. Nóta: Add nekem Jézus szivedet sat. „Édes őrző szent"; 4. Felajánló ima az angyali koszorúhoz. „Úr Isten ki csudálatos"; 5. Beköszöntő ének a szent kúti szüz Máriához. Nóta: Zöldelő virágszál sat. „Köszönteni jöttünk mennyország"; 6. Esőért. Nóta: Borulunk elődbe sat. „Hatalmas úr Isten ki"; 7. Halotti ének. Nóta: Sírod szélén állok Megváltó sat. „Én állok lássátok"

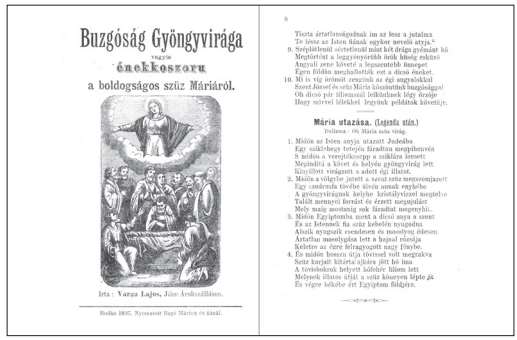

Buzgóság Gyöngyvirága
vagyis
énekkoszoru
a boldogságos szüz Máriáról.

Irta: Varga Lajos, Jász-Árokszálláson.

Budán 1887. Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

Tiszta áttatlanságodnak im az lesz a jutalma
Te leasz az Isten fának ugykor nevedi anyja."
9. Szépségednél szebberuül mint két drága gyémánt kő
Megtörtöst a leggyönyörübb örök hűség esküvő
Angyali erre hűveté a legszentebb lánczot
Egen földön meghallottuk ezt a dicső éneket.
10. Mi is vig örömöt zengünk az égi angyalokkal
Szent József és szűz Mária közönttünk buzgóságai
Oh dicső pár illatozzál lelkünknek légy drága
Hogy szivvel lélekkel legyünk példátok követője.

Mária utazása. (Legenda után.)

Dallama: Oh Mária szűz virág.

1. Midőn az Isten anyja utazott Judeába
Egy szikrebegy tetején füradtna megpihenvén
S midőn a verejtékcsepp a szikára leesett
Megindúlt a követ és helyén gyöngyvirág lett
Kinyilott virágzott s adott égi illatot.
2. Midőn a világ'ge jutott s szent szüz megszomjazott
Egy czedrusfa tövébe hívén annak enyhébe
A gyöngyvirágnak helyébe kristályvizzel megtelve
Talált mennyei forrást és érzett megujulást
Mely nagy mostanig sok fáradtat megenyhíti.
3. Midőn Egyiptomba ment a dicső anya s szent
Fa az Istennek fia szűz kebelén nyugodna
Abnak nyugalt csendesen és mosolyog édesen
Árfatlan mosolygása lett a hajnal rózsája
Kelétre az égre fényességnek nagy fénybe.
4. És midőn hosszu útja tövissel volt megrakva
Sötz karjait kitárta ujjain jött be ina
A tövisbokrok helyett szőlőbér illiom lett
Melyeek illatos ürtől a szűz könyem lépte já
És végre békébe ért Egyiptom földjére.

BF1887.3

Buzgóság Gyöngyvirága vagyis énekkoszoru a boldogságos szüz Máriáról. Irta: Varga Lajos, Jász-Árokszálláson.

Budán, 1887. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 183 × 112 mm, 4f.

Litográfia. 97 × 60 mm

1. Énekek a Nagyboldogasszonyról. A szüz Mária elalvása. Dallama: Mennyei virágszál Názáreth galambja. „Hatvanhárom évet betöltött Mária"; 2. Mária mennybemenetele s megkoronáztatásáról. Dallama: „Atyaistennek leánya Mária segíts." „Ma lettél megdicsőülve"; 3. Kisasszony napjára való ének. Dallama: „Mária tekints le mennyekből." „Mária gyönyörü nevednek"; 4. Mária nevenapjára. Dallama: Oh gyönyörüséges sat. „Mária szent neve öt arany betüje"; 5. Ugyanarra. Dallama: „Illatozva nyillik a május virága." „Mária szent nevének arany virága"; 6. Szent József és szüz Mária menyegzője. Dallama: Im a hajnal jön az angyal sat. „A jeruzsálemi templom"; 7. Mária utazása. (Legenda után.) Dallama: Oh Mária szüz virág. „Midőn az Isten anyja utazott Judeába"

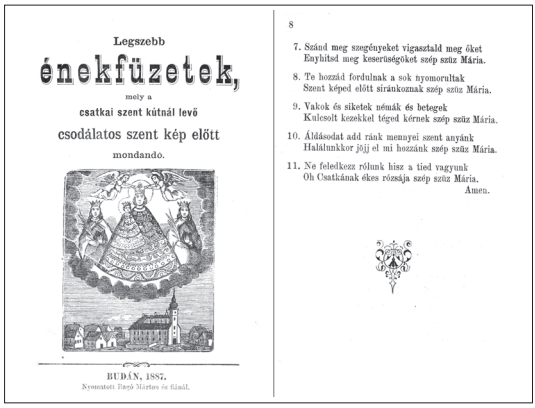
Legszebb
énekfüzetek,
mely a
csatkai szent kútnál levő
csodálatos szent kép előtt
mondandó.
BUDÁN, 1887.
Nyomatott Bagó Márton és fiánál.
8
7. Szánd meg szegényeket vigasztald meg őket
Enyhítsd meg keserűségöket szép szűz Mária.
8. Te hozzád fordulnak a sok nyomorultak
Szent képed előtt sóhajtoznak szép szűz Mária.
9. Vakok és siketek némák és betegek
Kulcsolt kezekkel téged kérnek szép szűz Mária.
10. Áldásodat add ránk mennyei szent anyánk
Halálunkkor jöjj el mi hozzánk szép szűz Mária.
11. Ne feledkezz rólunk hisz a tied vagyunk
Oh Csatkának ékes rózsája szép szűz Mária.
Amen.

BF1887.4
Legszebb énekfüzetek, mely a csatkai szent kútnál levő csodálatos szent kép előtt mondandó.
Budán, 1887. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 163 × 110 mm, 4f.
Litográfia. 75 × 62 mm
Első. Dallam: Oh áldott szent Isten. „Csatkai Szent-Kútnak tündöklő csillaga"; 2. Második. Dall: Dicsérjétek ti keresztények nepomuki szent Jánost. „E szent olvasó társulat"; 3. Harmadik. Dallam: Pásztorok keljünk fel. „Fujdogál a szellő"; 4. Negyedik. Dallam: Oh áldott szent Isten. „Isten hozzád anyánk"; 5. Ötödik. Dallam: Úr Jézus szent anyja angyalok asszonya. „Oh gyönyörüséges ékes"

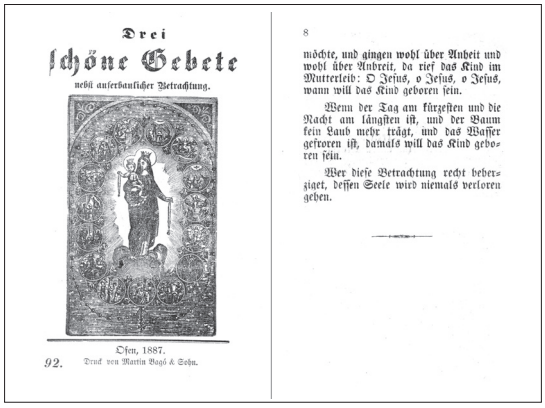
Drei
schöne Gebete
nebst auferbaulicher Betrachtung.
Ofen, 1887.
92. Druck von Martin Bagó & Sohn.
8
möchte, und gingen wohl über Anheit und wohl über Andreit, da rief das Kind im Mutterleib: O Jesus, o Jesus, o Jesus, wann will das Kind geboren sein.

Wenn der Tag am kürzesten und die Nacht am längsten ist, und der Baum kein Laub mehr trägt, und das Wasser gefroren ist, damals will das Kind geboren sein.

Wer diese Betrachtung recht beherziget, dessen Seele wird niemals verloren gehen.

BF1887.5
Drei schöne Gebete nebst auserbaulicher Betrachtung.
Ofen, 1887. Druck von Martin Bagó & Sohn. 183 × 115 mm, 4f.
Litográfia. 106 × 65 mm
1. Gebet zur Verehrung der Namen Jesu und Maria. „O Ihr meine herzlichsten Freunde"; 2. Seufzer zu Jesu und Maria, „Jesus Maria, ich lobe euch"; 3. Die zehn Tugenden Maria's. „1. Ihre Reinheit als sie sprach"; 4. Gebet zur Verehrung Maria's. „Gnadenreiche Jungfrau Maria!"; 5. Vom Ablaß der zehn Tugenden Maria's. „Diese zehn Tugenden Maria's werden"; 6. Betrachtung. „Dem heiligen Vater Joachim"

Legujabb énekfüzér

búcsuk alkalmára.

1. Gábriel arkangyal!
2. A barkai templom ajtaja.
3. Zöldelő virágszál.
4. Oh bünös miért nem sirsz.
5. Hálát adunk teneked.
6. Búcsuzó ének, Szerelmes szüz anyánk.

Budán, 1888. Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

8

Búcsuzó ének.

Dallam: Oh áldott szent Isten s a t.

1. Szerelmes szüz anyánk már utra indulunk
   E drága szent helytől mindnyájan megrálunk.
2. Oh mily nagy öröm volt minekünk itt lenni
   Szentséges képednél teneked szolgálni.
3. Szomoru szivünket te megvigasztaltad
   Árva özvegyek panaszit meghallgattad.
4. De már hogy megválunk könyeink hullanak
   Emlékül szivünket adjuk Máriának.
5. Oh édes szüz anyánk drága szent fiadnál
   Könyörögj érettünk a szent Háromságnál.
6. Drágalátos képed legyen mi vezérünk
   Mig te hozzád szent szüz mennyekbe nem érünk.
7. Dicsőség imádás a szent Háromságnak
   Tisztelet adassék szép szüz Máriának.

BF1888.1

Legujabb énekfüzér búcsuk alkalmára.

Budán, 1888. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 171 × 108 mm, 4f.

Litográfia. 109 × 73 mm

1. Első ének. „Gábriel arkangyal"; 2. Második ének. Dallam: Gábriel sat. „A barkai templom"; 3. Harmadik ének: „Zöldelő virágszál te"; 4. Negyedik ének. Dallam: Szent Anna, szent Anna sat. „Oh bünös miért nem sirsz"; 5. Ötödik ének. Dallam: Szépen szól a kis harang sat. „Hálát ádunk teneked"; 6. Búcsuzó ének. Dallam: Oh áldott szent Isten sat. „Szerelmes szüz anyánk"

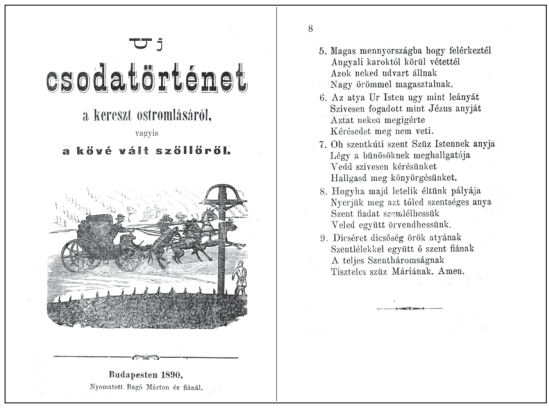

Uj

csodatörténet

a kereszt ostromlásáról,

vagyis

a kővé vált szőllőről.

Budapesten 1890.

Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

8

5. Magas mennyországba hogy felérkeztél
   Angyali karoktól körül vétettél
   Azok neked udvart állnak
   Nagy örömmel magasztalnak.
6. Az atya Ur Isten ugy mint leányát
   Szivesen fogadott mint Jézus anyját
   Aztat neked megigérte
   Kérésedet meg nem veti.
7. Oh szentkúti szent Szüz Istennek anyja
   Légy a bünösöknek meghalligatója
   Vedd szivesen kérésünket
   Hallgasd meg könyörgésünket.
8. Hogyha majd letelik éltünk pályája
   Nyerjük meg azt tőled szentséges anya
   Szent fiadat szemléllhessük
   Veled együtt örvendhessünk.
9. Dicséret dicsőség örök atyának
   Szentlélekkel együtt ő szent fiának
   A teljes Szentháromságnak
   Tisztelet szüz Máriának. Amen.

BF1890.1

Uj csodatörténet a kereszt ostromlásáról, vagyis a kővé vált szőllőről.

Budapesten, 1890. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 170 × 113 mm, 4f.

Litográfia. 60 × 82 mm

1. A keresztgyülölő gróf története. „A mult évben történt"; 2. Ének a szentkúti Szüzhöz. Nóta: Üdvözlégy Krisztusnak stb. „Mennyország ajtaja ki van már nyitva"

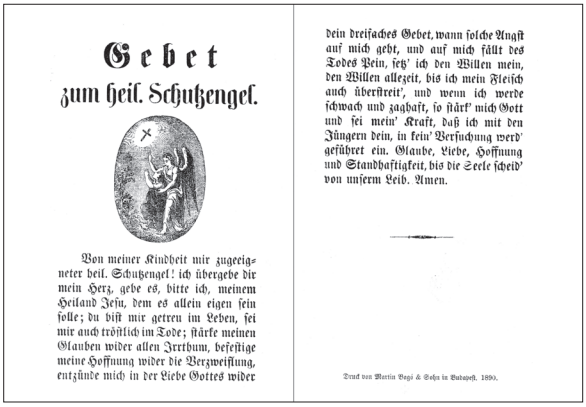

Gebet
zum heil. Schutzengel.

Von meiner Kindheit mir zugeeigneter heil. Schutzengel! ich übergebe dir mein Herz, gebe es, bitte ich, meinem Heiland Jesu, dem es allein eigen sein solle; du bist mir getreu im Leben, sei mir auch tröstlich im Tode; stärke meinen Glauben wider allen Irrthum, befestige meine Hoffnung wider die Verzweiflung, entzünde mich in der Liebe Gottes wider

dein dreifaches Gebet, wann solche Angst auf mich gebt, und auf mich fällt des Todes Pein, setz' ich den Willen mein, den Willen allezeit, bis ich mein Fleisch auch überstreit', und wenn ich werde schwach und zaghaft, so stärk' mich Gott und sei mein' Kraft, daß ich mit den Jüngern dein, in kein' Versuchung werd' geführet ein. Glaube, Liebe, Hoffnung und Standhaftigkeit, bis die Seele scheid' von unserm Leib. Amen.

Druck von Martin Bagó & Sohn in Budapest. 1890.

BF1890.2
Gebet zum heil. Schutzengel.
Druck von Martin Bagó & Sohn in Budapest. 1890. 180 × 112 mm, 2f.
Litográfia. 53 × 38 mm
1. „Von meiner Kindheit mir"; 2. Gebet. „O du mein lieder Herr Jesu Christ"

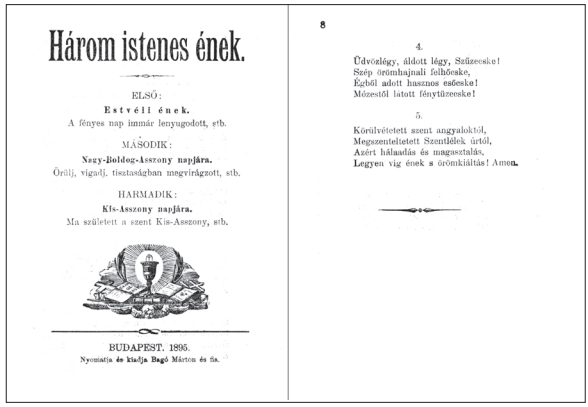

Három istenes ének.

ELSŐ:
Estvéli ének.
A fényes nap immár lenyugodott, stb.

MÁSODIK:
Nagy-Boldog-Asszony napjára.
Örülj, vigadj, tisztaságban megvirágzott, stb.

HARMADIK:
Kis-Asszony napjára.
Ma született a szent Kis-Asszony, stb.

BUDAPEST. 1895.
Nyomatja és kiadja Bagó Márton és fia.

8

4.
Üdvözlégy, áldott légy, Szűzecske!
Szép örömhajnali fellőcske,
Égből adott hasznos esőcske!
Mózestől látott fénytüzecske!

5.
Körülvétetett szent angyaloktól,
Megszenteltetett Szentlélek ürtől,
Azért hálaadás és magasztalás,
Legyen vig ének s örömkiáltás! Amen.

BF1895.1
Három istenes ének.
Budapest. 1895. Nyomatja és kiadja Bagó Márton és fia. 172 × 114 mm, 4f.
Litográfia. 30 × 50 mm
1. Első. Estvéli ének. Nóta: Incselkedik ellenem a sátán. „A fényes nap immár lenyugodott"; 2. Második. Nagy-Boldog-Asszony napjára. „Örülj, vigadj tisztaságban"; 3. Harmadik. Kis-Asszony napjára. Nóta: Tulajdon. „Ma született a szent Kis-Asszony"
Nem azonos az OSZK KNYT PNy 6283 példányával!

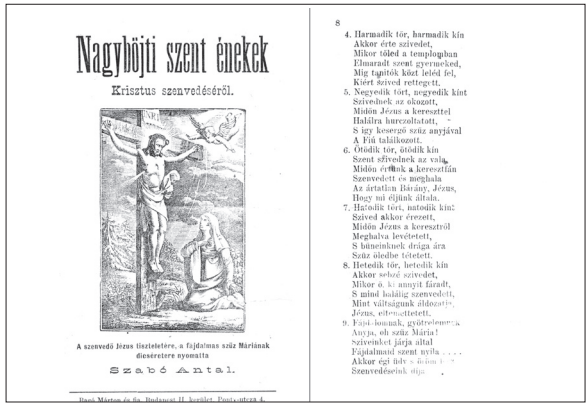

Nagyböjti szent énekek

Krisztus szenvedéséről.

A szenvedő Jézus tiszteletére, a fájdalmas szűz Máriának dicséretére nyomatta

Szabó Antal.

8

4. Harmadik tör, harmadik kín
Akkor érte szivedet,
Mikor tőled a templomban
Elmaradt szent gyermeked,
Mig tanitók közt leléd fel,
Kiért szived rettegett.
5. Negyedik tört, negyedik kínt
Szivednek az okozott,
Midőn Jézus a kereszttel
Halálra haragvóknak, . . .
S igy keserű szűz anyjával
A Fiú találkozott.
6. Ötödik tör, ötödik kín
Szent szivednek az vala,
Midőn értünk a kereszttán
Szenvedett és meghala
Az ártatlan Bárány, Jézus,
Hogy mi éljünk általa.
7. Hatodik tört, hatodik kínt
Szived akkor érezett,
Midőn Jézus a keresztről
Meghalva levétetett,
S hüneimnek drága ára
Szűz öledbe tétetett.
8. Hetedik tör, hetedik kín
Akkor sebzé szivedet,
Mikor ő, ki annyit fáradt,
S mind halálig szenvedett,
Miért váltságunk áldozatja
Jézus, eltemettetett.
9. Fájdalmunk, gyötrelmünk
Anyja, oh szűz Mária!
Szivemhez járja által
Fájdalmaid szent nyila . . . .
Akkor égi üdv s öröm
Szenvedésünk dija.

BF18xx.01

Nagyböjti szent énekek Krisztus szenvedéséről. A szenvedő Jézus tiszteletére, a fájdalmas szűz Máriának dicséretére nyomatta Szabó Antal.

Bagó Márton és fia, Budapest II. kerület, Ponty-utcza 4. 164 × 110 mm, 4f.

Litográfia. 89 × 57 mm

1. Nóta Jézus szenvedéséről. „Jézus vérontásodnak”; 2. A fájdalmas olvasó után. Dallama: Keresztények sirjatok. „Jézus kínjáról való”; 3. Imádság. „Oh minden fájdalmaknak”; 4. Nagyböjti szent énekek. Krisztus szenvedéséről ének.; 5. Dallama: Jézus szenvedéséről emlékezünk stb. „Jertek keresztény népek”; 6. Te Deum laudamus. „Téged Isten dicsérünk”; 7. Dallama: „A mennyei szent városnak.” „Mária kis hajlékában”; 8. Szűz Mária fájdalmairól. „Könyek árja hull”

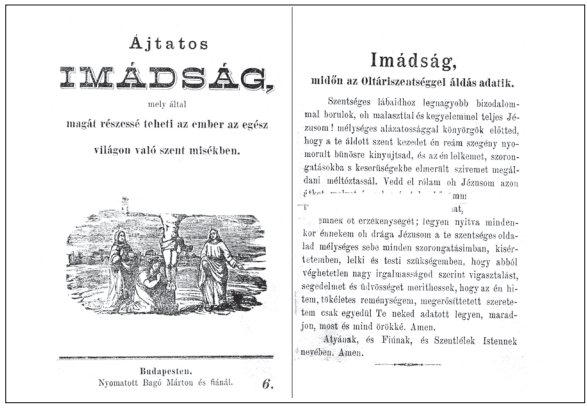

Ájtatos

IMÁDSÁG,

mely által

magát részessé teheti az ember az egész

világon való szent misékben.

Budapesten.
Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 6.

Imádság,

midőn az Oltáriszentséggel áldás adatik.

Szentséges lábaidhoz legnagyobb bizodalommal borulok, oh malasztal és kegyelemmel teljes Jézusom! mélységes alázatossággal könyörgök előtted, hogy a te áldott szent kezedet én reám szegény nyomorult bünösre kinyujtsad, és az ón lelkemet, szorongatásokba s keserüségekbe elmerült szivemet megáldani méltóztassál. Vedd el rólam oh Jézusom azon [illegible] mu[illegible]at, [illegible]nnek ot erzékenységet; legyen nyitva mindenkor énnekem oh drága Jézusom a te szentséges oldalad mélységes sebe minden szorongatásimban, kisértetemben, lelki és testi szükségemben, hogy abból végheteten nagy irgalmasságod szerint vigasztalást, segedelmet és üdvösséget meríthessek, hogy az én hitem, tökéletes reménységem, megerősíttetett szeretetem csak egyedül Te neked adatott legyen, maradjon, most és mind örökké. Amen.

Áldjunk, és Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében. Ámen.

BF18xx.02

Ájtatos imádság, mely által magát részessé teheti az ember az egész világon való szent misékben. Budapesten. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 167 × 106 mm, 2f.

Litográfia. 47 × 81 mm

1. Imádság. „Ajánlom oh én Uram Istenem magamat”; 2. Imádság, midőn az Oltáriszentséggel áldás adatik. „Szentséges lábaidhoz”

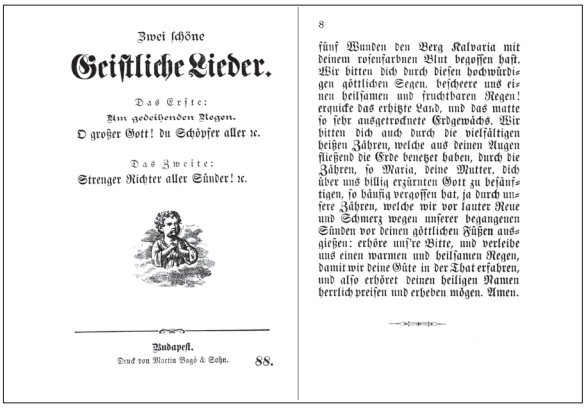

Zwei schöne

Geistliche Lieder.

Das Erste:

Am gedeihenden Regen.

O großer Gott! du Schöpfer aller ꝛc.

Das Zweite:

Strenger Richter aller Sünder! ꝛc.

Budapest.

Druck von Martin Bagó & Sohn. 88.

8

fünf Wunden den Berg Kalvaria mit deinem rosenfarbnen Blut begossen hast. Wir bitten dich durch diesen hochwürdigen göttlichen Segen, bescheere uns einen heilsamen und fruchtbaren Regen! erquicke das erhitzte Land, und das matte so sehr ausgetrocknete Erdgewächs. Wir bitten dich auch durch die vielfältigen heißen Zähren, welche aus deinen Augen fließend die Erde benetzet haben, durch die Zähren, so Maria, deine Mutter, dich über uns billig erzürnten Gott zu besänftigen, so häufig vergossen hat, ja durch unsere Zähren, welche wir vor lauter Reue und Schmerz wegen unserer begangenen Sünden vor deinen göttlichen Füßen ausgießen: erhöre uns're Bitte, und verleihe uns einen warmen und heilsamen Regen, damit wir deine Güte in der That erfahren, und also erhöret deinen heiligen Namen herrlich preisen und erheben mögen. Amen.

BF18xx.03
Zwei schöne Geistliche Lieder.
Budapest. Druck von Martin Bagó & Sohn. 182 × 111 mm, 4f.
Litográfia. 33 × 36 mm
1. Das Erste. Im Tone: „Der heiligsten Dreifaltigkeit" „1. O großer Gott!"; 2. Das Zweite. „Strenger Richter aller Sünder!"; 3. Gebet um einen heilsamen Regen. „Allmächtiger, ewiger Gott!"

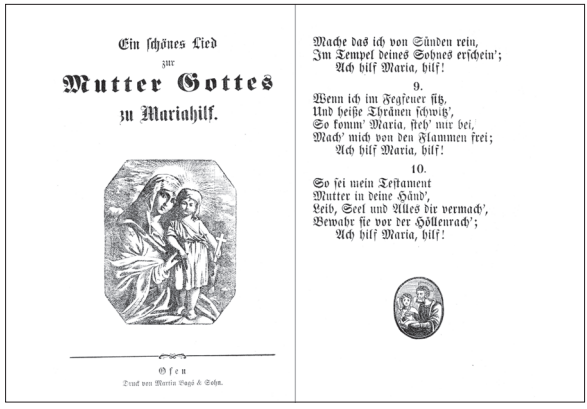

Ein schönes Lied

zur

Mutter Gottes

zu Mariahilf.

Ofen

Druck von Martin Bagó & Sohn.

Mache das ich von Sünden rein,
Im Tempel deines Sohnes erschein';
Ach hilf Maria, hilf!

9.

Wenn ich im Fegfeuer sitz,
Und heiße Thränen schwitz',
So komm' Maria, Heb' mir bei,
Mach' mich von den Flammen frei;
Ach hilf Maria, hilf!

10.

So sei mein Testament
Mutter in deine Händ',
Leib, Seel und Alles dir vermach',
Bewahr sie vor der Höllenrach';
Ach hilf Maria, hilf!

BF18xx.04
Ein schönes Lied zur Mutter Gottes zu Mariahilf.
Ofen Druck von Martin Bagó & Sohn. 180 × 110 mm, 2f.
Litográfia. 68 × 54 mm
1. „1. Maria sei gegrüßt, Von mir demüthiglichst"

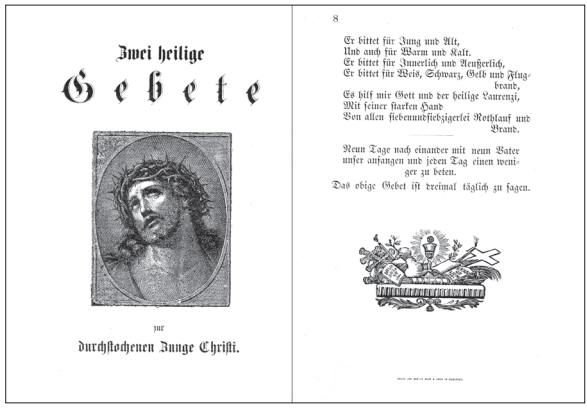

Zwei heilige
Gebete

zur
durchstochenen Zunge Christi.

8

Er bittet für Jung und Alt,
Und auch für Warm und Kalt.
Er bittet für Innerlich und Aeußerlich,
Er bittet für Weis, Schwarz, Geld und Flug-
brand,
Es hilf mir Gott und der heilige Laurenzi,
Mit seiner starken Hand
Von allen siebenundsiebzigerlei Rothlauf und
Brand.

Neun Tage nach einander mit neun Vater
unser anfangen und jeden Tag einen weni-
ger zu beten.
Das obige Gebet ist dreimal täglich zu sagen.

BF18xx.05
Zwei heilige Gebete zur durchstochenen Zunge Christi.
Druck von Martin Bagó & Sohn in Budapest. 181 × 113 mm, 4f.
Litográfia. 73 × 58 mm
1. Erstes Gebet. „O Jesu du Sohn des lebendigen Gottes"; 2. Das heilige Leiden. „Als Christus der Herr gegeißelt worden"; 3. Zweites Gebet. „Nach der schmerzlichen Krönung unseres lieben Heilandes"; 4. Abendgebet. „Unter dem heiligen Himmel"; 5. Morgengebet. „Schwung und kalt vergist setze dich"; 6. Für Brand und Rothlauf. „Marienmilch und Christiblut"

Rosenkranzlied.

1. Es glänzt kein Licht im Sternensaal
So hell, als wie der Sonne Strahl;
Und unter Blumen glänzt hervor
Der Rose schönster Purpurflor.
Du aller Rosen Königin!
Sei mir gegrüßt mit Herz und Sinn!
Sei mir gegrüßt mit Herz und Sinn!

2. Ein Meisterstück aus Gottes Hand.
Gepflanzt, gepflegt im heil'gen Land,
Gefleißt Du schon von Ewigkeit
Der heiligsten Dreifaltigkeit.
Du aller Rosen Königin! ꝛc.

3. Erblühst im Garten Nazareth.
Dort, wo der Engel grüßend steht,
Und spricht: „Es sei Dir Keine gleich,
Er nennt Dich, Rose, gnadenreich!"
Du aller Rosen Königin! ꝛc.

4. Des Himmels und der Erde Pracht
Aus dieser milden Rose lacht.
Maria! Du entzückst mich ganz,
Dir flecht' ich einen Rosenkranz.
Du aller Rosen Königin! ꝛc.

6. Wenn todtenbleich mein Gesicht,
Das Augenglas zerbricht,
Wenn meine Zung' nicht redet mehr,
Und ich verliere das Gehör,
Ach hilf Maria, hilf!

7. Wenn der Puls nicht mehr schlagt,
Und Jedermann schon sagt:
Die Augen hat er g'schlossen zu,
Gott gib ihm die ewige Ruh;
Ach hilf Maria, hilf!

8. Komm' ich vor Gottes Thron,
Allbert zu deinem Sohn,
Mache daß ich von Sünden rein,
Im Tempel deines Sohn's erscheinʼ;
Ach hilf Maria, hilf!

9. Wenn ich im Fegfeu'r sitz,
Und heiße Thränen schwitz,
So komm' Maria, steh' mir bei,
Mach' mich von den Flammen frei;
Ach hilf Maria, hilf!

10. So sei mein Testament
Mutter in deine Händ',
Leib, Seel und Alles die vermach',
Bewahr sie vor der Höllenrach';
Ach hilf Maria, hilf!

Druck von Martin Bagó & Sohn in Budapest.

BF18xx.06
Rosenkranzlied.
Druck von Martin Bagó & Sohn in Budapest. 178 × 113 mm, 2f.
Nincs illusztráció
1. „1. Es glänzt sein Licht im Sternenfaal"; 2. Ein schönes Lied zur Mutter Gottes zu Maria Hilf. „1. Maria sei gegrüßt, Von mir demüthiglichst"

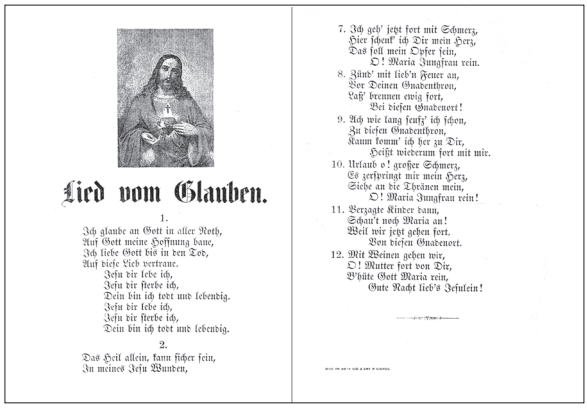

Lied vom Glauben.

1.
Ich glaube an Gott in aller Noth,
Auf Gott meine Hoffnung baue,
Ich liebe Gott bis in den Tod,
Auf diese Lieb vertraue.
Jesu dir lebe ich,
Jesu dir sterbe ich,
Dein bin ich todt und lebendig.
Jesu dir lebe ich,
Jesu dir sterbe ich,
Dein bin ich todt und lebendig.

2.
Das Heil allein, kann sicher sein,
In meines Jesu Wunden,

7. Ach geh' jetzt fort mit Schmerz,
Hier schenk' ich Dir mein Herz,
Das soll mein Opfer sein,
O! Maria Jungfrau rein.
8. Zünd' mit lieb'n Feuer an,
Vor Deinen Gnadenthron,
Laß' brennen ewig fort,
Bei diesen Gnadenort!
9. Ach wie lang seufz' ich schon,
Zu diesen Gnadenthron,
Kaum komm' ich her zu Dir,
Heißt wiederum fort mit mir.
10. Urlaub o! großer Schmerz,
Es zerspringt mir mein Herz,
Siehe an die Thränen mein,
O! Maria Jungfrau rein!
11. Verzagte Kinder dann,
Schau't noch Maria an!
Weil wir jetzt gehen fort,
Von diesen Gnadenort.
12. Mit Weinen gehen wir,
O! Mutter fort von Dir,
Bhüte Gott Maria rein,
Gute Nacht lieb's Jesulein!

BF18xx.07
Lied vom Glauben.
Druck von Martin Bagó & Sohn in Budapest. 180 × 112 mm, 2f.
Litográfia. 58 × 40 mm
1. „1. Ich glaube an Gott in aller Roth"; 2. Urlaub-Lied. „1. Ach weh, o Schmerz, o Pein"

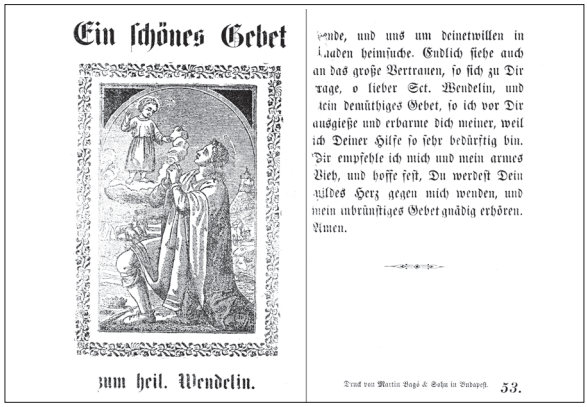

Ein schönes Gebet

zum heil. Wendelin.

…ende, und uns um deinetwillen in …laden heimsuche. Endlich siehe auch an das große Vertrauen, so sich zu Dir trage, o lieber Sct. Wendelin, und mein demüthiges Gebet, so ich vor Dir ausgieße und erbarme dich meiner, weil ich Deiner Hilfe so sehr bedürftig bin. Dir empfehle ich mich und mein armes Vieh, und hoffe fest, Du werdest Dein mildes Herz gegen mich wenden, und mein inbrünstiges Gebet gnädig erhören. Amen.

Druck von Martin Bagó & Sohn in Budapest. 53.

BF18xx.08
Ein schönes Gebet zum heil. Wendelin.
Druck von Martin Bagó & Sohn in Budapest. 162 × 102 mm, 2f.
Litográfia. 98 × 61 mm
1. „O Du mächtiger Helfer in allen Röthen"

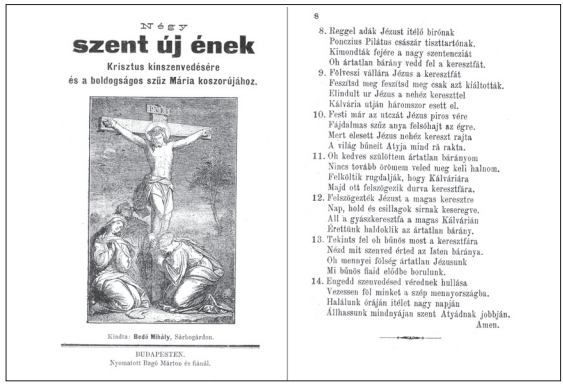

Négy
szent új ének
Krisztus kinszenvedésére
és a boldogságos szüz Mária koszorújához.

Kiadta: Bedő Mihály, Sárbogárdon.

BUDAPESTEN.
Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

8

8. Reggel adák Jézust itélő birónak
Ponczius Pilátus császár tiszttartónak.
Kimondták fejére a nagy szentencziát
Oh ártatlan bárány vedd fel a keresztfát.
9. Fölvesui vállára Jézus a keresztfát
Feszitsd meg feszitsd meg csak azt kiáltották.
Elindult ur Jézus a nehéz kereszttel
Kálvária utján háromszor esett el.
10. Festi már az utczát Jézus piros vére
Fájdalmas szüz anya felsóhajt az égre.
Mert elesett Jézus nehéz keresztt rajta
A világ büneit Atyja mind rá rakta.
11. Oh kedves szülöttem ártatlan bárányom
Nincs tovább örömem veled meg kell halnom.
Felkéltik rugdalják, hogy Kálváriára
Majd ott felszögezik durva keresztfára.
12. Felszögezték Jézust a magas keresztre
Nap, hold és csillagok sirnak keseregve.
Áll a gyászkeresztfa a magas Kálvárián
Értünk haldoklik az ártatlan bárány.
13. Tekints fel oh bünös most a keresztfára
Nézd mit szenved érted az Isten bárányа.
Oh nemnyoi fölség ártatlan Jézusunk
Mi bünös fiaid elédbe borulunk.
14. Engedd szenvedésed vérednek hullása
Vezessen föl minket a szép mennyországba.
Halálunk óráján itélet nagy napján
Állhassunk mindnyájan szent Atyádnak jobbján.
Amen.

BF18xx.09

Négy szent új ének Krisztus kínszenvedésére és a boldogságos szűz Mária koszorújához. Kiadta: Bedő Mihály, Sárbogárdon.

Budapesten. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 177 × 112 mm, 4f.

Litográfia. 99 × 64 mm

1. Örülj, vigadj tisztaságban megvirágzott anyaság. „1. Isten hozott benneteket szent olvasóbeliek”; 2. Nóta: Oh szomoruságnak keserves órája. „1. Üdvözlégy Mária! Mondjuk az olvasót”; 3. Nóta: Oh szomoruságnak gyászos stb. „1. Készül a mennyország gyászmenyegzőre”; 4. A Kálvária-induláshoz. Nóta: Oh áldott szent Isten sat. „1. Isten hozzád anyám itt a gyászos óra”

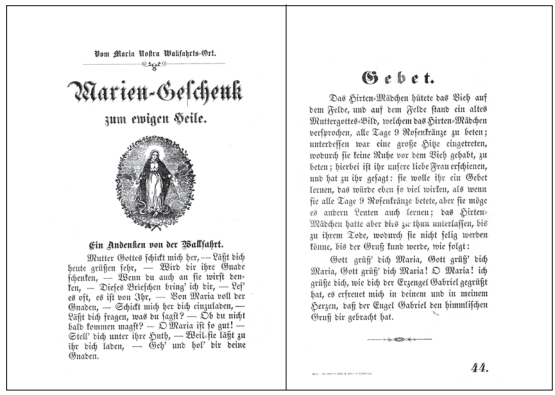

Vom Maria Nostra Wallfahrts-Ort.

Marien-Geschenk
zum ewigen Heile.

Ein Andenken von der Wallfahrt.

Mutter Gottes schickt mich her, — Läßt dich heute grüßen sehr, — Wird dir ihre Gnade schenken, — Wenn du auch an sie wirst denken, — Dieses Briefchen bring' ich dir, — Ref' es oft, es ist von Ihr, — Von Maria voll der Gnaden, — Schickt mich her dich einzuladen, — Läßt dich fragen, was du sagst? — Ob du nicht bald kommen magst? — O Maria ist so gut! — Stell' dich unter ihre Huth, — Weil sie läßt zu ihr dich laden, — Geh' und hol' dir deine Gnaden.

Gebet.

Das Hirten-Mädchen hütete das Vieh auf dem Felde, und auf dem Felde stand ein altes Muttergottes-Bild, welchem das Hirten-Mädchen versprochen, alle Tage 9 Rosenkränze zu beten; unterdessen war eine große Hitze eingetreten, wodurch sie keine Ruhe vor dem Vieh gehabt, zu beten; hierbei ist ihr unsere liebe Frau erschienen, und hat zu ihr gesagt: sie wolle ihr ein Gebet lernen, das wäre eben so viel wirken, als wenn sie alle Tage 9 Rosenkränze betete, aber sie möge es andern Leuten auch lernen; das Hirten-Mädchen hatte aber dies zu thun unterlassen, bis zu ihrem Tode, wodurch sie nicht selig werden könne, bis der Gruß sund werde, wie folgt:

Gott grüß' dich Maria, Gott grüß' dich Maria, Gott grüß' dich Maria! O Maria! ich grüße dich, wie dich der Erzengel Gabriel gegrüßt hat, es erfreuet mich in deinem und in meinem Herzen, daß der Engel Gabriel den himmlischen Gruß hie gebracht hat.

44.

BF18xx.10

Vom Maria Nostra Wallfahrts-Ort. Marien-Geschenk zum ewigen Heile.

Druck von Martin Bagó & Sohn in Budapest. 180 × 112 mm, 2f.

Litográfia. 44 × 37 mm

1. Ein Andenken von der Wallfahrt. „Mutter Gottes schickt mich her”; 2. Was Maria dir schenkt. „Sieh', Maria spricht zu dir”; 3. Dein Pilgerweg. Was du auf demselben außer dem heil. Rosenkranze zu beteh hast. „Zu Maria zu gelangen”; 4. Auf dem Heimwege. Außer dem heiligen Rosenkranze zu beten. „In die Heimath khr' ich wieder”; 5. Gebet. „Das Hirten-Mädchen hütete”

SZEMLE

Kultúrjav. Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahasznosítva: Fiatalok Konferenciája 2014
Szerkesztette Bartók Zsófia Ágnes, Fajt Anita, Görög Dániel, Maróthy Szilvia, Bp., reciti, 2015 (Arianna Könyvek, 9), 214 l.

Sikeres kezdeményezés ígéretes folytatása a kötet, amelynek többféle előzményére is lehet hivatkozni. A Fiatalok Konferenciája rendezvényeinek ez már a második kiadványa. Közvetlen elődjükként a szerkesztők a Fiatal Kutatók Konferenciáját említik: a négy alkalom anyaga négy kötetben jelent meg. Mindkét hallgatói kezdeményezésre vonatkozik a fülszövegben és a címnegyedben is olvasható meghatározás: „A cél egy, a fiatal kutatók számára szervezett, szakmailag igényes, a régi magyar irodalommal foglalkozó konferenciasorozat indítása volt." (Ugyanennek a szándéknak a jegyében hasonló próbálkozások az 1970-es évek második felében is megvalósultak. Az akkori szegedi, budapesti és debreceni egyetemisták ugyancsak rendeztek konferenciákat, eredményeik 1976 és 1980 között négy kötetben láttak napvilágot.)

A most ismertetendő kötet címlapján szereplő fogalmak, különösen az írásbeliség–szóbeliség és az újrahasznosítás izgalmas tartalmat ígérnek. Horváth Iván bevezető tanulmányát 13 dolgozat követi, a szerzők nevének betűrendjében. A bevezető tanulmány első mondatában újabb szempont merül fel: „A fiatal kutatók konferenciájának idei témája a populáris és az elit kultúra." (7.) Megjelennek rokon fogalompárok, mint népköltészet–műköltészet, közköltészet–magas irodalom, populáris–arisztokratikus regiszter. Horváth Iván felhívja a figyelmet arra a sajátosságra, aminek az igazolása az egész kötet célja lehet: nem egyszerű szembeállításról van szó, „dichotómia helyett *n*-chotómiáról" (19) beszélhetünk, hiszen a fogalompárok tagjai bonyolult viszonyban állnak egymással és a figyelembe veendő egyéb tényezőkkel. A következő rövid áttekintésben annak alapján veszem sorra a kötet tanulmányait, hogy milyen szorosan kapcsolódnak a kitűzött témához

Mindhárom szempontot – populáris és az elit kultúra, írásbeliség–szóbeliség, újrahasznosítás – egyaránt érvényesíti Deme Ágnes. Megállapítása szerint folklór és irodalom határán harmadik kategóriaként értelmezhetők a kéziratos könyvek. Példája egy, az 1810 körüli évekből származó versgyűjtemény. Feltehetően Vályi Klára bábaasszony és költőnő gyűjtése, részben saját szerzeményeit is tartalmazza. „A kézirat összeállítója […] egyenrangúnak tartja a folklórműfajokat a konkrét szerzőhöz köthető, névvel jelzett alkotásokkal. Többek között

saját műveivel. Ráadásul, mintha nem is érzékelné a határt a fenti két csoport között. Hiszen a szóbeliség műfajait leírja, az irodalmi műveknek pedig változatait hozza létre." (36.)

Egy hasonló témájú dolgozatban az írásbeliség–szóbeliség és az újrahasznosítás együttese jelenik meg. Pajor Katalin egy XIX. század végi vegyes kéziratos gyűjtemény négy népmeséjével foglalkozik. „Habár a hagyományos szóbeli megjelenés helyett itt írásbeli formában találkozunk velük, és nincsenek információink az előadás létezéséről, miléntjéről; a hagyománnyal való kapcsolatuk és folklórjellegük mégis megkérdőjelezhetetlen, további bizonyítékul szolgál, hogy a szövegek az élőbeszéd jellegzetességeit mutatják." (124.) „[…] lejegyzésük szerepet játszhatott a továbbhagyományozásukban is." (133.) A szerző reményteljes ígérettel zárja mondandóját a vizsgált anyaggal kapcsolatban: „Közköltészeti jellemzőikre nem fektettem hangsúlyt, azokat később további, levéltári kutatásokkal kívánom kiegészíteni." (133.)

Ugyancsak az írásbeliség–szóbeliség és az újrahasznosítást vetődik fel két további tanulmányban; az egyik filológiai, a másik irodalomelméleti jellegű. Németh Dániel a Vásárhelyi Andrásnak tulajdonított Mária-éneket elemzi, elsősorban nyelvtörténeti szempontok alapján. A nyelvjárási, hangjelölési sajátosságok vizsgálata mikrofilológiai mélységekbe hatol. A három kézirat alapján szóbeliség és írásbeliség viszonyára is következtet: „Az írás rögzítő szerepéből következett, hogy a könyvek másolása tovább mélyítette a szóbeli és az írott nyelvváltozat közti különbséget." (110.) A szövegváltozatok eltérései tudatos szerkesztésre utalnak, tehát az újrahasznosítás módszereire is fény derül.

Elméleti igényű fejtegetéseiben Szatmári Áron a szöveg fogalmát boncolgatja, különös tekintettel a régi magyar szövegekre és kiadásuk lehetőségeire. Stoll Bélától Horváth Iványon keresztül Vadai Istvánig, Paul de Mantól Kulcsár Szabó Ernőig veszi sorra a kapcsolódó elképzeléseket. A szöveg – vagy szövegek? – változatai, különböző megjelenési formái, tulajdonságai, olvasatai akár az írásbeliség–szóbeliség átjárásaival is és az újrahasznosítással is összefügghetnek. A régi szövegek kiadásának célját a szerző abban látja, „hogy a korabeli irodalmat úgy mutassuk fel, ahogyan az létezett, varianciájában, töredékességében, adott esetben olvashatatlanságában, hiszen […] éppen ezek a szövegek legszövegibb tulajdonságai. A régi irodalom olvasásának éppen azzal kell kecsegtetnie a mai olvasót, hogy a szövegiségnek és az olvasásnak számára új módjaival ismerteti meg." (182.)

A következőkben említendő írások legfőképpen az írásbeliség és szóbeliség kérdését érintik. Görög Dániel tanulmányának első fele kapcsolódik szorosan a konferenciának ehhez a témájához: a tudósító énekeknek azokat a jellemzőit rendszerezi, amelyek alapján valószínűsíthető, hogy az írásbeliségben vagy a szóbeliségben keletkeztek. A dolgozat második fele vitacikk: Schelhammer Zsófinak az előző FiKon-konferencia kötetében megjelent állításait vonja kétségbe.

Meggyőződése szerint a *Cantio de militibus pulchra* nem az írásbeliség közegében keletkezett és nem gúnyvers.

Papp Ingrid a XVII. században a vallásüldözések elől Magyarországra menekülő cseh protestánsok tevékenységének művelődéstörténeti hozadékáról ír. „A cseh exulánsok felső-magyarországi letelepedése egy Közép-Európában nyugatról keleti irányba elmozduló szellemi kört eredményezett, amelynek a felsőmagyarországi szellemi mozgalmakra és identitástudatra gyakorolt hatásával a XVII. században végig számolhatunk." (139.) A Magyarországon megjelent szláv nyelvű halotti beszédek – legnagyobbrészt a trencséni nyomda kiadványai – vizsgálata során szóbeliség és írásbeliség viszonya is szóba kerül, amennyiben „a nyomtatás medialitásában rögzített korpusz a rituálisan szabályozott szóbeli érintkezési formák egyikének az írásbeliségbe átlépéseként értékelhető, ami egyszerre tartott fenn sok mindent e hétköznapi diskurzus tematizáló eljárásaiból, miközben azok természetesen az írott műfaj lutheránus hermeneutika és homiletika által irányított alkotási eljárásaiba is adaptálódtak." (142.)

A továbbiakban említendő tanulmányok esetében a konferencia témái közül leginkább az újrahasznosítás mozzanatát lehet felfedezni. Két dolgozat is szól egy-egy ábécéről. Balázs Debóra három szerző kozmográfiájának nyelvszemléletét hasonlítja össze. Ptolemaiosztól kezdve számos motívum újra és újra megjelenik a későbbi hasonló munkákban. Különös figyelmet szentel Aethicus Ister rejtélyes ábécéjének: vajon egy létező nyelv írásrendszere lehetett, vagy valamiféle titkosírás, okkult szövegek lejegyzésére?

Tubay Tizianónak a székely írásról szóló dolgozata korrekt kutatástörténeti áttekintés, Bél Mátyástól a 2015-re ígért forráskiadás említéséig. Az újrahasznosítás itt a szakirodalom vonatkozásában merülhet fel: annak rögzítése, hogy ki mit vett át a korábbi kutatások eredményeiből.

Ketten is a politikai irodalom tárgyköréből választották témájukat. Juhász János két XVII. századi fejedelmi tükör – Szepsi Korotz György fordítása *(Basilikon doron,* 1612) és Lackner Kristóf emblémás királytükre *(Coronae Hungariae emblematica descriptio,* 1615) – forrásait tárja fel. Bemutatja, hogy mindkét munka újrahasznosítás a javából. Az ókori görög, latin, neolatin, bibliai és embléma-források pontos felsorolása mellett kiemeli a művek célzatosságára utaló vonásokat is, összefüggésben keletkezésük korának történelmi körülményeivel: „ha a politika koordinátarendszerében szeretnénk elhelyezni a két művet, akkor a *Basilikon doron* az abszolutizmus, a *Corona Hungariae* pedig a rendi monarchia felé tolódna" (80).

Köllő Zsófia a *Nádasdy-Mausoleum*ról ír. Már maga az 1664-ben megjelent kiadvány is újrahasznosítás, amennyiben más célra készült metszeteket és kéziratot használ fel. A reciklálás a kéziratos és nyomtatott hagyományban tovább folytatódott. 7 kézirat, 6 latin és magyar nyomtatott kiadás vizsgálata alapján többek között megállapítható: „A *Mausoleum* praktikus célokra is használható-

nak bizonyult, beépült a nemesi írásgyakorlatba, illetve az iskolai oktatás rendszerébe." (102.)

Két tanulmány tárgya egy-egy kéziratos kötet az egyházi irodalomból, egy verses és egy prózai. Réger Ádám kiemeli, hogy Kájoni János kétnyelvű versgyűjteménye korábban már nyomtatásban megjelent műveket is tartalmaz, tehát ez is egyfajta újrahasznosítás. A párhuzamos latin és magyar szövegek összefüggéseit vizsgálva arra következtet, hogy a szerkesztő – sokszor talán egyben fordító is – eredetileg teljes egészében kétnyelvű összeállítást tervezett.

Túri Tamás témája egy XVII. századi unitárius kéziratos iskolai prédikációgyűjtemény. Nyilvánvalóan újrahasznosítás céljára készültek, hiszen mintabeszédekről van szó, teológushallgatók, majdani lelkészek számára. Retorikai és teológiai szempontból egyaránt értékeli a prédikációkat.

Egy egészen különleges műfaj is felbukkan a kötetben. Gesztelyi Hermina XVI–XVII. századi hímző- és csipkemintakönyvekről ír. Egy nagyobb korpuszt vizsgált, részletesebben arról a négy munkáról szól, amelyekben van ajánlás. Felhívja a figyelmet a téma morális összefüggéseire: „Az ajánlások szerint a textilkészítés azért jellemző az erényes nőkre, mert a tétlenség ellen való, a tétlenséget pedig a bűn követi. […] végső soron az üdvözülés szempontjából is kiemelkedő jelentőségű ez az elfoglaltság, hiszen komoly segítséget ad az asszonyoknak, hogy megvédjék erényességüket a rájuk leselkedő veszélyekkel szemben." (52.) A textilkészítés a kegyességgyakorlásnak is egy lehetséges módja, amennyiben az elkészült művet a templom díszítésére szánják. Újrahasznosításnak tekinthetők az ajánlásokban ismétlődő gondolatok, például az antik példák (Pénelopé, Lucretia) emlegetése.

Összefoglalásul megállapíthatjuk: fiatal kutatók értékes tudományos eredményeit tartalmazó kötet állt össze a konferencia anyagából. Érzékelhető a tematikai egységre való törekvés, az írásbeliség–szóbeliség, újrahasznosítás, populáris és elit kultúra jegyében, amit kisebb-nagyobb mértékben sikerült is megvalósítani. Az egységnél azonban jellemzőbbnek tűnik a sokféleség, ami határozottan erénye a kötetnek: bemutatja a szerzők szerteágazó érdeklődését, tematikai, műfaji, szemléleti, módszertani szempontjaik sokféleségét.

Bartók István
MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Tóth Arnold, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században. Kéziratos vőfélykönyvek Északkelet-Magyarországon*
Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2015 (Officina Musei, 22), 591 l.

A *vőfélyversek,* pontosabban (a kötet szóhasználatával) *vőfélyszövegek* gyakran tűnhetnek a magyar folklorisztika állatorvosi lovainak. Nem túlzás: egy egész ménes kitelik belőlük. Miközben a néprajzi szakirodalom nem mindig tekinti őket a népköltészet részének, hiszen diákos, közköltészeti minták nyomán alakultak ki, s variálódásukra sem feltétlenül igazak a folklór más területein általánosnak tűnő tendenciák, a vőfélyversek láthatólag átvészelték a hagyományos paraszti kultúra elszigetelődésének és megszűnésének időszakát. Sőt, napjainkban furcsa módon a népi, kisközösségi vershasználat egyik utolsó virágzó ágazatát jelentik: sokak számára épp a legfalusiasabb és leghagyományosabb szövegfolklór-élményt, amihez még hozzáférhetnek. A neofolklorizmus és a városi lakodalmak tovább erősítették a vőfélykedés státuszát a jelenkori társadalomban (vőfélytalálkozó, honlapok, adattárak stb.), jóllehet ma ezt a megnevezést sokan kerülik – épp falusias asszociációi miatt –, s inkább *ceremóniamester*nek hívják magukat.

Nem mehetünk el tehát a jelenség mellett, hiszen ki tudja: nem ugyanilyen folyamatok játszódtak-e le a régiségben egy-egy, ma már autochton népi alkotásnak érzett szöveg vagy műfaj életében? Az alászálló kultúrjavak *(gesunkene Kulturgute)* kissé sarkított, felemás modellje e téren működésképesnek látszik, olyannyira, hogy szinte lépésről lépésre felfejthető a XVII., de még inkább XVIII–XIX. századi közköltészet (lakodalmi köszöntők és az első ponyvák) útja a népi írásbeliségbe és szájhagyományba, s megfigyelhetővé válik a szövegek variálódása és a modellként szolgáló versek újraírása.

Mindez tehát készen várta a kutatókat, mégis egészen napjainkig kellett várni a méltó összegzőre Tóth Arnold személyében, aki a korábbi szakirodalom alapos ismerete mellett rengeteg új szemponttal bővítette saját és az eljövendő kutatók fegyvertárát. Mivel nem vagyok folklorista, elsősorban az irodalomtörténet, főként a textológia nézőpontjából tudom méltatni a vaskos kötetet (kiragadott részletekkel!), s egy-két apró kiegészítéssel járulnék hozzá a további kutatáshoz.

A monográfia bevezetője részletesen tárgyalja a kutatástörténet tanulságait, a módszertani kérdéseket. A *Szokáskeret* című fejezet elsősorban a vőfély személyére/szerepére és az őt körülvevő eseménysor antropológiájára összpontosít, gazdag történeti és komparatív adattárral. A legterjedelmesebb rész a *Nyomtatás, kézirat, népi írásbeliség* címet viseli, s külön tárgyalja a XVIII–XIX. századi ponyvanyomtatványok rendszerét, a XIX–XX. századi népi kéziratok (különösen az észak-magyarországi régióból származó források) tanulságait, majd a népi írásbeliségre vonatkozó általánosabb megfigyeléseket. A *Szöveg-*

elemzés fejezetében a szerző mélyreható történeti poétikai elemzést végez a szöveggyűjtemény anyagán, példás filológiai módszerekkel. Az értekező részeket letisztult, átgondolt hangnemű *Összegzés* zárja, majd az önálló kötetnyi terjedelmű *Példatár* olvasásába merülhetünk. A kötet végén forrásjegyzéket, részletes bibliográfiát és szójegyzéket találunk, sőt a legfontosabb forrásokból néhány illusztrációt is.

Tóth Arnold monográfiája alapvetően történeti folklorisztikai arculatú, ennek összetett nézőpontjával. A szerző egyik legfőbb érdeme, hogy harmonikus egyensúlyt teremtett a szövegfolklorisztika és az irodalomtörténet szempontjainak alkalmazása között. A kutatástörténet áttekintésében, majd a kodikológiai és textológiai elemzésekben egyaránt fontos szerephez jut a vőfélyszövegek közköltészeti háttere, illetve az annak kutatásában kialakult módszerek használata. Ez egyrészt megtisztelő számunkra (Küllős Imola és jómagam nevében írom), másrészt jól esik látni, hogy a saját eljárásaink mások vizsgálatait is segíthetik. A tükörkép egyúttal önvizsgálatra int. Bevallom: épp Tóth Arnold szöveggyűjteménye ébresztett rá arra, hogy a lecsupaszított szövegközlés mellé még a főszövegben is érdemes lenne adni valamilyen fogódzót, legalább egy évszámot a vers végén, zárójelben. Ez segítette volna az eligazodást a vőfélyversek sok száz tételes itteni korpuszában is, de a jegyzetek szerencsére jól áttekinthetők.

A kutatástörténeti rész fő tanulsága, hogy a vőfélyversek tökéletesen beleillenek egy tágabb, modernebb folklórkoncepcióba, s népköltési „életük" miatt senki sem vitathatja el tőlük ezt a státuszt. Nem a népi *eredet,* hanem a népi *használat,* esetünkben ráadásul kreatív megoldások sora erősíti meg ezt a pozícióját. A feltárt és bemutatott történeti források zömét mindazáltal a falusi közösség értelmiségi tagjai írták össze. A vőfély szerepköre a XIX. században még láthatólag közelebb maradt literátus gyökereihez, s elevenebb volt a lelkészi és diák szöveghagyomány hatása az előadók-összeírók személyén keresztül is: egyaránt akad közöttük tanító, lelkipásztor és mesterember. Míg a XIX. századi Debrecenben még vőfélycéh is működött, addig a XXI. századra sok helyen vagy laikus foglalkozássá és rokoni szívességgé vált (kölcsönkért szövegekkel), vagy interneten megrendelhető rendezvény-szolgáltatássá. A vőfélyszerep sokrétű, nemzetközi kitekintésű elemzését is megkapjuk, ráadásul a szavalva elhangzó vőfélyversek hungarikum jellegének hangsúlyozásával, hiszen a szomszédnépek ilyen műfajú szövegei a rítusénekekhez állnak közelebb, illetőleg a XIX. századi magyar ponyvák hatására keletkeztek.

Az elemzett és közreadott forrásokat az 1839-re datált kecskeméti *Pántzél János-énekeskönyv*től egészen a századfordulóig terjedő időszakig írták össze. Az északkelet-magyarországi fő gyűjtőkör elsősorban a szerző munkahelyének, a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteményének profiljával függ össze. Az itt őrzött kéziratok kapcsán levont írásantropológiai és poétikai következtetések azonban túlmutatnak a térség történeti folklórján, s nélkülözhetetlen tám-

pontokat adnak az egész magyar vőfély-témakör további kutatásához. A példás részletességgel bemutatott kéziratokon túl Tóth Arnold minden eddiginél elmélyültebben tárta fel a hazai vőfély- és násznagyponyvák szöveghagyományát a kezdetektől, Mátyus Péter és névtelen kiadók 1793-tól adatolható pesti, váci stb. füzeteitől a XIX. századi lokális ponyvakiadásokig, sőt ezek kiadástörténeti családfáját is elkészítette (81). Kitér a Tatár Péter álnéven publikáló Medve Imre, valamint Egyed Antal, Hős József és más ponyvaköltők munkájára és affinitív stilizáló módszereire, bemutatja írásaik továbbhagyományozódását, ezáltal rávilágít a nyomtatott vőfélykönyv társadalmi közvetítő szerepére az értelmiség és a parasztság között.

Már a XVII. századi források arra utalnak, hogy a vőfély feddhetetlen erkölcsű, köztiszteletben álló tagja volt a közösségnek. Kár, hogy a régi rendtartások nem tudósítanak az előadás, a szavalás miként jéről. Idő teltével ezek az értékes utalások is megszaporodnak, s megtudjuk, hogy a XIX. században a halotti búcsúztatók drámaibb és expresszívebb előadásával ellentétben már a „csendes és tempóra tett komoly indifferens tónus" (70) volt a jellemző. Ekkoriban a hajdani szakrális és szertartásvezetői funkciók mellett a vőfély feladatköre kibővül: egyúttal a polgárosuló paraszti életmodell szószólójává válik. Ha úgy tetszik: továbbra is a végletes evés-ivás és szexualitás, az ösztönvilág ellenpólusa, mondhatni a morál (tudat) megtestesítője, a lagzi „kapitánya". Tudós, néha talán anakronisztikusan komoly jelenség a lakodalmi forgatagban, súlyát a Mátyus-ponyva egyik sokat másolt sora is alátámasztja, hiszen a világ első házasságánál, Ádám és Éva menyegzőjén „Maga volt az vőfély az egek királya" (181). A gyakran felbukkanó Rebeka-történet mögött Pápai Páriz Ferenc *Izsák házassága versekben* című, ponyván gyakran kiadott művének eleven hatása áll. A vőfély által elmondott szövegek némelyikének önironikus értelmét épp saját „szerepkonfliktusa" adja, a külső és belső szempont együttjátéka. E rigmusok fontosságát jelzi, hogy míg az egyéb rítusénekek a magyar nyelvterület legnagyobb részén kiszorultak a menyegzői forgatókönyvből, addig a vőfélyversek egyre jobban terjednek és válnak variálódó, folklorikus közkinccsé. A világias mulatság és a gyakran teologizáló, diákos-tanáros fellépésű vőfély (akárcsak a betlehemes játékok Király szereplője) állandósult ellentétet őriz az esküvő szakrális és profán részletei között. A két vőfély vitájának *(vituperatio)* történeti elemzése épp ebbe az irányba mutat: a két pólust még a kései, elvariálódottabb szövegekben is tetten érhetjük (200, 206–207).

A motívumelemzések sorából kiemelkedik a cigányok ábrázolásának leírása (a vőfély szüntelen regulázza és irányítja őket),[1] illetve az asszonycsúfolás didaktikus és szórakoztató komponenseinek alapos bemutatása. A hazugság-

1 E motívumok történeti változásairól bővebben lásd Tóth Arnold legújabb tanulmányát jelen kötetben!

mesék XVIII–XIX. századi repertoárjáról is bő áttekintést kapunk, joggal: e motívumkincs szervesen hozzátartozik például a vőfélyek egyik legelterjedtebb verstípusához, a vacsora kezdetén bemutatott *képtelen ételsor*hoz. Az ételek, különösen a káposzta és egyes tésztafélék korjelző és regionális kódként is értelmezhetők; ennek kapcsán világít rá a szerző egyes ételtípusok „idegen" mivoltára a borsodi lakodalmi menüsorban – említésük a más vidékekről származó ponyvák e szakaszainak mechanikus, nem affinitív másolását jelzi. Bőségesen variálódnak viszont a bibliai és mitológiai nevek, néha sajátos kontaminációkban.

Csak dicsérő szavak illethetik a vőfélyrigmusok verstani elemzését: érzékeny, kellő óvatossággal megfogalmazott tézisek és bőséges példaanyag könnyíti az értelmezést. Nagyon fontos, hogy a literátus hagyomány zömmel négysarkú 12-esekre épülő szövegeit hogyan rendezi át a népi gyakorlat, mindenekelőtt a szóbeli elhangzás szabadabb, *n+6*-os alapelvű sorokká, apránként néha a rímes próza *(Reimrede)* hagyománya felé sodródva.

A szöveganyag (215 vers) csoportosításakor Tóth Arnold *A Magyar Népzene Tára* III/A–B[2] és a *Régi Magyar Költők Tára XVIII. század* 8. kötetének[3] beosztásához hasonlóan a lakodalom valószínűsíthető (pontosabban: idealizáltan telített) forgatókönyvét követi. A verseken túl az ide kapcsolódó összes prózai köszöntőt, például a násznagy szavait is közli. A szöveggyűjteményben a versek a nyelvjárási sajátosságokat megőrző, de modern, gondos átírásban szerepelnek. Ha vesszük a fáradságot, hogy szokáselemenként olvassuk őket „össze", részletesen feltárulnak az egyes szövegmotívumok használati körének határai, stiláris és metrikai ingadozásai. A példatárat követő jegyzetek elsősorban az adott versek forrásaira és eredetére-előképeire vonatkozó adatokat közölnek, a megszokott alapossággal.

Tóth Arnold több helyen utal rá, hogy a lakodalmi szokásrend csak részlegesen rekonstruálható a vőfélyversekből, már csak amiatt is, mivel a versek egy részét sosem írták le, olyannyira rögtönözve születtek. A kisgyőri lakodalmak forgatókönyv-sémája (55) sem csupán az írott források nyomán született, hanem figyelembe veszi a recens gyűjtések tapasztalatait is. A források egy része viszonylag gyors lejegyzésre utal, mások hosszabb idő alatt keletkeztek, állandó átalakulással. A rögzített szövegek az élő – szinte sosem olvasott, hanem emlékezetből elszavalt – előadás hátteréként és támogatójaként szolgáltak, ide értve a (néha alternatív) sorszámozást és egyéb paratextusokat. Különösen tanulságos annak finom elemzése, hogy esetenként *több különböző ponyva szövege* egyesül a kéziratos verzióban, amely, mint Tóth Arnold kimutatja, akár maga

2 *Lakodalom,* s. a. r. Kiss Lajos, Bp., Akadémiai, 1955–1956 (A Magyar Népzene Tára, III/A–B).

3 *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8).

is szolgálhat későbbi nyomtatványok forrásaként vagy bázisaként. A források egy része omniárium, tehát a „szöveggazdák" mindennapi tudásáról és egyéb versismeretéről is tanúskodik. A szerző figyelmét még az sem kerülte el, hogy a lejegyzések dátumait öröknaptárral ellenőrizze. Kiderült, hogy a borsodi vőfélyek többségében hétköznap írták le a verseket, túlnyomórészt hétfőn vagy csütörtökön (ellentétben az erdélyi vizsgálatok során kirajzolódott, jellemzően hétvégi íráseseményekkel).

Néhány ötlet a további kutatásokhoz. A későbbiekben külön vizsgálatot érdemelnek a protestáns kollégiumi irodalommal és a prédikációs gyakorlattal való szövegszintű kapcsolatok; ezekből itt csak ízelítőt kapunk, ha mégoly fontosakat is. Az a megjegyzés, hogy a quodlibetek írása közvetlenül a propozíciós iskolai verselés része lenne, kicsit elnagyolt: inkább azok paródiája, az ott elsajátított versifikátori technika tréfás alkalmazása. Nagyon fontos lenne egy országos felekezeti áttekintés a XIX. századi vőfélykönyvek provenienciája szerint, ez értelmezhetőbbé tenné az itt közölt, református többségű anyag jellegzetes vonásait. A későbbiekben érdemes lenne készíteni egy olyan, közérthető ábrát a példatárban kiadott versekről, amely bemutatja az egyes nyomtatott bázisszövegek jelenlétét a kéziratokban, számszerű adatokkal.

Nem derül ki, vajon vannak-e a vőfélyverseknek későbbi *kalendáriumi kiadásai* az 1829-es pesti naptáron kívül. Ugyancsak fontos lenne, hogy a szerző a további kutatásai során részletesebben megvizsgálja a jelenleg kissé hiátusnak tűnő 1840-es évek kéziratos anyagát. Ne feledkezzünk meg az Erdélyi János népköltési antológiájában (1846–1848) megjelent vőfélyversekről, sőt a kötet hátországát jelentő gigászi kéziratos korpuszban lévőkről sem, amelyeket a Kisfaludy Társasághoz küldtek be az 1830–40-es években, s ma az MTA Kézirattára őriz. Ezek, illetve a vegyes tartalmú kéziratos gyűjtemények jelenleg csak említésként szerepelnek, de megérdemlik a további kutatásokat (20). E források lokális hovatartozása sem mindig tisztázott, így elvben nem zárhatók ki az északkelet-magyarországi kontextusból, s ha mégis bizonyítottan máshol keletkeztek, kontrollcsoportként támaszkodhatunk rájuk. E nem áttekinthetetlenül nagy, de fontos versanyag bizonyosan új filológiai tanulságokkal szolgálna a kissé alulreprezentált, illetve csak a nyomtatott kiadásokon keresztül bemutatott XIX. század közepi időszakhoz. Az Ethnológiai Adattár anyagában is nyilván akad még integrálható régi forrás. Jó volna e tapasztalatokat még itt-ott beépíteni a lenyűgözően gondos és szempontokban gazdag elemzésekbe – éppen azért, mivel a monográfia nem szorítkozik az adott régió vőfélyhagyományának vizsgálatára, hanem (szerencsénkre) jóval tágabban tekint szét az elhanyagolt tudományterületen.

A kéziratok szerepének hangsúlyozásával semmiképp sem a nyomtatott vőfélykönyvek (főként a Mátyus Péter-féle ponyva) nyilvánvaló hatását vitatom, de kétségtelen, hogy nem minden közösség *közvetlenül* ezekre a kiadványokra tá-

maszkodott, hanem az apránként helyi variánssá csiszolódó, kéziratban és orálisan terjedő hagyományra. (Összehasonlító példaként: a falusi templomokban vagy a paraliturgiában énekelt egyházi énekeket sem feltétlenül csak ősforrásaikkal, a XVI–XVII. századi énekeskönyvekkel érdemes összevetni – hiszen azokat épp ők nemigen ismerhették –, hanem a későbbiekkel, sőt az adott faluból más alkalommal gyűjtött, hasonló műfajú repertoárral is.) Maga a szerző írja, hogy „[a] nyomtatott vőfélykönyvek természetüknél fogva nem képesek alkalmazkodni a lakodalom menetének lokális változataihoz" (54.). Ilyen értelemben a sztemma felsőbb ágán található, alapmodellként szolgáló, de nem reflexióképes ponyvakiadványok sem feltétlenül ígérnek több tanulságot, mint a vizsgált kéziratok valamely egykorú, más régióban született távoli „unokatestvére".

Tóth Arnold értékes és hiánypótló kötete a történeti folklorisztika utóbbi évekbeli csúcsteljesítményei közé tartozik, méltó társa Mikos Éva,[4] Gulyás Judit[5] és Domokos Mariann[6] XIX. századi kutatásainak. Alapvető, megkerülhetetlen szakirodalom, nemcsak e témakörben.

Csörsz Rumen István
MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

4 Pl. Mikos Éva, *Árpád pajzsa: A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században,* Bp., L'Harmattan, 2010 (Szó-hagyomány).

5 Pl. Gulyás Judit, *„mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?": A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában,* Bp., Akadémiai, 2010 (Néprajzi Tanulmányok).

6 Domokos Mariann, *Szövegalakítási stratégiák a magyar népmesegyűjtés és -kiadás elméletében és gyakorlatában a 19. században (1848–1872),* PhD-disszertáció, Bp., ELTE, 2009; monográfia-változata megjelenés előtt.

Summary

Csaba SZIGETI (Pécs)
The End of the Research Article about *Contraintes*

With this second publication Szigeti has finished the characterization of the field of literature of *contraintes*. He departed from the famous book by Étienne Tabourot called *Bigarrure*, he followed its classification, and like this a poetic field evolved the description of which means the empirical definition of constraints. The collection of material (partly poetic works, partly poetical reflections) must be continued. As for the poetical history of this really wide field, at first we should step back to Scaliger (the writings dealing with the author's topic mention him most of the times), then step forward in time to Étienne Pasquer and Guillaume Colletet. In the beginning of the 19th century the poetic practice and the rhetorical and poetical theory gave this field to literary historians and "divers of antiquities", as it also happened in Hungarian literature. In the second half of the century, partly based on renewed principles, this method of writing resurrected and the OuLiPo (Ouvroirs de Littérature Potentielle, Workshop of Potential Literature), with much theoretical and poetical products. The image remains temporary, but will become complete with examining these products.

Andrea HEVESI (Szeged)
Rhyme topos and/or rhyme group and church songs: on a variant of „Kérlek, keresztyén ember…" (RPHA 736)

Through the examination of the textual variant of a poem written at the end of the 16th, beginning of the 17th century, this paper explores the formulation of a rhyme topos, the quadruple „java–szava–sava–tava" Hungarian rhyme group. The rhyme topos, utilised by János Rimay, János Thordai, Mihály Cserei, and István Gyöngyösi, which principally originated within the realm of „high" literature, made its way into a stanza from a church hymn. This phenomenon suggests that certain poetical techniques used in „high poetry" were also known and gained some currency in collective church songs and popular poetry.

Rumen István CSÖRSZ (Budapest)
„My lovely bird-like freedom"
On the Bird Motif of 17–18th-century Hungarian Popular Love Poetry

In the case of 16th and 17th-century Hungarian love songs (*virágénekek* –„flower songs"), literary studies often refer to the symbolic use of flowers. In the same body of handwritten love poetry, we also find another widely used, though maybe less mysterious, motif, the bird motif. Some bird motifs follow the *Physiologus* (as a recontextualization of ancient and Christian symbols), while others can be taken as basic allegories of human relationships: the choice of a partner, the happy state of being together, imprisonment, separation, abandonment and farewell. The most frequently mentioned birds in these poems are: the pigeon, the swan, the falcon, the thrush and the swallow. This „bird-language" played an important role in the popular love poetry of the 18th and 19th centuries and Hungarian folk songs, even after its 16th and 17th-century golden age. This paper presents some data on this process.

Imola KÜLLŐS (Budapest)
Elements of Folklore in the Mother Tongue in Kelemen Mikes's *Letters from Turkey*

The approach of the author in this study is the opposite of the aspects that served as a basis for the conference held to commemorate the 250th anniversary of the writer's death. It does not discuss how Kelemen Mikes's (1690–1761) life-work can be connected to the tendencies in world literature and in the history of European ideas, it rather shows how Mikes's letters enhanced Hungarian literature and also what it transferred from oral and popular traditions to the realm of literary works. Küllős was trying to find data of the Transylvanian-Hungarian popular culture and folklore in the delightfully chatty texts of his fictional letters which provide the reader with formular and convincing visual experience while assuming that this investigation will have some proceeds relating to mental and cultural history as well. The style of his *Letters from Turkey* throws light on the cultural environment of Transylvania where he grew up and which provided him with education, reading experiences and also the ability to move around in the world till the end of his life. The author does not give an analysis of the topics, subjects and the literary genres found in his narrative prose, she merely concentrates on linguistic and poetic solutions: formular expressions, proverbs and verses/rhymes, i.e. the folklore of the spoken language.

Vilmos VOIGT (Budapest)
A not completely fogotten publication, containing Hungarian Proverbs and Sayings. F. Wagner: *Phraseologia* (Tyrnava, 1750 and 1775)

Jesuit Colleges in Bavaria and Austria have used the phraseological dictionaries of Franz Wagner from 1718, as „the" standard handbooks. Besides of the immense classical and modern Latin language data, German equivalents were incorporated into the later editions. First in 1750, then in 1775. the Jesuits in Tyrnava/Nagyszombat have published the bulky volume: *Universae phraselogiae corpus, congestum a P. Francisco Wagner […] apus nos linguis Hungarica & Slavica* …(6) 1272 pages. The two editions are word-by-word equal. The later edition in Hungary (Buda, 1822, (10) + 1524 p.) was only to a limited degree updated. The novelty of the books were that Hungarian and Slavic (i.e. Czech/Slovak) phrasemes were added and hundreds of Hungarian proverbs were also incorporated. The entries are very carefully edited: definitions, synonyms, adverbs, epitheta, and „prov." (= proverb) are mentioned. The number of the entries is above 10.000.

Because both Hungarian and international paremiology did not realized the importance of the 1750 and 1775 editions, the paper followed up the hitherto published references to them. Today we know that a Hungarian Jesuit, István Vargyas directed the publication, but we do not know about his paremiological interest. Some scholars have suggested that another contemporary Hungarian Jesuit, Ferenc Faludi could be seminal in the publication, but there is no direct evidence for that. Faludi compiled for himself a 500 items list of Hungarian proverbs, but if we compare it with the Wagner books, they only match in 5-10 %.

Although it was not completely forgotten, the „Hungarian" Wagner deserves further attention by Hungarian philologists and paremiographers.

József KERTI (Cluj-Napoca)
'The Flowers of the Hungarian Parnassus' – György Aranka's Collection of Poetry in Common Hands

One of the most active figure and organizer of the Transylvanian Enlightenment literary movement was the judge from the Royal Table of Târgu-Mureș, György Aranka. Aranka as a poet has left behind him a vast collection of manuscripts. One of these is the collection of poetry entitled *The Flowers of the Hungarian Parnassus,* that can be found in three different version. This study based on archival and library research tries to identify the contemporary litteratures that Aranka gave a copy of the collection, if it was passed hand to hand, the path of the collection through the communication triangle (correspondence) between

György Aranka, Gedeon Ráday and Ferenc Kazinczy, and also examines the content of all three version of the collection.

- Gyula PERGER (Tata)
  Popular songs in the bishop's bequest

According to the oral tradition János Sztankovits (Léva, 02.06.1781 – Győr, 07.03.1848) the bishop of the Győr Diocese (from 28.10.1838 to 07.03.1848) collected folk songs under the title "Pearls of the Old Hungarian Music" together with István Fáy. When Ferenc Liszt paid a visit at the bishop upon his concert in Győr on 16th January 1840, says the tradition, he studied this collection, because, inspired by the poetry of Mihály Vörösmarty, he wanted to use this to gain inspiration for composing musical pieces in authentic Hungarian spirit. Although no written evidence survived either of Sztankovits and Fáy's joint collecting work or of the said collection, the lyrics of some "profane songs" have survived written on scrap of papers and notebook fragments in the bishop's bequest. The present paper unfolds these lyrics together with their text variants preserved in various song book manuscripts from the 18-19th centuries highlighting the importance of studying the fragmentary collections.

- Márton SZILÁGYI (Budapest)
  A counter-French travesty of the poem Ferenc Faludi's – and Ferenc Kresznerics

The main topic of the paper is a poem the Transdanubian Jesuit, Ferenc Faludi's (1704–1779), integrated in the passion week liturgy and was wery early, in the 18th century travested. This paraphrase was just published in a paper 2007; the passion song was adapted to counter-French satirical song at the time of Napoleon's occupation of Hungary 1809. Now it is possible (by the help of the before not-utilized printed sources) to attribute. The paper verifies that the author was Ferenc Kresznerics philologist and poet, and the satirical paraphrase was connected to Vas county (Northern Transdanubia).

- Lujza TARI (Budapest)
  Miklós Gaal's Collection *Holmi Világi Énekek* ('Several Secular Songs') from 1810 – with regards to the music

The different Hungarian handwritten text-songbooks, others with musical notation in the turn of 18th–19th century serve as historical sources to the living

folk musical tradition. Since Zoltán Kodály's research-initiations this comparison is one of the most interesting branch of ethnomusicological researches, even if the term „folk song" was in the given time unexplained yet. These collections contained all kind of lyrics or/and melodies, expanding from poems of famous poets, from peasant songs to art songs, which were living as oral tradition of higher social strata, too. These songs are called in the Hungarian literary and folk musical scientifical terminology "common songs".
These features the collection of Miklós Gaal from 1810 which contains only verses. The author presents not only the content of this collection, but as a possible new research method she put (conditionally) the possible melodies to the verses. The comparison aids are the contemporary musical collections and the living folk music.

❧ Attila BUDA (Budapest)
„Over the grounds of Hunnia [Hungary] there are dangerous clouds"
Pál Dudok's Manuscript Verse Collection from the Beginning of the Reform Age (1820's)

The paper deals with a manuscript collection which contains both poems and prose works. It drew works from a wide array of writers: major authors from the early 19th century, minor local poets and unknown writers. The collector Pál Dudok was a student (later a famous lawyer) at the Miskolc calvinist college who relied on both printed sources and the oral tradition within the student community. His collection has not been presented before and it offers a window into early 19th-century literary culture: the intersection of popular poetry and „high" literature, the interdependence of aesthetic value and everyday poetry.

❧ Gábor VADERNA (Budapest)
Gábor Sebestyén and Popular Poetry

Gábor Sebestyén (1794–1864) was a prolific author. All through his life, for years on end, he produced poems – from occasional pieces for festive events right to great collections of anagrams. Several piles of his manuscripts can be found in the Manuscript Collection of the National Széchényi Library Budapest. The main facts of Sebestyén's life are summed up in the first half of this essay. The second half shows how strongly related this rich but unknown material of the oeuvre to popular poetry is. In this peculiar art three tendencies can be observed: a) the motivation of writing poems was strictly connected to everyday occasions of social life and representation; b) the aim of this poetry was social

entertainment; and c) in this poetry quite different poetical traditions mixed with each other. The subjectivity of popular poetry could easily turn into a special type of poetics of sensibility. Even more, this kind of popular poetry could have been the basis of the forthcoming 19th-century romantic subjectivity.

❧ Csaba SZIGETI (Pécs)
Hungarian Vaudeville in 1823

The direct purpose of the present research article is to highlight the background of a book review published in the Hungarian literary journal *Hasznos Mulatságok (Useful pastimes)* in 1823 through a French source (Louïs Du Bois: *Vaux-de-Vire d'Olivier Basselin…*, Caën, 1821). The authors wider aim is to show the quick changes of the material attributed to the names of genres through several French poetical essays, which warns us that from a historical and poetical point of view, we have to treat very carefully the "names of genres". Finally, through this French instance, Szigeti would like to highlight that the problems of collection and interpretation of "old" and "popular" poetry in the first half of the 19th century was a common problem in entire Europe: the lack of a fairly conceptual approach, the mutual identification of with the concepts of "old" and "popular" with each other, the antedating of the time of writing, the myths of the evolution of certain genres, and the creation of fictive biographies of poets based on the poems – are all common childhood diseases. István Kultsár who encouraged his readers to collect "joyful" songs did not only work together in the same rhythm with his French contemporaries as for his erudition, but also as for his views.

❧ Arnold TÓTH (Miskolc)
Survival and changes of popular poetry derisive rhymes in the 19th-century wedding usher verses

The paper is looking for the origins of the Hungarian wedding poetry, so-called wedding usher books and wedding usher verses ('vőfély' verses, manuscript 'vőfély' books and chapbooks). The 19th-century Hungarian wedding poetry have proved to be directly related to works of 18th-century popular poetry, or, at least sharing a few textually identical lines or stanzas. For derisive rhymes, relatively few analogies were found, but multiple topoi and motifs of derisive rhymes about unmarried and married women, as well as about ethnic groups appear in vőfély verses. These sometimes surprising analogies typically occur among the examples of wedding-time jesting poetry. Derisive rhymes tend to be

missing from the repertoire of chapbooks, but are found in several variants in manuscript public poetry. This phenomenon suggests that chapbooks contain only a specific portion of vőfély verses in common use in the 19th century – the portion that was regarded as completely socially acceptable and 'presentable'. At the same time, works which were not adopted into the recognised, standard repertoire of wedding usher books because of containing obsolete, archaic or just unprintable passages, did certainly survive either in oral tradition or manuscripts. In addition to textual analogies, a considerable number of themes, topoi, motifs and phrases analogous with those used in popular poetry can be identified. During the survival of the popular poetry derisive rhymes, four typical changes can be recognized in the 19th century. 1) Fragmentary survival of the texts; 2) Selection among the surviving phenomenons; 3) Changes of the basic communication methods; 4) Hidden survival of the stanzas and motifs, wrapped in different genres of the wedding poetry. These changes were caused by the social and cultural development of the Hungarian society, due to those intellectual attitudes which tried to improve the style and content of the wedding usher books and wedding usher verses.

❧ Kornélia STEINMACHER (Budapest)
The Folk Belief about the Woman who Gave Birth to a Snake – in the Light of a Slovenian Folk Ballad

This paper analyzes a folk belief about the woman who gave birth to a snake. The author proposes that this folk belief was connected to the figure of Beatrice of Aragon, the wife of King Matthias (who reigned from 1458 to 1490). The first part of the paper describes the relationship between the Slovene ballad and the Southern Slavic beliefs about a dragon magician. The second part of the paper examines the traces of the belief about the woman who gave birth to a snake in Hungarian folklore, based on Hungarian folk beliefs, folk tales and other sources, as well as other snake-beliefs which are relevant to the analysis. The paper relies on sources such as folk tales and superstitions.

❧ István SERES (Békés)
„By the Kondoros jerry…" The formation and reception of outlaw-poems János Arany's

The famous Hungarian classical poet, János Arany (1817–1882) wrote his 4 part verse cycle by the title *The Outlaw* after the fall of the Hungarian war of the independence 1848/1849, which narrate the story of a fictive person, Pista

Csongorádi. The hero parts his original „profession", rallies to huszár outfit and makes deeds of derring-do, by the reverence of his fellow-soldiers and superiors. The first poem of the cycle takes place in the famous Kondoros jerry (Békés county), passed after a folk song and the variants were in the whole country spreaded. The main question of the paper is: why the Kondoros jerry is refered in the poem? The author's opinion, it isn't unintentional. Arany worked in the time of the writing of this poem by János Kenyeres, Nagyszalonta judge, one of the leaders of the manhunt for outlaws in the years after the war of independence. 12 October 1849 was the Kondoros jerry attacked by outlaws; it was the most venturesome action in this region. The attendances of the attack were for months together tagged and in the end they were hunted down by Szalonta, thanks of Kenyeres and Frigyes Medzihradszky, gendarme in Szalonta.

❧ Éva KNAPP (Budapest)
The Ashes of Nikla (1860)

The paper examines the motivations and inspirations behind the occasional poems which were written for the inauguration of the tomb of the Hungarian poet Dániel Berzsenyi (1776–1836). The event took place in Nikla in 1860. The analysis deals with three occasional poems which were inspired by Berzsenyi's poetry. But, as Knapp argues, these occasional poems also reshaped Berzsenyi's poems in the sociological context and discourse of the period, just preceding the Compromise between Austria and Hungary in 1867. Although the authors of these poems are known, their pieces were written „in the shadow of Berzsenyi", their authorship is of a secondary nature. Therefore, they can be read in the context of popular poetry.

❧ Éva MIKOS (Budapest)
Fables from the ancient Hungarian times. Folklore, literature and popular poetry in Peter Tatár's 'Fable's Cottage'

The present paper sheds light on the popular print series of Péter Tatár (Rege kunyhó / Fable's Cottage) one of the most important chapbook and calendar writers of the 19th century Hungary. This series contains 33 items, and every item 7–9 illustrated fabulous stories in verse form. Most of the stories can classify as legends, but among them are fairy tales, anecdotes and short novels as well. The author was not the greatest talent of his time, but these booklets became very well known all over the Hungarian language area and they influenced the folklore knowledge of the 19th century peasant communities. The Rege kunyhó/

Fable's Cottage and other chapbooks of Tatar had a latent mission to make popular some elite poetic forms and genres among the working class and peasantry. Furthermore the genre *rege* was the literate form of the oral legend and it was a favorite type of poetry in the illustrated reviews and literary salons of the first half of the 19th century as well. The *rege* was the first form of the era aimed to involve and illuminate the world of folklore to the middle class and the high society. Moreover that was one of the most important folkloristic tools of the nation-building.

On the one hand, all of the previous cultural historical approaches to Péter Tatár's oeuvre had had an aesthetical point of few. On the other hand in the opinion of the folklorist and literary historians Tatár was a special type of folklore – specifically legend – collector and rewrote the oral poetry on his chapbooks. This paper wants to open a new chapter in the research history. It aims to proof that the Tatár-rege's had only literate sources, all of his stories had one or more printed antecedents. Nonetheless Tatár was not the collector of folk legends but the compiler of the literate genre rege. Ultimately the Hungarian popular prints of the 19th century were not supported by the contemporary oral culture, but they influenced that.

❧ Judit CHIKÁNY (Budapest)
Fairy tale and farce, or what have you become, Mattie the Goose-boy?

This paper aimed to add new details to the reception history of *Mattie the Goose-boy* (Lúdas Matyi), written by Mihály Fazekas (1766–1828) at the beginning of the 19th century. After the first edition of the poem (1815), which was published without Fazekas's knowledge, it also had several chapbook editions. This paper analyzed one of the chapbook editions, *The Life and Adventures of Mattie the Goose-boy: A Fairy Tale in Twelve Verses and Twelve Pictures* (Lúdas Matyi élete és kalandjai: Tündéres széphistória 12 versben és 12 képben), written by Péter Tatár (1864). This particular chapbook edition has special significance, since it had an effect on two other Hungarian literary texts, *John the Valiant* (János vitéz) and *Wild Steve* (Szilaj Pista) by Sándor Petőfi (1823–1849), and one drama adaptation by István Balogh (1838).

The present analysis revealed a revised relationship between Mattie and Döbrögi, the antagonist. The visual illustrations of this edition further reinforced Mattie's long-standing role as the folk hero of the story. However, this interpretation is in contrast with the original Fazekas text, which placed Döbrögi's character in the centre, and Mattie only had a secondary role, contributing to Döbrögi's personality development. On the text level, though, Tatár's work is based on the original Fazekas poem, treating Döbrögi as the main

character. Despite the intention of Fazekas, 20th century visual representations, cartoon and film adaptations of the poem all placed the emphasis on Mattie's personality.

❧ Anna TÜSKÉS (Budapest)
Religious prayer and song leaflets printed in Martin Bagó's Publishing House (19th century)

Religious leaflets constitute a segment of popular graphics. About thirty printing houses dealt with them in the 19th century Hungary. The main genres printed on leaflets are prayers, songs and miracle descriptions, the central themes being the veneration of Mary and Jesus, as well as pilgrimage.

The purpose of this study is the analysis of the imagery and the relation between image and text on the religious leaflets printed in Martin Bagó's Publishing House. In the course of her research Anna Tüskés reviewed a private collection containing 170 booklets published by Bagó and about 150 further religious leaflets printed in other Hungarian publishing houses. The Bagó Publishing House had three periods marked by the following persons: Josef Gyurián and Martin Bagó between 1833-1846, Martin Bagó between 1847-1873, Martin Bagó and Son between 1874 and the turn of 19th-20th centuries. Almost all of the Bagó publications have illustrations (woodcut or lithograph) mostly placed on the cover but on occasion also used in headers or ending decoration. The images mainly follow graphic depictions of 18th century pilgrimage sites in Hungary, and in smaller part they represent the imagery of new church endeavors of the time (eg. the dogma of Maria Immaculata concept).

The main difficulty of researching religious leaflets is that the survival of the copies is accidental due to the genre and the relatively modest quality of paper. Therefore the complete bibliography of a publishing house would be possible to compile based on several public and private collections. Most woodcuts and lithographs were not designed as the illustration of a concrete text, but the printer chose from the collection of existing woodblocks what they deemed the closest match with the content of the text. Only rarely did they make a new illustration closely related to the text, mainly in case of miracle stories. For the editors, customers and users of leaflets it was not important that the iconography of the illustration matches the events or the concrete pilgrimage site described in the text. Therefore typologies used for fiction can't fit these leaflets. The illustrations were essential elements on the leaflets of the Bagó publishing house, few of them came with no cover illustration. The same text was printed with different illustrations as well. The connection between text and illustration was loose in general, the same picture was used for very different texts.

It is not possible to make conclusions about the entire religious leaflet production of the Bagó publishing house from this one private collection, but general trends can be established. The Gyurián and Bagó publishing house – with the exception of one copperplate – only used woodcuts, the first lithography illustrated leaflet was printed in the Bagó publishing house in 1851. In the 1860s the two techniques existed side by side, and lithographs were used exclusively from the 1870s.

The golden age of religious leaflet of the Bagó publishing house probably fell between 1863-1865, as most publications survived from these years. Regarding the iconography, the frequency of "Maria Immaculata" is a good indicator of church aspirations. Beside the common types of paintings and sculptures the pilgrimage places of Hungary (eg. Andocs, Csatka, Máriapócs, Barka) also appear in the illustrations and the texts (figg. 7-8, 21). The texts mostly contain prayers and hymns for different occasions. Among them a small number of miracle stories emerge that occurred in Hungary and abroad: 1. pregnant mother who had died and been buried rises from the dead and gives birth in the coffin, Mantova, 1861 (figg. 1-2, 22); 2. the blasphemous wine-grower cut out the crucifix in his estate, thereafter the grapes turned into stone and his wine turned into blood (fig. 20). The language of the leaflets is mainly Hungarian and less often German. The same text with small differences (eg. punctuation or accents) was published with identical illustrations several times a year. The engraver of the illustrations and the author of texts are unknown with a few exceptions: we know one engraver (Joseph Ritter in the first half of the 19th century) and three authors (Anthony Farkas of Kistelek and Joseph Négó in the 1860s, Andras Fejes and Lajos Varga in the 1880s) by name.

Comparing the iconographic types of representations with those of the 18th century religious leaflets we see that several types have disappeared, others remain and new images have also appeared. The detailed iconography of the childhood and the passion of Jesus known from the 18th century is totally lacking from the illustrations of the Bagó publishing house. The appearance of saints on leaflets was also radically reduced (St Anne, St Wendelin and St Corona, figg. 9, 13, 16). From among the representations of many pilgrimage places in Hungary and abroad only Andocs, Sasvár, Buda-Krisztinaváros and Máriaradna appear on illustrations. The depictions previously affiliated with concrete shrines have become schematic, such as the Mariahilf. The Crucifix of Ferdinand II (fig. 6), and the image of the Three Kings (figg. 11, 24) independent from the nativity scene are surviving types from the 18th century. However, a new type is the Immaculata representation which appears in large numbers.

The artistic quality of the illustrations varies. However, compared to the leaflet product of other Hungarian printing houses of the same period, the Bagó Printing House stands out among them all with the quantity, quality and diversity of

the illustrations. Only the publications of Alajos Bucsánszky's Printing House (later owned by Kálmán Rózsa and his wife) represent a similar standard. The Bagó Printing House is definitely an important chapter of 19th-century popular religious leaflet graphics Hungary. It would be worth compiling the catalogue of the total religious leaflet production of each publishing house of the period and comparing their illustrations.